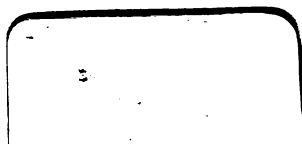

TAYLOR INSTITUTION
DOMINUS ILLUMINATIO MEA

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS

INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXIII.

BRUNSVIGAE

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

(M. BRUHN).

1882.

TAYLOR · INSTITUTION
DOMINUS ILLUMINATIO MEA

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS

INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXIII.

BRUNSVIGAE

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

(M. BRUHN).

1882.

CORPUS

REFORMATORUM.

VOLUMEN LI.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXIII.

BRUNSVIGAE

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

(M. BRUHN).

1882.

CONTINENTUR HOC VOLUMINE:

COMMENTARIORUM IN QUINQUE LIBROS MOSIS. PARS I.

SERMONS SUR DIVERS PASSAGES DE LA GENÈSE.

IOANNIS CALVINI

OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS PAULUS LOBSTEIN
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. I.

EDITORES LECTURIS S.

Iam absolutis duabus prioribus operum Calvinianorum partibus, quibus viginti annorum labores indefesse impendimus, tertiam aggredimur eamque ultimam, celeberrimam scilicet et amplam librorum ad sacrae scripturae interpretationem pertinentium seriem, quorum laus, olim a plurimis praedicata, hodie quoque post tot aliorum studia nondum inter doctos deminuta evanuit.

Hoc tamen novum pensum aeque feliciter absolutum iri ac illa priora, nobis quidem procurantibus minime tibi, benevole lector, promittere audemus. Hanc exspectationem, si qua esset, provecta aetas praecideret, et vires sensim deficientes spem nos vetant inchoare longam. Iam unus ex triumviratu nostro suo studio suaque eruditissima collaboratione orbatos nos reliquit. Ioannes Guilelmus Baum, quem in historia reformationis, per terras gallicanas vel effectae vel tentatae, indaganda lubenter inter principes ponimus, dudum ingravescente valetudine stationem suam in coetu nostro deserere coactus fuerat: tandem subita apoplexia percussus per plures annos tristissimam quae mortalibus contingere potest vitae conditionem protraxit. Multis ille bonis flebilis occidit a. d. IV. Kal. Nov. anno huius saeculi LXXVIII, nulli flebilior quam nobis, quibus olim, ut strenue manum admoveremus ad hoc monumentum maximo qui unquam fuit Argentoratensis scholae theologo erigendum, autor et suasor fuit.

Ita nos superstites ultra duo lustra soli opus inceptum continuavimus. Nunc autem in limine novi stadii novam et operosam voluminum recudendorum molem respicientes nostroque diffidentes robori, de iuniore et validiore collega adsciscendo serio cogitare nos iussit fratris et amici obitus, nostrae ipsorum fragilitatis non praetereundus monitor. Talem iam fauste optatissimum hodie socium nobis adiungimus Paulum Lobstein, pro tempore ordini nostro theologico extra numerum adscriptum, qui ante hoc biennium studiorum suorum primitias ipsi nostro Calvino dicavit, edita de eius placitis ethicis doctissima limataque dissertatione, quam hoc loco commendare post aliorum eruditorum laudes supervacaneum ducimus.

Caeterum haec ultima pars laboris nostri multo minus negotii nobis facesset quam quae proxime praecessit. Omnes enim Calvini lucubrationes quae hic in censum veniunt iam ab initio typis expressae fuere et saepius recusae sunt. Atque eo facilius eas retractabimus quod editiones earum omnes, paucissimis exceptis, in nostro ipsorum museo dudum undique coemptas asservamus, locupletissimam, nisi valde fallimur, quae usquam terrarum reperitur in hoc librorum genere suppellectilem. Sunt quidem nonnullae collectiones sermonum, eaeque minoris ambitus, quibus utpote rarissime occurrentibus nondum nobis potiri contigit. Has ex publicis armamentariis conquisitas, et inde non sine maioribus expensis calamo descriptas, cum caeteris suo tempore et ordine prelo mandabimus.

Vidimus etiam Genevae in bibliotheca civitatis plura sermonum volumina ex ore celeberrimi concionatoris exceptorum, qui nunquam antehac typis expressi prodierunt. Quos an olim reliquis adiunc- turi sint qui post nostrum excessum hanc editionem, favente Deo et faventibus Calvini amicis, continua- bunt et absolvent, pro tempore augurari nequimus. Pertinent enim, ut plurimum, ad interpretationem scripturarum sacrarum, et quidem ad eas partes quas autor iam in commentariis et praelectionibus fuse et sufficienter tractaverat.

Quidquid vero successores nostri de his accessionibus statuere praesument, nostrum est hoc loco lectoribus bibliopolas operum Calvini editores summis cum laudibus commendare, Mauritium et Haraldum Bruhn, patrem et filium, qui in hoc opere procurando splendidissimum industriae suae et liberalitatis exemplum praebent.

Iam quod ad Nostri studia in codice sacro interpretando attinet, si tot virorum doctorum una- nimis elogiis nos quoque fusius expressis verbis subscribere vellemus, Iliadem post Homerum decantare nobis videremur. Paucis igitur quod nostri officii esse ducimus absolvere poterimus. De Calvino S. S. interprete nostris temporibus accuratius scripserunt VV. DD. Augustus Tholuck, in libello: Die Ver- dienste Calvins als Ausleger der h. Schrift 1831, quod schediasma recusum est in eius Vermischten Schriften Tom. II. p. 330—360; Dav. G. Escher, in Disquisitione de Calvino libro- rum N. T. historicorum interprete. Traj. 1840; F. W. Gotch, Calvin as a commentator, in diario Journal of sacred literature 1849. III. p. 222, qui tamen fere Tholuckium exscribit; Ed. Reuss, Calvin considéré comme exégète, in diario Revue de Théologie Argentorati edito Tom. VI. April. 1853; A. Vesson, Calvin considéré comme exégète. Montalb. 1855. Quibus inter alios addi potest Lud. Diestel in libro: Das alte Testament in der christlichen Kirche. 1869. p. 231 ss. 267.

Quoad formam varia sunt operum Calvini exegeticorum genera. Primo loco veniunt Commen- tarii perpetui ab ipso exarati, quales sunt omnes eius lucubrationes latinae in Novum Testamentum, tum etiam ex Vetere Testamento libri Mosaici, Iosuae et Psalmi. Secundam seriem constituunt Praelectiones publice ab eo habitae, quas auditores quidam ex amicorum et amanuensium numero ex ore magistri exceptas concinnaverunt, ita tamen ut hic ipse eas comprobaverit, antequam prelo mandarentur. Huc pertinent quae super Prophetas edidit. Tertia classis, eaque caeteris fere locupletior, est Sermonum, quibus pro more singulos libros integros explicare solebat. Hos quoque, utpote ex tempore recitatos, iidem methodo stenographica, quam hodie vocamus, calamo notabant et sic curabant exteris tradendos. Ipsa virorum nomina, qui tali studio posterorum suffragia meruere, nobis servata sunt. Fuerunt Ioannes Budaeus, Franciscus Bourgoing, Nicolaus Gallasius, Ioannes Cousin, Carolus de Jonvillier, Dionysius Raguenier, qui omnes in Thesauro epistolico passim et saepius laudantur.

Caeterum hos sermones omnes gallice enunciatos fuisse non est quod moneamus. Praelectiones vero latine habitas fuisse certissimum est. Quae tamen omnes, sicut et commentarii illi proprie sic dicti, sine mora etiam in linguam gallicam vertebantur, vel ab ipso autore, quod de libris Mosaicis et Iosuae constat, vel ab aliis sub eius auspiciis.

Quid Calvinus in hac provincia praestiterit tum maxime elucescet quum historiam scientiae exegeticae illo tempore sensim excultae attentius perpenderis. De statu studii biblici per longam medii aevi saeculorum seriem languescentis, et extra rectum tramitem plurifariam in avia excurrentis alii dixerunt. Novam eamque multo meliorem viam ingressos esse sacrorum christianismi reformatores tralatitium est. Quibus si suum honorem integrum vindicamus, non tamen praetereundi nobis erunt coaetanei nonnulli qui in literis humanioribus exercitati, Erasmo potissimum antesignano, maiorum

errores castigantes veras et sanas interpretandi leges proposuerunt et exegerunt. Quos statim et proxime sequuta est clarissima illa phalanx theologorum Vitebergensium Turicensium Argentoratensium aliorumque, qui lucem evangelii dudum sub modio positam, iam exploratis scripturae sacrae penetralibus novo splendore fulgentem, orbi terrarum miranti et gaudenti obtulerunt.

Post eos demum in arenam descendit Gallus ille qui, et fide et doctrina nulli inferior, ingenii acumine, styli elegantia, perspicuitate orationis omnes illico superavit, inter suae aetatis exegetas facile princeps, imo et inter successores diu multumque *κορυφαῖος* aestimandus. Vel ipso voluminum numero inter paucos eminet. Comprehendunt enim eius opera exegetica maximam partem textuum sacrorum, scilicet ex Vetere Testamento praeter supra laudatos etiam primum Samuelis librum et Jobum, Novum vero Testamentum integrum, si Apocalypsin excipias et duas minores epistolas Ioanneas. Atque non paucas codicis biblici partes bis tractavit, tum doctioribus tum in vulgi usum interpretatione accommodata. Iam tu memoria teneas velimus, eum tantam tamque gravem librorum molem inter multa alia gravioraque studia et certamina condidisse, quotidianis fere sermonibus et lectionibus publice, epistolis scribendis privatim distractum, ecclesiae Genevensis sollicitum antistitem, consistorii revera rectorem, rei publicae officiosum consiliarium, evangelii, etiam sui, contra adversarios strenuum vindicem et semper paratum. Quibus omnibus accedebat, ut cum Apostolo loquamur, *ἡ ἐπισύστασις ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν* per Galliam Britanniam Poloniam Germaniam aliasque terras tam vicinas quam extraneas, eo quasi superintendente subinde nascentium, periclitantium, varia discrimina subeuntium.

Primarium illum locum Calvino tribuimus eo potissimum nomine quod, dum non minori cura quam alii ex textibus sacris ea elicere et illustrare studebat quae ad pietatem et mores formandos spectant, non parum attenderit ad sensum historicum, scriptorum ipsorum res fata studia sedulo respiciens, et sic solido fundamento posito ad doctrinam usui christiani lectoris aptandam accesserit. Hinc quoque factum est ut saepissime aliorum, maxime veterum, argumenta ad analogiam fidei quam vocant exacta, utpote parum firma et e longinquo repetita, vel neglexerit et parvi fecerit, vel palam et ex professo repudiarit. Si mihi res cum haereticis esset, ait ad Ies. 6, 3, mallem firmioribus testimoniis uti ad asserendam trinitatem, quam quod ex hoc loco petere doctores consueverunt. Scilicet eum in hunc tramitem direxerunt studia classica quibus maximo cum fructu olim incubuerat, et quorum plurima documenta in ipsis commentariis exstant. Exemplo sint liberi iudicii quae statuit de certis quibusdam locis quae et ante et post eum ex Vetere Testamento adduci solebant, vel ad stabilienda dogmata ecclesiastica a prophetis nequaquam diserte tradita, vel praeterito proximo sensu immerito ad futurum generis humani salvatorem trahebantur. Ipse scilicet ante omnia sibi disquirendum esse putabat, quale fuerit autoris consilium, quidve proxime destinarit, adeo ut vel apostolorum autoritas in talibus apud eum non semper praevaluerit. Tum demum cogitabat de sensu latius et theologice, si opus esset et commode fieri posset, declarando. Quod praesertim in Commentario super Psalmos videre est, ubi textum ex historia primum illustrare studet, messianica quae vocatur interpretatione secundario loco posita, ut typicam potius quam propheticam dixeris. Etiam in Novo Testamento hac libertate utitur, fortasse minore iure, ut quae apostoli apponunt suo more et marte vaticinia, formula *ἵνα πληρωθῇ* adhibita, ipse audacter contra eorum mentem ad meram analogiam referat.

Qua de causa etiam tam male, imo pessime, apud Lutheranos audiebat, in talibus plane aliis legibus hermeneuticis adstrictos. Quorum *ὑπερασπιστής* Aegidius Hunnius, Vitebergensis theologus, contra eius exegesin famosum edidit libellum, qui ipso suo longiore titulo vecordem prodit autoris animum. Ecce eum: *Calvinus iudaizans, hoc est: Iudaicae glossae et corruptelae quibus Iohannes Calvinus illustrissima scripturae sacrae loca et testimonia, de gloriosa Trinitate, Deitate Christi et Spiritus sancti, cumprimis*

autem vaticinia Prophetarum de adventu Messiae, nativitate eius, passione, resurrectione, ascensione in coelos et sessione ad dextram Dei, detestandum in modum corrumpere non exhorruit. Addita est corruptelarum confutatio. Wittebergae a. MDXCIII. Teterrimi tumultus isti hodie neque bilem neque iocum movebunt nobis, in quos, eheu, si viveret bonus vir et non levis armaturae miles, vel ipso Calvino sibi assumpto socio, sua ignea tela coniiceret.

Operae pretium facere nobis videmur si autorem pontificium in medium producamus, de Calvino sacrae scripturae interprete iudicium ferentem, non omni quidem ex parte aequum, verumtamen ex tali ore non spernendum, et cui, si cum illo priore modo allato id contuleris, vel modestiae laudem non denegaveris. Richardus Simon, vir multis numeris inter suae aetatis doctos primarius, sed qui opiniones suas, saepius in auribus praesulum male sonantes, hoc pacto excusare et quasi redimere solebat ut protestantibus labem εὐκαίρως ἀκαίρως adspergeret, in sua Historia critica Veteris Testamenti pag. 434 ita scribit: *Calvin, patriarche des Protestans de France, fait paroître plus d'esprit et plus de jugement dans ses Commentaires sur l'Ecriture que Luther. Il est neanmoins trop subtil dans ses raisonnemens, et la Religion, selon ses principes, semble être plus appuyée sur les consequences qu'il tire du Texte de la Bible que sur le texte même. Comme il étoit accoutumé à prêcher des moralités au peuple et à faire des Leçons de Théologie, il en a rempli ses Commentaires. Il accommode aussi la plus-part des choses à ses préjugés et aux disputes qu'il avoit avec différentes personnes. Il paroit neanmoins plus reservé que Luther, et il prend garde à ne se servir pas de preuves foibles, d'où ses adversaires pussent prendre quelque avantage sur lui. C'est pourquoi il ne s'emporte pas contre les Juifs et les Antitrinitaires, qui prétendent qu'on ne peut pas prouver le Mystere de la Trinité des premiers mots de la Genèse. . . . . Quoique Luther fust plus sçavant dans la Langue Hebraïque (?) que Calvin, qui n'en connoissoit gueres que les caracteres (?), ce dernier est neanmoins plus exact, parce qu'il étoit plus capable de faire des reflexions sur ce qu'il lisoit dans les autres Auteurs. Cependant comme il ne s'étoit pas exercé dans l'étude de la Critique et des Langues Grecque et Hebraïque, il étoit impossible qu'il ne se trompât souvent dans la signification propre des mots. . . . . Au-reste Calvin ayant l'esprit fort élevé, on trouve dans tous ses Commentaires sur l'Ecriture un je-ne-sçai-quoi qui plait d'abord; et comme il s'étoit principalement appliqué à connoître l'homme, il a rempli ses Livres d'une Morale qui touche, et il tâche même de rendre sa Morale juste et conforme à son Texte. S'il avoit été moins entêté, et qu'il n'eust pas eu envie d'être chef de parti, il auroit pu travailler fort utilement pour l'Eglise. Il a l'adresse, ou plûtôt la malice de détourner le veritable sens de son Texte, pour l'accommoder à ses préjugés. Il ne laisse de-plus passer aucune occasion de médire de l'Eglise Romaine et de ses ceremonies, qu'il ne le fasse avec excès, et ainsi une partie de ses Commentaires est remplie de déclamations inutiles. . . . . Il n'y oublie rien de ce qui pouvoit appuyer son parti; il tâche de rendre au moins probable ce qu'il avance, et il a même affecté une certaine grandeur de style qui contribue beaucoup à faire valoir ses pensées. A quoi l'on peut ajoûter qu'il n'y a gueres d'Auteur qui ait mieux connu que lui le neant de la creature depuis le peché, et comme il s'applique principalement à marquer les defauts ausquels les hommes sont sujets, il touche le coeur . . . . mais il a eu ce defaut de les avoir toujours laissés dans ce même neant, sans avoir égard à l'état de grace.* Paulo severius tamen de Commentariis in Novum Testamentum disserit idem in Historia Commentatorum pag. 746 seqq. ubi pro more nonnulla singularia commata pro lubitu arrepta carpit et sic rem confecisse sibi videtur. Quae hic minus iuste dicta sint, quasve laudes vel invito extorserit rerum evidentia, tu facile dignosces etiam non monitus.

Iudicia Calvini de aliis suae aetatis commentatoribus passim leguntur in ipsius libris, item de legibus quas sibi scripsit in condendis propriis textuum sacrorum explanationibus. Sic in Thesauro epistolico literas habes ad Viretum scriptas d. d. 19. Maii 1540, in quibus eos in censum vocat qui in

Isaiam scripserunt. In praefatione ad Psalmos de Bucero et Musculo agit; de Melanchthone Bullingero et eodem Bucero Epistolae ad Romanos interpretibus in epistola nuncupatoria mense Octobre 1539 da Grynaeum data. Ex qua nonnulla decerpere liceat hoc loco: Sentiebat uterque nostrum, inquit, praecipuam interpretis virtutem in perspicua brevitate esse positam. Et sane quum hoc sit prope unicum illius officium, mentem scriptoris quem explicandum sumpsit patefacere, quantum ab ea lectores abducit, tantundem a scopo suo aberrat, vel certe a suis finibus quodammodo evagatur. Itaque cupiebamus, ex eorum numero quibus in hoc laboris genere theologiam iuvare hodie propositum est, unum aliquem exstare qui et facilitati studeret, et simul daret operam ne prolixis commentariis studiosos ultra modum detineret. Porro versus finem haec addit: Verum animadvertere semper licuit, illos ipsos, quibus nec pietatis studium deesset, nec in tractandis Dei mysteriis religio ac sobrietas, nequaquam ubique inter se consensisse. Nunquam enim tanto beneficio servos suos dignatus est Deus, ut singuli plena perfectaque omni ex parte intelligentia praediti essent: nec dubium quin eo consilio ut nos in humilitate primum, deinde communicationis fraternae studio retineret. Ergo quum sperandum in praesenti vita non sit, quod maxime alioqui optandum esset, ut in locis Scripturae intelligendis perpetua sit inter nos consensio, danda est opera ut nulla novandi libidine incitati, nulla sugillandi alios cupiditate impulsi, nullo instigati odio, nulla ambitione titillati, sed sola necessitate coacti, nec aliud quaerentes quam prodesse, a superiorum sententiis discedamus: deinde ut id fiat in Scripturae expositione, in religionis autem dogmatibus, in quibus praecipue voluit Dominus consentaneas esse suorum mentes, minus sumatur libertatis. Haec ille in primitiis studiorum suorum exegeticorum.

Neque a nobis impetrare possumus ut praetereamus quae in praefatione commentarii in Psalmos habet, celeberrima illa et alioquin lectu dignissima, ubi inter alia haec leguntur: „Caeterum si labor a me in his commentariis sumptus lectoribus proderit, sciant certaminum, quibus me Dominus exercuit, experientia me non mediocriter fuisse adiutum, non modo ut accommodarem ad praesentem usum quidquid licuerat doctrinae colligere, sed ut ad consilium scriptoris cuiusque psalmorum intelligendum familiarior pateret via. Et quum inter eos praecipuus sit David, ut eius querimonias de intestinis ecclesiae malis plenius cognoscerem, mihi non parum profuit eadem quae ipse deplorat, aut similia perpessum esse a domesticis ecclesiae hostibus. Neque enim, quamvis ab eo longissime distem, imo ad multas quibus excelluit virtutes aegre lenteque adspirans contrariis vitiis adhuc laborem, si quid tamen mihi cum ipso commune est, conferre piget. Ergo quamvis inter legenda fidei, patientiae, ardoris, zeli, integritatis documenta merito innumeros mihi gemitus dissimilitudo expresserit, magnopere tamen profuit quasi in speculo cernere tum vocationis meae exordia, tum continuum functionis cursum, ut quidquid praestantissimus ille rex et propheta pertulit mihi ad imitationem fuisse propositum certius agnoscerem“ etc.

Nemo sane acerrimo illi evangelicae doctrinae, qualis a reformatoribus exponi solebat, vindici vitio vertet quod non meram et frigidam librorum sacrorum interpretationem affectaverit, qualem antea in Senecam ediderat, dictioni latinae explanandae fere unice intentus. Imo merito mirari aliquis posset si in tali studio subsistens rei et ecclesiae satisfecisse sibi visus fuisset. Verum non solum in discutiendis quaestionibus theologicis, illis maxime quae tunc prae caeteris agitabantur, multus est et quandoque prolixior, sed facile se extra viam abripi patitur ubi in papisticos errores et veteris ecclesiae placita puro evangelio minus consentanea incidit, et quominus ea strenue profligare aggrediatur a se impetrare nequit.

Quatenus in usu theologico Veteris Testamenti sibi non constiterit, illud a Novo formaliter et expresse distinguens, revera autem quoad materiam cum eodem confundens, id optime demonstravit Lud. Diestel in libro supra laudato pag. 241 seq. Speciatim legem mosaicam totam ad decem illa sinaitica praecepta exigit atque distribuit, quippe quae hominibus christianis etiam regula vitae et morum sint.

Et quamvis declaret, praecepta mere ritualia non esse ex substantia legis, nec per se ad cultum Dei valere, nec praescribi quasi necessaria vel etiam utilia, nihilominus totam Scripturam Legis illius, et quidem integrae, expositionem dicit, quum spiritus Christi etiam ex ore Mosis loquutus sit. Ita notio legis cum Vetere Testamento omnino congruit, nec inter haec duo quidquid discriminis ponitur, imo utriusque πλήρωμα est evangelium, non πλήρωσις ut Dominus docuerat. Sed de his et talibus tu potius eos adeas qui historiam theologiae enarrant.

Si de cognitione linguarum quaesiveris qua sacrae Scripturae interpres carere nequit, Calvinum suo officio imparem fuisse nemo sane, nisi invidiosus detrectator, affirmare audebit. Sane Melanchthoni aut Camerario in graecis literis primas concesseris, atque inter hebraistas Olivetano et Pellicano inferior ipse fuit. Verum tu caveas ne inique de eius eruditione iudices, cuius gustum in utroque sermone tardius praelibavit, non a puerili aetate ut hodie mos est. Exstant etiam in commentariis plurima documenta studii mere philologici quod in scriptorum sacrorum textus indagandos impendit, hinc eo magis laudandus, quod caeteri illius saeculi exegetae, paucioribus exceptis, unice de usu eorum in controversiis theologicis et constituendis locis quos dicebant cogitasse videntur. Quid quod saepius ex autoritate exemplaris authentici tum Septuaginta interpretum, tum Hieronymi versionem castigat et explodit.

Quod rarissime in lectionis Novi Testamenti varietate excutienda versetur, quae hodie virorum doctorum praecipua cura est, id vero facillime excusaveris. Critica enim ars tum temporis adhuc in cunis iacebat, et nisi quis Complutensem librum cum Erasmo suo aut Stephano conferre potuerit, quod sane paucissimis datum erat, vix ac ne vix quidem ei innotescebat deplorata textus conditio. Verum et hac in parte non omnino ἰδιώτης fuit, cuius rei plura exempla affert G. G. Meyer in Historia exegeseos T. II. p. 448. In rebus maioris momenti sua libertate utitur, scilicet ubi de autore alicuius scripti iam apud veteres variae obtinuerant sententiae, ut in Epistola ad Hebraeos videre est, quam constanter a Paulinis distinguit, tum in secunda Petri et Iudae. Sed tales quaestiones eo iudice mere literariae et historicae sunt, et quaecunque fuerit earum solutio, de canonica librorum dignitate nihil detraxisse videtur.

Hic peculiarem mentionem facere debemus Harmoniae eius evangelicae in qua trium Synopticorum textum iunctim exponit excluso Ioanneo et nulla habita ratione ordinis rerum qualis in Matthaeo observatur. Ita utroque commento se caeteris theologis sui saeculi et sequentis longe superiorem ostendit, neque audiendus est Walchius qui in sua Bibliotheca theologica T. IV. p. 884 Calvinum contemptim dicit numerum historiarum evangelicarum imminuisse, eaque de causa eius librum in parvo honore haberi apud eos qui recte existimant evangelistas omnes servatoris res tali ordine descripsisse qualem temporum ratio requireret.

Verum iam nimis diu te detinuimus, benevole lector, nec ultra locum praeoccupare decet, quominus Calvinus noster ipse pro se verba faciat, optimus sane causae suae patronus. Cuius scriptis exegeticis, ut etiam caeterorum reformatorum libris eiusdem generis, quum superiore saeculo fere neglecta iacuissent, iam nostro debitus suus honor denuo reddi coepit, multique nostrates, iique non infimo loco in hac provincia ponendi, ad ea recurrere consueverunt, et non parum utilitatis inde se percepisse candide fassi sunt. Quo nomine nos quoque hanc operam cordate capessimus, et omnium primi quaecunque exstant huc pertinentia summi viri scripta, sedulo recognita, continua serie edere conabimur.

Scribebamus Argentorati Kalendis Ianuariis anno huius saeculi LXXXI.

PROLEGOMENA

IN HANC NOVAM EDITIONEM COMMENTARIORUM IN QUINQUE LIBROS MOSIS ET JOSUE.

Calvinus quidem hos libros non simul edidit, sunt potius tria diversa opera diversis temporibus emissa. Genesis iam anno 1550 inchoata anno 1554 prodiit, Harmonia quatuor reliquorum librorum Mosis integro fere post decennio eam sequuuta est, Josua denique post excessum autoris Beza curante publici iuris factus est. Verum quum pleraeque editiones haec omnia, vel saltem duas priores partes, iunctim exhibeant, rei consentaneum nobis visum est hoc loco tibi, benevole lector, quae de iis dicenda sunt, proponere semel absoluta tractatione.

Atque primum transscribere libet quae ex ipsius autoris epistolis aliisque coaetaneis fontibus de istis laboribus eorumque natalibus didicimus.

Calvinus Farello (paulo post Idus Iulii) 1550: Hac hebdomade Genesim sum exorsus: utinam auspicato. (Opp. XIII. 606). Eidem 14. Cal. Sept. 1550: Simul ac Dominus dederit ut meus in Genesim commentarius ad finem usque tertii capitis perveniat, gustum operis tibi dare statui (Opp. XIII. 623). Eidem 10. Nov. 1550: Tu Acta et Genesim, foetus vix in utero conceptos, quid commemoras? . . . . . Genesim ad tempus omittere necesse fuit. (Opp. XIII. 655). Sulzero 7. Idus Aug. 1554: Nunc excuditur mea in Genesim praefatio ad filios Ioannis Friderici Saxoniae ducis, in qua pacis et concordiae studium obiter commendo. (Opp. XV. 209).

Ipsa haec dedicatio pridie Cal. Aug. 1554 scripta legitur sub N. 1991 in Thesauro epistolico Opp. XV. 196. Antea Farellus suadebat ut commentarius ille senatui Bernensi nuncuparetur. Vide Ep. 1964 d. d. 11. Iun. 1554 (Opp. XV. 153).

His adde quae praebet N. Colladon in Vita Calvini (d. 7): *En la mesme année* (1554) *il mit en lumiere au mois d'aoust son commentaire sur le livre de Genese.* (Opp. XXI. 76). Et Beza in Vita Calvini (C. 3) declarat se contra Castellionem Serveti patronum scripsisse, ut ea molestia Calvinum longe melioribus curis, scribendis nimirum eruditissimis in Genesim commentariis, intentum liberaret (Opp. XXI. 149).

Consilium de Harmonia quatuor posteriorum librorum concinnanda satis cito post editam Genesin conceptum fuisse facile nobis persuademus, quum hoc opus, ut mox videbis, longioribus studiis egeret, et iam anno 1559 dispositionem textuum secundum materias absolutam fuisse pateat ex iis quae refert N. Colladon (f. 7) ad istum annum: *Ceste annee là sur la fin on commença à exposer en la congregation*

les Vendredis les quatre derniers livres de Moyse, par forme d'harmonie, ainsi que Calvin l'a comprinse en son Commentaire qu'il fit imprimer depuis. (Opp. XXI. 90).

De ipso hoc opere unicum exstat Calvini testimonium, et quidem postquam prodiit scriptum. Calvinus Thretio prid. Cal. Dec. 1563: Commentarios meos in Moysem gallica lingua vertendos suscepi, non tantum ut nostratibus communis esset huius libri lectio, sed quod opus alioqui non poenitendum innumeris quibus scatebat mendis repurgare necesse fuit. Fratres me hortati fuerant ut librum Iosuae explicarem. Hactenus vix ad tertium usque caput progredi licuit, quum tamen brevitati maxime studeam. (Opp. XX. 199).

Ecce quae ex aliis fontibus addi possunt: Ionvillaeus Wolphio 19. Iul. 1563: Commentarii D. Calvini in Harmoniam quatuor Mosis librorum eduntur a Henrico Stephano. (Opp. XX. 66). Dedicationem Henrico Navarreno ádmodum iuveni inscripsit prid. Cal. Aug. eiusdem anni. Habuisti eam sub N. 3998. Opp. XX. 116. Adde Annales Ionvillaei et Bezae. Ille scribit ad a. 1563 (g. 5): *Il mit aussi en lumiere son commentaire sur les quatre derniers livres de Moyse rediges en forme de concordance. . . . . En Iuin ou commença à exposer en la congregation le livre de Iosué.* (Opp. XXI. 95). Hic vero (p. 45): *En ceste derniere maladie il a entierement traduit du latin en français son Harmonie sur Moyse, reveu sa traduction de Genese, escrit sur ce present livre de Josué* . . . . . (Opp. XXI. 41). Idem in Vita Calvini (C. 7) ad a. 1563: Commentarios in quatuor libros Mosis latinos edidit, gallicos ex latinis ipsosmet fecit, denique commentarium in librum Iosue, qui fuit ultimus ipsius labor, iam tum inchoavit quem tandem moribundus absolvit. (Opp. XXI. 160).

Ex his colliges utramque Commentarii in Mosen editionem, et latinam et gallicam, ab ipso Calvino exaratam fuisse, illam vero hanc praecessisse. Quod ipse fatetur, latinam mendis scatuisse et opus habuisse manu emendatrice, si ad errata typographica referas, verissima esse deprehendes, eaque plurimis in locis vel tacite correximus, vel in margine significavimus. Sed ipse quoque nonnunquam in gallico exemplari sensum latini reformavit, non autem frequenter nec plane nova afferens, quod aliquis eius verba pressius interpretatus suspicari posset. Exempla ex pluribus haec adducimus ut videas emendationes non adeo magni momenti esse. Exodi II. 16 ex lapsu memoriae sive calami *Bethuel* scriptum erat, postea mutatum in *Raguel*. C. IX. 8 dictum erat Mosen favillam per *coelum* sparsisse, gallice melius, per *aerem*. C. XV. 16 pro *acquisivisti*, (*tu as acquis*) in margine proponitur: *ou, que tu possedes.* C. XVII. 15 vox hebraica נס reddita erat: *miraculum* (s. *exaltatio*). Versio in margine: *ou, ma baniere.* C. XXVIII. 9 ex Apocalypsi adfertur locus: *non* omnes in Christo esse sacerdotes, quod recte in *nous* mutatum est. Lev. XXVI. 34 in textu habet: *perficiet*, in margine: *oblectabitur*. Gallicus textus contra: *prendra plaisir*, margo: *accomplira*. Sic etiam Num. XXI. 1 *praeda* in textu, *captivi* in margine; in gallico vero illic: *des captifs*, hic autem: *du butin*; et Deut. XXXIII. 25 in textu: *calceamenta*, in margine *serae;* Versio mutato loco primum *closture* praebet, in margine *chaussures* addit. Ad Num. XXIV. 24 Moses laudatur de sententia ex Josua XXIV. 9 allata, quae in versione vero suo autori restituta est. Deut. XXVIII. 17 hebraicum משארת *conspersio* audit, in gallico: *ta boulangerie* (*ou, ta paste*). Hinc inde in latino omissi sunt singuli textus sacri versiculi, (ut Lev. X. 20. Num. IV. 21. XIII. 26) quos versio suo loco sistit. Haec item plures rubricas inserit ubi in priore editione desiderantur. Una tamen aliqua mutatio maxime conspicua occurrit in serie earum Pentateuchi sectionum quas noster ad septimum praeceptum retulit, quaeque mirum in modum interversae sunt, ut suo loco fusius demonstrabimus. An haec revera emendatio sit, in alioqui tam intricata digerendi methodo, tibi dispiciendum relinquimus: nos textum principem sequendum esse putavimus, alterius forma in margine adumbrata.

Caeterum versio gallica, utpote lectoribus minus doctis destinata, et omnia hebraica vocabula, et classicorum autorum maxime poetarum sententias passim laudatas fere ubique simpliciter omittit.

Quod ad Iosuam attinet, de hoc ultimo Calvini labore plura legisti in Prolegomenis Tomi XXI operum. Ubi fateri quidem debuimus non omnino certum esse utrum latinus textus an gallicus ratione temporis priorem locum obtinuerit, quatenus ad autoris curam respexeris. Gallicum paulo citius typis mandatum fuisse vero simillimum est. Sed hoc studio Bezae tribuendum videtur qui suum panegyricum sine mora orbi tradere volebat. Saltem eos libros qui merito commentariorum nomine insigniuntur Calvinus semper latinos fecit antequam in vernaculam converterentur.

Apparatus literarius quo usi hanc novam editionem sedulo castigatam prelo tradimus exemplaria comprehendit quorum tituli sequuntur, quaeque ad unum omnia in nostra ipsorum bibliotheca Calviniana asservantur:

I. In primum Mosis librum qui Genesis vulgo dicitur, Commentarius Iohannis Calvini [*Emblema Stephanorum forma maxima*] Oliva Roberti Stephani M. D. LIIII. fol.

Sunt folia liminaria octo: Dedicatio. Index eorum quae in his commentariis praeter caetera explicantur. Argumentum. Tum quaterniones viginti et unus (a—x), paginae 334. In fine: Excudebat Robertus Stephanus in sua officina anno M. D. LIIII. XIII. Cal. Augus.

II. Commentaire de M. Iean Caluin sur le premier livre de Moyse dit Genese [*Emblème du glaive flamboyant avec la légende tirée de Matth.* X. *en latin*]. A Geneve chez Iean Gerard. M. D. LIIII. 4.

Quatre feuillets liminaires avec la dédicace. Trente-trois cahiers à 8 feuillets (a—z; A—K), 527 pages.

III. Mosis libri V. cum Iohannis Caluini commentariis. Genesis seorsum: reliqui quatuor in formam harmoniae digesti. Praeter indices duos alphabeticos rerum quarundam in hisce Iohannis Caluini commentariis notabilium calci huius voluminis adiectos, unum in Genesin, alterum in reliquos quatuor libros in formam harmoniae dispositos: habes et tertium qui, singulorum capitum quilibet versus (varie alioqui, prout operis ratio postulavit, dispersi) quota pagina inveniri possint, protinus indicabit. [*Emblema Stephanorum forma minima*] Genevae Anno M. D. LXIII Excud. Henr. Stephanus. fol.

Sex folia liminaria quorum ultimum vacuum. Genesis absolvitur viginti septem ternionibus et uno quaternione (a—z; aa—ee); paginis 339. Reliqui libri comprehenduntur quinquaginta et uno ternionibus et uno quaternione (a—z; aa—zz; aaa—fff), paginis 625. Finem faciunt folium unum cum erratis, et duodecim cum indicibus.

IV. Commentaires de M. Iean Caluin sur les cinq liures de Moyse. Genese est mis à part, les autres quatre liures sont disposez en forme d'Harmonie: Auec cinq indices dont les deux contenans les passages alleguez et exposez par l'autheur, sont adioustez de nouueau en ceste traduction [*Emblème des Estienne*]. A Geneve. Imprimé par Francois Estiene. M. D. LXIIII. fol.

Huit feuillets liminaires. Genèse: Trente-un cahiers (a—z; A—H) à 6 feuillets, 370 pages, le dernier feuillet en blanc; quatre feuillets avec la table. Les quatre autres livres 62 cahiers (a—z; A—Z; Aa—Qq) 716 pages numérotées de texte, le reste pour les tables: le dernier feuillet en blanc.

V. Commentaires de M. Iean Caluin, sur le livre de Iosué. Avec une preface de Theodore de Besze contenant en brief l'histoire de la vie et mort d'iceluy. Il y a aussi deux tables: l'une des matieres singulieres contenues esdits Commentaires, l'autre des tesmoignages de l'Escriture saincte alleguez et proprement appliquez par l'autheur. [*Emblème des deux portes, avec la légende en français, grand format*]. A Geneve de l'Imprimerie de Francois Perrin. M. D. LXIIII. fol.

Dix-huit feuillets liminaires avec la préface de Bèze, le Catalogue des ouvrages des Calvin, la table et l'argument. Huit cahiers à 6 feuillets et un à quatre. (B—K), 104 pages numérotées.

VI. Ioannis Caluini in librum Iosue brevis commentarius, quem paulo ante mortem absolvit. Addita sunt quaedam de eius morbo et obitu. Cum indice. [*Emblema duarum portarum cum epigraphe ex Matth.* VII.]. Genevae ex officina Francisci Perrini. M. D. LXIIII. 8°.

Initium faciunt sedecim folia non numerata cum Garnerii excerptis ex Bezae praefatione (de quibus vide Prolegomena ad Tom. XXI. operum) et epitaphiis; accedit Catalogus operum Calvini et argumentum libri Iosuae. Commentarius absolvitur viginti quaternionibus (B—X), paginis vero 316. Nam error est pag. 124 sq.

VII. Commentarii Joannis Calvini in quinque libros Mosis. Genesis seorsum: reliqui quatuor in formam Harmoniae digesti. Editio secunda priori longe emendatior et locupletior. Cum triplici indice: quorum primus Geneseos: alter quatuor librorum in formam harmoniae dispositorum res notabiliores: tertius, singulorum Harmoniae capitum versus sparsim explicatos continet. [*Emblema duorum virorum quorum alter plantat alter irrigat*] Genevae. Excudebat Gaspar de Hus. M. D. LXXIII. fol.

Signaturae sunt a—z. aa—zz. AA—ZZ. AAA—OOO. paginae 698 et indices.

VIII. Joannis Caluini in historiam Iosue Israelitarum Imperatoris commentarius quem paulo ante mortem absolvit. Editio secunda priori longe emendatior. Cum indice. [Emblema: ***ΑΛΗΘΕΙΑ ΠΑΝΔΑΜΑΤΩΡ***] Genevae apud Petrum Santandreanum. M. D. LXXV. fol.

Terniores A—G, paginae 85 numeratae et tres sine numeris.

IX. Commentarius Ioannis Caluini in quinque libros Mosis *etc. Titulus decurrit ut in N.* VII. Editio tertia. [*Emblema ut in N.* VIII.] Genevae apud Petrum Santandreanum. M. D. LXXXIII. fol.

Sex folia liminaria. Genesis a—z. A—D. paginae 320. Reliqui libri aa—zz. AA—ZZ. AAA—FFF. paginae 594 et indices.

X. Ioannis Calvini in quinque libros Mosis Commentarius *etc. ut in praecedenti.* Eiusdem Calvini in librum Iosuae commentarius. [*Emblema ut in praecedenti*] Genevae. In officina Sanctandreana. M. D. XCV. fol.

Signaturae et paginae ut in praecedenti. Sunt tamen diversae editiones. Commentarius in Iosuam novo titulo ornatus absolvitur paginis 79 numeratis, cum Indice.

XI. Iohannis Calvini opera omnia theologica in septem tomos digesta. Tomus primus. Commentarios in quinque libros Mosis complectens. Genesis seorsum *etc. ut supra in N.* VII. Eiusdem Calvini in librum Iosue commentarius [*Effigies Calvini*]. Genevae. Apud Iohannem Vignon, Petrum et Iacobum Chouet. M. DC. XVII. fol.

Sex folia liminaria cum dedicatione et argumento. Sexta exhibet tabulam paradisi plane novam et ab authentica diversam, de qua agimus in annot. ad Genes. c. II. Adest etiam bibliopolae ad lectorem brevis praefatio. Sequitur Bezae vita Calvini 14 foliis absoluta. Terniones per totum volumen decurrunt a—z. aa—zz. aaa—zzz. aaaa—bbbb. sed paginae vel potius columnae in Pentateucho numerantur 1506, in Josua 130, sequuntur in utraque parte indices.

XII. Editio Amstelodamensis 1671 de qua vide Prolegomena nostra ad Tom. I. Operum.

XIII. Ioannis Calvini in librum Geneseos commentarius ad editionem Amstelodamensem accura-

tissime exscribi curavit E. Hengstenberg. Berolini apud Gustavum Bethge. MDCCCXXXVIII. Pars prior [c. 1–23] pp. 276. Pars posterior [c. 24—50] pp. 277. 8°.

Praeter has in museo nostro asservatas exstant aliae editiones quas pro memoria recensemus:

XIV. Commentarii Johannis Caluini in quinque libros Mosis. Genesis seorsum: reliqui quatuor in formam Harmoniae digesti. Accedit propter argumenti similitudinem. I. Lex Dei moralis ceremonialis et politica, ex libris Mosis excerpta et in certas classes distributa a Theodoro Beza. II. Mosaycarum et Romanarum legum collatio. Ex integris Papiniani, Pauli, Ulpiani, Gaii, Modestini aliorumque veterum Iuris auctorum libris ante tempora Iustiniani Imp. desumpta etc. E Bibliotheca P. Pithoei I. C. cuius etiam notae emendatiores adiectae sunt. (Emblema). Ex officina Commeliniana. Anno CIƆ IƆ CII. fol.

Folia liminaria quinque, terniones nonaginta duo. Signaturae eaedem atque in Cod. IX. supra descripto; quibus accedunt Accessionum pp. 148 et indices.

XV. Commentaires de M. Jean Calvin sur le livre de Josué. . . . . . . A Geneve. l'Imprimerie de Francois Perrin. M. D. LXV. fol.

Cette édition est de tous points conforme à celle décrite ci-dessus N. V. Peut-être n'y a-t-il de changé que le titre, sur lequel cependant on lit, entre la mention de la préface et celle des tables, ces mots: Augmentee depuis la premiere edition et deduite selon l'ordre du temps quasi d'an en an.

Duos titulos XIV. et XV. nobiscum benevolentissime communicavit Vir doctissimus G. Buchholz, unus ex praefectis bibliothecae regiae Dresdensis. Tertius aliquis titulus quem ex catalogo eiusdem bibliothecae descriptum olim accepimus mero errori debetur. Est enim idem ac noster Cod. IV., cui tamen qui catalogum concinnavit annum 1563 tribuit, ita scilicet ex coniectura defectum paginae facialis laceratae supplens.

XVI. Commentaires de M. Jean Calvin sur le livre de Josue etc. (Même titre qu'au N. V.). A Lyon pour Antoine Cercia 1565. 8. L'emblème représente Jésus montrant d'une main un arbre dans le feuillage duquel vole un oiseau, de l'autre deux renards, l'un sortant de sa tanière, l'autre y rentrant. Avec une épigraphe tirée de Matth. VIII.: Les renards ont des fosses etc.

Trente-cinq feuillets liminaires non chiffrés, 448 pages pour le commentaire, et neuf feuillets non chiffrés pour la Table. Signatures A—Z. AA—LL.

Nous devons cette notice à notre ami et collègue M. Nicolas, professeur à la faculté de théologie de Montauban, qui a collationné l'exemplaire de la bibliothèque Mazarine de Paris.

XVII. Commentaires de M. Jean Calvin sur le livre de Josué etc. Genève, François Perrin 1565. petit 8°. Emblème des deux portes. 208 feuillets numérotés, avec la Préface et la table non chiffrées.

Nous devons cette notice à M. Adert, publiciste à Genève, qui nous signale aussi deux éditions particulières du Discours de Bèze sur la vie de Calvin qui nous étaient inconnues quand nous rédigions les Prolégomènes du T. XXI. L'une est de Perrin, Genève 1565. 8, mais non pas un simple tirage à part de l'édition que nous venons de nommer en dernier lieu. L'autre est de Guill. Phylledier, Lyon 1565. 8.

De Commentario in Genesin non est cur lectorem moremur. Sequitur autor ordinem rerum sicut in archetypo expositae sunt et unice in explicando textu atque in vindicanda providentia Dei et sanctitate patriarcharum versatur, earum nempe difficultatum in quas serior aetas in dignoscendis libri originibus incidit candide ignarus. Verum operis huius dignitas non ex hoc defectu aestimanda est, sed potius inde commendanda quod plurimis in locis saniore iudicio usus est autor quam quod veteres interpretes adhibuerunt, vel ab istius aevi hominibus exspectaveris. Caeterum unicuique capiti secundum vulgarem partitionem transscripto suam explanationem subiicit per singulos versus, ubicunque tali cura opus erat, satis fuse decurrentem.

Aliam plane rationem sibi sequendam proposuit in quatuor caeteris libris Pentateuchi, quos in Harmoniam quam vocat digessit *συνοπτικῶς* illustrandam. Quam methodum ipse praevidet a quibusdam vituperatum iri, quasi temere ordinem a spiritu sancto, qui Mosen in condendo suo codice direxit, praescriptum emendare sibi praesumpsisset. Sane si id tantum eius consilium fuisset ut loca parallela in commentario suo simul tractaret, nemo est qui non laudaret talem conatum, maxime quantum ad leges inter se conferendas spectasset, quae passim repetitae auctae emendatae occurrunt. Nam vel hodie propter causas maioris etiam momenti eundem tramitem sequi solemus. Verum plane aliud, idque multo artificiosius, et ut ita dicamus audacius aggressus totam materiam quatuor illis voluminibus comprehensam non solum in novum ordinem redegit ab ipso excogitatum, sed etiam in innumeras sectiones, adeoque particulas et fragmenta minimi ambitus discerpsit ut authenticus sacri operis tenor omnino se lectoris oculis subducat.

Ne tamen immerito nostram censuram huic Harmoniae praemittere videamur, tabulam illarum sectionum sive conspectum exhibere libet, eo magis necessarium quod ipse autor nuspiam tali adminiculo proposito lectoris commoditati inservire studuit. Primo distinctionem facit inter historiam et doctrinam. Illam ex parte in fronte operis tractat, ex parte ad calcem reiicit. Doctrinam vero ad normam decem praeceptorum s. Decalogi exigit, satis contorte quidem et invita rerum natura, ita ut saepissime mireris quo pacto singulis legibus, maxime iis quae ad mores formandos et Dei cultum non pertinent, locus suus reperiri potuerit. Haec scilicet est Nostri sagacitas, hoc ingenii acumen etiam aliunde cognitum nec unquam satis laudatum, ut norma ista semel posita omnes et singulas mosaicae legis particulas ad unum aut alterum Decalogi caput referre valuerit. Sic propheta ille miserrimus, in quo laudando sibi ipse vix satisfecisse videtur, multo peius habitus est quam vel a nostrae aetatis criticis qui velum ei de facie detrahere conantur. Haec omnia scilicet ad maiorem systematis theologici gloriam, simul insigne documentum quatenus illud saeculum sensu historico destitutum fuerit.

Est autem haec dispositio operis. Numeros versiculorum passim ad textus hebraici formam immutatos adscribimus. Rubricas, ubi apud Calvinum nullae indicantur, in lectoris commodum a nobis additas literis cursivis distinguimus.

Historia enarratur et explanatur ad ductum Exodi I—XI. XII. 21—42. XIII. 17—22. XIV—XVIII. Deut. I. 9—18. Ex. XIX. XX. 18—21. Deut. V. 19—28.

Praefatio in Legem (*sectionibus viginti et una comprehensa*): Ex XX. 1. 2. Deut. V. 1—6. IV. 20. — Lev. XIX. 36 b. 37. XX. 8. XXII. 31—33. Deut. IV. 1. 2. V. 29. 30. XIII. 19. — Deut. IV. 5—14. — Deut. IV. 32—40. — Deut. VII. 6—8. X. 14—17 a. — Deut. XXVII. 9. 10. — Deut. XXVI. 16—19. — Deut. VI. 20—25. — Num. XV. 37—41. Deut. VI. 6—9. XI. 18—20. Ex. XXIII. 13 a. — Deut. XXVII. 1—4. 8. — Deut. XXXI. 10—13. — Deut. VI. 10—12. — Deut. IX. 1—6. — Deut. X. 21. 22. XI. 1—7. — Deut. VIII. 1—6. XI. 8. 9. — Deut. XXIX. 1—8. — Deut. VIII. 7—10. XI. 10—12. VI. 1—3. 17—19. — Deut. VIII. 11—18. — Ex XXIII. 20—23.

25–31. — Deut. XXIX. 28. XXX. 11–14. — Lev. XXVII. 34. Deut. I. 1–5. IV. 44–49. XXVIII. 69.

Lex. Praeceptum primum. (*octo sectiones*): Ex. XX. 3. Deut. V. 7. — Deut. VI. 4. 13a. X. 20a. VI. 16. — Lev. XIX. 1. 2. — Deut. VI. 14. 15. — Deut. XVIII. 9–14. — Deut. XVIII. 15–18. — Deut. XIII. 2–5. XVIII. 21. 22. — Lev. XVIII. 21. XIX. 26b. 31. Deut. XII. 29–31. XIII. 1.

Appendices caeremoniales primi praecepti. *Institutio Paschatis:* Ex. XII. 1–15a. 16–19a. 20. — Ex. XII. 24–27a. 43–49. — Ex. XIII. 3–10. — Deut. XVI. 3. 4. Ex. XXIII. 18. XXXIV. 25. — Num. IX. 1–14. *De primogenitis:* Ex. XIII. 1. 2. 11–16. XXII. 28b. 29. XXXIV. 19. 20a. Lev. XXVII. 26. Deut. XV. 19. 20. *De censu:* Ex. XXX. 11–13. 15. 16. *De Nazaraeis:* Num. VI. 1–21. *De primitiis:* Deut. XXVI. 1–11. Num. XV. 17–21. Ex. XXII. 28a. XXIII. 19a. XXXIV. 26a. *De purificatione mulierum:* Lev. XII. 1–8. *De lepra:* Deut. XXIV. 8. 9. Num. V. 1–3. Lev. XIII. *De purificatione leprosorum:* Lev. XIV. *De pollutionibus:* Lev. XV. *De eunuchis et spuriis:* Deut. XXIII. 2. 3. *De purgatione universi populi:* Num. XIX. *De puritate castrorum:* Deut. XXIII. 10–15. *De heterogeneis et capillis:* Deut. XXII. 9–11. Lev. XIX. 19. 23–25. 27. 28. Deut. XIV. 1. 2. *De animalibus mundis et immundis:* Lev. XX. 25. 26. XI. Deut. XIV. 3–20. *De cadaveribus non comedendis:* Deut. XIV. 21a. Ex. XXII. 30. Lev. XVII. 15. 16. *De muliere captiva:* Deut. XXI. 10–13.

Appendices forenses (*octo sectiones*): Deut. XVIII. 19. XIII. 6. — Deut. XVII. 12. 13. — Deut. XIII. 7–12. — Deut. XIII. 13–18. — Ex. XXII. 17. Lev. XX. 6. 27. Num. XV. 30. 31. Lev. XX. 1–5. Ex. XII. 15b. 19b. — Deut. XVII. 14–20. — Deut. XX. 1–4. — Num. X. 1–10.

Secundum praeceptum: Ex. XX. 4–6. Deut. V. 8-10. Expositio eius: Ex. XXXIV. 17. Lev. XIX. 4. XXVI. 1. Ex. XX. 22. 23. — Deut. IV. 12–19. Ex. XXXIV. 14. Deut. XI. 16. 17. VIII. 19. 20. — Deut. XVI. 22. Ex. XXIII. 24a. *De loco sacro:* Deut. XII. 4–14. 17. 18. 26. 27. — Deut. XIV. 23–26. — Ex. XX. 24. 25. Deut. XXVII. 5–7. *De tabernaculo:* Ex. XXV. 1–22. XXXV. 4–19 — Ex. XXV. 23–40. — Ex. XXVII. 20. 21. Lev. XXIV. 1–4. — Num. VIII. 1–4. — Ex. XXVI. XXVII. 1–19. — Ex. XXIX. 36. 37. — Ex. XXX. 1–10. — Ex. XXX. 34–38. — Ex. XXX. 17–21. *De sacerdotibus:* Ex. XXVIII. — Lev. VI. 12–15. — Num. VIII. 5–19. 23–26. — Num. III. 5–10. — Ex. XXX. 22–33. — Lev. VIII. 1–3. — Lev. XXI. 1–6; 10–12. — Deut. XXXI. 9. — Lev. X. 8–11. — Lev. XXI. 7. 8. 13–15. 9. 16–24. — Lev. XXII. 1–16. — Ex. XX. 26. — Num. VI. 22–27. *De Levitis:* Num. XXXV. 1–8. — Num. XVIII. 1–7; 22. 23a. — Num. IV. 4–20. 24–28. 31–33. — Lev. XVII. 1–9. — Deut. XVII. 8-11. *De sacerdotum reditibus:* Num. V. 9. 10. — Num. XVIII. 8–19; Lev. VI. 9–11; 19–22. — Num. V. 8. — Lev. VII. 6–10. 14b. 31b–36. — Num. XVIII. 20. 21. 23b. 24. Lev. XXVII. 30–33; Deut. XIV. 22. 27–29. XII. 19. XXVI. 12–15. — Num. XVIII. 25–32. — Deut. XVIII. 1–8. — Lev. XXIV. 5–9. *De sacrificiis:* Ex. XXIX. 38–46. — Num. XXVIII. XXIX. — Lev. XVI. — Lev. I. II. III. — Lev. IV. Num. XV. 22–29. — Lev. V. — Lev. VI. 1–8; 16–18. 23. — Lev. VII. 1–5. — Lev. VII. 11–14a. 15–18. XXII. 29. 30. XIX. 5–8. — Lev. VII. 19–25. 28–31a. 37. 38. — Num. XV. 1–16. — Lev. XXII. 17–25. Deut. XVII. 1. — Deut. XXIII. 19. — Lev. XXII. 26–28. Ex. XXII. 29. XXIII. 19b. XXXIV. 26b. Deut. XIV. 21.b.

Appendices politicae. Ex. XXIII. 24.b. Deut. XII. 1–3. Ex. XXXIV. 13. Deut. VII. 5. Num. XXXIII. 52b. Deut. XVI. 21. — Ex. XXXIV. 11. 12. 15. 16. Deut. VII. 1–4. Ex. XXIII. 31b.–33. — Deut. VII. 16–26. — Deut. XXV. 17–19. — Deut. XXIII. 4–9. — Deut. XVII. 2–7.

Tertium praeceptum: Ex. XX. 7. Deut. V. 11. — Expositio eius: Lev. XIX. 12. Ex. XXIII. 13b. Deut. VI. 13b. X. 20b. — Deut. XXIII. 22–24. — Lev. XXVII. 1–25. 27–29. — Num. XXX. 2–17.

Appendices politicae: Lev. XXIV. 15. 16. Ex. XXII. 9. 10.

Quartum praeceptum. Ex. XX. 8—11; Deut. V. 12—15. Expositio eius: Lev. XIX. 30; XXVI. 2; Ex. XXIII. 12; Lev. XXIII. 3; Ex. XXXI. 12—17; XXXIV. 21; XXXV. 1—3; Lev. XIX. 3b.

Appendices: Ex. XXIII. 10. 11; Lev. XXV. 1—7; 20—22. — Lev. XXV. 8—13. — Lev. XXIII. 1. 2; 4—21; 23—44. — Ex. XXIII. 14—17; XXXIV. 22—24; Deut. XVI. 1. 2; 5—17; Ex. XXXIV. 20b.

Secunda tabula. Praeceptum quintum. Ex. XX. 12; Deut. V. 16. — Expositio: Lev. XIX. 3a.

Appendices: Ex. XXI. 15. 17; Lev. XX. 9. — Deut. XXI. 18—21. — Ex. XXII. 27; Lev. XIX. 32; Deut. XVI. 18; XX. 9.

Sextum praeceptum. Ex XX. 13; Deut. V. 17. Expositio Lev. XIX. 17. 18. 14.

Appendices caeremoniales: Deut. XXI. 1—9. — Deut. XII. 15. 16; 20—25; Lev. XVII. 10—14; VII. 26. 27; XIX. 26a.

Appendices politicae: Lev. XXIV. 17. 19—22; Ex. XXI. 12—14; 18—32. — Deut. XVII. 6; XIX. 15. — Deut. XXII. 8. — Deut. XXIV. 7. — Deut. XXI. 22. 23. — Deut. XXV. 1—3. — Deut. XXIV. 16. — Deut. XX. 10—18. — Deut. XXIII. 16. 17. — Deut. XXII. 6. — Ex. XXIII. 5; Deut. XXII. 4. — Num. XXXV. 9—34; Deut. XIX. 1—13.

Septimum praeceptum. Ex. XX. 14; Deut. V. 17. Expositio: Lev. XVIII. 20.

Appendices: Lev. XVIII. 22—30; Ex. XXII. 18; Lev. XX. 13. 15. 16. — Lev. XIX. 29. — Deut. XXIII. 18. — Lev. XX. 10; Deut. XXII. 22—27. — Lev. XIX. 20—22. — Ex. XXI. 7—11. — Ex. XXII. 15. 16. — Deut. XXIV. 5. — Num. V. 11—31. — Deut. XXII. 13—21. — Deut. XXIV. 1—4. — Lev. XVIII. 19; XX. 18. — Lev. XVIII. 1—4; 6—18; Deut. XXIII. 1. — Lev. XX. 11. 12. 14. 17. 19—24. — Deut. XXV. 11. 12. — Deut. XXII. 12. — Deut. XXII. 5.

Octavum praeceptum. Ex. XX. 15; Deut. V. 17. Expositio eius: Lev. XIX. 11. 13. — Deut. XXIV. 14. 15; XXV. 4. — Ex. XXII. 20—23; Lev. XIX. 33. 34. — Deut. X. 17b. 18. 19. — Lev. XIX. 35. 36a; Deut. XXV. 13—16. — Deut. XIX. 14. — Ex. XXII. 25. 26; Deut. XXIV. 6; 10—13; 17. 18. — Ex. XXII. 24; Lev. XXV. 35—38; Deut. XXIII. 20. 21. — Deut. XXII. 1—3; Ex. XXIII. 4. — Num. V. 5—7. — Ex. XXIII. 8; Lev. XIX. 15; Deut. XVI. 19. 20. — Ex. XXIII. 3. 6.

Appendices politicae: Ex. XXI. 37; XXII. 1—3. — Ex. XXII. 8. — Ex. XXII. 4—7; 9—14. — Lev. XXIV. 18. 21a. — Ex. XXI. 33—36. — Deut. XXIII. 25. 26. — Lev. XIX. 9. 10; XXIII. 22; Deut. XXIV. 19—22. — Deut. XV. 1—11. — Ex. XXI. 1—6; Deut. XV. 12—18. — Lev. XXV. 39—55. — Lev. XXV. 23—34. — Deut. XX. 19. 20. — Deut. XXI. 14—17. — Deut. XX. 5—8. — Deut. XXV. 5—10.

Nonum praeceptum. Ex. XX. 16; Deut. V. 18. Expositio eius: Ex. XXIII. 1. 2. 7; Lev. XIX. 16. 17b. Appendix: Deut. XIX. 16—21.

Decimum praeceptum. Ex. XX. 17. Deut. V. 18.

Summa legis: Deut. X. 12. 13; VI. 5; Lev. XIX. 18b.

Sanctiones a promissis et minis. Lev. XVIII. 5; Deut. XXVII. 11—26. — Deut. XI. 26—32. — Lev. XXVI. 3—13; Deut. XXVIII. 1—14. — Deut. VII. 9—15. — Deut. XII. 28. — Lev. XXVI. 14—45. — Deut. XXVIII. 15—68. — Deut. IV. 25—31. — Deut. XXIX. 9—27. — Deut. XXX.

Reditus ad historiam. Ex. XXXI. 1—11; XXXV. 20—35; XXXVI. ad XXXIX. — Ex. XXIV. 1—18. — Ex. XXXI. 18—XXXIV. — Deut. IX. 7—21; 25—29; X. 1—5; 10. 11. — Ex. XL. 1—35; Num. IX. 15. 16. — Num. VII. — Lev. VIII. 4—IX. — Num. VIII. 20—22. — Lev. X. 1—7; 12—20. — Num. I. — Deut. X. 8. 9. — Num. II. III. IV. 1—3; 21—23; 29. 30; 34—49. — Num. X. 11—28. — Deut. I. 6—8; Num. IX. 17—23; Ex. XL. 36. 38. — Num. XI. XII. 1—15. — Num. XII. 16—XIII. 24;

Deut. I. 19—25. — Num. XIII. 25—XIV. 1—9. — Deut. I. 26—33. — Num. XIV. 10—38. — Deut. I. 34—36; 39. 40. — Num. XIV. 39—45. — Deut. I. 41—46. — Deut. IX. 22—24. — Deut. II. 1. — Lev. XXIV. 10—14. — Num. XV. 32—36. — Num. XVI. XVII. — Num. XX. 1—13. — Deut. I. 37. 38. — Num. XX. 14—22; Deut. II. 2—8. — Num. XX. 23—29; XXXIII. 38. 39. — Deut. X. 6. 7. — Num. XXI. 1—3; XXXIII. 40. — Num. XXI. 4—20. — Deut. II. 9—23. — Num. XXI. 21—32; Deut. II. 24—37. — Num. XXI. 33—35; Deut. III. 1—11. — Num. XXII. 1 ad XXV. 18. — Deut. IV. 3. 4. — Num. XXV. 19 ad XXVII. 11. — Num. XXXVI. 1—13. — Num. XXXI. XXXII. — Deut. III. 12—20. — Deut. IV. 41—43. — Num. XXXIII. 1—52a; 53—56; XXXIV. — Deut. XXXI. 1—8. — Num. XXVII. 15—23. — Deut. III. 21—29; IV. 21. 22. — Deut. XXXI. 14—30. — Deut. XXXII. 1—43. — Deut. XXXII. 44—52; Num. XXVII. 12—14. — Deut. XXXIII. XXXIV.

Iam tali dispositione textuum vix quidquam ad iustam operis mosaici intelligentiam et aestimationem conferri potuisse, quantum quidem ad eius origines et autoris ipsius consilium pertinet, vix est quod te moneamus. Imo omnia susque deque disiecta apparent, tam leges quam historiae, atque ut illarum natura et nexus quasi de industria iniecto velo absconduntur, nullo habito respectu temporum, ita harum tenor haudquaquam lucidior factus est. Quum de autore totius voluminis Nostro ne minimum quidem ortum sit dubium, quippe qui Mosi ista omnia tribuerit, merito quaesiveris quo pacto aut iure radicitus ea convellere ausus fuerit. Scilicet hoc unum effecit suo labore ut iam pateat ipsum hoc opus plane aliter et iustiore ordine scripturum fuisse, si haec cura ipsi fuisset demandata. Boni autem interpretis officium non in eo tantum constat ut singularum rerum in scriptura aliqua traditarum iustam rationem reddat, quam laudem summo saeculi sui exegetae nemo facile negaverit, verum etiam autoris interpretandi consilium et scribendi methodum perspiciat et declaret, non autem suas rationes alienis substituat.

Quam laboriosum et fastidiosum fuerit condendae talis harmoniae opus etiam inde colliges quod nonnulla bis occurrunt in eo, alia vero omissa sunt. Quod minime miraberis in tam severe ac subtiliter facta divisione quae passim vel simplices textus versiculos dissecuit. Sic bis relegimus Ex. XII. 24—27a; XXII. 9. 10. 29; XXIII. 31b. Lev. XIX. 18b; XXIV. 21a; Num. III. 5—10; XXXIII. 38—40; Deut. IV. 12—14; XVII. 6. Nusquam relata et explanata reperimus, quod tamen sàlvo errore dictum sit: Ex. XXI. 16; XXII. 19; XXIII. 9; XXX. 14; Lev. XX. 7; XXIV. 23; XXV. 14—19; XXVI. 46; Num. V. 4; XXX. 1; Deut. XI. 13—15; 21—25; XV. 21—23; XVIII. 20; XXII. 28. 29. Quae tamen fere omnia minoris ac minimi momenti sunt et facile negligi poterant.

De Commentario in Iosuam nihil habemus pro tempore quod hoc loco addendum esse censeamus.

COMMENTARII

IN

QUINQUE LIBROS MOSIS.

PRIMUS MOSIS LIBER GENESIS VULGO DICTUS.

ARGUMENTUM.

Quum immensa Dei sapientia in hoc admirabili coeli et terrae opificio reluceat, multum abest quin possit conditi mundi historia pro dignitate sua rite explicari, nam et exiguus nimis est ingenii nostri modulus, ut tantam capiat rerum amplitudinem: tantum abest ut lingua ad plenam solidamque earum enarrationem sufficiat. Verum sicuti laudem meretur qui modeste et reverenter in operum Dei consideratione se exercet, etiamsi minus assequitur quam esset optandum: ita si in hoc exercitii genere alios pro facultate mihi data iuvare studeam, officium meum non minus piis hominibus probatum iri quam Deo acceptum fore confido. Hoc non tantum excusandi mei causa praefari libuit: sed ut moniti etiam sint lectores, si probe mecum in meditandis Dei operibus proficere velint, sobrium, docilem, mansuetum et humilem spiritum afferendum esse. Oculis quidem mundum cernimus, pedibus calcamus terram, manibus palpamus innumeras operum Dei species, odorem ex herbis et floribus suavem iucundumque haurimus, fruimur ingentibus bonis: sed in his ipsis quorum notitiam apprehendimus, inest ea divinae potentiae, bonitatis, sapientiae infinitas, quae sensus omnes nostros absorbeat. Itaque hominibus sufficiat si mediocrem pro suo captu gustum habeant. Atque ad hunc scopum ita nos eniti tota vita convenit, ut nos (etiam in ultima senectute) profectus minime poeniteat, modo aliquantum simus a carceribus progressi. Hoc consilio Moses librum suum exorsus est a mundi creatione, ut in eius aspectu Deum quasi visibilem nobis proponat. Sed hic insurgunt protervi homines, ac ludendo quaerunt, undenam hoc revelatum fuerit Mosi. Fabulari ergo de rebus ignotis putant, quia nec spectator fuerit eorum quae narrat, neque ex lectione didicerit ita esse. Sic illi: facile tamen refellitur eorum improbitas. Nam si fidem ideo elevant huic historiae, quoniam ex longa aetatum serie repetatur, vaticinia etiam refutent, quibus idem praedixit quae totidem postea saeculis acciderunt. Clara sunt, inquam, et diserta, quae de gentium vocatione testatur Moses: complementum duobus fere post eius mortem annorum millibus exstitit. Qui rem longe post futuram et tunc ab hominum sensu absconditam spiritu praevidit, annon potuit utrum mundus a Deo creatus esset intelligere: praesertim coelesti magisterio edoctus? Neque enim suas divinationes hic profert, sed organum est Spiritus sancti ad ea publicanda quae ab omnibus cognosci operae pretium fuit. Quod illis absurdum videtur, tunc demum ab eo descriptum expositumque fuisse creationis ordinem, qui ante incognitus fuisset: in eo nimium errant. Neque enim memoriae prodidit res prius inauditas: sed quae longa annorum successione filiis patres quasi per manus tradiderant primus scriptis consignavit. Putamusne sic positum in terra fuisse hominem, ut suam rerumque omnium quibus fruebatur originem nesciret? Imo de omnibus probe edoctum fuisse Adam nemo sanus dubitabit. An vero ille postea mutus? An sancti Patriarchae tam ingrati ut silentio tam necessariam doctrinam supprimerent? An Noe, tam memo-

rabili Dei iudicio admonitus, eandem ad posteros transmittere neglexit? Hoc elogio nominatim Abraham ornatur, quod familiae suae doctor sit ac magister. (Gen. 18, 19.) Et scimus, quum abesset procul Moses, foederis tamen a Deo cum patribus initi notitiam toti populo tritam fuisse. Neque enim quasi novum aliquid prodit natos esse ex sancto genere Israelitas, quod Deus sibi cooptasset: sed tantum commemorat quod omnes tenebant, quod senes ipsi a proavis acceperant, quod denique omni controversia inter eos carebat. Itaque neque dubium nobis esse debet quin mundi creatio, ut hic describitur, ex veteri ac perpetua patrum traditione iam nota esset. Verum quia nihil magis proclive est quam corrumpi ab hominibus Dei veritatem, ut longo temporis successu quasi a se ipsa degeneret: quo pura historia retineretur, eam Dominus scriptis commendari voluit. Ergo Moses eius doctrinae quam scriptis complexus est, fidem (quae hominum levitate fluxa esse poterat) stabilivit. Nunc ad Mosis consilium redeo, vel spiritus sancti potius, qui per os eius loquutus est. Deum, qui invisibilis est, nonnisi ex suis operibus cognoscimus. Ideo eleganter Apostolus saecula vocat *τὰ μὴ ἐκ φαινομένων βλεπόμενα*, (Heb. 11, 3) ac si dicas, spectacula rerum non apparentium. Haec ratio est cur Dominus, ut nos ad sui notitiam invitet, proponat nobis ante oculos coeli terraeque fabricam, et in ea se quodammodo conspicuum reddat. Nam aeterna quoque eius divinitas et potentia (ut inquit Paulus Rom. 1, 20) illic relucent. Et illud Davidis est verissimum, coelos, utcunque lingua careant, disertos tamen esse gloriae Dei praecones (Ps. 19, 1): pulcherrimum hunc naturae ordinem silendo clamare quam admirabilis sit eius sapientia. Hoc eo diligentius notandum est, quod tam pauci rectam cognoscendi Dei viam tenent: plurimi autem in creaturis haerentes opificem ipsum non curant. Nam duobus his extremis vitiis fere laborant homines, quod alii, praeterito Deo, totam ingenii sui vim ad naturae considerationem applicant: alii autem, neglectis Dei operibus, stulta adeoque insana curiositate ad inquirendam eius essentiam involant. Perperam utrique. Occupari in vestigandis naturae arcanis, ut nunquam ad autorem convertas oculos, perversum est studium: frui vero tota natura, nec beneficii autorem agnoscere, nimis foeda ingratitudo. Ergo qui sine religione philosophantur, imo hoc agunt speculando ut Deum et pietatis sensum procul a se romoveant, aliquando sentient quid valeat illud Pauli quod refert Lucas, Deum nunquam se reliquisse *ἀμάρτυρον* (Act. 14, 17). Neque enim illis impune cedet, quod ad testimonia tam illustria surdi et hebetes fuerint. Et sane Deum nusquam videre, qui ubique dat praesentiae suae signa, malignae ignorantiae est. Quod si nunc illusores cavillis effugiunt, aliquando testabitur horribile eorum exitium, non alia de causa ipsos Deum nescire, nisi quia sponte et malitiose caecutiant. Quantum ad eos qui superbe mundum transvolantes Deum in nuda sua essentia quaerunt, fieri non potest quin absurdis tandem multis commentis se intricent. Deus enim alioqui invisibilis (ut iam dictum est) mundi imaginem quodammodo induit, in qua se nobis conspiciendum praebeat. Tam magnifice ornatum incomparabili coeliet terrae figura qui intueri non dignantur, postea suis deliriis iustas sui fastidii poenas luunt. Proinde simulac nomen Dei auribus nostris insonat, vel eius cogitatio subit, nos quoque pulcherrimo hoc ornatu ipsum vestiamus: denique mundus sit nobis schola, si probe Deum cognoscere optamus. Hinc etiam refellitur eorum improbitas, qui Mosi oblatrant, quod tam breve temporis spatium fluxisse narret a mundi creatione. Quaerunt enim quid Deo repente in mentem venerit ut mundum crearet: cur tamdiu in coelo otiosus iacuerit: atque ita in perniciem suam ludendo acumen suum exercent. Refertur in Historia tripartita quoddam pii viri responsum, quod mihi semper placuit. Nam quum impurus quispiam canis Deum eiusmodi ludibrio exagitaret, excepit ille, tunc minime fuisse otiosum, quia infernum fabricasset curiosis. Quibus enim rationibus eorum proterviam compescas, quibus sobrietas ex professo contemptibilis est et odiosa. Et certe qui in vexando Dei otio ita licenter nunc exsultant, vim eius in paranda gehenna aeternam fuisse magno suo malo sentient. Quantum ad nos spectat, non debet tantopere absurdum videri, quod Deus se ipso contentus, mundum, quo non indigebat, non ante

creaverit quam ita visum est. Porro quum eius voluntas regula sit omnis sapientiae, ea una nos contentos esse decet. Recte enim Augustinus iniuriam Deo a Manichaeis fieri dicit [1]), quod superiorem eius voluntate causam flagitent. Prudenter idem admonet, non magis de infinitis temporum quam locorum spatiis esse inquirendum. Nos certe non ignoramus finitum esse coeli circuitum, et terram instar globuli in medio locatam esse. Qui non citius creatum fuisse mundum indigne ferunt, expostulent etiam cum Deo quod non innumerabiles mundos fecerit. Imo quia hoc absurdum ducunt, multa saecula praeteriisse absque mundo, agnoscant hoc magnum esse naturae suae vitium, quod prae immensa vastitate quae vacua manet, exiguum spatium coelum et terra occupant. Nobis vero, quia et temporum aeternitas, et gloriae Dei infinitas, duplex esset labyrinthus, haec modestia placeat, ne longius progredi appetamus quam Dominus operum suorum ductu ac directione nos invitat. Quod autem mundum quasi speculum constituo, in quo Deum intueri oporteat, non ita volo accipi quasi vel nobis satis perspicaces sint oculi ad cernendum quod coeli ac terrae fabrica repraesentat: vel cognitio qualis inde haberi potest, sufficiat in salutem. Imo quia nullo profectu nos Dominus per creaturas ad se invitat, nisi quod inde inexcusabiles reddimur: novum remedium (ut opus erat) addidit, vel saltem alio subsidio adiuvit ingenii nostri ruditatem. Nam scriptura duce et magistra, quae alioqui nos fugerent, non modo demonstrat, sed prope modum adspicere cogit: non secus ac hebetes oculi specillis adiuvantur. Atque in hoc (ut iam dictum est) Moses incumbit. Nam si mutum coeli et terrae magisterium sufficeret, supervacua esset Mosis doctrina. Accedit igitur hic praeco, qui attentionem nostram excitat, ut sciamus nos ad conspiciendam Dei gloriam in hoc theatro esse collocatos: neque ut testes modo, sed etiam ut divitiis omnibus quae hic sunt expositae fruamur: sicuti eas Dominus usui nostro destinavit ac subiecit. Nec tantum in genere Deum mundi esse architectum pronuntiat: sed toto historiae contextu ostendit quam admirabilis sit eius tum potentia, tum sapientia, tum bonitas, ac praesertim summa erga humanum genus sollicitudo. Praeterea quum aeternus Dei sermo, viva et expressa sit illius effigies, huc nos revocat. Ita efficitur quod docet Apostolus, non aliter quam fide intelligi aptata fuisse verbo Dei saecula. (Heb. 11, 3.) Proprie enim ex eo nascitur fides, quod edocti Mosis ministerio non iam vagamur in speculationibus stultis et evanidis: sed verum et unicum Deum in genuina sua imagine contemplamur. Obiici tamen potest, his videri consentaneum quod Paulus tradit: Postquam in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, visum Deo esse per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. (1. Cor. 1, 21.) Nam ita innuit, frustra Deum quaeri rerum visibilium ductu: nec vero aliud restare nisi ut recta nos ad Christum conferamus. Non igitur ab elementis mundi huius, sed ab evangelio faciendum est exordium, quod unum Christum nobis proponit cum sua cruce, et in eo nos detinet. Respondeo, frustra quidem in mundi opificio philosophari, nisi qui evangelii praedicatione iam humiliati, totam mentis suae perspicaciam crucis stultitiae (ut Paulus nominat 1. Cor. 1, 21) subiicere didicerint: sursum, inquam, et deorsum nihil reperiemus quod nos ad Deum usque attollat, donec in sua schola nos Christus erudierit. Id porro fieri non potest nisi ex profundis inferis emersi crucis eius vehiculo supra coelos omnes tollamur: ut illic fide comprehendamus quae oculus nunquam vidit, auris nunquam audivit, et quae longe corda mentesque nostras superant. Neque enim illic terra nobis obiicitur quae fruges velut in diurnum alimentum suppeditet, sed Christus ipse in vitam aeternam se nobis offert: nec coelum solis ac stellarum fulgore oculos corporales illustrat, sed idem Christus, lux mundi et sol iustitiae, in animis nostris refulget: nec aer inane spatium nobis ad spirandum porrigit, sed ipse Dei spiritus nos vegetat et vivificat. Denique illic invisibile Christi regnum omnia occupat, et spiritualis eius gratia per omnia diffusa est. Verum hoc non obstat quominus sensus

1) De Genesi contra Manichaeos. Lib. II. de Civitate Dei.

nostros ad coeli terraeque considerationem applicantes, inde etiam petamus quae nos in vera Dei notitia confirment. Christus enim imago est, in qua non modo pectus suum nobis Deus conspicuum reddit, sed manus quoque et pedes. Pectus appello arcanum illum amorem quo nos in Christo complexus est: per manus autem et pedes, quae oculis nostris exposita sunt opera intelligo. A Christo simulatque discessimus, nihil est tam crassum vel minutum, in quo non hallucinari necesse sit. Et sane Moses, quamvis in hoc libro initium faciat a mundi creatione, non tamen in ea nos sistit. Nam haec simul coniungi debent, conditum fuisse mundum a Deo, et hominem, postquam luce intelligentiae donatus erat, et tot privilegiis ornatus, cecidisse sua culpa, atque ita bonis omnibus quae obtinuerat, privatum fuisse: deinde misericordia Dei in vitam, quam perdiderat, restitutum, idque Christi benificio: ut semper esset aliquis coetus in terra, qui in spem coelestis vitae adoptatus, hac fiducia Deum coleret. Atque huc quoque spectat totius historiae contextus, sic a Deo servatum fuisse humanum genus ut peculiarem ecclesiae suae curam egerit. Hoc enim est libri argumentum, postquam conditus fuit mundus, hominem veluti in theatro fuisse collocatum, qui sursum et deorsum mirifica Dei opera conspiciens, autorem reverenter adoraret. Secundo, omnia in usum hominis esse destinata, quo magis illi obstrictus, totum se in eius obsequium addiceret ac dicaret. Tertio, intelligentia et ratione fuisse praeditum, ut a brutis animalibus discretus potiorem vitam meditaretur: imo ut ad Deum recta tenderet, cuius insculptam imaginem gerebat. Postea sequitur lapsus Adae, quo se a Deo alienavit: unde factum est ut omni rectitudine privatus fuerit. Ita Moses hominem omnis boni vacuum, mente caecum, corde perversum, omni parte vitiatum, sub mortis aeternae reatu constituit: sed mox addit instaurationis historiam, ubi Christus cum redemptionis beneficio affulget. Hinc continua serie quum singularem Dei providentiam in regenda tuendaque ecclesia prosequitur, tum verum Dei cultum nobis commendat: ubi sita sit hominum salus praescribit, et patrum exemplis ad infractam crucis tolerantiam hortatur. Quisquis ergo in hoc libro rite proficere cupit, mentem suam ad haec capita referat. Praesertim vero observet, postquam exitiali suo casu se et omnes posteros Adam perdidit, hoc salutis nostrae fundamentum, hanc esse ecclesiae originem, quod ex profundis tenebris eruti mera Dei gratia novam vitam obtinuimus: patres huius vitae (sicuti per verbum illis a Deo offerebatur) fide factos esse compotes: verbum porro hoc in Christo fuisse fundatum: iam vero eadem salutis promissione, qua initio erectus fuit Adam, pios omnes qui postea vixerunt fuisse sustentatos. Itaque perpetuam ecclesiae successionem ex hoc fonte fluxisse, quod sancti patres alii post alios fide amplexi oblatam sibi promissionem in Dei familiam fuerunt aggregati, ut communem in Christo vitam haberent. Hoc diligenter notandum, ut sciamus quaenam sit verae ecclesiae societas, et quae fidei communio inter Dei filios. Quum Moses Israelitis ordinatus esset doctor, non dubium est quin proprie eos respexerit, ut agnoscerent se populum esse a Deo electum et cooptatum: atque huius adoptionis certitudinem peterent a foedere quod Dominus cum patribus illorum pepigerat: scirent non alium esse Deum, non aliam esse rectam fidem. Sed hoc quoque idem voluit saeculis omnibus testatum, quicunque rite colere Deum volunt, et censeri ecclesiae membra, iis non aliam vitam tenendam esse quam quae hic monstratur. Porro ut hoc fidei principium est, scire hunc unum esse verum Deum quem colimus: ita non vulgaris eius est confirmatio, nos esse pratriarcharum socios: quia sicuti Christum, quum exhibitus nondum foret, habuerunt salutis suae pignus: ita Deum, qui se iam olim ipsis patefecit retinemus. Hinc etiam colligitur discrimen inter purum legitimumque Dei cultum et omnes adulterinos, qui postea Satanae fraude et perversa hominum audacia fabricati sunt. Ad haec consideranda est ecclesiae gubernatio, ut statuat lector Deum illius perpetuum fuisse custodem ac praesidem: sic tamen ut crucis militia eam exercuerit. Hic vero propria ecclesiae exercitia se proferunt: imo tanquam in speculo nobis stadium ob oculos statuitur, quo nos cum sanctis patribus ad beatae immortalitatis metam eniti decet. Nunc Mosen audiamus.

GENESIS.

CAPUT I.

1. *In principio creavit Deus coelum et terram.* 2. *Terra autem erat informis et inanis: tenebraeque erant in superficie voraginis, et spiritus Dei agitabat se in superficie aquarum.* 3. *Et dixit Deus, Sit lux. Et fuit lux.* 4. *Viditque Deus lucem quod bona esset: et divisit Deus lucem a tenebris.* 5. *Et vocavit Deus lucem, Diem: et tenebras vocavit Noctem. Fuitque vespera, et fuit mane dies primus.* 6. *Et dixit Deus, Sit extensio in medio aquarum, et dividat aquas ab aquis.* 7. *Et fecit Deus expansionem: et divisit aquas quae erant sub expansione, ab aquis quae erant super expansionem. Et fuit ita.* 8. *Vocavitque Deus expansionem Coelum. Et fuit vespera, et fuit mane dies secundus.* 9. *Postea* [1]) *dixit Deus: Congregentur aquae quae sunt sub coelo, in locum unum, et appareat arida. Et fuit ita.* 10. *Et vocavit Deus aridam, Terram: congregationem vero aquarum appellavit Maria. Et vidit Deus quod esset bonum.* 11. *Postea dixit Deus: Germinet terra germen, herbam seminificantem semen, arborem fructiferam, facientem fructum iuxta speciem suam, cui insit semen suum super terram. Et fuit ita.* 12. *Et protulit terra germen, herbam seminificantem semen iuxta speciem suam, et arborem facientem fructum, cui semen suum inesset iuxta speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.* 13. *Et fuit vespera, et fuit mane dies tertius.* 14. *Tunc dixit Deus: Sint luminaria in firmamento coeli, ut dividant diem a nocte, et sint in signa, et stata tempora, et dies, et annos.* 15. *Et sint in luminaria in expansione coeli, ut illuminent terram. Et fuit ita.* 16. *Et fecit Deus duo luminaria magna: luminare maius in dominium diei, et luminare minus in dominium noctis, et stellas.* 17. *Posuitque ea Deus in expansione coeli, ut illuminarent terram.* 18. *Et ut dominarentur diei ac nocti, et dividerent lucem a tenebris. Et vidit Deus quod esset bonum.* 19. *Et fuit vespera, et fuit mane dies quartus.* 20. *Postea dixit Deus: Repere faciant aquae reptile animae viventis, et volatile volet super terram in superficie expansionis coeli.* 21. *Et creavit Deus cetos magnos, et omnem animam viventem, repentem, quam repere fecerunt aquae iuxta species suas, et omne volatile alatum secundum speciem cuiusque.* [2]) *Et vidit Deus quod esset bonum.* 22. *Benedixitque eis, dicendo: Crescite, et multiplicate vos, et replete aquas in maribus, et volatile multiplicet se in terra.* 23. *Et fuit vespera, et fuit mane dies quintus.* 24. *Postea dixit Deus: Producat terra animam viventem secundum speciem suam, iumentum, et reptile, et bestias terrae secundum speciem suam. Et fuit ita.* 25. *Fecitque Deus bestiam terrae secundum speciem suam, et iumentum secundum speciem suam, et omne reptile terrae secundum speciem suam, et vidit Deus quod esset bonum.* 26. *Et dixit Deus: Faciamus hominem in imagine nostra, secundum similitudinem nostram: et dominetur piscibus maris, et volatili coeli, et iumento, et omni terrae, et omni reptili reptanti super terram.* 27. *Creavit itaque Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem* (inquam) *Dei creavit illum: masculum et feminam creavit eos.* 28. *Et benedixit illis Deus, dixitque ad eos Deus: Crescite et multiplicate vos, et replete terram et subiicite eam, et dominemini piscibus maris, et volatili coeli, et omni bestiae reptanti super terram.* 29. *Et dixit Deus: Ecce, dedi vobis omnem herbam seminificantem semen, quae est in superficie universae terrae, et omnem arborem in qua est fructus arboris seminificans semen: ut vobis sit in escam.* 30. *Et omni bestiae terrae, et omni volatili coeli, et omni reptanti super terram in quo est anima vivens, omne olus herbae* erit *in escam. Et fuit ita.* 31. *Et vidit Deus omne quod fecerat, et ecce bonum valde. Et fuit vespera, et fuit mane dies sextus.*

1) *Hic et in seqq. v. 11. 20. 24 Ed. princeps habebat:* Et.

1. *In principio.* Nomen principii de Christo exponere nimis frivolum est. Simpliciter enim hoc voluit Moses: non statim ab initio expolitum fuisse mundum, ut hodie cernitur, sed inane coeli et terrae chaos fuisse creatum. Itaque sic resolvi posset oratio: Quum Deus principio coelum et terram creavit, erat terra inanis et vacua. Porro creandi verbo factum esse docet quod prius non erat. Neque

1) *Ed. princeps*: unumquodque secundum speciem suam.

enim posuit verbum יצר, quod fingere aut formare significat, sed ברא. Quare sensus est, mundum ex nihilo conditum esse. Unde refellitur eorum vanitas qui semper fuisse informem materiam fingunt: neque aliud colligunt ex Mosis narratione quam novo ornatu instructum mundum, illique formam inditam fuisse qua prius caruerat. Hoc quidem vulgare olim inter profanos homines commentum fuit, ad quos obscura tantum fama pervenerat: ut mos est hominum, Dei veritatem alienis figmentis adulterare. Sed in hoc putido errore asserendo, christianos homines laborare (ut facit Steuchus) absurdum et minime tolerabile est. Sit igitur haec prima sententia, mundum non esse aeternum, sed creatum a Deo fuisse. Coelum et terram non dubium est quin molem illam confusam vocet, cui paulo post nomen aquarum imponit. Ratio est, quod materia illa totius mundi semen fuerit. Porro haec generalis est mundi partitio.

Deus. Habetur apud Mosen אלהים, nomen pluralis numeri. Unde colligere solent, hic in Deo notari tres personas: sed quia parum solida mihi videtur tantae rei probatio, ego in voce non insistam. Quin potius monendi sunt lectores ut sibi a violentis eiusmodi glossis caveant. Putant illi se testimonium habere adversus Arrianos ad probandam Filii et Spiritus divinitatem, interea se involvunt in errorem Sabellii: quia postea subiicit Moses Elohim loquutum esse, et spiritum Elohim incubuisse aquis. Si tres personas notari placet, nulla erit earum distinctio. Sequetur enim et Filium a se ipso genitum, et Spiritum esse non Patris, sed sui ipsius. Mihi satis est, quod pluralis numerus Dei virtutes sonet quas in creando mundo exseruit. Porro scriptura, fateor, tametsi multas Dei virtutes recenset: semper tamen ad Patrem, et Verbum eius, ac Spiritum nos revocat, ut etiam paulo post videbimus. Sed illae, quas attigi, absurditates obstant quominus subtiliter ad personas torqueamus quod simplicius Moses de ipso Deo pronunciavit. Hoc quidem extra controversiam pono, pro circumstantia loci attributum hic Deo titulum fuisse qui potentiam eius exprimeret, quae prius in aeterna eius essentia quodammodo inclusa fuerat.

2. *Erat informis et inanis.* Ego in exponendis duobus istis epithetis, תהו et בהו, non ero valde anxius. Hebraei illis utuntur quum inane aliquid et confusum, aut vanum et nihili designant. Non dubium est quin Moses creaturis omnibus quae ad formam, ornatum, et perfectionem mundi spectant, utrumque opposuerit. Tollamus, inquam, e mundo quaecunque postea subiiciet, tum rude hoc, et impolitum, vel potius informe chaos habebimus. Proinde quod mox attexit, tenebras fuisse super faciem abyssi, in parte illius confusae inanitatis pono: quia lux aliquam mundo faciem dare coepit. Eadem ratione abyssum et aquas vocat, quoniam in mole illa nihil solidum aut stabile, nihil distinctum erat.

Et spiritus Dei. Locum hunc varie torserunt interpretes. Quod nonnulli ventum intelligunt, adeo frigidum est ut refutatione nulla indigeat. Qui aeternum Dei spiritum, recte id quidem: sed in complexu orationis Mosis, sensum non omnes assequuntur: inde varietas in participio מרחפת. Dicam priore loco quidnam, meo iudicio, voluerit Moses. Audivimus, antequam Deus mundum expoliret, fuisse indigestam congeriem: nunc docet spiritus virtutem in ea sustinenda fuisse necessariam. Poterat enim haec dubitatio venire in mentem, quomodo inordinata moles staret, quum nunc videamus mundum temperamento servari. Ideo dicit, massam illam quamvis indisposita foret, arcana spiritus efficacia stabilem ad tempus fuisse. Iam duae sunt verbi hebraici significationes quae conveniunt praesenti loco: vel quod moveret se atque agitaret spiritus Dei super aquas, vigoris scilicet exserendi causa, vel quod incubaret ad fovendum. Quia utrumvis eligas ad rei summam parum refert, liberum sit iudicium lectori. Caeterum si illa rerum confusio arcana Dei inspiratione opus habuit, ne mox concideret: quomodo hic tam pulcher ac distinctus ordo per se consisteret, nisi aliunde vigorem mutuaretur? Ergo illud impleri oportet: Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae: sicut ex adverso, simul ac spiritum suum aufert Dominus, omnia in pulverem suum abeunt, et evanescunt (Psal. 104, 29).

3. *Et dixit Deus.* Nunc primum inducit Moses Deum loquentem, acsi massam coeli et terrae creasset absque verbo. Atqui Iohannes (Ioan. 1, 3) testatur nihil absque ipso factum esse eorum quae facta sunt. Et certum est eadem verbi efficacia inchoatum fuisse mundum qua perfectus est: sed Deus verbum suum nonnisi in lucis origine protulit: quia in distinctione conspicua esse incipit eius sapientia. Quod unum ad refutandam Serveti blasphemiam sufficit. Latrat hic obscoenus canis, hoc primum fuisse verbi initium quum Deus mandavit ut lux esset: quasi vero causa effectu suo prior non sit. Imo quum Dei verbo repente exstiterint quae non erant, potius colligenda est aeterna eius essentia. Quare merito apostoli Christi divinitatem inde probant, quod quum sit Dei sermo, per eum creata sunt omnia. Servetus imaginatur novam in Deo qualitatem, quum loqui coepit. At longe aliter de sermone Dei sentiendum est, nempe sapientiam esse in Deo residentem, et sine qua Deus nunquam esse potuit: cuius tamen effectus apparuit quum lux creata est.

Sit lux. Lucem tanta decoris praestantia, qua ornandus erat mundus, priorem esse oportuit: et hoc quoque erat distinctionis exordium. Quod autem lux solem et lunam praecessit, non temere

nec fortuito accidit. Nihil nobis magis proclive quam Dei potentiam alligare organis quorum ministerio utitur. Lucem sol et luna nobis administrant: vim istam sic in illis includimus nostra opinione, ut, si tollantur e mundo, lux nulla restare posse videatur. Ergo Dominus ipso creationis ordine, lucem se in manu habere testatur: quam nobis largiri possit absque sole et luna. Porro certum est ex contextu, sic creatam fuisse lucem ut tenebris fuerint suae vices. Sed quaeri potest, fuerintne per totum mundi circuitum lux et tenebrae vicissim: an vero dimidium circulum tenebrae occupaverint, quum alibi lux splenderet. Quin alterna fuerit successio non dubium est: sed an ubique simul fuerit dies, et ubique nox, id malo in medio relinquere: neque etiam scitu adeo necessarium est.

4. *Viditque Deus lucem.* Hic inducitur Deus a Mose opus suum considerans, ut inde voluptatem capiat. Verum id fit nostra causa: ut discamus nihil Deum fecisse nisi certa ratione et consilio: Nec vero sic accipere convenit Mosis verba, quasi tunc opus suum agnoscere bonum coeperit ex quo factum erat: verum sensus est, opus quale nunc adspicitur a nobis, approbatum esse a Deo. Quare nihil nobis restat quam acquiescere in hoc iudicio Dei. Atque haec valde utilis est admonitio. Nam quum debeat homo sensus omnes intendere ad suspicienda Dei opera, videmus quantum in illis suggillandis licentiae sibi permittat.

5. *Vocavit Deus lucem.* Hoc est, voluit Deus ut esset aliqua dierum et noctium vicissitudo: quod etiam mox sequutum est, quum primus dies finem accepit. Lucis enim conspectum abstulit Deus, ut nox diem alterum inchoaret. Quod tamen dicit Moses, bifariam verti potest: vel quod fuerit vesper et mane diei primi: vel quod ex vespero et mane completus fuerit dies primus. Utrumvis eligas, nihil refert quoad sensum: nam simpliciter diem intelligit duabus partibus completum fuisse. Diem porro a vespero incipit secundum usitatum gentis suae morem. An autem hic optimus sit et legitimus ordo, disputare nihil attinet. Scimus tenebras fuisse tempore superiores: quum lucem Deus subduxit, hoc erat diem claudere. Non dubito quin rationem hanc sequuti sint vetustissimi patres, quibus finis diei erat vesper adveniens, atque ita alterius diei initium. Quanquam Moses legem hic praefigere noluit quam violare sit nefas: sed receptae consuetudini (ut iam dictum est) accommodavit sermonem suum. Quare sicuti stulte Iudaei omnes aliorum rationes damnant, quasi hanc solam Deus statuerit: ita rursum futiles sunt alii, dum hanc quae a Mose commendatur praeposteram esse contendunt.

Dies primus. Hic manifeste refellitur eorum error qui momento uno volunt conditum esse mundum. Est enim nimis violentum cavillum quod Moses docendi causa in sex dies quae Deus simul perfecit, distribuat. Quin potius Deus ipse, ut opera sua ad hominum captum temperaret, sex dierum spatium sibi sumpsit. Immensam Dei gloriam quae hic relucet, leviter transvolamus: unde hoc, nisi quia ad reputandam eius magnitudinem plusquam sumus hebetes? interea alio nos ingenii nostri vanitas rapit. Huic vitio corrigendo Deus aptissimum remedium adhibuit, quum in certos gradus distinxit mundi creationem, ut nostram attentionem retineat, et quasi subsistere, iniecta manu, cogat. Ad hoc commentum stabiliendum imperite citatur locus ex Ecclesiastico (18, 1): Qui vivit in aeternum creavit omnia simul. Graecum enim adverbium κοινῇ quo utitur, nihil tale sonat: neque ad tempus refertur, sed rerum universitatem.

6. *Sit extensio.* Opus secundi diei est, inane hoc spatium per terrae circumferentiam, ne coelum terrae misceatur. Nam quum hoc proverbio: Coelum terrae miscere, notetur extrema ἀταξία, magni haec distinctio fieri debet. Porro vox רקיע non modo totam aeris regionem comprehendit, sed quidquid supra nos patet: qualiter coelum Latinis interdum capitur. Ita dispositio coeli et aeris promiscue vocatur רקיע: sed aliquando utrumque simul, aliquando alteram partem significat: ut melius patebit ex progressu. Nescio cur Graecis placuerit vertere στερέωμα quod in firmamenti nomine imitati sunt Latini: ad verbum enim est expansio. Atque huc alludit David, quum dicit extensos esse coelos a Deo instar cortinae (Ps. 104, 2). Si quis roget annon prius fuerit ista vacuitas: respondeo, utcunque non occuparentur ab aquis omnia: nunc tamen primum ordinatam fuisse distantiam, quum prius incomposita esset permixtio. Usum specialem exprimit Moses, ut distinguat aquas ab aquis, ex quibus verbis oritur magna difficultas. Est enim alienum a sensu communi, et prorsus incredibile, quasdam esse aquas coelo superiores. Quare nonnulli ad allegoriam confugiunt et de angelis philosophantur: sed intempestive. Nam hoc mihi certum principium est, hic nonnisi de visibili mundi forma tractari: astrologiam et alias artes reconditas aliunde discat qui volet. Hic spiritus Dei omnes simul sine exceptione docere voluit: atque adeo quod falso et perperam de statuis et picturis Gregorius pronunciat, vere in hanc creationis historiam competit, librum scilicet esse idiotarum. Ergo quaecunque commemorat, ad ornamentum illius theatri spectant quod nobis ante oculos ponit. Unde statuo, aquas hic intelligi quas rudes quoque et indocti perspiciant. Quod enim quidam se fide amplecti dicunt quod hic legunt de aquis supercoelestibus, utcunque eas ignorent, Mosis instituto non est consentaneum. Et vero rei apertae et expositae supervacua est longior inquisitio. Videmus nubes in aere suspensas

capitibus nostris sic minari, ut spirandi locum nobis relinquant. Hoc mirabili Dei providentia fieri qui negant, frustra ingenii sui vanitate sunt inflati. Scimus quidem naturaliter procreari pluvias: sed diluvium satis ostendit quam mox obruendi simus nubium impetu, nisi cataractae coeli, Dei manu clausae essent. Nec temere inter eius miracula hoc recenset David, quod in aquis ponat Deus coenaculorum suorum trabes (Psal. 104, 3), et alibi coelestes aquas ad laudandum Deum advocat (Psal. 148, 4). Quum ergo nubes creaverit Deus, et regionem illis supra nos assignaverit, non debuit praeteriri, Dei virtute arceri ne profusae subito impetu nos absorbeant: ac praesertim quum non aliud illis oppositum sit claustrum quam liquidus et evanidus aer, qui facile cederet ni praevaleret hoc verbum: Sit extensio inter aquas. Caeterum huius diei operi notam illam non apposuit Moses, quod Deus esse bonum viderit: forte quia nondum exstabat utilitas, donec aquae terrestres in proprium locum se reciperent: quod postero die factum est, itaque bis illic repetitur.

9. *Congregentur aquae.* Hoc quoque illustre est miraculum, quod aquae suo discessu habitandi locum hominibus dederunt. Nam et philosophi concedent naturalem esse situm aquae, qualem initio fuisse tradit Moses, ut totam terram involvat: primum, quia elementum est, circulare esse oportet, et quia elementum est gravius aëre, terra levius, deberet hanc toto circuitu tegere. Quod autem in tumulos redacta maria locum hominibus concedunt, hoc est quasi praeter naturam: atque ideo bonitatem Dei hac in parte scriptura saepe extollit (Psal. 33, 7): Congregavit[1]) aquas in acervum et recondidit in thesauris. Item (Psal. 78): Collegit aquas velut in utrem. (Ier. 5, 22): An me non timebitis? annon pavebitis a facie mea? qui posui arenam terminum maris. (Iob. 38, 8): Quis conclusit ostiis mare? annon ego claustra et vectes circumdedi? Ego dixi: Huc usque progredere, hic rumpantur tumentes fluctus tui. Sciamus ergo nos in sicco habitare, quia Deus mandato suo aquas submovit, ne totam terram submergant.

11. *Germinet terra.* Hactenus nuda et sterilis erat terra: nunc eam Dominus verbo suo foecundat. Tametsi enim iam destinata erat ad fructus gignendos, donec tamen ex ore Dei prodiit nova virtus, siccam et inanem manere oportuit. Neque enim ipsa naturaliter ad gignendum quidquam apta erat: nec aliunde erat germen, donec apertum est os Domini. Nam quod David praedicat de coelis (Psal. 33, 6) ad terram quoque extendi debet: verbo Domini factam esse et spiritu oris eius ornatam et instructam. Porro quod ante solem et lunam creatae sunt herbae et arbores, fortuito non accidit. Videmus nunc a sole vegetari terram, ut fructus suos proferat. Nec vero Deum latebat haec naturae ratio quam postea ordinavit: sed ut discamus ad eum referre omnia, nullas tunc soli et lunae partes concessit. Vim quam illis infundit, agnoscere nobis permittit, quemadmodum ministerio utitur: sed quia includere solemus in eorum natura quod aliunde habent, necesse fuit vigorem quem nunc terrae videntur dare, prius exstare quam creata essent. Fatemur quidem verbo per se satis valere primam causam, medias vero et inferiores habere quantum ab ipsa mutuantur: sed re ipsa fingimus Deum inopem vel mutilum, nisi ab his adiuvetur. Imo quotusquisque est qui ultra solem conscendat ubi de terrae foecunditate agitur? Quod ergo Deum consulto egisse diximus, plusquam necesse erat: ut ex ipsa creationis serie discamus, Deum per creaturas agere, non tanquam alienae opis indigum, sed quia sic illi placeat. Quum dicit, *Germinet terra herbam quae semen producat, arborem cui semen insit:* significat non modo creatas fuisse tunc herbas et arbores, sed utrisque simul inditam propagationis virtutem, ut soboles maneret. Quia ergo terram quotidie videmus e gremio nobis fundere tot divitias, quod videmus herbas semen emittere, et semen illud terrae sinu conceptum foveri donec emergat, alias arbores ex aliis pullulare: id totum manat ex verbo isto. Si ergo quaerimus qui fiat ut fertilis sit terra, e semine germen nascatur, fruges ad maturitatem perveniant, singula genera quotannis sobolescant: non alia causa invenietur, nisi quia semel loquutus est Deus, hoc est aeternum suum decretum protulit: terra autem, et quae ex ea proveniunt, Dei mandato, quod semper exaudiunt, praebent obsequium.

14. *Sint luminaria.* Transit Moses ad diem quartum quo stellae sunt conditae. Prius lucem creaverat: sed nunc instituit novum ordinem in natura, ut sol diurnae lucis sit minister, luna et stellae noctu luceant. Atque hoc illis officium attribuit, ut sciamus omnes creaturas subesse eius arbitrio, et exsequi quod illis iniungit. Nihil enim aliud refert Moses quam Deum certa organa destinasse quae lucem iam prius creatam, mutuis vicibus per mundum diffunderent. Hoc tantum est discrimen, quod prius erat lux sparsa, nunc a corporibus lucidis procedit, quae in hunc usum obsequuntur Deo.

Dividant diem a nocte. Diem artificialem intelligit qui ab ortu solis incipit, et desinit in occasum. Nam dies naturalis (cuius supra meminit) noctem sub se continet. Hinc collige vices dierum et noctium continuas semper fore: quia sermo Dei, qui

---

1) Congregavit . . . . . Psal. 78. *Haec non leguntur in ed. principe neque* 1563. *In citatione Ps.* 78, *quam non exhibet ed. gallica, latet error.*

dies a noctibus, voluit esse distinctos, solis cursum in hunc finem moderatur.

Sint in signa. Tenendum est illud, Mosen non acute philosophari de occultis mysteriis: sed referre quae passim etiam rudibus nota sunt, et posita in vulgari usu. Duplex autem maxime utilitas percipitur ex solis et lunae cursu, altera est naturalis, altera ad ordinem politicum spectat. Sub natura agriculturam quoque comprehendo. Tametsi enim satio et messis hominum artem et industriam requirunt: hoc tamen naturale est, quod sol propiore accessu orbem nostrum calefacit, quod vernam temperiem affert, quod aestatem et autumnum efficit: sed quod memoriae causa homines inter se annos et menses numerant, quod lustra ex iis et olympiadas conficiunt, quod statos habent dies, id politiae dico esse proprium. Utriusque partis hic fit mentio. Cur tamen Moses signa vocet, paucis dicendum est: quia hoc loco abutuntur curiosi homines, ut frivolis suis praedictionibus colorem inducant: Chaldaeos dico, et fanaticos homines, qui ex siderum praesagiis nihil non divinant. Quia Moses solem et lunam dicit constitui in signa, quidvis ex illis elicere se posse existimant. Verum facilis est refutatio: certarum enim rerum signa dicuntur, non ut quidvis notent pro nostra libidine. Quae autem signari dicit Moses nisi quae ad naturae ordinem pertinent? Nam idem Deus qui signa hic ordinat, testatur per Iesaiam (44, 25) signa divinantium se dissipare: et a signis coeli metuere vetat (Ierem. 10, 2). Caeterum quia palam est Mosen non ultra consuetum hominum morem progredi, a longiori disputatione supersedeo. Vox מועדים, quam vertunt certa tempora, varie capitur apud Hebraeos: nam et tempus, et locum, et ipsos conventus significat. Rabbini communiter hunc locum exponunt de festis suis diebus. Ego autem latius extendo, ut primum denotet temporum opportunitates, quae gallice vocantur *saisons:* deinde nundinas omnes, et forenses conventus. Denique immensam Dei bonitatem in eo commendat Moses, quod non modo terram illuminant sol et luna, sed in quotidiano vitae usu alias commoditates varias nobis praestant. Restat ut pure fruentes multiplici Dei beneficentia praepostero nostro abusu tam praestantes creaturas discamus non profanare. Interea suspiciamus mirificum hunc artificem qui sursum ac deorsum tam pulchre disposuit omnia, ut suavissimo concentu inter se respondeant.

15. *Sint in luminaria.* Iterum repetere operae pretium est quod prius dixi: non hic philosophice disseri quantus sit sol in coelo, et quam magna vel parva luna: sed quanta lux ex ipsis ad nos perveniat. Sensus enim nostros hic compellat, ne donorum Dei quibus fruimur cognitio praeterfluat. Ergo ut teneamus Mosis mentem, nihil attinet supra coelos volare, tantum aperiamus oculos ad hoc lumen quod nobis in terra Deus accendit. Qua ratione (ut iam monui) satis refellitur eorum improbitas qui Mosen exagitant quod non magis exacte loquutus sit. Nos enim potius respexit quam sidera, ut theologum decebat. Nec vero eum latebat non esse tantum in luna fulgoris ut terram illustret, nisi a sole mutuetur: verum satis habuit docere quod palam omnes cernimus, lunam esse nobis lucis ministram. Quod astrologi corpus opacum esse dicunt, eatenus verum esse concedo ut tenebrosum esse negem. Nam primo, quum superior sit ignis elemento, corpus igneum esse necesse est. Hinc sequitur luminosum quoque esse: sed quia non tantum habet quod ad nos usque penetrando sufficiat, mutuo a sole sumit quod deest. Minus luminare dicit, comparative: quia exigua est lucis portio quam nobis emittit, prout est immensus solis fulgor.

16. *Luminare maius.* Dixi Mosen non hic subtiliter disserere de naturae arcanis, ut philosophum: quod in his verbis videre est. Primum planetis et stellis in expansione coelorum sedem assignat: astrologi vero sphaerarum distinctionem tradunt, et simul docent stellas fixas proprium habere locum in firmamento. Moses duo facit magna luminaria: atqui astrologi firmis rationibus probant, Saturni sidus, quod omnium minimum propter longinquitatem apparet, lunari esse maius. Hoc interest, quod Moses populariter scripsit quae sine doctrina et literis omnes idiotae communi sensu percipiunt: illi autem magno labore investigant quidquid humani ingenii acumen assequi potest. Nec vero aut studium illud improbandum est, aut damnanda scientia, ut phrenetici quidam solent audacter reiicere quidquid est illis incognitum. Nam astrologia non modo iucunda est cognitu, sed apprime quoque utilis: negari non potest quin admirabilem Dei sapientiam explicet ars illa. Quare ut laudandi sunt ingeniosi homines qui utilem operam hac in parte sumpserunt: ita quibus suppetit otium et facultas, hoc exercitationis genus negligere non debent. Nec Moses sane ab eo studio retrahere nos voluit, quum omisit quae sunt artis propria: sed quia non minus indoctis et rudibus quam doctis ordinatus erat magister, non aliter potuit suas partes implere quam si se demitteret ad crassam istam rationem. Si de rebus vulgo ignotis loquutus foret, causari poterant idiotae altiora haec esse captu suo. Denique quum hic spiritus Dei promiscuam omnibus scholam aperiat, non mirum est si ea maxime deligat quae possint ab omnibus intelligi. Si astrologus veras siderum dimensiones quaerat, lunam reperiet Saturno minorem, verum id est reconditum: oculis enim aliud apparet. Ergo Moses ad usum potius se convertit. Nam quum Dominus manum quodammodo ad nos usque porrigat, dum facit ut solis et lunae

splendore fruamur: quantae ingratitudinis foret ad ipsam experientiam ultro connivere? Non est igitur quod Mosis imperitiam rideant arguti homines, quia lunam facit secundum luminare: neque enim nos in coelum evocat, sed tantum proponit quae ante oculos patent. Habeant sibi astrologi altiorem notitiam: interea qui a luna percipiunt nocturnum splendorem, coarguuntur ipso usu perversae ingratitudinis, nisi Dei beneficentiam agnoscant.

In dominium. Non adscribit soli et lunae dominium quod ex Dei imperio quidquam vel minimum delibet: sed quia sol dimidio coeli circuitu diem gubernat, et noctem vicissim luna, ideo praefecturam illis attribuit. Imo talem hunc esse principatum meminerimus, ut sol nihilominus sit servus, ut et luna ancilla. Interea facessat Platonis delirium, qui stellis rationem mentemque affingit. Hac simplici expositione simus contenti, quod Deus solis et lunae ministerio dies noctesque gubernet: quia illos habet veluti addictos sibi aurigas, qui lumen advehant tempori congruum.

20. *Repere faciant aquae reptile.* Die quinto creantur aves et pisces. Additur Dei benedictio, ut sobolem ex se procreent. Alia hic est propagationis ratio quam in herbis et arboribus: nam ibi fructificandi vigor in plantis, germinandi in semine, hic autem generatio. Hoc tamen rationi videtur parum consentaneum, quod aves refert prodiisse ex aquis: ideoque ab hominibus nasutis arripitur ad calumniam. Verum etiamsi nulla alia ratio constaret nisi quod ita Deo placuit, annon decebat nos eius iudicio acquiescere? Cur ei qui ex nihilo mundum creavit, non licebit aves ex aqua educere? Et quid, obsecro, habet absurdius origo avium ex aqua, quam lucis ex tenebris? Ergo qui creatori sic proterve insultant, iudicem exspectent qui eos in nihilum redigat. Quanquam si physicis rationibus pugnandum sit, aquam scimus aeri magis affinem esse quam sit terra. Sed audiendus est potius doctor Moses, qui ex consideratione operum Dei nos in admirationem rapere voluit. Et sane Dominus quamvis naturae autor sit, minime tamen in creando mundo naturam ducem sequutus est: sed potius ea potentiae suae documenta edere voluit quae nos in stuporem cogerent.

21. *Et creavit.* Suboritur hic quaestio ex verbo creandi. Prius enim ex nihilo factum esse mundum contendimus, quia creatus esset: nunc autem quae ex alia materia formantur, Moses dicit creari. Qui dicunt vere et proprie creatos esse pisces, quia aquae nullo modo ad procreandos ipsos idoneae aptaeque fuerint, nihil quam effugium captant: nam interea staret illud, materiam priorem fuisse, quod verbi proprietas non admittit. Ego vero ad opus diei quinti non restringo creationem: sed potius ex illa informi et confusa massa pendere dico, quae fuit veluti scaturigo totius mundi. Creavit ergo Deus balaenas et reliquos pisces: non quod initium creationis numerandum sit ab eo momento quo formam accipiunt: sed quia in universo corpore quod ex nihilo factum est continentur. Ita quoad species, forma tantum accessit: sed creatio nihilo minus vere dicitur totius et partium. Ubi vulgo cetos vel cete legunt, non male vertere (meo quidem iudicio) liceret thunnos: nam voci hebraicae respondet thaninim. Quum dicit, *aquas fecisse reptare*, pergit in commendanda verbi efficacia, quod tanta promptitudine aquae exaudiunt, ut mortuae in se ipsis vivos foetus subito ebulliant. Quanquam plus exprimit Moses, quotidie scilicet ex aquis scaturire innumeros pisces, quia semper vigeat ille Dei sermo quo semel id mandavit.

22. *Benedixitque.* Quid valeat ista benedictio, mox declarat. Neque enim hominum more precatur Deus, qui solo nutu efficit quod homines votis expetunt. Benedicit ergo quum augeri et crescere iubet: hoc est, foecunditatem illis verbo suo infundit. Sed videtur ineptum esse quod Deus pisces et reptilia alloquitur: respondeo, non alium fuisse loquendi modum quam quo potuit intelligi. Nam vim verbi quae directa fuit ad pisces, non fuisse evanidam, experimentum ipsum docet: quin potius concepta in eorum natura radices egit quae assidue fructificant.

24. *Producat terra.* Descendit ad sextum diem quo creata sunt animalia, et deinde homo. Producat, inquit, terra animantes: sed unde vita mortuo elemento? Ergo non minus in hac parte miraculum quam si Deus creare ex nihilo coepisset quae ex terra prodire iubet. Nec vero ex terra materiam sumit, quasi indigeat, sed ut melius consociet singulas mundi partes cum ipso universo. Quaeri tamen potest cur non hic quoque benedictionem suam adiungat: respondeo, quod supra in simili expressit Moses, hic quoque subaudiendum esse, tametsi ad verbum non repetat. Dico praeterea, ad eam rem notandam sufficere quod iuxta species condita fuisse animalia Moses refert: nam distributio haec aliquid stabile iam secum trahebat. Imo colligi inde potest singulis animalibus inclusam fuisse sobolem. Quorsum enim species, nisi ut se individua generatim multiplicent?

Iumentum. Quidam ex Hebraeis inter iumentum et bestiam terrae sic distinguunt, ut illud sit quod herba pascitur: bestias autem terrae vocant quae carnem comedunt. Atqui Dominus paulo post utrisque communem ex herbis pastionem assignat: et passim in scripturis animadvertere licet, duas istas voces confundi. Ego vero non dubito quin Moses, postquam behemoth nominaverat, alterum nomen plenioris expositionis causa addiderit. Reptilia hic intellige quae terrestris sunt naturae.

26. *Faciamus hominem.* Tametsi futurum est tempus, nemo tamen non fatetur esse hunc quasi deliberantis sermonem. Hactenus simpliciter iubentem Deum induxit: nunc ubi ad opus omnium praestantissimum ventum est, consultationem adhibet. Poterat certe Deus hic quoque nudo verbo mandare quid fieri vellet: sed hominis excellentiae dare hoc voluit, ut de eius creatione in consilium quodammodo iret. Hic summus est honos quo nos dignatus est: ad quem reputandum hac loquutione studia nostra accendere voluit Moses. Neque enim cogitare nunc demum incipit Deus quam homini formam daturus sit, quibus eum dotibus ornari conveniat, neque tanquam in re difficili subsistit: sed quemadmodum ante monuimus mundi creationem in sex dies nostra causa fuisse distributam, quo melius in meditandis Dei operibus retineantur mentes nostrae: ita nunc, ut naturae nostrae dignitatem nobis commendet, de homine creando consultationem suscipiens, magnum se quiddam et singulare aggredi testatur. Multa quidem sunt in hac corrupta natura quae possint contemptum inducere: verum si omnia rite expendas, est homo eximium quoddam inter alias creaturas divinae sapientiae, iustitiae et bonitatis specimen: ut merito a veteribus dictus sit *μικρόκοσμος*. Caeterum quum alio consultore non indigeat Dominus, quin secum ipse deliberet minime dubium est. Ac omnino ridiculi sunt Iudaei, dum fingunt Deum cum terra vel angelis communicasse sermonem: terra scilicet optima consiliaria erat. Minimam vero tam praeclari operis partem angelis adscribere, abominandum sacrilegium est. Nos vero ad imaginem terrae vel angelorum creatos esse ubi reperient? annon Moses statim omnes creaturas diserte excludit, quum refert, ad imaginem Dei creatum fuisse Adam? Alii qui sibi acutiores videntur, bis insulsi, Deum principum more de se in numero plurali loquutum dicunt. Quasi vero ea barbaries quae a paucis saeculis invaluit, iam tunc regnaret in mundo. Sed bene habet quod canina eorum improbitas cum tanto stupore coniuncta est, ut stultitiam suam pueris prodant. Christiani igitur apposite plures subesse in Deo personas ex hoc testimonio contendunt. Neminem extraneum advocat Deus: hinc colligimus, intus eum aliquid distinctum invenire: ut certe aeterna eius sapientia et virtus in ipso resident.

In imagine nostra. De istis vocibus interpretes non consentiunt. Inter plerosque tamen, et fere omnes, convenit, imaginem a similitudine distingui. Atque haec fere communis est distinctio, ut imago sit in substantia, similitudo in accidentibus. Qui breviter definire volunt, sub imagine tradunt contineri dotes quas Deus in humanam naturam contulit: similitudinem exponunt dona gratuita. Caeterum Augustinus prae aliis nimium argute philosophatur, ut trinitatem in homine fabricet. Nam quum tres animae facultates recenseantur ab Aristotele, intellectus, memoria, voluntas: illud arripiens, ex una trinitate multas postea derivat. Eiusmodi speculationibus si quis otiosus lector oblectare se velit, legat librum 10. de Trinit. et 14. item de Civit. Dei libro 11. Fateor quidem esse in homine aliquid quod Patrem, et Filium, et Spiritum referat: illam quoque facultatum animae distinctionem non aegre admitto: etsi brevior partitio, nempe bimembris, quae scripturae magis usitata est, ad solidam pietatis doctrinam aptior est: sed definitio imaginis Dei plus habere firmitatis debet quam in talibus argutiis. Ego priusquam imaginem Dei definiam, a similitudine differre nego. Nam quum Moses idem postea repetit, praeterita similitudine imaginem nominasse contentus est. Si quis excipiat, brevitati studuisse, ubi nomen imaginis bis inculcat, nulla similitudinis fit mentio. Scimus etiam tritum esse Hebraeis, idem diversis verbis repetere. Praeterea phrasis ipsa ostendit secundum verbum explicationis vice fuisse additum, *Faciamus*, inquit, *in imagine nostra, secundum similitudinem nostram:* hoc est, ut similis sit Deo vel effigiem Dei repraesentet. Denique capite 5 nullam imaginis mentionem faciens, eius loco similitudinem ponit. Sublato tamen inter voces discrimine, nondum habemus quid sit vel imago, vel similitudo. Nimis crassi fuerunt anthropomorphitae, qui eam in corpore humano quaerebant: itaque sepultum maneat illud delirium. Alii paulo subtilius, qui tametsi corporeum Deum non imaginantur, in corpore tamen hominis statuunt Dei imaginem: quia illic refulgeat tam admirabile artificium: sed haec opinio minime consentanea est scripturae, ut videbimus. Nihilo verior Chrysostomi expositio, qui ad imperium refert quod homini datum erat, ut Dei vices in mundi gubernatione quodammodo gereret. Est quidem haec imaginis Dei aliqua portio, sed perquam exigua. Quoniam deleta est imago Dei in nobis per lapsum Adae, ex reparatione iudicandum est qualis fuerit. Dicit Paulus nos per evangelium transfigurari in imaginem Dei. Et secundum ipsum regeneratio spiritualis nihil aliud est quam eiusdem imaginis instauratio (Col. 3, 10 et Ephes. 4, 23). Quod autem eam constituit in iustitia et sanctitate veraci, est synecdoche: nam quamvis illud praecipuum sit, non tamen est totum. Ergo hac voce designatur totius naturae integritas, quum Adam recta intelligentia praeditus foret, affectus haberet compositos ad rationem, sensus omnes sanos et ordinatos, vereque bonis omnibus excelleret. Ita primaria sedes divinae imaginis in mente et corde fuit, ubi emineret: nulla tamen fuit pars in qua non emicarent aliquae scintillae. Erat enim in singulis animae partibus temperatura quae suis numeris con-

stabat: in mente lux rectae intelligentiae vigebat ac regnabat, huic comes aderat mentis rectitudo, sensus omnes ad moderatum rationis obsequium prompti et formati: in corpore aequabilis quaedam ad illum ordinem proportio. Nunc etsi obscura quaedam imaginis illius lineamenta in nobis residua manent: sunt tamen adeo vitiata et mutila, ut vere dicere liceat esse deleta. Nam praeter deformitatem quae ubique foeda apparet, hoc quoque malum accedit, quod nulla pars est peccati labe non infecta.

In imagine nostra secundum simil. Ego in particulis ב et כ scrupulose non insisto. Quod nonnulli hoc dictum volunt quia duntaxat adumbrata fuerit Dei imago, donec ad suam perfectionem veniret, nescio an firmum sit. Res quidem vera est: sed non puto Mosi tale quidquam venisse in mentem. Vere et hoc dicitur, Christum esse unicam patris imaginem: sed hunc tamen sensum Mosis verba non recipiunt: In imagine, id est in Christo. Adde quod vir, licet alio respectu, dicitur imago Dei. In quo nonnulli Patrum decepti sunt, qui Arrianos se confodere putabant hoc telo, quod solus Christus imago esset. Verum haec quoque difficultas expedienda est, cur Paulus neget mulierem esse imaginem Dei: quum Moses utrumque sexum promiscue hoc titulo honoret. Solutio brevis est, quod illic Paulus nonnisi oeconomicum statum attingit. Itaque imaginem Dei restringit ad principatum quo vir excellit supra uxorem: nec certe aliud significat quam gradu honoris superiorem esse. Hic autem de gloria Dei agitur quae in natura humana peculiariter refulget, dum mens, voluntas, sensusque omnes divinum ordinem repraesentant.

Et dominetur. Hic partem dignitatis commemorat qua decrevit hominem ornare, nempe ut praesit cunctis animantibus, Dominum quidem mundi eum constituit, sed animalia nominatim illi subiicit: quae quum habeant proprium nutum, minus videntur alieno imperio subesse. Pluralis tamen numerus indicat non uni Adae hoc fuisse datum, sed omnibus simul posteris. Atque hinc colligimus quorsum creata sint omnia: ne quid scilicet desit hominibus ad omnia vitae commoda et usus. In ipso etiam creationis ordine melius perspicitur paterna Dei erga hominem sollicitudo, quod priusquam eum formet, mundum illi rebus omnibus necessariis, imo immensa opum affluentia instruit. Ita prius fuit locuples quam nasceretur. Quod si tantam Deus nostri curam habuit antequam essemus, nunc in mundo locatos, alimentis et reliquis vitae subsidiis minime destituet. Quod autem manum saepe veluti clausam tenet, peccatis nostris est imputandum.

27. *Creavit itaque Deus hominem.* Quod iterum imaginis Dei fit mentio, non est repetitio supervacua. Est enim singulare divinae bonitatis specimen, quod nunquam praedicari satis potest. Et simul nos admonet a qua praestantia exciderimus, ut eius recuperandae desiderium in nobis accendat. Quum mox subiicit, *masculum et feminam* Deum creasse, coniugale vinculum quo fovetur societas humani generis, nobis commendat. Nam perinde valet haec loquendi ratio: Creavit Deus hominem, masculum et feminam creavit eos: ac si virum dixisset esse dimidium hominem: hac lege additum fuisse illi sociam mulierem, ut ambo unum sint: quemadmodum cap. 2. clarius exprimit. Hoc etiam sibi vult Malachias quum 2. cap. 15. tradit, unum a Deo creatum hominem fuisse, quum tamen spiritus illi esset abundans. Tractat enim illic de fide coniugali quam Iudaei sua polygamia violabant. Ut hoc vitium corrigat, par illud viri et mulieris, quod Deus initio coniunxit, vocat unum hominem ut sua quisque uxore contentus esse discat.

28. *Et benedixit illis Deus.* Haec Dei benedictio veluti scaturigo est unde fluxit humanum genus. Nec tantum in ipsa universitate nobis reputanda est, sed in singulis quoque individuis, ut loquuntur. Nam ad gignendam sobolem foecundi sumus, aut steriles, prout suam aliis virtutem Deus infundit, et eadem alios privat. Sed hic simpliciter docere voluit Moses, Adam cum sua uxore fuisse conditum ad propagandam sobolem, ut homines tandem terram implerent. Potuit ipse quidem terram operire hominum turba: sed ex uno fonte prodire nos omnes voluit, ut maius esset mutuae concordiae studium, et alii alios libentius quasi carnem propriam complecterentur. Porro quemadmodum ad terram occupandam creati sunt homines, ita certo statuere debemus, Deum terrae spatium terminasse quod ad capiendos homines, praebendumque illis hospitium sufficeret. Inaequalitas autem quae huic temperamento contraria est, nihil est aliud quam naturae corruptela quae ex peccato provenit. Interim tamen praevalet Dei benedictio, ut terra, quaquaversum patet, suos habeat incolas, et immensa hominum multitudo sibi reperiat in aliqua orbis parte domicilium. Porro tenendum est quod de coniugio dixi: generatione quidem vult Deus multiplicari genus humanum: sed non promiscuo coitu, ut in brutis animalibus. Virum enim uxori coniunxit, ut divinum semen, hoc est legitimum, procrearent. (Malac. 2, 15.) Notemus ergo quosnam hic Deus compellet, quum iubet eos crescere, ac quibus suam benedictionem destinet. Certe fraenum viris et mulieribus non laxavit, ut in vagas libidines ruerent absque delectu et pudore: sed a sancto castoque coniugio incipiens, descendit ad generationem. Nam et hoc notare operae pretium est, Mosen hic breviter attingere quae postea fusius explicabit: atque ita historiae seriem ab ipso inverti, ut tamen quid prius aut posterius gestum sit appareat.

Quaeritur tamen annon scortatores etiam et adulteri Dei virtute generent: quod si verum est, ad eos similiter extenditur Dei benedictio. Respondeo, hanc divini instituti corruptelam esse: quod autem ex hac quoque lacuna non minus quam ex puro coniugii fonte sobolem Deus educit, hoc illis cedet in maius exitium. Illa tamen pura et legitima gignendi ratio fixa manet quam Deus initio instituit: illa est lex naturae quam inviolabilem esse dictat communis sensus.

Subiicite eam. Confirmat quod prius de principatu dixit. Iam hac lege creatus erat homo ut sibi terram subiiceret: verum nunc demum iuris sui compos efficitur, quum audit quid sibi datum sit a Domino, idque plenius adhuc exprimit Moses proximo versu, quum Deum inducit herbas et fructus donantem. Magni enim refert nihil nos ex Dei bonis attingere quod non sciamus nobis ab eo permissum: neque enim aliter bona conscientia ulla re fruimur nisi quum eam suscipimus quasi ex Dei manu. Atque ideo docet Paulus (Rom. 14, 23) edendo et bibendo nos semper peccare, nisi adsit fides. Ita a solo Deo petere docemur quidquid nobis necesse est: usu autem ipso donorum in meditanda eius bonitate paternaque cura exercemur. Huc enim spectant Dei verba: Ecce tibi paratum a me victum antequam factus esses: me igitur patrem agnosce, qui tibi nondum creato tam diligenter prospexerim. Quin etiam ultra progressa est mea sollicitudo: tuum erat ea alere, ego tamen has etiam partes in me suscepi. Quare tametsi constitutus es tanquam paterfamilias in mundo, non est tamen quod de animalium victu multum sis sollicitus. Hinc colligunt usque ad diluvium herbis ac fructibus contentos fuisse homines, nec fas illis fuisse carne vesci. Idque magis probabile videtur: victum enim hominis quodammodo inter certos fines concludit Deus. Deinde post diluvium nominatim carnes concedet. Quanquam non satis firmae sunt istae rationes: adduci enim potest in contrariam partem, quod sacrificia primi homines offerebant ex pecudibus. Haec porro lex est rite offerendi, non offerre Deo nisi quae nobis in usum concessit. Deinde vestiebantur pellibus: ergo animalia illis occidere licuit. Itaque satius fore arbitror, si ea de re nihil asseramus. Nobis sufficiat, herbas et fructus arborum illis dari pro victu ordinario: non tamen dubium est quin abunde id fuerit ad summas delicias. Prudenter enim sentiunt qui terram sic a diluvio dicunt corruptam fuisse, ut vix mediocrem habeamus gustum primae illius benedictionis: imo statim post lapsum hominis iam degeneres ac vitiosos fructus proferre coepit. Sed tunc maior facta est mutatio. Utcunque sit, Deus certe noluit tenuiter et maligne alere homines: sed potius his verbis liberalem copiam praedicat, cui ad suavem et iucundam vitam nihil deesset. Refert enim Moses quam beneficus erga eos fuerit Dominus, omnia quae optare possent illis largiendo ut minus excusationis ingratitudo habeat.

31. *Et vidit Deus omnia.* Rursum in clausula creationis refert Moses Deum approbasse quidquid fecerat. De aspectu Dei loquitur humano more, nam et hoc suum iudicium Dominus quasi regulam et exemplar nobis esse voluit: ne aliter de suis operibus sentire vel loqui quisquam audeat. Neque enim quod probavit, fas nobis est disputare, probarine debeat: sed potius absque controversia subscribere convenit. Repetitio etiam denotat quam lasciva sit hominum temeritas: alioqui satis fuisset semel dici, Deo placuisse sua opera. Sed Deus sexies idem inculcat, ut quasi totidem fraenis cohibeat nostram audaciam, quae prurire non desinit. Caeterum plus exprimit Moses quam antea: addit enim M E O D, id est valde. In singulis diebus fuit simplex approbatio. Nunc postquam numeris omnibus absolutum est opificium mundi, et extrema (ut ita loquar) manu expolitum, perfecte bonum esse pronunciat: ut sciamus inesse in operum Dei symmetria summam perfectionem, cui nihil addi queat.

CAPUT II.

1. *Perfecti fuerunt igitur coeli et terra, et omnis exercitus eorum.* 2. *Perfeceratque Deus die septimo opus suum quod fecerat, et quievit die septimo ab omni opere suo quod fecerat.* 3. *Benedixit autem diei septimo, et sanctificavit illum: quod in illo quievisset ab omni opere suo quod creaverat Deus ut faceret.* 4. *Istae sunt generationes coeli et terrae, quando creati sunt, in die qua fecit Iehova Deus terram et coelos.* 5. *Et omne virgultum agri antequam esset in terra, et omnem herbam agri antequam germinaret: quia nondum pluere fecerat Iehova Deus super terram, et homo non erat qui coleret terram:* 6. *Sed vapor ascendebat e terra, et irrigabat universam superficiem terrae.* 7. *Formaverat autem Iehova Deus hominem e pulvere terrae, et inspiraverat in faciem eius spiraculum vitae, et fuit homo in animam viventem.* 8. *Plantaverat quoque Iehova Deus hortum in Heden ab Oriente: et posuit ibi hominem quem formaverat.* 9. *Et germinare fecerat Iehova Deus e terra omnem arborem concupiscibilem visu, et bonam ad vescendum: et arborem vitae in medio horti, et arborem scientiae boni et mali.* 10. *Et fluvius egrediebatur ex Heden ad irrigandum hortum: et inde dividebatur, eratque in quatuor capita.* 11. *Nomen unius, Pison: ipse circuit totam terram Havila, ubi est aurum.* 12. *Et aurum terrae illius bonum: ibi est bdellium, et lapis onychinus.* 13. *Nomen vero fluvii secundi Gihon:*

ipse circuit omnem terram Aethiopiae. 14. *Et nomen fluvii tertii Hiddekel, ipse tendit ad Orientem Assur, et flumen quartum est Perath.* 15. *Tulit itaque Iehova Deus hominem, et posuit eum in horto Heden, ut coleret eum, et custodiret eum.* 16. *Praecepitque Iehova Deus homini, dicendo: De omni arbore horti comedendo comedes.* 17. *At de arbore scientiae boni et mali ne comedas ex illa: quia in die quo comederis ex ea, moriendo morieris.* 18. *Et dixit Iehova Deus: Non est bonum esse hominem solum, faciam ei adiutorium quod sit coram ipso.* 19. *Formaverat autem Iehova Deus e terra omnem bestiam agri, et omne volatile coeli: et adduxerat ad Adam, ut videret quomodo vocaret illud: et omne quod vocavit illi,* illi inquam *animae viventi, est nomen eius.* 20. *Vocavit itaque Adam nomina cuique iumento, et volatili coeli, omnique bestiae agri: Adae vero non invenerat adiutorium quod esset coram se.* 21. *Cadere igitur fecit Iehova Deus soporem super Adam, et dormivit: et tulit unam e costis eius, et clausit carnem pro ea.* 22. *Et aedificavit Iehova Deus costam quam tulerat ex Adam, in mulierem: et adduxit eam ad Adam.* 23. *Et dixit Adam: Hac vice os* est *ex ossibus meis, et caro ex carne mea: et vocabitur Virissa, quia ex viro sumpta est ista.* 24. *Idcirco relinquet unusquisque patrem suum et matrem suam, et adhaerebit uxori suae, eruntque in carnem unam.* 25. *Erant autem ambo nudi, Adam et uxor eius, et non pudebat eos.*

1. *Perfecti fuerunt igitur.* Summatim repetit Moses, sex diebus completam fuisse coeli et terrae fabricam. In his autem duobus membris generalis est mundi partitio, ut initio primi capitis dictum est. Sed nunc addit, *Exercitus eorum*, quo significat, mundum suis omnibus ornamentis instructum fuisse. Porro hic epilogus satis clare ex integro eorum errorem refutat qui momento conditum esse mundum fingunt, nam finem operi nonnisi sexto tandem die fuisse impositum pronunciat. Pro Exercitu possemus etiam non inepte vertere copiam: significat enim Moses mundum hunc fuisse numeris omnibus absolutum, ac si domus tota sua supellectile bene instructa et referta esset. Coelum absque sole, et luna, et astris, inane nudumque palatium foret: si terra animalibus, arboribus et plantis careret, ieiuna ista vastitas speciem inopis et vacuae domus haberet. Deus ergo a mundi creatione non prius cessavit quam omni ex parte compleverit, ut nihil ad iustam copiam deesset.

2. *Et quievit die septimo.* Non immerito quaeri solet qualis ista cessatio fuerit. Certum enim est, quatenus mundum sua virtute sustinet Deus, et providentia gubernat, fovet creaturas omnes, atque etiam propagat, esse in opere assiduum. Verum est ergo illud Christi, Patrem et ipsum ab initio huc usque fuisse operatos, quia si paululum retrahat manum suam Deus, interibunt protinus omnia, et in nihilum diffluent: ut habetur Psal. 104, 29. Nec vero probe Deus agnoscitur coeli et terrae creator nisi dum perpetua illa vegetatio ei tribuitur. Nota est solutio, cessasse Deum ab omni opere suo, quia novas rerum species creare destitit. Verum ut clarior sit sensus intellige, quia nihil ad perfectionem mundi desiderari poterat, extremam a Deo impositam fuisse manum: idque sonant Mosis verba: *Ab omni opere suo quod fecerat:* statum enim opificii designat qualem exstare voluit Deus: ac si diceret fuisse tunc completum quod Deus apud se proposuerat. In summa, pertinet hoc tantum ad exprimendam fabricae mundi perfectionem: unde colligere non licet, Deum ita cessasse ut ab operibus suis discesserit, quae nonnisi in ipso vigent ac subsistunt. Notandum praeterea est, in operibus sex dierum non comprehendi nisi quae ad legitimum genuinumque mundi ornatum faciunt. Dicet postea Deus: Producet terra spinas et sentes: quo innuit, aliam fore terrae faciem quam a principio fuisset. Verum in promptu est solutio, multae quae hodie in mundo visuntur, eius magis esse corruptelas quam ornatus partem. Nam ex quo descivit homo a prima sua origine, simul necesse est ut a natura subinde degeneret mundus. Idem de pulicibus, bruchis, aliisque insectis est sentiendum. In his, inquam, omnibus quaedam est mundi deformitas, quam minime in naturae ordine censeri decet, quum ex hominum peccato magis quam ex Dei manu proveniat. Creantur quidem haec quoque a Deo, sed ultore. Hic autem Moses eum non considerat puniendis hominum peccatis armatum: sed opificem, architectum, et opulentum patremfamilias considerat, qui nihil ad summam aedificii perfectionem omisit. Hodie quum videmus corruptum mundum, et quasi a creatione sua degenerem, veniat in mentem illud Pauli (Rom. 8, 20), obnoxiam vanitati esse creaturam, non sponte, sed nostro vitio: atque ita iustae nostrae damnationis admoniti ingemiscamus.

3. *Benedixit autem Deus diei septimo.* Videtur hoc benedicere ad Deum ex hominum more fuisse translatum: benedicunt enim quem honorifice extollunt. Quanquam Deo, hoc sensu, non male congrueret, quia eius benedictio interdum favor est quo suos prosequitur, ut Hebraei benedictum Dei nominant, qui peculiari quadam gratia apud Deum pollet. Infra cap. 24, 31: Ingredere benedicte Dei. Ita diem ab eo benedictum exponere licet, quem amore complexus sit, ut in eo celebraretur operum suorum praestantia et dignitas. Caeterum mihi dubium non est quin Moses sanctificandi verbo statim exprimere voluerit quod dixerat, ita omnis ambiguitas tollitur, quia secundum verbum exegeticum est prioris. Nam קדש Hebraeis est segregare

ex vulgari numero. Diem ergo septimum Deus sanctificat, dum eximium reddit, ut singulari iure excellat inter alios. Unde etiam apparet ut semper a Deo habita fuerit hominum ratio. Dixi supra, sex dies ad condendum mundum fuisse insumptos: non quod Deus temporis successu opus habuerit, cui momentum instar mille annorum est: sed ut nos retineret in operum suorum consideratione. Eundem in sua quiete scopum spectavit, diem enim a reliquis exemptum in hunc peculiarem usum destinavit. Quare benedictio ista nihil aliud est quam solennis consecratio, qua sibi Deus studia et occupationes hominum asserit die septimo. Est quidem legitima haec totius vitae meditatio, in qua se quotidie exerceant, immensam Dei bonitatem, iustitiam, virtutem, sapientiam in hoc magnifico coeli terraeque theatro considerare: verum si forte minus sedulo quam par esset ad eam intenti essent homines, ad supplendum quod assiduae meditationi deerat, septimus quisque dies peculiariter delectus est. Primum ergo quievit Deus: deinde benedixit hanc quietem, ut saeculis omnibus inter homines sancta foret: vel septimum quemque diem quieti dicavit, ut suum exemplum perpetua esset regula. Semper memoria tenendus est finis. Neque enim septimo quoque die simpliciter hominem iussit Deus ferias agere, quasi otio delectetur: verum ut negotiis aliis omnibus soluti liberius mentes suas ad creatorem mundi applicent. Denique sacra est ista vocatio, quae homines mundi impedimentis eripit, ut totos Deo addicat. Iam vero quia ad celebrandam Dei iustitiam, sapientiam, virtutem, reputandaque eius beneficia tanta est pigritia hominum, ut probe moniti nihilominus torpeant: additus est non levis ab exemplo Dei stimulus, et praeceptum amabile redditum est. Neque enim vel blandius allicere nos ad obsequium Deus potest, vel efficacius incitare, quam dum nos ad imitationem sui invitat et hortatur. Praeterea sciendum est, non unius tantum vel aetatis vel populi, sed totius humani generis commune esse hoc exercitium. Postea in lege novum de sabbatho praeceptum datum est, quod Iudaeis, et quidem ad tempus, peculiare foret, fuit enim legalis caeremonia, spiritualem quietem adumbrans, cuius in Christo apparuit veritas. Ideo saepius testatur Dominus, se in eo dedisse veteri populo sanctificationis symbolum. Quare dum audimus Christi adventu abrogatum fuisse sabbathum, adhibenda est distinctio, quid ad perpetuum humanae vitae regimen pertineat: quid proprie conveniat veteribus figuris, quarum usus fuit abolitus quum veritas fuit impleta. Quies spiritualis est carnis mortificatio, ne amplius sibi vivant filii Dei, aut propriae voluntati indulgeant. Quod eam sabbathum figuravit, temporale fuisse dico. Quod autem ab initio mandatum fuit hominibus ut se exerceant in Dei cultu, merito ad mundi finem usque durare oportet.

Quod creavit ut faceret. Hic suo more Iudaei insulse nugantur, Deum ultima vespera praeventum, quaedam animantia imperfecta reliquisse: cuiusmodi sunt Fauni et Satyri: quasi unus esset ex vulgo artificum qui tempore opus haberet. Tam prodigiosa deliria testantur in sensum reprobum coniectos esse, ut essent horribile irae Dei documentum. Quod ad Mosis sensum attinet: quidam ita accipiunt: creasse Deum sua opera ut faceret, quia ex quo illis esse dedit, non retraxit manum suam ab eorum conservatione. Sed dura est expositio. Nihilo magis subscribo eorum sententiae qui ad hominem referunt, quem Deus operibus suis praefecit, ut ea in usum applicet, ac quodammodo sua industria expoliat. Ego potius absolutam operum Dei formam notari existimo: ac si dixisset, ita creasse Deum sua opera, ut nihil ad perfectionem deesset, vel creationem hucusque progressam, donec modis omnibus absolutum foret opus.

4. *Istae sunt generationes.* Consilium Mosis fuit penitus animis nostris infigere coeli et terrae originem, quam generationis voce designat. Fuerunt enim semper ingrati homines et maligni, qui vel mundum aeternum fingendo, vel creationis memoriam tollendo, gloriam Dei obruere tentarent. Ita diabolus sua astutia a Deo avertit qui prae aliis acuti erant ac solertes, ut sibi quisque esset deus. Quare non est supervacua repetitio, quae rem adeo necessariam inculcat, mundum exstitisse ex quo conditus est: ut nos talis cognitio ad architectum et autorem dirigat. Sub nominibus coeli et terrae, totum ornatum cuius ante meminerat, per synecdochen complectitur. Essentiale Dei nomen hic demum exprimi a Mose, quidam ex Hebraeis sentiunt, quia eius maiestas clarius in completo mundo reluceat.

5. *Et omne virgultum.* [1]). Cohaeret hic versus cum proximo, et uno tenore legendus est. Terrae enim plantas et herbas adiungit quasi vestitum, quo eam ornavit Dominus, ne deformis esset eius nuditas. Nomen שיח pro quo plantam reddimus, significat interdum arbores: ut infra cap. 21, 15. Ideo alii virgultum hoc loco transferunt: quod mihi non displicet. Vox tamen plantae non male quadrat, quia priore loco videtur Moses posuisse genus, deinde speciem. Etsi autem die tertio creatas fuisse herbas narravit, non abs re tamen earum hic rursus fit mentio: ut sciamus alio modo tunc et natas, et servatas fuisse, et propagatas, quam hodie fieri cernamus. Nam ex semine nascuntur herbae et arbores: vel ex aliena radice prodeunt surculi, vel pullulando crescunt: accedit hominum industria et manus. Tunc autem diversa fuit ratio, vestivit

1) Et omnem plantam. *Ed. Gen.* 1554.

Deus terram, non more iam usitato: (quia nullum erat semen, nulla radix, nulla planta quae germinarent) sed Dei iussu et verbi eius virtute repente exstiterunt. Duravit in illis vigor ut in sua natura starent, non ista vegetatione quae cernitur, non pluviae beneficio, non humana irrigatione vel cultura: sed quia vapore Deus terram irrigabat. Duo enim excludit, pluviam, unde succum trahit terra ut nativum suum humorem retineat: et hominum culturam, quae naturae est adminiculum. Quum dicit, nondum pluisse Deum, simul indicat eum esse qui aperit cataractas coeli et claudit, pluviamque et siccitatem esse in eius manu.

7. *Formaverat autem Deus hominem.* Quod prius omiserat in creatione hominis, nunc exponit, sumptum e terra fuisse eius corpus. Dixerat formatum ad imaginem Dei. Haec summa et incomparabilis nobilitas: cuius praetextu ne superbiant homines, prima illis sua origo in medium proponitur, unde agnoscant adventitium illud fuisse bonum. Refert enim Moses hominem fuisse principio terrae pulverem. Eant nunc stulti homines, et de naturae suae excellentia glorientur. De reliquis animalibus dictum fuerat: Producat terra omnem animam viventem: nunc luteum et sensu carens fingitur Adae corpus: ne quis sibi ultra modum in carne sua placeat, plusquam enim stupidus est quisquis humilitatem inde non discit. Quod aliunde postea accessit, Deo nos tantundem obligat. Quanquam simul aliqua praestanti nota discernere hominem voluit a brutis animalibus: haec enim momento e terra exstiterunt. At quod homo paulatim formatus est, peculiaris in hoc ostensa est eius dignitas. Cur enim Deus non statim vivum e terra iubet exire, nisi ut privilegio quodam, prae omnibus quae terra produxit, emineat?

Inspiraverat in faciem. Quidquid sentiant plerique veterum, subscribere eorum sententiae non dubito qui de animali hominis vita locum hunc exponunt: atque ita flatum interpretor, quem spiritum vitalem nominant. Si quis obiiciat, non debuisse igitur discrimen poni inter hominem et caetera animantia, quum hic nihil referat Moses nisi quod omnibus simul commune est: respondeo, quamvis hic tantum memoretur inferior animae facultas, quae corpus inspirat, et illi dat vigorem et motum: non tamen obstare quin gradum suum obtineat anima, ideoque seorsum poni debuerit. De flatu primum loquitur Moses: deinde subiicit, datam esse animam homini qua viveret, sensuque et motu esset praeditus. Iam virtutes humanae animae scimus plures esse ac varias. Quare nihil absurdi si nunc unam tantum attingat Moses: partem vero intellectualem omittat, cuius mentio primo capite facta est. Ac tres gradus in hominis creatione notandi sunt, quod mortuum corpus e terra fictum est, quod dotatum est anima, unde vitalem haberet motum, quod huic animae Deus imaginem suam insculpsit, cui annexa est immortalitas.

Factus est in animam viventem. נפש accipio pro ipsa animae essentia: sed epitheton quod additur, praesenti tantum loco congruit, non autem complectitur animae virtutes. Nihil enim aliud propositum fuit Mosi quam vegetationem luteae figurae exponere, qua factum est ut homo vivere inciperet. Paulus prioris ad Corinth. cap. 15, 45 antithesin statuit inter hanc animam viventem, et spiritum vivificantem, quem fidelibus confert Christus: non alio fine nisi ut doceat non fuisse in persona Adae absolutum hominis statum: sed hoc singulare esse beneficium Christi ut renovemur in coelestem vitam, quae etiam ante lapsum Adae nonnisi terrena fuit: quia non habebat stabilem fixamque constantiam.

8. *Plantaverat quoque Dominus.* Nunc addit Moses qualis vivendi conditio et regula homini data fuerit. Ac principio narrat in qua mundi parte locatus fuerit, et quam felicem amoenamque habitationem sit sortitus. Deum plantasse dicit, crasso rudique stylo, ad vulgi captum se accommodans. Nam quia Dei maiestas, qualis est, nequit exprimi, scriptura humanitus describere eum solet. Plantaverat igitur Deus paradisum in loco quem amoenitate multiplici, fructuum omnium copia, et aliis optimis quibusque dotibus unice ornaverat. Hac ratione vocatur hortus ob elegantiam situs, et formae pulchritudinem. Vetus interpres non inepte paradisum transtulit: quandoquidem פרדסים Hebraei cultiores hortos nominant. Et Xenophon vocem esse persicam tradit, quum de magnificis et sumptuosis regum hortis disputat. Illa fuit selecta ex toto orbe regio, quam Dominus Adae tanquam omnium primogenito destinavit.

In Heden. Quod Hieronymus perperam verterit: A principio, satis constat: quia postea dicet Moses, Cain habitasse ad plagam meridionalem illius loci. Porro notandum est, quum in Oriente statuit paradisum, Iudaeae respectu eum loqui: sermonem enim dirigit ad populum suum. Unde primo colligimus, certam fuisse regionem quam Deus primo homini attribuit, in qua suum domicilium haberet. Quod ideo admoneo, quia fuerunt qui hortum istum per omnes mundi plagas extenderent. Equidem fateor, si maledicta non fuisset terra ob peccatum hominis, totam, ut ab initio benedicta erat, futuram fuisse pulcherrimum omnis tum affluentiae, tum amoenitatis theatrum: fuisset denique non absimilis paradiso, praeut ea est quam nunc cernimus deformitas. Sed quum hic nominatim situm regionis exprimat Moses quod de peculiari quodam loco dictum est, absurde ad

totum terrarum orbem transferunt. Nec sane dubium est (sicuti nuper attigi) quin Deus uberrimum et suavissimum locum elegerit, quasi terrae primitias, quo Adam, quem inter homines dignatus erat primogeniturae honore, in signum praecipui amoris donaret. Deinde colligimus, hortum hunc fuisse in terra, non ut quidam somniarunt in aëre situm: nisi enim regio fuisset orbis nostri, non opponeretur Iudaeae, Orientem versus. Allegoriae autem Origenis et similium prorsus repudiandae sunt: quas pessima astutia in ecclesiam invehere conatus est Satan, ut ambigua esset scripturae doctrina, nec quidquam certi vel firmi haberet. Fieri quidem potest ut quidam necessitate coacti ad sensum allegoricum confugerint: quia nusquam in mundo reperiebant locum qualis describitur a Mose: sed plurimos videmus, stulta argutiarum affectatione, nimium fuisse allegoriis deditos. Quantum ad praesentem locum attinet, frustra et importune extra literam philosophantur. Neque enim aliud Mosi propositum est quam ut hominem doceat hac lege fuisse a Deo conditum ut terrae dominio potiretur, unde fructus colligeret, ac quotidiana experientia disceret mundum sibi esse subiectum. Quid prodest in aëre volitare, et terram relinquere, ubi Deus suam erga humanum genus benevolentiam testatus est? At subtilior est de coelesti beatitudine interpretatio, dicet quispiam. Respondeo, quum aeterna hominis haereditas in coelo sit, rectum quidem esse ut illuc tendamus: figendum tamen in terra pedem tantisper dum hospitium consideremus, quo voluit Dominus hominem ad tempus uti. Nunc enim versamur in hac historia, quae docet Adam fuisse divinitus ordinatum incolam terrae, ut temporalem in ea vitam agendo coelestem gloriam meditaretur, ipsum a Domino bonis innumeris fuisse liberaliter ditatum, ex quorum gustu paternam eius benevolentiam colligeret. Et mox subiiciet Moses, mandatam ei fuisse agrorum culturam, et fructus permissos quibus vesceretur: quae omnia nec lunae circulo, nec aëris regionibus conveniunt. Quanquam autem diximus, locum paradisi inter ortum solis et Iudaeam fuisse situm, certius tamen aliquid de regione quaeri potest. Qui Mesopotamiae fuisse vicinam contendunt, rationibus non contemnendis nituntur: quia filios Heden Tigri fluvio probabile est fuisse contiguos. Caeterum quia eius descriptio statim sequetur apud Mosen, in eum locum differre satius est. Falsus est vetus interpres, qui ex nomine proprio Heden voluptatem fecit. Non infitior quidem locum a delitiis ita fuisse vocatum: sed facile est colligere, impositum fuisse loco nomen unde ab aliis discerneretur.

9. *Germinare fecerat Dominus Deus.* Pertinet ista productio ad diem creationis tertium. Sed nominatim refert Moses, locum illum fructiferis omne genus arboribus eximie fuisse cumulatum, ut plena illic et vere beata rerum omnium ubertas foret. Quod data opera a Domino factum est, quo minus excusationis haberet hominis cupiditas, si tam praeclara fructuum copia, dulcedine, varietate non contenta, quemadmodum contigit, contra Dei mandatum se proiiceret. Consulto etiam refert Spiritus sanctus per Mosen, quanta fuerit Adae felicitas: quo clarius appareat foeda eius intemperies, cui sufficere talis affluentia non potuit quin ad fructum vetitum prorumperet. Et certe pudenda fuit ingratitudo, quod in tam felici et optabili statu quiescere non potuit: libido vero plusquam belluina, cui saturandae par esse non potuit tanta largitas. Nullus terrae angulus tunc sterilis, imo nullus non summopere dives ac foecundus erat: sed quae alibi mediocris erat Dei benedictio, in hunc locum mirabiliter se effuderat. Neque in cibum modo suppetebat abundantia, sed addita simul erat suavitas ad gustum palati, et pascendis oculis pulchritudo. Ex tam benigna igitur indulgentia plus satis patet quam inexplebilis fuerit hominis cupiditas.

Et arborem vitae. Incertum est, duone tantum individua, an duas arborum species designet. Utraque opinio probabilis est: res vero minime digna pro qua contentio sumatur: quandoquidem vel parum vel nihil nostra interest utrumvis asseratur. Plus in epithetis est momenti, quae ab effectu utrique arbori fuerunt imposita: neque id hominum, sed Dei placito. Arbori autem vitae nomen indidit, non quod vitam homini conferret, qua iam ante praeditus erat: sed ut symbolum ac memoriale esset vitae divinitus acceptae. Scimus minime esse insolens, ut virtutem suam Deus externis symbolis testatam nobis reddat. Non transfert quidem in signa externa suam virtutem: sed nobis per ea manum porrigit: quia, nisi adiuti, conscendere ad eum non possumus. Voluit igitur hominem, quoties fructum arboris illius gustaret, in memoriam revocare unde vitam haberet: ut se agnosceret non propria virtute, sed Dei unius beneficio vivere: neque esse intrinsecum bonum (ut vulgo loquuntur) sed a Deo provenire. Denique in arbore illa exstabat visibile huius sententiae testimonium, quod in Deo sumus, et vivimus, et movemur. Quod si Adam integer adhuc et rectae naturae monitoriis signis opus habuit, quae eum in divinae gratiae notitiam deducerent, quanto maior hodie signorum necessitas in tanta ingenii nostri imbecillitate, ex quo a vera luce excidimus? Caeterum non displicet quod a nonnullis patribus, ut Augustino et Eucherio, traditum est, fuisse arborem vitae Christi figuram, quatenus sermo est aeternus Dei: imo non aliter quam eum figurando vitae symbolum esse potuit. Tenendum est enim quod habetur primo Ioannis

capite, in sermone inclusam fuisse rerum omnium vitam: praesertim vero hominum, quae cum ratione et intelligentia coniuncta est. Quare hoc signo admonitus fuit Adam, nihil sibi quasi proprium vindicare, ut totus a filio Dei penderet, nec alibi quam in ipso vitam quaereret. Quod si ille vitam, quo tempore incolumem possidebat, nonnisi in Dei sermone repositam habuit, nec aliter servare potuit quam si illi acceptam ferret: perditam recuperare unde nos oportet? Sciamus ergo, ubi a Christo discessimus, nihil praeter mortem nobis restare. Scio alios quosdam ad vitam corporalem restringere. Vim corporis vegetandi in arbore fuisse putant, ut aetate nunquam languesceret: sed eos omittere dico quod praecipuum est in vita, nempe intelligentiae gratiam: semper enim videndum quorsum conditus fuerit homo, et quaenam illi fuerit vivendi ratio. Certe eius vivere non fuit habere duntaxat corpus floridum ac vegetum, sed animae quoque dotibus excellere. De arbore vero scientiae boni et mali sic habendum est, non fuisse ab ea prohibitum hominem, quod Deus eum, pecudis instar, vagari sine iudicio et rerum delectu vellet: sed ne plus sapere appeteret quam decebat, et ne proprio sensu confisus, excusso Dei iugo, arbitrum se boni et mali, ac iudicem constitueret. Peccatum eius ex mala conscientia processit: unde sequitur, datum illi fuisse iudicium, quo inter virtutes et vitia discerneret. Nec vero aliter staret quod ante retulit Moses, creatum ad imaginem Dei fuisse: quandoquidem imago Dei sub se eius notitiam complectitur qui summum bonum est. Bis ergo insaniunt Libertini, portenta hominum, qui restitui nos fingunt in statum innocentiae, si quisque sua libidine absque iudicio feratur. Iam tenemus quid sibi voluerit abstinentia ab arbore boni et mali: ne scilicet Adam hoc vel illud tentando suae prudentiae periculum faceret: sed uni Deo addictus, saperet tantum ex eius obsequio. Itaque scientia in malam partem abusive pro misero experimento capitur, quod homo a fonte unico perfectae sapientiae discedens acquirere sibi coepit. Atque haec origo est liberi arbitrii, dum Adam per se esse voluit, et quid valeret tentare ausus est.

10. *Et fluvius egrediebatur*. Dicit Moses fluvium unum ad hortum irrigandum fluxisse, qui deinde in quatuor capita se divideret. Duo ex capitibus esse Euphratem et Tigrim satis inter omnes convenit, nemo enim litem movet quin חידקל sit Tigris. De aliis duobus magna est controversia. Multi Pison et Gihon, Gangen et Nilum fuisse putant: quorum tamen error abunde ex locorum distantia refellitur. Neque desunt qui usque ad Danubium transvolent. Quasi vero unius hominis habitatio ab ultima Asia usque ad finem Europae se protendat. Sed quum plerique alii fluvii celebres illam regionem praeterfluant, probabilior est eorum opinio qui duos eorum, licet obsoletis iam nominibus, notari divinant. Quanquam nondem soluta est difficultas: Moses enim fluvium unum, quo hortus alluebatur, in quator capita dividit. Constat autem procul dissitos esse Euphratis et Tigridis fontes. Ex hoc nodo se quidam ita expediunt, quod diluvii vastatione mutata fuerit orbis facies: ideo fieri potuisse divinant, ut turbati sint ac conversi fluminum cursus, et scaturigines alio translatae, quod mihi nullo modo recipiendum videtur. Nam etsi fateor terram ex nativa pulchritudine in miserum squalorem, et quasi luctuosum habitum redactam esse, ex quo maledicta fuit, postea in diluvio multis locis vastatam esse: dico tamen eandem esse terram quae initio creata fuerat. Adde quod topographiam suam Moses (meo quidem iudicio) ad suae aetatis captum accommodavit. Nihil tamen actum est, nisi locum illum reperiamus, ubi ex fluvio uno exeant Tigris et Euphrates. Observa primo nullam fieri scaturiginis vel fontis mentionem, sed tantum dici fluvium unum. Quatuor vero capita intelligo, tam principia ex quibus nascuntur fluvii, quam ostia quibus se in mare exonerant. Iam ita confluenter Tigridi coniunctus fuit Euphrates olim, ut flumen unum merito dici potuerit in quatuor capita secari: praesertim si mihi conceditur quod omnibus palam est, Mosen non acute, neque philosophico more, sed populariter loqui, ut rudissimus quisque intelligat. Ita primo capite duo praecipua luminaria vocavit solem et lunam: non quod luna magnitudine superet alios planetas, sed quia vulgo ex aspectu maior censetur. Adde quod scrupulum omnem tollere videtur, ubi dicit, fluvio quatuor fuisse capita, quia ex eo loco dividebatur. Quid hoc sibi vult, nisi ex uno confluxu, vel supra vel infra paradisum divisos fuisse alveos? Nunc figuram oculis subiiciam, unde intelligant lectores ubi Paradisum locari sentiam a Mose.[1])

Tradit quidem Plinius libro sexto, praeclusum fuisse Euphratem ab Orchenis, ut non nisi per Tigrim influeret in mare. Pomponius autem Mela libro tertio, certo exitu, ut reliquos amnes, affluere negat, sed deficere. Verum Nearchus (quem Alexander classi suae praefecerat) quique eius auspiciis

1) *Tabulam paradisi ex editione a.* 1554 *describi curavimus, quae sane descriptioni mosaicae minime convenit. Sequentes omnes eandem exhibent, praeter Amst. et a.* 1617 *impressam. In hac enim quatuor iam apparent flumina, ex quibus Phison ex Libano prodit et post varios circuitus in sinum persicum se coniicit, Gehon vero ex nescio quibus montibus prope Phisonis ostia sitis ortus infra Gasam in mare mediterraneum effunditur. Arbor scientiae cum pluribus aliis inter haec duo posteriora flumina conspicitur adstantibus protoplastis, neque absunt variis in locis elephas, camelus, rhinoceros, equus caballus et monoceros etc. Praeter Gasam una tantum urbs inscripta est, nempe Babylon.*

per omnes illos tractus navigavit, ab ostio Euphratis Babylonem usque, ter mille et trecenta stadia numerat. Tigris autem ostia in Susiorum ora locat: qua parte ex longa illa et memorabili navigatione rediens, regi suo cum classe occurrit, quemadmodum refert Arrianus libro De gestis Alexandri octavo. Quam sententiam et Strabo suo suffragio confirmat libro decimo quinto. Quocunque tamen se vel immergat Euphrates vel infundat, certum est ipsum et Tigrim infra confluentem dividi. Quanquam Arrianus libro septimo scribat, non unum modo alveum Euphratis in Tigrim decurrere, sed plures fluvios ac fossas: quia ex altiore loco in humilem ac depressum aquae facile decurrant. Quantum ad confluentem quem notavi in figura, quorundam opinio fuit, Cobaris praefecti opere fuisse deductum,

ne totus Euphrates praecipiti cursu Babylonem infestaret. Sed loquitur quasi de re dubia: magis credibile est, naturae ductum homines arte et industria sequutos esse, ut fossas cavarent, quum alicubi Euphratem ex superiore terra sponte in Tigrim excurrere viderent. Quin etiam, si Pomponio Melae habetur fides, Semiramis Tigrim et Euphratem siccae alioqui Mesopotamiae immisit: quod nullo modo credibile est. Verius est quod tradit Strabo diligens et attentus scriptor, apud Babylonios coire duo haec flumina: deinde seorsum suo quemque alveo deferri in mare rubrum, libro undecimo. Coitum vero illum fieri intelligit supra Babylonem non procul oppido Massica, ut legitur apud Plinium libro quinto. Inde alter Babylonem interfluit, alter vero prope Seleuciam labitur, duas urbes celeberrimas et valde opulentas. Si admittimus natura et a principio fuisse confluxum illum, quo miscetur Euphrates Tigridi, sublata est omnis absurditas. Si qua est sub coelo regio pulchritudine, fructuum omnium copia, foecunditate, deliciis, et aliis dotibus excellens, eam maxime celebrant

scriptores. Quare in eam competunt elogia quibus Paradisum commendat Moses. Et regionem Heden in illis partibus fuisse sitam verisimile est ex Iesaiae capite tricesimo septimo, versu duodecimo: et Ezechielis capite vicesimo septimo, versu vicesimo tertio. Caeterum quod flumen egressum fuisse narrat Moses, de fluxu aquae interpretor: ac si diceret, Adam habitasse in ripa fluminis, vel in ea terra quae utrinque alluebatur, si Paradisum accipere libeat pro utraque ripa. Quanquam non magni interest, sive infra confluentem habitaverit Adam, Babylonem et Seleuciam versus, sive in superiori parte: satis est quod agrum irriguum tenuerit. Quomodo autem fluvius in quatuor fuerit divisus capita, non obscurum est. Duo enim sunt amnes qui in unum coeunt, deinde abeunt in diversas partes. Ita flumen unum est in confluente: duo autem in superioribus alveis sunt capita, et duo versus mare, postquam rursus longius dividi incipiunt. Superest quaestio de nominibus Pison et Gihon. Neque enim rationi videtur consentaneum, ut singulis fluviis tribuamus duplex nomen. Sed minime novum est, ut nomina amnes mutent, praesertim ubi aliqua insignis est discretionis nota. Tigris ipse (autore Plinio) circa fontem suum Diglito vocatur: postquam vero plures fecit alveos, et rursus coalescit, Pasitigris est. Nihil ergo absurdi est si dicamus a confluxu diversa habuisse nomina. Adde quod inter Pasin et Pison aliqua est affinitas: ut non absimile vero sit, Pasitigris nomen antiquae appellationis esse vestigium. Et libro quinto Quinti Curtii De rebus gestis Alexandri, ubi Pasitigris fit mentio: quidam codices habent, vocari ab accolis Pasin. Nec male conveniunt reliquae circumstantiae, quibus tres ex fluviis istis Moses designat. Pison circuit terram Havila ubi aurum nascitur. Tigri circuitus recte tribuitur, propter flexuosum tractum infra Mesopotamiam. Terra vero Havila, hic pro regione Persidi vicina, meo iudicio, sumitur. Nam infra capite vicesimo quinto, narrabit Moses, Ismaelitas habitasse ab Havila usque ad Sur, quae contigua est Aegypto, qua itur in Assyriam. Opponitur terminus Havila termino Sur, quam Moses Aegypto propinquam facit, et quidem Assyriam versus. Unde sequitur, Havila tendere ad Susianam et Persidem. Necesse enim est, ut sit inferior Assyria versus mare Persicum: deinde procul dissita ab Aegypto: quia multos populos recenset Moses qui inter illos terminos habitarunt. Deinde Nabataeos, quorum illic fit mentio, Persis vicinos fuisse constat. Optime nunc convenit quod de auro et lapidibus pretiosis affirmat Moses. Superest Gihon, quem Moses tradit alluere terram Chus. Aethiopiam vertunt omnes interpretes: sed regio Madianitarum, et regio Arabiae contermina, eodem etiam nomine censetur apud Mosen. Qua ratione uxor eius alibi vocatur Aethiopissa. Porro quum ad partem illam vergat tractus inferior Euphratis, non video cur pro absurdo ducatur, nomine Gihon designari. Atque ita simplex Mosis sententia est, irriguum fuisse hortum, cuius possessor erat Adam, fluminis alveo illac transeunte, qui postea in quatuor capita dividebatur.

15. *Tulit itaque Dominus Deus hominem.* Subiicit nunc Moses, ea lege datam fuisse terram homini, ut se in ea colenda occuparet. Unde sequitur, homines ad aliquid agendum creatos esse, ne desides et ignavi iaceant. Erat quidem iucundus hic plenusque oblectationis labor, procul omni molestia et taedio: quum tamen exerceri hominem voluit Deus in terrae cultura, ignavum otium in eius persona damnavit. Quare nihil magis contrarium naturae ordini quam edendo, bibendo et dormiendo vitam consumere, nihil interea nobis proponere quod agamus. Addit Moses custodiae horti praefectum fuisse Adam: ut ostendat, ea lege nos possidere quae Dominus nobis ad manum contulit, ut frugali et moderato usu contenti quod residuum erit servemus. Agrum qui possidet, fructum annuum ita percipiat ne patiatur fundum per incuriam decidere, sed posteris qualem accepit, vel etiam melius excultum, tradere studeat. Fructibus ita vescatur ne quid vel per luxum dilapidet, vel per negligentiam corrumpi ac perire sinat. Porro ut inter nos vigeat ista parsimonia, et in bonis quae Deus nobis fruenda dedit sedulitas: cogitet quisque se in omnibus quae possidet esse Dei oeconomum. Ita fiet ut neque se dissolute gerat, neque abusu corrumpat quae Deus vult servari.

16. *Praecepitque.* Docet nunc Moses, cum hac exceptione hominem fuisse terrae praefectum, ut tamen Deo subesset. Lex illi in signum subiectionis imponitur: nam Dei nihil intererat, illum promiscue quolibet fructu vesci. Ergo unius arboris prohibitio obsequii examen fuit. Atque hoc modo assuefieri ab initio ad numinis sui reverentiam voluit Deus totum genus humanum: ut certe necesse erat tot praeclaris dotibus ornatum ac locuples sub fraeno teneri, ne in lasciviam erumperet. Erat quidem altera specialis ratio, quam supra attigimus, ne Adam ultra modum sapere appeteret: sed hoc generale Dei consilium tenendum est, quod hominem suo imperio subiicere voluit. Ideo abstinentia ab unius arboris fructu obedientiae quoddam fuit rudimentum: ut sciret homo habere se rectorem vitae ac dominum, a cuius nutu pendere, et cuius acquiescere iussis deberet. Et sane haec unica est bene et cum ratione vivendi regula, ut se exerceant homines ad parendum Deo. Videtur tamen hoc non congruere cum Pauli sententia, ubi docet legem non esse iusto positam (1. Tim. 1, 9). Nam si ita

est, quum adhuc integer et rectus esset Adam, opus lege non habebat. Verum solutio in promptu est. Neque enim illic disputat Paulus, sed ex communi vitae usu pronunciat, qui sponte currunt, non esse legis necessitate cogendos: quemadmodum vulgari proverbio dicitur, ex malis moribus natas esse bonas leges. Interim non negat quin Deus ab initio legem homini imposuerit, ut ius sibi debitum vindicaret. Si quis obiiciat alteram Pauli sententiam, ubi legem asserit esse ministram mortis (2. Cor. 3, 7): respondeo id esse accidentale, ex quo corrupta est natura. Tunc vero datum fuisse homini praeceptum unde cognosceret Deum sibi praeesse. Caeterum haec minuta leviter praetereo. Illud quod dixi, quia longe maioris est momenti, subinde memoria repetendum, tunc rite compositam fore vitam nostram, si Deo pareamus, atque eius voluntas omnium nostrorum affectuum sit magistra.

De omni arbore. Quod libentius morem gerat Adam, liberalitatem suam Deus commendat. Ecce, inquit, tibi in manum trado quidquid fructuum terra gignet, quidquid proferet omne arborum genus: ex immensa copia et varietate unam tantum arborem excipio. Deinde poenam denunciando terrorem incutit, sanciendae legis causa. Quo maius est hominis flagitium, quem neque amabilis ista donorum Dei commemoratio, nec poenae metus retinere in officio potuit. Sed quaeritur quam mortis speciem intelligat Deus hoc loco. Mihi definitio petenda ex opposito videtur: tenendum, inquam, est ex qua vita homo exciderit. Erat omni ex parte beatus: ideo eius vita ad corpus et animam pariter spectabat: Quum in eius anima vigeret rectum iudicium, et iusta affectuum moderatio, illic quoque vita regnabat: in corpore nullum erat vitium: quare totus a morte erat immunis. Terrena quidem vita illi fuisset temporalis: in coelum tamen sine interitu, et illaesus migrasset. Nunc mors ideo horrori nobis est: primum quia quaedam est exinanitio, quoad corpus: deinde quia Dei maledictionem sentit anima. Videndum etiam quae sit mortis causa, alienatio scilicet a Deo. Inde sequitur, mortis nomine comprehendi miserias omnes quibus se Adam per defectionem suam implicuit: simul enim ac defecit a Deo vitae fonte, deiectus fuit a priore statu, ut sentiret hominis vitam sine Deo miseram esse ac perditam, adeoque nihil differre a morte. Quare non immerito et vitae privatio, et mors vocatur hominis conditio post peccatum. Aerumnae et mala tum animae tum corporis, quibus obsidetur homo quamdiu in terra degit, quoddam sunt mortis atrium, donec mors ipsa illum penitus absorbeat, mortuos enim scriptura passim nominat, qui peccati et Satanae tyrannide oppressi nihil quam interitum suum spirant. Quare supervacua est quaestio, quomodo Adae minatus fuerit Deus mortem quo die fructum attigisset: quum poenam in longum tempus distulerit. Nam tunc morti addictus fuit Adam, et mors regnum suum in eo inchoavit, donec remedium afferret superveniens gratia.

18. ***Non est bonum ut sit Adam solus.*** Nunc Dei consilium exponit Moses in creanda muliere: nempe ut essent homines in terra qui mutuam inter se societatem colerent. Quanquam dubitari potest an ad progeniem debeat extendi haec sententia: simpliciter enim hoc sonant verba: Quoniam viro non expedit esse soli, creanda est uxor quae sit illi adiutrix. Ego tamen ita accipio: quod Deus a primo quidem gradu incipiat humanae societatis, alios tamen velit complecti, suo quemque loco. Principium ergo generale est, conditum esse hominem, ut sit sociale animal. Iam non poterat exstare hominum genus, sine muliere: adeoque in coniunctione hominum praecipue eminet sanctius illud vinculum, quo maritus et uxor in unum corpus unamque animam coalescunt: quemadmodum natura ipsa Platonem, et alios philosophos saniores loqui docuit. Caeterum quanquam hoc de Adam pronunciavit Deus, quod illi non esset utile esse soli: non tamen ad solam eius personam restringo, sed potius existimo communem esse humanae vocationis regulam: ut sibi quisque dictum accipere debeat, non esse bonam solitudinem, nisi quem Deus velut singulari privilegio exemit. Putant multi suis rationibus conducere caelibatum: ideoque ne miseri sint, a coniugio abstinent. Nec solum profani homines definierunt beatam esse vitam procul uxore degere: sed prior Hieronymi liber contra Iovinianum, petulantibus conviciis refertus est, quibus exosum conatur et infame reddere sanctum coniugium. His pravis Satanae suggestionibus opponere discant fideles hanc Dei sententiam, qua hominem coniugali vitae, non in eius exitium, sed in salutem destinat.

Faciam ei adiutorium. Quaeri potest cur non plurali numero dictum sit: Faciamus, ut supra in creatione viri. Putant quidam hoc modo notari utriusque sexus discrimen, atque ita ostendi quantum vir supra mulierem excellat. Mihi autem, etsi non contraria prorsus, diversa tamen interpretatio magis arridet: nempe quum in persona viri creatum fuerit humanum genus, communem totius naturae dignitatem uno elogio promiscuo fuisse ornatam, ubi dictum est: Faciamus hominem: nec opus fuisse repeti in creanda muliere, quae nihil aliud est quam viri accessio. Negari certe non potest quin mulier quoque, licet secundo gradu, ad imaginem Dei creata sit: unde sequitur, quod in creatione viri dictum fuit, ad sexum muliebrem pertinere. Iam quum Deus mulierem viro in adiutorium assignat, non tantum uxoribus regulam vocationis suae praescribit, ut eas ad officium instituat: sed pronunciat, coniugium viris re ipsa fore optimum vitae subsidium.

Statuamus igitur naturae ordinem ita ferre, ut mulier sit viro adiutrix. Vulgare quidem proverbium est: Necessarium esse malum: sed audienda potius vox Dei, quae pronunciat additam esse mulierem viro comitem et sociam, quae ipsum ad commode vivendum adiuvet. Fateor quidem in corrupto hoc generis humani statu non perspici nec vigere, quae hic describitur, Dei benedictionem: sed causa mali reputanda est, quod scilicet inversus est a nobis ordo naturae quem Deus statuerat. Nam si hodie maneret qualis a principio fuit in homine integritas, ista Dei institutio clare cerneretur, suavissima in coniugio regnaret melodia: quia vir in Deum respiceret, mulier ad eam rem fida esset illi adiutrix: ambo uno consensu sanctam non minus quam amicam et placidam societatem colerent. Nunc vitio nostro et naturae corruptela factum est, ut ista coniugii felicitas magna ex parte nobis perierit, vel saltem multis incommodis permixta sit atque infecta. Inde iurgia, molestiae, acerbitates, dissidia, et immensum malorum pelagus: inde fit ut turbentur saepe viri ab uxoribus, et multa sentiant ab illis impedimenta. Quanquam non potuit adeo vitiari coniugium hominum pravitate, ut in totum abolita sit et exstincta benedictio quam semel Dominus verbo suo sancivit. Ergo in multis coniugii incommodis, quae sunt degeneris naturae fructus, manet aliquid divini boni residuum: et in igne quasi suffocato scintillae tamen adhuc emicant. Ex eo autem capite alterum pendet, ut mulieres de officio suo edoctae, viros suos adiuvando, ordinem divinitus positum tueri studeant. Virorum etiam est reputare quid ipsi vicissim debeant dimidiae parti sui generis, mutua enim est utriusque sexus obligatio: et hac lege addicta est viro mulier in adiutorium, ut se caput ille ac ducem praestet. Aliud praeterea notandum est, quum vocatur hoc loco mulier adiutorium viri, non attingi necessitatem cui post Adae lapsum obnoxii sumus: nam viro, etiamsi integer stetisset, mulier futura erat adiutrix. Nunc quum libidinis morbus remedio indigeat, duplex habemus Dei beneficium: sed posterius accidentale est

Coram ipso. Hebraice est כנגדו: tanquam e regione ipsius. כ nota est similitudinis in illa lingua. Etsi autem quidam ex Rabbinis affirmationis vice hic poni existimant: ego tamen in genuino sensu accipio, ac si dictum foret, quod sit quasi *ἀντίστοιχον* vel *ἀντίστροφον*. Dicitur enim mulier e regione viri esse, quia illi respondeat. Particula vero similitudinis mihi addita videtur, quia sit translatitia loquutio. Sensum fideliter reddiderunt Graeci interpretes, *Κατ' αὐτὸν*: et Hieronymus: Quod sit illi simile: nam aliquid aequabile notare voluit Moses. Atque hinc refellitur quorundam error, qui putant tantum propagationis causa mulierem esse conditam: et bonum, cuius nuper facta est mentio, ad generandam sobolem restringunt: non putant, quoad personam Adae necessariam fuisse uxorem, qui a libidine adhuc immunis erat. Quasi vero tantum ad concubitum illi data fuerit: ac non potius, ut esset individua vitae comes. Quare non leve pondus habet particula כנגד, ut sciamus ad omnes vitae partes atque usus patere coniugium. Quod alii exponunt ac si dictum esset: Ad obsequia praesto sit, frigidum est: plus enim exprimere voluit Moses: quemadmodum patet ex sequentibus.

19. *Formaverat autem Deus.* Fusior expositio proximae sententiae. Dicit enim, nullum ex animalibus cunctis, quum facta esset dispositio, repertum esse quod Adae conferri posset atque aptari: neque ea naturae erat affinitas, ut Adam ex una aliqua specie sibi eligere vitae sociam posset. Neque id contigit ignorantia, prodierant enim singulae species in Adae conspectum: et ipse nomina non temere, sed ex notitia imposuerat: nulla tamen erat aequabilis proportio. Itaque nisi addita illi fuisset uxor eiusdem generis, destitutus mansisset commodo et idoneo adiutorio. Porro istud Adducere Dei, nihil aliud significat quam quod effectum subiectionis indidit animantibus, ut se homini ultro offerrent: ut familiariter inspecta propriis nominibus, et naturae cuiusque congruentibus distingueret. Durasset autem in feris quoque bestiis haec erga homines mansuetudo, nisi Adam quod acceperat imperium, sua a Deo defectione perdidisset. Nunc ex quo coepit in Deum esse contumax, brutorum animalium in se ferociam expertus est. Alia enim aegre cicurantur, alia semper manent indomita: quaedam etiam ultro nobis sua truculentia incutiunt terrorem. Durant tamen adhuc quaedam primae illius subiectionis reliquiae, sicuti capite 9, 2 videbimus. Porro notandum est Mosen de solis animalibus loqui quae propius ad hominem accedunt: nam pisces quasi in alio orbe habitant. Quantum ad nomina quae imposuit Adam, non dubito quin singulis optima ratio subesset: sed eorum usus una cum plurimis aliis bonis obsolevit.

21. *Cadere igitur fecit somnum.* Quamvis profanis hominibus ridicula videatur haec formandae mulieris ratio, atque eorum nonnulli Mosen fabulari dicant: nobis tamen hic mirabilis Dei providentia affulget. Nam quo sanctior foret humani generis coniunctio, voluit ex uno et eodem principio tam mares quam feminas oriri. Naturam igitur humanam in Adae persona condidit, atque inde formavit Hevam, ut femina tantum portio esset totius generis. Id sibi volunt Mosis verba quae supra habuimus cap. 1, 28. Creavit Deus hominem, masculum et feminam condidit. Hoc modo admonitus fuit Adam, ut se in uxore non secus atque in speculo agnosceret: Heva quoque vicissim, ut se libenter viro subiiceret,

tanquam ex eo sumpta. Quod si duo sexus ex diversis principiis fluxissent, occasio fuisset vel mutui contemptus, vel invidiae, vel rixarum. Et quid habent protervi homines quod obstrepant? Credibilis non videtur narratio: quoniam a consuetudine abhorret. Quasi vero plus coloris haberet, ex putrido semine quotidie gigni homines, nisi usu et experimento notum esset. Sed obiiciunt, vel supervacuam fuisse costam quae Adae fuit detracta, vel costae absentia corpus eius fuisse mutilum. Utrumvis respondeatur, magnam absurditatem reperiunt. At vero si dicamus praeparatam fuisse a mundi opifice costam, ex qua alterum corpus formaret, nihil in hoc responso non consentaneum divinae providentiae reperio. Quanquam diversa coniectura magis arridet, fuisse Adae aliquid detractum, ut maiore benevolentia partem sui complecteretur. Perdidit igitur costam unam: sed pro qua illi reddita fuit longe uberior merces, dum nactus est fidelem vitae sociam: imo quum se integrum vidit in uxore, qui prius tantum dimidius erat. Atque in eo perspicimus veram nostrae cum Filio Dei unitatis effigiem: nam et ille debilis factus est, ut membra haberet virtute praedita. Interim notandum, Adam profundo sopore fuisse demersum, ut nihil doloris sentiret: deinde nec violentam fuisse rupturam, nec ex costa amissa sensisse quidquam iacturae: quia Deus vacuitatem sic carne replevit, ut robur etiam sufficeret: tantum ablata fuit ossis durities. Consulto etiam usus est Moses aedificandi verbo, ut doceret in mulieris persona tandem absolutum fuisse humanum genus, quod prius inchoato aedificio simile erat. Alii ad oeconomiam referunt: ac si dicere vellet Moses, tunc compositum fuisse legitimum familiae ordinem: quod non longe a priore expositione recedit.

22. *Et adduxit.* Iam narrat Moses institutum fuisse divinitus coniugium: quod in primis utile est cognitu. Nam quum sibi Adam proprio arbitrio non sumpserit uxorem, sed oblatam a Domino sibique addictam acceperit: hinc melius apparet coniugii sanctitas, quia Deum scimus esse eius autorem. Quo pluribus modis conatus est Satan coniugium foedare, eo magis ab omni contumelia et probro illud asseramus, ut suam reverentiam obtineat. Inde enim fiet ut vitam coniugalem bona et tranquilla conscientia colant filii Dei: et caste honesteque mariti et uxores inter se versentur. Duplex in captanda coniugii infamia Satanae artificium fuit: ut illius odio pestiferam caelibatus legem inveheret, deinde ut quidvis licentiae sibi permitterent coniuges. Ergo ostensa coniugii dignitate, tollenda est superstitio: ne impediat quominus legitima puraque Dei ordinatione pure utantur fideles: deinde obviam eundum est carnis lasciviae, ut pudice cum uxoribus habitent mariti. Quod si non urgeret alia ratio, haec tamen una sufficere abunde nobis debet: nisi honorifice de coniugio sentimus et loquimur, contumelia affici eius autorem et praesidem: talis enim hic a Mose describitur.

23. *Et dixit Adam.* Quaeritur unde haec Adae notitia, qui tunc profundo somno obrutus erat. Si dicimus ea fuisse tunc perspicacia, ut iudicium ex coniecturis facere potuerit, infirma erit solutio. Caeterum nobis dubium esse non debet quin illi Deus aut arcana revelatione, aut verbo, rei seriem patefecerit. Neque enim pro sua ipsius necessitate costam mutuatus est a viro, ex qua mulierem formaret: sed eos inter se hoc vinculo magis devinctos esse voluit: quod fieri non poterat nisi res illis innotesceret. Non exprimit quidem Moses, quomodo innotuerit: nisi tamen velimus supervacuum facere opus Dei, statuendum est, tam id, quam eius edendi rationem et consilium, autorem manifestasse. Sopor autem Adae immissus fuit, non qui originem uxoris illi absconderet, sed dolorem molestiamque eximeret, donec tam praeclarum praemium haberet ablatae costae. Quod dicit, *hac vice,* significat sib hactenus defuisse aliquid: ac si dixisset: Nunc tan dem iustam comparem nactus sum, quae pars est substantiae carnis meae, et in qua velut me alterum contemplor. Et nomen uxori a viro imponit, ut hoc testimonio et hac nota Dei sapientiam aeternae memoriae commendet. Latini sermonis inopia coegit interpretem reddere אשה viraginem. Notandum tamen est, hebraicam vocem nihil aliud sonare quam feminam viri.

24. *Idcirco relinquet.* Dubitatur, inducatne Moses Deum loquentem, an Adae sermonem continuet, an vero hoc pro doctoris officio in sua persona addiderit: quorum postremum mihi maxime probatur. Ergo postquam historice retulit quod gestum a Deo erat, finem quoque divinae institutionis demonstrat. Summa est, inter gradus humanae societatis hunc praecipuum esse, et quasi sacerrimum, ut vir uxori suae adhaereat. Idque amplificat comparatione addita: quod patri uxorem maritus praeferre debeat. Relinqui autem dicitur pater, non quia divellat filios a patribus coniugium, vel alias naturae necessitudines tollat: nam hoc modo secum ipse pugnaret Deus, sed quum pietas filii erga patrem summopere colenda sit, ac per se inviolabilis ac sancta censeri debeat, coniugium tamen sic praedicat Moses, ut minus liceat uxorem quam parentes deserere. Itaque qui divortia temere levibus de causis admittunt, in uno capite violant omnia naturae iura, et in nihilum redigunt. Si patrem a filio separare religio est, vinculum, quod Dominus aliis omnibus praetulit, solvere maius est nefas.

Eruntque in carnem unam. Licet vetus interpres transtulerit: In carne una, expressius tamen

quod habent Graeci interpretes: Erunt duo in carnem unam: atque ita locum citat Christus, (Matth. 19, 5). Quanquam autem hic duorum non fit mentio, in sensu nihil est ambigui. Neque enim plures uni viro uxores Deum attribuisse, sed unam dixerat: et in generali doctrina uxorem posuerat numero singulari. Superest ergo ut inter duos consistat vinculum coniugale: unde facile apparet, nihil minus consentaneum esse divinae institutioni quam polygamiam. Iam quum Christus voluntaria Iudaeorum divortia improbans causam adducat: Quia non sic fuit a principio: primam certe hanc institutionem perpetuae regulae instar haberi iubet. Eodem et sui temporis Iudaeos revocat Malachias (2, 15): Annon ab initio unum fecit? et tamen spiritus abundans in eo erat. Quare dubium non est quin corruptela sit legitimi coniugii polygamia.

25. *Erant autem ambo nudi.* Quod indecora et deformis censetur hominum nuditas, quae in pecudibus nihil turpe habet, parum congruere videtur humanae dignitati. Hominem videre nudum non possumus sine verecundia: in asini, vel canis, vel tauri conspectu non idem erit pudor. Quinctiam unumquemque pudet suae nuditatis, quanquam alii testes non accedant. Ubi igitur illa nobilitas qua praecellimus? Huius, qua nunc tangimur, verecundiae causam Moses proximo capite ostendet. Nunc satis habet dicere, in natura integra nihil nisi honorificum fuisse: unde sequitur, quidquid in nobis probrosum est, esse culpae nostrae imputandum, quia parentes nostri nihil in se habebant non honestum, donec peccato foedati sunt.

CAPUT III.

1. *Porro serpens erat callidior omni bestia agri, quam fecerat Iehova Deus: et dixit ad mulierem: Etiamne dixit Deus: Non comedetis ex omni arbore horti?* 2. *Et dixit mulier ad serpentem: De fructu arborum horti vescimur:* 3. *At de fructu arboris quae est in medio horti dixit Deus: Non comedetis ex ea, neque contingetis eam, ne forte moriamini.* 4. *Tunc dixit serpens ad mulierem: Non moriendo moriemini.* 5. *Scit enim Deus quod in die qua comedetis ex ea, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii scientes bonum et malum.* 6. *Et vidit mulier quod bona esset arbor ad vescendum, et quod delectabilis esset oculis, et desiderabilis arbor ad intelligendum: et tulit de fructu ipsius, et comedit: deditque etiam viro suo qui erat cum ea, et ipse comedit.* 7. *Et aperti sunt oculi amborum ipsorum, et cognoverunt quod nudi essent: et consuerunt folia ficus, feceruntque sibi cingula.* 8. *Audierunt autem vocem Iehovae Dei deambulantis per hortum ad auram diei: et abscondit se Adam et uxor eius a facie Iehovae Dei in medio arborum horti.* 9. *Vocavitque Iehova Deus Adam, et dixit ei: Ubi es tu?* 10. *Et ait: Vocem tuam audivi in horto, et timui, quia nudus eram, et abscondi me.* 11. *Tunc dixit: Quis indicavit tibi quod nudus esses? nonne ex ipsa arbore de qua praeceperam tibi ne comederes, comedisti?* 12. *Et ait Adam: Mulier quam dedisti ut esset mecum, ipsa dedit mihi de arbore, et comedi.* 13. *Dixitque Iehova Deus ad mulierem: Cur hoc fecisti? Et ait mulier: Serpens seduxit me, et comedi.* 14. *Et dixit Iehova ad serpentem: Quia fecisti hoc, maledictus eris prae omni animali, et prae omni bestia agri: super ventrem tuum gradieris, et pulverem comedes omnibus diebus vitae tuae.* 15. *Et inimicitias ponam inter te et inter mulierem, et inter semen tuum et inter semen eius: ipsum vulnerabit te in capite, et tu vulnerabis ipsum in calcaneo.* 16. *Ad mulierem dixit: Multiplicando multiplicabo dolorem tuum, et conceptum tuum: cum dolore paries filios, et ad virum tuum erit desiderium tuum, ipseque dominabitur tibi.* 17. *Adae vero ait: Quia paruisti voci uxoris tuae, et comedisti ex arbore de qua praeceperam tibi, dicens: Non comedes ex ea: maledicta terra propter te: in labore comedes eam cunctis diebus vitae tuae.* 18. *Et spinam et tribulum germinabit tibi, et comedes herbam agri.* 19. *In sudore vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram: quia ex ea sumptus es: nam pulvis es, et in pulverem reverteris.* 20. *Et vocavit Adam nomen uxoris suae Heva, quia ipsa est mater omnis viventis.* 21. *Fecitque Iehova Deus Adae et uxori eius tunicas pelliceas, et induit eos.* 22. *Tunc dixit Iehova Deus: Ecce, Adam factus est tanquam unus ex nobis, sciendo bonum et malum: nunc autem ne forte mittat manum suam, et accipiat etiam de arbore vitae, et comedat, et vivat in saeculum.* 23. *Et emisit eum Iehova de horto Heden, ad colendum terram ex qua sumptus fuerat.* 24. *Et eiecit Adam, et collocavit ab Oriente horti Heden Cherubim, et laminam gladii versatilis, ad custodiendum viam arboris vitae.*

1. *Et serpens erat callidior.* Hoc capite exponit Moses, hominem, postquam Satanae astu deceptus ab opifice suo defecit, prorsus mutatum, et sic degenerem factum esse, ut deleta sit Dei imago ad quam formatus erat. Deinde una cum homine totum mundum qui in eius gratiam creatus erat, descivisse a prima sua origine: atque ita multum ex nativa eius excellentia fuisse deperditum. Verum hic multae emergunt et arduae quaestiones. Nam quum dicit Moses, serpentem fuisse astutum prae aliis omnibus animalibus, innuere videtur, non Satanae instinctu fuisse ad decipiendum hominem adductum, sed sua ipsius malitia. Respondeo, nihil obstare ingenitam serpenti versutiam quin ipso abusus Satan fuerit ad machinandum homini exitium. Nam quum instrumento opus haberet, delegit ex animalibus quod

sibi aptissimum fore videbat, denique modum excogitavit quo insidiae quas struebat facilius in Hevae animum obreperent. Illi nihildum erat communicationis cum hominibus: animalis personam induit, sub qua sibi accessum patefaceret. Non convenit tamen inter interpretes quo sensu vocetur serpens ערום: quo nomine Hebraei tam prudentem quam callidum designant. Quidam igitur in bonam partem volunt accipi, alii in malam. Ego vero non tam vitium notari a Mose existimo quam in laude naturae poni quod Deus singularem huic bestiae solertiam, ut prae aliis acuta esset ac perspicax, indiderat: dotem vero serpenti divinitus attributam, ad suas fallacias Satan convertit. Argute cavillantur nonnulli, exstare nunc in multis animalibus plus astutiae. Quibus ego respondeo, nihil fore absurdi si dicamus detractum fuisse serpenti donum quod exitiale generi humano fuerat: quemadmodum postea videbimus, sumptas fuisse alias quoque de eo poenas. Quanquam non multum in hac descriptione variant a Mose zoographi: et experientia optime respondet. Nec vero frustra Dominus suos iubet prudentes esse tanquam serpentes. (Math. 10, 16.) Sed videtur parum rationi consentaneum, serpentem hic solum induci, suppressa omni Satanae mentione. Fateor quidem ex hoc uno loco non posse colligi aliud quam homines a serpente fuisse deceptos. Verum satis multa sunt scripturae testimonia, quibus palam clareque asseritur, os tantum diaboli fuisse serpentem: quia non hic, sed ille pater mendacii, imposturae artifex, mortis autor statuitur. Nondum tamen soluta est quaestio, cur nomen Satanae tacuerit Moses. Ego eorum sententiae libenter subscribo, qui spiritum sanctum tradunt consulto obscuris figuris usum tunc esse, quia plenam et conspicuam lucem in regnum Christi differri oportuit. Interea testantur prophetae, mentem Mosis sibi probe fuisse cognitam, quando passim in diabolum reiiciunt interitus nostri causam. Diximus alibi, Mosen crasso rudique stylo accommodare ad popularem captum quae tradit: idque optima de causa. Neque enim illi indoctum modo vulgus docendum erat: sed illa erat puerilis ecclesiae aetas, quae nondum altiorem doctrinam capere poterat. Nihil itaque absurdi, si lacte pascuntur quos scimus et fatemur pro illo tempore fuisse quasi infantes. Vel (si alia similitudo magis placet) minime culpandus est Moses si paedagogi munus sibi a Domino impositum fuisse cogitans, puerilibus rudimentis insistit. Quibus fastidio est haec simplicitas, totam Dei oeconomiam in regenda ecclesia necesse est damnent. Sufficiat illud quod Dominus arcana spiritus sui illuminatione supplevit quidquid claritatis externis verbis deerat. Quemadmodum ex prophetis liquet, qui viderunt proprium humani generis hostem esse Satanam, omnium malorum architectum, nocendo ac perdendo omne genus fraudibus et fallaciis instructum. Quamvis igitur obstrepant impii, nihil est in hoc loquendi genere quod merito nos offendat, si Moses Satanam iniustitiae principem sub ministri organique sui persona describit, quo tempore Christus ecclesiae caput et sol iustitiae nondum palam illuxerat. Adde quod humanae ingratitudinis foeditas melius inde perspicitur: quod quum sibi Dei manu in subiectionem cuncta animalia esse tradita Adam et Heva agnoscerent: ab uno tamen ex suis mancipiis abduci se passi sunt ad rebellandum Deo. Quoties intuebantur quidquid animalium erat in mundo, tam summum Dei imperium quam singularis bonitas in mentem illis venire debebat: contra vero, dum serpentem vident ab opifice suo esse apostatam, non modo poenas non sumunt, sed contra legitimum ordinem se illi subiiciunt et addicunt, apostasiae eiusdem comites, hac tanta pravitate quid fingi potest indignius? Ita serpentis nomen non allegorice, ut quidam inepte faciunt, sed in genuino sensu accipio. Mirantur etiam plerique quod Moses simpliciter et quasi ex abrupto narret Satanae impulsu in aeternum exitium cecidisse homines: quomodo autem a Deo impulsor ipse defecerit, ne verbo quidem attingat. Atque inde factum est ut fanatici homines Satanam malum et perversum, qualis hic describitur, conditum fuisse somniarent. Atqui Satanae defectio aliis scripturae locis probatur, et impium delirium est, malae ullius et corruptae naturae creationem Deo affingere: nam perfecto mundo testimonium ipse cunctis suis operibus reddidit, quod essent valde bona. Quare sine controversia statuendum est, malitiae qua praeditus est Satan, principium non a natura: sed a defectione esse: quia a Deo iustitiae et omnis rectitudinis fonte discessit. Sed eius lapsum nunc praeterit Moses, quia illi propositum est, breviter humanae naturae corruptionem narrare: ut sciamus Adam non fuisse ad multiplices istas, sub quibus laborant omnes eius posteri, miserias conditum, sed propria culpa in eas decidisse. Dum reputant homines quot et quibus obnoxii sint malis, continere se nequeunt quin fremant et obmurmurent Deo, cui perperam imputant iustas peccati poenas. Notae sunt querimoniae, clementius egisse Deum cum porcis et canibus. Unde hoc, nisi quia miserum hunc et perditum statum, sub quo tabescimus, non referunt acceptum Adae peccato, sicuti par erat? Sed hoc longe deterius, quod interiora animae vitia (qualia sunt, horribilis caecitas, contumacia in Deum, pravae cupiditates, violenti ad malum impetus) in Deum reiiciunt: quasi non accidentalis esset tota ingenii nostri perversitas. Consilium ergo Mosis fuit paucis complecti quantum a prima origine differat praesens nostra conditio: ut cum humili culpae nostrae confessione discamus mala nostra lugere. Quare non

est quod miremur, eum non omnia prosequi quae desiderari a quovis possunt, dum in historiam quam narrare instituit, intentus est. Nunc expedienda est illa quaestio in qua plurimum ventosa ingenia tumultuantur, cur Deus Adam tentari passus fuerit, quum adeo tristis eventus minime eum lateret. Quod nunc fraena Satanae laxat ut nos ad peccandum sollicitet, iudicio et ultioni, post alienatum ab ipso hominem, adscribimus: verum natura adhuc sana et integra non eadem fuit ratio. Hominem ergo Deus imagini suae conformem, necdum ulla noxa implicitum, Satanae tentandum permisit: quinetiam animal commodavit, quod alioqui nunquam paruisset. Quid hoc aliud fuit quam hostem in hominis exitium armare? Haec videtur fuisse Manichaeis occasio cur duo principia statuerent. Satanam ergo finxerunt, quum Deo non subesset, eo invito struxisse homini insidias, et fuisse non homine solum, sed Deo quoque ipso superiorem. Ita, ut quod timebant absurdum effugerent, in exsecranda errorum portenta delapsi sunt, duos esse deos, non esse unicum mundi creatorem, iustum Deum a contrario victum esse. At vero quicunque pie et reverenter de potentia Dei sentiunt, nonnisi eius permissu agnoscunt hoc factum esse. Nam istud primo concedere necesse est, non latuisse Deum qualis futurus esset eventus: deinde potuisse obsistere, si ita visum foret. Caeterum de permissu quum loquor, intelligo fuisse illi constitutum quidnam fieri vellet. Hic quidem exoritur a multis dissensio, qui Adam libero suo arbitrio ita permissum fuisse imaginantur, ut Deus eius lapsum noluerit. Sumunt pro confesso, quod illis fateor, nihil minus esse probabile quam Deum peccati censeri causam, quod tot atrocibus poenis ultus est. Sed quum dico non sine Dei ordinatione et nutu lapsum fuisse Adam, non ita accipio quasi peccatum illi unquam placuerit, aut simpliciter voluerit praeceptum quod dederat violari. Quatenus recti et bene compositi ordinis eversio fuit Adae lapsus, quatenus in Deum legislatorem contumacia, et iustitiae transgressio: Dei voluntati fuisse adversum certum est. Horum tamen nihil obstat quominus certa de causa, licet nobis incognita, hominem labi voluerit. Offendit quorundam aures, quum dicitur, Deum voluisse: sed quid, obsecro, aliud est eius permissio qui prohibendi ius habet, imo cuius in manu res est posita, quam voluntas? Utinam se a Deo iudicari potius sinerent homines, quam sibi in eum iudicium sacrilega temeritate sumerent: verum haec carnis arrogantia est, examini suo Deum subiicere. Ego hoc axioma fixum retineo, nihil magis a Deo alienum esse quam si dicamus hominem ab eo conditum, ut suspensa et dubia foret eius conditio. Quare statuo, sicuti creatorem decebat, prius apud se decretum habuisse, quidnam de eo futurum esset. Perperam inde colligunt imperiti, non libero motu peccasse hominem. Sensit enim ipse, propriae conscientiae testimonio convictus, nimis se in peccando fuisse liberum. Necessitate an contingenter peccaverit, alia est quaestio: de qua vide Institutionem et libellum de Predestinatione.

Dixit ad mulierem. Locum hunc sannis suis exagitant impii, quia facundum animal faciat Moses quod bisulca lingua obscure tantum sibilat. Ac primum quaerunt ex quo tempore coeperint muta esse animalia: si tunc distinctum habebant et communem nobiscum sermonem. Responsio in promptu est, non natura disertum fuisse serpentem, sed quum Dei permissu organum sibi appositum nactus esset Satan, voces quoque ex eius lingua formasse, quas idem Deus permisit. Nec dubito quin extraordinarium id esse Heva senserit, atque ideo cupidius exceperit quod mirata est. Iam si fabulosum iudicant quidquid est insolitum, nullum Deo miraculum edere licebit. Deus opus aliquod a communi usu remotum edendo, in potentiae suae admirationem nos cogit. Si hoc ipso praetextu ridemus Dei potentiam quia familiaris nobis non est, annon simus plusquam praeposteri? Ad haec, si incredibile videtur loquutas esse Deo iubente bestias: unde homini sermo, nisi quia eius linguam Deus formavit? Editas sine lingua in aëre fuisse voces ad illustrandam Christi gloriam, evangelium praedicat: minus hoc rationi carnis probabile quam ex brutorum animalium ore elici sermonem. Quid igitur hic impiorum petulantia insectatione dignum inveniet? In summa, quisquis Deum in coelo statuit mundi praesidem, suam illi potentiam non negabit in creaturas, ut bruta animalia pro suo arbitrio loqui doceat: sicut interdum homines ex facundis elingues reddit. Porro in eo se prodit Satanae vafrities, quod non recta virum aggreditur, sed in uxoris persona quasi per cuniculos obrepit. Insidiosa haec adoriendi ratio nobis hodie quoque plus satis nota est: atque utinam ita sit ut prudenter nobis cavere discamus. Nam qua parte nos videt parum munitos furtim se insinuat, ne prius sentiatur quam penetraverit quo volebat. Non refugit mulier serpentis colloquium, quia nullum adhuc dissidium erat: habebat ergo non secus ac domesticum animal. Quaeritur, quidnam Satanam ad machinandum homini exitium impulerit. Finxerunt curiosi sophistae, quia praeviderat filium Dei humana carne induendum, invidia simul flagrasse: verum frivola est speculatio. Nam quum homo factus sit Dei filius, ut nos ex misera dissipatione iam perditos colligeret, quomodo praevideri potuit quod futurum non erat nisi homo peccasset? Si coniecturis detur locus, verisimilius est (ut desperati solent) rabie quadam fuisse adactum, ut secum in societatem aeterni interitus hominem raperet. Verum hac una ratione conten-

tos esse nos decet quod, quum esset Dei adversarius, conatus sit ordinem ab eo positum evertere: quia Deum non poterat e solio suo detrahere, hominem aggressus est, in quo refulgebat eius imago. Everso homine, horrendam fore totius mundi confusionem noverat, sicut accidit: ergo in hominis persona studuit opprimere Dei gloriam. Omissis commentis, doctrinam hanc, quae simplex est ac solida, teneamus.

Etiamne? Varie exponitur, imo torquetur haec sententia, partim quia per se obscura est, partim ob hebraicae particulae ambiguum sensum. אַף כִּי Hebraeis tantundem valet interdum ac Latinis Etiamsi, vel enimvero, interdum, quanto magis. David Kimhi in hoc postremo sensu accipit: et putat multa ultro citroque habita fuisse verba, antequam huc descenderet serpens: nempe quod aliis nominibus Deum calumniatus, tandem concludat: Hinc multo magis apparet quam invidum se et malignum praebuerit erga vos, quia arborem scientiae boni et mali vobis interdixerit. Verum expositio haec, praeterquam quod coacta est, Hevae responso falsa esse coarguitur. Rectius Chaldaeus paraphrastes, Verumne est quod Deus prohibuerit, etc. Porro quibusdam simplex, aliis ironica esse videtur interrogatio. Simplex esset quae dubitationem iniiceret, hoc modo: Fierine potest ut esum cuiuspiam arboris vetuerit Deus? Ironica autem, quae excuteret inanem metum: Scilicet Dei multum interest an edatis ex arbore: ridiculum ergo quod vobis putatis esse vetitum. Priori sententiae ideo libentius subscribo, quia magis probabile est Satanam, ut occultius falleret, flexuosis ambagibus sensim progressum esse, ut mulierem in contemptum divini praecepti induceret. Iam alii existimant, Satanam praecise negare esse Dei verbum quod audierant homines. Alii (quibus ego magis assentior) putant sub causae quaerendae praetextu, oblique labefactari verbi fidem. Et certe vetus interpres transtulit: Cur dixit Deus? quod etsi non in totum probo, non tamen dubito quin mulierem serpens ad quaerendam causam sollicitet: quoniam aliter eius animum a Deo abducere non poterat. Valde periculosa tentatio, quum nobis suggeritur non esse Deo parendum, nisi quatenus mandati ratio constat. Vera enim obedientiae regula est, ut nudo imperio contenti, iustum esse ac rectum nobis persuadeamus quidquid praecipit. Quisquis vero praeter mensuram sapere appetet, hunc excussa Dei reverentia protinus in apertam rebellionem abripiet Satan. Quantum ad grammaticam attinet, vertendum censeo, Etiamne, vel Itane? Satanae tamen artificium notandum est. Mulieri enim scrupulum iniicere voluit, ut verbum Dei non esse crederet, cuius non palam exstabat plausibilis ratio.

Ex omni arbore horti. Duplicem sensum afferunt interpretes: prior est, quod Satan augendae invidiae causa, fingat omnes arbores fuisse vetitas, Etiamne praecepit Deus ne audeatis ullam arborem attingere? Alter vero, Ergo non promiscue vobis ex quavis arbore vescendi permissa est libertas. Prior magis quadrat diaboli ingenio, ut maligne rem amplificet: et videtur suffragari Hevae responsio. Nam quum dicit, Omnibus vescimur, una tantum excepta, videtur calumniam de generali prohibitione refellere, sed quia hoc ad fallendum erat aptius, quaestionem de simplici nudaque Dei prohibitione movere: magis credibile est Satanam, pro sua vafritie, hinc fecisse tentationis exordium: Fierine potest ut Deus vos ex qualibet arbore fructum colligere noluerit? Quod autem excipit mulier, unam duntaxat arborem prohibitam, ad defensionem mandati facit: ac si negaret, durum vel molestum debere videri, quod tanta arborum copia et varietate permissa, Deus unam tantum exceperit. Ita in his verbis erit concessio, vetitam quidem esse unam arborem: deinde refutatio calumniae, quod non sit ardunm vel difficile abstinere ab una arbore, ubi innumerae ad manum suppetunt, quarum usus permissus est. Non poterat Heva Satanae insultum magis prudenter vel cordate repellere, quam dum obiicit se et maritum a Domino tam liberaliter tractatos esse, ut abunde sufficere debeat quae concessa est facultas. Significat enim se nimis fore ingratos, si tantis opibus non contenti plus quam fas est appetant. Quum dicit, vetuisse Deum ne comedant vel attingant, secundum verbum quidam additum putant, quasi Deum insimulet nimiae severitatis, quod etiam a tactu prohibuerit. Ego vero potius interpretor, eam adhuc in obedientia perstare, ac exprimere pium affectum in Dei praecepto anxie observando. Tantum in poenae denunciatione labascit, inserens adverbium Forte: quum Deus certo pronunciasset, Morte moriemini. Etsi enim Hebraeis פֶּן non semper dubitationem sonat: quia tamen saepius in hoc sensu capitur, libenter hoc amplector quod haesitare coeperit mulier. Certe mortem prae oculis non habuit, ut decebat, si Deo immorigeram esse contingeret: verum mortis periculum procul et frigide sentire se demonstrat.

4. *Dixit serpens ad mulierem.* Iam liberius insultat Satan: et quia rimam sibi patere videt, recto impetu perrumpit, neque enim aperto marte unquam congredi solet, nisi quum nos sponte nudos illi et inermes exponimus. Subtilius primus per blanditias nos adoritur: sed ubi obrepsit, petulanter et superba confidentia contra Deum insurgere audet, sicuti nunc arrepta dubitatione Hevae, longius penetrat, quo faciat simplicem negativam. Talibus exemplis ad cavendas eius illecebras erudiri nos convenit, ut mature obviam eundo procul eum a nobis arceamus, ne propior illi acces-

sus pateat. Nunc ergo non dubitanter quaerit, ut antea, verene sit praeceptum Dei quod oppugnat: sed palam Deum arguit mendacii. Verbum enim illud quo mors denunciata est, falsum ac delusorium esse asserit. Exitialis tentatio, quum Deo exitium minante, non modo securi torpemus, sed Deum ipsum habemus ludibrio.

5. *Scit enim Deus.* Sunt qui putent astute hic Deum a Satana laudari, quasi nunquam homines a fructu salutifero prohibiturus fuerit: sed illi manifeste secum pugnant: simul enim fatentur, priore membro iam prorsus abrogasse fidem Deo, quasi mentitus foret. Alii putant Deum malignitatis et invidiae argui, eo quod summa perfectione hominem privare voluerit: atque horum sententia probabilior est. Interea (meo iudicio) probare conatur Satan quod nuper dixerat, sumpta a contrario ratione. Hanc, inquit, arborem vobis Deus interdixit, ne in societatem gloriae suae admittere vos cogatur: ergo supervacuus est poenae metus. In summa, noxium esse fructum negat, quia utilis sit ac salutaris. Quum dicit, Deum novisse: zelotypia inductum exprobrat, et consulto mandasse de arbore, ut in gradu inferiori hominem teneret.

Eritis sicut dii. Quidam vertunt, Similes angelis: Posset etiam numero singulari reddi, Tanquam Deus. Mihi non dubium est quin divinitatem illis promittat Satan: ac si dixisset, Non alia ratione Deus arbore scientiae vos fraudat, nisi quia veretur habere socios. Caeterum divinam gloriam, vel aequalitatem cum Deo in perfecta boni et mali scientia, non sine colore constituit: sed merus fucus est, quo miseram feminam illaqueat. Quia naturaliter ingenitum est omnibus sciendi studium, putatur in eo sita esse felicitas: verum erravit Heva, quae modum sciendi non temperavit Dei arbitrio. Et eodem quotidie morbo laboramus omnes, quod plus scire appetimus quam expediat, et quam Dominus permittat: quum praecipuum sapientiae caput sit composita in Dei obsequium sobrietas.

6. *Et vidit mulier.* Impurus hic et concupiscentiae veneno infectus Hevae adspectus, cordis impuri nuncius ac testis fuit. Poterat sincere prius arborem adspicere, ut nulla vescendi libido animum eius feriret: fides enim quam habebat verbo Dei, optima erat cordis et sensuum omnium custos. Nunc postquam a fide et obedientia verbi cor defecit, secum pariter corrupit omnes sensus, ac per omnes tam animae quam corporis partes diffusa est pravitas. Hoc ergo impiae defectionis signum est, quod mulier bonam ad vescendum arborem esse iudicat, quod cupide se oblectat eius intuitu, quod desiderabilem esse acquirendae prudentiae causa sibi persuadet, quam prius centies praeterisset libero et tranquillo intuitu, nunc enim proterve et intemperanter vagatur animo, excusso fraeno, et corpus in eandem secum lasciviam trahit. להשכיל bifariam exponi potest: quod arbor concupiscibilis foret vel ad videndum, vel ad prudentiam conferendam. Hoc posterius quia tentationi melius respondet, libenter amplector.

Deditque etiam viro suo qui secum erat. Ex his verbis coniiciunt quidam adfuisse Adam, quum tentata fuit uxor, et persuasa a serpente: quod nullo modo credibile est: fieri tamen potest, ut mox supervenerit: imo antequam fructum arboris gustaret mulier, retulerit habitum cum serpente colloquium, et iisdem quibus decepta fuerat fallaciis irretiverit. Alii particulam עמה ad coniugale vinculum referunt: quod recipi potest. Quia autem simpliciter refert Moses, sumptum e manibus uxoris fructum comedisse: opinio haec vulgo recepta fuit, illecebris illius captum fuisse potius quam Satanae imposturis persuasum. In eum finem adducitur Pauli sententia, Adam non fuit deceptus, sed mulier (1. ad Tim. 2, 14), sed Paulus illic, ut originem mali a muliere profectam doceat, comparative tantum loquitur. Non ergo tantum ut morem gereret uxori, legem sibi positam transgressus est: sed ab ea in exitialem ambitionem pertractus, eiusdem defectionis socius fuit. Et sane Paulus alibi non per mulierem, sed per ipsum Adam peccatum venisse tradit (Rom. 5, 12). Deinde exprobratio, quae paulo post sequetur, *Ecce Adam quasi unus ex nobis*, clare testatur ipsum quoque stulte concupisse plusquam licebat: et plus fidei habuisse diaboli captionibus quam sacrosancto Dei verbo. Nunc quaeritur quodnam utriusque peccatum fuerit. Puerile est quod ex veteribus nonnulli tradunt, intemperantia gulae fuisse illectum. Nam quum tanta optimorum fructuum copia affiueret, quales in una specie lautitiae? Rectius Augustinus, qui superbiam dicit malorum omnium initium fuisse, et superbia perditum esse humanum genus. Plenior tamen definitio peccati ex tentationis specie quam describit Moses, sumi potest. Primum enim abducitur mulier a verbo Dei, serpentis captionibus, per infidelitatem. Quare initium ruinae, qua labefactatum est humanum genus, fuit defectio ab imperio Dei. Sed observa, tunc a Deo homines descivisse, quum relicto illius verbo aures praebuerunt Satanae mendaciis. Nam inde colligimus, Deum velle suspici et coli in verbo suo, ideoque excuti omnem eius reverentiam, quum verbum contemnitur. Doctrina cognitu valde utilis, nam apud paucos suam dignitatem obtinet Dei verbum, ut per huius contemptum impune ruentes sibi tamen inter Dei cultores praecipuum gradum arrogent. Atqui ut non aliter se hominibus manifestat Deus quam per verbum: ita neque aliter eius maiestas consistit, nec salvus manet eius inter nos cultus, quam dum obedimus eius verbo. Proinde infidelitas radix defectionis fuit: sicuti sola fides

nos Deo coniungit. Hinc fluxit ambitio et superbia, ut mulier primum, deinde et maritus se contra Deum efferre cuperent. Vere enim se contra Deum extulerunt, quum honore sibi divinitus collato, tanta praestantia non contenti, plus optarunt scire quam fas erat, ut Deo pares forent. Ubi etiam se prodit monstruosa ingratitudo. Ad similitudinem Dei facti erant: hoc parum videtur, nisi accedat aequalitas. Iam non est quod in extenuando Adae et uxoris peccato frustra non minus quam praepostere laborent sinistri et pravi homines. Neque enim leve delictum, sed detestabile scelus est apostasia, qua se homo conditoris sui imperio subducit, imo eum reiicit et abnegat. Adde quod non simplex apostasia fuit, sed cum atrocibus in Deum ipsum contumeliis et probris coniuncta. Deum mendacii accusat Satan, et invidiae, et malignitatis: tam foedae et exsecrandae calumniae subscribunt. Tandem contempto Dei mandato, non modo suae indulgent libidini; sed diabolo se mancipant. Si quis brevius malit, infidelitas ambitioni ianuam aperuit: ambitio vero contumaciae fuit mater, ut homines abiecto Dei metu, iugum excuterent. Hac ratione docet Paulus, inobedientia Adae peccatum intrasse in mundum. Fingamus nihil fuisse mandati transgressione deterius: ne sic tamen ad levandam Adae culpam, multum profectum fuerit. Deus et liberum in omnibus, et regem illum mundi constituens, in unius solum arboris abstinentia obsequium eius experiri voluerat: haec illi conditio non placuit. Excusent perversi rhetores, illectam fuisse mulierem arboris pulchritudine, virum blanditiis Hevae irretitum. Quo tamen mitius erat Dei imperium, eo minus tolerabilis in eo recusando fuit perversitas. Verum altius quaerenda est peccati origo et causa. Nunquam enim Deo repugnare ausi essent, nisi primum eius verbo increduli. Nihil autem ad fructum appetendum eos illexit quam insana ambitio. Quamdiu fidem habentes Dei verbo, sponte se eo regi passi sunt, habebant sedatos et rite compositos affectus. Optimum scilicet erat fraenum, quae penitus insidebat eorum animis cogitatio, Deum esse iustum, ac nihil esse melius quam eius mandatis parere: ultimam vero felicis vitae metam esse, ab ipso diligi. Postquam vero Satanae blasphemiae locum dederunt, quasi fascinati, ratione et iudicio coeperunt carere: imo quum Satanae essent mancipia, ligatos tenuit eorum sensus. Ad haec scimus non externa specie aestimari coram Deo peccata, sed interiore affectu. Iam vero quod primorum hominum defectio totius generis dicitur universalis fuisse clades, plerisque absurdum videtur: atque hoc nomine libenter Deum in crimen vocarent. Pelagius contra, ne corruptio naturae humanae in Deum redundaret, (quod falso timebat) peccatum originale negare ausus est. Verum tam crassus error, non modo solidis scripturae testimoniis, sed ipsa quoque experientia aperte refellitur. Philosophis, quum alioqui satis superque acuti essent, ignota fuit naturae nostrae vitiositas. Nempe stupor iste illustre testimonium fuit originalis peccati. Quicunque enim non prorsus caecutiunt, vident nullam nostri partem esse integram: mentem esse percussam caecitate, innumerisque erroribus infectam: omnes cordis affectus contumacia et pravitate plenos: et illic regnare vel foedas libidines, vel alios non leviores morbos: multis vitiis sensus omnes scatere. Caeterum quia nullus praeter unum Deum idoneus est huius causae iudex, sententiae quam protulit in scripturis, acquiescendum est. Primum, quod vitiosi et perversi nascamur, scriptura clare docet. Frivolum Pelagii cavillum fuit imitatione ortum fuisse peccatum ab Adam. Neque enim poterat David, adhuc matris inclusus utero, Adae esse imitator: qui tamen fatetur se in peccato fuisse conceptum. (Psal. 51, 7). Porro amplior huius rei probatio, et definitio peccati originalis, ex Institutione petatur: nisi quod uno verbo, quam late pateat, hic expediam. Quidquid est in natura nostra vitiosum, quia Deo adscribere fas non est, merito in peccatum reiicimus. Atqui Paulus tertio ad Rom. cap. v. 10 corruptionem non subsidere una tantum in parte docet, sed totam animam et singulas eius partes occupare. Unde sequitur, pueriliter errare eos qui originale peccatum in libidine tantum, et inordinato appetituum motu considerant: quum in ipsa rationis sede et toto corde grassetur. Peccato annexus est reatus: vel, quemadmodum loquitur Paulus (Rom. 5, 12), ab homine peccatum, a peccato mors. Quare alibi (Ephes. 2, 3) pronunciat, nos esse filios irae: ac si aeternae maledictioni nos subiiceret. In summa, quod spoliati eximiis spiritus sancti donis, luce rationis, iustitia, rectitudine, ad omne autem malum propensi sumus: deinde quod perditi et damnati morti subiacemus, haereditaria est nostra conditio, et simul iusta poena quam Deus in Adae persona generi humano inflixit. Nunc si quis obiiciat, iniquum esse ut poenam alieni peccati luant insontes: respondeo, quidquid donorum nobis in Adae persona contulerat Deus, potuisse iure optimo auferre, quum ille impie descivit. Neque opus est confugere ad vetus illud quorundam figmentum, quod animae ex traduce oriantur. Neque enim naturaliter ex Adae progenie corruptionem traxerunt posteri: sed id potius ex Dei ordinatione pendet: qui sicuti totam humani generis naturam in uno homine ornaverat praestantissimis dotibus, ita in eodem ipsam nudavit. Iam vero, ex quo in Adam corrupti sumus, non sustinemus alieni delicti poenam, sed propria culpa rei sumus. Movetur etiam a nonnullis quaestio de lapsus, vel potius ruinae tempore. Opinio haec passim recepta fuit eodem quo conditi

fuerant die, excidisse: ideo Augustinus scribit, stetisse tantum per sex horas. Quod alii coniiciunt, dilatam fuisse in diem sabbathi tentationem a Satana, ut sanctum diem profanaret, nimis infirmum est. Et certe his documentis monentur pii omnes ut in dubiis speculationibus sibi parcius indulgeant. Ego ut de tempore quod asseram non habeo, ita ex Mosis narratione colligi posse arbitror, non diu retinuisse quam acceperant dignitatem, nam simul ac conditos fuisse dixit, nulla alterius rei facta mentione, transit ad defectionem. Si vel modico temporis spatio habitasset Adam cum uxore, non inanis certe fuisset Dei benedictio in propaganda sobole: sed Moses Dei beneficiis privatos fuisse significat, antequam uti consuescerent. Facile igitur Augustini exclamationi subscribo: O miserum liberum arbitrium, quod adhuc incolume tam parum habuit firmitatis. Atque ut taceamus de brevitate temporis, illa Bernardi admonitio memoratu digna est: Quum tam horribile praecipitium in paradiso accidisse legamus, quid nos facturi sumus in sterquilinio? Simul memoria tenendum, quo praetextu in capitalem sibi ac posteris suis omnibus fraudem inducti fuerint. Plausibilis erat ista Satanae adulatio: Scietis bonum et malum: sed ideo maledictum erat illud scire, quia praeter Dei gratiam appetebatur. Quare nisi velimus sponte eosdem induere laqueos, discamus a solo Dei nutu, quem bonorum omnium agnoscimus autorem, omnino pendere. Et quoniam nos scriptura passim nuditatis inopiaeque nostrae admonet, et in Christo recuperandum pronunciat quod amisimus in Adam: exinanita omni nostri fiducia, nos Christo vacuos offeramus, ut suis nos divitiis impleat.

7. *Et aperti sunt oculi.* Velatos esse oportuit Hevae oculos, donec vir quoque deceptus foret: nunc ambo infausti consensus vinculo pariter constricti malum suum sentire incipiunt: quanquam nondum seria culpae suae notitia tanguntur. Pudet eos suae nuditatis: convicti tamen non se humiliant coram Deo, non metuunt eius iudicium ut deceret, imo tergiversari non desinunt. Est tamen hic aliquis profectus, quod quum nuper coelum instar gigantum impeterent, nunc ignominiae suae sensu confusi ad latebras fugiunt. Atque ista quidem oculorum apertio in primis hominibus, ad cernendam suam turpitudinem, clare demonstrat suo quoque iudicio fuisse damnatos. Nondum vocati sunt ad Dei tribunal, nullus est qui eos urgeat: quae sponte subit verecundia, annon certum culpae indicium est? Nihil igitur totius mundi proficiet facundia ad eos reatu liberandos, quibus sua conscientia ad fatendam culpam iudex fuit. Quin potius nos omnes aperire oculos decet, ut dedecore nostro confusi, demus gloriam Deo qualem meretur. Flexibilem Deus hominem creavit: tentari non modo passus est, sed voluit. Nam et serpentis linguam diabolo, praeter ordinarium naturae usum, commodavit: quemadmodum si quis alteri gladium et arma suppeditet. Quum infelix eventus illi esset praecognitus, remedium quale poterat, non attulit. Sed ubi ad hominem ventum fuerit, reperietur sponte peccasse, et non minus libero quam perverso animi motu, discessionem fecisse a Deo fictore suo. Nec dicere licebit, fuisse leve aliquod delictum, quod fidem Dei verbo abrogans, impia et sacrilega aemulatione contra eum se extulit, quod noluit eius imperio subesse, quod denique et superbe et perfide ab eo defecit. Ergo quidquid peccati est ac culpae in primorum hominum lapsu, penes eos residet: quod praecessit aeternum Dei consilium, iusta ratione non caret, quamvis nobis abscondita. Videmus quidem ex tam horribili ruina fructum quotidie emergere, quod nostris miseriis Deus ad humilitatem nos erudit, deinde quod bonitatem suam clarius illustrat. Nam uberior eius gratia per Christum effusa est in mundum, quam Adae collata esset a principio. Iam si nos ratio fugiat, non mirum si nobis arcanum Dei consilium sit instar labyrinthi.

Et consuerunt folia. Quod nuper dixi, nec vero pudore, nec serio metu ad poenitentiam fuisse adductos, nunc melius patet. Consuunt sibi ex foliis perizomata. Quorsum? ut tanquam invicto propugnaculo Deum procul arceant. Fuit ergo confusus tantum, et cum hebetudine coniunctus mali sensus, qualis in somno inquieto esse solet. Nemo nostrum est qui non illorum stultitiam rideat (ut certe ridiculum fuit tale integumentum Dei oculis opponere). Interea omnes eodem laboramus vitio: nam ad primas conscientiae punctiones trepidamus quidem et pudore afficimur: sed protinus obrepit indulgentia quae nos inducit ad frivolas ineptias, quasi promptum sit Deo illudere. Itaque nisi magis prematur conscientia, nullus est tam inanis et fluxus excusationis color, in quo non acquiescamus: imo si nullus fucus suppetat, facimus tamen nobis delitias, et tridui oblivione putamus nos bene esse tectos. In summa, describitur hic a Mose frigida et semimortua peccati cognitio, qualis ingenita est mentibus hominum, ut reddantur inexcusabiles. Quaeri tamen potest, si tota natura peccati sordibus infecta est, cur tantum una in parte corporis deformitas appareat. Neque enim faciem vel pectus operiunt Adam et Heva: sed tantum pudenda quae vocamus. Hac occasione factum esse arbitror ut vulgo non aliam vitae corruptelam agnoscerent quam in libidine venerea. Atqui expendere debebant, non minorem fuisse in oculis et auribus verecundiae causam, quam in parte genitali, quae peccato nondum foedata erat: quum aures et oculi inquinassent Adam et Heva, et diabolo quasi arma praebuissent.

Sed Deo fuit satis, exstare in corpore humano aliquam pudendam notam, quae nos peccati commonefaciat. Deinde (ut iam diximus) nondum Adae eiusque uxori cognita erat sua turpitudo, quum tam levi integumento effugere Dei conspectum tentarent.

8. *Audierunt vocem Domini.* Simulac vox Dei intonat, sentiunt Adam et Heva nihil sibi folia prodesse, quibus se optime munitos putabant. Nihil hic tradit Moses quod non hodie maneat in hominum natura, et clare cernatur. Insculptum est omnium cordibus boni et mali discrimen, ut docet Paulus ad Rom. (cap. 2, 15) sed inanibus foliis omnes vitiorum suorum dedecus sepeliunt, donec eórum conscientias intus voce sua Deus percellit: hinc trepidae conscientiae, postquam scilicet Deus excusso torpore vocem suam audire coegit. Porro ubi Hieronymus vertit, Ad auram post meridiem, hebraice habetur, Ad ventum diei. Graeci, omisso venti nomine, posuerunt Ad vesperam. Ita invaluit opinio, quod quum circa meridiem peccasset Adam, sub occasum solis in iudicium vocatus fuerit. Ego vero in diversam coniecturam magis inclino, quod suo integumento operti noctem in silentio et quiete transegerint, adiuvantibus eorum hypocrisin tenebris: deinde circa auroram rursus de integro expergefacti, ad se ipsos redierint. Scimus exoriente sole, naturaliter auram excitari: simul ergo cum flatu Deus apparuit: vespertinam autem auram improprie Moses, diei vocaret. Alii pro plaga vel regione australi accipiunt: ut certe רוח interdum Hebraeis hanc vel illam mundi regionem significat. Alii putant notari tempus quod terroribus minus est obnoxium: nam in clara luce maior est securitas: atque ita impletum putant quod scriptura pronunciat, male sibi conscios etiam sine periculo semper anxios et inquietos esse. Eodem referunt quod subiicitur de aura, quasi ad strepitum folii cadentis formidaverit Adam, sed quod attuli, verius est ac simplicius, quod sub noctis tenebris latebat, sole exoriente fuisse detectum. Neque tamen dubito quin notabile aliquod praesentiae Dei symbolum in flatu illo exstiterit. Quanquam enim (ut nuper dixi) quotidie auram aliquam sol exoriens ciere solet: id non obstat quominus extraordinarium adventus sui signum Deus ad stimulandas Adae et uxoris conscientias dederit. Nam quum sit incomprehensibilis, dum se hominibus manifestare vult, induit eas notas unde possit agnosci. David appellat ventos Dei nuncios (Psal. 104, 3), super quorum alas equitat, aut potius incredibili celeritate volat: sed quoties visum est tam ventis quam aliis creaturis, praeter naturae ordinem, ad suum arbitrium utitur. Ergo quod venti meminit hoc loco Moses, significat (meo iudicio) editum fuisse insolitum et insigne divinae praesentiae symbolum, quod primorum hominum animos vehementer percelleret. Iam hoc posterius fugae remedium, nihilo melius priore: quandoquidem fugitivos Deus sola voce mox retrahit. Scriptum est (Psal. 139, 7): Quo fugiam a facie tua? Si mare traiiciam, si assumptis alis transcendam nubes: si descendam in profundas abyssos: tu Domine ubique eris. Id fatemur omnes verum esse, neque interea cessamus captare vana subterfugia: et quaslibet umbras nobis fingimus optima esse propugnacula. Neque omittendum est, quod pauca folia minimum sibi prodesse expertus ad integras arbores confugit. Sic enim solemus frivolis cavillis exclusi excusationes novas fingere, quae nos velut sub densiore umbra occultent. Quum dicit Moses, Adam et uxorem se occultasse in medio arboris paradisi, singularem numerum pluralis loco esse positum interpretor: ac si dixisset, Inter arbores.

9. *Vocavitque Iehova Deus Adam.* Iam perculsi fuerant Dei voce, sed attoniti sub arboribus iacebant, donec altera vox in eorum animos efficacius penetrat. Dicit Moses vocatum fuisse Adam a Domino: annon ante vocatus fuerat? verum ille fuerat confusus sonus, qui nondum satis habebat vigoris ad premendas conscientias. Itaque nunc propius instat Deus, et ex multiplici arborum complexu, quamvis invitum et restitantem, trahit in medium. In eundem nos quoque modum terremur Dei voce, simulatque auribus nostris lex eius insonat: sed mox umbras captamus, donec vehementius nos compellans reos ad suum tribunal prodire cogit. Hanc Paulus vitam legis nominat, quum peccata nostra coarguens nos occidit. Nam quamdiu placemus nobis, et falsa vitae opinione sumus inflati, lex nobis mortua est: quia eius aciem retundimus nostra duritia: sed ubi acrius nos pungit, in novos terrores compellimur.

10. *Vocem tuam audivi.* Quanquam haec deiecti hominis et humiliati videtur esse confessio: mox tamen patebit, nondum fuisse probe domitum, neque ad poenitentiam adductum. Voci Dei et nuditati suae timorem imputat, quasi non ante loquentem Deum audierit intrepidus, imo suaviter eius sermone exhilaratus fuerit. Quod pudoris causam in peccato non agnoscit, in eo etiam nimis stupidus est: sic ergo se poenam sentire ostendit, ut culpam nondum fateatur. Interea verum esse probat quod prius dixi, non in una tantum corporis parte residere originale peccatum, sed regnum habere in toto homine, adeoque occupare singulas animae partes, ut nulli sua maneat integritas: nam cum suis foliis horret nihilominus ad conspectum Dei.

11. *Quis indicavit tibi.* Obliqua ad carpendam Adae socordiam obiurgatio, quia culpam in poena non agnoscat, ac si dictum esset, non simpliciter Adam metuere a voce Dei: sed quia peccator est, vocem iudicis esse illi formidabilem. Nuditatem quoque non esse causam metus, sed vitii turpitu-

dinem, qua se foedavit: et certe intolerabilis erat in Deum blasphemia, quod mali originem in natura quaerebat. Non quod disertis verbis Deum accusaverit: sed miseriam suam deplorans, ac interea dissimulans se illius autorem, maligne in Deum quod in se suscipere debebat crimen transscribit. Ubi vulgaris translatio habet: Nisi quod de arbore, potius interrogatio est. Dubitanter autem inquirit Deus, non quasi de re ambigua, sed quo stupidum hominem acrius pungat, qui caeco tormento laborans malum tamen suum non sentit: perinde ac si aegrotus ardere se clamitans de febri non cogitet. Caeterum meminerimus nihil nos ullis ambagibus profecturos, quin semper nos in Adae peccato Deus iusto reatu constringat. Particula haec, *De qua mandaveram tibi ne comederes*: ad tollendum ignorantiae praetextum addita est. Significat enim Deus, Adam fuisse in tempore admonitum: nec alia de causa periisse, nisi quia sciens et volens exitium sibi accersiverit. Iterum in transgressione et contumacia notatur peccati atrocitas, nam ut Deo nihil obedientia gratius est, ita nihil minus tolerabile quam dum homines spretis eius mandatis Satanae et propriae libidini obtemperant.

12. *Mulier quam dedisti mihi*. Nunc clarius se prodit Adae ferocia: adeo enim subactus non est, ut in crassiorem blasphemiam erumpat. Tacite prius cum Deo expostulabat, nunc palam cum eo litigare incipit, imo quasi fractis repagulis insultat. Unde perspicimus quam praefractum et indomitum animal coeperit esse homo, postquam a Deo alienatus est: corruptae enim naturae viva effigies in Adam nobis proponitur ab eius defectione. Tentatur unusquisque a propria concupiscentia, inquit Iacobus (Iacob. 1, 14): et Adam ipse nonnisi sciens et volens Deo se rebellem praestiterat. Perinde tamen ac nullius mali conscius, uxorem substituit ream suo loco: Ideo comedi, inquit, quia dedit illa. Neque hoc contentus Deum simul arripit in crimen, obiiciens uxorem, quae perniciem attulit, fuisse ab ipso datam. Nos quoque in eadem peccati originalis schola edocti, captandis eiusmodi effugiis nimium sumus habiles, sed nullo profectu: nam utcunque flabella aliunde et instigationes impellant, intus tamen est infidelitas, quae ab obedientia Dei nos abducit: intus est superbia, quae contemptum parit.

13. *Dixitque Iehova Deus ad mulierem*. Non ultra contendit Deus cum viro, neque opus est: frivola enim defensione primum, deinde impia obtrectatione auxit potius quam levavit crimen: denique quantumvis obstrepat, tenetur tamen convictus. Nunc ad mulierem se convertit iudex, ut cognita amborum causa, tandem pronunciet. Porro sermonem Dei ita vertunt interpretes, *Quare hoc fecisti?* Sed phrasis hebraica plus habet vehementiae: est enim oratio mirantis, ut in re prodigiosa. Vertendum itaque potius, Quomodo fecisti hoc? Ac si dixisset: Qui fieri potuit ut in animum induceres, viro tuo tam perversa esse consultrix?

Serpens seduxit me. Obstupescere debuerat Heva ad sceleris sui portentum, de quo admonita erat. Non tamen obmutescit, sed mariti exemplo exonerat alio crimen: serpentem culpando, se absolutam putat: stulte quidem et impudenter. Huc enim demum redit exceptio, Accepi a serpente quod vetueras, serpens fuit impostor. Sed quis Hevam coegit illius fallaciis aurem praebere? imo cupidius illis fidem habere quam Dei verbo? Denique cur eas admisit, nisi patefacto et prodito ingressu quem Deus satis probe munierat? Verum ubique se profert fructus originalis peccati: quia caecus est in sua hypocrisi, Deum libenter redderet mutum et elinguem. Et unde tot quotidie murmura, nisi quia non obmutescit Deus, quoties caecutiunt mentes nostrae?

14. *Et dixit Iehova ad serpentem*. Serpentem non interrogat, ut virum et mulierem: quia nec in bestia sensus erat peccati, et diabolo nullam spem veniae residuam facturus erat. Poterat etiam iure suo de illis ferre sententiam, licet inauditis: de Adam dico et Heva. Cur ergo ad disquisitionem vocat, nisi quod curae habet eorum salutem? Doctrina haec in usum nostrum applicanda est. Nulla causae actione, aut solemni iudicii forma opus esset ad nos damnandos: quare dum in hoc Deus incumbit ut confessionem a nobis extorqueat, medicum potius agit quam iudicem. Eadem ratio est cur Dominus antequam hominibus poenam irroget, initium faciat a serpente. Aliae enim poenae (ut videbimus) castigatoriae sunt, ac eo consilio inflictae ut ad resipiscentiam adducant: in hac nihil tale. Sed dubium est ad quem referantur verba, ad serpentemne, an ad diabolum. Dixit quidem Moses serpentem fuisse astutum et vafrum animal: certum tamen est, quum Satan homini exitium moliebatur, ab eius fraude et malitia fuisse innoxium. Quare hunc totum locum multi allegorice exponunt: et plausibiles sunt quae ab illis afferuntur argutiae. Sed omnibus propius expensis, facile animadvertunt lectores sano iudicio praediti, mixtum esse sermonem, nam ita serpentem alloquitur Deus, ut clausula ad diabolum pertineat. Si cui absurdum videtur poenam de bruto animali exigi alienae fraudis: in promptu est solutio: quum esset in hominis gratiam creatus, non temere maledici, ex quo versus est in eius perniciem. Et hac ultione probare Deus voluit quanti aestimet hominis salutem: quemadmodum si pater gladium, quo filius occisus fuerit, exsecrationi habeat. Atque hic non modo quale in suas creaturas habeat Deus imperium, sed in quem eas finem condiderit, reputandum est, sicut nuper dixi. Divini enim iudicii aequitas ab illo quem sanxit naturae ordine, dependet ne quid affine

habeat caecae ultioni. Hoc modo tradentur reprobi in ignem aeternum cum suis corporibus, quae licet nullum per se motum habeant, organa tamen sunt malis perpetrandis. Sic hominis manibus adscribitur quidquid scelerum committit ille, ac ideo pollutae censentur: quum tamen se ipsas non moveant, nisi quatenus pravo cordis affectu impulsae, exsequuntur quod illic conceptum est. Secundum hanc rationem dicitur fecisse serpens quod diabolus per ipsum fecit. Verum si tam severe in brutum animal ulciscitur Deus hominis exitium, multo minus Satanae pepercit, totius mali autori: quod ex clausula melius patebit.

Maledictus es prae omni animali.' Viget ista Dei maledictio in serpente: qua fit ut despicabilis sit, et vix tolerabilis coelo et terrae, vitamque obnoxiam et assiduis terroribus plenam agat: deinde ut non tantum exosus sit nobis, tanquam capitalis inimicus generis humani, sed ab aliis quoque animalibus segregatus, bellum gerat quodammodo cum natura. Prius enim cicurem fuisse vidimus, ut mulier familiarem accessum non refugeret. Sed quae sequuntur plus habent difficultatis: quia videtur naturale esse quod Deus in poenam denunciat, ut reptare super ventrem, et pulverem comedere. Movit quosdam doctos homines et acutos haec obiectio, ut dixerint serpentem recto corpore ingredi solitum, priusquam eo abusus esset Satan. Caeterum nihil erit absurdi, si fateamur pristinae conditioni iterum addici serpentem, cui naturaliter iam subiectus erat. Sic enim cogendus erat in ordinem, qui se adversus Dei imaginem extulerat: ac si dictum esset: Tu ausus es miserum et putidum animal in hominem insurgere, quem praefeceram totius mundi dominio: quasi vero tuum esset, quum terrae esses affixus, in coelum penetrare. Ergo unde emergere tentasti, iam te retraho, ut sorte tua contentus esse discas, nec amplius insolescas in hominis contumeliam. Interea sic revocatur a sua lascivia ad solitum ingressum, ut perpetuae ignominiae simul damnetur. Comedere pulverem, signum est naturae vilis et sordidae. Simplex (meo iudicio) ille est sensus, quem etiam confirmat Isaiae testimonium (cap. 65, 25). Nam dum plenam naturae integrae ac bene constitutae instaurationem promittit sub Christi regno, inter alia commemorat, pulverem serpenti pro pane futurum esse. Quare non est quod in singulis, quae hic refert Moses, nova aliqua mutatio quaeratur.

15. *Inimicitias ponam.* Simpliciter interpretor, hostile semper fore dissidium humano generi cum serpentibus, quale hodie cernitur. Fit enim arcano naturae sensu, ut ab ipsis abhorreat homo. Quod quibusdam sunt in deliciis, inter prodigia reputandum est: ac quoties nobis horrorem incutit serpentum aspectus, renovatur defectionis nostrae memoria. Uno etiam tenore contexo quod mox sequitur: *Ipsum vulnerabit caput tuum*, *et tu vulnerabis eius calcaneum.* Tale enim odium fore denunciat ut sibi ultro citroque molesti sint: serpentem hominibus infestum fore, et homines vicissim perdendis serpentibus fore intentos. Interea videmus ut se clementer in homine castigando gerat Dominus, in quem serpenti non ultra permittit quam ut calcaneum attingat, quum illi subiiciat vulnerandum serpentis caput. Nam in nominibus capitis et calcanei distinctio est inter superius et inferius. Atque ita principatum aliquem Deus homini residuum facit: quia sic mutuum nocendi affectum ponit, ut tamen aequalis non sit conditio, sed homo superior futurus sit in certamine. Quod in priore membro vertit Hieronymus, Conteres caput: in secundo, Insidiaberis calcaneo: nulla ratione factum est. Idem enim verbum repetitur a Mose: tantum in capite et calcaneo notanda est diversitas,' quemadmodum nuper dixi. Verbum tamen hebraicum sive a שוף, sive a שפה deductum sit, alii conterere vel percutere, alii mordere interpretantur. Mihi quidem dubium non est quin ad serpentis nomen alludere voluerit Moses, qui שפיפון hebraice dicitur, a שפה sive שוף. Nunc transitum a serpente ad ipsum maleficii autorem facere convenit: neque id per comparationem duntaxat: est enim vere literalis anagoge: quia non ita evomuit iram suam Deus in externum organum, ut diabolo parceret, penes quem residebat tota culpa. Id quo certius nobis constet, observare primo operae pretium est, non serpentis sed hominum causa loquutum esse Dominum. Nam quorsum attinebat contra serpentem vocibus non intellectis tonare? Quare habita fuit hominum ratio: tum ut maiori peccati horrore tangerentur, videntes quantopere Deo displiceat: tum ut inde miseriae suae solatium caperent, quia sentirent Deum sibi adhuc esse propitium. Iam vero quam tenue et ieiunum foret bonae spei argumentum, si tantum serpentis fieret mentio, omnes vident: neque enim consultum foret nisi caducae et fluxae corporis vitae. Manerent interea homines Satanae mancipati, qui superbe de illis triumpharet, calcaretque eorum capita. Quare ut collapsos hominum animos erigeret Deus, ut desperatione oppressos recrearet, necesse fuit victoriam de Satana, cuius insidiis perierant, in posterum illis promitti. Haec una demum salutaris medicina fuit, quae perditos colligeret, vitamque restitueret mortuis. Constituo itaque, Deum sub nomine serpentis Satanam maxime hic petere, et in eum stringere iudicii sui fulmen: quod facit duplici de causa: primum ut sibi cavere homines a Satana discant, tanquam ab hoste mortifero: deinde ut certa vincendi fiducia cum eo praelientur. Caeterum etsi non omnes animis dissident a Satana, imo nimis familiariter bona pars illi adhaeret, re tamen ipsa hostis est eorum Satan: nec eum horrere desinunt, quos alioqui suis illece-

bris demulcet. Et quia sibi infensas esse novit hominum mentes, astute se obliquis artibus insinuat: atque ita fallit sub aliena persona. In summa, ingenitum nobis est a natura, Satanam quasi nobis adversum fugere. Atque ut ostendat Deus non unius tantum saeculi fore odium, nominatim dicit, *inter te et semen mulieris:* quam late scilicet propagabitur hominum genus. Mulierem ideo exprimit, quia sicut illa diaboli versutiae cesserat, et decepta prior maritum traxerat in consortium ruinae, ita peculiari consolatione opus habuit.

Ipsum vulnerabit. Locus hic nimis luculento documento est quanta fuerit in papatu doctorum omnium et inscitia et socordia et incuria. Obrepsit femininum genus loco masculini vel neutri.* Qui hebraicos vel graecos codices consuleret, nemo inter eos fuit, vel qui saltem latina inter se exemplaria conferret. Communi igitur errore vitiosissima lectio recepta fuit. Deinde inventa est sacrilega expositio, dum sanctae Christi matri aptarunt quod de semine dictum erat. In verbis quidem Mosis nulla est ambiguitas: de sensu vero mihi non convenit cum aliis. Nam semen pro Christo sine controversia accipiunt: ac si dictum foret, exoriturum ex mulieris semine aliquem qui serpentis caput vulneraret. Eorum sententiam libenter meo suffragio approbarem, nisi quod verbum seminis nimis violenter ab illis torqueri video. Quis enim concedet nomen collectivum de uno tantum homine accipi? Deinde sicut dissidii perpetuitas notatur: ita per continuam aetatum seriem promittitur victoria soboli humanae. Generaliter ergo semen interpretor de posteris. Sed quum experientia doceat, multum abesse quin supra diabolum victores emergant omnes filii Adae, ad caput unum venire necesse est, ut reperiamus ad quos pertineat victoria. Sic Paulus a semine Abrahae ad Christum nos deducit: quia multi fuerunt filii degeneres, et bona pars adulterina propter infidelitatem: unde sequitur, unitatem corporis a capite fluere. Quare sensus erit (meo iudicio) humanum genus, quod opprimere conatus erat Satan, fore tandem superius. Interim tenendus est vincendi modus, qualem scriptura describit (Ioh. 12, 31). Filios hominum captivos saeculis omnibus duxit Satan pro sua libidine, et hodie luctuosum illum triumphum continuat: ideo et princeps mundi vocatur. Sed quia fortior emersit e coelo qui illum subiugaret, hinc fit ut illi similiter tota Dei ecclesia sub capite suo magnifice insultet. Quo spectat illud Pauli (Rom. 16, 20): Dominus brevi conteret Satanam sub pedibus vestris. Quibus verbis significat Satanae conterendi virtutem diffundi in homines fideles, atque ita communem totius ecclesiae benedictionem esse: verum simul admonet inchoari tantum in hoc mundo: quia Dominus non coronat nisi bene probatos athletas.

16. *Ad mulierem dixit.* Quo iudicis maiestas clarius refulgeat, non utitur Deus longa disceptatione: unde etiam perspicimus quid valeant omnes nostrae apud ipsum tergiversationes. Producto serpente putabat Heva se fuisse elapsam: Deus omissis illis cavillis eam damnat. Desinat ergo, ubi ad tribunal Dei ventum est, litigare peccator: ne eius iram, quem iam plus satis offendit, gravius in se provocet. Nunc videndum genus poenae quod mulieri imponitur. Quum dicit, *Multiplicabo dolores,* complectitur quidquid molestiae sustinent mulieres, ex quo gravidae esse incipiunt, fastidium cibi, deliquia, lassitudines, aliaque innumera, usque dum ventum est ad partum, qui acerbissima tormenta secum affert. Est enim credibile, absque dolore, vel saltem absque tanto cruciatu parituram fuisse mulierem, si in prima conditione stetisset: sed defectio a Deo eiusmodi incommodis eam subiecit. Dolores et conceptus per hypallagen accipe pro doloribus quos ex conceptu perferunt. Secunda poena quam irrogat, est subiectio. Loquutio enim haec, *Ad virum erit appetitus tuus,* perinde valet ac si negaret eam fore liberam ac proprii iuris, sed mariti sui imperio addictam, ut ab eius nutu pendeat: ac si diceret: Tibi non aliud appetendum erit nisi quod volet maritus. Sicut infra (cap. 4, 7). Appetitus eius ad te. Ita mulier, quae fines suos proterve excesserat, in ordinem suum cogitur. Iam prius quidem subiecta marito suo fuerat, sed erat liberalis et minime dura subiectio: nunc vero in servitutem coniicitur.

17. *Adae vero dixit.* Primo loco notandum est, non primis tantum hominibus poenam infligi, ut in duobus consistat, sed generaliter extendi ad omnes posteros: ut sciamus in illorum persona maledictum esse humanum genus: deinde nonnisi temporalibus poenis subiici ut ex irae divinae moderatione spem veniae concipiant. Deus causam adducens cur sic in virum animadvertat, obmurmurandi ansam illi praecidit. Omni enim excusatione carebat, qui uxori magis fuerat obsequutus quam Deo: imo Deum contempserat in uxoris suae gratiam: fallaciis Satanae, quarum ipsa nuncia erat ac ministra, tantum fidei deferens ut non dubitaret fictorem suum perfide abnegare. Etsi autem praecise et breviter agit cum Adam, praetextum tamen quo effugere tentaverat, ideo refellit, quo facilius ad poenitentiam eum adducat. Postquam breviter de Adae peccato praefatus est, terram eius causa pronunciat fore maledictam. Vetus interpres transtulit, in opere tuo: sed tenenda est lectio, in quam consentiunt hebraei omnes codices, quod propter Adam maledicta fuerit terra. Iam sicut terrae benedictio vocatur in scripturis foecunditas quam Deus arcana sua virtute inspirat, sic maledictio nihil aliud est quam opposita privatio, ubi Deus gratiam suam subducit. Nec vero

absurdum videri debet quod ex hominis peccato in terram, licet innoxiam, redundat poena. Sicut enim primum mobile coelestes omnes sphaeras secum volvit: sic hominis ruina praecipites egit omnes creaturas, quae propter ipsum conditae illique subiectae fuerant. Et videmus ut assidue hominum respectu, prout illis Deus irascitur, vel favorem suum ostendit, variet mundi conditio. Adde quod proprie loquendo, non de terra ipsa, sed de solo homine tota vindicta exigitur. Neque enim sibi terra fructificat: sed ut nobis ex suis visceribus alimenta suppeditet. Caeterum Dominus iram suam diluvii instar exundare voluit in omnes mundi partes, ut quocunque adspiceret homo, in eius oculos incurreret peccati atrocitas. Ante lapsum, mundi status divini in hominem favoris, et paternae indulgentiae, pulcherrimum et in primis delectabile speculum erat. Nunc in elementis omnibus cernimus nos maledictos. Et quanquam adhuc misericordia Dei, (ut inquit David Psal. 33, 5) plena est terra: simul tamen manifesta horrendae eius a nobis alienationis signa apparent, quibus nisi movemur, caecitatem nostram prodimus ac stuporem. Tantum ne tristitia et horror nos absorbeant, bonitatis suae notas passim Dominus aspergit. Caeterum quamvis nusquam pura et liquida cernatur Dei benedictio, qualis integro adhuc homine exstabat, si tamen in se reputetur quod reliquum manet, vere et merito exclamat David, Dei misericordia plenam esse terram. Porro Moses terram comedere accipit pro vesci fructibus qui ex ea proveniunt. Nomen עִצָּבוֹן quod vertunt dolorem, pro molestia quoque et fatigatione capitur: Hoc loco antitheton est iucundi laboris, in quo se prius ita exercebat Adam, ut quodammodo luderet: fuerat enim non ad ignaviam conditus, sed ad aliquid agendum. Ideo praefecerat eum Dominus horto colendo. Verum quum in labore illo suavis oblectatio esset, nunc illi iniungitur servilis labor, non secus ac si ad metallum damnetur. Et tamen huius quoque poenae mitigatur asperitas, Dei clementia, quod hominum laboribus aliquid miscetur laetitiae, ne prorsus ingrati sint, ut proximo versu mox iterum dicam.

18. *Spinam et tribulum germinabit.* Fusius prosequitur quod attigerat de percipiendis cum labore et molestia terrae fructibus. Et causam assignat, quia non eadem erit terra quae prius, quae sinceros fructus producat: fore enim pronunciat ut degeneret terrae fertilitas in sentes et noxia impedimenta. Quaecunque ergo vitiosa nascuntur, sciamus non nativos esse terrae fructus, sed corruptelas quae a peccato originem habent. Nec est quod expostulemus cum terra, si votis nostris et cultorum suorum labori non respondeat, quasi nos illa maligne frustretur: sed in eius sterilitate reputemus iram Dei, et peccatis nostris ingemiscamus. Falsum etiam est quod quidam dicunt, terram longo temporis successu exarescere, quasi eam lassaret pariendi assiduitas. Rectius sentiunt, qui crescente hominum malitia residuam Dei benedictionem paulatim agnoscunt minui et extenuari: ac certe periculum est, nisi resipiscat mundus, ne bona pars hominum fame et ingentibus aliis miseriis brevi tabescat. Quod proxime sequitur, *Comedes herbas agri*, nimis restricte (meo iudicio) exponunt qui existimant cunctis fructibus privatum fuisse Adam, quibus ante vesci permissum fuerat. Solum intelligit Deus tantum prioribus lautitiis detractum iri, ut herbas brutis solum animalibus destinatas miscere in subsidium cogatur. Longe enim delicatior erat victus initio appositus in beata illa et tam delectabili copia, quam postea fuerit: Partem igitur inopiae exprimit Deus sub nomine herbarum: quemadmodum si rex ex suis quempiam a primaria mensa ad plebeiam et sordidam ableget: vel pater filium, a quo fuerit offensus, pascat cibario servorum pane: non quod illi interdicat cibis aliis omnibus, sed quod ex solita liberalitate multum subducat. Posset tamen accipi hoc vice consolationis additum: ac si dictum esset: Quamvis sentibus et spinis occupata sit terra, quae nonnisi bonarum frugum mater esse debuerat, simul tamen alimenta tibi proferet quibus vescaris.

19. *In sudore vultus tui.* Alii quidem laborem vertunt, sed coacte. Per sudorem vero intelligitur labor durus, et fatigationis taediique plenus, qui sudorem sua difficultate exprimat. Est autem repetitio superioris sententiae, ubi dictum fuit: Comedes eam in labore. Perperam huius loci praetextu imperiti quidam ad laborem manuarium adigere omnes volunt. Neque enim praecipit hic Deus ut magister vel legislator, sed tanquam iudex poenam irrogat. Et sane si hic praescriberetur regula, fieri omnes agricolas necesse esset, nec ullus daretur locus artibus mechanicis: extra mundum quaerendus esset vestitus, aliaque vitae adminicula. Quid ergo? Nempe Deus quasi ex tribunali pronunciat posthac aerumnosam fore hominum vitam: quia Adam tranquillo illo, felici laetoque statu, ad quem conditus fuerat, indignum se praestiterit. Si quis obiiciat multos esse inertes vel ignavos, nihil id obstat quominus sese maledictio ista in totum genus humanum diffundat. Neminem in tanta desidia torpere dico, qui non cogatur experiri hoc in omnes competere. Fugitant quidam molestias, plurimi et immunitatem, quoad in se est, captant: sed Dominus ad unum omnes iugo impositae servitutis premit. Caeterum tenendum simul est, non singulis ex aequo imponi laborem, sed aliis plus, aliis minus. Ideo labor describitur universo corpori communis, non proprius cuique membro: nisi quatenus Domino placet ex communi malorum congerie singulis partiri certam mensuram. Interea notandum est, qui se placide subiiciunt aerumnis, eos gratum Deo obsequium

praestare: si quidem crucis tolerantiae coniuncta sit peccatorum cognitio, quae eos ad humilitatem erudiat. Verum sola est fides quae tale sacrificium offerat Deo: sed fideles, quo magis laborant in quaerendo victu, maiore profectu ad poenitentiam stimulantur, seque ad carnis mortificationem assuefaciunt: quanquam saepe filiis suis Deus, ne oneri succumbant, partem huius maledictionis remittit. Quo etiam pertinet illud (Psal. 127, 2): Surgent alii mane, sero cubitum ibunt, comedent panem angustiae: dabit autem Dominus dilectis suis somnum: quatenus scilicet per Christi gratiam reparantur quae in Adam vitiata fuerant: pii Deum magis beneficum sentiunt, ac paternae eius indulgentiae dulcedine fruuntur. Sed quia in optimis quoque subigenda est caro, non raro contingit pios duris laboribus macerari, et interea esurire. Ideo nihil melius quam praesentis vitae aerumnis admonitos peccata nostra deflere, et levationem petere ex Christi gratia quae doloris acerbitatem non mitiget solum, sed etiam dulci temperamento condiat. Porro non omnia incommoda enumerat Moses, quibus se homo per peccatum implicuit: constat enim ex eodem prodiisse fonte omnes praesentis vitae aerumnas, quas experientia innumeras esse ostendit. Aeris intemperies, gelu, tonitrua, pluviae intempestivae, uredo, grandines, et quidquid inordinatum est in mundo, peccati sunt fructus. Nec alia morborum prima est causa: idque poeticis fabulis celebratum fuit: haud dubie quod per manus a patribus traditum esset. Unde illud Horatii [*lib. I. Od.* 3]:

Post ignem aetherea domo
Subductum, macies et nova febrium
Terris incubuit cohors:
Semotique prius tarda necessitas
Lethi corripuit gradum.

Sed Moses qui brevitati studet suo more pro communi vulgi captu attingere contentus fuit quod magis apparet: ut sub exemplo uno discamus, hominis vitio inversum fuisse totum naturae ordinem. Si quis rursum obiiciat, nihil fere miseriarum viris imponi quod non ad mulieres pertineat: respondeo, id consulto fieri, ut discamus ex Adae peccato communiter ad utrumque sexum fluxisse maledictionem: sicuti testatur Paulus, omnes in Adam esse mortuos (Rom. 5, 12). Restat una quaestio expedienda: quum prius, data spe veniae, Deus se Adae et uxori propitium ostenderit, cur de integro poenam ab illis expetere incipiat. In illa certe sententia: Semen mulieris percutiet caput serpentis, continebatur peccatorum remissio et aeternae salutis gratia. Absurdum vero est, Deum ex quo reconciliatus est, iram suam prosequi re ipsa. Ad hunc nodum solvendum inventa est distinctio duplicis remissionis, culpae et poenae: cui annexum postea fuit satisfactionum commentum. Finxerunt Deum sic absolvere a culpa homines, ut poenam retineat, pro iudicii rigore eam sumpturus, saltem temporalem. Sed qui poenas exigi putarunt in compensationem, praeposteri fuerunt iudiciorum Dei interpretes. Neque enim quid meriti sint fideles, in ipsis castigandis Deus reputat, sed quid illis in posterum utile sit: ac medici potius quam iudicis partibus fungitur. Plena igitur non dimidia est absolutio quam filiis suis impertit. Quod receptos in gratiam nihilominus punit, eiusmodi castigatio medicinae usum habet in futurum tempus, non autem commissi peccati vindicta proprie censeri debet. Si rite consideremus quantus sit humani ingenii torpor, quanta deinde lascivia, quanta contumacia, quanta levitas, et quam facilis oblivio, non mirabimur in eo subigendo Dei austeritatem. Si verbis admoneat, non auditur: si addat verbera, ne sic quidem multum promovet: ubi audiri contingit, caro nihilominus proterve calcitrat. Lascivia deterior est obstinata illa durities, quae data opera se Deo opponit. Si quis ea sit mansuetudine praeditus, ut Deo morem gerere non detrectet: tamen post unum peccatum admissum, elapsus e Dei manu, mox eodem recidet nisi violenta manu retrahatur. Quare tenendum est axioma generale, miserias omnes quibus subiecta est ac obnoxia hominum vita, necessaria esse exercitia, quibus nos Deus partim ad poenitentiam sollicitat, partim ad humilitatem erudit, partim reddit in posterum cavendis peccati illecebris cautiores, et magis attentos.

Donec revertaris. Clausulam miserae vitae mortem fore denunciat: ac si diceret, per varias et continuas malorum species Adam ad extremum malorum omnium tandem venturum. Ita impletum fuit quod ante diximus, statim a die transgressionis inchoatam fuisse Adae mortem. Nihil enim aliud esse potuit maledicta hominis vita quam mortis initium. Sed ubi contra serpentem victoria: si mors extrema occupat? Neque enim aliud sonant verba quam opprimendum a morte esse hominem. Ergo evanescit promissio nuper data, quando Adae nihil a morte sit reliquum: adde quod spes recuperandae salutis perquam tenuis et obscura data erat. Equidem non dubito quin ista verborum fulmina graviter afflixerint iam deiectos alioqui moestitia animos: sed quum subita clade attoniti, non autem peccati notitia vere perculsi forent: non mirum est, Deum magis in poenarum commemoratione insistere: ut validius eos quasi repetitis ictibus contundat. Quamvis obscura per se et debilis sit consolatio: fecit Deus ut ad spem eorum fulciendam, ne prorsus eos obrueret malorum gravitas, sufficeret. Interea multiplici malorum congerie ipsos deprimi oportuit, donec veram et seriam poenitentiam Deus exprimeret. Caeterum quamquam hic ponitur mors quasi ultima linea, id referri ad hominem debet, quia in Adam nihil praeter mortem reperietur: sed

hoc modo stimulatur ad quaerendum in Christo remedium.

Nam pulvis es. Quum naturae sit quod Deus hic proponit, non vitii, aut culpae, non videtur mors homini fuisse accidentalis. Ideo quod prius dictum est, Morieris, quidam spiritualiter accipiunt: putantes, etiamsi Adam non peccasset, corpus eius fuisse tamen ab anima separandum. Sed quum clara sit Pauli sententia, omnes in Adam mori, sicuti in Christo resurgent (1 Cor. 15, 22): hoc quoque vulnus a peccato fuit inflictum. Nec vero difficilis est illius quaestionis solutio, cur Deus in pulverem reversurum pronunciet, qui e pulvere sumptus est. Nam ex quo in tantam dignitatem evectus fuerat, ut in eo fulgeret gloria imaginis divinae, paene sepulta erat terrestris corporis origo. Nunc postquam divina et coelesti excellentia nudatus est, quid restat nisi ut ipso vitae exitu se terram esse agnoscat? Hinc fit ut mortem horreamus: quia naturaliter expeti non potest dissolutio: quae adversa est naturae. Transiturus quidem fuit primus homo in meliorem vitam, si integer stetisset: verum nulla tunc fuisset animae a corpore migratio, nulla corruptio, nulla interitus species, nulla denique mutatio violenta.

20. *Et vocavit Adam.* Duplex potest esse lectio: prior, in tempore plusquamperfecto: Vocaverat Adam. Eam lectionem si sequimur, sensus Mosis erit, longe fuisse deceptum Adam, qui vitam sibi et posteris promiserit ab uxore, quam postea sensit esse mortiferam. Est autem Mosi usitatum (ut iam vidimus) non servata historiae serie subiicere quae ordine priora erant. Si legas in tempore praeterito, licebit vel in bonam vel in malam partem accipere. Sunt enim qui existimant Adam, spe laetioris status erectum, quia Dominus caput serpentis vulnerandum a mulieris semine promiserat, vocasse eam vivificam. Ita laudabilis imo heroica esset animi fortitudo: quando non poterat sine ardua et difficili lucta matrem viventium censere, quae antequam ullus homo natus foret omnes aeterno interitu perdiderat. Sed quia vereor ne haec sit debilis coniectura, expendant lectores, annon potius taxare voluerit Moses Adae incogitantiam, qui demersus in morte, uxori tamen adeo superbum nomen indiderat. Nec tamen dubito quin respiraverit, et collegerit animum, audita Dei voce de vita proroganda: et tunc, quasi recreatus, uxorem a vita nuncupaverit: sed non sequitur, exacta ad verbum Dei fide, triumphasse de morte, ut debuit. Sic igitur interpretor, ex quo mortem praesentem evaserat, solatio aliquo levatum, beneficium Dei quod praeter spem contigerat, uxoris nomine celebrasse.

21. *Fecitque Dominus Deus Adae.* Crassa Minerva exponit Moses, Dominum hanc Adae et eius uxori industriam dedisse, ut sibi vestes ex pellibus conficerent. Neque enim sic accipere convenit eius verba, quasi fuerit Deus pellifex aut minister ad vestes consuendas. Iam vero credibile non est, pelles illis fortuito esse oblatas: sed quum animalia prius destinata essent in ipsorum usum, nova necessitate compulsos, mactasse aliqua, quorum se corio tegerent: atque ad hoc capiendum consilium, divinitus fuisse inductos: quare Deum Moses autorem nominat. Cur autem pelliceis vestibus induerit ipsos Dominus, haec mihi videtur esse ratio: quia ex ea materia confectae, belluinum quiddam magis saperent, quam lineae, vel laneae. Voluit ergo Deus in tali habitu primos homines, non secus ac prius in nuditate, conspicere suam foeditatem, atque ita peccati reminisci. Interea negandum non est quin exemplar nobis proposuerit, in quo nos ad frugalem ac minime sumptuosum vestitum assuefaceret. Atque utinam hoc delicatis in mentem veniret, quibus nulla videtur esse ornatus mundities nisi quae luxu diffluit. Non quod praecise damnandus sit quilibet ornatus: sed quia ubi curiose appetitur immodica elegantia et splendor, non tantum spernitur magister iste qui vestitum esse voluit insigne verecundiae, sed bellum quodammodo adversus naturam geritur.

22. *Ecce Adam quasi unus.* Ironica exprobratio, qua Deus cor hominis non tantum pungere, sed penitus confodere voluit. Nec vero crudeliter misero et afflicto insultat, sed pro morbi necessitate violentius remedium adhibet. Nam etsi confusus erat Adam, et attonitus sua calamitate: mali tamen causam non satis reputabat: ut superbiae pertaesus, veram humilitatem amplecti disceret. Adde quod non in ipsum magis quam in posteros hac subsannatione invectus est Deus, ut modestiam commendaret omnibus saeculis. Particula Ecce denotat ex re praesenti ferri sententiam. Et sane triste horrendumque spectaculum erat eum, in quo nuper fulgebat divinae imaginis decus, sub foetidis pellibus latere, ut probrum suum obtegeret: ac plus esse decori in pecude mortua quam in homine vivo. Particula quae mox additur, *Sciens bonum et malum*, causam tantae miseriae et originem exprimit quod scilicet Adam sorte sua non contentus, altius tentaverit ascendere quam licebat: ac si dictum esset: Vide nunc quo te praecipitaverit tua ambitio, et perversa illicitae scientiae appetentia. Quanquam ne colloquio quidem Dominus eum dignatur, sed contemptim producit, maioris infamiae causa. Sic chalybeam ipsius superbiam contundi oportuit, ut tandemin se descendens magis ac magis sibi displiceret.

Unus ex nobis. Quidam pluralem numerum ad angelos referunt, ac si hominem Deus, terrestre et despectum animal, a coelestibus creaturis discerneret: sed videtur longe petita expositio. Simplicior erit sensus, si ita resolvas: Posthac Adam mihi erit similis ut simus inter nos socii. Quod autem eliciunt

ex hoc loco Christiani doctrinam de tribus in Deo personis, vereor ne satis firmum sit argumentum. Neque enim eadem est quae superioris loci ratio: Faciamus hominem, etc. quoniam hic Adam sub dictione Nobis comprehenditur: illic autem aliqua in Dei essentia distinctio exprimitur.

Nunc autem ne forte. Defectiva est oratio, quam sic implendam arbitror: Nunc restat ut in posterum arceatur a fructu vitae. Nam his verbis monetur Adam, non unius momenti, vel paucorum dierum fore poenam cui addictus est: sed a beata vita semper fore extorrem. Falluntur qui hic quoque ironiam esse putant: ac si negaret Deus profuturam esse homini arborem vitae, quamvis ea vescatur. Potius enim symbolo eum privans, rem simul aufert. Scimus quid valeant sacramenta: et supra dictum fuit, arborem datam esse in vitae pignus. Quare ut se priore vita privatum esse intelligat, solennis excommunicatio additur, non quod illi Dominus spem omnem salutis praecidere voluerit: sed tantum auferre quod dederat, ut nova alibi subsidia quaereret. Restabat autem in sacrificiis expiatio, quae illum restitueret in vitam quam perdiderat. Prius communicatio cum Deo Adae vivifica erat: ex quo inde alienatus est, vitam recuperare oportuit in Christi morte, cuius vita tunc vivebat. Certum quidem est, non potuisse hominem, etiamsi totam arborem vorasset, vita frui, Deo invito: sed Deus, institutionis suae respectu, vitam coniungit cum externa tessera, donec inde ablata sit promissio. Neque enim fuit unquam in arbore vis aliqua intrinseca: sed quatenus illius usu gratiam suam homini obsignaverat, vivificam facit: ut certe nihil fallaciter nobis figurat, sed cum effectu (ut aiunt) semper nobiscum loquitur. In summa, voluit Deus fiduciae materiam quam dederat, ex hominis manibus excutere, ne sibi de vitae perpetuitate, quam amiserat, spem inanem fingeret.

23. *Emisit eum Dominus.* Hic Moses partim quod de poena homini inflicta dixerat prosequitur: partim Dei bonitatem commendat, qua mitigatus fuit iudicii rigor. Clementer exsilium Adae mitigat Deus, quum illi domicilium in terra adhuc residuum facit: et victum illi ex cultura, quamvis laboriosa, assignat. Inde enim colligit Adam, aliquam haberi a Domino curam sui, quae paterni amoris testimonium est. De poena vero iterum Moses concionatur, ubi narrat expulsum fuisse hominem, et Cherubim oppositos cum lamina gladii versatilis, qui ab ingressu horti ipsum arcerent. Dicit Moses locatos fuisse Cherubim a plaga orientali: qua parte scilicet patebat homini accessus, nisi prohibitus fuisset. Additus fuit ad terrorem gladius versatilis, vel utrinque acutus. Quanquam Moses nomen expressit, quod a candore vel ardore deductum est. Ergo Deus vitam Adae concedens, et alimenta suppeditans, ita beneficium suum restringit, ut illi semper ante oculos versentur aliqua irae suae indicia, ut sibi ad vitam unde excidit, per infinitas miserias, per temporale exsilium, et per mortem transeundum esse subinde reputet. Tenendum enim est memoria quod diximus, non ita deiectum fuisse Adam, quin spes veniae illi relicta fuerit. Exsulabat ab illo regio palatio, cuius dominus fuerat, sed alibi locum adeptus est quem inhabitaret: deliciis prioribus orbatus erat, sed qualiscunque adhuc victus suppetit: ab arbore vitae erat excommunicatus, sed novum remedium offertur in sacrificiis. Quidam gladium versatilem exponunt, qui non semper directa acie in hominem vibretur, sed ostendat interdum palam laminae, ad dandum poenitentiae locum: sed intempestiva est allegoria, quum Dei consilium fuerit, hominem prorsus ab horto excludere, ut vitam alibi quaereret. Ex quo autem beata illa ubertas loci et amoenitas fuit abolita, supervacuus fuit gladii terror. Per Cherubim non dubium est quin angelos Moses designet: atque in eo se ad populi sui captum accommodat. Iusserat Deus ad arcam foederis statui duos Cherubim, qui operculum alis suis tegerent. Ideo saepe dicitur sedere inter Cherubim. Quod hac forma pingi voluit angelos, non dubium est quin per indulgentiam id veteris populi ruditati fuerit datum. Puerilibus enim rudimentis indigebat aetas illa, ut Paulus docet (Galat. 4, 3). Inde Moses nomen quod angelis tribuit, mutuatus est: ut homines assuefaceret ad genus revelationis, quod ipse divinitus acceptum fideliter per manus tradiderat. Nam Deus quod utile esse noverat populo suo, volebat in sanctuario cognosci. Et certe haec nobis tenenda ratio, ut nostrae infirmitatis conscii, non tentemus sine adminiculis in coelum evolare. Fiet enim alioqui ut in medio cursu evanescant omnes nostri sensus. Scalae autem et vehicula tunc erant sanctuarium, arca foederis, altare, et mensa cum suis appendicibus. Porro vehicula et scalas voco, quia in eum finem minime ordinata erant eiusmodi symbola, ut Deum fideles tabernaculo quasi ergastulo includerent, vel affigerent terrenis elementis: sed ut congruis aptisque rudimentis adiuti, sursum contenderent. Sic David et Ezechias,* spirituali intelligentia vere praediti, longe aberant a crassis illis figmentis, ut Deum loco affigerent. Neque tamen dubitant Deum vocare qui sedet vel habitat inter Cherubim, ut se et reliquos in legis paedagogio contineant. Denique hoc loco angeli vocantur eadem ratione Cherubim, qua corporis Christi nomen ad sacrum coenae panem transfertur. Quod ad etymologiam spectat, ne inter Hebraeos quidem convenit. Opinio magis recepta est, כ esse servilem literam, et notam similitudinis: ideo tantundem valere Cherub ac si diceretur: Quasi puer. Sed quia repugnat Ezechiel, qui communiter pro

diversis figuris usurpat: rectius, meo indicio, sentiunt qui tradunt generale esse nomen. Caeterum ad angelos referri, plus satis notum est. Unde et Ezech. 28, 14 superbum Tyri regem hoc titulo insignit, primario angelo eum comparans.

CAPUT IV.

1. *Et Adam cognovit Heva uxorem suam: quae concepit, et peperit Cain: et dixit, acquisivi virum a Iehova.* 2. *Et addidit parere fratrem eius Ebel: fuit autem Ebel pastor ovium, et Cain fuit cultor terrae.* 3. *Et fuit, a fine dierum adduxit Cain de fructu terrae oblationem Iehovae.* 4. *Et Ebel etiam ipse adduxit de primogenitis pecudum suarum, et de adipe earum, et respexit Iehova ad Ebel, et ad oblationem eius.* 5. *Ad Cain vero et ad oblationem eius non respexit: iratus est itaque Cain valde, et concidit vultus eius.* 6. *Et dixit Iehova ad Cain, utquid excanduisti? et utquid concidit vultus tuus?* 7. *Annon si recte egeris, erit acceptatio? et si non bene egeris, in foribus peccatum cubat: et ad te erit appetitus eius, et tu dominaberis ei.* 8. *Et loquutus est Cain ad Ebel fratrem suum: et accidit quum essent in agro, insurrexit Cain contra Ebel fratrem suum, et occidit eum.* 9. *Et dixit Iehova ad Cain: Ubi est Ebel frater tuus? Et ait: Nescio, numquid custos fratris mei sum ego?* 10. *Et dixit, quid fecisti? vox sanguinis fratris tui clamat ad me e terra.* 11. *Nunc itaque maledictus eris e terra, quae aperuit os suum ut exciperet sanguinem fratris tui e manu tua.* 12. *Quando coles terram, non addet ut det vim suam tibi: vagus et profugus eris in terra.* 13. *Et dixit Cain ad Iehovam, Maior est punitio mea quam ut feram.* 14. *Ecce, eiecisti me hodie a facie terrae, et a facie tua abscondar, eroque vagus, et profugus in terra: et erit, ut quicunque invenerit me, occidat me.* 15. *Et dixit ei Iehova, Propterea quicunque occiderit Cain, septuplum vindicabitur. Et posuit Iehova signum in Cain, ne percuteret eum ullus qui inveniret eum.* 16. *Et egressus est Cain a facie Iehova, et habitavit in terra Nod ad Orientem Heden.* 17. *Cognovit autem Cain uxorem suam: quae concepit, et peperit Hanoch: aedificavitque civitatem, et vocavit nomen civitatis nomine filii sui Hanoch.* 18. *Porro natus est ipsi Hanoch Hirad, et Hirad genuit Mehuiael, et Mehuiael genuit Methusael, et Methusael genuit Lemech.* 19. *Et accepit sibi Lemech duas uxores: nomen unius Hada, et nomen secundae Silla.* 20. *Et genuit Hada Iabal: ipse fuit pater inhabitantis tentorium, et pecoris.* 21. *Et nomen fratris eius, Iubal: ipse fuit pater omnis contrectantis citharam et organum.* 22. *Et Silla etiam ipsa peperit Thubal-cain, polientem omne opificium aereum et ferreum: et soror Thubal-cain, fuit Nahama.* 23. *Et dixit Lemech uxoribus suis Hada et Silla, Audite vocem meam uxores Lemech, auscultate sermonem meum: Quoniam virum occidero in vulnere meo, et adulescentem in livore meo.* 24. *Quia septuplo vindicabitur Cain, et Lemech septuagies septies.* 25. *Cognovit autem Adam rursum uxorem suam: quae peperit filium, et vocavit nomen eius Seth: Quia posuit mihi* inquit *Deus semen alterum pro Ebel: quia occidit eum Cain.* 26. *Et ipsi Seth etiam natus est filius, et vocavit nomen eius Enos: tunc coeptum est invocari nomen Domini.*

1. *Et Adam cognovit Heva uxorem suam.* Nunc propagationem generis humani describere incipit Moses: qua in historia notare operae pretium est, non abolitam fuisse peccato illam Dei benedictionem, Crescite et multiplicamini: neque id modo, sed confirmatum divinitus fuisse Adae pectus, ut a sobole generanda non abhorreret. Sicut autem agnovit Adam in ipso generationis principio vere paternam irae Dei moderationem, ita coactus est iterum postea gustare amaros peccati sui fructus, dum Cain Abelem occidit. Verum sequamur Mosis contextum. Cognoscendi verbo congressum viri cum uxore, rem per se pudendam, verecunde insinuat, quanquam coitus foeditas inter peccati fructus numeranda est: quia nascitur ex libidinis intemperie. Porro licet non exprimat Moses gemellos fuisse Cain et Abel, mihi tamen probabile videtur. Postquam enim dixit ex primo conceptu Hevam genuisse primogenitum: paulo post subiicit, alterum quoque peperisse, ita duplicem partum commemorans, nonnisi de uno concubitu loquitur. Qui aliter sentiunt, fruantur illi suo iudicio: mihi tamen videtur rationi consentaneum, quum replendus esset mundus incolis, non modo Cain et Abel uno conceptu fuisse genitos, sed plurimos etiam postea, tam masculos quam feminas.

Acquisivi virum. Verbum quo utitur Moses tam acquirere quam possidere significat: et parum refert ad praesentem contextum utrovis modo accipias. Magis in eo insistere convenit, cur dicat se acquisivisse את יהוה. Quidam exponunt Cum Domino, hoc est Dei beneficio, vel per Dei gratiam: ac si Heva Domino acceptam sobolis benedictionem referret: ut Psal. 127, 3 habetur Domini munus fructus ventris. Eodem recidit altera interpretatio. Possedi a Domino. Perinde valet quod vertit Hieronymus, per Dominum. Tres inquam istae lectiones huc tendunt in summa, Hevam agere Domino gratias quod ex ea suscitare coepisset posteros, quum aeterna sterilitate non minus quam interitu digna esset. Alii subtilius, Possedi virum Dei: quasi intelligeret Heva, iam se habere illum sibi divinitus promissum serpentis victorem. Ita fidem Hevae laudant, quod promissionem fide amplexa sit, de

conterendo per semen suum diaboli capite. Putant autem in persona vel individuo fuisse deceptam, quia ad Cain restrinxerit quod de Christo promissum erat. Mihi autem genuinus hic videtur sensus esse, quod dum sibi gratulatur Heva de filio nato, eum Deo tanquam generis sui primitias offerat. Proinde vertendum censeo: Acquisivi Domino virum, quod ad phrasin hebraicam propius accedit. Virum porro appellat infantem recens natum, quia genus humanum, quod sua culpa tam ipsa quam maritus perdiderant, renovatum adspicit.

2. *Et addidit parere fratrem eius Ebel.* Unde nomen Cain deductum sit, et quo respectu illi impositum, satis notum est. Dixit enim mater קניתי virum: ideoque Cain appellat. De Abel non idem exprimitur. Quod putant quidam contemptim sic vocatum fuisse a matre, ac si foret supervacuus et prope inutilis, prorsus absurdum est: tenebat enim memoria, quorsum tenderet foecunditas, nec illi exciderat benedictio ista, Crescite, etc. Rectius (meo iudicio) dicemus, quum in primogenito testata esset Heva gaudium quod repente affulserat, et Dei gratiam celebrasset, postea in altero partu, in memoriam rediisse humani generis miserias. Et certe nova Dei benedictio non vulgaris laetitiae materia erat. Sed rursum posteros tot malis devotos quorum ipsa causa erat, sine acerbissimo dolore intueri non potuit: eius ergo tristitiae monumentum exstare voluit in nomine secundi filii et commune speculum proponere, quo totam progeniem humanae vanitatis admoneret. Quod praeposterum Hevae iudicium nonnulli taxant, quia probum et sanctum filium alterius nequam et scelerati comparatione, velut reiectitium habuerit, non recipio. Habet enim Heva cur sibi in primogenito gratuletur: nihil autem vitii est, quod in secundo memoriale sibi et omnibus aliis statuit propriae vanitatis, ut se assidua malorum suorum reputatione exerceant.

Et fuit Abel pastor. Duxerintne ambo uxores, et separatam quisque domum habuerit, non refert Moses. Maneat igitur hoc nobis incertum: quanquam magis probabile est, Cain fuisse coniugatum priusquam fratrem occideret, quia paulo post subiiciet Moses, cognita uxore genuisse liberos: de coniugio nulla illic mentio. Genus vitae sanctum per se et laudabile uterque sequutus est. Terrae enim cultura a Deo mandata erat: pascendi autem pecoris labor non minus honestus quam utilis: tota denique vita rusticana innoxia et simplex, et ad verum naturae ordinem maxime accommodata. Hoc igitur primo habendum quod se ambo exercuerint in laboribus Deo probatis, et ad communem vitae humanae usum necessariis. Unde colligitur, probe a patre fuisse institutos. Id melius confirmat sacrificandi ritus, quia testatur fuisse assuefactos ad Dei cultum. Erat igitur vita Cain optime in speciem composita: utpote qui pietatis officia erga Deum coleret, victumque sibi et suis quaereret honesto et iusto labore: quemadmodum frugi et modestum patremfamilias decet. Porro memoria hic repetere convenit quod prius diximus, primos homines sic privatos fuisse divini amoris sacramento, quum a vitae arbore fuerunt prohibiti, ut spes illis salutis relicta fuerit, cuius in sacrificiis tesseras habebant. Sic enim tenendum est, non fuisse temere excogitatum ab illis sacrificandi morem, sed traditum divinitus. Nam quum dignitatem sacrificii Abel acceptam fidei referat apostolus (Hebr. 11, 4): sequitur, illum non absque Dei mandato obtulisse. Deinde ab initio mundi verum fuit, quibuslibet victimis praestare obedientiam, matremque esse omnium virtutum (1. Sam. 15, 22). Unde sequitur, praeceptum fuisse a Deo quidquid illi placuit. Tertio, quum Deus semper similis fuerit sui, non dicemus unquam fuisse simpliciter delectatum carnali et externo cultu. Grata autem habuit illa primi saeculi sacrificia. Sequitur ergo spiritualiter illi fuisse oblata: hoc est, non inanibus caeremoniis lusisse sanctos patres, sed aliquid comprehendisse altius et magis reconditum: quod absque verbo non poterant. Sola enim est interior veritas, quae in signis externis nativum et rationalem Dei cultum a crasso et superstitioso discernit. Et certe non aliter poterant sincere animum adiicere ad Deum colendum, quam de eius benevolentia redditi certiores: quia ex sensu fiduciaque bonitatis eius voluntaria reverentia nascitur: contra vero quisquis illum sibi infestum sentit, metu ipso et horrore ad fugiendum cogitur. Videmus ergo ut Deus arborem vitae eripiens, in qua primum dederat gratiae suae pignus, aliis tamen modis propitium se hominibus testetur ac declaret. Imo dum eos sibi adoptat cultores, simul ad salutem invitat. Si quis obiiciat, sua gentibus quoque fuisse sacrificia, quibus nulla suberat pura et solida religio: solutio in promptu est, mentionem hic de sacrificiis fieri legitimis et Deo probatis, quorum adulterina imitatio postea ad gentes defluxit. Etsi autem hic ponitur nomen מנחה, quod proprie munus significat, et ideo ad oblationes quaslibet generaliter extenditur: colligere tamen licet, duas ob causas ab initio patribus datum fuisse sacrificandi mandatum: nempe ut commune esset pietatis exercitium dum se profitebantur Dei esse, suaque omnia illi ferebant accepta: deinde ut commonefierent expiatione aliqua opus esse ad se Deo reconciliandos. Quod ex suis quisque facultatibus aliquid offert, solennis est gratiarum actio: ac si testatum facerent ex re praesenti, Deo se debere quidquid habent. Sed pecudum mactatio, et effusio sanguinis aliquid praeterea continet: ut mortem scilicet ante oculos habeant, et tamen concipiant propitiandi Dei fiduciam. De sacrificiis Adae nulla fit mentio.

4. *Respexit Dominus ad Abel, etc.* Respicere Deus hominem dicitur, quem favore suo dignatur. Caeterum notanda est series hic a Mose posita: neque enim simpliciter narrat placuisse Deo quem illi cultum Abel exhibebat sed exordium a persona facit: quod significat, nullam fore operibus gratiam coram Deo, nisi quorum autor iam ante gratus sit, ac probetur. Nec mirum: homo enim videt quae apparent, Deus autem cor intuetur: (1. Sam. 16, 9) ideo non aliunde opera aestimat quam ex ipso cordis fonte. Unde etiam fit ut impiorum victimas, quamlibet in oculis hominum splendeant, non modo spernat, sed etiam abominetur. Nam si solo tactu contaminat suis sordibus res alioqui puras et mundas, qui in anima sua pollutus est: quomodo non immundum esset quod ab ipso prodit? Quum Deus larvatam iustitiam, qua gloriabantur Iudaei, repudiat, obiicit per suum prophetam manus eorum plenas esse sanguine. (Iesaiae 1, 15.) Eadem ratione pugnat Aggaeus contra hypocritas. Species ergo externa operum, quae oculos nostros, qui nimis carnei sunt, deludere potest, coram Deo evanescit. Neque vero id profanos quoque homines latuit, quorum poetae, dum sane et rite composita mente loquuntur de cultu Dei, et mundum cor et puras manus requirunt. Hinc etiam apud omnes gentes solemnis lavandi ritus ante sacrificia. Iam quum alibi testetur spiritus per os Petri (Act. 15, 9), fide purificari corda, nec aliam fuisse puritatem sanctis patribus: non frustra colligit apostolus, fide praestantiores fuisse hostias Abel. Itaque primo tenendum est, quaecunque ante fidem fiunt opera, qualiscunque in illis appareat iustitiae splendor, nihil esse nisi mera peccata (quoniam a sua radice sunt inquinata) et foetere coram Domino, cui sine interiori cordis munditie placere nihil potest. Utinam hoc reputarent qui ad recipiendam Dei gratiam idoneos proprio liberi arbitrii motu homines fingunt: nulla certe controversia restaret quin Deus gratis iustificet homines, idque per fidem. Fixum illud manere oportet: nullum in Dei iudicio haberi operum respectum, donec in gratiam receptus sit homo. Alterum perinde certo constat: quum Deo exosum sit totum humanum genus, non alium esse reconciliandae gratiae modum nisi per fidem. Porro quum fides gratuitum sit Dei donum: et peculiaris spiritus illuminatio, inde colligere promptum est, mera eius gratia nos praeveniri non secus ac si nos a morte excitaret. Quo etiam sensu dixit Petrus, Deum esse qui fide corda purificat. Neque enim id quadraret nisi fidem formaret in cordibus hominum, ut vere eius donum censeatur. Nunc videndum est quomodo sit puritas effectus fidei. Insulsa nimis et ieiuna est philosophia, causam afferre, quia nonnisi fide homines Deum remuneratorem quaerunt. Qui sic loquuntur, prorsus sepeliunt Dei gratiam quam spiritus praecipue commendat. Frigide etiam alii, qui tantum propter regenerationis donum fide nos purgari docent, ut accepti simus Deo. Neque enim dimidiam modo partem omittunt, sed aedificant absque fundamento, quando propter generis humani maledictionem gratuita reconciliatio praecedat necesse est. Deinde quando nunquam ita suos regenerat Deus in hoc mundo, ut perfecte ipsum colant, nullum hominis opus sine expiatione gratum esse potest. Atque huc spectavit legalis lavandi caeremonia, ut discerent homines, quoties vellent ad Deum accedere, aliunde petendam esse munditiem. Ergo tunc demum ad nostra obsequia respiciet Deus, ubi nos in Christo respexerit.

5. *Ad Cain vero et ad oblationem eius non respexit.* Non dubium est quin se gesserit Cain ut solent hypocritae: nempe Deum placare defunctorie voluit externis sacrificiis, se autem totum illi dicare minime curavit. Atqui legitimus hic cultus est, offerre nos Deo spirituales victimas. Talem hypocrisin quum Deus videat cum crasso et manifesto sui ludibrio coniunctam esse, non mirum est si oderit, ac tolerare nequeat: unde etiam fit ut respuat eorum opera qui se ipsos illi subtrahunt. Nos enim vult primum sibi habere addictos: deinde in eius obedientiae testimonium opera nostra quaerit, sed nonnisi secundo loco. Notandum autem, figmenta omnia, quibus et Deo et sibi ipsis homines illudunt, infidelitatis esse fructus. Accedit et superbia, quod increduli contempta mediatoris gratia secure in Dei conspectum se ingerunt. Stulte comminiscuntur Iudaei, ingratas fuisse oblationes Cain, quia Deum opimis spicis defraudans, steriles solum vel semiplenas maligne offerret. Altius et magis reconditum fuit malum, illa scilicet, quam dixi, cordis immundities: sicuti e converso sacrificiis Abel gratiam conciliare non potuit foetidus ex combustione adipis nidor, sed bono fidei odore perfusa suaviter olebant.

Et iratus est Cain vehementer. Quaeritur hoc loco unde intellexerit Cain, fratris oblationibus suas fuisse posthabitas. Hebraei suo more ad divinationem confugiunt, et fingunt sacrificium Abel igne coelesti fuisse consumptum: sed quia tantum licentiae nobis permittere non debemus ut miracula comminiscamur quae nullum habent ex scripturis testimonium, facessant Iudaicae fabulae. Ac magis quidem probabile est, ex continuo rerum successu Cain iudicium fecisse, cuius meminit Moses. Vidit fratri melius esse quam sibi: inde collegit Deum illi esse propitium, sibi infensum. Scimus autem hypocritis nihil pluris esse benedictione terrena, nihilque magis esse cordi. Porro nobis in persona Cain pingitur imago impii hominis, qui tamen iustus vult haberi, imo sibi inter sanctos locum pri-

mum arrogat. Tales externis quidem operibus strenue ad Deum promerendum incumbunt: sed cor retinentes fraude implicitum nihil quam larvas illi opponunt: ut in laborioso eorum et anxio cultu nihil sit sincerum, sed merus duntaxat fucus. Postquam nihil se proficere vident, produnt occultum animi sui virus: neque enim tantum obstrepunt Deo, sed erumpunt in furorem manifestum: adeoque, si in ipsis esset, libenter eum detraherent e solio coelesti. Superbia haec omnibus hypocritis est ingenita, ut Deum obsequii specie sibi obnoxium habere velint: quia effugere non possunt eius imperium, blanditiis eum mulcere tentant, sed quasi puerum: interea quum magni faciant fictitias suas nugas, Deum sibi valde iniurium esse putant, nisi applaudat. Ubi vero pronunciat frivolas et nihili sibi esse, fremere primum et tandem furere incipiunt. Sola quidem illis obstat impietas quominus Deum sibi concilient: sed vellent pro sua libidine cum Deo pacisci. Ubi hoc negatur, furiosa indignatione ardent, quam adversus Deum conceptam in eius filios evomunt. Ita quum Deo iratus esset Cain, rabies eius in fratrem innoxium effusa est. Quod dicit Moses, *vultum eius concidisse* (nam pluralis numerus apud Hebraeos in hoc nomine pro singulari capitur) significat, non subito tantum iracundiae fervore fuisse corruptum, sed aluisse ex lenta tristitia malignum affectum, ut livore contabesceret.

6. *Dixit Dominus ad Cain.* Nunc Deus aggreditur ipsum Cain, citatque ad suum tribunal, ut intelligat miser nihil se proficere tumultuando. Vult suis sacrificiis haberi honorem: quia non impetrat, furiose irascitur. Interim non cogitat se propria culpa non esse voti compotem, nam si malum intestinum agnosceret, iam desineret expostulare cum Deo, et in fratrem innoxium furere. Quomodo loquutus sit Deus, non exprimit Moses: sive oblata fuerit visio, sive oraculum e coelo audierit, sive arcana inspiratione fuerit admonitus: sensit divino se iudicio constringi. Trahere hoc ad personam Adae, quod Dei propheta et interpres fuerit in arguendo filio, coactum est, atque etiam frigidum. Audio quid obtendant boni viri, nec minori pietate quam doctrina praediti, qui talibus commentis ludunt: illis in animo est ornare externum verbi ministerium, ansamque praecidere Satanae praestigiis, quas scilicet sub revelationum colore insinuat. Equidem nihil esse utilius fateor quam sub ordine praedicationis scripturae que obsequio contineri pias mentes, ne Dei verbum in erraticis speculationibus quaerant. Sed animadvertere licet, oraculis proditum fuisse Dei verbum ab initio, ut postea per manus hominum administratum plus reverentiae haberet. Fateor etiam Adae iniunctam fuisse docendi provinciam: neque dubito quin suos liberos sedulo admonuerit: verum Mosis verba nimis violenter constringunt, qui non aliter cogitant loquutum esse Deum quam per suos ministros. Potius statuamus, antequam consignata esset publicis tabulis coelestis doctrina, saepe Deum extraordinariis modis patefecisse voluntatem suam: atque hoc fuisse fundamentum, quod fulciebat verbi reverentiam: doctrinam vero per manus hominum proditam, instar aedificii fuisse. Certe quam extenuet commentum illud vim divinae obiurgationis, me tacente omnes agnoscunt. Ergo sicuti prius Adae auribus vox Dei insonuerat, ut certo sentiret Deum loqui: ita et nunc ad Cain dirigitur.

7. *Annon si recte egeris.* His verbis Cain obiurgat Deus, quod indigne succenseat: quando totius mali culpam ipse sustinet. Stulta enim querimonia et indignatio erat, quod sacrificia non placerent, quorum vitium corrigere non studebat. Sic impii omnes, postquam diu multumque contra Deum exarserint, tandem Dei iudicio coarguuntur, ut frustra mali causam alio exonerare cupiant. Graeci interpretes hoc loco procul recedunt a genuino Mosis sensu. Quum nullae essent illo saeculo notae vel puncta quibus Hebraei pro vocalibus utuntur, proclivior in vocum affinitate in extraneum sensum fuit lapsus. Caeterum, quia de eorum errore cuivis in lingua hebraica mediocriter versato non difficile iudicium est, in eius refutatione non insistam. Quanquam et linguae hebraicae periti non parum inter se dissentiunt, duntaxat quoad unam vocem: Graeci enim totam sententiam mutant. Sed inter quos de contextu et summa orationis convenit, dissidium est de verbo שאת quod est quidem imperativi modi, sed in substantivum nomen resolvi debet. Neque vero in eo est nodus, sed quum verbum נשא nunc levare, nunc tollere vel remittere, nunc offerre nunc accipere significet, ut quisque hoc vel illo sensu exponit, ita inter se omnes variant. Quidam ex doctoribus Hebraeis ad vultum referunt, ac si futuram eius levationem Deus promitteret, qui tunc moerore deiectus erat. Alii ex Hebraeis trahunt ad remissionem peccatorum: ac si dictum esset, Benefac et veniam impetrabis. Sed quia illi satisfactionem imaginantur quae gratuitae veniae derogat, longe a Mosis sensu dissident. Propius ad verum accedit tertia expositio, levationem pro honore accipi, in hunc modum: Non est quod fraterno honori invideas, quia si te recte gesseris, in eundem honoris gradum te quoque evehet Deus, qui nunc tuis peccatis offensus ignominiae damnavit: sed ne haec quidem mihi probatur. Subtilius alii philosophantur, quod habiturus sit Cain Deum propitium, et eius gratia sublevandus sit, si ex fide afferat cordis puritatem cum externis sacrificiis, quibus ego quidem permitto sensu suo frui: sed vereor ne parum

solidum sit quod volunt. Hieronymus vertit, Recipies: intelligens Deum mercedem promittere puro et legitimo cultui, qualem exigit. Recitatis aliorum sententiis, nunc mihi liceat proferre quod melius convenire iudico. Primo verbum שאת tantundem valet atque acceptio, opponiturque reiectioni. Deinde quando de re subiecta habetur sermo, de sacrificiis dictum interpretor, quod Deus illa suscipiet ubi rite oblata fuerint. Agnoscunt hebraicae linguae periti nihil hic esse vel coactum, vel a genuina verbi significatione remotum. Iam ipsa rei series eodem nos ducit: quod pronunciet Deus repudiari sacrificia, et quasi abiici, ut nullius pretii sint, dum perperam offeruntur: susceptum vero iri, ut grata sint bonique odoris, si pura sit et legitima eorum oblatio. Nunc tenemus quam iniuste succenseat Cain non haberi suis sacrificiis honorem, quae Deus obviis manibus suscipere paratus est, modo vitiosa esse desinant. Simul tamen memoria repetendum quod prius dixi, praecipuum bene agendi caput esse, ut pii Christo mediatore freti, et gratuita reconciliatione per ipsum parta, sincere, et absque fuco Deum colere studeant. Itaque duo ista mutuo inter se nexu cohaerent, quod fideles, quoties prodeunt in Dei conspectum, sola Christi gratia commendet, abstersis eorum sordibus: et tamen veram cordis munditiem illuc afferant.

Et si non bene egeris. Ex adverso pronunciat Deus horribilem sententiam adversus Cain, si animum in malitia obstinet, sibique indulgeat in suo vitio. Est autem valde emphatica oratio: quia Deus non modo refellit iniustam querimoniam, sed ostendit nihil fore ipsi Cain magis adversum quam proprium peccatum quod intus alit: sic brevibus et concisis verbis stringit hominem impium, ut nullum effugium inveniat: ac si diceret: Nihil tua obstinatione proficis, nam ut nihil tibi sit mecum negotii, peccatum tuum nihil relaxationis dabit, quin te acriter exagitet, persequatur, urgeat, neque patiatur elabi. Hinc sequitur non modo frustra, nulloque profectu eum tumultuari, sed intus proprio sensu teneri reum, etiamsi nullus accuset. Nam quod dicitur, peccatum ad fores cubare, ad interius conscientiae iudicium refertur, quod hominem convictum sui peccati undique obsessum premit. Fingant licet impii Deum in coelo torpere, luctentur quantum possunt in repellendo iudicii illius metu: peccatum tamen invitos et fugitantes subinde ad tribunal illud retrahet, cui se subducere conati sunt. Quod ne profanis quidem hominibus ignotum fuisse testantur editae ab illis voces: nec dubium est, quum dicunt conscientiam mille testium instar esse, saevissimo carnifici eam comparant: nullum esse gravius vel atrocius, quam quod inde sentitur tormentum, quin Deus eiusmodi confessiones expresserit. Prima est (inquit Iuvenalis)

> . . . . haec ultio quod se
> iudice nemo nocens absolvitur, improba quamvis
> gratia fallacis praetoris vicerit urnam.[1])

Sed loquutio Mosis singularem energiam continet: Cubare dicitur peccatum, sed ad fores: neque enim protinus iudicii metu torquetur peccator, sed quascunque potest delitias accersens ad se fallendum, quasi in libero spatio obambulat, imo lascivit tanquam in pratis amoenis: sed quum ad exitum venitur, illic peccatum occurrit, suas excubias agens: tunc deprehenditur conscientia, quae se prius solutam putabat, et duplices morae poenas solvit.

Et ad te erit appetitus eius. Omnes fere interpretes ad peccatum referunt, putantque hac admonitione cohiberi pravas libidines, quae hominis animum sollicitant ac impellunt. Ergo secundum eos talis erit sensus: Si peccatum insurgit ut te subiiciat, cur indulges, ac non magis laboras in eo cohibendo et fraenando? Tuum enim erat domare, et ad obsequium cogere quos sentis Deo immorigeros et rebelles esse in carne tua affectus. Sed ego Mosen prorsus aliud velle arbitror. Omitto quod in hebraico peccati nomine, apponitur feminei generis nota: haec autem relativa duo masculina sunt. Certe Moses non de scelere ipso proprie, sed de culpa quae inde contrahitur, et reatu agit. Nunc quomodo verba haec convenient, *Sub te erit appetitus eius?* Caeterum non longa refutatione opus erit, ubi germanum sensum protulero. Potius mihi videtur esse obiurgatio, qua Deus impium hominem ingratitudinis insimulat, quod pro nihilo ducat primogeniturae honorem. Ut quisque nostrum maioribus Dei beneficiis ornatus est, nisi autorem gratiae cui obstrictus est impensius colere studeat, impietatem suam prodit. Quum Abel fratri posthabitus foret, studiosus tamen erat Dei cultor. Primogenitus vero neglectim et defunctorie colebat Deum, cuius beneficio in tantam dignitatem pervenerat: atque ita peccatum eius amplificat Deus, quod non saltem imitetur fratrem, quem ut gradu honoris, ita et pietate longe superare debuerat. Porro loquutio est Hebraeis trita, appetitum minoris ad eum respicere cuius arbitrio subiectus est. Ita de muliere dixit Moses (cap. 3, 16), quod eius appetitus esset ad virum. Pueriliter autem ineptiunt qui hunc locum torquent ad probandum liberum arbitrium. Nam ut demus officii sui Cain moneri, ut subigendo peccato incumbat, nulla tamen inde hominis virtus elicitur, quia certum est non aliter quam spiritus sancti gratia mortificari affectus carnis, ne praevaleant. Nec certe quoties praecepit aliquid Deus, vires ad praestandum nobis suppetere colligendum est: quin potius tenendum est Augustini dictum, Da quod iubes, et iube quod velis.

---

1) *Iuvenal. Sat. XIII.* 2 *sq.*

8. *Et loquutus est Cain ad Abel fratrem suum.* Quidam indefinite accipiunt istud Dicere, quod iracundiam perfide dissimulans fraterne loquutus sit. Hieronymus expressit habitum sermonem, Veni, egrediamur foras. Meo quidem iudicio, oratio est defectiva, et aliquid subaudiendum: quid tamen sit illud, incertum est. Interea non displicet Mosen concise perstringere sceleratam hypocritae perfidiam, qui familiariter loquendo speciem fraternae concordiae prae se tulerit, donec nefandae caedis perpetrandae occasio daretur. Atque hoc exemplo docemur, nunquam magis timendos esse hypocritas quam dum ad colloquium amicitiae praetextu descendunt: quia ubi aperta vi, quantum cuperent, nocere non datur, subito ad pacis simulationem se convertunt. Atqui minime sperandum est, ut sincere cum hominibus fidem amicitiae colant, qui truculentae sunt in Deum bestiae. Expendat tamen lector annon potius intellexerit Moses, quamvis a Deo correptus esset Cain, nihilominus litigasse cum fratre suo: atque ita istud Dicere, penderet ex superioribus. Ego certe in hanc sententiam magis inclino, quod non continuerit intra se malignum affectum, sed in fratris accusationem proruperit, atque illi stomachose exposuerit tristitiae suae causam.

Quum essent in agro. Hinc colligimus, quamvis domi conquestus esset Cain de fratre, sic tamen diabolicum texisse furorem quo ardebat, ut nihil deterius suspicatus sit Abel: vindictam enim differebat in tempus idoneum. Unum porro hoc facinus luculente ostendit, quo praecipitet homines Satan, ubi animum in malitia obstinarunt, ut certe extremis quibusque poenarum exemplis digna est eorum contumacia.

9. *Ubi est Abel?* Qui fingunt patrem de filio suo Abel ex Cain sciscitatum, enervant totam vim doctrinae quam hic tradere instituit Moses, nempe quod Deus tum arcana inspiratione, tum inusitato aliquo modo parricidam citaverit ad suum tribunal, et quasi de coelo intonuerit. Nam quod prius dixi, mordicus tenendum est: quemadmodum nunc per scripturas nobiscum loquitur Deus, ita se olim per oracula patribus manifestasse, et eodem quoque modo patefecisse sua iudicia reprobis sanctorum filiis. Sic Agar postquam ab ecclesia desciverat, compellat in sylva angelus, ut videbimus (cap. 16, 8). Fieri quidem potest ut tacito conscientiae examine Deus interrogaverit Cain, et ipse vicissim fremens intus et obmurmurans responderit. Statuendum tamen est non externa tantum hominis voce examinatum fuisse: sed divinitus, ut sentiret cum Deo sibi esse negotium. Caeterum quoties ad reputanda peccata nos arcanae conscientiae punctiones sollicitant, meminerimus Deum nobiscum loqui. Interior enim ille sensus, quo de peccatis coarguimur, proprium est Dei forum, ubi iurisdictione sua fungitur. Cavendum ergo ne exemplo Cain, qui sibi male conscii sunt, ad contumaciam se confirment. Hoc enim est vere adversus Deum calcitrare, et resistere eius spiritui, dum eas cogitationes repellimus, quae nihil aliud sunt quam poenitentiae incitamenta. Atqui vitium est nimis commune, ad priora peccata tandem addere pervicaciam, ne Deo cedat qui peccatum, velit nolit, cogitur in animo suo sentire. Unde apparet quanta sit humani ingenii pravitas, quod convicti, et proprio sensu damnati, non tamen desinimus iudici nostro vel illudere, vel obstrepere. Prodigiosus est stupor, quod Cain tanto scelere perpetrato Dei obiurgationem ferociter repudiat, cuius tamen non poterat manum effugere. Sed idem omnibus quotidie impiis accidit, quorum nemo non affectat videri in captandis excusationibus subtilis. Nam tam flexuosis latebris involutum est cor humanum, ut facile sit impiis obstinatum Dei contemptum addere ad sua scelera: non quod ad repellendum Dei iudicium satis dura sit eorum contumacia (quantumvis enim abditi in profundos, quos dixi recessus occultis nihilominus cauteriis semper uruntur): sed quia caeca obstinatione callum sibi obducunt. Inde enim clare divini iudicii vis perspicitur: quae sic in ferreos sceleratorum animos penetrat, ut cogantur intus sui esse iudices: neque patitur eos delere quem extorsit culpae sensum, quin litura maneat, vel cauterii cicatrix. Quum se negat fuisse custodem vitae fratris, etsi ferociter insurgens violento impetu Dei iudicium repellere nititur, hoc tamen cavillo elapsum se putat, ne sibi de occiso fratre reddenda sit ratio, quia non habebat expressum custodiae mandatum.

10. *Quid fecisti? sanguis fratris.* Ostendit Moses quam nihil profecerit Cain tergiversando. Prius sciscitabatur Deus ubi esset frater: nunc pressius ipsum stringit, ut invito sceleris confessionem extorqueat. Nullis enim equuleis, nullis fidiculis vel tormentis quibuslibet tantum inest violentiae ad urgendos maleficos, quam fuit efficax istud divinae vocis fulmen ad feriendum Cain, ut confusus iaceret. Neque enim amplius inquirit Deus an fecerit: sed uno verbo, fecisse pronuncians, sceleris atrocitatem amplificat. Caeterum sub unius hominis persona docemur quam infelix eos maneat causae eventus, qui cum Deo litigando se expedire tentant. Neque enim longo circuitu inquisitionis opus habet ille cordium cognitor, sed verbo uno sic fulminat in suos reos, ut satis superque sit ad damnationem. Rhetores primum defensionis genus statuunt in negatione facti: ubi negari factum non potest, ad statum qualitatis confugiunt. Utroque praesidio depellitur Cain: nam et caedem ipsum patrasse Deus pronunciat, et simul definit quam nefarium sit scelus. Et eius exemplo monemur

frustra coacervari praetextus et suffugia, ubi rei ad tribunal citantur qui peccarunt.

Sanguis fratris tui clamat. Primum ostendit Deus se de factis hominum cognoscere, utcunque nullus queratur vel accuset: deinde sibi magis caram esse hominum vitam, quam ut sanguinem innoxium impune effundi sinat: tertio, curam sibi piorum esse, non solum quamdiu vivunt, sed etiam post mortem. Dormiunt ut plurimum terreni iudices, nisi eos accusator sollicitet: Deum autem ad sumendas poenas, etiam ubi tacet qui laesus est, ipsae iniuriae satis per se provocant. Haec bonis, qui iniuste vexantur, mire suavis consolatio est, dum audiunt sua mala, quae taciti perferunt, ultro ad vindictam poscendam in conspectum Dei prodire. Obmutuit Abel quum iugularetur, vel alio quovis modo necaretur: post mortem magis clamosa est vox sanguinis, quam ulla rhetorum facundia. Ita oppressio et silentium Deo non obstat quominus de causa iudicet quam mundus sepultam existimat. Haec consolatio uberrimam patientiae materiam nobis suppeditat, quum nihil ex iure nostro decedere audimus, si moderate et aequis animis feramus iniurias: imo Deum ad nos vindicandos eo fore promptiorem, quo modestius ad omnia ferenda nos summiserimus: quia validos clamores excitat placidum animae silentium, qui coelum et terram impleant. Neque tantum ad praesentis vitae statum spectat haec doctrina, ut sciamus inter innumera pericula quibus circumdatur, Dei praesidio tutam esse, sed in spem vitae melioris nos erigit: quia statuendum est post mortem esse superstites, quorum Deus curam gerit. Iam et hoc terrorem violentis et improbis incutiat, quod pronunciat Deus, desertas hominum patrocinio causas non alieno se impulsu, sed suapte natura suscipere, certumque fore scelerum vindicem, quamvis non queratur qui laesus est. Exsultant quidem saepe homicidae, quasi poenam evaserint: sed tandem ostendet Deus non fuisse mutum innoxium sanguinem, nec se frustra dixisse, pretiosam esse in oculis suis sanctorum mortem. (Psal. 115, 17.)[1]) Ergo quantum levationis affert haec doctrina fidelibus, ne sint de sua vita nimis anxii, pro qua Deum excubias agere audiunt: tam violentum est fulmen contra impios, qui violare et scelerate perdere non dubitant quos Deus servandos suscepit.

11. *Nunc itaque maledictus eris e terra.* Postquam sceleris convictus fuit Cain, nunc de ipso fertur iudicium. Ac primum Deus terram vindictae suae ministram constituit quia impio et nefando parricidio inquinata fuerat: ac si dixisset, Tu iam mihi caedem abs te perpetratam negabas, atqui bruta ipsa tellus poenam exiget. Hoc vero ad exaggerandam sceleris atrocitatem facit, quasi quaedam eius contagio pervenerit usque ad terram, cui poenae exsequutio mandatur. Quod hic terrae saevitiam affingi nonnulli putant, ac si eam conferret Deus ferae belluae, quae sanguinem Abel hauserit, a vero sensu alienum est. Potius clementia illi meo iudicio κατὰ προσωποποιΐαν tribuitur, quod foeditatem exhorrens, os suum tegendo sanguini aperuerit, qui fraterna manu effusus erat. Eo enim magis detestabilis est hominis crudelitas, qui proximi sanguinem fundere non horret, cui receptaculum est sinus terrae. Nec tamen miraculum aliquod fingendum est, quasi insolito terrae hiatu absorptus fuerit sanguis: sed figurata est loquutio, quae plus fuisse humanitatis in terra singnificat quam in ipso homine. Caeterum quod aliis verbis nunc maledicitur Cain, quam prius Adam, qui mitius cum primo homine actum esse existimant, quia Deus humano generi parcere voluerit, nonnihil coloris habet. Audivit Adam, *Maledicta erit terra propter te:* nunc vero fulmen ultionis divinae in personam Cain vibratur ac defigitur. Quod autem poenam temporalem alii notari putant, quia dictum sit A terra, potius quam E coelo, ne posteri Cain, praecisa spe salutis, audacius in suam damnationem ruerent: mihi non satis firmum videtur: quin potius terrae mandari iudicium interpretor, ut intelligat Cain non procul vocandum esse iudicem, ac ne opus quidem esse ut angeli e coelo prodeant, quum terra sponte se ultricem offerat.

12. *Quum excolueris eam.* Expositio proximi versus: clarius enim exprimit quid sit maledici e terra: nempe quum suos cultores terra fraudat laboris fructu. Si quis obiiciat poenam hanc cunctis pariter mortalibus in Adae persona fuisse ante inflictam: respondeo mihi non esse dubium quin ex residua benedictione aliquid nunc quoque homicidae fuerit detractum, ut terram privatim sibi infestam sentiret. Nam etsi communiter solem suum oriri quotidie facit Deus super bonos et malos (Matth. 5, 45): pluviis tamen et grandinibus, et nebulis, nunc gentis unius, nunc certorum hominum (quoties visum est) interim ulciscitur peccata, quatenus scilicet ad statuendum futuri iudicii documentum utile est: deinde ut talibus exemplis commonefiat mundus, irato adversoque Deo nihil feliciter succedere. In primo autem homicida Deus singulare edere specimen maledictionis voluit, cuius memoria saeculis omnibus exstaret.

Instabilis et profugus. Altera nunc quoque poena infligitur, quod nusquam poterit securus consistere, quocunque veniat locorum. Duas voces posuit Moses, quae parum inter se differunt: nisi quod prior a נוע deducitur, quod est vagari: altera a נוד, quod fugere significat. Distinctio quam afferunt nonnulli, quod נע sit qui nusquam habet

1) *Imo* 116, 15.

fixam sedem, נד vero qui nescit quo se vertere debeat: quia probatione caret, nullius apud me est momenti. Genuinus ergo sensus est, quocunque venerit Cain, fore instabilem et profugum: ut solent latrones, quibus nulla est quieta nec fida statio, nulla est enim hominis facies, quae non illis terrorem incutiat: solitudo vero ipsa rursum est horrori. Atqui videtur minime homicidis congruere hoc in poenam, quum potius fatalis sit conditio filiorum Dei: nam omnium maxime se peregrinos in mundo esse sentiunt. Et Paulus se et consortes suos instabiles esse conqueritur (1. Cor. 4, 11). Respondeo, non corporali tantum exsilio Cain damnari, sed graviori subiici poenae: quod scilicet nullam terrae plagam inveniet, ubi non sit vago et trepido animo. Nam ut bona conscientia merito vocatur murus aheneus, ita impios nec centum muri, nec totidem propugnacula inquietudine liberabunt. Inquilini sunt fideles in terra, at tranquillo nihilominus hospitio fruuntur: saepe necessitate coacti alio migrant, at quocunque eos ferat tempestas, sedatum animum afferunt: denique, locum subinde mutando, ita per mundum discurrunt ac transeunt, ut in perpetua manus Dei fultura ubique consistant. Talis impiis negatur securitas, quibus minantur omnes creaturae: et si arrideant, animus tamen sic turbulentus est, ut eos quiescere non sinat. In hunc modum Cain, etiamsi locum non mutaret, trepidationem quam eius animo Deus infixerat, excutere non potuit, nec obstat quod primus hominum urbem condidit, quin semper vagatus sit in suo nido.

13. *Maior est poena mea.* In hoc fere consentiunt interpretes, vocem desperationis esse: quia Cain iudicio Dei confusus nihil sibi veniae reliquum faciat. Atque hoc quidem verum est, reprobos sua mala nunquam sentire nisi cum praesenti exitio, unde emergere illis non licet. Nempe ubi peccator ad extremum usque contumax, Dei patientiae illusit, iusta haec serae poenitentiae merces est, horribile tormentum absque remedio sentire: si modo poenitentia censeri debet caeca et attonita poenae formido, sine ullo odio peccati, vel resipiscendi affectu. Sic et Iudas peccatum fatetur: sed metu obrutus fugit quantum potest Dei conspectum. Et certe verum est reprobos nihil habere medium: quamdiu aliquid laxationis illis conceditur, secure torpent: urgente autem eos ira Dei, franguntur magis quam corriguntur: Eos ergo exanimat suus pavor, ut nonnisi aeternum exitium et inferos cogitent. Ego tamen non dubito quin alius sit verborum sensus, nam vocem עון potius accipio in propria significatione: et verbum נשא pro sustinere positum esse interpretor. Maior, inquit, poena mihi iniungitur quam ut sim ferendo. Hoc modo Cain, quamvis non excuset peccatum, quia ab omni tergiversatione depulsus est, tamen de iudicii atrocitate conqueritur. Sed et diaboli quamvis se iuste plecti sentiant, non tamen desinunt obstrepere Deo iudici, et illi crudelitatem obiicere. Et continuo post sequitur expositio, *Ecce, repulisti me a facie terrae, et a facie tua abscondar.* Quibus verbis cum Deo aperte expostulat, quod durius quam par sit, nulla clementia vel moderatione adhibita tractetur. Perinde enim est ac si dixisset: Si mihi negatur tuta in orbe habitatio, nec me tua cura dignaris, quid mihi facis reliquum? annon semel mori praestaret quam assidue mille mortibus esse obnoxium? Unde colligimus, reprobos, utcunque convicti sint, nullum facere tumultuandi finem: adeoque ex sua impatientia et furore captare rixandi ansam, quasi ex malorum suorum gravitate conflare Deo invidiam queant. Hic etiam locus clarius docet, qualis fuerit illa vagandi conditio, vel illud exsilium cuius Moses nuper meminit: nempe quod nullus illi terrae angulus in domicilium a Deo relictus fuerit ubi placide quiesceret. Exclusus enim communi hominum iure, ne amplius censeatur inter legitimos terrae incolas, dicit se a facie terrae eiectum, ideoque profugum fore, quia terra illi hospitium negabit: ut necesse habeat quasi latrocinio occupare quod iure non possidet. Abscondi a Dei facie, est non respici a Deo, vel eius custodia non protegi. Testis est autem confessio haec, quam Deus impio homicidae extorsit, nullam esse hominibus pacem, nisi in Dei providentia acquiescant, suamque vitam illi curae esse sibi persuadeant: nec placide frui ullis Dei beneficiis, nisi dum statuunt hac lege se in mundo locatos esse, ut vitam sub eius manu transigant. Misera ergo impiorum instabilitas, qui nullum terrae pedem agnoscunt sibi a Deo concessum esse.

14. *Quicunque me invenerit.* Quia Dei praesidio non amplius tegitur, omnium iniuriis, ac violentiae se fore expositum concludit, et merito: sola enim Dei manus inter tot pericula nos mirabiliter conservat. Et prudenter loquuti sunt, qui non tantum vitam nostram dixerunt e filo pendere, sed nos in caducam vitam ex utero a centum mortibus excipi. Quanquam non modo se nudatum Dei tutela Cain hoc loco reputat, sed omnes creaturas divinitus esse armatas ad sumendam de impia caede vindictam. Haec ratio est cur vitae suae ab obvio quoque tantopere metuat, nam quum sociale animal sit homo, et naturaliter mutuos congressus appetant omnes, hoc certe portenti loco habendum est, quod homicidae formidabilis fuit omnium hominum congressus.

15. *Propterea qui occiderit Cain.* Qui hoc fuisse votum Cain putant, ut morte una statim defunctus, non trepidaret in continuis periculis, ac vitae prorogationem illi in poenam cessisse: non video qua ratione adducti sic loquantur. Multo autem absur-

dius est, quod multi ex Iudaeis sententiam hanc mutilant: et in hoc membro *ἀποσιώπησιν* fingunt, post quam aliquid subaudiendum sit: deinde novam sententiam inchoant: Septuplum punietur, quam referri volunt ad Cain: quanquam necdum inter eos de sensu convenit. Quidam nugantur de Lamech, ut paulo post dicemus. Alii exponunt de diluvio, quod incidit in septimam generationem. Id vero frivolum est: quum minime fuerit privata unius familiae, sed communis generis humani ultio. Verum haec sententia uno contextu legi debet: Propterea septuplum punietur quisquis occiderit Cain. Et particula causalis לכן Deo indicat fore curae ne quisquam adeo facile in caedem prorumpat: non quod in gratiam homicidae privilegium statuerit Deus, vel exaudierit eius votum: sed quia posteris consultum esse voluit, in humani generis conservationem. Prodigiose violatus fuerat naturae ordo: quid postea futurum erat, crescente hominum malitia et audacia, nisi violenta manu cohibitus fuisset aliorum furor? Scimus enim quam pestilens et mortiferum venenum propinet in malis exemplis Satan, nisi protinus adhibeatur remedium. Pronunciat ergo Dominus, si qui imitabuntur Cain, non solum minime fore excusabiles eius exemplo, sed gravius plectendos: quia in eius persona agnoscere debeant quam detestabile sit scelus coram Deo. Quare multum falluntur qui mitigari putant iram Dei peccandi consuetudine, quae inde magis inflammatur.

Posuit itaque Deus signum. Nuper dixi nihil concessum fuisse in eius favorem, sed ut crudelitati et iniustae violentiae in posterum obviam iretur. Ideo nunc dicit Moses signum fuisse positum in Cain, quod omnibus terrorem incuteret: quia tanquam in speculo cernere licuit, tremendum esse Dei iudicium contra homines sanguinarios. Quale autem signum fuerit, quia non exprimit scriptura, divinarunt interpretes, corpus eius fuisse tremulum. Nobis sufficiat visibile aliquod symbolum exstitisse, quod nocendi libidinem et audaciam in spectatoribus reprimeret.

16. *Et egressus a facie Domini.* Dicitur Cain egressus a conspectu Dei, quia quum hactenus egisset in terra quasi in Dei hospitio, nunc tanquam exsul, procul amotus a Dei conspectu, oberrat extra eius praesidium. Vel certe (quod non minus probabile est) intelligit Moses stetisse illum ad tribunal iudicis, donec foret damnatus. Nunc vero postquam cessavit Deus cum ipso loqui, excusso praesentiae eius sensu, alio se proripere, et novam habitationem quaerere, ubi Dei oculos fugiat. Terra Nod nomen haud dubie a suo inquilino sortita est. Quod locatur ad orientem paradisi, hinc colligere licet verum esse quod prius diximus, certum locum amoenitate, et uberrima fructuum copia praestantem, Adae fuisse datum, quem incoleret. Finitus enim locus sit oportet qui oppositos habet respectus ad varias mundi plagas.

17. *Cognovit autem Cain uxorem.* Ex contextu Mosis colligere licet, Cain priusquam fratrem occideret, uxorem duxisse: alioqui nunc de coniugio aliquid narraret, quia res erat memorabilis, inventam esse unam ex sororibus quae se in eius manum tradere non horreret, quem fraterno sanguine pollutum noverat, et exsulem ac profugum sponte sequi mallet, quum adhuc libera daretur optio, quam in paterna familia manere. Quin etiam portenti loco recitat, excussa formidine cuius meminit Cain ad sobolem gignendam animum applicuisse. Nam qui sibi totidem fingebat hostes quot erant homines in mundo, mirum est quod non se potius in aliquam solitudinem procul abdiderit. Hoc quoque praeter naturam est, quod pavore attonitus, et Deum sibi adversum sentiens, ullam admittere voluptatem potuit. Iam vero mihi dubium est, alioane liberos ante procreasset: nihil enim absurdi erit si dicamus peculiariter referri qui geniti sunt post admissum scelus, quasi detestabile semen, et quod sanguinarium patris ingenium moresque efferatos referret. Hoc quidem controversia caret, complures tam masculos quam feminas omitti: quia Mosis consilium fuit, unam tantum lineam prosequi, donec ad Lamech veniret. Fuit ergo magis populosa domus quam exprimat Moses: sed propter memorabilem, quam mox subiiciet historiam de Lamech, unum tantum ordinem attingens, reliquum numerum silentio praeterit.

Concludit [1]) *urbem.* Videtur hoc prima specie, et Dei iudicio et superiori sententiae valde contrarium. Adam enim et reliqua eius familia, quibus Deus fixam stationem concessit, sub tuguriis agunt, vel etiam sub dio et arboribus quaerunt fortuita hospitia: exsul Cain, quem Deus fugitivum vagari iusserat, non contentus privata domo, urbem sibi exstruit. Sed probabile est, hominem sibi male conscium, quum privatis domus suae parietibus se tutum minime confideret, novum excogitasse munitionis genus. Non enim alia de causa per agros dispersi vivunt Adam et reliqui, nisi quia minus metuunt. Quare trepidi et obnoxii animi signum est, quod urbis condendae libido Cain incessit, ut se a reliquis hominibus disiungat: diffidentiae tamen et anxietudini admixtam fuisse superbiam inde apparet, quod urbem a filio denominat. Ita saepe in cordibus impiorum diversi inter se affectus confligunt. Eum formido ex scelere intra muros compellit, ut praeter morem usitatum se muniat: ex adverso ebullit fastuosa vanitas. Certe optare debu-

1) *Sic edd. Lege:* Condidit.

erat, nomen suum perpetuo sepultum esse. Quorsum enim memoria, nisi in exsecrationem? Ambitio tamen impellit, ut generi suo in urbis nomine monumentum statuat. Quid hic dicemus, nisi eum ad poenam occalluisse, ut contumaciae suae tumorem Deo opponeret? Porro quamvis urbium arciumque propugnaculis tueri vitam nostram liceat, notanda est tamen prima earum origo: quia utile est vitia nostra semper in ipsis remediis conspicere. Quod per ludibrium rogant nasuti homines, unde architectos et opifices conduxerit Cain ad urbem exstruendam, et unde cives accersiverit qui eam colerent: ego vicissim ab illis quaero quo autore credant urbem ex quadratis lapidibus fuisse exstructam, et magno artificio, multisque sumptibus, et longi temporis opera aedificium hoc constituisse. Nihil enim aliud colligere licet ex verbis Mosis, quam muros ex rudi materia Cain sibi et posteris circumdedisse. Quantum ad incolas pertinet, inter illa humanae foecunditatis primordia, quum ad abnepotes ventum foret, iam excreverat eius soboles in tantum numerum, ut corpus unius urbis facile efficeret.

19. *Accepit sibi Lamech duas uxores.* Habemus hic polygamiae originem in gente perversa ac degenere: primum vero autorem hominem saevum, et omnis humanitatis expertem. Caeterum immodicone propagandae domus suae studio, ut elati homines et ambitiosi solent, an libidine impulsus fuerit, parum ad rem attinet: quia utroque modo violavit sanctam coniugii legem, quae a Deo prodita fuerat. Statuerat Deus ut essent duo in carnem unam, atque iste perpetuus erat naturae ordo: Lamech belluino Dei contemptu naturae iura corrumpit. Dominus ergo legitimi coniugii corruptelam ex domo Cain prodire, et a persona Lamech incipere voluit, ut polygamos exempli puderet.

20. *Iabal ipse pater fuit habitantium.* Inter mala quae prodierunt ex familia Cain, aliquid boni fuisse admixtum nunc Moses commemorat. Artium enim et aliarum rerum inventio quae ad communem vitae usum et commoditatem valent, donum est Dei minime spernendum, et virtus laude digna. Mirum sane est gentem illam quae magis ab omni integritate desciverat, non poenitendis dotibus prae aliis Adae posteris excelluisse. Ego vero interpretor nominatim loquutum fuisse Mosen de artibus istis inventis in familia Cain: ut sciremus non ita fuisse maledictum a Domino, quin eximia quaedam dona sparserit inter eius posteros, nam probabile est, aliorum ingenia interim non cessasse: sed fuisse inter Adae filios homines industrios et solertes: qui suam industriam in artibus inveniendis et excolendis exercuerint. Residuam vero Dei benedictionem Moses diserte in ea gente commendat, quae alioqui bonorum omnium credita fuisset vacua et sterilis. Sciamus ergo, ita privatos fuisse regenerationis spiritu filios Cain, ut tamen praediti fuerint non contemnendis dotibus: sicuti omnium saeculorum experientia docet, quantum ad cultum vitae praesentis, semper fulsisse in gentibus incredulis divinae lucis radios, et hodie videmus ut diffusa sint praeclara spiritus dona per totum genus humanum. Quin etiam liberales artes et scientiae a profanis hominibus nobis fluxerunt. Astrologiam et reliquas philosophiae partes, medicinam, rationem politici ordinis acceptam illis ferre cogimur. Nec dubium est quin illos tam liberaliter ditaverit Dominus excellentibus gratiis, quo minus excusationis haberet eorum impietas. Nos autem sic miremur quas Deus in illos gratiae suae divitias effudit, ut longe pluris sit nobis regenerationis gratia, qua suos electos sibi peculiariter sanctificat. Quamvis autem citharae et similium organorum musices inventio, deliciis magis et voluptati serviat quam necessitati, non tamen prorsus supervacua censeri debet: ac multo minus per se damnari meretur. Damnanda quidem est voluptas, nisi cum Dei timore, et communi humanae societatis utilitate sit coniuncta: sed musicae talis est ratio, ut pietatis officiis accommodari, et hominibus prodesse queat: absint modo vitiosae illecebrae: absit etiam inanis oblectatio, quae homines a melioribus exercitiis abductos in vanitate occupet. Caeterum, ut demus citharae inventum minime in laude ponendum esse, quam longe lateque pateat artis fabrilis utilitas, abunde notum est. In summa, docere, meo iudicio, Moses voluit, floruisse variis et egregiis dotibus gentem illam, quae et ipsam inexcusabilem redderent, et luculenta essent divinae bonitatis testimonia. Pater habitantium in tentoriis dicitur primus inventor eius commodi, quod alii postea imitati sunt.

23. *Audite vocem meam uxores Lamech.* Consilium Mosis est, exprimere truculentiam huius viri, qui tamen quintus erat a fratricida Cain: ut sciamus adeo non fuisse territum divinae vindictae exemplo, quod in atavo suo cernebat, ut magis occalluerit. Talis est impiorum durities, efferantur enim ad Dei flagella, quae saltem mansuefacere eos debuerant. Obscuritas loci, quae diversas interpretationes nobis peperit, inde maxime profecta est, quod quum Moses loquatur quasi ex abrupto, non reputarunt interpretes quorsum eius oratio tenderet. Iudaei insulsam fabulam suo more commenti sunt quod Lamech venator fuerit et caecus, puerum vero ducem habuerit manus suae. Cain dum inter sylvas latitaret, fuisse ab eo sagitta confossum: quia puer feram esse existimans, eius manum direxerit. Deinde ultionem sumpsisse de puero, qui caedis causa per imprudentiam fuerat. Et rei ignorantia fecit ut sibi quisque aliquid divinare permitteret.

Mihi autem vera et simplex videtur esse eorum sententia, qui verbum praeteriti temporis in futurum resolvunt, et indefinite accipiunt, ac si iactaret sibi satis esse roboris et violentiae ad fortissimum quemque hostem occidendum. Ego igitur ita lego: *Occidero virum in vulnus meum, et adulescentem in livorem meum.* Vel, in livore et vulnere. Notanda autem est illa, quam dixi, habendi cum uxoribus talis colloquii occasio. Scimus homines sanguinarios, ut aliis sunt terrori, ita passim omnibus esse exosos. Merito itaque terrebat uxores Lamech mariti violentia toti humano generi intolerabilis, ne facta conspiratione omnes eum opprimerent, ut dignus erat publico odio et exsecratione. Nunc Moses ut desperatam barbariem exprimat, quum saevos et feroces viros saepe mitigare soleant uxorum blanditiae, dicit, Lamech in uxorum sinum evomuisse crudelitatis suae virus. Summa est, quod satis animi sibi et virium esse iactat ad quoslibet sternendos, si qui ipsum aggredi audeant. In viro et adulescente repetitio est secundum phrasin hebraicam: ne quis diversos notari putet: nisi quod furiosam suam audaciam secundo membro amplificat, quum gloriatur, adulescentes in medio aetatis flore sibi non fore pares ad resistendum: ac si diceret: Prodeat validissimus quisque, nemo erit quem non conficiam. Tantum ergo abest ut spe humanioris vitae demulceat uxores suas, ut meras et promiscuas cuiusque strages, instar rabiosae belluae, eructet. Unde facile apparet, quum truculentia delibutus esset nihil hominis retinuisse. Varie legi possunt nomina plagae et livoris. Si vertere libeat: In vulnus et livorem, sensus erit: Ego in caput meum secure recipio si quid est periculi: meo dispendio accidat quidquid poterit: quia mihi in promptu est ratio qua evadam. Uno vero contextu legendum erit quod sequitur: Septuplo gravius vindicabitur Cain, etc. Si magis placeat ablativus casus: In vulnere et livore, duplex adhuc erit expositio: prior est: Etiamsi essem vulneratus, occiderem tamen virum: quid ergo facturus sum integer? Altera, quae (meo iudicio) sanior est, ac magis congruit: Si quis me iniuria lacessat, vel conetur vim afferre: sentiet cum viro forti et strenuo sibi esse negotium, neque enim impune evadet qui me laeserit. Docet autem exemplum hoc, semper in deterius prolabi homines. Fuit quidem nefarium scelus Cain, sed crudelitas Lamech passim grassata est, ut sanguini humano non parceret. Adhaec, quum videt uxores metu perculsas, adeo non mansuescit, ut magis se ad crudelitatem acuat et confirmet. Ita magis insolescit feritas hominum crudelium, dum se exosos haberi sentiunt: adeo poenitentia non tanguntur, ut caedem unam decem aliis sepelire parati sint. Unde fit ut nullus illis sit fundendi et hauriendi sanguinis modus, postquam semel eo imbuti sunt.

24. *Septuplo vindicabitur Cain.* Mihi non est propositum referre singulorum deliria, vel somnia: nec volo hoc a me exspectent lectores. Alicubi breviter attingam et parce, maxime si quis erit ad fallendum praetextus: ut sibi, aliquoties admoniti, perpetuo cavere discant lectores. Ergo quantum ad hunc locum spectat qui varie discerptus fuit, non referam quid hic vel ille tradiderit, sed germana expositione contentus ero. Deus voluerat Cain horribile aliis fugiendi homicidii esse exemplum, in hunc finem eum foedo stigmate notaverat. Ne quis tamen eius scelus imitaretur, septuplo gravius puniendum esse dixerat quisquis eum occideret. Hanc Dei sententiam impie pervertens Lamech, illius severitati illudit: nam inde arripit maiorem peccandi licentiam: ac si Deus homicidas singulari aliquo privilegio donasset: non quod serio ita sentiat, sed quia vacuus omni pietatis sensu impunitatem sibi promittit, ac interea per iocum obtendit Dei nomen: ut Dionysius ille, quum deos favere sacrilegis iactaret, diluendae quam contraxerat infamiae causa. Caeterum sicut numerus septenarius in scriptura multitudinem designat: ita septuplicatio pro ingenti incremento capitur. Talis est illa Christi sententia: Non dico ut septies remittas offensam fratri tuo, sed septuagies septies. (Matth. 18, 21.)

Cognovit Adam uxorem. Colligunt hinc quidam orbatos fuisse tunc sobole primos homines, quum alter ex filiis esset occisus, alter procul in exsilium eiectus foret. Atqui nequaquam credibile est, quum maxime vigeret Dei benedictio in propagatione humani generis, Adam et Hevam per tot annos fuisse steriles. Quin potius antequam occideretur Abel, continua prolis successio iam populosam Adae domum effecerat: nam in ipso praesertim et uxore sententiae illius effectum fulgere oportuit: Crescite et multiplicamini, donec repleatis terram. Quid igitur sibi vult Moses? Nempe primos homines nefandae caedis horrore perculsos, a thoro coniugali aliquamdiu abstinuisse. Neque certe aliter fieri potuit quin illum plusquam tristem et acerbum suae a Deo apostasiae fructum colligendo, fere exanimes iacerent. Quod autem alios nunc praeterit, ratio est, quia piorum generationem ex linea Seth prosequi instituerat. Proximo autem capite, ubi dicet Adam genuisse filios et filias, complectitur haud dubie plurimos qui ante Seth nati erant: quorum tamen non magna habetur ratio, quoniam separati fuerunt ab ea familia quae pure Deum coluit, et vere censeri potuit Dei ecclesia.

Posuit mihi Deus semen alterum pro Abel. Semen aliquod intelligit singulare: diximus enim procreatos fuisse alios qui iam ante mortem Abel adoleverant: verum ut proclive est hominum genus ad mala, tota fere domus se variis modis corruperat. Ideo exiguam spem de reliqua turba conceperat

Heva: donec excitavit illi Deus novum semen, de quo melius speravit. Quare non uno tantum filio, sed tota sobole orbatam se fuisse ducit in persona Abel.

25. *Tunc coeptum est invocari*. Synecdoche est in verbo invocandi, quia generaliter complectitur totum Dei cultum. Apte autem denominatur a praecipua sua parte religio. Nam Deus omnibus sacrificiis praefert hoc pietatis et fidei officium: ut Psalm. 50, 14 habetur: imo hic spiritualis est Dei cultus quem producit fides. Quod in primis notatu dignum est: quia nihil maiore studio molitur Satan quam ut puram Dei invocationem adulteret quibus potest vitiis, vel ab uno Deo ad creaturas invocandas traducat. Imo lapidem hunc movere non destitit ab initio mundi, ut se miseri homines frustra in praepostero Dei cultu fatigarent. Nos vero sciamus totam adorationis pompam nihili esse, nisi teneatur praecipuum hoc caput Dei rite colendi. Quanquam simplicius etiam exponere licet, tunc celebratum rursus fuisse Dei nomen. Sed prior sensus, quia plenior est, utilemque doctrinam continet, tum etiam convenit usitatae scripturae phrasi, mihi probatur. Insulsum vero commentum est, tunc alienis nominibus coepisse vocari Deum: quum hic pravas superstitiones non taxet Moses, sed pietatem familiae unius commendet, quae, religione inter alios vitiata aut collapsa, pure sancteque Deum coluit. Neque tamen dubium est quin Adam et Heva, paucique alii ex eorum liberis, veri fuerint ipsi Dei cultores: verum intelligit Moses tale iam tunc fuisse impietatis diluvium in mundo, ut religio fere ad interitum tenderet: quia residua tantum erat in paucis hominibus, non autem florebat in una aliqua gente. Colligere promptum est, Seth probum et fidelem fuisse Dei servum. Postquam vero filium genuit sui similem, et familiam habuit recte compositam, exstare coepit distincta ecclesiae facies, erectusque est Dei cultus qui duraret ad posteros: Talis et nostro tempore facta est religionis instauratio: non quod prorsus exstincta foret, sed quia nullus erat certus populus qui Deum invocaret, nusquam sincera fidei professio, nusquam religio integra conspici poterat. Unde nimis clare apparet quanta sit hominum vel in crassum Dei contemptum, vel in superstitionem propensio: quando utrumque malum passim tunc grassari oportuit, quum miraculi loco referat Moses unam tunc fuisse domum in qua emergeret Dei cultus.

CAP. V.

1. *Iste est liber generationum Adam: in die qua creavit Deus hominem, ad similitudinem Dei fecit illum.* 2. *Masculum et feminam creavit eos, et benedixit eis: et vocavit nomen eorum Hominem in die qua creati sunt.* 3. *Et vixit Adam triginta et centum annos: et genuit ad similitudinem suam, ad imaginem suam* filium, *et vocavit nomen eius Seth.* 4. *Et fuerunt dies Adam postquam genuit Seth, octingenti anni: et genuit filios et filias.* 5. *Fuerunt itaque omnes dies Adam quibus vixit, nongenti anni et triginta anni: et mortuus est.* 6. *Et vixit Seth quinque annos et centum annos, et genuit Enos.* 7. *Et vixit Seth postquam genuit Enos, septem annos, et octingentos annos, et genuit filios et filias.* 8. *Fuerunt itaque omnes dies Seth, duodecim anni et nongenti anni: et mortuus est.* 9. *Et vixit Enos nonaginta annos, et genuit Kenan.* 10. *Et vixit Enos postquam genuit Kenan, quindecim annos et octingentos annos, et genuit filios et filias.* 11. *Fuerunt igitur omnes dies Enos, quinque anni et nongenti anni: et mortuus est.* 12. *Et vixit Kenan septuaginta annos et genuit Mahalaleel.* 13. *Et vixit Kenan, postquam genuit Mahalaleel quadraginta annos et octingentos annos: et genuit filios et filias.* 14. *Fuerunt itaque omnes dies Kenan, decem anni et nongenti anni: et mortuus est.* 15. *Et vixit Mahalaleel quinque annos et sexaginta annos, et genuit Iered.* 16. *Et vixit Mahalaleel postquam genuit Iered, triginta annos et octingentos annos: et genuit filios et filias.* 17. *Fuerunt igitur omnes dies Mahalaleel, quinque anni et octingenti anni: et mortuus est.* 18. *Et vixit Iered duos et sexaginta annos et centum annos, et genuit Hanoch.* 19. *Et vixit Iered postquam genuit Hanoch octingentos annos: et genuit filios et filias.* 20. *Fuerunt ergo omnes dies Iered duo et sexaginta anni et nongenti anni: et mortuus est.* 21. *Et vixit Hanoch quinque et sexaginta annos, et genuit Methuselah.* 22. *Et ambulavit Hanoch cum Deo postquam genuit Methuselah, trecentos annos: et genuit filios et filias.* 23. *Fuerunt itaque omnes dies Hanoch, quinque et sexaginta anni et trecenti anni.* 24. *Et ambulavit Hanoch cum Deo: et non fuit, quia tulit eum Deus.* 25. *Et vixit Methuselah septem et octoginta annos et centum annos et genuit Lemech.* 26. *Et vixit Methuselah postquam genuit Lemech, duos et octoginta annos, et septingentos annos: et genuit filios et filias.* 27. *Fuerunt igitur omnes dies Methuselah novem et sexaginta anni et nongenti anni: et mortuus est.* 28. *Et vixit Lemech duos et octoginta annos et centum annos: et genuit filium.* 29. *Et vocavit nomen eius Noah, dicendo: Iste consolabitur nos ab opere nostro, et a dolore manuum nostrarum de terra cui maledixit Iehova.* 30. *Et vixit Lemech postquam genuit ipsum Noah, quinque et nonaginta annos et quingentos annos, et genuit filios et filias.* 31. *Fuerunt itaque omnes dies Lemech septem et septuaginta anni et septingenti anni: et mortuus est.* 32. *Et erat Noah quingentorum annorum, et genuit ipse Noah, Sem, Cham et Iephet.*

1. *Iste est liber generationum Adam.* Hoc capite breviter recitatur quantum intercesserit temporis a mundi creatione usque ad diluvium, et simul ex eius temporis historia aliquid delibat Moses. Quanquam autem consilium spiritus non tenemus, cur res magnas, et valde memorabiles silentio transmiserit: nostrum tamen est multa reputare quae subticentur. Speculationes quidem quas sibi quisque ex levibus coniecturis fabricat, minime probo: nec autor ero ut sibi hac in parte indulgeant lectores: sed ex nuda et velut arida narratione utcunque colligi potest qualis fuerit illorum temporum status, quemadmodum suis locis videbimus. Liber, secundum phrasin hebraicae linguae, pro catalogo sumitur. Generationes continuam successionem generis vel progeniem significant. Porro finis huius catalogi texendi fuit ut sciamus, in magna vel potius ingenti hominum turba, semper fuisse aliquem numerum, licet exiguum, qui Deum coleret: eumque coelesti praesidio mirabiliter servatum fuisse, ne prorsus aboleretur Dei nomen, et ecclesiae semen deficeret.

In die qua creavit Deus. Non restringit generationes ad diem creationis, sed principium tantum designat: et simul primos homines a reliquis discernit, quos Deus singulari modo in vitam produxit: quum alii ex altiori stirpe et parentibus geniti fuerint. Porro iterum repetit Moses quod ante docuerat, fuisse Adam formatum ad imaginem Dei: quia non potest satis laudari huius gratiae excellentia et dignitas. Homini principem locum dari inter creaturas iam magnum erat, sed ista nobilitas multo praestantior, quod fictorem suum quasi filius patrem similitudine referat. Nec vero liberalius cum eo agere Deus poterat quam illi gloriam suam imprimendo, ut esset quasi viva divinae sapientiae et iustitiae effigies. Valet etiam hoc ad coarguendas impiorum calumnias, qui libenter malitiae suae culpam in opificem conferrent, nisi diserte expressum esset, alium natura conditum fuisse hominem quam nunc sit factus proprio defectionis vitio.

2. *Masculum et feminam.* Haec particula sanctum coniugii vinculum et individuam mariti et uxoris societatem commendat. Postquam enim Moses unum nominavit continuo post duos includit sub uno nomine. Et nomen commune attribuit promiscue ambobus: quo sanctius inter se posteri colere discerent societatem, quum viderent primos parentes constitui sub una persona. Quod nugantur Iudaei, solos coniuges vocari Adam, refellitur ex creationis historia, nec sane aliud voluit spiritus hoc loco quam post ordinatum coniugium, fuisse virum et uxorem instar unius hominis. Porro benedictionis meminit, ut in eo admirabilem reputemus Dei gratiam, quod continuata fuit: sciamus tamen hominum pravitate et malitia fuisse aliquatenus interruptam.

3. *Et genuit ad similitudinem suam.* Diximus nuper Mosen tantum in linea Seth prosequi Adae sobolem, ut seriem ecclesiae nobis considerandam proponat. Quod autem dicit genuisse ad imaginem suam, refertur quidem ex parte ad primam originem naturae: simul tamen notanda est corruptio et vitiositas: quae ab ipso contracta per defectionem ad omnes posteros defluxit. Si mansisset integer, daturus erat filiis suis omnibus quod acceperat: nunc vero Seth una cum aliis vitiatum legimus, quia Adam qui ab origine sua desciverat, non potuit nisi sui similes gignere. Si quis obiiciat, fuisse peculiari Dei gratia Seth cum domo sua electum: facilis est ac prompta responsio, supernaturale remedium non obstare quin generatio carnalis sapiat peccati corruptelam. Ergo secundum carnem natus est Seth peccator: deinde renovatus est spiritus gratia. Hoc tam triste exemplum sancti patriarchae amplam nobis deplorandae miseriae nostrae materiam suppeditat.

4. *Et fuerunt dies Adam postquam genuit Seth.* In numero annorum qui hic refertur, in primis considerandum est quamdiu simul vixerint sancti patriarchae. Nam per sex continuas aetates quum iam familia Seth in magnum populum crevisset, quotidie resonare potuit vox Adae ad renovandam creationis et lapsus et poenae memoriam, ad testandam spem salutis, quae post castigationem relicta fuerat, et ad recitanda Dei iudicia, quibus omnes erudirentur. Poterant quidem eo mortuo tradere filii nepotibus quasi per manus quod didicissent: sed longe efficacior fuit doctrina ex eius ore qui oculatus fuerat omnium testis. Mira autem, adeoque monstrosa pervicacia: quod ne sic quidem sanior pars generis humani in Dei obsequio et timore retineri potuit.

5. *Et mortuus est.* Clausula ista quae de cuiusque morte apponitur, minime supervacua est. Admonet enim non frustra denunciatam fuisse mortem hominibus: et iam nos maledictioni, cui addictus ille fuit, esse obnoxios, nisi aliunde liberemur. Interim reputanda nobis est luctuosa nostra conditio: quod deleta in nobis, vel saltem obliterara Dei imagine, vix tenuem retinemus vitae umbram, ex qua ad mortem properandum est. Ac utile est in tot saeculorum pictura cernere uno intuitu continuum divinae vindictae cursum ac tenorem: quia alioqui Deum quodammodo obliviosum fingimus: et nihil proclivius est quam immortalitatem in terra somniare, nisi mors subinde ante oculos nobis occurrat.

22. *Ambulavit Henoch cum Deo.* Non dubium est quin peculiari laude ornetur Henoch inter aetatis suae homines, ubi dicitur cum Deo ambulasse. Vivebant tamen et Seth et Henoch et Cainan et Malaleel, et Iared: quorum pietas superiori capite

laudata fuit. Nec vero rude fuit aut barbarum saeculum, quod complures habuit praestantissimos doctores. Unde colligimus, raram et prope unicam huius sancti viri fuisse probitatem, quem a communi ordine spiritus sanctus eximit. Interea, ne abripiant nos perversi eorum mores quibuscum versamur, hic nobis ostenditur cavendi ratio. Est enim publica consuetudo violenta tempestas: quia et facile patimur a multitudine nos huc illuc abduci: et quod usu receptum est, quisque rectum ac licitum esse putat. Nempe ita porci alii ex aliis pruriginem contrahunt: nec ulla deterior est vel magis sontica contagio quam ex malis exemplis. Quo diligentius notanda est brevis ista integrae vitae definitio, quod Henoch cum Deo ambulaverit. Nunc glorientur qui volent se ex aliorum consuetudine vivere. At spiritus Dei bene riteque vivendi regulam constituit, ubi ab hominum exemplis disceditur, qui vitam suam ac mores ad Dei legem non formant. Nam qui posthabito Dei verbo ad imitationem mundi se prostituit, cum diabolo vivere censendus est. Porro (ut nuper attigi) non spoliantur alii omnes iustitiae laude: sed exemplum singulare nobis in persona unius hominis statuitur, qui in horrenda dissipatione firmus stetit: ut discamus in Deum magis quam in homines esse intenti, si vitam recte et ordine componere libeat. Nam perinde valet loquutio qua utitur Moses, ac si dixisset, ne hominum corruptelis abduceretur, habuisse unius Dei respectum, ut pura conscientia, tanquam sub eius oculis, probitatem coleret.

Et non fuit quia tulit ipsum Deus. Impudenter contentiosus erit qui non fatebitur aliquid extraordinarium hic notari. Tolluntur quidem omnes e mundo per mortem: sed clare exprimit Moses, Henoch insolito modo, et praeter consuetum morem fuisse a Domino receptum. Nam לקח Hebraeis assumere non minus quam tollere significat. Caeterum omissa voce, rem ipsam tenere sufficit: Henoch in medio vitae cursu repente, et inusitato exemplo evanuisse ex hominum conspectu, quia Dominus eum abstulit: quemadmodum et de Helia factum legimus. Quum in raptu Henoch editum fuerit specimen immortalis vitae, non dubium est quin sanctorum animos erigere voluerit Deus certa fiducia ante mortem, et hac consolatione mitigare terrorem quem concipere ex morte poterant, quia scirent meliorem vitam alibi repositam esse. Mirum autem est, hoc fiduciae et consolationis subsidio privatum fuisse Adam. Nam quum eius auribus assidue insonaret terribile illud Dei iudicium, Morte morieris: solatio aliquo magnopere egebat, ut in morte aliud conciperet quam maledictionem et interitum. Atqui annis post eius mortem centum quinquaginta, vel circiter, accidit raptus Henoch, qui futurus erat quasi visibile speculum beatae resurrectionis, quo illustratus aequo animo ad migrationem se accingeret. Sed quum Dominus poenam infligens moderatus esset rigorem suum, atque ex ore eius audivisset ipse Adam, quod eum non mediocriter levare poterat: hoc remedii genere contentus, debuit patienter ferre tum crucem continuam in mundo, tum acerbum et tristem exitum. Sed quum alii non perinde instructi essent manifesto oraculo ad sperandam ex serpente victoriam, communis fuit in raptu Henoch piis omnibus doctrina, ne spem suam haberent inclusam vitae mortalis finibus. Nam testimonium divini erga eum amoris fuisse hunc raptum demonstrat Moses, dum piae et integrae eius vitae coniungit. Atqui vita privari, non est per se optabile. Sequitur ergo meliore hospitio fuisse exceptum: imo quum esset inquilinus in mundo, receptum in coelestem patriam fuisse. Quod etiam satis clare docet apostolus ad Hebraeos 11, 5. Porro si quaeratur quorsum translatus fuerit Henoch, et qualis nunc sit eius conditio: respondeo, privilegio singulari talem eius fuisse transitum qualis aliorum hominum futurus erat. Etsi enim ipsum exuere oportuit quod corruptibile erat, exemptus tamen fuit a violenta separatione quam natura refugit. In summa, eiusmodi raptus placida fuit laetaque migratio ex mundo. Neque tamen in coelestem gloriam receptus est, sed tantum praesentis vitae miseriis solutus, donec veniret Christus resurgentium primitiae. Et quum unum fuerit ex ecclesiae membris, exspectare eum necesse est donec prodeant omnia simul Christo obviam, ut totum corpus capiti uniatur. Si quis illud apostoli obiiciat: Constitutum esse omnibus semel mori (Heb. 9, 27): facilis est solutio, quod mors non semper divortium sit animae a corpore: sed mori dicuntur qui corruptibilem exuunt naturam: qualis erit mors eorum quos dies ultimus superstites inveniet.

29. *Vocavit nomen eius Noah, dicens: Iste consolabitur nos ab oper.* In lingua hebraica etymologia verbi נחם, nomini נוח non respondet: nisi literam ם supervacuam esse dicamus, ut interdum in compositione quaedam literae redundant, נוח significat quietem dare: נחם vero consolari. A priore verbo deducitur nomen Noah. Quare vel est literae unius in alteram transmutatio, vel allusio est duntaxat ubi dicit Lamech, Iste nos consolabitur ab opere nostro. Quantum ad rem pertinet, nulla est dubitatio: quin sibi levationem aut solatium a laboribus promittat. Sed quaeritur unde spem istam de filio conceperit, cuius nullam adhuc indolem cernebat. In eo non male sentiunt Iudaei, quod vaticinium esse docent: sed nimis crasse ad agriculturam restringunt, quod ad omnes vitae huius aerumnas patet, quae ex Dei maledictione procedunt, et fructus sunt peccati. Equidem sic statuo,

anxie gemuisse sanctos patres, quum tot molestiis circumdati, assidue reminiscerentur primae omnium malorum originis, Deumque sibi infestum reputarent. Ergo in labore manuum est synecdoche: quia sub una specie comprehendit miserum statum, in quem deciderat humanum genus. Tenebant enim procul dubio quod supra Moses retulit de laboriosa, tristi et sollicita vita, cui addictus fuerat Adam: quandoquidem in dies crescente hominum malitia, nulla sperari poterat mitigatio, nisi ex insperato Dominus succurreret. Probabile est ipsos ad Dei misericordiam valde fuisse intentos. Vigebat enim fides in illis et necessitas urgebat, ut auxilii desiderio arderent. Temere vero non fuisse impositum nomen ex eo colligere licet, quod Moses quasi rem memoratu dignam diserte notat. Aliis certe patrum nominibus suberat aliqua ratio: praeterit tamen cur ita vocati fuerint, et in solo Noah insistit. Hinc itaque non contentioso lectori iudicium facere licebit, in Noah esse aliquid peculiare, quod aliis prioribus non conveniat. Proinde mihi non dubium est quin rarum aliquid et insolitum Lamech a filio suo speraverit, atque id spiritus instinctu. Putant nonnulli deceptum fuisse, quia Christum esse crederet: sed eius rei nullam afferunt idoneam coniecturam. Magis probabile est, quum de filio magnum aliquid promissum foret, non se tenuisse quin suum commentum oraculo misceret, ut solent interdum sancti quoque modum revelationis excedere: ita fit ut neque coelum neque terram attingant.

32. *Noah vero quum annorum esset.* De patribus quos hactenus recensuit Moses, non facilis est divinatio, an singuli primogeniti fuerint: tantum enim prosequi voluit continuam ecclesiae seriem. Atqui Deus saepenumero, ne se efferrent homines inani carnis fiducia, qui posteriores erant naturae ordine, sibi delegit. An igitur eorum catalogum recensuerit Moses, quos aliis praetulit Deus, vel qui iure primogeniturae praecipuum gradum tenuerunt inter frates, mihi incertum est, similiter quot quisque filios habuerit. Quantum ad Noah spectat, satis constat, filios illi non fuisse plures tribus: idque saepius Moses consulto inculcat, ut sciamus totam eius familiam fuisse servatam. Caeterum falluntur, meo iudicio, qui praedicari hoc loco existimant castitatem Noah, quia caelibem vitam per quinque fere saecula transegerit. Neque enim tunc primum narratur duxisse uxorem: ac ne illud quidem alterum, quoto aetatis suae anno pater esse coeperit. Sed dum tempus simpliciter notatur quo admonitus fuit de futuro diluvio, simul addit Moses, patrem eodem fere tempore, vel circiter, fuisse trium filiorum: non quod iam tunc eos habuerit, sed quia non multo post nati sunt. Superasse quidem annum quingentesimum, antequam illi Sem nasceretur, patebit ex undecimo capite: de reliquis duobus nihil habetur certi, nisi quod Iepheth minor natu fuit. Mirum autem est, ex quo horribilem nuncium de humani generis interitu acceperat, non fuisse ingenti moerore prohibitum a congressu uxoris: sed oportuit aliquas reliquias superesse, quia destinata erat domus illa in secundi mundi instaurationem. Quo tempore eius filii uxores acceperint, tametsi non legimus, multo tamen ante diluvium id existimo factum esse: sed Dei providentia fuisse steriles, qui octo solum animas servare statuerat.

CAP. VI.

1. *Et fuit, quum coepissent homines multiplicari in superficie terrae, filiaeque natae essent eis,* 2. *Tunc viderunt filii Dei filias hominum quod pulchrae essent, et acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant.* 3. *Et dixit Iehova: Non disceptabit spiritus meus cum homine in saeculum, eo quod sit etiam ipse caro: et erunt dies eius centum et viginti anni.* 4. *Gigantes fuerunt in terra in diebus illis: et etiam postquam ingressi sunt filii Dei ad filias hominum, genuerunt eis: isti sunt potentes, qui a saeculo* fuerunt *viri nominis.* 5. *Et vidit Iehova quod multa esset malitia hominum in terra, et* quod *omne figmentum cogitationum cordis eorum tantummodo esset malum omni die.* 6. *Tunc poenituit Iehovam quod fecisset hominem in terra, et doluit in corde suo.* 7. *Et dixit Iehova: Delebo hominem quem creavi, a superficie terrae, ab homine usque ad iumentum, usque ad reptile, et usque ad volatile coeli: quia poenitet me quod fecerim ea.* 8. *Et Noah invenit gratiam in oculis Iehovae.* 9. *Istae sunt generationes Noah. Noah vir iustus, perfectus fuit in generationibus suis: cum Deo ambulavit Noah.* 10. *Genuit vero Noah tres filios, Sem, Cham et Iepheth.* 11. *Et corrupta erat terra coram Deo: repleta erat terra iniquitate.* 12. *Et vidit Deus terram, et ecce, corrupta erat: nam corruperat omnis caro viam suam super terram.* 13. *Dixit itaque Deus ad Noah, finis universae carnis venit coram me: quia repleta est terra iniquitate a facie eorum: et ecce, ego disperdam eos cum terra.* 14. *Fac tibi arcam e lignis gopher, mansiunculas facies in arca, et bituminabis eam intrinsecus et extrinsecus bitumine.* 15. *Et* haec mensura *qua facies eam: trecentorum cubitorum erit longitudo arcae, quinquaginta cubitorum latitudo eius: et triginta cubitorum altitudo eius.* 16. *Fenestram facies arcae, et in cubito consummabis eam superne: ostium vero arcae in latere eius pones: inferiora, et secunda et tertia facies in ea.* 17. *Et ego ecce* ego *adduco diluvium aquarum super terram, ut disperdam omnem carnem in qua est spiritus vitae sub coelo: omne quod est in terra morietur.* 18. *Et statuam pactum meum tecum, et ingredieris arcam tu,*

et filii tui, et uxor tua, et uxores filiorum tuorum tecum. 19. *Et ex omni vivente, ex omni carne, bina ex omnibus introduces in arcam, ut viva serventur tecum, masculus et femina erunt.* 20. *Ex volatili secundum speciem suam, et ex animali secundum speciem suam, ex omni reptili terrae secundum speciem suam, bina ex omnibus ingredientur ad te, ut viva conserventur.* 21. *Et tu cape tibi ex omni esca quae comeditur et congregabis tibi, eritque tibi et illis ad vescendum.* 22. *Et fecit Noah iuxta omnia quae praeceperat ei Deus, sic fecit.*

1. *Et fuit quum coepissent homines multiplicari.* Postquam decem patriarchas ordine recensuit Moses, apud quos integer manebat Dei cultus, iam narrat eorum quoque domos fuisse adulteratas. Haec autem narratio altius repetenda est, quam ab anno quingentesimo Noah. Nam, ut sibi transitum ad historiam diluvii faciat, totum mundum praefatur fuisse corruptum: ut nihil fere ex vasta dissipatione Deo residuum foret. Quod ut melius pateat tenendum memoria est illud principium, tunc mundum quasi divisum fuisse in duas partes, quia domus Seth cultum Dei fovebat purum et legitimum, a quo alii desciverant. Etsi autem ad Dei invocationem conditum fuerat totum genus hominum, ideoque regnare ubique debebat sincera religio: quia tamen maior pars se vel ad Dei contemptum, vel ad pravas superstitiones prostituerat: decebat exiguam illam partem quam sibi eximio privilegio adoptaverat Deus, segregatam ab aliis manere. Turpis ergo ingratitudo fuit, quod posteritas Seth Cainitis, et aliis profanis gentibus se permiscuit, quia se ultro privavit inaestimabili Dei gratia. Id etiam sacrilegium minime tolerabile fuit, positum a Deo ordinem pervertere et confundere. Videtur prima specie frivolum esse, quod formosas sibi uxores delegerint filii Dei ex filiabus hominum, tam severe damnari. Atqui sciendum est non leve esse crimen positum a Domino discrimen violare. Deinde quod a profanis gentibus separati erant Dei cultores, sacrum fuisse ordinem, et reverenter colendum, ut aliqua Dei ecclesia exstaret in terris. Tertio, morbos fuisse desperatos, quum remedium divinitus sibi ordinatum respuerent. In summa, extremam dissipationem designat Moses, quum degeneres essent piorum filii, quos sibi Deus quasi peculiarem et reconditum thesaurum ab aliis segregaverat. Vetus illud commentum de angelorum concubitu cum mulieribus, sua absurditate abunde refellitur, ac mirum est, doctos viros tam crassis et prodigiosis deliriis fuisse olim fascinatos. Frigida etiam Chaldaei interpretis sententia, damnari promiscua coniugia inter filios magnatum et plebeias uxores. Filios itaque Dei a filiabus hominum non ideo discernit Moses, quasi dissimilis fuerit natura, vel diversa origo: sed quia adoptione filii Dei erant, quos sibi ipse segregaverat: aliis manebat sua conditio. Si quis obiiciat, indignos esse qui censeantur in Dei filiis qui turpiter defecerant a fide et Dei obsequio: solutio facilis est, non illis tribui honorem, sed Dei gratiae quae adhuc in illis domibus fulgebat. Nam quum de filiis Dei loquitur scriptura, aliquando ad aeternam electionem respicit, quae non extenditur nisi ad legitimos haeredes: aliquando ad externam vocationem, secundum quam multi intus lupi sunt: et quum re ipsa sint alieni, filiorum tamen obtinent nomen, donec abdicet eos Dominus. Imo tam honorifico titulo ingratitudinem illis exprobrat Moses, quod relicto patre coelesti, tanquam transfugae se prostituerint.

2. *Quod essent pulchrae.* Non damnat praecise Moses, spectatam fuisse formam in deligendis uxoribus: sed quod mera libido regnaverit. Est autem res sanctior coniugium quam ut oculis ferri homines debeant ad voluptatem coitus. Nam individua est vitae societas, quae omnes vitae partes continet: sicuti prius habuimus, creatam esse mulierem, ut sit viro adiutrix. Ergo belluinus est appetitus ille, quum illecebris formae sic rapimur, ut quae praecipua sunt, nullum locum habeant. Et clarius Moses exprimit quam violentus fuerit libidinis impetus, quum dicit sumpsisse ex omnibus quae placuerant, quo significat, non habitum fuisse delectum ex necessariis dotibus, sed promiscue vagatos esse filios sanctorum, quum pro sua cupidine ruerent. Docemur autem his verbis, colendam esse temperantiam in sancto coniugio: et eius profanationem non leve crimen esse coram Deo. Neque enim hic reprehenditur scortatio in filiis sanctorum, sed quod sibi in uxoribus ducendis nimium indulserint licentiae. Et certe fieri non potest quin temporis successu degenerent filii Dei, quum ita eodem se iugo cum infidelibus implicant. Atque haec fuit extrema vafrities Bileam (Num. 31, 15): quum illi ablata esset maledicendi facultas, quod subornari iussit mulieres a Madianitis, quae populum Dei ad impiam defectionem pellicerent. Ita quum in patriarcharum filiis, de quibus nunc disserit Moses, grave per se malum fuerit gratiae sibi divinitus collatae oblivio, dum sua libidine feruntur ad illicita coniugia: deterior fuit accessio, quod se impiis miscendo profanarunt Dei cultum, et a fide exciderunt: sicuti haec corruptela semper fere consequi solet.

3. *Non disceptabit spiritus meus.* Etsi iam prius ostendit Moses, eo scelerum et impietatis progressum fuisse mundum, ut non debuerit diutius tolerari: quo tamen certius pateat non minus iustam quam atrocem fuisse vindictam illam, qua totus orbis est absorptus, Deum ipsum loquentem inducit. Plus enim gravitatis habet sententia, quum ore suo pronunciat Deus, magis deploratam esse malitiam hominum, quam ut spes ulla sanationis appareat:

ideoque non esse cur illis parcatur. Porro quum horribile fuerit irae Dei exemplum, cuius solo auditu nunc quoque expavescimus, necesse fuit exprimi, Deum non iracundiae fervore impulsum nimis properasse, vel durius saevisse quam par erat: sed necessitate fere coactum fuisse ut totum mundum funditus deleret, excepta una duntaxat domo. Neque enim se plerumque continent homines, quin Deum vel nimiae festinationis accusent, dum ulciscitur hominum peccata, vel crudelem imaginentur. Ergo ne quis obmurmuret, hic in persona Dei pronunciat Moses intolerabilem fuisse mundi pravitatem, et magis obstinatam quam ut remediis ullis sanabilis esset. Caeterum varie exponitur hic locus. Primum quidam ex Hebraeis verbum quo utitur Moses, derivant a radice נדן quod nomen vaginam significat. Hunc vero sensum eliciunt, quod Deus spiritum suum nolit amplius teneri captivum in corpore humano, quasi inclusum in vagina. Sed quia violenter detorta est expositio, et Manichaeorum delirium resipit, quasi hominis anima pars esset divini spiritus, repudianda nobis est. Magis etiam inter Iudaeos recepta sententia est, verbum de quo agitur esse a radice דין. Sed quia saepe pro iudicare, interdum etiam pro litigare capitur, hinc adhuc nascuntur diversae interpretationes. Quidam enim exponunt quod Deus amplius dignari homines nolit spiritus sui gubernatione: quia iudicis partes agit in nobis Dei spiritus, quum nos ratione illustrat, ut sequamur quod rectum est. Lutherus suo more ad externam spiritus iurisdictionem trahit, quam prophetarum ministerio exercet: ac si unus quispiam ex patriarchis dixisset in conventu: Convenit facere clamandi finem: quia indignum est ut spiritus Dei per nos loquens, amplius se fatiget in mundo arguendo. Argute hoc quidem dicitur: sed quia ex incertis coniecturis non est petendus scripturae sensus, simpliciter interpretor, Dominum quasi defessum obstinata mundi pervicacia, praesentem vindictam denunciare quam hactenus distulerat. Quantisper enim poenam suspendit Dominus, quodammodo disceptat cum hominibus: praesertim si vel minis, vel levium castigationum exemplis eos ad resipiscentiam sollicitet: sic rixatus fuerat iam aliquot saeculis cum mundo, qui tamen subinde deterior fiebat. Nunc quasi taedio affectus, declarat sibi non esse animum litigandi diutius, ac si gallice quis diceret, *C'est trop plaider.* Nam quum Deus incredulos ad resipiscentiam invitans, diu cum illis rixatus foret, diluvium finem controversiae imposuit. Interea non prorsus repudio Lutheri sententiam, quod Deus, deploratam hominum malitiam expertus, noluerit prophetas suos frustra operam consumere. Sed generalis sententia ad speciem illam restringi non debet. Quod autem dicit Dominus: Non contendam perpetuo, exprobrationem nimiae et incurabilis contumaciae exprimit, ac simul testimonium longae Dei tolerantiae: ac si diceret, nullum fore unquam litigandi finem, nisi ansam semel insolita vindicta praecidat. Graeci unius literae similitudine decepti, perperam legerunt: Non permanebit, quod vulgo interpretati sunt, quasi tunc homines sana rectaque intelligentia privati fuerint. Sed hoc nihil ad praesentem locum.

Eo quod sit etiam ipse caro. Additur ratio quia nihil ex disceptatione sperandum sit profectus. Videtur autem hic Dominus spiritum suum opponere carnali hominum naturae. Qua ratione tradit Paulus (1. Cor. 2, 14), animalem hominem non percipere ea quae sunt spiritus, et esse illi stultitiam. Sensus ergo est, spiritum Dei frustra cum carne disputare, quae rationis capax non est. Carnis autem nomine per ignominiam homines Deus appellat, quos tamen formaverat initio ad imaginem suam. Et hic loquendi modus scripturae familiaris est. Qui hoc nomen restringunt ad inferiorem animae partem longe falluntur. Nam quum omni ex parte vitiata sit hominis anima, nec minus caeca sit eius ratio quam perversi affectus, merito tota vocatur carnalis. Ideo sciamus totum hominem naturaliter carnem esse, donec per gratiam regenerationis spiritualis esse incipiat. Iam quod ad Mosis verba spectat: non dubium est quin tristem Dei querimoniam una cum exprobratione contineant. Debebat homo praecellere cunctis animantibus, propter mentem illi inditam: nunc ratione alienatus, fere iumentis est similis. Invehitur ergo Deus in degenerem et corruptam hominum naturam, quia sua culpa eo dementiae ceciderint, ut iam bestiis sint propiores quam veris hominibus, quales esse decebat ex creatione. Caeterum accidentale esse vitium significat, quod nihil quam terram sapit: et quod exstincta intelligentiae luce, suas cupiditates sequatur. Ac miror emphasim quae subest in particula בשגם ab interpretibus neglectam fuisse: sic enim sonant verba: Propterea quod ipse quoque est caro. Ubi conqueritur Deus, tantopere turbatum esse ordinem a se positum, ut imago sua in carnem transformata fuerit.

Erunt dies eius centum et viginti anni. Nimis crasse hallucinati sunt quidam antiqui scriptores, ut Lactantius, et alii, cursum vitae humanae finiri putantes hoc temporis spatio: quum perspicuum sit, non de privata cuiusque vita hic haberi sermonem, sed toti mundo concedi poenitentiae tempus. Porro hic quoque relucet mira Dei benignitas, quod hominum malitia fatigatus adhuc tamen supremae vindictae exsequutionem ultra saeculum differt. Verum hic emergit species repugnantiae. Noah enim completis nongentis quinquaginta annis e vita decessit. Dicitur autem vixisse a diluvio annos trecentos et quinquaginta. Ergo sexcentorum erat

annorum quo die arcam ingressus est. Ubi nunc reperientur viginti anni? Respondent Iudaei crescente hominum malitia fuisse rescissos. Caeterum isto effugio nihil opus est: quando scriptura, ubi de quingentesimo aetatis illius anno loquitur, non affirmat, eousque iam tunc pertigisse. Atque hic modus loquendi plusquam tritus est, tam initium temporis quam finem in numeris notari. Quia ergo maior pars quinti centenarii transacta erat, ut quingentis annis propinquus foret, dicitur eius fuisse aetatis.

4. *Gigantes fuerunt super terram.* Inter plurimas corruptionum species quibus referta erat terra, unam peculiariter hoc loco Moses commemorat: quod violenter et tyrannice grassati sunt gigantes. Caeterum non arbitror de cunctis illius saeculi hominibus haberi sermonem, sed de certis quibusdam, qui aliis valentiores quum essent, robore et potentia sua freti, sine lege et modo se extulerunt. Quantum ad nomen hebraicum spectat נפלים, nota quidem est origo illius a verbo נפל, quod est cadere: sed de etymologia non consentiunt grammatici. Quidam putant sic vocatos quia excidissent a communi statura: alii quod ab eorum conspectu caderet vulgus hominum, ob vastam corporis molem, vel quod terrore suae magnitudinis omnes prosternerent. Verior mihi videtur eorum sententia, qui similitudinem esse dicunt sumptam a labe vel impetuosa procella: nempe quod sicut tempestas et labes violenter cadens agros vastat et perdit: ita suis irruptionibus latrones isti perniciem et vastationem mundo intulerint. Nec vero inusitata fuisse corporis altitudine exprimit Moses: sed tantum fuisse robustos. Alibi (fateor) eadem voce notatur staturae proceritas, quae formidabilis erat exploratoribus terrae Chanaan. (Iosue 13, 34.) Sed Moses eos de quibus in praesenti loco disserit, non tam corporum mole a reliquis discernit quam latrociniis et grassandi libidine. Caeterum in contextu emphasim habet particula וגם, quae interponitur. Et locum hunc pessime reddidit Hieronymus, post quem hallucinati sunt alii quidam interpretes. Sic enim habetur ad verbum: Atque etiam ex quo filii Dei ingressi sunt ad filias hominum: ac si dictum esset: Quin etiam, vel, Atque adeo, nam primo narrat Moses fuisse tunc gigantes: deinde subiicit nonnullos quoque fuisse ex sobole illa promiscua, ex quo se filii Dei miscuerant filiabus hominum. Mirum non fuisset si talis immanitas regnasset in posteris Cain: sed universalis illuvies inde clarius patet, quod sanctum genus eadem corruptela inquinatum fuit. Tanta contagio quae occupaverat paucas familias, quae Dei sacraria esse debebant, non parum amplificat gravitatem mali. Altior itaque gigantum origo fuit, sed deinde eorum sectam imitati sunt qui erant ex promiscuis connubiis geniti.

Isti potentes a saeculo. Saeculum fere pro vetustate capitur: ac si dixisset Moses primos exercuisse tyrannidem in mundo, vel potentiam, et nimis licentiosam ac effraenem dominandi cupidinem ab illis coepisse. Sunt tamen qui exponant: A saeculo, coram mundo: nam hoc quoque significat vox hebraica עולם. Nonnulli proverbiali figura dictum hoc fuisse existimant: quia posterior aetas, quae diluvium sequuta est, similes non protulerit. Prima expositio simplicior est: summa est, fuisse viros impotenter ferocientes, qui se a communi aliorum ordine exemerint. Primum in illis vitium fuit superbia, quod robore suo freti, plus sibi arrogaverint quam fas erat. Contemptum Dei peperit superbia: quia fastu inflati, iugum omne excutere coeperunt. Simul etiam in homines fuerunt contumeliosi et saevi: quia fieri non potest ut se modeste gerant erga homines, qui parere Deo non sustinent. Addit Moses, *fuisse viros nominis*, quo significat, gloriatos esse in suis sceleribus, et fuisse honorificos latrones, ut loquuntur. Nec vero dubium est quin aliquid habuerint vulgo excellentius, quod illis conciliaret gratiam in mundo et gloriam. Interea tamen sub magnifico heroum titulo crudeliter dominati sunt, et ex fratrum iniuriis ac oppressione sibi acquisierunt potentiam ac nomen. Atque haec prima fuit mundi nobilitas: ne quis longa et fumosa imaginum serie nimium sibi placeat: ea, inquam, nobilitas, quae nonnisi ex aliorum despectu et contumelia in sublime se attollit. Nominis celebritas per se non damnatur: ut necesse est eminere prae aliis quos Dominus praecipuis dotibus ornavit et utile est distinctos esse ordines in mundo. Sed quum semper vitiosa sit ambitio, tum vero ubi accedit tyrannica ferocia, ut potentior minoribus insultet, malum est non tolerabile: multo autem indignius, dum sibi ex sceleribus dignitatem comparant improbi, et quo quisque audacior est ad nocendum, eo insolentius inanes titulorum fumos iactat. Caeterum ut ingeniosus artifex est Satan ad fabricanda mendacia, quibus Dei veritatem adulteret, hocque modo suspectam reddat: multa fabulati sunt poetae de gigantibus: quos tamen filios terrae ideo ab illis dici arbitror, quia nullo maiorum exemplo ad dominationem proruperint.

5. *Et vidit Iehova quod multa malitia.* Prosequitur Moses quod iam attigerat, non fuisse Deum in exigenda de mundi sceleribus poena nimis durum vel praecipitem. Deum autem humanitus loquentem inducit per ἀνθρωποπάθειαν: quia exprimere aliter non poterat quod operae pretium fuit cognosci: Deum scilicet nec levi de causa, nec statim fuisse accensum ut mundum perderet. Nam verbo Videndi, longam patientiam notat: quasi diceret Deum nonnisi re bene perspecta et diu considerata, postquam deploratos vidit homines, sententiam de illis delen-

dis protulisse. Emphasim quoque non parvam habet quod sequitur, malitiam fuisse multam in terra. Mediocribus peccatis ignosci poterat: si in aliqua tantum orbis parte regnasset impietas, poterant aliae regiones a poena immunes esse. Nunc quum iniquitas ad summum excrevit, et pervasit totam terram, ut nullum angulum amplius possideat integritas: sequitur plusquam maturum fuisse poenae tempus. Malitia igitur ingens passim regnabat, ut tota terra cooperta foret. Unde videmus non ante aquarum diluvio perditam esse, quam scelerum colluvie submersam.

Omne figmentum cogitationum cordis. Causam diluvii ostendit Moses in externis sceleribus: nunc altius conscendit, fuisse scilicet non habitu modo, et male vivendi consuetudine perversos, sed interiorem malitiam altius infixam fuisse eorum cordibus, quam ut spes ulla resipiscentiae esset. Non potuit certe magis ad vivum exprimere talem fuisse pravitatem, quae nullo mediocri remedio esset sanabilis. Potest quidem fieri ut se interdum proiiciant homines ad peccandum, in quibus tamen aliquid sanae mentis reliquum manebit: sed Moses docet ita penitus imbutum fuisse eorum, de quibus loquitur, ingenium malitia, ut tota mens nihil nisi damnabile proferret. Valde autem emphatica loquutio est qua utitur: satis erat dixisse vitiosum esse cor ipsorum: non contentus hoc verbo, diserte ponit: Omne figmentum cogitationum cordis: et addit Tantummodo: ac si negaret guttam boni esse admixtam.

Omni die. Quidam exponunt hanc particulam, A prima infantia: ac si diceret, ingenitam esse pravitatem hominibus ex quo nascuntur. Sed verior sensus est, mundum tunc obduruisse in sua malitia, et adeo non redire ad bonam frugem, vel aliquem poenitentiae affectum concipere, ut continuo temporis progressu deterior fiat. Denique non esse paucorum dierum insaniam: sed obstinatam pravitatem: quam filii quasi haereditario iure acceptam, a parentibus ad nepotes transmitterent. Caeterum quamvis hic de malitia loquatur Moses, quae tunc in mundo invaluerat, bene tamen et congruenter hinc elicitur generalis doctrina. Nec locum perperam detorquent qui extendunt ad totum humanum genus: sic David, quum dicit omnes descivisse, inutiles esse factos, neminem esse qui bonitati studeat, non usque ad unum, sepulchrum patens esse guttur eorum, non esse Dei timorem illis ante oculos (Psal. 5, 10 et 14, 3): saeculi quidem sui impietatem deplorat: Paulus tamen trahere non dubitat (ad Romanos 3, 12) ad omnes omnium aetatum mortales, et merito: neque enim simplex est de paucis hominibus querimonia, sed humani ingenii descriptio, ubi spiritu Dei vacuum sibi relinquitur. Optime ergo convenit damnari his verbis hominum pervicaciam, qui Dei bonitate nimis diu abusi erant: simul tamen in medium proponi qualis sit hominum natura, ubi spiritus gratia destituitur.

6. *Tunc poenituit Dominum quod fecisset hominem in terra.* Poenitentia quae tribuitur Deo non proprie in ipsum competit, séd ad sensum nostrum refertur. Quia enim eum apprehendere non possumus qualis est: necesse est ut se quodammodo nostra causa transfiguret. Quod non cadat in Deum poenitentia, hoc uno facile constat, quia nihil illi inopinatum, vel non praevisum accidit. Eiusdem rationis ac notae est quod sequitur: affectum fuisse Deum moestitia. Certe non moeret Deus vel tristatur, quin in coelesti et beata sua quiete perpetuo sui similis manet: sed quia aliter percipi non potest quantum sit odium peccati in Deo, et quanta detestatio, ideo se spiritus ad captum nostrum format. Quare nihil opus est spinosis et arduis quaestionibus nos involvere, quando perspicuum est quorsum spectent voces istae poenitentiae et doloris: nempe ut sciamus Deum hominem, ex quo tantopere corruptus est, non censere inter creaturas suas: ac si diceret: Non est hoc opus meum, non est homo ille qui ad meam imaginem formatus, et tam egregiis dotibus a me ornatus fuerat: hunc degenerem et adulterinum pro meo iam agnoscere dedignor. Huic affine est quod de tristitia secundo loco ponitur: nempe atrocibus hominum peccatis non secus Deum offendi quam si lethali dolore cor eius vulnerarent. Subest igitur tacita antithesis inter naturam integram, qualis a Deo condita fuerat, et corruptionem quae ex peccato orta est. Interea nisi Deum provocare libet, et moerore afficere, discamus odio habere, et fugere peccatum. Quin etiam haec tam paterna bonitas et indulgentia non parum retrahere nos debet a peccandi libidine, quod Deus, ut efficacius penetret in corda nostra, affectus nostros induit. Figuram hanc ἀνθρωποπάθειαν vocarunt, quoties in se tranfert Deus quod humanae naturae proprium est.

7. *Delebo homines quos creavi, a superficie terrae, ab homine usque ad iumentum.* Deum rursus deliberantem inducit, ut melius sciremus non fuisse nisi maturo Dei consilio deletum orbem. Nam hac de re voluit spiritus Domini nos diligenter admonitos, ut ansam praecideret impiis querelis, ad quas nimis facile alioqui prorumpimus. Loqui autem accipitur pro decernere: quia nullam vocem emisit Deus, sed intus statuit quid facturus esset. Adde quod opus non habuit novo consilio, hominum more, ut quasi de re nuper cognita iudicium ferret. Verum hoc totum infirmitatis nostrae respectu dicitur, ut nunquam cogitemus de diluvio, quin subinde occurrat iustam fuisse Dei vindictam. Porro Deus hominum poena non contentus, usque ad bestias et pecora, et aves, et omne animantium genus procedit. Qua in re videtur modum excedere: quantumvis

enim illi odiosa sit hominum impietas, quorsum attinet in animalia innoxia saevire? Sed quae in hominis gratiam creata erant, et vivebant in eius usum, non mirum est cum eius interitu misceri. Nihil promeriti erant asini et boves, nihil reliqua animalia: sed quia homini subiecta erant, ipso cadente, in eandem simul ruinam trahuntur. Erat terra quasi locuples domus, omnigena supellectilis copia et varietate bene instructa. Nunc quia homo et terram ipsam inquinavit suis sceleribus, et omnes quibus referta erat divitias foede corrupit, illic quoque poenae monumentum exstare voluit Dominus: quemadmodum si iudex de homine maxime scelerato et nefario poenam sumpturus, maioris ignominiae causa, domum eius funditus dirui iubeat. Atque hoc totum ad incutiendum nobis peccati horrorem spectat: quanta enim sit eius atrocitas colligere promptum est, cuius ad brutas usque creaturas effunditur.

8. *Noah invenit gratiam in oculis Domini*. Hebraica est phrasis, quae significat Deum illi propitium fuisse, et faventem. Sic enim loqui solent Hebraei: Si inveni gratiam in oculis tuis: pro eo quod est. Si tibi gratus sum, vel me dignaris benevolentia et favore. Quod ideo notandum est, quia futili argutia colligunt indocti quidam, si coram Deo gratiam inveniunt homines, sua igitur industria et meritis eam quaerere. Fateor quidem hic narrari gratum fuisse Noah Deo: quia probe et sancte vivens, purum se a communibus mundi inquinamentis servabat: sed unde talis illi integritas, nisi quia iam praeventus erat Dei gratia? Initium ergo favoris, gratuita misericordia fuit. Postea Dominus illum semel complexus, sub manu sua continuit, ne cum reliquo mundo pessum iret.

9. *Istae sunt generationes Noah*. Vox hebraica תולדות hoc proprie significat. Quanquam aliquando latius extenditur, nempe ad totam vitae historiam: atque hic videtur esse praesentis loci sensus. Nam quum praefatus esset Moses unum hominem repertum esse, quem Deus, perdere totum mundum instituens, servare vellet, breviter exponit qualis fuerit ille. Ac primo dicit fuisse iustum et integrum inter aetatis suae homines: nam aliud est hebraicum nomen דור, quod saeculum, vel aetatem sonat. תמים, pro quo vetus interpres perfectum solet reddere, tantundem valet atque integer, vel sincerus: et duplici, vel fucato, ac vano opponitur. Nec temere simul haec duo connectit Moses. Mundus enim, ut semper ducitur externo splendore, iustitiam aestimat non ab affectu cordis, sed a nudis operibus. Atqui si cupimus nos Deo probari et iusti coram ipso censeri, non manus tantum, et oculos, et pedes componere oportet in legis obsequium. Sed cordis integritas in primis requiritur, et in vera definitione iustitiae priorem locum tenet. Sciamus tamen iustos vocari, et integros, non qui absoluti sint omni ex parte, et quibus nihil desit, sed qui rectitudinem pure et ex animo colunt. Scimus enim Deum non agere summo iure cum suis, ut ad perfectam legis normam eorum vitam exigat: nam modo ne in illis regnet hypocrisis, sed vigeat purum recti studium, et eorum corda occupet, iustos pro sua indulgentia pronunciat. Particula: *In suis generationibus*, emphatica est. Iam enim saepius dixit, et mox iterum repetet, nihil fuisse corruptius illo saeculo. Itaque mirabile fuit constantiae exemplum, quod undique scelerum foetore circumdatus, contagionem inde nullam contraxit. Scimus quanta sit vis consuetudinis, ut nihil difficilius sit quam sancte versari inter impios, nec malis eorum exemplis abduci. Vix centesimus quisque est qui non in ore habeat diabolicum illud proverbium, Ululandum esse inter lupos: et maior pars legem sibi ex communi usu statuens licitum esse iudicat quidquid vulgo receptum est. Caeterum ut hic laudatur singularis virtus Noah, ita meminerimus nobis praescribi quid agendum sit, toto mundo in perniciem suam ruente. Si hodie adeo vitiati sunt hominum mores, et tota vitae ratio tam confusa, ut rarissima sit probitas: magis foeda et horribilis fuit confusio tempore Noah, ut ne unum quidem haberet in Dei cultu et recti studio socium. Si potuit ille contra totius mundi corruptelas et tam densos ac violentos iniquitatis impetus eniti: nulla nos manet excusatio, nisi eadem animi fortitudine per innumera vitiorum obstacula rectum cursum prosequimur. Nec a verisimilitudine abhorret, aetates dixisse Mosen plurali numero, quo melius exprimeret quam strenuus et invictus athleta fuerit Noah, quem tot saecula non mutarunt. Ad haec quem tenuerit colendae iustitiae modum exponitur in contextu, nempe quod ambulaverit cum Deo: quam virtutem etiam in sancto patre Enoch laudavit proximo capite, ubi diximus quid hoc valeret. Quum tanta esset morum corruptio in terra, si hominum respectum habuisset Noah, abreptus esset in profundum labyrinthum. Unicum ergo remedium videt, si posthabitis hominibus, sensus omnes suos ad Deum colligat, et eum sibi constituat vitae arbitrum. Unde apparet quam stulte clamitent papistae, sequendos esse patres: quum diserte spiritus ab hominum imitatione revocet, nisi quatenus ad Deum nos ducunt. Quod iterum tres eius filios nominat Moses, huc respicit ut sciamus, ut maxima tristitia, qua fere consumi potuit, datum tamen illi fuisse animum gignendae sobolis, ut Deus sepositum aliquod haberet exiguum semen.

11. *Et corrupta erat terra coram Deo*. Priore membro designat Moses impium Dei contemptum, quod nulla amplius religio fuerit in mundo: sed exstincta iustitiae luce, omnes ad peccandum proiecti

fuerint. Secundo membro declarat grassatam esse nocendi libidinem, fraudes, iniurias, rapinas, omneque genus iniustitiae. Atque hi sunt impietatis fructus, ut homines, postquam a Deo defecerint, mutuae inter se aequitatis obliti, ad immanem truculentiam, ad rapinas, et quasvis oppressiones ferantur. Ac rursus inculcat Deum hoc vidisse, ut longam eius tolerantiam nobis commendet. Terra hic pro incolis sumitur: et mox sequitur expositio, Quod omnis caro corruperit viam suam. Carnis vero nomen non sonat in malam partem, ut prius: sed absque sinistra denotatione pro hominibus accipitur, quemadmodum aliis scripturae locis (Esaiae 40, 5. Zach. 2, 13): Videbit omnis caro gloriam Domini. Item, Sileat a facie Dominis omnis caro.

13. *Dixit itaque Deus ad Noah.* Hic narrare incipit Moses qualiter servatus fuerit Noah. Ac primo dicit patefactum illi fuisse Dei consilium de mundo perdendo. Secundo, datum fuisse exstruendae arcae mandatum. Tertio, promissam illi esse salutem, si Deo obsequutus in arcam se abderet. Haec capita distincte notanda sunt: sicuti apostolus, quum fidem Noah praedicat, timorem et obedientiam cum fiducia coniungit (Hebr. 11, 7). Certum est autem eo consilio admonitum fuisse Noah de horribili vindicta quae instabat, non solum ut confirmaretur in sancto proposito, sed ut timore coactus oblatam sibi gratiam ardentius expeteret. Scimus ut malorum impunitas sit interdum bonis quoque peccandi illecebra: poenae igitur futurae denunciatio valere debuit ad fraenandum sancti viri animum: ne paulatim labendo penitus tandem in eandem lasciviam deflueret. Alterum tamen illud praecipue spectavit Deus, ut terribile mundi exitium assidue sibi ante oculos ponens, ad metum et sollicitudinem magis ac magis stimularetur. Necesse enim erat ut desperatione alibi confusus, salutem suam fide in arcam includeret. Quamdiu enim vitam sibi pollicitus fuisset in terra, nunquam ad aedificium arcae, ut decebat, intentus fuisset: tremefactus autem Dei iudicio promissionem vitae sibi datam cupide amplectitur. Non subsistit amplius in naturalibus vitae causis, vel mediis: sed recumbit in solum Dei foedus, quo mirabiliter servandus erat. Nullus illi molestus vel difficilis est labor, nullo taedio frangitur. Acrior enim ad eum pungendum est irae Dei stimulus quam ut carnis delitiis indormiat, vel fatiscat sub tentationibus, vel remoram illi vanae spes afferant: quin potius se ipsum tam ad fugienda peccata, quam ad quaerendum remedium sollicitat. Atque hanc fidei eius non minimam fuisse partem apostolus docet, quod scilicet ab iis quae non videbantur metuens, arcam aptavit. Quum simpliciter de fide agitur, tamen in rationem veniunt misericordia et gratuita promissio: sed quum exprimere volumus omnes eius partes, totamque vim et naturam eius excutere, necesse est timorem quoque adiungi. Et sane nemo unquam serio ad Dei misericordiam confugiet, nisi qui Dei minis tactus, iudicium aeternae mortis quod illae denunciant horrebit, ut sibi in peccatis displiceat, non indulgeat secure vitiis suis, neque torpeat in sordibus: sed ad malorum suorum medicinam anxius suspiret. Et singulare fuit gratiae privilegium, quod Deus Noah de futuro diluvio admonuit. Minas quidem communiter electis et reprobis plerumque proponi iubet, ut ad poenitentiam utrosque invitans, priores humiliet, hos vero reddat inexcusabiles. Sed dum maior pars surdis auribus respuit quidquid dicitur, peculiariter ad suos, qui sunt adhuc sanabiles, convertit sermonem, ut iudicii sui metu eos ad pietatem erudiat. Videri tunc poterat optabilis impiorum conditio, prae anxietate sancti Noah. Illi sibi in suis delitiis secure blandiebantur: scimus enim quid de illius temporis luxuria pronunciet Christus (Luc. 17, 26). Sanctus vir interea, quasi singulis momentis obruenda esset terra, anxius et moestus gemebat. Verum si finem expendas, Deus inaestimabili beneficio servum suum dignatus est, quum illi periculum denunciavit a quo caveret.

Repleta est terra iniquitate a facie eorum. Significat Deus e medio tollendos esse, ut purgetur terra, quam homines tam scelerati sua praesentia inquinant. Porro non ideo solam iniquitatem commemorat, et violentiam, fraudes, rapinas quas inter se exercebant, quia ius suum remittere velit, sed quia crassior erat haec et quasi palpabilis scelerum demonstratio.

14. *Fac tibi arcam e lignis gopher.* Sequitur mandatum exstruendae arcae, in quo Deus mirifice servi sui fidem et obedientiam probavit. Sed de structura non est cur anxie laboremus: nisi quatenus ad aedificationem nostram interest. Primum, de specie ligni non convenit, etiam inter Iudaeos. Gopher enim alii cedrum, alii abietem, alii pinum interpretantur. Variant etiam in tabulatis, quia putant multi sentinam fuisse quarto loco, quae excrementa et alias immunditias reciperet. Alii in triplici contignatione quinque mansiones faciunt, quarum summam avibus destinant. Sunt qui putent non ultra tres ordines fuisse in altitudinem, sed qui mediis tabulatis inter se distincti fuerint. Praeterea de fenestra non consentiunt: quibusdam enim videtur non unam tantum sed plures fuisse. Sunt etiam qui dicant fuisse apertas ad recipiendum aërem. Alii autem contendunt tantum lucis causa fuisse compositas, ideoque obductas fuisse crystallo, et illitas bitumine. Mihi videtur magis probabile unam fuisse duntaxat, neque lucis causa excisam, sed quae clausa maneret, nisi quum poscebat usus eam ape-

riri, ut postea videbimus. Deinde triplicem fuisse contignationem, et separatas domunculas, ratione nobis incognita. Difficilior obiicitur quaestio de magnitudine. Nam olim profani quidam homines suis sannis Mosen vexarunt, quod tam angusto spatio ingentem animalium turbam inclusam finxisset: cuius pars tertia vix quatuor elephantos caperet. Hanc obiectionem solvit Origenes, cubitum geometricum a Mose notari dicens, qui sextuplo maior est quam vulgaris: in cuius sententiam descendit Augustinus libro de Civitate Dei 15 et lib. 1. Quaestionum in Genesin. Fateor equidem quod obtendunt, Mosen qui edoctus fuerat in omni scientia Aegyptiorum, non fuisse geometriae expertem: sed quum sciamus ubique crassa Minerva ad captum vulgi loquutum esse, et consulto abstinuisse a disputationibus acutis, quae scholam et interiores literas saperent, mihi nequaquam persuadeo hoc loco praeter suum morem geometrica subtilitate usum esse. Certe capite primo non disseruit argute de astris, ut philosophum decebat, sed populariter ex rudium adspectu potius quam ex re ipsa, solem et lunam duo luminaria magna vocavit. Ita ubique perspicere licet, usitatis nominibus res omnis generis fuisse ab eo designatas. Caeterum quis tunc fuerit cubiti modus ignoro: quia mihi sufficit non latuisse Deum (quem sine controversia primarium arcae fabrum agnosco) quarum rerum capax esset locus quem servo suo descripsit. Si extraordinariam Dei potentiam excludas ab hac historia, meras fabulas narrari dices. Nobis vero, qui fatemur incredibili miraculo servatas fuisse mundi reliquias, adeo absurdum videri non debet multa hic referri prodigia, ut potius inde melius refulgeat arcana illa et incomprehensibilis Dei virtus, quae sensus omnes nostros longe superat. Hoc Porphyrius vel quispiam alius canis fabulosum esse obganniet, quia non apparet ratio, vel quia est insolitum, vel quia repugnat communis ordo naturae. Ego regero contra, totam hanc Mosis narrationem, nisi miraculis referta esset, frigidam et ieiunam, et ridiculam fore dico. Qui vero immensam divinae omnipotentiae abyssum in hac historia reputabit, ut par est, reverenter potius stupebit quam proterve rideat. Quod allegorice ad Christi corpus Augustinus figuram arcae trahit, tam lib. 15 de Civitate Dei, quam 12 adversus Faustum, consulto praetereo, quia nihil illic fere reperio solidi. Origenes etiam audacius allegoriis ludit: sed nihil utilius est quam in genuina rerum tractatione insistere. Arcam fuisse ecclesiae imaginem certum est, teste Petro (1. Pet. 3, 21): verum singulas eius partes ad ecclesiam aptare, minime consentaneum est: ut suo loco iterum attingam.

18. *Et statuam pactum meum tecum.* Quia plusquam difficilis erat arcae fabrica, et innumera subinde obstacula supervenire poterant quae abrumperent inceptum opus, addita promissione servum suum Deus confirmat. Ita animatus fuit Noah ad parendum Deo, dum eius promissione fretus, non irritum fore suum laborem confidit. Tunc enim demum libenter amplectimur Dei mandata, ubi accedit promissio quae non frustra nos operam consumere doceat. Unde apparet quam stulte desipiant papistae, qui homines nugantur abduci fidei doctrina a recte agendi studio. Qualis enim erit nostra alacritas ad recte agendum nisi praeluceat fides? Sciamus ergo solas esse Dei promissiones quae nos vivificant, et singulis membris nostris inspirant vigorem ad parendum Deo: sine ipsis vero nos non modo ignavos torpere, sed prope exanimes, ut neque pedes neque manus suum faciant officium. Ac proinde quoties languemus, vel remissiores sumus quam oporteat, ad bona opera, nobis occurrant promissiones Dei, quae tarditatem nostram corrigant. Sic (teste Paulo, ad Coloss. 1, 5) viget in sanctis caritas propter spem in coelis repositam. Praesertim vero ne deficiant in medio itinere fideles, necesse est verbo Dei confirmari: ut certo statuant se non aërem verberare, ut loquuntur: sed in promissione sibi data acquiescentes, securi de successu, vocantem Deum sequantur. Tenenda igitur est haec connexio, quod postquam praecepit Deus servo suo Noah quid facere ipsum velit, quo illum sibi obsequentem habeat, testatur se nihil frustra ab eo exigere. Summa autem pacti huius, de quo loquitur Moses, erat, Noah futurum incolumem, quamvis totus mundus diluvio periret. Tacita enim subest antithesis, quod toto mundo reiecto, peculiare sancire foedus velit Dominus cum unico Noah. Quare hanc Dei promissionem, vel hoc pactum, instar muri ferrei opponere debuit Noah contra omnes mortis terrores: sicuti consilium Dei fuit vitam a morte hoc solo verbo discernere. Pactum vero hac lege cum eo sancitur, ut in eius gratiam servetur eius familia: deinde bruta animalia ad reparandum novum mundum. Qua de re plura dicturus sum cap. 9.

19. *Et ex omni vivente.* Animalia omnis carnis vocat cuiuscunque sint generis. Bina autem dicit, non quod unum par solum ex singulis speciebus receptum fuerit in arcam, (paulo post enim videbimus terna fuisse paria: et unum praetereà animal ex generibus mundis, quod Noah postea in sacrificium offerret) sed quia hic tantum de sobole fit mentio, numerus diserte nondum exprimitur: sed tantum mares copulantur cum feminis, ut inde concipiat Noah totius mundi reparationem.

22. *Et fecit Noah.* Brevibus quidem verbis, sed plus quam magnifice hic Moses commendat fidem Noah. Mirantur imperiti quod apostolus ad Hebr.

11, 7 illum iustitiae quae secundum fidem est, faciat haeredem. Quasi vero non prodierit ex hoc fonte quidquid virtutum, et quidquid laude dignum in sancto viro fuit. Venire enim in mentem debet quibus tentationum machinis assidue concussum fuerit eius pectus. Primum ipsa moles arcae potuit obruere omnes eius sensus, ut ne digitum quidem ad opus inchoandum tolleret. Quanta arborum congeries caedenda fuit, sibi proponant lectores: quantus fuerit vecturae labor, quanta difficultas coagmentandi. Iam res in longum tempus differebatur. Sanctum enim virum ultra annos centum in labore molestissimo occupari oportuit. Nec vero putandum est tam stupidum fuisse quin venerint illi in mentem eiusmodi obstacula. Adde quod vix sperandum fuit passuros esse eius saeculi homines ut cum eorum ignominia sibi privatim salutem promitteret. Prius de immani eorum truculentia dictum fuit. Minime ergo dubium est quin homines modestos et simplices sine causa quotidie lacesserent. Haec vero plausibilis insultandi occasio fuit, quod Noah passim arbores caedendo terram nudaret, ac illos fraudaret variis commodis. Vulgare proverbium est: De umbra asini protervos homines et iurgiosos litigare. Quid igitur pro tot arborum umbris facturos putasset Noah saevos illos Cyclopes, qui ad omnem violentiam exercitati, ferociendi ansam undique captabant? Sed hoc ad inflammandam eorum rabiem praecipuum fuit, quod sibi asylum fabricans, omnes exitio addiceret. Certe nisi cohibiti fuissent robusta Dei manu, centies lapidassent sanctum virum: probabile tamen est, non usque eo repressam fuisse intemperiem quin scommatibus et ludibriis subinde eum incesserent, adeoque lacerarent multis probris, et atrocibus minis impeterent. Imo non arbitror abstinuisse manus ab opere turbando. Ergo quamvis alacriter mandatum sibi opus aggressus foret, potuit tamen quotannis plus millies labascere eius constantia, nisi valde firmas egisset radices. Ad haec quum res esset per se impossibilis, unde unius anni annona? unde tot animalibus pabulum? Reponere iubetur quod toti familiae, pecoribus, et feris bestiis, avibus denique in victum decem mensium sufficiat. Hoc vero ridiculum, postquam ab agricultura traductus erat ad arcae fabricam, illi mandari ut duplicem proventum colligeret: sed in pabulo animalium multo plus erat negotii. Ergo suspicari poterat Deum sibi illudere. Postremum erat ut animalia omne genus congregaret. Quasi vero ad manum haberet sylvestres belluas, vel cicurare posset: ut in ergastulo lupi cum agnis, tigres cum leporibus, leones cum bobus, tanquam oves in suo stabulo habitarent. Sed tentatio omnium gravissima fuit, quod vitae petendae causa iubetur in sepulcrum descendere, et se ultro privare aëre et spiritu vitali: solus enim stercorum foetor, obstructus ut erat in loco referto, statim post triduum enecare poterat quidquid illic animantium fuit. Veniant nobis in mentem tam graves, et multiplices, et diuturni sancti viri conflictus, ut sciamus quam heroica fuerit virtus ad extremum prosequi quod Deus mandaverat. Dicit quidem uno verbo Moses ipsum fecisse: sed cogitandum est quanto istud facere superius humana virtute fuerit: ut praestaret centies mori quam suscipere tam laboriosum opus, nisi aliquid altius praesenti vita spectasset. Singulare ergo obedientiae exemplum nobis hic describitur: quia Noah totum se Deo permittens, debitum illi honorem reddidit. Scimus in hac naturae pravitate quam prompti sint homines ad quaerenda effugia, et ingeniosi ad comminiscendos praetextus ne Deo pareant. Quare discamus et nos per omne genus impedimenta perrumpere, nec locum dare pravis cogitationibus, quae se Dei verbo opponunt, et quibus mentes nostras implicare conatur Satan, ne pergant quo Deus vocat. Hunc enim sibi honorem haberi maxime flagitat Deus, ut eum sinamus pro nobis sapere. Atque haec vera est fidei probatio, quum uno eius mandato contenti, ad opus nos accingimus, nec cursum reflectimus, quidquid obstaculi nobis ingerat Satan, sed alis fidei supra mundum evehimur. Exprimit etiam Moses non una tantum in parte Noah paruisse Deo, sed in omnibus fuisse obedientem. Quod diligenter notandum est: quia inde maxime oritur horribilis in vita nostra confusio: quod non possumus sine exceptione nos in totum Deo subiicere, sed parte aliqua defuncti affectus nostros eius verbo saepe miscemus. Hoc autem nomine laudatur obedientia Noah, quod integra fuerit, non dimidia: ut nihil eorum quae Dominus iusserat, praetermiserit.

CAPUT VII.

1. *Et dixit Iehova ad Noah: Ingredere tu, et omnis domus tua arcam: quia te vidi iustum coram me in aetate ista.* 2. *Ex omni animali mundo capies tibi septena septena, virum et femellam eius: et ex animali quod non mundum est, bina, virum et femellam eius.* 3. *Etiam ex volatili coeli septena, masculum et femellam: ut vivum conservetur semen in superficie omnis terrae.* 4. *Quia post dies adhuc septem ego pluam super terram quadraginta dies, et quadraginta noctes, et delebo omnem substantiam quam feci, a superficie terrae.* 5. *Et fecit Noah secundum omnia quae praeceperat ei Iehova.* 6. *Noah autem erat sexcentorum annorum quando diluvium fuit aquarum super terram.* 7. *Et ingressus Noah, et filii eius, et uxor eius, et uxores filiorum eius cum eo in arcam, propter aquas diluvii.* 8. *Ex animali mundo, et ex*

animali quod non erat mundum, et ex volatili, et ex omni quod reptat super terram. 9. *Bina bina ingressa sunt ad Noah in arcam, et masculus et femella, quemadmodum praeceperat Deus ipsi Noah.* 10. *Et fuit, post septem dies aquae diluvii fuerunt super terram.* 11. *In anno sexcentesimo annorum vitae Noah, in mense secundo, in septimadecima die mensis, die ipsa, rupti sunt omnes fontes voraginis magnae et fenestrae coeli apertae sunt.* 12. *Et fuit pluvia super terram quadraginta dies et quadraginta noctes.* 13. *Ipso eodem die ingressus est Noah, et Sem, et Cham, et Iepheth filii Noah, et uxor Noah tresque uxores filiorum eius cum illis, in arcam.* 14. *Ipsi, et omnis bestia iuxta speciem suam, et omne animal iuxta speciem suam, et omne reptile quod reptat super terram, secundum speciem suam, et omne volatile iuxta speciem suam, omnis avis, et omne alatum.* 15. *Ingressa sunt igitur ad Noah in arcam, bina bina ex omni carne in qua erat spiritus vitae.* 16. *Et quae ingressa sunt, masculus et femina ex omni carne ingressa sunt, quemadmodum praeceperat ei Deus: et clausit Iehova super eum.* 17. *Et factum est diluvium quadraginta dies super terram, et multiplicatae sunt aquae elevaveruntque arcam: itaque elevata est a terra.* 18. *Et praevaluerunt aquae, et multiplicatae sunt valde super terram, et fluitabat arca super faciem aquarum.* 19. *Roboraverunt itaque se aquae valde super terram, et operti sunt omnes montes excelsi qui erant sub universo coelo.* 20. *Quindecim cubitis superne roboraverunt se aquae, ita ut operti sint montes.* 21. *Et mortua est omnis caro quae reptabat super terram, tam de volatili quam de animali et bestia, et omni reptili quod reptat super terram, et omni homine.* 22. *Omnia in quorum nare erat anhelitus spiritus vitae, ex omnibus quae erant in sicco, mortua sunt.* 23. *Et delevit omnem substantiam vivam, quae erat super faciem terrae, ab homine usque ad iumentum, usque ad reptile, et usque ad volatile coeli: et deleta sunt e terra, et remansit tantum Noah, et qui cum eo erant in arca.* 24. *Et roboraverunt se aquae super terram, quinquaginta et centum dies.*

1. *Et dixit Iehova ad Noah.* Mihi non dubium est quin repetitis oraculis saepius confirmatus fuerit Noah, ut certe necesse erat. Iam maximos totis centum annis et tempestuosos insultus sustinuerat, et invictus athleta retulerat memorabiles victorias: sed hoc fuit acerrimum certamen, valedicere mundo, et communi vitae renunciare, ut se in arcam abderet. Integra erat tunc terrae facies: et Moses anni tempus designat quo herbae virere, et arbores florere incipiunt. Transacta erat hyems quae coeli et terrae laetitiam aspero et squalido rigore contrahit. Articulum perdendi mundi elegit Dominus in ipsa veris temperie. Initium enim diluvii Moses fuisse tradit mense secundo: quanquam scio de hac re diversas esse sententias. Sunt enim qui annum inchoant ab aequinoctio autumnali: sed ratio illa anni ordinandi magis recepta est, ut a mense Martio incipiat. Utcunque res habeat, non levis fuit tentatio, vitam cui assueverat Noah per sexcentos annos, sponte relinquere, et novum vivendi modum quaerere in abysso mortis. Iubetur migrare e mundo, ut in sepulcro vivat quod sibi laboriose fodit per annos plus centum. Cur istud? quia paulo post aquarum illuvie mergenda sit terra. Atqui nihil tale apparet: indulgent omnes conviviis, nuptias celebrant, sumptuosas exstruunt domos: denique passim lautitiae et luxuria: quemadmodum testatur Christus, saeculum illud in voluptatibus suis ebrium fuisse. Quare non abs re factum est quod Dominus servi sui animum nova promissione rursus de integro erexit et armavit, ne succumberet: quasi diceret: Hactenus fortiter laborasti inter tot scandala: sed nunc res maxime postulat ut animum colligas, ut fructum percipias laboris tui: neque exspecta dum apertis terrae venis aquae undique ebulliant, et apertis coeli cataractis opposito impetu concurrant superiores aquae, sed rebus adhuc tranquillis arcam ingressus, illic ad septem dies quietus mane: tunc subito diluvium emerget. Etsi autem nunc non afferuntur e coelo oracula, sciamus continuam verbi meditationem non supervacuam esse: nam ut novae subinde oriuntur nobis difficultates, ita Deus aliis atque aliis promissionibus fidem nostram instaurat: ut collecto vigore tandem perveniat usque ad metam. Nostrum vero est cupide audire loquentem Deum: nec pravo fastidio exercitia reiicere aut negligere quasi supervacua, quibus fidem nostram vel fovet, vel excitat, vel confirmat, prout eam vel teneram adhuc, vel languidam, vel debilem esse novit.

Quia te vidi iustum. Quum Dominus hinc sibi causam fuisse assignat servandi Noah, quia iustum cognoverit, videtur meritis operum tribuere salutis laudem: nam si servatus est Noah quia iustus erat, sequitur nos vitam bonis operibus promereri. Sed hic prudenter expendere convenit Dei consilium: nempe quod opponere voluit hominem unum toti mundo: ut in illius persona omnium iniustitiam damnaret. Iterum enim testatur iustam esse quam de mundo vindictam sumpturus est: quia unus tantum reliquus fuerit homo qui tunc iustitiam coleret, in cuius gratiam propitius est toti familiae. Si quis tamen excipiat, probari ex hoc loco Deum in servandis hominibus habere operum respectum: solutio in promptu est, non pugnare hoc cum gratuita acceptione, quod dona quae servis suis contulit, accepta habet. Notandum est primo, gratis eum amare homines, dum nihil in illis reperit, nisi odio dignum: quandoquidem nascuntur omnes filii irae, et aeternae maledictionis haeredes. Hoc re-

spectu eos sibi adoptat in Christo, et mera misericordia iustificat. Postquam hoc modo sibi eos reconciliavit, spiritu quoque regenerat in novam vitam et iustitiam. Hinc fluunt bona opera, quae necesse est Deo ipsi placere. Ita non modo fideles amat, sed eorum quoque opera. Notandum tamen est, quia semper aliquid vitii haeret in operibus, non posse probari nisi cum indulgentia. Gratia igitur Christi est quae pretium operibus conciliat, non propria ipsorum dignitas vel meritum. Non tamen negamus quin veniant in rationem coram Deo: quemadmodum hic agnoscit et acceptat iustitiam Noah, quae ex sua gratia profecta erat: atque hoc modo (sicuti loquitur Augustinus) dona sua coronet. Notandum etiam quod dicit: Vidi te iustum coram me. Quo verbo non tantum redigit in nihilum omnes iustitiae larvas, quibus non subest interior sinceritas cordis, sed ius suum sibi vendicat: ac si diceret, se solum esse idoneum iudicem aestimandae iustitiae. Particula, *In generatione hac* (sicuti dixi) ad amplificationem addita est. Adeo enim deplorata fuit saeculi illius pravitas, ut prodigii loco habitus fuerit Noah a communi labe integer.

2. *Ex omni animali mundo.* Iterum repetit quod prius de animalibus dixerat, nec frustra. Neque enim parum difficile fuit ex sylvis, montibus, et lustris colligere tantam ferarum multitudinem, quarum multae forsan species ignotae erant: et erat in plerisque eadem quam nunc cernimus ferocia. Quare sanctum virum animat Deus, ne ea difficultate territus, et spe successus abiecta, deficiat. Hic tamen aliqua primo intuitu repugnantiae species apparet: quia quum bina prius dixisset, septem nunc ponit. Solutio in promptu est: quia antehac numerum non expressit Moses, sed tantum dixit masculis addendas fuisse feminas suas comites: ac si dixisset, iussum fuisse ipsum Noah non promiscue coacervare animalia, sed paria ex illis deligere ad propagandam sobolem: Nunc autem de numero sermo est. Porro septem et septem, intellige non totidem paria ex singulis generibus, sed terna, quibus superadditur animal unum sacrificii causa. Voluit autem Dominus triplo maiorem restare mundorum animalium numerum, quod maior futurus erat hominibus illorum usus. In quo reputanda est paterna eius erga nos bonitas, qua inducitur ut nostri in omnibus rationem habeat.

3. *Ut vivum conservetur semen.* Hoc est, ut inde nascatur soboles. Caeterum hoc refertur ad ipsum Noah. Etsi enim solus Deus proprie loquendo vivificat, respicit tamen Deus quas servo suo partes iniunxerit: et ministerii respectu iubet eum animalia colligere, ut semen vivificet. Nec mirum, quum evangelii ministri dicantur vitam spiritualem conferre. In particula quae proxime sequitur: *Super faciem omnis terrae*, duplex inest consolatio, quod aquae postquam ad tempus terram operuerint, rursus sint cessurae, ut appareat superficies terrae arida. Deinde, quod non tantum superstes futurus sit Noah: sed Dei benedictione augendus sit animalium numerus, ut se longe lateque diffundat per totum orbem. Ita in medio interitu futura instauratio illi promittitur. Multus in eo est Moses ut ostendat Deum modis omnibus curasse retinendum Noah in verbi sui obsequio, et sanctum virum prorsus acquievisse. Utilis sane doctrina, praesertim quum aliquid incredibile promittit Deus, vel minatur: quum non libenter recipiunt homines, nisi quod illis videtur probabile. Iam nihil minus carnis iudicio consentaneum erat quam mundum a suo opifice deleri: quia hoc erat totum naturae ordinem ab eo sancitum evertere. Quare nisi probe admonitus fuisset Noah de hoc terribili Dei iudicio, nunquam ausus fuisset credere: ne Deum sibi ipsi contrarium fingeret. Vox היקום, qua hic utitur Moses, originem habet a stando: sed proprie singnificat quidquid vivit ac viget.

5. *Et fecit Noah iuxta omnia.* Non est nuda repetitio prioris sententiae: sed eundem et perpetuum obedientiae tenorem laudat Moses in servandis omnibus Dei mandatis: ac si diceret, quacunque in parte placuit Deo eius obedientiam probare, illum semper fuisse constantem. Nec certe uni vel alteri Dei mandato parere decet, ut mutila obedientia defunctus deinde te subducas: tenendum est enim illud Iacobi: Qui vetuit occidere, furari etiam et moechari vetuit. (Iacob. 2, 10.)

6. *Erat sexcentorum annorum.* Non sine causa iterum describit aetatem Noah. Hoc enim vitio inter alia laborat senectus, quod homines reddit magis segnes ac morosos: quo magis perspicue apparet fides Noah, quae in aetate illa non defecit. Sicuti autem magna fuerat virtus per continuos centum annos non languescere: ita non parum laudis meretur eius promptitudo, quod arcam ingredi iussus extemplo paret. Quum paulo post subiicit Moses, ingressum fuisse propter aquas diluvii, non exponi debet, quasi irruentibus aquis coactus sit in arcam fugere; sed quia verbo tremefactus diluvium, quod ridebant omnes alii, fide cernebat. Quare rursus laudatur eius fides in hac particula, quod scilicet supra coelum et terram oculos extulerit.

8. *Ex animali mundo.* Nunc exprimit Moses quod dubium adhuc erat, quomodo scilicet collecta fuerint animalia in arcam: dicit autem sponte venisse. Hoc si cui videtur absurdum, memoria repetat quod prius dictum fuit, initio omne genus animalia se obtulisse Adae, ut illis nomina imponeret. Nec sane alia de causa horremus ferarum adspectum nisi quia excusso Dei iugo imperium illud perdidimus, quo praeditus erat Adam. Fuit autem illa

quaedam naturae prioris restitutio, quum Deus ad Noah adduxit quae eius opera et ministerio servari volebat. Neque enim secus indomitas belluas in sua arca continuit Noah, quam in corte aluntur gallinae et anseres. Nec vero supervacuum est quod additur, venisse ipsa animalia sicut Deus ipsi Noah praeceperat: significat enim Deum benedixisse obsequio Noah, ne irritus esset eius labor. Impossibile erat, secundum hominem, ut momento uno talis fieret omnium animalium concursus: sed quia Noah simpliciter Deo eventum commendans, quod sibi iniunctum est exsequitur: vicissim Deus virtutem addit praecepto suo, ne effectu careat. Imo proprie loquendo, haec erat promissio Dei mandatis annexa. Ideo statuendum est, fidem Noah plus valuisse omnibus plagis et retibus ad capturam animalium: eandem quoque ianuam fuisse qua leones, et lupi, et tigres cum bobus et agnis placide se in arcam reciperent. Atque haec una ratio est, qua difficultates omnes vincamus, dum facile esse Deo persuasi quod nobis impossibile est, alacritatem ex spe concipimus. Quomodo bina ingressa sint animalia, prius dictum est. De mense quoque diversas interpretum opiniones retulimus. Nam quum Hebraei annum in rebus sacris a Martio incipiant, in negotiis autem terrenis a Septembri: vel quod idem est, duo aequinoctia duplex apud illos efficiant anni exordium: quidam putant sacrum annum hic notari, alii vero politicum. Caeterum quia prior annorum ratio divinitus ordinata fuit, et naturae etiam magis consentanea est, probabilius videtur circa vernum tempus coepisse diluvium.

11. *Rupti sunt omnes fontes.* Revocat nos Moses ad memoriam primae creationis. Terra enim naturaliter aquis operta erat: et singulari Dei beneficio factum est ut loco cesserint, quo vacuum aliquod spatium animantibus daretur. Et hoc fateri coguntur philosophi, praeter naturam esse ut aquis infra subsidentibus aliqua terrae portio emineat. Scriptura autem inter Dei miracula hoc recenset, quod maris impetum arcet quasi repagulis, ne partem terrae submergat, quae hominibus in habitationem concessa est. Dixit etiam primo capite Moses, alias aquas sursum in coelo fuisse suspensas: quemadmodum et David tradit teneri inclusas tanquam in utre. Denique in regione terrae habitabili Deus theatrum hominibus erexit: et fit arcana eius virtute ne aquae subterraneae ad nos mergendos ebulliant, et simul conspirent aquae coelestes. Nunc autem dicit Moses, quum Deus mundum perdere vellet diluvio, metas illas fuisse revulsas. Atque hic nobis considerandum est mirabile Dei consilium. Poterat enim tantum aquarum certis alveis, aut terrae venis includere, quod ad humanae vitae usus sufficeret: sed consulto inter duo sepulchra nos posuit, ne secure contemnamus eius gratiam, unde vita nostra dependet. Nam elementum aquae, quod unum ex vitae principiis constituunt philosophi, mortem nobis sursum ac deorsum minatur, nisi quatenus retinetur Dei manu. Quod dicit ruptos fuisse fontes, et apertas cataractas, metaphoricae sunt loquutiones, quibus intelligit non fluxisse aquas usitato more, nec stillasse pluviam e coelo: sed sublata distinctione, quam videmus a Deo fuisse positam, nullas amplius fuisse seras quae violentum impetum cohiberent.

12. *Et fuit pluvia.* Quanquam aquarum claustra fregit Dominus, non tamen vult uno momento erumpere, ut terram protinus absorbeant: sed pluviam diebus quadraginta continuat: partim ut Noah longa meditatione altius memoriae suae infigat quod prius verbo edoctus didicerat: partim ut impii ante mortem sentirent non inanes fuisse quas ludibrio habuerant minas. Qui enim tamdiu illuserant Dei patientiae, digni erant qui paulatim iusto eius iudicio se perire sentirent, quod illis instar fabulae per centum annos fuerat. Atque ita Dominus plerumque iudicia sua temperat, ut per otium melius expendant homines quae subito transitu possent eos attonitos reddere. Sed hic se profert mira ingenii nostri pravitas: quod si repente ira Dei se effundit, sine sensu obstupescimus: si autem progreditur certo modo, vilescit ipsa consuetudine: quia nec Dei manum libenter agnoscimus sine miraculis, et facile, quasi obducto callo, ad conspectum operum Dei obdurescimus.

13. *Ipso eodem die ingressus est Noah, et Sem.* Sequitur repetitio satis verbosa, prout historiam diluvii breviter perstringit Moses: sed tamen minime superflua. Consilium enim spiritus fuit, nos retinere in consideratione tam horrendae ultionis, cui nulla verborum atrocitas par futura erat. Ad haec nihil hic narratur non difficile creditu: quare eadem saepius inculcat Moses, ut quantumvis remota sint a sensu nostro, fidem tamen apud nos obtineant. Ita narratio de animalibus huc spectat, fide sancti Noah e sylvis et latibulis attracta esse: ex vagis suis discursibus collecta in unum locum, ac si Dei manu adducta forent. Videmus ergo ut non frustra in hac parte insistat: ut sciamus non fortuito, nec hominum industria servatas fuisse singulas animalium species: sed quia Dominus quidquid voluit salvum manere, de manu (quod aiunt) in manum ipsi Noah porrexit et obtulit.

16. *Et clausit eum Dominus.* Neque hoc temere additum est, nec leviter praeteriri decet. Oportuit amplam esse ianuam quae elephantem caperet. Nec sane ulla tam firma et tam tenax picatio, nulla etiam tam solida compactio esse potuit, ut non saltem multis rimis immensa vis aquae penetraret: praesertim in tam violenta irruptione, et iactatione

tam saeva. Ergo Moses, ut ansam praecidat vanis speculationibus, quas nobis curiositas nostra suggerit, uno verbo pronunciat, non humano artificio, sed divino miraculo factum esse ut immunis fuerit arca a diluvio. Dubium quidem non est quin tunc novo ingenio et perspicacia donatus fuerit Noah, ne quid deesset ad structuram arcae: sed ne successu careret haec ipsa gratia, necesse fuit accedere aliquid maius. Quare ne sensus nostri captu metiamur modum servandae arcae, docet Moses non pice, vel bitumine tantum, sed magis arcana Dei virtute, et opposita eius manu cohibitas fuisse aquas ne irrumperent.

17. *Et factum est diluvium.* Copiosus etiam in eo est Moses, ut totum orbem aquis submersum fuisse demonstret. Porro huc narratio referenda est, ne tribuamus fortunae diluvium quo periit mundus: quemadmodum hominibus solemne est velum aliquod obtendere Dei operibus, quod eius vel bonitatem, vel iudicia in illis obscuret. Atqui dum clare exprimitur deletum fuisse quidquid in terra vigebat, hinc colligimus certum et illustre fuisse Dei iudicium: praesertim quum solus Noah residuus maneat: propterea quod verbum, in quo continebatur salus, fide amplexus sit. Deinde in memoriam revocat quod prius diximus, quam desperata scilicet fuerit hominum impietas, et quam gravia scelera quibus ad totum orbem delendum inductus est Deus: qui certe pro sua ingenti clementia opificio suo pepercisset, si mitiori remedio vidisset fore locum. Haec autem duo e regione inter se opposita simul coniungit, quod deletum fuerit totum humanum genus, interim vero Noah cum sua familia salvus evaserit. Hinc discendum est quid illi profuerit Deum unum sequi, posthabito mundo: quod non facit Moses laudandi hominis causa, quam ut nos ad eius imitationem invitet. Caeterum ne a Deo nos abducat peccantium multitudo, patienter ferendum est quod nos ludibrio habent impii, nobisque insultant: donec exitu ipso ostendat Dominus sibi obedientiam nostram probatam esse. Hoc sensu Petrus baptismi figuram fuisse docet, quod Noah ex diluvio universali emersit (1. Pet. 3, 21): ac si diceret, modum salutis quam per baptismum consequimur, congruere cum liberatione illa Noah: quoniam hodie quoque mundus plenus est incredulis, sicuti illo tempore terram occupabant: ideoque nos a maiori turba segregare necesse sit, ut nos Dominus ab interitu eripiat. Eadem ratione apte et merito arca ecclesiae confertur. Sed tenenda est similitudo qua inter se mutuo respondent: ea autem in solo Dei verbo consistit: quia sicuti Noah Dei promissionem sequutus, collegit se cum uxore et liberis, ut sub quadam mortis specie a morte emergeret: sic nos mundo renunciare, et mori conveniet, ut nos verbo suo Dominus vivificet: neque enim alibi tuta est salutis custodia. Ridiculi vero sunt papistae, qui arcam nobis sine verbo fabricant.

CAPUT VIII.

1. *Recordatus est autem Deus Noah, et omnis bestiae, et omnis animalis quae erant cum eo in arca: et transire fecit Deus ventum super terram, et quieverunt aquae.* 2. *Et clauserunt se fontes abyssi, fenestraeque coeli, et prohibita est pluvia e coelo.* 3. *Et reversae sunt aquae a superficie terrae, eundo et redeundo, et defecerunt aquae in fine quinquaginta et centum dierum.* 4. *Et requievit arca mense septimo, septimadecima die mensis, super montes Ararat.* 5. *Et aquae ibant et deficiebant usque ad mensem decimum: in decimo, in prima mensis visa sunt cacumina montium.* 6. *Et fuit, in fine quadraginta dierum, aperuit Noah fenestram arcae quam fecerat.* 7. *Et misit corvum, et egressus est egrediendo et redeundo, donec siccarentur aquae quae erant super terram.* 8. *Deinde misit columbam a se ut videret an extenuatae essent aquae a superficie terrae.* 9. *Et non invenit columba requiem plantae pedis sui, et reversa est ad eum in arcam: quia aquae erant in superficie omnis terrae: et misit manum suam, et accepit eam, introduxitque eam ad se in arcam.* 10. *Et exspectavit adhuc septem dies alios, et addidit ut mitteret columbam ex arca.* 11. *Et venit ad eum columba tempore vespertino, et ecce, folium olivae raptum erat in ore eius, et cognovit Noah quod extenuatae essent aquae a superficie terrae.* 12. *Et exspectavit adhuc septem alios, et misit columbam: et non addidit ut reverteretur ad eum amplius.* 13. *Et fuit primo et sexcentesimo anno, primo* mense, *in prima mensis, siccatae sunt aquae a superficie terrae: removit autem Noah operimentum arcae, et vidit, et ecce siccata erat facies terrae.* 14. *Et in mense secundo, in septima et vicesima die mensis, aruit terra.* 15. *Loquutus est autem Deus ad Noah, dicendo:* 16. *Egredere ex arca, tu et uxor tua, et filii tui, et uxores filiorum tuorum tecum.* 17. *Omnem bestiam quae est tecum, ex omni carne, tam de volatili quam de animali, et omni reptili quod reptat super terram, educ tecum ut se moveant in terra, et crescant, multiplicenturque super terram.* 18. *Et egressus est Noah, et filii eius, et uxor eius, et uxores filiorum eius cum eo.* 19. *Omnis bestia, omne reptile et omne volatile, omne quod movetur super terram, secundum familias eorum egressa sunt ex arca.* 20. *Et aedificavit Noah altare Iehovae, et tulit ex omni animali mundo, et ex omni volatili mundo, et obtulit holocausta in altari.* 21. *Odoratusque est Iehova odorem quietis. Et dixit Iehova in corde suo: Non addam ut maledicam ultra terrae propter hominem: quia cogitatio*

cordis hominis mala est a pueritia sua: nec addam ultra ut percutiam omne vivens quemadmodum feci. 22. *Posthac omnibus diebus terrae, sementis et messis, frigus et aestus, et aestas et hyems, et dies et nox non cessabunt.*

1. *Recordatus est autem Deus Noah.* Nunc peculiariter descendit Moses ad illam alteram partem, Noah spe salutis sibi divinitus promissae non fuisse frustratum. Recordatio ista de qua loquitur Moses, non modo ad externam rei apparentiam (ut loquuntur) sed ad sancti quoque viri affectum referri debet. Certum quidem est, Deum ex quo semel Noah in suum praesidium receperat, nunquam fuisse illius immemorem: imo non minore miraculo factum est ne suffocatus in ergastulo periret, quam si in aquis demersus vixisset sine spiritu. Et paulo ante dixit Moses, arcana Dei clausura retentas fuisse aquas, ne in arcam penetrarent. Sed quum usque ad quintum mensem fluctuaret in aquis arca, mora illa qua passus est Dominus servum suum anxie ac misere cruciari, quaedam videri potuit oblivio. Nec dubium est quin cor eius varie aestuarit, quum se tamdiu protrahi cerneret: potuit enim colligere sibi longius prorogatam fuisse vitam, quo reliquis omnibus miserior foret. Scimus autem quam nobis usitatum sit, Deum fingere absentem, nisi quum eius praesentiam clara experientia sentimus. Etsi autem promissionem, quam semel amplexus erat, mordicus ad finem usque retinuit: graviter tamen variis tentationibus concussum fuisse credibile est: et Deus procul dubio data opera sic exercuit eius fidem et patientiam. Cur enim non triduo exstinctus est mundus? Et quorsum attinuit aquas, postquam summos montes texerant, quindecim cubitis altius surgere, nisi ut Noah et eius domestici, ad meditanda Dei iudicia melius assuefierent: periculo autem defuncti agnoscerent se ex mille mortibus ereptos? Discamus ergo hoc exemplo recumbere in Dei providentiam, dum maxime obliviosus videtur: tandem enim ipsa auxilii declaratione testabitur se fuisse nostri memorem. Quod si nos ad diffidentiam sollicitat caro, non tamen eius inquietudini cedamus: verum simul ac obrepet haec cogitatio, Deum abiecta nostri cura vel dormire, vel procul abesse, statim cum hoc clypeo occurramus: Dominus qui opem suam pollicitus est miseris, in tempore nobis aderit, ut re ipsa sentiamus illum habuisse curam nostri. Nec parum habet ponderis quod additur Deum animalium quoque fuisse recordatum: nam si propter salutem hominibus promissam, ad brutas pecudes ferasque bestias extenditur eius gratia: qualem erga filios suos futurum putamus, ubi fidem suam tam liberaliter, sancteque obstrinxit?

Et transire fecit Deus ventum. Hinc clarius liquet Mosen de effectu memoriae loqui: nempe quod re ipsa, certoque experimento cognoverit Noah vitam suam curae esse Deo. Caeterum quum arcana sua virtute siccare posset Deus terram, vento usus est: eandem quoque rationem tenuit in siccando mari rubro. Atque ita testatum esse voluit, quemadmodum aquas praesto ad obsequium habuerat ad iram suam exsequendam, sic nunc ad praestandum remedium in manu sua esse ventos. Quanquam autem hic singularis refertur historia a Mose, docemur tamen non fortuito surgere ventos, sed Dei iussu excitari: sicuti etiam dicitur (Psal. 104, 4) celeres esse Dei nuncios: et ibidem, Deum super alas eorum equitare. Denique elementorum varietas, ac contrarii motus mutuique conflictus ad praestandum Deo obsequium conspirant. Subiicit etiam Moses alia adminicula quibus factum est ut minuerentur aque, ac in suam stationem redirent. Summa est, Deum ut ordinem prius a se positum restitueret, aquas revocasse ad fines praescriptos: ut aquae coelestes, quasi concretae, in aëre penderent: aliae laterent in suis gurgitibus: aliae fluerent distinctis alveis: mare quoque in sua mole consisteret.

3. *In fine centum quinquaginta dierum.* Quidam totum tempus notari putant ab initio diluvii usque ad aquarum diminutionem: atque ita comprehendunt quadraginta dies quibus Moses continuam fuisse pluviam retulit. Ego autem sic distinguo, quod usque ad diem quadragesimum, novis subinde incrementis aquae sese extulerint: deinde eundem fere statum tenuerint centum et quinquaginta diebus: uterque enim numerus, menses sex, et paulo plus dimidio efficit. Dicit autem Moses circiter finem septimi mensis sic apparuisse aquarum diminutionem ut arca subsideret in summo cacumine montis, vel fundum aliquem attingeret. Ac toto illo temporis spatio clarius ostendere voluit Dominus horrendam illam mundi vastitatem non casu fortuito terris incubuisse, sed illustre esse iudicii sui documentum: liberationem vero Noah magnificum fuisse, et aeterna memoria dignum gratiae suae opus. Quanquam si mensem septimum a principio anni numeres (quod nonnulli faciunt) non autem ex quo arcam ingressus est Noah, residentia de qua loquitur Moses, citius contigit, nempe quum iam a quinque mensibus fluctuare coepisset arca. Si haec secunda sententia recipitur, eadem erit decem mensium ratio: sensus enim erit, octavo post coeptum diluvium mense exstitisse montium cacumina. De nomine Ararat sequor quod magis receptum est. Nec sane video cur quidam Armeniam esse negent: cuius altissimos esse montes a vetustis scriptoribus uno fere consensu proditum est. Chaldaeus etiam paraphrastes speciem designat, quod fuerint montes Cardu, quos alii Carduenos vocant. Quod autem Iosephus arcae fragmenta suo tempore illic reperta

fuisse tradidit, et Hieronymus suo quoque tempore residua mansisse, verumne sit, in medio relinquo.

6. *In fine quadraginta dierum.* Hinc coniicere licet quanta anxietate constrictum fuerit sancti viri pectus. Postquam in solido loco arcam haerere senserat, non tamen ante diem quadragesimum audet fenestram aperire: non quod exanimis torperet: sed quod tam formidabile vindictae Dei exemplum tanto eum metu, simul et moerore percusserat, ut omni consilio destitutus in arcae suae latibulo tacitus quiesceret. Tandem corvum emittit, a quo certius indicium siccatae terrae accipiat. Sed corvus nonnisi foedas paludes cernens, circumvolitans receptum statim quaerit. Nec vero dubito quin de industria corvum elegerit Noah, quem sciebat cadaverum odore allici posse, ut longius evolaret, si iam animalibus patuisset terra: atqui corvus obvolitans, non longius discedit. Miror autem unde negatio, quae in hebraico Mosis textu non habetur, in graecam et latinam versionem obrepserit: quum sensum prorsus mutet. Inde nata est fabula, retentum fuisse corvum inventis cadaveribus, ut hospitem suum negligeret. Postea sequutae sunt futiles allegoriae: ut semper nugari appetit hominum curiositas. Atqui primo egressu columba imitata est corvum, quia revolavit in arcam, deinde ramum olivae in rostro suo attulit: tertio, quasi manumissa, libero coelo et libera terra fruitur. In ramo olivae quidam philosophantur: quia pacis insigne erat apud veteres, sicut laurus victoriae. Sed potius existimo, quod olea non nascatur in montibus, nec valde procera sit arbor, Dominum dedisse aliquod signum servo suo unde colligeret amoenas regiones et feraces bonarum frugum iam aquis purgatas esse. Quia Hieronymi versio habet, ramum fuisse virentibus foliis, qui putarunt diluvium coepisse mense Septembri, opinionis suae confirmationem inde sumunt. Atqui verba Mosis nihil tale sonant. Et fieri potest ut Dominus, volens Noah animam recreare, columbae ramum obtulerit, qui sub aquis non prorsus emarcuerat.

15. *Loquutus est autem Deus ad Noah.* Etsi non parum expavefactus erat Noah Dei iudicio, laudatur tamen hac in parte eius tolerantia quod terram habens ante oculos, quae domicilium offerret, non audet tamen exire. Nimiae timiditati, atque etiam ignaviae hoc tribuerent profani homines: sed sancta est timiditas, quae ex fidei obedientia nascitur. Sciamus ergo sancta modestia retentum fuisse Noah, ne sibi frui permitteret naturae beneficio, donec praeeuntem haberet Dei vocem. Paucis quidem verbis hoc perstringit Moses: sed ad rem ipsam attendere convenit. Sponte autem hoc in mentem venire omnibus debet, quantae virtutis fuerit, post incredibile unius anni taedium, ubi diluvium cessavit, et illuxit nova vita, non tamen ex sepulchro pedem movere sine mandato Dei. Ita videmus continuo fidei tenore obsequutum esse Deo sanctum hominem: quia Deo iubente ingressus erat arcam, illic continetur donec exitum Deus patefaciat: et in suo foetore iacere mavult quam liberum spiritum colligere, donec migrationem suam sentiat placere Deo. In rebus etiam minutis hanc moderationem nobis scriptura commendat, ne quid tentemus nisi certa conscientia. Quo minus in seriis negotiis ferenda est hominum temeritas, si Deo inconsulto facere sibi concedant quod visum est. Non est quidem exspectandum ut specialibus oraculis in singula momenta pronunciet Deus quid facto opus sit: pendere tamen nos ex ore eius decet, ut certo persuasi simus nihil nos aggredi nisi eius verbo consentaneum. Petendus est etiam spiritus prudentiae et consilii, quo nunquam eos destituit qui se dociles et morigeros eius mandatis praebent. Hoc sensu refert Moses Noah egressum esse ex arca, postquam coelesti oraculo fretus cognovit novam sibi habitationem in terra dari.

17. *Crescant, multiplicenturque.* His verbis erigere voluit Dominus animum Noah, ut confideret servatam fuisse in arca sobolem, quae ad totum mundum replendum excresceret. In summa, promittitur ipsi Noah mundi reparatio: ut sciat mundum in arca fuisse inclusum, nec perpetuam fore, cuius conspectu exanimis concidere poterat, solitudinem ac vastitatem.

20. *Aedificavit altare Domino.* Sicut multis documentis obedientiam suam testatus fuerat Noah, sic gratitudinis suae specimen nunc edit. Docet autem hic locus instituta fuisse ab initio sacrificia in hunc finem, ut se homines talibus exercitiis ad celebrandam Dei bonitatem, et gratias illi agendas assuefacerent. Sufficeret quidem Deo nuda linguae confessio, imo tacita agnitio cordis: sed scimus quam multis incitamentis indigeat nostra pigrities. Ergo quum olim sancti patres suam erga Deum pietatem sacrificiis professi sunt, minime supervacuus fuit eorum usus. Adde quod semper illis ante oculos symbola proponi oportuit, quibus admonerentur nihil sibi esse cum Deo absque mediatore. Nunc Christi exhibitio umbras illas veteres sustulit. Quare adminiculis utamur quae Dominus praescripsit. Porro quum dico sacrificia celebrandis Dei beneficiis in usu fuisse sanctis patribus, de una tantum specie loquor: nam haec oblatio Noah pacificis respondet ac primitiis. Sed hic quaeritur quo instinctu obtulerit Noah Deo sacrificium: quia nullum habebat mandatum. Respondeo, quamvis diserte non exprimat Moses Deum iussisse ut id faceret, posse tamen ex consequentibus certum iudicium fieri, adeoque ex toto contextu, subnixum fuisse Noah Dei verbo, eiusque mandato fretum, cultum hunc praestitisse, quem illi placere indubie sciebat.

Diximus antehac ex unaquaque specie servatum fuisse seorsum unum animal, diximus quorsum id fieret. Porro destinari in sacrificium animalia inutile erat, nisi consilium hoc Dei patefactum esset sancto Noah, qui sacerdos erat futurus ad mactandas victimas. Ad haec dicit Moses delecta fuisse sacrificia ex mundis animalibus. Atqui certum est Noah non finxisse sibi discrimen: sicuti non est in hominum arbitrio. Unde conficitur, nihil nisi Deo autore susceptum ab eo fuisse. Continuo etiam post subiicit Moses odorem sacrificii gratum fuisse Deo. Tenenda autem est generalis regula, foetere coram Deo cultus omnes qui fidei odore perfusi non sunt. Sciamus ergo altare Noah fundatum fuisse in Dei verbo. Et idem verbum instar salis fuisse eius sacrificiis, ne insipida essent.

21. *Et odoratus est Iehova odorem.* Odorem quietis nominat Moses, quo placatus fuit Deus, ac si rite litatum esse dixisset. Caeterum nihil absurdius est quam Deum imaginari putido viscerum et carnis fumo fuisse placatum. Sed Moses hic suo more Deum humana persona induit, ut se ad rudis populi captum accommodet. Neque etiam putandum est ipsum sacrificandi ritum per se gratum fuisse Deo tanquam meritorium opus: sed finem operis inspicere convenit, non autem haerere in externa larva. Quid sibi aliud voluit Noah quam profiteri suam et animalium vitam unius Dei misericordiae se acceptam referre? Haec pietas bonum suavemque odorem coram Deo spiravit, quemadmodum habetur (Psal. 116, 12): Quid rependam Domino pro omnibus quae contulit? Calicem salutis accipiam, et nomen Domini invocabo.

Dixit Iehova in corde suo. Sensus est, Deo fuisse hoc decretum, ne posthac terrae malediceret. Ac magnum pondus habet loquutio: quanquam enim non retractat Deus quod palam ore protulit, magis tamen afficimur quum audimus aliquid esse illi fixum apud se: quia tale interius decretum nullo modo a creaturis pendet. Summa est, quod certo statuerit Deus mundum posthac diluvio nunquam perdere. Neque enim Maledicendi verbum generaliter accipitur: quia scimus quantum perierit ex terrae foecunditate, postquam corrupta est hominis peccato, et quotidie variis modis sentimus eam maledici. Et se ipsum exponit paulo post, dicens, *Non percutiam ultra animam viventem.* Neque enim his verbis quamlibet vindictam designat: sed quae deleat orbem terrarum et interitum afferat tam humano generi quam reliquis animalibus: ac si diceret, se mundum restituisse hac lege ut posthac diluvio non pereat. Sic quum Dominus (Iesa. 54, 9) pronunciat se una populi captivitate fore contentum, eam comparat aquis Noah, quibus terram nonnisi semel submergi voluit.

Quia cogitatio cordis humani. Videtur parum congruere haec ratio: nam si tanta est hominis pravitas quae iram Dei provocare non desinat, necesse est ut accersat mundo exitium. Imo videtur secum pugnare Deus, qui prius arguebat perdendum esse mundum, quia desperata erat eius perversitas. Sed hic altius eius consilium expendere oportet: vult Deus aliquam esse hominum societatem, quae in terra habitet. Atqui si tractandi sint pro meritis, quotidianis diluviis opus foret. Quare ita se poenas sumpturum docet de sceleribus secundi mundi, ut tamen conservet aliquam terrae faciem, nec absumat creaturas quibus eam ornavit. Ut videmus talem adhiberi modum tam publicis quam specialibus Dei iudiciis, ut constet tamen mundi universitas, et natura cursum suum retineat. Porro quum hic pronunciet Deus quales usque ad finem mundi futuri sint homines, palam est totum genus humanum pravitatis et malitiae damnari. Nec tantum de corruptis moribus fertur sententia: sed ingenita illis vitiositas esse dicitur, unde nihil quam mala scaturiant. Miror autem unde obrepserit adulterina illa versio, quod cogitatio prona sit ad malum: nisi quod credibile est locum sic fuisse ab iis corruptum qui de naturae humanae corruptione nimis philosophice disputarunt. Durum illis videbatur, hominem quasi diaboli mancipium subiicere peccato. Ergo mitigandi causa, propensum esse ad vitia dixerunt. Sed quum e coelo detonat coelestis index, malas esse cogitationes, quid lenire iuvat quod nihilominus fixum manet? Agnoscant igitur homines se vitiosum esse figmentum, quales ex Adam nascuntur: ideoque nonnisi pravas cogitationes se fingere, donec fiant novum Christi opificium, ac eius spiritu in aliam vitam formentur. Nec dubium est quin Dominus ipsam mentem hominis pravam et vitio prorsus infectam esse dicat, ut omnes quae inde prodeunt cogitationes malae sint. Si talis est in ipso fonte defectus, sequitur affectus omnes esse malos, et opera iisdem sordibus adspersa esse: quia necesse sit ut suam sapiant originem. Non enim tantum dicit homines male interdum cogitare: sed indefinita est oratio, quae arborem cum fructibus complectitur. Nec obstat quod carnales et profani homines generoso saepe ingenio pollent, consilia suscipiant in speciem honesta, et quaedam virtutis documenta edant. Nam quia mentem habent Dei contemptu, superbia, amore sui, ambitione, hypocrisi, fraudibus, vanitate corruptam, fieri non potest quin omnes eorum cogitationes talibus vitiis sint implicitae. Rursus tendere nequeunt in rectum finem: unde fit ut obliquae et contortae, sicuti sunt, iudicentur. Omnia enim quae sub virtutis colore placent, instar vini sunt foetido vasis odore corrupti. Nam (sicuti prius dictum est) ipsi quoque naturae affectus, qui per se sunt laudabiles, originali tamen peccato vitiati sunt, ac propter intemperiem a sua

natura degenerant: quales sunt, mutuus amor inter coniuges, paternus amor erga liberos, et similes. Et particula quae additur: *A pueritia*, melius exprimit homines nasci malos: ut ostendat, simul ac per aetatem cogitationes formare incipiunt, se habere corruptam mentis radicem. Philosophi, quod naturae hic Deus adscribit, in habitum transferentes, inscitiam suam produnt. Nec mirum: placemus enim nobis, ac blandimur: ita non perspicimus quam lethalis sit peccati contagio, et quanta pravitas sensus omnes nostros occupet. Acquiescendum tamen est Dei iudicio, ubi hominem pronunciat sic peccato esse mancipatum, ut nihil sani nec sinceri proferat. Quanquam simul tenendum est culpam in Deum reiici non posse, cuius origo est in defectione primi hominis, qua ordo creationis eversus est. Deinde huius servitutis praetextu non eximi a culpa et reatu homines: quia etsi toti ad malum ruunt, non tamen extrinseca vi trahuntur, sed proprio cordis sui motu: denique nonnisi voluntarie peccant.

22. *Posthac omnibus diebus.* His verbis iterum restituitur mundus in integrum. Tanta enim rerum omnium confusio et deformitas terram obruerant, ut quadam renovatione opus esset. Qua ratione Petrus veterem mundum appellat, qui diluvio periit (2. Petr. 3, 6). Denique ordinis naturae interruptio fuerat diluvium. Desierant enim solis et lunae vices: nulla hyemis et aestatis distinctio. Quare testatur Dominus sibi placere ut omnia recuperent suum vigorem: et redeant ad suas functiones. Perperam Iudaei annum in sex partes dividunt, quia Moses, aestatem hyemi opponens, populari more totum annum sic partitur. Nec dubium est quin per frigus et calorem eadem tempora designet. Sub nominibus sementis et messis commoda notat quae ex coeli et aëris temperie ad homines perveniunt. Si quis obiiciat, non cerni quotannis aequale temperamentum: responsio in promptu est, turbari quidem nostris vitiis mundi ordinem, ut multi sint inaequales motus: saepe sol iustum calorem neget, nives aut grandines in roris locum succedant, aër variis tempestatibus misceatur: sed quamvis non ita temperetur mundus, ut perpetua sit aequalitas, cernimus tamen praevalere naturae ordinem, ut quotannis recurrant hyems et aestas, continua sit dierum et noctium successio, terra suas fruges aestate et autumno pariat. Dicit autem *cunctis diebus terrae*, pro eo quod est, quamdiu durabit terra.

CAPUT IX.

1. *Et benedixit Deus Noah, et filiis eius: et dixit ad eos: Crescite, et multiplicamini, et replete terram.* 2. *Et timor vester et pavor vester erit super omnem bestiam terrae, et super omne volatile coeli, cum omnibus quae gradiuntur in terra, et omnibus piscibus maris:* quia *manui vestrae tradita sunt.* 3. *Omne reptile quod vivit, vobis erit ad vescendum: sicut virentem herbam dedi vobis omnia.* 4. *Verumtamen carnem cum anima eius, sanguine eius, non comedetis.* 5. *Et profecto sanguinem vestrum, qui vobis est in animas, requiram: de manu omnis bestiae requiram illum, et de manu hominis, et de manu viri fratris eius requiram animam hominis.* 6. *Qui effuderit sanguinem hominis in homine, sanguis eius effundetur: quia ad imaginem Dei fecit hominem.* 7. *Et vos crescite, et multiplicamini, et generate in terra, et multipliceminí in ea.* 8. *Et dixit Deus ad Noah et ad filios eius qui cum eo erant, dicendo:* 9. *Et ego, ecce ego statuo pactum meum vobiscum, et cum semine vestro post vos.* 10. *Et cum omni anima vivente quae est vobiscum, tam cum volatili quam cum animali, et omni bestia terrae vobiscum, ab omnibus quae egressa sunt ex arca: cum omni* inquam *bestia terrae.* 11. *Et statuam pactum meum vobiscum, et non excidetur omnis caro ultra ab aquis diluvii, et non erit ultra diluvium, ut disperdat terram.* 12. *Et dixit Deus: Hoc est signum foederis quod ego do inter me et vos, et omnem animam viventem quae est vobiscum in generationes saeculi:* 13. *Arcum meum ponam in nube et erit in signum foederis inter me et terram.* 14. *Et erit, quum obnubilavero nubem super terram, tunc apparebit arcus in nube.* 15. *Et recordabor foederis mei quod est inter me et vos, et omnem animam viventem cum omni carne: et non erit ultra aqua ad diluvium, ut disperdat omnem carnem.* 16. *Et erit arcus in nube, et videbo illum, ut recorder pacti perpetui inter Deum et omnem animam viventem cum omni carne quae est super terram.* 17. *Et dixit Deus ad Noah: Hoc est signum foederis quod statui inter me et omnem carnem quae est super terram.* 18. *Erant autem filii Noah qui egressi sunt de arca Sem, Cham et Iepheth: et Cham est pater Chenaan.* 19. *Tres isti, filii Noah: et ab istis dispersa est universa terra.* 20. *Coepit vero Noah colere terram et plantavit vineam.* 21. *Et bibit de vino, et inebriatus est, et discooperuit se in medio tabernaculi sui.* 22. *Et vidit Cham pater Chenaan turpitudinem patris sui, et nunciavit duobus fratribus suis in platea.* 23. *Et tulerunt Sem et Iepheth vestimentum, et posuerunt super humerum ambo ipsi: et euntes retrorsum, operuerunt turpitudinem patris sui: et facies eorum erant retrorsum, et turpitudinem patris sui non viderunt.* 24. *Expergefactus autem Noah a vino suo, cognovit quod fecerat sibi filius suus minor.* 25. *Et dixit: Maledictus Chenaan, servus servorum erit fratribus suis.* 26. *Et dixit: Benedictus Iehova Deus Sem, et sit Chenaan servus eis.* 27. *Dilatet Deus Iepheth, et habitet in tabernaculis Sem: et sit Chenaan servus eis.* 28. *Et vixit*

Noah post diluvium trecentos annos et quinquaginta annos. 29. *Fuerunt autem omnes dies Noah nongenti anni et quinquaginta anni: et mortuus est.*

1. *Benedixit Deus Noah.* Hinc coniicimus quanto metu prostratus fuerit Noah, quod Deus toties ac tam prolixe in eo confirmando insistit. Nam quum hic dicit Moses Deum benedixisse Noah et filiis eius, non simpliciter intelligit redditam illis foecunditatis gratiam esse: sed patefactum simul Dei consilium de nova instauratione mundi. Nam vox Dei qua ipsos alloquitur, benedictioni annexa est. Scimus bruta animalia nonnisi Dei benedictione sobolem procreare: sed hic privilegium commemorat Moses quod in solos homines competit. Ergo, ne viri isti quatuor cum uxoribus trepidatione correpti, quorsum fuerint erepti, dubitent, vitae conditionem Dominus illis in futurum praescribit, ut suscitent genus humanum ex morte in vitam. Ita non solum eodem verbo mundum renovat quo ipsum prius creavit: sed verbum hominibus destinat, ut legitimum coniugii usum recuperent: sciant curam gignendae sobolis placere Deo: orituram ex se progeniem confidant quae se per omnes terrae plagas diffundat, ut iterum habitetur, tametsi vasta et deserta fuerit. Nec vero promiscua generatio hominibus concessa fuit, sed de integro sanxit legem coniugii quam statuerat. Etsi autem ad vagos concubitus quodammodo extenditur Dei benedictio, ut inde nascatur soboles: est tamen illa adulterina foecunditas, legitima autem nonnisi ex vocali Dei benedictione manat.

2. *Et timor vester.* Hoc quoque ad mundi restitutionem maxime spectabat, ut maneret penes homines imperium in reliqua animalia. Etsi autem bestiae post lapsum hominis induerant novam ferociam: manebant tamen eius dominii reliquiae quod Deus initio contulerat. Eundem nunc quoque statum fore promittit. Videmus quidem feras bestias violenter irruere in homines, discerpere multos ac laniare: sed nisi earum truculentiam mirabiliter compesceret Deus, protinus actum esset de genere humano. Ergo quod de aëris intemperie et temporum inaequalitate diximus, in hac etiam parte locum habet. Grassantur quidem saevae bestiae, et in homines multis modis saeviunt: (non mirum: nam quum proterve lasciviamus adversus Deum, cur non in nos bestiae insurgerent?) interim Dei providentia arcanum est fraenum ad cohibendos earum impetus. Unde enim fit ut serpentes nobis parcant, nisi quia illorum virulentiam comprimit? Unde fit ut non lanient, discerpant ac devorent quidquid est hominum tigres, elephanti, leones, ursi, lupi, et aliae innumerae ferae, nisi quod ista subiectione tanquam aliquo repagulo continentur? Quod ergo manemus salvi hoc singulari Dei praesidio et tutelae acceptum ferri debet. Quid enim alias futurum putamus, quum videantur in perniciem nostram natae, et furiosa nocendi libididine ardeant? Porro fraenum quo Dominus bestiarum saevitiam compescit, ne se in homines profundat, est quidam timor et pavor, quem illis Deus insculpsit: ut revereantur conspectum hominum. Hoc peculiariter de regibus Daniel praedicat, eos scilicet imperio potiri, quod metum eorum et formidinem Dominus tam hominibus quam bestiis incutiat. Verum ut ille primus est timoris gradus ad tuendam generis humani societatem: ita quatenus generale imperium in bestias Deus hominibus tradidit, in summis et infimis viget nescio quae occulta nota, quae non patitur ferarum saevitiam suo impetu grassari. Alia tamen hic notatur utilitas, et quae latius patet: nempe ut in suum commodum animalibus fruantur homines, et in varios usus pro sua industria et necessitate applicent. Ergo quod boves ferendo iugo assuescunt, quod domatur equorum ferocia ut sessores admittant, vel portandis oneribus clitellas recipiant: quod lac suppeditant vaccae, seque mulgeri patiuntur, quod sub manu tonsoris oves obmutescunt, pendet ex isto dominio: quamvis imminutum sit magna ex parte, non tamen prorsus abolitum est.

3. *Omne reptile quod vivit vobis erit ad vescendum.* Ultra progreditur Dominus, et animalia in cibum hominibus concedit, ut eorum carne pascantur. Quia autem nunc primum Moses hoc iuris hominibus datum fuisse refert, colligunt omnes fere interpretes, homini ante diluvium fas non fuisse vesci carnibus, sed nativos tantum fructus terrae illi fuisse pro cibo. Sed argumentum non satis firmum est. Ego enim principium illud teneo, Deum hic non plus largiri hominibus quam dederat: sed tantum reddere quod fuerat ablatum, ut possessionem bonorum unde fuerant depulsi iterum cernant. Nam quum prius mactarent Deo victimas, et iugulare illis feras liceret, ex quarum corio, pellibus vestes sibi et tabernacula conficerent: non video quaenam eos ab esu carnium religio impedierit. Caeterum quia non magni refert utrumvis sentias nihil affirmo. Hoc merito pluris nobis esse debet, quod carne animalium vescimur, id nobis Dei beneficio concessum esse: nos non rapere more praedonum quod libido nostra appetit, nec tyrannice fundere innoxium sanguinem pecudum: sed tantum sumere quod manu Domini oblatum est. Audivimus quid Paulus dicat (Rom. 14, 14), liberum esse vesci quibuslibet, modo adsit conscientiae certitudo: immundum autem esse quidquid sibi quisque immundum fingit. Unde autem hoc homini, ut tranquillo animo, non temere nec per effraenem licentiam, sed coram Deo quibuslibet vescatur cibis, nisi quia iure donationis sibi divinitus in manum

esse traditos cognoscit? Quare (eodem Paulo teste 1. Tim. 4, 5) verbum Dei nobis creaturas sanctificat, ut pure illis et licite vescamur. Tollatur verbum illud e medio, nulla panis buccella quisquam corpus suum pascet ac reficiet quin simul animam inquinet. Ergo non dubium est quin fidei nostrae consulere voluerit Dominus, quum diserte testatus est per Mosen, liberum se carnium usum fecisse hominibus, ne dubia et trepida conscientia illis vescamur. Simul tamen nos ad gratiarum actionem invitat. Ideo et Paulus verbo precationem addit, modum sanctificationis definiens, illo quem nuper citavi loco. Iam vero haec nobis a Domino data libertas, quam publicis tabulis consignatam esse voluit, constanter nobis retinenda est. Posteros enim Noah omnes hac voce alloquitur, ut beneficium suum commune omnibus saeculis faciat. Quorsum hoc, nisi ut sibi fortiter vendicent fideles quod a Deo autore profectum esse norunt? Tyrannis enim minimé ferenda est: postquam Deus omnium opifex terram et aërem nobis aperuit, ut inde tanquam ex eius promptuariis alimenta sumere liceat, nobis ab homine mortali claudi, qui ne limacem quidem, vel muscam creare potest. De externa prohibitione non loquor: sed atrocem Deo iniuriam fieri dico, quum tantum licentiae damus hominibus, ut illicitum esse pronuncient quod Deus licere voluit, et conscientias verbo Dei solutas fictitiis suis legibus obstringant. Quod autem Deus veterem populum ab immundis animalibus prohibuit, quia temporalis fuit illa exceptio, hic tacetur a Mose.

4. *Verumtamen carnem in anima sua.* Quidam ita exponunt: Membrum ex vivo animali abscissum ne comedatis, quod nimis ieiunum est. Caeterum quum copula nulla sit inter duas istas voces media, sanguinis et animae, non dubito quin Moses de anima loquutus sanguinem exegetice addiderit: quasi diceret, carnem cum sua vita quodammodo vorari, ubi sanguine suo imbuta comeditur. Quare vita et sanguis, non ponuntur tanquam res diversae, sed unum significant, non quod sanguis per se vita sit: sed quia in eo praecipue vigent spiritus vitales, quoad sensum nostrum quasi tessera vitam repraesentat. Et hoc diserte expressum est, quo magis abhorrerent homines ab esu sanguinis. Nam si immane et barbarum est animas vorare, aut deglutire vivas carnes, feritatem suam produnt homines sanguinem edendo. Porro minime obscurum est quorsum tendat haec prohibitio, nempe voluit Dominus in abstinentia pecuini sanguinis homines ad mansuetudinem assuefacere: ne si in victu fero et effraeni nimium audaces essent, non parcerent etiam tandem sanguini humano. Tenendum tamen est, restrictionem hanc fuisse paedagogiae veteris. Quare superstitione non caruit quod refert Tertullianus, suo tempore nefas fuisse apud Christianos pecudum sanguinem gustare. Nam quod apostoli gentes ad breve tempus iusserunt servare hunc ritum, non ideo factum est ut scrupulum iniicerent conscientiis, sed ne offendiculum apud rudes et infirmos pareret sancta alioqui libertas.

5. *Et utique sanguinem vestrum.* His verbis clarius testatur Dominus se non animalium respectu vetare usum sanguinis, sed quia pretiosam habebat hominum animam: et legis suae finem unicum esse, ut communem illis inter se humanitatem commendet. Melius ergo Hieronymus pro particula אך reddidit *enim*, ut sit causae redditio, quam qui adversative legunt: Alioqui sanguinem vestrum, etc. ad verbum tamen optime sic vertere licet: Et sane sanguinem vestrum. Totus autem contextus (meo iudicio) ita legendus est: Et utique sanguinem vestrum, qui est in animas vestras, vel in animabus vestris, vel qui vobis est in animas, hoc est, qui vos vivificat et et vegetat quantum ad corpus, requiram: de manu cunctorum animalium, requiram eum: de manu, inquam, viri fratris eius requiram animam hominis. Distinctio qua constituunt Iudaei quatuor homicidii species, frivola est. Nam simplicem et genuinum sensum exposui, quod Deus tanti vitam nostram faciat, ut inultas passurus non sit caedes. Hanc vero rem pluribus verbis inculcat, quo magis detestabilem reddat eorum saevitiam qui vim et manus proximis suis afferunt. Est autem hoc non vulgare divini in nos amoris testimonium, quod tutelam vitae nostrae suscipit, et se mortis fore vindicem declarat. Quod poenas se de animalibus sumpturum dicit, pro violata hominum vita, ad exemplum pertinet. Nam si in hominum gratiam irascitur brutis animalibus quae caeco impetu feruntur ad pastum, quid futurum de homine putamus, qui iniuste et crudeliter ac praeter naturae sensum in fratrem suum irruit?

6. *Qui effuderit sanguinem hominis.* Particula quae mox subiicitur, *in homine*, ad amplificationem valet. Quidam exponunt Coram testibus. Alii referunt ad sequentia, Quod per hominem fundetur sanguis, sed omnes istae interpretationes coactae sunt. Tenendum ergo quod iam dixi, sceleris atrocitatem magis exprimi hac loquutione, quod quisquis hominem occidit, sanguinem et vitam fratris sui haurit in ipso. Quod ad summam rei spectat, falluntur (meo iudicio) qui putant simpliciter legem politicam hic ferri, ut plectantur homicidae. Equidem non nego in hac Dei sententia fundatam esse poenam, quam et leges statuunt, et iudices exsequuntur: sed verba plus complecti dico. Scriptum est, Viri sanguinum non dimidiabunt dies suos (Psal. 55, 25). Et videmus alios in compitis, alios in lupanaribus, plerosque in bellis mori. Ergo ut conniveant magistratus aliunde immittit Deus carnifices qui sanguinariis hominibus mercedem suam

rependant. Sic autem Deus vindictam minatur ac denunciat homicidis, ut armet etiam gladio magistratus ad caedes ulciscendas, ne impune fundatur sanguis hominum.

Quia ad imaginem Dei fecit hominem. Quo magis superiorem doctrinam confirmet Deus, se non temere, nec de nihilo tam sollicitum esse admonet de hominum vita. Indigni quidem sunt homines, si eorum duntaxat habetur ratio, quos curet Deus: sed quia ferunt imaginem Dei insculptam, violari se existimat in eorum persona. Ita quum nihil proprium habeant homines unde sibi concilient Dei gratiam, sua in illis dona respicit, quibus provocetur in eorum amorem et curam. Sedulo autem notanda est doctrina, neminem posse fratribus suis esse iniurium quin Deum ipsum laedat. Quae si probe in animis nostris infixa esset, longe tardiores essemus ad inferendas iniurias. Si quis obiiciat imaginem illam deletam esse: solutio facilis est, manere adhuc aliquid residuum, ut praestet non parva dignitate homo. Deinde ipsum coelestem fictorem, utcunque corruptus sit homo, finem tamen primae creationis habere ante oculos: cuius exemplo reputare nos decet quorsum homines condiderit et qua excellentia eos dignatus sit prae animantibus reliquis.

7. *Et vos crescite.* Sermonem suum iterum convertit ad Noah et eius filios, ut ad studium propagandae sobolis eos hortetur: ac si diceret: Videtis me intentum esse fovendo et tuendo humano generi: vos itaque in eius propagationem operam mihi vestram impendite. Interim seminis conservationem illis commendans, a caedibus et iniustis violentiis deterret. Praecipuus tamen finis fuit ille quem prius attigi, ut animos expavefactos erigeret. Neque enim in his verbis nudum praeceptum, sed promissio etiam continetur.

Dixit Deus ad Noah. Ne memoria diluvii novos subinde terrores incutiat, quoties coelum nubibus obductum fuerit, quasi iterum mergenda sit terra, eximitur haec anxietas. Et certe si reputamus quanta sit ad diffidentiam humani ingenii propensio, non iudicabimus supervacuum fuisse hoc testimonium etiam apud Noah. Erat quidem rara et incomparabili fide usque ad miraculum praeditus: sed nullum potuit esse tantum constantiae robur quod non illa tam tristis et horribilis Dei vindicta percelleret. Ergo quoties maior aliquis et continuus imber diluvium terris minari videbitur, opponitur fultura, in quam sanctus vir recumbat. Etsi autem magis indigeant hac confirmatione eius filii quam ipse: Dominus tamen potissimum in eius gratiam loquitur. Atque huc referenda est particula: *Et ad filios eius qui cum ipso erant.* Qui fit enim ut Deus cum filiis Noah foedus suum paciscens, eos bene sperare iubeat? Nempe quia coniuncti sunt patri suo, qui foederis est quasi stipulator, ut secundo loco in societatem accedant. Caeterum minime dubium est quin Dei consilium fuerit, omnibus eius posteris consulere. Non ergo privatum foedus cum una tantum domo sancitum fuit: sed omnibus populis commune, et quod saeculis omnibus usque ad finem mundi vigeat. Et sane quum hodie non minus exundet impietas quam aetate Noah, plusquam necesse est hoc Dei verbo tanquam mille seris et claustris cohiberi aquas, ne ad nos perdendos erumpant. Quare nos hac promissione freti exspectemus diem extremum, quo ignis coelum et terram absumens purgabit.

9. *Cum omni anima vivente.* Tametsi gratia quam Dominus promittit ad animalia quoque extenditur: non tamen frustra Dominus solos compellat homines, qui fidei sensu percipere possunt hoc beneficium. Communiter fruimur coelo et aëre cum bestiis, et eundem haurimus vitalem spiritum: sed hoc non vulgare privilegium est, quod nobis verbum suum destinat, unde discamus paternum, quo nos prosequitur, amorem. Ac tres hic notandi sunt gradus. Deus enim, quasi in re praesenti, paciscitur cum Noah et eius familia, ne sibi a diluvio metuant. Deinde foedus suum ad posteros transmittit, non tantum ut continua effectus successio ad alias aetates perveniat, sed ut fide quoque apprehendant hoc testimonium qui postea nascentur, et idem sibi quod filiis Noah promissum esse statuant. Tertio declarat se brutis quoque animalibus fore propitium: tantum ut effectus sine sensu et intelligentia ad tuendam illorum vitam pertineat. Unde refelli potest Anabaptistarum inscitia, qui Dei foedus infantibus commune esse negant, quia praesenti fide carent. Quasi vero ubi Deus salutem promittit in mille generationes, non sint intermedii patres infantium, quorum officium est de manu (quod aiunt) in manum acceptam a Deo promissionem illis tradere. Quotquot autem ab hoc Dei praesidio vitam suam retrahunt (ut bona pars hominum hoc Dei foedus vel contemnit, vel ridet) hac sola ingratitudine digni sunt qui mergantur in ignem aeternum. Nam etsi terrena est promissio, voluit tamen suorum fidem exerceri Deus, ut agnoscant singulari eius beneficio certum in terra sibi fore hospitium, donec in coelum colligantur.

11. *Hoc est signum foederis.* Additur symbolum quod promissionem obsignet, in quo refulget admirabilis Dei indulgentia: qui ut solidam verbo suo fidem apud nos asserat, talibus adminiculis uti non gravatur. Quanquam autem de signorum usu plenius disseruimus capite secundo, breviter tamen hic ex verbis Mosis tenendum est, signa perperam a verbo separari. Verbum appello, non quale iactant papistae, quo panem, vinum, aquam, oleum magicis susurris incantant, sed quod fidem aedi-

ficet: quemadmodum hic Dominus clare alloquitur sanctum Noah, et eius filios, deinde sigillum annectit certitudinis causa. Quare si avellitur sacramentum a verbo, desinit esse quod vocatur. Sit, inquam, vocale signum: oportet ut vim suam retineat, nec degeneret a sua natura. Nec tantum inanis est ac ludicra sacramentorum administratio ubi verbum Dei silet: sed meras Satanae praestigias secum trahit. Inde etiam colligimus hoc fuisse proprium sacramentis ab initio, ut ad fidei confirmationem valerent. Nam certe in foedere inclusa est promissio, cui fides respondere debet. Videtur quibusdam absurdum esse, fidem talibus adminiculis fulciri. Sed qui sic loquuntur, primum quanta sit ruditas mentis nostrae et imbecillitas non expendunt: deinde quam debent arcanae spiritus virtuti operandi laudem non tribuunt. Dei quidem unius est fidem inchoare et perficere: sed quibus visum fuerit organis, quorum libera est penes ipsum electio.

13. *Arcum meum ponam in nube.* His verbis magni quidam theologi inducti sunt ut iridem negarent fuisse ante diluvium: quod frivolum est. Neque enim Mosis verba sonant fabricatum fuisse arcum qui prius non esset: verum notam fuisse illi insculptam, quae divinae gratiae signum hominibus daret. Id ut clarius pateat, memoria repetere convenit quod alibi diximus, quaedam naturalia esse signa, quaedam vero praeter naturae ordinem. Atque huius secundae classis quanquam multa passim exempla in scripturis exstant, singularia tamen sunt, neque ad communem pertinent ac perpetuum ecclesiae usum. Terrenis enim elementis uti placuit Domino, quae vehicula essent tollendis sursum hominum mentibus. Ita arcum coelestem, qui naturaliter prius fuerat, hic consecrari puto in signum et pignus: atque novum illi munus imponi: Quando ex se ipso rei potius contrariae signum foret: diuturnam enim pluviam minatur. Sit ergo hic verborum sensus: Quoties vos terrebit pluvia, arcum respicite. Nam quamvis pluviam videatur cogere ad obruendas terras, vobis tamen futurae siccitatis testis erit: atque ita maiore vos fiducia stare tunc decet, quam liquido ac sereno coelo. Proinde non est quod rixemur cum philosophis de iride: Nam etsi ex naturalibus causis oriuntur colores illi: sacrilegi tamen sunt qui Deo ius et arbitrium quod in creaturas habet eripere conantur.

15. *Recordabor foederis.* Moses Deum toties loquentem inducens, admonet praecipuas esse verbi partes, et inde aestimanda signa. Humanitus autem loquitur Deus, quum se iridis adspectu rediturum dicit in foederis sui memoriam. Sed hoc ad fidem hominum referri debet, ut Deum cogitent non esse oblitum sui foederis, quoties arcum suum tetenderit in nubibus.

18. *Erant filii Noah.* Filios Noah enumerat Moses non modo sibi transitum facturus ad sequentem historiam, sed ut vim illius promissionis magis illustret: Replete terram. Nos enim quam efficax fuerit Dei benedictio, melius inde concipimus, quod ex tam paucis hominibus brevi prodiit immensa hominum multitudo: et quod domus una, et quidem exigua, in tot numerosas gentes excrevit.

20. *Coepit vero Noah.* Non ita interpretor, quasi tunc primum colendis agris operam dare coeperit: sed potius (meo iudicio) significat Moses, Noah collecto animo quantumvis esset senex, rediisse ad agrorum culturam et pristinos suos labores. Caeterum an vinitor fuerit, incertum est. Vulgo creditur nullum fuisse vini usum ante id tempus. Ac eo libentius recepta fuit opinio, quod honestus esset praetextus ad extenuandum peccatum Noah. Atqui fructum vitis, qui prae aliis omnibus excellit, neglectum iacuisse inutilem, mihi non est probabile. Neque etiam dicit Moses, quo primum die vinum gustavit Noah, fuisse ebrium. Ergo hoc in medio relinquens, potius ex ebrietate Noah discendum esse arbitror quam foeda et detestabilis res sit ebrietas. Sanctus patriarcha, insigne frugalitatis et temperantiae exemplar, turpem ac pudendum in modum sui oblitus, nudum se in terram proiicit, ut pateat omnium ludibrio. Quanto igitur studio colenda nobis sit sobrietas, ne quid simile, vel etiam deterius contingat? Dixit olim profanus ille philosophus: Vinum esse terrae sanguinem: ideo quum se intemperanter ingurgitant homines, merito poenas terrae matri luere. Sed meminerimus potius, quia nobile et pretiosum Dei munus homines turpi abusu profanant, ipsum esse ultorem. Ac sciamus Dei iudicio Noah productum fuisse in theatrum, ut aliis omnibus documento esset ne se largiore potu inebrient. Poterat certe venia utcunque dari sancto viro, qui labore defunctus, vini potu se exhilarans, iustam se mercedem capere putat. Atqui Deus aeternam illi probri maculam inurit. Quid igitur otiosis ventribus, et gurgitibus inexhaustis futurum putamus, quibus hoc unum propositum est certamen quomodo quamplurimum vini absumant? Etsi autem durum fuit correctionis genus, bene tamen cum servo Dei actum est, dum ad sobrietatem revocatus fuit, ne vitio, cui semel succubuerat, indulgere pergens, se ipsum perderet: quemadmodum ebriosos homines videmus continua intemperie tandem obbrutescere.

22. *Cham pater Chenaan.* Accedit ad augendum moerorem Noah haec circumstantia, quod a proprio filio illuditur. Tenendum semper memoria est, divinitus fuisse inflictam illi hanc poenam, partim quia non leve erat eius delictum, partim ut in eius persona temperantiae documentum omnibus saeculis Deus statueret. Hoc per se meretur ebrietas, ut

filiis suis ludibrio sint qui patris coelestis imaginem deformant. Nam certe, quantum in se est, mentem suam obruunt ebriosi, seque ratione privant ut in pecudes degenerent. Meminerimus autem, si tam graviter ultus est Dominus unicum sancti viri lapsum, non minus severum fore ultorem adversus eos qui se quotidie inebriant, et eius rei satis multa exempla versantur ante oculos. Interim Cham, patrem contumeliose subsannans, pravum ac malignum ingenium prodit. Scimus parentes secundum Deum reverenter colendos esse: atque ut nulli sint libri nec conciones, hoc nobis assidue dictat natura: et uno omnium consensu receptum est, pietatem etiam erga parentes matrem esse omnium virtutum. Nequam ergo et perversi, contortique ingenii oportet fuisse istum Cham, qui non modo ex patris dedecore voluptatem cepit, sed eum traducere voluit apud fratres. Est autem hoc non parvum scandalum: primo quod Noah salutis humanae minister, et reparationis mundi princeps, in tam gravi senectute domi ebrius procumbit: deinde quod Cham impius et sceleratus ex Dei sanctuario prodiit. Octo animas selegerat Deus quasi sacrum et penitus omni sorde purgatum semen ad renovandam ecclesiam: sed peccatum Noah ostendit quam necesse sit retineri homines Dei fraeno, quantalibet virtute excellant. Impietas Cham nobis demonstrat quam profunda sit malitiae radix in hominibus, quae assidue pullulat, nisi ubi vis spiritus potentior est. Quod si in sacro Dei asylo inter tam paucos diabolus unus servatus est, ne miremur si hodie in ecclesia, ubi longe maior est turba hominum, permixti sint bonis improbi. Nec dubium est quin graviter vulnerati fuerint animi Sem et Iapheth, quum tale ludibrii portentum in fratre suo cernerent, et ex altera parte turpiter humi prostratus iaceret pater. Tam foeda certe mentis alienatio in principe novi mundi, et sancto ecclesiae patriarcha non aliter eos reddere attonitos potuit quam si arcam fractam et illisam rimas agere ac dissilire vidissent. Hoc tamen scandalum non minore animi magnitudine superant quam modestia tegunt. Unus Cham ridendi patris et insectandi ansam cupide arripit: quemadmodum solent praeposteri homines scandala captare quae ad peccandi licentiam obtendant. Ac aetas eo minus excusabilem reddit: non enim erat lascivus aliquis puer, qui inconsiderate ridendo stultitiam suam proderet: annum iam centesimum excesserat. Ergo probabile est ita proterve insultasse patri, ut sibi impune peccandi licentiam acquireret. Tales hodie videmus permultos qui vitia plusquam studiose conquirunt in sanctis et piis hominibus, ut sine pudore ad omnem nequitiam se proiiciant: imo ex hominum vitiis quaerunt quomodo se obdurent ad Dei contemptum.

23. *Et tulerunt Sem et Iapheth.* Hic duorum fratrum tam pietas quam modestia laudatur, ne apud eos vilescat maiestas patris, sed quam illi debent reverentiam, semper foveant, et integram conservent, a probri eius conspectu avertunt oculos. Atque ita testantur sibi vere curae esse honorem patris, dum oculos suos violari putant, si sponte nuditatem eius adspexerint quae probrosa erat: simul etiam verecundiae suae consulunt. Nam (ut capite tertio dictum fuit) adeo pudendum nescio quid habet hominis nuditas, ut vix quisque adspicere se audeat sine teste. Fratri etiam suo exprobrant impiam protervium, quod patri non pepercisset. Hinc vero discamus quam grata Deo sit pietas, cuius exemplum, quod hic refertur, pro insigni spiritus elogio habendum est. Quod si pietas erga terrenum patrem tam eximia et laude digna fuit virtus, quanto maiori pietatis studio colenda est sacra Dei maiestas? Ridiculi vero papistae qui foetidas idoli sui, imo totius impuri cleri spurcitias, pallio Sem et Iapheth tegere volunt. Quantum inter probrum Noah et exsecrandas tot scelerum foeditates intersit, quae coelum et terram contaminant, dicere supersedeo. Sed patres se probent oportet antichristus et cornuti episcopi cum tota illa colluvie, si quid honoris sibi deferri volunt.

24. *Expergefactus autem Noah.* Videri posset Noah quamvis iustam excandescendi causam habeat, parum tamen modeste et graviter se gerere. Debuit saltem coram Deo tacitus deflere suum peccatum: et pudore quoque apud homines poenitentiam testari. Nunc quasi nihil ipse deliquerit, in filium suum plusquam severe fulminat. Atqui non refert hic Moses convicia quae bile et iracundia percitus evomuerit: sed loquentem potius inducit prophetico spiritu. Quare non est quod dubitemus, sanctum virum vere (ut par erat) culpae suae sensu humiliatum esse, et probe reputasse quid meritus esset: nunc vero venia donatum, et abolito reatu prodire divini iudicii praeconem. Nec vero dubium est quin sanctus vir, miti alioqui ingenio praeditus, et unus inter optimos patres, cum acerbissimo animi dolore protulerit hanc sententiam in filium. Videbat eum mirabiliter servatum esse inter paucos et locum habuisse in selectissimo flore generis humani. Nunc ergo quum ore suo eum abdicare ab ecclesia Dei cogitur, non dubium est quin maledictioni filii graviter ingemuerit. Sed hoc exemplo moneri nos Deus voluit, retinendam esse fidei constantiam si quando videmus eos deficere qui nobis coniuncti erant, nec frangi nos debere, imo sic exercendam esse quam Deus severitatem mandat, ut ne visceribus quidem nostris parcamus. Quum autem nonnisi Dei instinctu tam duram sententiam pronunciet Noah, ex poenae atrocitate colligere decet quam abominabilis sit Deo impius parentum contemptus: ut sacrum naturae ordinem pervertit, et maiestatem

imperiumque Dei in eorum persona violat quos suo loco praeesse iussit.

25. *Maledictus Chanaan.* Quaeritur primo loco cur Noah a filio maledicendo abstinens, severitatem poenae, qua ille erat dignus, in nepotem innoxium stringat. Neque enim Dei iustitiae consentaneum est, parentum delicta reiicere in filios. Sed responsio satis nota est, Deum etiamsi iudicia sua in filios et nepotes impiorum prosequitur, nunquam tamen saevire contra insontes: quia reperientur etiam illi in culpa. Quare nihil absurdi est si patrum scelera ulciscitur in reprobis filiis, quando eius irae subiectos esse necesse est quoscunque spiritu suo destituit. Sed mirum est quod Noah nepotem maledicens, filium Cham autorem sceleris silentio praetereat. Iudaeis videtur habita fuisse gratiae Dei ratio: et quia tanto eum honore dignatus fuerat Dominus reiectam fuisse maledictionem in filium. Sed futilis est haec coniectura. Mihi certe dubium non est, quo magis appareat poenae gravitas, transferri usque ad posteros: ac si Dominus palam testatum fecisset non sibi sufficere unius hominis poenam: sed maledictionem suam eius quoque posteris affixam fore, ut per continuas aetates serpat. Interim non eximitur ipse Cham, quum Deus filium eius simul involvens, iudicium suum exaggerat. Alia etiam quaestio obiicitur, cur ex pluribus filiis Cham Deus unum feriendum deligat. Sed ne hic sibi nimium permittat nostra curiositas, meminerimus non frustra Dei iudicia vocari profundam abyssum: et indignum esse ut Deus, ad cuius tribunal nos omnes semel stare necesse erit, iudiciis nostris, vel potius stultae temeritati subiaceat. Eligit quos visum est, in quibus gratiae et mansuetudinis suae specimen edat: alios destinat in finem diversum, ut sint irae et severitatis documenta. Hic tametsi caecutiunt humanae mentes, quisque tamen nostrum suae infirmitatis sibi conscius, tribuere potius Deo laudem iustitiae discat, quam ut se insana audacia in profundam abyssum praecipitet. Quum totum semen Cham Deus maledictioni obnoxium haberet, Chananitas sibi nominatim sumpsit quos prae aliis malediceret. Et hinc colligimus profectum a Deo fuisse hoc iudicium: quod ipso tandem eventu comprobatum fuit. Qualis certe futura esset Chananaeorum conditio, Noah humanitus non tenebat. Quare in rebus obscuris et reconditis spiritus direxit eius linguam. Restat adhuc alia difficultas: nam quum scriptura Deum peccata hominum ulcisci docet in tertiam et quartam generationem, videtur hunc irae Dei modum praefigere. Atqui vindicta, cuius nunc fit mentio, in decimam usque generationem se expandit. Respondeo, scripturae verbis non praescribi Deo legem quam illi transgredi non liceat, ne liber sit in puniendis peccatis ultra quatuor generationes. Spectanda est tantum poenarum et gratiae comparatio, qua docemur sic Deum esse iustum scelerum vindicem, ut tamen magis ad misericordiam propensus sit. Maneat interim illa sua libertas, ut suam vindictam quousque visum fuerit, extendat.

Servus servorum erit. Phrasis haec hebraica, Chanaan postremum fore vel inter servos, significat: ac si dictum esset: Non tantum servilis erit eius conditio, sed vulgari servitute deterior. Videtur tamen inerme ac lusorium fuisse tam severi et horribilis vaticinii fulmen, quum Chananaei robore, divitiis et opibus praestiterint, longeque et late fuerint dominati. Ubi ergo ista servitus? Primum respondeo, Deum sic minari hominibus, ut non statim exsequatur quod denunciat: nunquam tamen inanes et sine effectu esse eius minas. Deinde iudicia Dei non semper exposita esse oculis nostris, nec carnis sensu apprehendi. Chananaei excusso servitutis iugo, quod illis divinitus erat impositum, etiam imperium ad se rapuerunt. Caeterum quamvis ad tempus insultent, non tamen coram Deo censetur libera eorum conditio. Sicuti quum iniuste premuntur fideles, ac tyrannice vexantur ab improbis, non tamen coram Deo exstincta est spiritualis eorum libertas. Hac autem divini iudicii probatione contentos esse nos oportet, quod Deus servo suo Abrahae dominium terrae Chanaan promisit, et tandem Chananaeos excidio devovit. Caeterum quia papa tantopere contendit se interdum prophetare, sicut fecit Caiaphas (Ioan. 11, 51): ne omnia illi negare videamur, titulum quo se ornat, a spiritu sancto dictatum esse non nego. Sit igitur servus servorum, quemadmodum Chanaan.

26. *Benedictus Iehova Deus Sem.* Noah reliquis filiis benedicit, sed diverso modo. Locatur enim Sem in summo honoris gradu. Atque haec ratio est cur Noah in benedictione eius prorumpat in laudem Dei, nec haereat in hominis persona. Hebraei enim, quum de rara aliqua nec mediocri excellentia sermo habetur, ad Deum conscendunt. Ergo sanctus vir, quum uberrimam Dei gratiam sentiret filio suo Sem destinatam esse, in gratiarum actionem assurgit. Unde colligimus non ex carnis sensu loquutum esse, sed de arcanis Dei beneficiis disserere, quorum eventus in longum tempus differendus erat. Denique his verbis divina vel coelestis notatur futura benedictio Sem.

27. *Dilatet Deus Iapheth.* In vocibus hebraicis concinna allusio est, Iaphthe Iepheth. Origo autem verbi est פתה, quod Hebraeis significat lactare blandis verbis: vel allicere in hanc vel illam partem. Hic tamen fere omnes interpretes pro dilatare accipiunt. Quae expositio si recipitur, sensus erit, Posteros Iapheth, ubi ad tempus dissiti et remoti fuerint e tabernaculis Sem, expansum tandem iri, ut propius accedant, et simul habitent quasi in

communi domicilio. Mihi tamen magis probatur altera versio: Blande reducet, vel inclinabit Deus Iapheth. Porro utrumvis sequamur, praedicit Noah temporale fore dissidium inter Sem et Iapheth: quamvis ambos domi suae retineat, et ambos nuncupet legitimos haeredes: deinde venturum tempus quo rursus coalescant in unum corpus, et commune habeant domicilium. Certo vero certius est, vaticinium hic de rebus secundum hominem incognitis proferri, cuius non alium fuisse autorem quam Deum, eventus demum ostendit. Duo annorum millia et aliquot saecula fluxerunt antequam gentes et Iudaei in unam fidem aggregarentur. Tunc filii Sem quorum maior pars diffluxerat, et se absciderat a sancta Dei familia, simul collecti sunt, ut sub eodem tabernaculo agerent. Gentes etiam ex Iapheth progenitae, quae diu palantes ac vagae fuerant, in idem tabernaculum receptae sunt. Deus enim nova adoptione unum populum ex diversis effecit, et fraternam unitatem sancivit inter alienos. Atque id factum est suavi et blanda Dei voce, quam in evangelio protulit: et quotidie adhuc impletur vaticinium hoc, quum dispersas oves invitat Deus ad suum gregem, et hinc inde colligit qui recumbant cum Abraham, Isaac et Iacob in regno coelorum. Haec vero non vulgaris fidei nostrae fultura est, quod gentium vocatio non tantum aeterno Dei consilio decreta, sed palam ore patriarchae testata fuit: ne repente vel fortuito putemus esse factum quod vitae aeternae haereditas communiter omnibus proposita fuit. Caeterum loquutio haec: *Habitabit Iapheth in tabernaculis Sem*, mutuam, quae esse et coli debet inter fideles, societatem nobis commendat. Nam quia Deus ex progenie Sem ecclesiam sibi elegerat, hac lege postea cooptavit gentes, ut se ad populum illum conferrent penes quem erat vitae foedus.

28. *Et vixit Noah.* Tametsi nudis verbis breviter perstringit Moses aetatem sancti viri, annales autem et memorabiles rerum eventus non recenset: venire tamen nobis in mentem debent quae certa sunt, et alibi commemorat scriptura. Intra annos centum et quinquaginta tam numerosa ex tribus filiis soboles excrevit, ut satis superque expertus sit quid illa valeret Dei benedictio, Crescite et multiplicamini. Non videt urbem unam duntaxat suis nepotibus refertam, nec semen suum in trecentas familias diffusum esse, sed populos ex uno complures ortos, qui amplas regiones habitent. Haec mirifica propagatio, quum visibile esset divini erga eum favoris speculum, ingenti haud dubie eum laetitia perfudit. Quinquagenarius enim fere erat Abraham quum mortuus est atavus eius Noah. Interim multa videre coactus est quae sanctum eius pectus incredibili moerore cruciarent. Ut alia omittam, vidit in familia Sem dirutum, vel saltem mutilum ac lacerum Dei sanctuarium, quo recipiendi erant filii Iapheth. Nam quum ipse pater Abrahae deserta statione profanum sibi tabernaculum erexisset, perquam exigua restabat eorum portio qui uno purae fidei consensu Deum colerent. Quibus dolorum tormentis eum confecerit horrenda ista dissipatio, nullis verbis satis exprimi potest. Quare sciendum est, plusquam acutos illi fuisse fidei oculos, qui Dei gratiam in servanda ecclesia, praesenti hominum malitia obrutam, procul intueri non desinerent.

CAPUT X.

1. *Porro istae sunt generationes filiorum Noah, Sem, Cham, et Iepheth, quibus nati sunt filii post diluvium.* 2. *Filii Iepheth, Gomer et Magog, et Madai, et Iavan, et Thubal, et Mesech, et Thiras.* 3. *Et filii Gomer, Ascenas, et Riphath, et Thogarmah.* 4. *Et filii Iavan, Elisah, et Tharsis, Chitthim et Dodanim.* 5. *Ab istis separatae sunt insulae gentium secundum terras suas, singulae secundum linguam suam, secundum familias suas, in gentibus suis.* 6. *Et filii Cham Chus, et Misraim, et Phut, et Chenaan.* 7. *Et filii Chus, Seba, et Havilah, et Sabthah, et Rahamah, et Sabtecha. Filii autem Rahamah, Seba et Dedan.* 8. *Et Chus genuit Nimrod: ipse coepit esse potens in terra:* 9. *Ipse fuit potens in venatione coram Iehova: idcirco dicitur, sicut Nimrod potens venatione coram Iehova.* 10. *Et fuit principium regni illius Babel et Erech et Achad et Chalneh in terra Sinhar.* 11. *E terra illa egressus est Assur, et aedificavit Nineven et Rehoboth civitatem, et Chelah.* 12. *Et Resen inter Nineven, et inter Chelah: ipsa est civitas magna.* 13. *Misraim autem genuit Ludim et Hanamim, et Lehabim, et Naphthuhim.* 14. *Et Pathrusim, et Chasluhim unde egressi sunt Pelistim et Caphthorim.* 15. *Et Chenaan genuit Sidon primogenitum suum, et Heth.* 16. *Et Iebusi, et Emori, et Girgasi.* 17. *Et Hivvi, et Arci, et Sini,* 18. *Et Arvadi, et Semari, et Hamathi: et postea sparsae sunt familiae Chenaanaei.* 19. *Et fuit terminus Chenaanaei a Sidon ingrediente Gerar usque ad Hazzah, donec ingrediaris Sedom et Hamorah, et Hadmah, et Seboim, usque ad Lasah.* 20. *Isti filii Cham per familias suas, per linguas suas, in terris suis, in gentibus suis.* 21. *Ipsi quoque Sem soboles, etiam ipse* fuit *pater omnium filiorum Eber, frater Iepheth maior.* 22. *Filii Sem, Helam et Assur, et Arphachsad, et Lud, et Aram.* 23. *Et filii Aram, Hus et Hul, et Gether, et Mas.* 24. *Et Arphachsad genuit Selah, et Selah genuit Eber.* 25. *Et ipsi Eber nati sunt duo filii, nomen unius Peleg: quia in diebus eius divisa est terra: et nomen fratris eius Iectan.*

26. *Et Ioctan genuit Almodad, et Seleph, et Hasarmaveth, et Iarah,* 27. *Et Hadoram, et Uzal, et Diclah,* 28. *Et Hobal, et Abimael, et Seba,* 29. *Et Ophir, et Havilah, et Iobab: omnes isti filii Ioctan.* 30. *Et fuit habitatio eorum a Mesah, donec ingrediaris Sephar montem Orientis.* 31. *Isti filii Sem per familias suas, per linguas suas, in terris suis, in gentibus suis.* 32. *Istae familiae filiorum Noah per generationes suas, in gentibus suis: et ab istis divisae sunt gentes in terra post diluvium.*

1. *Istae sunt generationes.* Si cui accuratius excutere genealogias libeat quae hoc capite et proximo referuntur a Mose, diligentiam non improbo. Et quidem interpretes non infeliciter suam industriam et studium hic posuerunt. Fruantur ergo per me licet laborum suorum mercede. Mihi tamen satis erit breviter attingere quae observatu magis utilia censeo, et quorum causa istos catalogos a Mose scriptos esse arbitror. Primum in nudis istis nominibus habemus tamen fragmentum aliquod historiae mundi: et proximum caput ostendet quot anni a diluvio usque ad tempus illud quo Deus foedus suum pepigit cum Abraham, intercesserint. Est autem in primis digna cognitu secunda haec origo generis humani: et detestabilis est eorum ingratitudo, qui quum ex patribus et avis suis audissent quam mirifica fuisset intra breve tempus mundi instauratio: sponte tamen gratiae Dei et salutis obliti sunt. Sepulta fuit a maiori parte diluvii memoria. Quomodo, vel in quem finem servati essent, paucissimis curae fuit. Multis post saeculis, quia Dei iudicio et misericordiae caliginem induxerat impia hominum oblivio, ianua Satanae mendaciis aperta fuit: cuius artificio factum est ut profani poetae futiles adeoque noxias fabulas spargerent, quibus veritas operum Dei adulterata fuit. Mire ergo certavit cum hominum malitia Dei bonitas, quod tam ingratis, et feris et barbaris prorogata longius fuit vita. Iam nasutis hominibus (quibus absurdum non est nullum agnoscere mundi conditorem) tam subita mundi propagatio incredibilis videtur, atque ideo quasi fabulosam rident. Fateor equidem, si sensu nostro aestimare libeat quod tradit Moses, pro fabula haberi posse: sed nimis perverse faciunt qui non attendunt spiritus sancti consilium. Quid enim, obsecro, voluit spiritus, nisi insolita Dei potentia, non autem naturaliter nec vulgari more sic auctam fuisse trium virorum sobolem, ut terram longe lateque impleret? Quibus hoc Dei miraculum propter suam magnitudinem fabulosum est, multo minus credent Noah, eiusque filios et uxores inter aquas spirasse, sine sole et aëre vixisse animalia fere per integrum annum. Hic ergo cyclopicus est furor, quod de reparatione generis humani dicitur, ludibrio habere: quia illic inaestimabilis Dei potentia refulget. Quanto satius erat in earum rerum historia, quas Noah non sine ingenti admiratione oculis suis vidit, Deum suspicere, mirari eius virtutem, bonitatem celebrare, et eius manum agnoscere, mysteriis refertam non minus in restituendo quam creando mundo? Notandum vero est, in tribus catalogis quos describit Moses, non numerari singula capita: sed in nepotibus Noah tantum recenseri qui gentium fuerunt principes. Nam ut quisque inter fratres ingenio, virtute, industria, vel aliis dotibus excelluit, sibi peperit nomen et potentiam, ut alii sub eorum umbra quiescentes, primatum illis libenter concederent. Ergo in filiis Iapheth, deinde Cham, et Sem, tantum eos qui celebres fuerunt. et ex quorum nominibus vocati sunt populi, recenset Moses. Porro cur a Iapheth incipiat Moses, secundo loco ad Cham descendat, quamvis non constet certa causa, probabile tamen est primam classem dari filiis Iapheth, qui multis regionibus peragratis, et mari etiam traiecto, longius a patria recesserant: quia Iudaeis minus notae erant gentes illae, ideo cursim eas attingit. Secundum locum assignat filiis Cham, quorum notitiam magis familiarem Iudaeis reddebat vicinitas. Quia autem continuo tenore historiam ecclesiae texere instituerat, progeniem Sem, unde illa defluxit, in ultimum locum differt. Quare non spectanda est in ordine dignitas, quum primos omnium statuat Moses quos volebat tanquam obscuros levius attingere. Caeterum hoc quoque habendum est, eminere filios huius saeculi ad tempus, ut in eorum gratiam conditus videri possit terrarum orbis, sed gloriam eorum, ut fluxa est, evanescere: ecclesiam vero sub ignobili contemptoque habitu, quasi humi serpendo, divinitus servari, donec caput tandem suo tempore exserat. De nominibus iam praefatus sum, anxiam eorum investigationem me aliis relinquere. Quorundam ex scripturis ratio manifesta est, sicuti Chus, Misraim, Magdai, Chanaan, et similium: in aliis coniecturae sunt verisimiles: in aliis maior est obscuritas quam ut certi aliquid excogitari queat: et quae interpretes afferunt commenta, partim longe sunt detorta et coacta, partim insipida, et quae nihil habent coloris. Certe frivolae curiositatis esse videtur, certos ac distinctos in singulis nominibus populos quaerere. Quum dicit Moses, a filiis Iapheth divisas esse gentium insulas, intellige partitos inter se transmarinas regiones. Nam Graecia et Italia, aliaeque terrae continentes, Hebraeis non minus quam Rhodus, vel Cyprus, insulae dicuntur, propter mare interpositum. Unde colligimus, ex illis gentibus nos esse oriundos.

8. *Chus genuit Nemrod.* Chus principem fuisse Aethiopum, certum est: de filio eius Nemrod peculiarem historiam refert Moses, quod coeperit supra usitatum morem emergere. Porro sic interpretor,

mediocrem tunc fuisse hominum statum, ut si qui aliis praeessent, non tamen dominarentur, nec sibi regium imperium sumerent, sed dignitate aliqua contenti civilem in modum regerent alios, et plus autoritatis haberent quam potentiae. Hunc enim vetustissimum fuisse mundi statum Iustinus ex Trogo refert. Iam dicit Moses, Nemrod, quasi oblitus foret se hominem esse, occupasse altiorem gradum. Vivebat tunc adhuc Noah, quem magnum et venerabilem omnibus fuisse certum est. Erant et alii praestantes viri: sed talis eorum erat moderatio, ut aequalitatem colerent cum suis minoribus, qui sponte magis eos reverebantur quam imperio coacti. Huius modestiae fines turbavit ac perfregit ambitio Nemrod. Porro quum satis constet hoc Mosis elogio inuri tyranno aeternam probri notam, hinc statuere licet quantum Deo placeat moderata administratio inter homines. Et certe quisquis se hominem esse meminerit, lubens cum aliis societatem colet. Quantum ad verba spectat, צוד proprie venationem significat, ut volunt grammatici hebraei: accipitur tamen saepe pro cibo. Sive autem dicat Moses fuisse robustum in venatione, sive in rapienda praeda, metaphorice significat truculentum fuisse hominem, et belluis propiorem quam hominibus. Particula *Coram Domino*, exprimere mihi videtur quod Nemrod eximere se conatus sit e numero hominum, quemadmodum superbi homines ventosa confidentia sese efferunt, ut reliquos omnes quasi ex nubibus despiciant.

Quapropter dicetur. Quoniam verbum est futuri temporis, ita resolvi potest: Nemrod potens, et imperiosus fuit, ut dicere liceat, quemlibet fortem tyrannum esse alterum Nemrod. Placet tamen Hieronymi versio, inde manasse proverbium, de fortibus et violentis, eos similes esse Nemrod. Nec dubito quin Deus primum tyrannidis autorem odiose per omnium ora traduci voluerit.

10. *Principium regni illius Babel.* Sedem imperii Nemrod designat Moses. Atque urbes quatuor illi subiectas fuisse dicit: sive earum fuerit conditor, sive iustos inde dominos expulerit. Tametsi autem fit alibi Chalneh mentio, celeberrima tamen fuit omnium Babylon: nec tamen ea fuisse amplitudine et tam magna structura fuisse arbitror, qualem profani scriptores celebrant. Sed fieri potest, quum amoena in primis et foecunda esset regio, ut loci commoditas alios deinde invitaverit ad urbem ampliandam. Quare Aristoteles in Politicis eam ab urbium ordine subductam provinciae comparat. Hinc factum est ut multi opus Semiramidis esse tradant: a qua alii non fuisse conditam, sed ornatam duntaxat et pontibus coniunctam docent. Terra Sinhar addita est ad notam discriminis: quia altera quoque Babylon Aegypti fuit, quam hodie Cairum vocant. Sed quaeritur quomodo Babylonicus tyrannus fuerit Nemrod, quum sequenti tandem capite subiiciat Moses inceptam illic fuisse turrim, quae nomen a linguis confusis sortita est. Quidam ὕστερον πρότερον esse volunt, et quod postea de aedificio turris narrabit Moses, fuisse temporis ordine prius. Quin etiam addunt, quia male cesserat turris structura mutatum fuisse consilium ut urbem conderent. Atqui ego magis existimo πρόληψιν esse, et nomen urbi tribui a Mose, quod postea ex novae rei eventu fuit impositum. Haec coniecturae ratio est, quod iam tunc multos fuisse eius loci incolas probabile est, qui tantam operis molem aggressi sunt. Fieri etiam potest ut Nemrod famae et potentiae suae consulens, hoc praetextu insanam eorum cupidinem accenderit, exstruendum esse praeclarum aliquod monumentum in quo aeterna illorum memoria exstaret. Caeterum quia Hebraeis tritum est, quae breviter attigerant, fusius deinde persequi, priorem illam sententiam prorsus non reiicio.

11. *E terra illa egressus est Assur.* Assur unum fuisse ex posteris Sem credibile est. Vulgo autem obtinuit opinio haec, per occasionem hic verba de eo fieri quod quum habitaret in vicinia Nemrod, violenter inde expulsus fuerit. Hoc modo barbaram ferociam Nemrod notaret Moses. Et certe hi solent esse fructus magnitudinis, quae modum non tenet: unde prodiit vetus proverbium, Magna regna esse magna latrocinia. Necesse quidem est alios aliis praeesse: sed ubi grassatur ambitio, et libido altius emergendi quam par est, non modo secum trahit maximas et multiplices iniurias: sed ad dissipationem quoque humanae societatis prona vergit. Caeterum potius amplector eorum sententiam, qui Assur hoc loco non hominis, sed terrae sic ab ipso vocatae nomen esse dicunt, ita sensus erit, Nemrod amplo et opulento regno non contentum, longius sua cupiditate vagatum esse, et protulisse imperii sui fines usque in Assyriam, et illic quoque novas condidisse urbes. Obstat tantum unius Iesaiae locus, (23, 13) ubi ait: Ecce terra Chasdim populus non fuit, Assur fundavit eam, quum deserta incolerent, et redegit in ruinam, etc. Videtur enim propheta dicere, urbes ab Assyriis conditas fuisse in Chaldaea, quum prius eius incolae vagi ac dispersi forent, tanquam in deserto. Sed fieri potest ut de aliis regnorum mutationibus, quae post sequutae sunt, loquatur propheta. Nam quo tempore penes Assyrios erat monarchia, quum ingenti copia florerent, credibile est Chaldaeam, quam sibi subiugaverant, longa pace ornasse, et auxisse, ut videri posset ab illis fundata. Scimus autem quum vicissim Chaldaei imperium rapuissent, Babylonem in altum evectam fuisse ruinis Nineves.

21. *Ipsi quoque Sem.* De filiis Sem verba facturus Moses brevi prooemio utitur: quod in aliis non fecerat. Neque, id frustra: quia enim hoc erat

electum a Deo genus, voluit a caeteris gentibus segregare speciali aliqua nota. Haec etiam ratio est cur nominatim dicat patrem esse filiorum Eber, et fratrem Iapheth natu maiorem. Nam benedictio Sem non ad omnes promiscue eius nepotes pervenit, sed resedit in una familia. Quamvis autem ipsi quoque nepotes Eber desciverint a vero Dei cultu, ut iure posset illos exhaeredare Dominus, non tamen exstincta fuit prorsus sed tantum ad tempus sepulta benedictio, donec vocatus est Abraham, in cuius honorem singularis hic nobilitas tribuitur generi Eber, ac nomini. Eadem etiam de causa fit mentio Iapheth, ut confirmetur illa promissio, Blande alloquetur Deus Iapheth, ut habitet in tabernaculis Sem. Non vocatur hoc loco Sem frater Cham, quia resectus ex fratrum ordine, et iure suo abdicatus fuerat. Tantum inter Sem et Iapheth manet fraternitas: quia tametsi divisi erant, facturum se tamen receperat Deus ut ex dissidio rursus coirent. Quantum ad nomen Eber, qui gentile esse negant, sed deducunt a transitu, hoc uno loco satis superque refelluntur.

CAPUT XI.

1. *Erat autem universa terra labii unius, et verborum eorundem.* 2. *Et fuit, quum proficiscerentur ipsi ab oriente, invenerunt planitiem in terra Sinhar, et habitaverunt ibi.* 3. *Et dixerunt quisque ad proximum suum: Agite, laterificemus lateres, et coquamus ad coctionem: et fuit eis later pro lapide, et bitumen fuit eis pro caemento.* 4. *Et dixerunt: Agite, aedificemus nobis urbem, et turrim, cuius caput* pertingat *usque ad coelum: et faciamus nobis nomen, ne forte dispergamur in superficiem universae terrae.* 5. *Et descendit Iehova ut videret urbem et turrim quam aedificabant filii hominum.* 6. *Et dixit Iehova: En, populus unus, et labium unum* est *omnibus ipsis: et hoc* est *incipere eorum ut faciant, et nunc non prohibebitur ab eis quod cogitaverunt ut facerent.* 7. *Agite, descendamus, et confundamus ibi labium eorum, ut non audiant unusquisque labium proximi sui.* 8. *Et dispersit Iehova eos inde per superficiem omnis terrae, et cessaverunt aedificare civitatem.* 9. *Propterea vocavit nomen eius Babel: quia ibi confudit Iehova labium universae terrae, et inde dispersit eos Iehova in superficiem universae terrae.* 10. *Hae sunt generationes Sem. Sem filius centum annorum genuit Arphachsad duobus annis post diluvium.* 11. *Et vixit Sem postquam genuit Arphachsad, quingentos annos: et genuit filios et filias.* 12. *Et Arphachsad vixit quinque et triginta annos, et genuit Selah.* 13. *Et vixit Arphachsad postquam genuit Selah, tres annos et quadringentos annos: et genuit filios et filias.* 14. *Et Selah vixit triginta annos, et genuit Eber.* 15. *Et vixit Selah postquam genuit Eber, tres annos et quadringentos annos: et genuit filios et filias.* 16. *Et vixit Eber quatuor et triginta annos, et genuit Peleg.* 17. *Et vixit Eber postquam genuit Peleg, triginta annos et quadringentos annos: et genuit filios et filias.* 18. *Et vixit Peleg triginta annos, et genuit Rehu.* 19. *Et vixit Peleg postquam genuit Rehu, novem annos et ducentos annos: et genuit filios et filias.* 20. *Et vixit Rehu duos et triginta annos, et genuit Serug.* 21. *Et vixit Rehu postquam genuit Serug, septem annos et ducentos annos: et genuit filios et filias.* 22. *Et vixit Serug triginta annos, et genuit Nachor.* 23. *Et vixit Serug postquam genuit Nachor, ducentos annos: et genuit filios et filias.* 24. *Et vixit Nachor novem et viginti annos, et genuit Thare.* 25. *Et vixit Nachor postquam genuit Thare, novemdecim annos et centum annos: et genuit filios et filias.* 26. *Et vixit Thare septuaginta annos et genuit Abram, Nachor, et Haran.* 27. *Et istae sunt generationes Thare. Thare genuit Abram, Nachor, et Haran, et Haran genuit Lot.* 28. *Et mortuus est Haran coram Thare patre suo in terra nativitatis suae, in Ur Chaldeae.* 29. *Et acceperunt Abram et Nachor uxores: nomen uxoris Abram, Sarai: et nomen uxoris Nachor, Milchah, filia Haran patris Milchah, et patris Ischah.* 30. *At fuit autem Sarai sterilis: nec erat ei filius.* 31. *Tulit autem Thare Abram filium suum, et Lot filium Haran, filium filii sui, et Sarai nurum suam, uxorem Abram filii sui: et egressi sunt cum eis de Ur Chaldeae, ut pergerent in terram Chenaan: et venerunt usque ad Charan, et habitaverunt ibi.* 32. *Et fuerunt dies Thare quinque et ducenti anni et mortuus est Thare in Charan.*

1. *Erat autem universa terra labii unius.* Quia prius uno verbo mentio facta fuerat Babylonis, nunc fusius prosequitur Moses unde loco inditum fuerit nomen. Est autem historia apprime memorabilis, in qua perspicimus quanta sit hominum contumacia adversus Deum, et quam male in iudiciis eius proficiant. Etsi autem prima specie non apparet mali atrocitas: testatur tamen poena quae sequuta est, quantopere Deo quod isti aggressi sunt displicuerit. Qui hoc consilio exstructam fuisse turrim divinant, ut perfugium esset impiis atque asylum, si quando diluvio terram Deus obruere vellet, non video quid sequantur praeter cerebri sui somnium. Verba enim Mosis nihil tale sonant: sed hic tantum insana ambitio, et superbus Dei contemptus notatur. Turrim exstruamus (inquiunt) cuius summitas usque ad coelos pertingat, et paremus nobis nomen. Videmus consilium, et suscepti operis finem. Nam quidquid acciderit, volunt immortale habere in terra nomen: ita quasi invito

Deo aedificant. Et certe ambitio non tantum hominibus iniuria est, sed adversus Deum ipsum proterva. Arcem exstruere non adeo magnum per se crimen erat: sed aeternum sibi monumentum statuere, quod saeculis omnibus duraret, id vero effraenem superbiam una cum Dei contemptu spirat. Atque hinc nata est fabula gigantum, quos finxerunt poetae montes imposuisse montibus, ut Iovem e coelesti solio detraherent. Nec vero multum remota est allegoria haec ab impio consilio quod Moses perstringit: simul enim ac mortales sui obliti altius quam par sit se efferunt, instar gigantum cum Deo ipsos bellare certum est. Non profitentur id quidem ore: sed aliter fieri non potest quin recta Deum impetat quisquis suas metas transgreditur. Quod ad tempus attinet, exstat Berosi fragmentum (si tamen habendus est talium nugarum autor Berosus) ubi inter alia numerantur anni centum et triginta a diluvio, quum turrim exstruere coeperunt. Caeterum ut idoneo autore careat haec sententia, magis tamen quibusdam probatur quam quae fere apud Iudaeos obtinuit, trecentos circiter, et quadraginta annos distantiae ponens inter diluvium et structuram. Nec plus coloris habet quod tradunt iidem, architectos istos opus esse aggressos, quia iam longe lateque tunc diffusi erant homines, et complures deductae coloniae: ut viderent, prae sobolescente in dies copia, brevi sibi esse longius migrandum. Sed huic argumento opponitur singularis Dei benedictio in multiplicando humano genere. Quin etiam omnem controversiam dirimere videtur Moses. Nam postquam Arphaxad recensuit tertium inter filios Sem, Peleg deinde abnepotem eius nominat, cuius tempore linguae divisae sunt. Ex annorum vero supputatione quam ponit, certo patet unum modo saeculum interfuisse. Sed notandum est non dici statim post natum Peleg divisas fuisse linguas: nec usquam tempus certum praefigi. Caeterum ad ingentes miserias Noah hic cumulus accessit, quod audivit sceleratum hoc consilium a suis posteris captum esse. Nec dubium est quin maximo dolore vulneratus fuerit, quum videret eos devotis animis ruere in suam perniciem. Sed Dominus sanctum virum extremo quoque senio ita exercuit: ne continua pugnarum successio nos exanimet. Si cui magis arrideat quod receptum est vulgo apud Iudaeos, divisio terrae ad primas transmigrationes referenda erit, quum coeperunt homines in varias regiones distribui: sed repugnat quod simul habuimus proximo capite de monarchia Nemrod. Verum mediam sententiam tenere licebit: quod sub extremum forte senium Peleg contigerit linguarum confusio. Vixit autem ducentis fere et quadraginta annis. Nec erit absurdum si dicamus imperium Nemrod duobus vel tribus saeculis durasse. Ego certe, ut in rebus dubiis, libenter admitto longius temporis spatium a diluvio ad consilium turris exstruendae. Caeterum quum dicit Moses *terram fuisse labii unius*, raram Dei gratiam commendat: quod inter homines procul dispersos, sacrum tamen societatis vinculum voluerat manere, ut communem haberent inter se linguam. Et sane prodigii loco habenda est linguarum diversitas. Nam quum mentis character sit lingua, qui fit ut homines eiusdem rationis participes, et nati ad socialem vitam, non eadem inter se lingua communicent? Ergo vitium hoc, quia cum natura pugnat, Moses accidentale esse docet, poenamque divinitus esse hominibus inflictam, ut dissiparentur eorum linguae, quia impie in Deum conspiraverant. Debuerat linguae unitas inter eos fovere pietatis consensum: atqui haec turba de qua loquitur Moses, postquam se a puro Dei cultu et sancto fidelium coetu alienaverat, coalescit ad movendum Deo bellum. Iusta igitur Dei vindicta divisae sunt eorum linguae.

2. *Invenerunt planitiem in terra Sinhar.* Coniicere licet ex his verbis, Mosen loqui de Nemrod, et populo quem sibi collegerat. Caeterum ut demus Nemrod praecipuum fuisse ducem exstruendae tantae molis, quo formidabile suae tyrannidis monumentum statueret: diserte tamen narrat Moses non unius hominis consilio vel libidine susceptum fuisse opus, sed omnes simul conspirasse: ut culpa in unum vel paucos reiici non posset.

Dixit vir ad proximum suum. Hoc est, mutuo se cohortati sunt: nec tantum cupide manum quisque praebuit, sed alios etiam impulit ad audendum.

3. *Laterificemus lateres.* Significat Moses non facilitate operis, nec aliis commodis, quae se ad manum offerrent, fuisse inductos, sed potius cum magnis et arduis obstaculis luctatos esse: quo magis augetur sceleris gravitas. Qui fit enim ut in opere difficili et laborioso se frustra macerent ac conficiant, nisi quia tanquam phrenetici se proiiciunt adversus Deum? Saepe a necessariis operibus deterret nos difficultas: isti autem quum lapidibus et caemento careant, non tamen dubitant aedificium aggredi quod nubes transscendat. Monemur itaque hoc exemplo, quo se hominum libido proripiat, dum ambitioni suae indulgent. Quod etiam non tacuit profanus poeta: [1])

Audax omnia perpeti
Gens humana ruit per vetitum nefas.

Et paulo post:

Nil mortalibus arduum est,
Coelum ipsum petimus stultitia . . . .

1) *Horat. l. 1. Od.* 3.

4. *Pertingat usque ad coelum.* Hyperbolica est loquutio, qua magnifice per iactantiam structurae, quam moliuntur, altitudinem extollunt. Atque huc pertinet quod mox attexunt, *Paremus nobis nomen:* significant enim tale fore opus, quod miraculi specie non modo spectantium in se convertat oculos, sed passim usque ad ultimos terrarum fines celebretur. Haec perpetua mundi dementia est, neglecto coelo immortalitatem quaerere in terra, ubi nihil est non caducum et evanidum. Ergo non alio spectant eorum curae et studia, nisi ut sibi acquirant in terra nomen. Haec tam caeca cupiditas merito ridetur a Davide (Psal. 49, 7). Ac praesertim quum experientia (quae stultorum magistra est) posteros maiorum exemplis edoctos non reducat ad sanam mentem, sed furor serpat in omnes aetates. Notum est illud Iuvenalis, — mors sola fatetur Quantula sint hominum corpuscula. Atqui ne mors quidem corrigit nostram superbiam, nec confessionem miserae nostrae sortis serio extorquet: nam saepe in sepulturis plus eminet superbiae quam in pompa nuptiali. Exemplo tamen hoc monemur quantopere nobis expediat humiliter vivere et mori. Atque haec pars non est ultima verae prudentiae, quum in media vita mors nobis versatur ante oculos, quae nos ad modestiam assuefaciat. Nam quisquis magnus esse in terra appetit, ubi contumeliosus fuerit in homines, tandem sacrilega eius audacia prorumpet contra Deum ipsum, ut gigantum more coelum oppugnet.

Ne forte dispergamur. Vertunt quidam interpretes, Antequam dispergamur: sed hoc non patitur linguae proprietas: periculo enim quod instare credibile erat occurrere cogitant: ac si dicerent: Fieri non posse, ut crescente numero omnes ipsos regio illa semper caperet: ideo exstruendum esse aedificium quod illic stabile et perpetuum servaret eorum nomen, quamvis in diversas plagas dispersi forent. Quaeritur tamen unde illis futurae dispersionis memoria. Coniiciunt nonnulli a Noah fuisse monitos, qui mundum ad priora scelera et corruptelas revolutum cernens, spiritu prophetico horrendam aliquam dissipationem simul praeviderit: ac putant illi, Babylonios, quum directe Deo obsistere non possent, oblique conatos esse poenam, quae denunciata erat, avertere. Alii putant arcano spiritus instinctu vaticinatos esse de sua poena, idque praeter animi sensum. Atqui coactae sunt istae expositiones: nec ulla ratio cogit, ad maledictionem, quae illis inflicta est, trahere quod dicunt. Sciebant terram esse conditam ut habitaretur, et ubique sua ubera ad homines alendos porrigeret: et ipsa multitudo eos docebat, fieri non posse ut diu tam angustis finibus manerent inclusi: quare ubi alio migrandum erit, turrim volunt originis suae esse testem.

5. *Descendit Dominus.* Sequitur posterior pars historiae, in qua docet Moses quam facile Dominus vesanos illorum conatus everterit, ac discusserit totum apparatum. Neque enim dubium est quin strenue aggressi sint quod animis praesumpserant. Sed prius admonet Moses, dissimulasse aliquantisper Deum, ut subita linguarum confusione inceptum opus abrumpens, clarius iudicii sui specimen ederet. Sic enim plerumque impios tolerat, ut non modo quietus et cessanti similis multa eos nefaria machinari sinat, sed laeto etiam successu promoveat impios et perversos eorum conatus, ut eos tandem altius praecipitet. Descensus enim cuius meminit Moses, ad homines refertur potius quam ad Deum quem scimus loco non moveri. Verum subindicat, sensim et quasi lento gradu Deum apparuisse ultorem. Descendit ergo Dominus ut videret, hoc est, re ipsa patefecit sibi non esse incognitum quid Babylonii tentarent.

6. *En, populus unus.* Quidam ita exponunt, Deum conqueri de tam praefracta hominum malitia, ut se iusto dolore ad vindictam exstimulet: non quod in ipsum cadant ulli affectus, sed ut discamus non negligi ab ipso res humanas: et quemadmodum invigilat saluti fidelium, ita intentum esse ad observandam impiorum malitiam: sicut habetur Psalmo 34, 7: Vultus Domini super eos qui male faciunt, ut succidat e terra memoriam eorum. Alii putant comparationem esse minoris et maioris: ac si dictum esset, Pauci adhuc sunt, et una tantum lingua utuntur: quid igitur non audebunt, si ob multitudinem in varios populos dispersi fuerint? Sed mihi potius videtur subesse ironia: quasi Deus sibi difficultatem proponeret reprimendae illorum audaciae: ut sit sensus, Populus hic firma conspiratione agglutinatus est, eadem inter se lingua communicant: qua igitur ratione frangi poterunt? Caeterum ironice subsannat stolidam et praecipitem eorum confidentiam: quia dum vires suas aestimant impii, nihil non sibi arrogant. *Incipere* istud, de quo loquitur, sedulum conatum signat una cum violento operandi fervore. Ita per concessionem Deus nullam fore aedificii interruptionem dicit rebus ita compositis.

7. *Agite, descendamus.* Diximus per hypotyposin rem nobis depingi a Mose: quo illustrius sit Dei iudicium. Proinde nunc inducit loquentem Deum, qui pronunciat absque negotio dissipatum iri quod illi nunquam putassent ullo modo tardari posse. Talis autem est verborum sensus: Non utar multis machinis: sed tantum sufflabo in eos, ut confusis linguis ridiculi dissiliant. Quemadmodum autem numerosa manu collecta moliebantur usque ad nubes conscendere: ita ex opposito Deus suas copias advocat, quarum obiecto praesidio arceat illum furorem. Quaeritur tamen quasnam copias designet. Iudaei putant ad angelos haberi sermonem. Sed quoniam nulla fit angelorum mentio, et

Deus in pari secum gradu constituit quos alloquitur: coacta est illa expositio, et merito reiicitur. Potius hic locus priori respondet, quem habuimus in hominis creatione: quum dicebat etiam Dominus, Faciamus hominem ad imaginem nostram. Apte enim et concinne magno populo aeternam suam sapientiam, et virtutem Deus opponit: ac si diceret: Non opus sibi esse alienis auxiliis, sed intus sibi suppetere quod ad eos delendos sufficiat. Quare ex hoc loco non inepte probatur subesse in una Dei essentia tres personas. Porro hoc vindictae divinae exemplum ad omnes aetates pertinet: semper insana libidine pruriunt homines plus audendi quam fas sit. Testatur autem haec historia Deum talibus consiliis et studiis semper adversum fore: adeoque hic ante oculos depictum cernimus quod dicit Salomon (Prov. 21, 30): Non est consilium, non est prudentia, non est robur contra Dominum. Nisi adsit Dei benedictio, a qua una prosperum exitum sperare licet, evanescere quidquid tentamus necesse erit. Quum vero perpetuum sibi bellum esse Deus pronunciet cum immodica hominum audacia, infeliciter cessurum est quidquid praeter eius nutum aggredimur, etiamsi creaturae omnes sursum et deorsum nobis certatim opem suam offerant. Caeterum quamvis adhuc hodie mundus hanc maledictionem sustineat: in media tamen poena et horribili irae Dei adversus hominum superbiam documento, mira refulget Dei bonitas, quod diversis linguis gentes ultro citroque inter se communicant: praesertim vero quod omnibus linguis unum evangelium publicavit per totum orbem, et apostolos dono linguarum instruxit. Quo factum est ut in unitatem fidei coalescerent, qui prius misere divisi erant. Hoc sensu dicit Iesaias (19, 18) communem omnibus fore linguam Chanaan sub regno Christi: quia etsi differant sermonis sono, unum tamen idemque loquuntur, dum clamant Abba pater.

8. *Et dispersit eos Dominus.* Fuerant iam prius dispersi homines: neque id loco poenae censeri debuit, quum ex Dei benedictione potius et gratia flueret. Sed quos prius honorifice distribuerat Dominus in varia hospitia, nunc cum ignominia dissipat, huc et illuc eos dispellens, quasi laceri corporis membra. Haec igitur non simplex fuit dispersio ad replendam terram, ut suos ubique haberet cultores et incolas, sed violenta disiectio: quia praecipuum fovendae inter eos coniunctionis vinculum exsectum fuit.

9. *Propterea vocavit nomen eius Babel.* En quid profecerint stulta ambitione parandi nominis: sperabant insculptam fore in turri aeternam originis suae memoriam: Deus non tantum vana fiducia eos frustratur, sed inurit aeternum dedecus ut posteris omnibus sint exsecrabiles propter tantam cladem generi humano eorum culpa inflictam. Habent quidem nomen, sed non quale optaverant: sic Deus eorum superbiam probrose disiicit qui sibi plus usurpant quam liceat. Hinc autem refellitur eorum error, qui Babylonem a Iove Belo deducunt.

10. *Hae sunt generationes Sem.* De progenie Sem nonnihil dixerat Moses proximo capite: sed nunc hominum nominibus annorum spatium connectit: ne incognita nobis esset mundi vita. Nisi enim brevis haec descriptio exstaret, hodie nescirent homines quantum temporis a diluvio intercesserit ad eum usque diem quo foedus suum pepigit Deus cum Abram. Porro notandum, quod honoris causa Deus annos mundi a progenie Sem numerat: quemadmodum annales suos insigniunt historici regum vel consulum nominibus. Neque tamen hoc tam dignitati et meritis familiae detulit quam gratuitae suae adoptioni: nam (ut statim videbimus) descivit magna ex parte posteritas Sem a vero Dei cultu. Quare digni erant quos Deus non modo expungeret e suis fastis, sed e mundo prorsus tolleret. Caeterum pluris est illi sua electio, qua familiam istam discrevit ab omnibus populis, quam ut intercidere propter hominum peccata sinat. Ideo ex pluribus filiis Sem unum Arphaxad, ex filiis Arphaxad unum Sela, ab illo quoque unum Eber deligit, usque dum ad Abram veniat: cuius vocatio ecclesiae renovatio censeri debet. Quantum ad reliquos spectat, probabile est nondum completo saeculo ad impias superstitiones dilapsos esse. Nam quum Deus Iudaeis exprobret patres eorum Thare et Nachor servisse diis alienis (Iosue 24, 2), sciamus autem domum Sem, in qua illi nati erant, fuisse peculiare Dei sacrarium, ubi vigere maxime debebat pura religio: quid putamus aliis contigisse, qui ab initio quasi emancipati videri poterant? Hinc vero prodigiosa humani ingenii tam malitia et pravitas quam inflexibilis durities apparet. Vivebant adhuc Noah et filii eius oculati diluvii testes: narratio illius historiae non minus timoris incutere illis debebat quam visibilis Dei conspectus: ab infantia imbuti sunt istis principiis, qualiter velit Deus coli: quam reverenter parendum sit eius verbo, quam gravis eos omnes ultio maneat qui ordinem ab eo positum violaverint: retineri tamen nequeunt quin sua vanitate corrupti diffluant. Interea minime dubium est quin sanctus Noah pro singulari suo zelo et heroica fortitudine, modis omnibus dimicaverit pro asserenda Dei gloria: quin acriter et severe invectus fuerit, imo fulminaverit contra perfidam nepotum suorum apostasiam: quum omnes ad solum eius nutum tremere par esset, nullis quamlibet clamosis obiurgationibus moventur, quin furore suo abrepti pergant. Ex hoc potius speculo quam inanibus sophistarum blanditiis, dis-

camus quam foecunda sit corruptio naturae nostrae. Quod si Noah et Sem, aliique tanti doctores, plusquam animose certando, consequi tamen non potuerint quin praevaleret mundi impietas: ne miremur si hodie quoque contra omnia doctrinae, admonitionum et minarum obstacula se proiiciat mundi libido ad impios et perversos cultus. Interea notandum est quam firmum in sanctis hominibus fuerit fidei robur, quam infatigabilis patientia, quam infractum pietatis studium, qui tot scandalis, quibuscum assidue luctandum erat, nunquam cessarunt. Scite ergo Lutherus incredibiles, quibus eos torqueri necesse fuit, cruciatus, multis martyriis comparat. Illa enim nepotum alienatio a Deo non aliter eos affecit quam si sua viscera non modo discerpi ac laniari, sed in Satanae cloacas et ipsos inferos proiici vidissent. Quum autem mundus ita refertus esset impiis, paucos Deus mirabiliter continuit sub verbi sui obsequio, ut ecclesiam ab interitu servaret. Quanquam autem diximus patrem et avum Abrae fuisse apostatas, et credibile est non ab illis primum coepisse defectionem: quia tamen in illo genere propter Dei electionem inclusa erat ecclesia: et aliquos Deus superstites usque ad vocationem Abrahae habuit, qui ipsum pure colerent: continuam lineam deducit Moses, atque ita in sanctorum catalogo illos recenset. Unde colligimus (quemadmodum paulo ante monui) quanto in pretio habeat Deus ecclesiam, quae numero hominum tam exigua, cuncto tamen mundo praefertur.

Sem filius centum annorum. Quum Moses tertium ordine posuerit Arphaxad inter filios Sem, quaeritur quomodo nunc natum esse conveniat biennio post diluvium. Responsio facilis est: Ex catalogis quos recitat Moses non posse exacte statui quo quisque tempore natus sit, quum interdum priorem locum uni assignet, qui tamen nascendi ordine est posterior. Alii respondent nihil esse absurdi: si referat Moses duobus annis completis tertium filium genitum esse. Sed solutio quam posui magis genuina est.

27. *Thare genuit Abram.* Hic quoque Abram primus locatur inter fratres: non quia fuerit primogenitus, quantum ego iudico: sed quia Moses intentus ad historiae suae scopum, non admodum sollicitus fuit in ordinandis Thare filiis. Ac fieri potest ut alios etiam filios genuerit. Nam quod peculiariter de tribus meminit Moses, ratio in promptu est, propter Lot scilicet, ac uxores Isaac et Iacob. Nunc cur Abram non fuisse primogenitum existimem, breviter reddenda est ratio. Thare paulo post dicet Moses in patria mortuum esse, priusquam relicta Chaldaea pater Charras migraret: Abram vero tunc quinque annis maiorem septuagenario fuisse: dum Charris egressus est, ut in terram Chanaan concederet. Ac diserte hic annorum numerus post mortem Thare subiicitur. Nunc si fingamus septuagesimo patris anno fuisse natum, simul fatendum erit ex eius aetate nobis sexaginta annos intercidere: quod absurdissimum est. Lutheri divinatio, quod Deus oblivione sepelierit tempus illud, ut finem mundi nobis absconderet, primum frivola est: deinde solidis et claris argumentis refelli potest. Alii ad priorem egressum violenter torquent: ac putant eum Charris una cum patre substitisse ad annos sexaginta: quod minime consentaneum est. Quorsum enim tantum morae in medio itinere traxissent? Sed hic laboriosa disputatione nihil opus est. Quoto aetatis suae anno patriam reliquerit Abram Moses tacet: septuagesimoquinto aetatis anno dicit in terram Chanaan venisse, quum pater ducentesimo et quinto vitae suae anno esset mortuus. Quis non inde colliget, natum fuisse quum pater centesimum annum attigisset? At primus inter tres nominatur quos dicitur genuisse Thare, quum ipse septuaginta esset annorum. Fateor: sed talis recitatio nihil ad gradus nascendi probandos facit quemadmodum dictum est. Nec vero Moses quoto vitae anno filios genuerit Thare, exprimit: sed tantum superasse aetatem illam, priusquam tres gigneret filios de quibus agitur. Quare aetas Abrahae ex altera comparatione noscenda est: dum scilicet ei septuaginta quinque annos attribuit, quum mortuus est pater, cuius vita usque ad ducentos et quinque annos pervenit. Firmum quoque et validum argumentum ex aetate Sarai ducitur. Constat nonnisi decennio minorem fuisse natu quam Abram. Si fratris iunioris esset filia, patrem suum necessario annis aequaret. Qui vel privignam fuisse Nachor, vel adoptione tantum filiam excipiunt, nihil afferunt praeter merum cavillum.

28. *Mortuus est Haran.* Dicitur Haran mortuus coram facie patris: quia eum reliquit superstitem. Dicitur autem mortuus in patria, nempe Ur. Iudaei ex proprio loci nomine appellativum faciunt, ac dicunt mortuum esse in igne. Nam ut in fingendis fabulis sunt audaces, nugantur ipsum cum fratre Abram, quia idololatriam fugerat, in ignem a Chaldaeis raptos esse: Abram vero elapsum fuisse fidei constantia. Atqui vicesimumquartum caput Iosue quod supra citavi, palam declarat, totam domum non minus superstitionibus fuisse infectam quam esset ipsa regio. Fateor quidem ab igne ductum esse nomen, ut nomina urbibus vel ex situ, vel ex eventu aliquo imponi solent. Fieri potest ut sacrum ignem illic foverint, vel magis conspicua fuerit solis claritas. Alii sic dictam urbem volunt quod in valle sita esset, nam אורים Hebraei valles nominant. [1]) Sed non est quod de ea re valde

1) *Editiones exhibent* אורים, *Versio gallica: Urim. Quo autore vir summus hoc asserat tibi dispiciendum relinquimus.*

simus anxii: sufficiat quod Moses de Abrae patria loquutus, continuo post exprimit fuisse Ur Chaldaeorum.

30. *Et fuit Sarai sterilis.* Non modo liberis caruisse Abram dicit, sed causam ponit, uxoris sterilitatem: ut sciamus nonnisi insigni miraculo factum esse quod postea peperit Isaac, quemadmodum suo loco plenius tractabimus: ita humiliare voluit servum suum Deus. Neque enim dubium est quin acerbum ex orbitate senserit dolorem. Videt sine modo scaturire passim impios, qui terram operiant, solus privatur liberis. Quanquam autem adhuc ignarus erat futurae suae vocationis, voluit tamen Deus in eius persona quasi in speculo palam facere unde et quomodo ecclesia emergat: nam tunc quasi in arido trunco sub terra delituit.

31. *Tulit autem Thare filium suum.* Debuit hic fieri capitis initium: quia unum ex praecipuis libri capitibus tractare incipit Moses, nempe Abrae vocationem. Neque enim solum refert Moses Therah solum mutasse, sed discessus consilium et finem simul exponit, relicto natali solo iter ingressum esse ut veniret in terram Chanaan. Unde colligere promptum est, ipsum non tam ducem vel autorem fuisse profectionis quam filii comitem. Nec obstat quod primas ei assignat Moses, quasi eius auspiciis et ductu potius quam Dei mandato egressus fuerit Abram: nam hoc honoris defertur patrio nomini. Nec dubito quin Abram, quum patrem videret sponte obsequi Dei vocationi, vicissim se morigerum illi praebuerit. Patri ergo autoritas tribuitur quod filium suum tulerit. Prius enim vocatum fuisse a Deo Abram quam pedem ex natali solo moveret, plusquam liquido mox constabit: patrem fuisse vocatum non legimus. Coniicere ergo licet, illi patefactum fuisse Dei oraculum ex filii relatu. Neque enim prohibebat migrandi mandatum quin Abram patri suo testatum faceret se non alia de causa ab eo discedere nisi quia Dei imperium omnibus humanis officiis praeferret. Haec sane duo extra controversiam colligimus ex verbis Mosis, Abram divinitus vocatum esse, antequam Therah patriam reliquerit: deinde ipsum Therah non alio spectasse nisi ut in terram Chanaan veniret, hoc est, ut se filio adiungeret voluntarium comitem. Ideo constituo non longo tempore ante mortem patria sua cessisse. Ridiculum enim est quum patria egressus recta peteret terram Chanaan, sexaginta annos hospitem in alieno oppido haesisse. Magis verisimile est, senem annis confectum, morbo et lassitudine fuisse absumptum. Et tamen fieri potest ut Deus suspensos aliquantisper tenuerit: quia dicit Moses habitasse in Charan: verum ex sequentibus patet non fuisse tam diuturnam remoram: quum septuagesimo quinto aetatis anno inde egressus sit Abram, qui devexa iam aetate, utpote sterilitatem uxoris expertus, illuc concesserat. Porro oppidum quod Hebraeis Charan vocatur, scriptores omnes uno consensu tradunt esse Charras in Mesopotamia sitas. Tametsi Lucanus poetice magis quam vere in Assyria locat: [1]) locus fuit Crassi interitu et clade Romani exercitus celebris.

CAP. XII.

1. *Dixerat autem Iehova ad Abram: Abi e terra tua, et e cognatione tua, et e domo patris tui, ad terram quam ostendam tibi.* 2. *Et faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictio.* 3. *Et benedicam benedicentibus tibi: et maledicentibus tibi maledicam: et benedicentur in te omnes familiae terrae.* 4. *Abiit ergo Abram quemadmodum loquutus fuerat ad eum Iehova: et perrexit cum eo Lot: Abram autem erat filius quinque annorum et septuaginta annorum quando egressus est de Charan.* 5. *Et cepit Abram Sarai uxorem suam, et Lot filium fratris sui, et omnem substantiam quam acquisierant, et animas quas fecerant in Charan, et egressi sunt ut pergerent in terram Chenaan et venerunt ad terram Chenaan.* 6. *Et transivit Abram in terram usque ad locum Sechem, usque ad quercum Moreh: Chenaanaeus autem tunc erat in terra.* 7. *Et visus est Iehova Abrae, et dixit, Semini tuo dabo terram hanc: et aedificavit ibi altare Iehovae qui apparuerat sibi.* 8. *Et transtulit se inde ad montem ab oriente ipsi Bethel: tetenditque tabernaculum suum: Bethel erat ab occidente, et Hai ab oriente: et aedificavit ibi altare Iehovae, et invocavit nomen Iehovae.* 9. *Profectus est et Abram eundo et proficiscendo ad meridiem.* 10. *Et fuit fames in terra, et descendit Abram in Aegyptum ut peregrinaretur ibi: quia gravis fames erat in terra.* 11. *Et fuit quando appropinquavit ut ingrederetur Aegyptum, dixit ad Sarai uxorem suam: Ecce, nunc novi quod mulier pulchra adspectu sis:* 12. *Erit itaque, quum viderint te Aegyptii, dicent, Uxor eius est: et occident me, et te servabunt vivam.* 13. *Dic nunc quod soror mea sis, ut bene sit mihi propter te, et vivat anima mea propter te.* 14. *Et fuit quum ingrederetur Abram Aegyptum, viderunt Aegyptii mulierem quod pulchra esset valde.* 15. *Quum igitur vidissent eam principes Pharaonis, laudaverunt eam Pharaoni: et sublata est mulier in domum Pharaonis.* 16. *Et ipsi Abram benefecit propter eam: fueruntque ei pecudes, et boves, et asini, et servi, et ancillae, et asinae, et cameli.* 17. *Percussit autem Iehova Pharaonem percussionibus magnis et domum eius causa Sarai uxoris Abram.* 18. *Vocavitque Pharao Abram, et dixit: Cur*

1) *Phars. l. I.* 105.

hoc fecisti mihi? utquid non indicasti mihi, quod uxor tua esset? 19. *Utquid dixisti: Soror mea est? et tuli eam mihi in uxorem: et nunc ecce uxor tua, cape et vade.* 20. *Et praecepit super eum Pharao viris, et dimiserunt eum et uxorem eius, et omnia quae erant ei.*

1. *Dixeratque Iehova ad Abram.* Ne lectores moretur insulsa capitum divisio, sententiam hanc cum duobus proximis versibus uno tenore contexant. Dixerat prius Moses egressos esse ex patria Therah et Abram, ut in terram Chanaan concederent. Iam exponit non levitate fuisse impulsos, ut plerumque solent temerarii et vagi homines: nec patriae fastidio, quod plerisque morosis contingit, alio fuisse pertractos: nec maleficii causa profugos: nec inductos stulta aliqua spe, vel illecebris, ut multos sua cupiditas huc et illuc rapit: sed Abram divinitus iussum fuisse egredi, nec pedem movisse nisi praeeunte Dei verbo. Qui Deum Abrae loquutum esse exponunt post patris mortem, facile refutantur ipsis verbis Mosis, nam si iam patria carebat Abram, et inquilinus alibi degebat, supervacuum foret Dei mandatum: Exi e terra tua, de patria tua et domo patris tui. Accedit et Stephani autoritas, qui certe idoneus censeri meretur huius loci interpres: ille vero clare testatur Deum apparuisse Abrahae quum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charan: deinde hoc oraculum recitat quod nunc exponimus: ac tandem concludit hac de causa Abraham ex Chaldaea migrasse. Nec vero negligendum est quod postea (cap. 15, 7) repetit Deus: Ego sum Dominus qui te eduxi de Ur Chaldaeorum. Nam inde elicimus, non tunc primo divinitus porrectam illi fuisse manum, postquam Charris habitaverat: sed quum adhuc domi in Chaldaea maneret. Hoc vero Dei mandatum, de quo stulte ambigitur, sufficere nobis debet ad coarguendum contrarium errorem. Neque enim sic alloqui potuit Deus nisi hominem adhuc nido suo affixum, rebus integris, et sine ulla vitae mutatione inter cognatos quietum ac tranquillum: alioqui ad manum erat exceptio: Patriam reliqui, procul a cognatione mea absum. In summa hoc oraculum refert Moses, ut sciamus tam longinquam profectionem Dei mandato ab Abram et patre eius Therah susceptam esse. Unde etiam apparet, Therah sic fuisse superstitionibus delusum, ut tamen Deum timeret. Difficile fuit senem iam fractum et caducum ex patria sua avelli. Quaedam igitur vera religio, licet suffocata, adhuc animo eius suberat. Ideo quum maledictum esse locum agnoscat ex quo iubetur egredi filius, non vult illic perire: sed ei se adiungit socium quem Dominus eripit. Qualis, obsecro, hic futurus est testis extremo die ad damnandam nostram ignaviam? Facilis illi erat, et plausibilis ad manum excusatio, se domi quiescere, quia nihil sibi praeceptum foret. Atqui in tenebris infidelitatis caecutiens, ad transversam tamen lucis scintillam oculos aperit. Nunc ubi directe nobis affulget Dei vocatio, non movemur. Porro haec Abrae vocatio insigne gratuitae Dei misericordiae exemplum est. An aliquo operum merito Deum anteverterat Abram? an ad eum accesserat? an eius favorem sibi conciliaverat? imo semper memoria repetendum est (quod prius adduxi ex concione Iosua) in faece idololatriae fuisse demersum: nunc ultro manum porrigit Deus, ut errantem reducat. Sacrum os suum aperire dignatur, ut Satanae praestigiis decepto viam salutis monstret. Ac mirum est, miserum hominem ac perditum tot sanctis Dei cultoribus praeferri, ut penes ipsum resideat vitae foedus, in eo suscitetur ecclesia, ac statuatur fidelium omnium pater. Sed hoc consulto factum est, quo illustrior in eius persona esset gratiae Dei commendatio. Est enim exemplar nostrae omnium vocationis: in quo perspicimus mera Dei misericordia ex nihilo suscitari quae non sunt, ut esse aliquid incipiant.

Abi e terra tua. Videtur supervacua esse verborum congeries. Huc quoque accedit, quod Moses alibi tam concisus, rem unam planam et facilem tribus loquendi formis exprimit. Sed aliter res habet. Nam quum per se triste sit exsilium, et dulcedo natalis soli omnes sibi fere devinctos teneat, data opera insistit Deus in mandato relinquendae patriae, ut penitus Abrae animum transfigat. Si uno verbo dixisset: Relinque patriam, non leviter quidem pupugisset eius animum: sed tamen magis perfoditur, quum audit cognationi et domui paternae esse renunciandum. Neque tamen putandum est, Deum ex servorum suorum molestia crudelem voluptatem capere: sed ita omnes eorum affectus examinat, ne quas latebras relinquat in eorum cordibus. Multos videmus ad breve tempus fervere, qui deinde congelascunt: unde hoc, nisi quia aedificant sine fundamento? Ergo Deus probe excutere voluit omnes Abrae sensus, ne quid temere vel inconsiderate susciperet, ac statim poenitentia ductus vela retro flecteret. Quare si constanter cupimus Deum sequi, omnia incommoda quae nos manent, omnes difficultates, pericula omnia sedulo meditari convenit: ut non tantum subitus zelus flores emittat, sed ex alta et bene fixa radice pietatis fructus tota vita proferamus.

Ad terram quam ostendam tibi. Aliud examen ad probandam fidem Abrae. Cur enim non extemplo Deus terram designat, nisi ut servum suum suspendens melius experiatur quam vere addictus sit verbo suo? ac si diceret: Iubeo te clausis oculis egredi, ac inquirere veto quo te sim ducturus, donec abnegata patria totum mihi te dedideris. Atque

hoc verum est obsequii nostri experimentum, quum nobis non sapimus, sed committimus nos Domino. Quoties ergo aliquid a nobis requirit, non oportet nos ita de eventu esse sollicitos ut metus et anxietas remoram nobis iniiciant. Nam Deum clausis oculis sequi ducem praestat, quam prudentia nostra fretos, per flexuosos circuitus (quos illa nobis finget) errare. Si quis obiiciat pugnare hoc cum superiori sententia, ubi dicebat Moses profectos esse ex patria Therah et Abram, ut in terram Chanaan venirent: facilis est solutio, si prolepsin admittimus in sermone Mosis, qualis hoc ipso capite sequitur in nomine Bethel: et frequenter in scripturis occurrit. Nesciebant quo venturi essent: sed quia illis deliberatum erat venire quocunque Deus vocaret, Moses in persona sua loquens, terram nominat, quae nondum illis cognita postea Abrae patefacta fuit. Verum est igitur eo consilio profectos ut venirent in terram Chanaan: quia accepta promissione de terra monstranda, patiebantur se a Dei regi, donec quod pollicitus fuerat, re ipsa praestaret. Quanquam fieri potest ut Deus probato Abrae affectu, non multo post illi dubitationem exemerit. Nescimus enim quo temporis articulo innotuerit ei quod ad tempus duntaxat absconditum esse Deus voluit. Satis est quod se Deo vere obedire testatus est Abram: quum suas in eius providentiam curas reiiciens, et quasi in eius sinum exonerans quidquid eum tardare poterat, patriam relinquere non dubitavit, incertus ubi tandem fixurus pedem esset. Nam hoc modo carnis prudentia in ordinem subacta fuit, et omnes simul affectus domiti. Quaeri tamen potest cur Deus servum suum potius in terram Chanaan transtulerit quam in orientem, ubi cum aliquot sanctis patribus victurus erat. Quidam (ne videatur facta esse in deterius mutatio) illuc deductum fuisse volunt ut cum atavo Sem habitaret, quem ipse fuisse Melchisedec imaginantur. Atqui minime quadraret, si tale fuisset Dei consilium, Abram alio iter flexisse: imo non legimus congressum fuisse cum Melchisedec, nisi dum redibat ex sodomitico praelio. Quam vero frivola sit eorum divinatio, quod Melchisedec fuerit Sem, suo loco videbimus. Quod vero ad rem de qua nunc agitur spectat, longe aliud fuisse Dei consilium quam putent, ex fine qui tandem sequutus est colligitur. Gentes illae propter deploratam malitiam exitio devotae erant. Voluit Deus inter eas servum suum ad tempus peregrinari, ut terrae haereditatem fide cerneret, cuius possessio longo demum tempore post eius mortem posteros manebat. Quare non alia de causa traiicere in illam terram iussus est, nisi quia evacuanda erat suis indigenis, ut semini eius daretur possidenda. Magni autem interfuit, Abram, Isaac, et Iacob in illa terra fuisse inquilinos, et eius dominium divinitus sibi promissum fide amplexos esse, ut maiore animo ad eam occupandam posteri eorum se accingerent.

Faciam te in gentem magnam. Hactenus retulit Moses quid facere iussus fuerit Abram: nunc promissionem annectit Dei mandato, idque non levi de causa. Nam ut pigri sumus ad parendum, frustra praeciperet Dominus, nisi simul, addita gratiae et benedictionis suae fiducia, nos animaret. Quod tametsi prius attigi in historia Noah, non frustra nunc iterum inculco. Nam et hic locus postulat ut aliquid dicatur: et eius doctrinae cui tantum inest pondus, repetitio supervacua videri non debet. Nam certum est fidem non constare, nisi fundata sit in Dei promissionibus. Atqui sola fides obedientiam generat. Ergo ut formentur animi ad sequendum Deum, non sufficit simpliciter mandare quid velit, nisi benedictionem suam simul promittat. Notanda vero promissio est, quod futurus sit Abram in gentem magnam, cuius sterilis erat uxor. Poterat haec valde esse efficax, si Deus ex re ipsa spem obtulisset: nunc vero quum uxoris sterilitas perpetuam orbitatem illi minetur, frigida esset nuda promissio, nisi totus penderet Abram ex ore Dei: quare uxoris uterum sterilem cernens, in verbo tamen Dei magnam gentem quae promittitur, spe apprehendit. Atque hanc gratiam magnifice extollit Iesaias 51, 2 quod Deus servum suum Abram, quem unicum et solitarium reperit, sua benedictione auxerit in tantum populum. Nomen גוי quum detestabile sit Iudaeis, honorifice hoc loco, sicuti multis aliis, capitur. Atque hoc emphatice dictum est, quod non modo posteros ex suo semine habiturus sit in magno numero: sed peculiarem et ab aliis segregatum populum, qui censeatur proprio nomine.

2. *Benedicam tibi.* Hoc aliqua ex parte additum est ad expositionem proximae sententiae. Ne enim desperet Abram, benedictionem suam proponit Deus, quae plus miraculo efficere poterat quam naturaliter in aliis fieri cernitur. Latius tamen patet haec benedictio quam ad sobolem: nempe ut prosperos et laetos in omnibus suis negotiis habeat successus. Quod ex sequenti contextu patet, *Magnificabo nomen tuum, ut sis benedictio.* Felicitas enim promittitur, quae omnes passim admiratione afficiat, ut sibi Abrae personam in formula benedicendi, quasi exemplar sumant. Alii resolvunt in adiectivum: Eris benedictio, id est, omnes benedicent tibi. Sed prior sensus magis convenit. Nonnulli etiam active exponunt, ac si dictum esset, Non residebit in te mea gratia, ut ea solus fruaris, sed longe manabit in omnes gentes. Sic igitur eam nunc apud te depono ut redundet in totum mundum. Sed nondum ad istam communicationem Deus progreditur, ut mox dicam.

3. *Et benedicam benedicentibus tibi.* Hic mira se profert Dei benignitas, quod familiariter paciscitur cum Abram: quemadmodum solent homines cum sociis et paribus suis. Haec enim solennis est foederum inter reges et alios formula, ut eosdem sibi fore hostes et amicos mutuo promittant. Hoc certe inaestimabile est rari amoris pignus, quod Deus se eousque nostra causa demittit. Quanquam enim unum hic hominem compellat, alibi eundem erga suos fideles declarat affectum. Communem itaque doctrinam colligere licet, Deum ita nos favore suo complecti, ut amicis nostris benedicturus sit, ultionem de hostibus sumpturus. Monemur autem hac sententia, quantumvis paci studeant filii Dei, nunquam tamen illis hostes defore. Certe si quis unquam tranquille se gessit inter homines, ut merito esset amabilis omnibus, inter praecipuos numerari potest Abram, neque tamen hostibus caruit: quia diabolum habuit sibi adversarium, qui improbos habet in manu sua, quos ad inferendam bonis molestiam impellere non desinit. Non est igitur cur nos exanimet mundi ingratitudo, si multi nobis gratis infesti sint, et nulla iniuria provocati nocere studeant: sed hoc uno solatio contenti simus, quod commune Deus nobiscum bellum suscipit. Ad haec suos Deus ad colendam cum omnibus bonis fidem et humanitatem hortatur: et rursum, ut ab omni iniuria abstineant. Est enim hoc non vulgare incitamentum ad fideles iuvandos, quod si quid in eos officii contulerimus, Deus rependet: nec mediocriter nos terrere debet, quod bellum nobis denunciat, si quem ex suis laedimus.

Benedicentur in te. Si cui locum hunc restricte accipere libeat, quod proverbiali figura sumpturi sint Abrae nomen, qui filiis vel amicis benedicent, fruatur hoc sensu: hoc enim patitur linguae hebraicae phrasis, ut dicatur futurus Abram insigne felicitatis exemplar. Ego tamen latius extendo: quia idem promitti hoc loco arbitror quod Deus infra (22, 18) clarius repetet. Atque huc me deducit Pauli autoritas, qui promissionem semini Abraham, hoc est Christo, datam esse dicit quadringentis et triginta ante legem annis (Gal. 3, 17). Atqui supputatio annorum flagitat ut promissa sit in Christo benedictio, quum veniret in terram Chanaan. Ergo Deus (meo iudicio) benedicendas pronunciat gentes omnes in servo suo Abram: quia in lumbis eius inclusus erat Christus. Hoc modo non tantum significat ipsum fore exemplar, sed causam benedictionis: ut sit tacita antithesis inter Adam et Christum. Nam quum nascamur omnes maledicti ex quo alienatus est primus homo a Deo, hic novum remedium nobis offertur. Nec obstat quod ab ipso Abram minime petenda sit benedictio, quia dicitur hoc Christi respectu. Hic petulanter insurgunt Iudaei, ac multa scripturae testimonia coacervant, ex quibus patet benedicere vel maledicere in aliquo, nihil esse aliud quam ad eius similitudinem bene vel male precari. Sed eorum calumnia nullo negotio diluitur. Fateor saepe verum esse quod dicunt, sed non semper. Nam quum dicitur, ut tribus Levi benediceret in nomine Dei, (Deut. 10, 8. Iesaiae 65, 16 et similibus locis), satis constat Deum praedicari bonorum omnium fontem, ne aliunde ullam boni partem petat Israel. Quum igitur loquutio sit ambigua, concedant necesse est hunc vel illum sensum deligendum esse, prout rei et causae aptius convenit. Sumpsit autem Paulus axioma quod inter pios omnes receptum est, ac pro confesso haberi debet, totum humanum genus obnoxium esse maledictioni: ideoque benedici sanctum populum sola mediatoris gratia. Unde constituit, foedus salutis quod pepigit Deus cum Abram, non stabile nec firmum esse nisi in Christo. Sic igitur praesentem locum interpretor, quod Deus benedictionem promittat servo suo Abrae, quae postea fluet ac manabit ad omnes populos. Sed quia alibi fusius haec res explicanda erit, nunc tantum breviter perstringo.

4. *Et abiit Abram.* Haec verba arripiunt in erroris sui suffragium qui Deum putant Abrae loquutum esse in Charan. Sed facile refellitur cavillum: postquam enim profectionis causam interposuit, quia scilicet coactus esset Abram Dei mandato natale solum relinquere: nunc redit ad historiae contextum. Cur ad tempus substiterit Charris Abram, nescimus nisi quod illi manum iniecit Deus, ne statim conspectu terrae potiretur, quam, licet adhuc incognitam, patriae tamen suae praetulerat. Nunc dicitur Charris egressus, ut inceptum iter conficeret: quod etiam proximus versus confirmat, ubi dicitur tulisse Sarai uxorem, et Lot nepotem suum. Quemadmodum enim ductu et auspiciis patris profecti erant ex Chaldaea: ita nunc dum est familiae caput Abram, quod a patre coeptum erat, exsequitur et absolvit. Quanquam fieri potest ut tunc quoque hortatus fuerit eum Dominus ad pergendum, quia mors patris intervenerat, et secundo oraculo priorem vocationem confirmaverit. Hoc vero certum est, laudari hoc loco fidei obedientiam: neque id simpliciter, sed constantem et perpetuum tenorem. Neque enim dubito quin dicere voluerit Moses, non poenitentia substitisse Charris Abram, quasi a recto vocationis suae cursu deflecteret: sed habuisse semper infixum animo Dei mandatum. Itaque particulam hanc: *Sicuti loquutus erat Dominus*, ad primum oraculum referre malo, ut dicat Moses in proposito suo stetisse, nec morte patris abruptum fuisse studium obsequendi Deo. Caeterum hic nobis uno verbo praescribitur totius vitae formandae regula: ne quid scilicet aggrediamur nisi Deo autore. Quidquid enim de virtutibus ac offi-

ciis disputent homines, nullum opus laude dignum est, nec censeri inter virtutes meretur, nisi quod Deo placeat. Ipse autem testatur pluris sibi esse obedientiam quam sacrificia. 1. Sam. 15, 22. Quare tunc rite erit composita vita nostra, si pendeamus ex Dei ore, nec quidquam suscipiamus nisi ex eius verbo. Ac notandum est, non de uno aliquo particulari opere hic agi, sed de generali pie recteque vivendi principio. Vocatio enim Abrae tractatur, quae communis est typus vitae omnium fidelium. Non omnes quidem promiscue iubemur patriam deserere, atque hoc in Abram speciale esse fateor: sed communiter omnes vult Deus subesse verbo suo, et vivendi legem ex ore suo petere, ne suo arbitrio vel hominum placitis circumferantur. Ergo Abrae exemplo solida nostri abnegatio praecipitur, ut vivamus et moriamur uni Deo.

5. *Animas quas fecerat in Charan.* Animae servos et ancillas significant. Atque hic primum fit servitutis mentio: unde apparet non multo post diluvium malitia hominum accidisse, ut libertas, quae natura communis erat omnibus, bonae parti humani generis periret. Unde autem habuerit initium servitus, non facile dictu est: nisi quod vulgo obtinuit opinio, a bellis ortam esse: quia victores quos bello ceperant, sibi parere coegerint, atque inde nomen mancipii deducunt. Sive autem belli iure oppressi fuerint, sive inopia coacti qui primi servitutem servierunt: hoc quidem certum est, violenter fuisse corruptum naturae ordinem: quia ideo creati erant homines ut mutuam inter se societatem colerent. Etsi autem aliis alios praeesse utile est, servanda erat tamen, ut inter fratres, aequabilitas. Caeterum, quamvis recto temperamento (quale optandum esset) contraria sit servitus, et eius initium vitio non caruerit: non tamen propterea sequitur, usum qui deinde moribus receptus est, quem excusat necessitas, esse illicitum. Potuit igitur Abram servos tam pecunia emptos quam sibi domi natos vernas possidere. Vulgare enim illud dictum: Quod ab initio non valuit, tractu temporis convalescere non potest, aliquas (ut satis notum est) exceptiones admittit: et eius rei exemplum habebimus infra (cap. 48).

6. *Et transivit Abram in terram.* Hic ostendit Moses, Abram, ex quo terram ingressus est, non statim reperisse hospitium ubi quiesceret. Nomen enim transitus, et positus loci, longam fuisse itineris distantiam ostendunt. Sichem non procul abest a monte Garizim, versus desertum et plagam meridionalem. Quare perinde est ac si diceret Moses, rursus probatam esse Abrae fidem, quando Deus eum vagando totam terram peragrare passus est, priusquam stationem aliquam ei daret. Quam enim durum est, quum Deus professus sit fore se eius hospitem, non exiguum saltem angulum monstrari in quo pedem figat? Verum ut magis exerceatur ad sui abnegationem per circuitus errare cogitur. Elon quidam quercetum, alii convallem vertunt, alii putant nomen esse proprium loci. Ego Moreh proprium esse loci nomen non dubito: sed Elon vallem, aut quercum interpretor: non quod unica fuerit arbor, sed mutatio est numeri: atque hoc posterius mihi magis arridet.

Chanaanaeus autem. Non temere hoc de Chananaeo additur: quia non levis fuit tentatio, in gentem illam perfidam et improbam omnisque humanitatis expertem incidere. Quid tunc in mentem venire potuit sancto viro, nisi se proditum esse pessimis hominibus, a quibus mox iugulandus esset, vel infestam ac miseram inter continuas iniurias et molestias vitam acturus? Atqui utile fuit talibus eum rudimentis assuefieri ad spem meliorem. Nam si benigne et comiter exceptus esset in terra Chanaan, nihil melius sperandum erat quam ut inquilinus illic degeret. Nunc altius erigit Deus eius animum, ut statuat se terrae dominum et haeredem, deletis incolis, aliquando fore. Adde quod assidua inquietudine monetur respicere in coelum. Nam quum terrae haereditas praecipue illi esset promissa, neque ad nepotes pertineret, nisi in eius gratiam: sequitur non illi instar ultimae metae praefigi terram, in qua tam male et inhumaniter tractatur, sed coelum illi proponi ubi quiescat.

7. *Et visus est Dominus.* Nunc refert non fuisse prorsus destitutum Abram, quin Deus illi manum porrigeret. Notandum tamen est quo subsidii genere eius tentationibus Deus succurrat. Nudum illi verbum offert: et quidem tale ut reputare posset Abram se haberi ludibrio. Semini eius terram daturum se pronunciat: sed ubi semen, vel spes seminis, quum orbus sit, ac senex, et sterilem habeat uxorem? Fuit igitur solatium hoc carni insipidum. Sed alium gustum habuit fides: cuius proprium est, omnes piorum sensus constrictos tenere verbi reverentia, ut sufficiat una Dei promissio. Interea etsi re ipsa quoque sublevat Deus et mitigat servorum suorum mala, non tamen indulget pro carnis voto, sed quatenus expedit. Hinc discamus, unum hoc in malis remedium debere nobis sufficere, dum nos verbo suo compellat Deus, ut eum mentes nostrae propitium sentiant: nec laxanda esse fraena importunis carnis nostrae desideriis: ipse vero Deus patribus suis non deerit, quin gratiae suae testimonio erigat afflictos.

Et aedificavit altare. Altare hoc symbolum fuit gratitudinis. Simul atque illi apparuit Deus, erigit altare: in quem finem? ut Dei nomen invocet. Videmus ergo intentum fuisse agendis gratiis, et in beneficii memoriam altare ab eo positum. Si quis roget annon potuerit absque altari Deum colere: respondeo, non sufficere interiorem cordis cultum

nisi accedat externa apud homines professio. Pietas habet quidem propriam in corde sedem: sed ex ea radice confessio postea, tanquam fructus, emergit. Sumus enim creati in hunc finem, ut animam et corpus offeramus Deo. Erat sua Chananaeis religio, altaria habebant offerendis sacrificiis: sed Abram, ne se misceat eorum superstitionibus, domesticum erigit altare ubi sacrificet: ac si domi suae regium Deo solium poneret. Caeterum quia spiritualis est Dei cultus, et sine recto fine ac legitimo non modo inanes ac nihili sunt omnes caeremoniae, sed verum Dei cultum fucosa mendacique specie adulterant: sedulo notandum est quod dicit Moses, exstructum esse altare ad Deum invocandum. Ergo altare forma est divini cultus: invocatio autem, substantia et veritas. Haec nota facile a puris cultoribus hypocritas discernit, qui in externis pompis plus aequo sunt liberales, sed nudis caeremoniis defungi volunt. Ita vaga est tota eorum religio: quia in nullum scopum certo dirigitur. Intentio quidem illis finalis est (ut balbutiunt) Deum colere, sed propius ad Deum accedit pietas: ideoque non ludit externis figuris, sed veritatem ac substantiam respicit. In summa, non aliter acceptae sunt Deo caeremoniae quam dum ad spiritualem Dei cultum referuntur. Invocare nomen Domini, vel in nomine, bifariam exponitur: nempe Deum precari, vel eius nomen laudibus celebrare. Sed quia res coniunctae sunt precatio et gratiarum actio, utramque libenter complector. Diximus autem supra capite quarto, non frustra per synecdochen sub hac una specie totum notari Dei cultum: quia nullum pietatis officium pluris aestimat Deus, nec ullum sacrificium gratius habet nominis sui invocatione, ut testatur Psal. 50, 23 et 51, 19. Porro quoties occurrit altaris nomen, simul in mentem veniant sacrificia: nam ab initio testatum esse voluit Deus humano generi, nullum ad se patere accessum absque sacrificio. Ergo Abram ex generali pietatis doctrina sacrificiis coeleste sibi sanctuarium aperuit, ut Deum rite coleret. Atqui Deum scimus nunquam pecudum sanguine fuisse placatum. Quare sequitur Abrae fidem in Christi sanguinem directam fuisse. Sed absurdum videtur quod suo arbitrio altare sibi exstruit Abram, qui neque sacerdos erat, nec disertum habebat Dei mandatum. Respondeo, Mosis contextu hunc scrupulum eximi: non simpliciter Deo altare posuisse dicitur Abram, sed Deo qui apparuerat. Ergo altare in illa revelatione fundatum fuit: nec ab ea separari debet, cuius tantum pars est atque appendix. Superstitio Deum qualem libuerit sibi fabricat, deinde varios illi cultus affingit. Ut hodie papistae magno supercilio colere Deum se iactant quum ineptiunt lusoriis suis pompis. At laudatur Abrae pietas quod Deum sibi patefactum erecto altari coluit. Etsi autem docet Moses quo consilio altare erexerit Abram, quum refert illic invocasse Deum: simul tamen innuit placuisse tale officium Deo, nam elogium spiritus sancti haec loquutio continet, quo pronunciat Deum rite ab illo fuisse invocatum. Alii quidem ferociter se Deum colere iactabant: sed Deus, solum Abram laudando, omnes gentium ritus quasi foedam nominis sui profanationem repudiat.

8. *Et transtulit.* Quum audimus Abram ex eo loco movisse ubi Deo altare exstruxerat, dubium esse non debet quin aliqua necessitate compulsus fuerit. Illic expertus est hospites parum propitios: ergo tabernaculum suum alio transfert. Quod si patienter tulit Abram continuos errores, nullo modo excusabiles sunt nostrae delitiae, quum adversus Deum fremimus, nisi quietum nidum nobis concedat. Certe quum Christus coelum nobis aperuerit, et illuc nos palam quotidie ad se invitet, non inique ferendum est si nos in mundo inquilinos esse velit. Summa ergo huius loci est, Abram fuisse ἀστατούμενον, id est instabilem: quem titulum Paulus tribuit Christianis (1. Cor. 4, 11). Caeterum manifesta est prolepsis in voce Bethel. Sic enim locum nominat, ut sermonem accommodet suae aetatis hominibus.

Et aedificavit ibi altare. Infatigabile pietatis studium in Abram laudat Moses, his enim verbis significat, quocunque locorum subinde venit, in externo Dei cultu se exercuisse: tum ne communes haberet ritus cum impiis, tum ut familiam suam in sincera pietate retineret. Probabile autem est non parvam inde invidiam illi conflatam esse: quia nihil est quod impios magis urat quam diversa religio, in qua non modo se contemni iudicant, sed caecitatis prorsus damnari. Et scimus saevos ac superbos fuisse Chananaeos, qui ad ulciscendas contumelias nimis prompti essent. Atque haec forte ratio fuit toties migrandi, quod in suum probrum acciperent vicini quae exstruebat altaria. Imo quod non saepius fuerit lapidatus, admirabili gratiae Dei acceptum referri debet. Quia tamen sanctus vir hoc a se merito requiri cognoscit, ut testetur se peculiarem habere Deum, nec fallaci simulatione eum abneget, Dei gloriam praeferre vitae suae non dubitat.

9. *Profectus est et Abram.* Haec tertia fuit sancti viri migratio intra breve tempus, ex quo aliquod hospitium reperisse visus est. Certum est non sponte neque animi causa (ut leves multi homines solent) huc illuc cursitasse: sed fuerunt aliquae necessitates quae illum expellerent, ut disceret continuo usu se in ea terra, cuius erat dominus, non modo esse peregrinum, sed quasi miserum erronem. Fructus autem ex tot mutationibus sequutus est non vulgaris, quod singulas terrae partes, ad quas acces-

sit, quantum in se erat, conatus est dicare Deo et fidei suae odore perfudit.

10. *Orta autem est fames.* Iam longe acrior refertur tentatio, qua fides Abrae ad vivum examinata fuit. Neque enim tantum circumagitur per diversos terrae flexus, sed in exsilium profligatur ab ea terra quam Deus illi et posteris dederat. Notandum est, Chaldaeam fuisse in primis fertilem: assuetus opulentiae venit Charras, ubi satis commode vixisse inde coniicitur, quia mancipiis et facultatibus auctus est. Nunc quum fame expellitur ab ea terra ubi sibi felicem vitam et omni bonorum copia refertam Dei verbo fretus desponderat, quid secum cogitare potest, nisi probe munitus esset contra Satanae machinas? Centies eversa fuisset eius fides. Et scimus, quoties nos frustratur opinio, nec pro votis res succedunt, cantilenam hanc subito a carne nobis dictari, Deus te decepit. Atqui Moses quam fortiter vehementem istum impulsum sustinuerit Abram, paucis ostendit. Non verbosis quidem elogiis magnifice praedicat eius constantiam: sed una vocula satis demonstrat usque ad miraculum insignem fuisse, quum dicit venisse in Aegyptum ut peregrinaretur illic. Nam significat animo nihilominus retinuisse terrae sibi promissae possessionem, quamvis inde fame eiectus, victus quaeritandi causa alio fugeret. Monemur autem hoc exemplo, luctandum esse servis Dei contra multa obstacula, ut stadium vocationis suae conficiant. Memoria enim semper repetendum est, Abram non unum quemlibet esse ex fidelibus, sed communem omnium patrem, ut se ad eius imitationem omnes forment. Ergo ut instabilis est praesentis vitae conditio, et innumeris mutationibus obnoxia, meminerimus quocunque nos impellant famis et bellorum aestus, aliaeque vicissitudines, quae subinde praeter spem accidunt, rectum tamen cursum tenendum esse: atque ut huc et illuc agitentur corpora, fidem debere inconcussam stare. Porro non mirum est, quum Chananaei vitam utcunque tolerarent, Abram privatim consulere sibi coactum. Non iugerum unum agri habebat: negotium illi erat cum immani et improbissimo populo, qui centies eum inedia perire passus esset, quam opem tulisset laboranti. Tales circumstantiae fidei laudem et fortitudinis in Abram amplificant: primum quod famelicus, quoad corporis victum, sola Dei promissione se pascit: deinde quod nulla vi ab eo loco, ubi habitare iussus est, nisi ad breve tempus, avellitur. In eo multum plerisque dissimilis, quos levissima quaeque occasio transversum rapit, ut suam vocationem deserant.

11. *Dixit ad Sarai uxorem suam.* Narrat quale consilium servandae vitae ceperit Abram, quum propinquus esset Aegypto. Quoniam autem locus hic instar scopuli est, ad quem multi impingunt, sobrie et reverenter expendere convenit quatenus excusatione dignus sit Abram, et quatenus culpandus. Primum simulationi, ad quam inducit uxorem suam, videtur aliquid esse mendacii admixtum. Quamvis autem postea excuset se non mentitum esse, nec aliud finxisse quam res habebat: hoc tamen magno vitio non caruit, quod per eum non stetit quominus uxorem prostitueret. Nam quum uxorem esse dissimulat, denudat eius pudicitiam legitimo praesidio. Atque hinc latrandi materiam protervi quidam canes arripiunt, sanctum patriarcham lenonem fuisse propriae uxoris: atque ut sibi astute caveret, neque illius pudori, neque suo honori pepercisse. Sed virulentam istam maledicentiam refellere promptum est: quod scilicet altius respexerit Abram, quum tanta in aliis animi magnitudine praeditus fuerit. Deinde qui factum est ut Aegyptum potius peteret, quam rediret Charras vel in patriam, nisi quod migrando Deum ante oculos habet, eiusque promissionem animo suo radicitus infixam? Quum igitur a verbo Dei nunquam sensus suos deflexerit, inde etiam colligere licet cur vitae suae tantopere metuat, ut eius periculum alio maiori effugere conetur. Centies haud dubie mori praeoptasset quam uxoris suae famam ita proiicere, et eius quam unice amabat coniugio privari. Sed dum in se reputat inclusam esse spem salutis, se fontem esse ecclesiae Dei: frustra, nisi vivat, sibi et semini promissam esse benedictionem: non iam privato carnis affectu vitam suam aestimat, sed quia effectum divinae vocationis evanescere non vult in morte sua, tanta servandae suae vitae cura tangitur, ut reliqua omnia posthabeat. Hucusque laudem meretur, quod recto vivendi fine vitam quovis pretio redimere paratus est. Sed quod obliquam hanc rationem excogitat, qua uxorem suam in adulterii periculum coniicit, minime esse excusabilis videtur. Si de vita sua sollicitus erat, quod iure licuit, saltem debuit suam curam reiicere in Deum. Non obstat quidem, fateor, Dei providentia quominus sibi prospiciant fideles: sed ita ut ne praefixas sibi metas transsiliant. Hinc sequitur rectum fuisse Abrae finem, sed in ipsa via aberrasse: ut saepe nobis contingit, etiam quum ad Deum tendimus, tamen ab eius verbo per incogitantiam captandis illicitis mediis deflectere. Id vero praesertim usu venire solet in rebus perplexis: quia dum exitus nullus apparet, facile in varios circuitus abducimur. Quamvis ergo temerarii sint iudices, qui praecise damnant hoc factum Abrae: particularis tamen lapsus non negandus est, quod ad mortem propinquam trepidans discriminis eventum non commisit Deo, ne uxoris pudicitiam male proderet. Quare hoc exemplo monemur, in rebus implicitis et dubiis petendum esse a Domino consilii et prudentiae spiritum: et simul colendam esse sobrietatem, ne quid temere praeter eius verbum tentemus.

Novi quod mulier sis pulchra aspectu. Quaeritur unde ista Sarai pulchritudo, quae iam erat vetula. Nam ut demus formae elegantia prius excelluisse, anni certe gratiam detraxerant, et scimus quantum seniles rugae deforment optimas et pulcherrimas facies. Primo respondeo, minime dubium esse quin tunc maior fuerit in hominibus vivacitas: scimus autem ut vigor sustineat formam. Deinde valuit eius sterilitas ad servandam formam integram, totumque corporis habitum: quia nihil est quod magis feminas debilitet quam frequentes partus. Caeterum non dubito quin formae integritas in illa aetate singulare fuerit donum Dei, cur autem senio deteri sanctae feminae formam tam cito noluerit, nescimus, nisi quod magnae et durae anxietatis causa marito fuit formae illius decor. Et communis usus docet, qui stata et mediocri forma contenti non sunt, magno suo damno sentire quanti constet immodica pulchritudo.

12. *Erit itaque.* Videtur iniurius esse Aegyptiis Abram, quod de illis male suspicatur, a quibus nondum laesus fuerat. Certe quum caritas non sit suspicax, videtur inique facere, quod non modo libidinis eos insimulet, sed etiam suspectos habeat homicidii. Respondeo, non frustra sanctum virum ab ea gente sibi metuere, de qua multa sinistra audierat. Et iam alibi tantam hominum malitiam erat expertus, ut merito quidvis timere posset a profanis Dei contemptoribus. Neque tamen quidquam pronunciat de Aegyptiis: sed uxorem in sententiam suam adducere volens, quid accidere possit, mature admonet. Sic autem abstinere iubet nos Deus a malignis sinistrisque iudiciis, ut tamen cavere ab ignotis hominibus permittat: idque fit citra fratrum iniuriam. Neque tamen nego quin haec trepidatio Abrae modum excesserit: ac fecit praepostera anxietas ut se altero vitio implicaret, sicuti iam diximus.

15. *Laudaverunt eam Pharaoni.* Quamvis peccaverit Abram nimium timendo, et ante tempus, tamen eventus docet non frustra eum timuisse: uxor enim illi erepta ducitur ad regem. Primo autem de Aegyptiis in genere loquitur Moses: postea ad aulicos descendit, quo significat rumorem passim de forma Sarai vulgatum esse: cupidius vero ab aulicis fuisse exceptum, qui sibi plus licentiae indulgent. Quod autem subiicit eos nunciasse regi, hinc colligimus quam vetus sit corruptela quae hodie sine modo grassatur in aulis regum. Nam quum omnia blanditiis et adulationibus illic plena sint: tum vero proceres huc praecipue intendunt ingenium, ut subinde afferant quod regibus arrideat. Itaque videmus ut quisque gratia inter eos pollere cupit, non servilibus modo blanditiis, sed lenociniis quoque esse deditum.

Et sublata est mulier. Quum abducta fuerit, et in aula habitaverit ad tempus aliquod, multi a rege corruptam putant. Neque enim credibile est, quum homo libidinosus eam haberet in manu, pepercisse eius pudicitiae. Id quidem promeritus fuerat Abram, qui locum non dederat gratiae Dei, nec uxoris castitatem in eius fidem et custodiam deposuerat, sed plaga quae mox sequuta est, satis ostendit habitam eius curam fuisse a Domino: et hinc colligere licet intactam stetisse. Tametsi autem hoc in loco nihil exprimit Moses, ex comparatione tamen similis historiae coniicimus non defuisse tunc quoque illi Dei praesidium, quum in eodem esset periculo. Non passus est Deus eam violari a rege Gerar: (Gen. 20, 1) an Pharaonis libidini expositam putabimus? An pluris duxisset semel corruptam subiicere secundo probro, quam servare, quae semper integra castaque vixerat? Deinde si se Abrae tam propitium exhibuit, ut eius uxorem iterum ab ipso prostitutam ab ignominia eriperet, quomodo non ivisset obviam priori periculo? Et forte viguit adhuc illo saeculo maior integritas, ut non tam profusae essent regum libidines. Deinde quum subiicit Moses, Abram Sarae causa fuisse liberaliter tractatum: hinc colligimus a Pharaone ipsam honorifice fuisse exceptam, et non habitam loco scorti. Quod ergo dicit Moses deductam fuisse in palatium regis, non interpretor fuisse factum, ut statim cum rege dormiret, sed ut rex solenni ritu eam duceret uxorem.

17. *Et percussit Iehova.* Si simpliciter narraret Moses Deum sumpsisse poenam de rege ob commissum adulterium, non tam aperte constaret consultum ab eo fuisse Sarai castitati: sed quum diserte exprimit percussam fuisse domum regis propter Sarai uxorem Abrae, meo quidem iudicio omnis dubitatio tollitur, quod Deus in gratiam servi sui manum suam armatam in tempore opposuerit, ne Sarai violaretur. Atque hic insigne habemus documentum, quam sollicite servos suos curet Dominus, qui contempti et ignobilis advenae patrocinium suscepit contra potentissimum regem: quemadmodum Psalmo 105, 12 celebratur haec historia, et similes: quum essent numero pauci, et inquilini in terra, transeuntes de gente in gentem, vagantes inter diversos populos, quod Deus coarguerit pro ipsis reges, prohibens ne tangerent Christos suos, et ne prophetis suis nocerent. Unde etiam sumi potest sententiae nuper expositae confirmatio. Nam si Deus Pharaonem coarguit ne Abram laederet, sequitur illaesum servasse Sarai honorem. Nos quoque talibus exemplis edocti sciamus, utcunque paucitas et infirmitas nostra contempta sit coram mundo, nos tamen Deo pretiosos esse, ut regibus atque etiam toti mundo se hostem declaret nostra causa. Sciamus nos eius praesidio tegi, ne eorum qui plus possunt, libido et violentia nos opprimat.

Sed quaeritur an iuste Pharaoni inflicta fuerit poena, quum neque insidiari alterius thoro, neque per vim uxorem rapere in animo habuerit. Respondeo, non semper aestimanda esse nostro iudicio hominum facta, sed potius examinanda esse ad trutinam Dei: quia saepe accidit ut reperiat Dominus quod iuste in nobis puniat, dum nobis videmur esse extra noxam, nosque omni reatu absolvimus. Potius discant reges ex hac historia, suam potentiam fraenare, ac moderate uti suo imperio: denique voluntariam sibi modestiae legem imponere. Quamvis enim in Pharaone non palam appareat culpa: quia tamen fidum monitorem non habet inter homines, qui eius licentiam compescere audeat, e coelo castigat illum Dominus. Quod ad familiam, erat quidem innoxia: sed habet semper Dominus iustas causas, licet nobis occultas, cur ferulis percutiat qui nihil videntur tale meriti. Quod servo suo Abrae pepercit, paternae eius indulgentiae adscribi debet.

18. *Vocavitque Pharao.* Iuste Pharao expostulat cum Abram, penes quem praecipua erat culpa. Nulla hic legitur Abrae responsio: et forte iustae ac verae reprehensioni subscripsit. Potest tamen fieri ut omissa fuerit excusatio a Mose: cuius consilium erat, divinae providentiae specimen ostendere in servando Abram, et vindicando eius coniugio. Quanquam autem agnovit Abram se dare iustam stultitiae suae vel praeposterae cautionis poenam: secundo tamen in idem vitium relapsus est, ut suo loco videbimus.

20. *Praecepitque Pharao.* Quod fide publica deduci iubet Pharao Abram extra regnum, videri posset ideo factum esse ut periculo occurreret: quia sibi gentis odium conflaverat Abram, quasi Dei flagellum illuc secum attulisset: sed quia haec coniectura parum firma est, simplicius interpretor datam fuisse Abrae exeundi copiam, et custodes additos, ne praedae pateret. Scimus enim quam superbi fuerint Aegyptii et crudeles: et obnoxius invidiae erat Abram, quod illic repente ditatus, tanquam spolia secum auferret.

CAPUT XIII.

1. *Et ascendit Abram ex Aegypto, ipse et uxor eius, et omnia quae erant ei, et Lot cum eo ad meridiem.* 2. *Et Abram dives erat valde pecore, argento et auro. Et perrexit per profectiones suas a meridie usque ad Bethel, usque ad locum ubi fuerat tabernaculum eius in principio, inter Bethel et Hai,* 4. *Ad locum altaris quod fecerat in principio: et invocavit ibi Abram nomen Iehovae.* 5. *Et etiam ipsi Lot ambulanti cum Abram erant pecudes, et boves, et tabernacula.* 6. *Et non ferebat eos terra, ut habitarent pariter: quia erat substantia eorum multa, et non poterant habitare pariter.* 7. *Et fuit contentio inter pastores pecudum Abram, et pastores pecudum Lot: et Chenaanaeus et Pherizaeus tunc habitabant in terra.* 8. *Et dixit Abram ad Lot: Ne nunc sit contentio inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos, quia viri fratres sumus.* 9. *Numquid non omnis terra est coram te? separa te nunc a me: si ieris ad sinistram, dextram tenebo: et si ad dextram ieris, sinistram tenebo.* 10. *Et levavit Lot oculos suos, et vidit omnem planitiem Iarden, quod tota esset irrigua antequam disperderet Iehova Sedom et Hamorah, sicuti hortus Iehovae, sicut terra Aegypti, ingrediente te in Sohar.* 11. *Et elegit sibi Lot omnem planitiem Iarden, et profectus est Lot ab oriente, et separaverunt se alter ab altero.* 12. *Abram habitavit in terra Chanaan, et Lot habitavit in urbibus planitiei, et tetendit tabernaculum Sedom usque.* 13. *Viri autem Sedom erant mali, et scelerati coram Iehova valde.* 14. *Et Iehova dixit ad Abram, postquam separavit se Lot ab eo: Leva nunc oculos tuos, et vide a loco ubi es, ad aquilonem, meridiem, orientem, et occidentem.* 15. *Quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo et semini tuo usque in saeculum.* 16. *Et ponam semen tuum sicut pulverem terrae: quia si poterit quisquam numerare pulverem terrae, etiam semen tuum numerabit.* 17. *Surge, ambula per terram in longitudinem eius, et in latitudinem eius: quia tibi dabo eam.* 18. *Et tetendit tabernaculum Abram, et venit, et habitavit in quercubus Mamre, quae sunt in Hebron, et aedificavit ibi altare Iehovae.*

1. *Et ascendit Abram.* Initio capitis Dei gratiam in protegendo Abram commendat Moses: quia factum est ut non tantum reversus fuerit incolumis, sed secum traxerit magnas copias. Haec enim circumstantia notanda est, quum pecore et opibus gravis Aegyptum relinqueret, pacatum ei fuisse iter: quia mirum est passos fuisse Aegyptios alio transferri quod apud ipsos acquisierat Abram. Deinde ostendit Moses, Abrae suas divitias non fuisse obstaculo, quin ad finem propositum constanter respiceret, ac illuc pergeret indefesso cursu. Scimus quantopere multos impediant modicae facultates, ne in coelum caput attollant, qui vero abundant maiore copia, non modo pigri torpent, sed prorsus in terra demersi sunt. Quare Abrae virtutem vulgari aliorum vitio opponit Moses, quum narrat nullis impedimentis fuisse retentum quominus terram Chanaan repeteret. Poterat enim (ut multi solent) sibi delitias facere honesto praetextu, nempe sibi licere in Aegypto manere, favente ac propitio Deo, cuius benedictionem illic non vulgarem senserat. Atqui non obliviscitur quid sibi divinitus mandatum sit: ideo quasi solutus, quo vocatus est prope-

rat. Quare divitibus omnis excusatio tollitur, si in terra defixi, ad Dei vocationem non attendunt. Quanquam duo hic extrema cavenda sunt. Multi perfectionem angelicam constituunt in paupertate, ac si pietatem colere, et Deum sequi non liceret, nisi abiectis divitiis. Pauci quidem Cratem Thebanum imitantur, qui in mare proiecit opes suas, quod se fore salvum nisi illis perditis non putaret. Multi tamen phanatici, divites procul repellunt a spe salutis: ac si sola paupertas coelorum esset ianua: quae tamen pluribus impedimentis interdum homines involvit quam divitiae. Scite autem Augustinus qui divites pauperibus aggregari admonet a Deo in eandem vitae haereditatem: quia Lazarus pauper in sinum divitis Abrahae receptus fuerit. Rursus cavendum est ab altero vitio, ne scilicet remoram iniiciant divitiae, vel nos aggravent quominus expediti pergamus in regnum coelorum.

3. *Et perrexit per profectiones suas.* His verbis docet Moses, non prius quievisse Abram, quam reversus esset in Bethel. Nam etsi tabernaculum tetendit multis in locis, nullibi tamen fixit pedem ut firma illi esset statio. De meridie non loquitur respectu Aegypti: sed intelligit venisse in partem Iudaeae australem: itaque longo itinere et molestiis pleno in eum locum venisse, ubi manere statuerat. Subiicit deinde Moses, erectum fuisse illic prius ab eo altare, et tunc quoque invocasse de integro nomen Domini: ut sciamus sanctum virum in Deo colendo et testanda pietate semper sui fuisse similem. Quod exponunt quidam, loci incolas fuisse adductos ad purum Dei cultum, nec verisimile est, nec ex verbis elicitur. Diximus autem alibi quid valeat haec loquutio: Invocare in nomine Domini, vel nomen Domini: nempe profiteri verum ac purum Dei cultum. Neque enim duodecies solum tota vita invocavit Deum Abram: sed quum illum celebraret, ac solenni ritu palam faceret nihil sibi esse commune cum gentium superstitionibus, tunc dicitur invocasse Deum. Quamvis ergo Deum semper coluerit, et se exercuerit in quotidianis precibus: quia tamen non quotidie externa professione testatus est apud homines suam pietatem, haec virtus specialiter laudatur a Mose. Ideo cum altari debet coniungi invocatio: quod scilicet oblatis sacrificiis testatus est quem Deum coleret, ut scirent Chananaei non esse deditum communibus idololatriis.

5. *Et etiam ipsi Lot.* Sequitur incommoditas quam ex suis divitiis passus est Abram, quod scilicet a nepote suo, quem unice amabat, avulsus fuerit, non secus ac suis visceribus. Certe si data fuisset optio, maluisset divitias abiicere quam discessionem ab eo facere, quem loco unici filii habebat, non tamen aliud vitandis rixis remedium invenit. An hoc mali vel nimiae eius morositati, vel nepotis proterviae imputabimus? Atqui Dei potius consilium spectandum iudico. Periculum erat ne sibi nimium placeret Abram in sua fortuna: quemadmodum res secundae plurimos excaecant. Ergo opum dulcedinem quasi aceto temperat Deus: nec patitur servi sui animum illa nimium deliniri. Quum autem fallax opinio ad divitias plus aequo appetendas nos impellat, quia non sentimus quantas incommoditates secum trahant, valeat huius historiae memoria ad cohibendum illum immodicum amorem. Deinde quoties aliquid molestiae ex suis copiis sentiunt divites, hac medicina purgare animos suos discant, ne praesentibus bonis ultra modum sint addicti. Et sane nisi fraenum subinde iniiceret Dominus, quo laberentur homines, quum prosperis rebus diffluunt? Rursus si in angustias cogimur, sciamus hoc quoque modo Deum occultis carnis nostrae vitiis mederi. Denique, qui abundant, spinis se circumdatos esse meminerint, et caveant ne pungantur. Quibus res sunt arctae, et magis restrictae, sciant divinitus sibi prospici, ne malis et noxiis laqueis implicentur. Triste fuit hoc divortium Abrae animo: sed multum potuit mali latentis corrigere, ne ardorem zeli eius suffocarent opes. Quod si tali antidoto opus habuit Abram, ne miremur si Deus saepe inflicta aliqua plaga nostram lasciviam comprimat. Neque enim semper exspectat dum lapsi fuerint fideles, sed illis in futurum prospicit. Sic Abrae servi sui non correxit avaritiam, vel superbiam, sed anticipato remedio effecit ne quibus illecebris eius animum inficeret Satan.

7. *Et fuit contentio.* Quod iam attigi de divitiis, de magno etiam famulitio sentiendum est. Videmus quam ambitiose multi ingentem servorum turbam et quasi populum appetant. Sed quum tanti constiterit Abrae magna familia, discamus paucis famulis libenter contenti esse, vel etiam prorsus carere, si ita Domino visum fuerit. Fieri enim vix potest quin magno strepitu misceatur domus in magno hominum numero. Et usus comprobat verum esse proverbium, quod turba fere sit turbulenta. Iam si inaestimabile bonum est quies et tranquillitas, sciamus optime nobis consuli, dum exiguam habemus domum, et famulis privati extra tumultum degimus. Sollicite etiam cavendum esse monemur hoc exemplo ne Satan obliquis artibus nos in certamen committat. Ubi enim mutua inter nos odia accendere non potest, alienis rixis nos involvit. Concordes erant inter se Lot et Abram: sed contentio inter pastores exorta invitos rapit, ut cogantur alter ab altero discedere. Neque tamen dubium est quin suos fideliter instituerit Abram ad fovendam pacem: sed non tantum profecit suo studio et conatu quin illis tanquam flabellis pessimum discordiae ignem domi suae accensum videat. Quare

nihil mirum si saepe in ecclesiis exoriantur turbae, ubi maior est hominum numerus. Habuit circiter trecentos servos Abram: familiam Lot minime fuisse parem verisimile est: quid igitur fiet inter quinque, vel sex millia, praesertim ubi inter se libera capita confligunt? Caeterum ut nos eiusmodi scandalis turbari non oportet, ita modis omnibus cavendum est ne contentiones effervеant. Nisi enim mature obviam eatur, mox in perniciosum dissidium erumpent.

Chananaeus et Pherizaeus. Amplificandi mali causa hoc addidit Moses. Tantum enim contentionis ardorem fuisse admonet, ut ne praesentis quidem exitii metu restingui poterit, vel sedari. Totidem cincti erant hostibus quot habebant vicinos. Nihil ergo ad eos perdendos deerat, nisi occasio quam ipsi suis rixis praebebant. Sic homines dementat caecus furor, ubi semel praevaluit rixandi intemperies, ut mortem oculis subiectam secure contemnant. Caeterum etsi non semper obsident nos Chananaei, versamur tamen inter hostes quamdiu peregrinamur in mundo. Quare si qua nostrae et fratrum salutis cura tangimur, cavendae sunt contentiones, quae nos Satanae iugulandos praebent.

8. *Et dixit Abram ad Lot.* Docet primum Moses, ubi iurgium ortum esse videt Abram, agere officium boni patris familias, quod pacem componere studeat inter domesticos: deinde sua moderatione quaerere tollendi mali remedium. Quanquam autem soli servi litigabant, non tamen frustra dicit, *Ne nunc sit contentio inter me et te:* quia vix fieri potest quin a domesticis contagio rixae ad dominos perveniat, quamvis alioqui bene inter se consentiant: nec tandem posse integram manere amicitiam praevidet, nisi in tempore mederi studeat serpenti malo. Caeterum vinculum sanguinis commemorat: non quia hoc solum valere debuerit ad fovendam inter eos pacem, sed ut magis flectat et molliat nepotis sui animum. Nam ubi minus efficax est apud nos timor Dei quam par esset, utile est alia etiam adminicula colligere quae nos in officio contineant. Iam vero quum hac lege adoptati simus omnes in Dei filios, ut alii aliis mutuo fratres simus, minoris est apud nos haec sacra coniunctio quam deceat, nisi ad sedandas contentiones sufficiat.

9. *Numquid non omnis terra.* Haec illa est quam dixi moderatio, quod Abram iurgii placandi causa iure suo sponte cedit, nam ut mater omnium certaminum est *φιλονεικία*, hoc est vincendi cupiditas et ambitio: ita ubi quisque placide ac moderate aliquid de proprio iure cedit, inventum est optimum remedium omni amarulentiae tollendae. Poterat quidem honesto praetextu Abram ius suum quod remittit pertinacius tueri: sed pacis redimendae causa nihil detrectat: ideo optionem nepoti suo permittit.

10. *Et levavit Lot oculos.* Sicuti non parva laude digna fuit Abrae aequitas, ita merito culpanda est inconsideratio Lot, quam hic describit Moses. Debuerat potius modestia certare cum patruo, atque ita naturae ordo ferebat, verum perinde ac si modis omnibus esset superior, priores sibi partes usurpat: et regionem quae uberior videtur ac magis amoena, sibi eligit. Ac profecto necesse est, quisquis cupidius intentus est in sua commoda, erga alios esse inhumanum. Nec dubium est quin haec iniquitas pupugerit animum Abrae, sed tacitus devoravit, ne quam forte novae offensioni occasionem daret. Atque omnino ita nobis agendum est, quoties eos quibus coniuncti sumus, videmus non satis officii esse memores: alioqui nullus erit turbarum finis. Quod paradiso Dei comparat planitiem Sodomae vicinam, multi interpretes exponunt, quasi dixisset eximiam, ac in primis fertilem: quia Hebraei quidquid excellit, divinum appellant. Ego tamen locum notari puto, ubi initio locatus fuit Adam. Neque enim generalis similitudo ponitur a Mose, sed dicit regionem illam fuisse irriguam: sicuti de primo hominis domicilio idem narravit, quod fluvius in quatuor partes divisus illud irrigaret, idem etiam addit de parte Aegypti. Unde clarius liquet, una tantum in specie locum hunc cum aliis duobus conferri.

13. *Viri autem Sedom.* Putabat Lot se beatum esse, quod tam opima contigisset habitatio: sed tandem discit electionem, ad quam temere non minus quam cupide festinaverat, infeliciter sibi cessisse: quia negotium habet cum superbis perversisque hospitibus, quorum mores ferre longe durius erat quam cum terrae sterilitate luctari. Ita dum sola prospectus amoenitate ducitur, dat poenas stultae suae cupiditatis. Ac discamus hoc exemplo non credendum esse oculis nostris, sed cavendas potius esse eorum illecebras, ne incautos multis malis circumveniant: quamadmodum Lot, quum se putaret paradisum incolere, usque ad inferos prope demersus est. Sed videtur mirum, quum extremis sceleribus damnare velit Moses Sodomitas, cur eos dicat malos fuisse coram Domino, cur non potius, coram hominibus? nam quum ad Dei tribunal venitur, omne os obstrui oportet, ac totum mundum damnationi esse obnoxium, quare videtur extenuandi causa sic loquutus Moses. Sed res aliter habet: intelligit enim non laborasse communibus vitiis, quae passim grassantur inter homines, sed execrandis sceleribus fuisse deditos, quorum clamor ascenderet usque in coelum (ut postea videbimus) et vindictam a Deo exposceret. Quod autem eos Dominus ad tempus tulit: neque id modo, sed fertilissimam regionem incolere passus est, qui tamen luce et vita plusquam indigni erant: hinc discamus non esse cur sibi blandiantur impii, quum eos Dominus

ad tempus tolerat: imo benigne ac liberaliter eos tractans, sua indulgentia certat cum eorum ingratitudine. Licet tamen ipsi in sua luxuria exsultent, imo ferociant contra Deum, monentur filii Dei ne illorum fortunae invideant, sed paulisper exspectent dum eos Dominus ab ebrietate excitans ad horribile iudicium vocet. Ideo (Ezechiel 16, 49) de Sodomitis loquens, causam exitii illis fuisse commemorat quod saturi pane et vino, ac delitiis referti, superbam crudelitatem in pauperes exercuerant.

14. *Et Iehova dixit ad Abram.* Nunc refert Moses, postquam divisus fuit Abram a suo nepote, placando eius animo adhibitum fuisse divinitus solatium. Non dubium est quin acerbissimum fuerit divortii illius vulnus, quum ablegare coactus est quem sua vita non minus carum habebat. Quum ergo loquutum esse Dominum refert, notanda est temporis circumstantia: quasi diceret, allatam esse medicinam quae dolorem eius leniret. Atque ita docet optimum remedium mitigandae et curandae tristitiae in verbo Dei esse positum.

Leva nunc oculos tuos. Quum semini Abrae Dominus terram promittit, admirabile eius consilium in discessu Lot perspicimus. Terram uni destinaverat: si cum eo Lot mansisset, permixti fuissent utriusque liberi. Vitiosa quidem fuit dissidii causa: sed Dominus pro immensa sua sapientia in bonum finem convertit, ne quam haereditatis partem posteri Lot occupent. Haec ratio est cur dicat: Quacumque terra patet, eam tibi ac filiis tuis addico. Quare non est cur tibi nimium tristis ac molesta sit ista solitudo, et orbitas, cui praeclara merces deinde constabit. Etsi enim idem iam Abrae promissum fuerat: Deus tamen suam promissionem nunc accommodat ad praesentis tristitiae remedium. Atque ita tenendum est, non modo repetitam fuisse promissionem quae Abrae fidem aleret ac stabiliret: sed datum singulare oraculum unde disceret Abram semini suo fuisse consultum, dum Lot fuerat ab eo divisus. Lutheri speculatio hic (ut aliis locis) nihil habet solidi, quod Deus per prophetam quempiam loquutus sit. Quum terra in saeculum promittitur, non simpliciter notatur perpetuitas: sed quae finem accepit Christi adventu. De ea voce עולם inscite rixantur Iudaei: sed quum varie sumatur in scriptura, hoc loco (ut nuper attigi) totum legis tempus complectitur: sicuti foedus quod pepigit Dominus cum veteri populo, pluribus locis vocatur aeternum: quia officium Christi fuit mundum suo adventu renovare. Atqui mutatio quam Christus attulit, non abolitio fuit veterum promissionum, sed potius confirmatio. Quod ergo nunc Deus non populum unum habet peculiarem in terra Chanaan, sed ubique diffusum per omnes mundi plagas, id non obstat quominus rite promissa fuerit aeterna terrae possessio semini Abrae usque ad futuram renovationem.

16. *Et ponam semen tuum sicut pulverem.* Ego omissis argutiis, in quibus alii de nihilo philosophantur, simpliciter pulveri semen Abrae conferri interpretor propter immensam multitudinem: nec certe aliunde petendus est sensus quam ex verbis Mosis. Necesse autem fuit hoc adiungi, Deum illi semen suscitaturum, quo adhuc carebat. Videmus autem ut Deus semper eum in verbo suo contineat, et ab ore suo pendere velit. Pulverem respicere iubetur Abram: sed ubi oculos in domum suam convertit, quid simile habet cum immenso pulvere orbitas? Hoc ergo iuris vendicat Dominus, et tribui vult verbo suo, ut solum nobis sufficiat. Hoc etiam magis ridiculum videtur quod iubet Deus Abram peregrinari donec lustraverit totam terram. Quorsum enim hoc facturus est, nisi ut clarius agnoscat se inquilinum, et continua inquietudine frustra confectus, de stabili fixaque possessione desperet? Quomodo enim sibi persuadeat se eius terrae esse dominum ubi vix aquam bibere licet, quamvis puteos magno sudore effoderit? Verum haec sunt fidei exercitia, ut in verbo cernat quae procul absunt, et sensus carnis latent (Heb. 11, 1). Est enim fides adspectus rerum absentium: et verbum habet instar speculi, in quo absconditam Dei gratiam cernat. Nec hodie dissimilis est piorum conditio: nam quum omnibus sint odio, contemptui et probris subiaceant, vagentur instabiles, pellantur etiam interdum huc et illuc, nuditate et inopia laborent: mundi tamen haereditatem, quae promissa est, apprehendere ipsos oportet. Ergo discamus sic terram perambulare, ut omni quiete exclusis unicum supersit refugium ad verbi speculam.

18. *Et tetendit Abram tabernaculum.* Hic Moses narrat sanctum virum nova Dei promissione erectum, terram magno animo peragrasse, quasi solo intuitu eam sibi subiiceret. Ita videmus quantum illi profuerit oraculum: non quod aliquid insolitum audierit ex ore Dei, sed quia aptam praesenti dolori medicinam et tempestivam habuit, ut collecto animo in coelum consurgeret. Tandem sanctum virum commemorat Moses peracto circuitu reversum esse ad quercetum aut vallem Mamre, ut illic habitaret. Sed rursus pietatem eius commendat, quod erecto altari Deum invocaverit. Porro iam aliquoties exposui quid hoc valeat: nam ferebat ipse altare in corde suo: sed quum profanis altaribus plena esset terra, in quibus Chananaei et aliae gentes cultum Dei adulterabant, professus est Abram se verum Deum colere: neque id fortuito, sed quemadmodum ex verbo patefacta illi ratio erat. Inde colligimus, altare, cuius fit mentio, non temere eius manu erectum, sed eodem Dei verbo consecratum fuisse.

CAPUT XIV.

1. *Et fuit, in diebus Amraphel regis Sinhar, Arioch rex Elasar, Cedorlaomer rex Helam, et Tidhal rex gentium,* 2. *Fecerunt bellum cum Berah rege Sedom, et Birsah rege Hamorah, Sinab rege Admah, et Semeber rege Seboim, et rege Belah: ipsa est Sohar.* 3. *Omnes isti coniuncti sunt in valle Siddim: ipsa est* vallis *Maris salis.* 4. *Duodecim annos servierant Cedorlaomer, et decimo tertio anno defecerant.* 5. *Decimo quarto autem anno venit Cedorlaomer, et reges qui erant cum eo, et percusserunt Rephaim in Astheroth Carnaim, et Zuzim in Ham, et Emim in Saveh Ciriathaim.* 6. *Et Hori in monte suo Sehir, usque ad planitiem Pharan, quae est iuxta desertum.* 7. *Reversi sunt autem, et venerunt ad Hen-misphat, ipsa est Cades: et percusserunt omnem agrum Amalecitae, et etiam Emoraeum habitantem in Haseson-thamar.* 8. *Et egressus est rex Sedom, et rex Hamorah, et rex Admah, et rex Seboim, et rex Belah, ipsa est Sohar, et ordinaverunt cum eis praelium in valle Siddim,* 9. *Cum Cedorlaomer rege Hela, et Thidhal rege gentium, et Amraphel rege Sinhar, et Arioch rege Elasar: quatuor reges cum quinque.* 10. *Vallis autem Siddim plena erat puteis caementi, et fugerunt rex Sedom et Hamorah, proiecceruntque se illuc, et residui in montem fugerunt.* 11. *Et ceperunt omnem substantiam Sedom et Hamorah, omnemque escam eorum, et abierunt.* 12. *Ceperunt quoque Lot et substantiam eius: filium fratris Abram, et abierunt, quia ipse habitabat in Sedom.* 13. *Et venit quidam qui evaserat, et nunciavit Abram Ebraeo, qui habitabat in quercubus Mamre Emori fratris Eschol: fratris Haner, et ipsi erant foederati cum Abram.* 14. *Audiens autem Abram quod captivus ductus esset frater suus, armavit a se institutos pueros domus suae, octodecim et trecentos, et persequutus est usque ad Dan:* 15. *Et divisit se super eos nocte, ipse et servi eius, et percussit eos: persequutusque est eos usque ad Hovah, quae est a laeva Dammesec.* 16. *Et reduxit omnem substantiam, et etiam Lot fratrem suum, et substantiam eius reduxit, atque etiam mulieres et populum.* 17. *Et egressus est rex Sedom in occursum eius, postquam reversus est ipse a caedendo Cedorlaomer, et reges qui erant secum, ad vallem Saveh, ipsa est Vallis regis.* 18. *Et Melchisedec rex Salem protulit panem et vinum: et ipse* erat *sacerdos Deo altissimo.* 19. *Et benedixit ei, et dixit: Benedictus Abram Deo excelso possessori coeli et terrae.* 20. *Et benedictus Deus excelsus, qui tradidit hostes tuos in manum tuam: et dedit ei decimam de omnibus.* 21. *Et dixit rex Sedom ad Abram: Da mihi animas, et substantiam tolle tibi.* 22. *Et dixit Abram ad regem Sedom: Levavi manum meam ad Iehovam Deum excelsum possessorem coeli et terrae.* 23. *Si a filo usque ad corrigiam calceamenti, si accepero ex omnibus quae sunt tibi: ne dicas: Ego ditavi Abram.* 24. *Praeter ea tantum quae comederant pueri, et partem virorum qui profecti sunt mecum, Aner, Eschol et Mamre: ipsi accipiant partem suam.*

1. *Et fuit in diebus illis.* Historia quae hoc capite refertur, tribus maxime de causis memoratu digna est, nempe quod Lot Sodomitas leni castigatione hortatus sit ad poenitentiam, nisi prorsus fuissent indociles, ac deploratae in sua malitia pervicaciae: Lot autem iisdem flagellis percussus fuerit, qui illectus et inescatus terrae pinguedine, sese impiis et sceleratis permiscuerat. Deinde quod Deus eius misertus, Abram vindicem et liberatorem illi excitavit qui captivum e manu hostium eriperet, ubi incredibilis Dei bonitas, et erga suos benevolentia conspicue relucet: quando in unius hominis gratiam multos plusquam indignos ad tempus servat. Tertio, quod Abram divinitus ornatus fuit insigni victoria, et ore Melchisedec benedictus, in cuius persona regnum et sacerdotium Christi adumbratum esse, ex aliis scripturae locis patet. Quod ad summam historiae pertinet, horribile speculum fuit humanae tum avaritiae tum superbiae. Habebat adhuc genus humanum tres suos patres, Sem, Cham et Iapheth, quorum adspectu admonebantur omnes sibi ex una domo et arca esse originem. Porro originis memoria fraternae coniunctionis sacrum erat pignus, ut mutuis officiis alii alios iuvarent. Praevalet tamen ambitio: ut ferro et armis ultro citroque grassentur, ac quisque conetur alios subigere. Quare dum hodie videmus sine modo tumultuari principes, et terram concutere pro sua potentia, meminerimus vetus esse malum: quum saeculis omnibus dominandi libido nimium regnaverit inter homines. Simul tamen notemus nullum esse deterius vitium animi altitudine, quam multi heroicum affectum esse putant. Ambitio Cedorlaomer fax totius belli fuit: nam ipse incensus dominandi cupidine, tres alios attraxit in belli societatem. Sodomitas vero et eorum socios superbia ad arma sumenda compulit, ut iugum excuterent. Caeterum quod tot reges commemorat Moses, Sem adhuc superstite (quanquam a profanis hominibus tanquam fabulosum ridetur) nihil habet absurdi, si modo reputamus tantam humani generis propagationem singulare fuisse Dei miraculum. Nam quum Dominus ipsi Noah eiusque filiis diceret: Crescite et multiplicamini: ad spem instaurationis eos erigere voluit, quae usitato naturae ordine longe esset excellentior. Perpetua quidem est illa benedictio, quae vigebit usque ad mundi finem: sed vim eius extraordinariam tunc exstare oportuit, unde palam agnoscerent primi illi patres novum mundum in arca divinitus fuisse inclusum. A poetis Deucalion

fingitur cum uxore sua iactis post tergum lapidibus serere post diluvium homines. Sed talibus nugis deludi necesse est miseras animas ubi a pura Dei veritate discesserint, et hoc artificio abusus est Satan ad fidem abrogandam Dei miraculis. Quia enim tam cito aboleri non poterat diluvii memoria, et insolita novi mundi propagatio, nebulas fumumque, iniectis puerilibus figmentis, sparsit, ut pro fabula haberetur quod prius certo constabat. Notandum tamen est, reges vocari a Mose quicunque in oppido aliquo, et mediocri hominum coetu primatum tenebant. Quaeritur an reges isti qui Cedorlaomer sequuti sunt, procul habitaverint: quia vocatur Thideal rex gentium. Sunt qui longe lateque diversis gentibus imperasse fingunt: quasi rex regum fuerit. Vetus etiam interpres Arioch ex Ponto accersit: quod valde absurdum est. Potius existimo hanc fuisse nominis rationem, quod manum haberet collectitiam ex profugis et erronibus, qui se relicta patria ad eum contulerant. Ergo quia unum et nativum non erat populi corpus, sed conflatum ex promiscua turba, regnum gentium apte vocatum est. Quod praelium dicit commissum in valle Sidim, vel campestri, quae tunc erat mare salis, non dubium est quin mare mortuum vel asphaltites notet. Sciebat quibus destinatus esset magister, ideo verba ad rudem populi captum semper attemperat, et hoc fere solenne habet in locorum nominibus, quemadmodum prius attigi. Tamen ante praelium commissum commemorat Moses caesos passim fuisse regionis incolas. Verisimile est omnes fuisse dissipatos, quia nullum habebant ducem, cuius auspiciis bellarent, donec quinque reges obviam progressi sunt instructo exercitu. Etsi autem Cedorlaomer tyrannide magis quam iusto imperio tot sibi populos tributarios fecerat, atque ita improbanda est eius ambitio: iuste tamen plectuntur subiecti, quia temere rebellaverant. Nam etsi minime spernenda est libertas, subiectio tamen quae semel nobis imposita est, sine obliqua adversus Deum contumacia excuti non potest: quia omnis potestas divinitus est ordinata (Rom. 13, 1), etiamsi initio a libidine dominandi manaverit. Ergo alii ex rebellibus instar pecudum mactantur: alii etiamsi arma induerint, et parati sint ad resistendum, pelluntur tamen in fugam: ita infeliciter omnibus cedit contumax negatio tributi. Et notandae sunt tales historiae, ut inde discamus, adverso Deo pugnare quicunque anarchiam quaerunt.

10. *Fugerunt rex Sodomae etc.* Quidam exponunt cecidisse in puteos: quod verisimile non est, quum minime locorum ignari essent: id potius externis hostibus accidisset. Alii dicunt servandae vitae causa illuc delapsos esse. Ego autem, ut in ultima desperatione fieri solet, mortem unam alia morte mutasse intelligo: ac si diceret Moses, tam formidabiles illis fuisse hostium gladios, ut non dubitarent se praecipites iacere in foveas. Subiicit enim continuo post, qui salvi evaserant, fugisse in montes. Unde perisse colligimus qui in foveas corruerant. Tantum sciamus non tam locorum ignorantia deceptos quam pavore exanimatos cecidisse.

12. *Ceperunt quoque Lot.* Dubium est, domine substiterit Lot, quum egressi sunt alii ad pugnam, et illic deprehensus fuerit ab hostibus: an vero arma cum reliquo populo induere coactus fuerit. Quia autem eius non meminit Moses: nisi quum ad urbis direptionem ventum est, probabilis est coniectura, confecto praelio domi captum esse inermem. Primum autem hic cernimus communes esse bonis et malis aerumnas: deinde, quo propius coniuncti sumus sceleratis et impiis, quum in ipsos Deus vindictam suam exserit, citius ad nos pervenire flagella.

13. *Venit quidam qui evaserat.* Haec est secunda pars capitis, ubi exponit Moses, quum Deus servum suum Lot respiceret, Abram illi dedisse liberatorem, qui eum e manibus hostium eriperet. Sed hic oriuntur variae quaestiones, an Abrae homini privato licuerit armare familiam contra reges, et publicum bellum suscipere. Ego vero non dubito, sicuti spiritus virtute instructus in bellum descendit, sic coelesti mandato fuisse munitum, ne vocationis suae metas transsiliret. Neque hoc novum videri debet, quum specialis esset eius vocatio: creatus iam erat rex illius terrae. Quanquam possessio in aliud tempus differebatur, Deus tamen singulare aliquod specimen eius potestatis dare voluit quae adhuc hominibus ignota erat. Quale praeludium legimus in Mose, dum Aegyptium occidit, priusquam se vindicem ac liberatorem suae gentis palam profiteretur. Atque hoc ideo notandum est, ne ex hoc facto regulam sibi constituant, qui se et suos cuperent manu armata defendere, quoties aliqua vis illata est. Postea videbimus eundem Abram patienter et molli animo tulisse iniurias, quae non minus eius animum exacerbare poterant. Porro quod nihil temere aggressus sit Abram, quin potius Deo probatum fuerit eius consilium, paulo post liquebit ex elogio Melchisedec. Ideo statuamus singulari spiritus directione susceptum fuisse ab eo hoc bellum. Si quis excipiat, ulterius tamen progressum esse quam fas esset, quum victores praeda et captivis spoliavit, ac Sodomitas restituit in integrum, qui eius tutelae minime commissi erant, respondeo, ubi constat Deum illi ducem et autorem fuisse, quod ex approbatione colligitur, non esse cur disputemus de arcano illius iudicio. Sodomitas perditis ac deletis eorum vicinis, quia omnium deterrimi erant, ad iudicium atrocius destinaverat. Excitat igitur servum suum Abram, qui castigatione satis dura admonitos libe-

ret, quo magis inexcusabiles reddantur. Itaque non magis in exemplum trahi debet hic peculiaris spiritus sancti instinctus quam totum bellum quod gessit. Quod ad nuncium pertinet qui Abrae renunciavit Sodomae cladem, non recipio quod quidam fingunt, pium fuisse hominem. Coniicere potius licet hominem domo profugum, et nudatum omnibus bonis venisse ad Abram, ut aliquid humanitatis eliceret. Abram vocari Ebraeum, interpretor non transfluviatilem, ut quorundam fert opinio, sed quia progenitus erat ex Eber. Est enim gentilitium nomen. Et spiritus sanctus benedictum illud a Deo genus honorifice rursus hic praedicat.

Erant foederati cum Abram. Apparet Abram temporis successu fuisse liberalius exceptum, ut foedus et amicitiam haberet cum terrae principibus, fecerunt enim heroicae hominis virtutes, ut minime spernendum ducerent. Imo quum tantam familiam haberet, potuit ipse quoque inter reges habere locum, nisi fuisset extraneus et hospes. Sed Deus ita eius paci consulere voluit per temporale foedus, ut nunquam illis populis permixtus fuerit. Porro divinitus totum hoc negotium fuisse gubernatum, vel inde coniicere promptum est, quod socii eius quatuor reges (ut tunc erat temporum conditio) satis validos et victoriae fiducia inflatos, aggredi cum magno periculo non dubitarunt. Certe vix unquam in gratiam advenae eousque progressi essent, nisi arcano Dei impulsu.

14. *Quod captivus ductus esset frater.* Causam suscepti belli breviter exprimit Moses, ut Abram e servitute cognatum suum eriperet. Interim memoria tenendum est quod prius dixi, non temere arrepta ab illo fuisse arma, sed sumpta ex manu Dei, qui eum terrae dominum constituerat. Quantum ad verba attinet, nescio cur verterit vetus interpres: Numeravit Abram expeditos suos vernaculos. Nam verbum ריק, evaginare vel educere significat. Vocat autem Moses servos istos חניכים, non qui ad rem militarem edocti formatique essent, ut sentiunt plerique: sed potius (meo iudicio) qui educati fuerant sub eius manu, et eius disciplina a pueris imbuti, ut animosius sub fide et auspiciis eius bellarent, et quidvis discriminis subire parati essent eius causa. In tanta vero familiae copia, praeter industriam sancti viri, Dei benedictio nobis consideranda est qua praeter vulgarem et solitum morem auctus fuerat.

15. *Et divisit se.* Quidam exponunt quod Abram solus cum domesticis copiis in hostes irruerit. Alii, quod ipse et tres foederati partiti fuerint suas turmas, ut hostibus incuterent plus terroris. Alii hebraicam esse phrasim putant, pro irrumpere in medios hostes. Ego secundam expositionem magis amplector, quod ex diversis partibus hostes ininvadens subito illos perculerit. Nam huc quoque valebat temporis circumstantia, quod noctu illos aggressus est. Quanquam autem eiusmodi audaciae exempla in profanis historiis occurrunt: fidei tamen Abrae adscribi debet quod exigua manu numerosum exercitum, et victoria superbum invadere ausus est. Quod autem parvo negotio victor evasit, ac intrepide persequutus est qui longe numero plures erant, Dei gratiae acceptum feremus.

17. *Et egressus est rex Sodomae.* Quanquam sciebat rex Sodomae Abram nonnisi in nepotis sui gratiam sumpsisse arma, honoris tamen causa obviam illi prodit, ut se gratum praebeat. Nam humanitatis officium est, etiam quae non ex professo, sed ex re nata et occasione vel per accidens (ut loquuntur) nobis collata sunt beneficia, agnoscere. Porro hoc totum cessit in maiorem Dei gloriam, quod ita celebrata fuit Abrae victoria. Locum etiam designat ubi Abrae rex Sodomae occurrit, nempe Vallem regis: quam sic vocatam fuisse potius existimo a rege aliquo, quam quod animi causa reges illuc convenirent.

18. *Et Melchisedec rex Salem protulit.* Hoc tertium est ex tribus praecipuis huius historiae capitibus, quod Melchisedec summum ecclesiae patrem Abram convivio exceptum benedixit sacerdotii iure, et decimas ab eo recepit. Non dubium est quin huius quoque regis occursu Deus celebrem, et ad posteros memorabilem Abrae victoriam reddiderit. Sed altius et excellentius mysterium simul adumbratum fuit: Nam quum sanctus patriarcha quem in summum honoris gradum extulerat Deus, se submisit ipsi Melchisedec, non dubium est quin illum constituerit unicum totius ecclesiae caput: nam sine controversia solennis benedictio quam sibi usurpat Melchisedec, praecipuae dignitatis symbolum est. Si quis excipiat fuisse sacerdotem, annon sacerdos erat Abram? Ergo hic nobis aliquid singulare commendat Deus in Melchisedec: dum fidelium omnium patri eum praefert. Verum singula verba ordine expendere satius erit, ut melius rei summam deinde colligamus. Quod Abram excepit hospitio ac eius comites, regium fuit: benedictio autem proprie ad munus sacerdotis spectat. Ideo sic contexi debent Mosis verba: Melchisedec rex Salem protulit panem et vinum, et quum esset sacerdos Dei, benedixit Abrae, sic distincte quod suum est utrique personae tribuitur. Lassum et famelicum exercitum regia liberalitate refecit: quia vero sacerdos erat, solenni precationis ritu primogenitum Dei filium, et ecclesiae patrem benedixit. Porro etsi hunc vetustissimum fuisse morem non nego, ut qui reges erant, sacerdotio simul fungerentur: hoc tamen in Melchisedec fuisse extraordinarium apparet illo saeculo. Nec vero vulgari elogio ornatur, dum spiritus ratum habet eius sacerdotium. Scimus quam tunc corrupta ubique fuerit religio,

quum Abram ipse qui ex sacro genere Sem et Eber oriundus erat, in profundo superstitionum gurgite cum patre suo et avo demersus fuerit. Ideo multi fuisse Sem divinant: quibus ne subscribam multis causis impedior: neque enim Dominus virum aeterna memoria dignum novo tantum et obscuro nomine indicasset, ut maneret ignotus. Deinde probabile non est ex oriente migrasse in Iudaeam, et ex Mose nihil tale colligitur. Tertio si habitasset Sem in terra Chanaan, non ita flexuosis ambagibus vagatus esset Abram, ut antehac retulit Moses, donec suum atavum salutasset. Plurimum vero ponderis habet quod admonet apostolus (Heb. 7, 3) hunc Melchisedec quisquis fuerit, nobis sine ulla origine quasi e nubibus delapsus esset, in medium proferri, et sine mentione ulla mortis sepeliri eius nomen. In homine autem ignoto clarius refulget mirifica Dei gratia, quod inter mundi corruptelas solus in terra illa integer ac sincerus fuerit pietatis cultor et custos. Omitto deliria quae Hieronymus ad Evagrium coacervat: ne lectoribus sine fructu molestus sim, adeoque putidus. Salem pro Ierosolyma accipi libenter credo, atque haec opinio magis recepta est. Quanquam si quis malit contrariam sententiam amplecti, quod oppidum fuerit in planitie situm, non repugno. Hieronymus hac in parte varius est: quod tamen alicubi narrat, aetate sua quaedam adhuc vestigia palatii Melchisedec superfuisse, ex veteribus ruinis mihi non fit verisimile. Nunc videndum superest quomodo insculptam habuerit Melchisedec figuram Christi, et fuerit quasi ἀντίτυπος. Verba sunt Davidis Psal. 110, 4: Iuravit Dominus, et non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec. Prius eum in sede regia locaverat, cui nunc vendicat sacerdotii honorem. Constat autem sub lege sic distincta fuisse duo haec officia, ut regibus nefas esset sacerdotium arripere. Ut demus verum fuisse quod narrat Plato, et passim occurrit apud poetas, receptum olim fuisse communi gentium usu, ut rex idem esset ac sacerdos: in Davidem et eius posteros nullo modo quadrabat, quos lex vetabat alterum munus prorsus attingere. Ergo quod veteri lege divinitus constitutum fuerat, in huius sacerdotis persona abrogari oportuit. Nec abs re apostolus sacerdotium vetusto illo et umbratili praestantius notari contendit, quod iureiurando sancitur. Porro donec ad Christum ventum fuerit non reperietur iste rex ac sacerdos, qui inter omnes emineat. Quemadmodum autem nemo exstitit, praeter Christum, qui Melchisedec dignitate aequaret, nedum praecelleret: ita hinc colligimus, in illius persona oblatam fuisse patribus Christi effigiem. Nec sane David similitudinem a se confictam profert: sed quare divinitus ordinatum fuerit Christi regnum, et quidem iureiurando interposito, testatur, nec dubium est quin idem per manus iam olim a patribus traditum foret. Summa est, Christum ita fore secundum a Deo regem ut etiam in sacerdotem ungatur, et quidem perpetuum, quod nobis cognitu plusquam utile est, ut discamus regiam Christi potentiam coniungere cum sacerdotis officio. Idem ergo qui unicus et aeternus constitutus est sacerdos, ut nos Deo reconciliaret, ac peracta expiatione intercederet pro nobis, rex etiam immensa virtute pollet ad tuendam salutem nostram, nosque suo praesidio tuendos. Ita fit ut eius patrocinio freti intrepide nos sistamus coram Dei facie, quem scimus fore nobis propitium: et invicto eius brachio confisi secure gloriemur contra omne hostium genus. Qui vero alterum munus separant ab altero, Christum lacerantes, fidem dimidia sua fultura privatam labefactant. Notandum etiam quod rex aeternus vocatur Christus instar Melchisedec. Nam quum eius vitae nullum assignet finem scriptura, quasi superstitem omnibus saeculis relinquit, certe non temporalis, sed aeterni regni figuram nobis pingit vel adumbrat in eius persona. Quum vero Christus morte sua munus sacerdotis peregerit, sequitur uno illo sacrificio semel placatum esse Deum, ut non aliunde iam petenda sit reconciliatio. Quare atrocem illi iniuriam faciunt, ac honorem divinitus illi iureiurando datum nefando sacrilegio eripiunt quicunque vel alia erigunt sacrificia expiandis peccatis, vel alios sacerdotes fabricant. Atque utinam id prudenter expensum fuisset a vetustis ecclesiae scriptoribus. Neque enim tam frigide, imo tam inscite transtulissent ad panem et vinum similitudinem Christi et Melchisedec, quae longe in aliis rebus consistit. Putarunt imaginem esse Christi Melchisedec quia panem et vinum obtulit. Addunt enim Christum corpus suum, qui panis est vivificus, et sanguinem, qui spiritualis est potus, obtulisse. Atqui apostolus dum in epistola ad Hebraeos (Heb. 7, 1) exactissime colligit, et sigillatim exsequitur quidquid simile cum Christo habuit Melchisedec, de pane et vino verbum non facit. Si vera esset Tertulliani et similium argutia, nimiae negligentiae fuisset, singulas partes quae levis momenti erant excutiendo, praecipuum caput ne una quidem syllaba dignari. De sacerdotio autem quum tam prolixe et accurate disputet apostolus, quam crassa esset ista oblivio, insigne sacrificium, in quo tota vis sacerdotii inclusa erat, non attingere? Ex benedictione et decimis honorem eius probat: quanto illud ad rem aptius quadrabat, non agnos, aut vitulos, sed mundi vitam (hoc est Christi corpus et sanguinem) in figura obtulisse? His rationibus abunde refellitur veterum commentum. Quanquam ex verbis Mosis satis luculenta refutatio sumi potest. Neque enim illic legitur quidquam fuisse oblatum Deo, sed uno contextu sic habetur: Obtu-

lit panem et vinum, et quum esset sacerdos Dei altissimi, benedixit illi. Quis non videt utrique verbo commune esse relativum: ideoque tam vino refectum esse Abram quam benedictione ornatum? Bis vero ridiculi papistae qui oblationem panis et vini ad missale suum sacrificium detorquent. Nam ut Melchisedec sibi conformem habeant, fateri necesse erit panem et vinum in missa offerri. Ubi igitur transsubstantiatio, quae praeter nudas species nihil relinquit? Deinde qua audacia Christi corpus suis sacrificiis immolandum tradunt? quo praetextu, quum unicus vocetur successor Melchisedec filius Dei, innumeros illi subrogant? Videmus ergo quam insulse non modo depravent hunc locum, sed absque ullo colore balbutiant.

19. *Et benedixit ei.* Nisi inter se cohaereant haec duo membra: Sacerdos erat Dei, et benedixit, nihil hic nisi vulgare referet Moses. Mutuo enim sibi benedicunt homines: hoc est, bene precantur alii aliis. Sed hic nobis describitur Dei sacerdos, qui pro iure officii minorem et sibi subiectum sanctificat. Neque enim unquam fuisset ausus benedicere Abram, nisi se hac in parte excellere prae ipso novisset. In hunc modum iubentur levitici sacerdotes populum benedicere (Num. 6, 23): atque id efficax ratumque fore Deus promittit. Sic Christus in coelum ascendens, sublatis manibus apostolos benedixit (Luc. 24, 51) tanquam gratiae Dei minister: ac tum exhibita fuit huius figurae veritas. Sibi enim testatus est iniunctum fuisse benedicendae ecclesiae a patre munus, quod in Melchisedec adumbratum fuerat.

Benedictus Abram Deo excelso. Huc tendit Melchisedec, ut confirmet ratamque faciat divinae vocationis gratiam sancto Abrahae: honorem enim designat quo Deus ipsum peculiariter ornaverat, a reliquis omnibus segregans, et sibi adoptans in filium. Et Deum a quo electus fuit Abram, possessorem vocat coeli et terrae, ut discernat a fictitiis gentium idolis. Postea quidem aliis titulis se vestivit Deus, ut propiore nota se familiarem redderet hominibus, qui pro sui ingenii vanitate, quum Deum audiunt coeli et terrae opificem, vagari non desinunt donec in suis figmentis evanescant. Sed quia iam Abrae innotuerat Deus, multisque oraculis formata erat eius fides, satis habet Melchisedec creationis elogio testari verum esse et unicum Deum quem colit Abram. Quanquam autem ipse quoque habebat sincerum veri Dei cultum: Abram tamen benedictum Dei vocat, aeterni foederis respectu: ac si diceret, quasi haereditario iure residere Dei gratiam in una familia et gente, quia unus Abram ex toto mundo selectus esset. Additur deinde specialis victoriae gratulatio, non qualis inter profanos homines volitare solet, dum alii alios ventosis encomiis efferunt: sed Melchisedec gratias agit Deo: et victoriam quam adeptus est sanctus vir, quasi sigillum facit gratuitae eius vocationis.

20. *Dedit ei decimas.* Sunt qui intelligant datas fuisse decimas Abrae: sed aliter apostolus (Heb. 7, 8), qui docet in lumbis Abrae decimatum fuisse Levi, quum Abram praestantiori sacerdoti decimas obtulit. Et sane absurdum esset quod illi priores volunt: quia si Dei sacerdos fuit Melchisedec, recipere decimas oportuit potius quam dare. Nec vero dubium est quin Deo in persona Melchisedec munus obtulerit Abram, ut in talibus primitiis sua omnia dicaret. Se ipsum ergo sponte decimavit Abram in gratiam Melchisedec, ut honorem haberet eius sacerdotio. Porro quum id non perperam nec temere actum fuisse constet, merito colligit apostolus in hac figura sacerdotio Christi leviticum fuisse subiectum. Aliis postea de causis decimas levitis dari iussit Deus sub lege: Abrae autem saeculo tantum sacra oblatio fuit gratitudinis pignus ac testimonium. Incertum tamen est, spoliorumne decimas, an bonorum quae domi possidebat, obtulerit. Sed quia verisimile non est liberalem fuisse de alieno, et praedae decimam partem largitum esse, ex qua ne filum quidem attingere voluit: potius coniicio sumptas fuisse has decimas ex propriis eius facultatibus. Quanquam non admitto quotannis fuisse solutas, ut quibusdam placet: potius meo iudicio semel illi dicavit hoc munus, ut summum Dei sacerdotem agnosceret: nec tunc potuit de manu (quod aiunt) in manum tradere: sed solennis fuit nuncupatio, cuius paulo post sequutus est effectus.

21. *Dixit rex Sodomae.* Quia Moses, interposita obiter mentione regis Salem, contextum sermonis sui de rege Sodomae abruperat, illuc nunc redit: ac docet non tantum gratulandi causa regem Sodomae venisse Abrae obviam, sed ut debito praemio ipsum afficeret. Totam ergo praedam illi remittit, exceptis hominibus: ac si diceret: Magnum est quod homines recupero: tibi reliqua omnia cedant in beneficii praemium. Atque hoc quidem laude dignum est, quod se gratum homini praebet: modo ne ingratum esset Deo, cuius nec severitate nec clementia redditus est melior. Fieri etiam potest ut servilis modestiae simulatione homo inops et bonis omnibus nudatus, captaverit Abrae favorem, ut saltem captivos et vacuam urbem sibi haberet. Certe postea videbimus Sodomitas accepti beneficii fuisse immemores, dum superbe et contumeliose sanctum Lot vexarunt. Vetus haec caeremonia ad vim et naturam iurisiurandi exprimendam valde apposita fuit. Manu enim ad coelum sublata ostendimus nos Deum advocare testem: et simul ultorem, si fallimus. Levabant quidem olim manus in suffragiis: unde Graecis verbum χειροτονεῖν pro decernere: sed in iurandi ritu alia fuit ratio. Testati enim

sunt se ad Dei praesentiam confugere, et quasi accersere tam praesidem veritatis quam periurii vindicem. Mirum tamen videri potest cur tam facile ad iurandum prosiliat Abram: sciebat enim hoc reverentiae habendum esse Dei nomini, ut eo parce, et tantum pro necessitate utamur. Respondeo, duas illi fuisse iurandi causas: nam quia solent flexuosi homines alios metiri sua ulna, raro fidem habent simplicibus verbis. Putasset igitur rex Sodomae Abram non serio ius suum remittere, nisi interpositum fuisset Dei nomen. Deinde magni interfuit vulgo omnibus patere, bellum mercenarium ab eo non fuisse gestum. Satis declarant temporum omnium historiae, etiam qui iustas habuerunt bellandi causas, fuisse tamen incitatos privatis commodis. Atque ut acuti sunt homines ad excogitandos praetextus, nunquam illis desunt causae, quamvis sola eos cupiditas stimulet. Ergo nisi animose repudiasset Abram belli spolia, vulgatus statim fuisset rumor, specie recuperandi nepotis praedae aucupio fuisse intentum. Quod illi non tam sua causa sollicite cavendum fuit, quam gloriae Dei studio, cui aliquid sinistrae notae adspersum fuisset. Praeterea munire se voluit Abram Dei nomine tanquam clypeo contra omnes avaritiae illecebras. Variis enim modis tentare eius animum non desiisset rex Sodomae, nisi mature blandis captationibus praecisa fuisset ansa.

23. *Si a filo usque ad corrigiam.* Eclipticam iurandi formam habent Hebraei, in qua subaudienda est poenae imprecatio. Alicubi plena expressio occurrit in scripturis: Hoc faciat mihi Dominus, et hoc addat (1. Sam. 14, 44). Quia tamen horrendum est incidere in manum Dei viventis, quo maior in iuramentis colatur religio, abrupta ista loquutio homines admonet ut secum reputent quid agant: perinde enim est ac si manum sibi iniicerent, ac resisterent in medio sermonis cursu. Hoc quidem fixum manet, nunquam temere iurare homines quin Dei vindictam provocent in suum caput, eumque sibi adversarium constituant.

Ne forte dicas. Quanquam prae se ferunt haec verba elatum animum, et famae nimis deditum, quia tamen laudatur hac in parte Abram a spiritu, sancta haec fuit animi magnitudo. Verum exceptio additur quod nolit suam liberalitatem sociis damnosam esse, nec eos subiicere suis legibus. Nam et ista est non minima pars virtutis, sic recte agere, ut alios non cogas ad tuum exemplum, quasi ad regulam. Spectet igitur quisque quid ferat sua vocatio, quid officio conveniat, ne alii aliis suo arbitrio praeiudicent. Nimis enim imperiosa est ista morositas, quum aliis instar legis praescriptum esse volumus quod sequimur ipsi tanquam rectum, et officio nostro consentaneum.

CAPUT XV.

1. *Post haec fuit verbum Iehovae ad Abram in visione, dicendo: Ne timeas Abram, ego scutum* ero *tibi, merces tua multa valde.* 2. *Et dixit Abram: Dominator Iehova, quid dabis mihi? et ego incedo orbus, et filius derelictionis domus meae erit iste Dammescenus Eliheser.* 3. *Et dixit Abram: Ecce, mihi non dedisti semen, et ecce filius domus meae haeres meus est.* 4. *Et ecce verbum Iehovae ad eum, dicendo: Non erit haeres tuus iste, sed qui egredietur de visceribus tuis, ipse haeres tuus erit.* 5. *Et eduxit eum foras et dixit: Suspice nunc coelum, et numera stellas, si poteris numerare eas. Et dixit ei: Sic erit semen tuum.* 6. *Et credidit Iehovae, et reputavit illud ei ad iustitiam.* 7. *Et dixit ad eum: Ego Iehova qui eduxi te de Ur Chaldeae, ut darem tibi terram istam, ut haeredites eam.* 8. *Et dixit: Dominator Iehova, in quo cognoscam quod haereditabo eam?* 9. *Et dixit ad eum: Tolle mihi vitulam triennem, et capram triennem, et arietem triennem, et turturem, et pullum columbarum.* 10. *Et tulit sibi omnia ista, et divisit ea per medium, et posuit quamlibet* partem *divisionis suae e regione sociae suae: sed aves non divisit.* 11. *Et descenderunt aves super cadavera, et abigebat eas Abram.* 12. *Et fuit, sole occumbente sopor cecidit super Abram: et ecce, terror tenebrosus et magnus cadens super eum.* 13. *Et dixit ad Abram: Cognoscendo cognosce quod peregrinum erit semen tuum in terra non sua: et servient eis, affligentque eos per quadringentos annos.* 14. *Sed etiam gentem cui servierint, ego iudicabo: et postea egredientur cum substantia magna.* 15. *Et tu ingredieris ad patres tuos in pace, sepelieris in canitie bona.* 16. *Et generatione quarta revertentur huc: quia nondum est completa iniquitas Emoraei.* 17. *Et fuit, sole occumbente caligo erat, et ecce furnus fumans, et lampas ignis quae transibat inter divisiones ipsas.* 18. *In die ipso pepigit Iehova cum Abram foedus, dicendo: Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Aegypti, usque ad flumen magnum, flumen Euphratem.* 19. *Cenaeum et Cenizaeum et Cadmonaeum,* 20. *Et Hitthaeum et Perizaeum et Rephaim,* 21. *Et Emoraeum et Chenaanaeum et Girgasaeum et Iebusaeum.*

1. *Fuit verbum Iehovae.* Videri posset rebus laetis et ex voto fluentibus supervacua fuisse haec visio, praesertim quum Dominus servum suum quasi tristem ac metu afflictum bono animo esse iubeat. Ideo quidam divinant Abram reversum a liberatione sui nepotis, aliquo incommodo fuisse affectum, cuius nulla fit a Mose mentio: sicuti Dominus suos saepe humiliat, ne in rebus prosperis exsultent: quum autem deiectus esset Abram, rursus novo oraculo fuisse erectum. Sed quia nihil tale coniicere licet ex verbis Mosis, aliam potius fuisse

causam sentio. Primo, quamvis illi undique plausus darentur, non dubium est quin variae cogitationes in eius animum subierint. Tametsi praelio devicti fuerant Cedorlaomer, et eius socii, eos tamen provocaverat Abram, ut possent collectis novis copiis et refectis viribus rursus terram Chanaan aggredi. Nec eius periculi metu vacabant terrae incolae. Deinde, ut rara felicitas comitem fere invidiam secum trahit, multis sinistris sermonibus obnoxius esse coepit Abram, postquam cum victore exercitu quatuor regum confligere ausus fuerat. Sinistra etiam suspicio oriri potuit, fore mox ut vires suas, quas expertus erat contra extraneos reges, in vicinos et hospites suos converteret. Ergo sicut honori illi fuit victoria, ita non dubium est quin formidabilem et suspectum multis reddiderit, et conflaverit multorum odia: quum sibi quisque ex illius fortitudine et felici successu periculum fingeret. Nihil igitur mirum si commotus fuerit, et anxie multa agitaverit, donec illum Deus auxilii sui fiducia de integro erexit. Potuit etiam alius esse finis oraculi: nempe ut Deus contrario vitio occurreret. Poterat enim Abram victoria elatus, suae vocationis oblivisci, ut principatum sibi acquireret, et vitae erraticae assiduaeque vexationis taedio appeteret meliorem fortunam, et quietum vitae statum. Et scimus quam proclive sit hominibus secundae et ridentis fortunae blanditiis inescari. Anticipat ergo Deus, et priusquam sancti viri mentem occupet illa vanitas, memoriam illi renovat spiritualis gratiae, ut illic penitus acquiescens reliqua omnia despiciat. Quia tamen verbum hoc: Ne metuas, perinde sonat quasi Deus moerentem vel sollicitum lenire aliquo solatio velit: probabile est eum tali confirmatione habuisse opus: quia videbat multos maligne obstrepere suae victoriae, et senectutem suam duris molestiis fore expositam. Quanquam fieri potest ut Deus non ideo ipsum timere vetet, quia metu sit perculsus: sed ut fortiter contemnere, ac pro nihilo ducere totum mundi favorem, et terrenas opes discat: ac si dixisset: Modo me unum habeas propitium, non est cur metuas. Me igitur uno contentus in mundo (ut hactenus coepisti) peregrinare: ac potius e coelo pendeas quam in terra sis defixus. Quidquid sit, Deus ad se revocat servum suum, ostendens longe maiora bona illi apud se reposita esse, ne in victoria subsidat. Dicit autem Moses *in visione loqutum esse Deum:* quo significat additum verbo fuisse visibile aliquod gloriae Dei symbolum: quo maior autoritas oraculo constaret. Fuit autem hic unus ex duobus ordinariis modis, quibus se Dominus olim manifestare prophetis suis solebat: sicuti habetur Numerorum cap. 12, 6.

Ne timeas Abram. Tametsi posterior in contextu est promissio, praecedit tamen ordine: quia ex ea pendet confirmatio, qua Deus cor Abrae a metu liberat. Hortatur Deus Abram ut tranquillo sit animo: sed ubi fundata est talis securitas, nisi dum fide apprehendimus nos curae esse Deo, ac in eius providentiam recumbimus? Priorem igitur locum tenet promissio, quod Deus sit clypeus Abrae, et satis ampla merces: cui annexa est, quasi appendix, exhortatio, ne metuat, tali salutis suae praeside et felicitatis autore fretus. Ideo quo magis perspicuus sit verborum sensus inserenda est causalis nota: Ne timeas Abram, quia ego sum clypeus tuus. Porro clypei nomine significat tutum semper fore suo praesidio Abram. Mercedem se appellans, se unum illi debere sufficere admonet. Sicuti autem illius respectu generalis fuit haec doctrina, ut sciret victoriam non summum, neque extremum bonorum esse, quibus ipsum prosequi Deus statuerat: sic idem nobis omnibus in unius hominis persona sciamus promitti. Nam hac voce quotidie fideles suos Deus compellat, quia semel tuendos suscepit, sibi curae fore, ut salvos conservet sub manu sua, virtuteque protegat. Quemadmodum vero clypei officium ac vicem sibi Deus tribuit ut se ad defensionem salutis nostrae opponat: ita haec promissio instar muri ahenei merito nobis esse debet, ne in ullis periculis ultra quam oportet trepidemus. Quia autem variis et innumeris carnis cupiditatibus circumacti homines subinde fluctuant, deinde nimium addicti sunt praesentis vitae desiderio: sequitur alterum membrum, quo Deus se unum ad omnes beatae vitae numeros sufficere fidelibus testatur. Merces enim tantundem valet ac haereditas vel felicitas. Id si animis nostris probe infixum esset, in solo Deo summam ac plenam nobis esse bonorum perfectionem, facile modum statueremus pravis desideriis quae nos misere sollicitant. Sensus autem est, nos vere demum felices esse ubi Deum habemus propitium: neque enim solum nos cumulat omni benignitatis copia, sed se nobis fruendum offert. Iam quid ultra est quod appetant homines, ubi Deo fruuntur? Sciebat David quid valeret haec promissio, qui gloriatur sortem sibi praeclaram obtigisse, quia Dominus sit sua haereditas (Psal. 16, 6). Caeterum quia nihil difficilius est quam fraenare pravos carnis appetitus, et tam foeda est ac impia hominum ingratitudo, ut vix unquam illis Deus satisfaciat: non simpliciter mercedem se Dominus ipse vocat, sed amplam valde, qua satis superque contentos esse nos decet. Ea vero uberrima fiduciae materia est, et solida fultura. Nam quisquis sibi persuaserit vitam suam protegi Dei manu, nec se unquam miserum fore illo propitio, et ad hunc portum in omnibus suis curis ac molestiis confugiet: optimum inveniet malis omnibus remedium. Non quod omni prorsus timore et cura vacui sint fideles, quamdiu inter discriminum et aerumnarum procel-

las iactantur: sed quia sedatur trepidatio in eorum animis: et quemadmodum pluris est Dei praesidium quam omnia pericula, sic timorem fiducia exsuperat.

2. *Dominator Deus.* Hebraicus textus habet אדני יהוה. Ex qua appellatione colligitur, notam aliquam divinae gloriae insculptam fuisse visioni, ut Abram nihil de autore ambigens, intrepide in hanc vocem erumperet. Nam quum mirus fallendi artifex sit Satan, ac tot praestigiis sub Dei nomine illudat: certum ac notabile discrimen constare oportuit veris ac coelestibus oraculis, quae sanctorum patrum fidem ac mentes fluctuare non sinerent. Ergo in visione cuius fit mentio, patefacta fuit Abrae Dei maiestas, quae ad fidei eius certitudinem sufficeret. Non quod Deus qualis est apparuerit, sed quatenus capi poterat humano sensu. Sed parum modeste se gerere videtur qui tam magnifica promissione posthabita, de orbitate conqueritur, et Deo obstrepit, quia nullum hactenus dederit semen. Quid optabilius fuit quam recipi in Dei tutelam, et eius fruitione beatum esse? Parum igitur verecunda videtur obiectio, dum Abram, quasi oblatum illud sibi incomparabile bonum parvifaciens, non acquiescit, donec sobolem habeat. Sed excusari primum posset Abrae libertas, quod curas quibus angimur, et molestias quibus gravamur, in sinum suum effundere Dominus permittit. Deinde considerandus est finis querimoniae: neque enim simpliciter solitarium se esse docet: sed quia omnium promissionum effectus a semine pendebat, non immerito tam necessarium pignus sibi dari postulat. Nam si mundi benedictio et salus non aliunde quam ex semine speranda est, ubi praecipuum istud caput sibi deesse videt, non mirum est alia quasi evanescere, saltem non placare eius animum, nec vota satiare. Atque haec eadem ratio est cur Deus non modo aequi boni consulat servi sui querimoniam, sed precationem statim propitius exaudiat. Tribuit quidem Abrae Moses affectum, qui naturaliter omnibus insidet: sed hoc non obstat quin altius spectarit dum tantopere haeredem appetit ex se progenitum. Et certe non exciderant eius memoria promissiones illae: Semini tuo dabo terram hanc. Item: In semine tuo benedicentur omnes gentes: quarum prior sic reliquis omnibus annexa erat, ut sublata illarum fidem labefactaret: posterior vero totum gratuitum salutis pignus in se continebat. Ideo rite Abram quaecunque promittit Deus illic, includit.

Et ego incedo orbus. Loquutio est metaphorica. Vitam nostram similem esse stadio scimus. Abram quum provectae iam esset aetatis, dicit se eousque progressum ut pauxillum sibi ex cursu restet. Iam, inquit, prope ad metam perventum est: confecto itaque vitae cursu orbus moriar. Adiungit indignitatis augendae causa, hominem alienigenum sibi haeredem fore. Neque enim dubito quin Damesec gentile sit patriae nomen: non autem proprium matris, ut falso putarunt quidam: ac si diceret: Ne unus quidem ex consanguineis meis haeres mihi obtinget: sed homo Syrius ex Damasco. Forte enim eum Abram in Mesopotamia emerat. Simul vocat filium Mesec: de qua voce non convenit inter grammaticos. Quidam a שקק deducunt, quod est discurrere, et vertunt oeconomum, vel procuratorem: quia huc et illuc ad negotia discurrat qui amplae domus curam sustinet. Alii a שוק, et pocillatorem vertunt: quod mihi videtur parum congruere. Diversam interpretationem magis amplector, quod vocetur filius derelictionis: quia משק interdum pro relinquere sumitur. Quanquam non intelligo sic dici, cui omnia relicturus sit Abram: sed quia non alibi residuam spem habeat. Perinde est igitur (meo iudicio) ac si vocaret filium orbitatis quia hoc desertae et sterilis domus testimonium erat, haereditatem ad hominem extraneum devolvi, qui locum vacuum et derelictum occupet. Postea contemptim vocat servum, aut vernam, *Filius*, inquit, *domus meae*, *haeres meus erit.* Contemptim ita loquitur: ac si diceret: Misera est mea conditio, cui ne liber quidem homo succedet. Quaeritur tamen quomodo et Damascenus et verna Abrae fuerit. Solutio duplex est, filium domus vocari, non qui in ea natus sit, sed tantum in ea educatus: vel ex Damasco oriundum esse, quia ex Syro patre ortus erat.

4. *Non erit haeres tuus iste.* Hinc colligimus probatum fuisse Deo votum Abrae. Unde etiam sequitur illud alterum, non carnis affectu impulsum fuisse Abram ad hanc precationem, sed pio sanctoque benedictionis, quae promissa erat, fruendae desiderio. Nec tantum illi promittit Deus semen, sed ingentem populum qui numero et multitudine aequare possit stellas coeli. Qui allegorice exponunt coeleste promitti semen, quod stellis confertur, fruantur suo sensu: nos vero teneamus quod magis solidum est, stellarum conspectu adiutam fuisse Abrae fidem. Nam quo melius suos Dominus afficiat, et efficacius penetret in eorum mentes, postquam aures pulsavit verbo suo, simul etiam externis symbolis excitat oculos, ut auribus consentiant. Quare non supervacuus fuit stellarum adspectus, sed hac cogitatione ferire debuit animum Abrae Deus (qui solo verbo tam numerosum exercitum repente produxit, quo coelum prius inane et vastum ornaret) nonne poterit vacuam domum sobole replere? Caeterum necesse non est nocturnam fingere visionem, quia tunc apparuerint stellae quae interdiu oculos fugiunt: nam quum hoc in visione gestum fuerit, mirabile speculum habuit Abram, quod res absconditas palam monstraret. Itaque quamvis pedem

non moveret, tamen extra tabernaculum per visionem educi potuit. Quaeritur nunc de quo semine intelligenda sit promissio. Et certum est neque posteros Ismaelis, neque Esau in hoc ordine censeri: quia legitimum semen a promissione censetur, quam Deus residere voluit in Isaac et Iacob. De posteris tamen Iacob eadem oritur dubitatio: quia multi qui ab eo genus traxerunt secundum carnem, quum degeneres essent atque alieni a fide patrum, se ipsos abdicarunt. Respondeo, sententiam hanc promiscue ad totum populum extendi, quem Deus sibi adoptavit. Sed quia multos sua infidelitas alienavit, veniendum est ad Christum, qui veros et genuinos filios ab adulterinis discernit. Hoc modo Abrae posteritas redigitur ad paucitatem, ut deinde magis augescat. Nam in Christo colliguntur etiam gentes, et fide inseruntur in corpus Abrahae, ut locum habeant inter legitimos eius filios. Qua de re plura decimo septimo capite dicenda rursus erunt.

6. *Et credidit Domino.* Quam uberem et reconditam doctrinam contineat hic locus nemo nostrum coniiceret, nisi facem nobis praetulisset Paulus (Rom. 4, 3). Sed hoc mirum est, ac prodigii simile, quod quum spiritus Dei tantam lucem accenderit, clausis tamen oculis plerique interpretum, non secus atque in noctis tenebris, vagentur. Iudaeos omitto, quorum nota est caecitas. Sed qui Paulum habebant dilucidum interpretem, tam insipide depravasse hunc locum, prodigii loco (ut dixi) habendum est. Quanquam inde apparet nullam in rem saeculis omnibus Satanam magis incubuisse quam ut gratuitam fidei iustificationem, quae hic diserte asseritur, vel exstingueret, vel suffocaret. Verba Mosis sunt: Credidit Domino, et reputavit illi ad iustitiam. Laudatur priore loco fides Abrae, qua Dei promissionem amplexus est. Secundo additur fidei elogium, quod inde iustitiam adeptus sit Abram coram Deo, idque imputatione. Nam verbum חשב quo utitur Moses, relative ad iudicium Dei positum est, sicuti Psalm. 106, 31 ubi dicitur zelus Phinees esse illi imputatus in iustitiam. Quid tamen hoc valeat, melius ex antitheto patebit. Levit. 7, 18 dicitur: Expiatione facta non imputabitur homini iniquitas. Rursum 17, 4: Sanguis imputabitur illi viro. Ita 2. Samuelis decimo nono v. 19 dicit Semei: Non imputet mihi rex iniquitatem. Cui affine est quod habetur 2. Regum, 12, 15: Non imputabant viris quibus dabant pecuniam ad opus, hoc est, non exigebant rationem pecuniae: sed illos fide sua sinebant administrare. Nunc ad Mosen redeamus. Quemadmodum reos esse coram Deo intelligimus quibus imputatur iniquitas: ita quibus imputat iustitiam, eos probat quasi iustos: quare iustitiae imputatione in numerum et ordinem iustorum receptus fuit Abram. Paulus enim ut vim ac naturam, vel qualitatem iustitiae huius distincte ostendat, deducit nos ad coeleste Dei tribunal. Ideo insulse nugantur qui hoc ad famam probitatis trahunt, quasi vir iustus et rectus fuerit habitus Abram. Nec minus inscite textum corrumpunt qui dicunt Abram tribuisse Deo gloriam iustitiae, ut eius promissis tuto acquiescere auderet, fidelem illum ac veracem agnoscens: quamvis enim non exprimat Moses nomen Dei, tamen usitata loquendi ratio in scripturis omnem ambiguitatem tollit. Denique non minoris stuporis quam impudentiae est, quum hoc illi imputatum fuisse dicitur in iustitiam, alium sensum comminisci quam fidem Abrae fuisse pro iustitia apud Deum. Sed absurdum esse videtur, iustificatum esse Abram, quod aeque numerosum crediderit fore semen suum atque stellas coeli. Neque enim potuit esse nisi particularis fides, quae ad integram hominis iustitiam minime sufficit. Deinde quid terrena et temporalis promissio ad aeternam salutem valuit? Respondeo, istud Credere cuius meminit Moses, non ad unum membrum restringi, sed complecti totam promissionem quae hic refertur: deinde Abram non ex praesenti tantum oraculo aestimasse promissum semen, sed ex aliis ubi addita erat specialis benedictio. Unde colligimus non vulgare nec quodlibet semen sperasse, sed in quo benedicendus erat mundus. Si quis pervicacius insistat, coacte ad Christum torqueri quod de liberis Abrae communiter dictum est: primum negari non potest Deum promissionem ante servo suo factam, nunc rursus iterare, ut eius querimoniae respondeat. Diximus autem, et res ipsa clare demonstrat, promissae benedictionis intuitu compulsum fuisse Abram ut tantopere semen optaret. Unde sequitur, hanc promissionem non arreptam ab illo fuisse seorsum ab aliis. Verum ut hoc totum remittam, considerandum esse dico quid hic agatur, ut inde fiat de fide Abrahae iudicium. Deus non hoc vel illud tantum servo suo promittit, qualiter specialibus interdum beneficiis citra paterni sui amoris gustum incredulos quoque adspergit: sed se propitium illi fore testatur, et praesidio gratiaque sua fretum in salutis fiducia confirmat. Nam cuius Deus est haereditas, is non caduco gaudio exsultat, sed quasi iam in coelum sublatus, solido aeternae vitae gaudio fruitur. Imo hoc axioma tenendum est, omnes Dei promissiones quae fidelibus destinantur, ex gratuita Dei misericordia fluere, et testimonia esse paterni amoris, ac gratuitae adoptionis, in qua fundata est eorum salus. Ergo non dicemus iustificatum esse Abram, quia verbulum unum arripuerit de generanda sobole, sed quia Deum in patrem amplexus est. Nec sane alia de causa nos iustificat fides nisi quia nos Deo reconciliat: neque id suo merito, sed dum gratiam nobis in promissionibus oblatam recipimus, ac certo

persuasi nos amari a Deo tanquam filios, de aeterna vita non dubitamus. Ideo Paulus a contrariis ratiocinatur, non operibus iustificatum fuisse cui imputata est fides in iustitiam (Rom. 4, 4). Nam qui iustitiam operibus consequitur, illius merita in rationem veniunt coram Deo. Atqui fide iustitiam apprehendimus, dum nos sibi gratis Deus reconciliat. Unde sequitur cessare [1]) operum merita, dum ex fide iustitia quaeritur: ultro enim a Deo donari et verbo offerri necesse est, ut eam quis fide possideat. Hoc ut clarius intelligatur, quum dicit Moses imputatam fuisse Abrae fidem pro iustitia, non significat istam fidem primam fuisse iustitiae causam, quae efficiens dicitur, sed formalem duntaxat: ac si dixisset, iustificatum ideo fuisse Abram quia in paternam Dei benevolentiam recumbens, merae eius bonitati, non sibi nec suis meritis confisus fuerit. Nam id praecipue tenendum est, fidem aliunde iustitiam mutuari qua apud nos destituimur: alioqui perperam opponeret Paulus operibus fidem, ubi de obtinenda iustitia agitur. Et mutua inter promissionem gratuitam et fidem relatio nihil dubitationis relinquit. Iam notanda est temporis circumstantia. Fide iustificatus est Abram multis post annis ex quo a Deo vocatus, relicta patria voluntarius exsul, insigne patientiae et continentiae speculum fuerat, postquam se totum sanctimoniae dediderat, postquam se assidue exercens in spirituali et externo Dei cultu fere angelicam vitam meditatus fuerat. Sequitur ergo, usque ad vitae finem fidei iustitia nos in aeternum Dei regnum perduci. Qua in parte multi nimis crasse hallucinantur. Concedunt illi quidem, iustitiam quae gratis peccatoribus donatur, et indignis offertur, sola fide recipi: sed hoc ad momentum temporis restringunt, ut iustus sit bonis operibus qui ab initio fide iustitiam semel adeptus est. Hoc modo fides nihil aliud est quam initium iustitiae: continuo autem vitae decursu in operibus iustitia consistit. Atqui prorsus insanos esse oportet qui sic ineptiunt. Nam si angelica Abrae integritas per tot annos fideliter uno tenore culta, non obstitit quin ad fidem confugeret petendae iustitiae causa: ubi gentium reperietur tanta perfectio, quae Dei conspectum sustineat? Ergo ex ratione temporis certo colligimus non esse iustitiae fidei subrogandam operum iustitiam, ut quod illa inchoaverit haec perficiat: sed fide iustificari sanctos quamdiu in mundo vivunt. Si quis obiiciat, credidisse prius Abram Deo, quum vocantem sequutus est, seque eius tutelae et custodiae permisit: in promptu est solutio, hic non haberi sermonem quando primum iustificari coeperit Abram, vel Deo credere: sed uno in loco doceri vel referri quomodo tota vita iustificatus fuerit. Nam si statim a prima eius vocatione ita loquutus foret Moses, plus coloris haberet illa quam dixi cavillatio, fidei iustitiam initialem (ut ita loquar) tantum esse, non perpetuam. Nunc vero quum post tantos progressus dicitur adhuc fide iustus esse, inde facile apparet gratis iustificari sanctos usque ad mortem. Fateor quidem, postquam spiritu Dei regeniti sunt fideles, iustificandi modum a priori nonnihil differre. Nam qui tantum ex carne nati sunt, eos omni bono vacuos Deus sibi reconciliat: et quum nihil in ipsis inveniat praeter horrendam malorum colluviem, imputatione iustos habet. Quibus autem spiritum sanctitatis et iustitiae contulit, eos cum suis donis complectitur. Caeterum ut bona eorum opera Deo placeant, ea quoque ipsa iustificari gratuita imputatione oportet: quia semper aliquid vitii subest. Manet tamen interea illud fixum, credendo, non operando, iustificari coram Deo homines, dum gratiam fide obtinent, eo quod mercedem operibus mereri nequeant. Quod autem inde Paulus contendit, Abram operibus iustitiam non esse promeritum, quam ante circumcisionem amplexus est, cum superiore doctrina non pugnat. Tale quidem est argumentum Pauli: circumcisio Abrae posterior fuit iustitia ipsius ordine temporis: ergo causa esse non potuit: necessario enim effectum suum praecederet. Fateor etiam Paulum hac ratione niti quod opera nonnisi ex pacto legis meritoria sint: cuius pacti circumcisio quasi arrha et symbolum ponitur. Sed quemadmodum Paulus vim et naturam circumcisionis non definit ex pura et genuina Dei institutione, sed potius disputat ex eorum sensu quibuscum habebat negotium: ita foedus quod ante Deus pepigerat cum Abram non attingit eo quod ad praesentem causam supervacua erat eius mentio. Valet igitur utrumque, quod Abrae iustitia pacto legis accepta ferri nequeat, quando circumcisionem praecessit: deinde quod perfectissimi cuiusque iustitia perpetuo in fide consistat, quando Abram cum tota virtutum suarum praestantia, post diuturnam, nec minus singularem Dei observantiam, fide tamen iustificatus est. Nam hoc quoque postremo dignum est observatu, transferri ad omnes Dei filios, quod de uno homine hic narratur. Nam quum pater fidelium non abs re vocatus fuerit, deinde non plures sint consequendae salutis modi: iure Paulus realem, non personalem, iustitiam hoc loco describi docet.

7. *Ego Iehova qui.* Quia magnopere nostra interest Deum habere totius vitae nostrae ducem, ut sciamus non temere dubiam aliquam viam nos fuisse ingressos: ideo Dominus Abram in cursu vocationis suae confirmat, ac in memoriam revocat primum liberationis beneficium: ac si dixisset: Ego postquam manum tibi porrexi, ut ex mortis labyrintho te educerem, gratiam meam hucusque prosequutus sum. Tu igitur mihi vicissim constanter

1) *Male libri nonnulli:* creasse.

pergendo responde, et fidem tuam a principio ad finem usque consolida. Imo non solius Abrae respectu hoc dictum est, ut Dei promissiones, a prima fidei suae origine colligens, corpus unum efficeret: sed ut discant omnes pii vocationis suae exordium ab ipso usque Abram communi patre fluere: atque ita cum Paulo (2. Tim. 2, 12) secure iactent, scire se cui crediderint, ac Deum qui in Abrae persona sibi ecclesiam segregavit, fidum depositae apud se salutis fore custodem. Quod autem in hunc finem commemorat Dominus se fuisse liberatorem Abrae, inde patet quod promissionem, quam nunc daturus est, primae redemptioni annectit: ac si diceret: Non incipio nunc primum terram hanc tibi promittere. Nam hac de causa te ex patria eduxi, ut te eius dominum et haeredem constituerem. Nunc igitur in eandem formam tecum paciscor, ne te fuisse deceptum, vel inanibus verbis lactatum putes: et memorem te primi pacti esse iubeo, quo meliore fultura nitatur nova promissio quam nunc multis post annis repeto.

8. *Iehova Deus in quo cognoscam.* Absurdum esse videtur quod Abram, qui simplici Dei verbo fidem prius habebat, nec quaestionem ullam movebat de promissionibus sibi datis, nunc disceptat verumne sit quod audit ex ore Dei. Deinde parum honoris tribuit Deo, qui non tantum loquenti obmurmurat, sed aliunde sponsionem sibi dari exigit. Ad haec unde fidei scientia nisi ex verbo? frustra igitur Abram, dum ab ore Dei non pendet, de futura terrae possessione certior fieri cupit. Respondeo, Dominum hoc interdum concedere filiis suis, ut libere obiiciant quae veniunt in mentem. Neque enim adeo praecise cum ipsis agit, quin patiatur se rogari. Imo quo certius persuasus erat Deum esse veracem, et eius verbo magis addictus, eo familiarius curas suas in eius sinum exonerat. Adde quod longior mora non parvum erat obstaculum. Postquam magna vitae parte suspensum tenuit Deus, nunc senio confectum et nihil quam mortem et sepulchrum ante oculos habentem, de integro terrae dominum fore pronunciat. Neque tamen propter difficultatem respuit quod videri poterat incredibile: sed in medium profert qua anxietate intus prematur. Atque hoc fidei potius testimonium est quam incredulitatis signum, quod Deum interrogat. Impii quia diversis cogitationibus implicitos habent animos, promissiones nullo modo admittunt: pii vero qui sentiunt in carne sua impedimenta, submovent, ne viam obstruant verbo Dei: et vitiis quorum sibi conscii sunt remedium quaerunt. Notandum tamen, speciales fuisse aliquos in sanctis motus, quos nunc in exemplum trahere non liceret. Neque enim quia Ezechias et Gedeon certa miracula postularunt, idem nobis hodie tentandum est: sufficiat confirmationem petere, quam Dominus ipse suo arbitrio eligendam censuerit.

9. *Tolle mihi vitulam.* Alii pro vitula trienni vertunt triplicatam: et in unaquaque specie animalium, numerum ternarium constituunt: magis tamen recepta est eorum sententia qui de aetate accipiunt. Porro etsi Deus negare servo suo noluit quod petebat, minime tamen quod carnis voto satisfaceret concessit. Quid enim ex iuvencae, et caprae, et arietis mactatione certitudinis accedet? Nam sacrificii exitus, de quo paulo post videbimus, adhuc latebat Abram. Quod ergo sine controversia mandato Dei obtemperat, cuius tamen nullus apparet profectus, inde fidei suae obedientiam probat, nec suum votum alio spectasse quam ut obstaculo sublato, reverenter, ut par erat, acquiesceret in verbo Domini. Discamus ergo quae Deus confirmandae fidei nostrae offert subsidia, placide amplecti, etiamsi iudicio nostro non respondeant, quin potius ludicra esse videantur: donec tandem ex effectu palam fiat eum nihil minus quam lusisse.

10. *Et divisit ea per medium.* Ne qua pars huius sacrificii careat mysterio, fabricandis argutiis multum insudant quidam interpretes: sed colenda nobis est sobrietas, ut iam aliquoties monui. Cur trium generum animalia praeter aves sumere iussus fuerit, me nescire fateor, nisi ut ipsa varietate testatum fieret omnes Abrae posteros, cuiuscunque essent ordinis, in sacrificium offerendos esse, ut ex toto populo, et singulis partibus, sacrificium unum fieret. Sunt etiam aliqua quorum rationem si quis curiose exquirat, ignorantiam meam fateri non pudebit: quia per incertas speculationes discurrere non libet. Porro haec summa est (meo iudicio): quod occidi Deus iubet animalia, qualis futura sit ecclesiae conditio ostendit. Optabat certior fieri Abram de promissa terrae haereditate: nunc initium a morte fore docetur: hoc est, sibi et suis prius esse moriendum quam ut fruantur terrae dominio. Quod mactata animalia in partes secari iubet, credibile est hunc vetustum fuisse ritum in foederibus pangendis, qui deinde ad gentes quoque transiit, sive ineunda esset aliqua societas, sive exercitus lustrandi. Transibant autem per medias partes, vel socii vel milites, ut sanctius in unum corpus coalescerent sacrificio simul inclusi. Iudaeis quidem usitatum fuisse hunc morem testatur Ieremias cap. 34, 18: ubi Deum ita loquentem inducit: Violarunt foedus meum quum vitulum conciderint in duas partes, et transierint inter divisiones eius tam principes Iuda quam proceres Ierusalem, et totus populus terrae. Quanquam specialis hic mihi videtur fuisse ratio, quod scilicet admonuerit Dominus genus Abrae non tantum simile fore mortuo cadaveri, sed etiam lacero et dissecto. Gravior enim simplici morte fuit servitus, qua ad tempus oppressi sunt: quia tamen offertur Deo sacrificium, mors ipsa in novam vitam statim convertitur. Atque huc perti-

net quod partes e regione opponens Abram, inter se coaptat: quia ex dissipatione rursus colligendae erant. Quam vero difficilis sit ecclesiae restitutio, et quam multis molestiis referta, ostendit horror quo Abram correptus fuit. Videmus ergo res duas fuisse ostensas: duram servitutem, qua fere usque ad intertium et lacerationem premendi erant Abrae filii: deinde redemptionem, quae insigne pignus foret divinae adoptionis: ac in eodem speculo monstrata nobis fuit generalis conditio ecclesiae, sicuti proprium Dei officium est creare eam ex nihilo et a morte excitare.

11. *Et descenderunt aves.* Quamvis dicatum sit sacrificium Deo, non tamen ab avium incursu et violentia immune est. Neque enim fideles postquam recepti sunt in Dei tutelam, sic teguntur eius manu quin undique impetantur: quando Satan et mundus negotium illis facessere non desinunt. Ergo ne violetur sacrificium quod Deo semel obtulimus, sed purum illaesumque maneat, contrarii insultus non sine molestia et sudore abigendi sunt.

12. *Sopor cecidit.* Iam visio somnio miscetur. Itaque Dominus species illas duas coniungit, quas paulo aute retulit ex duodecimo Num. cap. 12, 6 ubi dicitur: Quum appareo servis meis prophetis, in visione vel somnio eos alloquor. Visionis facta fuit mentio: iam narrat Moses superadditum fuisse somnium. Accedit etiam horribilis caligo, ut cognoscat Abram non vulgare esse somnium, sed divinitus hoc totum geri, quanquam cum praesenti oraculo analogiam habet, sicuti continuo post Deus suis verbis exponit: Sciendo scias peregrinum fore semen tuum, etc. Diximus alibi, Deum non fuisse solitum inanibus et nudis spectris suorum oculos ferire: sed praecipuas semper in visionibus verbi fuisse partes. Ita hic non muta species ingeritur Abrae oculis, sed annexo oraculo docetur quid sibi velit externum et visibile symbolum. Notandum vero quod antequam filio uno donatus sit Abram semen suum diu fore captivum et servum audit. Nam ita cum suis agit Dominus: exordium semper facit a morte, ut mortuos vivificans virtutem suam melius illustret. Hoc quidem partim Abrae causa testatum esse oportuit: sed maxime eius posteros spectavit Dominus, ne in suis aerumnis deficerent, quarum exitum fore laetum et felicem Dominus promiserat: praesertim quum ipsa diuturnitas ingenti taedio non careret. Ac tria gradatim ponuntur, quod annis quadringentis vagari oporteat filios Abrae antequam ad ipsos perveniat promissa haereditas: deinde quod servi futuri sint: tertio, inhumaniter ac tyrannice tractandi. Quare mira fuit et singularis Abrae fides, dum in oraculo tam tristi acquievit, ut Deum fore liberatorem statueret, postquam ad summum cumulum progressae essent miseriae. Quaeritur tamen quomodo conveniat annorum numerus. Quidam supputationem incipiunt ex quo egressus est Charris. Sed magis probabile videtur notari duntaxat tempus intermedium, ac si dictum foret, patienter exspectent posteri tui oportet: quia usque ad annum quadringentesimum praestare non decrevi quod nunc polliceor: imo eousque durabit ipsorum servitus. Secundum hanc rationem dicit Moses Exod. cap. 12, 40 habitasse filios Israel quadringentis et triginta annis in Aegypto: quum tamen ex sexto capite colligere promptum sit, non ultra ducentos et triginta annos, vel circiter, elapsos esse, ex quo descendit illuc Iacob, usque ad liberationem. Ubi ergo reperiemus ducentos annos reliquos, nisi oraculi respectu? Cuius rei omnis dubitatio tollitur a Paulo, qui tertio ad Galat. cap. v. 17 tantundem annorum numerat a gratuito vitae foedere usque ad legem promulgatam. In summa, non significat Deus quam diuturna a principio usque ad finem futura sit populi servitus, sed quousque promissionem suam suspendere vel differre velit. Quod autem omittit annos triginta, non novum est neque infrequens, ubi anni exacte non supputantur, attingi tantum maiores summas. Videmus autem hic brevitatis causa in quatuor saecula distinctum fuisse totum illud tempus. Ergo in brevi spatio omisso nihil est absurdi: hoc praecipue considerandum est, quod Dominus, ut suorum patientiam exerceat, promissionem suam ultra quatuor saecula suspendit.

14. *Gentem cui servierint.* Subiicitur nunc consolatio, in qua hoc primum est, quod testatur Deus se populi sui fore vindicem. Unde sequitur illi curae esse salutem eorum quos amplexus est, nec passurum ut impune vexentur ab improbis et sceleratis. Etsi autem diserte hic vindictam se de Aegyptiis sumpturum pronunciat, patet tamen idem iudicium ad omnes ecclesiae hostes: sicuti etiam Moses in suo cantico ad omnes aetates et populos extendit, quod Dominus poenam exiget de iustis persequutionibus: Mihi vindicta, inquit, ego rependam, Deut. 32, 35. Ergo quoties inhumaniter tractari nos continget a tyrannis (quod fere ordinarium est ecclesiae) succurrat haec consolatio, postquam tolerantia nostra cruce satis probata fuerit, Deum cuius arbitrio sic humiliamur, eundem fore iudicem, ut hostibus nostris iustum saevitiae, quam nunc exercent, praemium rependat. Exsultent nunc licet ebria laetitia, tandem patebit ipso exitu felices esse nostras miserias: infaustos vero eorum triumphos, quia Deum, qui de nobis sollicitus est, sibi adversum habent. Sed meminerimus locum esse dandum irae Dei, quemadmodum Paulus hortatur, ne ad expetendam ultionem feramur praecipites. Spei quoque dandum esse locum, ut nos sub malorum onere gravatos ac gementes sustineat. Iudicare gentem, perinde valet atque vocare ad iudicium, ut

Deus se iudicem palam ostendat, ubi diu tacitus quieverit.

15. *Et ingredieris ad patres tuos in pace.* Hactenus Dominus cum servo suo Abram posteros intuitus est, ut communis esset omnibus consolatio: nunc sermonem ad illum solum convertit, quia peculiari confirmatione opus habebat. Hoc autem leniendae eius tristitiae remedium est, quod moriturus sit in pace postquam ad ultimum senium pervenerit. Quod exponunt quidam de morte incruenta, ubi nulla vis et manus infertur: vel de morte facili, quum sponte et naturaliter deficiunt spiritus vitales, et vita ipsa sine ullo doloris sensu maturitate sua concidit, meo iudicio frigidum est. Voluit enim exprimere Moses non modo longam fore Abrae senectutem, sed placidam, cui mors laeta et pacata respondeat. Sensus est igitur: Quamvis tota vita privandus sit Abram terrae possessione: non tamen illi defuturam quietis et gaudii materiam, ut vita feliciter defunctus, prospere ad patres suos concedat. Et certe mors praecipue reprobos a filiis Dei discernit, quorum in vita sors fere eadem, et similis conditio est: nisi quod ut plurimum deterius habent filii Dei. Quare singulare bonum merito censeri debet pax in morte, quae discriminis illius, quod nuper attigit, testimonium est. Hoc etiam profani homines in tenebris palpando senserunt. Citat Plato lib. 1 de Republica carmen Pindari [1]). Quod si qui iuste et sancte vitam transegerint, eos spes comitetur suavis, corda alens, et senectutem nutriens, quae versatilem hominum mentem maxime gubernat: quia homines male conscios inter varia tormenta misere aestuare necesse est: spem bonae conscientiae praemium esse asserens poeta, eam *γηροτρόφον* appellat, hoc est, senectutis nutricem. Nam quum iuvenes procul adhuc a morte dissiti, secure delitientur, senes debilitas sua sollicitat, ut migrandum sibi assidue cogitent, iam nisi eos erigat spes melioris vitae, nihil residuum est praeter miseros pavores. Denique ut sibi indulgeant reprobi tota vita, et stupidi in suis vitiis dormiant, mors eorum turbulenta sit necesse est, dum fideles suas animas in manum Dei sine metu et tristitia deponunt. Unde et Bileam in hanc vocem erumpere coactus fuit: Moriatur anima mea morte iustorum (Num. 23, 10). Porro quia tam optabilem vitae clausulam non habent homines in manu et potestate sua, Dominus servo suo Abrae placidam et quietam mortem promittens, suum beneficium esse docet. Ac videmus ut reges ipsi, et quicunque in mundo se beatos esse somniant, in morte tumultuentur: quia et caecis punctionibus suorum scelerum urgentur, et in morte nihil praeter interitum apprehendunt. Abram vero voluntarius ac laetus ad mortem perrexit, quum in Isaac haberet certum benedictionis divinae pignus, et sciret meliorem vitam sibi in coelis esse repositam.

16. *Nondum completa est iniquitas.* Videtur absurda esse ratio, quae innuit non aliter salvos fore Abrae filios, quam aliis pereuntibus. Respondeo, modeste et humiliter arcano Dei consilio cedendum esse. Quia terram illam dederat Amorrhaeis, ut perpetui essent eius incolae, significat se nonnisi iusta de causa eius possessionem ad alios transferre, ac si diceret: Ego semini tuo huius terrae dominium sine cuiusquam iniuria concedam. Terra hodie a legitimis possessoribus occupatur, quibus eam tradidi. Donec ergo suis sceleribus promeriti fuerint ut iure pellantur, ad posteros tuos non perveniet eius dominium. Ita admonet vacuandam esse terram, ut novis incolis pateat. Atque hic locus insignis est, sic distribui hominibus hospitia in orbe terrarum, ut Dominus quietos populos in sua quemque statione conservet, nisi dum se propriis sceleribus inde exturbant. Nam locum habitationis suae polluendo, terminos Dei manu fixos quodammodo revellunt, qui alioqui immobiles manerent. Caeterum Dominus suam tolerantiam hic commendat. Iam tunc indigni erant Amorrhaei quos terra aleret: Dominus tamen non modo eos sustinet ad breve tempus, sed quatuor saecula ad poenitentiam concedit. Atque hinc apparet quam non frustra toties in scriptura praedicet se tardum esse ad iram. Sed quo benignius homines exspectat, si tandem non resipiscunt, sed obstinati manent, eo severius tantam ingratitudinem ulciscitur. Ideo Paulus dicit (Rom. 2, 4) thesaurum irae sibi coacervare qui sibi in peccatis indulgent, dum eos bonitas Dei et clementia ad poenitentiam invitat: atque adeo nihil faciunt lucri in mora, ut poenae atrocitas duplicetur, quemadmodum contigit Amorrhaeis, quos tandem penitus exscindi iubet Dominus, ut ne infantibus quidem parcatur. Ergo quum audimus Deum e coelo tacitum exspectare donec suum cumulum iniquitates conscendant: sciamus minime torpendi esse tempus, sed potius se unusquisque sollicitet ut coeleste iudicium antevertamus. Dictum est olim ab homine profano, iram Dei lento gradu ad vindictam sui procedere, sed gravitate supplicii pensare tarditatem. Quare non est cur eo dissimulante sibi placeant reprobi: quoniam ita quiescit in coelo, ut non desinat esse iudex mundi, nec officii sui in tempore obliviscatur. Caeterum colligimus ex verbis Mosis sic dari reprobis spatium ad resipiscendum, ut tamen iam exitio suo devoti sint. Quidam עון pro poena accipiunt, ac si dictum esset illam nondum maturuisse. Sed prior expositio melius convenit, nullum sceleribus finem esse facturos, donec ultimum excidium sibi accersant.

---

1) *Fragmentum exstat in edit. Dissenii sub N.* 130; *apud Bergkium in Poetis lyricis p.* 359 *sub N.* 198.

17. *Ecce, furnus fumans.* Addita fuit rursus nova visio ad sanciendum oraculi fidem. Prius, obiecta caligine perculsus fuerat Abram: nunc in medio clibani fumantis videt lampadem ardentem. Multi sacrificium igne consumptum fuisse existimant: ego autem potius symbolum futurae liberationis fuisse interpretor, quod cum re ipsa congrueret. Sunt enim duae res in speciem contrariae, fumi obscuritas et lampadis fulgor. Hinc Abram fore cognovit ut lux e tenebris demum emergeret. Quaerenda semper analogia est signorum cum rebus, ut mutuo respondeant. Deinde quia symbolum per se exanime est cadaver, ad verbum quod annexum est semper debet referri. Atqui hic in verbo libertas • semini Abrae in media servitute promissa fuit. Non potuit autem magis ad vivum depingi ecclesiae conditio quam dum facem ardentem ex fumo prodire fecit Deus, ne afflictionum caligo nos obruat: sed bonam vitae spem in morte foveamus: quia futurum est tandem ut Dominus nobis affulgeat, si modo in sacrificium nos illi offeramus.

18. *In die ipso pepigit.* Libenter admitto quod superius attigi, solenni ritu sancitum fuisse foedus, quum secta fuerunt animalia in partes. Videtur enim esse repetitio, in qua docet quorsum spectaverit sacrificium illud cuius meminit. Ubi etiam observare licet quod dixi, semper coniungi verbum symbolis, ne inanibus caeremoniis sine fructu pascantur oculi. Iussit Deus sibi offerri animalia: sed finem et usum addita pactione simul monstravit. Caeterum si Dominus per sacramenta nobiscum paciscitur, colligimus gratiae eius esse testimonia, et spiritualium bonorum quae inde manant, tesseras. Populos quorum terram daturus erat Deus filiis Abrae, ideo recenset ut confirmet quod prius de numerosa sobole dixit. Neque enim exigua hominum manus futura erat: sed ingens multitudo, cui Dominus habitationem tam longe lateque patentem destinat. Prius loquutus erat de solis Amorrhaeis, quorum tunc forte hospes erat Abram: sed nunc amplificandae gratiae suae causa nominatim alios omnes recenset.

CAPUT XVI.

1. *Porro Sarai uxor Abram non pepererat ei: erat autem ei ancilla Aegyptia, et nomen eius Hagar.* 2. *Et dixit Sarai ad Abram: Ecce, nunc conclusit me Iehova ne parerem: ingredere nunc ad ancillam meam, si forte aedificer ex ea: et paruit Abram voci Sarai.* 3. *Et tulit Sarai, uxor Abram, Hagar Aegyptiam ancillam suam in fine decem annorum quibus habitavit Abram in terra Chenaan, et dedit eam Abram viro suo in uxorem.* 4. *Et ingressus est ad Hagar, et concepit: et videns quod concepisset, despectui habuit dominam suam in oculis suis.* 5. *Tunc dixit Sarai ad Abram: Iniuria mea super te: ego dedi ancillam meam in sinu tuo, et ubi vidit quod concepisset, despectui sum in oculis eius: iudicet Iehova inter me et te.* 6. *Et dixit Abram ad Sarai: Ecce ancilla tua in manu tua, fac ei quod bonum est in oculis tuis: et afflixit eam Sarai, et fugit a facie eius.* 7. *Et invenit eam Angelus Iehovae iuxta fontem aquae in deserto, iuxta fontem in via Sur.* 8. *Et dixit: Hagar ancilla Sarai, unde venis, et quo vadis? Et dixit, a facie Sarai dominae meae ego fugio.* 9. *Et dixit ei Angelus Iehovae: Revertere ad dominam tuam, et humilia te sub manibus eius.* 10. *Ad haec dixit ei Angelus Iehovae: Multiplicando mutiplicabo semen tuum, et non numerabitur prae multitudine.* 11. *Praeterea dixit ei Angelus Iehovae: Ecce, es praegnans, et paries filium, et vocabis nomen eius Ismael: quia audivit Iehova afflictionem tuam.* 12. *Et ipse erit ferus homo, manus eius in omnes, et manus omnium in eum: et coram omnibus fratribus suis habitabit.* 13. *Et vocavit nomen Iehovae qui loquebatur sibi: Tu Deus videns me: quia dixit: Nonne etiam hic vidi post videntem me?* 14. *Idcirco vocavit puteum: Puteum viventis videntis me: Ecce, est inter Cades et Bared.* 15. *Et peperit Hagar ipsi Abram filium: et vocavit Abram nomen filii sui quem peperit Hagar, Ismael.* 16. *Abram autem erat octoginta annorum et sex annorum quando peperit Hagar Ismael ipsi Abram.*

1. *Porro Sarai uxor Abram.* Hic novam historiam refert Moses, quod Sarai longioris morae taedio, rationem alienam a verbo Dei apud se quaesierit, qua semen ex marito suo susciperet. Videbat se esse sterilem, et pariendi aetatem excesserat. Novo igitur remedio opus esse colligit, ut promissam benedictionem obtineat Abram. Consilium vero ducendae secundae uxoris non ab ipso Abram, sed a Sarai profectum esse, nominatim recitat Moses: ut sciamus sanctum virum non libidine impulsum fuisse ad has nuptias, sed quum nihil tale cogitaret, hortatu uxoris fuisse inductum. Quaeritur tamen an sobolis tantum desiderio Sarai ancillam suam in locum suum substituerit. Id quidem nonnullis videtur: atqui mihi non est credibile, piam matronam earum promissionum, quae toties marito repetitae fuerant, non fuisse consciam. Imo id plus quam confessum esse debet inter omnes pios, matrem populi Dei eiusdem cum marito gratiae participem fuisse ac sociam. Non igitur naturaliter tantum (ut fieri solet) prolem appetit Sarai: sed benedictionis (quam sciebat divinitus promissam esse) potiundae voto, coniugalem thorum sponte alteri cedit: non quod divortium faciat cum marito, sed quia

marito alteram uxorem assignat, e qua liberos suscipiat. Et sane si vulgari modo prolem optasset, potius in mentem venisset adoptione facere quam dare secundae uxori locum. Scimus enim quantus sit in mulieribus zelotypiae ardor. Ergo promissionis intuitu iuris sui oblita, nonnisi de procreandis Abrae liberis cogitat. Memorabile exemplum, ex quo non exiguus fructus ad nos redit. Sic enim laudabile fuit votum Sarai quoad finem, vel scopum in quem tendebat, ut tamen in ipso progressu non leviter peccarit, quod orbitatis impatiens a Dei verbo discessit, ut verbi effectu frueretur. Dum sterilitatem suam et senium reputat, obrepit desperatio, nisi aliunde liberos gignat Abram: in eo iam est aliquid vitii. Verum ut res esset desperata, non debuit tamen quidquam aggredi nisi Dei voluntati et legitimo naturae ordini consentaneum. Deus ex sancto connubio propagari voluit humanum genus: Sarai connubii legem pervertit, lectum coniugalem, qui duobus dicatus erat, polluendo. Nec valet excusatio, quod concubinam uxoris loco esse voluerit: quia fixum illud manere debuerat, mulierem viro adiunctam esse, ut essent duo in carnem unam. Tametsi iam polygamia apud multos invaluerat: legem tamen illam, qua duo inter se mutuo obligantur, convellere nunquam fuit in hominum arbitrio. Nec culpa etiam vacavit Abram, quod stulto ac praepostero uxoris consilio obsequutus est. Ergo ut vitiosa fuit praecipitantia Sarai, ita reprehensione digna est Abrae facilitas. Utriusque autem claudicavit fides, non in substantia quidem, sed in medio ipso (ut loquuntur) vel agendi ratione, dum sobolem quae a Deo speranda erat, extra legitimam Dei ordinationem quaerere festinant. Unde etiam monemur quam non frustra Deus suos quiescere et cum silentio exspectare iubeat, quoties eorum vota differt ac suspendit. Nam et qui ante tempus properant, non modo antevertunt Dei providentiam, sed Dei verbo non contenti se proiiciunt ultra metas. Verum videtur aliud spectasse Sarai, quae non modo Abram cupit fieri patrem: sed maternum etiam ius et honorem sibi vult acquirere. Respondeo, quum sciret in semine Abrae benedicendas esse omnes gentes, mirum non esse si societate honoris noluerit privari: ne resecta a corpore benedicto, quasi putridum membrum, extranea quoque a salute promissa foret.

Non pepererat ei. Videtur excusandi causa hoc positum. Et certe Moses significat non ante petiisse subsidium ab utero ancillae quam ubi necessitas id facere coegit. Et verba eius declarant patienter et modeste exspectasse quidnam facturus esset Deus usque dum spes in totum praecisa foret, quum dicit se ab illo conclusam ne amplius pariat. Quid igitur in ea culpae reperiemus? Nempe quod debuerat hac curam reiicere in sinum Dei, nec eius virtutem alligare ordini naturae, vel restringere ad suum sensum. Deinde quod ex praeterito colligens quid postea futurum sit, non cogitat in manu esse Dei, vulvam quam concluserat rursus aperire.

2. *Si forte aedificer.* Phrasis hebraica, pro eo quod est, fieri matrem. Quanquam filiari quidam exponunt. Et certe בן, quod est Hebraeis filius, huic verbo respondet. Sed quia metaphorice sic vocati sunt filii, quod generis fulturae sint, et familiam aedificent, retinenda est propria verbi significatio. Foetum vero, quem pariet Agar, iure dominii sibi vendicat Sarai, quia sibi non pariebant ancillae, sicuti nec corporis sui habebant potestatem. Dum autem prior maritum compellat, non modo admittit concubinam quae instar pellicis futura erat: sed ingerit et obtrudit. Atque hinc apparet, ex quo homines sibi plus sapere permittunt quam fas est, proclivem esse inde lapsum ad tentanda illicita media. Ex zelo fidei nascitur Sarai affectus: sed quia non subiicitur Deo, ut eius opportunitatem exspectet, statim transsilit ad polygamiam, quae nihil erat aliud quam iusti coniugii corruptio. Porro quum Sarai tam sancta mulier, instar flabelli, ad eandem qua ipsa fervebat impatientiam maritum sollicitet: hinc discamus quam sedulo nobis agendae sint excubiae, ne qua occulta fraude nos circumveniat Satan. Neque enim improbos tantum et sceleratos subornat qui ex professo fidem nostram oppugnent: sed ut incautos opprimat, clam interdum ac furtim per bonos et simplices nos adoritur. Undique igitur cavendae sunt eius insidiae, ne qua per cuniculos obrepat.

Et paruit Abram. Vacillat quidem Abrae fides, quum a Dei verbo declinans, uxoris impulsu ad remedium, quod divinitus prohibitum erat, transferri se patitur. Retinet tamen fundamentum: quia non dubitat quin tandem sensurus sit Deum veracem. Quo exemplo docemur non esse cur despondeamus animo, si quando fidem nostram concutiat Satan, modo ne labefactetur in cordibus nostris Dei veritas. Interea quum videmus Abram (qui per tot annos instar invicti athletae fortiter luctatus fuerat, et tam ardua obstacula transscenderat) nunc momento uno tentationi succumbere: quis nostrum sibi non metuat a simili periculo? Quantumvis ergo diu et constanter in fide steterimus, quotidie rogandus est Deus ne in tentationem nos inducat.

3. *Et dedit eam Abram viro suo.* Quale fuerit Sarai consilium exprimit Moses: neque enim domi suae voluit erigere lupanar, nec ancillae suae productrix, vel mariti lena esse. Improprie tamen vocatur uxor, quae praeter Dei legem in alienum thorum inducitur. Quare sciamus hunc concubitum sic illicitum fuisse, ut inter scortationem et coniugium quasi medius fuerit. Idem omnibus com-

mentis accidit, quae Dei verbo assuuntur. Quamlibet enim honesto tegantur praetextu, corruptela subest, quae a verbi puritate degenerat, eamque vitiat.

4. *Et despectui fuit domina eius.* Hic narrat Moses mox sequutam fuisse poenam nimiae festinationis. Praecipua quidem culpa penes Sarai residebat, quia tamen Abram nimis se credulum praebuerat, utrumque pro merito castigat Deus: Sarai, quod grave et acerbum fuit, superbe despicitur ab ancilla: Abram iniustis querimoniis vexatur: ita videmus ambos suae levitatis poenas dare: et successu destitui commentum, quod a Sarai excusum, nimis cupide amplexus fuerat Abram. Interea proponitur nobis in Agar exemplum ingratitudinis, quae insigni beneficio et honore affecta dominam suam contemptui habere incipit. Quia autem hic est plusquam vulgaris morbus, assuefaciant se fideles ad tolerantiam, si quando illis tam iniqua merces pro beneficiis rependitur. Praesertim vero nos moveat infirmitas Sarai, quae ancillae contemptum ferre nequit.

5. *Iniuria mea super te.* Haec quoque pars castigationis fuit, quod humiliata fuit Sarai, ut sibi ad tempus excideret, et intemperie percita adeo se impotenter gereret. Certe quantum in se fuerat, praecipitem egerat maritum: nunc proterve illi insultat, quamvis innoxio. Nihil enim affert in quo sit culpandus Abram. Exprobrat quod ancillam illi dederit in sinum, ab ea se contemni queritur, sed nondum Abrae animum tentavit, velitne malam causam iuvare suo patrocinio. Ita vero caecus est iracundiae impetus, temere huc et illuc irruit, et sine inquisitione damnat qui prorsus a culpa sunt immunes. Si qua unquam mansueti et placidi fuit spiritus mulier, ea virtute excelluit Sarai. Quum ergo una offensa excussam illi videmus fuisse patientiam, eo magis quisque nostrum ad temperandos suos motus intentus sit.

5. *Iudicet Dominus inter me et te.* Abutitur Dei nomine, ac illi propemodum excidit eius reverentia, quae tantopere piis commendatur. Provocat ad Dei iudicium. Quid hoc aliud est quam exitium capiti suo accersere? Nam ubi se iudicem interposuerit Deus, necesse est ut vindictam ab alterutro exigat. Abram nihil intulit iniuriae. Superest igitur, ut Deum, cuius iram sibi vel marito temere imprecatur, sentiat ultorem. Si de profana aliqua muliere hoc referret Moses, posset quasi usitatum contemni. Nunc vero in persona matris fidelium ostendit Dominus primum quam violentus sit iracundiae fervor, et quorsum homines abripiat: deinde quantopere caecutiant qui sibi indulgent in propriis negotiis: ut discamus nobis suspecti esse quoties res nostra agitur. Aliud etiam hic notatu in primis dignum est, domos optime compositas interdum iurgiis non carere: imo hoc malum penetrare usque ad ecclesiam Dei: nam domum Abrae, quae litibus turbatur, scimus fuisse vivam ecclesiae effigiem. Quod ad rixas domesticas pertinet, scimus praecipuam partem vitae socialis, quam sacravit Deus inter homines, in coniugio esse: et tamen interveniunt varia incommoda, quae singula illud bonum velut maculis adspergant. Ad has molestias devorandas sese comparent fideles oportet. Ad eam rem valde proderit reputare huius mali originem: quidquid enim molestiarum in coniugio sentiunt homines, peccato imputare debent.

6. *Ecce ancilla tua.* Apparet ex responso Abrae quanta fuerit eius humanitas et modestia. Non iurgatur cum uxore: et quum optimam causam habeat, pertinaciter tamen eam non tuetur: sed uxorem sibi datam sponte remittit. Denique pacis redimendae causa maritalem et paternum exuit affectum. Nam quum Agar infestae dominae arbitrio permittit, non indulget tanquam uxori, et spem in utero eius conceptam quodammodo negligit. Nec dubium est quin tam aequus ac placidus fuerit in ferenda uxoris intemperie, quia tota vita morigeram expertus erat. Magna tamen virtus fuit, animum suum in tanta indignitate fraenare. Caeterum hic quaeri potest, quomodo cura seminis benedicti ex eius animo tunc evanuerit. Gravida est Agar: semen ex ea proditurum sperat, ex quo promissa est mundo salus. Cur non posthabita Sarai, suum illuc amorem studiumque magis applicat? Verum hinc colligimus, omnes humanas cogitationes effluere, et abire in fumum simulatque gravior inciderit tentatio. Sumpta praeter Dei mandatum uxore, rem bene et feliciter cessisse putat dum praegnantem videt, ac sibi placet in stulta audacia: dum repente exoritur contentio, nihil habet consilii, et spem totam abiicit, vel saltem obliviscitur. Ut nobis accidere necesse est, quoties aliquid aggredimur praeter Dei verbum, ut ad primum quemque trepidationis ventum mentes labascant: quarum una est haec stabilitas, Deum habere autorem. Interea fidem servi sui a rubigine Deus repurgat: suum enim et uxoris figmentum miscendo cum verbo Dei illam quasi suffocaverat: quare ut rursus ad liquidum eluceat, resecatur illud superfluum. Hoc modo Deus pravis nostris consiliis se opponens, a socordia nos ad sanam mentem revocat. Simplex data erat promissio: Semini tuo benedicam. Additamentum Sarai supervenerat, nullum fore semen nisi supposititium ex Agar. Lutum hoc humanae cogitationis, quo deformata promissio fuerat, abstergi oportuit, ne aliter saperet Abraham quam ex puro Dei verbo.

Et afflixit eam Sarai. Verbum ענה quo utitur Moses, affligere et humiliare significat. Ego positum esse interpretor pro in ordinem cogere. Caeterum difficile fuit iratae mulieri in reprimenda an-

cillae insolentia modum tenere. Quare fieri potest ut acrius quam par erat saevierit in illam, non tam officii sui memor quam de ulciscenda offensa cogitans. Quia nihil gravius exprimit Moses, quod certum est amplector, iure suo usam fuisse Sarai in compescenda ancillae protervia. Et certe ab eventu iudicium facere licet, non tam saevitia dominae quam propria contumacia impulsam fuisse Agar ut fugeret. Male sibi conscia erat: nec probabile est, nisi pluribus et quidem atrocibus offensis tantopere accensam fuisse Sarai. Servilis igitur ingenii mulier, et indomitae ferociae, fugere maluit, quam humili culpae agnitione redire in gratiam.

7. *Et invenit eam Angelus.* Hic docemur quam clementer agat Dominus cum suis, licet graves poenas meriti sint. Sicuti poenam Abrae et Sarai prius mitigavit, ita nunc paterno oculo respicit Agar: ut totam domum sua gratia prosequatur. Non parcit quidem illis prorsus, ne vitia eorum foveat, sed moderatis remediis corrigit. Probabile quidem est, quum in desertum Sur profecta est Agar, de reditu in patriam cogitasse.' Deserti tamen et solitudinis videtur facta esse mentio, ut sciamus misere afflictam extra hominum conspectum errasse, dum illi angelus occurrit. Tametsi autem visionis formam non exprimit Moses: non tamen dubito quin humano corpore indutus fuerit, in quo tamen fulgerent manifestae coelestis gloriae notae.

8. *Hagar ancilla Sarai.* Hoc epitheto declarat angelus, tametsi e manibus dominae elapsa foret, manere tamen servam: quia non furto, nec plagio, sed manumissione pariatur libertas. Porro hac etiam voce ostendit Deus, sibi probari ordinem politicum, nec eius violationem excusabilem esse. Dura tunc erat servitutis conditio: at gratiae Domino agendae sunt quod abolita fuerit ea barbaries: et tamen Deus e coelo pronunciavit sibi placere ut servi iugum perferrent, sicuti etiam per os Pauli non vocat servos ad pileum: nec dominos illorum usu privat: sed tantum benigne et liberaliter iubet tractari. (Eph. 6, 9). Colligitur etiam ex temporis circumstantia, non modo necessitate colendum esse politicum ordinem, sed propter conscientiam parendum esse legitimis imperiis. Nam quamvis Agar fugitiva non vi amplius et manu ad obsequium cogi posset, non tamen coram Deo mutata erat eius conditio. Eodem argumento probatur, si quando servos durius premant domini: vel qui praesunt, subiectos asperius quam pro aequitate urgeant, ferendum tamen esse illorum rigorem, nec iustam excutiendi iugi esse causam, licet nimis imperiose potestatem suam exerceant. In summa, quoties in mentem venit aliquem fraudare suo iure, aut nos vocatione iusta eximere, auribus nostris insonet vox angeli, ac si Deus iniecta manu nos retraheret. Reddent olim rationem Deo, qui superbe vel tyrannice dominati fuerint: subiectis interea eorum ferenda est asperitas, donec succurrat Deus, cuius proprium est erigere abiectos, et oppressos levare. Si fiat comparatio, ius magistratuum longe tolerabilius est quam fuerit dominium illud vetus. Patria vero potestas naturaliter amabilis est, ac favore digna. Si cohibita fuit Dei iussu fuga Agar, multo minus vel populi feret lasciviam qui in suum principem proterviet, vel filiorum contumaciam qui se parentum obsequio subduxerint.

Unde venis? Non inquirit quasi de re dubia: sed ut nullum subterfugiis locum esse Agar noverit, praecise obiurgat eius fugam: ac si dixisset: Deserta statione tua nihil vagando proficies: quia manum Dei tandem non effugies, quae illic te collocaverat. Fieri etiam potest ut discessum exprobret ab ea domo quae terrenum Dei tunc sacrarium erat. Neque enim ignara erat Deum illic peculiari modo coli. Quamvis autem crudelitatis dominam suam oblique insimulet, dicens se fugere ab eius conspectu: angelus tamen, ut subterfugiis omnibus viam obstruat, iubet reverti et se humiliare. Quibus verbis primum significat, nimis austero vel impotenti eorum qui praesunt dominio non solvi subiectionis vinculum: deinde in ipsam Agar mali culpam retorquet, quod se contumaciter dominae opposuerat, et suae conditionis immemor insolentius et ferocius quam decebat ancillam se extulerat. In summa, quum merito ob sua delicta plectatur, iubet remedium ab eorum correctione petere. Et certe quum nihil melius sit quam obsequiis et tolerantia eorum placare duritiem quibus in nos est potestas: ubi nostra superbia sunt offensi, tunc praesertim danda est opera ut ad mansuetudinem humilitate flectantur.

10. *Multiplicando multiplicabo.* Ut mitiget offensionem, et quod in praecepto grave erat solatio aliquo levet, benedictionem promittit in foetu quem gestat. Poterat quidem iure suo Deus praecise iniungere quod iustum erat: sed quo libentius faciat Agar quod officii sui esse agnoscit, quasi blanditiis eam allicit ad parendum. Atque huc spectant promissiones quibus nos ad voluntarium obsequium invitat. Neque enim serviliter vult nos trahere, ut coacti praestemus quod nobis mandatum est: ideo blandas et paternas invitationes miscet, et liberaliter non secus ac cum filiis nobiscum agit. Quod angelus facturum se promittit quod unius Dei proprium erat, in eo nihil est absurdi: satis enim usitatum est, Deum inducere personam suam ministris quos mittit, quo maior constet verbo eius autoritas. Quanquam non improbo quod plerisque veterum placuit, Christum mediatorem semper omnibus oraculis praefuisse: et hanc esse causam cur Dei maiestas angelis tribuatur. Qua de re aliquid iam supra attigi, et opportunius plura alibi dicentur.

11. *Et paries filium.* Exponit angelus quod breviter de semine dixerat, quod numerari prae multitudine non posset, ac initium facit ab Ismaele, qui caput et origo futurus erat. Tametsi autem postea videbimus fuisse reprobum: tamen honorifico nomine ipsum dignatur ut temporale beneficium ornet cuius particeps fuit Ismael, quia filius erat Abrae. Sic enim interpretor, quod Deus monumentum exstare ad posteros voluerit paternae benevolentiae qua complexus est totam Abrae domum. Quamvis enim ad Ismaelem non spectaret vitae aeternae foedus: ne tamen prorsus expers gratiae foret, patrem magni et famosi populi Deus ipsum constituit. Atque ita videmus ut praesentis vitae intuitu se extenderit eius bonitas ad carnale Abrae semen. Quod si nomen Ismael aeternum temporalis sui beneficii memoriale esse voluit, minime ferenda erit nostra ingratitudo: nisi coelestes eius aeternasque gratias usque ad mortem celebremus.

Audivit Iehova afflictionem tuam. Non legimus Agar in suis angustiis confugisse ad preces: atque hoc coniicere potius licet ex verbis Mosis, quum obstupesceret in suis miseriis, sponte venisse angelum. Notandum igitur est duobus modis respici homines a Deo ut iuventur: vel quum supplices eius fidem et auxilium implorant, vel quum eorum malis succurrit, etiam non rogatus. Ac proprie quidem eos exaudire dicitur, qui eum liberatorem precibus invocant. Interdum tamen quum muti iacent homines, nec vota sua prae stupore ad eum dirigunt, exaudire dicitur eorum miserias. Hoc posterius in Agar fuisse impletum probabile est: quia per desertum erranti Deus sponte occurrit. Caeterum quia Deus ut plurimum auxilio suo destituit incredulos, donec lentis malis confecti tabescant, vel eos statim absorberi patitur: nemo nostrum ignaviae suae indulgeat, sed malorum sensu admoniti protinus ipsum quaeramus. Interim tamen hoc ad fidei confirmationem non parum valet, preces nostras minime spretum iri a Domino, qui socordes et stupidos auxilio suo praevenit: et qui adest non quaerentibus eum multo magis piis suorum votis propitium fore.

12. *Ipse erit ferus.* Declarat angelus qualis sit futurus Ismael. Simplex autem (meo iudicio) sensus est, fore hominem bellicosum, et hostibus formidabilem, ut eum nemo impune lacessat. Vocem פרא quidam sylvestrem exponunt, et venandis feris addictum. Atqui non aliunde petenda videtur expositio quam ex contextu: sequitur enim continuo post: *Manus eius contra omnes, et manus omnium contra eum.* Quaeritur tamen an censeri inter Dei beneficia hoc debeat, manu armata vitae suae statum tueri: quum pace nihil magis sit expetendum. Nodus ita solvi potest, quod Ismael, licet eum hostiliter oppugnent omnes vicini, et undique ad eum perdendum conspirent, unus tamen satis magna virtute ad repellendos omnium impetus praeditus erit. Caeterum existimo angelum minime plenam gratiam, sed medium aliquid Ismaeli promittere. In primis optandum est ut pacem habeamus cum omnibus. Quia hoc Ismaeli negatur, quod secundum est ordine, illi datur, ne hostibus succumbat, sed fortis sit, et robustus ad vim eorum propulsandam. Non loquitur autem de hominis persona, sed de tota progenie: neque enim quod sequitur, in unum hominem apte quadraret. Si haec expositio placeat, non simplex nec mera benedictio hic promittitur: sed tolerabilis status vel mediocris, ut sentiat Ismael cum posteris sibi in gratiam patris Abrae divinitus aliquid concedi. Itaque minime in Dei beneficiis reputandum est, omnes habere infestos, et violenter omnibus resistere: sed hoc tanquam remedium et levamen mali additur, sustinendis hostibus parem fore, qui multos habebit adversarios.

Habitabit e regione fratrum. Quum hoc nonnisi in populum proprie competat, inde melius perspicimus eos falli qui locum restringunt ad Ismaelis personam. Porro alii intelligunt posteris Ismaelis fixam habitationem fore coram invitis fratribus: ac si diceret: violenter occupaturos terram quam inhabitent, licet obstare conentur fratres. Alii contrariam sententiam afferunt, Ismaelitis in magna hostium copia non defore tamen amicos et fratres. Ego vero neutram sententiam probo: potius enim significat angelus, populum hunc a reliquis separatum fore: ac si diceret: Non erit pars vel membrum unius gentis, sed totum corpus efficiet ut habeat distinctum et speciale nomen.

13. *Vocavit nomen Iehovae.* Non dubito quin significet Moses, Agar, postquam admonita fuit ab angelo, mutasse animum: atque ita subactam se vertisse ad preces; nisi forte hic linguae potius confessio quam mutatio animi notatur. Ego tamen huc magis inclino, quod Agar, prius fero et indocili ingenio praedita, Dei providentiam nunc agnoscere demum incipiat. Caeterum quod quidam Deum visionis vocari putant, qui apparet ac se patefacit hominibus, coactum est. Potius Agar, quum prius sibi visa esset fortuito raptari per desertum, nunc sentit ac fatetur divinitus gubernari res humanas. Quisquis autem se respici a Deo persuasus est, necesse est ut ambulet quasi sub eius oculis.

Nonne etiam hic vidi post videntem me? Quidam vertunt, Annon vidi post visionem meam? Verum sic legitur ut reddidi. Porro sententiae obscuritas nobis varias expositiones peperit. Nonnulli ex Hebraeis dicunt miratam fuisse Agar viso angelo: quia nusquam Deum conspici putabat nisi in domo Abrae. Sed hoc frigidum est: et Iudaeos ita saepe ineptire cogit sua ambitio, dum in iactanda gloria generis sui

omne studium ponunt. Alii sic accipiunt, An ego vidi post visionem meam: hoc est, Adeo tarde ut videndo caecutirem? Secundum eos duplex fuit visio Agar: prior erronea, quum in angelo nihil coeleste apprehenderet: altera autem vera, postquam tacta est divinitatis sensu. Quibusdam videtur subaudienda esse negativa responsio, ac si diceret: Non vidi illum abeuntem: ut ex subita disparitione colligat Agar fuisse Dei angelum. In secundo etiam membro dissentiunt interpretes. Hieronymus vertit, Posteriora videntis me: quod multi ad obscuram visionem referunt: ut sit metaphorica loquutio. Quemadmodum enim non perspicue agnoscimus homines a tergo: ita dicuntur videre tergum Dei, quibus non palam neque ad liquidum se manifestat: atque haec opinio communiter recepta est. Alii diversa figura Mosen usum esse existimant: dorsum enim Dei pro sensu irae eius accipiunt: sicuti lucere nobis dicitur eius facies, dum se propitium ac faventem ostendit. Ita secundum eos sensus est, Putavi me elapsam esse, ne amplius Dei ferulis vel castigationi obnoxia essem: sed hic quoque mihi infensum esse sentio. Hactenus breviter retuli quid alii tradant. Quanquam autem singulis expositionibus refutandis insistere consilium non est: libere tamen dico neminem horum interpretum Mosis mentem assequutum esse. Libenter quidem recipio quod afferunt quidam, Agar mirari Dei bonitatem, a quo fuerit etiam in deserto respecta: sed illud neque nihil est, neque totum. Primum se obiurgat Agar, quod quum prius nimis caecutivisset, nunc quoque nimis tarde et segniter oculos ad Deum cernendum aperuerit. Suum enim torporem a circumstantia loci et temporis amplificat. Saepius multis documentis experta erat se respici a Domino: caecutiens tamen contempserat eius providentiam, ac si clausis oculis illum sibi coram oblatum praeteriret. Nunc se accusat quod non citius experrecta sit simulatque apparuit angelus. Loci etiam notatio multum momenti habet, quod Deus qui se illi adesse semper testatus fuerat in domo Abrae, nunc fugitivam prosequutus sit usque in desertum. Illa certe iam nimis crasse fuerat ingratitudo, caecutire ad praesentiam Dei: et quum se ab eo respici agnosceret, non vicissim ad eius intuitum oculos tollere. Sed haec turpior adhuc caecitas, quum vaga et exsul iustas suae pervicaciae poenas daret, respici a Domino, nec praesentem etiam tunc agnoscere. Nunc videmus quorsum tendat obiurgatio: Antehac Deum non quaesivi, nec ad eum respexi nisi coacta, quum prior suo me intuitu dignatus esset: nunc etiam in deserto, ubi malis afflicta saltem expergefieri debueram, meo more obstupui: neque in coelum unquam sustulissem oculos, nisi prius fuissem a Domino respecta.

14. *Idcirco vocavit.* Ego eorum sententiae subscribo, qui verbum יקרא indefinite accipiunt: quod satis tritum est linguae hebraicae. Quo sensus clarior sit, potest in passivum resolvi, quod vocatus sit puteus. Hanc tamen vulgarem appellationem ab Agar profectam fuisse arbitror, quae una simplici confessione non contenta, testatam in futurum tempus esse voluerit Dei gratiam: ideoque eius testimonium quasi per manus tradiderit. Hinc colligimus quam utile sit plagis domari quicunque non sua sponte humiliantur. Agar quae semper ferox et rebellis fuerat, tunc vero prorsus excusserat iugum, nunc alia prorsus apparet, postquam malis fracta fuit cordis eius durities. Quanquam non solis plagis in ordinem fuit coacta: sed accessit etiam coelestis visio quae eam penitus corrigeret. Atque idem nobis necessarium est, nempe ut Deus nos manu sua castigans, spiritu etiam suo ad mansuetudinem submittat. Quidam ex Hebraeis nomen ab Ismaele vivo, et Deo vivente impositum fuisse dicunt: quasi duplicis esset gratiae testimonium, quod Ismael a morte revixerit, et Deus respexerit Agar eius matrem. Sed illi perperam mutilant quae coniuncta sunt: testari enim voluit Agar se a Deo vivo vel autore vitae fuisse respectam.

15. *Et vocavit Abram.* Iussa quidem fuerat Agar nomen illud dare filio: sed Moses naturae ordinem sequitur, quia patres nominis impositione quam habent in filios potestatem testantur. Colligere autem promptum est, Agar, ubi domum reversa est, quae acciderant retulisse. Ergo Abram Deo se morigerum et gratum ostendit quia et filium nominat ex angeli mandato et Dei bonitatem in exaudienda miseria Agar celebrat.

CAPUT XVII.

1. *Et fuit Abram nonaginta et novem annorum: et visus est Iehova Abram, dixitque ad eum: Ego Deus omnipotens, ambula coram me, et esto perfectus.* 2. *Et ponam pactum meum inter me et te, et multiplicabo te vehementissime.* 3. *Tunc prostravit se Abram super faciem suam et loquutus est cum eo Deus, dicendo:* 4. *Ego, ecce pactum meum tecum, et eris in patrem multitudinis gentium.* 5. *Et non vocabitur ultra nomen tuum Abram: sed erit nomen tuum Abraham: quia patrem multitudinis gentium posui te.* 6. *Et multiplicabo te valde, et ponam te in gentes, et reges ex te egredientur.* 7. *Et statuam foedus meum inter me et te, et inter semen tuum post te in generationes suas, in foedus perpetuum, ut sim tibi in Deum et semini tuo post te.* 8. *Daboque tibi et semini tuo post te terram peregrinationum tuarum, omnem terram Chenaan in possessionem perpetuam, et ero eis in Deum.* 9. *Praeterea dixit Deus ad Abraham: Et tu*

pactum meum custodies, tu et semen tuum post te in generationibus suis. 10. *Hoc pactum meum quod custodietis inter me et vos, et inter semen tuum post te, ut circumcidatur in vobis omnis masculus:* 11. *Et circumcidetis carnem praeputii vestri: et erit in signum foederis inter me et vos.* 12. *Et filius octo dierum circumcidetur in vobis: omnis masculus in generationes vestras, verna et emptus argento ab omni filio alienigenae qui non est de semine tuo.* 13. *Circumcidendo circumcidetur verna tuus, et emptus argento tuo: et erit pactum meum in carne vestra in pactum perpetuum.* 14. *Et praeputiatus masculus cui non circumcisa fuerit caro praeputii sui, exterminabitur anima ipsa de populis suis, quia pactum meum irritum fecit.* 15. *Et dixit Deus ad Abraham, Sarai uxoris tuae non vocabis nomen Sarai, sed Sarah est nomen eius.* 16. *Et benedicam ei, atque etiam dabo ex ea tibi filium, cui benedicam, et erit in gentes: reges populorum ex ea erunt.* 17. *Et prostravit se Abram in faciem suam, et risit, dixitque in corde suo: Numquid viro centum annorum nascetur proles? et an Sarah mulier nonaginta annorum pariet?* 18. *Et dixit Abraham ad Deum: Utinam Ismael vivat coram te.* 19. *Et dixit Deus: Vere Sarah uxor tua pariet tibi filium, et vocabis nomen eius Isaac: et statuam pactum meum cum eo in pactum perpetuum, et cum semine eius post eum.* 20. *Et pro Ismael audivi te: ecce, benedixi ei, et crescere faciam eum, et multiplicare faciam eum supra modum: duodecim principes generabit, et ponam eum in gentem magnam.* 21. *Et pactum meum statuam cum Isaac, quem pariet tibi Sarah in tempore hoc, anno altero.* 22. *Et finivit loqui cum eo, et ascendit Deus ab Abraham.* 23. *Tunc Abraham tulit Ismael filium suum, et omnes vernas domus suae, et omnem acquisitum argento suo: omnis masculi in viris domus suae circumcidit carnem praeputii eorum in ipsomet die, sicut loquutus fuerat cum eo Deus.* 24. *Abraham autem erat vir nonaginta et novem annorum, quando circumcisa fuit caro praeputii ipsius.* 25. *Et Ismael filius eius erat tredecim annorum quando circumcisus est ipse in carne praeputii sui.* 26. *In ipsomet die circumcisus est Abraham et Ismael filius eius.* 27. *Et omnes viri domus eius, verna domus, et emptus argento a filio alienigenae, circumcisi sunt cum ipso.*

1. *Nonaginta et novem annorum.* Moses annos tredecim vitae Abram transsilit: non quod interea nihil acciderit memoratu dignum, sed quia spiritus Dei suo arbitrio delegit quae cognitu maxime necessaria erant. Consulto autem designat quantum temporis effluxerit, ex quo natus est Ismael usquedum promissus fuit Isaac: ut sciamus ipsum diu acquievisse in eo filio qui tandem abdicandus erat, et quasi inani specie delusum. Interea videmus ut eum Dominus circumduxerit. Et fieri potest ut ipse sua culpa moram attulerit promissioni, dum properavit ad secundas nuptias: quia tamen nihil tale exprimitur a Mose, in medio relinquo. Sufficiat sumere quae certa sunt: nempe quod Abram unico filio contentus, semen aliud appetere desierit. Orbitas prius ipsum ad preces assiduas et gemitus stimulabat: sic enim animo eius infixa erat Dei promissio, ut ardenter ferretur in eius complementum. Nunc se voti compotem falso existimans, obiectu carnalis filii ab expetendo spirituali semine abducitur. Rursum mira in eo Dei bonitas se exserit, dum in spem novam praeter opinionem et votum ipse Abram erigitur, sibique datum esse repente audit quod petere nunquam in mentem venisset. Si quotidie precibus flagitasset, non tam aperte nobis constaret gratuito Dei dono fuisse illi concessum, quam dum offertur non cogitanti nec appetenti. Priusquam tamen ad Isaac veniamus, ordinem et contextum verborum notare operae pretium est. Primum dicit Moses Dominum illi apparuisse: ut sciamus non arcana tantum revelatione delatum fuisse oraculum: sed visionem simul additam. Caeterum non muta fuit visio, sed annexum habuit verbum, unde proficeret Abrae fides. Iam verbum summatim hoc continet, quod Deus foedus paciscitur cum Abram: deinde quale sit foedus ipsum declarat, et tandem obsignat, addita tessera. *Ego sum Deus omnipotens.* Pro Deo hic habetur hebraicum nomen El, quod a potentia deductum est. Eodem pertinet epitheton שדי, ac si pronunciaret Deus, se ad protegendum Abram satis habere virtutis, quia nunquam aliter consistit fides nostra quam dum certo persuasi unicum Dei praesidium nobis sufficere, quidquid saluti nostrae in mundo adversum est secure despicimus. Non iactat ergo Deus potentiam suam, quae penes ipsum suppressa lateat, sed quam explicat erga filios suos, ut inde materiam fiduciae concipiat Abram. Ita in his verbis inclusa est promissio.

Ambula coram me. Quid haec loquutio valeat, alibi diximus. In foedere pangendo stipulatur Deus a servo suo obedientiam. Sed non frustra praefatus est Deus se fortem esse Deum, et instructum virtute ad suos iuvandos: quia revocari ab aliis omnibus oportuit Abram ut totum se uni Deo addiceret. Nemo enim unquam ad Deum se colliget, nisi qui creaturis in ordinem coactis illum unum suspiciet. Dei vero potentia, ubi semel agnita fuerit, sic nos in eius admirationem rapere debet, et eius reverentia occupare mentes nostras, ut nihil ab eo colendo nos impediat. Porro quia Dei oculi fidem et veritatem cordis respiciunt iubetur Abram integritati operam dare. Nam hominem perfectionum Hebraei nominant, qui animo est non fucato nec duplici, sed sincere rectitudinem colit. In summa, integritas, cuius hic fit mentio, hypocrisi opponitur. Et sane ubi cum Deo negotium est, non restat simula-

tioni locus. Iam vero discimus ex his verbis in quem finem Deus ecclesiam sibi colligat, nempe ut sancti sint quos vocavit. Fundamentum quidem vocationis divinae gratuita est promissio: sed hoc continuo post sequitur, ut Dei iustitiae se consecrent, quos ipse sibi deligit in populum peculiarem. Nam hac lege filios sibi adoptat ut vicissim patris obtineat locum et honorem. Sicut autem ipse non mentitur, ita iure mutuam fidem a suis exigit. Quare sciamus fidelibus Deum ideo patefieri, ut sub eius conspectu vivant: et illum sibi non operum modo, sed cogitationum arbitrum statuant. Unde etiam colligimus, non aliam esse pie recteque vivendi normam, nisi quum pendemus a Deo.

2. *Ponam foedus meum.* Nunc plenius et uberius exponere incipit quod breviter attigerat. Diximus bimembre fuisse Dei foedus cum Abram. Prius membrum erat gratuiti amoris testimonium, cui annexa erat beatae vitae promissio. Alterum vero, exhortatio ad sincerum colendae iustitiae studium. Quia Deus uno tantum verbo levem gratiae suae gustum dederat et mox ad vocationis finem descenderat, ut Abram esset integer: quo libentius mentem, vitamque formare studeat tam ad reverentiam Dei, quam ad integritatem colendam, subiicitur uberior gratiae declaratio: ac si dixisset Deus, vide quam benigne tibi indulgeam: non enim pro imperio simpliciter, quod iure meo licebat, integritatem abs te postulo: sed quum nihil tibi debeam, gratis descendo ad mutuum foedus. Caeterum non loquitur quasi de re nova: sed foederis quod ante pepigerat, memoriam renovans, melius confirmat ac sancit eius certitudinem. Non enim solet proferre Deus nova oracula quae prioribus fidem abrogent vel obscurent eorum lucem, vel efficaciam enervent: sed continuat quasi perpetuo tenore quas semel dedit promissiones. Quare non aliud voluit his verbis, quam stabile ratumque fore illud foedus de quo prius audierat Abram: nominatim vero caput illud commemorat de multiplicando semine, quod deinde saepius repetet.

3. *Et prostravit se Abram.* Scimus hunc veterem fuisse adorandi ritum. Porro testatur Abram se Deum agnoscere, ad cuius conspectum silere omnis caro, seque humiliare debet: deinde quidquid dicturus est Deus se reverenter suscipere, et studiose amplecti. Quod si haec fidei confessio fuit, tenendum est, fidem quae recumbit in Dei gratiam non posse a pura conscientia disiungi. Deus suam gratiam Abrae offerens, sincerum iuste sancteque vivendi affectum ab eo requirit: Abram se prosternens obedienter se utrumque recipere declarat. Meminerimus ergo uno et eodem fidei complexu gratuitam adoptionem, in qua salus nostra posita est, cum vitae novitate iungendam esse. Etsi autem nullum verbum profatur Abram clarius tamen tacendo loquitur, quam si magna et sonora voce clamaret solidum se obsequium praestare Dei verbo.

4. *Ego, ecce pactum meum.* Qui transferunt, Ecce, ego ferio tecum foedus: vel, Ecce ego et foedus meum tecum, mihi non videntur fideliter sensum Mosis reddere. Primo enim Deus se esse pronunciat qui loquitur, ut certa verbis suis constet autoritas. Nam quia non alibi quam in aeterna eius veritate fundari potest fides nostra: id nobis ante omnia testatum esse oportet, ex sacro eius ore profectum esse quod nobis proponitur. Ideo pronomen Ego, vice praefationis seorsum legendum est: ut quieto animo sit Abram, et exempta dubitatione oblatum foedus suscipiat. Unde colligitur utilis doctrina, fidem necessario ad Deum referri: quia ut nobiscum loquantur omnes angeli et homines, nunquam tanta constabit illis autoritas quae animas nostras stabiliat. Nec fieri potest quin subinde vacillemus, donec personet vox ista e coelo, Ego sum. Unde etiam apparet qualis sit religio papatus, ubi pro Dei verbo tantum iactantur hominum commenta. Merito autem continuae fluctuationi obnoxii sunt quicunque ex hominum ore pendentes, non sine Dei iniuria plus illis arrogant quam fas erat. Nobis vero non aliud sit credendi principium quam istud Ego, non a quolibet, sed solius Dei ore prolatum. Quod si contra se ingerant hominum myriades, ac superciliose clamitent: Nos, nos: sufficiat una ista vox Dei ad inanem pluralis numeri sonitum dissipandum.

Eris in patrem multitudinis gentium. Quaeritur quaenam sit ista gentium multitudo. Satis constat populos diversos originem duxisse a sancto patriarcha: nam Ismael in magnum populum excrevit: Idumaei ex altera parte longe lateque diffusi sunt: ex aliis etiam filiis quos ex Cetura suscepit, fluxerunt amplae familiae. Sed longius respexit Moses, quod scilicet fide inserendae essent gentes in genus Abrae, licet ab eo non progenitae secundum carnem: cuius rei Paulus nobis fidus est interpres ac testis. Neque enim Arabes et Idumaeos, aliosque colligit qui Abram efficiant plurium gentium patrem: sed ad totum mundum extendit nomen patris, ut undique in unam Abrae familiam coalescant gentes alioqui extraneae, et inter se dissitae. Fateor quidem duodecim tribus ad tempus fuisse quasi totidem populos: sed tantum ut praeludium esset immensae eius multitudinis quae tandem aggregata est in genus Abrae. Quod autem Moses filios intelligat, qui fide regeniti in nomen et genus Abrae transeunt, hac una ratione satis probatur. Neque enim carnale Abrae genus in diversos populos secari potuit, quin statim censeri inciperent alieni quicunque ab unitate discesserant. Ita Ismaelitas, Idumaeos, et reliquos evomuit ecclesia, ut pro exteris

reputarentur. Non ergo Abram multarum gentium pater ideo vocatus est, quod separandum esset eius semen in diversas gentes: sed potius quod gentium varietas colligenda ad ipsum foret. Mutatio etiam nominis tesserae vice additur. Abraham enim vocari incipit ut nomen ipsum admoneat non fore unius familiae patrem: sed orituram illi progeniem ex immensa multitudine praeter communem naturae modum. Ideo toties Dominus hanc promissionem inculcat: ipsa enim repetitio nihil vulgare promitti admonet.

7. *Et inter semen tuum post te.* Non dubium est quin discernat Dominus Abrahae genus a reliquo mundo. Nunc videndum quem populum designet. Falluntur autem qui putant solos hic electos notari, et sine discrimine comprehendi omnes fideles, ex quocunque secundum carnem populo descendant. Reclamat enim scriptura, peculiariter a Deo susceptum fuisse Abrahae genus ab eo progenitum. Et clara est Pauli doctrina de naturalibus Abrahae filiis, quod sint sancti rami, quia ex sancta radice prodierint (Rom. 11, 16). Ac ne quis ad umbras legis id restringat, vel allegoria eludat, alibi (Rom. 15, 8) diserte tradit Christum venisse, ut circumcisionis esset minister. Quare nihil certius est quam Deum foedus suum pacisci cum filiis Abrahae, qui naturaliter ex eo gignendi erant. Si quis obiiciat, hoc minime cum proxima sententia congruere, ubi diximus legitimos coram Deo reputari Abrahae filios, qui per fidem insiti in eius corpus domum unam efficiunt: facilis est conciliatio, modo certos ponamus ac distinctos adoptionis gradus, quos ex variis scripturae locis colligere licet. Initio ante foedus istud par et eadem erat totius mundi conditio. Simul vero ac dictum fuit: Ero Deus tuus et seminis tui post te, non secus a reliquis gentibus divisa est ecclesia atque in mundi creatione lux e tenebris emersit. Tunc populus Israel quasi grex Dei in proprium eius ovile receptus est: et reliquae gentes, tanquam ferae bestiae, per montes et sylvas aut deserta errarunt. Quum haec dignitas qua excelluerunt filii Abrahae prae gentibus, a solo Dei verbo penderet, gratuita Dei adoptio ad omnes ipsos communiter pertinuit. Nam si gentes Deo et vita aeterna privat Paulus, (Ephes. 4, 18) quia a foedere extraneae erant: sequitur omnes Israelitas domesticos fuisse ecclesiae et Dei filios, et vitae aeternae haeredes. Tametsi autem Dei gratia, non natura excellebant supra gentes, et haereditas regni Dei ex promissione illis obvenerat, non ex carne: dicuntur tamen interdum natura differre a reliquo mundo. Ad Galat. cap. 2, 15 et alibi, Paulus naturaliter vocat sanctos: quia continua serie prosequi nolebat Deus gratiam suam erga totum semen. Hoc sensu, qui fuerunt ex Iudaeis increduli, filii tamen regni coelestis a Christo vocantur (Matth. 8, 11). Neque his repugnat quod dicit Paulus, non omnes qui sunt ex Abraham, censeri legitimos filios, quia non sunt filii promissionis sed carnis tantum (Rom. 9, 8). Nam illic promissio non generaliter accipitur pro externo verbo, quo Deus suam gratiam tam reprobis quam electis conferebat, sed ad efficacem vocationem quam intus obsignat per spiritum suum restringi debet. Ac rem ita habere, nullo negotio evincitur: communis enim erat omnibus promissio, qua Dominus eos omnes in filios adoptaverat: in ea negari non potest oblatam fuisse omnibus aeternam salutem. Quid sibi ergo vult quod Paulus quosdam promissionis iure filios censeri negat, nisi quod de oblata extrinsecus gratia non amplius disputat, sed de ea quam efficaciter soli electi percipiunt? Hic iam nobis duplex filiorum ordo in ecclesia emergit: quia enim totum populi corpus una et eadem voce in ovile Dei colligitur, omnes sine exceptione hoc respectu habentur filii, in omnes communiter competit ecclesiae nomen: sed in arcano Dei sacrario non alii censentur Dei filii quam in quibus fide rata est promissio. Tametsi autem discrimen hoc ex fonte gratuitae electionis manat, unde etiam exoritur ipsa fides: quia tamen per se nobis absconditum est Dei consilium, ideo fidei et infidelitatis nota veros filios a spuriis discernimus. Haec ratio et oeconomia ad promulgationem usque evangelii duravit: tunc autem diruta maceria, gentes aequavit Deus naturalibus filiis Abrahae (Eph. 2, 14). Illa fuit saeculi renovatio, qua filii vocari coeperunt qui prius extranei fuerant. Quoties tamen comparatio fit inter Iudaeos et gentes, haereditas vitae illis tanquam legitima tribuitur: iis autem dicitur esse adventitia. Interim impletur oraculum illud quo promisit Deus Abraham multarum gentium fore patrem. Quum enim prius continuo tenore naturalibus filiis Abrahae succederent nepotes, et benedictio ab eo exordium suum habens deflueret in nepotes: Christi adventus ordine retrogrado in eius familiam inseruit qui prius a semine eius divisi erant: tandem foras eiecti sunt Iudaei, nisi quod penes eos manet occultum electionis semen, ut reliquiae salvae fiant. Haec de semine Abrahae semel dicta esse oportuit, quae nobis facilem aditum ad ea quae sequentur patefacient.

In generationibus suis. Aetatum successio clare testatur sic assumptos fuisse in ecclesiam Abrahae posteros, ut illis nascerentur filii eiusdem gratiae haeredes. Hoc modo foedus perpetuum vocatur usque ad mundi renovationem, quae contigit adventu Christi. Fateor quidem carere fine, et proprie vocari posse aeternum, quatenus ad totam ecclesiam pertinet: sed illud semper fixum maneat oportet, seriem aetatum, Christi adventu partim abruptam fuisse, partim mutatam: quia diruta ma-

ceria et tandem exhaeredatis naturalibus filiis, adscititium genus ex omnibus mundi plagis habere coepit Abraham.

Ut sim tibi in Deum. Uno hoc in verbo clare docemur, spirituale hoc fuisse foedus, non praesentis tantum vitae respectu sancitum, sed unde spem aeternae salutis conciperet Abraham, et in coelum usque evectus, solidam perfectamque beatitudinem apprehenderet. Nam quos sibi Deus in populum adoptat, quum suae iustitiae faciat bonorumque omnium participes, coelestis quoque vitae haeredes constituit. Notemus ergo hoc esse praecipuum foederis caput, quod se filiis Abrahae Deum fore promittat is qui viventium Deus est, non mortuorum. Sequitur deinde quasi auctarii vice, quod terram se daturum pronunciat. Fateor quidem maius aliquid et praestantius adumbratum fuisse sub terra Chanaan: id tamen non obstat quin eius promissio, accessio fuerit illius summi capitis: Ero Deus tuus. Quanquam autem rursus affirmat Deus, sicuti antea, ipsi Abrahae se daturum terram: scimus tamen nunquam potitum fuisse eius dominio, sed solo iure contentus fuit sanctus vir, licet nulla illi possessio constaret: ideoque ex sua peregrinatione tranquillus in coelum migravit. Iterum repetit se posteris Abrahae fore in Deum, ne in terra subsistant, sed cogitent altius se deduci.

9. *Et tu pactum meum custodies.* Sicuti olim foedera non modo in publicas tabulas referebantur, sed in aes incidi vel lapidibus insculpi solebant, quo magis testata et celebris esset eorum memoria: ita nunc Deus in carne Abrahae foedus suum insculpit. Fuit enim circumcisio quasi solenne monumentum eius adoptionis qua genus Abrahae electum fuerat in peculiarem Dei populum. Habuerant antea pii alias caeremonias quae certitudinem gratiae Dei illis sancirent: nunc vero Dominus foedus novum novo genere symboli obsignat: cur autem tot saeculis hoc gratiae suae testimonio carere passus fuerit humanum genus, ratio nobis abscondita est: nisi quod videmus tunc fuisse institutum, quando unam certam gentem sibi delegit: quod ipsum ex arcano eius consilio pendet. Porro tametsi ad docendi methodum aptius forte esset summam eorum colligere quae de circumcisione dicenda sunt: quod tamen interpretis officio magis quadrare arbitror, ordinem contextus sequar. Primum quum foedus Dei a Mose vocatur circumcisio, inde colligimus inclusam in ea fuisse gratiae promissionem. Nam si nota duntaxat vel tessera fuisset externae professionis apud homines, nullo modo quadraret nomen foederis, quod ratum aliter non est quam dum illi respondet fides. Atque id commune est omnibus sacramentis, ut verbum Dei annexum habeant, quo se nobis propitium esse testatur, nosque in spem salutis invitat: imo nihil aliud est sacramentum, quam verbum visibile, vel sculptura et effigies gratiae Dei quae verbum melius illustret. Quod si mutua est inter verbum et fidem relatio, sequitur finem hunc et usum sacramentis propositum esse, ut fidem adiuvent, promoveant ac confirment. Qui vero fidei adminicula esse negant, aut verbi subsidia ad fidem roborandam, foederis nomen expungant necesse est: quia aut lusorie et fallaciter se in sponsorem offert Deus, vel illic reperit fides quo se fulciat, et unde certitudinem suam confirmet. Etsi autem tenenda est distinctio inter verbum et signum: sciamus tamen, simulatque in oculis signum ipsum incurrit, debere in auribus personare verbum. Itaque dum hoc loco iubetur Abraham servare foedus, non modo nudum caeremoniae usum illi Deus commendat, sed vult praecipue ad finem attendere: et certe quum anima signi sit promissio, ubi inde avulsa fuerit nihil praeter mortuum et inane spectrum restat. Haec ratio est cur dicamus abolita fuisse a Papistis sacramenta: quia exstincta Dei voce, nihil apud eos praeter mutas figuras residuum manet. Frivolum vero est quod iactant pro verbo magicos suos exorcismos. Foedus enim vocari nequit nisi quod clare patefactum a nobis perspicitur ut fidem aedificet: cui nihil simile habent histriones illi, qui gestu tantum vel confuso susurro quasi tibia ludunt. Nunc tenemus quo modo rite custodiatur foedus, quum scilicet praeeunte verbo, signum amplectimur in gratiae testimonium ac pignus: nam sicut dato chirographo Deus fidem nobis datam obstringit, sic a nobis stipulatur fidei et obedientiae consensum. Notatu etiam dignum quod sequitur, *Inter me et te.* Quo docemur non ad externam modo confessionem spectare sacramentum, sed medium esse pignus inter Deum et hominis conscientiam. Ideo quisquis per sacramenta ad Deum non dirigitur, eorum usum profanat. Caeterum metonymice foederis nomen ad circumcisionem transfertur, quae sic verbo implicita fuit ut non posset ab eo separari.

Circumcidetur in vobis omnis masculus. Tametsi maribus pariter et feminis pollicitus erat Deus quod circumcisione deinde sancivit: tamen in eo sexu totum populum sibi consecrat. Nam quum hoc symbolo sanciatur quae promiscue maribus et feminis data erat promissio: certum autem sit, confirmatione feminas aeque ac mares habuisse opus: hinc conficitur ordinatum fuisse symbolum in utriusque sexus gratiam. Nec obstat quod iubentur singuli sacramentis communicare, siquidem inde fructum capere volunt: quia nulla ad eos qui usum negligunt, pervenit utilitas. Incisum enim hac lege fuit in marium corporibus Dei foedus, ut eiusdem signi participes sociaeque forent etiam feminae.

11. *Circumcidetis carnem praeputii.* Valde ab-

surdum prima specie ac ridiculum videri potuit hoc mandatum. Tractatur sacrum foedus quo iustitia, salus et felicitas promittitur, quo discernitur semen Abrahae a reliquis gentibus ut sit sanctum et benedictum. Tanti mysterii insigne statui in pudendis partibus quis consentaneum esse dicat? Verum ut Abraham stultescere oportuit, quo se obsequentem Deo praeberet: ita quisquis sapiet, sobrie simul et reverenter suspiciet quod stulte mandasse videtur Deus. Et tamen quaerendum est, an aliqua inter signum visibile, et rem signatam analogia hic effulgeat. Nam signa quae ad levandam infirmitatem nostram instituit Deus, ad modulum nostrum aptari par est, ne profectu careant. Porro duabus de causis probabile est Dominum iussisse praeputium circumcidi: nempe ut ostenderet vitiosum esse quidquid ex homine gignitur: deinde salutem ex benedicto Abrahae semine prodituram. Primum itaque quidquid ex sua generatione proprium habent homines, Deus in circumcisione damnavit: ut ostensa naturae corruptio illos ad carnem mortificandam adduceret. Unde etiam conficitur, poenitentiae fuisse symbolum. Simul tamen illic quae in Abrahae semine promissa erat benedictio, notata signataque fuit. Quod si cui absurdum videtur in illa corporis parte datam esse tam praeclarae et singularis gratiae tesseram, eum quoque salutis suae pudeat, quae ex Abrahae lumbis fluxit: sed ita infatuare mundi sapientiam Deo placuit, quo magis superbiam carnis deiiceret. Atque ita iam secundo loco habemus, testatam hoc signo fuisse Dei et hominum reconciliationem, quae in Christo fuit exhibita. Qua ratione sigillum iustitiae fidei a Paulo vocatur (Rom. 4, 11). Hoc de analogia rei et signi breviter attigisse sufficiat.

12. *Et filius octo dierum circumcidetur.* Nunc diem octavum circumcisioni praescribit Deus: unde apparet partem fuisse paedagogiae sub qua veterem populum tenere voluit. Nam maior hodie laxiorque in baptismi administratione permissa est libertas. Caeterum de numero dierum quidam anxie disputandum esse negant: quia Dominus infantum teneritudini pepercerit: quandoquidem periculo non carebat, adhuc ab utero recentibus vulnus infligere. Etsi autem facere poterat ne quid noxae aut laesionis afferret circumcisio, nihil tamen in eo absurdi erit, si dicamus habitam ab eo fuisse rationem tenerae aetatis, ut testatum Iudaeis faceret paternum suum erga ipsorum liberos amorem. Aliis hoc nimis esse frigidum videtur: itaque spirituale mysterium in dierum numero quaerunt. Allegorice septem diebus notatam fuisse putant vitam praesentem: octavo die iussisse Deum circumcidi infantes, ut ostenderet meditandam quidem esse carnis mortificationem toto vitae cursu, sed nonnisi post eius finem compleri. Augustinus etiam ad Christi resurrectionem Deum spectasse existimat, qua abolita fuit externa circumcisio, et veritas figurae exhibita. Septenario numero praesentis vitae cursum designari probabile et rationi consentaneum est. Ergo octavus dies ad figurandum novae vitae exordium videri potest a Domino positus. Sed quia nusquam exposita in scripturis ratio legitur, nihil ausim asserere: Quare tenere sufficiat quod certum est ac solidum, nempe Deum in hoc symbolo sic repraesentasse veteris hominis interitum, ut tamen ostenderet se restituere homines in vitam.

Sive verna, sive emptitius. Quum praecipit Deus Abrahae, ut quoscunque habet sub sua potestate circumcidat, in eo relucet singularis eius amor erga sanctum Abraham, quod totam eius domum sua gratia complectitur. Scimus olim vix in hominum numero habitos fuisse servos. Atqui Deus ipsos in servi sui favorem sibi filios adoptat: ad hanc misericordiam nihil omnino addi potest. Deiicitur etiam carnis superbia, quum Deus nullo personarum respectu ingenuos servis aggregat. Caeterum in persona Abrahae legem hanc servis suis omnibus praescripsit, ut quoscunque habent sibi subiectos in eiusdem fidei societatem adducere studeant. Singulae enim piorum familiae totidem ecclesiae esse debent. Ergo si pietatem nostram probare cupimus, danda opera est ut quisque nostrum in obsequium Dei compositam domum habeat. Nec tantum iubetur Abraham domi suae natos dicare et offerre Domino, sed quoscunque postea acquisierit.

13. *In pactum perpetuum.* Duplex potest esse sensus: vel quod Deus gratiam suam, cuius testimonium ac pignus erat circumcisio, aeternam fore promittat: vel quod signum ipsum perpetuo servari velit. Equidem non dubito quin ad visibile signum perpetuitas ista referri debeat. Sed qui inde colligunt, hodie quoque inter Iudaeos vigere illius usum, meo iudicio, falluntur. Nam ab illo axiomate discedunt, quod nobis fixum esse debet: Quum finis legis sit Christus, perpetuum tempus quod caeremoniis legis tribuitur, fuisse finitum ex quo Christus apparuit. Templum perpetua erat Dei sedes, iuxta illud: Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo (Psal. 132, 14). Sabbathum non temporalis, sed perpetua erat populi sanctificatio: neque tamen negandum est quin illis finem attulerit Christus. Non aliter de circumcisione quoque sentiendum est. Si obiiciant Iudaei, violatam hoc modo fuisse legem a Christo: responsio facilis est: sic abrogatum fuisse externum usum, ut stabilita fuerit eius veritas. Nam Christi demum adventu in solidum sancita fuit circumcisio, ut semper duraret, ratumque esset foedus illud quod semel Deus pepigit. Porro ne quem visibilis signi mutatio perturbet, tenenda est illa, cuius memini, saeculi reno-

vatio, quae varietate quadam interposita, perpetuavit quae caduca alioqui fuissent. Ergo licet usus circumcisionis cessaverit, non tamen ipsa desinit esse foedus saeculi vel perpetuum, si modo Christus statuitur medius, qui mutato signo veritatem sancivit. Quod autem Christi adventu cessaverit externa circumcisio, ex Pauli verbis liquet qui non tantum docet circumcisos esse nos Christi morte, spiritualiter, non signo carnali: sed baptismum nominatim in locum circumcisionis subrogat (Coloss. 2, 11), nempe circumcisioni baptismus succedere non potuit quin eam tolleret e medio. Ideo et proximo capite inter ipsam et praeputium quidquam interesse negat: quod tunc scilicet res media foret, ac nullius momenti. Unde refellitur eorum error qui adhuc inter Iudaeos vigere putant, quasi peculiare gentis symbolum quod nunquam abrogari debuerit. Fateor quidem fuisse illis ad tempus permissam, donec melius innotesceret libertas per Christum parta, sed ita ut vim suam minime retinuerit. Absurdum enim foret duobus diversis signis in ecclesiam initiari: quorum alterum venisse Christum testetur ac confirmet: alterum vero adumbret quasi absentem.

14. *Cui non circumcisa fuerit caro.* Quo maiore studio colatur circumcisio, Deus gravem poenam denunciat si quis eam neglexerit. Sicuti autem inde perspicitur quantae illi curae sit salus hominum: ita horum socordia coarguitur. Nam quum Deus amoris sui, aeternaeque vitae pignus tam benigne offert: quorsum minas addit, nisi ut eorum tarditatem excitet qui celeriter accurrere debebant? Haec igitur poenae denunciatio, foedae ingratitudinis homines insimulat, quod Dei gratiam vel respuant, vel contemnant. Caeterum docet hic locus non impune cessurum talem contemptum. Quoniam autem solis contemptoribus poenam Deus minatur, colligimus nihil infantibus nocuisse suum praeputium, si ante diem octavum mortui essent. Satis enim ad eorum salutem efficax erat nuda Dei promissio. Neque sic eam obsignavit externis sigillis, ut ipsis virtutem suam adstringeret. Atque omnem huius rei controversiam dirimit Moses ratione addita, quod foedus Dei irritum fecerint. Porro scimus non violatum fuisse foedus, quum ablata erat facultas. Sciamus ergo salutem generis Abrahae in illo verbo fuisse inclusam: Ero Deus seminis tui. Quamvis autem circumcisio vice confirmationis accesserit, non tamen fecisset quin vis et effectus verbo constaret. Sed quia in hominum arbitrio non est quae Deus coniunxit divellere: nemo spernere vel negligere signum potuit, quin verbum ipsum abiiceret, seque oblato illic beneficio privaret. Solum ergo neglectum tam severe ultus est Dominus. Si qui vero infantes salutis tessera per mortem privati esset, illis pepercit, quia foederi Dei nihil derogaverant. Eadem hodie ratio in baptismo valet. Quisquis neglecto baptismo se nuda promissione contentum esse simulat, conculcat quantum in se est Christi sanguinem, vel saltem ad liberos suos abluendos fluere non patitur. Ita signi contemptum sequitur iusta poena, gratiae privatio, quia impio signi et verbi divortio, vel potius laceratione violatur Dei foedus. Exitio autem addicere infantes, quos subita mors ad baptismum offerri passa non est, priusquam ulla parentum negligentia intercederet, crudelitas est ex superstitione nata. Quin ad eos pertineat promissio, minime dubium est. Quid vero magis absurdum quam si eius vim enervet symbolum, quod eius confirmandae causa additur? Quare vulgarem sententiam qua fertur baptismus necessarius esse ad salutem, ita moderari oportet, ne Dei gratiam, et spiritus virtutem alliget externis symbolis, et Deum fallaciae accuset.

Pactum meum irritum. Tunc enim ratum est Dei foedus ubi fide amplectimur quod promittit. Si quis obiiciat ab hac culpa innoxios fuisse infantes qui sensu adhuc carebant: respondeo, non debere nimis urgeri hanc vocem, quasi Deus infantes proprii delicti reos peragat: sed tenenda est antithesis, quod sicuti Deus in patris persona filium infantem adoptat: quum repudiat pater tale beneficium, dicitur infans se abdicare ab ecclesia. Id enim valet loquutio: Deleri e populo quem Deus sibi elegerat. Quod exponunt quidam, non fore Iudaeos, neque in censu populi habituros locum quibus praeputium relictum fuerit: nimis frigidum est. Longius progredi oportet, quod Deus scilicet in populo suo non agnoscet qui adoptionis notam ac tesseram non gestabunt.

15. *Sarai uxoris tuae.* Iam Deus legitimum Abrahae semen ex Sara promittit. Fuerat (quemadmodum dixi) illa nimium praeceps quum ancillam nullo Dei mandato in vicem suam substitueret, nimium etiam facilis Abraham, qui uxorem stulte et temere Deo praeire volentem sequutus fuerat: non tamen obstitit utriusque culpa quin Deus patefaciat, illis se daturum semen, cuius spem sibi quodammodo praeciderant. Unde clarius refulget gratuita Dei bonitas: quod tametsi eius cursum suis obstaculis impediunt homines, ad eos nihilominus pervenit. Porro Sarae nomen Deus mutat, ut eius principatum, qui in priori nomine erat restrictior, longe lateque extendat. Nam litera ׳ possessivum pronomen apud Hebraeos valet: nunc ea sublata Deus vult sine exceptione Saram ubique dominam et principem celebrari: idque in contextu exprimitur quum Deus se filium illi daturum promittit, ex quo tandem gentes et reges nascantur. Etsi autem prima specie amplissima est ista benedictio, longe tamen uberior est quam verbis prae se ferat: sicuti paulo post videbimus.

17. *Et prostravit se Abraham in faciem.* Hoc non modo reverentiae, sed fidei quoque testimonium fuit. Nam Abraham non tantum Deum adorat, sed gratias agens, fide se recipere et amplecti testatur quod promissum erat de filio. Hinc etiam risisse colligimus, non quod vel sperneret, vel pro fabula duceret, vel reiiceret Dei promissionem: sed ut fieri plerumque in rebus minime exspectatis solet, partim gaudio exsultans, partim admiratione extra se raptus, in risum prorumpit. Neque enim in eorum sententiam descendo qui ex sola laetitia risum hunc manasse putant: quin potius existimo similem attonito fuisse Abraham: quod etiam proxima interrogatio confirmat: Numquid centenario nascetur filius? etsi enim non repudiat quasi vanum, quod dictum ab angelo fuerat: se tamen non secus affici ostendit, ac incredibili nuncio allato. Ita rei novitas eum percellit: ut ad breve tempus obstupeat: se tamen humiliat coram Deo, et mente confusus, potentiam eius in terram prostratus, fide adorat. Nam quod haec non fuerit dubitantis oratio, testis est Paulus ad Romanos cap. 4, 19 qui negat Abraham considerasse corpus suum emortuum, vel effoetam vulvam Sarae, vel disquisiisse per infidelitatem, sed spe supra spem credidisse. Et quod refert Moses, *dixisse Abraham in corde suo:* non ita interpretor quasi distincte hoc animo conceperit: sed ut multa nobis etiam praeter meditationem obrepunt, repente in mentem subiit perplexa ista cogitatio, quid hoc rei est, ut centenario nascatur filius? Atqui videtur haec quaedam inter carnis sensum et fidem disceptatio: nam etsi Abraham reverenter se coram Deo prosternens, eius verbo mentem suam subiicit, rei tamen novitate adhuc turbatur. Respondeo, admirationem hanc quae viam non obstruebat Dei potentiae, non fuisse fidei contrariam: imo inde melius enituit fidei vigor, quod per tam arduum obstaculum emersit. Ideo non reprehenditur quod riserit, sicuti proximo capite Sara.

18. *Et dixit Abraham ad Deum.* Non iam tacitus secum miratur Abraham: sed in votum ac precationem effunditur. Quanquam turbati adhuc et vacillantis animi vox ista est, *o si* (vel utinam) *vivat Ismael.* Quasi enim minus sperare audeat quam promittit Deus, in filio iam nato subsistit: non quod promissionem de nova sobole reiiciat: sed quia iam accepta gratia contentus est, nisi longius se extenderet Dei liberalitas. Non ergo respuit quod offert Dominus: sed quum amplecti paratus sit, ex infirmo tamen carnis sensu illi effluit istud: Utinam Ismael. Quidam ita putant loquutum Abram, quod primogenito suo metuerit. Sed nulla est ratio cur putemus tali metu perculsum fuisse Abram, ne Deus alterum filium dando, priorem auferret: quasi posterior eius gratia priorem absorbeat. Et hunc sensum refellit Dei responsio, quae paulo post sequitur. Illud ergo quod dixi certius est, precatum fuisse Abram ut sibi rata esset ac stabilis Dei gratia in qua acquiescebat. Porro incogitanter in hoc votum erumpit, quum prae laetitia nondum caperet quod ex ore Domini audierat. *Vivere coram Iehova* tantundem valet ac servari eius praesidio incolumem, vel ab ipso benedici. Petit igitur Abram a Domino, ut quam Ismaeli dedit vitam conservet.

19. *Vere Sara.* Quidam adverbium אבל accipiunt positum pro Vere. Rectius tamen alii, qui auxesim continere dicunt. Excitat enim Deus torpentem servi sui animum: ac si diceret: Obstat tibi unius gratiae conspectus ne te altius erigas: ita fit ut nimis anguste sensus tuos concludas. Nunc igitur animum tuum dilata, ut quod de Sara promitto simul admittas. Nam spei ianua ad verbi latitudinem patere debet.

Et statuam foedus meum cum eo. Spirituale foedus restringit ad unam familiam, ut promissam ante benedictionem inde sperare Abram discat: quia enim perversam sibi spem absque Dei verbo finxerat, eam revelli prius oportuit ex eius corde: quo melius nunc in coeleste oraculum recumberet, ac in solidam Dei veritatem figeret anchoram fidei suae, quae prius in falsa imaginatione fluctuaverat. Foedus perpetuum vocat quo supra diximus sensu. Deinde exprimit non fore alligatum uni tantum personae, sed commune totius generis: quod continua successione perveniat ad posteros. Videtur tamen absurdum esse quod circumcidi iubeat Deus Ismaelem, quem sua gratia privat. Respondeo, quamvis Dominus Isaac primogenitum et caput constituat, a quo manare velit salutis foedus: non tamen Ismaelem prorsus excludere: quin potius dum totam Abrahae domum adoptat Ismaelem fratri suo Isaac quasi inferius membrum adiungit, donec se et patris domo et fraterna societate abdicet. Supervacua igitur circumcisio non fuit, donec a foedere excideret: quod tametsi penes ipsum non erat depositum, poterat tamen participare cum fratre suo Isaac. In summa, nihil aliud significat his verbis Dominus quam Isaac legitimum promissae benedictionis fore haeredem.

20. *Et pro Ismael.* Clarius inter duos Abrae filios discernit. Nam alteri promittens opes, dignitatem, et alia quae sunt praesentis vitae, carnis filium esse ostendit. Peculiare autem foedus cum Isaac paciscitur, quod mundum et hanc caducam vitam transscendit: non quod spem aeternae salutis Ismaeli praecidat, sed ut doceat a genere Isaac petendam esse salutem ubi residet. Caeterum colligimus ex hoc loco sanctos patres minime in terra Dei promissionibus retentos fuisse, sed potius in coelum evectos. Nam quidquid optabile est terrenae vitae respectu Deus liberaliter et prolixe Ismaeli promittit: et tamen quidquid in eum donorum confert,

nihil aestimat comparatione foederis quod stabiliendum erat in Isaac. Sequitur ergo, non opes, nec potentiam, nec quidquam aliud temporale promitti filiis spiritus, sed aeternam benedictionem quae sola spe possidetur in hoc mundo. Ergo ut nunc et delitiis et bonis omnibus affluamus, evanida est tamen nostra felicitas nisi fide penetremus in coeleste Dei regnum, ubi maior et altior nobis reposita est benedictio. Quaeritur tamen, an terrenae solum vitae curam habuerit Abraham, dum pro filio precatus est: id enim videtur innuere Dominus, quum se illi dedisse pronuncians quod petebat, non commemorat nisi quae diximus. Sed consilium Dei non fuit totum Abrahae votum comprehendere: tantum significat, Ismaelis, pro quo sollicitus erat Abraham, rationem aliquam sibi fore, ut appareat commendationem patris non fuisse irritam. Testari enim voluit tanto se amore complexum esse Abraham ut in eius favorem totum genus respiciat, et peculiaribus beneficiis dignetur.

22. *Ascendit Deus ad Abraham.* Continet haec loquutio utilem doctrinam, quod scilicet Abraham certo cognoverit hanc visionem a Deo esse: huc enim spectat iste ascensus. Piis autem necesse est eorum omnium quae audiunt autorem Deum patefieri, ne huc illuc circumferantur, sed e coelo tantum pendeant. Quod autem nunc Deus, postquam loquutus est, in gloriam coelestem non palam extollitur coram oculis nostris, id de fidei nostrae certitudine nihil minuere debet: quia semel plena in Christo manifestatio exhibita fuit, quam nobis sufficere aequum est. Deinde quamvis Deus visibili signo quotidie sursum non ascendat, in eo tamen non minus resplendet eius maiestas, quod nos transformans in suam imaginem, sursum attollit. Deinde satis autoritatis conciliat verbo suo, dum ipsum cordibus nostris per spiritum suum obsignat.

23. *Et tulit Abraham Ismaelem.* Nunc Moses Abrahae obedientiam commendat eo quod se totamque familiam, prout iussus erat, circumciderit. Necesse enim est prorsus fuisse Deo addictum qui sibi vulnus cum acerbo dolore, nec sine vitae periculo infligere non dubitat. Huc etiam accedit temporis circumstantia, quod non differt in alterum diem, sed statim paret Dei mandato. Nec tamen dubium est quin luctatus cum variis cogitationibus fuerit. Ut innumera alia omittam, hoc illi in mentem venire potuit: Ego quum tamdiu vexatus fuerim multis rebus adversis, et per diversa exsilia iactatus, nunquam tamen a Dei verbo deflexi: si hoc symbolo volebat me sibi consecrare in servum, cur usque ad extremum senium meum distulit? Quid hoc sibi vult, quod salvus esse nequeo nisi alterum paene in sepulchro pedem habens, pelliculam mihi abscindam? Sed hoc illustrius obedientiae documentum fuit, quod superatis omnibus obstaculis, celeriter et sine mora perrexerit quo Deus vocabat. Nec minus praeclarum in eo fidei suae specimen edidit: quia nisi certo amplexus esset Dei promissiones, minime tam promptus futurus erat ad obsequium. Hinc igitur tanta alacritas, quod variis tentationibus, quae concutere eius animum, hucque et illuc abstrahere poterant, verbum Dei opposuit. Duo etiam hic observatu digna sunt. Primum quod difficultate non absterritus fuerit Abraham quominus Deo praestaret officium quod debebat. Scimus ingentem illi fuisse turbam domi, et quae fere populum unum aequaret. Vix credibile erat passuros esse tot viros se cum specie ludibrii vulnerari. Ita merito timendum erat ne magnum tumultum excitaret in familia tranquilla: imo ne uno impetu maior pars servorum adversus eum insurgeret: fretus tamen Dei verbo, rem impossibilem strenue aggreditur. Deinde videmus quam probe instituta eius domus fuit: quod non vernae modo, sed extranei homines, et pecunia empti, molestum et carnis sensu pudendum vulnus placide excipiant. Apparet igitur sedulo curasse Abraham ut paratos ad officium haberet. Et quoniam ipse sub sancta disciplina eos habuit, mercedem tulit suae diligentiae, quod tam faciles in re plus quam ardua expertus est. Sic hodie rem factu impossibilem praecipere Deus videtur, quum vult passim toti mundo evangelium suum praedicari, ut a morte in vitam restituat. Videmus enim quanta sit omnium fere pervicacia, quam multis et quam validis machinis obsistat Satan: ut ipsis denique principiis obstructae sint omnes viae: praestare tamen singulos officium docet, nec impedimentis cedendum: tandem conatus nostros et labores successu, qui nondum apparet, minime frustrabitur.

CAPUT XVIII.

1. *Deinde visus est illi Iehova in querceto Mamre, quum ipse sederet in ostio tabernaculi, quando incalescebat dies.* 2. *Et elevavit oculos suos, et vidit, et ecce tres viri stabant iuxta eum: et vidit, et cucurrit in occursum eorum ab ostio tabernaculi, et incurvavit se super terram.* 3. *Et dixit: Domine mi, si nunc inveni gratiam in oculis tuis, ne nunc transeas a servo tuo.* 4. *Tollatur nunc parum aquae, et lavate pedes vestros et considite sub arbore.* 5. *Et capiam buccellam panis, et fulcite cor vestrum, postea transibitis: quia idcirco transiistis ad servum vestrum. Et dixerunt: Sic facias quemadmodum loquutus es.* 6. *Itaque festinavit Abraham ad tabernaculum ad Sarah, et dixit: Festina, tria sata farinae similae consperge, et fac subcinericios panes.* 7. *Et ad boves cucurrit Abraham, et tulit vitulum tenerum et bonum, et dedit puero, et festinavit ut pararet eum.* 8. *Et*

tulit butyrum, et lac, et vitulum quem paraverat: et posuit ante eos: et ipse stabat iuxta eos sub arbore, et comederunt. 9. *Et dixerunt ad eum: Ubi est Sarah uxor tua? Et dixit: Ecce, in tabernaculo.* 10. *Et dixit: Revertendo revertar ad te secundum tempus vitae, et ecce, filius* erit *Sarah uxori tuae. Sarah autem audiebat in ostio tabernaculi, quod erat post eum.* 11. *Et Abraham et Sarah erant senes et provectae aetatis, desieratque esse ipsi Sarah via secundum mulieres.* 12. *Risit ergo Sarah intra sese, dicendo, postquam senui erit mihi voluptas? et dominus meus senuit.* 13. *Et dixit Iehova ad Abraham: Ut quid risit Sarah, dicendo: Num etiam vere pariam et ego senui?* 14. *Numquid*[1]) *abscondetur a Iehova quidquam? ad tempus revertar ad te secundum tempus vitae, et ipsi Sarah erit filius.* 15. *Et negavit Sarah dicendo: Non risi, quia timuit. Et dixit: Nequaquam, quia risisti.* 16. *Et surrexerunt inde viri, et respexerunt contra faciem Sedom: et Abraham ibat cum eis ut deduceret eos.* 17. *Tunc Iehova dixit: An ego celabo Abraham quod ego facio?* 18. *Et Abraham erit in gentem magnam et fortem, et benedicent sibi in eo omnes gentes terrae.* 19. *Quia novi eum: propterea praecipiet filiis suis, et domui suae post se, et custodient viam Iehovae, ut faciant iustitiam et iudicium, ut venire faciat Iehova super Abraham quod loquutus est super eum.* 20. *Itaque dixit Iehova: Clamor Sedom et Hamorah certe multiplicatus est, et peccatum eorum utique aggravatum est valde.* 21. *Descendam nunc, et videbo an secundum clamorem eius qui venit ad me, fecerint consummationem, et si non, sciam.* 22. *Et verterunt se inde viri et perrexerunt in Sedom: ipse vero Abraham adhuc stabat coram Iehova.* 23. *Et accessit Abraham, et dixit: Numquid etiam disperdes iustum cum impio?* 24. *Si forte fuerint quinquaginta iusti intra civitatem, numquid etiam disperdes, et non parces loco propter quinquaginta iustos qui sunt intra eam?* 25. *Absit tibi ut facias secundum rem hanc, ut mori facias iustum cum impio, et sit iustus sicut impius: absit tibi, an qui iudex est omnis terrae non faciet iudicium?* 26. *Et dixit Iehova: Si invenero in Sedom quinquaginta iustos intra civitatem, parcam toti loco propter eos.* 27. *Et respondit Abraham, et dixit: Ecce, nunc coepi loqui ad Iehovam, et sum pulvis et cinis:* 28. *Si forsitan defuerint de quinquaginta iustis quinque, numquid disperdes propter quinque totam civitatem? et dixit: Non disperdam si invenero ibi quadraginta et quinque.* 29. *Et addidit adhuc ut loqueretur ad eum, et dixit: Si forte inventi fuerint ibi quadraginta? Et dixit: Non faciam propter quadraginta.* 30. *Et dixit: Ne nunc sit ira Domino meo, et loquar: Si forte inventi fuerint ibi triginta? Et dixit: Non faciam si invenero ibi triginta.* 31. *Et dixit: Ecce, nunc coepi loqui ad Iehovam: Si forsitan inventi fuerint ibi viginti? et dixit: Non disperdam propter viginti.* 32. *Et dixit: Ne nunc sit ira Domino meo, et loquar tantummodo semel: Si forsitan inventi fuerint ibi decem? et dixit: Non disperdam propter decem.* 33. *Et perrexit Iehova quando finivit loqui ad Abraham, et Abraham reversus est ad locum suum.*

1. *Et visus est illi Iehova.* Incertum est dicatne Moses, postea rursus apparuisse Deum Abrahae: an priorem historiam contexens, alias circumstantias exprimat, quarum nondum facta erat mentio. Mihi tamen prius illud magis placet, quod Deus servi sui animum nova visione confirmaverit, sicut aliis subinde atque aliis adminiculis opus habet sanctorum fides. Fieri etiam potest ut in gratiam Sarae repetita fuerit promissio. Quid si Deus hoc modo gratiae magnitudinem ornare voluerit? Neque enim id satis magnifice pro dignitate extolli potest, quod promittitur Isaac, ex quo tandem mundo affulgeat redemptio et salus. Quidquid horum sit, videmus fuisse causam cur iterum promissus fuerit Isaac. De voce Mamre diximus capite decimo tertio. Verisimile est illic fuisse quercetum ubi propter loci commoditatem habitaverit Abraham.

2. *Et ecce tres viri.* Priusquam ad praecipuum caput descendat Moses, sancti viri hospitalitatem nobis describit: ac angelos nominat viros, quia humanis corporibus induti non aliud prae se ferebant quam se homines esse. Idque factum est consulto ut eos tanquam homines excipiens, caritatem suam probaret. Neque enim nostris officiis, quae vera sunt caritatis documenta, indigent angeli. Porro hospitalitas in illis praecipuum locum iure obtinet, quia non vulgaris est virtus, iuvare homines incognitos, a quibus nihil speratur mercedis. Solent enim ut plurimum homines, quum aliis se impendunt, mutuas vices captare: qui autem hospitibus et hominibus incognitis benignus est, gratuito se liberalem esse probat. Quare non parum laudis meretur Abrahae humanitas, quod homines sibi ignotos, a quibus nihil beneficii acceperat, et unde nulla spes erat mutuae gratiae, ultro invitat. Quid ergo spectavit Abraham? Nempe ut hospitum necessitati succurreret. Videt lassos ex itinere, calore etiam confectos esse non dubitat: reputat infestum viatoribus diei tempus: solari igitur et levare cupit qui sic laborant. Et certe ipse naturae sensus iuvandos maxime esse hospites dictat: nisi nos caecus amor nostri ad mercenaria potius officia impelleret. Nulli enim misericordia et auxilio digniores, quam quos vidimus tam amicis quam domesticis commodis destitui. Itaque et sanctum in primis olim habitum fuit ius hospitii apud omnes populos: nec probrum ullum magis detestabile quam ἄξενον

1) *In margine additur:* Vel, mirificum erit.

vel inhospitalem vocari. Belluina enim est crudelitas, superbe despicere qui ordinariis praesidiis nudati ad opem nostram confugiunt. Quaeritur tamen an ita promiscue solitus fuerit quoslibet excipere Abraham. Maior enim futurus erat concursus quam ut turbae satisfecisset. Respondeo (quae erat hominis prudentia) discrimen ab eo habitum fuisse inter hospites. Et certe invitatio quam hic refert Moses, aliquid habet non vulgare. Nec dubium est quin angeli in ore et habitu aliquid rarae dignitatis prae se tulerint, ut dignos non tantum cibo et potu, sed etiam honore statueret Abraham. Qui putant huius officii tam fuisse studiosum, quia edoctus esset a patribus angelos sub specie humana saepe versari in mundo, nimis argute philosophantur. Reclamat etiam apostoli autoritas (Heb. 13, 2), qui negat tam ab ipso quam a Lot cognitos primo fuisse angelos, quum putarent se hospitio excipere homines. Sic igitur habendum est, quum Abraham videret homines aspectu reverendos, et qui singularis praestantiae notas haberent, obviam fuisse progressum, honorifice salutasse, et rogasse ut quiescerent. Et tunc maior fuit integritas, ut posset minore periculo ius hospitale coli, quam nunc in tanta hominum perfidia. Itaque tam frequentes cauponae pravitatis nostrae testes sunt, factumque nostra culpa arguunt, ut praecipuum inter nos humanitatis officium obsoleverit.

Et incurvavit se. Hoc reverentiae symbolum in communi usu fuit apud Orientales. Quod vetusti quidam scriptores hinc mysterium elicere conati sunt, Abraham unum ex tribus quos viderat, adorasse, ideoque tres in uno Deo personas fide esse intuitum, quia frivolum est, et obnoxium sannis et calumniis, omittere satius est. Ante enim diximus exceptos fuisse angelos a sancto viro, ut officium praestare hominibus voluerit: quod autem eius benignitatem ornavit Deus, et hac mercede dignatus est ut angelos illi hospites offerret, id non ante agnovit quam se in fine prandii patefecissent. Humanus est igitur ac civilis honor quem illis exhibet. Quod autem unum peculiariter salutat, probabile est ideo factum esse quia prae aliis duobus excelluerit. Scimus enim angelos ut plurimum apparuisse cum capite suo Christo: itaque hic in tribus angelis unum designat Moses legationis principem.

3. *Ne nunc transeas.* Quod tam blande, imo suppliciter rogat Abraham, non dubium est quin faciat permotus ea, quam dixi, causa. Nam si obviis quibusque mactasset vitulos, statim immensis sumptibus exhausta eius domus fuisset. Eorum ergo virtuti et eximiis dotibus honorem habuit, ne Deum contemneret. Ita nec passim tam liberalis fuit ut erronibus vel aliis quibuslibet gregariis hominibus supplicaret, nec eum induxit ambitio ut erga tres istos solito benignius se effunderet: sed amor et studium donorum Dei, et virtutum quae in illis emicabant. Quod vero frustum panis tantum offert, non tantum vitandae iactantiae causa, beneficium quod erat daturus extenuat: sed quo facilius consilio eius et precibus obtemperent, ubi persuasi fuerint se non fore nimis graves ac molestos. Neque enim libenter sumptus vel laborem afferunt modesti homines. Lotio pedum illo saeculo, et in ea orbis plaga valde trita fuit: forte quod nudis pedibus inter summos calores iter facerent: optimum autem hoc erat levandae lassitudini remedium, si pedes calore adustos lavarent.

5. *Idcirco transistis ad servum vestrum.* Non intelligit consulto vel data opera venisse, ut hospitium quaererent: sed opportune id accidisse significat: ac si diceret, non fortuito in eum locum delapsos esse, sed Dei consilio et manu adductos. Ergo ad Dei providentiam refert quod tam commode in locum idoneum inciderint, ubi se paulisper reficiant, donec mitigetur calor solis. Porro quum certum sit ex sincero animi sensu ita loquutum esse Abraham, statuamus eius exemplo quoties nobis occurrunt fratres, qui nostro auxilio indigent, eos divinitus nobis offerri.

6. *Et festinavit Abraham.* Refertur Abrahae sedulitas in tractandis hospitibus: et simul ostendit Moses quam bene compositam domum habuerit. Denique paucis verbis pingit nobis pulchram oeconomiae figuram. Discurrit Abraham, partim ut mandet quod vult fieri, partim ut quod proprium est patrisfamilias exsequatur. Sara in tabernaculo se continet, non ut desidiae indulgeat, sed potius ut subeat ipsa quoque laboris partem. Praesto adsunt famuli ad obsequium. Haec est suavis bene moratae domus symphonia, quae tam repente exstare non potuit, nisi longo usu assuefacti ad rectam disciplinam singuli fuissent. Quod autem dicit Moses comedisse angelos, quaestionem parit. Sunt qui exponant comedentium speciem tantum praebuisse: quod commentum ex alio errore illis in mentem venit, quia non veris corporibus, sed tantum spectris imaginantur fuisse indutos. Atqui longe aliter (meo iudicio) res habet. Primum non fuit haec prophetica visio ubi oculis ingeruntur rerum absentium imagines, sed re ipsa venerunt angeli in domum Abrahae. Quare non dubito quin Deus, qui totum mundum ex nihilo condidit, et quotidie mirus est in formandis creaturis artifex, corpora illis ad tempus dederit in quibus iniunctum sibi munus peragerent. Sicuti autem vere ambularunt, loquuti sunt, et perfuncti aliis officiis: ita vere comedisse statuo: non quod esurirent, sed ut laterent usque ad tempus revelationis. Caeterum ut Deus quae in usum temporalem creata erant corpora, extemplo in nihilum redegit: ita nihil absurdi erit si dicamus

consumptum fuisse cibum una cum corporibus. Quemadmodum autem has quaestiones attingere utile est, nec ulla religio vetat: sic rursum nihil melius quam sobria solutione nos esse contentos.

9. *Ubi est Sara.* Hactenus passus est Deus Abraham praestare quod officii sui erat. Postquam vero eius caritati locum dedit, nunc se manifestare incipit in suis angelis. Quod Moses nunc tres loquentes inducit, nunc uni soli attribuit sermonem, ratio est, quia tres simul unius Dei personam referunt. Tenendum etiam memoria est quod nuper adduxi, uni dari principem locum, quia Christus, qui viva est patris imago, sub angeli forma patribus saepe apparuit: angelos autem quorum caput est, habuit comites. Quod autem de Sara interrogant, colligere inde licet rursus hic promitti Abrahae filium, quoniam illa prioris oraculi testis non fuerat.

10. *Revertendo revertar ad te.* Hieronymus vertit: Vita comite revertar: ac si Deus humano more loquens, dixisset: Revertar, si vixero. Sed absurdum esset, Deum qui iam magnifice potentiam suam praedicat, sermonem ab hominibus mutuari, ac si mortalis foret. Quaenam, obsecro, constaret insigni huic oraculo maiestas, ubi de aeterna mundi salute agitur? Probari igitur nullo modo potest sensus ille, qui promissionis vim et autoritatem prorsus enervat. Ad verbum est: Secundum tempus vitae: quod nonnulli de Sara exponunt, ac si dixisset angelus, tunc adhuc superstitem fore Saram. Sed rectius de foetu exponitur: promittit enim Deus se venturum iusto et legitimo pariendi tempore: ut Sara vitalis foetus mater fiat.

11. *Erant senes et provectae aetatis.* Hunc versum inserit Moses, ut sciamus merito Sarae visum fuisse incredibile quod dicebat angelus. Liberos enim promitti decrepitis senibus praeter naturam est. De Abraham tamen potest moveri quaestio: quum interdum viris ultimo senio ad gignendum adhuc robur suppetat: ac praesertim illo saeculo res non ita fuit infrequens. Sed Moses hic comparative loquitur: nam quia Abraham, quamdiu per aetatem vegetus erat, cum uxore vixerat sterilis: vix tunc potuit generare, quum iam esset fere semimortuus. Ismaelem quidem senex genuerat, sed praeter exspectationem. Nunc vero duodecimo post anno patrem ex vetula effoetaque muliere fieri posse, vix credibile erat. Praecipue tamen Moses in Sara insistit: quia ab ea maximum erat impedimentum. *Cessaverat*, inquit, *fieri Sarae secundum viam mulierum.* Quo genere loquendi verecunde menses notat qui mulieribus fluunt. Una autem cum fluxu menstruo desinit concipiendi facultas.

12. *Et risit intra se Sara.* Riserat etiam prius Abraham, ut proximo capite visum est: sed minime similis fuit amborum risus. Neque enim admiratione et laetitia effertur Sara ut Dei promissionem admittat: sed ut loquenti Deo fidem abroget, suam et mariti aetatem perperam eius verbo opponit. Neque tamen fallaciae aut vanitatis Deum ex professo insimulat: sed quia in rei intuitu defixa, quid possit naturaliter fieri, tantum expendit: mentem vero suam non attollit ad reputandam Dei potentiam, fidem loquenti Deo temere abrogat. Ita quoties Dei promissiones et opera proprio sensu et naturae legibus metimur, sumus in eum contumeliosi, quamvis nihil tale animis nostris insideat: quia non aliter suum illi honorem deferimus, quam dum eius verbo subiicimus quidquid obstaculi occurrit in coelo et in terra. Caeterum etsi excusanda non est Sarae incredulitas, non tamen directe repudiat Dei gratiam, sed pudore tantum et verecundia retinetur, ne protinus credat quod audit. Et verba etiam summam modestiam testantur. Pudicitiae enim signum est quod dicit: *Postquam consenuimus, daremusne operam rei venereae?* Quare notemus nihil minus fuisse Sarae propositum quam Deum facere mendacem: sed in eo tantum peccasse, quod usitato naturae ordini nimis affixa, Deo gloriam non dedit, ut quod mente concipere non poterat miraculum, ab eo speraret. Notanda etiam admonitio est quam inde colligit apostolus (1. Pet. 3, 6), quod Sara Abraham dominum suum vocat. Nam mulieres hortatur ut illius exemplo maritis sint obsequentes et morigerae. Multae quidem hunc maritis suis titulum non aegre concedunt, quos tamen imperioso suo fastu in ordinem cogere non dubitant: sed apostolus pro confesso sumit, Saram ex animi sensu testatam esse quid de marito sentiret: nec vero dubium est, quam verbo professa est modestiam, veris quoque officiis probasse.

13. *Et dixit Iehova.* Quia iam patefacta in angelis erat Dei maiestas, eius nomen exprimit Moses. Prius autem docuimus quo sensu ad angelum transferatur Dei nomen: ideo nunc repetere necesse non est: nisi quod semper notare operae pretium est, tam pretiosum esse Domino verbum suum ut se praesentem censeri velit, quoties per ministros suos loquitur. Deinde quoties se patribus manifestavit, Christum fuisse quasi intermedium, qui non tantum verbi respectu sustinet Dei personam, sed vere et essentialiter Deus est. Quia autem non humano iudicio dreprehensus fuerat risus Sarae, ideo diserte testatur Moses reprehensum fuisse a Deo. Atque huc pertinent circumstantiae, quod tabernaculum fuerit a tergo angeli, et Sara intra se, non coram aliis, riserit. Reprehensio autem ostendit cum incredulitate fuisse coniunctum Sarae risum. Neque enim leve subest pondus huic sententiae:

An Deo quidquam potest esse mirificum? Sed angelus Saram obiurgat quod Dei potentiam intra

sensus sui metas incluserit. Subest igitur antithesis inter immensam Dei virtutem, et inter angustum modulum, quem sibi ex carnis ratione fingebat Sara. Quidam vocem פלא occultum vertunt, quasi angelus significet Deum nihil latere: sed alius est sensus, quod scilicet non debeat ex hominum sensu aestimari Dei facultas. Neque enim mirum est in rebus arduis nos deficere vel succumbere difficultatibus: sed longe alia est Dei ratio, qui e sublimi despicit quae nos altitudine sua deterrent. Nunc videmus quale fuerit peccatum Sarae, quod scilicet iniuriam fecerit Deo, non agnoscens inaestimabilem eius potentiam. Et sane ita res habet, spoliari Deum sua virtute a nobis, quoties eius verbis diffidimus. Videtur primo adspectu Paulus frigide laudare Abrahae fidem, quum dicit non considerasse corpus suum emortuum, sed dedisse gloriam Deo: quia persuasus fuerit posse implere quod promiserat (Rom. 4, 19). Atqui si prope excutimus diffidentiae fontem, reperiemus ideo nos dubitare de eius promissis, quia de eius potentia maligne detrahimus. Nam simul atque occurrit aliqua maior difficultas, quasi nobis fabulosum est quidquid promisit Deus, imo simul ac loquitur, perversa ista cogitatio se insinuat: Quomodo fiet quod promittit? Talibus angustiis constricti et occupati, excludimus eius potentiam, cuius notitia mille mundos superat. In summa, gravissimam Deo iniuriam facit qui non plus ab eo sperat quam sensus sui modulo comprehendere potest. Interea coniungi debet verbum Domini cum potentia: nihil enim magis praeposterum quam inquirere quid possit Deus, posthabita eius voluntate. Ita se in profundum labyrinthum demergunt papistae, quum disputant de absoluta Dei potentia. Ergo nisi velimus absurdis deliriis implicari, praecedat verbum instar lampadis oportet, ut individuo inter se nexu cohaereant eius potentia et voluntas. Hanc regulam nobis praescribit apostolus, quum dicit: Certo persuasus sum, quod qui promisit, potens sit etiam praestare (Rom. 4, 21): Iterum promissionem repetit angelus, quod *secundum tempus vitae*, aut viventis, venturus sit, hoc est, anno vertente, ubi maturum pariendi tempus advenerit.

15. *Et negavit Sara.* Alterum Sarae peccatum, quod risum suum mendacio tegere ac sepelire conata est. Neque tamen obstinatae malitiae fuit ista excusatio, quemadmodum hypocritae effugia captare solent, ut sui maneant similes usque in finem. Diversus fuit Sarae affectus: nam quum propriae eam stultitiae poeniteat, metu tamen perculsa se fecisse negat quod Deo displicere sentit. Unde colligimus quanta sit naturae nostrae corruptela, qua fit ut Dei timor virtutum omnium caput, in vitium degeneret. Notandum porro est unde timor, cuius meminit Moses, Sarae animum repente subierit: nempe quia Deus occultum eius peccatum detexerat. Videmus ergo ut Dei maiestas, dum serio a nobis sentitur, socordiam a nobis excutiat: praesertim autem ad hunc sensum cogimur ubi tribunal conscendit Deus, et peccata nostra in lucem profert.

Nequaquam, sed risisti. Non multis verbis litigat angelus, sed praecise falsam negationem refutat. Hinc discamus nullo nos profectu tergiversari, ubi a Domino arguimur: quia nos uno statim verbo iugulabit. Cavendum ergo ne imitemur eorum petulantiam qui vanis coloribus Deo illudunt: et tandem irruunt in crassum eius contemptum. Utcunque enim dissimulet ad tempus, horribili tamen ista voce in capita nostra fulminabit: Non ita est ut obtenditis. In summa, non sufficit revereri Dei iudicium, nisi etiam peccata nostra ingenue et sine tergiversatione, vel ambagibus fatemur. Duplex enim damnatio eos omnes manet qui Dei iudicium effugere volentes, ad dissimulationis asylum se conferunt. Pura igitur afferenda est confessio, ut aperte damnati, veniam impetremus. Caeterum quod amica reprehensione contentus fuerit Deus, nec gravius ultus est duplex Sarae peccatum, hinc perspicimus ut comiter interdum suis indulgeat. Severius tractatus fuit Zacharias qui ad novem menses obmutuit (Luc. 1, 9). Sed nostrum non est perpetuam Deo legem praescribere, qui sicuti poenis suos ad resipiscentiam adducit, ita quoties visum est, nihil poenarum infligens, eos satis humiliat. In Sara quidem singulare misericordiae specimen edidit, quod illi omnia condonans, manere nihilominus voluit ecclesiae matrem. Interea notandum est quanto nobis satius sit nos coram ipso reos peragi, et convictos silere, quam nobis delitias facere in peccatis, quemadmodum bona pars mundi solet.

16. *Et surrexerunt viri illi.* Viros autem appellat Moses, quos aperte testatus est fuisse angelos. Sed nomen illis a forma quam induerant imponit. Neque tamen putandum est circumdatos fuisse humanis corporibus, sicuti Christus naturam nostram simul cum carne induit: sed Deus illos corporibus ad tempus induit, in quibus visibiles esse possent Abrahae, et familiariter cum eo loqui. Duxisse autem eos dicitur Abraham, non officii humani causa, quemadmodum initio eos exceperat: sed ut debitum honorem angelis praestaret. Frivolum enim est quod divinant quidam creditos fuisse ab eo Dei prophetas, qui propter verbum exsularent. Prorsus sciebat angelos esse, quemadmodum mox clarius videbimus. Sed in via prosequitur quos retinere non audet.

17. *An ego celabo Abraham.* Quod Deus quasi de re dubia consultat, id facit in hominum gratiam: quid enim facturus esset, iam ante decreverat. Sed voluit Abraham hoc modo ad reputandas excidii Sodomae causas reddere magis attentum. Duas

autem rationes affert cur suum consilium, antequam exsequatur, patefacere ei velit. Prior est, quod iam ipsum dignatus sit singulari honoris privilegio: secunda, quod ad posteros erudiendos id futurum sit utile ac frugiferum. Ergo hoc verbo revelationis scopus et usus breviter notatur.

18. *Et Abraham erit in gentem magnam.* Hebraice habetur, Et essendo erit: sed copula in adverbium causale resolvi debet. Nam haec est ratio quam attigimus, quod Deus horribilis suae in Sodomitas vindictae conscium facere velit servum suum, quia peculiaribus ipsum donis ante alios omnes ornaverat. Sic enim continuat sua beneficia erga fideles, imo auget, ac priora novis recentibusque subinde cumulat. Atque in hunc modum quotidie nobiscum agit. Quid enim causae est cur assiduo tenore innumeras nobis gratias conferat, nisi quia semel nos paterno amore complexus, se ipsum abnegare non potest? ideoque se ipsum in nobis suaque dona quodammodo honorat. Quid enim hic praeter gratuita sua dona commemorat? Ergo beneficentiae materiam ex se ipso, non ex Abrahae meritis sumit: neque enim aliunde Abrahae benedictio fluxit quam ex divino fonte. Discimus autem ex hoc loco, quod etiam experientia docet, peculiare esse ecclesiae privilegium, cognoscere quid sibi velint et quorsum spectent Dei iudicia. Deus quidem sceleribus poenas infligens, palam se re ipsa mundi iudicem probat: sed quia fortuito accidere omnia videntur, Dominus per verbum affulget filiis suis, ne cum incredulis caecutiant. Sic olim, quum manum suam ad omnes mundi plagas extenderet, in Iudaea tamen sacrum os suum continuit: hoc est, quum gentes omnes feriret cladibus et rebus adversis, solum tamen electum populum verbo admonuit per prophetas, earum se esse autorem: imo ante tempus fore praedixit, quemadmodum apud Amos (3, 7): An erit quidquam quod occultet Dominus servis suis prophetis? Meminerimus ergo Deum, ex quo beneficus erga nos esse coepit, nunquam fatigari, donec suas gratias alias aliis contexens, salutem nostram compleat. Deinde postquam nos semel adoptavit, et illuxit mentibus nostris per verbum suum, simul eiusdem verbi facem tenere ante oculos nostros accensam, ut iudicia et poenas scelerum, quas impii secure negligunt, fide consideremus. Ita fideles in reputandis omnium temporum historiis versari decet, ut de variis cladibus quae privatim et publice impiis acciderunt, semper iudicium ex scriptura faciant. Verum quaeritur an exponi Abrahae necesse fuerit Sodomae excidium antequam accideret. Respondeo, quoniam adeo hebetes sumus in operibus Dei reputandis, minime supervacuam fuisse hanc revelationem. Quamvis clamitet Dominus res adversas irae suae flagella esse, nemo fere auscultat: quia causas pravis imaginationibus carnis nostrae alio transferimus. Admonitio autem quae eventum praecedit, non ita nos torpere, nec fortunam vel aliud quodpiam figmentum divini iudicii loco imaginari patitur. Ita olim necesse fuit ut populum, licet ferreum, praedictiones magis afficerent quam si iam acceptis plagis fuissent a prophetis admoniti. Quare ex illis etiam generalem regulam sumere convenit, ne profectu careant quae quotidie cernimus Dei iudicia. Sodomam, dum adhuc integra est, ac suis delitiis suaviter vacat, Dominus perituram denunciat servo suo Abrahae. Hinc omnis dubitatio eximitur, non casu periisse, sed divinitus fuisse afflictam. Hinc etiam causa quae exprimitur, longe efficacius hominum animos pungat ac stimulet necesse est. Idem postea de aliis statuendum: nam etsi nobis quae facturus est non praedicit Dominus, vult tamen nos oculatos esse operum suorum testes, et eorum causas prudenter expendere: non autem confuso intuitu hallucinari, sicuti increduli, videndo non videntes, illorum finem pervertunt.

19. *Propterea praecipiet filiis suis.* Secunda ratio cur sui consilii participem facere velit Deus Abraham: quia non frustra nec inutiliter id se facturum praevideat. Simplex autem sensus est, admitti Abraham in consilium Dei, quia fideliter boni patris familias officium facturus sit in suis docendis. Hinc colligimus Abraham de Sodomae excidio non sua tantum unius causa certiorem esse factum, sed in gratiam generis sui. Quod diligenter notandum est: perinde enim valet haec sententia ac si Deus in Abrahae persona posteros omnes compellaret. Et certe non ideo suam voluntatem nobis Deus exponit ut nobiscum intereat eius cognitio, sed ut eius testes simus ad posteros, illique a nobis acceptam de manu (quod aiunt) in manum nepotibus tradant. Quare patres sedulo incumbere decet ut quod didicerunt a Domino filiis suis communicent. In hunc modum propaganda est nobis Dei veritas, ne sibi quisque privatim tantum sapiat, sed alii alios pro sua vocatione et fidei modo aedificent. Nec vero dubium est quin crassa ignorantia quae in mundo regnat, iusta sit ignaviae hominum ultio. Nam quum maior pars ad oblatam coelestis doctrinae lucem oculos claudat, plures tamen eam suffocant, nec transmittere curant ad filios. Iure ergo Dominus ut poenam sumat de mundi pigritia, pretiosum verbi sui thesaurum submovet. Ac notanda est particula *Post se*, qua docemur non modo curam nostrorum habendam esse quamdiu vivimus, ut eos regamus quasi in diem: sed dandam esse operam ut Dei veritas, quae aeterna est, post mortem nostram vivat ac vigeat: ut nobis mortuis superstes maneat sancta vivendi ratio. Hinc praeterea colligimus utiles esse cognitu historias quae ad incutiendum terrorem valent. Opus enim habet carnis nostrae securitas acribus stimulis quibus pungatur ad Dei ti-

morem. Atque hoc doctrinae genus ne quis tantum ad extraneos spectare putet, Dominus proprie destinat Abrahae filiis, hoc est ecclesiae domesticis. Insulsi enim sunt ac perversi interpretes qui fidem everti contendunt si terreantur conscientiae. Nam quum fidei nihil magis contrarium sit quam contemptus et torpor, optime cum gratiae praedicatione consentit ea doctrina quae homines subigit ad Dei timorem, ut afflicti et famelici ad Christum festinent.

Et custodient viam Iehovae. His verbis significat Moses non modo in hunc finem proponi Dei iudicium, ut expavescant qui sibi per socordiam placent in suis vitiis, atque hoc modo coacti ad Christi gratiam suspirent: sed ut fideles ipsi, qui iam praediti sunt Dei timore, magis ac magis in studio pietatis proficiant. Vult enim Sodomae exitium narrari, non tantum ut eiusdem vindictae metu impii ad Deum trahantur, sed etiam ut melius formentur in vera obedientia qui iam Deum colere coeperunt. Ita lex non tantum ad initium resipiscentiae valet, sed etiam ad continuos progressus. Quum addit Moses, *ut faciant iustitiam et iudicium,* breviter ostendit qualis sit via Domini cuius mentionem fecerat: quanquam non plena est definitio: sed ab officiis secundae tabulae per synecdochen breviter ostendit quid potissimum a nobis requirat Deus. Neque id scripturae insolens est, piae rectaeque vitae descriptionem petere ex secunda legis tabula: non quod pluris sit caritas quam Dei cultus: sed quia suam erga Deum pietatem probant qui recte et innoxie vivunt cum suis proximis. Iustitiae et iudicii nominibus aequitatem complectitur, qua tribuitur cuique quod suum est. Si distinguere placet, iustitia proprie vocatur rectitudo et humanitas, quam colimus cum fratribus nostris dum studemus omnibus benefacere, ab omni autem noxa, fraude et vi abstinemus. Iudicium vero est, miseris et oppressis manum porrigere, tueri bonas causas, dare operam ne debiles iniuste laedantur. Haec sunt legitima exercitia, quibus suos occupari Dominus iubet.

Ut venire faciat Dominus super Abraham quod loquutus est super eum. Significat Moses compotem promissae sibi gratiae fore Abraham, si suos erudiat in timore Domini, domumque suam probe gubernet. At sub unius hominis persona communis omnibus piis regula traditur: nam qui hac in parte torpent, abiiciunt, quantum in se est, vel supprimunt Dei gratiam. Ergo ut perpetua nobis duret ac posteris etiam supersit donorum Dei possessio, cavendum est ne torpore nostro intercidant. Falso tamen hinc colligeret quispiam sua diligentia efficere fideles ac mereri ut Deus quae promisit impleat. Trita enim loquendi ratio est scripturae hac voce *ut* consequentiam magis notare quam causam. Etsi enim sola Dei gratia salutem nostram inchoat et absolvit: quia tamen Dei vocationem sequendo cursum nostrum peragimus, dicimur etiam hoc modo salutem a Deo promissam consequi.

20. *Clamor Sodomae.* Hic clarius exponere incipit Dominus consilium suum Abrahae de quinque urbibus perdendis: quanquam Sodomam tantum et Gomorrham, quae aliis magis famosae erant, nominat. Prius vero quam poenae faciat mentionem, scelera in medium producit, ut sciat Abraham iure plecti qui perduntur: alioqui historia ad eruditionem non spectaret. Sed hinc peccandi metus, quum sentimus hominum culpa iram Dei provocari. Dicit clamorem pro scelerum gravitate multiplicatum fuisse: quia utcunque sibi impunitatem promittant impii mala sua tegendo, et cum silentio et quiete ferantur ab hominibus, peccatum tamen in auribus Dei alte sonare necesse est. Ergo haec loquutio significat facta omnia nostra, quorum putamus sepultam esse memoriam, ad Dei tribunal proferri: imo sponte poscere vindictam, quamvis nemo sit qui accuset:

21. *Descendam nunc.* Quia hoc singulare fuit exemplum irae Dei, quod Deus celebrari per omnes aetates voluit, et in scriptura passim inculcat: ideo quae in divinis iudiciis reputanda sunt, diligenter exprimit Moses, quemadmodum hoc loco moderationem ipsius Domini commendat, quod non statim fulminet adversus impios, nec statim vindictam suam praecipitet: sed ubi res penitus sunt deploratae, tunc demum exsequatur quam suspensam diu tenuit poenam. Neque frustra Dominus composito et recte temperato ordine ad poenas se progredi testatur: quia quoties nos castigat iusto severius nobiscum agere eum putamus: imo quum mira tolerantia nos exspectet, donec ad ultimum impietatis venerimus, et obstinatior sit nostra malitia quam ut amplius parcendum sit, de nimia tamen rigoris festinatione conquerimur. Ergo quasi in illustri tabula suam in nobis ferendis aequitatem depingit, ut sciamus nunquam eum nisi maturis sceleribus ad poenas exigendas prorumpere. Iam si Sodomam ex adverso respicias, horribile illic occurrit stuporis exemplum. Perinde enim ac si nihil sibi foret negotii cum Deo, insultant Sodomitae: exstincto boni et mali sensu, pecudum instar in omni genere foeditatis se provolvunt, perinde ac si nunquam reddenda esset vitae ratio, sibi in vitiis adulantur. Quoniam hic morbus saeculis omnibus nimium grassatus est, ac hodie plusquam vulgaris apparet: hanc circumstantiam notare operae pretium est, quo tempore sibi, excusso Dei metu, indulgent Sodomitae, ac impune sibi fore promittunt quidquid peccarint, Deum capere de illis perdendis consilium: et tumultuoso scelerum clamore excitatum, descendere in terram, quo tempore illi altum somnum

dormiunt. Quare si quando Deus sua iudicia differt, ne ideo putemus nobis melius esse: sed antequam scelerum nostrorum querimoniae eius aures fatigent, minis eius expergefacti, mature ad eum placandum properemus. Quoniam autem talis Dei tolerantia a nobis comprehendi non potest, eum humano more loquentem inducit Moses.

Fecerunt consummationem. Nomen hebraicum כלה quod hic usurpat Moses, tam perfectio est vel finis cuiusque rei quam consumptio. Ideo Hieronymus vertit: Si opere compleverint. Nec vero dubito quin significet Moses venisse Deum, ut inquirat an ad summum cumulum conscenderint peccata: quemadmodum prius dixit nondum completas esse iniquitates Amorrhaeorum. Summa est igitur, visurum esse Dominum sintne prorsus deplorati, ut qui ad extremum malorum se proiecerint: an vero sint adhuc in medio cursu, unde revocari queant ad sanam mentem: quia funditus perdere nolit istas urbes, si quo modo sanabilis sit eorum malitia. Alii vertunt: Si ita fecerint, iam adest ultimus interitus: sin minus, videbo quatenus sint puniendi. Sed prior ille sensus melius quadrat.

22. *Et Abraham adhuc ipse stabat.* Primum dicit Moses viros ulterius progressos esse, significans sermone finito valedixisse Abrahae, ut domum rediret. Deinde subiicit, Abraham stetisse coram Domino, ut solent qui dimissi non statim abeunt, eo quod aliquid adhuc dicendum vel agendum restet. Et scire Moses, quum de itinere fit mentio, angelis hominum nomen attribuit: Abraham vero non dicit coram hominibus stetisse, sed coram facie Dei: quia tametsi oculis cernebat hominum species, fide tamen Deum intuebatur. Et verba eius satis demonstrant non loquutum esse quasi cum homine mortali. Unde colligimus, praepostere a nobis fieri si nos externa symbola, quibus se Deus repraesentat, morentur vel impediant quominus recta ad eum tendamus. Natura quidem propensi sumus ad hoc vitium: sed eo magis luctandum est ut fidei sensu ad Deum ipsum evehamur, ne externa signa in mundo nos retineant. Porro accessit ad Deum Abraham reverentiae causa. Neque enim se contentiose opponit, quasi ius intercessionis habeat: sed tantum suppliciter deprecatur: et singulae voces quanta fuerit sancti viri humilitas et modestia ostendunt. Fateor quidem sanctos interdum carnis sensu abreptos sibi non temperasse quin oblique saltem Deo obstreperent: sed hic Abraham nonnisi reverenter Deum compellat, nec quidquam illi excidit reprehensione dignum. Videndum tamen quo affectu impulsus fuerit Abraham, ut suas pro Sodomitis preces interponeret. Quidam putant de unius nepotis salute magis fuisse anxium, quam Sodomam et reliquas urbes curasse: verecundia tamen retentum, ne magno populo neglecto, unum hominem nominatim sibi dari posceret. Atqui minime probabile est tali simulatione abusum esse. Ego certe communi erga quinque populos misericordia tactum esse non dubito, ut deprecator accederet. Quod si omnia expendimus, magnas habuit causas cur id faceret. Nuper illos eripuerat ex hostium manu: nunc repente delendos esse audit. Coniicere poterat bellum illud temere esse susceptum, victoriam suam divinitus esse maledictam, quasi Deo invito pro indignis et sceleratis arma sumpsisset: potuit his cogitationibus non leviter torqueri. Ad haec creditu difficile erat, tam ingratos esse omnes ut nulla recentis liberationis memoria apud eos vigeret. Atqui fas illi non fuit uno verbo cum Deo disputare, postquam audierat quid illi statutum foret. Quid enim meriti sint homines, et quam severe eos tractari expediat, unus ille optime novit. Cur ergo non acquiescit Abraham? cur sibi aliquos Sodomae iustos esse fingit, quibus neglectis Deus confuso impetu ad saeviendum prosiliat? Respondeo, sensum humanitatis, quo permotus fuit Abraham, Deo placuisse. Primum, quia totam illi cognitionem, ut decet, permittit. Deinde, quia tantum solatii petendi causa, sobrie et submisse interrogat. Quod tantae multitudinis interitum exhorret, nihil mirum. Videt homines ad imaginem Dei creatos: sibi persuadet in illa ingenti turba paucos saltem esse integros, vel non omnino improbos et malitiae deditos. Quod ergo ad veniam impetrandam valere existimat, Deo obiicit. Videtur tamen perperam facere quod impunitatem malis postulet in gratiam bonorum. Cuperet enim Deum loco parcere, si quinquaginta illic bonos inveniat. Respondeo, non usque eo extendi preces Abrahae, ne Deus flagellis suis attingat urbes illas, sed tantum ne funditus illas perdat: ac si dixisset: Domine, utcunque ultionem sumas de impiis, annon aliquod domicilium iustis relinques? Cur funditus periret ista regio, quamdiu restabunt incolae a quibus habitetur? Non ergo petit Abraham ut impii bonis permixti manum Dei effugiant: sed tantum ut Deus publicam de gente tota poenam sumens, ab exitio tamen bonos qui residui erunt eximat.

23. *Numquid etiam disperdes iustum?* Certum quidem est, dum corpus aliquod populi Deus castigat, saepe in easdem involvi poenas bonos cum reprobis. Sic Daniel, Ezechiel, Esdras, et similes qui pure Deum in patria colebant, quasi violenta procella in exsilium abrepti sunt: quum tamen dictum foret, Evomet terra habitatores suos propter eorum scelera (Levit. 18, 25). Sed quum ita communiter irasci in speciem omnibus videtur Deus, ad finem referre oculos decet, qui longe alios ab aliis discernit. Nam si agricola tritici grana, quae simul cum palea boum pedibus calcantur, vel percutiuntur flagello, segregare in horreum novit, longe melius

fideles suos, postquam ad tempus castigaverit, ab impiis (qui veluti sunt inutiles quisquiliae) colliget, ne simul pereant: imo tandem eventu ipso probabit se perditos noluisse quos poenis sanabat. Tantum enim abest ut ad perdendum ruat, quoties suos temporalibus poenis subiicit, ut potius medicinam afferens, eorum salutem procuret. Ego vero non dubito quin Deus ultimum interitum Sodomae denunciasset: atque hoc sensu nunc excipiat Abraham, minime consentaneum esse ut eadem pariter ruina iusti cum impiis concidant. Nihil tamen absurdi erit si dicamus Abraham, quod bene speraret de malorum resipiscentia Deum rogasse ut illis parceret: quemadmodum saepe contingit ut paucorum respectu Deus clementer populum aliquem tractet. Scimus enim mitigari publicas poenas, quia Dominus suos benigne paternoque oculo respicit. In eundem sensum accipi debet ipsius Dei responsio: *Si in medio Sodomae invenero quinquaginta iustos toti loco propter eos parcam.* Neque tamen hic perpetua lege se Deus obstringit, ne liceat, quoties ita visum fuerit, impios etiam iustis coniunctos ad poenam trahere. Atque ut ostendat liberam sibi esse iudicandi potestatem, non semper aequabilem in hac parte modum servat. Qui Sodomae parsurus erat propter decem iustos, hanc se veniam Ierosolymae daturum negat (Matth. 11, 24). Sciamus ergo Deum hic sibi necessitatem non imponere, sed ideo sic loqui, ut melius testatum faciat se non leviter prosilire ad perdendam urbem, cuius nulla portio sincera restabat.

25. *An iudex universae terrae non faciet iudicium.* Non admonet officii sui Deum: quemadmodum si quis iudici dicat: Vide quid ferat tuum munus, quid loco isto dignum sit, quid personae conveniat: sed a natura Dei ratiocinatur, impossibile esse ut quidquam inique designet. Eodem, fateor, loquendi modo saepe obmurmurant Deo impii: sed longe aliter Abraham. Quamvis enim miretur quomodo Sodomam delere cogitet Deus, in qua persuasus est aliquem esse bonorum hominum numerum: retinet tamen principium istud, fieri non posse ut Deus qui iudex est mundi, et natura aequitatem amat, imo cuius voluntas lex est aequi et recti, vel minimum deflectat a iustitia. Interim hanc sibi difficultatem, qua angitur, expediri cupit. Sic quoties diversae tentationes in animis nostris confligunt, et aliqua repugnantiae species in Dei operibus occurrit, modo fixa maneat de iustitia eius persuasio, quae nos excruciant angustias in eius sinum effundere licebit, ut nodos insolubiles nobis solvat. Videtur Paulus ex hoc loco responsionem sumpsisse, qua eorum blasphemiam compescit qui Deum impietatis insimulant. Numquid iniquus est Deus? absit: quomodo enim apud eum iniustitia qui mundum iudicat? ad Rom. cap. 3, 5. 6. Inter iudices terrenos non semper valeret haec ratio: quos subinde vel errore falli, vel gratia flecti, vel odio accendi, vel corrumpi muneribus, vel aliis modis ad iniustitiam traduci contingit. Sed quia nihil istorum in Deum cadit, cui naturaliter competit mundum iudicare, sequitur nihilo magis deduci ab aequitate Deum posse quam abnegare se ipsum ne sit Deus.

27. *Et sum pulvis.* Ita praefatur Abraham obtinendae veniae causa. Quid enim est mortalis homo ubi cum Deo confertur? Fatetur ergo se nimis audacem esse, qui tam familiariter Deum interrogat: id tamen eius indulgentia sibi concedi petit. Notandum est, Abraham quo propius ad Deum accessit, eo melius sentire quam misera sit et abiecta hominum conditio. Solus enim est gloriae Dei fulgor qui homines stulta et ebria sui fiducia exutos pudore confundit, et penitus humiliat. Quisquis itaque sibi aliquid esse videtur, in Deum convertat oculos, ac protinus se nihil esse fatebitur. Caeterum non oblitus erat Abraham se anima immortali praeditum esse: sed quod maxime contemptibile est elegit, quo se omni dignitate exinaniat. Videtur tamen sophistice cum Deo ludere Abraham, quum paulatim ex primo numero diminuens, usque ad sextam interrogationem procedit. Respondeo, potius turbati animi fuisse hunc sermonem. Primum anxie laborat pro Sodomitis: quare nihil omittit quod ad suam sollicitudinem placandam facit. Quum tam comiter illi subinde respondeat Dominus, sciamus non fuisse importunum nec molestum. Quod si pro Sodomitis deprecans, usque ad sextum votum placide exauditus fuit, multo minus uniuscuiusque preces reiiciet Dominus quae pro ecclesia fundentur ac fidei domesticis. Porro in eo quoque refulget Abrahae humanitas, quod tametsi Sodomam foedissimis corruptelis refertam sciat, inducere tamen in animum non potest, omnes scelerum contagione esse infectos: quin potius in aequitatem propendet, ut in magna turba latere putet aliquos probos. Est enim hoc horribile portentum, sic per totum corpus grassari scelerum colluviem, ut nullum membrum purum maneat. Sed docemur hoc exemplo quam impotenter grassetur Satan, ubi semel invaluit peccati dominatio. Nec certe mirum est, quum tanta sit hominum in vitia propensio, tam lubrica facilitas, alios ab aliis corrumpi, donec ad singulos serpat contagio. Nihil ergo magis periculosum quam agere ubi regnat publica scelerum licentia: imo nulla est tam pestifera lues quam ea morum corruptio cui nec leges, nec iudicia, nec alia remedia obsistunt. Quanquam autem foedissimum crimen quod Sodomae regnabat proximo capite exprimet Moses: tenendum tamen est quod docet Ezech. 16, 48. 49 non statim ad tam exsecrabile flagitium prolapsos fuisse Sodomitas: sed initio illic regnasse luxum ex saturitate panis: deinde sequutam esse

superbiam et crudelitatem. Tandem quum in sensum reprobum coniecti essent, in belluinas quoque libidines praecipites acti sunt. Ergo si extremum hunc furorem horremus, colenda nobis est temperantia et frugalitas: semperque timendum ne redundans victus copia nos ad luxuriam impellat: ne propter opes superbia intumescant animi, ne delitiae ad libidinum intemperiem nos sollicitent.

CAPUT XIX.

1. *Et venerunt duo angeli in Sedom vesperi, Lot autem sedebat in porta Sedom: et vidit Lot et surrexit in occursum eorum, et incurvavit se facie super terram.* 2. *Et dixit: Ecce, nunc domini mei declinate obsecro ad domum servi vestri, et pernoctate, et lavate pedes vestros: et mane surgetis, et pergetis in viam vestram. Et dixerunt: Nequaquam, sed in platea pernoctabimus.* 3. *Et vehementer compulit eos, et declinaverunt ad eum, veneruntque ad domum eius: et fecit eis convivium, et infermentata coxit et comederunt.* 4. *Antequam dormirent, viri civitatis viri Sedom gyro cinxerunt domum a puero usque ad senem, omnis populus ab extremo.* 5. *Et vocaverunt Lot, et dixerunt ei: Ubi* sunt *viri qui venerunt ad te nocte? educ eos ad nos, et cognoscemus eos.* 6. *Et egressus est ad eos Lot ad ostium, et ostium clausit post se.* 7. *Et dixit: Ne quaeso fratres mei malefaciatis.* 8. *Ecce, nunc mihi sunt duae filiae, quae non cognoverunt virum, educam nunc eas ad vos, et facite eis sicut bonum erit in oculis vestris, tantum viris istis ne faciatis quidquam, eo quod venerunt in umbram tigni mei.* 9. *Verum dixerunt: Accede huc. Dixerunt praeterea: Unus venit ad peregrinandum, et iudicabit iudicando? nunc magis malefaciamus tibi quam ipsis. Et vim fecerunt in virum ipsum Lot valde: et appropinquaverunt ut frangerent ostium.* 10. *At miserunt viri manum suam, et introduxerunt Lot ad se in domum, et ostium clauserunt.* 11. *Viros autem qui erant ad ostium domus, percusserunt caecitate, a minimo usque ad maximum, et laboraverunt ut invenirent ostium.* 12. *Et dixerunt viri ad Lot: Adhuc est aliquis tibi hic? generum, et filios tuos, et filias tuas, et omnia quae sunt tibi in civitate, educ de loco:* 13. *Quia disperdimus nos locum hunc, eo quod crevit clamor eorum coram Iehova, et misit nos Iehova ad perdendum eum.* 14. *Et egressus est Lot, et loquutus est ad generos suos qui acceperant filias eius, et dixit: Surgite, egredimini de loco isto, quia disperdit Iehova civitatem: et fuit sicut ludens in oculis generorum suorum.* 15. *Quum vero aurora ascendisset, instabant angeli ipsi Lot, dicendo: Surge, cape uxorem tuam, et duas filias tuas quae adsunt, ne forte pereas in punitione civitatis.* 16. *Et tardabat, et apprehenderunt viri manum eius, et manum uxoris eius, et manum duarum filiarum eius, eo quod parceret Iehova ei: et eduxerunt eum, et posuerunt eum extra urbem.* 17. *Et fuit, quum eduxissent ipsi eos foras, dixit: Evade pro anima tua, ne respicias post te, nec stes in tota planitie: in monte serva te, ne forte pereas.* 18. *Et dixit Lot ad eos: Ne quaeso Domini mei.* 19. *Ecce, nunc invenit servus tuus gratiam in oculis tuis, et magnificasti misericordiam tuam quam fecisti mecum, ut vivificares animam meam: at ego non potero servare me in monte, ne forte haereat mihi malum, et moriar.* 20. *Ecce, nunc civitas ista propinqua, ut fugiam illuc, et est parva, evadam nunc illuc: numquid non parva est, et vivet anima mea?* 21. *Et dixit ad eum: Ecce, suscepi faciem tuam etiam in hoc, ut non subvertam civitatem, ut loquutus es.* 22. *Festina, serva te illuc: quia non potero facere quidquam donec ingrediaris illuc: idcirco vocavit nomen civitatis Sohar.* 23. *Sol egressus est super terram, et Lot ingressus est Sohar.* 24. *Et Iehova pluit super Sedom et super Hamorah sulphur et ignem a Iehova e coelis.* 25. *Et subvertit civitates istas, et omnem planitiem, et omnes habitatores urbium, et germen terrae.* 26. *Et respexit uxor eius post eum, et effecta est statua salis.* 27. *Et surrexit Abraham mane ad locum ubi steterat coram Iehova.* 28. *Et respexit super faciem Sedom et Hamorah, et super omnem faciem terrae planitiei: et vidit, et ecce, ascendebat fumus terrae sicut fumus fornacis.* 29. *Et fuit, quum disperderet Deus urbes planitiei, recordatus est Deus Abraham, et emisit Lot e medio subversionis, quando subvertit civitates, in quarum una habitabat Lot.* 30. *Et ascendit Lot de Sohar, et habitavit in monte, et duae filiae eius cum eo: quia timuit habitare in Sohar, et habitavit in spelunca, ipse et duae filiae eius.* 31. *Et dixit primogenita ad minorem: Pater noster senex est, et vir non est in terra, ut ingrediatur ad nos secundum morem universae terrae.* 32. *Veni, potum demus patri nostro vinum, et dormiamus cum eo, et vivificemus de patre nostro semen.* 33. *Et potum dederunt patri suo vinum, nocte ipsa: et ingressa est primogenita, et dormivit cum patre suo, qui non cognovit, quando dormivit ipsa, nec quando surrexit ipsa.* 34. *Et fuit postridie, dixit primogenita ad minorem: Ecce, dormivi heri sero cum patre meo, potum demus ei vinum etiam hac nocte: et ingredere, dormi cum eo, et vivificemus de patre nostro semen.* 35. *Et potum dederunt etiam nocte ipsa patri suo vinum: et surrexit minor, et dormivit cum eo, nec cognovit quando dormivit ipsa nec quando surrexit ipsa.* 36. *Et conceperunt duae filiae Lot de patre suo.* 37. *Et peperit primogenita filium, et vocavit nomen eius Moab: ipse est pater Moab usque ad diem hanc.* 38. *Et minor etiam ipsa peperit filium, et vocavit nomen eius Ben-hammi: ipse est pater filiorum Hammon usque ad diem hanc.*

Et venerunt duo angeli in Sedom. Quaeritur cur unus ex tribus angelis subito dispareat, duo tantum in Sodomam veniant. Iudaei (ut sunt audaces in comminiscendis fabulis) unum venisse nugantur ad perdendum locum: alterum, qui Lot servaret. Verum ex contextu Mosis apparet illud esse frivolum: quia ambos videbimus liberationis fuisse ministros. Simplicius est quod prius adduxi, hoc fuisse Abrahae peculiaris gratiae loco concessum, ut Deus non modo e media angelorum turba duos ad eum mitteret, sed familiarius se illi patefaceret in filio suo. Unus enim (ut vidimus) principem locum, ut dignitate superior, obtinuit. Quanquam autem Christus semper fuit mediator, quia tamen magis obscure ipsi Lot patefactus quam Abrahae, tantum duo angeli Sodomam venerunt. Quod Moses narrat, Lot circa vesperam in porta urbis sedisse, multi ex quotidiano more fecisse contendunt, ut hospites ad se reciperet: Quia tamen causam subticet Moses, illud pro certo asserere temerarium foret. Fateor quidem non sedisse ut ignavi homines solent: sed non minus probabilis est coniectura, venisse obviam suis pastoribus, ut cogendis pecoribus adesset. Hospitalem quidem fuisse clare demonstrat tam comis invitatio quae a Mose describitur: cur tamen substiterit tunc in porta urbis, incertum est: nisi quod benefaciendi occasionem praetermittere noluit, quum oblati essent hospites, quibus impendere officia sua posset. Reliqua petantur ex proximo capite.

2. *Nequaquam, sed in platea.* Non statim assentiuntur angeli, quo melius sancti viri affectum explorent. Neque enim praebendae tantum coenae causa domum eos erat ducturus, sed ut a civium vi et iniuriis tuendos susciperet. Perinde ergo agunt angeli, ac si tutum esset in via publica dormire: atque ita perditam totius populi nequitiam scire se dissimulant. Nam si ideo clauduntur urbium portae ut ferarum hostiumque incursus arceatur, quam indignum est atque absurdum gravioribus periculis intus esse expositos qui illic degunt? Ergo ad exaggerandum populi scelus ita loquuntur angeli. Lot autem angelos cogendo ad se venire, ut a communis gentis petulantia eos protegat, melius ostendit quantae sibi curae sint hospites, ne quid probri aut iniuriae patiantur.

3. *Et fecit eis convivium.* Hoc verbo et aliis sequentibus notat Moses angelos solito lautius fuisse tractatos: neque enim sic Lot cum omnibus indifferenter agebat. Sed quum ex dignitate oris et habitus coniiceret homines esse non gregarios, placentas coxit, et liberale paravit convivium. Iterum dicit Moses angelos comedisse: non quod haberent opus, sed quia coelestis naturae manifestandae nondum maturum erat tempus.

4. *Antequam dormirent.* Hic in uno facinore Moses vivam Sodomae effigiem ante oculos proponit. Hinc enim perspicuum est quam diabolicus in omne nefas fuerit eorum consensus, quod tam facile omnes ad teterrimam obscoenitatem conspirant. Quanta fuerit improbitas et protervia, inde patet, quod quasi exercitu collecto, hostiliter ad obsidendam domum Lot insurgunt. Quam caeca et immanis libido, quod sine pudore brutorum animalium instar concursant? quanta ferocia et crudelitas quod contumeliose minantur sancto viro et extrema quaeque intentant? Hinc etiam colligimus, non uno tantum vitio laborasse, sed proiectos fuisse ad omnem peccandi audaciam, ut nullus illis pudor reliquus fuerit. Et Ezechiel (sicut nuper retulimus) scite commemorat a quibus malorum initiis in extremam turpitudinem defluxerint (Ezec. 16, 49). Eodem etiam pertinet quod dicit Paulus (Rom. 1, 18), Deum ulcisci hominum impietatem, quum eos in tantam caecitatem proiicit ut per nefandas libidines vagentur, et dedecore afficiant sua corpora. Ubi autem excusso pudore laxata sunt fraena libidini, foedam et immanem barbariem mox sequi necesse est, ac multas scelerum species simul misceri, ut fiat plus quam deforme chaos. Quod si Sodomitas oppressit tam severa Dei ultio, ut furore excaecati, flagitiis omnibus se prostituerent: nobiscum certe vix mitius agetur, quorum eo minus excusabilis est impietas, quo clarius Dei veritas nobis patefacta fuit.

A puero usque ad senem. Multa subticet Moses quae lectori ultro venire in mentem possunt: quale est quod non meminit a quibus concitata fuerit multitudo. Verisimile autem est quaedam fuisse flabella: sed tamen hinc perspicimus quam voluntarii ad patrandum scelus fuerint, qui velut signo dato statim conveniunt. Ostendit etiam quam nullus fuerit pudor apud eos residuus: quia nec senes retinuit ulla gravitas, nec pueros modestia quae illam aetatem decet: denique abolitam fuisse omnem honesti curam, perversumque naturae ordinem significat, quum dicit, a puero usque ad senem convolasse ab extremis urbis partibus.

5. *Ubi sunt viri.* Tametsi in animo habebant turpiter hospitibus ad praeposteram libidinem abuti, verbo tamen aliud obtendunt. Quasi enim peccaverit Lot, dum homines incognitos in urbem admisit cuius ipse erat inquilinus, iubent ipsos coram produci. Quidam, *Cognoscere* exponunt rem habere, atque ita verterunt graeci interpretes. Sed ego alio sensu positum esse hoc verbum arbitror: ac si dicerent: Volumus scire quosnam tu hospites in urbem nostram inducas. Scriptura enim rem pudendam modeste hoc verbo notare solet. Petulantius ergo de nefando concubitu loquuti essent Sodomitae: verum tegendae suae nequitiae causa, hic imperiose cum sancto viro expostulant, quod ausus fuerit recipere homines ignotos. Hic tamen oritur

quaestio: nam si hoc modo solebant quoslibet hospites vexare Sodomitae: quid aliis factum fuisse dicemus? Lot enim non tunc primum hospitalis esse coeperat: illi autem semper fuerant libidinosi. Filias suas probro exponere paratus est Lot, ut hospites eripiat: quoties iam eas prostituere necesse fuerat, si non alio remedio placari poterat eorum rabies, qui viros ad stuprum flagitabant? Iam vero si tale instare periculum Lot novisset, hortandi potius erant hospites ut se mature subducerent. Meo quidem iudicio tametsi Lot urbis mores noverat, minime tamen suspicatus est quod accidit, ut impetum in aedes suas facerent: atque id videtur novum fuisse. Sed oportuit scilicet, quum ad habendum de populo illo examen missi essent angeli, in hoc detestabile facinus omnes prorumpere. Sic impii postquam diu in malitia sua secure exsultarunt, tandem furiose ruendo exitium suum momento accelerant. Voluit ergo Deus quum ad iudicium vocaret Sodomitas, quasi extremum sceleratae vitae actum edere: et spiritu vertiginis eos in scelus impulit, cuius atrocitas loci interitum longius differri non sineret. Quemadmodum enim sancti viri Lot hospitalitas insigni praemio ornata fuit, quod nesciens angelos hominum loco excepit, et convivas habuit domi suae: ita Deus graviore poena ultus est obscoenam aliorum libidinem, qui dum stuprum angelis inferre conati sunt, non tantum in homines fuerunt iniurii, sed sacrilego furore coelestem Dei gloriam violarunt quantum in se erat.

6. *Et egressus est ad eos Lot.* Quod Lot foras egreditur, seque periculo opponit, hinc apparet quanta fide coluerit sanctum ius hospitii. Rara sane virtus, quod hospitum salutem et honestatem praefert suae vitae, quia semel protegendos suscepit: haec tamen animi magnitudo requiritur a filiis Dei, ne sibi parcant ubi agitur officium et fides. Quamvis autem iam graviter obsessa domo sua laesus foret, blanditiis tamen mulcere studet feroces animos, dum suppliciter rogat ut a scelere supersedeant, et fratrum titulo eos dignatur. Apparet autem quam truculenta fuerit illorum immanitas, et quam violentus libidinis furor, dum tanta mansuetudine nihil flectuntur. Huc vero tendit tam belluini furoris descriptio, ut sciamus non ante sumptam fuisse de illis poenam quam dum ad extremum scelerum progressi essent. Meminerimus autem reprobos, ubi iusta Dei vindicta excaecati sunt, ruere quasi devotis animis per quodvis nefas: nec quidquam omittere, donec se Deo et hominibus prorsus exosos et detestabiles reddant.

8. *Mihi sunt duae filiae.* Sicuti non vulgarem laudem meretur constantia Lot, quod caput suum pro hospitum defensione opposuerit: ita nunc admixtum fuisse defectum narrat Moses, qui tantam eius virtutem aliqua macula adspersit. Consilio enim destitutus (ut in rebus perplexis fieri solet) illicitum remedium excogitat. Filias enim suas ad stuprum prostituere non dubitat, ut compescat indomitum populi furorem. Atqui mille potius mortes obeundae erant quam ineunda talis ratio. Sic tamen fere sunt sanctorum opera: quia nihil ab ipsis tam absolutum exit, quod non aliqua in parte claudicet. Urgetur quidem Lot extrema necessitate, nec mirum est quod filias suas stuprandas offert, dum videt sibi rem esse cum feris bestiis: inconsiderate tamen mali unius remedium quaerit ex altero malo. Quod eius culpam quidam extenuant, facile patior: reprehensione tamen non caret, quod malum malo compensat. Sed monemur hoc exemplo, ubi Dominus spiritu invictae fortitudinis nos instruxit, rogandum etiam esse ut spiritu prudentiae nos gubernet, nec unquam sanum iudicium, moderatamque rationem excuti nobis sinat. Tunc enim demum rite in officio pergemus, si in rebus turbatis composita mente cernemus quid liceat, quid factu opus sit et expediat: et praesenti animo quodvis discrimen subire parati erimus. Non enim minus periculosum est captandis pravis consiliis raptari huc et illuc mentes nostras, quam tumultuari metu. Redacti autem in ultimas angustias, Dominum precari discamus ut exitum aliquem aperiat. Alii diverso praetextu Lot excusant, quod filias suas sciverit minime expeti. Ego autem non dubito quin effugium quod illi primum occurrit quaerere volens, a via deflexerit. Hoc quidem extra dubium est, tametsi nondum disertis verbis professi erant Sodomitae quam turpi cupiditate aestuarent, Lot tamen ex quotidianis eorum flagitiis iudicium fecisse. Si quis absurdum esse obiiciat, totum populum duos viros ad stuprum captasse: respondeo, quia crimen illud consuetudine et usu sibi licitum esse fingebant, paucis instigantibus turbam fuisse concitatam: sicuti contingit ubi nullum habetur recti et iniusti discrimen. Quum dicit Lot *hac de causa subiisse tectum suum*, sensus est, sibi commissos esse a Domino, seque perfidiae reum fore, nisi protegere eos studeat.

9. *Facesse hinc.* Quod Lot tam dure cum suis precibus repellitur, quibus tamen ad sedandam eorum proterviam nihil aptius adduci poterat: hinc apparet quam indomitus fuerit huius gentis fastus. Ac primo quidem minantur, si intercedere pergat, peius mulctatum iri quam quos defendit. Deinde exprobrant, quod homo extraneus iudicis partes sibi sumat. Singulis autem verbis demonstrant qua turgeant superbia. Unum opponunt multitudini: ac si dicerent: Quo iure tu solus imperium tibi vendicas in totam urbem? Deinde se indigenas esse gloriantur, illum vero inquilinum. Talis est etiam hodie papistarum iactantia contra pios verbi ministros: paucitatem enim illis probri loco obiiciunt,

se autem numero longe praestare. Deinde longa successione superbiunt: ideoque ferendum non esse clamitant ut a novis hominibus arguantur. Verum quamlibet contumaciter luctentur impii, ne se rationi subiiciant, sciamus nonnisi in suam ruinam efferri.

10. *Et miserunt viri manum suam.* Iterum viros nominat Moses, non qui fuerint, sed quales visi fuerint, significans: etsi enim coelestem suam virtutem exserere incipiunt, nondum tamen declarant se angelos esse divinitus e coelo missos. Hic autem docet Moses, Dominum, quamvis ad tempus dissimulet dum in discrimine fideles versantur, nunquam tamen ipsos deserere quin manum in ipso (quod aiunt) articulo porrigat. Ita in servando Lot auxilium suum distulit, donec ad extrema ventum foret. Quietis ergo animis locum demus eius providentiae: quod vocationis nostrae proprium est, quodque ipse mandat, intrepide sequamur: quamvis nos periclitari sinat, tamen ostendet se nunquam fuisse nostri oblitum. Videmus enim, quia domum suam tegendis hospitibus Lot clauserat, vices illi rependi, quum angeli non modo aperta rursus ianua eum ad se recipiunt, sed oppositis divinae potentiae repagulis impios ab accessu prohibent. Nec vero (ut nuper attigi) humanum modo officium illi praestant, sed armati Dei virtute ad ferendam illi opem accedunt. Quod dicit Moses *percussos fuisse homines caecitate*, non sic accipias, quasi oculis privati vel capti fuerint: sed ita hebetatos esse eorum visus ut nihil discernerent. Illustrius autem fuit hoc miraculum quam si eruti prorsus illis vel confixi fuissent oculi: quia apertis oculis non secus ac caeci palpant, videndoque non vident. Simul exprimere voluit Moses quam ferrea fuerit illorum obstinatio: ianuam Lot non inveniunt: sequitur in ea quaerenda laborasse: atqui hoc modo furiose cum Deo bellum gerunt. Caeterum non semel hoc nec solis Sodomitis accidit: sed in reprobis quotidie impletur, quos Satan fascinat tanta amentia, ut forti Dei manu percussi stupida contumacia contra ire pergant. Atque huius rei ne longius petamus exemplum, videmus quam tremendis poenis ultus sit Deus vagas libidines: nec tamen mundus in certam perniciem quae ante oculos ingeritur, praefracta audacia ruere desinit.

12. *Habes hic quempiam.* Tandem quorsum venerint et quidnam facturi sint angeli denunciant. Tanta enim erat prostremi actus indignitas, ut Lot sentire iam deberet tolerabilem Deo non esse populum illum. Primo autem dicunt se venisse ad perdendam urbem: *quia multiplicatus fuerit clamor.* Quibus verbis significant non uno tantum scelere provocatum esse Deum: sed postquam diu illis pepercerit, nunc tandem immensa scelerum congerie prope coactum ad sumendas poenas descendere. Sic enim habendum est, quo plura peccata accumulant homines, eo altius surgere eorum malitiam, et propius ad Deum accedere, ut vindictam exposcat. Quare sicuti angeli Deum hactenus fuisse longanimem multaeque tolerantiae testantur: ita rursus significant qualis eos omnes exitus maneat qui congesta scelerum mole, quasi gigantum instar coelum oppugnaturi, maiori in dies audacia se efferunt. Excidii vero causam non tantum ideo memorant ut Lot iustitiae et aequitatis laudem Deo tribuat, sed ut metu perculsus ad migrationem magis festinet. Nam (quae carnis nostrae ignavia est) lente et frigide ad effugiendum Dei iudicium accingimur, nisi serio eius terrore incitati: ita Noah diluvii metu territus, ad fabricandam arcam studium suum applicuit. Interea angeli in spem erigunt sancti viri animum, ne trepidet, vel formidine occupatus, et saluti suae diffidens, tardior sit ad exitum. Neque enim eum modo salvum fore promittunt, sed ultro illi condonant suorum vitam. Dubitandum vero illi de sua vita non fuit quum, instar auctarii, alios quoque gratis sibi concedi videret. Quaeritur tamen cur suam gratiam offerre Deus voluerit ingratis hominibus, a quibus repudiatum iri noverat. Eadem de evangelii praedicatione moveri potest quaestio: neque enim ignorat Deus paucos fore salutis compotes, quam promiscue omnibus offerri iubet: sed ita magis inexcusabiles redduntur increduli, quum salutis nuncium respuunt. Ideo autem praecipue iubetur Lot spem liberationis suis deferre, quo maiore fiducia Dei gratiam amplexus, strenue citoque se ad discessum accingat, de salute sua non dubitans. Probabiliter autem colligitur ex hoc loco, nullos illi in urbe fuisse tunc filios: nam hortatu angelorum saltem conatus esset eos extrahere. Prius legimus amplam illi fuisse et numerosam servorum manum: sed hic quoniam libera tantum capita censentur, nulla fit eorum mentio: probabile tamen est aliquos fuisse cum eo egressos, qui annonam et aliquid supellectilis attulerint. Unde enim filiabus vinum in monte deserto, quod patri suo porrigerent, nisi quaedam asinis, vel camelis, vel plaustris advecta essent, de quibus Moses nihil meminit? Fieri tamen potest ut in magna turba multi cum Sodomitis perire maluerint, quam ad quaerendam salutem domino suo socii esse et comites. Sed haec quae spiritus Dei non patefecit, in medio relinquere praestat.

13. *Misit nos Dominus ut perdamus.* Docet hic locus, angelos tam irae Dei quam gratiae esse ministros. Nec obstat quod alibi proprie sanctis angelis tribuitur hoc posterius: sicuti quum dicit apostolus ordinatos esse in eorum salutem quos Deus in filios adoptavit (Heb. 1, 14). Et scriptura passim testatur mandari illis piorum custodiam (Psal. 91, 11), contra vero pronunciat Deum sua iudicia per angelos reprobos exsequi (Psal. 77, 49). Tenendum enim est iisdem iudiciis Deum praeficere

electos angelos quae per reprobos exercet. Absurdum enim foret transferri ad diabolos hunc honorem, ut censeantur praeesse Dei iudiciis: sicuti nec voluntarium illi obsequium praestant, sed potius contumacia furentes adversus eum, inviti tamen trahuntur ut fiant eius carnifices. Sciamus ergo non alienum esse ab electis angelis munus, ut armati ad exsequendam Dei vindictam et infligendas poenas descendant. Sic angelus Domini exercitum Sennacherib, qui Hierosolymam obsidebat, nocte una delevit (2. Reg. 19, 35): sic et angelus exserto gladio visus est a Davide, quum pestis adversus populum saeviret (2. Sam. 24, 16). Supra autem admonui, repetere angelos quod Abrahae dixerant de clamore: ut loci detestatione Lot magis impellant ad fugam capessendam, et irae Dei metu sollicitent ad quaerendam salutem.

14. *Et egressus Lot.* Fides sancti viri Lot in eo primum enituit quod serio pertimuit, ac humiliatus est ad Dei minas: deinde quod in medio tamen exitio promissam sibi salutem apprehendit. Quod autem in societatem generos suos invitat, talis sedulitas decet filios Dei, ut modis omnibus suos eripere studeant ab exitio. Quum autem dicit Moses visum fuisse iocari, sensus est contemptum fuisse et derisum pium senem, et pro fabula fuisse habitum quod dicebat: quia putarent illi deliriis captum frustra sibi periculum fingere. Non ergo visus fuit illis Lot ludere ex professo, aut venisse nugandi causa: sed fabulosum duxerunt eius sermonem: quia ubi non subest religio et timor Dei, tanquam inane et lusorium evanescit quidquid de scelerum poena dicitur. Atque hinc perspicimus quam exitiale malum sit securitas, quae impiorum mentes sic inebriat, imo fascinat, ut Deum non amplius putent sedere in coelo iudicem: atque ita stupidi torpent in suis malis, donec subita ruina opprimantur, quum dicunt: Pax et securitas. Praesertim vero, quo propius instat Dei vindicta, magis crescit et obdurescit eorum obstinatio. Nihil quidem impiis magis trepidum est ac meticulosum, ubi Dei manu urgentur: sed donec vi coacti praesentem suum interitum sentiant, omnes minas vel superbis ludibriis reiiciunt, vel contemptim praetereunt. Atqui eorum socordia expergefacere nos debet ad Dei timorem, ut semper simus solliciti: tunc vero maxime ubi signum aliquod irae Dei se profert.

15. *Instabant angeli.* Laudata fide Lot et pietate, Moses aliquid humani fuisse passum ostendit, quia tardantem angeli instigant. Porro causa pigritiae esse potuit quod se in exsilium abire cogitat: ita multiplices curae et metus trepidum animum perturbant. Dubitat enim quid profugo futurum sit, ubi relicta domo et suppellectile, nudus et inops in desertum aliquem locum se contulerit. Neque interea reputat idem sibi faciendum esse quod naufragis qui, ut salvi perveniant ad portum, merces et quidquid habent in mare abiiciunt. Deum quidem vera loquutum esse non dubitat, nec recusat, sicuti iussus est, alio migrare: sed quasi fatiscens sub sua infirmitate, multisque curis implicitus, claudicando lente incedit, qui propere, nullaque mora interposita excurrere debuerat. Caeterum in eius persona tarditatis nostrae speculum proposuit Dei spiritus, ut torpore excusso, simulac auribus nostris insonuit vox coelestis, ad promptam obedientiam discamus nos accingere: alioqui praeter illam pigritiam, quae naturaliter nobis insidet, multas remoras iniiciet Satan. Ut autem angeli melius Lot exstimulent, metum ingerunt, *ne perdatur in urbis iniquitate*, vel poena. Nam עָוֹן, utrumque significat. Non quod innoxios temere Dominus in eundem cum impiis acervum coniiciat: sed quia dignus est qui pereat qui sibi consulere non vult: imo qui admonitus ut caveat, sua desidia ruinae se exponit.

16. *Et tardabat, et apprehenderunt viri.* Prius verbis instabant angeli: nunc manu et re ipsa quasi violenter hominem ad migrandum compellunt. Mira sane hominis tarditas, qui quum certo persuasus sit non frustra minari angelos, nullis verborum stimulis incitatur, donec manibus eorum trahatur extra urbem. Dicit Christus: Licet spiritus promptus sit, carnem esse infirmam: hic deterius vitium notatur, quod sua ignavia caro spiritus alacritatem restinguat, ut lenta claudicatione vix reptare possit. Atque huius quidem mali sua cuique experientia testis est: quo maiore studio fideles eniti decet, ut se ad Deum sequendum expediant: cavere etiam ne velut surdis auribus dissimulent eius minas. Nec vero tam studiose unquam et acriter se urgebunt, quin adhuc plus satis in officio cunctentur. Notatu etiam dignum est quod dicit Moses, Dominum servi misertum esse, dum apprehensa eius manu per angelos extra urbem eum rapuit. Sic enim necesse est nos saepe violenter trahi unde sponte non eximus: si cui obstaculo sunt vel divitiae, vel honores, vel alia eius generis, quominus liber ac solutus Deo se addicat: ubi continget minui suis fortunis, vel cogi in ordinem, sciat manum suam apprehendi a Domino: quia non satis profecerant verba et exhortationes. Non est ergo cur aegre feramus sanari violentis remediis morbos, quibus corrigendis non satis efficax est doctrina. Videtur etiam maius quiddam notare Moses, nempe Dei clementiam certasse cum pigritia Lot: neque enim per eum stabat quin cunctando propinquum iam interitum sibi accerseret: Dominus tamen non modo illi ignoscit, sed quia vult salvum esse, quasi restitantem adhibita manu trahit.

17. *Evade pro anima tua.* Hoc additum fuit a Mose, ut sciamus non modo ad momentum nobis porrigi manum a Domino, ut salutem nostram in-

choet: nec opus suum mutilum relinquere, sed perducere usque ad exitum. Hoc certe non vulgaris gratiae erat praedictam fuisse ipsi Lot Sodomae ruinam, ne incautum opprimeret, certam spem salutis esse illi datam per angelos, denique ex periculo manu esse sublatum. Dominus tamen tot beneficiis non contentus, quid posthac agendum sit admonet: ita illi cursus rectorem se praebet, donec ad salutis metam pervenerit. A tergo autem respicere vetatur Lot, ut sentiat pestiferum se domicilium relinquere. Primum, ne quo eius desiderio titilletur: deinde, ut melius reputet quam singulari Dei beneficio ex inferis emerserit. Prius retulit Moses, quam foecunda esset ac opima illa planities: inde migrare Lot iubetur, ut sentiat quasi e medio naufragio se fuisse liberatum. Tametsi autem Sodomae habitans, cor suum assidue excruciabat: fieri tamen vix potuit quin ex tam profunda scelerum colluvie aliquid sordis contraheret: nunc itaque a Domino purgandus delitiis privatur, in quibus nimium sibi placuerat. Nos quoque hinc discamus, Deum optime saluti nostrae consulere, dum rescindit quae superflua sunt ad carnis delitias: atque ut nimiam indulgentiam corrigat, ex suavi iucundaque planitie nos ablegat in desertum montem.

18. *Dixit Lot ad eos.* Hic aliud vitium Lot reprehenditur, quod non simpliciter paret Deo, nec patitur se eius arbitrio servari, sed novum sibi modum excogitat. Montem assignat Deus, qui futurus sit loco asyli: urbem ipse sibi potius eligit. Falluntur ergo qui eius fidem in hac precatione sic extollunt ut perfectum statuant probe orandi exemplar: nam Mosis potius consilium est docere fidem Lot non prorsus fuisse ab omnibus vitiis immunem vel puram. Tenendum est illud axioma, vitiosas esse preces nostras, nisi in verbo fundatae sint. Lot vero non tantum verbo destituitur, sed praepostere sibi contra verbum indulget: talis certe importunitas fidei nihil habet affine. Deinde subita poenitentia stultae cupiditatis poena fuit. Sic enim vacillare necesse est eos omnes qui se Deo non subiiciunt, simulac voto uno potiti sunt, nova statim inquietudo nascitur, quae mutare sententiam cogit. Sic in summa habendum est, Lot minime culpa vacare, dum sibi urbem ad habitandum postulat: nam et se opponit Dei mandato, cui acquiescere debebat: et in delitiis manere cupit, quibus utile erat eum submoveri. Ideo perinde facit ac si aeger vel sectionem vel potionem amaram detrectet, quam tamen medicus praescribit. Quanquam non intelligo, precationem Lot fide prorsus fuisse vacuam: quin potius sic eum a via deflexisse sentio, ut non modo procul non discesserit, sed ad eam tenendam mente fuerit intentus. Pendebat enim semper a Dei verbo, sed in specie una decidit, dum locum sibi negatum dari flagitat. Ita piis sanctorum desideriis aliquid saepe lutulentum et turbidum admixtum est. Nec me latet, singulari interdum spiritus motu impelli, ut videri possint a verbo discedere, neque tamen eius fines transsiliant. Sed immodicus carnis affectus in Lot se prodit, quod delitiis quas fugere debebat, tenetur implicitus. Temeritatis vero testis est inconstantia, quod sibi ipsi mox displicet.

19. *Ecce nunc invenit servus tuus gratiam.* Quum duos videat, sermonem ad unum dirigit. Unde colligimus, Lot non substitisse in angelis quia satis persuasus erat, neque proprium illis esse imperium, nec salutem suam in eorum manu esse positam. Eorum vero conspectu non secus ac speculo ad contemplandam Dei faciem utitur. Caeterum Dei beneficia Lot non tam gratitudinis suae testandae causa commemorat, quam ut maiorem inde fiduciam sumat plus petendi. Quia enim neque largiendo unquam exhauritur Dei bonitas nec fatigatur: quo magis facilem experti sumus, eo nos ad bene sperandum animosiores esse decet: atque hoc quidem fidei proprium est, confirmationem patere in posterum ex praeteritis gratiae experimentis. Neque errat in eo Lot: tantum perperam subsumit, dum extra verbum egressus sibi indulget. Ideo dixi eius precationem ex fidei quidem fonte manasse, sed ex luto carnalis affectus traxisse aliquid turbulentum. Ergo Dei misericordia freti, ne dubitemus omnia ab eo sperare, sed quae ipse pollicitus est, optareque permittit.

Non potero me servare in monte. Non obstrepit quidem Deo (ut solent impii) destinata malitia: quia tamen non recumbit in verbum Dei, elabitur et prope effluit. Cur enim cladem metuit in monte, ubi Dei manu protegendus erat: tutam vero stationem sibi fore confidit eo in loco, qui et Sodomae vicinus erat, et simili vindictae propter impuros pravosque incolas obnoxius. Verum ea scilicet est hominum natura, ut salutem sibi locare malint in ipsis inferis quam in coelo, quoties sensum proprium sequuntur. Videmus ergo quantopere Lot erret, qui montem nulla scelerum contagione infectum fugiens, ac suspectum habens, urbem deligit quae flagitiis scatens, non poterat Deo non esse exosa. Parvam esse obtendit, quod facilius exoret. Ac si diceret: Se tantum angulum petere ubi salvus deliteat. Recte id quidem, nisi ab asylo divinitus sibi concesso discedens, aliud sibi propria temeritate fingeret.

21. *Ecce suscepi faciem tuam.* Inscite ratiocinantur quidam precationem Lot Deo placuisse: quia roganti annuerit, ac dederit quod petebat. Neque enim novum est, concedi interdum per indulgentiam a Domino, quod tamen illi non probatur. Sic autem nunc indulget, ut paulo post castiget eius stulti-

tiam. Interea tamen quum tam benigne et comiter pravis suorum votis morem gerat, quid fiet si ad puram spiritus eius moderationem rite compositae erunt nostrae preces, atque ex eius verbo conceptae? Postquam vero de loco veniam dedit angelus, iterum ad festinationem hortando, eius pigritiam obiurgat.

22. *Non possum facere quidquam.* Quia angelus non tantum vindex missus ad perdendam Sodomam erat, sed mandatum quoque acceperat de servando Lot, ideo se negat prius illud facturum, nisi hoc posterius simul adiungat: quia non sit in arbitrio ministri dividere quae simul Deus iniunxit. Quod tamen alii exponere malunt in Dei persona, mihi non displicet. Quanquam enim in speciem dura est loquutio: nihil tamen habet absurdi, quod Deus reprobos perdere nequeat, quin servet suos electos. Nec ideo putandum est alligatam esse eius virtutem, dum sibi ipse est necessitas: vel aliquid de eius libertate imperioque diminui, dum sponte se et libere obstringit. Praesertim vero meminerimus, sacro nexu coniunctam esse eius potentiam cum gratia et promissionum fide. Quo fit ut vere et apte dicatur non posse nisi quod vult et pollicitus est: haec vera est atque utilis doctrina. Minus tamen erit scrupuli si ad angelos referas qui certum habebant mandatum, cui vel minimum aliquid detrahere fas non erat.

24. *Et Dominus pluit.* Succincte hic Moses, verbisque admodum submissis excidium Sodomae perstringit, atque aliarum urbium. Rei atrocitas longe aliam amplitudinem, imo tragicos verborum sonitus poscebat: sed Moses simpliciter more suo Dei iudicium recitans, quae verbis satis vehementer exprimere non poterat, meditanda lectoribus relinquit. Nostrum igitur est omnes sensus in illam horribilem vindictam intendere: quae quum non sine ingenti coeli et terrae concussione acciderit, merito ad solum eius nomen expavescimus: ideoque tam frequens eius mentio in scripturis occurrit. Noluit autem Dominus solo terrae hiatu absorberi urbes illas: sed quo illustrius esset iudicii sui specimen, e coelo ignem et sulphur iaculatus est. Huc pertinet quod dicit Moses *Dominum pluisse ignem a Domino.* Emphatica enim repetitio est, quod non usitato naturae ordine tunc Dominus pluerit: sed tanquam exserta manu palam fulminaverit praeter solitum morem: ut satis constaret nullis causis naturalibus conflatam fuisse pluviam illam ex igne et sulphure. Verum quidem est, nunquam fortuito aërem turbari, ac Deum minimae cuiusque pluviae agnoscendum esse autorem, nec excusabilis est Aristotelis profana subtilitas, qui quum tam acute in Meteoris disputet de secundis causis, Deum alto silentio sepelit. Moses tamen hic diserte extraordinarium Dei opus nobis commendat: ut sciamus non sine aperto miraculo deletam fuisse Sodomam. Quod veteres Christi divinitatem hoc testimonio probare conati sunt, minime firmum est: ac sine causa, meo iudicio, tumultuantur, qui acrius Iudaeos exagitant, quia non admittant tale probationis genus. Fateor quidem Deum semper agere per manum filii sui, ac tam memorabili vindictae exemplo filium praefuisse non dubito: sed parum solide ratiocinari dico qui plures inde personas eliciunt, quum Mosis consilium fuerit, lectorum oculos ad spectandam Dei manum erigere et acuere. Quod autem quaeri solet hoc loco quid meriti fuerint infantes, qui eodem cum parentibus interitu absorpti sunt, solutio facilis est, in manu Dei esse humanum genus, ut quos voluerit exitio devoveat: quos autem voluerit, misericordia prosequatur: deinde quidquid iudicii nostri modulo metiri non possumus, arcano eius iudicio debere subiici. Postremo, totum illud semen fuisse maledictum et exsecrabile, ut ne minimis quidem iure pepercerit.

26. *Et respexit uxor eius.* Hic mirabile Dei iudicium refert Moses, quod uxor Lot fuerit in statuam salis conversa. Huius autem historiae praetextu Mosen subsannant nasuti et protervi homines: nam quum haec metamorphosis nihilo plus coloris habeat quam quas Ovidius confinxit, nihil fidei mereri iactant. Ego vero Satanae artificio factum esse potius arbitror, ut Ovidius fabulose nugando, huic tam insigni divinae vindictae documento fidem oblique derogaverit. Sed quid profanis hominibus comminisci libuerit, nostra nihil refert. Tantum expendere operae pretium est, num absurdum quid vel incredibile contineat Mosis narratio. Ac primum quaero, quum ex nihilo creaverit Deus homines, cur illi non liceat eos, dum visum est, in nihilum redigere? Si hoc conceditur, ut necesse est, cur non etiam si placuerit in lapides convertet? imo isti boni philosophi qui Dei potentiae derogando acumen suum ostentant, non minora quotidie miracula in naturae cursu cernunt. Quomodo enim obrigescit crystallus in suam duritiem? et ne rara exempla colligam, quomodo e semine mortuo et putrido generatur vivum animal? quomodo ex ovis procreantur aves? Cur ergo ridiculum in uno opere illis miraculum est, cuius innumera documenta fateri coguntur: et quibus consentaneum non videtur, corpus mulieris in salis massam mutatum esse, quomodo futurum credant ut resurrectio cadaver in putredinem collapsum instauret? Quod autem dicitur uxor Lot in statuam salis conversa esse, ne imaginemur animam in salis naturam migrasse: neque enim dubium quin vivat, ut eiusdem nobiscum resurrectionis socia sit, quae inusitata mortis specie affecta est, ut omnibus foret exemplo. Caeterum nomen salis non refero ad saporem: sed quia statua notabile aliquid habuerit quod viatores mo-

neret. Oportuit enim notas aliquas illic esse impressas, unde omnes colligerent esse illud memorabile portentum. Alii statuam salis interpretantur incorruptibilem, quae perpetuo duraret: sed prior expositio magis genuina est. Nunc quaeritur cur Dominus tam severe imprudentiam miserae feminae ultus sit: neque enim respexit quasi Sodomam redire cuperet. Forte adhuc dubitans, certius experimentum oculis habere voluit. Fieri etiam potest ut pereuntis populi miserta, oculos in eam partem reflexerit. Moses certe non exprimit data opera reluctatam esse Deo: sed quemadmodum eius ac mariti liberatio incomparabile erat misericordiae Dei exemplum, ita eius ingratitudinem puniri aequum fuit. Iam si expendamus omnes circumstantias, certum est non fuisse leve eius delictum. Primum respiciendi cupiditas ex incredulitate profecta est: nulla autem atrocior fieri potest Deo iniuria quam dum eius verbo abrogatur fides. Deinde ex verbis Christi colligimus pravo aliquo desiderio fuisse titillatam: nec libenter Sodoma relicta properasse quo Deus vocabat: scimus enim quorsum nos iubeat memores esse uxoris Lot, ne scilicet a meditatione coelestis vitae mundi nos illecebrae impediant. Probabile est igitur Dei gratia non contentam diffluxisse in prava desideria, cuius etiam rei signum fuit tarditas: maritum enim a tergo sequutam esse significat Moses, quum dicit respexisse post eum: neque enim respexit illum versus: sed quia lente pergendo, minus progressa erat, ut illo esset posterior. Etsi autem de aeterna eius salute nihil asserere licet, probabile tamen est Deum inflicta temporali poena, eius animae percussisse, quemadmodum saepe suos in carne castigat, ut salva sit ab aeterno interitu anima. Sed quia illud non admodum utile cognitu est, ac sine periculo nescitur, potius in exemplum intenti simus, quod Deus saeculis omnibus commune esse voluit. Si nos terret poenae gravitas, meminerimus non levius hodie peccare eos qui non a Sodoma, sed ab inferis ipsis liberati, alio quam ad propositam supernae vocationis palmam respectant.

27. *Et surrexit Abraham.* Redit Moses ad Abraham, ac ostendit minime ab eo neglectum esse quod ex ore angeli audierat: in locum enim venisse narrat, unde iudicium Dei spectare posset. Neque enim suspicandum est (quod de uxore Lot nuper diximus) plus fidei habuisse suis oculis quam Dei verbo: et quia dubitaret, venisse explorandi causa. Quin potius ex contextu colligimus ipsum, quum iam persuasus esset non frustra loquutum esse angelum, ex rei spectaculo confirmationem petiisse quae tam illi quam posteris utilis futura erat. Nec vero dubium est quin tota ea nocte graves cruciatus pertulerit de salute nepotis sui Lot: an certior redditus foret, nescimus: magis tamen in eam coniecturam inclino, quod de illo anxius fuerit. Et fieri potest ut inter spem et metum dubius, obviam processerit, visurus liberatus esset necne. Etsi autem nihil praeter fumum cernit, qui residuus esse solet ex magno incendio: hoc tamen illi signum a Domino datum est, ut testis foret ad posteros poenae tam memorabilis. Deus quidem in ipso loci adspectu voluit aeternum exstare monumentum: sed quia, ut mundus libenter iudicia Dei obscurat, facile creditum fuisset vel talem ab initio fuisse loci naturam, vel fortuito accidisse: Dominus vindictam suam oculis Abrahae subiicere voluit, ut praeconis munus apud posteros obiret.

29. *Recordatus est Deus Abrahae.* Tametsi non exprimit Moses patefactam Abrahae fuisse liberationem nepotis, quum tamen dicit in illius gratiam hunc fuisse ab interitu servatum, probabile est non fuisse privatum ea consolatione qua maxime opus habebat: ac eius beneficii conscium fuisse, pro quo eum gratias agere decebat. Si cui absurdum esse videtur, sanctum hominem Lot alteri fuisse concessum, ac si non respecta fuisset a Domino propria eius pietas: respondeo, haec duo inter se satis bene congruere, quod Dominus, ut suis omnibus auxiliari solet, iustum Lot quem elegerat, et quem spiritu suo regebat, curae habuerit: interea tamen testari voluit in eius vita quantopere diligeret Abraham, cui non modo salutem praestabat, sed alios etiam dabat incolumes. Caeterum tenere convenit, quod gratuito facit Dominus, nec aliunde inductus quam sua bonitate, ideo adscribi hominum pietati vel precibus ut ad Deum colendum et orandum incitemur. Quam se misericordem Deus exhibuerit in servando Lot, paulo ante vidimus: nec vero periisset, etiamsi non fuisset nepos Abrahae. Dicit tamen Moses quod Lot non consumptus est eodem exitio quo Sodoma, id datum fuisse Abrahae. Quod si Dominus gratiam, qua servum suum dignatus est, ad nepotem usque extendit, qui iam quasi extraneus erat ab eius familia, quanto melius unusquisque fidelium sperare debet, eandem gratiam suis domesticis minime defuturam esse? Iam si Dominus, ubi nobis favet, alios etiam qui nobis coniuncti sunt, amplectitur nostra causa: quanto maior habebitur ab eo nostri ratio? Quod dicitur Lot habitasse in illis urbibus, synecdochica est loquutio: sed diserte id positum fuit ad illustrandum miraculum: quia nonnisi singulari Dei providentia factum est ut perditis quinque urbibus, unus evaderet.

30. *Ascendit Lot de Sohar.* Demonstrat haec historia quod prius attigi, temerariis consiliis quae sibi ex carnis sensu fabricant homines, nunquam prospere succedere: praesertim ubi vana spe illecti, vel impulsi pravis votis, a Dei verbo discedunt. Etsi enim plerumque inter initia felix videtur temeritas, et propter laetos eventus exsultant qui libi-

dine sua feruntur: Dominus tamen tandem maledicit quidquid non est suis auspiciis susceptum: semperque impletur illud Iesaiae: Vae qui ordiuntur telam, et non ex spiritu Domini: qui agitant consilia, et os eius non interrogant. Lot quum iussus esset se recipere in montem, maluit habitare in Sohar. Postquam ei concessa fuit habitatio ex animi voto, mox ipsum poenitet ac piget: trepidat enim, ac singulis momentis Sodomae exitium loco vicino, ubi forte regnabat similis impietas ac nequitia, instare putat. Caeterum repetant memoria lectores quod dixi, factum fuisse mira Dei indulgentia, ut neque statim, neque graviorem poenam dederit. Dominus enim ad tempus illi ignoscens, tandem effecit ut sui peccati iudex esset. Neque enim vi aut manu hominum expulsus fuit e Sohar, sed caeca animi anxietas in cavernam eum fugavit ac rapuit, quia carnis suae cupiditatem potius quam Dei mandatum sequutus erat. Atque ita in castigandis fidelibus poenas mitigat, ut illis cedant in optimam medicinam. Nam si praecise ageret cum eorem stultitia, confusi prorsus iacerent. Dat igitur spatium resipiscendi, ut sponte culpam agnoscant.

31. *Et dixit primogenita.* Hic prodigium narratur a Mose, quod lectores merito obstupefacere debet. Qui enim venire in mentem potest filiabus Lot incestus concubitus, quum adhuc prope in oculis versetur horribilis Dei vindicta in Sodomitas, cuius praecipuam fuisse causam sciebant foedas nefandasque libidines? Etsi autem non tam libidinis ardore quam stulto propagandae sobolis desiderio impulsae sunt ad tale flagitium, nimis tamen caecus fuit furor, quam natura dictat modestiam pudoremque abiicere, et belluino more confundere omne turpis et honesti discrimen. Caeterum quo melius teneamus rei totius summam, singula ordine tractanda sunt. Ac primo quod ad consilium primogenitae filiae Lot spectat, cui deinde minor obsequuta est, ita sine controversia statuo, neutram carnis illecebris fuisse inductam, sed tantum de procreanda sobole cogitasse. Qualis enim fuisset ista rabies, patris iam senis concubitum appetere? Deinde quod furtim tantum una nocte se maior insinuat, sororem vero suam proxima nocte supponit: gravidae in patris amplexum redire non curant: inde colligimus non alio spectasse nisi ut matres fierent. Neque tamen mihi probatur eorum divinatio, qui dicunt crasso errore fuisse deceptas, quod putarent totum mundum una cum Sodoma absorptum esse. Nuper enim habitaverant in Sohar: deinde sub oculis patebant amoenae regiones incolis nequaquam vacuae: praeterea ex patre didicerant specialem poenam Sodomitis et aliis vicinis inflictam esse. Nec vero ignarae erant unde genus pater duxisset: et qualem patruum sequutus esset ex patria. Quid igitur? Nempe quum persuasum illis esset, domos liberis fulciri, durum illis ac triste fuit steriles manere. Et videri poterat orbitas patre mortuo intolerabilis: quia tunc se desertas fore, omnique auxilio nudatas cernebant. Hinc ergo praepostera cupiditas, hinc caecus ad incestum coitum expetendum impetus, quod solitariam vitam metuunt quae multis aerumnis exposita sit. Nec dubito quin Moses referat non quid praetexuerint, sed quid loquutae sint ex vero animi sensu. Semen ergo procreare cupiunt, secundum consuetudinem gentium omnium. Ideo enim adducunt totius mundi exemplum, quia iniquum esse iudicant ut deterior sua sit quam aliorum conditio. Ubique, inquiunt, elocantur puellae, quae filios suscipiant, et suas familias ita aedificent: cur ergo ad perpetuam orbitatem damnatae essemus? Interea tamen non ignorant se immane aggredi facinus. Cur enim patrem inebriant, nisi quia satis coniiciunt adduci ad consensum non posse? Si ille ab incestu abhorret, necesse est filias simili conscientia tangi. Nullo igitur modo sunt excusabiles, quod se ad obscoenum concubitum prostituunt, a quo naturaliter gentes omnes abhorrent. Et certe quum vulgaribus quoque peccatis culpam suam agnoscere cogantur homines, quomodo se in portentoso scelere absolverent, quin eos metus aliquis ex Dei iudicio pungat? Quare filiae Lot, repugnante conscientia, se ad facinus hoc praecipitant: nec alia fuit fallendi patris ratio quam notitia turpitudinis, quam ab ipsis damnari necesse fuit, quum scirent naturae ordini esse contrariam. Verum hinc apparet quo rapiantur homines dum sequuntur quod placet: nihil scilicet tam absurdum imo belluinum est, quo non ruamus, ubi fraenum laxamus carni nostrae. Quare hoc nobis omnium votorum principium sit, sciscitari quid Dominus permittat: ne veniat in mentem quidquam nobis appetere, nisi quod per eius verbum licet.

Et vir non est in terra. Non intelligunt omnes gentes esse exstinctas, quemadmodum hallucinati sunt multi interpretes, sed quia metu in cavernam compulsae, desertam vitam agebant, queruntur spe coniugii se privatas. Et certe ita seorsum degebant a reliquis gentibus, ac si in privatum aliquem mundum essent relegatae. Si quis obiiciat, potuisse petere a patre maritos: respondeo, nihil esse mirum si pavore oppressae, non aliud quam quod in manu erat suis malis remedium quaesierint. Putabant enim se deserto monte, et cavernae latebris inclusas, nihil amplius habere cum genere humano commercii. Etsi autem fieri potest (quemadmodum prius admonui) ut aliqui ex servis simul habitaverint, imo id verisimile est, quia vix aliter poterat vinum suppetere in caverna, nisi plaustro fuisset cum reliqua annona advectum; tamen quia servorum nuptias aspernantur, negant sibi maritos esse superstites. Porro nomen terrae in priore membro

pro plaga illa vel regione positum esse arbitror: ac si dicerent, Regio haec nullos amplius habet viros, qui nos ducant uxores secundum morem totius orbis. Est enim hic tacita antithesis inter universam terram et certam eius partem. Sed hoc primum sceleste, quod propagandi generis humani studio, sanctam naturae legem violant. Deinde perperam et impie, quod non ad ipsum mundi opificem confugiunt, ut orbitati de qua anxiae sunt, medeatur. Tertio, socordiam suam in eo produnt, quod animos habentes in terra defixos, nulla coelestis vitae cura tanguntur. Quanquam autem pro certo asserere non audeo quantum temporis effluxerit inter Sodomae excidium et incestum Lot cum filiabus suis, probabile tamen est, simulac venerunt in cavernam, solitudinis horrore perculsas, hoc nefarium consilium et detestabile captasse. Nec sane potuit diuturna esse habitatio Lot in caverna, quin cibo et potu destitueretur. Quemadmodum autem patrem ipsum subita formido instar procellae abripuerat, ita filiae prae impatientia non sustinent saltem ad paucos dies, nec Deum invocant, nec quaerunt a patre consilium, sed bruto ardore praecipites feruntur. Hinc perspicimus quam repente illis effluxerit memoria tam suae liberationis quam poenae Sodomiticae: quarum utraque perpetuo in earum mentibus residere debuerat. Atque utinam hoc non adeo vulgare esset inter nos vitium: sed utroque modo ingratitudinem nostram nimis aperte prodimus.

33. *Et non cognovit.* Tametsi Lot non peccavit sciens: quia tamen illi ebrietas stuporis causa fuit, levatur quidem utcunque eius culpa, sed non tollitur: imo dubium non est, Dominum hoc poenae genere ultum fuisse eius intemperantiam. Est enim hoc rarum et prodigii simile, ita potu hebetari omnes hominis sensus, ut libidinem quasi mortuus profundat. Ego quidem ita omnino statuo non tam vino fuisse obrutum, quam propter suam intemperiem divinitus percussum spiritu stuporis. Quod si Deus sancto patriarchae non pepercit, putamus nos fore inultos, si eundem sequamur luxum? Quare sciamus hoc exemplo, temperantiae legem nobis praescribi, ut parce et frugaliter vescamur. Et tamen impuri quidam homines Lot obtendunt quasi impietatis suae patronum. Cur non potius considerant in quam nefandam turpitudinem prolapsus sit, quia vino praeter modum abusus erat? Nec simpliciter, ut dixi, reputandum est quid ferat per se ebrietas, et quibus aliis vitiis sit implicita: sed ad Dei vindictam attendere nos decet, qui hac de causa exstare et celebrari saeculis omnibus voluit tragicum hoc facinus, ut abominationi esset ebrietas. Quotidie quidem testatur Dominus atrocibus poenis quantopere sibi displiceat hoc vitium: sed quum videmus Abrahae nepotem hospitem angelorum, hominem insigni ornatum sanctitatis elogio, incesto coitu foedari, quia se inebriarit, quid helluonibus et porcis futurum est, qui se quotidie vino inebriant? Sed hac de re plura diximus in caput nonum, unde petere licebit. Quantum ad verba spectat, ubi dicit Moses Lot non sensisse dum filia accubuit et surrexit: quidam ita exponunt, discrimen non habuisse inter filiam vel extraneam: verum nisi prorsus fuisset stupidus mane crapula solutus, colligere poterat se rem habuisse cum filia. Quidam, ut eius culpam extenuent, non tam largo potu fuisse inebriatum dicunt quam moerore oppressum. Ego vero illud retineo, quo excellentioribus donis praeditus erat, severiore poena fuisse dignum: ideoque sensum illi ablatum esse, ut instar brutae pecudis se ad libidinem proiiceret.

33. *Et surrexit minor natu, et dormivit cum eo.* Hic locus docet quam periculosum sit semel cadere in Satanae laqueos: nam qui illis captus est, magis ac magis intricatur. Lot sobrium fuisse et frugi hominem certum est. Sive tristitia confectum adortae sunt filiae, sive quovis alio modo pellectus fuit ad immodicum potum, ubi semel ad intemperantiam lapsus est, postridie se iterum corrumpi patitur. Ergo principiis sedulo obstandum est: quia fieri vix potest quin se vitiis prorsus addicant qui eorum dulcedine sunt inescati. Ideo malorum irritamenta non secus ac mortiferae pestes cavenda sunt: et omnis blanda invitatio ad peccandum non secus ac veneficium timenda. Circumstantiam enim hanc notare operae pretium est. Lot inter Sodomitas in illa scelerum colluvie, quae fere coelum et terram suo foetore infestabat, castus et integer versatus est instar cuiusdam angeli. Unde illi Sodomae tanta integritas, nisi quia malorum quibus obsidebatur, cognitio sollicitum et cautum reddebat? nunc in monte securum novis insidiis circumvenit Satan. Ergo hoc exemplo nos ad vigilantiam hortari voluit spiritus: quia ubi minime putamus, ab hoste invisibili nobis tenduntur retia: sicuti prius narravit Moses in paradiso Adam fuisse deceptum. Quod si nobis ipsi suspecti erimus, id nos contra omnes hostis nostri astutias satis providos reddet: nemo enim est qui non ad se fallendum mille Satanae lenocinia circumferat.

37. *Et peperit primogenita.* Haec horrenda fuit excaecatio, quod filiae Lot pudore deposito quasi virtutum suarum trophaeum erigerent, suum dedecus aeterno monumento ad posteros testatae sunt. Filiis suis nomina imponunt, vel potius in eorum persona duobus populis, unde omnes cognoscant adulterinam esse progeniem, et ex incesto coitu ortam. Prior iactat filium suum esse a patre, altera vero sibi filium ex propinqua cognatione esse genitum: ita ambae facinus impudenter divulgant, cuius pudore abdere se potius debuerant in aeternas late-

bras: nec contentae saeculi sui infamia, scelus suum in alias aetates traducunt. Ergo non dubium est quin a Satana fascinatae, omne turpis et honesti discrimen oblitae fuerint. Paulus (Rom. 2, 5) dicit reprobos post diuturnam licentiam peccandi, tandem privari doloris sensu. Talis stupiditas procul dubio puellas istas occupaverat, quum eas non puduit incestus sui probrum palam vulgare. Tale porro vindictae Dei exemplum nobis proditum est, ne admisso aliquo peccato socordiae nos dedamus, sed Dei metu nos excitemus ad poenitentiam.

CAPUT XX.

1. *Postea profectus est inde Abraham ad terram meridianam, et habitavit inter Cades et Sur, peregrinatusque est in Gerar.* 2. *Et dixit Abraham de Sarah uxore sua, Soror mea est. Et misit Abimelech rex Gerar, et accepit Sarah.* 3. *Et venit Iehova ad Abimelech in somnio noctis, et dixit ei: Ecce es mortuus, propter uxorem quam accepisti quum ipsa maritata sit marito.* 4. *Abimelech autem non appropinquaverat ad eam: itaque dixit, Iehova, num gentem etiam iustam occides?* 5. *Numquid non ipse dixit, Soror mea est: et ipsa etiam dixit: Frater meus est? in integritate cordis mei, et in munditia manuum mearum feci hoc.* 6. *Et dixit ad eum Deus in somnio: Etiam ego novi quod in integritate cordis tui fecisti hoc, et prohibui etiam ego te ne peccares mihi: idcirco non permisi tibi ut tangeres eam.* 7. *Et nunc redde uxorem viro, quia propheta est, et orabit pro te, et vives: quod si tu non reddideris, scito quod moriendo morieris tu et omne quod est tibi.* 8. *Et surrexit Abimelech mane, et vocavit omnes servos suos, et loquutus est omnia verba ista in auribus eorum, et timuerunt viri valde.* 9. *Et vocavit Abimelech Abraham, et dixit ei: Quid fecisti nobis? et quid peccavi tibi, quia induxisti super me et super regnum meum peccatum grande? opera quae non debent fieri, fecisti mecum.* 10. *Et dixit Abimelech ad Abraham: Quid vidisti, quia fecisti rem hanc?* 11. *Et dixit Abraham: Quia dixi: Vere non est timor Dei in loco isto: et occident me propter uxorem meam.* 12. *Et etiam vere soror mea filia patris mei est, verumtamen non filia matris meae: et fuit mihi in uxorem.* 13. *Et fuit quando circumduxerunt me angeli de domo patris mei, dixi ei: Haec est misericordia tua quam facies mecum, in omni loco ad quem veniemus, dic de me: Frater meus est.* 14. *Et cepit Abimelech pecudes, et boves, et servos, et ancillas, et dedit Abraham: et restituit ei Sarah uxorem eius.* 15. *Et dixit Abimelech: Ecce, terra mea coram te, in* loco *bono coram oculis tuis habita.* 16. *Et ad Sarah dixit: Ecce dedi mille argenteos fratri tuo: ecce, est tibi operimentum oculorum, omnibus qui sunt tecum, et in omnibus correcta fuit.* 17. *Et oravit Abraham ad Deum, et sanavit Deus Abimelech et uxorem eius, et ancillas eius et pepererunt.* 18. *Quia claudendo clauserat Iehova super omnem vulvam domus Abimelech propter Sarah uxorem Abraham.*

1. *Et profectus est inde Abraham.* Quod de Sodomae exitio narravit Moses, quasi πάρεργον fuit: nunc redit ad historiae suae contextum, nempe quid actum sit cum Abraham, quomodo se ipse gesserit, et eum tutatus sit Dominus quousque illi nasceretur promissum semen, futurae ecclesiae origo. Dicit autem Abraham venisse in terram australem: non quod fines haereditatis sibi datae egressus sit, sed quia prius hospitium relinquens, concessit meridiem versus. Porro regio quam designat, magna ex parte postea cecidit in sortem tribui Iuda. Quod tamen habuerit migrandi consilium, vel quae eum necessitas ad mutandum locum impulerit, nescitur, nisi quod persuasum nobis esse debet, non levi de causa sedem alio transtulisse: praesertim quum illi nuper pollicitus esset filium ex Sara, quem ne optare quidem debebat. Divinant quidam triste spectaculum quod illi assidue ingerebatur ante oculos fugisse. Planitiem enim quae nuper adspectu tam amoena fuerat, et multiplici frugum copia referta, cernebat mutatam in deforme chaos. Et certe fieri potest ut sulphuris odore perfusi fuerint vicini omnes, aliisque corruptelis infecti, quo melius sentirent tam memorabile Dei iudicium. Ideo non male quadrat, Abraham, quia maledictus fuerat locus a Domino, eius detestatione alio fuisse tractum. Credibile etiam est (quod illi subinde alias contigit) abactum fuisse hospitum malitia et iniuriis. Nam quo liberalius Dominus suam illi gratiam patefecerat, vicissim eius tolerantiam exerceri oportuit, ut meditaretur se peregrinum esse in terra. Et Moses diligenter exprimit eum habitasse tanquam inquilinum in terra Gerar. Ita videmus sanctam illam domum, huc illuc dispulsam fuisse, non secus ac quisquiliae solent, quum impiis fixa esset statio. Sed piis utile est hoc modo instabiles esse in terra, ne in commoda et quieta habitatione animum figentes, coeli haereditatem amittant.

2. *Dixit de Sara uxore.* In hac historia proponit nobis spiritus sanctus illustre tam infirmae humanitatis quam divinae gratiae speculum. Proverbium vulgare est, accepto malo stultos sapere. Atqui Abraham ingentis periculi oblitus quod sibi in Aegypto acciderat, in eundem rursus lapidem impingit: quum tamen data opera castigasset eum Dominus, ut in totam vitam utilis esset illa admonitio. Ergo in exemplo sancti patriarchae conspicimus quam facilis obrepat nobis tum poenarum tum indulgentiae Dei oblivio. Nam quod illi in mentem non venit se Deum semel tentasse, nec per suam culpam stetisse quin uxor ad alienum

virum transiret, in eo excusari nimis crassa socordia non potest. Sed si penitus nos excutimus, nemo fere reperietur qui non in eodem genere saepius se delinquere agnoscat. Adde quod etiam ab ingratitudine immunis non fuit Abraham: quia si reputasset mirabiliter servatam sibi a Domino uxorem, nunquam se rursus sciens ac volens coniecisset in tale periculum. Gratiam enim priorem divinitus sibi oblatam, quantum in se est, irritam facit. Caeterum notanda est peccati species, quam supra attigimus. Neque enim (quod impii homines cavillantur) Abraham ut sibi consuleret, uxorem suam prostituit. Sed quemadmodum prius de servanda vita anxius fuit, donec semen sibi divinitus promissum haberet, ita nunc uxorem gravidam videns, ut tanta benedictione potiatur, de uxoris periculo non cogitat. Ergo si probe omnia expendimus, infidelitate peccavit, minus Dei providentiae quam debebat tribuens. Unde etiam monemur quam tutum non sit propriis consiliis fidere. Rectus namque est Abrahae affectus, dum ad Dei promissionem attendit: sed quod Dei auxilium patienter non exspectans ad illicitam rationem deflectit, ea in parte reprehensione dignus est.

Et misit Abimelech. Non dubium est quin Dominus a servo suo consilii temere suscepti poenam exigere voluerit. Ac tales diffidentiae suae fructus percipiunt quicumque non recumbunt, ut par erat, in Dei providentia. Exagitant quidam protervi homines hunc locum: quia nihil minus consentaneum videtur quam vetulam senio decrepitam a rege expetitam esse, ut eam e mariti sinu raperet. Sed respondemus, primum nesciri qualis fuerit eius forma, nisi quod supra testatus est Moses singulari praestantia fuisse. Fieri autem potuit ut aetate non adeo detrita esset. Videmus saepenumero feminas anno quadragesimo magis rugosas quam sint aliae septuagenariae. Sed hic aliud considerandum, quod insolita Dei gratia excelleret Sarae venustas inter alias eius dotes. Fieri etiam potest, ut rex Abimelech, non tam elegantia formae accensus fuerit quam quod matronam videbat raris virtutibus praeditam. Postremo tenendum est, hanc totam rem gubernatam fuisse Dei manu, ut iustam stultitiae suae mercedem susciperet Abraham. Quia autem videmus ut plurimum in Dei iudiciis caecutire qui in naturalibus rerum causis nimis acuti sunt, nobis hoc unum sufficiat, Abimelech, qui divinae vindictae minister erat, arcano motu fuisse impulsum.

3. *Et venit Deus ad Abimelech noctu per somnium.* Hic ostendit Moses Dominum ita se medium gessisse ut poenam de servo suo sumens, paterne tamen illi ignosceret: quemadmodum se quotidie erga nos temperat, sic nos admonens suis ferulis, ut severitatem clementia et bonitas longe superet. Hinc etiam colligimus, maiorem piorum curam ipsum gerere quam capiat sensus carnis, dum pro dormientibus excubat. Iam et hoc diligenter notandum est: quantumvis a mundo spernamur, ei tamen nos esse pretiosos, in quorum gratiam reges quoque ipsos corrigit, quemadmodum habetur in Psalmo 105, 14. Sed quoniam haec res plenius duodecimo capite tractata fuit, inde petant lectores quae nunc data opera omitto. Quod autem venisse Deus dicitur, id refertur ad regis sensum, cui procul dubio patefacta fuit Dei maiestas: ut certo sentiret divinitus se coargui, non ludi inani phantasia.

Ecce mortuus es. Quanquam Deus in favorem Abrahae, quem fide et praesidio suo tegebat, regem Abimelech aggreditur, simul tamen in genere ostendit quantopere sibi displiceant adulteria. Et certe hic non fit diserta Abrahae mentio, quin potius additur communis ratio ad tuendam coniugii fidem, Morieris quia mulierem rapuisti quae viro iuncta erat. Discamus ergo his verbis datum fuisse praeceptum humano generi, ne quis alienam uxorem attingat. Et certe quum nihil sanctius sit coniugio in hominum vita, non mirum est si Dominus mutuam inter viros et uxores fidem caste coli velit, ac se vindicem fore denunciet, quoties violatur (Heb. 13, 4). Unum quidem hominem tantum nunc alloquitur: sed vox ista personare in omnium auribus debet, adulteros, quamvis ad tempus impune exsultent, sensuros tandem Deum ultorem: quia coniugiis praesidet.

4. *Et Abimelech non appropinquaverat.* Quum se iam viduasset Abraham, Dominus mature se opponit ut illi integra maneat uxor. Antehac quum a Pharaone abductam narravit Moses, hoc tacitum praeteriit, laesane an intacta fuisset eius pudicitia Sed quia tunc quoque eius vindicem se professus est Dominus, quam nunc a probro tutatus est, dubium esse non debet quin utroque tempore servata fuerit eius integritas. Cur enim nunc prohibuisset regem Gerar ab eius concubitu, si eam prius ab Aegyptio corrumpi passus foret? Videmus autem quum Dominus auxilium suum differt, ut fidelibus nonnisi extremo articulo manum porrigat, clarius ostendere quam admirabilis sit sua providentia.

Num gentem etiam iustam occides? Quod quidam ita exponunt quasi Abimelech tacite se cum Sodomitis conferat, nimis forte argutum est. Simplicior mihi videtur sensus: Domine, quantumvis acriter adulteria punias, an se ira tua in homines innoxios effundet, qui errore potius lapsi sunt quam scientes ac volentes peccarint? Porro ita se purgare videtur Abimelech quasi nihil sustineat culpae: Dominus tamen eius excusationem admittit et probat. Sed videndum est quomodo et quatenus se corde integrum et manibus innocentem iactet. Non enim munditiem sibi arrogat, quae nulla prorsus macula

aspersa sit: sed tantum negat scortandi libidine se per tyrannidem, vel consulto alterius uxore esse abusum. Scimus quantum intersit inter scelus et delictum: ita non quovis reatu se eximit Abimelech, sed tantum ostendit nullius se conscium fuisse sceleris, ut tam atroci supplicio plectatur. Nec aliud est cordis simplicitas quam ignorantia, quae malae conscientiae opponitur. Manuum vero iustitia nihil quam moderatio, dum a vi et iniuriis abstinent homines. Caeterum haec interrogatio qua usus est Abimelech, ex communi pietatis sensu profecta est: nam hoc natura quoque dictat, Deum in poenis irrogandis servare iustum discrimen.

6. *Etiam ego novi.* Ex hoc Dei responso colligimus (quemadmodum nuper monui) non falso testatum fuisse Abimelech de sua integritate. Interim tamen quod Dominus veram eius excusationem esse concedens, nihilominus ipsum castigat: hinc discamus non prorsus vacare culpa qui humano modo puri sunt. Nullus enim tam iustus et excusabilis censetur error, cui non aliquid deterius admixtum sit. Quare non est quod se quisquam suo iudicio absolvat: quin potius discamus opera nostra ad examen Dei exigere. Neque enim frustra dicit Solomon, Rectae videntur hominibus viae suae: sed Domini est ponderare corda. Quod si culpam non effugiunt qui non videntur sibi male conscii, quid nobis fiet si propria conscientia intus constricti tenebimur (Prov. 21, 2).

Et prohibui ego te. Haec ratio significat non modo habitam a Deo fuisse Abrahae rationem, sed ipsius quoque regis. Nam quia in animo non habuerat stuprum inferre alienae uxori, Deus illi propitius est. Et hoc saepe contingit, ut spiritus sui fraeno retineat qui errore labuntur: sicuti etiam amentia et spiritu vertiginis praecipites agit qui pravo affectu et libidine scientes peccant. Quemadmodum autem profano regi, quia deliberata malitia non peccabat, remedium in tempore attulit, ne culpam augeret: ita fidum suis custodem se quotidie exhibet, ne ex levibus delictis ad scelera prosiliant.

7. *Et nunc redde uxorem.* Iam non loquitur Deus de Abraham tanquam de homine quolibet, sed peculiariter sibi carum esse ostendit, ut coniugalem eius thorum privilegio quodam tuendum suscipiat. Prophetam honoris causa vocat, ac si diceret, magnum et eximiae praestantiae virum ab eo laesum esse, ne miretur duriorem sibi inflictam fuisse poenam. Quanquam autem proprie nomen officii est: latius tamen hic patere existimo, nempe pro homine selecto, et qui Deo familiaris est. Nam quia tunc nulla exstabat scriptura, non modo per somnia et visiones se Deus patefecit: sed sibi etiam delegit raros et praestantes viros, qui pietatis semen spargerent, quo magis inexcusabilis esset mundus. Quia vero propheta est Abraham, quasi mediator inter Deum et Abimelech statuitur. Erat quidem tunc quoque unicus mediator Christus: sed hoc non obstabat quominus alii pro aliis deprecari possent: praesertim vero ut quisque sanctimonia pollebat, et Deo erat acceptus: quemadmodum apostolus docet, multum valere assiduas iusti preces (Iac. 5, 17). Nec vero nobis negligenda est hodie talis intercessio, modo ne Christi gratiam obscuret, vel ab eo nos abducat. Quod autem hoc praetextu ad mortuorum patrocinium confugiunt papistae, insulsum est. Quemadmodum enim hic Dominus non ad Noah, vel ad alium quempiam ex mortuis patribus amandat regem Gerar, sed ad vivum et praesentem Abraham: ita non aliud habemus praeceptum quam ut alii pro aliis vicissim orando, caritatem inter nos colamus.

Quod si tu non reddideris. Hinc discendum est quorsum spectent minae et denunciationes quibus homines terret Deus: nempe violenter ad poenitentiam eos compellat qui nimis tardi sunt. Initio praecise dictum fuerat, Tu mortuus es: nunc additur conditio, Nisi reddideris. Idem tamen utriusque orationis est sensus, sed initio asperius loquitur, quo maiori terrore peccatorem urgeat. Nunc postquam subactus est, consilium suum clarius exprimens, spem veniae et salutis reliquam illi facit. Ita solvitur nodus quo se multi impediunt, dum vident Deum non semper vel statim exsequi quas denunciavit poenas: quia id vel mutati consilii signum esse putant, vel Deum aliud verbum simulare quam apud se decreverit. Ninivitis per Ionam minatus est excidium (Ionae 3, 4): deinde pepercit. Non reperiunt imperiti quomodo alterutrum ex duobus absurdis effugiant: nempe quod sententiam suam retractaverit Deus, vel se facturum finxerit quod in animo non habebat. Atqui si tenemus principium illud, minis omnibus inclusam esse poenitentiae doctrinam, soluta erit difficultas. Tametsi enim primo homines aggreditur Deus quasi perditos, ideoque praesentem illis mortis metum incutit: finis tamen spectandus est. Nam si ad poenitentiam eos invitat, sequitur illis spem veniae relinqui, modo resipiscant.

8. *Et surrexit Abimelech mane.* Docet Moses quam efficax fuerit oraculum. Nam Abimelech Dei voce expavefactus, mane consurgit, non tantum ut celeriter pareat ipse iniuncto sibi mandato, sed suos quoque ad idem agendum hortetur. Tam promptae obedientiae exemplum, quod in rege profano monstratur, omnem torpori nostro excusationem tollit, apud quos tam male Dei obiurgationes proficiunt. Apparuit illi Deus per somnium: sed quum per Mosen, prophetas, et apostolos, unigenitum denique filium quotidie in aures nostras clamet, tot testimonia minus valere ac vigere absurdum est quam somnii unius visionem.

9. *Et vocavit Abimelech Abraham.* Sunt qui putant regem Gerar de Abraham non conqueri: sed potius testari suam poenitentiam. Si tamen probe expendimus verba, confessio est mista expostulationi. Quamvis queratur iniuste fecisse Abraham, in eum tamen non transfert culpam, ut omni se reatu liberet. Ac iure potuit reiicere culpae partem in Abraham, sicuti facit, modo simul peccatum suum agnosceret. Sciamus ergo regem istum non fecisse quod hypocritae solent. Nam simulatque culpandis aliis oblatus est praetextus, secure se absolvunt: imo haec illis videtur esse legitima purgatio, si alios in societatem reatus trahant. Abimelech autem quamvis queratur se fuisse deceptum, et lapsum imprudentia: se tamen interea magni peccati damnare non dubitat: Per te inquit, non stetit quin ego me et totum regnum maximo scelere obstrinxerim. Non est ergo cur se quisquam aliunde inductum fuisse obtendens ad peccandum, culpam a se derivet. Notandum vero est, adulterium hic vocari grande peccatum, quod non unum modo hominem, sed totum populum quasi piaculo obligat. Non poterat sane ita loqui rex Gerar quin sacrosanctum agnosceret ius coniugii. Atqui hodie Christianos, saltem qui se hoc nomine venditant, iocose extenuare tantum nefas non pudet, a quo profanus homo tantopere abhorruit. Sciamus tamen Abimelech verum fuisse divini iudicii praeconem, quod suis cavillis frustra eludere conantur miseri homines. Ac in memoriam subinde recurrat illud Pauli, Nolite falli: propter haec enim venit ira Dei in contumaces (1. Cor. 5, 9. Eph. 5, 6). Quod peccatum facit totius regni commune, ratione non caret: nam scelerum impunitas totam regionem quodammodo polluit: praesertim vero in regis persona iram Dei in totum populi corpus provocari notum est. Quo maiore studio et cura rogandus est Deus, ut quos nobis praefecit cum imperio, etiam suo spiritu gubernet: deinde ut regionem, in qua nobis hospitium concessit, immunem ab omni piaculo, puramque conservet.

10. *Quid vidisti ut hoc faceres?* Hac interrogatione prospicit rex in futurum tempus. Cogitat non temere hac simulatione usum fuisse Abraham: quum graviter offensus fuerit Deus, in idem rursus periculum incidere metuit. Ergo tam sollicita inquisitio testatur voluisse incommodo mederi. Iam aequi et mansueti animi non vulgare signum est quod Abrahae liberam defensionem permittit. Scimus quam praecise et ferociter expostulent qui se laesos fuisse putant: quo maiori laude digna fuit ista regis moderatio erga hominem extraneum et ignotum. Interea discamus eius exemplo, sic expostulare cum fratribus, si qua nobis facta sit iniuria, ut illis posse respondere per nos liceat ac liberum sit.

11. *Et dixit Abraham.* Duo sunt huius responsionis capita. Nam primo se metu inductum fuisse fatetur ut coniugium suum tegeret. Deinde excusandi causa se mentitum fuisse negat. Etsi autem merito testatur Abraham non fraudulento consilio, nec ut cuiquam noceret, tacuisse de suo coniugio: reprehensione tamen dignus fuit, quod timori succumbens, quantum in se erat prostituit uxorem ad stuprum. Quare in eius excusatione adeo laborandum non est: quia quidquid instaret discriminis ad praestandum mariti officium in asserenda pudicitia uxoris, magis cordatum animosumque esse decuit. Adde quod diffidentiae signum fuit, illicitam astutiam comminisci. Quod ad suspicionem pertinet, quamvis passim grassari cerneret immanem scelerum licentiam, iniquum tamen fuit tam sinistre iudicare de populo uno quem nondum expertus erat: omnes enim fingit homicidas. Sed quia de his rebus satis disserui capite duodecimo, nunc obiter attigisse sufficiat. Interim haec summa tenenda est, Abraham non disputare an legitimam causam habuerit coram Deo, sed tantum ad placandum Abimelech intentum esse. Caeterum notanda est haec loquutio: ubicunque non regnat Dei timor, facile ad omne scelerum genus provolvi homines: ut neque parcant humano sanguini, neque a rapinis, violentia et contumeliis sibi temperent. Et certe solus est Dei timor qui nos mutua humanitate devincit, continet in modestia et truculentiam cohibet, ne belluarum instar alii alios voremus. Fiet quidem interdum ut qui timore Dei vacui sunt, aequitatis speciem colant. Deus enim ut servet ab interitu humanum genus, impiorum libidines occulto fraeno compescit. Sic tamen omnino habendum est, apertam esse quibuslibet iniuriis ianuam ubi evanuit pietas et Dei timor: cuius rei nimis clarum hodie documentum exstat in horribili scelerum diluvio, quod totam fere terram occupat. Unde enim tam multiplex fallendi fraudandique varietas, tanta perfidia et crudelitas, nisi quia Dei contemptu oppressa est omnis aequitas? Iam quoties nobis difficile certamen est cum saeculi nostri corruptelis, veniat nobis in mentem aetas Abrahae: quae quum impietate et aliis sceleribus referta esset, sanctum tamen virum ab officio non abduxit.

12. *Et etiam vere soror mea est.* Nonnulli Saram putant germanam fuisse Abrahae sororem, non tamen uterinam, utpote quae ex secunda uxore nata esset. Quia tamen nomen hoc latius patet apud Hebraeos, libenter diversam coniecturam amplector, in secundo gradu sororem illi fuisse: ita verum erit istud communem habuisse patrem, hoc est, avum, ex quo per fratres germanos descenderant. Porro elevat peccatum suum Abraham, suumque silentium a mendacio discernit: et certe vere profitebatur se fratrem esse Sarae. Verbis quidem non aliud quam

quod res erat, simulasse patet: ubi tamen omnia excussa fuerint, vel frivola, vel saltem nimis ieiuna fuit defensio. Nam quum data opera praetexuerit sororis nomen, ne quid de coniugio suspicarentur homines, sophistice errandi occasionem illis praebuit. Quare licet verbis non mentitus fuerit, tamen quoad rem ipsam simulatio fuit mendacio implicita. Nec vero aliud habuit propositum quam testari apud Abimelech nihil se fraudulenter egisse: sed in re trepida, ex praetextu cognationis captasse obliquum mortis effugium.

13. *Quando circumduxerunt me angeli.* Quia hic verbum habetur pluralis numeri, libenter de angelis expono, quod circumduxerint Abraham per varios errores. Quidam nimis argute personarum colligunt trinitatem: quasi scriptum esset, Dii me fecerunt errare. Fateor quidem nomen אלהים pro Deo passim accipi in scriptura: sed tunc semper verbi numerus est singularis. Ubi autem accedit verbum plurale, tunc angelos vel principes significat. Sunt qui putent Abraham, quia sermo cum rudi et non probe edocto homine erat, ex vulgari gentium more sic loquutum: sed inscite meo iudicio. Quid enim attinebat, erectis altaribus palam facere uni se et proprio Deo colendo addictum, si fas deinde fuisset eundem quem coluerat Deum lingua abnegare? Qua de re supra diximus, ut locus ferebat. Caeterum non conqueritur de angelis Abraham, quod fallaci eorum ductu vagatus fuerit: sed notat qualis fuerit pridem sua conditio, nempe quod relicta patria non modo in terram longinquam migraverit, sed subinde coactus fuerit mutare hospitium. Quare nihil mirum si eum necessitas ad ineunda nova consilia impulerit. Si quis roget, cur peregrinationis suae angelos faciat duces? Responsio est in promptu, Quamvis sciret Abraham se unius Dei arbitrio et providentia peregrinari, ad angelos tamen transferre, quos sibi alibi fatetur datos esse itineris duces. Summa autem sermonis huc tendit, ut sciat Abimelech Abraham quum a malitiosa astutia remotum fuisse, tum mendacii expertem: deinde quia erraticam et inquietam vitam degebat, Saram ex composito semper idem dixisse quod in terra Gerar. Tam misera sancti viri anxietas Abimelech ad misericordiam flectere poterat, ut irasci desineret.

14. *Et cepit Abimelech pecudes.* Ante in Aegypto quoque peculio et muneribus donatus fuerat Abraham: sed hoc diversum, quod Pharao ipsum alio discedere iusserat, Abimelech vero domicilium in regno suo offert. Utrumque ergo regem non vulgari metu perculsum fuisse constat. Nam quum sentirent se a Domino correptos, quia molesti fuerant Abrahae, nullam inveniunt eius placandi rationem, nisi beneficiis illatam sancto viro iniuriam compensent. Posterior autem illa diversitas hinc manavit, quod Pharao duriter reprehensus, nihil quam formidinem concepit, ut Abrahae conspectus illi vix esset tolerabilis. Abimelech vero licet territus fuerit, mox tamen addita consolatione sedatus est: quum dixit illi Dominus, *Propheta est, orabit pro te.* Neque enim aliud pacando timori remedium est, quam dum se Dominus propitium fore declarat. Atqui non magno profectu praestat Deo peccator, quantum metus extorquet. Sed hoc verae poenitentiae signum est, composito animo, sedataque conscientia morigerum se et docilem Deo praebere. Quod autem permisit Abimelech Abrahae hospitii locum in ditione sua, hanc eius humanitatem sequuta est non parva benedictio, quod illic natus est Isaac, sicuti proximo capite videbimus.

16. *Est tibi in operimentum oculorum.* Quia his verbis subest aliqua obscuritas, varie exponi solet locus. Principium difficultate caret. Nam quum mille argenteos dedisset Abimelech, ne suspecta sit liberalitas, pronunciat se Abrahae dedisse: et quia tam honorifice acceptus fuerit, non esse habendam scorti loco eius uxorem. Sed quod sequitur magis obscurum est, *Erit tibi velum.* Multi interpretes ad munus referunt: quod mihi perperam facere videntur. Hebraei, quia neutro genere carent, femininum usurpant eius vice. Moses autem maritum hoc loco potius indicat, et sensus optime convenit. Docetur enim Sara, maritum cui iuncta est, instar veli esse quo se tegere debeat, ne exposita sit alienis. Paulus dicit velum, quod capite gestat mulier, subiectionis esse symbolum (1. Cor. 11, 10). Id quidem etiam ad caelibes pertinet: quia in eum finem ordinatus est sexus: sed hoc aptius, et magis proprie in mulieres viris coniunctas competit: quod sint ipso matrimonii ordine quasi velatae. Sic ergo interpretor, Tu si viro careres, obnoxia esses multis periculis: nunc quum tibi pudicitiae custodem Deus praefecerit, decuit te latere sub velo illo. Cur igitur te sponte nudasti? Haec legitima obiurgatio fuit, quod Sara se in mariti potestate esse dissimulans, divino praesidio se nudasset. *Atque ita reprehensa fuit.* Hoc quoque membrum torquent interpretes. Mihi haec nativa expositio videtur esse, quod passus fuerit Dominus Saram a profano rege coargui, quo maiore verecundia eam afficeret. Loquentis enim personam maxime attendit Moses: quia pudendum fuit matrem fidelium a tali magistro reprehendi. Alii putant notari profectum a Mose, quod tali documento erudita, sibi aliter posthac agendum esse didicerit. Sed potius notare videtur Moses quam dixi correctionis speciem, quod scilicet humiliata fuerit Sara, quum in disciplinam profani hominis tradita fuit.

17. *Et oravit Abraham.* Utraque in parte mirificus refulsit Dei favor erga Abraham: quod armata manu ipsius iniuriam ultus est: et deinde ipso

deprecante, placatus erga domum Abimelech. Id autem testatum esse oportuit, sanatam fuisse domum Abimelech ad eius preces, ut tali beneficio devinctos sibi haberet loci incolas. Caeterum poenae genus quod exprimitur, totam domum sterilem fuisse, quaestionem movere potest. Nam si postquam gravida erat Sara, in terram Gerar concessit Abraham: et antequam nasceretur Isaac, totum hoc quod narravit Moses impletum est: qui fieri potest ut tam exiguo tempore apparuerit sterilitas? Si dicamus iudicium Dei modo nobis incognito tunc fuisse perspectum, non male quadrabit responsio. Nescio tamen an inversa fuerit historiae series. Et certe hoc forte magis probabile videri queat iam tunc Abraham in terra Gerar habitasse quum illi promissus fuit Isaac: sed partem hanc quae prius omissa fuerat, a Mose nunc fuisse insertam. Si quis excipiat, Abraham usque ad ruinam Sodomae habitasse in Mamre: nihil absurdi erit, si fateamur quod hic demum narrat Moses, prius contigisse. Ego tamen quia ad fidei aedificationem parum facit temporis notatio, utramque opinionem in medio relinquo.

CAPUT XXI.

1. *Porro Iehova visitavit Sarah quemadmodum dixit: et fecit Iehova ipsi Sarah quemadmodum loquutus erat.* 2. *Itaque concepit et peperit Sarah ipsi Abraham filium in senectute eius, in tempore quod illi dixerat Deus.* 3. *Et vocavit Abraham nomen filii sui qui natus erat ei, quem peperit ei Sarah, Ishac.* 4. *Et circumcidit Abraham Ishac filium suum, filium octo dierum, quemadmodum praeceperat ei Deus.* 5. *Abraham autem erat centum annorum quando natus est ei Ishac filius suus.* 6. *Et dixit Sarah: Risum fecit mihi Deus: omnis qui audierit, ridebit mihi.* 7. *Et dixit: Quis nunciasset Abrahae lactare filios Sarah? quia peperi filium in senectute eius.* 8. *Et crevit puer, et ablactatus est: et fecit Abraham convivium magnum in die qua ablactatus est Ishac.* 9. *Et vidit Sarah filium Hagar Aegyptiae, quem peperit ipsi Abraham, ridentem.* 10. *Et dixit ad Abraham: Eiice ancillam hanc et filium eius: quia non haereditabit filius ancillae huius cum filio meo, cum Ishac.* 11. *Et displicuit res valde in oculis Abraham, propter filium suum.* 12. *Et dixit Deus ad Abraham: Ne displiceat in oculis tuis super puero, et super ancilla tua: in omnibus quae dixerit tibi Sara, audi vocem eius: quia in Ishac vocabitur tibi semen.* 13. *Et etiam filium ancillae in gentem ponam, quia semen tuum est.* 14. *Diluculo igitur surrexit Abraham, et tulit panem, et utrem aquae, et dedit Hagar, et posuit super humerum eius, et puerum: et dimisit eam, et perrexit et erravit in deserto Beer-sebah.* 15. *Et defecerunt aquae de utre, et proiecit puerum subter unam arborum.* 16. *Et abiit, et sedit e regione, elongando se quantum est iactus arcus: quia dixit: Non videbo quando morietur puer: et sedit e regione, et elevavit vocem suam, et flevit.* 17. *Et audivit Deus vocem pueri, et clamavit angelus Dei ad Hagar de coelis, et dixit ei: Quid tibi est Hagar? ne timeas: quia audivit Deus vocem pueri ex* loco *ubi est.* 18. *Surge, tolle puerum, et tene manu tua eum: quia in gentem magnam ponam eum.* 19. *Tunc aperuit Deus oculos eius, et vidit puteum aquae, et perrexit, et implevit utrem aqua, et potum dedit puero.* 20. *Et fuit Deus cum puero, et crevit habitavitque in deserto, et fuit iaculator sagittarius.* 21. *Et habitavit in deserto Param, et accepit ei mater eius uxorem de terra Aegypti.* 22. *Deinde fuit tempore illo, dixit Abimelech et Phicol princeps exercitus eius ad Abraham dicendo, Deus tecum est in omnibus quae tu facis:* 23. *Nunc itaque iura mihi per Deum hic si mentitus fueris mihi,* [1]) *et filio meo, et nepoti meo: secundum misericordiam quam feci tecum facies mecum, et cum terra in qua peregrinatus es.* 24. *Et dixit Abraham: Ego iurabo.* 25. *Et increpavit Abraham ipsum Abimelech propter puteum aquae quem rapuerant servi Abimelech.* 26. *Et dixit Abimelech: Non novi quis fecerit hoc, neque etiam tu indicasti mihi, neque etiam ego audivi praeterquam hodie.* 27. *Et accepit Abraham pecudes et boves, et dedit ipsi Abimelech, et percusserunt ambo foedus.* 28. *Et statuit Abraham septem agnas pecorum seorsum.* 29. *Et dixit Abimelech ad Abraham: Quid sunt septem agnae istae quas statuisti seorsum?* 30. *Et dixit: Quia septem agnas capies e manu mea: ut sit mihi in testimonium quod foderim puteum hunc.* 31. *Idcirco vocatus est locus ipse Beer-sebah: quia ibi iuraverant ambo.* 32. *Percusserunt ergo foedus in Beer-sebah: et surrexit Abimelech, et Phicol princeps exercitus eius, et reversi sunt in terram Pelisthim.* 33. *Et plantavit nemus in Beer-sebah, et invocavit ibi nomen Iehovae Dei saeculi.* 34. *Et habitavit Abraham in terra Pelisthim dies multos.*

1. *Et Iehova visitavit Sarah.* Hoc capite non tantum Isaac nativitas describitur: sed quia in eius incunabulis vivam ecclesiae suae picturam Deus proposuit, memorabilem quoque hac de re historiam refert Moses. Principio autem dicit Deum visitasse Sara, sicut promiserat. Quia omnis generatio ex Dei gratia fluit, sicut habetur in Psalmo, Dei beneficium esse fructum ventris (Psa. 127, 3): non abs re Dominus eos, quibus sobolem dat et liberos, visitare dicitur. Etsi enim naturaliter videntur gigni foetus ex suo quisque genere: nulla tamen

1) *Inde ab a.* 1563 *in margine additur:* Vel, si fefelleris, aut, infideliter egeris.

animalibus subest foecunditas, nisi quatenus vim suam Dominus exserit, ut impleatur illud: Crescite, et multiplicamini. In procreatione autem humani generis specialis refulget eius benedictio: ideo quivis mulieris partus illius visitatio iure censetur. Sed altius respicit hoc loco Moses, nempe quod praeter usitatum naturae ordinem natus fuerit Isaac. Nam communis gignendi ratio, et vis illa quam Dominus hominibus indidit, in Abraham et eius uxore cessaverat. Ergo arcanam et insolitam Dei virtutem, quae naturae lege superior est, Moses hic commendat: neque immerito: magnopere enim refert ut sciamus gratuitam Dei bonitatem tam in origine quam in progressu ecclesiae regnare: nec aliunde nasci Dei filios quam ex mera eius misericordia. Atque haec ratio est cur Abraham non ante patrem fecerit quam probe exaruisset eius corpus. Ac notandum est quod visitationem, cuius meminit, in promissione fundatam esse dicit Moses, *Visitavit Iehova Saram sicut promiserat.* His verbis effectum annectit suae causae: quo magis perspicua sit peculiaris Dei gratia, cuius specimen exstat in genitura Isaac. Si tantum dixisset respectam fuisse Saram a Domino, quum filium peperit, investigari poterat altior causa. At nemini dubium est quin gratuita fuerit promissio, qua donatus fuit Isaac patri Abrahae, quum fructus sit eius adoptionis, quae nonnisi merae Dei gratiae adscribi potest. Ergo qui Dei opus rite et prudenter in generatione Isaac reputare volet, necesse est ut a promissione incipiat. Magnam quoque emphasim continet repetitio: *Egit Iehova cum Sara sicut loquutus fuerat.* Lectores enim quasi iniecta manu retinet, ut in considerando tam insigni miraculo insistant. Interea Dei fidem commendat Moses, ac si diceret, nunquam frustra vanis promissis lactare homines: nec minus veracem esse ad praestandum quod promisit, quam ad promittendum liberalis est ac spontaneus.

2. *Peperit Abrahae.* Secundum tritum loquendi morem hoc dictum est: quia mulier neque familiae caput est, neque proprie sibi parit, sed marito. Sed quod sequitur notatu magis dignum est, *in senectute eius, et iuxta tempus statutum,* quod Deus praedixerat: nam senectus Abrahae non parum illustrat miraculi gloriam. Et iam tertio ad Dei verbum nos revocat Moses, ut nobis semper occurrat veritatis eius constantia. Tametsi autem communiter Abrahae et eius uxori praedictum fuerat tempus, nominatim tamen hic honor tribuitur sancto viro: quia in eius praecipue gratiam data fuerit promissio. Quanquam utrumque distincte habetur in contextu.

3. *Et vocavit Abraham nomen.* Non intelligit primum nominis autorem fuisse, sed retinuisse quod prius ab angelo fuerat inditum. Sed haec obedientia laude digna fuit, quod non modo ratam habuit Dei vocem, sed quod suas partes, quatenus Dei minister erat, exsequutus est. Nam quod apud eum deposuerat angelus, praeconio suo apud omnes celebravit.

4. *Et circumcidit.* Eundem obedientiae tenorem prosequitur Abraham, dum filio suo non parcit. Quamvis enim durum illi foret, tenerum infantis corpusculum vulnerare, posthabito tamen humano affectu, Dei verbo obtemperat. Fecisse autem narrat Moses sicuti iussus fuerat a Domino: quia nihil pluris est quam sincerum Dei verbum habere pro regula, nec plus sapere quam liceat. Haec praesertim modestia in sacramentis exigitur, ne vel aliqua sibi fabricent homines: vel quae a Domino mandata sunt, suo arbitrio in quemlibet usum transferant. Videmus autem quam intemperanter hic pruriat hominum libido: innumera enim sacramenta comminisci ausi sunt. Et ne longius petamus exemplum, quum Deus christianae ecclesiae duo tantum tradiderit, papistae septem se habere iactant. Quasi vero sit penes ipsos excudere salutis promissiones, quas signis a se confictis sanciant. Quam multis vero commentis polluta sint apud eos sacramenta, referre supervacuum est. Hoc certe palam est, nihil illis minus esse curae quam servare quod Dominus praecipit.

5. *Et Abraham erat centum annorum.* Rursus commemorat Moses Abrahae aetatem: quo melius ad miraculi considerationem excitet lectorum mentes. Etsi autem solius Abrahae mentio fit, meminerimus tamen, hoc loco nobis eum proponi, non tanquam libidinosum hominem, sed maritum Sarae, qui ex ea legitimum semen extremo demum senio procreavit, quum steriles fuissent in vigore suo. Nam in eo praecipue resplenduit Dei potentia, quod quum ultra sexaginta annos sterile illis fuisset coniugium effoetis iam et semimortuis subito nata est proles. Sara vero, quo dubitationem, qua deliquerat, compenset, nunc magnifice quibus decet elogiis praedicat Dei beneficium. Ac primo dicit datam sibi a Deo esse gaudii materiam: nec vulgaris gaudii, sed de quo sibi gratulentur omnes. Deinde quo magis amplificet, mirantis personam induit ac interrogat, Quis hoc nunciasset Abrahae? Quidam istud, *Ridebit mihi,* ita exponunt, quasi cum pudore dicat Sara se fore vulgi fabulam. Sed prior sensus melius quadrat, Quisquis audiet, ridebit mecum, gratulandi scilicet causa.

7. *Quis nunciasset Abraham lactare.* Futurum verbum loco subiunctivi positum esse interpretor. Sensus autem est, hoc nemini mortalium fuisse venturum unquam in mentem. Unde constituit, solum Deum autorem esse: et iam se ipsam ingratitudinis damnat, quod tarde fidem habuerit narranti angelo. Quia autem filios nominat in plurali

numero, Iudaei fabulam suo more fabricant, quod quum rumor sparsus esset, supposititium esse partum, allati sint a vicinis plurimi infantes, quos lactando puerperam se fuisse probaret Sara. Quasi vero non perinde id cognitu facile fuerit quum Isaac pendentem conspicerent ab eius uberibus: ac non clarior, et in promptu fuerit demonstratio, si lac digitis expressum ante oculos fluxisset. Bis autem inepti sunt ac fatui Iudaei, qui non intelligunt hanc loquendi formam perinde valere ac si Sara vocaret se nutricem. Interea notandum quod Sara lactandi munus cum partu coniungit: neque enim Dominus liberis, priusquam nascantur, alimenta in matrum uberibus frustra praeparat. Sed quas matrum honore dignatus est, hoc modo nutrices constituit: et quae foetus suos alere gravantur, sacrum naturae vinculum, quantum in se est, abrumpunt. Si morbus vel aliud quidpiam impediat, iusta est excusatio: sed puerperas sponte et per delitias fugere lactandi molestiam, ut dimidiae tantum sint matres, turpis est corruptela.

8. *Et crevit puer, et abl.* Iam narrare incipit Moses quomodo abdicatus fuerit Ismael ex Abrahae familia, ut solus Isaac legitimi filii et haeredis locum teneret. Videtur quidem hoc primo adspectu esse frivolum, quod Sara de nihilo succensens, rixam domi excitaverit. Sed Paulus (Gal. 4, 21) docet sublime hic nobis mysterium proponi de perpetuo ecclesiae statu. Et certe si personas reputamus, statuemus non fuisse rem lusoriam, quod fidelium omnium pater filium primogenitum divinitus abdicare iussus est: quod Ismael, licet eiusdem circumcisionis particeps, in alienam gentem transit, ne amplius in semine benedicto censeatur: quod in speciem laceratur ecclesiae corpus, ut dimidia tantum pars maneat: quod Sara ancillae filium domo expellens, uni Isaac haereditatem in solidum vendicat. Quare si ad hanc historiam legendam afferatur ea quae debet attentio, sponte se proferet mysterium illud de quo disserit Paulus.

Et fecit Abraham convivium. Quaeritur cur non potius natali vel circumcisionis die. Quod argute philosophatur Augustinus, celebrari diem ablactationis Isaac, ut discamus eius exemplo non amplius esse pueri sensu, nimis coactum est. Nihilo etiam magis consentaneum quod alii dicunt, Abraham, ne gentium mores imitaretur, diem sumpsisse qui tunc in communi usu non erat. Imo fieri potest ut honore et laetitia natalem quoque filii sui prosequutus fuerit. Sed huius convivii propter aliam causam specialis fit mentio: quia tunc deprehensus fuit risus Ismael. Neque enim eorum coniecturae assentior qui putant novam historiam texi, et cum hac molestia luctatam fuisse quotidie Saram: donec tandem eiecto impio derisore, domum suam purgavit. Probabile quidem est aliis quoque diebus simili petulantia elatum fuisse Ismael: non tamen dubito quin diserte exprimat Moses, eius ludibria in solenni illo conventu Sarae apparuisse, et ex eo tempore fuisse traducta. Caeterum lautitias convivii non refert Moses in malam partem, sed tanquam de re licita loquitur. Nihil enim prohibet quominus sancti homines amicos ad communem laetitiam invitent, ut Deo simul gratias agentes solito hilarius epulentur. Colenda est quidem semper temperantia et sobrietas, dandaque opera ut tam apparatus ipse sit frugalis, quam modesti convivae. Tantum dico non adeo austere Deum nobiscum agere, quin liberalius interdum amicos excipere permittat, vel dum celebrandae sunt nuptiae, vel dum liberi nobis nascuntur. Fecit ergo Abraham convivium magnum, hoc est, extraordinarium: quia non solebat quotidie tam splendide instruere mensam: ea tamen fuit copia quae minime in luxum diffflueret. Adde quod pro modo facultatum ita lautus fuit in tractandis amicis, ut ignotis etiam hospitibus sufficeret, quemadmodum prius visum est.

9. *Et vidit Sara filium Agar.* Quemadmodum ridendi verbum bifariam accipitur apud Latinos, ita et Hebraei tam in bonam quam in malam partem verbo suo utuntur: unde participium מצחק deductum est. Non fuisse puerilem lusum et innoxium, ex indignatione Sarae apparet. Fuit igitur maligna subsannatio, qua protervus adolescens fratrem adhuc infantem prae se contempsit. Ac notandum est, epitheton quod hic Ismaeli datur, et nomen Isaac ab eadem origine descendere. Isaac patri et aliis sancti legitimique risus materia erat: unde et nomen illi fuerat divinitus impositum. Benedictionem Dei, ex qua tale gaudium manabat, in ludibrium convertit Ismael. Ergo tanquam impius illusor, fratri Isaac opponitur. Ambo (ut ita loquar) sunt filii risus, sed longe diverso sensu. Isaac risum ex utero matris secum attulit: quoniam insculptum gerebat certum gratiae Dei testimonium. Sic igitur domum patris exhilarat, ut laetitia erumpat in gratiarum actionem: Ismael autem canino suo risu et profano sanctum illud fidei gaudium abolere conatur. Nec dubium est quin se manifesta illius contra Deum impietas hac subsannatione prodiderit. Ad eam usque aetatem pervenerat ut minime ignarus esset promissae gratiae, ob quam tanto gaudio efferebatur pater Abraham: ipse tamen superbe sibi placens, in fratris persona Deo, et eius verbo, Abrahaeque fidei insultat. Quare non sine causa tam atrociter in eum Sara excanduit, ut iuberet in exsilium profligari. Nihil enim sancto cordi acerbius quam Dei gratiam videre derisui expositam. Atque haec ratio est cur Paulus risum vocet persequutionem: Persequebatur (inquit Gal. 4, 29) is qui secundum carnem erat, spirituale semen: gladione ac manu? imo virulentis linguae ludibriis, quae non

corpus laedunt, sed vibrantur in ipsam animam. Poterat quidem Moses pluribus verbis exaggerare crimen: sed ego data opera loquutum fuisse puto tam concise, quo magis detestabilem redderet petulantiam qua Dei verbum illuditur.

10. *Eiice ancillam.* Non tantum exacerbatur Sara in eum qui peccavit, sed videtur imperiosius agere cum marito quam modestam uxorem deceat. Quod prius Abraham vocavit dominum, Petrus ostendit non ficte egisse, dum eam sanctis castisque matronis in exemplum voluntariae subiectionis proponit (1. Pet. 3, 6). Nunc autem non solum marito in ordinem coacto regnum domi usurpat: sed quem revereri debuerat, suo arbitrio obsequentem esse iubet. Hic quanquam non nego Saram muliebri affectu percitam modum excessisse, non tamen dubito, tam arcano spiritus instinctu gubernatam fuisse eius linguam et mentem, quam providentia Dei totum hoc negotium directum fuit. Magni quidem et tremendi iudicii ministram fuisse, controversia caret. Et Paulus vocem hanc non tanquam futile convicium quod irata mulier effutiverit, sed tanquam coeleste oraculum adducit. Etsi autem maiorem quam privatae mulieris personam sustinet, non tamen eripit marito potestatem, sed legitimum electionis praesidem facit.

11. *Displicuit in oculis Abrahae.* Quanquam multis iam oraculis certior factus erat Abraham, nonnisi ab uno Isaac proditurum semen benedictum: paterno tamen amore captus, non sustinet exscindi Ismaelem, ut haereditas penes eum maneat integra, cui divinitus concessa erat: atque ita duas miscendo gentes, discrimen a Deo positum, quoad in se est, confundere cupit. Videri sane hoc absurdum posset, quod Dei minister caeco impulsu fertur: sed Deus non modo ut eum humiliet sic eum iudicio privat: sed etiam ut testatum faciat saeculis omnibus, a suo unius arbitrio pendere gratiae suae dispensationem. Porro ut aequiore animo ferat sanctus vir filii sui discessum, duplex ei consolatio proponitur. Nam initio Deus promissionem de Isaac factam in memoriam revocat: ac si diceret, satis superque esse quod illi relinquitur Isaac, in quo integra manet spiritualis benedictio. Deinde Ismaelem quamvis a domo paterna exsulet, curae tamen sibi fore promittit, et orituros ex eo posteros, qui populum unum efficiant. Caeterum quid valeat haec loquutio, *Vocari in Isaac semen*, supra decimo septimo cap. exposui. Et Paulus ad Rom. nono capite, v. 8. interpretationis loco ponit verbum λογίζεσθαι, hoc est, censeri vel reputari. Atqui certum est hoc modo resectum fuisse ex Abrahae familia alterum filium, ne amplius nomen haberet inter eius posteros. Deus enim segregato Ismaele totam Abrahae progeniem ab uno capite fluxuram esse ostendit. Ismaeli quoque gentem suam fore promittit, sed extraneam ab ecclesia: ut in eo diversa sit fratrum conditio, quod unus constituitur spiritualis populi pater, alteri datur carnale semen. Unde merito colligit Paulus, non omnes qui semen sunt Abrahae, veros esse et genuinos filios: sed qui ex spiritu geniti sunt. Sicut enim gratuita promissione factus est Isaac legitimus filius, inter posteros, qui sequuti sunt, eadém Dei gratia discrimen statuit. Sed quia de variis Abrahae filiis disseruimus quantum satis erat, supra decimo septimo capite, nunc eam rem parcius attingo.

12. *Quidquid dixerit Sarah.* Dixi nuper, quamvis Sarae ministerio ad tantam rem usus fuerit Deus: potuisse tamen ipsam labi in agendi modo. Nunc iubet Abrahae morem gerere uxori: non quod probet eius affectum, sed quia compleri vult opus, cuius ipse est autor. Atque ita ostendit non debere sua consilia exigi ad communem normam: praesertim ubi de salute ecclesiae agitur. Data enim opera usitatum naturae ordinem invertit, ut se inchoatorem et perfectorem vocationis Isaac esse probet. Quia vero praefatus sum hanc historiam altius a Paulo tractari, summa breviter colligenda est. Primo dicit allegorice scripta esse quae hic leguntur: non quod omnes promiscue historias ad sensus allegoricos torqueri velit, quemadmodum Origenes, dum ubique allegorias venatur, totam scripturam corrumpit: et alii nimis cupide eius exemplum aemulando fumum ex luce dederunt. Nec modo vitiata fuit scripturae simplicitas, sed fides paene labefactata fuit, multisque deliriis aperta ianua. Consilium autem Pauli fuit, piorum mentes ad considerandum in hac historia Dei arcanum erigere: ac si diceret, ad spirituale Christi regnum spectare quae de Abrahae domo refert Moses, ut certe domus illa viva fuit ecclesiae imago. Caeterum haec allegorica est similitudo quam Paulus commendat. Quum duo geniti sint Abrahae filii, alter ex ancilla, alter ex libera, duas esse eorum species colligit qui in ecclesia gignuntur: fideles quos Deus spiritu adoptionis donat ut haereditate fruantur: larvatos discipulos qui se simulant esse quod non sunt, nomenque et locum inter Dei filios ad tempus usurpant. Quosdam itaque docet servili modo concipi et nasci: alios autem quasi ex matre ingenua. Deinde prosequitur filios esse Agar qui generantur ex servili legis doctrina: qui autem gratuitam adoptionem fide amplexi, ex evangelii doctrina gignuntur, eos esse liberae matris filios. Tandem ad alteram similitudinem descendit, dum Agar cum monte Sinai comparat, Saram vero cum coelesti Ierosolyma. Etsi autem paucis hic perstringo quae copiose quarto ad Galatas capite a me explicata reperient lectores: in hac tamen brevitate minime obscurum est quid docere velit Paulus. Scimus ex incorruptibili verbi semine nasci veros

Dei filios: sed ubi a legis et prophetarum doctrina subducitur spiritus qui eam vivificat, ut tantum mortua litera supersit, corrumpitur semen illud, ut nonnisi adulterini filii nascantur in servitutem: quia tamen ex Dei verbo, licet corrupto, in speciem nascuntur, unam inter Dei filios speciem constituunt. Interea nulli sunt legitimi haeredes, nisi quos ecclesia ex liberali evangelii semine conceptos in libertatem parit. Dixi autem in his duabus personis repraesentari perpetuum ecclesiae statum. Nam hypocritae non tantum filiis Dei permixti sunt in ecclesia, sed illis contemptis superbe totum ius et honorem sibi vendicant. Et quemadmodum Ismael vano primogeniti titulo inflatus, fratrem Isaac suis sannis vexabat: ita isti suo splendore confisi, rectam simplicium fidem contumeliose exagitant et rident: quia sibi omnia arrogando gratiae Dei nihil faciunt residuum. Porro hinc monemur, non aliis stabilem esse salutis fiduciam, nisi qui gratis vocati totam suam dignitatem in Dei misericordia locant. Rursus piorum conscientias validis et firmis armis instruit spiritus adversus eorum ferociam qui fallaci ecclesiae praetextu se venditant. Videmus non esse novum exemplum, ut primum locum occupent in ecclesia Dei, qui tamen nonnisi larvae sunt. Quare dum hodie magnifice exsultant papistae, non est cur turbemur inani ventosaque eorum iactantia. Quod longa successione gloriantur, tantundem valet ac si Ismael primogenitum se clamaret. Discernere igitur necesse est inter veram et larvatam ecclesiam. Notam vero exprimit Paulus, quam suis cavillis nunquam obliterare poterunt. Nam perinde ac exiguo flatu corrumpuntur magnae ampullae: ita uno hoc verbo tota illorum gloria exstinguitur, filios ancillae non fore aeternos haeredes. Interim patienter ferenda est illorum insolentia, quamdiu eorum tyrannidi fraenum Deus laxabit. Quibus enim opprobriis nos hodie gravant, olim etiam a Iudaeis saeculi sui hypocritis oppressi fuerunt apostoli. Nec aliter de Isaac triumphos suos egit Ismael, quam si victoria potitus esset. Quare nihil mirum si aetas nostra suos habeat Ismaelitas. Sed ne talis indignitas nos frangat, assidue nobis occurrat haec consolatio, non semper in ecclesia mansuros qui in ea eminent.

14. *Et diluculo surrexit Abraham.* Quam acerbum sancti viri animo vulnus inflixerit eiectio primogeniti filii, ex duplici consolatione qua dolorem mitigavit Deus colligere licet. Filium ergo ablegat, non secus ac si sua ipsius viscera avelleret. Verum assuefactus ad parendum Deo paternum amorem quem prorsus exuere non potest, subigit. Haec vera est fidei et pietatis probatio, quum eousque se abnegare coguntur fideles, ut ipsos quoque primae naturae affectus, qui per se mali non sunt nec vitiosi, resignent Dei arbitrio. Non dubium est quin variis curis aestuaverit tota nocte, secum varie luctatus fuerit, ac pertulerit ingentes cruciatus: surgit tamen mane, ut orbitatem suam maturet: quoniam ita placere Deo novit.

Et tulit panem et utrem. Non tantum significat Moses Abraham mandasse custodiae matris filium suum: sed quasi cessisse iure patrio: nam ipsum alienari oportuit, ne posthac reputaretur Abrahae semen. Quam tenui autem viatico uxorem suam cum filio donat? Lagenam aquae et panem humero imponit. Cur non asinam saltem onerat mediocri annona? Cur non comitem addit unum ex servis, quorum suppetebat domi copia? Atqui vel oculos illi Deus clausit, ne veniret in mentem quod plusquam libenter facturus erat: vel eo consilio restrinxit viaticum, ut non procul a domo subsisterent. Optasset enim procul dubio habere sibi vicinos, ut quibus opus esset officiis ipsos iuvaret. Interim voluit Deus, ut tam dura et tristis esset Ismaelis abdicatio: ut eius exemplo terrorem superbis incuteret, qui praesentibus donis ebrii gratiam ipsam, cui debent omnia, suo fastu conculcant. Ideo ad miserabilem exitum eos deduxit. Postquam enim errarunt in deserto, deficiunt aquae, et mater a filio discedit: quod desperationis signum erat. Haec merces fuit superbiae, qua frustra inflati fuerant. Decebat eos gratiam Dei, populis omnibus in persona Isaac oblatam, humiliter amplecti: atqui impie spreverunt quem Deus in summum honorem extulerat. Debebat agnitio donorum Dei eos ad modestiam formare. Et quia illis nihil magis optabile erat quam aliquem angulum tenere in domo Abrahae, nullam subiectionem refugere tanti boni causa debebant: nunc quas sua ingratitudine meriti erant poenas, Deus ab illis exigit.

17. *Audivit autem Deus vocem pueri.* Dixerat prius Moses Agar flevisse: qui fit ergo ut fletu eius praeterito, solum pueri clamorem Deus audiat? Si dicamus indignam fuisse matrem cuius preces gratiam impetrarent, filius certe nihilo dignior. Nam quod quidam castigatione illa resipuisse putant, incerta est coniectura. Eorum poenitentiam cuius nullum mihi signum apparet, Dei iudicio relinquo. Clamorem vero pueri auditum fuisse interpretor, non quod fide precatus sit, sed quod Deus promissionis suae memor, ad praestandam illis misericordiam flexus fuerit. Neque enim Moses narrat vota sua et gemitus eos in coelum direxisse: quin potius credibile est sic plorasse suas miserias, ut ad Dei opem non confugerent. Verum Deus in illis iuvandis non quid a se peterent, sed quid servo suo Abrahae de Ismaele pollicitus foret, respexit. Hoc sensu videtur dicere Moses exauditam fuisse vocem pueri, quod scilicet filius erat Abrahae.

Quid tibi est Agar? Obiurgat angelus ingratitudinem Agar, quod in extremas angustias redacta,

non cogitat sibi aliquando in simili discrimine propitium fuisse Deum, ut eum liberatorem experta, rursus se in eius fidem conferat. Monet tamen angelus paratum fore eius aerumnis remedium, si modo quaerat. Ergo in particula: *Quid agis?* obiurgatio est, quod se confuso ploratu frustra excruciet. Postea quum dicit: *Noli timere,* ad spem gratiae eam invitat et hortatur. Sed quid sibi vult quod addit: *Ex loco ubi est?* Videri potest tacita subesse antithesis inter locum illum, et domum Abrahae, ut statuat Agar, quamvis a Dei sanctuario exsulans erret in deserto, non tamen se penitus a Deo relictam, quoniam ipsum habeat exsilii ducem. Vel emphatica est loquutio, quod abiectus puer in solitudinem, et pro derelicto habitus, Deum tamen propinquum habeat. Atque ita angelus, ut anxiae matris desperationi succurrat, iubet ad eum locum redire ubi filium deposuerat. Moerore enim (ut fieri solet in rebus deploratis) obtorpuerat, et iacuisset quasi exanimis, nisi voce angeli foret erecta. Caeterum in hoc exemplo perspicimus quam vere dictum sit, suscipi nos a Domino ubi a patre et matre abiecti sumus.

18. *Tolle puerum.* Quo plus animi ad filium educandum habeat, confirmat illi Deus quod ante Abrahae saepius pollicitus fuerat. Matribus quidem natura praescribit quid filiis debeant: sed quemadmodum nuper attigi, conciderant omnes sensus Agar: nisi Deus nova fiducia eam recreasset, ut collecto vigore se accingeret ad exsequendum maternum munus. Quod ad *fontem* pertinet, quidam existimant repente emersisse. Sed quum dicat Moses apertos fuisse oculos Agar, non autem apertam vel perfossam fuisse terram: in hanc sententiam magis inclino quod prius dolore attonita, quod expositum erat oculis non cernebat: nunc autem demum postquam illi visum restituit Deus, videre incipiat. Atque hoc in primis notatu dignum, ubi nos sua gubernatione destituit, gratiamque suam submovit Deus, subsidiis omnibus etiam quae ad manum suppetunt, non secus nos privari quam si procul remota essent. Itaque rogandus est non tantum ut nobis largiatur quae nobis usui sunt, sed simul utendi prudentiam conferat: alioqui clausis oculis tabescere inter medios fontes continget.

20. *Et fuit Deus cum puero.* Pluribus modis dicitur adesse Deus hominibus. Adest enim electis suis quos peculiari spiritus gratia gubernat: adest etiam interdum quoad externam vitam, non electis modo, sed extraneis, dum eximia aliqua benedictione eos dignatur: quemadmodum Moses hoc loco non vulgarem gratiam commendat, qua testatus est Dominus non irritam esse suam promissionem, dum Ismaelem favore suo prosequitur, quia filius est Abrahae. Hinc tamen colligitur generalis doctrina: quod adolescunt homines, quod coeli luce et communi spiritu fruuntur, quod terra illis alimenta suppeditat, hoc totum Deo esse tribuendum. Tantum hoc tenendum est, prosperos Ismaelis successus inde fluxisse, quia in gratiam patris Abrahae illi terrena benedictio promissa erat. Quod dicitur Agar sumpsisse filio uxorem, ad ordinem politicum spectat: nam quum praecipua pars humanae vitae sit coniugium, in eo contrahendo liberos parentibus subesse, et eorum consilio parere aequum est. Hunc ordinem quem natura praescribit ac dictat, videmus a fero homine Ismael in barbarie deserti fuisse servatum, ut in ducenda uxore se matri subiiceret. Unde perspicimus quam immane monstrum fuerit papa, quando sacrum hoc ius naturae labefactare ausus est. Accessit etiam impudentia, quod impio parentum contemptui se privilegium dare iactavit, in sancti coniugii honorem. Porro uxor Aegyptia quoddam futuri inter Israelitas et Ismaelitas dissidii praeludium fuit.

22. *Et fuit tempore illo.* Foedus hoc inter Abraham et Abimelech fuisse percussum, ideo narrat Moses, ut sciamus post varias agitationes aliquid tandem quietis datum fuisse sancto viro: ultra annos sexaginta vagus et instabilis castra subinde movere coactus fuerat. Tametsi autem Deus eum usque ad mortem peregrinari voluit, sub rege tamen Abimelech concessit illi tranquillam habitationem. Et consilium Mosis est docere quomodo acciderit ut locum unum diutius solito teneret. Notanda est temporis circumstantia, nempe paulo post quam filium abdicaverat. Videtur enim solatium hoc ingenti tristitiae succedere non tantum ut a continuis molestiis aliquid relaxationis habeat, sed quo se alacrius exhilaret, et quietius occupet in educando filiolo Isaac. Quanquam certum est non omni ex parte laetum illi fuisse foedus: sensit enim obliquis modis se tentari, multosque in ea regione esse quibus gravis et exosus esset. Rex certe illum se habere suspectum aperte profitebatur: fuit tamen hic summus honor quod rex loci ad hominem inquilinum ultro accessit ut foedus cum illo sanciret. Quaeritur tamen an aequis legibus foedus hoc percussum fuerit, ut inter socios fieri solet. Ego certe non dubito quin debitum regi honorem libenter detulerit Abraham: nec verisimile est, regem habuisse in animo detrahere sibi aliquid, quod in Abraham transferret. Quid igitur? nempe quum liberum illi hospitium permitteret, voluit tamen iureiurando habere sibi obstrictum.

Deus tecum est in omnibus. Amica blandaque praefatione utitur: non accusat Abraham, non queritur aliquo se officio fuisse fraudatum: sed eius se amicitiam expetere dicit: finis tamen est ut sibi ab eo caveat. Sed quaeritur, unde illi suspicio vel metus, primum ab homine extraneo, deinde probo

et modesto. Primum scimus profanos homines saepe de nihilo esse anxios, ut etiam rebus quietis trepident. Deinde Abraham vir reverentia dignus erat, numerus servorum illi domi erat instar exigui populi: nec dubium quin suae illi virtutes multum dignitatis conciliaverint: ita fit ut eius opes Abimelech suspectas habeat. Sed quum ille privatam sui rationem haberet, Dominus qui rerum eventus optime moderari novit, hoc modo consuluit servi sui quieti. Caeterum Abrahae exemplo discamus, si quando nobis apud filios saeculi invidiam conflabunt Dei dona, tam modeste nos gerere ut ne quid in nobis desiderent.

23. *Si mentitus fueris mihi.* Ad verbum est, Si mentieris: est enim defectiva loquutio Hebraeis trita in formulis iurandi: quae sic resolvi debet, Si fefelleris datam mihi fidem, Deum invocabimus ut medius inter nos iudex sedeat, seque ostendat periurii ultorem. Mentiri autem hic quidam accipiunt pro inique et fraudulenter agere: alii autem pro deficere. Ego simpliciter interpretor ac si dictum foret, Nihil perfide ages mecum, vel cum meis nepotibus. Sua autem beneficia commemorat Abimelech, quo efficacius illum hortetur ad colendam bonam fidem: nam quum humaniter acceptus foret, foedae ingratitudinis reum fore denunciat Abimelech, nisi vicissim studeat quae accepit beneficia pensare. Misericordiam facere cum aliquo Hebraeis significat clementer et benigne eum tractare. Neque enim supplex venit Abimelech ut Abrahae misericordiam imploret: quin potius sibi ius regium vendicat, ut patebit ex contextu.

24. *Et dixit Abraham, Ego iurabo.* Quanquam iure potior, tamen nihil recusat quod sit ex officio boni et moderati viri. Et certe quum filios Dei sponte ad quodvis officium propensos esse deceat, nihil magis absurdum est quam se praebere difficiles vel morosos, ubi ab ipsis postulatur quod aequum est. Iurare etiam non abnuit: quia rem licitam esse noverat, sacro Dei nomine interposito pacta inter homines sancire. In summa, videmus Abraham libenter se submittere vocationis suae legibus.

25. *Et increpavit Abraham ipsum.* Videtur iniusta querimonia: nam si laesus erat, cur non usus fuit ordinario remedio? Sciebat regem esse humanum, habere etiam aliquod pietatis semen, comiter et honorifice ab illo tractatus fuerat: cur aequum iuris sui defensorem fore diffidit? Quod si acceptam iniuriam devorare maluerat quam regi molestus esse, cur nunc culpam quasi conscio, illi adscribit? Sed fieri potest ut intellexerit Abraham, factum hoc esse nimia regis tolerantia. Certe non sine causa expostulasse, ex eius moribus et ingenio colligere licet, atque hinc perspicitur sancti viri moderatio, quod aquae, sua industria et labore repertae, usu privatus non tumultuatur: ut ferebat iniuriae atrocitas: id enim perinde erat ac si eum loci accolae strangulare conati essent. Caeterum ut patienter tam gravem iniuriam tulit, ita quum illi praeter spem sumendae fiduciae offertur occasio, in posterum sibi cavet. Videmus etiam quo tempore paulo commodius habere visus est Abraham, et aliquid levationis nactus est: quam acriter eum Dominus exercuerit. Certe non leve examen fuit dum pro aqua certare coactus est: nec ea communi, sed cuius puteum effoderat.

27. *Et accepit Abraham pecudes.* Hinc liquet non fuisse foedus percussum, qualiter solent inter se pacisci aequales: gradum enim suum reputat Abraham, et in symbolum subiectionis munus offert ex gregibus suis regi Gerar: nam pro eo quod dicunt Latini, Pendere vectigal vel tributum, et gallice dicimus, *Faire hommage,* Hebraei dicunt, Munera offerre. Nec vero exspectat Abraham dum sibi aliquid imperio et vi extorqueatur a rege, sed voluntario honore praevenit quem scit esse loci dominum. Quanta in hominibus grassetur dominandi cupiditas plus satis notum est: quo plus laudis meretur Abrahae pudor, qui non tantum alieno abstinet, sed iniussus offert quod secum statuit ex officio deberi. Alia tamen suboritur quaestio, quum sibi divinitus traditum sciret terrae dominium, an subiectionem profiteri licuerit qua alterum dominum agnosceret. Verum solutio facilis est, quod possessionis adeundae nondum advenerat tempus: nam spe tantum dominus, re ipsa peregrinus erat. Quare habitationem merito redemit, donec posteris eius daretur quod illi promissum fuerat. Sic paulo post videbimus pretium solvisse pro uxoris sepulchro. In summa, priusquam manu Dei locaretur in legitimo terrae dominio, non dubitavit cum incolis loci transigere, ut precario vel mercede apud ipsos habitaret.

28. *Et statuit Abraham septem agnas pecorum seorsum.* Recitat Moses aliud caput foederis nempe quod nominatim Abraham sibi de puteo caverit, ut liberum haberet aquae usum. Statuit autem in medium septem agnas: ut rex honorario munere donatus, comprobet, ratamque habeat putei fossionem. Controversiam enim movere poterant incolae quod privato homini et inquilino non liceret puteum fodere: nunc ubi intercessit publica regis autoritas, consultum est Abrahae quieti, ut nemo illi negotium facessat. Agnas multi accipiunt pro nummis hac forma percussis: sed quum prius facta sit ovium et boum mentio: nunc vero continuo post subiiciat Moses septem agnas seorsum positas, nummos hic fabricare absurdum est.

32. *Idcirco vocatus est locus.* Iam semel ita nuncupavit Moses: sed secundum prolepsin. Nunc autem declarat quando et qua de causa inditum fuerit nomen: nempe quod illic ambo iurassent

ideo transfero Puteum iurisiurandi. Alii vertunt Puteum septem. Sed Moses aperte a iurando deducit: nec refert quod a ratione grammatica paulum discedit pronunciatio quae in nominibus propriis adeo curiose non observatur: et certe etymologiam non restringit Moses ad puteum, sed totum foedus complectitur: quanquam non repugno quin Moses ad septenarium numerum alluserit.

33. *Et plantavit Abraham nemus.* Hinc apparet plus requietis datum fuisse Abrahae post initum foedus quam hactenus habuerat: nunc enim arbores plantare incipit, quod tranquillae fixaeque habitationis signum est: neque enim prius legimus vel arbustum unum plantasse. Quare videmus ut mutata in melius fuerit eius conditio: quia statariam vitam (ut ita loquar) agere licuit. Quod dicitur, *Invocasse nomen Iehovae*, ita interpretor, de integro instituisse solennem cultum Dei, quo suam gratitudinem testatam faceret. Ergo Deus postquam circumduxerat servum suum per continuas ambages, aliquid relaxationis sub extremum senium illi dedit. Atque ita cum fidelibus suis interdum agit, ut variis procellis iactatos respirare tandem sinat. Quantum ad Dei invocationem, scimus Abraham quocunque venerat, nunquam cessasse ab hoc pietatis officio. Nec vero periculis deterritus est quin se veri Dei cultorem profiteretur quum hoc nomine vicinis invisus foret. Verum prout aucta illi erat habitandi commoditas, in profitendo Dei cultu animum collegit. Et quia sub regis tutela securius iam degebat, forte ex professo testari voluit hoc se Deo acceptum ferre. Et hac de causa videtur adscriptum epitheton, *Dei aeterni*: ac si diceret Abraham, se non transiisse in fidem regis terreni, nec se novo foederi confidere, ut a Deo aeterno discederet. Cur Dei cultum invocationis nomine per synecdochen designet Moses, alibi exposui. Postremo hic dicitur peregrinatus esse Abraham in ea terra ubi tamen statum domicilium habebat: ut sciamus animum eius non sic defixum fuisse in illa quiete, quin semper expenderet quod prius audierat ex ore Dei, se fore inquilinum cum posteris usque ad annos quadringentos.

CAP. XXII.

1. *Et fuit, post haec Deus tentavit Abraham, et dixit ad eum: Abraham, qui dixit: Ecce ego.* 2. *Et dixit: Tolle nunc filium tuum, unicum tuum, quem dilexisti Ishac, et vade ad terram Moriah, et offer eum ibi in holocaustum super unum e montibus quem dixero tibi.* 3. *Et surrexit Abraham mane, et stravit asinum suum, et cepit duos pueros suos secum, et Ishac filium suum: et scidit ligna holocausti: et surrexit, perrexitque ad locum quem dixerat ei Deus.* 4. *Die tertia levavit Abraham oculos suos, et vidit locum procul.* 5. *Et dixit Abraham ad pueros suos: Manete hic cum asino: et ego et puer pergemus usque illuc, et adorabimus, revertemurque ad vos.* 6. *Et accepit Abraham ligna holocausti, et posuit super Ishac filium suum, et accepit im manu sua ignem et gladium, et perrexerunt ambo pariter.* 7. *Dixit autem Ishac ad Abraham patrem suum, dixit, inquam: Pater mi. Et dixit: Ecce ego fili mi. Et dixit: Ecce ignis et ligna, et ubi pecus in holocaustum?* 8. *Et dixit Abraham: Deus prospiciet sibi pecudem in holocaustum, fili mi. Itaque perrexerunt ambo pariter.* 9. *Et venerunt ad locum quem dixerat ei Deus: et aedificavit ibi Abraham altare, et ordinavit ligna, et ligavit Ishac filium suum, et posuit eum super altare super ligna.* 10. *Et misit Abraham manum suam, et accepit gladium ut iugularet filium suum.* 11. *Et clamavit ad eum angelus Iehovae de coelo, et dixit: Abraham, Abraham. Et dixit: Ecce ego.* 12. *Et dixit: Ne extendas manum tuam in puerum: et ne facias ei quidquam: quia nunc cognovi quod times Deum, nec prohibuisti filium tuum unicum a me.* 13. *Tunc levavit Abraham oculos suos, et vidit, et ecce aries post* eum *detentus in perplexitate* spinarum *cornibus suis: et perrexit Abraham, et accepit arietem, obtulitque eum in holocaustum pro filio suo.* 14. *Et vocavit Abraham nomen loci ipsius, Iehova videbit: idcirco dicitur hodie: In monte Iehova videbit.* 15. *Et clamavit angelus Iehovae ad Abraham secundo e coelo.* 16. *Et dixit: Per me iuravi, dixit Iehova, certe pro eo quod fecisti rem hanc, et non prohibuisti filium tuum unicum tuum:* 17. *Quod benedicendo benedicam tibi, et multiplicando multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli, et sicut arenam quae est iuxta litus maris: et haereditabit semen tuum portam inimicorum suorum.* 18. *Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, eo quod obedivisti voci meae.* 19. *Postea reversus est Abraham ad pueros suos, et surrexerunt, perrexeruntque pariter in Beer-sebah, et habitavit Abram in Beer-sebah.* 20. *Et fuit, post haec nunciatum fuit ipsi Abraham, dicendo: Ecce, peperit Milchah etiam ipsa filios Nachor fratri tuo.* 21. *Hus primogenitum suum, et Bus fratrem eius, et Cemuel patrem Aram.* 22. *Et Chesed, et Hazo, et Pildas, et Idlaph, et Bethuel:* 23. *Et Bethuel genuit Ribcah: octo istos peperit Milchah ipsi Nachor fratri Abraham.* 24. *Et concubina eius, cuius nomen Reumah, peperit etiam ipsa Tebah et Gaham, et Thahas, et Mahachah.*

1. *Et fuit.* Caput hoc historiam in primis memorabilem continet. Quamvis enim toto vitae cursu mirifica fidei et obedientiae documenta ediderit Abraham: nullum tamen praestantius excogitari potest quam filii immolatio. Aliae enim tentationes quibus eum Dominus exercuerat, ad eum mortifi-

candum spectabant: haec autem, vulnus morte ipsa longe acerbius inflixit. Quanquam hic nobis aliquid maius et altius paterno dolore et cruciatu considerandum est, qui ex filii unici morte conceptus sancti viri pectus transfodit. Triste illi fuit unico filio privari: tristius eripi sibi violenta morte: longe vero durissimum, constitui ipsum carnificem qui propria manu eum mactaret. Alias circumstantias nunc omitto quas suis locis notabimus. Verum haec omnia si cum spirituali certamine conscientiae, quod sustinuit, conferas, lusus sunt duntaxat vel umbratiles pugnae. Neque enim orbitas illi sua lugenda fuit, quod occidere iubebatur unicum haeredem spem memoriae et nominis, decus et columen familiae: sed quia in eius persona exstingui et perire videbatur tota mundi salus. Nec illi certamen erat cum carnis passionibus, sed quum totum se addicere Deo cuperet, ipsa eum pietas et religio huc illuc distrahebat. Nam quasi Deus secum ipse pugnet, puerum ad mortem postulat, in quo spem aeternae salutis proposuit. Itaque hoc posterius mandatum quidam erat fidei interitus. Hunc historiae praesentis gustum lectoribus dari utile fuit, ut reputent quantopere sedula et assidua meditatione digna sit.

Post haec tentavit Deus Abraham. Non debet hoc restringi ad ultimam visionem: quin potius varios eventus, quibus sursum deorsum iactatus fuerat Abraham: et rursus paulo quietiorem vitae statum, quo nuper potiri coepit effoeta iam senectute, complecti uno verbo Moses voluit. Instabilem vitam per continua exsilia egerat usque ad annum octogesimum: multis contumeliis iniuriisque vexatus, aegre in continua trepidatione miseram ac sollicitam vitam toleraverat: ab ea terra in quam se Dei iussu et auspiciis contulerat, eum in Aegyptum expulerat fames. Bis illi uxor rapta fuerat e sinu: divulsus fuerat a nepote: eum capitis sui periculo quum bello captus esset, liberaverat. Sterilis vixerat cum uxore, quum tamen tota eius spes a sobole penderet. Tandem filium adeptus, exhaeredare et procul domo expellere coactus fuerat. Residuus manebat Isaac, singulare quidem sed unicum solatium: pace domi fruebatur: nunc repente fulminat e coelo Deus filio mortem denuncians. Sensus est igitur, hac tentatione, tanquam extremo actu, longe severius quam antea probatam fuisse Abrahae fidem.

Tentavit Deus Abraham. Dum negat Iacobus (1, 13) quenquam a Deo tentari, sacrilegas eorum calumnias refellit, qui ut malorum suorum culpam a se derivent, Deum substituere reum conantur. Vere ergo contendit Iacobus non debere alio transferri peccata, quorum radicem habemus in nostris concupiscentiis. Nam etsi venenum suum instillat Satan, et suis flabellis pravas in nobis cupiditates inflammat: non tamen extrinseco impulsu ferimur ad peccandum: sed nos caro nostra sollicitat, et eius illecebris sponte obsequimur. Neque tamen illud obstat quominus etiam Deus suo modo tentare nos dicatur: sicut Abraham tentavit, hoc est adduxit ad serium examen, ut fidei experimentum in servo suo caperet.

Dixit ad eum. Speciem tentationis designat Moses, quod scilicet verbi sui fidem in sancta anima contrario verbi sui ariete perculerit. Ideo enim nomine ipsum compellat, ne ambiguus sit mandati autor. Nisi enim certo persuasus fuisset Abraham vocem esse Dei, quae filium Isaac occidi iubebat, facile solutus fuisset molestia: fretus enim certa Dei promissione, quasi Satanae fallaciam repudiasset: ita nullo negotio discussa tentatio fuisset. Nunc omnis ambigendi materia tollitur, ut sine controversia agnoscat oraculum esse Dei quod audit. Interea Deus quodammodo duplicem induit personam, ut dissidii et repugnantiae specie, quam in verbo suo prae se fert, diducat et laceret sancti viri pectus. Haec enim ad fovendam constantiam fidei unica est ratio, si omnes sensus nostros ad Dei verbum colligamus. Atqui talis fuit tunc verbi discrepantia, quae fidem Abrahae laceraret. Quare magna subest emphasis verbo loquendi, quod Deus scilicet non usitato modo periculum fecerit de fide Abrahae, sed in certamen cum verbo suo traxerit. Quidquid tentationum nobis ingeritur, scimus in manu nobis esse victoriam, quamdiu firma instructi fide sumus: aliter vero ad resistendum nos minime pares fore. Si ablato verbi gladio victi sumus, quid si eodem quo nos armare solet, gladio impetat Deus? id autem contigit Abrahae. Caeterum quomodo hanc tentationem fide eluctatus sit Abraham, postea suo loco videbimus.

Respondit: Ecce ego. Hinc apparet sanctum virum minime sibi a Satanae praestigiis timuisse. Neque enim sic prompti sunt ad parendum Deo fideles, ut stulta eos credulitas ad quamlibet dubiae visionis auram circumferat. Quum vero Abrahae constaret a Deo se vocari, promptum obsequendi studium hoc responso testatus est. Perinde enim valet haec loquutio ac si diceret, quidquid Deo iniungere libuerit, se ad id exsequendum praesto adesse. Nec vero exspectat dum hoc vel illud diserte imperet Deus, sed se ad omnia simpliciter et sine exceptione obedientem fore promittit. Atque haec vera demum est subiectio, dum prius ad agendum parati sumus quam cognita sit nobis Dei voluntas. Omnes quidem videmus idem iactare quod Abraham, sed ubi ad rem ventum est, iugum Dei refugere. Sed sanctus vir paulo post re ipsa demonstrat quam vere et serio professus sit se absque mora et disceptatione sub Dei manu fore.

2. *Tolle nunc filium tuum.* Iubetur Abraham

filium immolare. Si Deus tantum dixisset moriturum, plusquam atrociter animum eius vulnerasset hic nuncius. Quidquid enim gratiae a Deo sperare potuit, in hac sola promissione inclusum erat: In Isaac vocabitur tibi semen. Unde necessario colligebat, suam et totius humani generis salutem perire, nisi Isaac maneret incolumis: nam eo verbo edoctus erat, Deum sine mediatore non esse hominibus propitium. Etsi enim illud Pauli nondum scriptum erat, omnes Dei promissiones in Christo esse Etiam et Amen (2. Cor. 1, 20): erat tamen cordi Abrahae insculptum. Unde autem sperasset nisi ex Isaac? Eo igitur res cecidit ut appareat Deum nihil quam lusisse. Atque non tantum illi nunciatur mors filii, sed iubetur eum sua manu occidere: ac si non modo abiiceret, sed conscinderet vel proiiceret in ignem salutis suae syngrapham: ac nihil sibi reliquum faceret praeter mortem et inferos. Sed quaeritur quomodo duce fide ad filii immolationem descenderit, quum illi propositum esset contra verbum Dei certamen, cui fidem inniti necesse est. Huic quaestioni respondet apostolus, Heb. 11, 19, ideo non fuisse a verbo abreptum, quia Deum speravit ex mortuis cineribus promissam benedictionem posse excitare. Duriter quidem eius animum quassari et violenter percelli oportuit, quum intus confligerent Dei mandatum et promissio. Sed postquam statuit, Deum quocum sibi negotium esse certus erat, ipsum sibi non posse adversari: quamvis non statim modum inveniat tollendae repugnantiae, spe tamen sua conciliat cum promissione mandatum: quia indubie persuasus Deum esse fidelem, eius providentiae relinquit successum quem ignorat. Interea quasi oculis clausis, pergit quo iubetur. Hunc honorem meretur Dei veritas, non tantum ut alte emineat supra humana media, vel sola absque mediis sufficiat, sed etiam ut obstaculis omnibus sit superior. Hic iam melius perspicimus speciem tentationis quam notavit Moses. Difficile ac molestum Abrahae fuit, oblivisci, se esse patrem ac maritum, et exuere omnes hominis affectus, subire coram mundo foedae saevitiae infamiam, quod filii carnifex fuisset: sed istud alterum longe gravius et magis horribile, quod Deum sibi ac verbo suo adversum esse concipit: deinde quod spem promissae benedictionis excuti sibi cogitat dum ex complexu rapitur Isaac. Quid enim illi amplius cum Deo ubi tollitur unicum gratiae pignus? Sed quemadmodum prius semen ex effoeto corpore suo exspectans, spe sua transscenderat quod sperandum videbatur: ita nunc dum in morte filii apprehendit vivificam Dei potentiam, ut benedictionem sibi ex filii cineribus promittat, ex tentationis labyrintho emergit: nam ut Deo pareret, mordicus promissionem tenere necesse fuit, qua collapsa excidit fides. Promissio autem apud eum semper viguit: quia et amorem, quo semel eum Deus complexus fuerat, mordicus retinuit, et eius potentiae subiecit quaecumque ad turbandum eius animum erigebat Satan. Promissionis vero implendae modum sensu suo metiri noluit, quem sciebat ab incomprehensibili Dei virtute pendere. Restat ut ad se unusquisque nostrum, hoc exemplum accommodet. Indulget quidem infirmitati nostrae Dominus, ut fidem nostram non ita severe et acriter examinet: documentum tamen in patre omnium fidelium edere voluit quo nos ad communem fidei probationem vocaret. Nam fidem quae auro et argento pretiosior est, sine probatione otiosam iacere non decet: et experientia docet, singulos pro fidei suae modulo a Deo examinari. Simul etiam notemus Deum servos suos tentare, non tantum quum subigit carnis affectus, sed omnes eorum sensus redigit in nihilum, ut ad plenam sui abnegationem eos adducat.

Unicum tuum quem dilexisti. Quasi non satis esset filii mactationem uno verbo imperare, velut repetitis ictibus sancti viri animum altius transfigit. Unicum vocando, vulnus refricat nuper inflictum alterius abdicatione: deinde respicit etiam in futurum tempus, quod nulla spes sobolis gignendae superstes esset. Si primogeniti filii luctuosa mors esse solet, qualis esse debuit Abrahae luctus? Singula verba quae sequuntur, emphatica sunt ad exasperandum dolorem. *Occide,* inquit, *quem tu unice amas:* nec paternum modo amorem designat, sed qui ex fide oriebatur. Amabat filium suum Abraham, non tantum ut fert natura, et vulgo solent patres filios habere in delitiis, sed quia in eo paternum Dei amorem intuebatur: denique erat Isaac vitae aeternae speculum, et bonorum omnium pignus. Quare non tam in paternum Abrahae amorem videtur Deus impetum facere, quam suam ipsius benevolentiam calcare pedibus. Non minor subest emphasis in nomine Isaac quo admonebatur Abraham nusquam alibi gaudium sibi restare. Certe quum aufertur qui in materiam laetitiae datus erat, perinde est ac si Deus ipsum ad aeternos cruciatus damnaret. Semper enim memoria tenendum est, non fuisse Isaac ex communi filiorum ordine, sed in cuius persona promissus erat mediator.

Vade in terram Moriah. Hac circumstantia non parum crevit doloris acerbitas. Non vult eum Deus statim filii mactatione defungi, sed cogit toto triduo carnificinam istam in animo alere: ut se comparans ad mactandum filium, sensus omnes suos gravius excarnificet. Adde quod neque locum nominat ubi dirum illud sacrificium offerri velit. *Super unum montium* (inquit) *quem tibi ostendam.* Sic prius, quum iubebat ex patria migrare, suspensam eius mentem tenuit. In hoc autem negotio minus tolerabilis fuit mora, quae sanctum hominem quasi equuleo impositum saevissime torquebat. Duplex

autem suspensionis huius usus fuit. Nihil magis proclive nobis est quam sapere ultra mensuram. Ergo ut nos sibi Deus vere dociles ac morigeros habeat, destitui nos proprio consilio utile est: et nihil esse residuum nisi ut nos eius arbitrio circumagendos tradamus. Deinde ad perseverantiam hoc valuit: ne subito tantum motu se obsequentem Deo praeberet. Nam dum iter non reflectit, nec varia consilia agitat: hinc apparet studium eius tali fuisse constantia firmatum ut nulla varietate flecteretur. Terram Moriah Hieronymus exposuit visionis, quasi a verbo ראה deductum esset nomen. Sed hanc sententiam omnes linguae hebraicae periti improbant. Mihi nihilo magis arridet quod quidam interpretantur Myrrham Dei. Et certe hoc plurium consensu receptum est, deduci a verbo ירה quod docere, vel ירא quod timere significat. Adhuc variant interpretes, quod quidam putant Dei doctrinam commendari. Sequamur quod magis probabile est, terram vocari divini cultus, vel quod eam Deus peragendo sacrificio delegerat, ne disputet Abraham cur non potius alibi: vel quod iam illic destinatus erat templo locus: atque hoc secundum libenter amplector, Deum illic praesentem cultum a servo suo Abraham postulare, quia iam arcano suo consilio ibi locare statuerat ordinarium cultum. Merito autem a timore nomen accipiunt sacrificia, quae Dei reverentiam testantur. Porro minime dubium est quin locus sit ubi postea conditum fuit templum.

3. *Et surrexit Abraham mane.* Haec promptitudo ostendit quanta fuerit Abrahae fides. Innumerae cogitationes venire poterant sancto viro in mentem, quarum singulae eius animum mole sua obruerent, nisi fide obduruisset. Nec dubium est quin Satan inter noctis tenebras ingentem curarum acervum illi congesserit. Luctando paulatim eas vincere, heroicae virtutis fuit. Illis vero superatis, statim se accingere ad explendum Dei mandatum, imo mane surgere, ingenti miraculo non caret. Alii tam diro ac terribili nuncio prostrati concidissent, et quasi exanimes obtorpuissent. Abrahae primum diluculum ad festinationem vix satis est. Paucis ergo verbis magnifice extollit eius fidem Moses, quum tam brevi temporis spatio absorptam ab ea tentationem narrat quae plures secum labyrinthos trahebat.

4. *Vidit locum.* Nempe vidit oculis qui prius arcana visione ostensus erat. Caeterum ubi dicitur levasse oculos, non dubium est quin significet Moses, mire anxium fuisse toto triduo. Quod servos suos subsistere iubet, eo consilio facit ne quasi deliro seni et insano manum iniiciant. Atque hic se profert eius animi magnitudo, dum cogitationes tam bene compositas et tranquillas habet ut nihil tumultuanter agat. Quod tamen se cum puero reversurum dicit, simulatione et mendacio carere non videtur. Quidam putant vocem hanc prophetice ab eo fuisse emissam: sed quia certum est, quod de semine Isaac suscitando promissum erat, nunquam illi fuisse elapsum: fieri potest ut in Dei providentiam recumbens, superstitem filium in morte ipsa sibi proposuerit: ac sicuti clausis oculis ad occidendum filium pergebat, ita nihil absurdi est si confuse in re obscura loquutum fuisse dicamus.

7. *Pater mi.* Hic novum tormentum erigit Deus, quo saucium iam multis vulneribus Abrahae pectus magis magisque excruciet. Neque enim dubium est quin linguam Isaac consulto tum ad blandam hanc appellationem flexerit Deus, tum ad interrogationem direxerit, ne quid ad extremam doloris atrocitatem deesset. Hunc tamen adhuc impetum sustinet invicto animo sanctus vir: atque adeo non turbatur in proposito cursu, ut ostendat se penitus Deo affixum nihil admittere quod vel eius fiduciam sollicitet, vel obsequium impediat. Sed notare operae pretium est qualiter nodum insolubilem explicet: nempe in asylum confugit divinae providentiae, *Deus sibi providebit.* Hoc exemplum nobis ad imitationem proponitur: quoties aliquid praecipit Dominus, multa subinde occurrunt quae nos debilitent, deficiunt nos media, consilio destituimur, exitus omnes videntur praeclusi. Talibus angustiis unicum remedium est, ne despondeamus animos: si successum Deo permittimus, ut viam per invia patefaciat. Nam ut Deo facimus iniuriam, nihil ab eo sperantes nisi quod sensus nostri percipiunt: ita non vulgaris illi honos a nobis praestatur, dum in rebus confusis acquiescimus tamen in eius providentia.

8. *Et perrexerunt ambo.* Hinc tum Abrahae constantia, tum filii modestia perspicitur. Nam obstaculo illo remissior factus non est Abraham: filius autem in refellendo patris responso non institit. Promptum enim erat excipere, quorsum ligna et gladium attulimus sine pecude, si Deus sacrificium sibi fieri mandavit? Sed quia certa aliqua ratione, non oblivione patris, omissam esse victimam reputat, quiescit ac silet.

9. *Et venerunt ad locum.* Multa consulto praeterit Moses, quae tamen consideranda sunt lectoribus. Ubi meminit altaris exstructi, continuo post addit, ligatum fuisse Isaac. Atqui scimus tunc mediae fuisse aetatis, ut vel patre esset robustior, vel saltem par ad resistendum si viribus certandum esset: quare vim reluctanti et invito allatam fuisse non arbitror, sed potius ultro ipsum cessisse. Atqui vix fieri potuit ut se ad mortem offerret, nisi divini oraculi certior iam factus: sed hoc sermone praeterito tantum recitat Moses fuisse ligatum. Si quis obiiciat supervacuum fuisse ligari, qui voluntarius ad mortem oppetendam foret: respondeo, sanctum

hominem ita obviam fuisse periculo, ne quid in medio actu accideret. Mira quidem est Mosis in narrando simplicitas, sed quae plus vehementiae continet quam si tragice omnia exaggeraret. Summa tamen huc redit, Abraham, ubi ad feriendum filium ventum est, semper fuisse sui similem, tantamque fuisse animi eius fortitudinem, ut senilis manus ad peragendum sacrificium sufficeret, cuius solo adspectu, totum corpus liquescere ac diffluere potuit.

11. *Et clamavit ad eum angelus Domini.* Iam devicta erat interior tentatio, quum Abraham manum intrepide ad caedendum filium sustulit, ac singulari Dei gratia tam insignem victoriam adeptus erat. Nunc vero subiicit Moses, repente praeter spem, laeto eventu mutatam fuisse eius tristitiam. Poetae in suis fabulis, ubi res desperatae sunt, Deum aliquem inducunt qui subito ex machina apparet: fieri potest ut eiusmodi figmentis miros et stupendos Dei occursus obscurare conatus sit Satan: dum suis ad opem ferendam ex inopinato affulsit. Nota certe et celebris omnibus populis esse debebat haec historia: verum astu Satanae non modo adulterata fuit Dei veritas et conversa in mendacium, sed etiam tracta ad fabulandi materiam, quo maiori ludibrio foret. Nostrum vero est intentis mentibus considerare quam mirabiliter in ipso articulo Deus tum Isaac revocaverit a morte in vitam, tum Abrahae filium suum quasi e sepulchro emersum restituerit. Exprimit autem Moses vocem angeli e coelo sonuisse: ut sciret Abraham profectam esse a Deo, ut eadem fidei directione manum retraheret qua extenderat. Neque enim quidquam in tanta re nisi Deo autore vel suscipere vel relinquere fas fuit. Nos quoque eius exemplo discamus minime sequi quod nobis esse probabile sensus carnis dictabit: sed Deus solo suo nutu, agendi et cessandi modum nobis praescribat. Nec vero Abraham Deum inconstantiae insimulat, quia iustam exercendae fidei suae causam fuisse perpendit.

12. *Nunc cognov quod times.* Coacta est Augustini expositio, Feci te cognoscere. Sed quomodo aliquid Deo innotescit cui semper omnia fuerunt praesentia? nempe hominum moribus se conformans, quod experimento probavit, sibi nunc dicit esse cognitum. Neque enim pro immensa sua sapientia, sed pro nostra infirmitate nobiscum loquitur. Simpliciter autem intelligit Abraham re ipsa testatum esse quam serio Deum timeret. Quaeritur tamen annon multa suae pietatis documenta ante iam dederit. Respondeo, quando hucusque eum progredi volebat Deus, tunc vera demum probatione, quae in aliis multo levior sufficeret, defunctum esse. Sicuti autem Abraham Deum se timere ostendit, proprio et unigenito filio non parcens: ita eiusdem timoris commune a piis omnibus testimonium exigitur in abnegatione sui. Quia autem continuam militiam nobis iniungit Deus, cavendum est ne sibi quisque missionem ante tempus postulet.

13. *Et ecce aries post eum.* Quod sexto die mundi creatum fuisse hunc arietem Iudaei nugantur, simile est aliis eorum commentis. Miraculo quidem oblatum fuisse non est quod dubitemus, sive tunc primum creatus fuerit, sive aliunde adductus: dare enim voluit Deus servo suo unde laetus ipse et hilaris suave sacrificium offerret: et simul admonuit de reddenda gratiarum actione. Porro quod in locum Isaac substituitur aries, quasi in speculo nobis ostendit Deus quis sit mortificationis nostrae finis, ut scilicet spiritu Dei in nobis vigente, nobis mortui, tamen vivae hostiae simus. Nec me latet magis subtiles allegorias posse elici: sed quantum firmitatis habeant, non video.

14. *Nomen loci ipsius.* Non modo gratias agendo in praesentia agnoscit mirabiliter sibi a Deo fuisse consultum: sed gratitudinis suae monumentum etiam posteris relinquit. In ultima anxietate ad Dei providentiam confugerat: id se non frustra fecisse testatur: neque enim arietem fortuito illic errasse, sed divinitus oblatum esse agnoscit. Quod autem successu temporis mutatum fuit loci nomen, data opera, non errore, factum est. Nam qui activum verbum, Videbit, in passivum transtulerunt, docere hoc modo volebant, Deum non tantum suis prospicere, sed manifestum etiam auxilium illis ostendere, ut vicissim conspicuus sit. Ordine illud est prius, Deum occulta sua providentia statuere et ordinare quod nobis expedit: sed inde alterum pendet, ut manum suam ad nos extendat, seque veris experimentis faciat visibilem.

15. *Et clamavit angelus Iehovae ad Abraham.* Quod pollicitus fuerat Deus Abrahae ante natum Isaac, nunc iterum confirmat et sancit postquam redivivus surrexit ab altari non secus atque e sepulchro, quo pleniorem agere possit triumphum. Loquitur autem angelus in persona Dei, quemadmodum ante diximus, quo plus autoritatis habeat ipsorum legatio, quam eius nomine perferunt, simul maiestatem induere. Videntur tamen haec duo parum inter se consentanea, nunc in mercedis loco censeri quod ante gratuito promissum erat. Scimus autem gratiae et mercedis nullum esse consensum. Iam vero quum benedictio, quae in semine promittitur, spem salutis contineat, sequitur vitam aeternam operibus rependi. Ac papistae audacter locum hunc et similes arripiunt ut opera meritoria esse probent bonorum omnium quae nobis confert Deus. Atqui ego hanc machinam aptissime in eos retorqueo. Nam si gratuita ante promissio fuit quae nunc mercedi adscribitur, constat gratiae acceptum ferri debere quidquid operibus Deus rependit. Certe priusquam nasceretur Isaac, iam rata erat haec

eadem promissio: nec quidquam nunc praeter confirmationem accepit. Si virtute sua promeritus est Abraham tantam compensationem, irrita erit Dei gratia quae eum praevenit. Ergo ut stabilis sit Dei veritas in gratuita eius bonitate fundata, statui necesse est vocari operum mercedem quod gratis donatur. Non ut bonitatis suae laudem obscuret Deus, vel aliqua ex parte minuat, sed tantum ut suos animet ad recte agendi studium, ubi sua officia illi sic placere intelligunt, ut mercede etiam dignetur: nihil tamen quasi debitum solvens, sed mercedis titulum imponens suis beneficiis: atque in eo nihil est discrepantiae. Bis enim se liberalem ostendit Dominus, dum stimulos ad pie vivendum nobis addere volens, ad opera nostra transfert quod merae beneficentiae proprium erat. Perperam igitur papistae benignas istas Dei invitationes, quibus torporem nostrum corrigere vult, in diversum finem torquent: ut suis meritis arroget homo quod merum est divinae liberalitatis munus.

17. *Haereditabit semen tuum portam inim.* Significat Abrahae sobolem hostium suorum victricem fore: nam et in portis erant propugnacula, et in his iudicia exercebantur. Quanquam autem saepe Iudaeis passus est Deus tyrannice dominari hostes: sic tamen moderatus est suas vindictas, ut superior tandem esset haec promissio. Porro memoria tenendum est quod de seminis unitate prius ex Paulo disserui: hinc enim colligimus non quibuslibet Abrahae filiis sed Christo promitti victoriam et eius membris, quatenus inter se sub uno capite cohaerent. Nisi enim teneamus notam aliquam quae inter legitimos et degeneres Abrahae filios discernat, promiscue haec promissio tam Ismaelitas et Idumaeos, quam populum Israel comprehendet: atqui unitas populi a capite dependet. Ideo prophetae quoties ratam facere volunt hanc Dei promissionem, hoc principium sumunt, quod sub Davide coalescent in unum corpus qui sine illo divisi sunt. Reliqua ex capite duodecimo petantur.

19. *Et perrexerunt pariter in Beer-sebah.* Repetit Moses, postquam dura illa et incredibili tentatione defunctus est Abraham, quietam illi fuisse stationem in Beer-sebah. Hanc narrationem et quae proxime sequitur de cognatione eius aucta, ideo inseruit Moses ut sciamus sanctum hominem postquam reductus est ex mortis abyssis, non uno modo fuisse exhilaratum. Sic enim eum Deus reficere voluit, ut esset quasi novus homo. Quanquam alia de causa recenset Moses progeniem Nachor, quia scilicet inde uxorem sumpturus esset Isaac. Rara enim fit in scripturis feminarum mentio: et credibile est plures filias fuisse genitas ipsi Nachor, ex quibus una tantum Rebecca hic ponitur. Concubinae filios ab aliis distinguit, quia minus splendido loco erant: non quod instar scorti habita fuerit concubina, sed quia secundaria erat uxor, non autem materfamilias, quae bonorum societatem haberet cum viro. Neque tamen si in animo habuit Nachor secundam ducere uxorem, ideo legitimam polygamiam effecit: sed ex aliorum consuetudine sibi licitum esse putavit, quod ex pessima corruptela natum erat.

CAPUT XXIII.

1. *Fuit autem vita Sarah centum anni et viginti anni et septem anni: anni vitae Sarah.* 2. *Et mortua est Sarah in Ciriath-arbah: ipsa est Hebron in terra Chenaan. Et venit Abraham ad plangendum super Sarah, et ad lugendum eam.* 3. *Deinde surrexit Abraham a facie mortui sui, et loquutus est ad filios Heth, dicendo.* 4. *Peregrinus et advena sum vobiscum: date mihi haereditatem sepulchri vobiscum, et sepeliam mortuum meum a facie mea.* 5. *Et responderunt filii Heth ad Abraham dicendo ei,* 6. *Audi nos, domine mi, Princeps Dei es in medio nostri: in electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum: nemo e nobis sepulchrum suum prohibebit a te ne sepelias mortuum tuum.* 7. *Tunc surrexit Abraham, et incurvavit se populo terrae, filiis Heth.* 8. *Et loquutus est cum eis, dicendo: Si est in animis vestris ut sepeliam mortuum meum a facie mea, audite me, et intercedite pro me apud Ephron filium Sohar.* 9. *Ut det mihi speluncam duplicem quae* est *ei in fine agri sui: argento pleno det eam mihi in medio vestri in haereditatem sepulchri.* 10. *Et Ephron habitabat in medio filiorum Heth: et respondit Ephron Hittaeus ad Abraham in auribus filiorum Heth,* in auribus *omnium ingredientium portam civitatis suae, dicendo.* 11. *Non, domine mi, audi me, Agrum dedi tibi, et speluncam quae est in eo, tibi dedi eam in oculis filiorum populi mei, dedi tibi: sepeli mortuum tuum.* 12. *Et incurvavit se Abraham coram populo terrae:* 13. *Et loquutus est ad Ephron in auribus populi terrae, dicendo, Verumtamen si tu: utinam audias me: dabo argentum agri, cape a me, et sepeliam mortuum meum ibi.* 14. *Et respondit Ephron ad Abraham, dicendo ei:* 15. *Domine mi, audi me, terra quadringentorum siclorum argenteorum* est *inter me et te, quid est? et mortuum tuum sepeli.* 16. *Et obedivit Abraham ipsi Ephron, et appendit Abraham ipsi Ephron argentum quod loquutus fuerat in auribus filiorum Heth, quadringentos siclos argenteos transeuntes per mercatores.* 17. *Et confirmatus est ager Ephron, qui erat in spelunca duplici, qui* erat *coram Mamre: ager et spelunca quae erat in eo, et omnis arbor quae erat in agro, quae* erat *in omni termino eius per circuitum:* 18. *Ipsi Abraham in possessionem, in* oculis *filiorum Heth, omnium ingredientium portam civitatis eius.* 19. *Et*

postea sepelivit Abraham Sarah uxorem suam in spelunca agri duplici coram Mamre: haec est Hebron in terra Chenaan. 20. *Et confirmatus est ager, et spelunca quae erat in eo, ipsi Abraham in haereditatem sepulchri a filiis Heth.*

1. *Et fuit vita Sarah.* Mirum est cur Moses, qui uno verbo indicat mortem Sarae, tam multis prosequatur sepulturam: sed posterius non esse supervacuum mox videbimus. Mortem suo more cur tam breviter attingat, nescio: nisi quod plus considerandum relinquit lectoribus quam exprimat. Videbant sancti patres mortem sibi cum reprobis communem esse. Neque tamen fuerunt deterriti: quin vitam aerumnis refertam aegre trahentes, ad metam intrepide pergerent. Unde sequitur, melioris vitae spe animatos, fatigationi non cessisse. Saram annos centum viginti septem vixisse dicit Moses: quia autem ad singulos numeros repetit nomen annorum, fabulantur Iudaei hoc ideo factum, quod tam formosa fuisset anno centesimo quam vigesimo: in flore autem aetatis tam pudica quam anno septimo. Hoc illis solenne est, dum in ornanda gente sua se probare volunt argutos, frivolas ineptias comminisci, quae pudendam inscitiam prodant: sicuti hoc loco prorsus ignaros linguae suae esse quis non diceret, in qua trita est eiusmodi repetitio? Quod etiam alii in voce חיים argutantur, minime solidum est. Cur vitas plurali numero Hebraei pronuncient, ratio non videtur mihi posse melior reddi, quam quod Latini quadrigas dicant non quadrigam. Scio multiplicem esse hominum vitam, quia praeter animam vegetativam, deinde praeter sensum quem habent cum brutis animalibus communem, mente quoque et intelligentia praediti sunt. Plausibilis quidem argutia, sed quae nihil habet solidi. Plus coloris habet eorum opinio, qui varios vitae humanae eventus notari putant: quae quum nihil habeat stabile, sed inter assiduas vicissitudines aestuet, merito in plures vitas dividitur. Ego tamen simplici linguae usu contentus sum, cuius non semper curiose quaerenda est ratio.

2. *In Ciriath-arbah.* Ex decimo quinto capite v. 54. Iosue, apparet magis antiquum fuisse urbis nomen, quae postea Hebron vocari coepit. Caeterum de etymologia non convenit. Quidam ab urbe quadruplici deductum esse putant nomen: sicut τρίπολιν Graeci appellant urbem tribus ordinibus distinctam, et regionem Decapolim a decem urbibus. Aliis placet nomen esse gigantis Arbah, quem vel tyrannum, vel conditorem urbis fuisse existimant. Alii a quatuor patribus nomen loco datum fuisse malunt, qui illic cum uxoribus fuerunt sepulti, Adam, Abraham, Isaac et Iacob. Ego de re incerta et non admodum necessaria sententiam libens suspendo. Hoc vero ad praesentem historiam magis interest, quomodo alibi mortua sit Sara, quam ubi domicilium habebat Abraham. Si quis excipiat sedem ambos mutasse, refragantur Mosis verba, qui venisse dicit Abraham ut mortuum suum lugeret. Nam hinc colligere promptum est morti non interfuisse: nec verisimile est tabernaculis solum fuisse disiunctos, ut lugendi causa decem aut viginti passus conficeret, neglecto potiore officio. Hac de causa suspicantur quidam, peregre tunc fuisse profectum. Mihi vero magis videtur probabile tunc illis hospitium fuisse in Hebron, vel saltem in valle Mamre, quae urbi vicina est. Postquam enim exiguum illi tempus ad respirandum datum erat, mox ad solitas peregrinationes redire coactus est. Et quamvis taceat Moses iusta mariti officia Abraham praestitisse vivae adhuc uxori: omitti quod indubium et pro certo habendum erat existimo, et de luctu verba fieri, quoniam res coniuncta erat cum cura sepulturae. Seorsum quidem habitasse postea videbimus: non quod regionibus dissiti forent, sed quia in propriis tentoriis, licet contiguis, singuli degerent. Neque id dissidii vel rixarum signum fuit, sed familiae amplitudini magis imputandum est. Nam ut multum negotii habuit Abraham in regendo tot servorum grege, ita uxori nihilo facilius fuit ancillas habere sub casta et honesta custodia. Ipsa igitur copia, quam simul misceri tutum non erat, familiam partiri eos coegit. Sed quorsum attinuit, lugendi causa ad cadaver accedere? annon, ut dolorem ipsum minime provocaret, satis tristis acerbaque mors uxoris fuit? potius quaerendum erat eius leniendi remedium, quam ut indulgentia foveret atque etiam augeret. Respondeo, si Abraham ad uxorem mortuam venit, ut largiorem fletum eliceret, sibique cor scinderet novis vulneribus, non esse probandum exemplum. Si vero et uxoris mortem privatim deflevit, quantum ferebat humanitas, ac in eo sibi moderatus est: deinde communem humani generis maledictionem prosequutus est voluntario luctu, nihil in utroque esse vitii. Nihil enim tristitiae ex mortis intuitu sentire, barbaries est magis ac stupor quam animi fortitudo. Caeterum quia homo fuit Abraham, fieri potest ut modum excesserit. Et tamen quod paulo post subiicit Moses, eum surrexisse a mortuo suo, ad laudem moderationis pertinet: idque Ambrosius prudenter expendit, hoc exemplo nos doceri, perverse eos facere, qui se in mortuis lugendis nimium occupant. Iam si tunc finem dolori imposuit Abraham, seque cohibuit quum adhuc obscura esset resurrectio: nulla excusatione digni sunt, qui hodie fraenum impatientiae suae laxant, ex quo nobis in Christi resurrectione tam plena consolatio suppetit.

3. *Loquutus est ad filios Heth.* Quo ritu sepelierit corpus uxoris Abraham, silet Moses: tantum in recitanda sepulchri emptione prolixe insistit. Qua

id de causa, mox videndum erit, ubi pauca de iure sepeliendi attigero. Quanta eius rei omnibus saeculis et apud omnes populos religio fuerit, satis notum est. Dissimiles quidem fuerunt caeremoniae, et variis superstitionibus certatum fuit: interim commune omnibus fuit sepelire mortuos. Neque id studium vel ex stulta curiositate, vel ex inanis solatii voto, vel ex superstitione profectum est, sed ex naturae sensu, quem Deus hominum mentibus indidit: neque unquam evanescere passus est, ut sibi ipsis testes essent futurae vitae. Nec credibile est ex animo loquutos esse, qui in sepulturae ludibrium immanes quasdam voces iactarunt. Forti quidem animo sepulturam, non aliter quam divitias, et honores, et reliqua vitae commoda, contemnere nos oportet, ut privari aequo animo feramus. Negari tamen non potest, quin sepeliendi curam secum ferat religio. Et certe (quemadmodum dixi) divinitus hoc ab initio populis omnibus insculptum fuit, ut mortuos sepelirent: unde et sancta illis fuerunt sepulchra. Fateor non semper venisse profanis hominibus in mentem, superstites esse a morte animas, et spem etiam resurrectionis corporibus relinqui, nec se tam pia meditatione exercuisse, quoties mortuos in sepulchris condebant: sed non facit eorum incogitantia, quin eorum oculis subiecta fuerit imago futurae vitae, ut essent inexcusabiles. Abraham vero quum spem resurrectionis haberet penitus infixam in corde suo, visibile eius symbolum sedulo, ut decebat, coluit. Quanti autem fecerit, hinc apparet, quod se pollutionis reum fore putavit, si corpus uxoris post mortem cum aliis misceret. Nam in hunc finem speluncam emit, ut sibi ac suis sanctum purumque sepulchrum haberet. Pedem terrae, ubi tentorium figeret, habere non curavit: sepulchri tantum habuit curam: praesertim vero in ea terra peculiare et domesticum sibi esse sepulchrum voluit, quae in haereditatem promissa erat: ut testatum posteris faceret, nec sua nec suorum morte exstinctam esse Dei promissionem: quin potius tunc vigere, et qui luce solis et spiritu communi orbati erant, promissae tamen haereditatis semper manere consortes. Ipsis enim tacentibus et mutis, clamabat sepulchrum mortem non fuisse obstaculo, quominus eius possessionem adirent. Quae cogitatio locum habere non potuit, nisi Abraham in coelum fide suspiceret. Et dum cadaver uxoris *mortuum suum* vocat, tale significat mortis esse divortium, ut aliqua supersit coniunctio. Porro ius mutuae necessitudinis inter vivos et mortuos non aliud fovet ac conservat quam futura restitutio. Sed praestat singula breviter ordine expendere.

4. *Peregrinus et advena sum.* Huc tendit praefatio, vel ut suppliciter rogando, facilius impetret quod cupit: vel ut omnem cupiditatis invidiam tollat. Fatetur ergo, quia nonnisi precarium hospitium inter ipsos habet, sibi nullum patere sepulchrum, nisi eorum concessu. Quia autem vivo permiserant in sua ditione habitare: humanitatis erat sepulchrum non negare mortuis. Si hic sensus arridet, tum sibi ab humilitate favorem conciliat Abraham: tum benigne secum a filiis Heth actum esse praedicans: stimulum illic ex laude addit, ut eadem qua coeperunt liberalitate uti pergant. Alter quoque sensus non male quadrat, quod Abraham, ut emptionis odium avertat, cupere se dicat, non in praesentis vitae usum, non ambitione vel avaritia, sed tantum ne insepulti iaceant mortui: ac si diceret, Ego apud vos, sicuti hactenus, versari peregrinus non recuso, non inhio vestris praediis, ut proprium aliquid possidens, de aequalitate vobiscum certem: mihi locum habere sufficit ubi sepeliamur.

6. *Princeps es Dei in medio nostri.* Offerunt Hethaei gratuitum sepulchrum Abrahae, ubicunque eligere placuerit. Testantur autem hoc se Abrahae virtutibus dare. Iam ante vidimus, quidquid excellit, divinum Hebraeis vocari. Ideo principem Dei hoc loco intellige eximium et singulari praestantia. Et merito quem propter virtutes colunt, hoc insigniunt elogio: ut se Deo uni adscribere testentur quidquid virtutum in hominibus laude et reverentia dignum est. Iam aliquod pietatis semen in eo se profert, quod honore dignantur Abraham Hethaei, quem raris spiritus Dei donis ornatum esse agnoscunt. Profani enim et feri homines barbaro fastu quamlibet praeclara Dei dona, non secus ac margaritas porci, conculcant. Et tamen scimus quam multis vitiis refertae fuerint illae gentes: quo foedior est magisque pudenda nostra ingratitudo, si Dei imaginem, dum ante oculos nostros fulget, nullo honore prosequimur. Sanctitas morum Abrahae favorem conciliat apud Hethaeos, ut inter se eminere non moleste ferant: quae igitur excusatio nobis, si virtutes in quibus conspicua est Dei maiestas, minore in pretio habemus? Diabolicus vero est eorum furor qui Dei gratias non despiciunt solum, sed etiam ferociter oppugnant.

7. *Et surrexit Abraham.* Recusat oblatum beneficium ab Hethaeis: quod eo consilio factum quidam interpretantur, ne se in re tantula obnoxium redderet. Atqui potius hoc modo testari voluit nullam sibi esse gratuitam ab incolis possessionem, qui Dei manu eiiciendi erant ut in eorum locum succederet: semper enim omnes sensus habuit in Deum intentos, ut nudam eius promissionem, praesenti terrae dominio longe praeferret. Modestiam quoque sancti viri commendat Moses, quum *surrexisse* dicit, *ut adoraret populum terrae.* Quantum ad nomen adorationis pertinet, simpliciter pro reverentia accipitur, quam quis declarat geniculatione vel alio corporis gestu. Eam porro communiter

tam hominibus quam Deo deferre licet, sed diverso fine: mutuo homines coram hominibus, vel genu flectunt, vel caput incurvant, nempe politici honoris causa. Idem si religionis causa fiat, sacrilegium est. Religio enim non alium quam unius Dei cultum admittit. Ac pueriliter nugantur qui in vocibus duliae et latriae fucum faciunt, quum scriptura generaliter adorationem ad homines transferri prohibeat. Caeterum ne quis miretur Abraham tam suppliciter et submisse agere, sciendum est id fuisse ex communi more et usu. Orientales enim immodicos fuisse in caeremoniis notum est. Si Graecos vel Italos conferas nobiscum, sumus illis parciores. Atqui Aristoteles quum de Asiaticis et aliis barbaris loquitur, vitium illud notat quod nimis multas habeant adorationes. Quare non est quod nostris moribus metiamur hunc honorem, quem populo terrae exhibuit Abraham.

8. *Si est in animis vestris.* Eos deprecatores constituit Abraham apud Hephron, ut sibi duplicem speluncam vendat. Quidam speluncam sic fuisse compositam putant, ut altera superior fuerit, altera inferior. Liberum sit cuique sequi, quod magis placuerit: ego tamen potius divino unum fuisse aditum, sed intus medio interstitio divisam fuisse speluncam. Hoc potius ad rem pertinet quod Abraham iustum pretium offerens, aequitatem colit ac servat. Quotusquisque reperitur qui in emptionibus et aliis negotiis, non suum commodum captet ex aliena iactura? Nam dum venditor duplo maiorem quam aequum est, indicaturam facit, ut quamplurimum ab emptore extorqueat: rursus emptor venditorem tergiversando ad vile pretium trahere conatur, nullus est licitandi finis. Quantumvis autem speciosos habeat colores avaritia, facit tamen ut rectitudinis et iustitiae hinc inde obliviscantur qui inter se contrahunt. Hoc etiam deinde notare operae pretium est, quod saepius edicit Abraham se agrum emere in sepulturae usum. Atque in ea re tam verbosus est Moses, ut discamus cum patre nostro Abraham ad spem resurrectionis mentes nostras erigere. Dimidiam sui partem ablatam esse videbat: sed quia certus erat non exsulare uxorem a regno Dei, mortuam in sepulchro recondit, donec simul colligatur.

11. *Audi me.* Tametsi serio instabat Hephron, ut gratis Abrahae agrum donaret, manet tamen sanctus vir in suo proposito, ac tandem eum precibus suis ad venditionem agri cogit. Dum se excusat Hephron, magis exiguum esse pretium dicit quam ut contendere debeat Abraham: quadringentis autem siclis aestimat. Iam quum Iosephus siclum sanctuarii valuisse dicat quatuor drachmas Atticas, si de illo sermo habetur, ex supputatione Budaei colligimus pretium agri fuisse circiter ducentas et quinquaginta libras Francicae monetae: si de communi siclo intelligas, erit dimidia summa. Non tam scrupulosus erat Abraham quin recepturus fuerit maius aliquod donum, nisi certa ratio obstitisset. Amplius enim muneribus tam a rege Aegypti quam a rege Gerar donatus fuit: sed regulam illam tenuit, neque omnia, neque passim, neque ab omnibus sumenda esse. Nuper autem exposui agrum emisse ne pedem terrae ullius hominis dono possideret.

16. *Et appendit Abraham.* Nescio quid Hieronymo venerit in mentem, quum dicit literam unam detractam esse ex nomine Hephron postquam Abrahae precibus victus, pecuniam pro agro accepit: quia vendito sepulchro truncata fuit vel imminuta eius virtus: nam et nomen Hephron postea quoque eodem modo quo ante scriptum legitur. Neque hoc ipsi Hephron imputari debuit in peccatum, quod legitimum fundi sui pretium coactus accepit, quum liberaliter dare paratus foret. Si quid in ea re peccatum sit, totam culpam sustinet Abraham. Sed quis iustam venditionem damnare audeat in qua utrinque religio, bona fides et aequitas servatur? Atqui sepulchri respectu agrum emebat Abraham: sed an ideo gratis cedere debuit Hephron, ac sepulchri praetextu iure suo fraudari? Videmus ergo meras esse nugas. Canonistae tamen, ut praeposteri sunt et insulsi, temere arrepto Hieronymi dicto, statuerunt immane fore sacrilegium, si vendantur sepulchra. Interim tamen omnes sacrifici papales nundinationem istam secure exercent: et quum fateantur coemeterium commune esse sepulchrum, nullum effodi patiuntur nisi soluto pretio.

Argenteos transeuntes per mercatores. Sic loquitur Moses, quod hic pecuniae usus mutua sit inter homines communicatio. Ea autem praecipue versatur in mercibus emendis et vendendis. Quod autem in fine capitis dicit Moses, agrum ab Hethaeis Abrahae stabilitum fuisse in possessionem: sensus est, emptionem fuisse publice consignatam: licet enim privatus homo venderet, populus tamen interfuit, ratumque habuit quod a duobus contractum erat.

CAPUT XXIV.

1. *Abraham autem senex venit in dies, et Iehova benedixerat Abraham in omnibus.* 2. *Et dixit Abraham ad servum suum seniorem domus suae, qui praeerat omnibus quae erant ei: Pone nunc manum tuam sub femore meo.* 3. *Et adiurabo te per Iehovam Deum coeli, et Deum terrae, quod non capies uxorem filio meo de filiabus Chenaanaei, in cuius medio ego habito:* 4. *Sed ad terram meam, et ad*

cognationem meam perges, et capies uxorem filio meo Ishac. 5. *Et dixit ad eum servus: Si forsitan noluerit mulier venire post me ad terram hanc, numquid reducendo reducam filium tuum ad terram unde egressus es?* 6. *Et dixit ad eum Abraham: Cave tibi ne forte reducas filium meum illuc.* 7. *Iehova Deus coeli, qui tulit me e domo patris mei, et e terra cognationis meae, et qui loquutus est mihi, et qui iuravit mihi, dicendo: Semini tuo dabo terram hanc: ipse mittet angelum suum ante te, et capies uxorem filio meo inde.* 8. *Quod si noluerit mulier pergere post te, mundus eris ab adiuratione mea ista: duntaxat filium meum ne reducas illuc.* 9. *Et posuit servus manum suam sub femore Abraham domini sui, et iuravit ei super re hac.* 10. *Et accepit servus decem camelos e camelis domini sui, et perrexit: quia omne bonum domini sui erat in manu eius: et surrexit, et profectus est in Aram-naharaim, ad civitatem Nachor.* 11. *Et genu flectere fecit camelos extra civitatem ad puteum aquae, tempore vespertino, tempore quo egrediuntur* mulieres *quae hauriunt.* 12. *Et dixit: Iehova Deus domini mei Abraham, occurrere fac nunc coram me hodie, et fac misericordiam cum domino meo Abraham.* 13. *Ecce ego sto iuxta fontem aquae, et filiae virorum civitatis egrediuntur ad hauriendam aquam.* 14. *Sit ergo, puella ad quam dixero: Inclina nunc hydriam tuam, et bibam: et dixerit: Bibe, et etiam camelis tuis potum dabo: ipsam praeparaveris servo tuo Ishac: et per hoc sciam quod feceris misericordiam cum domino meo.* 15. *Et fuit, antequam ipse complevisset loqui, ecce: Ribca egrediebatur, quae nata erat Bethuel filio Milchah uxoris Nachor fratris Abraham, et hydria eius erat super humerum eius.* 16. *Puella autem erat pulchra aspectu valde, virgo, et vir non cognoverat eam: quae descendit ad fontem, et implevit hydriam suam, et ascendit.* 17. *Itaque cucurrit servus in occursum eius, et dixit: Potum da mihi nunc parum aquae ex hydria tua.* 18. *Et dixit: Bibe domine mi: et festinavit, et demisit hydriam suam super manum suam, et potum dedit ei.* 19. *Ubi complevit potum dare ei: tunc dixit: Etiam camelis tuis hauriam, donec compleverint bibere.* 20. *Et festinavit, et effudit hydriam suam in canale, et cucurrit adhuc ad puteum ut hauriret: et hausit omnibus camelis eius.* 21. *Porro vir stupebat super ea tacens, ut sciret utrum secundasset Iehova viam suam, annon.* 22. *Et fuit, quum complevissent cameli bibere, protulit vir inaurem auream, semissis pondus eius, et duas armillas,* et posuit *super manus eius: decem aurei pondus earum.* 23. *Et iam dixerat: Filia, cuius es? indica nunc mihi numquid est in domo patris tui locus nobis ad pernoctandum?* 24. *Et dixerat ad eum: Filia Bethuel sum, filii Milchah, quem peperit ipsi Nachor.* 25. *Et dixit ad eum: Etiam palea, etiam pabulum multum est apud nos, etiam locus ad pernoctandum.* 26. *Et inclinavit se vir, et incurvavit se Iehovae.* 27. *Et dixit: Benedictus Iehova Deus domini mei Abraham, qui non dereliquit misericordiam suam, et veritatem suam a domino meo. Ego in via, duxit me Iehova ad domum fratrum domini mei.* 28. *Et cucurrit puella, et nunciavit domui matris suae secundum verba haec.* 29. *Et ipsi Ribca erat frater, et nomen eius Laban: et cucurrit Laban ad virum foras ad fontem.* 30. *Fuit autem quum vidisset inaurem et armillas in manibus sororis suae, et quum audisset ipse verba Ribca sororis suae, dicendo: Sic loquutus est ad me vir: venit ad virum, et ecce: stabat iuxta camelos, iuxta fontem.* 31. *Et dixit: Ingredere benedicte Iehovae, ut quid manes foris? et ego paravi domum, et locum camelis.* 32. *Et venit vir ad domum, et solvit camelos, et dedit paleam et pabulum camelis, et aquam ad lavandum pedes eius, et pedes virorum qui erant cum eo.* 33. *Et positum est coram eo, ut comederet: et dixit: Non comedam donec loquutus fuero verba mea. Et dixit: Loquere.* 34. *Dixit igitur: Servus Abraham sum.* 35. *Iehova autem benedixit domino meo valde, et magnificatus est, et dedit ei pecudes et boves, et argentum, et aurum, et servos, et ancillas, et camelos, et asinos.* 36. *Et peperit Sarah uxor domini mei filium domino meo post senectutem suam, et dedit ei omnia quae sunt ei.* 37. *Et iurare fecit me dominus meus, dicendo: Non capies uxorem filio meo de filiabus Chenaanaei, in cuius terra ego habito.* 38. *Sed ad domum patris mei perges, et ad familiam meam, et capies uxorem filio meo.* 39. *Et dixi domino meo: Forsitan non perget mulier post me.* 40. *Et dixit ad me: Iehova, in cuius conspectu ambulavi, mittet angelum suum tecum, et secundabit viam tuam: et capies uxorem filio meo de familia mea, et de domo patris mei.* 41. *Tunc mundus eris ab adiuratione mea, si veneris ad familiam meam: et si non dederint tibi, eris mundus ab adiuratione mea.* 42. *Veni igitur hodie ad fontem, et dixi: Iehova Deus domini mei Abraham, si tu nunc secundas viam meam per quam ego ambulo,* 43. *Ecce, ego sto iuxta fontem aquae: itaque sit, virgo quae egredietur ad hauriendum, et dixero ei: Da mihi potum nunc parum aquae ex hydria tua,* 44. *Et dixerit mihi: Etiam tu bibe, et etiam camelis tuis hauriam, ipsa* sit *uxor quam praeparavit Iehova filio domini mei.* 45. *Ego antequam complerem loqui in corde meo, ecce, Ribca egrediebatur, et hydria eius erat super humerum eius: et descendit ad fontem, et hausit: et dixi ad eam: Da mihi potum nunc.* 46. *Et festinavit, et demisit hydriam suam desuper se, et dixit: Bibe, et etiam camelis tuis potum dabo. Et bibi, et etiam camelis dedit potum.* 47. *Et interrogavi eam, et dixi: Filia cuius es? Et dixit: Filia Bethuel filii Nachor, quem peperit ei Milchah. Et posui inaurem super nares eius, et armillas super manus eius.* 48. *Et inclinavi me, incurvavique me Iehovae, et benedixi Iehovae Deo domini mei Abraham, qui duxit me per viam veri-*

tatis, [1]) *ut acciperem filiam fratris domini mei filio eius.* 49. *Et nunc si facitis misericordiam et veritatem cum domino meo, indicate mihi: et si non, indicate mihi, et vertam me ad dexteram vel ad sinistram.* 50. *Et responderunt Laban et Bethuel, et dixerunt, a Iehova egressa est res: non possumus loqui ad te malum vel bonum.* 51. *Ecce, Ribca coram te, accipe, et vade, et sit uxor filio domini tui, quemadmodum loquutus est Iehova.* 52. *Et fuit, quando audivit servus Abraham verba eorum, incurvavit se super terram Iehovae.* 53. *Et protulit servus vasa argentea, et vasa aurea, et vestes, et dedit ipsi Ribcae, et pretiosa dedit fratri eius et matri eius.* 54. *Et comederunt, et biberunt, ipse et viri qui erant cum eo, et pernoctaverunt: et surrexerunt mane: et dixit: Dimitte me* ut vadam *ad dominum meum.* 55. *Et dixit frater eius et mater eius: Maneat puella nobiscum per dies, vel decem, postea ibis.* [2]) 56. *Et dixit ad eos: Ne retardetis me, quando Iehova secundavit viam meam: dimittite me, et ibo ad dominum meum.* 57. *Et dixerunt: Vocemus puellam, et interrogemus os eius.* 58. *Et vocaverunt Ribcam, et dixerunt ad eam: Numquid ibis cum viro isto? Et dixit: Ibo.* 59. *Et dimiserunt Ribcam sororem suam, et nutricem eius, et servum Abraham, et viros eius.* 60. *Et benedixerunt Ribcae, et dixerunt ei: Soror nostra es, sis in millia decem millium, et haereditet semen tuum portam odio habentium illud.* 61. *Et surrexit Ribca et puellae eius, et ascenderunt super camelos, et perrexerunt post virum: et tulit servus Ribca, et abiit.* 62. *Ishac autem veniebat qua venitur a Puteo viventis videntis me: et ipse habitabat in terra meridiana.* 63. *Et egresssus erat Ishac ad orandum in agro, dum declinaret vespera: et elevavit oculos suos, et vidit: et ecce cameli veniebant.* 64. *Tunc elevavit Ribcah oculos suos, et vidit Ishac, et proiecit se de camelo.* 65. *Iam autem dixerat ad servum: Quis est vir iste qui ambulat per agrum in occursum nostrum? Et dixit servus: Ipse est dominus meus: et accepit velum, et operuit se.* 66. *Et narravit servus ipsi Ishac omnia quae fecerat.* 67. *Et introduxit eam Ishac in tabernaculum Sarah matris suae, et accepit Ribcah, fuitque ei in uxorem, et dilexit eam: et consolatus est se Ishac post matrem suam.*

1. *Et Abraham senex.* Transit Moses ad narrandum matrimonium Isaac: quod scilicet Abraham quum se videret senio confectum, filio prospexerit ne uxorem duceret in terra Chanaan. Nam hoc loco diserte exprimit Moses, Abraham fuisse senem, ut sciamus ipsa aetate fuisse admonitum de quaerenda filio suo uxore. Nam senectus ipsa, quae ut plurimum non procul distat a morte, ad ordinandum familiae nostrae statum inducere nos debet, ut nobis quoque mortuis inter posteros salva pax maneat, vigeat timor Domini et ordo recte compositus. Erat quidem viridis adhuc senectus Abrahae, ut postea videbimus: sed quum annos suos supputaret, mature duxit consulendum esse filio suo. Profani homines, partim quia non satis honorifice de coniugio sentiunt, partim quia non expendunt quantum momenti fuit in coniugio Isaac, mirantur in rebus tam minutis occupari Mosen, vel potius Dei spiritum: verum si adsit ea quae debet in sacris legendis religio, facile erit intelligere nihil hic esse superfluum. Nam quia vix sibi persuadent homines, Dei providentiam usque ad coniugia extendi: tanto magis in hanc partem insistit Moses: praecipue vero docere voluit, Deum singulari cura domum Abrahae dignatum esse: quod ecclesia inde oritura esset. Sed praestabit singula ordine suo digerere.

2. *Et dixit Abraham ad servum suum seniorem.* Commune hic quidem patrum officium praestat Abraham, dum laborat et sollicitus est de eligenda filio suo uxore. Sed aliquanto longius respicit: quia enim sacro foedere Deus ipsum a Chananaeis diviserat, merito timet ne Isaac affinitate cum illis se implicans, Dei iugum excutiat. Putant alii tantopere illi displicuisse pravos gentium illarum mores, ut censuerit infelix fore coniugium filii si inde uxorem acciperet. Verum peculiaris fuit illa quam dixi ratio, quod genus suum cum Chananaeis misceri noluerit, quos sciebat divinitus iam esse exitio devotos. Imo quum illorum interitu mittendus esset in terrae possessionem, iniunctum ei dissidium fuit quasi cum perpetuis hostibus. Et quamvis apud eos tranquille habitaverit ad tempus, non tamen sobolem potuit habere cum illis communem quin confunderet quae Dei mandato distincta erant. Ergo integer hac in separatione manere voluit, et suos servare integros.

Pone manum tuam. Satis constat solennem fuisse iurisiurandi ritum: sed an primus eum induxerit Abraham, an vero a patribus acceperit, nescitur. Plerique ex Iudaeis Abraham fuisse autorem tradunt: quia, eorum iudicio, tantundem valebat haec caeremonia, ac si servus per sanctitatem divini foederis iurasset: quia in ea corporis parte erat circumcisio. Christiani vero scriptores manum femori impositam iudicant in honorem benedicti seminis: fieri tamen potest ut aliud spectaverint primi illi patres. Et sunt ex Iudaeis qui asserunt hoc fuisse subiectionis symbolum, quum super femur domini servus iuraret. Est quidem illud magis plausibile, hoc modo iurasse veteres per Christum: sed quia non libenter incertas divinationes sequor, rem in medio relinquo. Quanquam mihi simplicius

1) *Margini adscriptum legitur* 1563 *et seqq.:* Vel, certam, fidam.

2) *Edd. omnes in margine:* Vel, ibit.

hoc postremum videtur, quod servi dum se fideles dominis fore iurabant, subiectionem hac caeremonia testari soliti fuerint: praesertim quum dicant in quibusdam orientis partibus adhuc servari hunc morem. Profanum quidem ritum non fuisse, qui Dei gloriae quidquam detraheret, inde colligimus quod interponitur Dei nomen. Manum quidem admovet servus ad femur Abrahae: sed hic servum adiurat per Deum coeli et terrae creatorem. Atque haec sancta est iurandi regula, quum Deus testis invocatur et iudex: neque enim alio transferri potest hic honor sine Dei contumelia. Porro docemur exemplo Abrahae, non peccare eos qui iusiurandum legitima de causa exigunt. Neque enim hoc inter Abrahae vitia narratur, sed in maximam eius laudem: negotium vero fuisse maxime serium prius ostendi, nempe, ut in posteris ratum esset Dei foedus. Iam quam sollicite adhibito iureiurando caveret, iustis rationibus impulsus fuit. Ea procul dubio indoles, imo virtus relucebat in Isaac, et praeter divitias iis animi et corporis dotibus pollebat, ut multi eius affinitatem cupide appeterent. Timet igitur pater ne post mortem suam illum suis blanditiis captent terrae incolae. Iam ut fortiter resistat blanditiis, quarum laqueos pauci effugiunt iuvenes, pudore tamen et metu offensionis vinci posse cogitat. Iis et similibus periculis occurrere voluit sanctus vir, quum iureiurando interposito servi sui fidem obstrinxit, et fieri potest ut eum impulerit occulta aliqua necessitas.

3. *Quod non accipies uxorem.* Hinc apparet qualis disciplina floruerit in domo Abrahae. Tametsi hic servus erat: quia tamen a patre familias praefectus erat, non obstitit illi sua conditio quin secunda a domino illi potestas esset, ut ipse quoque Isaac haeres ac successor, eius imperio se submitteret. Tantum valuit Abrahae autoritas et reverentia, ut servum suo loco substituens, solo nutu aut verbo, ius quod sibi aegre retinent alii patresfamilias, illi acquireret. Perspicitur etiam modestia Isaac, qui se a servo regi passus est: frustra enim cum servo transigeret Abraham, nisi filium suum obsequentem et morigerum fore persuasus esset. Patet igitur quam reverenter patrem coluerit: quia hic eius obedientia confisus, famulum secure advocat. Iam hoc exemplum communis regulae instar nobis esse debet, non licere filiis familias matrimonium contrahere nisi ex parentum arbitrio. Et certe hoc dictat naturae aequitas, ut in re tanta filii a parentum voluntate pendeant: quo magis detestanda est papae barbaries, qui sacrum hoc vinculum abrumpere ausus est. Quare cohibenda est iuvenum lascivia, ne patribus inconsultis, temere ad nuptias convolent.

4. *Sed ad terram meam et ad cognationem.* Videtur in loco eligendo hoc sequutus esse Abraham, quod libentius inde ventura erat uxor filio, quae gentili vel conterraneo nuberet. Quia autem postea sequitur servum venisse in Padam Aram, hinc quidam colligunt Mesopotamiam fuisse patriam Abrahae: sed facilis esset huius nodi solutio. Scimus Mesopotamiam non modo eam regionem fuisse quae inter Tigrin et Euphratem continebatur: sed Chaldaeae quoque partem sub se comprehendisse: nam Babylon saepe a profanis scriptoribus in ea locatur. Hebraicum nomen tantundem valet ac Syria fluviatilis. Aram vocant Syriam quae non procul a Iudaea incipiens, Armeniam et alias amplas regiones late complexa, fere ad Euxinum pontum extenditur. Quum autem terras proprie designant quas alluunt vel praeterfluunt Tigris et Euphrates, addunt nomen Padam. Scimus enim Mosen non subtiliter, sed plebeio stylo loquutum esse. Verum quia postea cap. 29, 4 refert Moses Charris habitasse Laban filium Nachor: mihi verisimile est, hunc qui in Chaldaea substiterat, quia molestum foret relinquere natale solum, successu temporis animum mutasse: vel quia eum cogebat pietas adesse patri iam decrepito et caduco, vel quia commodam illic non minus quam in patria habitationem esse audierat. Certe non simul migrasse, ex capite undecimo notum est.

5. *Et dixit ad eum servus.* Quod de Isaac nihil obiicit, coniicere licet sic de eius probitate fuisse persuasum, ut patri morigerum fore non dubitet. Laudanda autem est eius religio, quod non temere ad iurandum prosilit: fidei et diligentiae, quae ex officio eius erant, fidem iureiurando interposito facere licuit. Sed quia ab aliorum voluntate pendebat negotii confectio, hanc exceptionem merito et prudenter adducit: Quid si puella nolit sequi?

6. *Ne forte reducas filium meum illuc.* Si forte ex voto non reperietur uxor, eius rei eventum Domino commendans Abraham, quod praecipuum est mordicus retinet, ne filius Isaac in patriam redeat: quia hoc modo se promissa haereditate privasset. Maluit igitur sub spe inquilinum versari in terra Chanaan quam inter cognatos in solo natali quiescere. Atque ita videmus in rebus perplexis et confusis nulla curarum agitatione abductum a Dei mandato fuisse animum sancti viri. Ac nos eius exemplo monemur, per quaevis obstacula sequendum esse Deum. Postea tamen declarat se melius sperare. Quibus verbis confirmat spem servi sui, ut eo alacrius prosperum eventum animo praesumens, ad iter se accingat.

7. *Iehova Deus coeli.* Duplici argumento colligit prospere cessurum per Dei gratiam quod de filii coniugio deliberat. Primum, quia Deus non frustra ipsum e patria in alienam terram adduxerit: deinde quia non falso pollicitus fuerit terram in qua peregrinus habitat, daturum eius semini. Merito au-

tem confidere potuit talem fore consilio suo exitum, quod nonnisi Deo autore, et quasi eius auspiciis susceperat. Solus enim Dei intuitus, eius animum avertit a filiabus Chanaan. Videtur tamen parum scite colligere, Deum uxorem daturum filio ex patria et cognatione cui valedixit. Sed quia nonnisi autore Deo cognatos reliquit, eorum animos flexurum sperat ut propitii sint ac faventes. Interea ex praeteritis Dei beneficiis statuit sibi in praesenti negotio manum eius non defore: ac si diceret: Ego qui Dei mandato patriam reliqui, et cuius continuum auxilium sum expertus in mea peregrinatione, non dubito eundem fore itineris tui gubernatorem: quia eius promissione fretus hoc tibi mandatum iniungo. Modum iuvandi designat, quod Deus angelum missurus sit: quia sciebat angelorum opera suis opem ferre, idque iam multis documentis cognoverat. Deum coeli vocando, celebrat eius potentiam, quae fiduciae materiam dabat.

10. *Et accepit servus decem camelos.* Camelos secum deducit, qui testentur Abraham hominem esse divitem et copiosum, ut facilius impetret quod cupit. Neque enim ingenua puella facile passa foret in longinquam regionem se abstrahi nisi commoda vitae ratione proposita. Ipsum per se exsilium satis triste est, ut paupertas comes non accedat. Ergo ne metu inopiae absterreatur puella, quin potius eam liberalis conditio invitet, camelos decem muneribus onerat, ut re ipsa probet in Chaldaea domesticam Abrahae opulentiam. Quod sequitur, *omnem Abrahae substantiam fuisse in manu servi,* quidam ex Hebraeis male exponunt, servum in tabulis descriptas et consignatas omnes Abrahae copias secum tulisse. Est enim causae redditio, ne cui minus probabile videatur servum sibi sumpsisse tantum potestatis. Ergo quia dixerat Moses servum hominem cum tam lauto et splendido apparatu iter fuisse ingressum, mox subiicit in eius arbitrio id fuisse, quod totam Abrahae substantiam in manu haberet. Quum dicit venisse in urbem Nachor, neque urbis nomen exprimit, nec partem Chaldaeae, vel alterius regionis ubi habitabat: sed tantum dicit generaliter venisse in Syriam fluviorum: de qua voce aliquid supra attigi.

12. *Iehova* [1]) *Deus Domini mei.* Servus consilio destitutus, ad preces se confert. Neque tamen simpliciter petit consilium a Domino: sed puellam quam destinavit uxorem Isaac, sibi offerri cum certa nota, unde colligat sibi divinitus oblatam esse. Quod in re tam confusa non stupet quasi attonitus, sed in preces collecto animo erumpit, pietatis et fidei signum est. Sed divinatio qua utitur, cum vera orandi regula non satis videtur congruere. Primum, scimus neminem rite precari nisi qui vota sua Deo subiicit. Quare nihil minus consentaneum quam nostro arbitratu quidquam Deo praescribere. Ubi igitur servi religio, qui pro suo desiderio legem Deo imponit? Deinde nihil in precibus nostris ambiguum esse debet: certitudo autem nonnisi ex verbo petenda. Iam quum sibi divinationem fingat servus, videtur perperam a legitima orandi modestia discedere: quum enim eum deficiat promissio, de re tota nihilominus fieri certus cupit. Atqui Deus votum eius exaudiens, ipso eventu demonstrat sibi gratum fuisse. Itaque sciendum est, quamvis specialis promissio in promptu non exstaret, servum tamen non temere nec pro carnis libidine sic fuisse precatum sed arcano spiritus instinctu. Neque enim obstat lex communis qua devincti sunt omnes pii, quin Dominus, ubi aliquid extraordinarium dare constituit, illuc quoque servos suos impellat: non quod eos abducat a verbo suo, sed tantum quia in forma orandi singulare aliquid concedit. Summa autem est, Domine, si occurret puella quae rogata ut potum mihi praebeat, etiam benigne et comiter offerat camelis meis, hanc ego petam uxorem domino meo Isaac, ac si mihi abs te de manu in manum tradita foret. Videtur quidem dubiam coniecturam arripere: sed quia in Dei providentiam recumbit, certo persuasus est sibi indicium illud instar oraculi fore: quia Deus, quem habet expeditionis suae praesidem, eum errare non sinet. Interim hoc notatu dignum, quod signum notitiae non procul accersit, sed ex re praesenti sumit: nam quae ignoto hospiti tam humana erit, suo officio specimen dabit probae naturae. Hoc ideo observare convenit, ne curiosi homines hoc exemplum ad vana praesagia trahant. In verbis haec notanda sunt. Deum heri sui Abrahae compellat: non quod ipse ab eius cultu sit alienus: sed quia res de qua agitur, a promissione Abrahae data pendet. Nec sane illi orandi aliunde fiducia quam ex foedere quod Deus pepigerat cum Abrahae domo.

Occurrere fac nunc. Hieronymus vertit, Occurre: sed verbum est transitivum, quo significat Abrahae servus, sic Dei consilio et manu disponi hominum negotia ut non sint fortuiti rerum eventus: ac si diceret, Domine, frustra huc et illuc circumspiciam, frustra meo labore, industria, et variis artibus successum captabo, nisi tu negotium dirigas. Quum vero continuo post subiicit: *Fac misericordiam cum servo tuo,* significat non alio se iure hoc audere, nisi quia Deus gratiam suam Abrahae pollicitus fuerat.

15. *Antequam ipse complevisset loqui.* Contextus Mosis satis demonstrat non stulte conceptum fuisse votum. Ipsa etiam celeritas, raram Dei indulgentiam ostendit, quod hominem non patitur Deus diu cum anxietate luctari. Domo quidem prius exierat Rebecca quam ille precari inciperet: sed tenendum

1) *Ed. princeps hic et in textu:* Domine. *Et sic saepius.*

est, Dominum, penes quem et temporum momenta sunt, et hominum gressus, sic utrinque temperasse omnia, ut providentiam suam clare testatam faceret: nam interdum nostra desideria longius suspendit, ut precando fatigati videamur tamen operam lusisse: sed in hoc negotio ne obscura esset sua benedictio, repente affulsit. Idem et Danieli contigit, cui ante finem precationis apparuit angelus (Dan. 9, 21). Tametsi autem nostra segnitia saepe contingit ut Dominus ad praestandum sit tardior, saepe tamen differri expedit quod petimus. Interim certis exemplis palam et conspicue probavit, quamvis non statim respondeat eventus, nunquam tamen irritas esse suorum preces: imo semper illud impleri, antequam clament, sibi curae esse eorum necessitates (Es. 65, 24).

21. *Et vir stupebat super eam tacens.* Admiratio haec servi Abrahae, ostendit fuisse animi dubium. Secum tacitus explorat an iter suum Deus fortunaverit. Nihildum igitur habet certi de illa Dei gubernatione, cuius symbolum vel tesseram sibi ipse sumpserat? Respondeo, nunquam ita numeris omnibus absolutam esse in sanctis fidem, quin multae dubitationes occurrant. Nihil igitur absurdi, si servus Abrahae, in genere Dei providentiae se committens, inter multas cogitationes alternet atque aestuet. Deinde fides, quamvis pacatos et quietos reddat piorum animos, ut patienter Deum exspectent, non excutit tamen illis omnem curam: quia necesse est patientiam ipsam sollicita exspectatione exerceri, donec compleat Dominus quod promisit. Caeterum quamvis haesitatio ista servi Abrahae vitio non careat, quia manat a fidei infirmitate: ideo tamen excusabilis est, quod non alio deflectit oculos: sed tantum ab eventu confirmationem petit, ut sibi Deum adfuisse sentiat.

22. *Protulit vir inaurem.* Quod pretiosis monilibus ornat puellam fiduciae signum est. Nam quum multis documentis constet probum et frugi ministrum fuisse, non proiiceret sine delectu opes domini sui. Scit igitur non male collocari munera illa: vel saltem bonitate Dei fretus, quasi futuri coniugii arrham, fideliter dispensat. Sed quaeritur an Deo probentur eiusmodi ornamenta, quae non tam ad munditiem quam ad pompam spectant: respondeo, non semper referri in scripturis quae imitari conveniat. Quidquid generaliter praecipit Dominus, pro inflexibili regula habendum est: particularibus quidem exemplis inniti, non modo periculosum est, sed etiam ineptum et absurdum. Iam in cultu corporis quantopere Deo non fastus tantum, vel ambitio, sed omnis luxuries displiceat, scimus. Ut absit interior cordis cupiditas, damnat immodicum et superfluum nitorem, qui in se multorum vitiorum continet illecebras. Iam vero ubi pura cordis sinceritas in splendido ornatu reperietur: rarae certe hoc esse virtutis omnes agnoscunt. Nostrum quidem non est praecise quolibet ornatu interdicere: quia tamen prava aliqua vanitate corruptum est quidquid frugalem usum excedit: praesertim vero quia hac in parte inexplebilis est mulierum cupiditas: non tantum mediocritas colenda est, sed etiam abstinentia, quoad fieri potest. Et clanculum obrepit ambitio ut ornatus paulo nitidior mox in ἀταξίαν ebulliat. Quantum ad inaures et armillas Rebeccae spectat, sicuti non dubito tunc in usu fuisse apud divites, ita ferebat saeculi integritas ut parce et frugaliter illis uterentur: et tamen vitium non excuso. Nos quidem nihil iuvat exemplum vel sublevat, si pravas libidines, quas etiam sublatis fomentis restinguere plusquam difficile est, titillamus et magis accendimus: quae auro fulgere appetunt mulieres, corruptelae suae praetextum quaerunt in Rebecca. Cur non igitur ad austerum illud vitae genus, et rusticum laborem se perinde conformant? Sed quemadmodum iam dixi, falluntur qui sanctorum exempla contra communem Dei legem sibi posse suffragari putant. Si quis obiiciat, hoc ab honestae castaeque puellae verecundia abhorrere, quod ab homine extraneo, et nunquam prius viso inaures et armillas recepit: primum fieri potest ut multos sermones Moses praetereat ultro citroque habitos, quibus adductam fuisse probabile est ut recipere auderet. Potest etiam fieri ut priore loco narret quod ordine erat posterius. Sequitur enim paulo post in contextu, servum Abrahae sciscitatum, *cuiusnam esset filia.* Simul reputanda nobis est saeculi illius integritas. Unde fit ut puellam urbe solam egredi probrosum non esset, nisi quod tunc mores hominum non adeo severam pudicitiae custodiam requirebant? Ex contextu quidem apparet, ornatum illi non turpis lenocinii causa datum esse: sed quem parentibus proferret, quo facilior ad sponsalia esset ingressus. De pretio non consentiunt interpretes. Inaures aestimat Moses dimidio siclo, armillas decem siclis. Hieronymus pro dimidio posuit duos siclos. Ego genuinum sensum esse existimo, quod armillae decem siclos valuerint: frontale vero vel inaures dimidium, hoc est quinque siclos. Nam quum nihil post vocem בקע addatur, relatio est ad maiorem numerum. Alioquin minime concinna esset proportio inter armillas et ornatum capitis. Porro si pro quatuor Atticis drachmis siclum accipimus, leve pretium erit. Itaque pondus auri notari puto, quod multo maiorem summam conficeret quam nummus.

26. *Et inclinavit se vir.* Quum audit servus Abrahae se incidisse in filiam Bathuelis, magis ac magis in spem bonam erigitur. Neque tamen, ut profani homines solent, tanquam occursu fortuito gaudet: sed Deo gratias agit, eius providentiae acceptum ferens quod recta fuerit tam opportune de-

ductus quo volebat. Non ergo iactat secundam fortunam: sed Deum praedicat clementer et fideliter egisse cum Abraham: hoc est, misericordiae suae causa, veracem in promissis adimplendis fuisse. Transfertur quidem ad homines loquutio: sicuti paulo post vers. 49 in hoc eodem capite sequitur: *Si facturi estis misericordiam et veritatem cum domino meo Abraham, indicate mihi.* Proprie tamen in Deum competit, quod gratuito faveat hominibus, ideoque propensus sit ad beneficentiam: deinde, quod eorum spem nunquam frustrando, fidum se ac veracem praebet. Docet igitur haec gratiarum actio, semper ante oculos habendam esse Dei providentiam, ut illi tribuamus quidquid nobis prospere succedit.

28. *Nunciavit in domum matris.* Fieri potest ut seorsum habitaverit mater Rebeccae: non quod divisam haberet familiam a marito: sed ut filias et ancillas sub custodia sua haberet. Simplicius etiam exponere licet, recta venisse in cubiculum matris, quia liberius illi quam patri rem gestam narrare poterat. Probabile autem est, quum uxorio relatu factus certior esset Bathuel, utriusque iussu missum fuisse filium Laban qui hospitem adduceret. Reliqua expositione non indigent.

33. *Non comedam donec.* Incipit Moses ostendere qualiter adducti fuerint parentes Rebeccae ut eam nepoti suo darent in uxorem. Quod servus apposito cibo vesci recusat nisi re confecta, in eo perspicitur sedulitas eius et fides: atque hoc inter beneficia quibus Deus servum suum Abraham dignatus est merito censebitur, quod servum tam fidelem et officio intentum habuerit. Caeterum quum sanctae disciplinae haec fuerit merces, ne miremur paucissimos tales inveniri, quando tam male passim reguntur. Porro tametsi videtur supervacuum texere sermonem: nihil tamen est quod non ad praesentem causam valeat. Sciebat hunc affectum ingenitum esse parentibus a natura, ut non libenter filias suas procul amandent. Primum igitur commemorat Abrahae divitias, ne dubitent viro locupleti filiam locare. Deinde exponit, Isaac genitum fuisse ex matre vetula: non tantum ut sciant insigni Dei miraculo fuisse patri donatum, unde coniicere licebat divinitus ad res magnas et praeclaras esse ordinatum: sed ut ab aetate accedat commendatio. Tertio affirmat, Isaac unicum fore patris haeredem. Quarto refert, se iureiurando adactum esse ut quaereret hero suo Isaac uxorem e cognatione sua. Hoc autem studium Abrahae ad eos movendos valde efficax erat. Quinto, refert Abraham sperasse Deum fore itineris ducem, ut omnia illi sua negotia committebat. Sexto, in quam formam precatus sit Deum recitat. Septimo, testatur quidquid sua precatione complexus erat, se a Domino impetrasse: ut appareat coniugium istud de quo acturus est, placere Deo. Nunc videmus narrationis finem esse, ut Rebeccae parentibus persuadeat neque fallendi causa se fuisse missum, nec se astute vel obliquis artibus quidquam egisse, sed in timore Domini, ut postulat coniugii religio. Deinde nihil se petere quod non illis utile sit et honorificum. Denique, Deum fuisse totius rei moderatorem. Porro quod servus Abrahae angelum Dei sibi expeditionis ducem fore persuasus, neque preces ad illum convertit, neque gratiarum actionem: hinc discamus, angelos non ideo nobis constitui benedictionum Dei ministros ut a nobis invocentur, vel Dei cultum in se transferant: quemadmodum haec superstitio fere in toto mundo grassatur, ut homines ab unico bonorum fonte ad rivulos partem fiduciae suae derivent. Particulam illam: *Deus in cuius conspectu ambulavi*, quamvis alii ad probitatem et bonam conscientiam Abrahae referant, ego potius de fiducia interpretor, quod scilicet Deum sibi proposuerit vitae gubernatorem, seque illi curae esse confisus, ab eius gratia pependerit.

Si facitis misericordiam. Nuper dixi quid valeat haec loquutio, nempe humanitatem praestare, et bona fide agere. Ita modeste et suppliciter rogat ut in coniugium Isaac et Rebeccae consentiant. Si repulsam ab illis passus fuerit, iturum dicit se vel ad dextram vel ad sinistram, hoc est, alibi sibi prospecturum. Dextram enim et sinistram, rectae viae opponit qua deductus ad ipsos fuerat. Futilis autem argutia quam adducunt quidam Hebraei, quod iturus sit ad Lot vel ad Ismael.

50. *A Iehova egressa est res.* Quia ex hominis sermone persuasi sunt Deum huius esse coniugii autorem, negant sibi fas esse quidquam disceptandi causa loqui. Dicunt autem a Domino rem egressam: quia voluntatem suam claris signis patefecerat. Hinc perspicimus, quamvis partim suffocata esset vera religio, partim vitiosis erroribus infecta, nunquam tamen ita penitus exstinctum fuisse Dei metum quin staret hoc axioma, et omnium animis infixum maneret, Deo parendum esse. Quod si miseri idololatrae, qui fere a pietate desciverant, se Deo subiecerunt, quod ab eius nutu deflectere nefas esset: quanto nos ad obsequium promptiores esse convenit? Ergo simulac comperta nobis est Dei voluntas, non tantum sileant linguae, sed omnes sensus quiescant: quia sacrilega audacia est ullam cogitationem quae repugnet admittere.

Adoravit. Iterum repetit Moses, servum Abrahae gratias egisse Deo: nec abs re hoc pietatis officium toties inculcat: quia quum nihil magis requirat a nobis Deus, plus quam foeda ignavia in hac parte se prodit. Agnitio beneficiorum Dei, sacrificium est optimi odoris: imo cultus omnibus sacrificiis praestantior. Innumeris assidue beneficiis cumulantur homines a Deo. Ergo minime ferenda

est ingratitudo, nisi se in illis celebrandis exerceant.

54. *Et surrexerunt mane.* In hoc sermone accuratius insistit Moses, partim ut fidele servi studium in explendis domini mandatis commendet: partim ut doceat, eius animum Dei spiritu fuisse accensum: sic enim ardet ut nullas inducias aliis, nec sibi ullam relaxationem concedat. Tametsi ita se gessit ut probum et frugi servum decebat: non tamen dubium est quin eum Dominus impulerit in gratiam Isaac. Sic Dominus pro suis dormientibus excubat, absentium negotia expedit, ac conficit: omnes affectus, quoad expedit, flectit ad eos iuvandos. Quod dies decem, quibus discessum Rebeccae differri postulant Laban et mater, quidam accipiunt pro annis vel mensibus, nimis coactum est. Fuit enim muliebre votum matris, quia aegre ferebat protinus e sinu suo puellam abduci.

57. *Vocemus puellam.* Quum simpliciter filiam suam prius desponderit Bathuel, nunc parum constanter manere videtur in proposito: verum quod prius sine exceptione filiam suam obtulerunt, intelligi debet, quantum in ipsis erat. Nunc vero docet Moses eos tyrannidem non exercuisse in filiam, ut invitam extruderent, vel cogerent nubere cui nollet: sed liberum ei consensum detulisse. Sacra quidem in hoc negotio parentibus autoritas esse debet: sed tenenda est media ratio, ut sponte ac mutuo consensu inter se contrahant partes. Quod tam praecise respondet Rebecca, non ita accipere convenit, ac si domum paternam contemneret vel procax iuvencula maritum nimis cupide appeteret: sed quia rem patris autoritate et matris consensu transactam esse videt, ipsa quoque annuit.

59. *Et dimiserunt Ribcam puellam.* Primo refert Moses honeste dimissam fuisse Rebeccam: quia adiuncta illi fuit nutrix. Porro mihi dubium non est quin nutrices habuerint domesticas quae ancillae erant: non quod matres prorsus ab officio cessarent, sed quod educationis curam mandarent uni certae ancillae. Dictae igitur sunt nutrices quae matres subsidiaria opera iuvabant. Postea subiicit, *cognatos illi benedixisse,* quo verbo significat precatos illi esse felicem statum. Scimus enim solennem omnibus saeculis ac gentibus hunc fuisse ritum, ut faustis ominibus coniugia prosequi solerent. Tametsi autem multum degeneravit posteritas a pura et genuina patrum ratione, voluit tamen Deus publicum aliquod exstare testimonium, quo admonerentur homines non esse legitimas nuptias, nisi quae rite consecratae forent. Iam benedictionis formam, quae hic refertur, in communi usu fuisse probabile est, quia natura dictat, propagationem sobolis esse proprium coniugii finem. Et sub victoria comprehenditur felix vitae status. Dominus tamen eorum linguas direxit ad vaticinium quod ipsis ignotum erat. *Portas hostium possidere*, significat imperio potiri: quia in portis exercebantur iudicia, et in illis propugnacula urbium erant.

63. *Et egressus erat Isaac.* Apparet Isaac seorsum a patre habitasse: vel quod nimis copiosa erat familia: vel quod ita ferebat usus. Et forte iam aliam uxorem induxerat Abraham: ut fugiendis iurgiis visum fuerit commodius illum uti proprio domicilio. Sic magnae opes suis molestiis permixtae sunt. Certe inter terrenas Dei benedictiones nulla fuisset Abrahae dulcior quam simul agere cum filio. Eius quidem consuetudine et usu privatum fuisse minime arbitror. Nam qua pietate fuit Isaac, omnibus procul dubio officiis erga patrem defungi studuit, hoc tantum defuit quod non eodem usi sunt domicilio. Narrat autem Moses quomodo factum sit ut Isaac incideret in uxorem, priusquam illa domum veniret. Dicit enim sub vesperam egressum esse meditandi vel orandi causa. Utroque enim modo verbum Hebraicum שוח exponi potest. Credibile est fecisse id ex more, et secessum precibus fuisse quaesitum, quo mens omnibus avocamentis soluta, liberius Deo vacaret. Sive autem meditationi, sive precibus dare operam voluerit, Dominus laeto isto occursu praesentiae suae signum illi dedit.

64. *Et elevavit Ribca oculos suos.* Coniicere facile licet, Isaac conspectis camelis in eam partem flexisse iter, visendae sponsae desiderio: hinc data fuit sciscitandi occasio Rebeccae. Audito vero responso, mox honoris causa ex camelo desilit ut sponsum salutaret. Nam quod metu perculsam decidisse quidam putant, nullo modo convenit. Longius iter confecerat quam ut debuerit multis comitibus protecta, tantopere expavescere ad unius hominis conspectum. Falluntur autem interpretes illi, quia in verbis Mosis non expendunt rationem postea reddi: ut sit sensus, Rebecca quum vidisset Isaac, descendit ex camelo: quia ex servo quaesierat quisnam esset: ille autem dixerat esse filium domini sui. Neque enim de quolibet homine obvio sciscitari in mentem venisset: sed quia iam admonita fuerat non procul abesse domum Abrahae, unum saltem quempiam ex domesticis esse suspicatur. Dicit etiam Moses velum sumpsisse: quod pudoris et pudicitiae signum fuit. Nam et inde nubendi verbum deductum est, quod sponsas maritis velatas dare solebant. Eundem quoque ritum a patribus servatum fuisse non dubito. Quo turpior et minus excusabilis est saeculi nostri lascivia, in quo sponsarum ornatus data opera ad prostituendum pudorem componitur.

67. *Et introduxit eam Ishac in tabernaculum.* Primo deduxit in tabernaculum, deinde accepit in uxorem: qua verborum serie legitimum nuptiarum morem a barbarie discernit Moses. Et certe hoc postulat coniugii sanctitas, ne se, pecudum instar,

misceant vir ac mulier: sed fide mutuo data, et invocato Dei nomine simul habitent. Praeterea notandum est, Isaac non tyrannico patris imperio coactum fuisse ad ducendam uxorem: sed postquam animum ad eam adiecit libere sumpsisse, et ex animo fidem coniugalem dedisse.

Et consolatus est se Ishac. Quum nunc primum sedatus fuerit dolor ex obitu matris, colligimus quanta fuerit eius vehementia: iam enim satis longum tempus effluxerat. Hinc etiam colligere licet, tenerum fuisse et mollem affectum Isaac: nec vulgariter matrem suam amasse, cuius mortem tam diuturno luctu prosequutus est. Atque hoc utile est cognitu, ne sanctos patres immani et ferrea duritie fuisse fingamus: sicuti quidam fortitudinem in feritate locant. Tantum danda opera ut mitigetur dolor: ne vel in fremitus impios prorumpat, vel spem futurae resurrectionis obruat. Nec vero moerorem Isaac prorsus excuso: tantum admoneo, quod est humanitatis non debere prorsus damnari. Etsi autem id vitiosum fuit non posse dolorem abstergere ex animo, donec praevaleret opposita coniugii laetitia: Moses tamen hoc in Dei beneficiis numerat, quod qualecunque remedium servo suo adhibuit.

CAPUT XXV.

1. *Et addidit Abraham, et accepit uxorem, cuius nomen erat Cetura.* 2. *Et peperit ei Zimram, et Iocsan, et Medan, et Midian, et Isbah, et Suah.* 3. *Et Iocsan genuit Seba, et Dedan. Filii autem Dedan fuerunt Assurim, et Letusim, et Leummim.* 4. *Filii vero Midian, Hephah, et Hepher, et Hanoch, et Abidah, et Eldaah: omnes isti, filii Ceturae.* 5. *Porro dedit Abraham omnia quae sua erant, ipsi Ishac.* 6. *Et filiis concubinarum quas habebat Abraham, dedit Abraham dona, et emisit eos ab Ishac filio suo quum adhuc viveret, ad Orientem ad terram orientalem.* 7. *Porro isti sunt dies annorum vitae Abraham quos vixit, centum anni et septuaginta anni et quinque anni.* 8. *Et obiit, et mortuus est Abraham in senectute bona, senex et satur: et congregatus est ad populos suos.* 9. *Et sepelierunt eum Isaac et Ismael filii eius in spelunca duplici, in agro Ephron filii Sohar Hittaei, quae est ante Mamre.* 10. *In agro quem emit Abraham a filiis Heth, ibi sepultus est Abraham et Sarah uxor eius.* 11. *Et fuit, postquam mortuus est Abraham, benedixit Deus Ishac filio eius, et habitavit Ishac apud Puteum viventis videntis me.* 12. *Istae autem generationes Ismael filii Abraham, quem peperit Hagar Aegyptia ancilla Sarah ipsi Abraham.* 13. *Et haec nomina filiorum Ismael per nomina sua, per generationes suas: primogenitus Ismael, Nebaioth, et Cedar, et Abdeel, et Mibsam.* 14. *Et Mismah, et Dumah, et Masa.* 15. *Hadar, et Thema, Ietur, Naphis, et Cedmah.* 16. *Isti sunt filii Ismael, et ista nomina eorum per villas suas, et per castella sua, duodecim principes per familias suas.* 17. *Et isti sunt anni vitae Ismael, centum anni, et triginta anni et septem anni: et obiit, et mortuus est, et congregatus est ad populos suos.* 18. *Et habitaverunt ab Havilah usque ad Sur, quae est ante Aegyptum, dum pergis in Assur: coram omnibus fratribus suis habitavit.* 19. *Istae vero sunt generationes Ishac filii Abraham: Abraham genuit Ishac.* 20. *Et erat Ishac quadragenarius, quando accepit Ribcam filiam Bethuel Aramaei de Padan Aram, sororem Laban Aramaei, sibi in uxorem.* 21. *Et oravit Ishac Iehovam respectu uxoris suae, quia sterilis erat: et exoratus est ab ipso Iehova, et concepit Ribca uxor eius.* 22. *Et collidebant se filii in utero eius, et dixit: Si ita, ut quid ego? et ivit ad interrogandum Iehovam.* 23. *Tunc dixit Iehova ad eam, Duae gentes sunt in utero tuo, et duo populi a visceribus tuis separabunt se: et populus populo robustior erit, et maior serviet minori.* 24. *Et impleti sunt dies eius ut pareret, et ecce gemini* erant *in utero eius.* 25. *Egressus est autem prior rufus, totus ipse sicut pallium pilosum: et vocaverunt nomen eius Esau.* 26. *Et postea egressus est frater eius, et manus eius tenebat calcaneum Esau, et vocarunt nomen Iahacob. Ishac autem erat sexagenarius, quando peperit eos.* 27. *Et creverunt pueri: et fuit Esau vir peritus venationis, vir agricola: sed Iahacob erat vir integer, manens in tabernaculis.* 28. *Et dilexit Ishac Esau, quia venatio* erat *in ore eius, et Ribca diligebat Iahacob.* 29. *Coxit autem Iahacob coctionem: et venit Esau ex agro, et erat lassus.* 30. *Et dixit Esau ad Iahacob: Fac me comedere nunc de rufo, rufo isto: quia lassus sum: idcirco vocarunt nomen eius Edom.* 31. *Tunc dixit Iahacob: Vende hoc tempore primogenituram tuam mihi.* 32. *Et dixit Esau: Ecce ego vado ut moriar, et ut quid mihi primogenitura?* 33. *Dixit itaque Iahacob: Iura mihi hoc tempore. Et iuravit ei: et vendidit primogenituram suam ipsi Iahacob.* 34. *Et Iahacob dedit Esau panem et coctionem lenticularum, et comedit, atque bibit: et surrexit, et abiit, contempsitque Esau primogenituram.*

1. *Et addidit Abraham, et accepit.* Valde absurdum videtur quod Abraham, qui triginta octo ante Sarae mortem annis emortuo fuisse corpore dicitur, ea demum mortua novam uxorem inducat: certe id indignum fuit eius gravitate. Adde quod Paulus (Rom. 4, 19), fidem eius commendans, non modo effoetam fuisse vulvam Sarae dicit quum gignendus esset Isaac: sed ipsius patris corpus fuisse emortuum. Ergo ridiculum fuit factum Abrahae, si post viduitatem senex plus quam decrepitus uxorem duxit. Deinde a Pauli verbis discrepat, quod

anno centesimo frigidus, et ad generandum impotens, quadraginta post annis genuerit complures filios. Multi ut effugiant hoc absurdum, Ceturam eandem faciunt cum Agar. Sed eorum commentum statim refellitur in contextu: ubi dicit Moses, Abraham dona dedisse filiis concubinarum. Et ex 1. Chron. 1, 32 idem aperte colligitur. Alii coniiciunt vivente adhuc Sara Abraham sumpsisse sibi novam uxorem. Quod tametsi gravi reprehensione dignum fuit, non tamen a fide abhorret. Scimus hoc esse ordinarium, ut nimia licentiae usurpatione audaces reddantur homines. Ita legem coniugii semel transgressus Abraham, fortassis post dissidium Agar polygamiae finem non fecit. Ad haec verisimile est, divortio, quod illum cum Agar facere coegit Sara, vulneratum fuisse eius animum. Hoc quidem sancto patriarchae probrosum, vel saltem minus decorum fuit. Sed inter omnes coniecturas nulla mihi videtur probabilior. Eam si recipimus, alieno loco inserta erit narratio: sicuti frequenter solet Moses, quae tempore praecedunt, in alium ordinem reiicere. Atque ut haec ratio non urgeat, res tamen ipsa ostendit esse in hac historia *ὕστερον πρότερον*. Nonagesimum annum excesserat Sara quum peperit filium Isaac, mortua est centesimo vicesimo septimo aetatis suae anno: duxit Isaac uxorem annos quadraginta natus. Ergo fere quadriennium inter matris obitum et nuptias intercessit. Si postea uxorem duxit Abraham, quid illi in mentem venit, quum iam viduitati plures annos assuevisset? Coniicere ergo licet Mosen, ubi in scribenda Abrahae vita ad extremum actum ventum est, interponere quod omiserat. Nondum tamen solutus est nodus. Unde enim novus illi ad muliebrem concubitum vigor, quum testetur Paulus iam prius emarcido fuisse corpore? Sentit Augustinus non exigui modo temporis datum illi fuisse robur, quod ad gignendum Isaac sufficeret, sed divina instauratione refloruisse in reliquum vitae tempus. Quam ego sententiam, tum quia miraculi gloriam amplificat, tum aliis de causis libenter amplector. Nec obstat quod prius dixi, miraculo genitum fuisse Isaac, quod esset spirituale semen: nam proprie in eius gratiam reviguit caducum Abrahae corpus. Quod alii postea geniti sunt, quasi accidentale fuit. Sic illa Dei benedictio: Crescite, et multiplicamini, quae coniugio annexa est, ad vagas libidines extenditur. Certe si uxorem superstite adhuc Sara (quod mihi magis probatur) induxit Abraham, indignus erat cuius adulterino coniugio Deus benediceret. Caeterum etsi nos latet cur hic gratiae cumulus ad iustam mensuram accesserit, in eo tamen relucet mira Dei providentia, quod quum ex aliis filiis descenderint multae non obscurae gentes, penes solum Isaac resedit spirituale foedus, cuius alii insigne in carne sua gestabant.

6. *Et filiis concubinarum.* Narrat Moses, quum propinquus esset morti Abraham, consilium ab eo initum fuisse, quo lites a morte sua inter filios dirimeret: nempe quod Isaac unicum instituens haeredem reliquos muneribus ornatos a se dimiserit. Dura quidem in speciem et crudelis ablegatio: sed Dei ordinationi ac decreto respondens, ut posteris Isaac integra terrae possessio maneret. Neque enim Abrahae licebat haereditatem suo arbitrio partiri, qua iam in solidum donatus fuerat Isaac. Quare nihil restabat, nisi ut hac illis ratione quae describitur consuleret. Nunc si quis unum ex filiis eligens sibi haeredem, reliquos excludat, faciet ipsis iniuriam, ac iniustae exhaeredationis face perniciosas lites domi suae accendet. Quare notanda est specialis ratio, qua non inductus modo, sed compulsus fuit Abraham ad filios haereditate privandos, et procul dimovendos: ne scilicet illorum interventu turbari necesse foret quod de Isaac divinitus pronuntiatum fuerat. Diximus alibi Hebraeis vocari concubinam quae thori est socia, non autem bonorum omnium. Idem etiam gentium omnium more receptum, et legibus sancitum fuit. Sic postea videbimus Lea et Rachel primarias fuisse uxores: Bilha vero et Zilpha secundo fuisse gradu, ut servilis maneret earum conditio, quamvis in thorum coniugalem receptae forent. Quum hac lege Hagar et Ceturam uxores Abraham duxisset, licitum illi fuisse videtur exiguam tantum ex bonis suis partem filiis earum erogare: imo ab unico haerede ad eos aequas partes transferre, neque fas, neque aequum fuisset. Et forte nulla de successione futura lis erat, vel contentio: sed eos procul emittens, illud quod dixi periculum anticipat, ne partem terrae occupent, quam Deus solis posteris Isaac totam destinaverat.

7. *Et isti sunt dies.* Descendit iam Moses ad mortem Abrahae. Ac primo quidem in eius aetate notandus est numerus annorum quibus peregrinatus est. Mirae enim et incomparabilis tolerantiae laus fuit, quod per centum annos oberrans, quum Dominus eum varie circumageret, nuda Dei promissione contentus fuit tam in morte quam in vita. Eant nunc quibus anni unius vel paucorum inquietudinem ferre molestum est: quum Abraham pater fidelium non modo centum annis inquilinus fuerit, sed etiam inter plurima exsilia iactatus. Interea tamen diserte exponit Moses, Dominum quod pollicitus fuerat illi praestitisse: *Morieris in senectute bona.* Quanquam vero duram et asperam militiam certavit: fuit tamen non levis nec exigua consolatio, quod inter tot aerumnas Deo vitam suam curae esse sciret. Quod si unus ille Dei intuitus eum tota vita sustinuit, ne inter gravissimos fluctus, inter multas dolorum acerbitates, inter curarum aestus, immensam denique malorum congeriem deficeret: discamus et nos, ne unquam fatigemur, in hanc fulturam recumbere, quod Dominus felicem

vitae exitum nobis promisit: et quidem longe clarius quam patri nostro Abrahae.

8. *Et obiit Abraham.* Falluntur qui putant hac particula notari subitam mortem: quasi non diutino morbo confectus fuerit, sed exspiraverit sine dolore. Quin potius intelligit Moses non exemptum fuisse a communi sorte fidelium patrem: ne languescant nobis animi, quum exterior homo noster corrumpitur: sed illam renovationem, quae in spe est abscondita, meditantes, labascere fragile hoc tabernaculum aequis animis sinamus. Non est igitur cur nos exsangue et emarcidum corpus, hebetes oculi, tremulae manus, et membrorum omnium defectio nos exanimet, quominus patris nostri exemplo laeti et alacres ad mortem properemus. Caeterum tametsi commune hoc habuerit Abraham cum genere humano, nempe senio concidere, et tandem deficere: paulo post Moses, quoad mortis formam, discrimen inter ipsum et promiscuum hominum vulgus ponit, nempe quod *mortuus sit in senectute bona et vitae satur.* Huius quidem boni videntur increduli plerumque esse participes: imo conqueritur David hoc quasi privilegio ipsos excellere: et in libro Iob similis habetur querimonia, ipsos feliciter complere tempus suum, donec in puncto ad sepulchrum descendant. Sed tenendum est memoria quod prius dixi, praecipuam partem bonae senectutis in bona conscientia, animo sereno et tranquillo consistere. Unde sequitur, nonnisi in veros iustitiae cultores competere quod Deus Abrahae promittit. Nam vere non minus quam scite dicit Plato, [1]) bonam spem esse γηροτρόφον: ideoque senes male sibi conscios misere cruciari, et intus lacerari quasi perpetua carnificina. Simul vero addendum est quod Plato nescivit, hoc nobis conferre pietatem, ut bona senectus nos ad sepulchrum usque comitetur: quia tranquillae mentis custos est fides. Eodem fere pertinet quod mox additur: *Saturum fuisse dierum,* ut non appeteret vitae prorogationem. Videmus quam multos constringat vitae cupiditas: imo ut totus fere mundus inter fastidium praesentis vitae et inexplebilem famem langueat: singularis ergo Dei gratia vitae saturitas, ut ex ea migrare parati simus.

Et congregatus est ad populos suos. Libenter amplector eorum sententiam qui hac loquutione statum futurae vitae notari volunt, modo ne ad fideles restringas, quod faciunt illi: sed generis humani societatem intelligas tam in morte quam in vita. Frivolum hoc forte videbitur profanis hominibus, quum David instar pecudum colligi dicat reprobos in sepulchrum: verum si propius expendas, non exstabit haec collectio, si in nihilum redigantur animae. Sepulturae continuo post fiet mentio. Nunc dicitur ad patres suos collectus esse Abraham: quod minime congrueret si evanescat hominis vita, et in nihilum homines diffluant: quare scriptura ita loquendo, residuum a morte facit alterius vitae statum, ut migratio e mundo non sit totius hominis interitus.

9. *Et sepelierunt eum.* Hinc apparet, quamvis multo prius abdicatus esset Ismael, non fuisse tamen a patre suo alienum, qui in celebrandis mortui exsequiis filii officio fungitur. Hoc autem Ismael potius quam reliqui, eo quod vicinior erat.

12. *Et istae generationes Ismael.* Non est supervacua narratio. Initio capitis breviter attigit quid factum esset filiis Ceturae. Hic consulto prolixior est, ut demonstret ratam conspicuo effectu fuisse Dei promissionem, quam decimo septimo capite habuimus. Primo, non vulgare fuit Dei donum, filios illi duodecim nasci, qui nomen et principatum in totidem familiis tenuerint. Sed quia promissioni eventus respondet, praecipue reputanda nobis est Dei veritas cum singulari benevolentia, et honore quo servum suum Abraham dignatus est, quando in adventitiis quoque beneficiis tam benigne ac liberaliter cum ipso egit. Nam adventitium iure censebitur quod supperadditum est ultra spirituale foedus. Ideo Moses postquam vicos recensuit in quos distributa fuit posteritas Ismaelis, sepelit in posterum totam illam gentem, ut solida perpetuitas tantum in ecclesia maneat: iuxta illud Psalmi centesimi secundi 29. v. Filii filiorum habitabunt. Adhaec, Moses quasi digito admirabile Dei consilium ostendit, quod regionem a terra Chanaan distinctam assignans filiis Ismael, quum illis prospexit in futurum tempus, tum vacuam haereditatem filiis Isaac servavit.

18. *Coram omnibus fratribus suis habitavit.* Maior pars interpretum hoc accipit de morte: ac si dixisset Moses breviorem fuisse Ismaelis vitam quam fratrum qui diu fuerunt illi superstites. Sed quia verbum נפל refertur ad mortem violentam, Moses autem testatur Ismaelem fato suo defunctum: probari non potest illa expositio. Chaldaeus paraphrastes subaudit nomen sortis: atque hunc sensum elicit: Sortem illi cecidisse ut non procul a fratribus habitaret. Ego etsi in re non multum discrepo, non puto tamen sic torquenda esse verba. Verbum נפל, iacere interdum, vel quiescere, et habitare significat. Simplex igitur Mosis sermo est, Ismaeli datam fuisse habitationem e regione fratrum, ut vicinus quidem esset, suos tamen haberet discretos fines. Neque enim dubito quin ad oraculum respexerit quod decimo sexto capite habuimus, ubi inter alia dicebat angelus matri eius Hagar: Manebit coram fratribus suis, vel figet tabernacula. Cur hoc de Ismaele potius quam de aliis, nisi quia migrarunt in orientalem plagam: Ismael vero licet gentem haberet

1) *Vide quae annotavimus ad Cap.* XV. 14.

divisam a filiis Abrahae, propriam tamen habuit sedem in eorum vicinia? Interim observandum quoque est Dei consilium, quod Ismael, licet prope fratres suos subsisteret, subductus tamen fuit in suam stationem, ne mixtim cum illis ageret, sed in conspectu, vel e regione. Porro iacendi vel quiescendi verbum non restringi ad personam Ismaelis satis clarum est.

19. *Et istae generationes Ishac.* Quia velut accidentale erat quod de Ismaelitis dixit Moses, nunc ad praecipuum historiae contextum revertitur, ut scilicet ecclesiae progressus nobis describat. Ac primo quidem repetit de uxore, sumptam fuisse ex Mesopotamia. Sororem Laban Syri diserte vocat: quia futurus erat socer Iacob, ac de eo multa dicturus erat. Sed hoc in primis notatu dignum quod refert primis annis sterilem fuisse Rebeccam. Postea autem videbimus non tribus vel quatuor, sed viginti annis durasse eius sterilitatem, ut concepta sobolis desperatio subitae benedictioni plus lucis afferret. Sed nihil minus rationi consentaneum videtur quam quod ecclesiae propagatio tam exigua lentaque fuit. Abraham extremo senio ieiunum (ut videtur) longae orbitatis solatium accepit, quod spem nominis reliquit in uno tantum capite. Isaac provectae iam aetatis, imo in senium devexae nondum pater est. Ubi semen illud quod aequabit stellas coeli? Quis non illudere Deum putaret, quum inanes et solitarias relinquit domos, quae secundum eius verbum ingenti populo refertae esse debuerant. Verum in ecclesia oportet impleri quod in Psalmo (Psal. 113, 9) habetur, quod laetam habitare faciat multorum filiorum matrem, quae fuerat sterilis. Parva enim et contemptibilis origo, lenti et debiles progressus, propagationem, quae postea spe et opinione maior sequitur, clarius illustrant: ut sciamus coelesti virtute et gratia non modis naturalibus ecclesiam nasci et crescere. Fieri quidem potest ut Deus immodici amoris excessum corrigere vel temperare voluerit in Isaac: sed illa ratio in primis observanda, sanctum semen e coelo donari, non communi naturae ordine nasci oportuisse: ut ecclesiam non ex hominum industria provenire, sed a sola Dei gratia manare discamus.

21. *Et oravit, etc. pro uxore sua.* Sunt qui vertant, *praesente uxore*, ac intelligunt hoc ideo factum, ut ipsa quoque adderet suas preces, ut coniunctim Deo supplicarent: sed altera versio simplicior. Porro orandi studium testatur Isaac scivisse se ideo liberis privari quod Deus non benedixisset. Deinde foecunditatem peculiare esse Dei donum. Tametsi enim sparsa et quodammodo effusa fuit in totum humanum genus gratia gignendae sobolis, quum vocem illam protulit Deus, Crescite, et multiplicamini: ut tamen sciamus non fortuito nasci homines, varie gignendi gratiam distribuit. Isaac ergo quod in hominum arbitrio positum non est, a Deo petendum esse agnovit. Iam vero non vulgari fidei constantia praeditum fuisse apparet. Quum illi notum esset Dei foedus, cupide, si quis alius semen appetebat: non igitur tunc demum illi in mentem precari venit, quum spe sua per annos fere viginti frustratus esset. Quanquam ergo Moses uno tantum verbo dicit precibus a Deo sobolem impetrasse: ratio tamen dictat continuas fuisse multorum annorum preces. In eo relucet sancti viri tolerantia, quod dum videtur frustra in aerem vota fundere, orandi tamen ardorem non remittit. Sicut autem Isaac nos suo exemplo ad orandi perseverantiam instituit: sic etiam ostendit Deus nunquam se ad vota fidelium surdas habere aures, licet in longum tempus differat.

22. *Et collidebant se.* Hic nova tentatio repente exsurgit, quod se infantes in utero matris mutuo collidunt. Conflictus iste tantum moeroris affert matri ut mortem praeoptet. Neque mirum: nam melius sibi fuisse cogitat centies mori quam horribile in se illud edi portentum, ut gemini fratres in utero suo inclusi, iam intestinum bellum gererent. Itaque falluntur qui muliebri impatientiae tribuunt hanc querimoniam, quae non tam dolore vel cruciatu extorta fuit quam monstri detestatione. Sensit enim procul dubio conflictum hunc non moveri naturaliter, sed monstrosum esse, et qui atrocem ac tragicum aliquem exitum portenderet. Simul vero irae divinae metum obrepere necesse fuit: sicuti fideles non subsistunt in sensu praesentis mali, sed ad causam descendunt: atque ita apprehenso Dei iudicio, expavescunt. Caeterum tametsi initio gravius quam par est turbatur, et in fremitum erumpens, modum et temperiem non servat: paulo post tamen remedium adhibet ac solatium dolori suo. Atque ita suo exemplo nobis praescribit, dandam esse operam ne in rebus anxiis nimium indulgeamus tristitiae, vel caeca tormenta intus foventes, corda nostra uramus. Primos quidem motus cohibere difficile est: verum priusquam impotentius se efferant, eos fraenare, et in ordinem cogere oportet. Ac in primis a Domino petenda est moderatio: sicut hic refert Moses ivisse Rebeccam ut Dominum consuleret, quia scilicet nihil sedando animo suo aptius fore censuit, quam si de consilio Dei facta certior, sese ad eius obedientiam componeret. Quamvis enim triste responsum, vel minus optabile daretur, levamen simul aliquod a Deo propitio speravit in quo acquiesceret. Sed hic emergit quaestio, qualiter Rebecca Deum consuluerit. Multorum consensu recepta opinio est, sciscitatam ex aliquo propheta esse quidnam hoc esset monstri. Et videtur innuere Moses aliquo profectam esse ut oraculum audiret. Sed quoniam divinatio illa nihil habet coloris, magis in diversam partem inclino, quod se-

cessu quaesito intentius oraverit, ut revelationem e coelo haberet. Nam eo tempore quosnam praeter maritum et socerum prophetas in mundo, nedum in vidnia, reperisset? Deinde video tunc fere Deum voluntatem suam patefecisse oraculis. Tertio, si rei magnitudinem expendimus, arcanum illud ore Dei magis quam hominis testimonio manifestari decuit. Nostra ratio diversa est: nam neque talibus miraculis hodie res futuras Deus portendit: et in regendo vitae cursu abunde nobis sufficit legis, et prophetarum, et evangelii doctrina, quae perfectam sapientiam complectitur.

23. *Duae gentes.* Primo respondet Deus, quod inter se pugnant gemelli fratres, longius patere quam ad eorum personas: hoc enim modo ostendit quod inter eorum posteros futurum erat dissidium. Emphatica autem est loquutio quum dicit duas esse gentes: nam quum fratres essent et gemelli, adeoque unus sanguis, non putabat mater ita disiunctum iri, ut diversos populos efficerent: Deus tamen inter eos qui coniuncti erant natura, discessionem fore pronunciat. Deinde exprimitur diversa conditio, quod victoria penes unum populum futura sit: quandoquidem hinc tumultus, quod pares esse non poterant: sed altero reiecto alter eligebatur. Nam quum aegre cedant reprobi, necesse est Dei filios pro sua adoptione multas molestias et certamina subire. Tertio Dominus affirmat, inverso naturae ordine natu minorem, qui inferior erat, fore victorem. Nunc videndum est quorsum pertineat haec victoria. Qui ad terrenas divitias vel opes hoc restringunt, frigide nugantur. Neque enim dubium est quin hoc oraculo edocti fuerint Isaac et Rebecca, foedus salutis non fore duobus populis commune: sed tantum in posteris Iacob conservatum iri. Initio generalis erat in speciem promissio, quae totum semen comprehenderet: nunc ad partem unam restringitur. Haec ratio conflictus, quod Deus semen Iacob, cuius par et eadem videbatur esse conditio, dividit, ut partem unam adoptet, alteram abdicet: pars una nomen et ius ecclesiae obtineat, reliqui extranei censeantur: penes unam partem resideat benedictio, qua priventur alii: sicuti postea contigit. Scimus enim Idumaeos fuisse abscissos ab ecclesiae corpore: foedus autem gratiae in familia Iacob fuisse depositum. Si causa discriminis quaeritur, non reperietur in natura: nam eadem est utriusque populi origo. Non reperietur in meritis: quia adhuc ambo capita in utero matris inclusa erant quum exortum est dissidium. Quin etiam voluit Deus, ut carnis superbiam humiliaret, detrahere ipsis hominibus omnem fiduciae et gloriae materiam. Poterat priorem educere Iacob ex utero: atqui primogenitum alterum constituit, qui inferior tandem futurus erat. Cur ita positum a se ordinem consulto invertit, nisi ut sciamus, posthabito dignitatis respectu, gratuito electum esse Iacob, qui promissae benedictionis haeres foret? Summa est igitur, quod Deus praetulit Iacob fratri Esau, ut pater esset ecclesiae, hoc non fuisse redditum eius meritis, vel industria quaesitum, sed profectum a mera ipsius Dei gratia. Sed quum de toto populo agatur, non arcana, quae in paucis rata est, electio, sed communis notatur adoptio, quae tam late patet quam praedicatio externa verbi. Quia hoc tam breviter perstrictum, obscurius esse posset, memoria repetant lectores quod supra decimo septimo capite exposui: nempe Deum adoptionis suae gratia complexum esse omnes Abrahae filios, quia cum omnibus foedus pepigit, nec frustra omnibus promiscue offerri voluit salutis promissionem, et circumcisionis symbolo in eorum carne obsignari: caeterum fuisse ex populo universo speciale aliquod delectum semen, et eos demum censeri legitimos Abrahae filios, qui arcano Dei consilio destinati sunt ad salutem. Fides quidem spirituales filios a carnalibus discernit: sed nunc de principio discretionis, non autem de symbolo vel nota quaestio est. Deus ergo totum semen Iacob sine exceptione elegit, sicut pluribus locis testatur scriptura: quia omnes pariter iisdem gratiae suae testimoniis dignatus est, verbo nempe et sacramentis. Sed alia semper viguit peculiaris electio, quae in certo et finito hominum numero continebatur, ut in communi interitu servaret Deus quos vellet. Nunc exoritur nobis quaestio: nam quum de priori electionis specie nunc tractet Moses, Paulus ad secundam torquet eius verba (Rom. 9, 7. 8). Siquidem dum probare vult non omnes qui origine sunt Iudaei, esse vitae haeredes: nec omnes qui secundum carnem ex Iacob descendunt, pro veris Israelitis haberi, sed Deum pro suo beneplacito quos voluit eligere: testimonium hoc adducit: Maior serviet minori. Qui doctrinam gratuitae electionis exstinguere conantur, persuadere cuperent Pauli quoque verba nonnisi de externa vocatione debere intelligi: sed contextus aperte reclamat, seque non modo insulsos, sed impudentes esse ostendunt, dum tam clarae luci tenebras vel fumum tentant inducere. Ne glorietur in carne Esau, inquiunt, ad fratrem natu minorum transfertur eius dignitas quia nova huic affertur promissio. Fateor aliquid esse quod dicunt: sed quod in causa praecipuum erat, ab ipsis omitti dico: externa enim vocatione definiunt quod hic statuitur discrimen. Atqui nisi velint irritum facere Dei foedus, concedant necesse est, consortes externae vocationis peraeque fuisse Esau et Iacob: unde patet, arcano Dei consilio segregari quibus communis erat vocatio. Et status disputationis Paulinae notus est, quod quum Iudaei inflati ecclesiae titulo evangelium respuerent, labascebat fides simplicium: quia probabile non erat, Christum et salutem in eo promissam, ab electo populo, gente

sancta, et naturalibus Dei filiis posse reiici. Hic contendit Paulus, non omnes qui descendunt ex Iacob secundum carnem esse veros Israelitas, quia Deus gratuito arbitrio eligat quos habere vult aeternae salutis haeredes. Quis non videt Paulum a communi adoptione ad particularem descendere: ut sciamus non omnes qui locum occupant in ecclesia, pro veris ecclesiae membris reputari? Certe palam ab ordine filiorum Dei abdicat ad quos (sicut alibi dicit) spectabat adoptio: unde certo conficitur ad probandum hanc sententiam, aptari ab ipso Mosis testimonium, quod Deus ex filiis Abrahae certos sibi eligat in quibus stabilis sit et efficax adoptionis gratia. Quomodo igitur Paulum cum Mose conciliabimus? Respondeo, quamvis Dominus totum semen Iacob a genere Esau separet, id tamen fieri ecclesiae intuitu, quae in posteris Iacob inclusa erat. Et certe ad hunc finem referebatur generalis populi electio, ut Deus ecclesiam haberet ex reliquo mundo segregatam. Quid igitur absurdi si Paulus ad specialem electionem Mosis verba accommodat, quibus praedictum est ecclesiam fore ex semine Iacob? Atque huius rei specimen in ipsis capitibus fuit exhibitum. Iacob enim non tantum externa voce a Domino vocatus est, sed praeterito fratre haeres vitae electus. Quod Dei beneplacitum in persona unius Iacob Moses commendat, merito Paulus longius trahit: ac ne quis putaret postquam hoc oraculo distinctae fuerunt duae gentes, electionem indifferenter spectasse ad omnes filios Iacob: aliud oraculum opponit Paulus, miserebor cuius miserebor: ubi videmus segregari ex promiscuo genere filiorum Iacob, certum numerum in quibus servandis specialis regnet Dei electio: unde apparet Dei consilium prudenter animadversum fuisse a Paulo: quod scilicet primogeniturae honorem a maiori ad minorem transtulerit, ut sibi ecclesiam ex semine Iacob quam vellet, non hominum meritis, sed mera gratia deligeret. Tametsi autem colligendae ecclesiae media, Deus toti populo communia esse voluit: finis tamen in quem respexit Paulus, praecipue spectandus est, ut semper sit aliquod hominum corpus in mundo, quod Deum pura fide invocans custodiatur usque in finem. Fixum itaque maneat hoc doctrinae caput, quod ex hominibus alii pereunt, alii salutem consequuntur, causam ex arcano Dei beneplacito pendere. Unde enim fit ut qui sunt ex Abraham geniti, non in eodem iure consistant? Dispar conditio neque huius virtuti, neque illius vitio adscribi potest, quia nondum nati erant. Quia hoc respuit communis hominum sensus, exstiterunt omnibus saeculis acuti homines qui Dei electionem proterve vexarent. Mihi vero nunc propositum non est singulas eorum calumnias refellere, aut diluere: nobis tenere sufficiat quod ex Pauli interpretatione colligimus, quum eodem interitu dignum sit humanum genus, et eodem reatu constrictum, alios gratuita misericordia liberari, alios iuste relinqui suo exitio: nec ideo aliis praeferri quos Deus eligit, quia sanctos Deus praevideat, sed ut sancti sint. Quod si prima origo sanctitatis Dei electio est, frustra in hominibus quaeritur discrimen quod in solo Dei arbitrio residet. Si quis anagogen desideret, quia multi hypocritae in medio ecclesiae utero inclusi ad tempus, inani titulo superbiunt, et se insolenter iactando exsultant adversus veros Dei filios: subinde exsurgunt intestini conflictus qui matrem ipsam duriter torquent.

24. *Et impleti sunt dies.* Docet Moses intestinum uteri certamen usque ad partum durasse: neque enim fortuito accidit, quod Iacob arrepto fratris talo conatus est prior exire. Hoc symbolo testatus est Dominus non statim electionis suae constare effectum: quin potius medium iter multis certaminibus et molestiis refertum esse: itaque nomen a sua asperitate sortitus est Esau: quod iam a prima infantia virilem in modum formatus esset: nomen vero Iacob significat gigantem illum cum robusto suo insultu, frustra luctando fuisse devictum.

27. *Et creverunt parvuli.* Nunc breviter amborum mores nobis Moses describit. Nec vero Iacob ab eximiis et praeclaris dotibus commendat, quae laude et memoria dignae sint, sed tantum dicit fuisse simplicem. תם quidem pro integro et sincero, ut plurimum accipitur: sed hic referri debet ad antithesin: postquam Esau robustum fuisse, et venationi addictum, virumque agrestem retulit: ingenium Iacob opponit mansuetum, quia domi quietem coleret, ut potuerit videri ignavus: sicuti Graeci οἰκοσίτους appellant, qui domi resides, industriae suae specimen non proferunt. In summa tantundem valet comparatio ac si Moses Esau a strenuitate laudaret: Iacob autem diceret otio domestico fuisse deditum: talem fuisse prioris indolem quae virum animosum fore promitteret: huius vero, quae nihil haberet commendatione dignum. Quum coelesti decreto ad Iacob delatus foret primogeniturae honor, cur illum Deus in tugurio iacere, et inter cineres torpere sinit? nisi quia electionem suam interdum ad tempus vult latere, ne quid suis praeparationibus tribuant homines.

28. *Et dilexit Isaac Esau.* Quo melius ostenderet Deus satis in sua electione esse firmitatis, ut aliunde nullo adminiculo iuvetur, imo ad superanda quaevis obstacula satis esse validam: passus est Esau fratri suo patris amore et iudicio praeferri, ut figura quaedam reiectitii hominis in Iacob exstaret. Quum ergo tot circumstantiis clare demonstret Moses, in solo Dei beneplacito fundatam fuisse adoptionem Iacob, minime ferenda est eorum improbitas qui eam suspendunt ab hominis arbitrio: vel partem ad media (ut loquuntur) et praeparationes transcri-

bunt. Sed qui fieri potuit ut pater oraculi non ignarus, propensior tamen in primogenitum foret, quem divinitus reiectum sciebat? pietatis enim et modestiae fuisset affectum potius suum subigere, ut Deo pareret. Priores amoris partes sibi naturaliter primogenitus vendicat: sed qui in ordinem coactus erat Dei oraculo, eum supra fratrem extollere, patri liberum non fuit. Multo etiam magis pudendum, et sancto patriarcha indignum, quod mox subiicit Moses, gustu carnis ferinae fuisse illectum, ut filium Esau magis amaret. Tantumne valuisse apud eum palati delitias, ut oblitus oraculi, contemneret in Iacob Dei gratiam: ad eum vero quem Deus reiecerat, animum praepostere applicaret? Eant nunc Iudaei, et in carne glorientur: quum Isaac pluris cibum faciens quam destinatam filio haereditatem, gratuitum Dei foedus, quantum in se erat, perverterit. Neque enim excusationi locus est, quin caeco, vel saltem nimis inconsiderato amore primogeniti filii alterum posthabuerit: an adverso vitio laboraverit mater, incertum est. Sic enim plerumque videmus scindi parentum studia, ut si quem ex filiis amari videt uxor a marito, contraria aemulatione in alterum magis inclinet. Amavit Rebecca filium Iacob prae Esau: si vaticinium sequuta, recte: sed fieri potest ut fuerit etiam incompositus amor. Atque hac in parte nimium se prodit naturae corruptela. Nullum sanctius coniugio vinculum est mutui consensus, accedunt etiam novi nexus in liberis, atqui dissidii occasionem saepe praebent. Quia tamen paulo post videmus Rebeccam praecipue in Dei benedictionem intentam fuisse, probabilis coniectura est, Dei autoritate fuisse inductam ut primogenito minorem praeferret: interea stultus patris amor adoptionis divinae gratiam magis illustrat.

29. *Et coxit Iacob coctionem.* Parum a lusu puerili differt haec historia. Coquit Iacob pulmentum: redit ex venatione frater lassus ac famelicus, cibum primogenitura redimit. Qualis, obsecro, ista conventio? Inediae fratris ultro succurrere debebat Iacob. Quum rogatus negat, quis non inhumanitatis eum damnet? Quod iure primogeniturae cedere cogit, illicita esse videtur ac frivola pactio. Sed in re non magni momenti probavit Deus ingenium Esau: et rursum specimen exstare voluit pietatis Iacob: vel (ut magis proprie loquar) quid lateret in utroque patefecit. Falluntur quidem multi, dum hinc causam electionis Iacob suspendunt, quod aliquam in eo dignitatem praeviderit Deus: et Esau ideo reprobatum fuisse putant, quod futura eius impietas Dei adoptione indignum reddiderit priusquam nasceretur. Paulus gratuitam electionem statuens, quaerendum esse discrimen negat in hominum personis, ac primo quidem illud axioma sumit, quum perditum sit a sua origine humanum genus, et exitio addictum, quicunque salvi fiunt, nonnisi mera Dei gratia ab interitu liberari. Ideoque non praeferri alios aliis proprio merito: sed quum peraeque omnes gratia indigni sint, servari quos suo arbitrio Deus elegit: deinde altius conscendit, quum Deus mundi sit opifex, suo iure ita esse vitae et mortis arbitrum, ut ratio non sit ab eo exigenda: sed eius voluntas sit causa causarum, ut ita loquar. Neque vero hoc modo Paulus tyrannidem Deo affingit, sicuti sophistae de absoluta eius potestate nugantur. Sed quum habitet lucem inaccessam, et iudicia eius omnes abyssos superent, prudenter iubet Paulus in solo eius proposito acquiescere: ne si homines nimis curiosi esse appetant, immensum illud chaos omnes illorum sensus absorbeat. Stulte ergo ex hoc loco aestimant quidam, quum ex duobus fratribus alterum Deus elegit, altero posthabito, praevisa fuisse utriusque merita. Nam ut differret Iacob ab Esau, necesse fuit ipsum a Deo discerni: alioqui fratri non dissimilis futurus erat. Et semper illud Pauli memoria tenendum est, neminem prae altero excellere sua industria aut virtute, sed sola Dei gratia. Caeterum quamvis pares essent natura ambo fratres, in Esau tamen persona quasi in speculo Moses nobis repraesentat quales sint omnes reprobi qui suo ingenio relicti a spiritu Dei non gubernantur. In persona autem Iacob ostendit non esse otiosam adoptionis gratiam in electis: quia Dominus eam sua vocatione efficaciter obsignat. Unde ergo fit ut venalem habeat primogenituram Esau, nisi quia spiritu Dei privatus, terram duntaxat sapit? unde fratri Iacob ut se proprio victu fraudans, inediam patienter ferat, nisi quia spiritu sancto duce supra mundum se attollit, et ad coelestem vitam adspirat. Proinde discamus quoscunque spiritus sui gratia non dignatur Deus, animales esse ac brutos, et usque adeo deditos caducae vitae, ut de spirituali Dei regno non cogitent: quos vero Deus regendos suscepit, non ita teneri implicitos carnis illecebris quin supernae vocationi intenti sint. Unde sequitur, reprobos omnes manere demersos in corruptelis carnis: electos vero spiritu sancto renovari, ut sint Dei figmentum ad bona opera creati. Si quis excipiat posse Deo partem culpae adscribi, qui stuporem et pravas cupiditates reprobis ingenitas non corrigit, solutio in promptu est, conscientiae ipsorum testimonio quo damnare se coguntur, Deum absolvi. Quare nihil aliud superest, nisi ut a facie Domini sileat omnis caro, ac totus mundus se obnoxium esse confitens eius iudicio humilietur potius quam superbe litiget.

30. *Fac me comedere nunc de rufo.* Quanquam his verbis declarat Esau, se minime appetere lautitias, sed qualicunque cibo contentum esse (utpote qui pultem a colore, saporis immemor, contemptim designat), coniicere tamen licet, rem serio animad-

versam fuisse a parentibus, neque enim ex re ludicra nomen illi fuisset impositum. Caeterum quod appetit et rogat, nihildum in eo reprehensione dignum admittit, sed ubi dicit, En ego moriar, ad quid mihi primogenitura? profanam cupiditatem terraeque et carni prorsus addictam prodit. Neque vero dubium est quin ex animo testetur se mortis sensu urgeri. Falluntur enim qui sic accipiunt eius verba, ecce morior, ac si diuturnae vitae se fore negaret, quia venando quotidie feris obiectus versatur in discrimine. Ergo ut praesentem mortem effugiat, primogenitura cibum redimit: neque tamen ideo desinit graviter peccare, dum primogenituram nihili aestimat, nisi in hac vita prosit. Nam hinc fit ut spirituale bonum terreno et caduco permutet. Qua ratione vocat eum apostolus profanum: (Hebr. 12, 16) utpote qui in praesenti vita subsidens, altius non aspiret. Atqui hoc demum fuisset vere sapere, centum potius obire mortes quam se primogenitura abdicare, quae adeo unius aetatis angustiis inclusa non erat, ut coelestis vitae perpetuitatem ad posteros quoque transmitteret. Nunc vero quia nullam nisi in mundo felicitatem concipit Esau, anima eius in pulmento sepulta est. Iam sibi quisque nostrum prospiciat: quia terrestre nobis omnibus ingenium est, si naturam sequamur ducem, coelesti haereditate facile nos abdicabimus. Veniat igitur subinde in mentem apostoli exhortatio, ne simus profani quemadmodum Esau.

33. *Iura mihi.* Non agit crudeliter Iacob cum fratre, quia nihil illi eripit, sed tantum confirmationem appetit iuris sibi divinitus concessi: idque facit pio consilio, ut electionis suae fidem melius inde stabiliat. Interea stupor Esau notandus, qui interposito Dei nomine primogenituram vendere non dubitat. Quamvis prius fame, tanquam oestro percitus, ad pulmentum inconsiderate rueret: ubi exactum est iusiurandum, tunc saltem aliqua obrepere debuit religio quae brutam cupiditatem corrigeret. Atqui ventri addictus, ingratitudinis suae testem constituit Deum ipsum.

34. *Et Iacob dedit.* Quanquam prima specie frigida et supervacua esse videtur narratio: magnum tamen subest pondus. Primo enim commendat Moses pietatem sancti Iacob, quod ad coelestem vitam adspirans, cibi appetitum fraenare potuerit. Certe non erat stipes: cibum, quo famem sedaret, parando, stomachum magis irritaverat. Quare ad tolerandam inediam, sibi vim facere necesse habuit. Carni vero in hunc modum domandae nunquam par fuisset, nisi in eo viguisset spirituale melioris vitae desiderium. Ab altera parte paucis verbis emphatice traducitur mira Esau fratris securitas, *comedit, bibit, surrexit, abiit*: quorsum haec quatuor ponuntur? Nempe ut sciamus quod continuo post sequitur, pro nihilo duxisse illud incomparabile bonum quo privatus erat. Celebratur ab historicis Lacedaemonii captivi querimonia. Exercitus diu obsessus, propter aquae inopiam hostibus se dediderat. Postquam e fluvio biberunt, o commilitones (dixit ille) quantula voluptate inaestimabile bonum perdidimus! Miser ille, restincta siti ad se reversus amissam libertatem gemebat. Esau saturatus, se longe praestantiore bono quam sint centum vitae spoliatum non expendit, ut pabulum semihorae redimeret. Ita solent profani omnes: alienati coelesti vita, nihil se iacturae fecisse sentiunt, donec e coelo fulminet Deus. Quamdiu potiuntur carnis votis, a tergo illis est ira Dei: ita fit ut stupidi pergant in suum exitium. Quare discamus, si quando mundi illecebris decepti a recta via deflexerimus, celeriter nos expergefacere.

CAPUT XXVI.

1. *Deinde fuit fames in terra praeter famem superiorem quae fuerat in diebus Abraham: et profectus est Ishac ad Abimelech regem Pelisthim in Gerar.* 2. *Nam visus est ei Iehova, et dixit, Ne descendas in Aegyptum: habita in terra quam dicam tibi.* 3. *Inhabita terram hanc, et ero tecum, et benedicam tibi: quia tibi et semini tuo dabo omnes terras istas: et statuam iuramentum quod iuravi ad Abraham patrem tuum.* 4. *Et multiplicare faciam semen tuum sicut stellas coeli, et dabo semini tuo omnes terras istas: benedicenturque in semine tuo omnes gentes terrae:* 5. *Eo quod obediverit Abraham voci meae, et custodierit custodiam meam, praecepta mea, statuta mea, et leges meas.* 6. *Et habitavit Ishac in Gerar.* 7. *Et interrogaverunt incolae regionis de uxore eius, et dixit: Soror mea est: quia timuit dicere, uxor mea est: ne forte occiderent me incolae regionis propter Ribcam, quia pulchra aspectu erat.* 8. *Verum fuit, quum protracti essent ei ibi dies, aspexit Abimelech rex Pelisthim per fenestram, et vidit, et ecce Ishac ludebat cum Ribca uxore sua.* 9. *Tunc vocavit Abimelech Ishac, et dixit: Vere ecce uxor tua est: et quomodo dixisti: Soror mea est? Et dixit ad eum Ishac, Quia dixi, ne forte moriar propter eam.* 10. *Et dixit Abimelech, Quid hoc fecisti nobis? paulum abfuit quin dormierit unus e populo cum uxore tua, et venire fecisses super nos delictum.* 11. *Praecepit itaque Abimelech omni populo, dicendo, Qui tetigerit virum hunc, et uxorem eius, moriendo morietur.* 12. *Et sevit Ishac in terra ipsa, et reperit in anno ipso centum modios: et benedixit ei Iehova.* 13. *Et crevit vir, et perrexit pergendo, et crescendo, donec cresceret valde.* 14. *Et fuit ei possessio pecudum, et possessio boum, et proventus multus: et inviderunt ei Pelisthim.* 15. *Itaque omnes puteos quos foderant servi patris*

sui in diebus Abraham patris sui, obturaverunt Pelisthim, et impleverunt eos terra. 16. *Et dixit Abimelech ad Ishac: Abi a nobis: quia longe fortior es nobis.* 17. *Abiit ergo inde Ishac, et mansit in valle Gerar, et habitavit ibi.* 18. *Postquam reversus est Ishac, fodit puteos aquae quos foderant in diebus Abraham patris sui: quia obturaverant eos Pelisthim mortuo Abraham: et vocavit eos nominibus secundum nomina quibus vocaverat eos pater suus.* 19. *Et foderunt servi Ishac in valle, et invenerunt ibi puteum aquae vivae.* 20. *Sed litigaverunt pastores Gerar cum pastoribus Ishac, dicendo: Nostra est aqua, et vocavit nomen putei Hesech: quia litigaverunt cum eo.* 21. *Et foderunt puteum alium, et litigaverunt etiam super eo: et vocavit nomen eius Sitnah.* 22. *Et transtulit se inde, et fodit puteum alium, et non litigaverunt super eo: ideo vocavit nomen eius Rehoboth: et dixit: Quia nunc dilatationem fecit Iehova nobis, et crevimus in terra.* 23. *Et ascendit inde in Beer-sebah.* 24. *Et visus est ei Iehova nocte ipsa, et dixit: Ego sum Deus Abraham patris tui: ne timeas, quia tecum sum, et benedicam tibi, et multiplicare faciam semen tuum propter Abraham servum meum.* 25. *Tunc aedificavit ibi altare, et invocavit nomen Iehovae, et tetendit ibi tabernaculum suum et foderunt ibi servi Ishac puteum.* 26. *Porro Abimelech profectus est ad eum ex Gerar, et Ahuzath* qui erat *ex amicis eius, et Phichol princeps exercitus eius.* 27. *Et dixit ad eos Ishac: Cur venistis ad me, et vos odio habuistis me, et emisistis me ne essem vobiscum?* 28. *Et dixerunt: Videndo vidimus quod esset Iehova tecum, et diximus: Sit nunc iuramentum inter nos, inter nos et inter te, et percutiamus foedus tecum.* 29. *Si feceris nobiscum malum: quemadmodum non tetigimus te, et quemadmodum fecimus tecum duntaxat bonum, et dimisimus te in pace: tu nunc es benedictus Iehovae.* 30. *Instruxit autem eis convivium, et ederunt, atque biberunt.* 31. *Et surrexerunt mane: et iuraverunt alter alteri: et deduxit eos Ishac, et abierunt ab eo in pace.* 32. *Ad haec fuit, in die ipsa venerunt servi Ishac, et nunciaverunt ei de puteo quem foderant, et dixerunt ei: Invenimus aquam.* 33. *Et vocavit eum Sibhah: idcirco nomen urbis est Beer-sebah usque ad diem hanc.* 34. *Erat autem Esau quadragenarius, et accepit uxorem Iehudith filiam Beeri Hittaei, et Bosmath filiam Elon Hittaei.* 35. *Et irritabant spiritum Ishac et Ribcae.*

1. *Et fuit fames.* Eodem fere tentationis genere quo probatus bis fuerat Abraham, Isaac quoque filium vexatum fuisse refert Moses. Quam vero durus et violentus fuerit hic insultus, antehac exposui. Molesta iam et aspera erat illa conditio, quod Deus suos in terra quam se illis daturum promiserat, hospites volebat esse, qui subinde in novas sedes migrarent: sed hoc minus tolerabile videtur, quod ne illic quidem peregrinari, ac instabilem, motoriamque (ut ita loquar) vitam agere passus est, sed propemodum fame confecit. Quis non diceret Dominum sui oblitum, ubi filiis suis quos in fidem curamque suam recepit, ne parce quidem et tenuiter alimenta suppeditat? Verum ita sanctos patres exercuit Deus, ut eorum exemplis edocti, non simus in tentationibus nimis effeminati et molles. Quod ad verba pertinet, quanquam duplex fuit sterilitas tempore Abrahae, Moses tamen nonnisi unius meminit, cuius recentior erat memoria.

2. *Et visus est ei Dominus.* Non dubito quin causae sit redditio cur se potius Isaac in illam regionem contulerit quam profectus sit in Aegyptum, quod forte illi commodius fuisset: sed coelesti oraculo retentum fuisse docet Moses, ut non fuerit libera optio. Nunc quaeritur cur Dominus Isaac prohibet ab Aegypti accessu, quo patrem eius descendere passus fuerat. Tametsi non exprimitur a Mose ratio, coniicere tamen licet, iter illud magis periculosum filio fuisse. Poterat quidem hunc quoque spiritus sui virtute instruere Dominus, ut patrem eius Abraham, ne eum Aegypti foecunditas et delitiae suis illecebris corrumperent: sed quia eo temperamento fideles suos gubernat, ut non statim corrigat omnia eorum vitia, et in solidum purget: eorum infirmitatibus occurrit, et idoneis remediis mala, quibus illaqueari possent, anticipat. Quia igitur plus infirmitatis esse cognovit in Isaac quam in Abraham fuerat, discrimini eum obiicere noluit. Fidelis enim est qui suos tentari non sinit ultra quam sunt ferendo (1. Cor. 10, 13). Sicut autem statuendum est, quamlibet arduae tentationes et onerosae nobis incumbant, nunquam auxilium Dei nobis defore ad vires suggerendas: ita vicissim cavere oportet ne temere irruamus in pericula: sed sua quemque imbecillitas monere debet ut sollicite et timide se contineat.

Habita in terra. Iubet subsidere in terra promissa: sed ea lege ut inquilinus in ea versetur. Atque ita significat nondum adesse tempus quo fruatur eius dominio. Spe quidem haereditatis promissae animum eius sustentat: sed hunc honorem vult haberi verbo suo, ut inter externas agitationes intus quiescat Isaac. Et certe nunquam meliori fulturae innitimur, quam dum ab ore Domini suspensi, posthabito rerum praesentium adspectu, benedictionem eius quae nondum apparet, fiducia apprehendimus. Caeterum promissionem ante datam rursus inculcat, ut ad parendum alacrior reddatur Isaac. Sic enim ab ignavia servos suos expergefacere solet Dominus, ut strenue sibi militent, dum subinde affirmat non irritum fore eorum laborem. Etsi enim gratuitum et liberale obsequium a nobis, tanquam pater a filiis exigit, eo tamen usque se demittit ad captum nostrum, ut ostenso praemio nos invitet atque hortetur.

5. *Eo quod obediverit Abraham.* Non intelligit Moses Abrahae obedientiam fuisse causam cur ei firma rataque fuerit Dei promissio: sed supra capite 22. v. 18. ubi similem locum habuimus, dictum fuit quod gratis fidelibus largitur Deus, interdum ipsis praeter meritum adscribi, ut suum studium probari Domino scientes, se totos ardentius in eius cultum addicant et impendant. Ita nunc Abrahae obedientiam commendat, ut ad eius imitationem stimuletur Isaac. Tametsi autem nondum erant scriptae leges, statuta, ritus, praecepta et caeremoniae: his tamen vocibus usus est Moses, quo melius exprimeret quam sedulo vitam suam composuerit Abraham ad unius Dei arbitrium: quam studiose abstinuerit ab omnibus gentium inquinamentis, et quam exacte tenuerit rectum pietatis cursum, ne deflecteret ad dexteram vel sinistram. Nam his elogiis legem suam saepe Dominus celebrat cohibendae lasciviae nostrae causa: ac si diceret, nihil illic ad perfectam regulam deesse: sed omnes absolutae sanctitatis numeros eam complecti. Sensus est igitur, Abraham vita sua penitus ad Dei nutum formata, in puro eius cultu ambulasse.

7. *Et interrogaverunt viri loci illius.* Refert Moses, simili modo quo patrem Abraham, tentatum fuisse Isaac in uxoris raptu. Nec dubium est quin per illius vestigia deductus fuerit, ut similitudine ipsa admonitus, se socium adiungeret eius fidei. Quanquam hac in parte vitium patris fugere potius debebat quam imitari. Nec enim dubium est quin satis teneret, matris pudicitiam bis fuisse in magno discrimine: et quamvis mirabiliter Dei manu erepta foret, utrumque tamen suae diffidentiae poenas dedisse. Quod ergo nunc Isaac ad eundem impingit lapidem, in eo excusari non potest eius socordia. Expressis quidem verbis uxorem non abnegat: sed in eo primum culpandus est, quod servandae vitae causa, ad simulationem mendacio non absimilem confugit, deinde quod uxorem a fide coniugii absolvens, alienis prostituit: sed praecipue culpam (ut dixi) exaggerat, quod domesticis exemplis non attendens, sponte illam in manifestum discrimen proiicit. Unde apparet quanta sit naturae nostrae ad diffidentiam propensio, et quam facile sit in rebus perplexis consilio destitui. Quum autem tot pericula nos undique circumstent, rogandus est Dominus ut nos spiritu suo confirmet, ne mentes nostrae metu et trepidatione diffluant et evanescant: alioqui subinde perperam aliquid tentare continget, cuius statim, et tamen sero, nos poeniteat.

8. *Aspexit Abimelech rex Pelisthim per fenestram.* Mira Dei indulgentia, quod non modo duplicem culpam servo suo ignoscere dignatus est, sed manum etiam illi porrexit, et remedio mature adhibito, quod ille sibi accersierat malum, mirabiliter avertit. Non passus est uxorem e gremio eius rapi, quod bis Abrahae contigerat, sed excitavit regem profanum, qui stultitiam eius placide et sine molestia corrigeret. Caeterum quamvis tale suae benignitatis exemplum proponat Deus, ut fideles, si quando lapsi fuerint, sibi clementem et propitium fore confidant: securitas tamen cavenda est, quando videmus singulari privilegio exemptam a probro fuisse sanctam mulierem, quae tunc unica ecclesiae erat in terris mater. Interea coniicere licet ex iudicio Abimelech, quam sancte et pudice versatus fuerit Isaac, in quam sinistra suspicio cadere non potuit: deinde quanto maior tunc viguerit integritas quam nostro saeculo. Cur enim non damnat Isaac scortationis? nam probabile erit, aliquid flagitii latere, quum sororis nomen astute obtendens, uxorem esse tacite negaret. Ego igitur non dubito quin religio vitaeque honestas ad tuendam eius existimationem profuerit. Quo exemplo docemur sic colendam esse iustitiam tota vita, ne quid de nobis scelestum vel turpe suspicari possint homines: nihil enim est quod melius ab omni infamiae nota vindicet quam vita pudice et temperanter acta. Addendum tamen est illud quoque quod posterius attigi, non ita vulgatas et profusas illo tempore fuisse libidines, ut de hospite non improbo obliqua suspicio animum regis subiret. Quare sibi facile persuadet, Rebeccam uxorem esse, non scortum. Inde etiam probatur saeculi illius castitas, quod familiarem lusum Isaac cum Rebecca pro coniugii indicio accepit Abimelech. Non enim de coitu loquitur Moses, sed de aliquo liberiore gestu, qui vel dissolutae lasciviae, vel coniugalis amoris testis esset. Nunc eo perrupit licentia ut mariti dissolutos uxorum cum alienis lusus taciti ferre cogantur.

10. *Quid hoc fecisti nobis?* Non castigat Dominus Isaac sicut erat promeritus: forte quia non ita ad patientiam instructus erat ut pater: quare ne ipsum exanimet uxoris raptus, clementer Deus antevertit. Quo tamen plus verecundiae afferat reprehensio, magistrum et censorem illi destinat hominem profanum. Adde quod non tam nocendi quam exprobrandi animo eius stultitiam obiurgat Abimelech. Hoc vero penitus animum sancti viri vulnerare debuit, quum delictum suum videret etiam caecorum iudicio obnoxium esse. Quare meminerimus in luce quam nobis Deus accendit esse ambulandum: ne increduli ipsi qui tenebris ignorantiae impliciti sunt, stuporem nostrum coarguant. Et certe quum voci Dei obtemperare negligimus, digni sumus quos ad boves et asinos ableget. Non exagitat quidem, nec persequitur Abimelech totum peccatum Isaac, sed unam tantum culpae partem attingit. Verum leviter uno hoc verbo admonitus debuit ultro se damnare, quod se et uxorem Deo non commendans, qui se utriusque custodem fore promiserat, sua incredulitate ad illicitum remedium

delapsus esset. Hoc enim proprium habet fides, quod nos intra metas divinitus praescriptas continet, ne quid tentemus nisi ex eius mandato vel permissu. Unde sequitur vacillasse fidem Isaac, quum ab officio mariti deflexit. Colligimus praeterea ex verbis Abimelech, sensum hunc gentium omnium animis infixum fuisse, ut sancti coniugii violationem crimen esse scirent coelesti vindicta dignum sibique a Dei iudicio metuerent. Nam etsi crassis nebulis obtenebratae sunt hominum mentes, ut subinde hallucinentur, Deus tamen aliquod iusti et iniusti discrimen manere voluit, ut suum quisque reatum circumferat, sintque omnes inexcusabiles. Quod si incredulos quoque ad suum tribunal citat Deus, nec iustam damnationem effugere patitur, quam horribilis poena nos manet si notitiam quam Deus conscientiis nostris insculpsit, malitia nostra delere conamur?

11. *Et praecepit Abimelech.* Quod capitalem poenam denunciat si quis homini inquilino iniuriam fecerit, singulari privilegio hoc fuisse edictum coniicere licet: neque enim cuiuslibet iniuriae tam rigide vindicari solent. Unde porro hoc studium regi, ut sanctiorem habeat Isaac omnibus indigenis, et eum fere sibi aequiparet, nisi quod in eo relucet quaedam Dei maiestas quae talem ei reverentiam conciliat? Deus autem, ut servi infirmitatem sublevet, modis omnibus ad hunc favorem profani hominis inflectit animum. Nec dubium est quin regem etiam eius verecundia impulerit ad eum tam sollicite tuendum. Nam hominem trepidum esse videns, qui propriae uxoris iactura vitam redimere paratus fuerat, eo propensiore animo favet eius periculis, quo tutus in sua ditione securusque degat.

12. *Et sevit Isaac.* Hic Moses narrare pergit quomodo Isaac manifestum fructum perceperit promissae sibi a Deo benedictionis. Dicit enim quum seminasset, proventum centuplo fuisse maiorem; quae rara est etiam in illis terris ubertas. Addit etiam fuisse divitem pecoris, habuisse amplum famulitium. Horum vero omnium laudem tribuit Dei benedictioni: sicut etiam habetur in Psalmo, (127, 2) Dominum suis dormientibus affatim suggerere quod illis sufficiat. Quaeritur tamen quomodo serere potuerit Isaac, quem Deus tota vita peregrinari iubebat. Sunt qui putant agrum aliquem emisse, et ita vocem קנה interpretantur Possessionem: sed contextus eorum errorem coarguit: quia paulo post venditio nulla sanctum virum morata est quominus vasa alio transferret: deinde quum eius vocationi, Deique mandato agrorum emptio contraria esset, hoc procul dubio tam notabile vitium non praeteriisset Moses. Adde quod dum statim fit expressa mentio tabernaculi, hinc colligimus, quocunque venisset, hospitis more precario habitasse. Ergo tenendum est, sationem hanc in agris conductitiis esse factam. Quanquam enim pedem non habebat propriae possessionis, ut tamen officium boni patrisfamilias praestaret, familiae suae victum parare debuit: et forte eius sedulitatem ac industriam acuit fames, ut sibi in posterum diligentius prospiceret. Memoria tamen repetere convenit quod nuper attigi, abundantiam quam suo labore adeptus est, Dei gratiae ferri acceptam.

14. *Et inviderunt ei Pelisthim.* Docemur hac historia benedictiones Dei quae ad praesentis ac terrenae vitae usum spectant, nunquam puras esse et liquidas, sed permixtas aliquibus molestiis, ne socordiam ex quiete et delitiis contrahant. Quare discamus omnes non nimis cupide magnas opes appetere. Si qua inquietudine vexentur divites, sciant se expergefieri a Domino, ne suis lautitiis indormiant: pauperes hoc solatio fruantur, quod inopia suis etiam commodis non caret. Neque enim vulgare bonum est, extra invidiam, tumultus et rixas vivere. Si quis obiiciat, hoc in gratia non esse imputandum, quod Deus Isaac opibus amplificans, invidiae, contentionibus, et multis turbis eum exposuit: solutio in promptu est, molestias omnes quibus suos Deus exercet, non obstare quominus quaecunque largitur beneficia, paterni eius amoris gustum retineant. Denique sic temperat quem in hoc mundo favorem declarat filiis suis, ut acerbis interea punctionibus eos exstimulet ad coelestis vitae respectum. Caeterum non levis fuit ista tentatio, quod elementum bestiis etiam omnibus commune, sancto patriarchae negatum est: quo aequius nos ferre decet mediocres iniurias. Quod si quando indigne laesi effervescimus, subeat in memoriam, nondum saltem adeo immaniter nobiscum agi ut cum sancto Isaac, qui de aqua certare coactus est. Adde quod non simpliciter ereptum illi fuit aquae elementum, sed obruti sunt putei, quos sibi et posteris foderat Abraham. Extrema igitur fuit ista crudelitas, hospitem non solum omni officio fraudare, sed etiam eripere quod patris sui labore quaesitum sine cuiusquam incommodo possidet.

16. *Dixit etiam Abimelech.* Incertum est spontene expulsus fuerit Isaac a rege Gerar ex sua ditione, an alio concedere iusserit, quia videbat popularibus esse invisum. Potuit enim hoc modo amice illi consulere. Quanquam verisimile est alienatum fuisse eius animum ab Isaac: nam sub finem capitis referet Moses, odiose de ipso quoque, ut de aliis, conquestum fuisse sanctum hominem. Sed quia de eius affectu nihil certo asserere possumus tenere sufficiat quod plus habet momenti: fieri communi hominum malitia, ut vulgo suspecti sint qui longe super alios eminent: satietas enim ferocitatem parit. Quare nihil magis proclive est quam ut superbe se iactent divites, seque insolentius quam par sit efferant, et suae potentiae nervos intendant aliis oppri-

mendis. Nulla quidem talis suspicio cadere potuit in Isaac: sed communis vitii invidiam sustinuit. Unde colligimus quanto utilior nobis saepe sit et magis optabilis mediocris fortuna, quae saltem quietior est, nec tam exposita odiorum procellis, vel sinistris suspicionibus obnoxia. Caeterum quam rara et insolita fuerit Dei benedictio in augendo Isaac, hinc colligitur, quod eius opes tam regi quam populo formidabiles sunt. Copiosa quidem a patre haereditas illi obvenerat: sed Moses ostendit, ex quo terram illam ingressus est, ita brevi crevisse ut incolis visus fuerit minime tolerabilis.

18. *Et fodit puteos aquae.* Primum videmus sanctum virum tam odiosum fuisse vicinis, ut coactus fuerit sibi recessum quaerere aquarum inopem. Nulla autem aeque molesta et ad vitae usum incommoda habitatio, quam quae aquarum penuria laborat. Adde quod pecoris copia, et servorum amplitudo, instar parvi exercitus, aquatione opus habebat: quare videmus miris angustiis fuisse constrictum. Quod autem haec ultima necessitas eum ad tentandam vindictam non instigat, singularis tolerantiae signum est. Scimus enim ut saepe humanis et modestis hominibus patientiam extorqueant leviores iniuriae. Si quis vires defuisse obiiciat: fateor quidem bello gerendo parem non fuisse: sed quum pater Abraham quadringentos servos armaverit, ipse quoque certe habuit servorum turmam, quae vim a vicinis illatam facile repelleret. Caeterum spes quam sequutus erat, quum in vallem Gerar concederet, iterum illi repente abscinditur. Sciebat patrem Abraham illic propriis puteis et a se repertis usum esse: quanquam autem occlusi erant, satis tamen erat venas aquarum cognitas habere, ne fodiendo laborem frustra impenderent. Porro quod putei post Abrahae discessum obstructi fuerant, hinc colligitur quam parum gratus fuerit hospes incolis. Quamvis enim puteis ipsorum regio melior reddita esset, hac tamen utilitate se privare malunt, quam habere vicinum Abraham: ne qua enim commoditas ipsum invitet, obductis puteis viam illi quodammodo praecludunt. Mos veteribus fuit, si quem volebant exstinctum et resectum ab hominum societate, interdicere aqua et igni: Philistini ut e sua vicinia Abraham submoveant, ei subtrahunt aquae elementum.

Vocavit eos nominibus. Nova puteis nomina non indidit, sed quae imposita fuerant a patre suo Abraham in usum restituit, ut hac memoria vetus possessio renovaretur. Sed superveniens violentia mutare nomina ipsum cogit, ut saltem monumento aliquo testatam faciat, ac Philistinis exprobret quam fecerant iniuriam. Nam quum puteum unum vocat Iurgium vel Rixam, alterum Hostilitatem, iure vel honesto titulo possidere negat quod hostiliter vel praedonum more rapuerint. Interim reputare convenit, inter istas rixas non minus asperum fuisse illi certamen cum siti et aquae inopia, qua illum conficere tentabant Philistini. Sic enim texenda est historia. Primum suo more breviter perstringit Moses rei summam, quod scilicet Isaac in animo habuerit puteos olim a patre inventos rursus sibi aptare, et quasi postliminio repetere amissam possessionem. Deinde fusius exsequitur, quum opus aggressus foret, suo labore inique fraudatum esse. Quod autem in tertio puteo gratias Deo agit, et Latitudines ideo appellat, quod per Dei gratiam liberior aquae copia nunc suppetat: specimen est invictae patientiae. Ergo quamlibet duriter vexatus fuerit, quum tamen molestiis defunctus tam placide gratias agit Deo, et eius bonitatem celebrat, se inter medias turbas compositum et sedatum animum retinuisse ostendit.

23. *Et ascendit in Beer-sebah.* Sequitur uberior consolatio, et ad recreandum sancti viri animum plane efficax. Quod tranquillo puteo fruitur, inde iam agnoscit propitium sibi esse Deum. Sed quia apud fideles plus habet ponderis una vox Dei, quam bonorum omnium congeries: non dubium est quin laetius oraculum hoc exceperit Isaac, quam si mille nectaris rivi fluxissent. Et certe Moses consulto gratiam hanc, quod eum Dominus verbo suo erexit, magnifice commendat, quo discamus reliquis Dei beneficiis ita suum honorem tribuere, ut palmam semper obtineat paterni amoris testimonium, quod nobis verbo suo reddit. Victus, vestitus, bona valetudo, pax, et alii prosperi successus divinae bonitatis gustum nobis praebent: sed quum familiariter nos alloquitur, ac diserte pronunciat se esse patrem, illic vero est quod nos ad satietatem penitus reficiat. Quaenam migrandi causa fuerit ut Isaac ascenderet Beer-seba in vetus patris hospitium, non explicat Moses: fieri potest ut Philistini subinde eum lacessere non desierint: atque ita sanctus vir implacabilis eorum malitiae pertaesus, longius discesserit. Temporis quidem circumstantia probabile facit, moestum et anxium fuisse. Ex quo appulit in locum illum, prima nocte Deus illi apparet: hic notatur aliqua temporis opportunitas. Porro quoties antehac retulit Moses Deum apparuisse Abrahae, simul docebat sanctum virum vel gravibus curis torqueri, vel perplexum teneri in aliquo timore, vel demersum esse in tristitia, vel post multas aerumnas quasi lassitudine confectum: ut constaret tempestive, sicuti poscebat necessitas, manum a Deo illi porrectam, ne malis succumberet. Ita nunc ad Isaac venire interpretor, ut variis miseriis defessum et semifractum instauret.

24. *Et visus est ei Iehova.* Visio haec (sicut alibi diximus) praeparatio fuit, ut Deum attentius audiret, ac certior fieret sibi negotium esse cum Deo: sola enim vox minus habuisset energiae: ap-

paret ergo Deus ut fidem ac reverentiam verbo suo concilict. In summa visiones fuerunt divinae praesentiae quasi symbola, ne dubitarent sancti patres Deum esse qui verba facturus erat. Si quis obiiciat, non satis hoc firmum fuisse, quum similibus praestigiis saepe illudat Satan, sitque velut Dei simia: tenendum memoria est quod alibi diximus, dilucidam et minime ambiguam notam Dei visionibus fuisse insculptam: unde eas a fallaciis certo discernerent fideles, ne fides eorum suspensa foret. Et certe quum Satan nonnisi in tenebris illudat, ab hoc periculo eximit Deus filios suos, vultus sui splendore eorum oculos illustrans. Caeterum gloriam suam non in solidum patefecit Deus sanctis patribus, sed formam induit, ex qua eum pro captus sui modulo agnoscerent: nam ut immensa est Dei maiestas, neque humano sensu comprehendi potest, et sua magnitudine totum mundum absorbet. Adde quod ad Dei praesentiam necesse est homines pro sua infirmitate non modo liquescere, sed prorsus in nihilum redigi. Quare non significat Moses visum fuisse Deum qualis et quantus in se est, sed prout eius conspectum ferre poterat Isaac. Caeterum quod diximus visionem divinitatis testem fuisse, ut fides constaret oraculo, ex contextu melius patet. Neque enim mutum spectrum fuit: sed mox sequutus est sermo, qui fidem adoptionis gratuitae et salutis stabiliret in animo Isaac.

Ego sum Deus Abraham. Huc spectat praefatio, ut omnium promissionum quae factae ante fuerant, memoriam renovet, ac mentem Isaac dirigat ad perpetuum foedus, quod cum Abraham percussum, ad posteros quasi per manum transmitti debuit. Praefatur ergo Dominus se illum esse Deum qui ab initio Abrahae loquutus est: ne hoc oraculum a prioribus separet Isaac. Quoties enim gratiae suae testimonium repetiit apud fideles, novas quidem fulturas supposuit eorum fidei: ipsam tamen in primo foedere, quo sibi eos adoptaverat, fundatam manere voluit. Atque haec nobis ratio tenenda est, ut Dei promissiones, sicut individuo nexu cohaerent, colligere discamus. Et principium illud semper occurrat, Deum tam benigne nobis promittere gratiam, quia gratis nos adoptavit.

Ne timeas. Quoniam haec verba alibi exposita sunt, nunc ero brevior. Primo notandum est, in hunc finem Deum alloqui fideles ut tranquillet eorum animos. Nam sublato eius verbo, vel stupidos torpere, vel inquietudine torqueri necesse est. Unde sequitur non aliunde prodire nobis pacem quam ex ore Domini, dum salutis nostrae praesidem se testatur: non quod tunc immunes simus ab omni metu: sed quia ad sedandas perturbationes satis efficax est fidei securitas. Postea Dominus amorem suum ab effectu demonstrat, quum se benedicturum Isaac promittit.

25. *Et aedificavit ibi.* Ex aliis locis satis cognoscimus Mosen hic de solenni cultu loqui. Nam interior Dei invocatio neque altari indiget, nec peculiarem habet loci delectum, et certum est sanctos, ubicunque agerent, Deum coluisse. Sed quia pietas testimonium habere debet apud homines, Isaac erecto et consecrato altari profitetur se verum et unicum Deum colere: atque hoc modo a pollutis gentium sacris se disiungit: nec sibi uni, sed toti familiae altare erexit, ut illic cum suis omnibus sacrificia perageret. Porro quum ad externa fidei exercitia conditum fuerit altare, invocatio Dei tantundem valet ac si dixisset Moses, Isaac celebrasse Dei nomen, et de sua fide testatum esse. Habet etiam alterum usum visibilis iste Dei cultus, ut scilicet homines pro sua infirmitate ad timorem Dei se exstimulent et exerceant. Ad haec, quum sciamus tunc mandata fuisse sacrificia, tenendum est, Isaac non temere lusisse in Deo colendo, sed fidei regulam servasse, ne quid nisi ex Dei verbo susciperet. Unde etiam colligimus quam praepostera sit et erratica patrum imitatio, nisi Dominus simili mandato nos illis coniungat. Interea clare sonant verba Mosis, quaecunque fideles pietatis exercitia suscipiunt, ad hunc scopum esse destinanda, ut colatur et invocetur Deus. Huc igitur ritus omnes et caeremonias referri oportet. Caeterum quanquam sanctis patribus ordinarium fuit, quocunque loco tabernacula figebant, altare exstruere: colligimus tamen ex serie verborum, postquam Deus servo suo Isaac apparuit, hac de causa exstructum fuisse ab eo altare, ut gratitudinis suae signum daret.

Et foderunt ibi servi Ishac puteum. Mirum est, quum loco iam impositum esset nomen a puteo, Isaac rursus aquam illic quaerere, praesertim quum ius putei Abraham sibi et posteris a rege emisset. Adde quod difficilis et laboriosa fuit effossio. Neque enim frustra dicit Moses, venisse postea servos qui nunciarent inventam esse aquam. Ego itaque non dubito quin ubique inter illius regionis homines inita fuerit conspiratio: ut sanctum hominem aquarum inopia expellerent, ut hic quoque puteus Seba fraude obstructus fuerit. Ostendit etiam contextus, priorem colendi Dei curam fuisse sancto patriarchae: quia postquam narravit Moses exstructum fuisse altare, de puteo meminit. Iam operae pretium est notare cum quantis molestiis assidue luctati sint sancti illi patres: quibus vincendis vel ferendis nunquam pares fuissent, nisi longe alieni a nostris lautitiis. Quam enim nobis acerba esset aquae difficultas, qui saepe Deo obstrepimus nisi suppetat vini copia? His ergo exemplis ad tolerantiam se assuefaciant fideles: et si quando alimenta et reliqua vitae subsidia illos deficiunt, oculos convertant in Isaac, qui siticulosus in haereditate sibi divinitus promissa erravit.

26. *Et Abimelech perrexit ad eum.* Similem prorsus historiam habuimus capite 21, 22. Ergo Dominus filium Isaac eodem favore prosequutus est quem Abrahae ostenderat. Haec enim benedictio est non vulgaris, quod Abimelech eius amicitiam ultro appetit. Adde quod illi non parva cura et anxietas eximitur, quod vicini, qui tot modis eum infestaverant, nunc sibi ab eo timentes, amicum habere cupiunt. Ergo Dominus insigni honore affecit servum suum, et simul eius tranquillitati consuluit. Certe arcano Dei instinctu adductum fuisse regem, minime dubium est. Cur enim, si metuit, non alio remedio sibi cavet? cur eo se demittit ut privato homini supplicet? cur saltem potius non accersit, vel mandat pro imperio quid facere ipsum velit? Sed animum eius Deus perculerat, ut regalis superbiae oblitus, pacem et foedus ab homine nec cupido, nec bellicoso, nec magnis copiis instructo, peteret. Itaque hominum animos in Dei manu esse discamus, ut eos non modo ad mansuetudinem flectat qui prius ferocia turgebant, sed terrore humiliet, quoties illi placet.

27. *Cur venistis ad me.* Non modo de acceptis iniuriis expostulat Isaac, sed denunciat in posterum se illis non posse fidem habere, quum expertus sit ipsos in se hostili esse animo. Atque hic locus docet, licere fidelibus de suis adversariis conqueri, ut eos a nocendi libidine, si possunt, revocent, ac prohibeant ipsorum vim, fraudes et iniurias. Neque enim libertas patientiae repugnat: neque hoc a suis requirit Deus, ut quidquid noxae illatum fuerit, taciti devorent, sed tantum ut animos et manus contineant a vindicta. Quod si puri et compositi erunt animi, neque etiam virulentae erunt linguae, ut delicta exprobrent: sed hoc tantum habebunt propositum, ut improbos pudore compescant a malitia. Nam ubi nulla ex querelis spes est profectus, tacendo pacem alere praestat: nisi forte, ut qui sibi in maleficiis placent, reddantur inexcusabiles. Cavendum semper quidem est, ne ulciscendi cupidine ad exprobrandum linguae prosiliant: et quemadmodum dicit Solomon (Prov. 10, 12): Odium detegat rixas.

Vidimus Dominum tibi adesse. Hoc argumento probant se non insidiose, sed bona fide foedus petere, quia Dei favorem agnoscant erga Isaac. Purganda enim fuit illa suspicio, quod tam comiter se illi offerrent, cui prius sine causa infensi fuerant. Continet tamen haec eorum confessio valde utilem doctrinam. Profani homines dum benedictum Domini appellant, cui recte et feliciter succedunt omnia, Deum testantur bonorum omnium esse autorem, a quo solo fluat omnis prosperitas. Nimis itaque pudenda est nostra ingratitudo, si Dei benedictionem clausis oculis praeterimus, ubi nobiscum benigne agit. Deinde profani homines eius amicitiam sibi expetendam ducunt cui Dominus favet: ut certe nulla est melior nec sanctior commendatio quam ex Dei amore. Nimis ergo perverse caecutiunt, qui non modo negligunt, quos Deus sibi caros esse testatur, sed inique etiam vexant. Pronunciat Dominus se fore vindicem, si quis laedat quos sub praesidio suo habet: maior pars hac tam horribili denunciatione non movetur, quin scelerate bonos et simplices affligat. Atqui videmus incredulis hoc dictatum fuisse a naturae sensu, quod ore Dei testatum vix credimus. Sed mirum est cur sibi timeant ab homine innoxio: et iuramentum exigant, ne quid noxae vel damni afferat. Debebant quidem ex Dei favore statuere probum esse virum, ideoque nihil instare ab eo periculi: quia tamen ex suo ingenio et moribus eum aestimant, probitati quoque diffidunt. Et talis perturbatio fere incredulos exagitat, ut secum ipsi dissideant, vel saltem inter repugnantes sententias alternent ac aestuent, nec quidquam habeant fixum et aequabile. Principia enim recti iudicii quae exsurgunt in eorum animis, mox pravis affectibus suffocantur: ita fit ut evanescat quod probe conceptum est, vel saltem corruptum non perveniat usque ad bonam frugem.

29. *Quemadmodum non te tetigimus.* Mala conscientia eos urget, ut cupiant sibi devinctum et obstrictum habere, ideo iusiurandum postulant, ne noceat. Sciebant enim iure humano posse ulcisci quas perpessus erat molestias: hoc tamen dissimulant, imo mirifice iactant sua beneficia. Fuerat quidem initio non vulgaris regis humanitas: nec hospitaliter modo egerat cum Isaac, sed peculiari honore eum dignatus fuerat: verum ad extremum minime perstitit. Caeterum faciunt ex communi hominum more, quum sua delicta quocunque possunt artificio et colore fucant. Atqui si quid peccavimus, ingenue potius fateri culpam deceret, quam negando eorum animos qui laesi sunt magis vulnerare. Isaac tamen quia satis habet pupugisse eorum conscientias, non ulterius eos insequitur. Neque enim extranei nobis ita ut domestici tractandi sunt: sed si nihil proficitur, relinquendi sunt Dei iudicio. Quanquam ergo iustam ab illis confessionem non extorquet Isaac: ne quid tamen hostile intus alere putetur, ferire cum illis foedus non recusat. Ita suo exemplo docet, si qui se a nobis alienarunt, non esse repellendos ubi se offerunt. Nam si pacem iubemur persequi, etiam quum videtur a nobis fugere, longe minus difficiles esse convenit, dum se ultro inimici reconciliant: praesertim si qua in futurum correctio speratur, etiamsi nondum vera resipiscentia apparet. Et eos convivio excepit, non tantum redimendae pacis causa, sed simul ut ostenderet se omni offensa deposita illis esse amicum.

Tu nunc es benedictus Iehovae. Vulgo ita exponunt, quasi blanditiis eliciant gratiam, ut blandiri solent qui rogant: sed hoc magis fuisse additum

arbitror diverso sensu. Conquestus fuerat Isaac de ipsorum iniuriis, quod per invidiam expulsus foret: respondent, non esse cur aliquid doloris residuum maneat in eius animo, quum tam benigne et pro voto a Domino tractetur: ac si dixissent: Quid tibi vis? annon contentus es praesenti fortuna? ut demus nos bonorum hospitum officio non fuisse functos, benedictio tamen Dei ad delendam temporis illius memoriam abunde sufficit. Forte tamen his verbis iterum confirmant se bona fide cum eo agere, quia sit in Dei tutela.

31. *Et iuraverunt alter alteri.* Iurare non dubitat Isaac, partim ut Philistinos magis pacatos habeat, partim ne sit illis suspectus. Atque haec legitima est iurandi ratio, dum sese mutuo obligant homines ad pacem colendam. Sufficere quidem deberet simplex promissio: sed quia facit hominum vel simulatio vel inconstantia ut alii aliis diffidant, Dominus nomen suum commodat, ut haec pactis nostris accedat sanctior confirmatio: nec tantum permittit, sed etiam mandat ut iuremus quoties id necessitas exigit (Deut. 6, 13). Interim cavendum, ne eius nomen temere iurando profanetur.

32. *Et fuit in die ipsa.* Hinc apparet (ut paulo ante dixi) non uno temporis momento repertas fuisse aquas. Si quaeritur, unde ei iumentis et familiae per illos dies aquatio: ego quidem non dubito quin vel pretio emerit, vel longe coactus fuerit petere, si quis humanior repertus est, unde precario sumeret. Quod ad nomen spectat, falluntur, meo iudicio, qui aliud esse putant quam prius imposuerat Abraham: nam quia vox hebraea ambigua est, Abraham ad foedus allusit quod cum rege Gerar pepigerat: nunc vero Isaac veterem memoriam repetens, foedus a se percussum coniungit.

34. *Et erat Esau quadragenarius.* Multis de causis refert Moses coniugia Esau. Quod enim se miscuit cum terrae incolis, a quibus divisum erat sanctum Abrahae genus, et affinitates contraxit, quae illum implicitum tenerent, quoddam fuit abdicationis eius praeludium. Hoc etiam mirabili Dei consilio factum est, ut sancto patriarchae eiusque uxori graves et molestae fuerint nurus, ne paulatim se applicarent ad reprobum illum populum. Si placuissent gentis mores, et nacti fuissent probas et morigeras puellas, forte ex eorum consensu inde Isaac quoque duxisset uxorem. Coniugiis autem inter se illigari fas non fuit, quos Deus volebat esse hostes perpetuos. Unde enim Abrahae posteris terrae haereditas, nisi ex eorum interitu, apud quos ad tempus peregrinabantur? Ergo inauspicatis istis coniugiis illecebras Deus praecidit, ut positum a se dissidium maneret. Hinc vero constat quam paterne dilectus fuerit Esau ab Isaac. Nam etsi sanctus vir filii uxores iure habet odio, et in eas exacerbatus est eius animus: illum tamen summa benevolentia prosequi non desinit, ut postea videbimus. De polygamia alibi dictum est. Sic invaluerat corruptela haec passim apud multos populos, ut mos, quamvis vitiosus, pro lege esset. Non mirum igitur si homo carni suae addictus, suae libidini duas uxores sumendo indulsit.

CAPUT XXVII.

1. *Fuit autem quum senuisset Ishac, et caligassent oculi eius ita ut non videret, vocavit Esau filium suum maiorem, et dixit ad eum, Fili mi. Et dixit ad eum: Ecce adsum.* 2. *Et dixit: Ecce nunc senui: non novi diem quo moriar.* 3. *Nunc igitur cape quaeso instrumenta tua, pharetram tuam, et arcum tuum, et egredere in agrum, et venare mihi venationem.* 4. *Et fac mihi cibos sapidos quemadmodum diligo, et affer mihi, et comedam: ut benedicat tibi anima mea antequam moriar.* 5. *Ribca autem audiebat dum loqueretur Ishac ad Esau filium suum: et perrexit Esau in agrum, ut venaretur venationem, ut afferret.* 6. *Tunc Ribca dixit ad Iahacob filium suum, dicendo: Ecce, audivi patrem tuum loquentem ad Esau fratrem tuum, dicendo:* 7. *Affer mihi venationem, et fac mihi cibos, et comedam, et benedicam tibi coram Domino antequam moriar.* 8. *Nunc igitur, fili mi, obedi voci meae in eo quod praecipio tibi.* 9. *Vade nunc ad pecudes, et cape mihi inde duos haedos caprarum bonos, et faciam ex eis escas sapidas patri tuo, quemadmodum diligit.* 10. *Et afferes patri tuo, et comedet, ut benedicat tibi antequam moriatur.* 11. *Et dixit Iahacob ad Ribcam matrem suam: Ecce Esau frater meus est vir pilosus, et ego vir laevis:* 12. *Si forte palpaverit me pater meus, ero in oculis eius tanquam illusor: et venire faciam super me maledictionem, et non benedictionem.* 13. *Tunc dixit ei mater eius: Super me* sit *maledictio tua, fili mi: verumtamen obedi voci meae et vade, cape mihi.* 14. *Profectus est itaque, et accepit, et attulit matri suae, et fecit mater eius cibos sapidos, quemadmodum diligebat pater eius.* 15. *Et accepit Ribca vestes Esau filii sui maioris delectabiles, quae* erant *apud se in domo, et induit Iahacob filium suum minorem.* 16. *Et pelles haedorum caprarum circumdedit manibus eius, et laevitati colli eius.* 17. *Deditque cibos sapidos et panem quos paraverat, in manu Iahacob filii sui.* 18. *Venit ergo ad patrem suum, et dixit: Pater mi. Ille autem respondit: Ecce adsum: quis es fili mi?* 19. *Et dixit Iahacob ad patrem suum: Ego sum Esau primogenitus tuus, feci quemadmodum loquutus es ad me: surge nunc: sede, et comede de venatione mea, ut benedicat mihi anima tua.* 20. *Et dixit Ishac ad filium suum: Quid hoc* quod *festinasti ad inveniendum fili mi? Cui respondit: Quia occurrere fecit Iehova Deus tuus coram me.*

21. *Tunc dixit Ishac ad Iahacob: Appropinqua nunc, et palpabo te fili mi, utrum sis ipse filius meus Esau, annon.* 22. *Et appropinquavit Iahacob Ishac patri suo: qui palpavit eum, et dixit: Vox, vox Iahacob est: at manus, manus Esau.* 23. *Et non agnovit eum: quia erant manus eius sicut manus Esau fratris sui pilosae: et benedixit ei:* 24. *Et dixit: Tu es ipse filius meus Esau? Respondit: Sum.* 25. *Tunc dixit: Admove mihi, et comedam de venatione filii mei, ut benedicat tibi anima mea. Et admovit ei, et comedit: attulitque ei vinum, et bibit.* 26. *Et dixit ad eum Ishac pater eius: Appropinqua nunc et osculare me, fili mi.* 27. *Et appropinquavit, et osculatus est eum: et odoratus est odorem vestimentorum eius: et benedixit ei, et dixit: Vide odorem filii mei sicut odorem agri cui benedixit Iehova.* 28. *Et det tibi Deus de rore coeli, et* de *pinguedinibus terrae, et multitudinem frumenti et musti novi.* 29. *Serviant tibi populi, et incurvent se tibi populi: esto dominus fratribus tuis: et incurvent se tibi filii matris tuae: maledicentes tibi, maledicti erunt: et benedicentes tibi, benedicti.* 30. *Et fuit, quando complevit Ishac benedicere Iahacob: fuit, inquam, tantum egrediendo egressus erat Iahacob a facie Ishac patris sui, tunc Esau frater eius venit a venatione sua.* 31. *Et fecit etiam ipse cibos sapidos, et attulit patri suo: dixitque patri suo: Surgat pater meus, et comedat de venatione filii sui, ut benedicat mihi anima tua.* 32. *Et dixit ei Ishac pater eius: Qui es? Ille respondit: Ego sum filius tuus, primogenitus tuus Esau.* 33. *Et expavit Ishac pavore magno vehementissime, et dixit: Quis* est, *et ubi est qui venatus est venationem, et attulit mihi et comedi ex omnibus antequam venires: et benedixi ei, etiam benedictus erit?* 34. *Quum audisset Esau verba patris sui, clamavit clamore magno, et amaro valde valde, dixitque patri suo: Benedic mihi: etiam ego* filius tuus sum, *pater mi.* 35. *Et dixit: Venit frater tuus dolose et accepit benedictionem tuam.* 36. *Dixit ergo: Vere vocatum est nomen eius Iahacob, qui supplantavit me iam duabus vicibus: primogenituram meam accepit, et ecce nunc accepit benedictionem meam. Et dixit: Annon reservasti mihi* apud te *benedictionem?* 37. *Et respondit Ishac, et dixit ad Esau: Ecce, dominum posui eum tibi, et omnes fratres eius dedi ei in servos, frumentumque et vinum addixi ei: et tibi nunc quid faciam, fili mi?* 38. *Tunc dixit Esau ad patrem suum: Numquid benedictio una est tibi pater mi? benedic mihi, et etiam ego* filius tuus, *pater mi: et elevavit Esau vocem suam, et flevit.* 39. *Tunc respondit Ishac pater eius, et dixit ad eum: Ecce, de pinguedinibus terrae erit habitatio tua, et de rore coeli desuper.* 40. *Et in gladio tuo vives et fratri tuo servies: et erit, quando dominaberis, franges iugum eius a collo tuo.* 41. *Itaque odio habuit Esau Iahacob propter benedictionem qua benedixerat ei pater eius: et cogitavit Esau in corde suo: Appropinquabunt dies luctus patris mei, et occidam Iahacob fratrem meum.* 42. *Et nunciata sunt Ribcae verba Esau filii sui maioris: et misit, et vocavit Iahacob filium suum minorem, et dixit ad eum: Ecce, Esau frater tuus consolatur se super te, ut occidat te.* 43. *Et nunc fili mi obedi voci meae, et surge, et fuge ad Laban fratrem meum in Charan.* 44. *Et habita cum eo dies aliquot, donec avertatur furor fratris tui a te.* 45. *Donec avertatur ira fratris tui a te, et obliviscatur eorum quae fecisti ei: mittam, et accipiam te inde: utquid orbabor etiam ambobus vobis die una?* 46. *Et dixit Ribca ad Ishac: Angustiis affecta sum in vita mea propter filias Heth: si acceperit Iahacob uxorem de filiabus Heth, sicut istas de filiabus terrae, utquid est mihi vita?*

1. *Et fuit quum senuisset Ishac.* In hoc capite historiam cui non magna videtur subesse utilitas, multis verbis prosequitur Moses. Haec summa est, Quum patris iussu egressus domo esset Esau ad venandum, Iacob sub eius habitu matris astu furtim inductum fuisse ut benedictionem iure naturae primogenito debitam subriperet. Puerilis etiam lusus videtur esse quod pro carne ferina patri hoedum porrigit: quod exuviis indutus se hirsutum esse simulat: quod sub fratris nomine benedictionem mendacio elicit. Atqui ut sciamus Mosen non frustra, ut in re maxime seria, insistere: primo notandum est quod benedictus fuit Iacob a patre, hoc symbolo confirmatum fuisse oraculum quo Dominus eum fratri praetulerat. Benedictio enim de qua hic agitur, non vulgaris fuit precatio, sed legitima autoritas divinitus interposita, quae testatam faceret electionis gratiam. Promiserat Deus sanctis patribus se illorum semini perpetuo fore Deum. Illi, ut posteris certa esset successio, morituri eos in possessionem mittebant, quasi acceptam a Deo gratiam de manu in manum traderent. Sic Abraham benedicendo filium Isaac, cum solenni ritu spiritualis vitae haeredem constituit. Eodem nunc consilio Isaac, quia senio confectus paulo post e vita sibi migrandum esse cogitat, vult primogenito filio benedicere, ut in sua familia resideat aeternum Dei foedus. Nec vero hoc vel temere vel privato nomine sibi patriarchae sumpserunt: sed publici fuerunt ac divinitus ordinati testes. Huc pertinet illud apostoli ad Heb. cap. 7, 7 qui minor est a potiore benedici. Solebant enim iam tunc fideles mutuo caritatis officio alii aliis benedicere: sed patriarchis Dominus peculiare hoc munus iniunxit, ut foedus quod cum illis pepigerat, et quod toto vitae cursu servabant, quasi depositum ad posteros transmitterent. Idem postea mandatum sacerdotibus datum fuit, sicuti constat ex Numerorum cap. 6, 24 et aliis similibus locis. Ergo Isaac filium benedicendo aliam quam patris et privati hominis sustinuit per-

sonam: Dei enim propheta et interpres fuit, qui eiusdem quam acceperat, gratiae filium haeredem nuncuparet. Unde apparet quod iam dixi: Mosen in hac re tractanda non abs re tam prolixum esse. Singulas vero circumstantias suis locis expendemus: quarum haec prima est, quod Deus benedictionem Esau ad Iacob errore patris transtulit: ideo dicit Moses hebetes fuisse eius oculos. Obtuso etiam visu fuit Iacob, quum nepotes suos Ephraim et Manasse benediceret: sed non obtigit caligo illa quin manus suas transversas prudenter dirigeret. Deus autem passus est Isaac decipi, ut ostenderet non hominum arbitrio Iacob, praeter naturae ordinem, ad ius et honorem primogeniturae extolli.

2. *Ecce, nunc senui, non novi diem quo moriar.* Minime dubium est quin Isaac quotidie filiis suis bene precatus sit tota vita: constat ergo extraordinarium fuisse hoc benedictionis genus. Porro quod dicit se nescire diem mortis, tantundem valet ac si dixisset, mortem sibi decrepito et caduco singulis momentis instare, ut nihil temporis sibi promittere auderet. Quemadmodum si mulier gravida dicat, quum maturum advenit pariendi tempus, sibi nullum esse iam certum diem. Ferunt quidem singuli in medio aetatis vigore secum mille mortes: imo foetus adhuc in matrum utero inclusos mors sibi vindicat, et per singulos aetatum gradus comitatur: sed quo propius senes urget, ita eam sibi assidue ante oculos ponere debent: nec secus in mundo peregrinari quam si alterum iam pedem in sepulcro haberent. In summa, Isaac morti vicinus vult in filii sui persona superstitem Dei ecclesiam relinquere.

4. *Ut benedicat tibi anima mea.* Mire implicita fuit sancti viri fides: cum stulto tamen et inconsiderato carnis affectu, generale in eius animo fidei principium viget, quum filium benedicens, ius haereditatis sibi divinitus promissae duce spiritu sancto consignat. Interim caecus rapitur in amorem primogeniti filii: ut eum alteri praeferat, atque ita cum oraculo Dei luctetur. Neque enim eum latere potuit quid pronunciasset Deus antequam nascerentur. Si quis eum excuset, quod nullo Dei praecepto iussus fuerit minorem praeferre, atqui ita consuetum mutare naturae ordinem, facile hoc refellitur: quia quum sciret repudiatum esse primogenitum, in eo amando nimis pertinax fuerit. Deinde quod ab uxore certior factus coelestis responsi, de suo officio inquirere neglexit, minime excusabilis fuit eius ignavia. Neque enim suae vocationis prorsus erat nescius: perversus ergo filii amor, quaedam fuit caecitatis species, quae illi magis obstitit quam externa oculorum caligo. Hoc tamen vitium quamvis reprehensione dignum sit, benedicendi iure non privavit sanctum virum, quin et illi salva autoritas maneret, et vis atque efficacia eius testimonio integra constaret, perinde ac si loquutus e coelo foret Deus ipse: qua de re iterum paulo post aliquid attingam.

5. *Et Ribca audiebat.* Nunc fusius exponit Moses quo artificio ad benedictionem pervenerit Iacob. Frivolum sane hoc videtur, quod senex muliebri astutia deceptus, per inscitiam et errorem effutiverit quod nolebat. Et certe vitio non caruit Rebeccae dolus: quamvis maritum sano consilio regere non posset, non tamen haec legitima fuit agendi ratio, ut eum circumveniret tali fallacia. Iam quum per se damnabile sit mendacium, in eo gravius peccavit, quod talibus praestigiis in re sacra ludere ausa est. Sciebat immutabile esse decretum quo electus et adoptatus fuerat Iacob: cur non igitur patienter exspectat, dum re ipsa confirmet Deus, ratumque esse ostendat quod semel e coelo pronunciavit? Ergo coeleste oraculum suo mendacio obscurans, quantum in se est, promissam filio gratiam abolet. Iam si reputemus unde illi tantus satagendi fervor: ex adversa parte se proferet eximia eius fides. Nam quod maritum in se provocare, hostile inter fratres odium accendere, dilectum filium Iacob obiicere praesenti mortis periculo, totamque domum turbare non dubitat, hoc certe non aliunde quam ex fide manavit. Animo eius penitus infixa erat haereditas a Deo promissa, eam sciebat filio Iacob decretam esse. Ergo in foedus Dei recumbens, et memor accepti oraculi, mundum obliviscitur. Itaque videmus non recto nec moderato zelo permixtam fuisse eius fidem. Quod diligenter notandum est, ut sciamus non semper puram et liquidam notitiam lucere in animis piorum, ut singulis actionibus a spiritu sancto regantur, sed exiguam lucem quae viam illis monstrat, variis ignorantiae et errorum nebulis esse implicitam: ut rectum cursum tenentes, et in scopum intenti, subinde tamen labantur. Denique tam in Isaac quam in uxore primatum obtinuit generalis fides. Uterque vero particulari ignorantia et aliis vitiis, vel a via paululum deflexit, vel certe impegit in ipsa via. Quod autem nihilominus firma stetit Dei electio: imo quod per muliebrem fallaciam consilium suum exsequitur, hoc modo gratuitae suae bonitati totam benedictionis laudem vendicat.

11. *Et dixit Iahacob ad Ribcam.* Quod Iacob non sponte se patri offert, quin potius metuit ne deprehensa impostura maledictionem reportet, fidei valde contrarium est. Nam quum docet apostolus (Rom. 14, 23) peccatum esse quidquid ex fide non est, ad hanc sobrietatem instituit filios Dei, ne quid dubia et perplexa conscientia aggredi sibi permittant. Haec certitudo unica est bene agendi regula, quum Dei mandato freti, intrepide pergimus quocunque ipse vocat. Iacob ergo secum disceptans, se fide destitui ostendit: et certe quanquam ea non

prorsus vacuus erat, hac tamen in parte coarguitur eius defectus. Verum hoc exemplo rursus docemur particulari vitio non semper exstingui fidem: nec tamen si Deus interdum servis suis hucusque indulget, ut in eorum salutem vertat quod perperam ab illis agitur, ideo a nobis sumenda est peccandi licentia. Mirabili Dei misericordia factum est ut non exciderit Iacob a gratia adoptionis. Quis non sibi potius metuat quam audacior reddatur? Quum autem dubitatione obtenebratam videmus fuisse eius fidem, discamus a Domino petere spiritum prudentiae, qui gressus omnes nostros gubernet. Accessit alterum non leve erratum: cur enim non potius Deum reveretur quam patris iram formidat? cur non illi in mentem venit, turpem sanctae Dei adoptioni maculam adspergi, dum redempta mendacio videtur? Nam quamvis in rectum finem spectaret, obliquo tamen isto cuniculo irrepere non licuit. Interea non dubium est quin fides inter ista impedimenta excelluerit. Quid enim fuit causae cur nuda et in speciem inania patris vota quieti suae, qua tunc potiebatur, domesticis commodis, propriae denique vitae praeferret? Secundum carnem res imaginaria erat patris benedictio, cuius tam cupidus fuit, ut sciens et volens se proiiceret in magna discrimina. Quorsum hoc, nisi quia simplici Dei verbo fidem adhibens, spem absconditam pluris fecit quam optabilem statum quo fruebatur? Adde quod irae paternae metus ex vero Dei timore oriebatur. Vereri se dicit ne sibi maledictionem accersat. Atqui non tantopere a verbali increpatione sibi timeret, nisi pluris faceret depositam in manu patris gratiam quam mille vitas. Dei ergo intuitu patrem, qui illius minister erat, timuit. Nam quum Dominus videat nos in terra reptare, per hominum manus nos ad se deducit.

13. *Super me sit maledictio tua, fili mi.* Rursum hic peccat Rebecca, quod ita praecipiti zelo ardet, ut non expendat, Deo improbari quod male tentatum persequitur. Secure maledictionis ream se facit. Unde autem tam supina confidentia? nullo enim Dei mandato instructa, consilium ex suo capite ceperat. Nemo tamen zelum hunc, quamvis praeposterum tam ex pietate quam ex speciali verbi Dei reverentia profectum esse negabit. Nam quum oraculo admonita esset potiorem coram Deo esse Iacob, arcanae eius electioni posthabuit quidquid visibile erat in mundo, et quod naturae sensus dictabat. Ergo hoc exemplo docemur: ut modeste quisque et sollicite ambulet in mensura suae vocationis: nec ultra progredi audeat quam Dominus verbo suo permittit.

14. *Et perrexit, et accepit.* Quanquam verisimile est, non sola matris autoritate commotum fuisse Iacob, ut illi morem gereret, sed rationibus quoque fuisse persuasum: peccavit tamen, vocationis suae metas transsiliens. Quum noxam in se susciperet Rebecca, docuit procul dubio nemini fieri iniuriam: quia ius alienum Iacob non subriperet, sed benedictionem peteret coelesti oraculo sibi decretam. Fraudis etiam honesta fuit et probabilis excusatio, quod Isaac, nisi deceptus foret, ad labefactandam Dei electionem iam accinctus erat. Ergo Iacob non simpliciter ab eo quod rectum est deflectit in matris obsequium, sed potius Dei verbo obtemperat. Interim vitio (ut dixi) non caret particularis error: quia talibus fallaciis adiuvanda non fuit Dei veritas. Paterna quidem benedictio divinae gratiae signaculum erat: fateor, sed exspectare potius debuit dum e coelo Deus remedium afferret, mutans animum patris Isaac, et linguam eius gubernans, quam illicitum aliquid tentare. Nam si Balaam qui linguam venalem prostituerat, cohibitus a spiritu fuit, ut praeter animi sui sensum benediceret electo populo, quem exitio devovere optabat (Num 22, 12): quanto potentius idem spiritus linguam sancti Isaac flexisset, qui mercenarius non erat propheta, sed Deo fideliter obsequi cupiens, tantum errore in contrariam partem rapiebatur? Quanquam ergo in summa rei fides praeluxit sancto Iacob, hac tamen in parte temeritatis culpam sustinet, quod Dei providentiae diffidens, ad benedictionem patris occupandam fraude obrepsit.

19. *Ego sum Esau.* Prius timidus et anxius erat Iacob: nunc deposito metu audacter et secure mentitur. Quo exemplo docemur, ubi quis semel legitimos officii fines transgressus est, nullum esse licentiae modum. Quare nihil melius quam ut se quisque contineat intra cancellos sibi divinitus praescriptos, nec plus tentando quam fas est, ianuam Satanae aperiat. Quod benedictionem fraude petit, seque mendaciter insinuat, prius admonui quatenus id cum fide pugnet. Neque enim obstitit hoc particulare vitium et deflexio a recta via, quin tamen fides ex oraculo semel concepta cursum utcunque teneret. Quod reditus celeritatem excusans, feram sibi a Deo oblatam dicit, apposite ad regulam pietatis loquitur, peccat nihilominus quod sacrum Dei nomen suis mendaciis permiscet. Ita, ubi a veritate discessum est, quae Deo in speciem defertur reverentia, nihil aliud est quam gloriae eius profanatio. Quod prosperum successum habuerit venatio, Dei providentiae tribui aequum est, ne quod imaginemur fortuitum bonum: sed quum eius boni quod sibi non contigit, falso Deum esse autorem obtendit Iacob, idque ad captionem suam tegendam, periurii culpa non caret.

21. *Appropinqua nunc et palpabo.* Hinc apparet suspectam fuisse fraudem pio viro, ideoque vacillasse. Quare videtur irrita benedictio, quae nullam fidei fulturam habet. Sed ita placuit Deo peragere opus suum per manum Isaac, ut ipsum tamen mi-

nistrum, consilii sui participem non faceret. Nec absurdum est quod instar caeci, nesciens, in alium quam putabat benedictionem transtulit. Et quiddam simile habet ordinaria pastorum functio: nam quum Deo homines ex eius mandato reconcilient, non discernunt tamen ad quos perveniat reconciliatio: ita semen proiiciunt, incerti de fructu. Quare Deus quod illis iniungit munus et potestatem, minime ad eorum iudicium adstringit. In hunc modum non abolet ignorantia Isaac coeleste oraculum: ac Deus ipse, quamvis deficiant ministri sensus, implere non desinit quod statuerat. Atque hic satis clare refellitur papistarum figmentum, quod in sacramento tota vis ab intentione hominis consecrantis pendeat: quasi vero in arbitrio hominis sit Deum frustrari. Caeterum memoria tenendum est quod iam aliquoties dixi: quamvis hallucinetur Isaac in filii persona, non tamen frustra benedicere: quia universalis fides in animo eius residet, eumque ex parte gubernat. Quod ex tactu iudicium facit, voce posthabita, fidei naturae consentaneum non est. Itaque quod ad personam, plane in eius mente dominatus est error. Neque tamen id secura negligentia factum est: quia sedulo, imo anxie in omnes partes se vertit, ne primogenitum iure suo privet. Sed Domino placuit ita hebetare eius sensus, partim ut ostenderet frustra obniti homines ad mutandum quod semel decrevit: (quia fieri non potest quin stabile ratumque maneat eius consilium vel toto mundo repugnante) partim etiam ut praeposterum amorem, quo nimis primogenito suo affixus erat Isaac, corriperet hoc castigationis genere. Unde enim tam curiosa inquisitio, nisi quod immodicus amor Esau animum eius prorsus occupans, ab oraculo ipsum avertit: Quia ergo naturae plus quam par sit indulget, dignus est qui utroque modo caecutiat. Quo magis cavendum est ne in gerendis Dei negotiis fraenum humanis nostris affectibus laxemus.

26. *Appropinqua nunc et osculare me.* Scimus osculum tunc fuisse in usu, quem hodie quoque multae gentes retinent. Caeterum profani homines dicerent merum esse ludicrum, quod senex obtuso iam ingenio, deinde satur ac bene potus, vota sua in comicam personam effundit. Sed quia prius Moses retulit Dei oraculum, quo destinata erat minori adoptio, reverenter arcanam Dei providentiam suspicere convenit, cuius nullus est respectus apud profanos homines. Nec vero cibi et potus illecebris ita captus fuit Isaac quin sobria mente reputaret quid sibi mandatum esset divinitus, ac serio ex certa suae vocationis fide hoc ipsum aggressus sit, in quo pro carnis suae infirmitate vacillat ac claudicat. Ideo non ab externa specie, sed ex coelesti decreto aestimanda nobis benedictio est: sicuti deinde ex successu patuit, neque Deum frustra lusisse, neque hoc ab hominibus temere profectum. Et sane si eadem nobis adsit religio quae in corde sancti patriarchae viguit, nihil impediet quominus in hominis infirmitate nobis clarior refulgeat Dei virtus.

27. *Vide odorem filii mei.* Non displicet allegoria quam inducit Ambrosius huic loco. Iacob natu minor sub persona fratris primogeniti benedicitur: vestes, quas a fratre mutuatus est, gratum suavemque patri odorem spirant. Ad eum modum nos benedici Ambrosius docet, ubi sub Christi nomine in conspectum patris coelestis prodimus: vestem iustitiae, quae nobis odore suo favorem conciliet, ab eo sumimus: deinde ubi substituimur in eius locum. Videtur autem Isaac hic nihil optare filio et vovere nisi terrenum. Haec enim verborum summa est, ut bene illi sit in mundo, uberem terrae proventum colligat, fruatur laeta pace, et honore inter alios emineat. Coelestis regni nulla mentio. Atque hinc factum est ut indocti homines, minusque in vera pietate exercitati, sanctos illos patres fingerent nonnisi huius caducae et fluidae vitae intuitu benedictos fuisse a Domino: verum longe aliter esse, ex pluribus locis constat. Quod autem in terrenis Dei gratiis hic subsistit Isaac, facilis est solutio. Neque enim Dominus, sicuti nos hodie recta ad coelum vocat et extollit, ita olim patribus eandem spem futurae haereditatis simpliciter posuit ante oculos, sed quasi obliquo circuitu eos deduxit. Sic terram Chanaan coelestis haereditatis speculum et pignus illis esse voluit. In omnibus beneficiis symbola exhibuit favoris paterni: non quidem ut contenti bonis praesentibus coelum negligerent, umbram tantum inanem sectantes, ut quidam delirant, sed ut pro temporis ratione talibus adminiculis adiuti, paulatim in coelum assurgerent. Quia enim nondum patefactus erat Christus, primitiae resurgentium, et aeternae ac incorruptibilis vitae hypostasis, spirituale eius regnum sic sub figuris tantum adumbratum fuit, donec veniret plena temporis maturitas. Sicut autem omnes Dei promissiones externis illis symbolis implicitae erant, et quasi vestitae: ita sanctorum patrum fides eandem tenuit mensuram, ut per terrena rudimenta suos progressus in sublime faceret. Quanquam ergo temporales Dei gratias in medium proponit Isaac, nihil tamen minus in animo habet quam spem filii includere in mundo: quin potius in eandem altitudinem ad quam intentus erat, eum attollit. Cuius rei nonnulla etiam ex verbis probatio elici potest: hoc enim est praecipuum caput quod dominium illi in populos assignat. Unde autem spes tantae dignitatis nisi quia genus suum electum esse a Domino persuasus erat: et quidem hac lege, ut ius regni penes unum consisteret? Interim illud principium tenere sufficiat, sanctum virum, ubi prosperum vitae cursum filio precatur, Deum illi propitium optare, in cuius paterno favore solida et aeterna felicitas nobis constat.

29. *Maledicentes tibi.* Memoria tenendum est quod prius diximus, non esse haec nuda vota, qualiter solent patres bene precari filiis suis: sed promissiones Dei simul esse inclusas. Nam Isaac legitimus est Dei interpres, ac spiritus sancti organum: ideoque efficaciter, tanquam ex Dei persona maledictos fore pronunciat quicunque filii salutem oppugnaverint. Itaque haec promissionis sanctio est, qua Deus fideles in praesidium suum recipiens futurum se hostem denunciat eorum hostibus. Huc spectat tota benedictionis summa, ut Deus servo suo Iacob beneficum se in omnibus patrem exhibeat, ut illum principem constituat, et caput sancti et electi populi: ut eum tueatur sua virtute ac propugnet, salutemque eius custodiat contra omne genus hostium.

30. *Tantum egrediendo egressus erat.* Hic additur quomodo repulsam passus fuerit Esau: quae circumstantia ad sanciendam benedictionem Iacob non parum valuit. Nisi enim repudiatus esset Esau, videri poterat honore nondum privatus quem illi natura dabat. Nunc vero declarat Isaac, fieri non posse quin ratum sit quod gessit ex patriarchae officio. Hic vero rursus apparet gratuiti hoc doni fuisse, quod Iacob fratre praeterito primogenituram obtinet: Nam si utriusque opera inter se conferas, Esau patri obsequitur, fructum venationis suae affert,. ex praeda labore suo parta cibum patri suo coquit, nihil nisi vere affirmat: denique nihil in eo reperies non laude dignum. Iacob domo non egressus, hoedum pro ferina carne supponit, mendaciis se pluribus insinuat, nihil affert quod eum iure commendet, multis autem in rebus reprehensionem meretur. Fateri ergo necesse est causam eventus non pendere ex operibus, sed latere in aeterno Dei consilio. Neque tamen iniuria reprobatur Esau, quia suscipere recto animo nihil possunt qui non reguntur Dei spiritu: tantum illud fixum maneat, quum aequalis sit omnium conditio, si quis alteri praefertur, non proprio merito excellere, sed quia eum Dominus gratuito elegit.

33. *Et expavit Isaac.* Hic iam rursus emicat fides quae in corde sancti viri suffocata fuerat, novasque scintillas profert. Nec enim dubium est quin timor hic oriatur ex fide. Adde quod non vulgaris a Mose describitur, sed qui sanctum virum prorsus attonitum reddit. Nam quum sibi probe conscius sit suae vocationis, ac ideo persuasus sit iniunctas sibi esse divinitus partes nuncupandi haeredis, apud quem foedus vitae aeternae deponat, cognito suo errore expavescit: quod in re tanta et tam seria passus sit Deus ipsum errare. Nisi enim reputasset Deum fuisse huius actionis praesidem, quid obstabat quominus ignorantiam praetexeret, atque etiam excandesceret in Iacob, qui fraude et malis artibus obrepserat? Verum erroris sui pudore confusus, simul tamen collecto animo ratam esse benedictionem agnoscit quam protulerat: nec vero dubito quin tunc expergefactus in memoriam revocare coeperit oraculum, cui minus attentus fuerat. Quare sanctum virum non impulit ambitio ut sui propositi adeo tenax esset: ut praefracti homines solent, quod semel, licet stulte, aggressi sunt, ad extremum usque persequi, sed rarae et eximiae fidei vox ista fuit: Quem benedixi, ille erit benedictus. Nam carnis affectui renuncians, Deo iam se totum addicit, et illum benedictionis a se prolatae autorem agnoscens, debitam illi gloriam tribuit, ut retractare non audeat. Atque huius doctrinae utilitas ad totam ecclesiam pertinet, ut certo sciamus efficax et stabile fore quidquid Dei mandato nobis promittunt evangelii praecones: quia non loquuntur ut privati homines, sed tanquam ex Dei ipsius mandato. Neque enim obstat ministri infirmitas quin Dei verbo constet sua fides, vis et effectus. Communibus miseriis et morti obnoxius est qui aeternae felicitatis et vitae sponsorem se offert: atqui nihilominus efficax est promissio. Peccator est qui nos a peccatis absolvit: at quia munus illi divinitus iniunctum est, huius gratiae stabilitas in Deo fundata nunquam labascet.

34. *Clamavit clamore magno.* Tametsi in petenda benedictione persistit Esau, simul tamen desperationis signum edit: quo fit ut nihil proficiat: quia per fidei ianuam non ingreditur. Fletus quidem magnosque clamores vera quoque pietas exprimit Dei filiis, sed trepidans Esau, plenusque formidine eiulat: postea fortuito in aerem votum illud emittit, ut ipse quoque benedictionem percipiat. Quibus verbis coarguitur caeca eius incredulitas: nam quum unica tantum benedictio deposita foret apud patrem, alteram sibi dari postulat, quasi in eius arbitrio sit promiscue efflare benedictiones praeter Dei mandatum. Hic nobis succurrat Apostoli admonitio, quod Esau lacrymis et clamoso ululatu amissam benedictionem reposcens, poenitentiae locum non invenerit (Heb. 12, 17). Nam qui vocantem Deum sequi negligunt, frustra postea ipsum invocant, ubi terga vertit. Quamdiu nos alloquitur Deus, et invitat, quodammodo aperta est regni coelorum ianua: hac opportunitate utendum, si ingredi cupimus secundum illud prophetae: Quaerite Dominum dum inveniri potest, invocate eum dum prope est (Esa. 55, 6). Cuius interpres Paulus, tempus acceptabile et diem salutis esse definit, quum nobis per evangelium affertur gratia (2 Cor. 5, 17). Qui tempus illud elabi sinunt, sero deinde et sine profectu pulsant: quia Deus eorum socordiam ulciscitur. Timendum ergo ne si praesentem Dei vocem surdis auribus effluere sinimus, ipse vicissim surdus sit ad clamores nostros. Sed quaeritur quomodo cum hac repulsa promissio

illa conveniat: Simulac ingemuerit peccator, etc. (Ezech. 18, 21). Deinde non videtur congruere Dei clementiae, reiicere eorum gemitus qui miseria sua fracti ad eius misericordiam confugiunt. Respondeo, poenitentiam, si modo vera sit ac sincera, intempestivam nunquam fore, quin veniam impetret peccator qui sibi ex animo displicet: sed hoc quoque modo gratiae suae contemptum vindicat Deus, quod in animum serio non inducunt ad eum reverti qui obstinate repudiarunt eius gratiam. Ita fit ut in reprobum sensum dati, nunquam vera poenitentia tangantur: erumpent quidem in lacrymas hypocritae, sicuti facit Esau, sed cor intus quasi ferreis vectibus obstructum manebit. Ergo quum fide et poenitentia vacuusad petendam benedictionem Esau prorumpat, nihil mirum est si reiicitur.

36. *Vere vocatum est nomen eius Iahacob.* Hinc apparet nullo poenitentiae sensu tangi animum Esau, quia fratrem accusans, in se nihil culpae recipit. Atqui initium poenitentiae est, dolor ex peccato conceptus, et sui ipsius displicentia. Debuerat in se descendere Esau, ut suus esset iudex. Primogenitura vendita, quasi famelicus canis, ad offam et pulmentem provolaverat: nunc quasi nihil peccaverit, tantum fratri irascitur. Deinde si quid ponderis habet benedictio, cur non expendit, non sola hominis fraude, sed Dei providentia se inde fuisse depulsum? Videmus ergo ut palpans quasi caecus in tenebris viam non teneat.

37. *Ecce, Dominum posui illum tibi.* Apertius confirmat Isaac quod prius dixi, quum autor benedictionis sit Deus, irritam fieri non posse vel evanidam. Neque enim hic magnifice iactat suam dignitatem: sed intra ministri fines ac mensuram se continens, sibi liberum esse negat quidquam mutare. Semper enim reputat quod verum est, quum Dei personam sustinuerit, sibi non licere ultra progredi quam ferat mandatum. Hinc scilicet debuit Esau discere unde excidisset sua culpa, ut se humiliaret, fratrique suo potius se adiungeret, benedictionis eius particeps futurus secundo gradu, quam ut aliquid seorsum appeteret. Sed prava cupiditas eum abripit, ut regni Dei oblitus nonnisi privata sua commoda sectetur ac curet. Iterum notanda est loquutio qua suae benedictioni Isaac certam vim et effectum asserit, ac si in eius voce inclusum fuisset imperium, frumenti et vini copia, adeoque quidquid Abrahae Deus promiserat. Sic enim Deus a se uno pendere vult fideles, ut tamen secure in verbum recumbant, quod illis annunciari iubet hominum lingua. Sic remittere peccata dicuntur, qui tantum gratuitae veniae nuncii sunt ac interpretes.

38. *Numquid benedictio una est tibi?* Videtur animum colligere Esau, sed posthabita animae cura, ad carnis saginam instar porci devolvitur. Audierat nihil patri esse residuum: nempe quia sic residebat in Iacob plena solidaque Dei gratia, ut nulla esset extra eius domum felicitas. Quare si sibi bene esse optabat Esau, ex illo fonte haurire debuit, seque potius fratri subiicere quam abdicare a felici eius consortio. Mavult tamen privari spirituali gratia, modo proprium aliquid et separatum possideat, quam domi esse inferior. Quod unica esset benedictio, qua frater Iacob divini foederis haeres nuncupatus fuerat, latere eum non potuit, quotidie enim concionabatur Isaac de singulari illo privilegio quo Deus Abraham et eius posteros dignatus fuerat. Nec tam graviter paulo ante conquestus esset, nisi sensisset incomparabili bono se fuisse privatum. Ergo ab unica benedictione discedens, oblique Deo renunciat, et se ab ecclesiae corpore rescindit, tantum caducam hanc vitam curans. Atqui satius ei fuisset rerum omnium inopia misere confici in hoc mundo, et languentem spiritum aegre trahere quam torpere in temporalibus delitiis. Quod postea sequitur, ipsum flevisse cum eiulatu, saevae ac superbae indignationis magis quam poenitentiae signum est: neque enim quidquam remiserat ex sua ferocia, sed fremebat, quemadmodum solent truces bestiae. Sic impii, quum urget eos poena, salutem suam amissam lugent, sed interea non desinunt sibi placere in suis vitiis adeoque non adspirant ex animo ad Dei iustitiam, ut potius cupiant exstinctum esse eius nomen. Talis est in ipsis inferis stridor dentium, et fletus, non qui reprobos ad Deum quaerendum exstimulet, sed tantum caecis tormentis eos conficiat.

39. *Ecce de pinguedinibus terrae.* Impetrat tandem Esau quod petiit. Nam se primogenituræ gradu et honore deiectum videns, maluit extra sanctum populum sibi prospere esse in mundo quam subire minoris fratris iugum. Sed videtur secum pugnare Isaac, qui novam benedictionem profert: quum ante testatus sit se dedisse filio Iacob quidquid apud se erat depositum. Respondeo, idem hoc loco notari quod prius de Ismaele dictum est. Nam Deus quod ad praesentem vitam spectat, exaudiens Abrahae preces, mox tamen addita exceptione restringit, quod in Isaac tamen vocandum esset semen. Nec vero dubito quin sanctus vir cernens filium minorem Iacob divinitus ordinatum esse beatae vitae haeredem conatus sit primogenitum Esau in fraternae societatis vinculo retinere, ut ab ecclesia sanctoque et electo grege non discederet. Nunc ubi videt pertinaciter ipsum alio tendere, pronunciat qualis futura sit eius conditio. Interim spiritualis benedictio penes unum Iacob integra residet cui se adiungere Esau recusans, sponte a regno Dei exsulat. Videtur tamen huic vaticinio refragari quod dicit Malachias 1, 3. Nam duos fratres Esau et Iacob inter se comparans, inde odio habitum fuisse Esau docet, quia illi possessio data sit in desertis:

atqui Isaac pinguem illi promittit terram. Duplex solutio est, vel quod propheta comparative loquens, Idumaeam merito vocet desertum prae terra Chanaan quae longe erat uberior, vel quod aetatem suam respiciat. Tametsi enim horrenda fuerat utriusque terrae vastitas, brevi tamen refloruerat terra Chanaan, quum regio Edom quasi perpetuae sterilitati damnata, et draconibus addicta foret. Quamvis ergo Deus populi sui respectu ablegaverit Esau in montes desertos, illi tamen terram satis per se foecundam dedit, ut minime inanis fuerit promissio. Nam montosa illa regio tum suam habuit pinguedinem, tum coelesti rore adiuta fuit, ut victum incolis produceret.

40. *Et in gladio tuo vives, et fratri tuo servies.* Notandum est hic praedici quae nunquam impleta sunt in persona Esau: ideoque vaticinium esse de rebus procul adhuc remotis. Nam adeo nihil dominationis obtinuit Iacob in fratrem, ut reversus ex Padan Aram supplex obsequia illi sua detulerit: et subiectionis excussio, cuius hic meminit Isaac, in longinquum tempus refertur. Denunciat igitur qualis posteros Esau maneat conditio. Et primum dicit gladio suo victuros: cuius verbi duplex esse potest sensus, vel quod cincti hostibus, militarem et inquietam vitam acturi sint: vel quod liberi futuri sint ac sui iuris. Nullum enim ius gladii ubi nulla est libertas. Videtur prior sensus magis quadrare, ut promissionem suam restringat Deus, ne se Esau nimis efferat: nam pace nihil est optabilius. Monetur quidem et sanctus populus, semper aliquos hostes fore qui eum infestent. Sed hoc longe aliud est quam suo gladio vivere: quod tantundem valet ac si dixisset, filios Esau praedonum more praesidium suum in armis et violentia magis quam in iure legitimo habituros. Secunda restrictio est, quod gladio armatus licet, non tamen effugiet fratris subiectionem. Nam Idumaei tandem electo populo facti sunt tributarii: sed non fuit diuturna servitus: quia divisis regnis concisa fuit illa potentia, quae vicinos omnes in officio et sub metu tenebat. Voluit tamen Dominus vel ad breve tempus, in ordinem cogi Idumaeos ut visibile specimen huius vaticinii proferret. Reliquo tempore vaga et effraenis libertas Esau omni subiectione fuit miserior.

41. *Et odio habuit Esau Iahacob.* Hinc clarius patet lacrymas Esau adeo profectas non fuisse a vera poenitentia, ut furiosae magis iracundiae testes fuerint. Neque enim occulto modo odium fovet adversus fratrem, sed palam in sceleratas minas erumpit. Atque hinc apparet quam altae fuerint malitiae radices, quod sibi in nefanda fratris caede indulget. Profana etiam et sacrilega in eo contumacia se prodit, quod se ad decretum Dei abolendum gladio comparat. Efficiam, inquit, ne promissa sibi haereditate fruatur. Quid hoc aliud est quam vim benedictionis exinanire, in qua patrem sciebat Dei praeconem fuisse ac ministrum? Viva praeterea hypocritae effigies nobis proponitur. Mortem patris sibi luctuosam fore simulat: et certe pietatis officium est, lugere mortuum patrem. Sed quum ad impiam fratris caedem properanti tarda sit mors patris, et simul eius propinquitate laetetur: mera fictio est quod diem luctus nominat. Qua etiam fronte humanum affectum obtendit: qui fraternae caedi inhians, eodem momento omnia naturae iura evertere molitur? Fieri etiam potest ut ipse naturae sensus confessionem ei extorserit, qua se ipsum gravius damnaret: sic Deus impios saepe propria voce coarguens, magis inexcusabiles reddit. Quod vero crudelem animum cohibet sola verecundia, neque magnae laudi tribuendum est, et stupidum brutumque Dei contemptum prodit. Valet quidem interdum etiam apud pios hominum reverentia, sicuti de Iacob proximo capite habuimus: sed altius mox conscendunt, ut praevaleat timor Dei, cuius oblivio sic occupat impiorum corda, ut in hominibus solis subsidant. Ergo quisquis hominum metu et pudore a maleficio abstinet, non multum adhuc profecit. Hoc tamen maxime elogio a papistis sua confessio laudatur, quod multos absterret a peccando, ne cogantur suum dedecus proferre. Longe vero alia est pietatis regula, ut conscientia nostra sibi Deum testem et arbitrum proponat.

42. *Et nunciata sunt ipsi Ribcae.* Nunc transitum facit Moses ad novam historiam, quomodo Iacob e domo patris profugus, in Mesopotamiam se contulerit. Fuit autem haud dubie haec perquam molesta duraque tentatio sanctae matronae, dum ex suo facto mortis discrimen filio instare videt. Caeterum fide luctata est, ut semel partam gratiae possessionem retineret. Nam si muliebri affectu propensa fuisset in amorem minoris filii, hoc certe optimum erat compendium, ut primogenitura ad Esau rediret: sic enim sublata fuisset aemulatio, et placatus eius furor, qui dolore amissi iuris sui ardebat. Quod ergo non transigit Rebecca, sed filium suum hortatur ad voluntarium exsilium, et privari mavult eius praesentia quam ut ille benedictione semel recepta cedat: hoc certe rarae fidei signum est. Iam lusoria videri poterat patris benedictio, ut mirum sit a Rebecca et Iacob tanti fieri: adeo tamen eos non poenitet, ut acerbam exsilii poenam non recusent, modo secum auferat Iacob prolatam a patre vocem. Porro hoc exemplo docemur, patienter ferendum esse, si spem melioris vitae crux sequitur comes: imo si hac lege Dominus nos adoptat regni sui haeredes, ut instabiles in mundo peregrinemur. Ideo enim extrusus e domo paterna, ubi quietus vitam finire poterat, in alienam terram migrare cogitur Iacob: quia illi promissa est Dei benedictio. Sicuti autem acceptae gratiae iactura temporalem

cum fratre pacem redimere non tentavit: sic nobis cavendum est ne ulla carnis commoditas, vel mundi illecebrae nos a cursu vocationis abducant: quin potius magno animo feramus varias iactationes, modo spei anchora nobis in coelo fixa consistat. Quum dicit Rebecca hanc Esau consolationem esse, ut fratrem interficiat, sensus est, non posse alio modo placari quam impia caede.

44. *Habita cum eo dies aliquot.* Hac circumstantia mitigat exsilii acerbitatem. Nam ad levandum in rebus adversis moerorem non parum valet temporis brevitas. Et credibile erat non tam pertinax fore odium Esau, quin illud leniret fratris absentia. Hebraice ad verbum habetur, unis diebus. Verum significat Rebecca, simulatque ultro cesserit Iacob, memoriam offensae ex corde Esau deletum iri: ac si dixisset: Tantum paulisper alio te confer, et momento sedabimus eius iracundiam.

45. *Utquid orbabor etiam ambobus vobis die una.* Cur duplicem orbitatem metuit Rebecca? neque enim periculum erat ut Iacob, tam placido mitique ingenio praeditus, adversus fratrem insurgeret. Videmus ergo ut Rebecca Deum nefandae caedis fore ultorem statuat. Deinde quamvis ad tempus dissimulet Deus, ac iudicium suspendat, necesse tamen illi fuisset se a parricida subducere. Ex illo itaque naturae iure pronunciat se penitus orbam fore: quia eum qui superstes erit, horrere ac detestari cogetur. Quod si Dei iudicium antequam patefieret animo praesumpsit Rebecca, et homicidam exterminio addixit, quod persuasa esset tantum scelus non fore impunitum: multo minus ad manifesta Dei flagella connivere nos decet.

46. *Dixit Ribca ad Ishac.* Quum posset clanculum aufugere Iacob, mater tamen illi discessum a patre impetrat. Sic enim ferebat bene composita oeconomiae ratio et disciplina. Quod autem aliam causam praetexit apud maritum, excusari a mendacio potest, quia neque totum, neque nihil dicit. Minime dubium est quin vere affirmet se cruciari ob nurus Hethaeas usque ad vitae taedium: interius vero malum prudenter celat, ne lethale infligat marito vulnus: deinde ne magis inflammet rabiem Esau: ut saepe impii, quum detectum est eorum scelus, desperatione magis efferantur. Etsi autem pravis nuruum moribus factum est ut Rebeccae odiosa sit totius gentis affinitas, in eo tamen rursus enituit mirabilis Dei providentia, quod se non immiscuit neque implicuit Iacob cum futuris ecclesiae hostibus.

CAPUT XXVIII.

1. *Vocavit ergo Ishac Iahacob, et benedixit ei: praecepitque, et dixit ei: Non capies uxorem de filiabus Chenaan.* 2. *Surge vade in Padan Aram, ad domum Bethuel patris matris tuae, et cape tibi inde uxorem de filiabus Laban fratris matris tuae.* 3. *Deus autem omnipotens benedicat tibi, et crescere faciat te, et multiplicare faciat te, et sis in coetum populorum.* 4. *Et det tibi benedictionem Abraham, tibi et semini tuo tecum, ut haereditate accipias terram peregrinationum tuarum, quam dedit Deus ipsi Abraham.* 5. *Et misit Ishac Iahacob, et profectus est in Padan Aram ad Laban filium Bethuel Aramaei fratris Ribcae, matris Iahacob et Esau.* 6. *Et vidit Esau quod benedixisset Ishac Iahacob, et misisset eum in Padan Aram, ut caperet sibi inde uxorem: et benedicendo ei, praecepisset ei, dicendo: Non accipies uxorem de filiabus Chenaan,* 7. *Et obedivisset Iahacob patri suo et matri suae, et ivisset in Padan Aram.* 8. *Videns praeterea Esau quod malae filiae Chenaan in oculis Ishac patris sui:* 9. *Tunc abiit Esau ad Ismael, et accepit Mahalath filiam Ismael filii Abraham sororem Nebaioth, super uxores suas, sibi in uxorem.* 10. *Iahacob vero egressus est e Beer-sebah, et perrexit in Aram:* 11. *Et occurrit in locum, et pernoctavit ibi, quia occubuerat sol: et tulit de lapidibus loci, et posuit sub capite suo, et dormivit in loco eodem.* 12. *Et somniavit, et ecce scala erecta erat super terram, et caput eius tangebat coelum, et ecce, angeli Dei ascendebant et descendebant per eam.* 13. *Et ecce Iehova stabat super eam, et dixit: Ego Iehova Deus Abraham patris tui, et Deus Ishac: terram super quam tu dormis, tibi dabo et semini tuo.* 14. *Et erit semen tuum sicut pulvis terrae, et multiplicaberis ad occidentem, et ad orientem, et ad aquilonem, et ad meridiem: et benedicentur in te omnes familiae terrae, et in semine tuo.* 15. *Et ecce sum tecum, et custodiam te quocumque profectus fueris, et redire faciam te ad terram hanc: quia non derelinquam te, donec faciam quod loquutus sum tibi.* 16. *Deinde expergefactus est Iahacob a somno suo, et dixit: Vere est Iehova in loco isto, et ego nesciebam.* 17. *Timuit ergo, et dixit: Quam terribilis est locus iste! non est hic nisi domus Dei, et hic est porta coeli.* 18. *Surrexit autem Iahacob mane, et tulit lapidem quem posuerat sub capite suo, et posuit eum in statuam, et effudit oleum supra summitatem eius.* 19. *Et vocavit nomen loci ipsius Beth-el, et quidem Luz erat nomen urbis prius.* 20. *Ad haec vovit Iahacob votum, dicendo: Si fuerit Iehova Deus mecum, et custodierit me in via ista quam ego ingredior, et dederit mihi panem ad vescendum, et vestimentum ad operiendum:* 21. *Et reversus fuero in pace ad domum patris mei, erit Iehova mihi in Deum.* 22. *Et lapis iste quem posui in statuam, erit domus Dei: et omne quod dederis mihi, decimando decimabo illud tibi.*

1. *Vocavit ergo Ishac Iacob, et benedixit.* Quaeritur an ideo quod infirma esset prior benedictio,

nunc de integro idem repetat Isaac quod prius dixit. Atqui si Dei erat propheta ac interpres, stabile ac perpetuum esse oportuit quod semel ex ore eius prodierat. Respondeo, quamvis per se efficax esset benedictio, tamen fidem Iacob tali subsidio habuisse opus: sicuti Dominus dum easdem subinde promissiones iterat, sibi ac suo verbo nihil derogat, sed potius eius certitudinem commendat servis suis, ne quando in eorum cordibus propter carnis infirmitatem vacillet. Porro memoria tenendum est quod dixi, Isaac precari non ut privatum hominem, sed speciali Dei mandato instructum, ut foedus apud se depositum in filium suum Iacob transmittat. Magnopere autem interfuit, Iacob nunc demum a patre sciente et volente benedici, ne in posterum tempus ex paterni erroris, ac propriae fraudis memoria obreperet dubitatio. Nunc igitur Isaac consulto ad filium suum Iacob verba dirigens, iure illi benedictionem deberi pronunciat, ne putetur, quum prius deceptus fuit, frustra sub alieno nomine verba sparsisse.

2. *Surge, vade.* Priore loco mandat ut accipiat uxorem e genere materno. Poterat per aliquem ex servis accersere, sicuti adducta fuerat illi Rebecca: sed invidiam forte declinat, ne hoc accipiat Esau in suam contumeliam, quod fratris coniugium magis sollicite quam suum curetur.

3. *Et Deus omnipotens benedicat tibi.* Iam sequitur benedictionis forma, quae verbis aliquantum a priore differt, in eundem tamen scopum tendit. Primo optat Iacob a Deo benedici, hoc est augeri et propagari in sua sobole, ut crescat in coetum populorum, hoc est, ut generet multos populos, qui in unum corpus sub eodem capite coalescant, ac si dixisset: Orientur ex te plures tribus, quae unum populum efficient: atque hoc quidem aliqua ex parte impletum fuit, quum Moses populum in tredecim classes distribuit. Quanquam altius respexit Isaac, quod scilicet aggregandi tandem essent ex variis gentibus ad domum filii sui, ut hoc modo ex ingenti et prius dispersa multitudine fieret coetus unus. Neque enim dubium est quin per manus tradere voluerit quod acceperat: quemadmodum continuo post memoriam primi foederis celebrat, inde velut ex fonte suam hanc benedictionem derivans: ac si dixisset, quidquid habebat iuris a patre se in eum transferre, ut penes eum maneret vitae haereditas, secundum Dei foedus cum Abraham percussum. Qui hoc per similitudinem dictum esse exponunt, quasi optaret Iacob quae prius Abrahae Deus beneficia contulerat, in filium suum pariter conferri, sensum verborum nimis extenuant. Nam quia Deus hac lege foedus pepigerat cum Abraham, ut ad posteros manaret, ab eius persona tanquam a radice initium fieri oportuit. Ergo haeredem Abrahae constituit Isaac filium Iacob, qui depositae apud eum benedictioni, eiusque semini promissae, succedat. Quod etiam clarius patet ex proximo contextu, ubi terrae dominium illi assignat, eo quod Abrahae data fuerit. Porro in hoc membro perspicimus quanta fidei constantia recubuerint sancti patres in verbum Domini: nam alias non vulgaris erat tentatio, iactari hospites et peregrinos in terra, cuius possessio iam ante centum annos divinitus illis addicta fuerat. Videmus autem ut in suis erroribus et inquieta vita non minoris aestiment quod Dominus illis pollicitus est, quam si plena iam constaret fruitio. Atque haec vera est fidei probatio, quum solo Dei verbo fulti, quamvis agitemur inter mundi fluctus, non aliter perstamus quam si fixa iam nobis esset in coelis statio. Et Isaac contra hanc tentationem diserte filium suum munit, *terram peregrinationum eius* vocans, cuius eum constituit dominum. Nam his verbis admonet, fieri quidem posse ut vagetur tota vita: verum id non obstare quominus rata sit Dei promissio, ut ea una contentus, patienter tempus revelationis exspectet. Videtur etiam pluralis numerus maius quiddam exprimere, quod scilicet non semel duntaxat, sed diversis modis et assidue futurus sit peregrinus Iacob. Quia tamen hebraica phrasis non semper habet talem emphasim, ego hac in re non insisto. Hoc magis notandum est, serio rigidoque examine probari fidem Iacob, dum illi verbo tenus solum promittitur terra, unde procul re ipsa eiicitur ob hanc ipsam causam. Videtur enim ludibrio haberi, quum iubetur ut potiatur terrae dominio, ea relicta et valere iussa, in longinquum exsilium abire.

6. *Vidit Esau quod.* Inseritur hic brevis narratio de Esau: quae ideo cognitu utilis est, quia ex ea discimus, impios quamvis lasciviant adversus Deum, et contempta eius gratia, votis suis potiti sibi plaudunt: non tamen posse illam penitus contemnere. Ita nunc Esau benedictionis desiderio pungitur, non ut ad illam sincere et ex animo adspiret, sed rem pretiosam esse videns, ad eam expetendam invitus compellitur. Accedit alterum vitium, quia non quaerit ut oportet: novum enim et alienum modum excogitat, quo sibi Deum et patrem reconciliet: ideo profectu caret eius studium: quanquam Deum non ita videtur curare, modo propitium habeat patrem. Atqui ante omnia debuerat profanum ingenium, perversos mores, et corruptos carnis affectus exuere: deinde placide ferre castigationem sibi impositam: nam hunc sensum illi dictabat poenitentiae ratio: Quia hactenus indignum me primogenitura reddidi, merito fratri sum posthabitus. Nihil ergo residuum est nisi ut me humiliem: et quia ex honore capitis depulsus sum, mihi sufficiat unum saltem esse ex ecclesiae membris. Et certe optabilius illi fuisset in obscuro aliquo ecclesiae angulo haerere, quam resectum et avulsum ab electo

populo, cum superbo primatu eminere in terra. Nihil tale aggreditur, sed per ambages nescio quas patrem utcunque placare conatur. Ac Moses sub hoc typo nobis ad vivum depingit omnes hypocritas. Nam quoties ipsos urget Dei iudicium, licet vulnerentur poenarum dolore, non tamen quaerunt vera remedia: nam una tantum satisfactionis arrepta specie, simplex et integra ab illis conversio negligitur: deinde in illa quoque specie nihil quam fucum faciunt. Quum totus resipiscere deberet Esau, nonnisi unum coniugii vitium corrigere tentavit: hoc iam nimis praepostere. Sequitur tamen alter defectus: nam uxores quae parentibus exosae erant retinens, se defunctum putat tertia inducta. Atqui hoc modo non levatur parentum molestia, nec purgatur domus. Iam vero unde sibi tertiam inducit uxorem? Ex genere Ismael, quem scimus fuisse degenerem, et cuius posteritas a puro Dei cultu desciverat. Huius rei insigne hodie documentum cernitur in factis ac perfidis mediatoribus, qui religionis dissidia pulchre se componere putant, si modo inductis coloribus corruptelae nimis crassae tegantur. Res ipsa fateri eos cogit, adeo foedos errores atque abusus in papatu grassatos esse, ut reformatione omnino sit opus: sed foetorem illius Camarinae moveri nolunt: tantum igitur emplastris cuperent foeditatem occulere, idque etiam coacti faciunt. Nam prius suas abominationes vocabant sacrum Dei cultum, sed quia verbo Dei in lucem nunc protracti sunt, ideo descendunt ad haec nova artificia. Sed frustra sibi delitias faciunt, in quibus sub persona Esau hic a Mose damnantur. Valeat igitur putida, quam simulant, reformatio, quae nihil simplex affert nec sincerum. Porro quia hic morbus humano generi insitus est, ut libenter quisque aliquo fictitio praetextu eludere Deum tentet, sciamus nos nihil agere, donec revulsis a radice peccatis, penitus Deo nos addicere studebimus.

10. *Et egressus Iahacob.* In huius historiae contextu hoc in primis notandum est, quomodo in unius hominis capite Dominus ecclesiam suam tutatus sit. Nam Isaac propter senium instar trunci aridi iacebat: et quamvis lateret in eius corde viva radix, nulla tamen amplius in effoeta et sterili aetate spes sobolis restabat. Esau viridi quidem et florido ramo similis, plurimum ostentationis et pompae habebat, sed momentaneus tantum erat ille vigor. Iacob tanquam exsectus surculus in terram longe distantem transfertur: neque ut illic insitus vel plantatus robur et magnitudinem acquirat, sed ut coelesti irrigatione tinctus, non secus atque in aere pullulet. Mirabiliter enim eum fovet Dominus, et vigorem ei suppeditat, donec rursus eum traducat in domum patris. Interea diligenter observent lectores, quod dum ipse benedictus Dei in exsilium eiicitur, data fuit reprobo Esau gloriandi materia, cui relicta erat vacua possessio, ut iam sine aemulo secure regnaret: ne turbemur si quando impii tanquam votorum compotes, nobis oppressis triumphos suos efflant. Nomen Beerseba ponit Moses, quia quum unus esset ex finibus terrae Chanaan, isque magnum desertum et meridiem versus, ab orientali plaga in quam tendebat Iacob, remotior erat. Deinde Charras subiicit, ubi Abraham e patria sua egressus, aliquamdiu habitaverat. Apparet autem pium senem Thare, quum filium sequutus est, vel se illi itineris comitem adiunxit, non venisse solum Charras, ubi mortuus est, sed alterum quoque filium Nachor cum suis eodem migrasse. Nam capite undecimo habuimus: Thare sumpsisse filium suum Abraham, et Lot nepotem, et Sarai nurum suam. Unde colligimus substitisse tunc Nachor in Chaldaea suo natali solo. Nunc quum dicat Moses Laban habitasse Charris, inde coniicere licet, ne inhumanus videri posset Nachor patrem deserens, collectis vasis ad eum postea venisse. Paucis autem verbis admonet Moses quam durum ac laboriosum sancto viro iter fuerit ob longam distantiam: cui etiam additur altera circumstantia, quod humi sanctus vir sub dio cubuit sine comite, sine hospitio. Sicuti autem breviter haec tantum attingit Moses, ita neque ego prolixis verbis utar: res enim per se loquitur. Quare si quando nobis videmur asperius tractari, in mentem veniat sancti viri exemplum, quod lautitias nostras corrigat.

12. *Et somniavit.* Docet hic Moses quam opportune servo suo Dominus, et in ipso (quod aiunt) temporis articulo succurrerit. Quis enim non dixisset sanctum Iacob a Deo negligi, qui ad incursum ferarum expositus, et obnoxius omnibus coeli terraeque iniuriis, nihil usquam auxilii, vel solatii reperiebat? Verum ubi ita redactus est in ultimam necessitatem, Dominus repente illi manum porrigit, eiusque molestias praeclaro oraculo mirifice sublevat. Sicuti ergo prius enituit invicta eius perseverantia: sic Dominus nunc paternae erga fideles suos curae memorabile specimen edit. Tria autem hic ordine notanda sunt: primo, quod Dominus apparuit ipsi Iacob in somnio: deinde species visionis, qualis describitur a Mose (Num. 12, 6): tertio, verba oraculi. Quum somnii fit mentio, non dubium est notari certum illud revelationis genus, quo Dominus olim erga servos suos uti solebat. Cognovit ergo Iacob hoc sibi divinitus offerri somnium, quod a vulgaribus differret: idque sonant Mosis verba, quum dicit, apparuisse Deum in somnio. Deum enim videre non poterat Iacob, vel sentire praesentem, nisi certis notis distincta fuisset eius maiestas.

Ecce scala. Hic narratur forma visionis quae ad rem maxime pertinet, quod Deus se ostenderit scalae insidens, cuius extremi fines coelum et terram tangebant, et quae angelos vehebat, ut commearent

e coelo in terram. Quod a quibusdam Hebraeis scala accipitur pro figura divinae providentiae, quae coeli et terrae gubernationem complectitur, quadrare non potest: aliud enim signum aptius dedisset Dominus. Nobis vero qui principium hoc tenemus, in Christo fundatum fuisse Dei foedus, et Christum eundem aeternam fuisse imaginem patris, in qua sanctis patribus se patefecit, nihil in hac visione perplexum est vel ambiguum. Nam quum per peccatum alienati sint homines a Deo, quamvis ipse omnia impleat sua virtute et sustineat, a nobis tamen non percipitur illa communicatio, quae nos vicissim ad ipsum alliciat: quin potius tale dissidium est, ut eum a nobis aversum esse putantes, eum vicissim fugiamus. Porro angeli, quibus mandata est humani generis custodia, tametsi in suum munus strenue incumbunt, non tamen mutuo communicant nobiscum, ut familiaris sit et quasi sensibilis eorum propinquitas. Solus ergo Christus est qui coelum terrae coniungit: hic solus est mediator, qui pertingit a coelo usque ad terram: ille idem est per quem omnium bonorum coelestium plenitudo deorsum ad nos fluit, nosque vicissim ad Deum conscendimus. Idem quum sit caput angelorum, efficit ut membris suis terrenis ministrent. Itaque (ut legimus Iohan. 1, 51) hunc sibi honorem proprie vindicat, quod postquam manifestatus fuerit mundo, angeli ascendent ac descendent. Ergo si scalam dicimus esse Christi effigiem, haec expositio nihil habet coactum. Nam scalae similitudo optime convenit mediatori, per quem, ministerio angelorum, iustitia et vita, omnesque spiritus sancti gratiae gradatim ad nos descendunt. Nos etiam, qui non tantum eramus defixi in terra, sed in maledictionis abysso, ipsisque inferis demersi, ad Deum usque conscendimus. Scalae autem insidet Deus exercituum: quia in Christo habitat plenitudo divinitatis: et hinc etiam fit ut ad coelum usque pertingat. Tametsi enim humanae etiam eius naturae data est a Patre omnis potestas, non tamen fidem nostram vere fulciret, nisi esset Deus in carne manifestatus. Nec obstat quod Christi corpus finitum est, ut coelum et terram minime impleat: quia ubique diffusa est eius gratia et virtus. Unde et teste Paulo in coelos ascendit ut impleret omnia. Qui particulam על, vertunt prope, totum sensum corrumpunt. Exprimere enim voluit Moses plenam deitatem residere in mediatoris persona. Nec vero Christus tantum ad nos accessit, sed induit naturam nostram, ut nos unum secum efficeret. Quod autem scala symbolum fuerit Christi, haec etiam ratio confirmat, quia nihil magis consentaneum fuit quam ut Deus in filio suo foedus aeternae salutis sanciret servo suo Iacob. Atque hinc ad nos pervenit inaestimabile gaudium, ubi audimus Christum ita excellere supra omnes creaturas, ut sit tamen nobis coniunctus. Dei quidem maiestas, quae se hic conspicuam profert terrorem incutere debet, ut omne genu coram Christo curvetur, eum suspiciant atque adorent omnes creaturae, et sileat in conspectu eius omnis caro. Sed amica et suavis eius imago simul pingitur, ut sciamus eius descensu coelum nobis esse apertum, et angelos nobis familiares esse redditos. Nam inde nobis fraterna cum ipsis societas, quod commune utriusque caput stationem habet in terra.

13. *Ego Iehova Deus Abraham.* Hoc tertium est caput, quod notandum esse dixi: frigerent enim mutae visiones: itaque verbum Domini quasi anima est quae eas vivificat. Figura igitur scalae inferior appendix fuit huius promissionis: sicuti externis symbolis Deus verbum suum illustrat et ornat, ut maior illi tum claritas tum autoritas accedat. Unde etiam probamus frivola esse sacramenta in papatu, quia nulla illic Dei vox auditur quae animas aedificet. Notemus itaque, Deum, quoties se patribus ostendit, loquutum esse, ne suspensos teneret muta visio. Nomine יהוה admonet Deus se unicum esse mundi opificem, ne alios sibi deos quaerat Iacob. Sed quia per se incomprehensibilis est eius maiestas, ut se ad captum servi sui accommodet, statim addit se esse Deum Abrahae et Isaac. Etsi enim necesse est tenere Deum quem colimus, eum esse qui solus est: quia tamen dum ad eius altitudinem aspirant sensus nostri, inter prima initia evanescunt, colenda nobis sedulo est haec sobrietas, ne plus de ipso scire appetamus quam nobis ostendit: et ipse pro immensa sua bonitate ad nostrum modulum se accommodans nihil omittit quod expediat in salutem nostram. Quia autem speciale foedus pepigerat cum Abraham et Isaac, Deum se illorum nominans, ad veram fidei originem revocat servum suum Iacob, et in perpetuo foedere eum retinet. Hoc sacrum est pietatis vinculum quo inter se cohaerent omnes filii Dei, quum a primo ad ultimum eandem salutis promissionem audiunt, et consentiunt in spem unam. Atque hic fructus est eius benedictionis quam nuper a patre acceperat: quia Deus ore suo pronunciat eum foederis haeredem, ne putetur inane fuisse hominis praeconium.

Terram in qua dormis. Terram eius posteris fuisse datam legimus: ipse vero non solum usque ad mortem in ea fuit hospes, sed ne mori quidem potuit. Unde colligimus, sub terrae pignore vel arrha aliquid ei melius et praestantius fuisse datum: sicuti Abraham spiritualis fuit eius terrae possessor, ac nudo eius intuitu contentus, in coelum praecipue suspexit. Notemus autem, semen Iacob hic reliquis Abrahae filiis opponi, qui secundum carnem ex eo promiscue genus ducebant, sed exsecti erant a gente sancta. Ex quo vero ingressi sunt filii Iacob in terram Chanaan, perpetua illis fuit haeredi-

tas usque ad Christum, cuius adventu renovatus est mundus.

14. *Et erit semen tuum sicut pulvis terrae.* Huc redit summa, quidquid Abrahae pollicitus fuerat Dominus, transmitti ad filios Iacob. Interim sanctum virum oportuit hoc Dei testimonio fretum, contra spem sperare. Quamvis enim ampla et magnifica esset haec promissio, quocunque tamen se verteret Iacob, nihil bonae spei affulgere tunc potuit. Videbat se hominem solitarium, nulla tunc conditio exsilio melior erat, reditus incertus erat et plenus discriminis: sed ita eum mediis omnibus destitui utile fuit, ut a solo Dei verbo pendere disceret. Ita hodie si liberaliter omnia nobis promittit Deus, interea vero vacuus ad nos accedere videtur, hoc tamen honoris et reverentiae eius verbo nos deferre convenit, ut fide divites simus ac pleni. Tandem vero post mortem Iacob eventus docuit quam efficax fuerit haec promissio. Quo exemplo docemur, Dominum minime frustrari suos fideles, quamvis eorum bonorum quae promittit effectum post eorum mortem usque differat.

Et benedicent se in te omnes fines terrae. Hoc membrum plus habet ponderis, quod in Iacob et eius semine recuperanda sit benedictio, a qua in primo parente totum humanum genus excidit. Quid autem sibi velit haec loquutio, supra exposui, nempe quod Iacob non tantum futurus sit exemplar benedictionis, vel formula sed fons et causa, vel hypostasis. Quanquam enim saepe hoc genere loquendi notatur eximia quaedam felicitas, in multis tamen scripturae locis tantundem valet ac benedictionem suam petere ab aliquo, eique acceptam referre, sicuti benedicere se in Deo homines dicuntur qui illum agnoscunt omnis boni autorem. Ita nunc fore promittit Deus ut se in Iacob et eius semine benedicant omnes gentes, quia nulla usquam reperietur felicitas nisi ex fonte prodeat. Caeterum quod Christi proprium est non absurde transfertur ad Iacob, cuius in lumbis tunc erat Christus. Ergo quatenus eo tempore Christi personam sustinuit Iacob, in ipso dicuntur benedicendae omnes gentes: sed quia aliunde pendebat tanti boni exhibitio, mox vice expositionis additur, *in semine.* Nec obstat (quemadmodum alibi dixi) quod nomen seminis est collectivum. Nam quia omnes increduli honore et gratia se abdicant, et hoc modo extranei censentur, ut seminis unitas constet, ad ipsum caput necesse est venire. Hoc quisquis reverenter expendet, facile videbit in hac interpretatione, quae Pauli est, nihil esse tortuosum vel coactum.

15. *Custodiam te.* Iam tentationi, quae obrepere poterat sancto Iacob, mature Deus occurrit. Nam etsi in alienam terram ad tempus extruditur, se tamen illi fore custodem pronunciat donec eum reduxerit. Longius deinde extendit promissionem, quod nunquam eum deseret, usque dum completa sint omnia. Duplex autem huius promissionis usus fuit. Nam et animum eius retinuit in fide divini foederis: deinde ut sciret non aliter secum bene agi, nisi promissae haereditatis compos foret.

16. *Et expergefactus est Iacob.* Iterum confirmat Moses non vulgare fuisse somnium. Nam qui expergiscitur, tunc saltem agnoscit se delusum fuisse somniando. Deus autem signum insculpsit animo servi sui, ut vigilans cognosceret coeleste fuisse oraculum quod dormiens audierat. Porro in suis verbis ultro se accusat Iacob, ac Dei bonitatem extollit, qui se non quaerenti offerre dignatus est. Putabat enim Iacob se illic esse solum: nunc postquam apparuit Deus, miratur, et exclamat se plus adeptum esse quam sperare ausus fuisset. Nec tamen dubium est quin Deum invocaverit Iacob, et confisus fuerit sibi ducem esse itineris: sed quia non eo usque progressa erat eius fides, ut persuasus esset Deum sibi esse tam propinquum, merito gratiam hanc amplificat. Sic quoties nos antevertit Dominus, et plus praestat quam conceperint mentes nostrae, exemplo patris nostri miremur Deum nobis adfuisse. Porro si quisque nostrum reputet quam exigua sit fides sua, semper omnibus iusta erit sic loquendi ratio: quis enim modulo suo capit immensam donorum congeriem, qua nos subinde cumulat Deus?

17. *Et timuit ac dixit.* Mirum est cur timuerit Iacob, quum tam suaviter loquutus esset Deus: cur locum vocet terribilem, ubi incredibili gaudio refertus fuerat. Respondeo, quamvis servos suos exhilaret Deus, simul incutere illis metum, ut cum vera humilitate, suique abnegatione discant eius gratiam amplecti. Non igitur intelligas formidine attonitum fuisse Iacob, qualiter reprobi, simul ac se ostendit Deus, expavescunt: sed incussus fuit illi timor piae submissionis magister. Apposite etiam locum illum vocat, *Portam coeli,* propter Dei manifestationem. Nam quia Deo in coelis locatur quasi regia sedes, vere praedicat Iacob se viso Deo in coelum penetrasse: hoc sensu evangelii praedicatio vocatur regnum coelorum, et sacramenta dici possunt coelorum portae, quia in Dei conspectum nos admittunt. Insulse tamen papistae hunc locum ad sua templa detorquent, quasi in foetidis lupanaribus habitet Deus. Atque ut demus non esse impiis superstitionibus polluta loca quae hoc titulo insigniunt, tamen in nullum locum competit hic honor, ex quo Christus deitatis suae praesentia totum mundum implevit. Tantum fidei adminicula (ut nuper docui) quibus nos ad se Deus attollit, coelorum portae vocari queunt.

18. *Et surrexit Iacob.* Refert Moses sanctum patrem non fuisse contentum praesenti gratiarum actione, nisi gratitudinis suae memoriam ad posteros

transmitteret. Ergo monumentum erigens, nomenque loco imponens, dignum esse significat tam insigne Dei beneficium quod saeculis omnibus celebretur. Ideo scriptura non tantum fideles iubet canere Deo laudem inter suos aequales, sed illis etiam praecipit ut filios ad officia pietatis erudiant, cultumque Dei propagent ad nepotes.

Et posuit eum in statuam. Non intelligit Moses actum esse ex lapide idolum, sed ut visionis insigne *μνημόσυνον* foret. Utitur quidem Deus hac voce מצבה, quum statuas sibi erigi vetat, Levit. 26, 1 quia ad venerationem fere prostabant omnes statuae ac si Dei essent imagines: sed aliud fuit consilium Iacob, nempe ut testimonium relinqueret visionis sibi exhibitae, non autem ut Deum symbolo illo vel figura repraesentaret. Non ergo positus fuit ab eo lapis, ut in crassam aliquam superstitionem deprimeret hominum mentes, sed potius ut sursum erigeret. Oleum adhibuit quasi consecrationis signum: neque immerito, nam quum in mundo nihil sit nisi profanum absque spiritu Dei, nulla est etiam pura religio, nisi quam coelestis unctio sanctificat. Atque huc spectavit solennis consecrandi ritus, quem Deus in lege sua praecepit, ut discerent fideles nihil suum inferre, ne templum ac Dei cultum pollucrent. Etsi autem nulla adhuc tempore Iacob literis tradita erat doctrina, certum tamen est illo pietatis principio fuisse imbutum quod Deus ab initio piorum cordibus indidit. Quare non est superstitioni tribuendum quod oleum super lapidem effudit: quin potius testatus est quod dixi, nullum sine sanctificatione spiritus placere cultum Deo, vel purum esse. Alii subtilius philosophantur, lapidem symbolum fuisse Christi, in quem effusae sunt omnes spiritus gratiae, ut de eius plenitudine hauriant omnes. Sed nescio an Mosi, et Iacob venerit tale aliquid in mentem. Mihi sufficit quod prius retuli, erectum fuisse lapidem, ut testis esset vel memoriale (ut loquuntur) eius visionis, cuius utilitas ad omnes aetates pertinet. Quaeritur unde oleum sancto viro in solitudine. Qui respondent ab urbe vicina fuisse emptum, longe, meo iudicio, falluntur. Locus enim tunc vacuus incolis fuit, ut mox dicam. Ego vero potius coniicio, pro temporis necessitate, quod non semper occurrerent hospitia, secum aliquid tulisse viatici. Porro quia scitur frequentem in illis partibus olei usum fuisse, nihil mirum si olei lagenulam cum pane gestaverit.

19. *Et vocavit nomen loci ipsius Bethel.* Absurdum esse videtur, quod Moses urbem [1]) fuisse commemorat, ubi paulo ante dixit, Iacob sub coelo dormisse. Cur enim hospitium non quaerebat, vel se abdebat in aliquem tecti angulum? Sed facilis est solutio quod urbs nondum exstructa tunc fuerit. Neque enim statim obtinuit hoc loci nomen quod Iacob imposuerat, sed diu sepultum latuit: imo quum postea illic conditum esset oppidum, nulla facta est mentio Bethel, ac si nunquam illac transiisset Iacob. Neque enim sciebant incolae quid illic gestum esset: suo igitur arbitrio vocarunt urbem Luz: quae nomen hoc retinuit usque dum Israelitae occupata terra, quasi postliminio prius nomen quod abolitum fuerat, in communem usum vocarunt. Notandum autem est quod quum posteri stulta aemulatione Deum colerent in Bethel, quia id fiebat praeter Dei mandatum, severe in illum cultum invecti sunt prophetae, ut locum nominarent Bethaven, hoc est, domum iniquitatis. Unde colligimus, quam tutum non sit inniti patrum exemplis sine Dei verbo. Cavendum ergo summopere, ubi agitur de cultu Dei, ne in legem trahatur quod ab hominibus semel factum est: sed inflexibilis maneat regula, quam Deus ipse verbo suo praescripsit.

20. *Et vovit Iahacob votum.* Voti huius finis fuit, ut se gratum et memorem ostenderet Iacob, si Deum expertus esset beneficum. Sic pacifica in lege offerebant, ad testandam suam gratitudinem. Quum autem gratiarum actio sacrificium sit optimi odoris, quae huc spectabant vota Dominus sibi placere ostendit. Itaque huc quoque nobis spectandum est, ubi quaeritur quidnam et quomodo liceat Deo vovere. Nimia enim est quorundam morositas, qui in totum damnare vota malunt quam ianuam aperire superstitionibus. Atqui si perversa est eorum temeritas, qui sine delectu vota profundunt, cavendum est ne simus illis similes in adversa parte, vota omnia promiscue tollendo. Porro ut legitimum sit votum ac Deo placeat, primo necesse est ut tendat in rectum finem: deinde ne quid voveant homines nisi quod per se Deo probatur, et quod illis dedit in manum. Ubi excussae fuerint singulae huius voti partes, videbimus sanctum Iacob ita sibi moderatum esse, ut horum quae dixi nihil omitteret. Primo nihil aliud in animo habet quam gratitudinem suam testari. Deinde ad legitimum Dei cultum restringit quidquid facturus est. Tertio, non superbe promittit supra quam data est facultas, sed decimas suorum bonorum in sacram oblationem destinat. Quare facile refellitur papistarum iustitia, qui ut confusam votorum suorum farraginem probent, unum vel alterum votum sobrie conceptum arripiunt: quum interim eorum licentia nullum modum teneat, quidquid in buccam venit, nihil pudet eos Deo obtrudere: hic sibi cultum fingit in carnis abstinentia, alter in peregrinatione, ille si dies certos vel cilicio vel aliis rebus sanctificet. Nec Deo tantum vota nuncupant: sed quoscunque visum est ex mortuis, admittunt in societatem huius honoris. Electionem perpetui caelibatus sibi arrogant: quid talis protervia simile habet vel affine exemplo

1) *Perperam legitur in quibusdam libris*: verbum.

Iacob, ut sibi inde integumentum captent? Verum ut haec omnia ad liquidum constent, in primis tenenda est verborum expositio. Videtur absurdum esse quod Iacob cum Deo paciscitur, se fore eius cultorem si dederit quod optat, quasi vero eum gratuito colere in animo non habuerit. Respondeo, hoc minime ex diffidentia nasci quod talis conditio interponitur, quasi dubitet Iacob de assiduo Dei praesidio: sed infirmitati suae hoc modo consulere, dum se voto concepto ad celebrandam Dei bonitatem comparat. Superstitiosi non secus agunt cum Deo atque cum homine mortali: suis ergo illecebris eum delinire tentant. Longe diversum fuit consilium Iacob, nempe ut se magis stimularet ad pietatis officia. Saepius audierat ex ore Dei: Semper tibi adero. Huic promissioni votum annectit, ut sit quasi appendix. Videtur quidem prima specie quasi mercenarius servilem in modum agere: sed quia totus pendet a promissionibus sibi datis, et ad illas format suos affectus et verba: nihil aliud quam se in fidei confirmationem exercet, et adminicula colligit quae novit infirmitati suae congruere. Itaque quum panis et vestium meminit, non est quod propterea dicamus illum de terreno solum victu fuisse sollicitum, quin potius instar fortis athletae, contra violentas tentationes luctatur. Rerum omnium se inopem videbat: fames et nuditas mortem illi assidue minabantur, ut de innumeris periculis taceam. Ergo sese armat fiducia, ut omne subsidii genus in Dei gratia sibi repositum esse statuens, per quaevis obstacula et difficultates pergat. Nam extremae inopiae confessio est quum dicit: Si Dominus panem mihi et vestitum suppeditet. Quaeritur tamen, quum avus Abraham servum suum misisset cum splendido comitatu, cum camelis et pretiosa supellectile, cur nunc Isaac filium suum ableget sine ullo comite, ac prope sine viatico. Fieri potest sic fuisse dimissum, ut crudelis Esau animus tam miserabili spectaculo ad mollitiem flecteretur. Quanquam alia, meo iudicio, potior ratio fuit. Nam Abraham veritus ne filius Isaac maneret cum suis cognatis, iusiurandum exegerat a servo ne illum pateretur in Mesopotamiam ire. Nunc quia sanctum Isaac cogit necessitas aliud de filio Iacob decernere, saltem hoc cavet ne quid eum moretur quominus tandem ad se redeat. Nullis ergo opibus eum instruit, vel lautitiis quae mentem eius illaqueent: sed pauperem et vacuum consulto amandat, quo expeditior sit ad reditum. Itaque videmus ut domum patris sui praeferat Iacob regnis omnibus, nec sibi stabilem quietem alibi optet.

21. *Erit Iehova mihi in Deum.* His verbis se obstrinxit Iacob, ne unquam a puro unius Dei cultu desciscat. Nec enim dubium est quin hic complexus sit pietatis summam. Sed videtur promittere quod longe superat eius vires. Neque enim vitae novitas, spiritualis iustitia, integritas cordis, piaque totius vitae moderatio penes ipsum erant. Respondeo, quum vovent sancti quae ab illis requirit Deus, et quorum ex pietatis officio debitores sunt, simul amplecti quod de peccatorum remissione, et auxilio sui spiritus Deus promittit. Ita fit ut propriis viribus nihil arrogent: deinde ut quidquid exactae perfectioni deest, non vitiet eorum cultum quia Deus clementer et paterna indulgentia illis ignoscit.

22. *Et lapis iste quem posui in statuam.* Haec caeremonia appendix fuit divini cultus, neque enim externi ritus veros faciunt Dei cultores, sed tantum pietatis sunt adminicula. Caeterum quia tunc liberum fuit sanctis patribus ubique erigere altaria, libamen fudit Iacob super lapidem: quoniam alio sacrificio tunc carebat. Non quod suo arbitrio Deum coluerit (nam directio spiritus vice legis scriptae fuit), sed quod propitio et volente Deo licebat, erexit eo in loco lapidem, qui testis esset visionis. Porro haec loquutio metonymica est. Quod lapis erit Bethel: sicuti usu communi receptum est ad externa signa transferre quod proprie rebus figuratis convenit. Quam inscite hoc sancto pietatis exercitio abusa fuerit posteritas nuper attigi. Quod de offerendis decimis proxime sequitur, non simplex est caeremonia, sed caritatis officium annexum habet: tria enim ordine enumerat Iacob, spiritualem cultum Dei: deinde externum ritum, quo pietatem suam adiuvet, ac simul profiteatur apud homines: tertio oblationem, qua se ad fratres benigne iuvandos exerceat: neque enim dubium est quin decimae in usum illum cesserint.

CAPUT XXIX.

1. *Et levavit Iahacob pedes suos, et perrexit ad terram filiorum orientalium.* 2. *Et vidit, et ecce puteus erat in agro, ecce quoque ibi tres greges pecudum qui cubabant iuxta illum: quia e puteo ipso potum dabant gregibus, et lapis magnus erat super os putei.* 3. *Et congregabant se illuc omnes greges, et revolvebant lapidem ab ore putei, potumque dabant pecudibus: et restituebant lapidem super os putei in locum suum.* 4. *Dixit ergo ad eos Iahacob: Fratres mei unde estis? Et dixerunt: De Charan sumus.* 5. *Tunc dixit ad eos: Numquid nostis Laban filium Nachor? Et dixerunt: Novimus.* 6. *Et dixit ad eos: Numquid est pax ei? Et dixerunt: Pax: et ecce: Rachel filia eius veniens cum pecudibus.* 7. *Tunc dixit: Ecce, adhuc dies magnus: non est tempus ut congregetur pecus: potum date pecudibus, et ite, pascite.* 8. *Qui dixerunt: Non possumus, donec congregentur omnes greges, et revolvant lapidem ab ore putei, et potum demus pecu-*

dibus. 9. *Adhuc eo loquente cum eis: Rachel venit cum pecudibus quae erant patris sui: quia ipsa pascebat.* 10. *Fuit autem quando vidit Iahacob Rachel filiam Laban fratris matris suae, et pecudes Laban fratris matris suae, accessit Iahacob, et revolvit lapidem ab ore putei, et potum dedit pecudibus Laban fratris matris suae.* 11. *Et osculatus est Iahacob Rachel, qui elevavit vocem suam, et flevit.* 12. *Et nunciavit Iahacob ipsi Rachel quod frater patris sui esset, et quod filius Ribcae esset: cucurrit itaque, et nunciavit patri suo.* 13. *Et fuit, quum audisset Laban sermonem* [1]) *Iahacob filii sororis suae, cucurrit in occursum eius, et amplexatus est eum, osculatusque est eum, et deduxit eum ad domum suam, et narravit ipsi Laban omnia haec.* 14. *Tunc dixit ei Laban: Profecto os meum et caro mea es. Et habitavit cum eo mensem integrum.* 15. *Dixit autem Laban ad Iahacob: Num quoniam frater meus es, servies mihi gratis? indica mihi quae sit merces tua.* 16. *Et Laban* erant *duae filiae: nomen maioris, Leah, et nomen minoris Rachel.* 17. *Oculi autem Leah erant teneri: at Rachel erat pulchra forma, et pulchra aspectu.* 18. *Dilexit itaque Iahacob Rachel: et dixit: Serviam tibi septem annos pro Rachel filia tua minore.* 19. *Tunc dixit Laban: Melius est ut dem eam tibi quam dem eam viro alteri: mane mecum.* 20. *Servivit itaque Iahacob pro Rachel septem annos: et fuerunt in oculis eius sicut dies pauci eo quod diligeret eam.* 21. *Postea dixit Iahacob ad Laban: Da uxorem meam: quia completi sunt dies mei, et ingrediar ad eam.* 22. *Et congregavit Laban omnes viros loci, et fecit convivium.* 23. *Fuit autem vesperi, in vespera accepit Leah filiam suam, et adduxit eam ad illum, et ingressus est ad eam.* 24. *Et dedit Laban ei Zilpah ancillam suam, Leah filiae suae ancillam.* 25. *Et fuit mane, et ecce erat Leah: et dixit ad Laban: Quid hoc fecisti mihi? numquid non pro Rachel servivi tibi? et utquid decepisti me?* 26. *Tunc dixit Laban: Non fit ita in loco nostro, ut detur minor ante primogenitam.* 27. *Comple hebdomadam huius, et dabimus tibi etiam hanc pro servitute quam servies mihi adhuc septem annos alios.* 28. *Fecit ergo Iahacob sic, et complevit hebdomadam illius, et dedit ei Rachel filiam suam in uxorem.* 29. *Et dedit Laban Rachel filiae suae Bilhah ancillam suam in ancillam.* 30. *Et ingressus est etiam ad Rachel: et dilexit etiam Rachel magis quam Leah: servivitque ei adhuc septem annos alios.* 31. *Vidit autem Iehova quod exosa esset Leah, et aperuit vulvam eius, et Rachel erat sterilis.* 32. *Et concepit Leah, et peperit filium, vocavitque nomen eius Reuben: quia dixit: Nempe vidit Iehova afflictionem meam: nunc enim diliget me vir meus.* 33. *Et concepit adhuc, et peperit filium, et dixit: Quia audivit Iehova quod exosa essem, dedit mihi etiam hunc. Et vocavit nomen eius Simeon.* 34. *Et concepit adhuc, et peperit filium, et dixit: Nunc vice hac copulabitur vir meus mihi, quia peperi ei tres filios. Idcirco vocavit nomen eius Levi.* 35. *Et concepit adhuc, et peperit filium: et dixit: Vice hac confitebor Iehova. Idcirco vocavit nomen eius Iehudah: et destitit a pariendo.*

1) Sermonem *praebent edd. inde ab a.* 1563, *addito in margine:* Vel nuncium. *Princeps exhibebat: auditionem.*

1. *Et levavit Iahacob pedes suos.* Refert iam Moses adventum Iacob in Mesopotamiam et quomodo a Laban avunculo suo exceptus fuerit. Tametsi autem videtur supervacua esse narratio, nihil tamen continet non utile cognitu. Praeclarum enim fidei robur commendat in Iacob, quum dicit levasse pedes, ut veniret in terram incognitam. Rursum Dei providentiam vult a nobis expendi, quod inciderit Iacob in pastores Laban, a quibus in hospitium quod quaerebat deductus est. Neque enim hoc fortuito contigit, sed occulta Dei manu in illum locum directus est: et simul divinitus oblati sunt pastores, qui eum docerent ac certiorem redderent de omnibus. Ergo quoties inter perplexos circuitus incerti vagabimur, fidei oculis contemplanda est arcana Dei providentia, quae nos nostraque negotia gubernans, ad insperatos exitus perducit.

4. *Fratres mei unde estis?* In hoc congressu apparet quanta fuerit saeculi illius integritas. Etsi enim fraternum nomen saepe ab improbis et sceleratis per abusum polluitur, non dubium tamen est quin tunc fidelius culta fuerit humana societas. Hinc fit ut Iacob fratres compellet homines ignotos, haud dubie ex recepto usu. Frugalitas autem in eo perspicitur quod Rachel operam suam gregi aliquando impendit: nam quum servis abundet Laban, qui fit ut filiam suam ad vile et sordidum ministerium demittat, nisi quia turpe erat in otio, mollitie, ac delitiis educare liberos? Sicut hodie contra, postquam ambitio, superbia, et mollior cultus mores effeminarunt, vilescit cura rei domesticae, ut magnam partem officii sui pudeat. Ex eadem morum integritate manavit quod Iacob ad consobrinae suae osculum properare ausus est: nam in vita casta et modesta multo maior erat libertas. Hodie impuritas et libidinum intemperies facit ut non modo suspecta sint oscula, sed adspectus quoque metuatur: neque immerito: quando mundus omne genus corruptelis refertus est, tantaque perfidia grassatur ut rari sint virorum et mulierum pudici congressus. Quare antiqua illa simplicitas acerbos gemitus exprimere nobis debet, ut foeda haec corruptio in quam prolapsus est mundus, nobis displiceat, neque nos ac domos nostras inficiat eius contagio. Caeterum in contextu Mosis inversa est series. Neque enim prius osculatus est Rachelem Iacob quam docuisset se esse eius cognatum. Atque hinc etiam

ille fletus: quia partim gaudio, partim memoria domus paternae, humanoque affectu in lacrymas erumpit.

13. *Et narravit ipsi Laban omnia haec.* Quum prius vidisset Laban unum ex servis Abrahae non vulgari opulentia refertum, sinistra de nepote opinio statim illi venire in mentem potuit. Ergo necesse fuit sancto Iacob discessus sui causas exponere, et cur in illo contemptibili habitu dimissus esset. Et credibile est a matre fuisse edoctum, quibus indiciis ac notis fidem suae cognationis faceret. Ideo exclamat Laban: *Vere os meum et caro mea es,* significans satis sibi esse factum: ac signis minime dubiis persuasum se adduci ut Iacob agnoscat nepotem. Haec notitia eum ad humanitatem inclinat. Nam hoc dictat naturae sensus, ut qui sanguine coniuncti sunt alii alios iuvare studeant. Quanquam autem arctius est inter cognatos vinculum, latius tamen patere debet nostra benignitas, ut se ad totum humanum genus diffundat. Quod si inter se ultro citroque coniuncti sunt omnes Adae filii, multo efficacior esse debet spiritualis cognatio, quam Deus inter fideles conciliat, et qua nullum est sanctius mutuae benevolentiae vinculum.

14. *Et habitavit cum eo mensem integrum.* Quanquam non dubitat Laban quin Iacob suus ex sorore sit nepos, eius tamen mores unius mensis decursu explorat. Deinde cum eo de mercede transigit. Hinc autem colligitur sancti viri probitas, quod ignavus non fuit apud avunculum, sed se honestis laboribus exercuit, ne gratis in otio alienum panem ederet: ut fateri cogatur Laban, ei praeter victum, mercedis aliquid deberi. Quum dicit: *Numquid, quoniam frater meus es, servies mihi gratis?* potest duplex esse sensus: Vel quod nimis absurdum sit ac iniurium, fraudare iusta mercede propinquum, cuius maior habenda sit ratio quam extranei cuiuslibet: vel, quod sub colore propinquitatis nolit gratuitas operas exigere. Haec secunda expositio melius quadrat: sicuti etiam fere omnium consensu recepta est. Nam uno contextu legunt: An quia tu frater meus es, ideo servies gratis? Porro notandum est quorsum haec narrantur a Mose. Nam primo summa aequitas nobis proponitur in Laban, sicuti hic sensus fere omnium mentibus ingenitus est, Iustitiam mutuo colendam esse, donec alio ipsos abstrahit caeca cupiditas. Et Deus aequitatis iudicium insculpsit hominum naturae, ut prorsus excusatione careant quicunque immodico privati commodi studio ab ea regula declinant. Sed paulo post, ubi ad rem ventum est, Laban huius aequitatis oblitus, tantum quid sibi utile sit cogitat. Notabile certe exemplum: nam raro in generalibus principiis errant homines, ideo fatentur uno ore ius suum cuique reddendum. Simul autem atque ad propria negotia descendunt, excaecat eos perversus sui amor vel saltem tales nebulas obducit ut in contrariam partem ferantur. Quare discamus fraenum nobis iniicere ne propria utilitas ad opprimendam iustitiam praevaleat. Atque hinc natum est proverbium, neminem in sua causa idoneum esse iudicem: quia singuli plus quam par est sibi addicti, quid rectum sit obliviscuntur. Quare rogandus Deus ut affectus nostros spiritu recti iudicii temperet ac cohibeat. Quod ex compacto agere vult Laban, ad vitandas lites et querelas valet. Notum est vetus illud dictum: Legitime agendum esse cum amicis, ne legitime agere postea cogamur. Unde enim tot strepitus forenses, nisi quod quisque plus aequo erga se liberalis, in alios est restrictior: ideo certis pactionibus opus est ad concordiam fovendam, quae iniquitatem hinc indè praeveniant.

18. *Serviam tibi septem annos.* Momento se prodit iniquitas Laban. Turpis etiam barbaries est, quod filiam suam mercedis loco permutat cum operis Iacob. Nam haec quaedam est venditionis species. Potius debuerat non modo filiae dotem consignare, sed liberalius agere cum futuro genero. Atqui affinitatis praetextu laboris eum mercede fraudat, quod prius iniustum esse confessus est. Clare ergo perspicimus quod prius attigi. Quamvis ex utero matris generalem iustitiae notitiam habeant homines, simul tamen ac eorum utilitas in medium prodit, re ipsa iniustos esse, nisi Dominus eos spiritu suo reformet. Neque enim hic rarum aliquid vel insolitum refert Moses, sed quod fere semper accidit. Etsi enim filiae ad quaestum non prostant, plerosque tamen sic transversos agit lucri cupiditas, ut prostituant honorem suum, animasque vendant. Caeterum quod in amorem Rachel magis propensus fuit Iacob, sive quia propter lippitudinem minus formosa erat Lea, sive quod sola oculorum gratia placebat, quum Rachel formae elegantia omni ex parte excelleret, non est penitus vitio tribuendum. Videmus enim ut naturaliter arcanus quidam affectus amores conciliet. Tantum cavenda est intemperies, et quidem eo diligentius, quod difficile est eiusmodi affectus fraenare, ne ad suffocandam rationem lasciviant. Ergo qui formae elegantia ducetur in appetenda uxore, non simpliciter peccabit, modo semper emineat ratio quae in ordinem et obsequium amoris lasciviam cogat. In eo tamen forte peccavit Iacob, quod nimium sibi indulgens, cum primogenitae iniuria Rachelem natu minorem sibi dari petiit: imo etiam quod oculos suos sequutus minoris quam decebat fecit virtutes Leae: haec enim nimia vitiosa est intemperies, quum sibi quis uxorem ex formae tantum intuitu eligit, quum ingenii praestantia ordine praeire debeat. Vehementia autem et fervor amoris in eo se profert, quod nullum sentit laboris taedium per septem annos: sed castitas simul coniuncta fuit, quod tam

longum tempus patienter et quieto animo inter assiduos labores transegit. Ac iterum refulget saeculi illius integritas et continentia, quod quum sub eodem habitarent tecto, et familiaris usus intercederet, pudice tamen se gesserit Iacob, et ab omni flagitio abstinuerit. Ideo post exactum tempus dicit: *Da mihi uxorem ut ingrediar ad eam:* quo significat intactam adhuc esse virginem.

22. *Et congregavit Laban.* Non intelligit Moses instructam fuisse coenam toti populo, sed plurimos vocatos fuisse convivas, ut in splendidis nuptiis fieri solet. Nec dubium est quin maiore studio incubuerit ad convivium illud ornandum, ut pudore obstrictum teneret Iacob: ne coniugium in quo deceptus erat, pro nihilo tamen ducere auderet. Hinc autem colligimus, quanta fuerit tunc coniugalis tori religio. Haec enim occasio fallendi Iacob fuit, quod ut sponsarum pudori consulerent, velatas ducebant in cubiculum: nunc reiecta veteri disciplina homines facti sunt quasi semibestiae.

25. *Et dixit ad Laban.* Iure expostulat Iacob de fraude sibi facta. Et responsio Laban, tametsi habet aliquid coloris, fraudem tamen minime excusat. Non erat moris elocare filias natu minores maioribus praeteritis: et iniuriam fecisset primogenitae consuetum ordinem turbando, sed non ideo debuit dolose spondere Rachelem, et in locum eius Leam supponere. Potius debuit in tempore monere ipsum Iacob ut animum adiiceret ad Leam, vel ab utroque coniugio desisteret. Sed hinc discamus improbos et fallaces, ubi semel deflexerint, nullum facere peccandi finem: interea fucum semper aliquem obtendere, ut culpam a se reiiciant. Iniuste prius egerat cum nepote, septem annorum operas pro filia exigendo: iniuste sine dote filiam mercedis loco prostituerat: hoc vero longe indignius, sponsam perfide nepoti furari, pervertere sacras coniugii leges, nihil integrum vel salvum relinquere. Videmus tamen ut fumum spargens honestam defensionem se habere putet, quia mos regionis non erat minores praeferre maioribus.

27. *Comple hebdomadam huius.* Iam occalluit Laban ad maleficia: alteros enim septem annos nepoti extorquet ut illi nubat altera filia. Si decem alias habuisset, paratus fuisset omnes exponere: imo filiam ultro quasi venalem obtrudit, susque deque faciens illicite nundinationis dedecus, modo inde lucrum reportet. In eo autem graviter peccat, quod non tantum polygamia implicat nepotem suum, sed incestis coniugiis ipsum et filias polluit. Si qua uxor a marito non diligitur, eam repudiari praestat quam altera inducta teneri velut captivam, et moerore confici. Itaque Dominus per Malachiam, divortium polygamia magis tolerabile esse pronunciat (Malac. 2, 14). Laban avaritia caecus, filias inter se committit, ut hostiliter tota vita dissideant. Pervertit etiam omnia naturae iura, dum germanas sororis in lectum unum coniicit, ut altera sit alterius pellex. Quum haec flagitia Israelitis proponat Moses in generis sui primordiis, non est quod eos inflet sua nobilitas, ut nimium glorientur se ex patribus sanctis esse genitos. Quantumvis enim excellat Iacob, non tamen illi nascitur soboles nisi ex impura colluvie, dum praeter naturam miscentur uno in lecto duae sorores, quasi belluino more, et duae postea concubinae velut in cumulum accedunt. Vidimus quidem supra hanc licentiam nimis fuisse vulgarem inter orientales: sed non fuit in hominum arbitrio, legem coniugii divinitus ab initio sancitam, prava consuetudine evertere. Itaque modis omnibus inexcusabilis est Laban. Etsi autem culpam Iacob aliquatenus excusat necessitas, non tamen eum prorsus absolvit. Poterat enim Leam dimittere, quod uxor non esset legitima. Coniugium enim facit, mutua maris et feminae voluntas et consensus: cui nihil magis contrarium est quam error. Iacob autem sic eam uxorem, a qua solutus erat ac liber, invitus retinet, ut malum duplicet polygamia, triplicet vero incestuosis nuptiis. Ita videmus efferbuisse immodicum amorem Rachelis, qui semel in eius animo accensus fuerat, ut neque moderatio neque consilium vigeret. Quod ad verba spectat diversos sensus afferunt interpretes. Quidam pronomen demonstrativum ad hebdomadem referunt: alii vero ad Leam: quasi dictum esset, non ducturum esse Rachelem donec habitasset cum sorore eius hebdomade una. Ego vero potius de Rachele interpretor, ut coniugium eius altero septennio redimat: non quod Laban in finem usque illius temporis distulerit nuptias, sed quia in novam servitutem se addicere coactus est Iacob.

30. *Et dilexit etiam Rachel magis quam Lea.* Non dubium est quin Mosis consilium fuerit traducere peccata Iacob: ut nobis timere discamus, omnesque nostras actiones ad unicam verbi Dei normam exigere. Nam si ita prolapsus est sanctus patriarcha, quis nostrum a simili ruina securus erit, nisi Dei praesidio servetur? Et simul apparet quam periculosa sit patrum imitatio, posthabita lege Domini. Et tamen in ea sibi tantopere placent stulti papistae, ut pro lege servandum non dubitent quidquid a patribus factum legunt. Adde quod sibi patres asciscunt talibus filiis dignos: ut delirus quilibet monachus pluris sit apud eos quam omnes patriarchae. Quod spernitur Lea a marito, non sine eius culpa accidit, meritoque eam Dominus castigat, quod ipsa quoque paternae fraudis conscia, sorori maritum indigne abduxerat: sed eius culpa non excusat libidinem Iacob.

31. *Et vidit Dominus.* Hoc loco ostendit Moses praeposterum amorem Iacob fuisse correctum a Domino, ut solet fidelium affectus, quum nimis

ebulliunt, ferulis domare. Diligitur Rachel non sine sororis iniuria, cui non habetur debitus honor. Dominus ergo se vindicem interponit, et apto remedio animum Iacob flectit in eam partem a qua nimis aversus erat. Docet autem hic locus, sobolem peculiare esse donum Dei, quum illi diserte tribuitur haec potestas, quod alteram reddat foecundam, alterius utero maledicat. Notandum praeterea quod sobolis procreatio maritos uxoribus magis conciliet. Unde et communes liberos veteres dixerunt pignora: quia ad augendum mutuum amorem et fovendum non parum valeant. Quod Moses exosam fuisse Leam tradit, sensus est, non fuisse dilectam ut par erat. Neque enim infensus illi erat Iacob, vel eam odio prosequebatur: sed hoc verbo amplificat Moses vitium illud, quia non praestabat mariti officium: nec satis amice et honorifice priorem uxorem tractabat. Hoc diligenter notare operae pretium est, quia multi se defunctos putant, modo ne erumpant in odium capitale. Videmus autem ut spiritus sanctus odio haberi pronunciet qui non satis amantur. Iam scitur, in hunc finem creatos esse homines, ut inter se diligant. Quare nemo ab odii crimine innocens erit coram Deo, nisi qui proximos suos amore complectitur. Non modo obscura simultas in odium reputabitur, sed neglectus fratrum, et frigus caritatis, quod passim regnat in mundo. Caeterum ut singuli propius inter se coniuncti sunt: ita danda illis opera est ut sanctiore amoris nexu inter se cohaereant. Adde quod inter coniuges, etiamsi aperte non dissideant, si tamen minus amanter se colunt, fastidium non procul abest ab odio.

32. *Vocavit nomen eius Reuben.* Refert Moses Leam non fuisse Deo ingratam. Nec sane dubito quin tunc melius expensa vulgo fuerint Dei beneficia quam hodie. Profanus enim stupor mentes fere omnium occupat, ut pecudum instar, quaecunque bonitatis suae documenta profert Deus, ingurgitent. Porro Lea non modo suae foecunditatis Deum facit autorem, sed causam simul assignat, quod afflictio sua respecta fuerit a Domino, et filius fuerit datus, qui mariti affectum ad ipsam convertat. Unde probabile est, quum se videret contemni, ad preces confugisse, ut levamen aliquod e coelo haberet. Nam gratiarum actio documentum est quod se homines ante in precibus exercuerint: sicuti qui nihil a Deo sperarunt sua socordia obruunt quidquid bonorum in eos contulerit. Insculpit ergo Lea in persona filii μνημόσυνον quo se ad Dei laudes incitet. Docet etiam hic locus respici a Domino qui iniuste ab hominibus spernuntur. Unde apprime utilis consolatio redit ad fideles, quos ut plurimum contemptibiles esse in mundo experientia ostendit: ergo quoties duriter ac contumeliose tractantur, ad hoc asylum confugiant, hac de causa magis propitium esse Deum. Idem sequuta est in secundo filio Lea. Nam ab auditu nomen illi imponit, ut sibi in memoriam revocet exauditos a Domino fuisse suos gemitus. Unde coniicimus (quod paulo ante dixi) quo tempore urgebat afflictio, deposuisse suos dolores in sinum Dei. Tertium filium a coniunctione nominat, ac si diceret, iam novam copulam intercedere, ut magis ametur a marito. In quarto suam rursus erga Deum pietatem declarat: nam eum a laude ideo nuncupat quod singulari Dei beneficio datus sit. Iam prius quidem gratias egerat Domino: sed quia uberior laudis materia suppetit, fatetur non semel neque uno modo, sed saepius se Dei gratia adiutam esse.

CAPUT XXX.

1. *Porro vidit Rachel quod non pareret ipsi Iahacob: et invidit Rachel sorori suae, et dixit ad Iahacob: Da mihi filios: sin minus, mortua sum.* 2. *Et iratus est furor Iahacob in Rachel, et dixit: Numquid pro Deo sum, qui prohibuit a te fructum ventris?* 3. *Et dixit: Ecce ancilla mea Bilhah, ingredere ad eam, et pariet super genua mea et erit etiam mihi filius ex ea.* 4. *Dedit ergo ei Bilhah ancillam suam in uxorem, et ingressus est ad eam Iahacob.* 5. *Et concepit Bilhah, et peperit ipsi Iahacob filium.* 6. *Et dixit Rachel: Iudicavit me Deus, et etiam audivit vocem meam, et dedit mihi filium, idcirco vocavit nomen eius Dan.* 7. *Et concepit adhuc, et peperit Bilhah ancilla Rachel filium secundum ipsi Iahacob.* 8. *Tunc dixit Rachel: Luctationibus divinis luctata sum cum sorore mea: etiam praevalui. Et vocavit nomen eius Naphthali.* 9. *Vidit autem Leah quod cessasset parere, et accepit Zilpah ancillam suam, et dedit eam Iahacob in uxorem.* 10. *Et peperit Zilpah ancilla Lea ipsi Iahacob filium.* 11. *Et dixit Leah: Venit turba, et vocavit nomen eius Gad.* 12. *Et peperit Zilpah ancilla Leah filium secundum ipsi Iahacob.* 13. *Et dixit Leah: Ut beata dicar, quia beatam me dicent filiae. Et vocavit nomen illius Aser.* 14. *Ivit autem Reuben in diebus messis triticeae, et reperit mandragoras in agro, et attulit eas Leah matri suae. Et dixit Rachel ad Leah: Da quaeso mihi de mandragoris filii tui.* 15. *Et dixit ei: Numquid parum est quod abstuleris virum meum, ut auferas etiam mandragoras filii mei? Et dixit Rachel: Idcirco dormiat tecum hac nocte pro mandragoris filii tui.* 16. *Venit autem Iahacob ex agro vesperi, et egressa est Leah in occursum eius, et dixit: Ad me ingredieris: quia mercando mercata sum te mandragoris filii mei. Et dormivit cum ea nocte illa.* 17. *Exaudivit Deus Leah, et concepit, et peperit ipsi Iahacob filium quintum.* 18. *Tunc dixit Leah: Dedit Deus mercedem*

meam: quia dedi ancillam meam viro meo. Et vocavit nomen eius Issachar. 19. *Et concepit adhuc Leah, et peperit filium sextum ipsi Iahacob.* 20. *Dixit ergo Leah: Dotavit me Deus dote bona: vice hac habitabit mecum vir meus: quia peperi ei sex filios: Et vocavit nomen eius Zebulon.* 21. *Et postea peperit filiam: et vocavit nomen eius Dinah.* 22. *Porro recordatus est Deus Rachel, et exaudivit eam Deus, et aperuit vulvam illius.* 23. *Et concepit, et peperit filium, et dixit: Amovit Deus probrum meum.* 24. *Et vocavit nomen eius Ioseph, dicendo: Addat Iehova mihi filium alium.* 25. *Fuit autem quum peperisset Rachel Ioseph, dixit Iahacob ad Laban: Dimitte me, et ibo ad locum meum; et ad terram meam.* 26. *Da uxores meas, et liberos meos, propter quas servivi tibi, et ibo, tu enim nosti servitium meum quo servivi tibi.* 27. *Et dixit ad eum Laban: Si, quaeso, inveni gratiam in oculis tuis, (expertus sum quod benedixit mihi Iehova propter te).* 28. *Dixit ergo: Indica mercedem tuam mihi, et dabo.* 29. *Et dixit ad eum: Tu nosti qualiter servierim tibi, et quale fuit pecus tuum mecum:* 30. *Quia pusillum quod fuit tibi ante me, crevit in multitudinem, et benedixit Dominus tibi ad* ingressum *pedis mei: et nunc quando faciam etiam ego domui meae?* 31. *Et dixit: Quid dabo tibi? Respondit Iahacob: Non dabis mihi quidquam, si feceris mihi hoc, revertar, pascam, pecudes tuas custodiam.* 32. *Transibo per omnes pecudes tuas hodie, removendo inde omne pecus parvum punctis parvis respersum, et respersum maculis latis: et omnem agnum rufum in ovibus, et respersum maculis latis, et respersum punctis parvis in capris: et erit merces mea.* 33. *Et testificabitur mihi iustitia mea die crastino quum venerit ad mercedem meam coram te: quidquid non erit punctis parvis respersum, et maculis latis respersum in capris, et rufum in ovibus, furto ablatum erit a me.* 34. *Tunc dixit Laban: Ecce utinam sit secundum verbum tuum.* 35. *Removit itaque in die illa hircos minores variegatos, et maculis latis respersos, et omnes capras punctis parvis respersas, et maculis latis respersas, omne in quo erat candor, et omne rufum in ovibus, et dedit in manus filiorum suorum.* 36. *Et posuit viam trium dierum inter se et inter Iahacob: et Iahacob pascebat pecudes Laban residuas.* 37. *Tulit autem sibi Iahacob virgam populeam viridem, et amygdalinam, et castaneam, et decorticavit in eis cortices albos, denudationem candoris qui erat in virgis.* 38. *Et statuit virgas quas decorticavit, in fluentis, in canalibus aquarum (ad quos veniebant pecudes ad bibendum) e regione pecudum, ut coirent dum venirent ad bibendum.* 39. *Et coibant pecudes prope virgas, et pariebant pecudes* foetus *lineis distinctos, et punctis parvis respersos, et maculis latis respersos.* 40. *Et oves separavit Iahacob, et posuit facies pecudum ad* foetus *lineis distinctos: et omne rufum in pecudibus* erat *Laban: et posuit sibi greges seorsum, et non posuit eos iuxta pecudes Laban.* 41. *Fuit autem, in omni coitu pecudum primitivarum, ponebat Iahacob virgas in oculis pecudum in canalibus, ut coirent ad virgas.* 42. *Ad serotinos vero coitus pecudum non ponebat: et erant serotina ipsius Laban: primitiva autem ipsius Iahacob.* 43. *Crevit vir ergo supra modum: fueruntque ei pecudes multae et ancillae et servi et cameli et asini.*

1. *Et vidit Rachel.* Hic incipit narrare Moses domesticis iurgiis distractum fuisse Iacob. Quanquam autem Dominus de eo poenam sumebat, quod uxores duas, et praecipue sorores ducendo, non leviter peccasset, fuit tamen paterna castigatio: et Deus ipse, ut filiis suis clementer ignoscere solet, manum quodammodo sustinuit. Unde etiam factum est ut non statim resipuerit, sed nova delicta addiderit prioribus. Primo autem de Rachel dicendum est: Quia sororis contemptu et dolore exsultat: Dominus hanc pravam laetitiam compescit, benedictionem suam in Leam inclinans, ut aequalis sit utriusque conditio. Audit claram sororis confessionem: et quatuor filiorum nominibus monetur, Deum illius misertum esse, ut gratia sua sublevaret, quae indigne ab hominibus despecta erat. Invidia tamen uritur, nec ferre potest quidquam in ea esse uxoriae dignitatis. Videmus quid faciat ambitio. Dum enim excellere appetit Rachel, ne sorori quidem parcit: ac parum abest quin iracundiam suam evomat in Deum, quia foecunditatis dono eam ornavit. Aemulatio enim non ex iniuriis nata est: sed quia sociam ferre ac parem non sustinet, quae tamen iure inferior erat: quid faceret provocata, quae sorori sua sorte contentae invidet? Porro Moses hunc morbum in Rachele ostendens, omnibus infixum esse admonet, ut quisque nostrum evulsis eius radicibus, ad se purgandum invigilet. Ut autem medeamur invidiae, superbiam facessere, ac nostri amorem oportet: sicuti Paulus hoc unum contentionibus remedium praescribit, ne quid per inanem gloriam fiat (Philip. 2, 3).

2. *Et iratus est furor Iahacob.* Impedit amoris mollities ne uxorem offendat Iacob: rei tamen indignitas tandem eum cogit, quum videt eam petulanter insurgere, non modo in sororem, quae pie sancteque cum gratiarum actione Dei donis fruebatur: sed in Deum ipsum, cuius merces est fructus ventris, ut habetur Psal. 127, 3. Ergo irascitur Iacob quod uxor nihil tribuat Dei providentiae, ac liberos fortuito nasci fingens, illi generis humani curam ac gubernationem eripiat. Forte iam tristis erat Iacob ob uxoris sterilitatem. Nunc ergo veretur ne ipsius stultitia Deum magis exasperet, ut durioribus flagellis utatur. Haec sancta fuit indignatio, quum Deo legitimum honorem asserat Iacob, et uxorem castigans, admonet neque temere, neque

frustra accidisse quod hactenus fuerit sterilis. Nam quum affirmat uterum eius clausum fuisse a Domino, eam oblique perstringit ut se potius humiliet.

3. *Ecce ancilla mea Bilha.* Hic vanitas muliebris ingenii perspicitur. Neque enim inducitur Rachel ut ad Dominum confugiat, sed illicitis artibus prorumpit ad victoriam. Itaque ad tertium coniugium rapitur Iacob. Unde colligimus nullum esse peccatis finem, ubi semel neglecta est Dei institutio. Atque hoc est quod dixi, non statim Dei ferulis reductum ad sanam mentem. Facit quidem hoc uxoris impulsu: sed an uxor illi pro Deo est, a quo solo coniugii lex petenda est? Atqui ut morigerum se uxori praebeat, vel eius importunitati obtemperet, recedere non dubitat a Dei mandato. Parere super genua, nihil aliud est quam foetum alteri educandum tradere. Ancilla erat Bilha. Sibi igitur non peperit, sed dominae, quae foetum sibi vendicans, inde matris honorem adepta est. Ideo exegetice additur, *filiabor*, vel aedificabor, *ex ea:* nam verbum quo hic utitur Moses, a filio deducitur: quia liberi sunt quasi domus fultura. Impie vero Rachel, quae perverso medio non secus ac invito Deo materfamilias fieri appetit.

5. *Et concepit Bilha.* Mirum est quod Deus adulterinum coniugium prolis honore dignatus fuerit: sed ita interdum beneficiis certat cum hominum malitia, et indignos sua gratia prosequitur. Nec vero semper aequaliter punit suorum delicta, nec torporem eadem celeritate excutit, sed maturum correctionis tempus exspectat. Itaque inter legitimos filios censeri voluit qui ex hoc vitioso coniugio progeniti erant: sicuti paulo ante Moses uxorem vocavit Bilha, quae tamen pellex dici merebatur. Atque hic cessat vulgaris regula: Quod ab initio non valuit, nunquam tractu temporis convalescere. Quamvis enim irrita esset pactio, in quam maritus et uxor perperam contra Dei mandatum, sanctumque naturae ordinem descenderant, fit tamen singulari privilegio ut coniugii honorem obtineat quae per se adulterina erat coniunctio. Tandem vero incipit Rachel Deo adscribere quod suum est: sed haec eius confessio ambitione implicita, nihil sincerum vel rectum spirat. Magnifice praedicat susceptam fuisse causam suam a Domino. Quasi vero laesa esset a sorore, ut Dei favore erigi debuerit: quasi etiam non se privare tentaverit eius auxilio. Videmus ergo ut sub laudis specie potius iniuriam Deo faciat, eum suae cupiditati subiiciens. Adde quod hypocritas imitatur, qui in rebus adversis contra Deum clausis oculis ruentes, ubi prosperior afflavit fortuna, ventosa iactantia insolescunt, ac si omnibus eorum factis et dictis faveret Deus. Non tam ergo Dei bonitatem celebrat Rachel quam sibi ipsa plaudit. Quare eius exemplo edocti fideles abstineant a sacro Dei nomine per hypocrisin polluendo.

8. *Luctationibus divinis.* Alii vertunt, coniunctionibus Dei coniuncta sum: ut glorietur se recuperasse quod perdiderat: vel certe, gradu honoris se aequatam fuisse sorori. Alii, Duplicata sum duplicationibus Dei. Utrique vero deducunt nomen et verbum a radice פתל, quod est filum retortum. Et prior quidem sensus huc redit, quum parem sortem adepta sit Rachel, non esse iam cur soror quidquam sibi proprium arroget. Alter vero maiorem iactantiam exprimit, dum se victricem et quasi duplo superiorem facit. Simplicior tamen sensus ab aliis (meo indicio) affertur, quod luctata sit divinis aut praeclaris luctationibus. Nam Hebraei omnem excellentiam Dei nomine significant: quia ut maxime unaquaeque res excellit, ita Dei gloria in ea refulget. Atqui perversa est gloriatio qua sorori insultat: quum potius veniam suppliciter precari debuerit. In Rachele autem nobis depingitur humani ingenii superbia: quia ut plurimum ita se efferunt quos Deus suis beneficiis ornavit, ut in proximos suos contumeliose ferociant. Adde quod stulte se praefert in foecunditate sorori, qua adhuc est inferior. Sed hunc quoque morem habent qui fastuose inflati sunt, ut prae suis opibus, licet exiguis, quae aliis Dominus contulit dona, maligne extenuent. Forte etiam numerosam sobolem, ac si Deum haberet sibi obnoxium, speravit: non qualiter solent pii ex acceptis beneficiis spem concipere: sed secura carnis praesumptione sibi ex re ipsa nihil non promisit. Nullum igitur hactenus piae modestiae signum dedit. Unde hoc, nisi quia temporalis sterilitas nondum eam probe domuerat? Quo magis cavendum est, si quando nobis poenas relaxat Deus, ne eius benignitate inflati evanescamus.

9. *Et vidit Leah quod cessasset parere.* Redit Moses ad Leam quae filiis quatuor non contenta, rationem excogitat qua semper retineat superiorem gradum: itaque ancillam quoque suam vicissim supponit. Et digna quidem erat Rachel tali perversi consilii mercede: nam sorori palmam eripere cupiens, non reputat, idem quod in eam machinatur sibi paulo post instare. Gravius tamen peccat Leah, quum malis et improbis artibus certat. Intra breve tempus experta fuerat miram Dei benedictionem: nunc quia paulisper parere desiit, quasi nunquam experta esset Dei gratiam, in posterum desperat. Quod si eam sollicitat desiderii fervor, cur non ad fontem benedictionis recurrit? Quod igitur obtrudit ancillam, non impatientiae modo, sed etiam diffidentiae signum est: quia simul cum memoria divinae misericordiae exstincta est in corde eius fides. Et scimus, quicunque in Dominum recumbunt, eos tranquillo sedatoque esse animo, ut patienter quod daturus est exspectent. Iusta autem infidelitatis poena est, quum quis nimia festinatione impingit. Quo magis cavendi sunt nobis carnis

impetus, si cupimus rectam tenere viam. Quantum ad nomen Gad, varie exponitur hic locus ab interpretibus. In hoc quidem conveniunt, idem valere בגד ac si dixisset Lea: Venit felicitas: sed alii גד putant faustum esse Iovis sidus: alii Mercurium fingunt: alii secundam fortunam. Adducunt Isaiae sexagesimum quintum cap. v. 11 ubi habetur: Offerunt Gad libamen. Sed contextus prophetae potius de coelesti militia, vel falsorum deorum turba hoc debere intelligi ostendit: quia mox sequitur quod stellis immolent, mensasque impleant multitudine deorum: poena demum subiicitur, quod sicuti ingentem numerum deorum fabricarunt, ita numerabit eos Dominus. Quod ad praesentem locum spectat, nihil minus probabile est quam Leam magica superstitione extollere Iovis sidus in Dei locum, quae saltem principium illud retinebat, ab uno Deo fluere propagationem humani generis. Miror etiam interpretes de prospera fortuna hoc accipere, quum Moses infra, cap. 49, 19 in contrarium sensum nos ducat. Neque enim quadraret allusio quam ponit: *Exercitu eum invadet*, nisi consilium Leae fuisset de filiorum turma sibi gratulari. Nam quum sesquialtera parte superior esset, praedicat se habere in magna copia liberos. Quod se felicem praedicat in sexto filio, hinc rursus apparet quanti habita tunc fuerit foecunditas. Et certe hic rarus est honor, quum mortales insignit Deus sacro parentum titulo, et per eos humanum genus ad imaginem suam conditum propagat.

14. *Et surrexit Reuben.* Videtur in speciem levis et puerilis esse narratio, quod puer fructus nescio quos ex agris domum reportet, eos dono matri suae afferat: inde mater a sorore redimat noctis unius concubitum. Continet tamen utilem doctrinam. Scimus quam stulte superbiant Iudaei in extollenda gentis suae origine: vix enim dignantur agnoscere se ex Adam et Noe cum reliquis fuisse progenitos. Et certe excellunt patrum dignitate, ut Paulus testatur (Rom. 9, 5): sed hoc non referunt Deo acceptum. Quare data opera voluit spiritus arrogantiam illam retundere, quum eorum genus descripsit a suo exordio tam humile et abiectum. Neque enim hic nobile theatrum erigit, in quo se ostentent, sed eos humilians, gratiam Dei attollit, quod ecclesiam suam eduxerit ex nihilo. Quantum ad speciem fructus pertinet, nihil habeo quod pro certo afferam. Odoriferum quidem fuisse, ex Cantic. cap. 7, 13 colligitur: quia tamen mandragoras omnes vertunt, ea de re non litigo.

15. *Numquid parum est quod abstuleris virum.* Plus cogitandum lectoribus relinquit Moses quam verbis exprimat, nempe assiduis contentionibus et iurgiis refertam fuisse domum illam. Stomachose enim loquitur Lea, quod pridem exacerbatus erat animus, ut sororem blande et comiter affari non posset. Forte non adeo rixosae erant natura: sed Deus confligere eas inter se passus est, ut polygamiae poena ad posteros exstaret. Nec dubium est quin simultas ista domestica, imo hostile dissidium, sancto viro magnum dolorem et cruciatum attulerit: sed ideo se distrahi videt in diversas partes, quia coniugalis vinculi unitatem praeter ius et fas abruperit.

17. *Exaudivit Deus Leam.* Diserte posuit hoc Moses, ut sciamus quam indulgenter egerit Dominus cum illa domo. Quis enim putaret, dum odiose sorori suae negat Lea fructus a puero collectos, et hoc pretio noctem mariti mercatur, ullum esse precibus locum? Admonet igitur Moses istis delictis veniam fuisse datam, ut Dominus opus suum in tanta infirmitate complere non desierit. Inscite vero Lea quod filium sibi datum peccati mercedem esse iactat. Nam fidem violaverat sancti coniugii, quum novam pellicem opponeret sorori suae. Tantum vero abest a confessione culpae, ut meritum suum praedicet. Fateor aliquid fuisse coloris: significat enim non tam libidine se ad zelotypiam accendi, quam pudico amore, quia familiam augere, et honestae matrisfamilias officium praestare cupiat. Sed quamvis speciosus sit praetextus hic apud homines: Deo tamen placere non potest sancti coniugii profanatio. Errat igitur, non causam pro causa sumendo. Idque eo magis notandum est, quod vitium hoc in mundo nimis grassatur, ut gratuita Dei dona sibi in mercedem homines deputent: imo etiam iactent sua merita, ubi Dei verbo damnantur. In sexto filio purius ac rectius aestimat Dei bonitatem, quum Deo gratias agit, quod eius beneficio maritus posthac futurus sibi sit coniunctior. Etsi enim prius cum ea habitabat: Racheli tamen plus satis addictus, magna ex parte alienus erat ab altera. Liberos autem qui in legitimo coniugio nascuntur, sociandis parentum animis vincula esse, prius dictum est.

21. *Et postea peperit filiam.* Nescitur an alias quoque filias habuerit Iacob: neque enim scripturae insolens est quum genealogias recenset, feminas omittere, quae proprium nomen non sustinent, sed latent sub virorum umbra. Interea si quid memoratu dignum quibusdam feminis acciderit, specialis earum fit mentio, quod in Dina propter raptum (de quo postea dicetur) locum habet: sed quoniam postea indignum iudicant filii Iacob, ut soror in alienam gentem abnubat, de aliis autem filiabus Moses nihil meminit, vel quod elocatae sint in terra Chanaan, vel in Aegyptum ductae: probabile est solam hanc ei fuisse natam.

22. *Et recordatus est Deus Rachelis.* Quum nihil prius vel posterius sit coram Deo, nulla in eum oblivio cadit, ut successu temporis reminisci opus habeat: sed scriptura Dei praesentiam et me-

moriam ab effectu nobis describit: quia talem eum concipimus, qualis re ipsa apparet. Porro an omnium postrema conceperit Rachel, certo colligi non potest ex verbis Mosis. Qui in hoc loco ὕστερον πρότερον esse affirmant, moventur hac ratione, quod si natus esset Ioseph post reliquos fratres, non congrueret aetas, quam Moses notabit capite 41, 46. Sed in eo falluntur quod nuptias Rachelis ab altero septennio numerant. Atque ex contextu certo evincitur, quamvis operas suas pactus esset Iacob pro Rachele, fuisse tamen ea mox potitum, quia ab initio erupit aemulatio inter duas sorores. Certe Moses hoc loco significat seram Dei benedictionem fuisse, quum de liberis iam desperasset Rachel, diuque probro habita fuisset eius sterilitas. Porro fausti ominis causa imponit nomen filio, sibi ex uno spem duorum faciens.

25. *Dimitte me, et ibo.* Quum proposita laborum mercede retentus fuerit Iacob, videri posset hoc astute captasse, dum missionem petit a socero. Ego tamen non dubito quin iam tunc in animo habuerit reverti, et suum consilium ingenue professus sit. Primo, quia multis modis expertus erat quam iniquus, quamque perfidus et crudelis esset Laban, nihil mirum si ab eo discedere optaverit simulac data est facultas. Deinde, quum longo temporis spatio interposito, speraret placatum esse fratris animum, fieri non potuit quin redire ad parentes magnopere cuperet: praesertim tot molestiarum pertaesus, ut vix deterior alibi timenda esset conditio. Sed Dei promissio ad reditus desiderium acerrimus fuit stimulus. Neque enim benedictionem abiecerat, quae illi propria vita fuerat carior. Huc etiam pertinet quod dicit, Vadam ad locum meum, et terram meam: non enim ideo tantum sic nominat terram Chanaan, quod illic natus esset, sed quia divinitus sibi datam esse noverat. Nam si natalis soli respectu dixisset se reditum appetere, ludibrio excipi poterat, quod pater eius erraticam et instabilem vitam egisset, in varia subinde hospitia migrans. Sic igitur statuo, quamvis alibi commode habitasset, viguisse tamen semper in eius animo Dei oraculum, quo terra Chanaan illi destinata erat. Quod autem iniecta est illi ad tempus remora, consilio discessus non repugnat: nam hoc partim illi extorsit necessitas, quia se extricare non poterat e soceri laqueis: partim etiam voluntarie cessit, ut sibi et familiae aliquid acquireret, ne inops ac nudus rediret in patriam. Hic vero detegitur immanis ipsius Laban improbitas. Postquam nepotem suum, et generum duris et assiduis quatuordecim annorum laboribus fere confecit, nihil tamen mercedis in futurum offert. Evanuit iam illa aequitas, quam initio prae se tulerat. Nam quo maior fuerat sancti viri tolerantia, eo plus usurpat in ipsum licentiae. Sic piorum facilitate abutitur mundus: et quo se placidius gerunt eo ferocius insultat. Caeterum quamvis ovium instar, luporum violentiae et iniuriis in hoc mundo sumus expositi, metuendum tamen non est ne lacerent nos, vel deglutiant, quando nos coelestis pastor suo praesidio tuetur.

27. *Si quaeso inveni gratiam.* Hinc perspicimus quam non onerosus fuerit hospes Iacob, quem istis blanditiis demulcet Laban, ut moram longiorem ab ipso impetret. Nam, ut sordidus et tenax erat, nisi certum ex eius praesentia lucrum sensisset, non fuisset passus momento temporis domi suae haerere. Quod ergo non modo ipsum non extrudit, sed anxie retinere studet, hinc colligimus sanctum virum incredibiles labores sumpsisse, qui non modo populosae familiae alimentis sufficerent, sed uberem etiam quaestum afferrent socero. Quare non immerito postea queretur se diei aestum et noctis frigus pertulisse. Quanquam minime dubium est quin pluris quibusvis laboribus fuerit Dei benedictio, ut perspiceret Laban Iacob esse veluti quoddam copiae cornu: quod etiam ipse fatetur: neque enim eius modo fidem et diligentiam commendat, sed nominatim praedicat quod in eius gratiam benedictus fuerit a Domino. Apparet igitur sic crevisse opes Laban ab adventu Iacob, ut e coelo stillaret quasi visibilis quaestus. Porro quia verbum נחש apud Hebraeos idem valet atque auguriis vel divinatione cognoscere, divinant quidam interpretes magicis artibus edoctum fuisse Laban, sibi utilem ac lucrosam fuisse praesentiam Iacob. Alii tamen exponunt simplicius, quod experimento probaverit. Mihi videtur esse translatio: ac si dixisset, non secus sibi perspectam esse Dei benedictionem, ac si vaticinio testata foret, vel augurio comperta.

29. *Tu nosti qualiter servierim tibi.* Haec responsio Iacob non eo tendit, ut mercedis suae pretium augeat: sed expostulans cum Laban, inique et inhumaniter eum facere docet, quod adhuc de tempore prorogando satagit. Neque enim dubium est quin omnibus animi sui votis raperetur in terram Chanaan. Itaque reditus quibuslibet divitiis fuisset illi potior. Interim tamen oblique socerum suum tam doli quam inhumanitatis insimulat, ut aliquid ab eo extorqueat, si diutius manendum sit. Neque enim sperare poterat ut se ultro ad aequitatem demitteret perfidus ille veterator, nec vero simpliciter diligentiam suam laudat Iacob, sed negotium sibi fuisse ostendit cum homine iniusto et crudeli. Hoc interea notandum est, quanquam strenue laboraverat, ipsum tamen nihil adscribere labori suo, sed Dei benedictioni hoc ferre acceptum, quod locupletatus fuerit Laban. Etsi enim quum bona fide incumbunt homines in munus suum, non ludunt operam, profectus tamen ex sola Dei gratia pendet. Quod etiam de efficacia doctrinae Paulus testatur, longius patet, eum qui plantat, et eum qui rigat

nihil esse (1. Cor. 3, 7): sicuti illa similitudo ex generali experientia sumpta est. Duplex autem est huius doctrinae usus. Quidquid enim aggrediar, vel ad quodcunque opus manus applicem, meum est petere a Domino ut laborem meum benedicat, ne irritus sit ac inanis. Deinde si quid sim adeptus, secundae partes sunt laudem Deo tribuere, sine cuius gratia frustra homines mane surgunt, se fatigant totum diem, sero eunt cubitum, manducant angustum panem, et pauxillum aquae gustant cum moerore. Quod ad verba attinet, quum dicit Iacob, *Exiguum erat quod habebas in conspectu meo*, bene et dextre transtulit Hieronymus: Antequam venirem. nam faciem Iacob posuit Moses pro eius adventu et habitatione.

30. *Nunc quando faciam etiam ego?* Quum alteri tamdiu impenderit suas operas, iniquum esse ratiocinatur propriam domum negligi. Nam hunc ordinem natura praescribit, ut quisque familiae sibi commissae curam gerat. Quo etiam pertinet Solomonis dictum, Bibe aquam ex fontibus tuis, et defluant rivi ad vicinos (Proverb. 5, 15). Si solus fuisset Iacob, liberalius poterat alienis commodis se totum addicere: nunc quum maritus sit quatuor uxorum, et pater numerosae sobolis, non debet quos ex Dei manu alendos suscepit oblivisci.

31. *Non dabis mihi quidquam.* Notanda est antithesis inter hoc membrum et posterius. Nam Iacob non postulat sibi certum et finitum mercedis pretium: sed hac conditione transigit cum Laban, ut sibi acquirat quidquid ex puris et unius coloris ovibus, et capris varium et maculis aspersum nascetur. Porro in verbis aliqua est obscuritas: videtur enim Iacob maculosas oves sibi poscere iam in praesentia mercedis loco. Sed ex tertio versu, qui postea sequitur, alium sensum colligere licet, quod scilicet Iacob segregari passus fuerit quidquid variegatum erat in grege, ac filiis Laban pascendum tradit: ipse autem retinuerit oves et capras nullis aspersas maculis. Et certe absurdum esset, Iacob partem gregis nunc sibi vendicare, quum nuper confessus sit se hactenus nihil fecisse lucri, deinde quaestus fuisset iusto uberior: nec spes erat hoc posse impetrari a Laban. Exoritur tamen quaestio, qua spe vel quo consilio inductus fuerit Iacob ut hanc conditionem offerret. Paulo post narrabit Moses astutia ipsum fuisse usum, ut ex puro grege nascerentur varii et maculosi foetus, sed capite sequenti longe plus exprimet, Iacob divinitus fuisse admonitum. Quanquam ergo credibile non erat pactionem hanc utilem sancto viro fore, coelesti tamen oraculo obsequitur, nec aliter ditescere cupit quam ex Dei placito. Tractatus autem fuit Laban pro suo ingenio, nam quod sibi lucrosum fore putabat, libenter arripuit: Deus autem improbam eius cupiditatem frustratus est.

33. *Et testificabitur mihi iustitia mea.* Ad verbum est: Respondebit in me iustitia mea. Sed particula בִּי tantumdem valet ac Mihi, vel pro me. Sensus tamen clarior est, quod Iacob prosperum successum nonnisi ex fide et integritate sua exspectat. In proximo verbo dissentiunt interpretes. Quidam enim legunt: Quando tu venies ad mercedem meam. Alii vero vertentes in tertia persona, de iustitia exponunt, quod scilicet ad mercedem ventura sit, vel ad remunerandum Iacob. Quanquam uterque sensus bene congruit, ego tamen ad iustitiam referre malo: quia mox subiicitur: *Coram te.* Esset autem impropria loquutio: Venies coram oculis tuis ad mercedem meam. Nunc satis liquet quid sibi velit Iacob. Testatur enim se a Domino sperare fidei et probitatis suae testimonium ex felici laboris proventu: ac si dixisset, Dominus qui optimus est iustitiae meae testis ac vindex, re ipsa monstrabit quam sincere et fideliter me hactenus gesserim. Etsi autem saepe Dominus improbos malis artibus locupletari patitur, et uberem illis quaestum permittit, dum fraudando aliena bona ad se rapiunt: hoc tamen non obstat quin benedictio eius bonae fidei et aequitatis ordinaria sit comes. Quare hoc fiduciae suae signum merito Iacob dedit, quod laboris sui fructum commisit Domino, ut inde pateret qualis fuisset eius integritas. Iam clarus est verborum sensus, Iustitia mea palam pro me testabitur: quia sponte occurret ad me remunerandum: idque tam manifeste ut te quoque non lateat. Subest autem tacita exprobratio, sensurum esse Laban quam inique suppresserit sancti viri labores, quam nequiter dissimulaverit se illi debere quantum re ipsa brevi Deus ostendet. Est enim subaudienda antithesis inter futurum ac praeteritum tempus, quum dicit: Cras mihi respondebit: quia scilicet heri et nudiustertius nihil aequitatis exprimere potuerat ab ipso Laban.

Quidquid non erit punctis parvis respersum. Obligat sese Iacob ad crimen ac poenam furti, si quam ovem puram ex grege subduxerit: ac si diceret: Si quid apud me reperias non aspersum maculis, volo mihi in furtum imputari: quia nihil praeter maculosam sobolem mihi dari postulo. Alii secus exponunt, quidquid ex grege tuo desiderabis, a me reposcas, ac si furatus essem, sed hoc mihi videtur nimis coactum.

35. *Et removit in die illo.* Hinc certius cognoscitur pactionis forma. Separat Laban oves et capras maculis distinctas a puro grege, hoc est, albo vel nigro, et eas filiis suis pascendas committit interposito tridui itinere, ne ex promiscuo coitu versicolor nascatur soboles. Sequitur ergo in grege quem pascebat Iacob, nihil residuum fuisse nisi unius coloris, ita exigua spes lucri sancto viro restabat: commodis vero ipsius Laban optime erat

consultum. Apparet etiam ex locorum distantia, qua suos greges divisit, non minus suspiciosum fuisse quam avarum, ut solent improbi alios metiri sua ulna: unde fit ut semper diffidant ac trepident.

37. *Et tulit sibi Iacob virgam populeam.* Primo intuitu absurda videri posset Mosis narratio: nam vel fraudis damnare voluit sanctum Iacob, vel laudare eius industriam. Atqui ex contextu patebit astutiam hanc vitio non verti. Ergo videndum quomodo sit excusabilis. Si quis obtendat, coactum fuisse multis soceri iniuriis, nec aliud quaesiisse nisi ut priores iacturas sarciret: aliquid forte coloris habebit defensio: coram Deo tamen nec firma est, nec probabilis: nam quamvis iniuste nobiscum agatur, non est tamen certandum pari malitia. Et si singulis proprias iniurias ulcisci, vel incommoda sarcire permissum foret, nihil opus esset iudiciis, indeque emergeret horribilis confusio. Non debuit igitur Iacob ad hanc versutiam confugere, ut degeneres haberet foetus, sed regulam potius sequi, quam Dominus per os Pauli tradit, ut studeant fideles bono malum vincere (Röm. 12, 21). Haec simplicitas, fateor, colenda fuit ipsi Iacob, nisi Dominus e coelo aliud mandasset. Sed in eo est ὕστερον πρότερον, quod Moses prius rem gestam narrat, deinde subiiciet Iacob nihil tentasse nisi ex Dei praecepto. Quare non est quod eum sibi patronum asciscant, qui malignis et fraudulentis hominibus similes opponunt fallacias, quia tantum licentiae sibi non dedit proprio arbitrio, ut callide circumveniret socerum, a quo indigne deceptus fuerat: sed quod a Domino concessum erat sequutus, intra iustas metas se continuit. Frustra etiam, meo iudicio, disputant unde hoc didicerit Iacob, longone usu an ex patrum doctrina: nam fieri potest ut de re prius incognita subito edoctus fuerit. Si quis obiiciat, absurdum esse, hanc fallendi artem a Deo suggeri: facilis est responsio, nullius fraudis autorem esse Deum, quum servo suo manum porrigit. Nihil illi magis proprium, eiusque iustitiae magis consentaneum, quam se vindicem interponere, ubi aliquid iniuriae factum est. Nostrum vero non est agendi modum illi praescribere. Passus est retineri a Laban quod iniuste possidebat: sex vero annis benedictionem suam ab eo subtractam transtulit in servum suum Iacob. Si terrenus iudex furem damnet in duplum, vel quadruplum, nemo obstrepit: cur per nos Deo minus licebit quam homini mortali et caduco? Habebat alias rationes in manu, sed arcanam suam gratiam coniungere voluit cum studio et industria Iacob, ut palam illi mercedem rependeret, qua per longum tempus fraudatus fuerat. Coactus enim fuit Laban aperire oculos, quibus clausis alienum sudorem, imo sanguinem haurire consueverat. Porro quantum ad physicam rationem spectat, satis notum est, aspectum in coitu ad formam foetus multum valere. Id quum mulieribus accidat, praecipue in brutis pecudibus locum habet, ubi nulla viget ratio, sed violentus libidinis impetus grassatur. Tria autem fecit Iacob. Nam virgas decorticavit, ut aliquam albedinem nudaret corticibus incisis: et ita varius ac multiplex esset color. Deinde tempus elegit quo masculi et feminae aggregabantur. Tertio, posuit in aquis virgas: quia sicut potus animalia vegetat, sic incitat etiam ad coitum. Hoc modo accidit ut virgae in conspectu essent quum incalescebant. Quod de robustis ac debilibus dicit Moses, sic intellige, in priore admissura, quae fit sub initium veris, Iacob posuisse virgas in canalibus, ut sibi vernos foetus acquireret, qui meliores erant: in serotina vero admissura circa autumnum, tali artificio usum non esse.

43. *Et crevit vir supra modum.* Hoc ideo addidit Moses ut sciamus non sine miraculo factum esse ut tam repente ditesceret. Videbimus postea quantae fuerint eius opes. Nam inops prorsus maiores sibi copias intra sex annos de nihilo confecit quam quispiam mediocriter dives viginti aut triginta annis posset. Ne quis fabulosum ducat quod cum usitata ratione non congruit, occurrit Moses, ac dicit extra ordinem auctum fuisse sanctum virum.

CAPUT XXXI.

1. *Postea audivit verba filiorum Laban dicentium: Tulit Iahacob omnia quae erant patris nostri et de his quae erant patris nostri acquisivit omnem gloriam hanc.* 2. *Et vidit Iahacob faciem Laban, et ecce non erat cum eo sicut heri et nudiustertius.* 3. *Dixit autem Iehova ad Iahacob: Revertere ad terram patrum tuorum, et ad cognationem tuam, et ero tecum.* 4. *Et misit Iahacob, et vocavit Rachel et Leah in agrum ad pecudes suas.* 5. *Qui dixit ad eas: Video faciem patris vestri quod non sit erga me sicut heri et nudiustertius: Deus autem patris mei fuit mecum.* 6. *Et vos nostis quod omnibus viribus meis servierim patri vestro:* 7. *At pater vester mentitus est mihi, et mutavit mercedem meam decem vicibus: sed non permisit ei Deus ut malefaceret mihi.* 8. *Si ita dicebat: Punctis parvis respersa erunt merces tua: pariebant omnes pecudes punctis parvis respersa: et si ita dicebat: Lineis distincta erunt merces tua: tunc pariebant omnes pecudes lineis distincta.* 9. *Et abstulit Deus pecus patris vestri, et dedit mihi.* 10. *Et fuit, in tempore quo coibant pecudes, levavi oculos meos, et vidi in somnio, et ecce hirci maiores ascendebant super capras variegatas, punctis parvis respersas, et maculis latis respersas.* 11. *Et dixit ad me angelus Dei in somnio, Iahacob. Et dixi, Ecce adsum.* 12. *Et dixit: Leva nunc oculos tuos, et vide omnes hircos maiores ascendentes super capras lineis distinctas, punc-*

tis parvis respersas, et maculis latis respersas: vidi enim omnia quae Laban facit tibi. 13. *Ego Deus Bethel, ubi unxisti statuam, ubi vovisti mihi votum: nunc surge, egredere de terra hac, et revertere ad terram cognationis tuae.* 14. *Et respondit Rachel et Leah, et dixerunt ei: Numquid adhuc est nobis pars et haereditas in domo patris nostri?* 15. *Nonne extraneae reputatae sumus ab eo, quod vendidit nos, et consumpsit etiam consumendo argentum nostrum?* 16. *Quia omnes divitiae quas abstulit Deus a patre nostro, nostrae sunt, ac filiorum nostrorum: nunc igitur omnia quae dixit Deus ad te, fac.* 17. *Et surrexit Iahacob, et sustulit filios suos et uxores suas super camelos.* 18. *Et abduxit omnes pecudes suas, et omnem substantiam suam quam acquisierat, pecudes acquisitionis suae quas acquisierat in Padan Aram, ut veniret ad Ishac patrem suum in terram Chanaan.* 19. *Laban autem profectus erat ad tondendum oves suas, et furata est Rachel idola quae erant patri suo.* 20. *Furatus itaque est Iahacob cor Laban Aramaei, quia non indicavit ei quod fugeret.* 21. *Et fugit ipse, et omnia quae erant ei: et surrexit, et transivit flumen, posuitque faciem suam ad montem Gilhad.* 22. *Et nunciatum fuit ipsi Laban die tertia quod fugeret Iahacob.* 23. *Tunc sumpsit fratres suos secum, sequutusque est eum itinere septem dierum, et assequutus est eum in monte Gilhad.* 24. *Porro venit Deus ad Laban Aramaeum in somnio noctis, et dixit ei: Cave tibi ne forte loquaris cum Iahacob a bono usque ad malum.* 25. *Assecutus autem est Laban ipsum Iahacob: et Iahacob fixerat tabernaculum suum in monte, et Laban fixit cum fratribus suis in monte Gilhad.* 26. *Et dixit Laban ad Iahacob: Quid fecisti, et furatus es cor meum, et abduxisti filias meas sicut captivas gladio?* 27. *Ut quid abscondisti te ut fugeres? et furatus es me, et non indicasti mihi, et dimisissem te cum laetitia et canticis, cum tympano et cithara.* 28. *Et non permisisti mihi ut oscularer filios meos et filias meas: nunc stulte egisti sic faciendo.* 29. *Est fortitudo in manu mea ad inferendum vobis malum: sed Deus patris vestri nocte praeterita dixit ad me, dicendo: Cave tibi ne loquaris cum Iahacob a bono usque ad malum.* 30. *Et nunc eundo ivisti: si desiderando desiderabas ire ad domum patris tui, ut quid furatus es deos meos?* 31. *Et respondit Iahacob, et dixit ad Laban, Quia timui, si dixissem, ne forte raperes filias tuas a me.* 32. *Is, cum quo inveneris deos tuos, non vivat coram fratribus nostris: agnosce si quid est apud me de tuo, et cape tibi. Nesciebat autem Iahacob quod Rachel furata esset eos.* 33. *Et venit Laban in tabernaculum Iahacob, et in tabernaculum Leah, et in tabernaculum ambarum ancillarum, et non invenit, et egressus de tabernaculo Leah, venit in tabernaculum Rachel.* 34. *Rachel autem acceperat idola, et posuerat ea in clitellis cameli, et sedebat super ea: et contrectavit Laban totum tabernaculum, et non invenit.* 35. *Et dixit ad patrem suum: Ne sit ira in oculis domini mei quod non possim surgere a facie tua: quia consuetudo mulierum est mihi: et scrutatus est, et non invenit idola.* 36. *Tunc iratus est Iahacob, et iurgatus est cum Laban: et respondit Iahacob, et dixit ad Laban, quae est praevaricatio mea, quod peccatum meum, quod persecutus es me?* 37. *Quando contrectasti omnem supellectilem meam, quid invenisti ex omni supellectili domus tuae? pone hic coram fratribus meis et fratribus tuis, et declarent inter nos ambos.* 38. *Iam viginti annos fui tecum, oves tuae, et caprae non abortiverunt: et arietes pecudum tuarum non comedi.* 39. *Raptum non attuli tibi, ego poenas luebam pro eo: de manu mea requirebas illud quod furto ablatum erat tam die quam nocte.* 40. *Ita fui ut interdiu consumeret me aestus, et gelu in nocte, et recedebat somnus meus ab oculis meis.* 41. *Iam mihi sunt viginti anni in domo tua: servivi tibi quatuordecim annos pro duabus filiabus tuis, et sex annos pro pecudibus tuis, et mutasti mercedem meam decem vicibus.* 42. *Nisi Deus patris mei, Deus Abraham, et pavor Ishac fuisset pro me, certe nunc vacuum dimisisses me: afflictionem meam et laborem manuum mearum vidit Deus, et increpavit te nocte praeterita.* 43. *Tunc respondit Laban, et dixit ad Iahacob: Filiae, filiae meae sunt: et filii, filii mei sunt: et pecudes, pecudes meae sunt: et quidquid vides, meum est: et filiabus meis quid faciam istis hodie, vel filiis earum quos pepererunt?* 44. *Et nunc, veni, percutiamus foedus ego et tu, et erit in testimonium inter me et inter te.* 45. *Tulit itaque Iahacob lapidem, et erexit illum in statuam.* 46. *Et dixit Iahacob fratribus suis: Colligite lapides et tulerunt lapides, et fecerunt cumulum, et comederunt ibi super cumulum.* 47. *Et vocavit eum Laban Iegar Sahadutha: Iahacob autem vocavit eum Galhed.* 48. *Et dixit Laban: Cumulus iste sit testis inter me et te hodie. Idcirco vocavit nomen eius Galhed,* 49. *Et Mispah: quia dixit: Speculetur Iehova inter me et te, quando latebimus alter alterum.* 50. *Si afflixeris filias meas, et si acceperis uxores super filias meas, non est quisquam nobiscum, vide, Deus est testis inter me et te.* 51. *Dixit ergo Laban ad Iahacob: Ecce, cumulus iste, et ecce statua quam ieci inter me et te.* 52. *Testis cumulus iste, et testis statua quod ego non transibo veniens ad te cumulum istum: et quod tu non transibis veniens ad me cumulum istum, et statuam istam, ad malum.* 53. *Deus Abraham et Deus Nachor iudicet inter nos, Deus patris eorum: et iuravit Iahacob per pavorem patris sui Ishac.* 54. *Et mactavit Iahacob victimam in monte, et vocavit fratres suos ut comederent panem: et comederunt panem, et pernoctaverunt in monte.* 55. *Et surrexit Laban mane, et osculatus est filios suos ac filias suas, benedixitque eis, et abiit: et reversus est Laban ad locum suum.*

1. *Et audivit verba.* Quanquam Iacob flagrabat patriae desiderio, ut de reditu assidue cogitaret, hinc tamen apparet mira eius tolerantia, quod animum suum suspendit donec nova occasio se offert. Neque tamen virtuti mixtum fuisse vitium nego, quod non magis festinaverit ad reditum: sed infixam eius animo semper fuisse Dei promissionem paulo post constabit. Tantum in hac parte aliquid humanum passus est, quod peculii parandi causa reditum suum in sex annos distulit: nam quum subinde pacta mutaret Laban, merito potuit illi valedicere. Caeterum vi et metu simul fuisse retentum, ex clandestina fuga colligimus. Nunc saltem missionis petendae honesta causa erat, quod filiis Laban graves et odiosae essent eius divitiae: non tamen audet libere ab hac invidia se eximere, sed clam fugere cogitur. Quamvis tamen aliquo modo excusabilis sit tarditas, pigritiae coniunctam fuisse probabile est: sicuti fideles dum ad Deum contendunt, non tanto fervore saepe properant ut deceret. Quare si quando nos retardat carnis segnities, discamus ardorem spiritus flabellis accendere. Nec dubium est quin servi sui infirmitatem correxerit Deus, eumque lente pergentem stimulaverit. Nam si benigne et hilariter cum eo egisset Laban, inductus fuisset eius animo sopor: nunc tristi aspectu expellitur. Sic Dominus saepe suorum saluti melius consulit, improborum odiis, livori et malevolentiae eos subiiciens, quam si blanditiis mulceri sineret. Longe utilius fuit sancto Iacob, socerum eiusque filios habere sibi infensos quam comiter obsequentes suis votis: quia illorum favor Dei benedictione eum privasset. Nos quoque plus satis experimur quid valeant mundi illecebrae, et quam facile illis affluentibus bonorum coelestium oblivio nobis obrepat. Quare ne moleste feramus expergefieri a Domino, quum rebus adversis iactamur, vel nobis parum propitius est mundus: nam odia, minae, probra, obtrectationes plus saepe nobis afferunt utilitatis quam si omnes undique applauderent. Porro notanda est inhumanitas filiorum Laban, qui perinde queruntur ac si spoliati essent a Iacob. Sed hoc morbo laborant sordidi et nimium tenaces, ut sibi ereptum esse putent quidquid non ingurgitant. Nam quum insatiabilis sit eorum cupido, necesse est ut prospera aliorum fortuna non secus eos excruciet ac si hoc modo redacti essent ad egestatem. Non respiciunt iurene an iniuria Iacob tantas opes acquisierit: sed ideo uruntur et invident, quia tantundem sibi detractum esse interpretantur. Prius confessus fuerat Laban se ditatum fuisse adventu Iacob, imo in eius gratiam se benedictum fuisse a Domino: nunc obmurmurant eius filii, et ipse quoque moerore torquetur, quod eiusdem benedictionis Iacob ipse factus sit particeps. Hinc perspicimus quam caeca sit avaritia, quae nullum habet satietatis modum. Unde etiam merito radix omnium malorum vocatur a Paulo, (1. Tim. 6, 10), quia et perfidos, et crudeles, et ingratos, et modis omnibus iniquos esse oportet qui omnia vorare cupiunt. Notandum praeterea est quod filii Laban pro aetatis fervore dolorem suum evomunt: pater, ut callidus veterator, tacet, vultu tamen malitiam suam prodit.

2. *Et dixit Iehova ad Iahacob.* Hinc clarius perspicitur sancti viri timiditas, quod malum sibi a socero instare videns, non tamen pedem movere audet, nisi novo oraculo erectus. Dominus autem qui re ipsa iam illi ostenderat moram non esse longius trahendam, verbis quoque suis eum sollicitat. Hoc exemplo discamus, quamvis Dominus rebus adversis nos ad officium incitet, parum tamen inde profecturos, nisi accedat verbis stimulus. Et videmus quid reprobis contingat: vel stupent in suis malis, vel in rabiem prosiliunt. Quare ut nobis prosint rerum documenta, rogandus est Dominus ut nobis verbo suo affulgeat. Huc tamen praecipue spectat Mosis consilium, ut sciamus Iacob Deo duce reversum esse in patriam. Terra vero Chanaan non ideo dicitur esse Abrahae et Isaac, quod inde oriundi essent, sed quia illis in haereditatem divinitus promissa erat. Quare hac voce admonitus fuit sanctus vir, quamvis peregrinus esset Isaac, coram Deo tamen haeredem ac dominum esse eius terrae, in qua nihil praeter sepulchrum possidebat.

4. *Et misit Iahacob.* Uxores suas accersit, ut suum illis consilium exponat, easque ad fugae societatem hortetur: nam probi mariti officium erat, secum ipsas abducere: ideo conscias fieri oportuit. Neque vero tam caecus erat quin multa pericula secum reputaret. Difficile erat mulieres quae nunquam paterna domo egressae erant, in longinquam regionem per iter incognitum trahere: quin etiam timendum erat ne praesidium sibi quaerentes, maritum suum hostibus proderent. Multos in tali perturbatione animus linqueret, ut coniugali fide posthabita, privatim sibi consulerent. Constanter ergo Iacob, qui discrimen subire mavult, quam probi mariti et patrisfamilias officium deserat. Si negassent uxores, cogebat Dei vocatio discedere. Sed quod longe fuit optabilius, illi Deus concessit, ut tota familia uno consensu ad sequendum parata foret: quin etiam uxores, quarum mutuis rixis domus antea strepebat, libenter nunc in exsilium consentiunt. Sic Dominus, ubi officio nostro bona fide defungimur, nec quidquam subterfugimus eorum quae ipse mandat, in rebus quoque valde perplexis votorum nos compotes facit. Porro quod uxores ad se in agrum evocat Iacob, hinc colligimus quam laboriosa fuerit eius vita. Certe haec illi vel prima fuisset vitae commoditas, habitare domi cum uxoribus. Senex iam erat, multis laboribus confectus:

quo magis egebat illarum ministerio: tugurio tamen contentus, ut gregi invigilet, seorsum ab illis degit. Quod si gutta aequitatis in Laban et eius filiis fuisset, nullam habebant invidiae causam.

5. *Video faciem patris.* Duo sunt huius orationis capita. Nam primo de sua integritate disserit, ac de soceri perfidia expostulat. Deinde testatur profectionis autorem sibi esse Deum, quo libentius Rachel et Lea se comites adiungant. Quia autem exiguo tempore ad magnas divitias pervenerat, sinistram omnem suspicionem diluit: suae etiam diligentiae testes eas appellat. Quanquam autem non omnia sigillatim persequitur Moses, non tamen dubium est quin iam multis documentis perspecta illis esset viri probitas: et rursum notae patris iniuriae, fraudes et rapacitas. Quod mercedem decies sibi mutatam esse conqueritur, probabile est numerum denarium pro multis vicibus poni. Quanquam fieri potest ut intra sex annos toties pacta resciderit Laban, quum duplex quotannis admissura esset, veris scilicet ac autumni, quemadmodum diximus. Caeterum narratio haec somnii, tametsi posterior est in contextu, ostendit tamen sanctum Iacob nihil tentasse nisi ex Dei praescripto. Prius rem gestam simpliciter retulerat Moses, unde profectum esset consilium subticens: sed nunc in persona ipsius Iacob dubitationem tollit: neque enim mentitum fuisse significat, ut hoc artificio eluderet uxores, sed sanctum Dei servum vere et absque fuco profitentem inducit quod res erat. Nam alioqui non absque nefando sacrilegio abusus fuisset Dei nomine, visionem hanc coniungens cum priore illa, in qua vidimus apertam illi coelorum ianuam fuisse.

13. *Ego Deus Bethel.* Non mirum est quod angelus suscipiat Dei personam, vel quia in verbo suo Deus pater sanctis patribus tanquam in vivo speculo apparuit, idque sub angeli specie: vel quia angeli ex Dei mandato loquentes, merito tanquam ex eius ore verba concipiunt. Nam et prophetis haec loquendi forma usitata est: non ut se extollant in Dei locum, sed tantum ut Dei maiestas in eius verbo, cuius ministri sunt, refulgeat. Nunc quid valeat loquutio haec, propius expendere convenit. Non ideo se vocat Deum Bethel, quod unius loci angustiis inclusus sit, sed ut promissionis suae memoriam servo suo renovet. Neque enim eousque perfectionis conscenderat sanctus Iacob, quin adhuc crassioribus rudimentis opus haberet. Exigua tunc vigebat lux doctrinae, et ea quidem multis obscuris umbris implicita. Totus fere mundus ad fictitios deos desciverat: regio illa, imo domus soceri, adulterinis superstitionibus referta erat. Ergo inter tot obstacula nihil illi difficilius fuit quam fidem suam uni vero Deo obstrictam devinctamque tenere. Quare in primis pura illi religio commendatur, ut inter vagos mundi errores, in eius Dei, quem semel cognovit, obedientia et cultu se contineat. Deinde promissio quam prius accepit, de integro illi confirmatur, ut semper ad peculiare illud foedus intentus sit quod pepigerat Deus cum Abraham eiusque posteris. Ita dirigitur ad terram Chanaan, quae propria erat eius haereditas: ne temporalis Dei benedictio, quam sensurus erat paulo post, eius animum in Mesopotamia occupet. Nam quum hoc oraculum prioris illius tantum appendix fuerit, quidquid postea bonorum contulit Deus, referri ad illum primum finem debuit. Coniicere etiam licet ex hoc loco, Iacob prius domi suae de vero Deo et vera pietate concionatum esse, ut sanctum patrem familias decebat. Absurde enim effutiret hunc sermonem, nisi iam edoctae fuissent uxores de magnifica illa visione. Eodem etiam spectabat quod prius dixit: *Deum patris sui opem sibi tulisse.* Perinde enim est ac si palam Deum, quem colit, a Deo Laban discerneret. Iam vero quia tanquam de rebus notis familiariter eiusmodi sermonem habet ad uxores, probabilis est coniectura, non stetisse per Iacob quominus ipsas unius Dei notitia sinceraque pietate imbueret. Hoc autem oraculo testatus est Dominus se piorum semper esse memorem, etiam dum proiecti ac deserti esse videntur. Quis enim non dixisset miserum Iacob iam omni coelesti auxilio nudatum esse? Et Dominus quidem sero illi apparet, sed praeter spem ostendit nunquam se eius fuisse oblitum. Eundem hodie quoque ipsum erga se sentient omnes fideles, si modo iniusta violentia tyrannice oppressi ab improbis, patienter sustineant, donec eos tandem opportuno tempore vindicet.

14. *Et respondit Rachel.* Hic impletum cernimus quod docet Paulus ad Rom. 8, 28. filiis Dei omnia adiumenta esse in bonum. Nam quod inique a patre suo tractatae fuerant uxores Iacob, quod minime ferebat sexus mollities, quum eas maritus abducere vult in longinquam et ignotam regionem, ad sequendum voluntariae sunt. Ergo si plurimos et acerbissimos dolores haurire coactus est Iacob, optima nunc compensatio eum solatur, quod uxores eius non retinet nimius paternae domus amor: quin potius malorum taedio victae, fugam una cum eo cupide capessunt. Nihil est, inquiunt, quod nos moretur apud patrem: ideo enim adhaerent filiae patribus quod censentur familiae membra. Quam vero crudelis haec fuit abdicatio, quod non tantum sine dote nos prostituit, sed venales etiam habuit, et pretium voravit quo nos vendiderat? Pecuniam accipio pro venditionis pretio. Queruntur enim non saltem dotis loco ad se fructum pervenisse quod a marito iniuste extortum fuerat: sed hoc quoque lucrum ab avaro patre suppressum. Ideo interponitur particula גם, quae amplificat apud Hebraeos. Nam hoc indignitatem non parum au-

gebat, quod inexplebilis hic gurges, quaestum ex turpissima nundinatione factum absorbuerat. Notandum autem est addictas tunc fuisse marito, ideoque liberum illi fuisse a patre discessum: praesertim quum scirent manum sibi a Deo porrigi. Neque enim dubium est quum persuasae essent Iacob fidum esse Dei prophetam, coeleste oraculum ex eius ore libenter esse amplexas: nam in ipsa clausula non tam eius voto se subscribere quam Dei mandato ostendunt.

16. *Quia omnes divitiae quas abstulit Deus.* Confirmat quidem Rachel et Lea sermonem Iacob, sed tamen profano vulgi more, non vivo et puro pietatis sensu. Quod enim Deus servi sui misertus, eum peculiari favore dignatus fuerat, obiter attingunt: interim vero rationi parum firmae insistunt, sibi iure deberi quod auferunt, quia pars haereditatis ad eas pertineat. Non enim ratiocinantur, quas possident divitias esse suas: quod iusto mariti labore quaesitae fuerint: sed quia non debuerint fraudari sua dote, et nunc legitima haereditate privari. Hac de causa etiam liberos secum nominant, qui ex sanguine Laban erant progeniti. Hoc modo non solum obscurant benedictionem Dei, sed plus sibi indulgent licentiae quam aequum sit. Maligne etiam aestimant mariti sui labores, dum illorum fructus a se provenire iactant. Quare hinc minime petenda est regula, quomodo suum cuique tueri, vel quod iniuste ereptum est recuperare liceat.

17. *Et surrexit Iahacob.* Discessum Iacob pluribus exsequetur postea Moses: nunc tantum breviter surrexisse dicit: quo significat, simulatque impetrare potuit ab uxoribus ut secum migrarent, nullis amplius obstaculis cessisse. In quo virile animi eius robur et constantia perspicitur. Multa enim lectoribus cogitanda relinquit Moses, ac praesertim tempus illud intermedium, quo sanctus vir inter multiplices curas haud dubie aestuavit. Crediderat exsilium suum exigui fore temporis: per viginti annos parentum et natalis soli conspectu privatus, multa gravia et acerba pertulit, quorum tolerantia potuit obdurescere, vel saltem ita opprimi, ut quod residuum erat vitae illic consumeret. Iam in senium vergebat aetas eius: senes autem frigus tardiores reddit. Atqui fuga quam parabat, non carebat periculo. Ergo spiritu fortitudinis instrui necesse fuit, ut hic vigor de quo loquitur Moses, et alacritas, pedes eius attolleret. Quum autem legimus furtivum sancti viri discessum, et plenum dedecoris, discamus si quando nos Deus humiliet, ad haec exempla mentes nostras convertere.

19. *Furata est Rachel.* Quanquam Hebraei interdum תרפים vocant imagines quae non prostant ad cultum: quia tamen nomen hoc fere in malam partem accipitur, non dubito quin fuerint dii penates domus Laban. Et ipse diserte paulo post vocabit deos suos. Hinc vero apparet quanta sit humani ingenii propensio ad idololatriam: quando saeculis omnibus grassatum est hoc vitium, ut sibi homines expeterent visibiles Dei figuras. Nondum a morte Noah elapsi erant anni ducenti: Sem vero paulo ante decesserat: illius doctrina per manus tradita, maxime inter posteros Thare vigere debuerat: quia hanc sibi domum, quasi unicum in terris sacrarium elegerat Dominus, ubi purius coleretur. Vox autem ipsius Sem usque ad mortem Abrahae personabat in illorum auribus: atqui iam ab ipso Thare illuc quoque exundaverant communes superstitionum sordes, ipso patriarcha Sem vivo adhuc et loquente. Quanquam autem minime dubium est, eum qua potuit vehementia conatum fuisse posteros suos reducere ad sanam mentem, videmus tamen quid profecerit. Nec vero credibile est, Bathuelem vocationis Abrahae prorsus fuisse ignarum, neque tamen ideo retractus est cum suis ab illa vanitate. Non tacuit etiam sanctus Iacob per annos viginti, quin consulendo et monendo crassa illa vitia corrigere studeret: sed frustra, quia violento suo cursu praevaluit superstitio. Ergo idololatriam humanis mentibus fere esse ingenitam, ipsa originis vetustas testis est. Sic autem infixam esse ut vix revelli queat, ostendit obstinatio. Iam vero hoc magis absurdum, quod ne Rachel quidem ab hac contagione sanari potuit tam longo temporis tractu. Maritum saepe audierat de vero et genuino Dei cultu concionantem: sic tamen addicta est corruptelis, quas a pueritia imbiberat, ut illis terram a Deo electam inficere paret. Deum se fingit ducem sequi cum marito, interim idola quibus eius cultum pervertat, secum trahit: fieri etiam potest ut nimia indulgentia uxoris nimium dilectae superstitiones aluerit. Quare discant sancti patresfamilias nihil diligentiae facere reliquum, ne qua vitiorum macula in suis uxoribus vel filiis haereat. Quidam parum considerate Rachelem excusant, quod pio furto patris domum idolis purgare voluerit. Nam si hoc fuisset consilium, cur in transitu Euphratis inquinamenta illa non abiecit? cur non post discessum patris prodidit marito quod egerat? Sed nihil opus est coniecturis, quum ex contextu historiae palam sit, idolis pollutam fuisse domum Iacob usque ad raptum Dinae. Non ergo pietas Rachelem, sed insanus superstitionis pruritus ad hoc furtum impulit: quia Deum coli non putabat nisi sub idolis: nam hic morbi fons est, quod homines, quum sint carnales, carnalem quoque Deum imaginantur.

20. *Et furatus est Iahacob cor Laban.* Hebraica loquutio, qua significat Moses Iacob clam vel furtim migrasse, celato socero. Interim quibus angustiis constrictus fuerit Iacob notare voluit, quod nullum nisi in fuga exitum habuit. Laban enim tota vita captivum tenere statuerat, non secus ac si glebae

addictus, vel in metallum damnatus foret. Proinde nos quoque eius exemplo discamus, ubi Dominus nos vocat, fortiter contra omne genus obstacula eniti: nec miremur si multae arduae difficultates se nobis ingerant.

22. *Et nunciatum fuit.* Tridui spatium Dominus servo suo dedit, donec traiecto Euphrate in fines terrae promissae ingressus esset. Et forte interea refrixit iracundia Laban, cuius primo fervore saeviores fuissent impetus. Quod autem deinde permisit in medio itinere eum intercipi, voluit hoc modo suum auxilium illustrius reddere. Optabile quidem erat non interpellari eius cursum, nec hostili soceri adventu mortis terrorem ei incuti: sed quum Laban instar truculentae ferae nihil quam caedes spirans, repente a Domino compescitur, hoc ad confirmandam sancti viri fidem longe aptius et utilius fuit. Nam sicuti in ipso iuvando clarius enituit Dei potentia: ita eius praesidio fretus, per reliquas tentationes animosius perrexit. Quo docemur, quae nobis ad tempus molestae sunt perturbationes, eas tamen in salutem cedere: si modo obedienter nos Dei arbitrio subiicimus, qui ita nos consulto exercet, ut re ipsa melius ostendat quam de nobis gerit curam. Triste erat ac miserabile spectaculum, quod Iacob tantam familiam trahens, profugeret quasi sibi male conscius: hoc vero longe acerbius, magisque formidabile quod Laban eius capiti imminet, exitium intentans. Modus vero liberationis qui describitur a Mose, omnibus triumphis nobilior fuit. Nam Deus e coelo ad opem servo suo ferendam descendens, se medium opponit, ac momento compescit indomitum illum furorem quo ardebat Laban.

23. *Et assequutus est eum in itinere septem dierum.* Quia iam placata, vel saltem fraenata erat crudelitas Laban, non audet atrocius minari: sed deposita ferocia, ad fictas et mendaces blanditias descendit. Factam enim sibi iniuriam conqueritur, quod celatus fuerit de discessu Iacob, quem solenni gaudio prosequi in signum paterni amoris optasset. Ita hypocritae, ubi ablata illis est laedendi et nocendi facultas, falsis querimoniis bonos et simplices onerant, quasi penes ipsos resideat culpa. Quare si quando iniqui homines et perfidi, ubi nos improbe vexaverint, praetextum aequitatis a sua parte obtendunt, devoranda est nobis haec iniquitas: non quod prorsus omittenda sit iusta defensio, sed quia effugere non possumus quin perversi homines semper ad maledicendum facundi sint, ac scelerum culpam in nos, qui sumus innoxii, sine pudore retorqueant. Interim prudenter cavendum est ne occasionem, quam captant, ipsis demus.

29. *Est fortitudo in manu mea.* Diversa est apud Hebraeos loquutio: Manus mea est ad robur, sensus tamen clarus est, quod denunciat Laban sibi ultionem esse in promptu. Quidam exponunt, Manus mea est ad Deum: sed ex aliis locis apparet, אל pro virtute accipi. Verum stulta iactantia inflatus Laban, secum ipse pugnat. Nam quum a Deo prohibitus fuerit quidquam tentare adversus Iacob, ubinam erunt illae vires quas praedicat? Videmus itaque ut caeco impetu se praecipitet, quasi pro sua libidine quidvis invito Deo possit. Deum enim sibi adversum esse sentiens, gloriari tamen de suis viribus non dubitat. Quorsum id nisi tanquam futurus Deo superior? Denique semper incredulitatis comes est superbia: ut increduli quamvis fracti, contra Deum tamen proterve insurgere non desinant. Accedit deinde aliud malum, quod se a Deo iniuste opprimi causantur.

Sed Deus patris vestri. Cur non etiam fatetur Deum suum, nisi quod prius eius mentem fascinavit Satan, ut in tenebris errare malit quam se ad oblatam lucem vertere? Velit nolit, cedere cogitur Deo Abrahae: et tamen debita illum gloria fraudat, commentitias deitates, in quibus detentus fuerat, retinens. Videmus ergo ut impii, licet Dei virtutem experti, non tamen eius imperio se in solidum subiiciant. Quare ubi se patefecit nobis Deus, simul petendus e coelo est spiritus mansuetudinis, qui in illius obsequium nos flectat et subigat.

30. *Utquid furatus es deos meos.* Hoc secundum est accusationis caput quo gravatur Iacob, quod non desiderio patriae, neque alia iusta et probabili causa discesserit: quandoquidem furto se implicuit. Grave et probrosum crimen, a quo tamen procul aberat Iacob. Sed hinc discamus neminem tam innoxie posse vivere in mundo, quin probra interdum et dedecoris notas immerito sustineat. Quoties id nobis contigerit, sustentet nos eximia illa promissio, quod Dominus suo tempore innocentiam nostram instar aurorae proferet. Nam hoc artificio nos a studio recte agendi abducere molitur Satan, quum citra culpam nostram falsis calumniis traducimur. Atque ut ingratus est mundus, pessimam saepe mercedem benefactis rependit. Reperti sunt quidam qui heroica magnitudine sinistros rumores contemnerent, quia pluris apud eos esset recta conscientia quam perversa populi opinio. Sed fideles, ne unquam eos deficiat conscientia, in Deum respicere convenit. Caeterum videmus ut Laban תרפים vocet deos: non quia deitatem illic putaret esse inclusam, sed quia in honorem deorum imagines illas colebat. Vel potius quod Deo sacra facturus, vertebat se ad illas imagines. Hodie solo vocis discrimine papistae se argute elapsos existimant, quia idolis suis non tribuant nomen deorum. Atqui frivolum effugium est, quum sint in re ipsa prorsus similes: nam quidquid honoris deberi fatentur uni Deo, coram picturis vel statuis profundunt. Veteribus autem idololatris non defuit praetextus,

quod metonymice deos vocarent imagines repraesentandi Dei causa confictas.

31. *Et respondit Iahacob.* Breviter deluit utrumque accusationis caput: de furtivo discessu modeste se ac verecunde excusat, quia veritus fuerit ne spoliaretur uxoribus. Hoc autem modo partem culpae in se suscipit, quia satis habet a concepta malitia se purgare. Non disputat rhetorice an furtim discedere licuerit, sed in medio relinquit, vitiosusne fuerit ille timor. Hanc modestiam imitari discant omnes filii Dei, ne immodico tuendae famae studio ad contentiones prosiliant: sicuti multos videmus de nihilo saepe tragoedias movere, dum nihil, quantumvis leviculum, sibi obiici sustinent. Hac igitur excusatione contentus fuit Iacob, dum se nihil scelerate egisse probat. Sequitur alterius capitis defensio, in qua Iacob fiduciam suam ostendit, morti adiudicans apud quem deprehensum fuerit furtum. Et loquitur quidem ex animo: sed si comperta tunc fuisset veritas, necesse erat ipsum levitatis suae pudere. Quanquam ergo sibi non male conscius est, nimia tamen festinatione peccat, quod non prius sedulo inquirit quam de re sibi dubia pronunciet. Debuerat tam uxores quam filios vocare, et a singulis sciscitari ut res haberet. Persuasus quidem est tam bene moratam se habere familiam ut nulla in eius mentem veniat furti suspicio, sed disciplinae suae non ita confidere debuit quin metueret, ubi crimen obiicitur. Quare discamus de rebus incognitis suspendere iudicium: discamus item pro aliis non spondere, ne temeritatis nostrae sero nos poeniteat. Adde quod hinc etiam factum est, ut pollutio, quae statim exterminari potuit, diutius substiterit in domo Iacob.

32. *Quod Rachel furata esset Deos.* Narrat Moses quomodo suum furtum occultaverit Rachel, nempe quod insidens idolis, menstrua se pati simulavit. Quaeritur autem, pudorene an pertinacia id fecerit. Probrosum erat in furto deprehendi: timebat etiam gravem mariti sententiam. Mihi tamen probabile est, non tam pudorem apud eam valuisse quam obstinatum idololatriae studium. Nam scimus quantopere mentes hominum dementet superstitio. Ergo quasi incomparabilem thesaurum nacta foret, quidvis sibi potius tentandum esse ducit quam ut eo privetur. Quin etiam patris et mariti offensam mavult incurrere quam abiicere superstitionis materiam. Dolo etiam accedit verborum mendacium, ut multiplici reprehensione digna sit.

36. *Et ira fuit ipsi Iahacob, et iurgatus est.* Peccat iterum Iacob, litigans cum socero de re non satis comperta, et crimen ei calumniae perperam impingens. Quamvis enim suos omnes putaret esse extra noxam, sua tamen negligentia deceptus est. Sibi quidem moderatur, quod expostulans cum Laban non certat conviciis: sed in eo excusabilis non est quod suscipit totius familiae causam, quum extra noxam non esset. Si quis metu retentum fuisse excipiat, quoniam magnam comitum manum secum adduxerat Laban, res ipsa ostendit animi potius sui modestia ita compositum fuisse. Libere enim resistit, nec ullum ostendit formidinis signum: tantum a maledicendi protervia abstinet, deinde subiicit iustas sibi causas suppetere cur accuset Laban: non quod recriminandi animo contra socerum velit insurgere, sed quia utile erat cognatos et comites Laban omnium fieri testes, ut ex longa tolerantia Iacob eius integritas melius pateret. Commemorat autem Iacob non modo se fidum fuisse gregis custodem, sed laborem quoque suum Dei benedictione prosperum fuisse: addit praeterea se multatum fuisse omnibus damnis. In quo Laban magnae iniquitatis insimulat: neque enim Iacob ultro soceri sui avaritiam et rapacitatem oblatis fomentis accendere debuit, sed coactus cessit eius iniuriis. Quum dicit *somnum suum ab oculis fugisse*, non tantum significat noctes se duxisse insomnes, sed luctatum esse cum ipsa natura, ut debita quiete se fraudaret.

42. *Nisi Deus patris mei.* Hic Dei gratiae adscribit Iacob quod domum non redeat prorsus vacuus, quo non solum exaggerat peccatum Laban, sed occurrit obiectioni quae videri poterat eius querimoniis adversa. Quod ergo dives est, soceri benignitate factum esse negat, sed se a Domino respectum esse testatur: ac si dixisset: Per te non stetit quin mihi ulterius noceres: sed Deus quem habui propitium, tibi obstitit. Iam quum Deus non sit patronus malae fidei, nec improbos iuvare soleat, inde cognoscitur integritas Iacob, quod Deus se eius vindicem interposuit. Notandum autem est quod Deum Abrahae nominatim ab omnibus diis fictitiis separans, non alium esse verum Deum admonet: quo simul demonstrat se verae pietatis esse cultorem. Timorem Isaac passive accipe pro Deo quem Isaac reverebatur: sicut, propter reverentiam quae illi debetur, vocatur timor et tremor populi sui. Et paulo post eodem capite similis loquutio recurret. Pii autem Deum sic timent, ut minime horreant ad eius conspectum, sicut reprobi: sed trepidantes ad eius iudicium, sollicite coram ipso ambulant.

Afflictionem meam, et laborem manuum mearum. Hoc dictum est ex pietatis sensu, quod Deus afflicto, et fideliter probeque se gerenti opem tulerit. Ergo ut nos favore suo sublevet Dominus, discamus officio nostro rite defungi, non fugiamus legitimos labores, multis etiam molestiis pacem redimere ne detrectemus. Deinde si duriter et inique nos tractent de quibus bene erimus meriti, in spe et silentio feramus crucem nostram, donec succurrat nobis Dominus: neque enim ad extremum usque nos deseret, sicuti toties testatur scriptura. Diserte vero

Iacob socerum suum urget propria confessione. Cur enim eum increpuerat Deus, nisi quia contra ius et fas innoxium hominem persequebatur? nam (sicuti nuper attigi) malis et iniustis causis favere a natura Dei abhorret.

43. *Filiae, filiae meae sunt.* Nunc longe aliter loqui incipit Laban, quam prius: videt se nullam amplius habere litigandi causam. Ergo convictus, sepultis iurgiis ad placidum amicumque sermonem delabitur. Cur ergo, inquit, tibi infestus essem, quum sint omnia inter nos communia? An ego in viscera mea saevirem? nam et uxores tuae, et liberi tui, sanguis meus sunt: quare ita me erga vos affici par est, ac si gererem omnium personam. Perinde iam respondet atque homo aequissimus. Unde autem tam repente illi nata humanitas, qui nuper nullo recti vel pravi delectu, in perniciem Iacob rapiebatur, nisi quod agnoscit Iacob bona fide secum egisse, et tandem necessitate fuisse coactum ut consilium hoc furtivi discessus caperet? Atque hoc fuit signum hominis non prorsus desperati: nam multos cernere licet tam perditae impudentiae, ut rationibus victi et obruti, stupida tamen contumacia ruere non desinant. Colligimus autem ex hoc loco, licet avaritia perversique alii affectus iudicium et sanam mentem eripiant, manere tamen in animis hominum insculptam veri notitiam, quae scintillas excitata emittit, nisi in totum malitia dominetur. Si quis prius dixisset: Quid agis Laban? quaenam ista feritas, contra viscera tua insurgere? minime fuisset auditus: praecipiti enim furore ardebat. Nunc ultro ipse sibi suggerit, ac praedicat quod ab alio audire noluisset. Constat igitur lucem aequitatis, quae nunc emergit, fuisse in eius animo suffocatam. In summa, solus amor nostri nos excaecat, quia recte quisque nostrum iudicat, ubi non sunt intermediae personae. Caeterum si contigerit nos ad tempus turbari, danda saltem opera est ut praevaleat tandem ratio et aequitas. Quod si quis ad malitiam se obduret, manebit tamen insculpta illa, quam dixi, interior et occulta notitia, quae ad eum damnandum sufficiat.

44. *Percutiamus foedus ego et tu.* Hic facit Laban quod solent homines male sibi conscii, dum sibi cavet a mutua vindicta: ac talis trepidatio et anxietas iusta est maleficiorum merces. Adde quod improbi alios semper aestimant ex proprio ingenio, unde fit ut undique sibi metuant. Quare tale fere exemplum ante narravit Moses, quum Abimelech foedus cum Isaac percussit. Quo magis studendum est, si animis sedatis esse cupimus, ut sincere et innoxie versemur cum proximis. Interea docet Moses quam placabilis fuerit Iacob, et quanta facilitate passus fuerit se adduci ad concordiam. Plurimas et gravissimas iniurias pertulerat: nunc omnium oblitus, manum ad benevolentiam libenter porrigit: et adeo pertinax non est in tuendo iure suo, ut quodammodo praeveniat ipsum Laban, lapidem primus statuens. Et sane filios Dei non modo pacem alacriter amplecti decet, sed etiam cupide inquirere, sicuti iubemur Psalmo 34, 15. Quod ad lapidum acervum spectat, semper usu receptum fuit, caeremoniam aliquam adhibere quae pacta utrinque sanciret, nunc congeries lapidum exstruitur, ut etiam ad posteros vigeat foederis memoria. Quod has partes occupat Iacob, iam diximus signum esse propensi ad pacem animi. Libere quidem conquestus est, dum ita oportuit, sed ubi ad pacificationem ventum est, demonstrat se nihil alere veneni. Quum mox subiicit Moses, *eos comedisse super acervum*, non observat historiae seriem. Prius enim utrinque pactae sunt ac dictae leges quam celebratum convivium: sed haec figura (ut prius vidimus) satis usitata est.

47. *Et vocavit eum Laban.* Eodem sensu uterque nomen ex sua lingua tumulo imponit. Unde apparet Laban usum fuisse lingua syriaca, quamvis ex genere Heber esset progenitus. Sed non mirum est quod inter Syros habitans, tam linguae quam moribus gentis assueverit. Et paulo ante bis vocatus est Syrus: ac si Moses degenerem et alienum ab Hebraeis dixisset. Sed hoc superiori historiae minime congruere videtur, ubi legimus filias Laban imposuisse filiis suis hebraica nomina. Verum solutio non est difficilis: nam quum magna sit istarum linguarum inter se affinitas, facilis fuit unius vocis in alteram inflexio, deinde, si morigeras sibi uxores habuit Iacob, non mirum est si eius linguam didicerint. Ipse autem procul dubio in hoc incubuit: utpote qui sciebat familiam suam a reliquis gentibus segregatam esse. Quod autem supra usus est Moses nomine Galaad, prolepsis fuit, nam quum aetati suae scriberet, non dubitavit receptum nomen ponere. Caeterum hinc colligimus, caeremonias et ritus ad id quod inter se constituunt homines, referri debere. Quae etiam regula in sacramentis valere debet: quia si tollatur verbum quo nobiscum paciscitur Deus, inutiles tantum et mortuae figurae restabunt.

49. *Speculetur Dominus.* Iudicio Dei vindicandum commendat Laban quidquid alter in alterum absentem peccaverit: quasi diceret: Quamvis ad me usque non perveniat iniuriae notitia, quia procul abero, Dominus tamen qui ubique adest, speculetur. Quam sententiam clarius paulo post exprimit, dicens: Nemo nobiscum est, Deus inter me et te erit testis. Quibus verbis significat Deum tunc acerrimum fore cuiuslibet sceleris vindicem, ubi nullus sedebit in mundo iudex. Et certe si qua in nobis vigeret religio, longe magis nos moveret Dei praesentia quam omnium hominum conspectus: sed fit bruto carnis nostrae stupore ut nonnisi homines

revereamur: quasi impune illudere Deo liceat, ubi non coarguimur hominum testimonio. Verum si hoc communis naturae sensus dictavit ipsi Laban, venturas in Dei iudicium fraudes quae mundo sunt absconditae: pudeat nos qui in evangelii luce versamur, latebras fallaciis nostris captare. Hinc etiam collige legitimum iurisiurandi usum, quem etiam apostolus in epistola ad Hebraeos (6, 16) notat, nempe quod homines finem controversiis suis facturi, ad Dei iudicium confugiunt.

50. *Et si acceperis uxores super filias meas.* Hanc perfidiae speciem fore intelligit Laban si alias sibi uxores Iacob adiungat. Atqui ipse eum ad polygamiam coegerat, unde enim plures uxores sancto viro, nisi quod dolose in locum Rachelis supposita fuerat Lea? Sed vitium, cuius perperam autor fuerat, avaritia sua excaecatus, nunc ex sincero naturae sensu damnat. Et certe ubi abrumpitur coniugii vinculum, quo nullum inter homines sanctius est, tota humana societas labefactatur. Quare phrenetici homines, qui hodie in tuenda polygamia sibi placent, non alio iudice opus habent quam Laban.

53. *Deus Abrahae.* Hoc quidem rite fit et ordine quod Laban per Dei nomen adiurat Iacob. Haec enim foederum est sanctitas, Deum utrinque advocare, ut inultam perfidiam non sinat. Sed perperam vero Deo idola commiscet, quibuscum nihil illi est commune. Ita scilicet homines superstitionibus impliciti, sacra profanis, et purae deitati hominum figmenta promiscue miscere solent. Cogitur Deo Abrahae aliquid dare honoris, in suis tamen sordibus demersus iacet: et ne deterior videatur sua religio, antiquitatis fuco eam colorat. Deum enim patris sui appellans, gloriatur sibi a maioribus esse traditum. Interim Iacob superstitiose non iurat. Diserte enim exprimit Moses nonnisi per timorem Isaac iurasse, ut sciamus non annuisse socero praeposteram formam dictanti: sicuti multi, ut impiorum gratiam captent, eandem sibi religionem cum ipsis esse simulant. Atqui ubi semel innotuit unus Deus, maligne supprimitur a nobis eius veritas, nisi sua luce omnes errorum nebulas discutiat. Nec dubium est quin iurandi formae responderit sacrificium, ut scilicet a puro Dei cultu omnia inquinamenta arceret.

54. *Et vocavit fratres suos ut comederent.* Quod hospitio comiter recipit Iacob affines suos, a quibus male tractatus fuerat, in eo mansuetudinem suam testatur. Singulari etiam Dei beneficio factum esse notat Moses, quod post atrocem illam procellam, quae interitum sancto viro minitabatur, repente enituit placida serenitas. Eodem pertinet quod statim sequitur, Laban amice digressum fuisse: nam hoc modo palam ostendit Dominus se custodem esse servi sui, qui eum velut ovem perditam mirabiliter e lupi faucibus eripuit. Nec vero tantum sedatus fuit furor Laban, sed paternum affectum, quasi mutatus in novum hominem, induit.

55. *Benedixitque eis.* Notanda est circumstantia personae, quod scilicet Laban qui a pietate desciverat, et improbis erat ac scelestis moribus, morem tamen benedicendi retinuit. Nam hinc docemur, ne qua impiis supersit excusatio ignorantiae, principia quaedam notitiae Dei haerere in ipsorum cordibus: nam inde mos benedicendi, quod certo persuasi sint homines Deum unum bonorum omnium esse autorem. Quamvis enim superbe quidvis sibi arrogent, ubi tamen ad se ipsos redeunt, velint nolint, sentire coguntur, quidquid bonorum est nonnisi a solo Deo provenire.

CAPUT XXXII.

1. *Postea Iahacob abiit in viam suam, et occurrerunt ei angeli Dei.* 2. *Et dixit Iahacob quando vidit eos: Castra Dei sunt haec, et vocavit nomen loci illius Mahanaim.* 3. *Misit autem Iahacob nuncios ante se ad Esau fratrem suum ad terram Sehir in regionem Edom.* 4. *Et praecepit eis dicendo: Sic dicetis domino meo Esau: Sic dixit servus tuus Iahacob: Cum Laban habitavi, et moratus sum huc usque.* 5. *Et sunt mihi boves et asini, pecudes et servi, et ancillae, et misi ut nunciarem domino meo, ut invenirem gratiam in oculis tuis.* 6. *Reversi autem sunt nuncii ad Iahacob, dicendo: Venimus ad fratrem tuum, ad Esau, et etiam pergit in occursum tuum, et quadringenti viri cum eo.* 7. *Et timuit Iahacob valde, et angustiis affectus est, et divisit populum qui erat secum, et pecudes, et boves et camelos in duas turmas.* 8. *Dixit enim: Si veniret Esau ad turmam unam, et percusserit eam, turma quae remanserit evadet.* 9. *Et dixit Iahacob: Deus patris mei Abraham, et Deus patris mei Ishac, Domine, qui dixisti ad me: Revertere ad terram tuam et cognationem tuam, et benefaciam tibi:* 10. *Minor sum cunctis misericordiis, et omni veritate quam fecisti cum servo tuo: quia in baculo meo transivi Iordanem hunc, et nunc factus sum in duas turmas.* 11. *Erue me nunc de manu fratris mei, de manu Esau: timeo enim eum, ne forte veniat, et percutiat me, matremque cum filiis.* 12. *Et tu dixisti: Benefaciendo benefaciam tibi, et ponam semen tuum sicut arenam maris, quae non numeratur prae multitudine.* 13. *Et pernoctavit ibi nocte ipsa, et accepit ex iis quae occurrebant ad manum suam, munus* mittendum *ad Esau fratrem suum.* 14. *Capras ducentas et hircos viginti, oves ducentas et arietes viginti:* 15. *Camelos lactantes, et pullos earum triginta: vaccas quadraginta, et iuvencos decem: asinas viginti, et pullos decem.* 16. *Et dedit in manum servorum suorum, singulos greges seorsum, di-*

xitque ad servos suos: Transite ante me, et interstitium ponetis inter gregem et gregem. 17. *Et praecepit primo, dicendo: Si occurrerit tibi Esau frater meus, et interrogaverit te, dicendo: Cuius es, et quo pergis, et cuius sunt ista ante te?* 18. *Dices: Servi tui Iahacob munus est, missum ad dominum meum Esau: et ecce etiam ipse est post nos.* 19. *Praecepit etiam secundo, etiam tertio, etiam cunctis pergentibus post greges, dicendo: Secundum verbum hoc loquemini ad Esau quando invenietis eum.* 20. *Et dicetis etiam, Ecce servus tuus Iahacob est post nos. Dixit enim: Placabo faciem eius munere quod vadit ante me, et postea videbo faciem eius, si forte suscipiat faciem meam.* 21. *Transivit itaque munus ante eum: et ipse pernoctavit nocte ipsa cum turma.* 22. *Et surrexit nocte ipsa, et accepit duas uxores suas, et duas ancillas suas, et undecim liberos suos, et transivit vadum Iaboc.* 23. *Et accepit eos, et transire fecit eos torrentem, transire inquam fecit* omnia *quae erant sibi.* 24. *Porro remansit Iahacob solus ipse: et luctatus est vir cum eo donec ascendit aurora.* 25. *Et vidit quod non praevaleret ei, et tetigit palam femoris eius, et movit se pala femoris Iahacob, luctante illo cum eo.* 26. *Tunc dixit: Dimitte me, quia ascendit aurora. Cui respondit: Non dimittam te, nisi benedixeris mihi.* 27. *Et dixit ad eum: Quod est nomen tuum? Et ait: Iahacob.* 28. *Tunc dixit: Non Iahacob dicetur ultra nomen tuum, sed Israel: quia princeps fuisti cum Deo, et hominibus praevalebis.* 29. *Et interrogavit Iahacob, et dixit: Indica quaeso nomen tuum. Et dixit: Utquid interrogas de nomine meo? et benedixit ei illic.* 30. *Vocavit ergo Iahacob nomen loci, Peniel: quia vidi Deum facie ad faciem, et evasit anima mea.* 31. *Et ortus est ei sol, quando transivit Penuel, et claudicabat in femore suo.* 32. *Idcirco non comedunt filii Israel nervum contractionis qui est in pala femoris, usque ad diem hanc: quia tetigit palam femoris Iahacob in nervo contractionis.*

1. *Et Iahacob abiit in viam suam.* Postquam e soceri sui manibus, hoc est, ex praesenti morte elapsus est Iacob, nunc in fratrem incidit, cuius aeque, vel etiam magis timenda erat atrocitas: nam eius minis expulsus fuerat a patria: nulla autem melior illi spes proponitur. Trepide ergo non secus atque ad mactationem pergit. Caeterum quia fieri vix poterat quin moerore fractus concideret, tempestive Dominus succurrit, et eum tam ad hoc certamen quam ad alia praeparat, ut se fortem in omnibus, invictumque athletam praestet. Ergo ut sciat Dei praesidio se tegi, angeli, dispositis utrinque castris, obviam ei procedunt. Hebraei interpretes putant ab una parte locata fuisse hostium castra: angelos autem vel Deum potius ex opposito stetisse. Atqui multo probabilius est, angelos fuisse in bina castra distributos a diversis lateribus Iacob, ut agnosceret se undique cinctum ac munitum esse coelestibus copiis: sicuti Psalmo 34, 8. habetur, angelos, ut Dei cultores servent, castra per circuitum ipsorum metari. Quanquam non displicet eorum sententia qui dualem numerum loco pluralis simpliciter accipiunt, ut fuerit Iacob circumdatus continuo angelorum exercitu. Porro duplex fuit huius visionis utilitas: nam quia sanctus vir in futurum tempus valde anxius erat, hunc cruciatum mature illi eximere Dominus voluit, vel saltem levationis aliquid afferre, ne tentationi succumberet. Deinde voluit, postquam liberatus esset a fratre, praeteriti beneficii memoriam infigere eius animo, ne quando efflueret. Scimus quam proclivis sit in hominibus beneficiorum Dei oblivio: imo dum manum suam ad eos iuvandos extentam habet Deus, vix centesimus quisque oculos sursum attollit. Ideo necesse fuit visibilem Dei tutelam sancto viro statui in conspectu, ut tanquam in illustri theatro cerneret non fortuito se nuper ereptum esse ex manu Laban, sed quod angelos Dei pro se haberet pugnantes, ut certo speraret contra fratris conatus paratum sibi fore eorum auxilium: denique ut superato discrimine, memor esset ab illis se fuisse protectum. Haec autem doctrina ad nos omnes extenditur, ut discamus, in manifestis Dei gratiis invisibilem eius praesentiam intueri. Praecipue tamen sanctum virum novis armis ad subeundum quod instabat certamen instrui necesse fuit. Nescit an mutatus sit frater Esau, an vero factus deterior. Atque huc magis inclinat suspicio, virum sanguinarium nihil nisi hostile moliri. Ergo ad firmandam in futurum tempus eius fiduciam, non minus quam ad praeteritae gratiae recordationem apparent angeli. Fiduciam quoque non parum amplificat numerus: nam etsi satis sit singulos nobis dari custodes, liberalius tamen agit nobiscum Dominus. Quare maligne extenuant Dei gratiam qui tantum ab uno angelo quemque nostrum defendi putant. Nec dubium est quin diabolus hoc astu fiduciam nostram aliqua ex parte minuere conatus sit. Gratitudo sancti viri notatur a Mose, dum loco nomen imponit, quasi perpetuae memoriae symbolum.

3. *Et misit Iahacob nuncios.* Iam tunc Dei providentia factum est ut Esau relicto patre versus montem Seir ultro se contulerit: atque ita cesserit ex terra promissa, quo vacua eius possessio maneret posteris Iacob absque fraterna caede. Neque enim vel patris imperio coactum credibile est, vel ideo habitationem mutasse, quia fratre inferior haberi vellet: potius coniicio multis opibus locupletatum fuisse, quae illum ex paterna domo extruderent. Scimus enim profanos et huius saeculi filios praesentibus commodis tam cupide inhiare, ut quum se aliquid offert eorum cupiditati consentaneum, illuc

bruto impetu ferantur. Imperiosus et ferox erat Esau, matris quoque reverentiam excusserat, et se vicissim sciebat illis esse exosum: uxores assiduas pugnas movebant: durum illi ac molestum erat filii familias personam senili iam aetate agere: nec enim superbi homines liberi sibi videntur quum quis supra eos eminet. Ergo ut solutus alienis legibus degeret, seorsum a patre degere maluit: ac tali illecebra inescatus est, ut promissae haereditatis immemor, locum fratri suo relinqueret. Divinitus autem id factum esse dixi: quemadmodum per Malachiam (1, 3) Deus ipse pronunciat, fuisse hanc quasi relegationis speciem quod in montem Seir deductus est Esau. Etsi enim sponte migravit, arcano tamen Dei consilio terra illa privatus est, quam tantopere appetierat. Praesenti vero dominandi cupidine illectus, in delectu caecutiit, quum terra Seir montosa et aspera, minusque fertilis et amoena esset. Porro celebrem virum fuisse apparet, qui nomen regioni ex suo nomine imposuit: quanquam verisimile est, terram Edom dici per prolepsin a Mose, quae deinde ita vocari coepit. Quaeritur iam unde resciverit Iacob fratrem suum in illa parte habitare. Quanquam pro certo nihil assero, probabilis tamen est coniectura fuisse a matre admonitum: neque enim in tanta servorum copia defuit fidelis nuncius. Et facile ex verbis Mosis colligitur, antequam terram ingressus esset Iacob, de novo fratris domicilio scivisse id quod erat. Scimus autem multa eius generis a Mose fuisse omissa quae lectoribus facile in mentem venire possunt.

4. *Sic dicetis domino meo.* Narrat hic Moses quam anxius fuerit Iacob in placando fratre. Supplex enim ista deprecatio nonnisi ingenti ac diro cruciatu extorta fuit. Sed videtur absurda esse submissio, qua dominium illi defert, pro quo usque ad vitae discrimen certaverat. Si enim primogenitus est Esau, quid sibi residuum facit Iacob? quorsum attinuit tantum sibi accersere invidiae, tot subire discrimina, et tandem viginti annorum exsilio multari, si nunc se fratri subiicere non recusat? Respondeo, quod dominium temporale concedit, hinc nihil decedere arcanae benedictionis iuri. Scit effectum divinae promissionis adhuc esse suspensum: ergo spe futurae haereditatis contentus, in praesentia non dubitat fratrem sibi honore praeferre, ac se profiteri eius servum. Nec vero in his verbis quidquam fictum fuit, quia paratus erat fratrem humeris portare: modo ne ius futuri temporis, quod adhuc erat absconditum, perderet.

5. *Sunt mihi boves.* Non iactantiae causa suas divitias praedicat Iacob, sed ut hoc modo ad humanitatem flectatur Esau. Nimis enim turpe ac pudendum fuisset, qui in longinqua terra per Dei gratiam ditatus fuerat, immaniter fugare. Adde quod futurae aemulationi ansam praecidit: nam si inanis ac famelicus venisset, poterat Esau ex dispendii sui metu novam indignationem concipere. Testatur ergo Iacob se non venire ut fratris substantiam sugat, vel ditetur cum fratris iactura, ac si dixisset: Salva sit tibi haereditas terrena: ius enim tuum per me non minuetur: tantum me sinas vivere. Hoc exemplo monemur qualiter fovenda sit nobis pax cum improbis. Non prohibet quidem Dominus quin ius nostrum tueamur, quoad permittent adversarii: sed iure nostro potius cedendum est, quam ut certamen oriatur nostra culpa.

6. *Et reversi sunt nuncii.* Esau benevolentiae causa progreditur obviam fratri suo: sed Iacob reputans immanem eius ferociam, inflatos spiritus, ac truces minas, nihil humanum ab eo exspectat. Et Dominus servi sui animum tali anxietate, licet de nihilo, ad tempus premi voluit, ut precandi fervorem magis accenderet. Scimus enim quale in hac parte frigus generet securitas. Ergo ne fides, nullis stimulis excitata, in nobis torpeat, multa saepe nos timere patitur Deus quae timenda non sunt. Nam quamvis vota nostra praeveniens occurrat malis nostris, remedia tamen occultat, donec fidem nostram exercuerit. Interea notandum est, filios Dei nunquam pollere tam robusta constantia, quin simul carnis infirmitas in illis se prodat. Nam qui fiduciam imaginantur omni timore vacuam, nunquam gustarunt quidnam sit vera fides. Non enim se in hunc finem Dominus nobis adfore promittit, ut periculorum sensu exuat: sed ne praevaleat metus, et nos desperatione obruat. Adde quod nunquam omni ex parte solida est nostra fiducia, ut pravas dubitationes et vitiosos metus repellat, sicuti optandum foret.

7. *Et divisit populum.* Refert Moses, Iacob ex re praesenti cepisse consilium. Familiam enim in duas turmas dividens, ancillas priore loco statuit, ut primum insultum, si ita necesse sit, sustineant: uxores vero liberas longius a periculo subducit. Atque hinc quidem colligimus, non ita expavefactum fuisse Iacob quin res suas componeret. Scimus ubi panicus terror occupat animos, nihil suppetere consilii, sed velut exanimes stupere qui rebus suis prospicere deberent. Ergo ex fidei spiritu hoc manavit, quod aliquam distantiam interposuit Iacob inter duas familiae suae partes, ne si qua instaret clades, totum saltem intercideret ecclesiae semen. Nam hoc consilio dimidiam partem mactationi obtulit, ut ad reliquos superstites tandem perveniret haereditas promissa.

9. *Deus patris mei Abrahae.* Rebus suis, ut praesens suadebat necessitas, dispositis, iam ad preces se convertit. Testis autem est haec praecatio, non fuisse tanto metu oppressum sanctum virum, quin victrix emergeret fides. Neque enim dubi-

tanter se et suos Deo commendat: sed tam promissionibus Dei, quam acceptis beneficiis confisus, suas curas et molestias in eius sinum reiicit. Diximus autem supra quorsum spectent haec epitheta quae tribuit Deo, et quid valeant: nempe quum longius distent homines a Deo, quam ut ad eius altitudinem per se conscendant, ipse ad fideles descendit. Ita se Deum Abrahae vocans et Isaac, filium ipsorum Iacob comiter ad se invitat: neque enim sancto viro difficilis ad domesticum Deum erat accessus. Deinde quia totus mundus in superstitiones defluxerat, peculiari nota discerni voluit Deus ab omnibus idolis, ut populum electum in foedere suo teneret. Ergo Iacob Deum patrum suorum nominatim compellans, promissiones in illorum persona sibi datas, in medium sibi proponit, ne dubio animo precetur, sed tuto recumbat in illam fulturam, quod promissae benedictiones haeres Deum propitium habiturus sit. Et sane orandi regula nobis ex verbo petenda est, ne temere ad Deum perrumpere tentemus, sed ad eum pergamus quatenus se nobis patefecit: quod ex proximo contextu clarius patet, ubi Iacob Dei mandatum et promissionem in memoriam revocans, quasi duabus columnis innititur. Et certe haec legitima est orandi ratio, ut fideles Deo vocanti respondeant: atque ita inter huius verbum et illorum vota mutuus sit consensus: sicuti nulla suavior vel magis concinna symphonia fingi potest. Domine, inquit, iussu tuo redeo: deinde salutem reverso pollicitus es: aequum est igitur ut te mihi praebeas itineris ducem. Haec sancta est praesumptio, quum officio nostro defuncti, secundum Dei vocationem familiariter ab ipso petimus quidquid promisit, quando se nobis gratis obstringens, factus est quasi voluntarius debitor. Quisquis autem nullo Dei mandato aut promissione fretus, vota concipit, nihil quam vanas ampullas proiicit in aërem. Hic etiam locus certius confirmat quod prius dictum fuit, Iacob non falso praetexuisse apud uxores, Deum sibi reditus esse autorem. Nam si tunc mentitus foret, nulla nunc suppeteret bene sperandi materia. Atqui ad coeleste tribunal cum hac fiducia prodire non dubitat, se manu Dei protectum iri, cuius auspiciis redire in terram Chanaan ausus est.

10. *Minor sum cunctis misericordiis.* Tametsi loquutio haec dura est latinis auribus, sensus tamen obscurus non est. Fatetur Iacob pluribus se Dei beneficiis fuisse cumulatum quam sperare ausus foret: ideoque multum abesse ut ad impetrandum quod postulat, quidquam afferat dignitatis vel meriti. Dicit ergo se minorem fuisse Dei gratiis: quia indignus erat in quem Dominus tam liberaliter praeclara dona conferret. Porro ut melius pateat sancti patriarchae consilium, notandus est Satanae astus: nam ut propriae dignitatis sensu nos ab orando deterreat, cogitationem hanc nobis suggerit. Quis tu es, ut in Dei conspectum prodire audeas? Hanc tentationem mature praevertit Iacob, dum praefatus se esse indignum superioribus Dei donis, simul tamen agnoscit non esse Deum hominibus similem, ut continuandis et augendis beneficiis unquam lassetur. Interea Iacob ex eo fiduciae materiam colligit: quia Deum tam beneficum saepe iam expertus erat. Ergo in duplicem scopum respexit: quia et occurrere voluit diffidentiae, quae ex ingenti donorum Dei cumulo obrepere poterat, et dona illa in diversam partem convertit, ut sibi promitteret eundem erga se Deum fore, qui hactenus fuerat. Duas autem voces ponit: Miserationes et veritatem, ut significet Deum mera sua bonitate induci ut nobis benefaciat: et hoc modo fidem suam probare. Atque haec copula misericordiae cum veritate passim occurrit in scripturis: ut sciamus bona omnia nobis ex gratuito Dei favore fluere: eorum vero nos fieri capaces dum eius promissiones fide amplectimur.

Quia in baculo meo. Non enumerat Iacob singulas Dei gratias, sed sub una specie alias comprehendit, quod quum inops et solitarius viator Iordanem transisset, nunc dives et multis copiis refertus veniat. Notanda est autem antithesis inter baculum et duas turmas: in qua priorem solitudinem et inopiam cum praesenti abundantia comparat.

11. *Erue me.* Postquam pluribus Dei beneficiis se obstrictum esse meminit quam ut sua merita iactare posset, et se inde ad spem maiorem erexit: nunc suam necessitatem commemorat, ac si diceret, Domine, nisi tot praeclara dona in nihilum velis recidere, iam tempus est ut mihi succurras, et exitium avertas quod mihi a fratre impendet. Exposito autem suo metu, clausulam adiungit de benedictione sibi promissa, ut se iterum promissionibus sibi datis confirmet. Matrem cum filiis occidere, proverbialiter apud Iudaeos dictum fuisse puto, pro nihil reliquum facere: metaphora ab avibus sumpta, quum pullos una cum matribus rapiunt aucupes, totumque nidum evacuant.

13. *Et accepit de his quae ad manum.* Quod muneribus placare fratrem studet, non facit diffidentia, quasi Dei praesidio se tutum fore dubitet. Hoc quidem inter homines nimis commune est vitium, ut Deum precati se huc et illuc circumagant, sibique vana subsidia comminiscantur: quum hic praecipuus sit orationis fructus, in silentio et quiete exspectare Dominum: sed aliud propositum fuit sancto viro quam satagere et tumultuari, quasi unico Dei auxilio contentus non foret. Quamvis enim certo persuasus sit, hoc unum sibi sufficere, quod Deum habet propitium, non tamen omittit quae in manu sunt media, successum in manu Dei reponens. Etsi enim precando curas nostras reiicimus in Deum, ut pacatis simus ac tranquillis animis, non tamen haec securitas ignavos reddere nos de-

bet. Nam Dominus quaecunque nobis adminicula porrigit vult in usum aptari. Multum vero a turbulentis mundi studiis differt piorum sedulitas: quia mundus a Dei benedictione industriam suam separans, quid rectum sit vel liceat non expendit: deinde semper trepidat, et satagendo inquietudinem suam magis ac magis sollicitat. Pii autem non aliunde laboris sui profectum sperantes quam ex Dei misericordia, mentem suam quaerendis mediis tantum ideo applicant, ne suo torpore sepeliant Dei dona: defuncti suo officio pendent ab eadem Dei gratia: mediis vero destituti, nihilominus quiescunt.

14. *Capras ducentas.* Hinc perspicimus quanti promissionem sibi datam aestimaverit Iacob, dum tantam rerum suarum iacturam facere non recusat. Scimus quae magno sudore ac molestiis parta sunt, in maiori haberi pretio. Itaque ut plurimum magis restricti sunt ac tenaces qui suo labore ditati sunt. Haec vero etiam ex magnis opibus non levis fuit diminutio, quadraginta vaccas, triginta camelos cum pullis, hircos viginti, et totidem asinas cum pullis, capras ducentas, et totidem oves cum viginti arietibus, et totidem hircis, dare. Atqui libenter hanc sibi mulctam iniungit Iacob ut securum in patriam reditum comparet. Certe non difficile fuisset angulum aliquem reperire, ubi rebus integris degeret: nec minus commoda alibi fuisset habitatio. Sed ne perdat promissionis fructum, tanto pretio quietum in terra Chanaan hospitium a fratre suo redimit. Pudenda est igitur nostra mollities et tarditas, qui pedem maligne reducimus a recto vocationis nostrae cursu simulatque aliquid perdendum est. Clara et sonora voce mandat Dominus quidnam agere nos velit: sed quia aliis molestum est sarcinas colligere, torpidi iacent: alios delitiae retinent, alios impediunt vel divitiae vel honores: denique pauci sequuntur Deum, quia vix centesimus quisque diminui sustinet. Quod distinguit spatia inter nuncios, et alios aliis diverso tempore submittit, hoc facit ut paulatim mitiget fratris ferociam: unde iterum colligimus, non ita perculsum fuisse metu, quin sua negotia prudenter disponeret.

23. *Et surrexit nocte ipsa.* Postquam Dominum precatus est, rebusque suis consuluit, iam sumpta fiducia se committit periculo. Quo exemplo docentur fideles, quoties instat discrimen aliquod hunc tenendum esse ordinem: primo, ut ad Dominum recta confugiant, deinde ut accommodent in praesentem usum quaecunque se offerunt media: tertio, ut ad quemlibet eventum parati, intrepide pergant quocunque Dominus praecipit. Sic Iacob, ne in ipso articulo deficiat, transitum non formidat quem cernit plenum esse periculi, sed velut clausis oculis cursum suum prosequitur. Ergo eius exemplo in rebus perplexis superanda est anxietas, ne ab officio nos prohibeat vel moretur. Solus manet, praemissis uxoribus ac liberis: non ut audita illorum clade effugiat: sed quia solitudo ad precandum erat aptior. Neque enim dubium est quin ultima quaeque metuens, totus invocandi Dei ardore correptus fuerit.

24. *Et luctatus est vir cum eo.* Quanquam haec visio privatim ipsi Iacob apprime utilis fuit, ut praesciret multa sibi adhuc restare certamina, et se omnium fore victorem certo statueret: minime tamen dubium est quin Dominus in eius persona commune suis omnibus tentationum, quae ipsos manent, et assidue in hac caduca vita subeundae sunt, specimen exhibuerit. Quare hunc visionis finem tenere convenit, omnes Dei servos in hoc mundo esse velut athletas: quia Dominus eos variis luctarum generibus exercet. Porro non dicitur vel Satan vel mortalis quispiam homo cum Iacob luctatus esse, sed ipse Deus: ut sciamus ab ipso probari fidem nostram: et quoties tentamur, vere nobis esse cum eo negotium: non tantum quia militamus sub eius auspiciis: sed tanquam antagonista nobiscum in arenam descendit ut vires nostras exploret. Hoc quanquam prima specie absurdum videtur, experientia tamen et ratio verum esse docet. Nam sicuti ex eius gratia prosperi omnes successus manant, ita res adversae, vel ferulae sunt quibus peccata nostra castigat, vel fidei ac patientiae documenta. Quum autem nullum sit tentationis genus quo non examinet Dominus suos fideles: apte congruit similitudo, quod velut consertis manibus congreditur ad luctam. Ergo quod sub visibili forma semel demonstratum fuit patri nostro Iacob, quotidie in singulis ecclesiae membris impletur, ut cum Deo luctari in tentationibus necesse habeant. Alio quidem modo tentare nos dicitur quam Satan: sed quia solus ipse crucis et afflictionum autor est, lucemque et tenebras (sicuti apud Isaiam [45, 7] [1]) dicitur) solus creat, tentare dicitur, quatenus probationem fidei nostrae sumit. Sed iam quaeritur quisnam contra talem antagonistam subsistere queat, cuius solo flatu dispèrit et evanescit omnis caro, cuius aspectu liquescunt montes, cuius voce vel nutu concutitur totus mundus? Itaque vel minimum certamen cum eo tentare, insana esset temeritas. Verum huius nodi facilis solutio est. Neque enim adversus eum pugnamus, nisi et eius virtute et armis, nos enim ad luctam provocans, simul ad resistendum instruit, ut contra nos et pro nobis pugnet. Denique talis est huius luctae partitio, ut nos una manu aggrediens, altera defendat: imo quia plus roboris suppeditat nobis ad resistendum quam in nobis oppugnandis explicet, apposite et proprie dicemus sinistra manu ipsum contra nos luctari, dextera autem pro nobis. Nam leviter nos

---

1) *Non* 4, 5 *ut habet Ed.* 1563, *quare recentiores maluerunt omittere.*

oppugnans vires invictas suppeditat quibus superiores simus. Ipse quidem apud se integer manet: sed aliter exprimi non potest duplex illa ratio qua nobiscum agit, quod humana virga nos percutiens, non exserit plenas vires in tentatione: fidei vero nostrae concedens victoriam, se ipso in nobis fortior est. Quanquam autem istae loquendi formae asperae sunt, durities tamen facile mitigabitur ubi ventum fuerit ad praxin. Nam si tentationes sunt certamina (scimus autem non esse fortuitas, sed divinitus nobis iniungi) hinc sequitur Deum agere antagonistae personam: unde reliqua dependent: quod scilicet in ipsa tentatione infirmus apparet contra nos, ut vincat in nobis. Quidam hoc ad unam tentationum speciem restringunt, ubi Deus palam et quasi ex professo adversarium ostendit, quasi in exitium nostrum armatus. Et certe a vulgaribus luctis differre illam fateor, et prae aliis eximium et quasi heroicum robur postulare. Ego tamen libenter omne genus certamina complector quibus suos fideles Deus exercet: quandoquidem in omnibus Deum habent antagonistam: licet non semper se illis infensum aperte clamet. Quod virum nominat Moses quem paulo post Deum fuisse testatur, loquutio est satis trita. Quia enim sub hominis specie apparuit Deus, inde nomen mutuatur: sicuti propter visibile symbolum, spiritus vocatur columba, et vicissim, nomen spiritus transfertur ad columbam. Quod autem non citius exhibita fuit haec visio sancto viro, hac ratione factum esse interpretor, quod Deus ipsum tanquam robustum et bellandi peritum militem ad duriores pugnas vocare statuerat. Sicuti enim tironibus parcitur, nec statim trahuntur iuvenci ad aratrum: ita mollius suos Dominus exercet, donec viribus collectis magis obduruerint. Ergo Iacob ferendis aerumnis assuefactus, nunc ad seriam militiam producitur. Forte etiam Dominus ad certamen respexit quod tunc instabat. Sed ego in ipso terrae promissae ingressu admonitum fuisse arbitror, non esse cur tranquillam vitam sibi deinde speraret. Poterat enim reditus in patriam videri quaedam missionis species: ita Iacob instar emeriti militis, ad quietem se dedisset. Quare plusquam utile ei fuit doceri qualis eum maneret conditio. Nos quoque in eius persona docemur, toto vitae cursu bellandum esse ne quis sibi quietem promittens, ultro se decipiat. Atque haec admonitio valde necessaria nobis est: videmus enim quam proclives ad desidiam simus. Unde fit ut non solum inducias in continuo bello: sed in medio conflictu pacem imaginemur, nisi nos Dominus excitet.

25. *Et vidit quod non praevaleret ei.* Hic nobis describitur victoria Iacob, quam tamen non sine vulnere adeptus est. Quod dicitur angelus vel Deus luctator velle ex arena discedere, quia se non fore victorem videt: more humano loquitur Moses. Scimus enim ut Deus e sua maiestate ad nos descendens, quae propria sunt hominum in se transferre soleat. Noverat certe Dominus pugnae eventum, antequam in arenam descenderet: imo iam statuerat quid facturus esset, verum eius cognitio pro ipsa rei experientia ponitur.

Tetigit palam. Quanquam victoria potitur Iacob: percutit tamen eum angelus in femore, unde illi usque ad vitae finem durat claudicatio. Etsi autem nocturna visio fuit, Dominus tamen exstare vestigium illud diebus omnibus voluit, unde pateret inane non fuisse somnium. Porro hoc signo piis omnibus ostensum est quomodo in tentationibus emergant victores: nempe sic ut interim laedantur ac vulnerentur. Scimus enim Dei virtutem in nostra infirmitate perfici ut gloriatio nostra cum humilitate coniuncta sit, nam si starent nobis integrae vires, nullaque esset ex certamine laesio vel luxatio, statim caro insolesceret, et oblivisceremur Dei auxilio nos vicisse. Acceptum autem vulnus, et quae inde sequitur debilitas, ad modestiam nos cogit.

26. *Dimitte me.* Deus victoriae laudem servo suo concedit, et discedere paratus est tanquam virtute impar: non quod inducias petere opus habeat, cuius partes sunt inducias vel pacem dare, quoties ita placuit: sed ut gloriari possit Iacob de gratia sibi collata. Mirabilis triumphandi ratio: ubi Dominus, cuius virtuti tota laus in solidum debetur, infirmum tamen homuncionem quasi victorem vult excellere, et cum insigni elogio in sublime attollit. Simul commendat infractam tolerantiam Iacob, quod longo duroque conflictu perfunctus, strenue tamen pergat. Et certe hic legitimus est certandi modus, ne fatigemur donec ultro Dominus recedat. Petere quidem licet ut consulat nostrae infirmitati, et pro sua paterna indulgentia teneris ac debilibus parcat: sub onere etiam licet gemere, et exitum optare certaminum: interea tamen cavendum est ne lassitudine mollescant animi, vel saltem ne deficiant: quin potius danda opera ut collectis animis et viribus, indefessi in lucta perstemus. Ratio quam assignat angelus, quod *exorta iam sit aurora*, huc tendit, ut sciat Iacob nocturna visione se divinitus fuisse edoctum.

Non dimittam te nisi. Hinc apparet a sancto viro tandem cognitum fuisse antagonistam, neque enim haec vulgaris precatio est, quod benedici postulat. Qui inferior est a maiore benedicitur (Hebr. 7, 7): ideo unius Dei proprium est nos benedicere. Nec vero ipsum Iacob benedixerat pater, nisi coelesti mandato, quasi Dei personam sustinens. Tale etiam munus sacerdotibus erat impositum sub lege (Num. 6, 23), ut tanquam divinae gratiae ministri et interpretes populo benedicerent. Cognovit ergo Iacob athletam illum quo cum pugnaverat, Deum esse:

quia benedictionem ab eo petit, quam ab homine mortali simpliciter petere non licebat. Sic (meo iudicio) intelligi debet Oseae locus cap. 12, 3. Invaluit Iacob prae angelo, et roboratus est, flevit et rogavit eum. Significat enim propheta, postquam victor evaserat Iacob, supplicem tamen fuisse Deo, et cum lacrymis precatum. Caeterum docet hic locus semper nobis expetendam esse Dei benedictionem, quamvis usque ad membrorum luxationem, duram et gravem eius praesentiam experti simus. Nam filiis Dei longe praestat, mutilos et semifractos a Deo benedici quam pacem in qua torpescant appetere: vel subducere se a Dei conspectu, ut ipso valere iusso, cum impiis lasciviant.

28. *Non Iahacob dicetur ultra nomen tuum.* Iacob ab utero nomen adeptus erat, sicuti vidimus: quia fratrem suum arrepta planta pedis conatus fuerat retinere. Nunc Deus novo eum nomine et magis heroico insignit: non ut alterum illud prorsus aboleat, quod symbolum erat memorabilis gratiae: sed ut altiorem gratiae suae progressum testetur. Ex duobus ergo nominibus priori secundum, tanquam magis honorificum, praefertur. Nomen a verbo שרה sive שור deducitur, quod dominari significat, ac si princeps Dei vocatus foret. Nam paulo ante admonui Deum fortitudinis suae laudem transferre in Iacob, ut in eius persona triumphet. Expositio nominis quae continuo post annectitur, sic habet ad verbum apud Mosen: Quia dominatus es cum Deo, vel erga Deum, et erga homines, et praevalebis. Sensus tamen ab Hieronymo fideliter redditus esse videtur, quod si Iacob se heroice gessit cum Deo, multo magis superior futurus sit hominibus. Nam certe consilium Dei fuit servum suum tam insignis victoriae fiducia instructum ad varias pugnas dimittere, ne in posterum vacillaret. Non enim hominum more nomen imponit, sed rem ipsam simul confert: ut certo respondeat eventus.

29. *Indica quaeso nomen tuum.* Videtur hoc pugnare cum superiore doctrina. Nuper enim dixi, quum Iacob benedictionem peteret, signum hoc fuisse submissionis. Cur ergo nunc tanquam animi dubius, de eo inquirit per quem prius Deum confessus est? Sed facilis est solutio. Quanquam enim Deum agnoscat Iacob, obscura tamen et humili notitia non contentus, altius conscendere optat. Nec mirum est si sanctus vir in hoc votum prorumpat, cui se Deus patefecerat sub multis involucris, ut nondum familiaris esset nec liquida cognitio: imo certum est tali desiderio flagrasse sanctos omnes sub lege. Talis etiam Manue precatio legitur Iudicum 13, 18, cui eadem adiungitur Dei responsio, nisi quod illic Dominus nomen suum pronunciat mirificum esse et arcanum, ne ulterius instet Manue. Summa igitur haec est, quod Dominus, licet pium sit votum Iacob, non obtemperat, quia nondum maturum erat tempus plenae revelationis. Nam patres initio oportuit in exigua aurorae luce ambulare: et Dominus gradatim se illis patefecit, donec tandem exortus est sol iustitiae Christus, in quo perfectus apparet fulgor. Haec ratio est cur se magis conspicuum exhibuerit Mosi, cui tamen datum non est illius gloriam conspicere nisi a tergo (Ex. 33, 23). Sed quia inter patriarchas et apostolos medius erat, Deum, qui patribus absconditus fuerat facie ad faciem vidisse prae illis dicitur (ibid. 12). Iam quum ad nos propius accesserit Deus, nimis impia est ac detestanda nostra ingratitudo, nisi ardenti studio tantae gratiae obviam currimus: quemadmodum etiam Petrus admonet primo capite prioris epistolae (v. 13). Notandum est, quamvis pie expetat Iacob Deum plenius cognoscere: quia tamen ultra suae aetatis metas provehitur, repulsam pati. Nam Dominus ansam eius cupiditati praecidens, in sua benedictione acquiescere ipsum iubet. Quod si sancto viro negata fuit mediocris claritas, quam nunc adepti sumus, minime tolerabilis erit nostra curiositas si ultra praescriptam a Deo mensuram perrumpat.

30. *Et vocavit Iahacob nomen loci.* Laudatur iterum gravitas patris nostri Iacob, quod sedulo curaverit ne unquam intercideret memoria gratiae Dei. Monumentum ergo posteris reliquit unde cognoscant Deum illic apparuisse: sicuti etiam non erat privata visio, sed ad totam ecclesiam spectabat. Porro non tantum praedicat Iacob se Dei faciem vidisse, sed simul gratias agit quod a morte fuerit ereptus. Haec loquutio frequenter occurrit in scriptura, ac trita fuit in veteri populo. Nec vero ratione caret: nam si a Dei conspectu contremiscit terra, liquefiunt montes, caligo coelis obducitur, quid miseris hominibus accidere necesse est? Imo quum ne ab angelis quidem capi possit immensa Dei maiestas, quin eos potius absorbeat, simul ac nobis affulserit eius gloria, totos evanescere ac in nihilum redigi necesse erit, nisi nos sustentet ac protegat. Quamdiu praesentem non sentimus Deum, superbe nobis placemus. Atque haec imaginaria est vita quam stulte sibi arrogat caro, ubi deorsum inclinat. Fideles autem, dum se illis Deus ostendit, quolibet fumo se magis evanidos esse sentiunt: denique ut confusa iaceat carnis superbia, ad Deum venire necesse est. Sic fatetur Iacob singulari Dei indulgentia factum esse ut liberatus sit ab interitu, ubi Deum conspexit. Quaeritur tamen, quum tenuem duntaxat gustum perceperit gloriae Dei, cur iactet se ipsum vidisse facie ad faciem. Respondeo, nihil esse absurdi quod Iacob visionem hanc magnifice prae aliis celebrat, in quibus non ita palam apparuerat illi Dominus. Et tamen si comparetur cum splendore evangelii, imo etiam legis, erit instar scintillae vel obscuri radii. Simplex ergo sensus est, quod

Deum insolito et extraordinario modo viderit. Iam si Iacob tantopere exsultat, sibique gratulatur in illa tenui notitiae mensura, quid nobis hodie agendum est quibus Christus viva Dei imago per evangelii speculum ante oculos versatur? Discamus ergo oculos aperire, ne in meridie caecutiamus: sicuti nos Paulus hortatur secundae ad Corinth. capite tertio et quarto.

31. *Et claudicabat.* Probabile est, ac colligere etiam licet ex verbis Mosis claudicationem fuisse absque doloris sensu, ut clarius pateret miraculum. Nam Deus in carne servi sui spectaculum exhibuit omnibus saeculis, ex quo discerent fideles, neminem tam robustum esse athletam qui non ex luxa spirituali plagam aliquam referat: quia in omnibus semper haeret infirmitas, ne quis ultra modum sibi placeat. Quod recitat Moses, Iudaeos abstinuisse a nervo fracto, vel parte illa coxendicis, superstitione factum non est. Scimus enim illud saeculum fuisse ecclesiae pueritiam. Quare Dominus fideles qui tunc vixerunt, sub paedagogia continuit. Nunc quamvis post Christi adventum liberior sit nostra conditio, vigere apud nos debet eius rei memoria, in qua Deus veterem populum sub externo ritu exercuit.

CAPUT XXXIII.

1. *Levavit autem Iahacob oculos suos, et vidit, et ecce Esau veniebat, et cum eo erant quadringenti viri: et divisit liberos cum Leah et cum Rachel, et cum ambabus ancillis.* 2. *Tunc posuit ancillas et liberos earum prius, et Leah et liberos eius posteriores. Rachel autem et Ioseph postremos.* 3. *Et ipse transivit ante eos, et incurvavit se super terram septem vicibus, donec appropinquaret fratri suo.* 4. *Cucurrit vero Esau in occursum eius, et complexus est eum, et iactavit se super collum eius, et osculatus est eum, et fleverunt.* 5. *Postea levavit oculos suos, et vidit uxores et liberos, et dixit: Qui isti tibi? Et dixit: Liberi* sunt *quos donavit Deus servo tuo.* 6. *Et appropinquaverunt ancillae ipsae, et liberi earum, et incurvaverunt se.* 7. *Et appropinquavit etiam Leah, et liberi eius, et incurvaverunt se: et subinde appropinquavit Ioseph et Rachel, et incurvaverunt se.* 8. *Et dixit: Qui isti, tuane omnis turma illa quam obviam habui? Et dixit: Ut invenirem gratiam in oculis domini mei.* 9. *Et dixit Esau: Est mihi multum, frater mi, sit tuum quod tuum est.* 10. *Ait autem Iahacob: Ne quaeso: si nunc inveni gratiam in oculis tuis, accipe munus meum e manu mea: quia idcirco vidi faciem tuam ac si viderem faciem angeli: et propitius eris erga me.* 11. *Cape quaeso benedictionem meam quae allata est tibi: quia donavit mihi Deus, et quia sunt mihi omnia: Et coegit eum, et accepit.* 12. *Tunc dixit: Proficiscamur, et ambulemus, et ambulabo ante te.* 13. *Sed dixit ad eum: Dominus meus scit quod pueri teneri sunt: et pecudes, et boves foetae sunt mihi: et si pulsaverint eas die una morientur omnes pecudes.* 14. *Transeat quaeso dominus meus ante servum suum, et ego ducam me pedetentim ad pedem gregis qui est ante me, et ad pedem puerorum, donec veniam ad dominum meum in Sehir.* 15. *Et dixit Esau: Stare faciam nunc tecum de populo qui est mecum. Et dixit: Ut quid hoc? inveniam gratiam in oculis domini mei.* 16. *Reversus est itaque in die ipsa Esau per viam suam in Sehir.* 17. *Iahacob autem profectus est in Suchoth, et aedificavit sibi domum, et pecudibus suis fecit tabernacula: idcirco vocavit nomen loci Suchoth.* 18. *Et venit Iahacob incolumis in civitatem Sechem quae erat in terra Chenaan, quando venit ipse de Padan Aram, et mansit ante urbem.* 19. *Et emit partem agri, in quo tetendit tabernaculum suum, de manu filiorum Hamor patris Sechem, centum nummis.* 20. *Et statuit ibi altare: et vocavit illud: Fortis Deus Israel.*

1. *Et levavit Iahacob oculos suos.* Diximus quantum sibi a fratre metueret Iacob: nunc vero quum appropinquat ipse Esau, non solum renovatur, sed etiam crescit terror. Nam etsi cordatus animosusque athleta descendit in hoc certamen, non tamen eximitur a periculi sensu: quo fit ut neque anxietate et metu vacuus sit. Viro enim crudeli manebat semper eadem odii causa. Nec probabile erat, ex quo digressus a domo patris vivebat suo ingenio, mitiorem esse redditum. Ergo, ut in re dubia, magnoque discrimine, ea serie distinguit liberos et uxores, ne totum semen intereat si quid hostile tentet Esau, sed pars habeat fugiendi tempus. Unum hoc praepostere videtur ab eo fieri, quod Rachelem eiusque filium Ioseph aliis omnibus praefert, quum in Iuda emineat benedictionis caput. Sed de Iuda excusatio in promptu est, quod nondum patefactum fuerat oraculum, cuius paulo ante mortem certior factus est, ut simul fieret testis ac praeco. Interim negandum non est quin amori Rachelis nimium indulgeat. Hoc quidem praeclarae virtutis est, quod semen aliquod servare cupiens, turmas anteit, ut se quasi victimam offerat, si ita opus sit et exigat necessitas. Neque enim dubium est quin Dei promissio magistra illi ac directrix fuerit ad hoc consilium: nec vero poterat nisi coelestis vitae fiducia erectus tam fortiter ad mortem occurrere. Accidit quidem interdum ut pater sui oblitus, vitam exponat periculo pro filiis: sed alia fuit ratio sancti Iacob, cuius animo penitus infixa erat promissio Dei, ut neglecta terra in coelum suspiceret. Sed quum Dei verbum sequatur, affectu tamen carnis paululum a recta via deflectit.

Neque enim sanctis patribus tam pura omni ex parte constitit fides, quin huc vel illuc deflexerint. Caeterum praevaluit semper spiritus, ne eos a scopo abduceret carnis infirmitas, sed cursum suum tenerent. Quo magis quisque nostrum suspectus sibi esse debet, ne ideo purum se omni ex parte esse putet, quia in animo habet recte agere: nam sancto proposito subinde caro se admiscet, obrepuntque multa vitia, et corruptelae. Deus autem benigne nobiscum agit, ut eiusmodi vitia non imputet.

3. *Et incurvavit se super terram septem vicibus.* Id quidem potuit facere honoris causa. Scimus enim orientales populos longe pluribus caeremoniis deditos fuisse quam quae apud nos sunt in usu. Mihi tamen magis probabile est, non simpliciter exhibitum fuisse fratri hunc honorem: sed Iacob Deum adorasse, partim ut gratias ageret: partim ut haberet fratrem propitium: dicitur enim septies adorasse priusquam accederet. Ergo priusquam veniret in fratris conspectum, iam primum reverentiae vel cultus signum dederat. Unde coniicere licet quod dixi, non homini, sed Deo tributum fuisse hunc honorem: neque tamen hoc obstat quin supplex ad fratrem accesserit, ut sua humilitate mansuefaceret eius ferociam. Si quis obiiciat hoc modo ius primogeniturae ab eo fuisse diminutum, responsio facilis est, fidei oculis sanctum virum altius spectasse, sciebat enim benedictionis effectum in maturum tempus differri, ideoque nunc esse instar seminis sub terra putrefacti. Quamvis itaque patrimonio spolietur, et contemptibilis ad fratris pedes iaceat: quia tamen salvam primogenituram sibi manere novit, hoc occulto iure contentus, honores et divitias pro nihilo habet, neque refugit in praesentia censeri fratre inferior.

4. *Et cucurrit Esau in occursum eius.* Quod Esau praeter spem benevolus et amicus fratri occurrit, singulari Dei gratia factum est. Itaque hoc modo probavit Deus se hominum corda habere in manu, ut duritiem quoties visum est molliat, ac saevitiam mitiget: denique non secus cicuret eos ac domari solent ferae bestiae: deinde se exaudisse preces servi sui Iacob. Quare si quando nos terrent hostium minae, ad hanc sacram anchoram confugere discamus. Varie quidem operatur Deus, nec semper crudeles animos ad humanitatem inflectit, sed dum ebulliunt, vi sua compescit ne quid noceant: verum si ita expediet, non aliter eos nobis placabit quam hic videmus placatum Esau fuisse fratri suo Iacob. Fieri etiam potest, ut saevitia intus clausa praevaluerit temporalis humanitatis sensus. Qualiter videmus Aegyptios momento coactos fuisse ad humanitatem, quamvis nihilo meliores essent redditi: sicuti testis est quae paulo post emergit rabies: ita credibile est malitiam Esau nunc fuisse quasi constrictam, neque id modo, sed divinitus tactum fuisse eius animum, ut fraternum affectum indueret. Nam in reprobis quoque viget naturae ordo a Deo sancitus, non aequabili quidem tenore, sed quatenus vincti tenentur, ne omnia caedibus misceant: idque ad generis humani conservationem valde necessarium est. Pauci enim reguntur adoptionis spiritu ut mutuam inter se caritatem tanquam fratres sincere colant. Quod igitur sibi vicissim parcunt, nec furiose ruunt alii in aliorum perniciem, non aliunde accidit quam arcana Dei providentia, quae ad tuendum humanum genus invigilat. Atqui Deo magis pretiosa est fidelium suorum vita, sicuti peculiari eos cura dignatur. Quare nihil mirum si in gratiam servi sui Iacob truculentum animum Esau ad mansuetudinem composuerit.

5. *Et levavit oculos.* Narrat Moses colloquium inter fratres habitum. Sicuti autem lachrymis et amplexu testatus fuerat Esau fraternum affectum: ita minime dubium est quin de liberis gratulandi animo inquirat. Responsio Iacob tam pietatem quam modestiam spirat: nam quum respondet datam sibi esse a Deo tam copiosam sobolem, agnoscit et fatetur non ita liberos naturaliter gigni, quin semper verum sit illud, mercedem vel munus Dei fructum ventris. Et certe quum brutorum animalium foecunditas Dei sit donum, quanto magis hoc in hominibus locum habet, qui creantur ad eius imaginem. Discant igitur patres singularem Deo gratiam expendere in sua sobole, ac celebrare. Modestiae est, quod se nominat Iacob fratris sui servum. Ubi iterum memoria repetere convenit quod nuper attigi, sanctum virum in primogenitura nihil terreni commodi, vel honoris captasse, quod illi abunde sufficeret arcana Dei gratia usque ad tempus manifestationis. Ac nos quoque eius exemplo, quamdiu in terra peregrinamur, ab ore Domini pendere decet, ne molestum sit nobis sub umbra mortis teneri nos inclusos, donec vita nostra manifestetur. Nam etsi in speciem misera est ac maledicta nostra conditio, Dominus tamen verbo suo nos benedicit: atque hoc uno nomine felices pronunciat, quia nos habet pro filiis.

6. *Et appropinquaverunt ancillae.* Relicta patria uxores Iacob in longinquam regionem quasi exsules venerant. Nunc primo ingressu, mortis terror illis obiicitur: et quum se prosternunt coram Esau, nesciunt an adorent suum carnificem. Haec tentatio valde illis acerba fuit, ac duriter cruciavit sancti viri animum: sed ita oportuit probari eius obedientiam, ut nobis omnibus exemplo foret. Caeterum hic nobis illustre speculum proponit spiritus sanctus, in quo contemplemur ecclesiae formam qualis in mundo apparet. Etsi enim multa divini favoris signa exstant in familia Iacob, adeo tamen nulla illic est conspicua dignitas, ut coram homine

profano cum indigno contemptu iaceat. Ipse quoque Iacob praeclare secum agi putat si in ea terra, cuius erat haeres ac dominus, quasi precario habitare per fratrem liceat. Ergo patienter feramus si hodie quoque ecclesiae gloria sordido velamine obtecta, ludibrio sit impiis.

7. *Qui isti, tuane omnis turba?* etc. Non interrogat quasi prorsus ignarus, utpote qui audierat ex servis, dono sibi missos esse boves, et camelos, et asinos, ac reliquum pecus: sed ut munus sibi oblatum recuset, nam ubi aliquid nobis non placet, solemus quasi de re incognita, sciscitari. Instat tamen Iacob, nec finem rogandi facit, donec impetret ut recipiat frater, hoc enim quasi pignus erat reconciliati animi. Porro ut persuadeat fratri, testatur hoc sibi fore magni beneficii loco, si ille non recuset accipere quod datur. Neque enim libenter accipimus, nisi quod certo scimus liberaliter et hilari animo nobis offerri. Quia autem fieri non potest ut ornemus ex animo, nisi quos diligimus, dicit Iacob se non aliter laetatum esse fratris conspectu, quam si Deum vel angelum vidisset, quibus verbis significat non modo se vere amare fratrem, sed etiam in pretio habere. Sed videtur Deo facere iniuriam, quem reprobo homini comparat, deinde videtur mentiri: quia si data fuisset optio, nihil magis optasset quam vitare fratris occursum. Utriusque nodi facilis est solutio: trita Hebraeis est loquendi forma, divinum vocare quidquid excellit. Et certe Esau sic mutatus, non obscura erat gratiae Dei imago: ut merito dixerit Iacob in illa amica et fraterna receptione se perinde exhilaratum ac si Deum vel angelum vidisset, hoc est, ac si Deus signum aliquod dedisset suae praesentiae. Nec vero ficte loquitur, vel aliud simulat quam habet in animo. Ipse enim omni odio vacuus et purus, in praecipuis votis habebat, quibuscunque posset officiis erga fratrem defungi, modo vicissim ille fratrem se praestaret.

10. *Accipe munus meum a manu mea.* Potest nomen hoc tam passive quam active sumi. Si active accipias, sensus erit: Accipe munus quo meam erga te benevolentiam testari volui. Si passive exponas, ad Deum referetur: ac si dixisset Iacob, Quae Dominus mihi per gratiam suam contulit, ego tecum liberaliter communico, ut divinae quam percepi benedictionis mecum aliqua ex parte sis consors. Caeterum ut in voce non insistamus, continuo post clare profitetur Iacob, quidquid possidet, non esse fructum laboris sui vel industriae, sed acceptum se referre gratiae Dei: et hac ratione fratrem adducere conatur ad recipiendum munus: ac si dixisset, Dominus eam in me copiam effudit, cuius pars aliqua sine meo damno ad te exuberet: Quanquam autem praesentis circumstantiae intuitu sic loquitur Iacob, est tamen ingenua confessio, qua celebrat Dei gratiam. Personant quidem eadem fere verba in omnium linguis: sed pauci sunt qui vere adscribant Deo quod habent: sacrificat enim maior pars suae industriae. Vix centesimus quisque persuasum habet, fluere quidquid est bonorum ex gratuito favore Dei: et tamen natura hic nobis insculptus est sensus, sed eum ingratitudine nostra delemus. Supra visum est quam laboriosa fuisset vita Iacob: tamen perpessus ingentes molestias, solam Dei misericordiam celebrat.

12. *Proficiscamur.* Quanquam Esau ad benevolentiam propensus est, diffidit tamen Iacob: non quod timeat insidias, vel quod putet sub amicitiae praetextu latere perfidiam: sed ut praecaveat novas offensas: superbus enim et ferox homo rursus levibus de causis exulcerari poterat. Quanquam autem non defuit sancto viro iusta ratio timendi, non audeo tamen negare quin modum excesserit eius anxietas. Suspecta illi erat liberalitas Esau: sed cur non sentit Deum stare medium, quem iam clara certaque experientia pro sua salute excubare didicerat? Unde enim tam incredibilis mutatio animi in Esau, nisi quod divinitus ex lupo conversus fuerat in ovem? Discamus hoc exemplo curas nostras fraenare: ne ubi Deus nobis prospexit, trepidemus quasi in rebus dubiis.

13. *Dominus meus novit.* Vera quidem sunt quae excusandi causa obtendit Iacob: non tamen sine mendacio hos colores inducit: nisi forte quia nolebat gravis ac molestus esse fratri. Sed quum alio postea convertat iter, apparet aliud finxisse quam habebat in animo. Dicit se trahere multa impedimenta, ideo fratrem iubet praecedere. *Ego,* inquit, *ducam me ad pedem puerorum:* hoc est, lente progrediar, quoad feret puerorum incessus: ita commode subsequar, donec ad te perveniam in Seir. His verbis promittit quod facturus non erat: nam relicto fratre, in diversum locum profectus est. Atqui Deo magis pretiosa est veritas, quam ut nobis permittat etiam sine noxa mentiri, vel fallere. Ideo cavendum est, ubi timor aliquis periculi mentes nostras occupat, ne ad haec effugia declinent.

17. *Et Iahacob profectus est in Suchoth.* In voce Suchoth Moses paulo post prolepsin esse ostendit. Credibile autem est Iacob illic per aliquot dies quievisse, ut familiam et gregem a longae viae lassitudine reficeret: nam ad eum usque locum nulla contigerat tranquilla statio. Et ideo tabernacula vocavit locum illum, quia nusquam hactenus pedem figere ausus fuerat. Quamvis enim pluribus aliis locis fixerit tabernacula, in hoc tamen loco divinae gratiae memoriam signavit, quod nunc demum in aliquo hospitio manere datum esset. Quia autem habitationi non erat commodus locus, ultra perrexit Iacob, donec veniret in Sichem. Iam quum urbs recens haberet nomen a filio Hemor, pristina etiam

appellatione notatur: nam ego interpretibus subscribo, qui Salem proprium nomen esse putant. Quamquam non contendo si quis diversam sententiam malit sequi, Iacob incolumem venisse ad Sichem. Caeterum utcunque vocata fuerit haec urbs Salem, notandum tamen est, aliam fuisse ab ea quae deinde Hierosolyma dicta est: sicuti etiam urbes duae: Suchoth vocatae sunt. Quod ad rem spectat, videtur absurda fuisse emptio, cuius meminit Moses. Nam Abraham nihil tota vita alud emere voluit quam sepulchrum: et Isaac filius, neglecto praesenti usu agrorum, paterno illo iure contentus fuit: nam et hac lege Deus ipsos constituerat terrae haeredes ac dominos, ut peregrini essent usque ad mortem. Perperam igitur facere videtur Iacob, quod non exspectans maturum tempus, agrum pecunia sibi comparat. Respondeo, non exprimi a Mose quae lectoribus sponte in mentem venire debent. Certe ex pretio colligere promptum est quam non fuerit cupidus sanctus vir. Expendit centum nummos: an latifundia sibi acquirere tam exigua pecunia potuit, ac non potius angulum aliquem, ubi sine molestia degeret? Adde quod diserte narrat Moses, partem illam emisse ubi tetenderat e regione urbis. Ergo neque prata, neque terram arabilem possedit. Sed quum ei domicilium non concederent indigenae prope urbem, placavit eos, pacemque redemit exiguo pretio. Haec eum necessitas facile excusat, ne dicere quis possit, ab hominibus emisse quod ex gratuito Dei dono sperandum erat: vel quum promissum terrae dominium spe amplecti deberet, ad fruitionem nimis festinasse.

20. *Et statuit ibi altare.* Locum adeptus Iacob in quo familiam alere posset, solennem erexit Dei cultum: sicuti de Abraham et Isaac supra testatus est Moses. Nam etsi ubique locorum precibus et aliis exercitiis ad purum Dei cultum intenti erant, non tamen ab illis neglecta fuit externa pietatis confessio, ubi Dominus stationem aliquam, in qua manerent eis concessit. Nam (quemadmodum alibi monui) quoties legimus exstructum fuisse altare, finem et usum spectare decet: nempe ut victimas offerrent, et puro ritu invocarent nomen Dei: ut palam hoc modo testata esset eorum religio ac fides. Hoc ideo dico ne quis putet temere ipsos lusisse in Dei cultu: curae enim illis fuit suas actiones ad regulam divinitus praescriptam dirigere, quae illis a Noe et Sem per manus tradita fuerat. Quare sub altari per synecdochen intelligant lectores externum pietatis testimonium. Porro hinc optime perspicitur quantum divini cultus studium viguerit in sancto viro, quod variis molestiis fractus, non tamen altaris obliviscitur. Nec privatim solum arcano mentis sensu Deum colit: sed in caeremoniis utilibus et a Deo mandatis se exercet. Sciebat enim adminiculis egere homines, quamdiu in carne agunt, nec abs re instituta fuisse sacrificia. Aliud etiam propositum habuit, ut tota familia eodem fidei sensu Deum coleret. Pium enim patrem familias sedulo curare decuit, ne profanam haberet domum, sed potius ut illic Deus tanquam in sanctuario regnaret. Adde quod quum regionis illius incolae ad multas superstitiones delapsi, verum Dei cultum corrumperent: sese ab eis discernere voluit Iacob. Erant certe Sichimitis, et aliis vicinis gentibus sua altaria. Quod ergo Iacob distinctam rationem domi instituit, ita testatur se peculiarem habere Deum, nec degenerem esse a sanctis patribus, a quibus profecta erat integra genuinaque religio. Non carebat hoc invidia, quod Sichimitae et reliqui indigenae se contemni ferebant, sed quidvis potius sanctus vir eligendum duxit, quam ut se idolo latris misceret.

21. *Et vocavit illud: Fortis Deus Israel.* Videtur altari parum congruere nomen, quod perinde sonat ac si lapidum vel caespitum congeries visibilis foret Dei statua. Sed alia mens sancti viri fuit. Nam quia altare μνημόσυνον erat, ac pignus visionum omnium, ac promissionum Dei, hoc titulo ipsum ornat, in hunc finem, ut quoties altare inspexerit, Dei recordetur. Eundem sensum habuit illa Mosis epigraphe: Dominus auxilium meum: item qua Ezechiel novam Hierosolymam insignit: Dominus ibi (c. 48, 35). Et quidem in istis loquendi formis impropria est translatio, sed quae ratione non caret. Nam sicuti externis symbolis stulte et perperam affigunt Deum superstitiosi homines, et quasi ex coelesti solio detrahunt, ut subiectum habeant crassis suis figmentis: ita pie et rite fideles a terrenis signis in coelum conscendunt. Haec summa est, quod testari voluit Iacob non alium se Deum colere, nisi certis oraculis patefactum, ut discernere eum tuto posset ab omnibus idolis. Atque haec nobis modestia servanda est, ne de mysteriis et gloria Domini secure loquamur, sed ex fidei sensu, quatenus scilicet ex verbo suo nobis cognitus est. Adde quod posteros suos respexit Iacob: nam quia illi Dominus hac lege apparuerat, ut foedus salutis apud ipsum deponeret, monumentum reliquit, unde post eius mortem discerent nepotes religionem suam non ex tenebricoso puteo et obscuro, vel ex turbida lacuna, sed ex liquido puroque fonte fluxisse, ac si oracula et visiones quibus edoctus fuerat, altari insculperet.

CAPUT XXXIV.

1. *Et egressa est Dinah filia Leah, quam pepererat ipsi Iahacob, ut videret filias regionis.* 2. *Et vidit eam Sechem filius Hamor Hivvaei principis terrae, et tulit eam, et concubuit cum ea, et humiliavit*

eam. 3. *Et adhaesit anima eius ipsi Dinah filiae Iahacob, et dilexit puellam: et loquutus est ad cor puellae.* 4. *Et dixit Sechem ad Hamor patrem suum dicendo: Cape mihi puellam hanc in uxorem.* 5. *Audivit autem Iahacob quod violasset Dinah filiam suam: et filii erant cum pecudibus eius in agro, et siluit Iahacob donec venirent ipsi.* 6. *Egressus est autem Hamor pater Sechem ad Iahacob, ut loqueretur cum eo.* 7. *Porro filii Iahacob venerunt de agro:* qui *quum audierunt ipsi, dolore affecti sunt viri, iratique sunt valde: quia flagitium designasset in Israel, ut coiret cum filia Iahacob, et sic non fiet.* 8. *Et loquutus est Hamor cum eis, dicendo: Sechem filii mei complacuit anima in filia vestra: date quaeso eam illi in uxorem.* 9. *Et affinitatem contrahite nobiscum: filias vestras dabitis nobis, et filias nostras accipietis vobis.* 10. *Et nobiscum habitabitis, et terra erit coram vobis, habitate, et negotiamini in ea, et possessiones acquirite in ea.* 11. *Ad haec dixit Sechem ad patrem eius, et ad fratres eius: Inveniam gratiam in oculis vestris: et quod dixeritis mihi dabo.* 12. *Augete mihi valde dotem, et donum: et dabo quemadmodum dixeritis mihi, et date mihi puellam in uxorem.* 13. *Et responderunt filii Iahacob ad Sechem et Hamor patrem eius in dolo, et loquuti sunt, (quia violaverat Dinah sororem suam).* 14. *Et dixerunt ad eos: Non possumus facere hoc, ut demus sororem nostram viro cui est praeputium: quia opprobrium esset nobis.* 15. *Verumtamen in hoc acquiescemus vobis, si fueritis sicut nos, ut circumcidatur in vobis omnis masculus.* 16. *Et dabimus filias nostras vobis, et filias vestras capiemus nobis: et habitabimus vobiscum, et erimus in populum unum.* 17. *Quod si non obedieritis nobis, ut circumcidamini: capiemus filiam nostram et recedemus.* 18. *Et placuerunt verba eorum in oculis Hamor, et in oculis Sechem filii Hamor.* 19. *Nec tardavit iuvenis ad perficiendum negotium, quia complacuerat ei in filia Iahacob: et ipse erat honorabilis prae tota domo patris sui.* 20. *Et venit Hamor et Sechem filius eius ad portam civitatis suae, et loquuti sunt ad viros civitatis suae, dicendo,* 21. *Viri isti pacati sunt nobiscum, et habitabunt in terra, et negotiabuntur in ea (et terra ecce, lata est spatiis ante eos) filias eorum accipiemus nobis in uxores, et filias nostras dabimus eis.* 22. *Verumtamen in hoc acquiscent nobis viri, ut habitent nobiscum, ut sint populus unus, quando circumcisus erit in nobis omnis masculus, quemadmodum ipsi circumcisi sunt.* 23. *Greges eorum, et substantia eorum, et omnia iumenta eorum, nonne nostra erunt? tantum acquiescamus eis, et habitabunt nobiscum.* 24. *Et assensi sunt Hamor et Sechem filio eius omnes qui egrediebantur per portam civitatis eius: et circumciderunt se omnis masculus, omnes egredientes per portam civitatis eius.* 25. *Et fuit in die tertia, quum essent ipsi dolore affecti, acceperunt duo filii Iahacob Simhon et Levi fratres Dinah, quisque gladium suum, et venerunt ad civitatem confidenter, et occiderunt omnem masculum.* 26. *Et Hamor et Sechem filium eius occiderunt acie gladii, et tulerunt Dinah e domo Sechem et egressi sunt.* 27. *Filii Iahacob progressi sunt super occisos, et praedati sunt urbem, quia violaverant sororem suam.* 28. *Pecudes eorum, et boves eorum, et asinos eorum, et quae erant in urbe, et quae in agro, acceperunt.* 29. *Et omnem substantiam eorum, et omnes parvulos eorum, et uxores eorum captivas duxerunt, et praedati sunt, et omnia quae erant in domo.* 30. *Et dixit Iahacob ad Simhon et ad Levi: Turbastis me, ut foetere faceretis me habitatoribus terra: Chanaanaeo, et Perisaeo: et ego paucos mecum habeo, et congregabunt se adversum me, et percutient me, et disperdar ego, et domus mea.* 31. *At dixerunt: Numquid ut cum meretrice aget cum sorore nostra?*

1. *Et egressa est Dinah.* Continet hoc caput durum certamen, quo rursum Deus servum suum exercuit. Quam pretiosa ei fuerit castitas filiae, ex totius vitae probitate coniicere promptum est. Quum ergo violatam audit, plus quam acerbum doloris vulnus hoc dedecus infligit eius animo, atqui paulo post triplicatur dolor, quum filios ulciscendi cupidine facinus nefandum aggressos esse audit. Sed singula ordine suo expendamus. Rapitur Dina ad stuprum, quod relicta patris domo, liberius vagata est quam oportuit. Debuerat quieta manere domi, sicuti et apostolus praecipit (Tit. 2, 5), et natura ipsa dictat, nam in puellas etiam competit virtus illa, quam vulgare proverbium mulieribus tribuit, ut sint οἰκουροὶ, vel domus custodes. Docentur ergo patres familias sub arcta disciplina filias suas tenere, si eas ab omni probro immunes habere cupiant, nam si inanis curiositas tam graviter punita fuit in filia sancti Iacob, non minus hodie periculi infirmis virginibus impendet, si in coetus publicos audacius et cupidius prodeant, et in se provocent iuvenum libidinem. Neque enim dubium est quin flagitii culpam ex parte in ipsam Dinam reiiciat Moses, quum dicit egressam esse ut videret filias regionis, quae debebat sub matris oculis in tabernaculo latere.

3. *Et adhaesit anima eius ipsi Dinah.* Significat Moses non ita abreptam fuisse ad stuprum, ut ea semel abusus Sichem contempserit: quod vulgaribus scortis accidere solet. Dilexit enim eam uxoris loco: ac ne circumcidi quidem renuit, ut eam haberet in uxorem: sed praevaluerat libidinis fervor, ut dedecus illi prius inferret. Quamvis ergo liberali et honesto amore Dinam complexus sit, in illa tamen intemperie iam graviter peccaverat. Loqui dicitur Sichem ad cor puellae, hoc est comiter eam affari, ut blanditiis ad se alliciat: unde sequitur, invitae et repugnanti vim fuisse illatam.

4. *Et dixit Sichem ad Hamor.* Clarius hoc loco exprimitur, Sichem optasse Dinam sibi uxorem: non ergo tam effraenis fuit eius libido, ut stupratam ludibrio haberet. Ostenditur praeterea laudabilis modestia, quum patri imperium defert, neque enim suo ipse arbitrio aggreditur quidquam de coniugio pacisci, sed autoritati patris hoc permittit. Etsi enim praecipiti libidinis ardore turpiter exciderat, nunc tamen ad se ipsum rediens, ductum naturae sequitur. Quo magis sibi iuvenes cavere debent ne in lubrica aetate, carnis lascivia eos ad multa flagitia impellat. Plus enim hodie licentiae passim grassatur, ut nulla moderatio a turpitudine iuvenes arceat. Caeterum quum Sichem natura duce et magistra, patrem coniugii sui autorem esse velit, hinc colligimus ius istud quod habent parentes in filios, esse inviolabile: ut qui id labefactare conantur, coelum terrae misceant. Quare quum papa in honorem coniugii sacrum illud naturae vinculum abrumpere ausus sit, satis superque valebit unus hic iudex scortator Sichem ad barbariem illam damnandam.

5. *Et Iahacob audivit.* Inserit versum unum Moses de tacito moerore Iacob. Scimus eos qui contumeliis assueti non sunt, longe gravius affici si quid probri contingat. Ergo vir cordatus quo magis studuerat domum habere puram omni macula, castam et bene moratam, eo magis vulneratur. Sed quia solus est domi, dissimulat, et intus dolorem suum absorbet, donec redeant filii ex agro. Porro his verbis non intelligit Moses, Iacob vindictam distulisse usque ad illorum reditum: sed quia solus erat, consilio et solatio destitutus, exanimem iacuisse. Sensus ergo est, ingenti dolore fuisse oppressum, ut etiam obmutuerit. Polluendi verbo docet Moses quaenam vera sit hominum mundities, dum scilicet castitas sancte colitur, et quisque vas suum in honorem possidet. Quisquis autem corpus suum ad scortationem prostituit, foede se conspurcat. Quod si polluta dicitur fuisse Dina, cui stuprum per vim intulerat Sichem, quid de voluntariis adulteris et scortatoribus dicendum?

7. *Et filii Iahacob venerunt de agro.* Incipit narrare Moses tragicum huius historiae eventum. Sceleste quidem et impie Sichem egerat: sed hoc longe atrocius et magis nefarium, quod filii Iacob, ut se ulciscantur de privato unius hominis delicto, totum populum trucidant. Levitatem certe et protervíam iuvenis unius minime decebat tot hominum caede crudeliter sarcire. Deinde quis ipsos iudices constituerat, ut audeant suis manibus iniuriae sibi illatae vindictam exsequi? Accessit etiam perfidia, quod sub foederis praetextu ad patrandum tam immane facinus progressi sunt. In Iacob porro mirabilis tolerantiae exemplum describitur, qui tot malis afflictus non succubuit. Sed in primis reputanda nobis est Dei misericordia, qua factum est ut foedus gratiae maneret in posteris Iacob. Quid enim minus consentaneum, quam ut toto mundo posthabito, pauci homines, in quibus regnat tam belluinus furor cum implacabili malitia, in Dei populo et filiis censeantur? Videmus certe per ipsos non stetisse quominus a Dei regno prorsus desciverint. Unde apparet favorem quo dignatus est ipsos Dominus, gratuitum fuisse, nec fundatum in eorum meritis. Eadem quoque indulgentia nobiscum agi necesse est, qui subinde offluimus, nisi peccatis nostris Deus ignoscat. Est quidem iusta offensionis ratio in filiis Iacob: quia non solum privata sua ignominia tanguntur, sed eos excruciat sceleris indignitas, quod ex domo Iacob, quasi ex Dei sanctuario, tracta fuerit soror ad stuprum. Nam hoc praecipue urgent, quod in electo et sancto populo tale dedecus admitti nefas fuerit, sed ipsi odio peccati unius ad plura et minus toleranda scelera furiose prosiliunt. Cavendum ergo est ne postquam in damnandis aliorum delictis severi fuerimus iudices, inconsiderate ruamus, praecipue vero a violentis remediis abstinendum est, quae malum quod corrigere cupimus, exsuperant.

Et sic non fiet. Communiter vertunt interpretes, Non sic fieri decet: sed aptius, meo iudicio, refertur hoc ac filios Iacob, quod statuerint apud se hanc iniuriam minime ferendam. Atqui perperam exigendae vindictae ius sibi rapiunt: cur non potius expendunt, Deus qui in fidem praesidiumque suum nos recepit, iniuriam hanc non patietur inultam: nostrum interea est silere, ac poenam, quae in manu nostra posita non est permittere, eius arbitrio. Hinc discamus alienis peccatis ita irasci, ne quid tamen praeter officium nostrum tentemus.

8. *Loquutus est Hemor.* Quanquam iuste excanduerant filii Iacob, debuit tamen hac tanta comitate Hemor placari eorum indignatio, vel saltem aliquatenus mitigari. Quod si filios Iacob ipsi Sichem reconciliare non potuit humanitas patris Hemor, ipse quidem senex dignus erat quem benigne exciperent. Videmus quam aequas conditiones offerat: ipse urbis princeps erat, filii Iacob inquilini. Ergo plus quam truces animos fuisse oportet, qui ad lenitatem flexi non sunt. Adde quod supplex deprecatio ipsius Sichem hoc merebatur, ut fervido eius amori veniam darent. Quod ergo implacabiles manent, signum est valde crudelis superbiae. Quid hostibus suis facturi erant, si qui ex professo eos laesissent: quando ad eius preces qui caeco amore deceptus, incontinentiae errore, non maligno consilio ipsos laesit, non flectuntur?

13. *Et responderunt filii Iacob.* Initium perfidiae narratur, nam quum rabie magis quam ira accensi, in totam urbem grassari vellent, et contra

tantum populum viribus essent impares, excogitant novam fraudem, ut vulneribus debiles repente adoriantur. Itaque quum miseris Sichimitis nullus vigor ad resistendum suppeteret, trucidatio fuit magis quam caedes: quod sceleris atrocitatem in filiis Iacob amplificat, quibus nihil pensi est, modo rabiem suam expleant. Excusant, quod quum segregati sint a reliquis gentibus, uxores ex suo genere incircumcisis dare non liceat. Quod quidem verum erat, si ex animo loquuti forent: atqui falso obtendunt sacrum Dei nomen: imo duplex eius profanatio bis sacrilegos esse ostendit. Neque enim illis curae est circumcisio: sed in hoc unum intenti sunt, quomodo miseros homines imbelles opprimant. Deinde signum perperam divellunt a sua veritate, ac si quis deposito praeputio, repente in ecclesiam Dei transeat. Atque hoc modo spirituale vitae symbolum polluunt, dum ad eius societatem promiscue, et sine delectu admittunt homines extraneos. Quia tamen probabilem colorem habet eorum simulatio, notandum est quod dicunt, probrosum sibi fore si viro non circumciso dederint sororem suam. Hoc quoque verum est, si quidem autores haberet idoneos, nam quia Dei insigne in carne sua gestabant, nefas illis fuit cum incredulis coniugia contrahere. Sic et hodie nos a profanis separat baptismus noster, ut infamiae notam sibi accersat quisquis se cum illis miscet.

18. *Et placuerunt verba.* Prosequitur historiam Moses, donec ad Sichimitarum caedem veniat. Quod tam facilem se praebuit Hemor, non dubium est quin huc precibus filii inductus fuerit. Unde apparet nimia boni senis indulgentia: debuerat initio severe corrigere filii delictum: non modo tegit quantum potest, sed in quibuslibet eius votis obsequitur. Laude quidem digna fuisset haec moderatio, et aequitas, si aequum postulasset filius: nunc vero quod in filii gratiam senex incognitam religionem suscipit, sibique vulnus in carne sua patitur infligi, a stultitia excusari non potest. Dicitur iuvenis non tardasse, quia vehementer amabat puellam, et dignitate pollebat inter suos cives: quia propter honorem principatus facile obtinuit quod volebat. Nihil enim profuisset fervor ille amoris, nisi ad manum fuisset facultas conficiendi negotii.

21. *Viri isti pacifici.* Rationem agendi describit Moses, qua persuasi fuerant Sichimitae ad recipiendas leges quas imposuerant filii Iacob. Difficile fuit adduci totum populum ut paucis hominibus exteris in re maxima se subiicerent. Scimus enim quantopere displiceat religionis mutatio: sed ab utili ratiocinantur Hemor et Sichem: atque haec est naturalis rhetorica. Quamvis enim magis plausibilis sit honestas, friget tamen ut plurimum in suasionibus. Utilitas autem apud vulgus quidvis fere impetrat: quia maior pars quod sibi expedire putat, cupide sectatur. Secundum hoc consilium Hemor et Sichem laudant a probitate et tranquillis moribus domum Iacob, ut statuant Sichimitae utile sibi esse tales recipere hospites. Addunt terram satis amplam esse, ut nulla prioribus incolis iactura timenda sit. Reliquas deinde commoditates colligunt: interea privatam causam astute subticent. Unde sequitur, omnes istos praetextus fallaces esse. Sed hic nimium vulgaris est morbus, ut primarii homines, qui autoritate pollent, dum ad rationes suas domesticas omnia referunt, simulent tamen se in commune prospicere, et publicae utilitatis studium obtendant. Et quidem optimos fuisse totius populi credibile est, ac singulari virtute praeditos, de quibus hic fit sermo. Principem enim Sichimitae sibi delegerant Hemor, ut qui eximiis dotibus praestaret. Videmus tamen ut rectitudinis specie mentiantur ac fallant. Unde etiam perspicitur, hypocrisin ita penitus infixam esse humanis ingeniis, ut miraculum sit purum ab ea, et vacuum quempiam reperiri, praesertim ubi privatum commodum agitur. Hoc exemplo discant qui praesunt, sinceritatem in publicis consiliis sine obliquo sui respectu colere. Vicissim temperent sibi populi, ne suae utilitati nimium inhient: quia subinde continget eos vana specie inescari, non secus ac hamo pisces. Nam ut caecus est amor nostri, sine iudicio ad spem lucri trahimur. Et Dominus etiam pravam hanc cupiditatem, ad quam nos plus aequo propensos esse videt, iuste castigat, dum fucum nobis fieri sinit. Dicit Moses sermonem habitum in porta urbis, ubi tunc fieri solebant publici conventus, et exerceri iudicia.

24. *Et assensi sunt Hamor et Sichem filio eius.* In speciem hic assensus modestiae et humanitati adscribi posset. Nam quod comiter obtemperant suis principibus, et benigne hospites admittunt ad ius aequum civitatis: in utroque et modestos et humanos se praebent. Verum si reputamus quid valuerit circumcisio, facile patebit ipsos sibi et propriae utilitati fuisse nimis addictos. Sciunt novo sacramento se traduci ad diversum Dei cultum. Nondum edocti erant ablutiones et sacrificia, quibus tota vita assueverant, esse inutiles nugas. Ergo tam secure mutata religio crassum in ipsis Dei contemptum prodit. Nunquam superstitiones suas tam subito abiicerent qui serio Deum colunt, nisi sana doctrina et rationibus convicti. Mala igitur conscientia Sichimitae, et spe lucri excaecati, tanquam semibestiae ad ignotum Deum transeunt. Lustrate insulas (inquit propheta Ier. 2, 10) sitne aliqua gens quae deserat suos deos, qui tamen non sunt dii. Hoc Sichimae factum est, quum nullum in receptis superstitionibus ostensum fuisset vitium. Quare non est quod miretur quispiam si levitatem istam sequutus est tristis exitus. Quanquam non ideo excusabiles sunt Simeon et Levi, dum saevitiae

suae indulgent: imo in eo magis detestabilis apparet eorum impietas, quod non tantum contra homines petulanter ruunt, sed quodammodo insultant sacro Dei foederi, de quo tamen unice gloriabantur. Certe ut ipsis hominibus non parcerent, sola tamen haec reverentia cohibere debuit ipsorum ferociam, dum reputarent unde Sichimitis debilitas.

25. *Simeon et Levi fratres Dinah.* Quia die tertio Moses editam fuisse stragem dicit, putant Hebraei tunc ingravescere vulneris dolorem. Probatio tamen non satis firma est: nec vero in eo multum est momenti. Quanquam autem duos tantum caedis autores Moses nominat, mihi tamen non est verisimile, ipsos venisse solos, sed fuisse duces turmae. Habebat enim Iacob amplam familiam: et fieri potest ut aliquos etiam e fratribus asciverint: quia tamen eorum consilio et ductu res gesta est, illis tribuitur, sicuti a Scipione dicitur Carthago deleta. Vocat etiam Moses ipsos fratres Dinae, quia uterini erant. Supra vidimus Dinam fuisse filiam Leae: quare Simeon et Levi quorum germana ab utroque parente erat soror ob violatam eius pudicitiam magis exardent. Ergo non tam commune sancti et electi generis probrum ipsos impulit (ut falso nuper iactabant) quam peculiaris ignominia. Caeterum nullus est lectorum qui non per se agnoscat quam immane et exsecrandum fuerit hoc facinus. Unus tantum peccaverat: iniuriam pluribus beneficiis pensare studuit: non satiatur crudelitas Simeon et Levi, nisi totius urbis excidio: et sub praetextu foederis, contra amicos et hospites in media pace moliuntur quod in professo bello contra hostes non esset ferendum. Hinc perspicimus quam clementer egerit Deus cum populo illo, dum ex posteris hominis sanguinarii, adeoque scelesti latronis, sacerdotes sibi constituit. Eant nunc Iudaei et nobili sua origine superbiant. Atqui pluribus documentis gratuitam suam misericordiam asseruit Dominus, quam ut eam obscuret maligna hominum ingratitudo. Hinc vero agnoscimus Mosen non loquutum ex sensu carnis, sed organum esse spiritus sancti, coelestisque iudicis praeconem: nam quum Levita esset, adeo generi suo non parcit, ut patrem suae tribus perpetua infamiae notare non dubitet. Nec dubium est quin Dominus consulto impuris et profanis hominibus os obstruere voluerit. Sicuti Lucianici homines fatentur Mosen summum fuisse virum, raraeque praestantiae: sed qui sibi magni populi imperium astu et vafritie comparaverit, quasi vero homo acutus et perspicax non agnoverit ex hoc uno scelere plurimum decedere honori sui generis. Verum nihil aliud habuit propositum quam Dei bonitatem erga populum suum extollere: nihil vero minus captasse quam ut dominaretur: inde clarius liquet, quod sacerdotii munus alio transferens, filios suos tantum ministros esse iussit. Quantum ad Sichimitas spectat, licet coram Deo non essent innoxii, utpote qui sua commoda religioni praetulerant, quam putabant esse legitimam, Dominus tamen non pro eorum delicto tam atrociter eos puniri voluit: sed immane exemplum edi passus est propter unius puellae raptum, ut saeculis omnibus testatum faceret quantopere exosas habeat libidines. Adde quod quum a principe civitatis orta esset iniquitas, iure ad totum corpus populi extenditur poena. Nam quum Deus malis et vitiosis principibus nunquam nisi iusto iudicio imperium tradat, nihil mirum si illi dum peccant, subditos eodem secum reatu involvunt. Caeterum hoc exemplo discamus, sicubi impune grassantur scortationes, Deum tandem eo graviores poenas sumpturum. Nam si unius puellae stuprum horribili totius urbis strage ultus est, non dormiet nec cessabit, si vulgo populus unus scortandi licentiam sibi permittat, et ultro citroque alii ad aliorum nequitiam conniveant: improbe quidem filii Iacob: sed notandum est divinitus scortationem hoc modo fuisse damnatam.

17. *Filii Iahacob progressi sunt.* Ostendit Moses non contentos simplici vindicta simul convolasse ad praedam. Quod ad verba spectat, dicuntur progressi esse super mortuos, vel quod per stragem cadaverum iter sibi fecerint, vel quod ultra caedem se proripuerint ad praedam. Utrovis modo accipias, docet Moses non fuisse satiatos priori scelere, nisi cumulum hunc adderent. Esto, in fundendo sanguine iracundia caeci fuerint, quo tamen iure urbem diripiunt? hoc certe iracundiae non potest adscribi. Sed hi scilicet humanae intemperantiae ordinarii sunt fructus, ut qui sibi in uno scelere patrando fraenum laxaverit, in aliud mox prorumpat: ita filii Iacob ex homicidis fiunt etiam praedones, et ad crudelitatem accedit avaritiae cumulus: Quo magis sollicitam operam dare convenit cupiditatibus nostris fraenandis, ne altera sit alterius flabellum, ut demum ex mutua inflammatione horribile emergat incendium: praesertim vero ab armata violentia cavendum, quae secum trahit multos perversos et feros impetus. Dicit Moses hoc fecisse filios Iacob, quia sororem suam polluerant Sichimitae: atqui tota urbs minime conscia fuerat: sed tantum notat Moses qualiter affecti fuerint caedis autores. Tametsi enim videri volunt iusti iniuriae vindices, non tamen respiciunt quid sibi liceat, nec pravis affectibus domandis animum intendunt: ita nullus est peccandi modus. Si quis malit sublimius accipere, ad Dei iudicium referri potest loquutio, quod tota urbs scelere devincta sit, quia principis libidini nemo se opposuerat: forte etiam multi consenserant: quod de iniusta hospitum contumelia non valde essent solliciti. Prior tamen sensus mihi magis arridet.

20. *Et dixit Iahacob.* Declarat Moses damna-

tum fuisse facinus a sancto viro, ne quis eum consilii participem fuisse putet. Expostulat autem cum filiis, quod ipsum apud terrae incolas foetere fecerint, hoc est, tam odiosum reddiderint ut nemo ferre queat: quod si inter se conspirent vicinae gentes, se imparem fore ad resistendum, quum exigua sit praeditus hominum manu prae tanto numero. Diserte etiam Chananaeos et Pherezaeos nominat, qui nulla iniuria lacessiti, iam natura plus satis ad nocendum erant proclives. Sed praepostere facere videtur Iacob quod neglecta Dei offensa, proprium tantum discrimen spectat, cur non potius eorum crudelitati irascitur? cur non offenditur perfidia? cur rapacitatem non exprobrat? Sed probabile est, quum adhuc attonitos recenti scelere videret, ad eorum captum verba accommodasse. Agit enim tanquam queritur se potius ab illis occisum quam Sichimitas. Scimus enim raro et vix trahi homines ad poenitentiam, nisi poenae metu: praesertim ubi ad fucandum delictum suppetit speciosus aliquis color. Deinde nescimus an Moses ex longa castigatione partem hanc excerpserit, ut intelligerent lectores tam vesanum fuisse furorem Simeonis et Levi, ut ad suum totiusque familiae exitium magis quam brutae pecudes obstupeant: nam hoc clare perspicitur in eorum responso, quod non modo barbaram feritatem spirat, sed ostendit eos nihil sentire. Barbaries est, quod excusant ob unius hominis noxam totum populum a se occisum, et urbem direptam: deinde quod tam praecise et contumaciter patri respondent: tertio quod vindictam temere sumptam, obstinate defendunt. Sed prodigiosus est stupor, quod praesenti sua parentum et uxorum, sobolisque morte non tanguntur. Ita docemur quantopere homines dementet irae intemperies. Monemur etiam nequaquam sufficere, ubi crimen parti adversae obiicere licet: sed videndum semper esse quatenus progredi nobis liceat.

CAPUT XXXV.

1. *Dixit autem Deus ad Iahacob: Surge, ascende in Beth-el, et mane ibi: et fac ibi altare Deo qui visus est tibi dum fugeres a facie Esau fratris tui.* 2. *Et dixit Iahacob familiae suae, et omnibus qui erant secum: Removete deos alienos qui sunt in medio vestri, et mundate vos, vestimentaque vestra mundate.* 3. *Et surgamus, et ascendamus in Beth-el, et faciam illic altare Deo, qui exaudivit me in die angustiae meae, et fuit mecum in via qua ambulavi.* 4. *Dederunt ergo ipsi Iahacob omnes deos alienos qui erant in manu sua, et inaures quae erant in auribus suis, et abscondit eos Iahacob supter quercum quae erat apud Sechem.* 5. *Tunc profecti sunt, et fuit terror Dei super urbes quae erant in circuitibus eorum, et non persequuti sunt filios Iahacob.* 6. *Et venit Iahacob in Luz, quae est in terra Chanaan, haec est Beth-el, ipse et omnis populus qui erat cum eo.* 7. *Et aedificavit ibi altare et vocavit locum El Beth-el: quia apparuerant ei angeli dum fugeret a facie fratris sui.* 8. *Mortua est autem Deborah nutrix Ribcah, et sepulta est super Beth-el sub quercu: et vocavit nomen eius Allon Bachuth.* 9. *Porro visus fuerat Deus ipsi Iahacob adhuc, dum veniret ipse de Padan Aram, et benedixerat ei.* 10. *Atque dixerat ei Deus: Nomen tuum est Iahacob: non vocabitur nomen tuum ultra Iahacob, sed Israel erit nomen tuum: et vocavit nomen eius Israel.* 11. *Et dixit ei Deus: Ego sum Deus omnipotens, cresce, et multiplicare: gens, et coetus gentium erit ex te, et reges e lumbis tuis egredientur.* 12. *Et terram quam dedi Abraham et Ishac, tibi dabo, et semini tuo post te dabo terram* istam. 13. *Et ascendit ab eo Deus e loco in quo loquutus est cum eo.* 14. *Tunc statuit Iahacob statuam in loco in quo loquutus est cum eo, statuam lapideam: et libavit super illam libamen, et effudit super illam oleum.* 15. *Et vocavit Iahacob nomen loci in quo loquutus est cum ipso Deus: Beth-el.* 16. *Profecti vero sunt de Beth-el: erat autem adhuc ferme milliare terrae ad veniendum in Ephrath, et peperit Rachel, et difficultatem passa est dum pareret.* 17. *Fuit autem, ea difficultatem patiente dum pareret, dixit ei obstetrix: Ne timeas, quia etiam iste tibi filius.* 18. *Et fuit, egrediente anima eius dum moreretur, vocavit nomen eius Benoni: at pater eius vocavit eum Beniamin.* 19. *Mortua est itaque Rachel, et sepulta est in via Ephrath, hoc est Bethleem.* 20. *Et statuit Iahacob titulum super sepulchrum eius: hic est titulus sepulchri Rachel usque ad diem hanc.* 21. *Et profectus est Israel, et tetendit tabernaculum suum trans turrim Eder.* 22. *Et fuit quum habitaret Israel in terra ipsa, profectus est Reuben, et concubuit cum Bilhah concubina patris sui: et audivit Israel. Fuerunt autem filii Iahacob duodecim.* 23. *Filii Leah, primogenitus Iahacob Reuben, et Simhon, et Levi, et Iehudah, et Issachar, et Zebulun.* 24. *Filii Rachel: Ioseph et Beniamin.* 25. *Et filii Bilhah ancillae Rachel: Dan et Nephthali.* 26. *Et filii Zilpah ancillae Leah: Gad et Aser. Isti sunt filii Iahacob qui nati sunt in Padan Aram.* 27. *Et venit Iahacob ad Ishac patrem suum in Mamre civitatem Arbah: haec est Hebron, in qua habitavit Abraham et Ishac.* 28. *Et fuerunt dies Ishac, centum anni et octoginta anni.* 29. *Et obiit Ishac, et mortuus est, et collectus est ad populos suos, senex et satur dierum; et sepelierunt eum Esau et Iahacob filii eius.*

1. *Et dixit Deus ad Iahacob.* Narrat Moses, quum in ultimas angustias redactus esset Iacob, Deum illi mature et quasi in ipso articulo adfuisse.

Atque ita demonstrat in persona unius hominis Deum ecclesiam suam quam semel amplexus est, nunquam deserere, quin salutem eius procuret. Series tamen notanda est: neque enim Deus statim apparuit servo suo, sed passus est moerore et curis ingentibus prius torqueri, ut patientiam disceret, solatiumque ad extremam necessitatem distulit. Certe miserrimus tunc erat status Iacob. Nam omnes undique infesti esse poterant, ut quotquot erant vicinae gentes, totidem mortibus esset obsessus: stupidus vero non erat quin sua pericula perspexerit. Inter istos curarum aestus iactari sanctum virum, adeoque tormentis cruciari passus est Deus, donec quadam resurrectionis specie quasi semimortuum sanavit. Quoties hunc locum et similes legimus, nobis in mentem veniat, providentiam Dei, etiam quum maxime dormire videtur, pro salute nostra excubare. Non dicit Moses quantum temporis in anxietate detentus fuerit Iacob, sed ex contextu colligere licet, summopere fuisse perplexum quum Dominus eum recreavit. Porro notandum est, praecipuam medicinam, qua levatus est, sitam fuisse in verbo. Loquutus est Dominus: Cur non miraculo eum transtulit in aliam partem, ut omni discrimine statim eximeret? Cur non etiam absque verbo manum illi porrexit, et compescuit omnium ferociam, ne quis ei nocere tentaret? Sed Moses non frustra in hac parte insistit. Nam hinc docemur unde summa in malis nostris petenda sit consolatio: et simul etiam hoc esse praecipuum vitae nostrae exercitium, pendere ex ore Domini: ut certo persuasi simus, simulac salutem promisit, optime nobiscum agi, nec dubitemus per medias mortes incedere. Alia etiam visionis fuit ratio, ut Iacob non modo re ipsa sentiret, Deum esse suum liberatorem: sed verbo praemonitus quidquid postea sequutum est, Deo tribuere disceret. Nam ut tardi sumus ac hebetes, nuda experientia minime sufficit ad testandam Dei gratiam, nisi accedat fides ex verbo.

Ascende in Bethel. Quanquam Dei consilium est servum suum a morte in vitam erigere, videri tamen potuit ipsum habere ludibrio, nam exceptio in promptu erat: Tu quidem praecipis Domine, ut ascendam, sed viae omnes sunt obstructae. Tantum enim mihi incendium conflarunt filii, ut ne in latebris quidem tutus maneam. Vix digitum movere audeo: quid igitur fiet si cum magna turba nunc castra movere incipiam? annon meo strepitu nova in me odia provocabo? Sed hoc modo optime probata fuit fides Iacob, quod sciens Deum sibi ducem et praesidem itineris esse, eius auspiciis fretus sese accinxit. Porro non simpliciter imperat Dominus quid fieri velit, sed addita promissione servum suum confirmat. Nam quum in memoriam reducit se eundem esse Deum qui prius apparuit quum trepidus fugeret, his verbis inclusa est promissio. Eodem quoque altare spectat, nam quum signum sit gratiarum actionis, sequitur Iacob illuc venturum esse incolumem, ut merito Dei gratiam celebret. Asylum autem in Bethel potius quam alibi eligit, et assignat Deus, quia ipse loci aspectus ad eximendum terrorem plurimum valebat, quum memoria repeteret visam illic sibi fuisse Dei gloriam. Porro quum ad gratitudinem Deus servum suum hortatur, in hunc finem se beneficum esse fidelibus admonet, ut ipsi vicissim eius gratiae omnia se debere agnoscant, et se in ea celebranda exerceant.

2. *Et dixit Iahacob familiae suae.* Hic describitur quam prompta fuerit obedientia Iacob. Neque enim audito Deo ambigit, vel secum disputat quidnam factu opus sit: sed prout iussus est, ad iter propere se comparat. Ut autem ostendat se Deo parere, non tantum vasa colligit, sed simul purgat domum suam idolis. Nam si Deum cupimus nobis esse propitium, tollenda sunt omnia impedimenta quae ipsum a nobis quodammodo submovent. Caeterum hinc perspicimus quorsum tenderet furtum Rachelis, neque enim voluit, ut dictum est, patrem a superstitione retrahere, sed in eius vitium successit: neque venenum hoc apud se continuit, sed sparsit in totam familiam. Sic pessima contagione infecta fuit illa sancta domus. Unde etiam patet quanta sit hominum ad impios et vitiosos cultus propensio, quando domestici Iacob, quibus pura religio tradita erat, tam cupide oblata idola arripiunt. Nec vero prorsus inscius fuit Iacob: sed credibile est nimis fuisse uxorium, ut sua indulgentia pestem domi tacitus aleret. Et certe una voce tam se ipsum quam reliquos coarguit ac damnat, idola vocans alienos deos. Unde enim hoc discrimen, nisi quia sciebat uni Deo se debere esse addictum? Tacita enim subest relatio inter Deum Abrahae et alios omnes quos sibi mundus perperam fingebat: non quod in arbitrio Abrahae esset statuere quisnam verus esset Deus: sed quia illi se Deus patefecerat, nomen quoque ab ipso mutuari voluit. Ignaviam ergo suam fatetur Iacob, quod idola in domum suam admiserit quibus divinitus clausa fuerat ianua. Nam ubicunque affulget veri Dei cognitio, necesse est quidquid praeter puram eius notitiam sibi fabricant homines, procul facessere. Sed quum vel uxoris blanditiis sopitus fuerit Iacob, vel carnis incuria officium suum facere neglexerit, nunc metu periculi expergiscitur, ut magis intentus sit ad Deum pure colendum. Si hoc accidit sancto patriarchae, quanto magis in rebus prosperis metuenda nobis est prava carnis securitas. Caeterum si quando talis obrepserit torpor et neglectus, saltem excitent nos et stimulent paternae Dei castigationes, ut quidquid vitiorum desidia contractum erit, sedulo purgemus. Iam hic relucet immensa Dei bonitas, qui domum Iacob idolis pollutam, pro sacrario tamen habere dignatus

est. Quamvis enim permixti essent idololatrae, imo uxor idololatriae magistra in eius sinu dormiret, grata Deo semper fuerunt eius sacrificia. Neque tamen tam benigna Dei facilitas in danda venia, vel culpam sancti viri levat, vel nobis tarditatis occasio esse debet. Etsi enim superstitiones non probabat Iacob, per ipsum tamen non stetit quominus sensim obruerent purum Dei cultum. Nam ab una Rachele profecta corruptela iam longe vagari coeperat. Atque idem docent omnium aetatum exempla. Vix enim unquam sic obtinet Dei veritas inter homines, quantumvis strenue in ea asserenda laborent pii doctores, quin aliquid superstitionum in vulgi parte resideat. Si accedit dissimulatio, brevi serpit malum, donec totum corpus occupet. Tali fomento invaluit superstitionum congeries, quae hodie grassatur in papatu. Quare principiis acriter obstandum est, ne vera religio pastorum desidia et silentio pessum eat.

Et mundate vos, et mutate vestimenta. Exhortatio est ad externam professionem poenitentiae. Vult enim Iacob ut domestici, qui prius se polluerant, mutatis vestibus novam munditiem testentur. Eodem etiam consilio et fine, post conflatos aureos vitulos iussus est a Mose populus ornatum suum exuere (Exod. 33, 5). In eo tantum diversa ratio fuit; quod populus deposito ornatu, supplex reatum suum lugubri et sordido habitu confessus est: in domo autem Iacob mutatae sunt vestes, ut qui contaminati fuerant, quasi novi homines prodirent, finis tamen (ut dixi) fuit idem, ut hoc externo ritu discerent idololatrae quanta esset sceleris sui atrocitas. Etsi autem virtus interior est resipiscentia, ac sedem in corde habet, caeremonia tamen haec minime supervacua fuit: scimus enim quam frigide sibi displiceant homines in peccatis, nisi multis stimulis pungantur. Deinde hoc quoque interest gloriae Dei, ut reatum suum homines non modo intus reputent, sed palam etiam simul testentur. Summa igitur haec est, quanquam Deus nihil diserte mandaverat de purganda domo, quia tamen altare iusserat erigi Iacob ut purum Deo obsequium praestaret, tollenda impedimenta curasse: atque hoc fecisse, quum ipsa necessitas ad quaerendum Dei auxilium eum cogeret.

4. *Et dederunt ipsi Iahacob.* Quanquam satis morigeram domum habuit sanctus vir, quod tamen in abiiciendis idolis eius imperio tam facile omnes obtemperant, periculi metu factum esse non dubito. Unde etiam colligimus quantopere nobis expediat malis expergefieri. Scimus quam pertinax sit ac rebellis superstitio. Si in statu pacato et laeto tale aliquid iussisset Iacob, maior pars dolose occultasset sua idola: quidam etiam forte contumaciter negassent: nunc ipsos urget Dei manus, ut promptis animis celeriter resipiscant. Et probabile est pro temporis circumstantia concionatum fuisse Iacob de iusto Dei iudicio, ut metum illis incuteret. Quod enim iubet *ipsos mundari*, perinde est ac si dixisset. Hactenus foedati fuistis coram Domino: nunc quum tam clementer nos respexerit, eluite sordes istas, ne faciem eius rursus a nobis avertant. Absurdum tamen videtur quod Iacob idola defoderit sub quercu, ac non potius contriverit, ac igne consumpserit: quemadmodum de vitulis aureis legimus fecisse Mosen, et Ezechiam de serpente aeneo (Exo. 32, 20. 2. Reg. 18, 4). Neque enim frustra locus exprimitur: sed perstringitur infirmitas Iacob, quia in futurum tempus non satis providus fuerit. Et forte Dominus nimiam prioris temporis conniventiam et mollitiem ultus est, quod prudentia vel animo eum destituit: eius tamen obedientia, licet aliquid habuerit residuum vitii, Deo accepta fuit: quia sciebat hoc sancto viro esse propositum, idola e medio tollere, et in signum detestationis terra obruere. Inaures minime dubium est fuisse superstitionis insignia: sicuti hodie in papatu cernuntur innumerae nugae, quibus impietas se ostentat.

5. *Et fuit terror Dei super urbem.* Nunc re ipsa apparet non frustra promissam a Deo salutem fuisse sancto viro, quando inter tot hostiles gladios non modo tutus, sed etiam quietus incedit. Excidio Sichemitarum omnes vicini populi in odium familiae unius exarserant: nullus tamen se ad vindictam commovet. Ratio exponitur a Mose, quod terror Dei ceciderit super eos, qui comprimeret violentos illorum impetus. Hinc discamus in manu Dei esse hominum corda, ut fortitudine instruat quae per se debilia sunt: et rursus, quoties visum est, emolliat ferream duritiem. Patitur quidem interdum multos evomere superbiae suae spumas, quibus deinde suum praesidium opponit: sed metu saepe effeminat qui instar leonum animosi erant: sic videmus gigantes istos qui centies vorare poterant sanctum Iacob, subita formidine percelli, ut liquescant. Proinde quoties furere impios videmus in nostram perniciem, ne metu concidant, et desperatione frangantur corda nostra, veniat nobis in memoriam hic Dei terror, quo facile domatur quantumvis furiosa totius mundi audacia.

7. *Et aedificavit ibi altare.* Iam dictum est cur oportuerit sanctos patres quocunque venirent, proprium ac distinctum a reliquis gentibus habere altare: nempe ut testatum facerent se non colere promiscuos deos, quibus tunc passim addictus erat mundus, sed sibi peculiarem esse deum. Nam etsi animo colitur Deus, confessio tamen externa, fidei comes individua est, deinde quantopere nobis utile sit adminiculis incitari ad Dei cultum, nemo est qui non cognoscat. Si quis obiiciat, nihil in specie diversum apparuisse: respondeo, hoc fuisse non parvum discrimen, quod quum alii diis incognitis te-

mere et zelo inconsiderato altaria exstruxerint, Iacob semper Dei verbo se astrinxit. Atqui nullum est legitimum altare, nisi verbo consecratum, nec vero alia nota excelluit cultus Iacob, nisi quod nihil tentavit praeter Dei mandatum. Quod loco nomen imponit Deus Bethel, videtur quidem esse nimis crassum: et tamen hoc quoque elogio laudatur sancti viri fides: idque iure, quandoquidem se intra fines divinitus praescriptos continet. Stulti sunt papistae, dum ex bruta propemodum modestia laudem humilitatis affectant. Fidei vero humilitas laudabilis, dum sapere non appetit plus quam Dominus permittat. Sicuti autem quum ad nos descendit, quodammodo se extenuat et balbutit nobiscum, ita etiam nos secum balbutire vult. Atque hoc est vere sapere, ubi Deum amplectimur, prout se ad modulum nostrum accommodat. In hunc modum Iacob non arguto disputat de essentia Dei, sed ex oraculo percepto familiarem sibi Deum facit. Quia autem sensus suos ad revelationem dirigit, grata (ut dixi) balbuties haec, et simplicitas Deo est. Porro quanquam hodie clarior illuxit Dei notitia, quia tamen Deus in evangelio quoque nutricis personam suscipit, discamus mentes nostras subiicere: tantum meminerimus eum descendere ad nos, ut sursum nos attollat. Neque enim terreno more ideo loquitur ut nos a coelo arceat, sed potius ut hoc vehiculo nos sublevet. Interim tenenda est regula, quoniam ex coelesti oraculo impositum fuit altari nomen, verum et rite dispositum fuisse aedificium fidei. Nam ubi non personat viva Dei vox, quidquid pomparum ingeritur, inanibus spectris simile est: sicuti in papatu nihil cernere licet praeter vesicas vento refertas. Adde quod Iacob continuum fidei suae tenorem ostendit, ex quo Deus se illi manifestare coeperat: quia hoc sibi proponit, quod angeli apparuerint. Nam quum pluralis sit verbi numerus, de angelis libenter interpretor, neque hoc superiori doctrinae contrarium est, etsi enim conspicua illi tunc fuit Dei maiestas, quatenus capere poterat, non abs re tamen angelos commemorat Moses, quos vidit Iacob ascendere et descendere per scalae gradus. Neque enim secus tunc intuitus est Dei gloriam in angelis quam solis splendor per radios ad nos usque manat.

8. *Et mortua est Deborah.* Hic brevis inseritur narratio mortis Deborae, quam colligere licet sanctam fuisse matronam, et quam domus Iacob non secus ac matrem venerata est: nam sepultam fuisse raro cum honore, et luctu non vulgari, testatur perpetuum loci nomen. Paulo post narrabitur mors et sepultura Rachelis: nullum tamen ad posteros luctus signum fuisse transmissum dicet Moses, ergo aviae loco ab omnibus fuisse habitam probabile est. Sed quaeritur, quomodo tunc fuerit in contubernio Iacob, qui nondum ad patrem pervenerat: aetas autem anus decrepitae ad loginquam profectionem minime erat idonea. Divinant quidam interpretes, missam fuisse a Rebecca in occursum filii Iacob, sed non video, quid habeat coloris eorum coniectura. Nec tamen habeo quidquam certi quid afferam, nisi forte quod in gratiam alumnae iam a puero dilexit Iacob, et quum exsilii causam sciret, pietatis studio ipsum sequuta sit. Moses certe non frustra tam insigni elogio celebrat eius mortem.

9. *Et visus fuerat Deus ipsi Iahacob.* Postquam de morte Deborae pauca verba interposuit Moses secundam visionem recitat, qua Iacob post reditum confirmatus est in Bethel. Semel eo in loco visus ei fuerat Deus, quum in Mesopotamiam concederet. Interea variis modis, prout usus tulerat, testatus fuerat Deus se illi ubique per totam peregrinationem adesse: sed nunc eum in locum reducitur ubi illustrius magisque memorabile oraculum illi datum fuerat, ut novam de integro fidei confirmationem accipiat. Benedictio Dei hoc loco nihil aliud quam promissio est, nam sicuti bona precantur homines alii aliis, ita Deus perfectae felicitatis se fore autorem denunciat. Porro nihil tunc novum audivit Iacob, sed eadem illa repetita est promissio ut postliminio in patriam reversus, collecto novo fidei vigore animosius reliquum vitae cursum conficeret.

10. *Non vocabitur nomen tuum ultra.* Quis sit horum verborum sensus ante diximus. Neque enim aboletur prius nomen, sed praefertur alterius dignitas quod postea illi inditum est. Iacob enim ab utero vocatus fuerat, quod fortis fuisset cum fratre luctator. Israel autem postea vocatus est, quod cum Deo antagonista congressus victoriam obtinuit, non quod propria virtute praevaluerit (nam et animum, et vires, et arma a solo Deo mutuatus est) sed quia gratuito isto honore Dominus ipsum ornare voluit. Facit igitur comparatio ut nomen Iacob obscurum sit et ignobile prae nomine Israel. Quidam subaudiunt, non tantum vocaberis Iacob, sed simul addetur cognomen Israel: sed altera expositio mihi simplicior videtur, quod vetus nomen minus in se splendoris habens, secundo cessurum sit. Quod Augustinus affert, speciosum est magis quam solidum, praesentis vitae intuitu vocatum fuisse Iacob: nomen vero Israel ad futuram vitam spectare. Maneat ergo illud fixum, duplex nomen inditum fuisse sancto viro, quorum posterius longe excelluit. Videmus enim ut prophetae utrumque saepe coniungant, gratiae Dei constantiam ab initio usque ad finem notantes.

11. *Ego sum Deus omnipotens.* Fortitudinem suam hoc loco, ut alibi, commendat Deus, quo certius in eius fidem recumbat Iacob. Deinde facturum se promittit ut crescat Iacob, et augescat non modo in gentem unam, sed in congregationem gentium. Quum gentis meminit, non dubium est quin signi-

ficet adeo numerosam fore eius sobolem, ut magni unius populi corpus et nomen efficiat. Sed quod de gentibus sequitur, videri posset absurdum. Nam si ad gentes referre placeat quae gratuita adoptione insitae sunt in genus Abrahae, impropria erit loquutio: si vero de naturalibus filiis intelligas, maledictio potius erit quam gratia, scindi ecclesiam in plures populos, cuius salus unitate constat. Mihi vero utramque gratiam videtur complexus fuisse Dominus his verbis. Nam quum sub Iosue distinctus fuit populus in tribus, quasi in totidem populos propagatum fuit Abrahae semen: neque tamen eo modo divisum fuit corpus: ideo vocatur gentium congregatio, quod illa distinctione vigeret tamen sacra unitas. Hoc quoque ad gentes non male extenditur, quae quum prius dispersae forent, in unam congregationem fidei vinculo collectae sunt. Etsi autem secundum carnem non fuerunt ex Iacob progenitae, quia tamen fides nova illis fuit nascendi origo, foedus autem salutis, quod spiritualis geniturae semen est, a Iacob defluxit: merito fideles omnes in eius filiis censentur, secundum illud, patrem multarum gentium constitui te.

Et reges e lumbis tuis egredientur. Hoc proprie, meo iudicio ad Davidem eiusque posteros referri debet. Nam regnum Saulis Deo probatum non fuit, ideoque non fuit stabile: regnum vero Israel nihil quam corruptela fuit legitimi regni. Fateor quidem interdum numerari inter Dei beneficia quae ex malo principio orta sunt: sed quia hic mera et liquida Dei benedictio refertur, de solis Davidis successoribus libenter intelligo. Tandem Iacob constituitur terrae dominus, tanquam avi sui Abrahae et patris Isaac unicus haeres. Clare enim abdicat Dominus Esau a sancta familia, quum ad solos posteros Iacob haereditario iure transfertur terrae dominium.

13. *Et ascendit ab eo Deus.* Ascensus hic Dei analogiam habet cum descensu. Deus enim qui coelum et terram implet, locum non mutando, descendere tamen ad nos dicitur quoties aliquod praesentiae suae symbolum exhibet quod parvitati nostrae respondet. Ascendit ergo a Iacob, quum disparuit ab eius oculis vel finem habuit visio. Atque hac loquendi forma Deus verbi sui pretium nobis commendat, quod scilicet gratiae suae testimonio nobis propinquus sit: nam quia inter nos et coelestem eius gloriam longa est distantia, ipse per verbum ad nos descendit. Hoc vero demum in Christi persona solide impletum fuit, qui suo in coelum ascensu fidem nostram ita extulit ut semper tamen nobiscum spiritus sui virtute habitet.

14. *Et statuit Iahacob statuam.* Quanquam fieri potest ut in memoriam secundae visionis rursus sacrum monumentum erexerit, eorum tamen sententiae facile subscribo qui referri putant quod prius gestum fuerat. Quasi diceret Moses, illud esse vetus Dei templum in quo libamen fuderat Iacob. Neque enim eo venire iussus erat habitandi causa, sed ut recentior loci conspectus veteris oraculi fidem renovaret, ac melius sanciret. Alibi legimus exstructa fuisse a sanctis patribus altaria, ubi diutius manere in animo habebant: sed alia tunc fuit ratio: nam quum solenne votum in Bethel nuncupasset Iacob, si sospes reductus fuisset a Domino: nunc gratiarum actio ab eo exigitur, postquam reus voti factus est, ut confirmatus alio transeat.

16. *Et profecti sunt de Bethel.* Videmus quantum doloris vulnus attulerit sancto Iacob raptus filiae, quantum terroris incusserit crudele facinus duorum filiorum: nunc texentur variae cruces, quibus subinde per totam senectutem duriter afflictus fuit, donec in Aegyptum profectus novam laetitiam concepit ex conspectu filii Ioseph. Sed illa quoque fuit gravissima tentatio, a terra promissa exsulare usque ad mortem. Nunc describitur mors dilectae uxoris, quam paulo post sequetur incestus coitus primogeniti cum uxore Bilhah. Paulo post Isaac pater illi moritur: deinde eripitur filius Ioseph, quem putat a fera bestia laniatum. Dum perpetuo luctu propemodum tabescit, exoritur fames, ut victum petere cogatur ex Aegypto. Illic retinetur in vinculis alter filius, donec etiam privetur suo Beniamin, quem unice carum non secus a se dimisit quam si avulsa illi essent sua viscera. Videmus itaque quam aspera militia, et continuo malorum tenore assuefactus ad spem melioris vitae fuerit. Quod autem itineris lassitudine, priusquam ad hospitium pertingerent, ex partu mortua est Rachel: haec dolori augendo non parva accessio fuit. Caeterum quod orbatus fuit uxore dilectissima, probabile est ideo contigisse, quia Dominus amoris intemperantiam corrigere voluit. Leam spiritus sanctus ignominia non notat, quum sancta esset mulier, maiorique virtute praedita: Rachelis tamen venustas pluris erat apud Iacob. Hoc vitium in sancto viro amara medicina purgatum est, quum illi ablata est uxor: ac saepe Dominus fideles ita spoliat donis suis, ut perversum eorum abusum castiget. Audacius quidem impii dona Dei profanant: si diutius connivet Deus, gravior ex eius tolerantia ipsos manet condemnatio. Suis vero peccandi materiam tollens, ipsorum saluti consulit. Quisquis ergo diuturnum donorum Dei usum expetit, discat illis non abuti, sed pure et sobrie frui.

17. *Dixit ei obstetrix.* Scimus veteres sobolis valde fuisse cupidos, ac praesertim masculae. Quod ergo Rachel hoc consolationis genus non admittit, hinc colligimus dolore fuisse penitus oppressam. Ergo inter cruciatus mortua est, nihil aliud quam tristem partum et dolores suos cogitans: ex quo sensu nomen imponit filio, quod tamen vitium postea correxit Iacob. Nominis enim mutatio satis

ostendit, iudicio eius damnatum fuisse moeroris excessum in uxore, quae filio sinistram ac probrosam notam inusserat: nam ingratitudine non caret tristitia, quae sensus nostros ita occupat in rebus adversis ut nos Dei beneficia non exhilarent, vel saltem aliquid aspergant dulcedinis ad dolorem mitigandum. Additur deinde sepultura, cuius tanta apud sanctos patres vigere non potuit religio, nisi ob spem futurae resurrectionis. Quoties ergo legimus de sepeliendis mortuis suis, quasi de raro aliquo officio fuisse sollicitos, veniat nobis in mentem finis ille quem dixi: neque enim ludicra fuit caeremonia, sed vivum futurae resurrectionis symbolum. Fateor quidem profanos ac degeneres homines passim tunc in mundo impensam operam sepeliendis mortuis temere dedisse, tantum ad inane luctus solatium: sed quanquam illi a vera origine in crassos errores dilapsi erant, fecit tamen Dominus ut integer apud suos ritus hic maneret, quin etiam apud incredulos testimonium exstare voluit, quo inexcusabiles semel reddantur. Nam quum sine magistro ingenitus fuerit omnibus hic affectus, ut mortuos sepelire unum esset ex pietatis officiis, clare hoc illis dictavit natura, corpus hominis ad immortalitatem esse conditum: ideoque sic considere in morte, ut non prorsus intereat. Statua, vel monumentum eodem spectavit. Nullam arcem exstruxit quae insigne esset gloriae suae apud posteros: sepulcri vero memoriam erigere curae habuit, quae omnibus saeculis testis esset secundae vitae magis fuisse addictum, et Dei providentia superstes duravit haec admonitio, donec ex Aegypto reversus est populus.

23. *Et concubuit cum Bilhah.* Tristis nunc, imo tragica historia refertur de incestuoso concubitu Ruben cum noverca. Vocat quidem Moses Bilham concubinam Iacob, sed quanquam non convenerat in manum viri ut esset materfamilias ac bonorum socia, tamen quoad thorum legitima erat uxor, quemadmodum ante vidimus. Si quis extraneus sancti viri uxorem stuprasset, affectus fuisset magno probro: sed longe atrocius fuit tantam contumeliam a proprio filio pati. Quale vero et quam detestabile probrum, quod duarum tribuum mater non modo se adulterio contaminat, sed etiam incestu. Quod flagitium sic a natura abhorret, ut ne inter gentes quidem tolerabile unquam habitum fuerit. Et certe miro Satanae artificio penetravit tanta obscoenitas in sanctam domum, ut irrita videri posset Dei electio. Quibuscunque potest modis Dei gratiam in electis pervertere Satan conatur: id quum efficere nequit, eam vel infamat, vel saltem obscurat. Hinc fit ut turpia saepe exempla in ecclesiam obrepant. Et Dominus hoc modo humiliari suos patitur, ut sibi attentius caveant, ut magis sollicite invigilent ad preces, discantque ab eius misericordia in totum pendere. Moses tantum refert: Iacob de scelere hoc factum esse certiorem: dolorem vero eius subticet, non quod fuerit ἀνάλγητος (neque enim tam erat stupidus, ut dolorem suum non sentiret:) sed quia pro rei gravitate exprimi non potuit moeror. Nam hic prorsus videtur spectasse Moses quod pictor ille in Iphigeniae immolatione fecit, qui patris faciem velavit, quum lugentis vultum non posset satis exprimere. Praeter aeternum familiae dedecus erant alia quae sancti viri pectus transfigerent. Summa eius felicitas erat in sobole, unde etiam toti mundo proditura erat salus, quum iam duo fuissent perfidi et sanguinarii latrones, nunc primogenitus scelere utrumque superat. Sed hinc illustrior apparuit gratuita Dei electio, quia filios Iacob non ex dignitate praetulit toti mundo: deinde quod quum tam foede lapsi essent, firma nihilominus et efficax stetit. Talibus exemplis moniti, discamus nos contra horrenda scandala munire, quibus Satan turbare nos studet. Accommodet etiam hoc quisque ad privatam fidei suae consolationem. Ita enim labuntur interdum etiam boni, quasi a gratia exciderint: tales ruinas statim excipiat desperatio necesse est, nisi Dominus ex opposito spem veniae ostendat. Insigne hic speculum proponitur in Ruben, qui post extremum facinus gradum tamen patriarchae in ecclesia retinuit: quanquam simul manendum est sub timoris et vigilantiae custodia, ne incautos opprimat tentatio, atque ita circumveniant Satanae insidiae. Neque enim foedae libidini patronum dare voluit spiritus sanctus, ut in concubitus incestuosos quisque ruat: sed potius in persona honorifica huius sceleris turpitudinem traduxit, ut inde magis sollicite omnes abhorreant. Hic locus etiam Novati errorem refellit. Probe edoctus erat Ruben: symbolum divini foederis a prima infantia in carne sua gestabat, imo regenitus erat Dei spiritu, videmus quale fuerit praecipitium, unde erectus est incredibili Dei misericordia. Non est igitur cur lapsis spem veniae praecidant Novatiani, et similes phrenetici: quia non levis Christo fit iniuria, si ab eius adventu magis restrictam esse putamus Dei gratiam.

Et fuerunt filii Iahacob duodecim. Recenset Moses iterum filios Iacob continua serie. Primus inter eos ponitur Ruben, non honoris causa, sed ut maiori probro oneretur: nam quo maiori quisque honore ornatus est a Domino, eo graviorem sustinet culpam, dum Satanae postea se mancipans, locum suum deserit. Videtur autem catalogum hunc texere Moses ante mortem Isaac, ut discernat progeniem Iacob ab Idumaeis, quorum mentio fiet proximo capite. Nam morte Isaac fons sancti generis quasi in duos fluvios seorsum fuit diductus: sed quia Dei adoptio in altera tantum parte se con-

tinuit, necesse fuit alterum genus ab altero distingui.

28. *Et fuerunt dies Ishac.* Mors Isaac non narratur suo ordine, ut mox patebit ex contextu: sed alibi vidimus ὕστερον πρότερον Mosi familiare esse. Caeterum quum dicitur *mortuus esse senex ac plenus dierum:* sensus est, expleto vitae cursu defunctum esse matura morte: itaque hoc ad Dei benedictionem pertinet, quanquam verba ista non modo ad temporis spatium, sed simul ad sancti viri affectum refero, quod scilicet Isaac vitae satur, libenter et placide concesserit e mundo. Quosdam enim senes decrepitos cernere licet, qui tamen non minus vitae cupidi sunt quam in flore aetatis: et quum sint silicernia, mortem nihilominus exhorrent. Quanquam ergo inter Dei benedictiones censetur longa vita, non tamen sufficit annorum numerum supputare, nisi homines se diu vixisse sentiant: Deique gratia et aetate sua contenti, ad migrandum se comparent. Porro ut animi compositi sint ad talem moderationem, senes sibi bene conscios esse oportet ut non refugiant Dei conspectum: nam mala conscientia impios terrore persequitur et exagitat. Adiungit etiam Moses sepultum fuisse Isaac a duobus filiis. Nam quia tunc minus clare testata erat resurrectio et eius primitiae nondum apparuerant, eo diligentius exerceri decuit sanctos patres in externis caeremoniis, ut ita spectaculum interitus in morte corrigerent. Quod autem Esau priorem obtinet locum, hinc rursus docemur fructum paternae benedictionis non fuisse perceptum a Iacob in hac vita: nam qui iure primogenitus erat, alteri adhuc subiicitur post mortem patris.

CAPUT XXXVI.

1. *Istae vero sunt generationes Esau, hic est Edom.* 2. *Esau accepit uxores suas e filiabus Chenaan: Hadah filiam Elon Haeitti, et Aholibamah filiam Anah, filiam Sibhon Hivvaei,* 3. *Et Bosmath filiam Ismael sororem Nebaioth.* 4. *Et peperit Hadah ipsi Esau Eliphaz: et Bosmath peperit Rehuel.* 5. *Et Aholibamah peperit Iehus, et Iahalam, et Corah: isti filii Esau qui nati sunt in terra Chenaan.* 6. *Et accepit Esau uxores suas, et filios suos, et filias suas, et omnes animas domus suae, et pecudes suas, et omnia iumenta sua, et omnem acquisitionem suam quam acquisierat in terra Chenaan: et profectus est ad* aliam *terram a facie Iahacob fratris sui.* 7. *Erat enim substantia eorum multa, ita ut nequirent habitare pariter: nec poterat terra peregrinationum eorum ferre eos propter substantiam eorum.* 8. *Habitavit itaque Esau in monte Sehir: Esau est Edom.* 9. *Ac istae sunt generationes Esau patris Edom in monte Sehir.* 10. *Ista sunt nomina filiorum Esau: Eliphaz filius Hadah uxoris Esau: Rehuel filius Bosmath uxoris Esau.* 11. *Et fuerunt filii Eliphaz, Theman, Omar, Sepho, et Gahathan, et Cenaz.* 12. *Timnah autem fuit concubina Eliphaz filii Esau, et peperit ipsi Eliphaz Hamalec. Isti sunt filii Hadah uxoris Esau.* 13. *Isti vero sunt filii Rehuel: Nahath, et Serah, Sammah, et Mizza isti sunt filii Bosmath uxoris Esau.* 14. *Et isti fuerunt filii Aholibamah filiae Hanah filiae Sibhon uxoris Esau: quos peperit ipsi Esau: Iehu, et Iahalam, et Corah.* 15. *Isti duces filiorum Esau. Filii Eliphaz primogeniti Esau, dux Theman, dux Omar, dux Sepho, dux Cenaz.* 16. *Dux Corah, dux Gahathan, dux Hamalec: isti sunt duces Eliphaz in terra Edom: isti sunt filii Hadah.* 17. *Et isti sunt filii Rehuel filii Esau, dux Nahath, dux Zerach, dux Sammah, dux Mizzah: isti sunt duces Rehuel in terra Edom: isti sunt filii Bosmath uxoris Esau.* 18. *Isti autem sunt filii Aholibamah uxoris Esau, dux Iehus, dux Iahalan, dux Corah: isti sunt filii Aholibamah filiae Hanah uxoris Esau.* 19. *Isti sunt filii Esau, et isti duces eorum: ipse est Edom.* 20. *Isti sunt filii Sehir Horaei, habitatores terrae: Lotan, et Sobal, et Sibhon, et Hana.* 21. *Et Dison, et Eser, et Disan. Isti duces Horaeorum filiorum Sehir in terra Edom.* 22. *Et fuerunt filii Lotan: Hori et Heman: et soror Lotan: Thimnah.* 23. *Isti sunt filii Sobal: Halvan, et Manahath, et Hebal, Sepho, et Onam.* 24. *Et isti sunt filii Sibhon: Aiah et Hanah: hic est Hanah qui invenit mulos in deserto, quum pasceret asinos Sibhon patris sui.* 25. *Et isti sunt filii Hanah: Disan, et Aholibamah filia Hanah.* 26. *Et isti sunt filii Disan: Hemdan, et Esban, et Ithran, et Cheran.* 27. *Isti sunt filii Eser: Bilhan, et Zaavan, et Acan.* 28. *Isti sunt filii Disan: Us et Aran.* 29. *Isti sunt duces Horaeorum: dux Lotan, dux Sobal, dux Sibhon, dux Hanah,* 30. *Dux Dison, dux Eser, dux Disan: isti sunt duces Horaeorum, in ducibus eorum, in terra Sehir.* 31. *Et isti sunt reges qui regnaverunt in terra Edom, antequam regnaret rex super filios Israel.* 32. *Nempe regnavit in Edom: Belah filius Behor et nomen urbis eius Dinhabah.* 33. *Et mortuus est Selah, et regnavit pro eo Iobab, filius Zerah de Sofrah.* 34. *Et mortuus est Iobab, et regnavit pro eo Hussam e terra Australi.* 35. *Et mortuus est Hussam, et regnavit pro eo Hadad filius Sedad qui percussit Midian in agro Moab: et nomen urbis eius Avith.* 36. *Et mortuus est Hadad, et regnavit pro eo Samlah de Masrecah.* 37. *Et mortuus est Samlah, et regnavit pro eo Saul de Rehoboth fluminis.* 38. *Et mortuus est Saul, et regnavit pro eo Bahal-hanan filius Achbor.* 39. *Et mortuus est Bahal-hanan filius Hachbor, et regnavit pro eo Hadar: et nomen civitatis eius Pahu: nomen autem uxoris eius Mehetabel filia Matred filiae Me-zahab.* 40. *Ista ergo sunt nomina*

ducum Esau, per familias suas, per loca sua, secundum nomina sua: dux Thimnah, dux Halvah, dux Ietheth, 41. *Dux Aholibamah, dux Elah, dux Pinon,* 42. *Dux Cenaz, dux Theman, dux Mibsar,* 43. *Dux Magdiel, dux Hiram: isti sunt duces Edom per habitationes suas, in terra haereditatis ipsorum: ipse est Esau pater Edom.*

1. *Et istae sunt generationes Esau.* Quanquam extraneus ab ecclesia fuerit Esau coram Deo: quia tamen ipse quoque temporali benedictione aspersus est ut filius Isaac, haec ratio est cur Moses celebret ipsius genus, et satis longum catalogum gentis ab eo progenitae conscribat. Est tamen hoc elogium instar honorificae sepulturae. Tametsi enim praecellat Esau cum suis posteris, haec tamen dignitas bullae similis est, quia sub figura mundi comprehenditur, quae cito perit. Quemadmodum ergo prius dictum fuit de aliis profanis gentibus, ita nunc extollitur Esau in sublime theatrum. Sed quia nullus est diuturnus status extra regnum Dei, evanidus est qui illi tribuitur splendor, et quasi subducto aulaeo, disperit tota illa pompa. Testari quidem voluit spiritus sanctus non inane fuisse vaticinium quod protulerat Isaac: sed simulac eius effectum ostendit, quasi opposito velo, ad considerandum genus Iacob oculos nostros convertit. Iam licet ex tribus coniugiis liberos sustulerit Esau, in quibus postea enituit Dei benedictio, non tamen ideo probatur polygamia, nec excusatur impura hominis libido: sed in eo magis admiranda est Dei bonitas, quae malis principiis praeter naturae ordinem bonum exitum dedit.

6. *Et ivit ad aliam terram a facie Iahacob.* Non intelligit Moses consulto profectum fuisse Esau ut fratri cederet: nam ut superbus erat et ferox, nunquam passus esset videri inferior. Sed Moses, posthabito consilio Esau, arcanam Dei providentiam commendat, qua expulsus ille in exsilium fuit, ut vacua maneret terrae possessio uni Iacob. Praesentis utilitatis studio concessit Esau in montem Seir, sicut alibi dictum est. Nihil minus habet propositum quam fratri consulere: sed Deus caecum hominem manu sua direxit, ne locum occuparet in terra quam servo suo destinaverat. Ita saepe accidit ut praeter animi sententiam prosint impii electis Dei filiis: et dum praesentibus commodis inhiat praeceps eorum cupiditas, aeternam eorum salutem promoveant, quos alioqui cuperent perditos. Discamus igitur ex praesenti loco tam in rebus fortuitis (ut loquuntur) quam in pravis hominum consiliis occultam Dei providentiam, quae omnes eventus in finem a se praefixum convertit, fidei oculis speculari. Nam quum egressus sit Esau, ut seorsum extra patris domum commodius ageret, abiisse dicitur a facie fratris sui: quia Dominus ita statuerat. Dicitur autem indefinite abiisse in terram, quia incertus consilii domicilium in variis locis quaesivit, donec oblatus est mons Seir: quemadmodum gallice dicitur: *Il s'en est allé à son adventure.*

9. *Et istae sunt generationes Esau patris Edom.* Quanquam binominis fuit Esau, hoc tamen loco secundum nomen refertur ad posteros, qui vocati sunt Idumaei. Nam ut appareat quid ei Dominus in gratiam patris Isaac contulerit, eum diserte appellat Moses patrem celebris et famosi populi. Et certe hoc non parum ad rem interfuit, vim et complementum vaticinii perspicere in progenie Esau. Si enim tam potenter viguit Dei promissio erga hominem extraneum, quanto se potentius exsereret erga filios, quorum propria est adoptio, et proinde gratiae haereditas? Obscurus homo erat Esau, et in illa regione hospes: unde ergo fit ut repente ex eo emergant reguli, et magnum populi corpus floreat, nisi quia benedictio ex ore Isaac profecta, effectu ipso rata fuit? Neque enim absque aemulo in solitudine regnavit Esau, quum montem Seir prius incoleret non ignobilis populus. Nam ideo refert Moses prius strenuos fuisse homines qui habitarent in terra illa: ut novo advenae tantum potentiam acquirere non facile fuerit, nisi divinitus esset adiutus.

24. *Hic est Ana qui invenit mulos.* Mulorum soboles adulterina est ex admissura equi et asinae. Eius autorem Moses dicit fuisse Ana. Porro hoc in laude industriae non pono: neque enim Dominus frustra animalium genera initio distinxit. Sed quia filios saeculi ut plurimum sollicitat carnis vanitas, ut ingenium ad res supervacuas applicent, praeposterum hoc studium notavit Moses in Ana, cui non satis fuit copiam habere animalium, nisi ex prodigioso coitu degeneres foetus accerseret. Adde quod hinc cognoscimus plus esse temperantiae in brutis animalibus ad sequendam naturae legem quam in hominibus, qui vitiosas mixturas excogitant.

31. *Reges qui regnaverunt in, etc.* Memoria tenendum est quod paulo ante diximus, subito excellere reprobos ut statim concidant, sicut herba tectorum quae radice caret, praecocem habet vigorem, sed citius arescit. Duobus filiis Isaac promissa fuerat haec dignitas, quod oriundi essent ab ipsis reges: priores incipiunt regnare Idumaei: ita videtur deterior esse Israelis conditio. Sed tandem successus temporis docuit quanto melius sit humi reptando, altas agere radices, quam praeposteram excellentiam momento acquirere, quae statim evanescat. Non est ergo cur filiis saeculi celeres laetitiae progressus invideant fideles dum ipsi lente pergunt: quia longe pluris est stabilis illa felicitas quam Dominus ipsis promittit: sicuti habetur in Psalmo (101, 29), Filii filiorum habitabunt, et eorum haereditas perpetua erit.

CAPUT XXXVII.

1. *Habitavit itaque Iahacob in terra peregrinationum patris sui, in terra Chanaan.* 2. *Istae sunt generationes Iahacob, Ioseph filius septemdecim annorum pascebat cum fratribus suis pecudes, et erat puer cum filiis Bilhah et cum filiis Zilpah uxorum patris sui: et retulit Ioseph obloquutionem eorum malam patri eorum.* 3. *Porro Israel diligebat Ioseph prae cunctis filiis suis, quia filius senectutis erat ei: et fecerat ei tunicam multicolorem.* 4. *Et viderunt fratres eius quod eum diligeret pater eorum prae cunctis fratribus eius, et odio habebant eum, et non poterant alloqui eum pacifice.* 5. *Somniavit autem Ioseph somnium, et nunciavit fratribus suis: et addiderunt amplius odio habere eum.* 6. *Dixit enim ad eos: Audite quaeso somnium hoc quod somniavi.* 7. *Ecce enim ligabamus manipulos in medio agri: et ecce surrexit manipulus meus, ac etiam stabat: et ecce circumdabant manipuli vestri, et incurvabant se manipulo meo.* 8. *Et dixerunt ei fratres eius: Num regnando regnabis super nos? num dominando dominaberis nobis? Addiderunt ergo adhuc odio habere eum propter somnium eius, et propter verba eius.* 9. *Et somniavit adhuc somnium alterum, et narravit illud fratribus suis, et dixit: Ecce somniavi somnium adhuc: et ecce, sol et luna, et undecim stellae incurvabant se mihi.* 10. *Et narravit patri suo et fratribus suis: et increpavit eum pater eius, et dixit ei: Quid est hoc somnium quod somniasti? num veniendo veniemus ego et mater tua, et fratres tui, ut incurvemus nos tibi ad terram?* 11. *Et inviderunt ei fratres eius: sed pater eius observabat rem.* 12. *Profecti autem sunt fratres eius ut pascerent pecudes patris sui in Sechem.* 13. *Et dixit Israel ad Ioseph: Nonne fratres tui pascunt in Sechem? veni, et mittam te ad eos. Et dixit ei: Ecce adsum.* 14. *Et ait ei: Vade nunc, vide incolumitatem fratrum tuorum, et incolumitatem pecorum, et refer mihi rem: et misit eum ex valle Hebron: et venit in Sechem.* 15. *Porro invenit eum vir, et ecce errabat in agro: interrogavit autem eum vir ille, dicendo: Quid quaeris?* 16. *Et dixit: Fratres meos ego quaero: nuncia, obsecro, mihi ubi ipsi pascant.* 17. *Et dixit vir ille: Profecti sunt hinc: audivi enim eos dicentes: Eamus in Dothan. Et perrexit Ioseph post fratres suos, et invenit eos in Dothan.* 18. *Et viderunt eum e longinquo: et antequam appropinquaret eis, machinati sunt contra eum, ut interimerent eum.* 19. *Ac dicebat alter alteri: Ecce magister ille somniorum venit.* 20. *Nunc igitur venite, et occidamus illum, et proiiciamus eum in unam e cisternis: et dicemus: Bestia mala devoravit eum et videbimus quid erunt somnia eius.* 21. *Et audivit Reuben et eripuit eum e manu eorum, et dixit: Ne percutiamus eum* in *anima.* 22. *Dixit ergo ad eos Reuben: Ne effundatis sanguinem: proiicite eum in cisternam hanc quae est in deserto, et manum ne mittatis in eum: ut erueret eum e manu eorum, ut reduceret eum ad patrem suum.* 23. *Et fuit, ut venit Ioseph ad fratres suos, exuerunt Ioseph tunica sua, tunica multicolore quae erat super eum.* 24. *Et tulerunt eum, et proiecerunt eum in cisternam: et cisterna erat vacua, non erat in ea aqua.* 25. *Postea sederunt ut comederent panem, et levaverunt oculos suos, et viderunt, et ecce turba Ismaelitarum veniebat de Gilhad, et cameli eorum portabant aromata, et resinam, et stacten, iter facientes ut deferrent in Aegyptum.* 26. *Et dixit Iehudah fratribus suis: Quae utilitas si occiderimus fratrem nostrum, et celaverimus sanguinem eius?* 27. *Venite, et vendamus eum Ismaelitis, et manus nostra ne sit in eum, quia frater noster, caro nostra est: et paruerunt ei fratres eius.* 28. *Et transierunt viri Madianitae mercatores, et extraxerunt et sustulerunt Ioseph e cisterna: et vendiderunt Ioseph Ismaelitis viginti argenteis, qui abduxerunt Ioseph in Aegyptum.* 29. *Deinde reversus est Reuben ad cisternam, et ecce non erat Ioseph in cisterna, et scidit vestimenta sua.* 30. *Et reversus est ad fratres suos, et dixit: Puer non est et ego quo, ego* quo *ibo?* 31. *Et tulerunt tunicam Ioseph, et iugulaverunt hircum caprarum et tinxerunt tunicam in sanguine.* 32. *Et miserunt tunicam multicolorem, et deferri fecerunt ad patrem suum, et dixerunt: Hanc invenimus, agnosce nunc utrum tunica filii tui sit, annon.* 33. *Et agnovit eam, et dixit: Tunica filii mei est: bestia mala devoravit eum, rapiendo raptus est Ioseph.* 34. *Et scidit Iahacob vestimenta sua, et posuit saccum in lumbis suis, et luxit super filio suo diebus multis.* 35. *Et surrexerunt omnes filii eius, et omnes filiae eius, ut consolarentur eum, sed noluit consolationem admittere: et dixit: Certe descendam ad filium meum lugens ad sepulcrum: et luxit eum pater eius.* 36. *Madianitae autem vendiderunt eum in Aegypto Potiphar satrapae Pharaonis*[1]) *principi satellitum.*

1. *Et habitavit Iahacob.* Confirmat Moses quod prius testatus est, discessu Esau relictam fuisse terram sancto Iacob, ut unicus esset eius possessor: quanquam in speciem ne gleba quidem illi accessit, sed nudo terrae aspectu contentus, exercuit fidem suam: et Moses nominatim eum patri suo comparat, qui tota vita fuerat in illa terra peregrinus. Quanquam ergo, fratre in aliud domicilium translato, non parum adeptus erat Iacob, Dominus tamen profectum illum ab eius oculis absconditum esse voluit, ut a promissione totus penderet.

2. *Istae sunt generationes Iahacob.* Voce תולדות non tam genealogia intelligi debet quam res gestae, sicuti ex contextu melius constat. Nam Moses ita

1) *Princeps hic et ubique* Parhoh *in textu, non vero in Commentario.*

praefatus, non enumerat filios et nepotes, sed exponit unde nata sit invidia fratrum contra Ioseph, ut facta nefanda conspiratione illum venderent: ac si dixisset: Postquam breviter complexus sum genealogiam Esau, nunc ad seriem meae historiae revertor, quid contigerit in familia Iacob. Porro de nefando scelere filiorum Iacob verba facturus Moses, hinc orditur, quod Ioseph prae aliis carus esset patri suo, quia eum provecta demum aetate genuerat: teneri etiam amoris signum ponit, quod illum tunica vestiret contexta ex variis coloribus. Atqui nihil mirum fuit, puerum a patre sene in delitiis haberi: nam ita fieri solet: nec invidiae locus est, quum rebustior aetas, natura dictante, hac in parte cedat. Moses vero hanc fuisse odii causam dicit quod magis propensus in eum quam in alios esset patris animus. Odium concipiunt fratres in puerum, quem vident tenerius a patre diligi, quia in eius senectute natus est. Si amoris socii esse nolunt, cur saltem non indulgent? Hinc ergo perspicitur malignum perversumque eorum ingenium. Quod autem tunica versicolor, et similes nugae ad machinandam caedem eos inflammant, in eo se prodit detestabilis crudelitas. Dicit etiam Moses inde odium crevisse, quod malos fratrum sermones detulerit Ioseph ad patrem. Quidam verbum Malum exponunt facinus aliquod non ferendum. Sed alii rectius sentiunt, querimoniam fuisse pueri, quia durius eum suis conviciis vexabant fratres. Nam quod sequitur apud Mosen, exegetice additum fuisse interpretor, ut sciamus quanam de causa male et hostiliter tractatus fuerit. Quaeritur, cur tantum filios Bilhae et Zilphae hic accuset Moses, qui tamen filios Leae ab eodem crimine postea non eximet. Unus [1]) quidem ex filiis Ruben, reliquis omnibus mitior fuit: proxime ad eum accessit Iudas, qui et ipse frater erat uterinus. Sed quid Simeon? quid Levi? Certe quum aetate praecederent, verisimile est duces fuisse. Suspicio probabilis est, quia ex concubinis, non ingenuis uxoribus nati erant, livore citius infectos fuisse eorum animos, quasi genus a matribus servile contemptum ipsis afferret.

5. *Et somniavit Ioseph somnium.* Postquam prima odii semina retulit Moses, nunc altius conscendit, nempe admirabili Dei consilio electum fuisse Ioseph ad res maximas: idque somniis fuisse testatum: atque ita fratrum odium in rabiem erupisse. Somniis autem patefecit Deus quid facturus esset, ut postea sciretur nihil contigisse fortuito, sed quod coelesti decreto fixum erat, per flexuosos circuitus demum suo tempore fuisse completum. Praedictum fuerat Abrahae, semen eius fore peregrinum extra terram Chanaan. Ut in Aegyptum transeat Iacob, haec ratio divinitus statuitur, ut Ioseph Aegypto praefectus tempore famis, patrem cum tota domo accersat, eisque alimenta suppeditet. Nunc ex principiis quae narrantur, nemo tale quidquam coniiceret: Filii Iacob in eius necem conspirant, sine quo salvi esse nequeunt, imo qui illis ordinatus est salutis minister, in foveam coniectus, vix e faucibus mortis eripitur. Circumactus per casus varios, videtur alienus esse a paterna domo. Postea in carcerem, velut in alterum sepulcrum, deiicitur, ubi per longum tempus fere tabescit. Nihil ergo minus consentaneum quam ut per eius manus servetur familia Iacob, quando ab ea resectus et procul abductus, ne inter vivos quidem censetur. Neque enim spes ulla restabat liberationis, praesertim ex quo a pincerna neglectus fuerat, quin damnatus ad perpetuum carcerem, illic putresceret. Atqui Deus per tales anfractus oblique peregit quod statuerat. Quare in hac historia non modo pulcherrimum habebimus divinae providentiae exemplum, sed alia quoque duo in primis notatu digna accedent, nempe quod Dominus miris et inusitatis modis opus suum peragat: deinde quod ecclesiae suae salutem non ex magnifico splendore producat, sed a morte et sepulcro: quin etiam in persona Ioseph viva exprimitur Christi effigies, sicuti melius liquebit ex contextu. Sed quia haec saepius repetenda erunt, sequamur filum verborum Mosis. Deus peculiari honore puerum, qui inter duodecim penultimus erat, mera gratia dignatur, primatum illi deferens in fratres. Quo enim merito, vel qua virtute adeptum esse dicemus ut fratrum dominus esset? Suo quidem postea ingenti beneficio visus est hoc acquirere: sed gratuitum fuisse Dei donum, ex somnio intelligimus, quod ex beneficentia Ioseph minime pendebat: quin potius mero Dei beneplacito destinatus fuit princeps, ut erga fratres beneficus esset. Porro quum duobus modis tunc solitus fuerit Dominus revelare sua arcana, visionibus et somniis (Num. 12, 6), hic notatur altera species. Nam certe vulgari more saepius somniaverat Ioseph: sed Moses significat divinitus oblatum fuisse somnium, quod vim et pondus haberet oraculi. Scimus ex diurnis cogitationibus saepe nasci somnia: interdum corporis male affecti signa esse: sed quoties consilium suum innotescere per somnia voluit Deus, simul insculpsit certas notas quae a fluxis frivolisque imaginationibus illa discernerent, ut solida constaret fides et autoritas. Ita Ioseph certo persuasus fuit non inani spectro se fuisse delusum, ut somnium suum pro coelesti oraculo intrepide proferret. Etsi autem sub agresti symbolo promissum est illi imperium, videtur do-

1) *Editio princeps hunc locum paucioribus effert, et quidem non citra errorem, sive id ex lapsu calami autoris sive ex oscitantia typothetae acciderit:* Adde quod unus ex filiis Zilphae Ruben reliquis omnibus mitior fuit. Suspicio *etc. Caetera omissa sunt, etiam in gallico exemplari.*

cendo non fuisse appositum. Scimus pecuarios fuisse non aratores filios Iacob. Quum nulla illis fuerit messis quam colligerent, videtur hoc parum congruere quod adoretur eius manipulus. Sed forte consulto hanc similitudinem elegit Deus, ut doceret vaticinium hoc non in praesenti fortuna Ioseph fundatum esse, nec imperii materiam fore ex his quae ad manum suppeterent, sed fore adventitium bonum, cuius causa alibi quam domi quaerenda foret.

8. *Num regnando regnabis super nos.* Hic clare nobis ostenditur ut paternus Dei favor erga electos quasi flabellum sit excitandis contra eos mundi odiis. Corrigi hoc modo iniustum odium decuit, quum audirent filii Iacob se frustra Deo obniti. Perinde enim est ac si Deus se medium opponens, eorum furorem compesceret his verbis: Carebit profectu impia vestra conspiratio: nam crepetis licet, hunc ego principem constitui, ad cuius perniciem vos rapit scelesta invidia. Forte etiam hoc solatio sancti adolescentis molestiam levare voluit. Atqui fecit illorum obstinatio ut magis inflammaretur. Discamus igitur non aegre ferre, si quando nobis affulgens Dei gratia, nobis invidiam conflet. Caeterum plus satis acuti sunt somnii interpretes filii Iacob: sed quasi fabulam derident, quia repugnat eorum votis. Ita saepe contingit eos qui male affecti sunt, protinus capere quid velit Deus: sed quia nulla reverentia tanguntur, contemnere. Huic vero contumaciae succedit stupor, qui priorem illam perspicaciam delet.

9. *Et somniavit adhuc somnium.* Idem est huius somnii scopus. Unum est discrimen, quod Deus, ut plus fidei conciliet oraculo, figuram e coelo proponit. Spreverant fratres Ioseph quod de manipulis dictum fuerat, nunc Dominus ad coeli intuitum eos evocat, ubi relucet augusta maiestas. Quaeritur tamen quomodo hoc conveniat, venturam esse matrem ut adoret, quae iam mortua erat. Quod Hebraei quidam interpretes ad Bilha referunt, frigidum est, et sine talibus effugiis simplex constat sensus: nam sol et luna utrumque caput familiae designant: ita in hac effigie cernit Ioseph se adorari a tota paterna domo.

11. *Et increpavit eum pater.* Si suspicatus esset Iacob ex vana ambitione conceptum esse somnium, iure filium increparet: verum si agnoscit Deum esse somnii autorem, non est quod expostulet cum filio. Quod autem agnoverit, hinc colligere licet: quia rem serio considerasse postea dicitur. Moses enim ipsum discernens a filiis, hos nihil praeter invidiae virus spirasse dicit: illum vero secum reputasse quidnam hoc vellet: quod fieri non potuit nisi tactus fuisset reverentia. Sed quum eius animo insideat quaedam religio, quomodo filium obiurgat? hoc certe non est suum Deo honorem eiusque verbo reddere. Venire enim hoc in mentem debuit ipsi Iacob, quamvis eius imperio subesset Ioseph propheticam tamen personam sustinere. Credibile est, quia filios cernebat tam malevolos, ut occurreret periculo, simulasse quod non erat. Neque enim ipse somnio fuit offensus: sed exasperari noluit eorum animos, quibus propter superbiam tolerabilis non erat subiectio. Ego certe placandae contentioni studentem, filium astute reprehendisse non dubito. Quanquam haec ratio minime Deo probatur, ut fingamus nos veritati esse adversos, dum studemus eorum iracundiam sedare qui contra insaniunt. Debebat potius ingenue hortari filios ne adversus stimulum calcitrarent. Vel certe haec tenenda erat moderatio. Si vulgare somnium est, sine stomacho rideatur: si autem a Deo manavit, nefas est obloqui. Potest etiam fieri ut senis animum pupugerit absurditas. Scimus enim quam difficile sit omnem altitudinem protinus exuere. Sed prior expositio melius congruere videtur. Certe quamvis paululum a recta linea declinet Iacob, in eo tamen apparet non vulgaris pietas, quod facile praevaluit oraculi reverentia. Impia vero contumacia in filiis se prodit, dum in maius odium prorumpunt. Nam quamvis somnium spernant, non tamen de nihilo uruntur. Libenter habuissent fratrem ludibrio: sed constringit eos occultus quidam divinitatis sensus, ut aliquid authenticum, velint nolint, sentire cogantur. Interea impellit eos caeca ferocia, ut Deo praeter animi propositum resistant. Ergo ut Deus nos morigeros sibi habeat, discamus abiicere altos spiritus: quia docilitatis initium est, dum sustinent homines se cogi in ordinem. Damnabilis fuit in filiis Iacob haec contumacia, quod subiectionis odio non modo repulerunt Dei oraculum, sed eius nuncio et praeconi infesti fuerunt. Nunc quanto minus excusabilis erit nostra durities, nisi placide colla subiicimus iugo Domini, postquam humilitatis doctrina, quae nos subigit, adeoque mortificat, non modo clarius nobis testata est, sed pretioso Christi sanguine sancita? Caeterum si multos videmus hodie refractarios, qui renuant evangelium amplecti, sed contra proterve insurgant, non turbemur quasi re nova, quum superbiae morbo laboret totum humanum genus. Evangelio autem in nihilum redigatur tota carnis gloria, quin potius sciamus praefractos manere omnes, nisi qui a spiritu Dei subacti mansuescunt.

12. *Et profecti sunt fratres eius.* Antequam de nefando parricidii consilio tractet Moses, profectionem Ioseph describens, multis circumstantiis atrocitatem sceleris amplificat. Accedit ad eos frater officii gratia, ut fraterne de ipsorum statu inquirat. Venit patris mandato: neque tamen invitus obsequitur, sicuti ex responso eius patet. Anxie illos perquirit, et quamvis mutassent locum, non tamen parcit labori ac molestiae, donec eos reperiat. Ergo

plusquam immanis est eorum crudelitas, quod tam pio et humano fratri necem machinari non exhorrent. Nunc videmus non esse supervacuum quod dicit Moses, hominem erranti Ioseph fuisse obvium, qui diceret fratres migrasse in Dothan. Nam quo maior fuisse eius sedulitas et infatigabile studium, eo minus excusationis merentur a quibus repensa fuit tam indigna merces.

18. *Et viderunt eum e longinquo.* Hinc rursus Moses generis sui famae per adulationem minime parcens eius principibus inurit aeternae infamiae notam, odioque et exsecrationi gentium omnium eos exponit. Si quando inter profanos homines frater fratri caedem intulit, tragoediis proscissa fuit talis impietas, ne in exemplum transiret. Quod autem fratres novem simul in necem innoxii adolescentis conspirant, et tanquam ferae bestiae in ipsum sanguinariis manibus insiliunt, nihil tale in profanis historiis reperietur. Horribilis ergo, imo diabolicus furor invasit filios Iacob, quum abiecto naturae sensu, ita parati fuerunt in sanguinem proprium saevire. Iam vero praeter scelus impia contra Deum protervia damnatur a Mose his verbis: *En adest somniorum magister.* Cur enim misero insultant, nisi quia in spem dignitatis non speratae coelesti oraculo vocatus fuerat. Adde quod hoc modo suum flagitium turpius ipsi traducunt quam si quis eos ex professo atrociter lacerare vellet. Hanc sibi persequendi fratris fatentur causam esse, quod somniaverit: quasi vero inexpiabilis sit offensa: quod si indignantur somniis, cur non potius cum Deo bellum gerunt? Necesse enim habuit Ioseph quod sibi divinitus revelatum erat, quasi pretiosum depositum, excipere. Sed quia non audent recta Deum impetere, nebulas sibi inducunt, ut sublato Dei respectu contra fratrem furere liceat. Si talis caecitas abripuit patriarchas, quid reprobis fiet, quos obstinata malitia transversos agit, ut Deo ad extremum usque resistere non dubitent? Ac videmus ut se ultro perturbent atque acuant, quoties Dei minis vel castigationibus offensi vindictae expetendae causa contra ministros insurgunt, imo idem omnibus nobis subinde contingeret, nisi Deus fraeno iniecto nos mansuefaceret. Quantum ad Ioseph ipsum spectat, rarus Dei favor ostensus ei fuit, ac in summam dignitatem evectus est,. sed per somnium, quod nunc probrosa fratrum subsannatione eluditur. Accedit simul conspiratio, ut parum a morte absit. Ita Dei promissio, quae eum ad coelos extulerat, fere in sepulcrum demergit. Idem et nos experimur, quibus gratuita Dei adoptio ingressus est in multas aerumnas. Nam ex quo nos Christus in gregem suum colligit, variis modis permittit Deus nos deiici, ut propiores simus inferis quam coelo. Ergo animis nostris insideat exemplum Ioseph, ne turbemur, quum ex Dei gratia multae cruces nobis pullulant. Iam enim supra admonui, et res ipsa clare testatur adumbratum fuisse in Ioseph quod plenius deinde in Christo ecclesiae capite exhibitum fuit, ut singula membra ad imitationem se forment.

20. *Proiiciamus eum in unam e cisternis.* Praetextum iam ante caedem patratam quaerunt tegendo apud homines sceleri. Interea minime illis venit in mentem, non posse Dei oculos fugere quod hominibus fuerit absconditum. Sed ita stupida est hypocrisis, ut mundi infamiam fugiens, Dei iudicium negligat. Interim hic quoque morbus humano ingenio penitus infixus est, extremis quibusque sceleribus fucum inducere. Nam etsi sceleratos coarguit interior iudex, se tamen impudentia confirmant, ne dedecus suum apud alios appareat.

Et videbimus quid erunt somnia. Quasi unius hominis morte aboleri possit Dei veritas, voti se compotes fore iactant, ubi fratrem occiderint, ne quid prosint somnia. Hoc quidem non cogitant ex professo, sed eo praecipites agit turbulentus livor, ut contra Deum impingant. Quidquid autem moliantur qui sic in tenebris luctantur cum Deo, irriti demum abeunt eorum conatus. Deus enim per medias abyssos viam semper inveniet, ut quod decrevit exsequatur. Quod si nos suis ludibriis exagitant increduli ac superbe triumphant fidem nihil nobis profuturam, ne exanimet nos vel debilitet eorum insolentia quin securi pergamus.

21. *Et audivit Reuben.* Operae pretium est notare, quum alii ad sanguinem fundendum currerent, cuiusnam opera servatus sit Ioseph. Ruben certe una in re omnium nequissimus exstiterat, quando foedaverat patris cubile: et illa tam effraenis libido aliis vitiis implicita, pravae naturae signum erat: nunc repente solus ad pietatem respiciens, et fraterni officii memor, impiam coniurationem dissolvit. Incertum est an satisfactionem quaesierit, qua rediret cum patre in gratiam. Eius quidem fuisse consilium testatur Moses, filium patri incolumem reddere: unde probabilis est illa, quam dixi, coniectura, vitam fratris putasse idoneam mercedem qua sibi reconciliaret patris animum. Utcunque res habeat, haec tamen humanitas, quam in fratre liberando praestitit, testis est non fuisse proiectum ad omnia scelera. Et Deus forte hoc poenitentiae testimonio, nonnihil levare voluit priorem eius infamiam. Quo docemur non esse a peccato uno quantumvis atroci aestimandos homines ut nobis desperata sit eorum salus.

22. *Proiicite in cisternam.* Pia fallacia, ad quam descendit Ruben, quantopere exarserit fratrum rabies, satis demonstrat. Neque enim palam opponere se audet, neque a scelere dehortari: quia videbat rationibus non esse locum ad eos mitigandos. Nec vero eorum truculentiam hoc extenuat, quod consentiunt: quasi ad clementiam flexi fuerint. Nam

si alterutrum necesse fuit, praestabat eorum manibus statim occidi quam lenta fame in cisterna perire: quod est crudelissimum supplicii genus. Crassa potius hypocrisis notanda est, quod crimine se fore exemptos putant, modo ne fratrem iugulando manus intingant sanguine. Quasi vero ad rem quidquam intersit, an fratrem quis gladio confodiat, an suffocando interficiat. Dominus enim quum Iudaeos accusat per Isaiam (1, 15), quod manus habeant plenas sanguine, non intelligit esse sicarios: sed sanguinarios ideo vocat, quia non pepercerint miseris fratribus. Nihilo igitur meliores sunt filii Iacob, dum fratrem adhuc vivum in terram proiiciunt, ut sepultus cum morte frustra luctetur, et post longos cruciatus intereat: dum cisternam eligunt in deserto, unde nullus mortalium pereuntis clamorem exaudiat, sed gemitus ascendat in coelum usque. Barbara autem ista cogitatio fuit, non percuti eius animam, vel, non percuti eum in anima, si manibus suis sanguinem non haurirent: quia altera mortis species non minus violenta fuit dum volebant fame necare. Sed Ruben ad brutos eorum affectus sermonem accommodans, satis habuit praesentem illorum impetum quovis artificio reprimere.

23. *Exuerunt Ioseph tunica sua.* Videmus ut fictione et mendacio referti sint homines. Secure fratrem denudant: non exhorrent manibus suis proiicere in foveam, ubi ipsum inedia conficiat decem gladiis peior: quia scelus occultum fore sperant, et allatis exuviis, nulla domi futura sit caedis suspicio: quia scilicet credet pater laniatum fuisse a fera bestia. Ita scelestas mentes hebetat Satan, ut frivolis effugiis se ipsas implicent. Fons quidem pudoris est conscientia: sed suis illecebris demulcet Satan quos semel laqueis suis constrinxit: ut ipse verecundiae sensus qui eos debuerat reos ad tribunal Dei citare, magis obduret. Latebras enim nacti, longe audacius ad peccandum perrumpunt, quasi impune committant quidquid fugit hominum oculos. Hic vere reprobus est sensus: hic spiritus vertiginis et stuporis, solo teneri hominum pudore, calcato autem divini iudicii metu, quidvis audere. Quanquam autem non omnes eousque proiecti sunt, vitium tamen hoc nimis commune est, plus deferre honoris hominibus quam Deo. In verbis Mosis emphatica est tunicae repetitio, quod insigne illud paterni amoris mollire non potuit eorum animos.

25. *Et sederunt ut comederent panem.* Mira fuit haec barbaries: fratre quantum in se erat occiso, quiete epulari: nam si qua humanitatis gutta viguisset in eorum animis, saltem quasdam intus punctiones sensissent; imo plerumque deterrimus quisque post facinus peractum expavescit. Quum in tantam socordiam prolapsi sint patriarchae, eorum exemplo timere discamus, ne iusta Dei vindicta idem lethargus sensus nostros occupet. Interea admirabilem consilii Dei progressum expendere convenit. Iam transierat Ioseph per duplicem mortem: nunc quasi tertia morte praeter spem e sepulcro eruitur. Quid enim fuit aliud pro mancipio vendi extraneis hominibus quam e medio tolli? Imo deterior reddita fuit eius conditio, quia Ruben e cisterna clam eductum patri reduxisset: nunc in diversam orbis partem sine spe reditus trahitur. Sed ille occultus erat flexus, per quem Deus statuerat eum in sublime evehere. Ac ultimo tandem eventu enotuit, quanto satius fuerit procul a suis abduci quam salvum domi manere. Porro sermo Iudae, quo persuadet fratribus *ut vendatur* Ioseph, aliquanto plus habet rationis. Ingenue enim fatetur reos homicidii fore, si in cisterna perire sinant. Quid lucri fecerimus, inquit, obtecto sanguine? manus enim nostrae nihilominus sanguine pollutae erunt. Iam aliquantulum remiserat furor, ut consilium humanius admitterent: nam quamvis immanis perfidia esset, fratrem hominibus incognitis vendere: aliquid tamen fuit, vivum dimittere, ut saltem pro mancipio aleretur. Illam ergo diabolicae vesaniae flammam, qua toti ardebant, sedatam fuisse videmus, dum se nihil proficere agnoscunt, celando hominum oculos: quia homicidium in Dei conspectum venire necesse sit: nam primo non secus omni se reatu solvebant quam si nullus sederet in coelo iudex. Valere etiam apud eos incipit naturae sensus, quem prius deleverat odii crudelitas. Et certe in reprobis etiam, qui videntur humanitatem prorsus exuisse, tempus demonstrat aliquid manere residuum. Quum ebulliunt pravi et violenti affectus, impedit tumultuosus ille fervor ne suas partes agat natura. Sed nullae sunt tam stupidae mentes quas non interdum mordeat scelerum suorum reputatio: nam ut inexcusabiles ad Dei iudicium veniant homines, a se ipsis primum damnari oportet. In hoc a reprobis differunt sanabiles, quos Dominus ad resipiscentiam adducit, quod quum illi contumaciter obruant scelerum suorum notitiam: hi paulatim a peccandi licentia ad rationis obsequium flectuntur. Caeterum quod hic Iudas de fratre germano admonet, Dominus per prophetam ad totum genus humanum extendit. Quoties igitur prava libido ad iniustam vim, vel aliam noxam impellit, veniat nobis in mentem sacrum hoc vinculum quo devincta est inter se omnium societas, ut nos a maleficiis cohibeat. Nocere enim non potest homo homini quin carni suae infensus, totum naturae ordinem violet ac pervertat.

28. *Et transierunt viri Madianitae.* Putant aliqui Ioseph eodem in loco bis fuisse venditum. Certum enim est, quum Abrahae fuerit filius Madian ex Cetura, distinctos fuisse eius filios a filiis Ismael: et Moses non temere diversa nomina posuit. Sed ego ita interpretor, venalem quibuslibet expositum

fuisse Ioseph. Quum vero a Madianitis neglecta fuisset emptio, fuisse Ismaelitis venditum. Porro quum merito possent suspectos habere plagii venditores, fecit tamen lucri cupiditas ne inquirerent. Adde quod probabile est, in itinere saltem fuisse sciscitatos quisnam esset Ioseph. Sed tanti apud eos non fuit commune genus, quin ex eo quaestum cupide facerent. Caeterum docet hic locus quanto praestiterint carnales Abrahae filii electae stirpi, in qua tamen spes futurae ecclesiae inclusa erat. Videmus ex duobus filiis Abrahae sic propagatam esse sobolem, ut inde huc illuc commeent negotiatores: pars autem quam sibi Dominus elegerat, adhuc exigua est. Sed ita filii saeculi, perinde ac fructus praecoces, cito ad summas opes et felicitatis culmen perveniunt: quum ecclesia per maximas difficultates sensim reptando, ad mediocrem statum longo tempore vix perveniat.

30. *Et reversus est Reuben.* Colligere hinc licet Ruben, simulato aliquo negotio, furtim elapsum esse a fratribus, ut insciis omnibus fratrem e cisterna eductum patri redderet, ideoque tunc abfuisse quo tempore venditus est Ioseph. Nec vero mirum est, ipsum fuisse praeventum, quum se in diversum iter vertisset, ut per ambages ad cisternam tenderet. Nunc vero demum Ruben, spe ablata, consilium suum aperit fratribus: quod prius fateri ausus non fuerat, ne statim iugularetur puer.

31. *Et tulerunt tunicam Ioseph.* Redeunt iam ad primum illud commentum. Ne quid de ipsorum crimine suspicetur pater, sanguinolentam tunicam mittunt, unde coniiciat laniatum fuisse ab aliqua bestia. Quanquam autem breviter hoc perstringit Moses, ego tamen existimo aliquos potius misisse ex servis, qui sceleris conscii non essent, quam e suo numero. Dicet enim paulo post filios et filias venisse ut aliquid solatii moerenti afferrent. Quanquam autem in verbis aliqua videtur subesse insultatio, mihi tamen verisimilius est hoc mandasse, ut suspicionem a se averterent. Fingunt enim sibi confusum esse animum, ut in rebus trepidis fieri solet. Quidquid tamen excogitent, huc eos adigit suum scelus, ut nunc patris animum lethali dolore vulnerent. Hoc scilicet proficiunt suis integumentis hypocritae, dum culpam unam effugere volunt, ut coacervent peccatum peccato. Quod ad Iacob spectat, postquam tot modis tentatus semper victor emerserat: mirum est nunc dolori succumbere. Certe mortem filii plus illi moeroris afferre quam incestuosum uxoris stuprum, et Sichimae cladem cum filiae raptu coniunctam, nimis absurdum est. Ubi invictum illud robur, quo etiam contra angelum praevaluit? ubi tot patientiae documenta quibus eum subinde exercuerat Deus ne unquam deficeret? Hic profecto luctus nos admonet, neminem tam heroica virtute instructum, in quo non resideat carnis infirmitas, quae se interdum in rebus non magnis prodit: unde etiam accidit, ut qui longo tractu assuefacti sunt ad crucem, ac tanquam veterani milites, quosvis insultus fortiter excipere debebant, instar tyronum labascant in levi aliqua pugna. Quis ergo nostrum sibi non timeat, ubi videmus sanctum Iacob post innumera patientiae documenta diffluere?

35. *Et surrexerunt omnes filii eius.* Clarius hac circumstantia exprimitur tristitiae moles, quod ad eam levandam conveniunt omnes filii et filiae. Surgendi enim verbo communis deliberatio notatur, quod ex compacto venerint, quia urgebat necessitas. Sed hinc patet quam multiplex hominibus ingenita sit simulatio: filii Iacob personam suscipiunt minime sibi congruentem: pietatis enim, a qua alienissimi sunt, officio funguntur. Si Deum respicerent, agnita culpa, etiamsi nullum occurreret mali remedium, poenitentiae tamen fructum aliquem proferrent: nunc inani satisfactione non secus ac vento pascuntur. Hoc exemplo docemur quantopere fugienda sit nobis simulatio, quae homines novis subinde laqueis implicat.

Et noluit consolationem admittere. Quaeritur an prorsus a tolerantiae virtute exciderit Iacob: hoc enim videntur sonare eius verba. Adde quod gravius peccat, quando sciens et volens dolori indulget, hoc enim est quasi data opera dolorem, qui plus satis est rebellis Deo, exacerbare: sed ego hoc ad levationem doloris, quae poterat humanitus afferri, restringo. Nihil enim minus consentaneum est quam sanctum virum, qui tanta animi mansuetudine iugum Dei tota vita tulerat, nunc instar equi indomiti, fraenum mordendum arripere, ut dolorem sponte alendo, se ad indomitam ferociam confirmet. Ego itaque non dubito quin se Domino nunc quoque submiserit, quamvis humana solatia respuat. Videtur etiam odiose perstringere filios, quorum invidiam et malevolum animum erga Ioseph cognoverat, ac si exprobret, pluris sibi unum hunc esse illis omnibus: quia mortui sepulcrum magis appetat quam frui consuetudine decem vivorum quos habebat superstites: nam parvulum Beniamin excipio, interea non excuso doloris excessum quem nuper damnavi. Et certe obrutum se tristitia demonstrat, de sepulcro perinde loquens ac si morte non concederent filii Dei ad meliorem vitam. Atque hinc discimus quam caeca sit doloris intemperies quae fidei lumen fere in sanctis suffocat: quo diligentius ad eam fraenandam nos eniti convenit. Iob excelluit summa pietate: videmus tamen, postquam magnitudine doloris oppressus est, quam profano more homines non secus ac pecudes in morte permisceat. Si tristitia usque adeo obtenebratae fuerunt angelicae illorum sanctorum virorum mentes, quanto densior caligo nobis incumbet, nisi eam Dominus verbi et spiritus sui fulgore discutiat, et

nos sollicite obviam tentationi eamus, antequam nos demergat? Praecipuum vero doloris temperamentum est futurae vitae consolatio, ad quam quisquis se applicat, timendum non est ut absorbeatur doloris excessu. Quanquam autem probandus non est immodicus dolor Iacob, Mosis tamen, consilium fuit, infamia notare ferream illam duritiem quae in filiorum cordibus nimis immaniter grassata est. Videbant per se non stare quin pater dolore confectus misere periret: denique videbant suo scelere iam esse occisum. Si vulnus sanare nequeunt, cur saltem non student dolorem aliquatenus lenire? Plusquam ergo crudeles sunt, quibus adeo curae non est patris vita, ut ne verbo quidem mitigationem, quae in manu erat, afferre dignentur.

38. *Vendiderunt eum in Aegypto.* Triste spectaculum, quod ita per varias manus circumagitur Ioseph. Haec enim non parva indignitas ad priorem eius miseriam accessit quod tanquam venale mancipium prostituitur. Dominus interea eius curam agere non destitit. Imo rotari de manu in manum ideo passus est, ut tandem re ipsa constaret, mirifice coelesti ductu venisse ad principatum illum qui somniis promissus fuerat. Putiphar eunuchus vocatur non quod castratus esset: sed apud orientales usitatum fuit, satrapas et aularum principes insignire hoc nomine. In dignitate, quam illi tribuit Moses, ne Hebraei quidem conveniunt: nam quidam exponunt lanionum praefectum, quos sequuti sunt Graeci, sed ego potius aliis assentior, qui dicunt praefectum fuisse militum: non quod toti militiae praeesset, verum quia regios satellites habebat sub manu sua et imperio: quales nunc sunt capitanei custodiae, si alterum munus coniungas quod exercent praefecti hospitii. Nam id ex 39 cap. colligere licebit.

CAPUT XXXVIII.

1. *Fuit autem tempore illo descendit Iehudah a fratribus suis, et declinavit ad virum Hadullamitem et nomen eius Hirah.* 2. *Et vidit ibi Iehudah filiam viri Chenaanaei: et nomen eius Suah: qui accepit eam et ingressus est ad eam.* 3. *Quae concepit, et peperit filium, et vocavit nomen eius Her.* 4. *Et concepit adhuc, et peperit filium, et vocavit nomen eius Onam.* 5. *Et addidit adhuc, et peperit filium, et vocavit nomen eius Selah, erat autem in Chezib, quando hunc ipsa peperit.* 6. *Et accepit Iehudah uxorem ipsi Her primogenito suo, et nomen eius Thamar.* 7. *Verum erat Her primogenitus Iehudah malus in oculis Iehovae, ideo interemit eum Iehova.* 8. *Et dixit Iehudah ad Onam: Ingredere ad uxorem fratris tui, et affinitatem contrahe cum ea, et suscita semen fratri tuo.* 9. *Et cognovit Onam quod non sibi futurum esset semen, et erat quando ingrediebatur ad uxorem fratris sui, corrumpebat* semen *super terram, ne poneret semen fratri suo.* 10. *Displicuit autem in oculis Iehovae quod fecit, ideoque mori fecit etiam eum.* 11. *Et dixit Iehudah ad Thamar nurum suam: Mane vidua in domo patris tui, donec crescat Selah filius meus: dicebat enim: Ne forte moriatur etiam ipse, sicut et fratres eius, et abiit Thamar, et mansit in domo patris sui.* 12. *Et multiplicati sunt dies, et mortua est filia Suah uxor Iehudah: et consolatus est se Iehudah, et ascendit ad tonsores ovium suarum, ipse et Hirah amicus eius, Hadullamita in Thimnath.* 13. *Et nunciatum fuit ipsi Thamar, dicendo: Ecce socer tuus ascendit in Thimnath ad tondendum oves suas.* 14. *Tunc removit vestes viduitatis suae a se, et operuit se velamine, et celavit se, mansitque in ostio Henaim, quod erat iuxta viam Thimnath: viderat enim quod creverat Selah, ipsa vero non fuerat data ei in uxorem.* 15. *Et vidit eam Iehudah, et putavit eam esse meretricem: operuerat enim faciem suam.* 16. *Et declinavit ad eam e via: et dixit: Age quaeso, ingrediar ad te (non enim noverat quod nurus sua esset). Illa dixit: Quid dabis mihi, si ingrediaris ad me?* 17. *Et ait: Ego mittam hoedum caprarum de pecudibus. Et dixit: Num dabis pignus donec miseris?* 18. *Et dixit: Quod pignus vis ut dem tibi? Et dixit: Sigillum tuum, et pallium tuum, et virgam tuam, quae est in manu tua. Et dedit ei: et ingressus est ad eam, et concepit ex eo.* 19. *Illa surrexit, et abiit, et removit velamen suum a se et induit se vestibus viduitatis suae.* 20. *Et misit Iehudah hoedum caprarum per manum amici sui Hadullamitae, ut caperet pignus e manu mulieris, qui non invenit eam.* 21. *Et interrogavit viros loci illius, dicendo: Ubi est meretrix illa in Henaim iuxta viam? Et dixerunt: Non fuit hic meretrix.* 22. *Reversus est ergo ad Iehudah, et dixit: Non inveni eam: et etiam viri illius loci dixerunt: Non fuit hic meretrix.* 23. *Et dixit Iehudah: Capiat sibi, ne forte simus in probrum, ecce misi hoedum hunc, et tu non invenisti eam.* 24. *Et fuit, circiter post tres menses, nunciatum fuit ipsi Iehudah, dicendo: Fornicata est Thamar nurus tua, et etiam ecce, est gravida ex fornicationibus. Et dixit Iehudah: Educite eam, et comburatur.* 25. *Ipsa, quum educeretur, misit ad socerum suum, dicendo: De viro cuius haec sunt sum gravida. Et dixit: Agnosce quaeso cuius sint sigillum, et pallium, et virga isthaec.* 26. *Et agnovit Iehudah, et dixit: Iustior me est: idcirco enim* haec fecit *quod non dedi eam Selah filio meo. Verum non addidit adhuc cognoscere eam.* 27. *Et fuit, in tempore quo parturiebat ipsa, ecce, gemini erant in utero eius.* 28. *Fuit autem, ea pariente,* unus *dedit manum, et accepit obstetrix, et ligavit ad manum eius coccinum, dicendo: Iste egressus est prior.* 29. *Et fuit, quum retraheret manum suam, ecce, egressus est frater eius, et*

dixit: Cur rupisti super te interstitium? et vocavit nomen eius Peres. 30. *Et postea egressus est frater eius ad cuius manum erat coccinum: et vocavit nomen eius Zerah.*

1. *In tempore ipso descendit, etc.* Priusquam ulterius in narranda historio Ioseph procedat, Moses inserit genealogiam Iuda: in qua plus operae ideo impendit quia inde originem ducturus erat Redemptor: neque enim sine iactura, continua eius tribus series ignorari potuit, unde petenda erat salus. Et tamen hic non celebratur gloriosa nobilitas: sed huius quoque familiae summum dedecus traducitur. Nihil refert quod filiis Iuda animos inflare debeat: sed potius pudorem incutere. Quanquam autem prima specie talibus probris nonnihil maculari videtur Christi dignitas: quia tamen hic quoque spectatur illa exinanitio, cuius meminit Paulus (Phil. 2, 7), potius in eius gloriam redundat quam ut vel minimum aliquid ex ea detrahat. Primum, Christo sumus iniurii, nisi unus ad delendas ignominias nobis sufficiat, ex quibus increduli arripiunt scandali materiam. Deinde scimus in eo maxime fulgere divitias Dei, quod Christus carnem nostram induens, in nihilum redigi voluit. Denique probris infame oportuit esse ipsius genus, ut eo uno contenti nihil extra eum quaeramus: imo ne in ipso quidem quaeramus splendorem terrenum, sicuti carnis ambitio semper in eam partem nimis proclivis est. Haec igitur duo notemus, peculiariter honorem haberi tribui Iuda, quae divinitus electa erat, unde emergeret mundi salus: deinde ipsis hominum personis minime honorificum esse Mosis sermonem, nec quidquam sibi vel patribus arrogent Iudaei. Interea meminerimus Christum nihil gloriae mutuari a suis maioribus, imo nihil habere gloriae in carne repositum, cuius praecipuus et maxime illustris in cruce triumphus fuit. Porro ne maculae, quibus aspersum fuit eius genus, nos offendant, sciamus immensa eius puritate non secus omnes ipsas elui, ac sol quidquid foetoris est in terra et aëre absorbens, mundum purgat.

2. *Et vidit ibi Iehudah filiam viri Chenanaei.* Quod negotiatorem vertunt quidam, mihi non placet. Perversam enim libidinem Iuda insimulat Moses, quod uxorem sibi sumpserit ex ea gente cum qua divinitus aeternum filiis Abrahae dissidium indictum erat. Neque enim vel ipsum, vel alios fratres latebat hac lege se peregrinari in terra Chanaan, ut postea excisis ac perditis incolis, promisso eius dominio potirentur. Merito itaque hoc in vitio deputat Moses, quod se vetitae affinitati implicuit Iudas: et Dominus tandem soboli Iudae susceptae maledixit, ne Iudae nasceretur princeps et caput familiae, ne etiam ex ea Christus descenderet. Hoc quoque inter exercitia patientiae Iacob numerari debet, quod improbus illi nepos ex Iuda natus est, cuius eum malitia non latuit. Iuvenem e medio sublatum fuisse Dei vindicta dicit Moses. De aliis quos cito mors eripuit in primo aetatis flore non idem dicitur. Insignem ergo et omnibus notam malitiam fuisse non dubito, cuius poena in morte apparuit. Quanquam autem patriarchae acerba per se fuit tentatio, nihil tamen eius animum magis cruciavit quam quod vix sperare poterat ratam fore Dei promissionem, ut penes nequam ac perditos homines maneret gratiae haereditas. Certe inter humanae felicitatis partes censetur polytechnia. Sed haec sancti viri peculiaris erat ratio, quod Deus semen illi electum et benedictum promiserat: nunc vero una cum sobole augeri videt ac pullulare maledictionis semen quod speratam gratiam obruat. Dicitur quidem *et malus fuisse coram Domino*, non tamen hominibus obscura fuit eius improbitas, sed intelligit Moses non laborasse tantum communibus vitiis, quin potius ita sceleribus fuisse deditum, ut non fuerit tolerabilis coram Deo.

7. *Et interemit eum Iehova.* Scimus longam vitam censeri inter Dei dona: idque merito: nam quum hic minime sit spernendus honor, creari nos ad imaginem Dei, quo diutius quis in mundo alitur, ut quotidie sentiat paternam erga se Dei curam, hoc liberalius a Domino tractari certum est: imo inter tot miserias quibus referta est vita, eminet tamen haec Dei bonitas, quod nos ad se Deus invitat, atque in sui cognitione exercet: simulque tanta dignitate ornat, dum imperio nostro subiicit quidquid in mundo est. Quare nihil mirum quod Deus beneficii loco vitam hominibus prorogat. Unde sequitur, quum immatura morte tolluntur impii, illis infligi scelerum poenam: perinde enim est ac si iudicium ferret e coelo Dominus, indignos esse quos terra sustineat, indignos qui communi luce fruantur. Discamus itaque, quamdiu in mundo nos Deus retinet, meditari eius beneficia, quo alacrius pro se quisque studeat vitam ab eo receptam in eius laudem referre. Quanquam autem hodie quoque mortis celeritas inter Dei flagella deputanda est, quia perpetuo viget doctrina illa: Viri sanguinum, et dolosi non dimidiabunt dies suos: (Psalm. 55, 24) hoc tamen iudicium Deus sub lege magis exercuit, quum obscurior adhuc foret futurae vitae cognitio: neque enim ex quo resurrectio nobis in Christo patefacta est, tantopere mortem horrori esse convenit. Atque hoc inter nos et veterem populum discrimen alibi notatum est: nunquam tamen generalis regula statui potuit, placere domino, vel caros esse quorum vita diuturna esset: quin potius interdum in poenae cumulum protraxit Deus reprobis vitae tempus. Et scimus Cain fratri suo Abel pluribus saeculis fuisse superstitem. Sed quemadmodum temporalibus Dei beneficiis non semper, neque in omnibus constat

perpetuus et aequabilis tenor: ita nec vicissim temporales poenas eodem semper modo exsequitur. Satis est, quod ad praesentem vitam spectat, quaedam poenarum et praemiorum exempla proponi. Adde quod sicuti aerumnae vitae praesentis, quae ex naturae corruptela superveniunt, non exstinguunt primam et nativam Dei gratiam: ita vicissim mors, quum per se Dei maledictio sit, supernaturali remedio cedit electis in salutem: tantum abest ut quidquam noceat. Praesertim hodie, ex quo primitiae resurrectionis in Christo oblatae sunt, nihilo deterior est eorum conditio qui cito tolluntur e vita: quia Christus ipse lucrum est tam ad vivendum quam ad moriendum. In morte autem Her clara fuit et notabilis vindicta Dei, ut facile constaret quadam velut sorde purgari terram.

8. *Ingredere ad uxorem.* Tametsi de fraternis coniugiis, ut frater superstes semen mortuo suscitaret, nulla adhuc lex perscripta erat: non tamen mirum est solo naturae instinctu huc propensos fuisse homines. Nam quum nascantur singuli homines ad totius generis conservationem, si quis moritur sine liberis, videtur hic quidam naturae defectus. Humanum igitur esse putarunt nomen aliquod acquirere mortuis, ex quo pateret ipsos vixisse. Unica autem ratio fuit, liberos ex fratre superstite genitos adscribi mortuo, ne quis esset in familia aridus ramus: atque hoc modo sterilitatis ignominiam delebant. Adde quod quum mulier data sit viro adiutrix, ut quaeque in aliquam familiam nupserat: quodammodo eius familiae nomini erat addicta. Secundum hanc rationem Thamar non prorsus erat libera, quin fidem haberet obstrictam domui Iudae ad procreandum aliquod semen. Etsi autem hoc non est ex pietatis regula, Dominus tamen tanquam humanitatis officium hominum cordibus indiderat: sicuti postea Iudaeis in sua politia mandavit. Hinc colligimus quam malignus fuerit Onan qui hunc honorem fratri suo invidit, ac semen corrumpere maluit quam fratri mortuo paternum titulum acquirere: atque hoc totum in commune generis dedecus redundat. Videmus ut multi amicis proprios filios in adoptionem concedant: immanis ergo fuit barbaries, germano fratri negare quod extraneis datur. Adde quod non solum fratrem debito iure fraudavit: sed maluit semen in terra putrescere, quam sub fratris nomine gignere filium.

10. *Et displicuit in oculis Domini.* Parum verecunde Iudaei de re pudenda garriunt. Breviter attigisse mihi sufficiet quantum pudor eloqui sinit. Monstruosa res est voluntaria seminis effusio extra congressum viri et mulieris. A coitu autem se data opera retrahere ut semen in terram decidat, duplex est monstrum: quia hoc est spem generis exstinguere, et filium qui sperandus esset, occidere antequam nascatur. Haec maxime impietas damnatur nunc a spiritu per os Mosis, quod Onan quasi violento abortu fratris sui sobolem ex utero materno avulsam, non minus crudeliter quam foede in terram proiecit. Adde, quod hoc modo generis humani partem, quantum in se erat, abolere conatus est. Si qua mulier foetum ex utero medicamentis abigat, inexpiabile censetur crimen: et merito. Eodem piaculi genere se obstrinxit Onan, terram suo semine inficiens, ne Thamar hominem conciperet futurum terrae incolam.

11. *Et dixit Iehudah ad Thamar.* Innuit Moses Thamar non fuisse liberam, ut in aliam domum abnuberet, quamdiu sub iure suo eam volebat retinere Iudas. Fieri quidem potest ut se ultro submiserit arbitrio soceri, quum liceret negare: verba tamen sonare hoc videntur, usu et moribus fuisse receptum ne Thamar in alienam familiam transiret, nisi volente socero, quamdiu fuit successor, qui semen ex ea susciperet. Quidquid sit, nimis inique agit Iudas, sibi devinctam tenens quam fraudare decrevit. Nec vero causa fuit cur e domo sua liberam migrare nollet, nisi quod veritus est inconstantiae notam. Sed tanti non debuit esse ambitiosus ille pudor, ut erga nurum suam perfidus esset ac crudelis. Adde quod haec iniuria ex pravo iudicio orta est: quia causas mortis filiorum non reputans, falso ac iniuste culpam transfert in mulierem innoxiam. Infelix credit esse coniugium Thamar: cur ergo ut sibi consulat, maritumque alibi reperiat, non permittit? Sed illud quoque facit perperam, quod quum filiis causa exitii fuerit propria improbitas, sinistre iudicat de ipsa Thamar, cui nihil imputari potuit. Nos vero hoc exemplo discamus, quoties nobis quidquam contingit adversi, non alio culpam transscribere, nec accersere hinc inde dubias suspiciones, sed peccata nostra excutere. Cavendum etiam ne tantopere dominetur stultus pudor: ut dum famam studemus illaesam tueri apud homines, nobis minori curae sit bona conscientia coram Deo.

13. *Et nunciatum fuit ipsi Thamar.* Narrat Moses quomodo iniuriam sibi factam ulta sit Thamar. Principio dolum non olfecit, sed longo temporis successu. Postquam adoleverat Sela, deceptam se videns, ad vindictam se convertit. Nec vero dubium est quin secum diu meditata fuerit, et quasi coxerit hoc consilium. Nam de profectione Iudae non allatus est fortuito nuncius: sed quia in occasionem intenta, custodes apposuerat qui singula eius facta referrent. Quanquam autem turpe et proba femina indignum consilium cepit: crimen eius haec circumstantia aliquatenus levat, quod Iudae congressum non appetit, nisi in caelibatu. Sed interim caeco mentis errore in aliud scelus adulterio non minus detestabile rapitur. Adulterio violata fuisset coniugii fides: incestuoso hoc coitu eversa fuit tota naturae honestas. Hoc diligenter notandum, ne ad

illicita remedia prosiliant qui laesi sunt. Libido non impulit Thamar ut se ad stuprum prostitueret. Doluit quidem vetitas sibi fuisse nuptias, ut domi sterilis maneret: sed nihil habuit propositum, quam socero exprobrare fraudem illam qua ipsam deluserat: interim videmus atrox facinus fuisse admissum. Hoc accidere solet etiam in bonis causis, ubi quis plus quam par est carnis suae affectibus indulget. Quod de habitu viduitatis attingit Moses, ad modestiae legem pertinet. Neque enim viduas decet elegantior vestitus qui virorum oculos alliciat. Ideoque Paulus uxoribus plus quam illis concedit: quia legitimos habent maritos quibus placere studeant.

14. *Et mansit in ostio Henaim.* Varie hunc locum exponunt interpretes. Ad verbum est: In ostio fontium vel oculorum. Quidam putant fuisse fontem in duos rivos diductum: alii propatulum notari existimant, in quo se oculorum intuitus huc illuc varie diffundit. Receptior est tertia expositio, vocari bivium hac loquutione: quia tunc ianua aperitur oculis, ut in duas partes exeant, quos una via in se continet. Probabile est locum fuisse unde conspici posset Thamar: cui tamen propinquus esset recessus, ad quem posset divertere Iudas, ne in via publica et celebri sub omnium oculis scortaretur. Quod autem dicitur faciem velasse, hinc colligimus tunc non fuisse tam effraenem scortandi licentiam, quam hodie grassatur multis in locis. Nam se ad scortorum morem composuit, ne quid suspicaretur Iudas. Et Dominus hanc verecundiam eorum qui flagitiose vivebant, cordibus insculptam manere voluit, ut sibi testes essent suae turpitudinis. Nam si possent homines maculas eluere suis peccatis, scimus nihil libentius facturos esse. Unde sequitur, dum lucem fugitant, horrore invitos tangi, ut Dei iudicium praeveniat ipsorum conscientia. Paulatim quidem maior pars ad stuporem et impudentiam diffluxit, ut sua flagitia minus sollicite occultent: nunquam tamen belluina eorum intemperie qui impune peccare cupiunt, naturae sensum prorsus deleri passus est Deus, quin sua obscoenitas vel improbissimos cogat ad pudorem. Putida igitur fuit Cynici illius protervia, qui in flagitio deprehensus, sine rubore iactavit se plantare hominem. In summa velamen Thamar ostendit scortationem, non tantum coram Deo et angelis turpem et foetidam rem esse, sed a suis quoque autoribus semper fuisse damnatam.

15. *Et vidit eam Iehudah.* Magnum Iudae probrum quod ignotae mulieris concubitum repente appetit. Senex iam erat: itaque vel in homine lascivo, sola tamen aetas dedebat intemperantiae fervorem restinguere. Mulierem procul aspicit, capi formae venustate non potest: pruritus tamen non secus in eo accenditur quam in equo, qui ad equarum odorem adhinnit. Hinc colligimus, non admodum viguisse in eius corde vel Dei timorem, vel recti ac honesti studium, qui tam cupide ad scortationem prorumpit. Proponitur autem ideo nobis in exemplum, ut discamus quam facile ebulliat carnis libido, nisi eam Dominus coerceat: atque ita infirmitatis nostrae conscii, continentiae et moderationis spiritum a Domino petamus. Caeterum ne eadem nobis obrepat securitas, qua factum est ut Iudas tam facile ad scortandum se proiiceret: notemus, quod ex incestu dedecus sustinuit Iudas, poenam divinitus illi fuisse inflictam. Quis iam sibi in scortatione indulgeat, quam ex horribili vindictae genere tantopere Deo exosam esse agnoscit?

16. *Quid dabis mihi si ingrediaris ad me?* Nolebat quaestum ex suo corpore facere Thamar, sed habere certum pignus, ut de ultione iniuriae sumpta gloriari posset. Nec vero dubium est quin Deus Iudam excaecaverit sicuti dignus erat. Unde enim fit ut non agnoscat nurus suae vocem, cui familiariter assueverat per longum tempus? Deinde si danda fuit arrha pro hoedo promisso, quam stulte annulum meretrici tradit? Omitto quod duplicem praeterea arrham dare absurdum erat. Constat igitur, omni iudicio tunc fuisse privatum: nec alia de causa scribuntur haec omnia a Mose, quam ut sciamus iusto Dei iudicio obtenebratam fuisse miseri illius mentem, qui peccata peccatis cumulans spiritus lucem suffocaverat.

18. *Et misit Iehudah hoedum.* Mittit per manum amici, ne cui alieno ignominiam suam detegat. Haec eadem ratio est cur non audeat de arrhis perditis conqueri, ne se ludibrio exponat. Nam quod haec verba: *Accipiat sibi, ne simus in contemptum*, quidam ita accipiunt, quasi excuset Iudas se praestitisse datam fidem, mihi non probatur. Alter ille sensus longe melius quadrat, quod mavult Iudas annulum perdere, quam rem longius spargendo materiam praebere vulgi sermonibus: quia levior sit pecuniae quam famae iactura. Aliud etiam ludibrium timendum fuit, quod tam credulus fuerat. Sed praecipuum ex scortatione dedecus veritus est: ubi vidimus homines qui Dei spiritu non reguntur, de mundi opinione magis quam de Dei iudicio semper esse sollicitos. Cur enim dum eum titillabat carnis libido, non venit hoc in mentem: Ecce nunc foetidus ero coram Deo et angelis? Cur nunc saltem postquam deferbuit libido, non erubescit tacita peccati sui notitia? sed securus est, modo a publica infamia sibi caveat. Docet tamen hic locus quod iam prius admonui, communi hominum sensu damnatam fuisse scortationem, ne quis ex ignorantia excusationis praetextum quaereret.

24. *Et fuerunt circiter tres menses.* Poterat Thamar citius detegere facinus: sed exspectavit dum ad capitale supplicium posceretur: nam tunc liberior fuit expostulandi locus. Caeterum quod poenae tam

atroci subiicit Iudas nurum suam, ideo fit quod adulterii ream agat. Nam idem tunc consuetudine viguisse inter homines apparet quod Dominus postea lege sua sancivit, ut statim a sponsalibus puella marito obstrictam haberet fidem. Nupserat Thamar in familiam Iudae: tertio filio tunc desponsa erat. Non vocatur itaque in iudicium simplex et vulgaris scortatio, sed adulterii crimen, quod iure suo persequitur Iudas, quia in filii persona laesus erat. Porro supplicii genus, quantopere saeculis omnibus displicuerit adulterium, documento est. Lapidari adulteros lex Dei iubet (Lev. 20, 10. Deut. 22, 22). Antequam scripto sancita esset poena, communi omnium consensu adultera mulier ad ignem vocata fuit. Hoc divino instinctu factum esse constat, ut natura duce et magistra, quasi firmis custodiis munita esset coniugii sanctitas. Quanquam autem vir non est dominus corporis sui, sed mutua est inter ipsum et uxorem obligatio, poenae tamen capitis obnoxii non fuerunt mariti, si cum innuptis mulieribus scortati essent: quia non solam impudicitiam ulcisci propositum fuit, sed dedecus quod marito irrogat mulier, deinde furtivam seminis permixtionem. Quid enim amplius in hominum societate salvum manebit, si liceat foetus alienos supponere? furari nomen quod spuriis tribuatur? ad eosdem transferre ereptam legitimis haeredibus substantiam? Non mirum igitur, quod tam severe olim asserta fuit coniugii fides hac in parte. Quo foedior hodie minusque excusabilis est nostra socordia, quae adulteria impunitate fovet. Durior scilicet quam pro delicti modo, videtur poena capitis. Cur igitur leviora delicta maiori rigore plectimus? Satanae profecto praestigiis fascinatus mundus fuit, dum legem naturaliter omnibus insitam passus est obsolescere. Interea tam crassae vesaniae quaesitus est color: quia Christus adulteram incolumem dimiserit (Ioann. 8, 11). Quasi vero poenas exegerit de furibus, homicidis, falsariis, aut veneficis. Perperam igitur ex Christi facto petitur regula, qui ab officio terreni iudicis consulto abstinuit. Quaeritur tamen, quum privatus fuerit Iudas, qui tam audacter sibi ius gladii usurpet. Imo quum inquilinus sit, unde illi tanta libertas, ut arbiter sit vitae et necis? Respondeo, non ita debere accipi verba, quasi pro imperio iubeat nurum suam ad mortem rapi: vel quasi praesto sint ad eius nutum lictores: sed quia deprehensum erat crimen, ac cognitum, libere accusator de poena pronunciat: ac si iam lata esset a iudicibus sententia. Equidem non dubito conventus tunc haberi solitos in quibus fierent iudicia: ideoque simpliciter interpretor, Iudam mandasse Thamar in publicum produci, ut causa demum cognita, pro more plecteretur. Sed poenae expressio huc pertinet, quasi iam non sit litigandum: quia Thamar antequam citetur, rea peracta sit.

26. *Et agnovit Iehudah.* Tam ingenua exprobratio ex vindictae ardore profecta est. Neque enim petit soceri colloquium, ut eius animum mitiget, sed deliberato mortis contemptu ad societatem eum accersit. Quod autem statim agnoscit Iudas, probitati tribuendum est. Videmus enim quam multis fallaciis obtegere sua peccata omnes fere soleant, donec in lucem protractos omnis infitiandi ratio deficit. Hic quanquam nemo adest qui vi aut minis extorqueat confessionem, sponte ad eam descendit Iudas, et maiorem culpae partem in se recipit. Quod tamen peccatum suum confessus de poena tacet, hinc colligimus, qui duriter aliis succensent ad dandam sibi veniam esse plus quam flexibiles. In hoc ergo nobis imitandus est, ut sine carnifice et equuleo tantum valeat apud nos veritas, ne peccata nostra, quorum Deus nos admonet, coram toto mundo fateri pudeat. Sed fugienda est ista inaequalitas, ne in alios rigidi, nobis clementer parcamus. Haec etiam historia testis est quantopere intersit neminem damnari, nisi prius auditum: non solum quia satius est absolvi nocentes, quam insontem quempiam perire, sed etiam quia defensio multa in medium profert quae iudicii formam interdum mutare cogunt.

Iustior me est. Impropria est loquutio: neque enim simpliciter probat factum Thamar: sed comparative loquitur, ac si diceret se iniuste et sine causa iratum fuisse mulieri, a qua potius accusandus fuerat. Porro ex successu apparet quam segniter se mundus gerat in exigenda scelerum poena, ubi nemo insistit privatus vindex suae offensae. Atrox et nefandum facinus admissum erat: quamdiu se laesum putavit Iudas, acriter institit: aperta ergo ianua fuit iudicio. Nunc ubi accusatio cessat, uterque elabitur: atqui certatim omnes decebat insurgere: sed novum non est, commune officium a singulis negligi. Significat tamen Moses seria poenitentia tactum fuisse Iudam, qui nurum suam postea non attigit. Simulque confirmat quod prius dixi, natura ingenitum esse tanti flagitii horrorem. Unde enim fit ut abstineat a congressu Thamar, nisi quia naturaliter iudicat, nefas esse socerum cum nuru sua congredi? Hoc turpis et honesti discrimen quod natura dictat, quicunque tentant convellere, Deo palam gigantum more bellum inferunt.

27. *Ecce gemini erant in utero.* Quanquam et Iudas erroris sui, et Thamar improbae machinationis veniam obtinuit, voluit tamen Dominus monstrum in ipso partu ad ipsos humiliandos edere. Simile quiddam prius acciderat in Iacob et Esau, sed ratione diversa: quemadmodum scimus prodigia nunc in bonam nunc in sinistram partem tendere. Hic vero minime dubium est quin gemelli in ipso partu notas secum afferant parentum infamiae. Nam et ipsis utile fuit renovari sui pudoris memoriam:

et publici etiam exempli interfuit, flagitium illud aeterna infamia notari. In verbis obstetricis ambiguus est sensus, quidam rupturam pro secundinis accipiunt, quibus ruptis egreditur foetus. Alii rectius, quod miretur obstetrix quomodo perrupto interstitio, Phares prior egressus fuerit, nam frater ipsum praegressus, instar muri intermedii oppositus erat. Nonnullis videtur esse imprecatio: quasi dictum esset, Super te maneat ruptura. Sed Moses, quantum ego iudico, non aliud notare voluit quam monstrum animadversum fuisse in partu.

CAPUT XXXIX.

1. *Ioseph autem ductus est in Aegyptum, et emit eum Potiphar princeps Pharaonis, princeps satellitum, vir Aegyptius, e manu Ismaelitarum qui deduxerant eum illuc.* 2. *Et fuit Iehova cum Ioseph: itaque fuit vir prospere agens, fuitque in domo domini sui Aegyptii.* 3. *Et vidit dominus eius quod Iehova esset cum eo: et omnia quae ipse faciebat, Iehova prosperabat in manu eius.* 4. *Et invenit Ioseph gratiam in oculis eius, et ministrabat ei: et praeposuit eum domui suae: et omnia quae erant ei, dedit in manum eius.* 5. *Fuit autem ex eo tempore quo praeposuit eum domui suae, et omnibus quae erant ei, benedixit Iehova domui Aegyptii propter Ioseph: et fuit benedictio Iehovae in omnibus quae erant ei in domo et in agro.* 6. *Reliquit ergo omnia sua in manu Ioseph, et non cognovit cum eo quidquam, nisi panem quem ipse comedebat: erat autem Ioseph pulcher forma, et pulcher aspectu.* 7. *Et fuit, post haec levavit uxor domini eius oculos suos super Ioseph, et dixit: Concumbe mecum.* 8. *Et renuit, et dixit ad uxorem domini sui, Ecce, dominus meus non cognovit mecum quid sit in domo: et omnia quae erant ei, dedit in manum meam.* 9. *Non est maior me in domo hac: et non prohibuit a me quidquam nisi te, eo quod tu sis uxor eius: et quomodo faciam malum grande hoc, ut peccem contra Deum?* 10. *Et fuit, quum loqueretur ipsa ad Ioseph quotidie, nec ei morem gereret ut cum ea concumberet, et ut esset cum ea:* 11. *Fuit inquam, secundum diem hanc ingressus est domum ut faceret opus suum: et non erat quisquam ex viris domus illic in domo:* 12. *Tunc apprehendit eum per vestimentum eius, dicendo: Concumbe mecum. Ergo reliquit vestimentum suum in manu eius, et fugit, egressusque est foras.* 13. *Et fuit, quum vidisset ipsa quod reliquisset vestimentum suum in manu sua, et fugisset foras:* 14. *Vocavit viros domus suae, et dixit ad eos, dicendo: Videte, adduxit nobis virum Hebraeum ut illuderet nobis: ingressus est ad me ut concumberet mecum, et clamavi voce magna.* 15. *Et fuit, quum audisset ipse quod elevassem vocem meam, et clamassem, reliquit vestimentum suum apud me, et fugit, egressusque est foras.* 16. *Retinuit autem vestimentum eius apud se, donec veniret dominus eius ad domum suam.* 17. *Et loquuta est ad eum secundum verba ista, dicendo: Ingressus est ad me servus Hebraeus ut illuderet mihi.* 18. *Et fuit, quum elevassem vocem meam, et clamassem, reliquit vestimentum suum apud me, et fugit foras.* 19. *Fuit autem, quum audisset dominus eius verba uxoris suae quae loquuta est ad eum, dicendo: Secundum haec fecit mihi servus tuus: iratus est furor eius.* 20. *Et accepit dominus ipsius Ioseph eum, et posuit eum in domo carceris, in loco in quo vincti regis vinciebantur, fuitque illic in domo carceris.* 21. *Fuit vero Iehova cum Ioseph, et inclinavit ad eum misericordiam, et dedit gratiam eius in oculis principis domus carceris.* 22. *Et dedit princeps domus carceris in manu Ioseph omnes vinctos qui erant in domo carceris: et omnia quae faciebant illic, ipse faciebat.* 23. *Neque princeps domus carceris videbat quidquam* ex iis qui erant *in manu eius, eo quod Iehova erat cum eo, et quod ipse faciebat, Iehova secundabat.*

1. *Et Ioseph deductus est.* Ut reliquam historiae partem contexat Moses, quod breviter attigerat, iterum repetit, venditum fuisse Ioseph Putiphari Aegyptio: deinde subiicit Deum fuisse cum Ioseph, quia prospere in omnibus ei succederet. Tametsi enim saepe impiis fluunt omnia ex voto, quos tamen Deus favore suo non prosequitur: vera sententia est ac propria loquutio, nunquam bene esse hominibus, nisi quatenus benignum se illis Dominus exhibet. Nam reprobos quoque quibus merito infensus est, sua benedictione ideo ad tempus dignatur, ut ad poenitentiam ipsos comiter invitet, imo alliciat, magisque inexcusabiles reddat, dum manent obstinati: interea eorum felicitati maledicit. Itaque dum se ad summum fortunae venisse putant, in exitium illis vertitur prosperitas in qua sibi placebant. Porro quoties benedictione sua destituit homines sive extraneos sive domesticos, arescere ipsos necesse est: quia nonnisi ex fonte illo quidquam bonorum fluit. Fingit quidem sibi mundus fortunam, quae volvat res humanas, vel quisque industriam suam adorat: verum scriptura ab illa prava imaginatione nos retrahens, res adversas signum esse absentiae Dei, secundas vero praesentiae, testatur. Caeterum minime dubium est quin peculiaris et rarus Dei favor erga Ioseph apparuerit, ut facile constaret a Deo benedici. Subiicit tamen continuo post Moses, Ioseph fuisse *apud dominum suum*, ut sciamus non protinus evectum fuisse in sublime, ut honorifica esset eius conditio. Libertate nihil tunc fuisset optabilius: atqui censetur inter mancipia, quasi precario vivit, quum domini arbitrio subiecta sit eius vita. Discamus ergo etiam inter nostras mi-

serias sentire Dei gratiam, nobisque sufficiat, si quid acerbi ferendum est, dulcedine aliqua aspergi, ne Deo ingrati simus, qui hoc modo se nobis adesse declarat.

3. *Et vidit Dominus quod.* Hinc clarius liquet quod nuper attigi, non vulgari nec usitato modo Dei gratiam enituisse in Ioseph: quando homini profano, et hac in parte fere caeco, conspicua esse potuit. Quo turpior est nostra ingratitudo, nisi laetos omnes successus ad Deum autorem referimus, quum toties admoneat scriptura, nihil hominum vel consilia, vel labores, vel quaecunque excogitant media, proficere, nisi quatenus Deus benedicit. Quod autem Putiphar ideo maiorem habet rationem Ioseph, ut eum domi suae praeficiat: hinc colligimus, religione tangi profanos homines, ut Deo gloriam tribuere cogantur. Rursum tamen se prodit ingratitudo, quum Deum contemnit, cuius dona suo pretio aestimat in persona Ioseph. Debuerat saltem inquirere quisnam esset ille Deus, ut se ad legitimum eius cultum formaret: verum satis habet, quatenus privatim sibi utile esse putat, agnoscere Ioseph divinitus gubernari, ut eius opera cum uberiore fructu utatur.

Quae ipse faciebat, Iehova prosperabat in manu eius. Mira haec fuit ratio, quod in lucrum Aegyptiis cessit tota illa benedictio, qua Dominus paternum suum amorem erga Ioseph testari volebat. Nam quum sibi Ioseph neque sereret, neque meteret, nihilo redditus fuit locupletior. Sed hoc modo factum est ut humanius eum et liberalius tractaret superbus homo, qui alioqui poterat tanquam vili sordidoque mancipio abuti. Et saepe Dominus tali sagina improbos mansuefacit, ne male accepti, suae indignationis rabiem adversus pios convertant. Hinc vero perspicimus quam effusa sit Dei gratia erga fideles, quum beneficientiae suae partem ab ipsis ad reprobos usque derivet. Docemur etiam quid sit electos Dei filios hospitio recipere, vel se illis adiungere, quos sic comitatur Dei gratia, ut odorem suum ad eos qui vicini sunt diffundat. Sed quia non multum prodesset saturari temporalibus Dei beneficiis, quae reprobos suffocant, atque obruunt: huc votis omnibus tendere convenit, ut nobis propitius sit Deus. Longe enim melius fuit ipsi Ioseph in eius gratiam augeri Putipharis opes, quam Putiphari amplum quaestum ex eo facere.

6. *Et reliquit omnia quae erant sibi.* Hunc fructum divini erga se amoris et beneficentiae percepit Ioseph, quod solatio aliquo servitutis levatus est saltem ad breve tempus. Sed nova eum tentatio paulo post excepit. Nam gratia quam adeptus erat, non modo recidit in nihilum, sed origo et causa fuit durioris fortunae. Praefectus erat Ioseph super totam domum Putipharis. Ex illo honoris gradu abripitur in carcerem, ut repente trahatur ad mortis supplicium. Quid tunc in mentem venire potuit, nisi a Deo relictum se ac proditum, subinde patere novis cladibus? Quin etiam imaginari potuit Deum quasi ex professo sibi infestum esse. Docet igitur haec historia, singulari perspicacia opus esse, ut fidei oculis pii considerent Dei beneficia quibus mitigat crucis acerbitatem. Nam quum auxilii ferendi causa manum illis porrigere visus est, saepe lux quae affulserat, momento evanescit, et in eius locum succedit densior caligo. Atqui hic clare apparet, ut Dominus, licet suos inter adversos fluctus subinde iactet, non tamen eos frustretur, quum mala eorum interdum temperans, respirandi tempus illis concedit. Sic Ioseph, quamvis exciderit a sua praefectura, nunquam tamen derelictus est, nec inanis fuit illa relaxatio, qua animum erexit non ad superbiam, sed ad tolerantiam novae crucis. Et certe in hunc finem miseriis nostris occurrit Deus, ut deinde collectis viribus, quasi recentes melius parati simus ad alios conflictus.

Et erat Ioseph pulcher forma. Quum formae elegantia sancto Ioseph magnae calamitatis occasio fuerit, discamus non adeo appetere corporis dotes, quae gratiam apud mundum conciliant, quin sorte sua quisque contentus sit. Videmus quam multis periculis obnoxii sint qui pulchritudine excellunt, rarum enim ac difficile est ut se contineant ab omni lascivia. Quanquam in Ioseph ea vigebat religio ut omnem impudicitiam horreret, aliunde tamen illi perniciem molitus est Satan, sicuti ex Dei donis laqueos ad venandas animas conficere solet. Quare sedulo rogandus est Deus, ut inter tot pericula spiritu suo nos gubernans, puras ab omni macula conservet dotes quibus nos ornavit. Quod uxor Putipharis *levasse oculos* dicitur, hac loquendi forma feminas omnes spiritus sanctus admonet, ut si cordi est castitas, sibi modestiam apponant custodem. Nam et adeo velum gestant in capitibus, ut se ab omni prava illecebra cohibeant: non quod mulieri viros aspicere nefas sit: sed impurus et luxurians aspectus hic notatur a Mose. Saepius antea visus illi fuerat Ioseph sine vitio: nunc vero primum oculos iniicit et audacius ac petulantius, quam modestam feminam deceat, venustatem eius observat. Ita oculos videmus fuisse quasi faces inflammandae cordis libidini. Quo exemplo docemur, nihil magis proclive esse quam ut sensus omnes nostri animum pravis cupiditatibus inficiant, nisi valde intenti simus ad cavendum. Neque enim Satan assidue ingerere desinit quae nos ad peccandum titillent. Obiectam peccandi materiam tum facile concipiunt sensus, tum cupide et celeriter in animum perferunt. Quare sedulo et oculis et auribus et reliquis partibus moderari quisque studeat, nisi totidem Satanae ianuas aperire ad intimos cordis affectus velit, praesertim quum tenerrimus sit

oculorum sensus, his fraenandis adhibenda est non vulgaris cautio.

7. *Concumbe mecum.* Moses rerum capita et summas breviter tantum delibat. Neque enim dubium est quin variis artibus conata sit impura mulier pium iuvenem ad se pellicere, et obliquis blanditiis se insinuaverit, priusquam ad tam pudendum licentiae genus prorumperet. Sed Moses, aliis omissis, ostendit eousque impulsam fuisse turpi libidine, ut verita non fuerit aperte flagitare coitum Ioseph. Sicuti autem haec obscoenitas insigni documento est quam caecos et furiosos impetus habeat carnis libido: sic in persona Ioseph praeclarum fidei et continentiae speculum nobis proponitur. Fides et integritas in eo constat, quod Ioseph eo magis se obstrictum esse agnoscit, quo plus potestatis sibi ab illo permissum est. Hoc quidem habent ingenui homines et cordati, ut quo plus illis fiditur, eo minus fallere sustineant: verum rara est virtus, ut gratis probitatem colant quibus nocendi est facultas. Quare non immerito laudatur a Mose Ioseph, quod autoritatem sibi a Domino permissam fraeni loco esse ducit, ne officii fines transsiliat. Adde quod gratitudinis quoque specimen exhibuit, beneficia heri sui in medium proferens, ne quod illi probrum inferret. Et certe hinc hodie tanta passim confusio, ut homines sint quasi semibelluae, quod sacrum illud mutuae societatis vinculum abruptum est. Fatentur quidem omnes, si quid beneficii ab altero acceperint, ei se devinctos esse: alii etiam aliis ingratitudinem exprobrant: sed pauci sunt qui sincere sequantur exemplum Ioseph. Ne tamen videatur humanitus tantum retineri, simul Dei offensam commemorat. Et certe ad vincendam tentationem nihil magis valuit quam Dei timor. Sed consulto heri humanitatem commendat, ut a scelesto proposito desistat improba mulier. Eodem etiam spectat exceptio ista, cuius meminit: *Te una,* inquit, *excepta, eo quod eius uxor sis, omnia tradidit herus in manum meam.* Quorsum hoc nisi ut coniugii religio corruptum mulieris animum vulneret, et a vesano illo furore sanet? Ergo non tantum strenue luctatur ut se a pravis illecebris expediat, sed nisi indomita esset mulieris libido, optimum remedium proponit. Nos vero sciamus coniugii sanctitatem per os Ioseph hic nobis laudari, ac si Dominus assereret se fidei coniugalis esse praesidem, ne impune effugiant suam vindictam quicunque alienos thalamos violant. Nam quasi medius esset sponsor inter virum et uxorem, mutuam ab utroque castitatem exigit. Unde sequitur praeter iniuriam quae infertur homini, graviter laedi ipsum Deum.

10. *Quum loqueretur ipsa ad Ioseph quotidie.* Hic laudatur constantia Ioseph, ex qua apparet solidum in eius animo Dei timorem regnasse: quo factum est, ut non modo unum impetum repulerit, sed ad extremum perstiterit tentationum omnium victor. Scimus quam lubricus sit lapsus, dum aliunde nobis flabella suscitat Satan: quia videmur culpa exempti, si eius partem sustinet qui nos ad flagitium inducit. Eximia igitur fortitudine spiritus praeditum fuisse oportet sanctum Ioseph, qui contra omnes impiae mulieris illecebras invictus ad extremum stetit. Quo magis detestabilis est mulieris improbitas, quae nec tempore corrigitur, nec compescitur pluribus repulsis. Quum hominem extraneum et pro mancipio venditum tam frugi ac domino suo fidum videt, quum etiam sancte ab eo monetur ne iram Dei provocet, quam indomita est libido quae nihil verecundiae admittit? Quia vero hinc perspicimus quorsum prorumpant homines, ubi carnis intemperie suffocata est honesti ratio, rogandus est Dominus, ne spiritus sui lumen opprimi hoc modo sinat.

11. *Et fuit secundum diem hanc.* Hoc est, temporis successu, quum illa non desisteret stuprum offerre sancto Ioseph, tandem accidit ut vim blanditiis adiungeret. Porro hic Moses quasi certaminis epitasin describit. Iam nobile et memoria dignum continentiae spectaculum ediderat Ioseph, quod iuvenis toties continua multorum dierum serie tentatus, eundem servaverat tenorem: et in ea aetate, cui venia dari solet, si intemperantius ebulliat, sibi moderatus fuerat plus quam omnes senes. Sed nunc, quam palam insaniat mulier, ac in rabiem versus sit amor, quo magis arduum est certamen, eo plus meretur laudis animi magnitudo, quae contra hunc insultum inflexibilis perstat. Subeundum sibi famae et vitae discrimen videbat Ioseph: famam prostituere mavult, ac vitam potius relinquere paratus est, quam ut scelere se coram Deo obliget. Quum tale in iuvene exemplum proponat nobis Dei spiritus, quid excusationis maturae aetatis viris ac mulieribus relinquit, si sponte se proiiciunt, vel levi impulsu cadunt? Huc ergo eniti nos decet, ut unius Dei respectus ad domandos omnes carnis affectus praevaleat, imo ut pluris sit nobis recta et integra conscientia coram Deo, quam totius mundi applausus. Neque enim quisquam aliter probabit virtutem se ex animo colere, nisi qui uno Deo teste contentus, quaevis probra subire non dubitabit potius quam ut ab officio declinet. Et certe quum inter profanos homines volitarint haec proverbia, Conscientiam esse mille testes, et pulcherrimum theatrum, valde pudendus est stupor noster, nisi apud nos ita eminet Dei tribunal, ut perversa mundi iudicia in ordinem cogat. Quare facessant vani illi praetextus: Ego scandalum effugere volui: veritus sum ne in sinistram partem traherent homines quod recte egissem: quia Deus non satis sibi honoris deferri iudicat, nisi quum posthabita famae cura sequimur quo nos vocat unus ipse: non quod famam simpli-

citer negligere nos velit, sed quia indignum est ac absurdum non praeferri eum hominibus. Procurent ergo, quantum in se est, fideles, ut proximos aedificent probae vitae exemplo: atque in hunc finem ab omni sinistra nota prudenter caveant: verum si necesse sit mundi infamiam subire, per hanc quoque tentationem in recto vocationis divinae cursu pergant.

14. *Adduxit nobis virum Hebraeum.* Hic videmus quid faciat desperatio. Nam ex amore in furias prorumpit scelerata mulier. Unde clare patet quam belluinos impetus secum trahat libido, ubi laxatae sunt habenae. Certe ubi semel regnum occupavit Satan in miseris hominibus, huc illuc raptandis nullum finem faciet, donec eos spiritu vertiginis et amentiae praecipites agat. Videmus etiam quomodo ad pertinaciam reprobos obduret, quos imperio suo tenet devinctos. Saepe quidem Deus sceleratis terrorem iniicit, ut crimen suum trepidatione prodant. Ac fieri potest ut in vultu et verbis huius impurae feminae signa malae conscientiae apparuerint: ea tamen duritie ipsam confirmat Satan, ut consilium perdendi sancti iuvenis audacter capiat, atque ex tempore fraudem excogitet qua insontem opprimat, non secus ac si diu in otio meditata illi foret exitium. Prius secretum captaverat ne quis adesset testis, nunc advocat domesticos, ut hoc veluti praeiudicio sanctum iuvenem coram marito condemnet. Adde quod maritum involvit sub reatu, ut pudore cogat de insonte poenam sumere. Tua (inquit) culpa factum est ut me ludibrio haberet hic alienigena. Quid reliquum facit marito nisi ut clausis oculis purgandi sui causa ad vindictam properet? Quamvis ergo pavidi sint scelerati omnes, simul tamen callum ex stupore suo contrahunt, ne quis eos impediat metus quominus ruant contumaciter in omne praecipitium, et bonis et simplicibus poterve insultent. Notanda autem nobis est haec sancti viri probatio, ut nobis curae sit induere spiritum fortitudinis, qui ne ferrea quidem impiorum duritie frangatur. Haec etiam altera tentatio non levis fuit, quod tam indignam humanitatis suae mercedem reportat. Probrum mulieris silentio texerat, ut integrum esset resipiscere, si fuisset sanabilis: nunc sibi ex modestia sua creatum mortis discrimen videt. Quod non succubuit, inde cognoscimus sincere illi fuisse propositum gratis Deo servire. Atque idem nobis agendum est: ne qua hominum ingratitudo nos ab officio dimoveat.

19. *Quum audisset dominus eius verba uxoris suae.* Quum tam probabilis esset color, non mirum est tantum valuisse zelotypiam, cuius nimis vehementes ac fervidi sunt motus, ut se tam credulum praebuerit Putiphar uxoris calumniis. Excusari tamen nequit eius levitas, quod servum, quem frugi et probum esse cognoverat, indicta causa statim in carcerem detrudit. Decebat certe minus esse uxorium. Itaque iustam stultae suae facilitatis mercedem retulit, quod scortum honorifice aluit uxoris loco, ac propemodum lenonis partibus functus est. Ac commune quidem omnibus est hoc exemplum: docentur tamen praecipue mariti, adhibendam sibi esse prudentiam, ne uxorum arbitrio temere huc illuc ferantur. Et certe quum passim videmus ludibrio haberi qui uxoribus nimis obsequuntur, sciendum est eorum stultitiam iusto Dei iudicio traduci, ut spiritum gravitatis et moderationis petere discamus. Nec vero dubium est quin Moses diserte Putipharis condemnet levitatem, quod statim audita uxore, excandescit in Ioseph, ac non secus quam si convictus foret, iracundiae suae indulget: nam ita excluditur omnis aequitas, nulla admittitur iusta defensio, denique veritas et causae cognitio procul reiicitur. Sed quaeritur quomodo zelotypia efferbuerit Putiphar: imo quomodo uxorem habuerit, quem prius dixit Moses fuisse eunuchum. Facilis solutio est, eunuchos in oriente vocari solitos fuisse non modo qui castrati essent, vel natura frigidi, sed quosvis satrapas et magnates. Quare tantum valet hoc nomen ac si dixisset Moses, unum fuisse ex aulae proceribus.

20. *Et posuit eum in domo carceris.* Quanquam non exprimit Moses quam duriter initio afflictus fuerit Ioseph, colligere tamen promptum est non in libera custodia positum fuisse, sed in obscuram aliquam foveam detrusum. Pollebat autoritate Putiphar, insularium habebat in manu sua et arbitrio: quid clementiae ab homine zelotypo et irae fervore abrepto sperari potuit? Nec dubium est quin per manus traditum a patribus fuerit quod refertur in Psalmo 105, 18 compedibus fuisse inclusum, et ferrum penetrasse in animam eius. Quale vero innocentiae praemium? nam secundum carnem probitati suae acceptum referre potuit quidquid patiebatur: in hac vero tentatione valde perplexum atque anxium coram Deo gemere necesse fuit. Quanquam autem preces eius non commemorat Moses: quia tamen certum est cruce non fuisse oppressum, neque obmurmurasse, simul probabile est recubuisse in spem divini auxilii. Porro haec una est fultura quae nos in malis sustinet: haec etiam arma nostra sunt, quae nos invictos praestant, ad Deum confugere.

21. *Et fuit Iehova cum Ioseph.* Hoc non fuisse primo die factum, quo a suis angustiis levatus est Ioseph, ex testimonio prophetae nuper citato constat. Et Dominus eum consulto ad extrema deduci passus est, ut eum quasi e sepulcro educeret. Scimus autem sicuti solis lumen clarius in obscuro conspicitur, sic in miseriarum caligine melius splendere Dei gratiam, dum praeter spem nobis succurrit. Porro dicit Moses: *Deum adfuisse servo suo Ioseph,*

quia gratiam suam vel misericordiam ad eum inclinavit: ut sciamus Deum, etiam quum nos ab iniusta violentia liberat, vel quum nos adiuvat in bona causa: sua tamen bonitate ut hoc faciat, induci. Indigni enim sumus quibus auxilium suum accommodet, nisi causam a se ipso peteret, quia misericors est. Certe si in hominibus quaeruntur merita quae Deum obstringant, reperta fuissent in Ioseph: testatur tamen Moses gratuito Dei favore fuisse adiutum. Quanquam hoc non obstat quin repensa illi fuerit pietatis suae merces, quae facile convenit cum gratuita Dei beneficentia. Modus etiam gratiae adiungitur, quod Dominus favorem illi dederit apud magistrum carceris. Dubium quidem non est, multis de causis gratiosum fuisse Ioseph: nam et virtus sibi favorem conciliat, et antehac ostendit Moses, sanctum virum multis nominibus fuisse amabilem: sed quia saepe contingit filios Dei non minus inhumaniter premi quam si omnium deterrimi forent, nominatim exprimit Moses humanum tandem fuisse magistrum carceris: quia animus eius qui sponte ad aequitatem propensus non erat, divinitus flexus est. Ergo quod deposita truculentia, benigne et placide se gessit magister carceris, haec mutatio a Deo profecta est, qui corda hominum pro arbitrio suo gubernat. Sed mirum est non timuisse insularium, ne in offensam Putipharis incurreret: adeoque Putipharem ipsum, quum obsistere nullo negotio posset, tam benigne et liberaliter tractari passum esse hominem cui capitaliter infestus erat. Vere quidem responderi potest, divinitus retentam fuisse eius saevitiam: sed probabile est suspectam, ac tandem cognitam illi fuisse astutiam uxoris. Sed quamvis placatus esset sancto Ioseph, noluisse tamen cum suo dedecore absolvere. Interea insignis integritas Ioseph in eo se profert, quod quum custos sit carceris, liberamque gubernationem sustineat, non tamen aufugit, sed maturum exspectat liberationis suae tempus.

CAPUT XL.

1. *Fuit autem, posthac peccaverunt pincerna regis Aegypti, et pistor contra dominum suum regem Aegypti.* 2. *Itaque iratus est Pharao contra utrumque satrapam suum, contra principem pincernarum et contra principem pistorum.* 3. *Et posuit illos in custodia domus principis satellitum, in domo carceris, in loco in quo Ioseph vinctus erat.* 4. *Et praeposuit princeps satellitum ipsum Ioseph eis, et ministrabat eis: fuerunt autem per annum in custodia.* 5. *Porro somniaverunt somnium uterque ipsorum, quisque somnium suum nocte eadem: singuli secundum interpretationem somnii sui, pincerna et pistor qui fuerant regi Aegypti, qui erant vincti in domo carceris.* 6. *Et venit ad eos Ioseph mane, et vidit eos, et ecce, erant tristitia affecti.* 7. *Tunc interrogavit principes Pharaonis, qui erant secum in custodia domus domini sui, dicendo: Cur facies vestrae sunt afflictae hodie?* 8. *Et dixerunt ad eum: Somnium somniavimus, et qui interpretetur illud non est. Et dixit ad eos Ioseph: Nonne Dei sunt interpretationes? narrate quaeso mihi.* 9. *Et narravit princeps pincernarum somnium suum ipsi Ioseph, et dixit ei: Me somniante, ecce vitis* erat *coram me.* 10. *Et in vite erant tres rami, et dum floreret ascendit flos eius, et maturuerunt botri eius in uvas.* 11. *Et calix Pharaonis erat in manu mea, et accipiebam uvas, et exprimebam eas in calicem Pharaonis, et dabam calicem in manum Pharaonis.* 12. *Et dixit ei Ioseph: Haec est interpretatio eius: Tres rami, tres dies sunt.* 13. *In fine trium dierum elevabit Pharao caput tuum, et redire faciet te ad locum tuum, et dabis calicem Pharaoni in manu eius secundum consuetudinem primam quando eras pincerna eius.* 14. *Sed memento mihi tecum quum bene fuerit tibi: et fac quaeso mecum misericordiam, et mentionem mei fac Pharaoni, et educere fac me e domo hac.* 15. *Quia furto auferendo, furto ablatus sum e terra Hebraeorum: et etiam hic non feci quidquam ut ponerent me in carcerem.* 16. *Et vidit princeps pistorum quod bene interpretatus esset, et dixit ad Ioseph: Etiam me somniante, ecce, tria canistra alba super caput meum.* 17. *Et in canistro superiori erat ex omni cibo Pharaonis opere pistorio, et aves comedebant illud e canistro quod erat super caput meum.* 18. *Et respondit Ioseph, et dixit: Haec est interpretatio eius: Tria canistra, tres dies sunt.* 19. *In fine trium dierum auferet Pharao caput tuum a te, et suspendat te in ligno, et comedent aves carnem tuam a te.* 20. *Et fuit in die tertia, die qua natus fuerat Pharao, fecit convivium omnibus servis suis, et elevavit caput principis pincernarum et caput principis pistorum in medio servorum suorum.* 21. *Ac redire fecit principem pincernarum ad propinationem suam, et dedit calicem in manu Pharaoni.* 22. *Principem autem pistorum suspendit, quemadmodum interpretatus fuerat eis Ioseph.* 23. *Et non est recordatus princeps pincernarum ipsius Ioseph, sed oblitus est eius.*

1. *Post haec peccaverunt.* Iam vidimus, quum esset Ioseph in vinculis, habitam fuisse eius curam a Deo. Unde enim relaxatio illa, nisi ex gratia coelesti? Ergo antequam aperiret Deus ianuam servo suo ad exitum, ut eum ope sua iuvaret, penetravit in ipsum carcerem. Verum sequitur beneficium longe splendidius, quod non tantum liberatur a carcere, sed evehitur in summum honoris gradum. Interea sanctum virum per mirabiles et valde perplexos circuitus deduxit Dei providentia. Mittuntur in carcerem pincerna et pistor regis: exponit illis

Ioseph sua somnia. Quia pincernae promissa fuerat restitutio, lux aliqua spei affulget sancto Ioseph: quia receperat ille postquam in statum suum reversus esset, se fore suffragatorem ad impetrandam veniam. Sed iterum brevi concidit spes illa, ubi pincerna de misero verbum apud regem facere non dignatur. Tunc ergo sibi visus est Ioseph perpetua oblivione sepultus, quoad Dominus lumen suffocatum ac fere exstinctum de integro repente accendit. Ita quum recta eruere posset ex carcere sanctum virum, per flexuosas ambages eum circumducere voluit, quo melius probaret eius patientiam, et exitu ipso patefaceret miras se habere rationes, nobisque absconditas: ut salutem quam nobis promisit, discamus non metiri proprio sensu: sed sinamus nos versari huc illuc eius manu, donec opus suum perficiat. Pincernam et pistorem intellige non quoslibet ex utroque ordine, sed qui reliquis omnibus praeessent: nam paulo post vocantur eunuchi vel proceres. Ridiculum vero est quod suo more fingit nugator Gerundensis, castratos fuisse ignominiae causa, quum illis iratus fuisset Pharao. Duo igitur erant ex primariis aulicis. Clarius autem iam exprimit Moses carcerem fuisse sub Putipharis imperio. Unde cognoscimus quod prius dixi, mitigatam fuisse eius iram, quando nonnisi ex eius consensu tam clementer egit insularius cum Ioseph. Imo nunc Putiphari tribuit Moses illas humanitatis partes, quod fidei Ioseph pistorem et pincernam commisit. Nisi forte novus tunc successor Putiphari datus erat: quod facile refellitur ex contextu, quia paulo post dicit Moses praefectum fuisse custodiae herum Ioseph. Quum dicit Moses fuisse illos per dies in carcere detentos, quidam intelligunt annum integrum: sed falluntur meo iudicio: potius notatio est diuturni, et tamen incerti temporis, quemadmodum ex aliis locis patet.

5. *Et somniaverunt somnium.* Quod prius de somniis attigi, memoria repetendum est, multa scilicet frivola nobis obiici, quae transeunt per portam corneam: quaedam tamen vaticinii habere vim et pondus. Huius generis fuerunt haec duo somnia quibus Deus occultum rei futurae eventum patefecit. Nisi enim coelestis oraculi insculpta illis fuisset nota, non ita mente consternati fuissent pincerna et pistor. Fateor quidem vanis et temere conceptis somniis vehementer interdum turbari homines, sed ita ut paulatim resideat terror et anxietas: Sed Deus pincernae ac pistoris animis aculeum infixerat, qui eos quiescere non sineret. Quo fit ut magis attentus sit uterque ad interpretationem somnii sui. Ideo diserte exprimit Moses fuisse rei certae praesagium.

6. *Et venit ad eos Ioseph mane.* Sicuti nuper sum praefatus, hic fidei oculis miram Dei providentiam intueri convenit. Tametsi enim certiores de suo exitu redditi sunt pincerna et pistor, id tamen non tam eorum respectu factum est quam in gratiam Ioseph, quem Deus hoc modo voluit regi innotescere. Ideo arcano instinctu tristes et attonitos reddidit, quasi manu ipsos dirigeret ad servum suum Ioseph. Notandum autem est, novo spiritus afflatu donum prophetiae, quo prius carebat, in carcere fuisse adeptum. Quum prius somniaret, suspensus tamen ac divinae revelationis dubius manebat: nunc aliis certus est interpres. Quanquam autem dum sciscitatur moestitiae causam, de somniis forte non cogitat, ex proximo tamen versu apparet eum accepti spiritus doni fuisse sibi conscium: et hac fiducia ipsos hortatur ad referenda somnia, quod futurus sit interpres.

Annon (inquit) *Dei sunt interpretationes?* Certe non arrogantia ad se transfert quod proprium Dei esse fatetur, sed pro vocationis suae modo illis suum officium defert. Hoc ideo notandum est, ne quis fortuito plus sibi usurpet quam a Deo concessum esse novit. Nam ideo tam diligenter admonet Paulus varie distribui spiritus dona (1. Cor. 12, 14), et cuique imponit certam personam, ne quis se cupide ingerat, vel alienum suscipiat munus: quin potius ut se intra vocationis suae praescriptum singuli contineant. Nisi vigeat haec modestia, misceri omnia necesse est: quia stulta multorum temeritate lacerabitur Dei veritas, turbabitur pax et concordia, nihil denique ordinis salvum manebit. Sciamus ergo Ioseph interpretationem secure promittere, quoniam hac gratia divinitus se instructum et ornatum esse noverat. Eodem pertinet quod interrogat de somniis. Neque enim ultra quam permittit sua facultas progredi tentat: non divinat ergo quid somniaverint, sed fatetur sibi occultum. Alia fuit Danielis ratio, qui divinationis spiritu praeditus erat, ut somnium exponeret regi Babylonio, quod effluxerat ex eius memoria. Ille ergo fretus ampliore spiritu, utrumque profiteri non dubitat (Dan. 2, 28). Verum Ioseph cui dimidia tantum pars data erat, se continet intra legitimam mensuram. Adde quod non tantum sibi cavet ab audacia: sed hoc ipsum quod habet Deo acceptum referens, ingenue testatur a se ipso nihil suppetere. Non ergo suum acumen, vel perspicaciam iactat, sed tantum Dei minister vult agnosci. Hanc regulam sequantur qui excellunt ne sibi plus tribuendo quam par est (quod plerumque accidit) Dei gratiam obscurent. Cohibenda porro est ista vanitas, non modo ut Deus solus emineat, nec iure suo fraudetur, sed ut prophetae, doctores, et alii quicunque coelesti gratia pollent, humiliter se subiiciant directioni spiritus. Notandum etiam est quod dicit Moses, sollicitum fuisse Ioseph de eorum moestitia qui secum erant in carcere. Sic enim malis mansuefiunt homines, ne alios miseros despiciant: adeoque communes

miseriae sympathiam generant. Quare nihil mirum si nos variis aerumnis exercet Dominus, quando nihil nos magis decet quam humanitas erga fratres, qui malis oppressi contemptibiles iacent. Eam vero experientia discere necesse est: quia ingenita nobis ferocia rebus prosperis magis ac magis inflatur.

12. *Tres rami, tres dies.* Non profert hic Ioseph, quod verisimile putavit, tanquam flexiloquus quispiam coniector, sed asserit ex revelatione spiritus quid sibi velit somnium. Cur enim tribus palmitibus dies potius quam annos notari dicit, nisi quia id suggesserat Dei spiritus? Peculiari ergo instinctu supra naturam conscendit Ioseph, ut somnium exponat: et mox pincernae se commendans, ac si iam restitutus foret, quam certa sit et indubia suae interpretationis fides ostendit: ac si dixisset: Persuadeas tibi proditum esse a Deo quod ex me audis. Ubi etiam ostendit quam honorifice de oraculis Dei sentiat, non minus secure de futuro effectu pronuncians quam si res iam esset exhibita. Sed absurdum esse videtur, quod Ioseph prophetiae suae mercedem exigit. Respondeo non ita loquutum esse ut venalem prostitueret Dei gratiam: sed quia in mentem illi venit, modum liberationis nunc sibi a Deo esse propositum, quem respuere non liceret. Equidem non dubito spem melioris fortunae divinitus illi fuisse factam. Deus enim qui iam a pueritia principatum illi bis promiserat, inter tot angustias non omni prorsus consolatione eum destituit. Haec autem occasio non aliunde quam a Deo oblata erat. Quare non mirum est si Ioseph in eum finem accommodet. Quantum ad verba spectat: *Tollere caput*, significat erigere aliquem ex humili contemptaque fortuna, ut censeatur aliquo loco. Tollet ergo Pharao caput tuum, hoc est, educet te ex tenebris carceris, vel iacentem levabit, ut in pristinum statum restituat: כן enim pro loco et ordine simpliciter accipio, non autem pro basi.

14. *Fac quaeso mecum misericordiam.* Tametsi modus hic loquendi tritus est Hebraeis pro humanitatem praestare: non tamen dubium est quin simpliciter loquutus sit Ioseph prout ferebat tristis et afflicta eius fortuna, quo magis pincernae animum ad ferendam sibi opem flecteret. In hoc tamen praecipue insistit, nullo scelere illuc fuisse detrusum, ne pincerna homini innoxio patrocinium suum recuset. Nam quamvis ut plurimum patronos reperiant qui nequissimi sunt, res tamen per se odiosa et infamis est, commendatio ambitione elicita, quae sceleratum hominem a iusta poena eripit. Probabile autem est: Ioseph exposuisse totam suam causam, donec pincernae solidam innocentiae suae fidem faceret.

16. *Et vidit princeps pistorum.* Non curat quam dexter et fidus interpres fuerit Ioseph: sed quia laetum et utilem nuncium socio attulerat, ipse quoque interpretationem appetit, quam ex animi sententia fore sperat. Sic permulti ad verbum Dei aspirant cupidi et alacres, non quia simpliciter cupiant regi a Domino, sibique patefieri quod rectum est: sed quia somniant meras delitias: ubi autem eorum affectibus non respondet doctrina, tristes et vulnerati discedunt. Quanquam autem somnii expositio insuavis et acerba futura erat: Ioseph tamen quod sibi revelatum est, sine fuco declarans, munus sibi divinitus iniunctum bona fide exsequitur. Haec libertas prophetis et doctoribus colenda est, ne dubitent sua doctrina vulnus infligere quibus Deus mortem denunciat. Nemo est qui non cupiat sibi fieri delitias. Hinc fit ut maior pars doctorum, dum obsequi vult pravis mundi votis, verbum Dei adulteret. Quare nemo sincerus erit verbi Dei minister, nisi qui spreta invidia, quoties opus fuerit, in varias offensas incidere paratus, suam docendi rationem ad Dei mandatum formabit. Optasset quidem Ioseph utrique bene ominari, sed quia in eius arbitrio non est dare prosperam cuique fortunam, quod reliquum est, ingenue pronunciat quidquid a Domino accepit. Sic olim, quamvis populus prophetas sibi optaret, qui promitterent vini et olei et frumenti copiam, ac sanctis prophetis obstreperet, quia nihil stillarent praeter aerumnas: (nam haec querimonia apud Michaeam [2, 6] refertur) tamen servos Domini, qui ad denunciandam vindictam missi erant, severe pergere oportuit, quamvis odia sibi ac pericula accerserent.

19. *Auferet Pharao caput tuum a te.* Ambigua absque adiectione loquutio esset, quae tam in bonam quam in malam partem sumitur, pro eo quod dicimus ad aliquem respicere, vel habere eius rationem: hic exprimitur abs te. Videtur tamen esse allusio, ac si dixisset Ioseph: Pharao caput tuum levabit ut adimat. Porro quod Moses narrat, utrique fuisse factum ut praedixerat Ioseph, hoc symbolo confirmat verum fuisse Dei vatem, sicuti apud Ieremiam habetur (28, 9). Nam quod interdum poenam minati sunt prophetae, a quibus Deus abstinuit, ideo factum est, quia talibus vaticiniis annexa erat conditio. Sed quoties praecise loquitur Dominus per servos suos, quidquid praedicit, effectu sanciri necesse est. Ideo nominatim Moses coelestis oraculi fidem commendat in Ioseph. Quod narrat Moses: Pharaonem die suo natali magnum convivium celebrasse, scimus morem hunc semper fuisse in usu, non regibus modo, sed hominibus quoque plebeiis. Nec mos iste improbandus esset, si modo rectum finem tenerent homines gratiis scilicet Deo agendis, a quo creati sunt et educati, et quem innumeris modis experti sunt beneficum patrem. Sed ea est mundi pravitas, ut quae probe instituta sunt olim a patribus, in contrarias corruptelas ut pluri-

mum detorqueat. Ita vitioso usu receptum fuit ut omnes fere die suo natali ad luxum et crapulam se proiicerent: denique sic colerent Dei memoriam, ut Deum vitae suae autorem, quasi data opera oblivioni darent.

23. *Et non recordatus est princeps pincernarum.* Haec fuit gravissima probatio patientiae Ioseph, sicuti prius attigimus. Nam quia suffragatorem nactus erat, qui nullo negotio eruere ipsum posset ex carcere, praesertim quia divinitus oblata erat haec occasio: certa salutis fiducia concepta, in singulas horas intentus erat. Sed dum ad biennium usque suspensus manet, non modo evanescit spes illa, sed maior quam prius desperatio incumbit. Ergo in eius persona docemur omnes, nihil esse magis praeposterum quam Dei auxilio tempus praescribere, qui consulto anxia exspectatione suos diu suspendit, ut ipso experimento vere sciant quid sit sperare. Adde quod hoc modo gloriam liberationis Ioseph sibi palam asserere voluit. Nam si pincernae deprecatione data illi esset libertas, vulgo creditum fuisset hominis beneficium, non Dei, hoc esse. Caeterum quod dicit Moses pincernam oblitum fuisse ipsius Ioseph, sic accipe, quod non ausus est ullam eius mentionem facere, ne quid invidiae subiret, vel molestus esset ipsi regi. Hoc enim aulicis solenne est, perfide insontes prodere, et potius tradere iugulandos quam ut offendant eos a quibus metuunt.

CAPUT XLI.

1. *Verum fuit in fine duorum annorum dierum: Pharao somniavit, et ecce, stabat iuxta flumen.* 2. *Ecce autem e flumine ascendebant septem vaccae pulchrae aspectu, et pingues carne, et pascebant in carecto.* 3. *Et ecce, septem vaccae aliae ascendebant post eas e flumine, turpes aspectu, et tenues carne, et stabant iuxta vaccas* quae erant *iuxta ripam fluminis.* 4. *Et comederunt vaccae turpes aspectu, et tenues carne, septem vaccas pulchras aspectu et pingues, et expergefactus est Pharao.* 5. *Deinde dormivit, et somniavit secundo, et ecce, septem spicae ascendebant in culmo uno pingues et pulchrae.* 6. *Et ecce, septem spicae tenues et arefactae Euro, oriebantur post eas.* 7. *Et deglutiverunt spicae tenues, septem spicas pingues et plenas, et expergefactus est Pharao, et ecce somnium.* 8. *Et fuit, mane consternatus est spiritus eius: misit igitur, et vocavit omnes magos Aegypti, et omnes sapientes eius, et narravit Pharao eis somnium suum, et non erat ex eis qui interpretaretur ipsi Pharaoni.* 9. *Et loquutus est princeps pincernarum ad Pharaonem, dicendo: Peccata mea ego reduco in memoriam hodie.* 10. *Pharao iratus est contra servos suos, et posuit me in custodiam domus principis satellitum, me et principem pistorum.* 11. *Et somniavimus somnium nocte eadem, ego et ipse: uterque secundum interpretationem somnii sui somniavimus.* 12. *Ibi autem erat nobiscum puer Hebraeus, servus principis satellitum, et narravimus ei, et interpretatus est nobis somnia nostra, utrique secundum somnium suum interpretatus est.* 13. *Et fuit, quemadmodum interpretatus est nobis, sic fuit: me redire fecit ad locum meum, et ipsum suspendit.* 14. *Tunc misit Pharao, et accersivit Ioseph, et celeriter eduxerunt eum e carcere, et totondit* se, *et mutavit vestes suas, et venit ad Pharaonem.* 15. *Et dixit Pharao ad Ioseph: Somnium somniavi, et qui illud interpretetur non est: ego autem audivi de te dici quod audias somnium ad interpretandum illud.* 16. *Et respondit Ioseph ad Pharaonem, dicendo: Praeter me Deus respondebit in pacem Pharaonis.* 17. *Tunc loquutus est Pharao ad Ioseph: Me somniante ecce, stabam iuxta ripam fluminis.* 18. *Et ecce, et e flumine ascendebant septem vaccae pingues carne, et pulchrae forma, et pascebant in carecto.* 19. *Ecce vero septem vaccae aliae ascendebant post eas tenues, et turpes forma valde, et tenues carne: non vidi similes illis in tota terra Aegypti in turpitudine.* 20. *Et comederunt vaccae tenues et turpes, septem vaccas priores pingues.* 21. *Et venerunt ad interiora earum, et non est cognitum quod venissent ad interiora earum: et aspectus earum turpis quemadmodum in principio, et expergefactus sum.* 22. *Vidi praeterea dum somniarem, et ecce, septem spicae ascendebant in culmo uno plenae et pulchrae.* 23. *Et ecce item septem spicae parvae et tenues, percussae Euro germinabant post eas.* 24. *Et deglutiverunt spicae tenues septem spicas pulchras. Et dixi ad magos, et non fuit qui indicaret mihi.* 25. *Et dixit Ioseph ad Pharaonem: Somnium Pharaonis unum est: quae Deus facit, indicavit Pharaoni.* 26. *Septem vaccae pulchrae, septem anni sunt, et septem spicae pulchrae, septem anni sunt: somnium idem est.* 27. *Et septem vaccae vacuae et turpes, ascendentes post eas, septem anni sunt: et septem spicae vacuae arefactae Euro, erunt septem anni famis.* 28. *Hoc est verbum quod loquutus sum ad Pharaonem, quod Deus facit, videre fecit Pharaonem.* 29. *Ecce septem anni veniunt abundantiae magnae in omni terra Aegypti.* 30. *Et surgent septem anni famis post eos: et erit in oblivione omnis abundantia in terra Aegypti, et consumet fames terram.* 31. *Nec cognoscetur abundantia in terra, propter famem ipsam sequentem, quia gravis erit valde.* 32. *Propterea vero iteratum est somnium ipsi Pharaoni duabus vicibus, quia firma est res a Deo, et festinat Deus facere eam.* 33. *Nunc igitur provideat Pharao virum prudentem, et sapientem, et constituat illum super terram Aegypti.* 34. *Faciat Pharao, et praeficiat praefectos super terram, et quintam partem*

sumat a terra Aegypti in septem annis abundantiae. 35. *Et congregent totam annonam horum annorum bonorum qui venient, congregent, inquam, frumentum sub manu Pharaonis, cibum in urbibus, et servent.* 36. *Et erit cibus in depositum pro terra, pro septem annis famis qui erunt in terra Aegypti: ita non succidetur terra propter famem.* 37. *Placuit sermo in oculis Pharaonis, et in oculis omnium servorum eius.* 38. *Et dixit Pharao ad servos suos: Num inveniemus talem virum in quo sit spiritus Dei:* 39. *Dixit ergo Pharao ad Ioseph: Postquam cognoscere fecit Deus te totum hoc, non est intelligens et sapiens sicut tu.* 40. *Tu eris super domum meam, et ad os tuum osculabitur omnis populus meus: tantum solio maior ero te.* 41. *Itaque dixit Pharao ad Ioseph: Vide, posui te super totam terram Aegypti.* 42. *Et removit Pharao annulum suum e manu sua, posuitque illum in manum Ioseph: et indui fecit eum vestibus byssinis, et posuit torquem aureum in collo eius.* 43. *Et equitare fecit eum in curru secundi, qui erat apud se, clamabantque ante eum: Abrech*, id est, pater tener, *et constituit eum super universam terram Aegypti.* 44. *Dixit ergo Pharao ad Ioseph: Ego Pharao, et sine te non levabit quisquam manum suam et pedem suum in tota terra Aegypti.* 45. *Et vocavit Pharao nomen Ioseph: Saphenath-Paneah*, id est, vir cui abscondita revelata sunt, vel, absconditorum expositor, et *dedit ei Asenath filiam Poti-pherah principis On in uxorem, et egressus est Ioseph super terram Aegypti.* 46. *Ioseph vero erat vir triginta annorum quando stetit coram Pharaone rege Aegypti: et egressus est Ioseph a facie Pharaonis, et transivit per totam terram Aegypti.* 47. *Et protulit terra septem annis saturitatis ad collectiones.* 48. *Et congregavit de universis cibis septem annorum qui fuerunt in terra Aegypti, et posuit cibum in urbibus: cibum agri civitatis qui erat in circuitu eius, posuit in medio eius.* 49. *Congregavit itaque Ioseph frumentum, tanquam arenam maris multum valde, adeo ut cessaverit numerari, quia non erat numerus.* 50. *Porro ipsi Ioseph nati sunt duo filii antequam veniret annus famis, quos peperit ei Asenath filia Poti-pherah principis On.* 51. *Et vocavit Ioseph nomen primogeniti: Menasseh: quia* dixit: *Oblivisci fecit me Deus omnis laboris mei, et omnis domus patris mei.* 52. *Nomen autem secundi vocavit Ephraim: quia* dixit: *Crescere fecit me Deus in terra afflictionis meae.* 53. *Et finiti sunt septem anni saturitatis quae fuit in terra Aegypti.* 54. *Inceperunt vero septem anni famis venire, quemadmodum dixerat Ioseph: fuitque fames in omnibus terris: at in tota terra Aegypti erat panis.* 55. *Postea esuriit tota terra Aegypti, et clamavit populus ad Pharaonem pro pane: et dixit Pharao omnibus Aegyptiis: Ite ad Ioseph, quod dixerit vobis facietis.* 56. *Et fames erat in omni superficie terrae: et aperuit Ioseph omnia horrea in quibus erant* frumenta *et vendidit Aegyptiis, et invaluit fames in terra Aegypti.* 57. *Et omnes habitatores terrae venerunt in Aegyptum ut emerent a Ioseph: quia invaluerat fames in omni terra.*

1. *In fine duorum annorum dierum.* Quanta anxietas interea sancti viri animum oppresserit, quisque nostrum ex se ipso coniiciat, nam ut teneri sumus et molles, vix ad breve tempus differri non patimur. Atqui praeter diuturni temporis moram, alio tentationis genere servum suum exercuit Dominus, quia omnes spes humanas ei abstulerat. Ideo annos dierum ponit Moses pro integris et plenis. Quo melius reputemus invictum fortitudinis tenorem, notandus quoque est ille, quem dixi, flexus divinae providentiae, quo circumducitur Ioseph, donec ad regis notitiam emergat. In regis somnio hoc primum notatu dignum est, quod interdum Deus oracula sua usque ad incredulos et profanos homines extendere dignatur. Hic certe rarus fuit honor, de futuro quatuordecim annorum eventu doceri. Nec vero secus Pharaoni patefacta fuit Dei voluntas quam si verbo edoctus foret, nisi quod aliunde petenda est interpretatio. Quanquam autem ecclesiae suae Deus peculiariter verbum suum destinat, non tamen videri absurdum debet, quod alienos etiam interdum in scholam suam admittit sub diverso fine. Doctrina ecclesiae propria est quae in spem usque aeternae vitae deducit: filii autem saeculi tantum de praesentis vitae statu obiter docentur. Si notemus hoc discrimen, non mirabimur quaedam oracula profanis et extraneis hominibus communia esse: quamvis spiritualem vitae doctrinam quasi haereditatis suae thesaurum possideat ecclesia. Quod priori somnio alterum successit, duabus de causis factum est: nam et Pharaonis animum expergefacere voluit Deus, quo maiore studio inquireret: deinde obscurae visioni plus lucis addere. Denique eundem in hoc somnio quem in quotidiana ratione, progressum sequutus est: nam quod semel tradidit, secundo repetit, ac interdum saepius inculcat, non solum ut altius in animos penetret doctrina, magisque afficiat, sed etiam ut familiarius innotescat mentibus. Quod autem altero somnio Deus magis illustrare voluerit quod obscure tantum indicaverat, ex eo patet quod figura propius ad rem accedit. Vidit primum Pharao pingues vaccas a macilentis vorari. Hoc non tam aperte monstrabat septem annorum abundantiam, et totidem penuriam in tritico et aliis seminibus, quam spicarum aspectus. Similitudo enim melius congruit.

8. *Mane consternatus est spiritus eius.* Aculeus relictus est in corde Pharaonis, ut sciret cum Deo sibi esse negotium. Ista enim anxietas, quasi interior fuit spiritus Dei obsignatio, quae somnio fidem faceret: quanquam dignus est Pharao qui fructu

revelationis privetur, dum se ad magos et ariolos confert, quibus solenne erat Dei veritatem in mendacium convertere. Arcano instinctu convictus est, somnium a Deo profectum aliquid portendere: impostores quaerit qui accensam divinitus lucem suis fallaciis obtenebrent. Atque haec est humani ingenii vanitas, sibi erroris duces ac magistros accersere. Non dubium quidem est quin veraces esse prophetas crediderit: sed quia sponte connivet, ac voluntario errore ad decipulas properat, non satis eum excusat falsa opinio: alioqui homines oculos claudendo, cum aliqua plausibili excusatione Deo impune illuderent. Ac videmus ut sibi multi patrocinium quaerant ex crassa ingnorantia, qua scientes ac volentes se implicant. Pharao igitur, quantum in se erat, vaticinii fructu se privavit, magos quaerens eius interpretes. Sicuti videmus quotidie accidere, ut veritas multis evanescat, quia propria socordia vel nebulas sibi inducunt, vel nimis cupide arripiunt falsa et adulterina commenta. Verum quia Dominus regno Aegypti volebat tunc succurrere: Pharaonem ab errore quasi manu et vi retraxit.

Non erat coniector ex eis qui interpretaretur. Hoc remedio Deus occurrit ne somnium intercideret. Scimus quam ventosum et impudens hominum genus fuerint arioli, et quam audacter se venditarint. Qui fit ergo ut regi non respondeant: licebat enim quidvis nugari apud hominem credulum, et qui se deludi libenter passus esset. Ne igitur ab inquirendi studio desistat, non reperit quod speraverat apud suos magos. Et Dominus tam improbos fallendi artifices obmutescere cogit, ne quem inducant fucum. Adde quod hoc modo regis cura magis acuitur: quia rem valde seriam et arcanam esse reputat, quae magorum acumen fugit. Quo exemplo docemur, optime nobis prospici, quum decipi volentibus errorum fomenta Dominus subducit: hocque in singulari gratia reputandum esse, quum vel tacent pseudoprophetae, vel quovis modo nobis detegitur eorum fatuitas. Caeterum hinc regi promptum fuit colligere quam frivola esset ac nugatoria sapientiae professio, qua prae aliis turgebant Aegyptii. Divinandi enim scientia, quae coelos ipsos transscenderet, pollere se iactabant. Nunc quantum ad eos attinet, rex consilii inops, speque sua destitutus, angitur: neque tamen se ipsum expergefacit, ut a superstitione sua resipiat. Ita videmus homines quamvis admonitos, manere tamen in suo torpore. Unde clare perspicitur quam inexcusabilis sit mundi obstinatio, qui illusiones palam e coelo stultitiae damnatas, sectari tamen non desistit.

9. *Et loquutus est princeps pincernarum.* Quanquam Dominus tunc Aegypti misertus est, non tamen hoc vel in regis, vel in terrae gratiam factum est, sed ut Ioseph e carcere tandem emergeret. Deinde ut tempore famis ecclesiae suppeterent alimenta: nam etsi annona non alium in finem reposita fuit, nisi ut prospectum esset regno Aegypti: praecipuam tamen ecclesiae suae curam Deus habuit, quae apud ipsum pluris est decem mundis. Pincernae ergo, qui de Ioseph silere statuerat, vox exprimitur ad liberandum sanctum hominem. Quod autem dicit: *Peccata mea hodie in memoriam reducam,* ita a quibusdam accipitur, ac si ingratitudinis culpam agnosceret: quia non praestiterat datam fidem. Sed alius est sensus: neque enim de carcere suo loqui poterat, nisi hac praefatione interposita, ne qua regi obreperet sinistra suspicio, quasi famulus iniuriam sibi factam putaret: vel ne qua eum pungeret offensio, quasi non sentiret ille beneficium sibi praestitum. Scimus quam teneri sint regum animi, et homo aulicus hoc longo usu expertus erat. Itaque praefatur merito se in carcerem fuisse coniectum. Unde sequitur factum fuisse regis clementia, ut rediret ad priorem statum.

14. *Et misit Pharao et vocavit.* In persona superbi regis quasi in speculo cernimus quid proficiat necessitas. Quibus res laetae sunt ac prosperae, etiam quos existimant prophetas, audire vix dignantur: tantum abest ut aures praebeant hominibus ignotis. Quare Pharaonis contumaciam prius domari oportuit, ut accerseret Ioseph, eumque sibi magistrum ac doctorem praeficeret: imo haec eadem praeparatio electis quoque necessaria est, quia nunquam vere dociles essent, nisi subacto carnis fastu. Quoties ergo in graves molestias coniicimur, quae nos perplexos et anxios tenent, sciamus Deum hoc modo nobis consulere, quo sibi obsequentes reddat. Quod narrat Moses: Ioseph, antequam veniret in conspectum regis, vestes mutasse: hinc coniicimus sordide fuisse vestitum. Eodem referri, meo iudicio, debet quod de tonsura additur. Nam quum feminea esset gentis illius mollities, probabile est, qui nitori et elegantiae studebant, comam potius aluisse. Verum sicuti vestium squalorem exuit Ioseph, ita ne quid paedoris habeat residuum, raditur. Sciamus ergo Dei servum in sordibus iacuisse usque ad diem liberationis.

15. *Et dixit Pharao ad Ioseph.* Videmus ut se discipulum offerat Pharao ipsi Ioseph, quia ex pincernae relatu persuasus est esse Dei prophetam. Coacta est quidem humilitas, sed hoc nobis diserte exprimitur, ne ubi dicendi facultas nobis offertur, spiritus donis reverenter locum dare pigeat. Quanquam autem dum Pharaonem ablegat Ioseph ad Deum, negare videtur se fore interpretem somnii, alio tamen spectat eius responsio. Nam quia se apud hominem profanum et superstitionibus deditum verba facere sciebat, suam in primis laudem Deo asserere voluit: ac si dixisset: Nihil hac in parte valeo, nec quidquam ex me ipso praestabo: sed

Deus ipse solus arcani sui erit interpres. Si quis obiiciat, quoties hominum opera Deus utitur, coniungi debere illorum ministerium cum eius mandato: id quidem fateor, sed ita ut in solidum gloria penes Deum resideat: secundum illud Pauli, nihil esse qui plantant, vel rigant (1. Cor. 3, 7). Caeterum Ioseph non modo Pharaonem gustu aliquo pietatis afficere cupit, sed interpretationis donum uni Deo adscribens, se destitui fatetur ut ab illo impetret. Quare nos quoque exemplo sancti Ioseph discamus, etiam apud incredulos celebrare Dei gratiam, ac si ianuam praecludant integrae plenaeque doctrinae, danda saltem opera est ut instillemus aliquas pietatis guttas. Hoc quoque nobis in mentem veniat, nihil minus ferendum esse quam ut sibi quidquam proprium arrogent homines. Nam hic primus est sapiendi gradus, nihil sibi arrogare, sed modeste fateri ex fonte gratiae Dei manare quidquid laude dignum est. Praesertim hoc notatu dignum est, ut cuique spiritus intelligentiae datus e coelo fuerit, idoneum et fidum fore Dei interpretem.

16. *Deus respondebit in pacem Pharao.* Hoc ex animi sui affectu addidit Ioseph: nondum enim quale futurum esset oraculum tenebat. Ergo prophetico nomine faustum et optabile promittere non potuit: sed quemadmodum sincere proferre debuit quod a Domino acceperat, qualecunque id esset, quantumvis triste vel acerbum: ita rursum minime obstitit haec libertas quin laetum eventum regi optaret. Precatio igitur est, non vaticinium, quod hic de regis pace dicitur.

17. *Me somniante.* Tota haec narratio expositione non indiget: tantum enim repetit Pharao quod prius vidimus: nisi quod addit, vaccas macilentas consumptis pinguibus, nihilo redditas esse meliores. Quo testari voluit Deus, tantam fore sterilitatem, ut congesta frumenti copia non liberaliter alerentur homines, sed famelici aegre vitam traherent. Quod Ioseph somnium unum esse respondet, simpliciter intelligit unum et idem duabus figuris ostensum fuisse Pharaoni. Prius vero quam interpretationem suam in medium proferat, non esse evanidum somnium asserit, sed divinum oraculum. Nisi enim a Deo profecta fuisset visio, stultum fuisset anxie inquirere quid portenderet. Nunc autem in sciscitando Dei consilio, non frustra laborat Pharao. Caeterum notanda est loquendi forma, quia Ioseph non tantum dicit: Deum quod aliunde continget, praedicere, sed quod ipse facturus esset. Hinc namque colligimus: Deum non otiose speculari fortuitos rerum eventus, sicuti philosophi plerique garriunt, sed suo arbitrio statuere quid futurum sit. Quare in rerum praedictione non respondet de tabulis fatalibus, sicuti Apollinem suum poetae fingunt earum rerum esse vatem quae non sunt in eius manu: sed pronunciat, quidquid eveniet, suum fore opus. Sic Isaias (45, 7), ut suam uni Deo gloriam asserat, ei utrumque tribuit, res futuras patefacere, et suo imperio moderari omnes rerum eventus. Clamat enim Deum non fallere, nec mentiri, ut solent idola: et illum praedicat unicum esse bonorum et malorum autorem: per mala, res adversas intelligens. Quare nisi Deum velimus e solio suo deiicere, non minus suam illi in agendo potentiam quam praescientiam relinquere oportet. Atque hic locus ideo observatu dignior est, quia omnibus saeculis multi nebulones dimidiam gloriae suae partem Deo eripere conati sunt: et nunc (ut dixi) multos philosophos delectat idem figmentum: quia absurdum esse putant Deo adscribere quidquid rerum in mundo agitur. Quasi vero frustra pronunciet scriptura, iudicia eius profundam esse abyssum (Ps. 36, 7). Sed dum ad cerebri sui censuram Dei opera exigunt, repudiato eius verbo, malunt de coelestibus mysteriis Platoni credere. Quod Deus, inquiunt, praescius est rerum omnium, nulla inde necessitas inducitur. Quasi vero nudam praescientiam dicamus rerum causam esse: ac non potius hanc copulam teneamus a Mose positam, quae futura sunt Deum praescire, quoniam ea facere decrevit. Ipsi vero inscite ac perperam ab aeterno Dei consilio et continua actione eius providentiam divellunt. Hoc in primis persuasum habere expedit, quoties sterilis est terra, sive gelu, sive uredo, sive grando, sive aliud quidpiam in causa sit, hoc totum Dei consilio gubernari.

32. *Et propterea iteratum est somnium.* Non intelligit Ioseph mutabile esse si quid Deus semel tantum protulerit: sed ne in animo Pharaonis vacillaret rei ostensae fides. Nam quia nihil nisi ex stabili fixoque suo consilio pronunciat, semel loquutum esse sufficit. Sed nostra tarditas et inconstantia saepius eadem ipsum repetere cogit, ut cordibus nostris insideat quod certo apud eum decretum est: alioqui quam versatile nobis ingenium est, tam varie sursum deorsum a nobis volvitur quod semel eius ore audivimus, donec labascat. Porro Ioseph non modo firmitudinem coelestis decreti commendat, sed simul prope instare denunciat quod facere Deus constituit, ne Pharao ipse longioris morae fiducia dormiret. Nam etsi fatemur Dei iudicia semper capitibus nostris instare, nisi tamen nos stimulet temporis maturitas, illorum cura et metu frigide afficimur.

33. *Et nunc provideat sibi Pharao.* Plus praestat Ioseph quam fuerat rogatus: neque enim tantum somnii est interpres, sed, ut prophetae munus impleat, doctrinam et consilium adiungit. Scimus enim veros Dei prophetas ac legitimos non simpliciter praedicere quid futurum sit, sed malis impendentibus remedia ostendere. Postquam ergo de vicibus quatuordecim annorum vaticinium edidit Ioseph, nunc docet quid utile sit factu, et Pharao-

nem ut partibus suis invigilet hortatur. Atque haec una fuit notarum, quibus Deus prophetas suos semper a fictitiis vatibus discernit, quod eos instruxit docendi hortandique gratia, ne res futuras inutiliter praedicerent. Demus Apollinis magorumque omnium vaticinia fuisse vera, nec flexiloquis ambagibus intorta: quorsum tamen spectabant, nisi ut perversa fiducia praecipites agerent homines, vel desperatione obruerent? Longe alia prophetandi ratio divinitus praescripta fuit, quae ad pietatem formaret homines, ad resipiscentiam adduceret, metu perculsos excitaret ad preces. Porro quia vaticinium hoc (cuius fit mentio) nonnisi ad temporalem caducae vitae usum editum erat, non ultra progreditur Ioseph, quam ut admoneat in quem finem obiectum ei fuerit somnium: ac si diceret: Ne te revelationis poeniteat, hunc eius fructum accipe, ut regni tui penuriae succurras. Quanquam non dubium est quin Deus linguam eius gubernaverit, ut provinciam hanc ei mandaret Pharao. Non enim astute se insinuat, nec revelationis dono ad privatum quaestum abutitur: sed illo inscio, quod divinitus ordinatum erat, in suum finem perducitur, nempe ut domus Iacob famelica nutritium praeter spem reperiat.

35. *Sub manu Pharaonis.* Quia res prosperae ita inebriant homines, ut sibi maior pars in posterum non prospiciat, sed abundantiam, quae ad manum est, sua intemperie absorbeat: admonet Ioseph hoc regi curandum esse, ut terra habeat repositam annonam. Adde quod vulgus, quum intelligeret non frustra colligi tantam frumenti copiam a rege, sed insolito malo remedium quaeri, se quoque ad frugalitatem composuit. Caeterum quia luxuries semper fere in copia grassatur, et Dei benedictionem dilapidat, necessarium fuit imperii fraenum. Haec ratio est cur horrea sub regis manu constitui praecipiat Ioseph, atque illuc frumentum congeri. Concludit tandem somnium fuisse utile, quamvis primo intuitu triste et inauspicatum foret: quia statim post ostensum vulnus, eius curandi ratio allata erat.

38. *Non inveniemus talem virum.* Videmus quam bona sit magistra necessitas. Si creandi sunt praefecti, vel iudices, ut quisque favore pollet, posthabito delectu, ad honorem provehitur, unde fit ut saepius obrepant qui sunt maxime indigni. Tametsi autem turbari videmus politicum ordinem, multisque incommodis involvi hominum genus, qui a malis artibus se temere ingerunt ad res incognitas qui minus apti sunt: ambitio tamen praevalet, aequitatemque subvertit. At necessitas sanum iudicium extorquet. Nihil dicit Pharao quod non sit naturaliter omnium cordibus insculptum, nonnisi idoneis, et quos Deus necessariis dotibus instruxit, debere honores mandari. Sed experientia plus satis docet, effluere ex memoria hanc naturae legem, quoties liberum est impune peccare. Ergo utiliter subacta fuit Pharaonis superbia, ut ambitione valere iussa, exterum hominem, et nuper carceri mancipatum, quia virtute excellit, omnibus suis aulicis praeferat. Eadem necessitas continuit regni proceres, ne suo more contenderent ut ad se quisque primatum traheret. Quanquam autem coacta fuit modestia, quoniam eos pudebat bono publico obstare, dubium tamen non est quin Deus metum illis incusserit, ut uno omnium consensu Ioseph toti regno praeesset. Notandum etiam est quod Pharao, quamvis a suis ariolis infatuatus esset, spiritus tamen dona celebrat in Ioseph: nempe quia nunquam sic homines obbrutescere Deus patitur quin virtutem suam in tenebris adhuc palpent. Ita quantumvis impia defectio eos abripiat, manet tamen residuus deitatis sensus. Interim nimis frivola est notitia, quae priorem vesaniam non corrigit: nam Deum quem ore praedicat, contemnit: nec quidquam concipit praeter confusum nescio quod numen. Haec particularis notitia saepe irradiat profanos homines, ut tamen non resipiscant. Quo monemur quodlibet unum ex principiis, donec solida emergat pietas et vigeat, parvi esse momenti.

40. *Tu eris super domum meam.* Non tantum Aegypto praeficitur Ioseph, sed ornatur etiam regiis insignibus, ut reverenter eum omnes colant, pareantque imperio. Annulus signatorius inseritur in eius digitum ad sancienda decreta. Byssinis vestibus induitur, quae tunc in delitiis, nec vulgari pretio erant. Locatur in curru, quod maxime erat honorificum. Sed quaeritur, an sancto viro fas fuerit cum tam splendida pompa prodire. Respondeo, tametsi vix unquam a vitio purae sint lautitiae, ideoque optima sit in externo cultu frugalitas, non tamen quemlibet splendorem in regibus et aliis mundi principibus damnandum esse, modo ne vel nimis cupide eum appetant, vel superbe ostentent. Colenda quidem semper est mediocritas: sed quia non fuit in arbitrio Ioseph modum praescribere, autoritas vero regia absque usitato ornatu ei concessa non fuisset, liberum ei fuit plus accipere quam optandum erat. Nam si optio detur servis Dei, nihil tutius est quam rescindere quidquid poterunt ex lautitiis. Ubi autem necesse est se accommodare ad publicum morem, cavenda est illis ostentatio et omnis vanitas. Quod attinet ad verba, ubi nos vertimus, *osculabitur totus populus ad os tuum*, alii legere malunt, Armabitur: alii cibabitur ad nutum vel mandatum tuum: sed quia propria verbi נשק significatio est osculari, non video cur in alium sensum torqueant interpretes. Neque tamen solenne adorationis symbolum hic notari puto, sed metaphorica potius loquutio esse videtur, quod populus amice excipiet, atque obedienter amplexabitur quidquid profectum erit ab ore Ioseph: ac si dixisset Pharao: Quidquid iusserit, uno populi consensu, quasi

osculum omnes porrigerent, excipi volo. Currum secundi legunt Hebraei in constructione, pro curru proregis, qui secundas a rege tenet. Sensus tamen clarus est, Ioseph omnibus Aegypti proceribus anteponi. De voce אברך variae sunt opiniones. Qui patrem tenerum exponunt, quia tener adhuc annis Ioseph, senili dotatus esset gravitate et prudentia, mihi procul accersere videntur quod suo commento respondeat. Qui vertunt patrem regis, quasi dictio sit ex hebraico nomine אב et arabico רך composita, paulo plus habent coloris. Equidem si vox sit hebraica, mihi videtur magis probabile quod alii afferunt: Genu flecte. Sed quia suspicor aegyptiacas potius voces referri a Mose, tam hoc loco quam paulo post, consulo lectoribus ne se frustra torqueant. Et sane ridicule arguti sunt qui nomen hebraicum a rege aegyptio impositum esse putant, quod ab illis vertitur vel mundi redemptor, vel mysterio-expositor. Graecos sequi malo qui utrumque nomen intactum reliquendo, satis ostendunt sibi videri extraneae linguae. Quod socerum Ioseph sacerdotem fuisse vulgo existimant, quanquam non refello, vix tamen adducor ut credam. Quum igitur כוהן principem significet sicuti sacerdotem, consentaneum esse videtur, unum fuisse ex aulae primoribus, qui etiam satrapa vel praefectus foret civitatis On.

46. *Erat vir triginta annorum.* Duas ob causas refert Moses qua aetate provectus fuerit Ioseph ad regni praefecturam. Rarum enim est ut senes iuvenibus se regendos tradant: unde singulari Dei dono factum fuisse colligitur, ut sine invidia regnaret Ioseph, ac illi reverentia et maiestas supra annorum numerum constaret. Nam si periculum fuit ne Timotheum contemptibilem redderet iuventus, non minus contemptui obnoxius fuisset Ioseph, nisi divinitus parta illi fuisset autoritas. Quanquam autem eam propria industria sibi acquirere non potuit, ad eam tamen augendam et confirmandam probabile est eximias virtutes, quas in eum contulerat Deus, non parum valuisse. Secunda ratio notandae aetatis est, ut secum expendant lectores diuturnas eius aerumnas, quibus varie afflictus fuerat. Atque ut humaniter tractatus foret, potuit tamen tredecim annorum exsilium gravissima esse tentatio, quod reditus ad paternam domum non tantum vinculo servitutis, sed etiam carcere obstructus foret. Ergo nonnisi longa tolerantia probatus, meliorem statum obtinuit. Subiicit deinde Moses, sedulo et exactissima fide suis partibus esse defunctum. Nam circuitus iste, cuius fit mentio, non vulgaris diligentiae signum fuit. Poterat certe assumere legatos, in quorum humeros maiorem laboris et molestiae partem reiiceret: sed quia divinitus se vocatum esse novit, tanquam rationem apud tribunal coeleste redditurus, nihil oneris recusat. Ac paucis verbis incredibilis illius prudentia a Mose laudatur, quod repente optimam servandi triciti rationem invenerit. Arduus enim fuit labor horrea per singulas urbes exstruere, quae integrum unius anni proventum, et praeterea quintam partem caperent. Ipsa autem dispositio non minoris perspicaciae documentum fuit, ne cuiusque regionis incolis victus longe petendus esset. Paulo post adiungitur integritas, quae non minori laude digna fuit, quod scilicet in illa immensa congerie ab omni licentia abstinuit, non secus ac si modicae tantum procuratio iniuncta foret. Utriusque autem virtutis laus est quod postquam immensos acervos collegit, non tamen quidquam remittit ex solita diligentia, donec omnes susceptae provinciae numeros absolvat. Satietas (ut in veteri proverbio est) fastidium parit: ac proinde abundantia ut plurimum ignaviae mater est. Unde ergo fit ut aequabilem teneat cursum sedulitas Ioseph, nec praesentis copiae aspectu fiat remissior, nisi quia prudenter expendit nullam fore tantam copiam quam septem anni steriles non deglutiant? Fidem quoque et raram publicae salutis curam in eo prodidit, quod assiduo septem annorum labore defessus non est, nec unquam quievit, donec in septem alios annos prospectum esset.

50. *Et ipsi Ioseph nati sunt filii.* Quanquam aliquid pietatis spirant nomina, quae ex rerum eventu filiis imposuit Ioseph, quia in illis Dei gratiam celebrat: vix tamen in totum potest excusari oblivio paternae domus, quam sibi inductam esse dicit. Haec pia est ac sancta gratiarum actio, quod Deus oblivisci eum fecit pristinas omnes aerumnas: sed nullus honor tanti esse debuit, ut desiderium et memoriam paternae domus ex animo deponeret. Sit licet secundus rex Aegypti, infelix tamen est eius conditio quamdiu ab ecclesia exsulat. Quidam ut purgent a culpa sanctum virum, exponunt eum laetari praesenti Dei gratia, ut posthac illatas sibi a fratribus iniurias non recordetur: sed hoc (meo iudicio) nimis coactum est. Nec vero anxie laborandum est in excusando peccato Ioseph: quin potius moneri nos arbitror quantopere cavendum sit a mundi illecebris, ne mentes nostras plus quam par sit demulceant. Ecce enim Ioseph, quamvis pure Deum colat, honoris tamen dulcedine captus obnubilatam habet mentem, ut paternae domus immemor, sibi in Aegypto placeat. Atqui hoc fere erat a Dei grege discedere. Haec quidem laudabilis modestia, quod divinae erga se bonitatis praedicandae studio, ipsum non pudet afflictae fortunae monimentum statuere in filiorum nominibus. Qui ex obscuro et ignobili loco traducti sunt in sublime, cuperent exstinctam esse originis suae notitiam, quia sibi probrosam esse existimant. Sancto itaque Ioseph pluris fuit divinae gratiae commendatio, quam fucosa in futurum tempus nobilitas.

53. *Et finiti sunt septem anni.* Iam prius in-

sueta fertilitas, unde patebat Ioseph verum fuisse vatem, nomen illi et famam conciliaverat: atque hoc modo cohibiti fuerant Aegyptii, ne quid turbarum in eum moverent, et tamen mirum est, in tanto gentis fastu toleratum rebus prosperis fuisse exteri hominis imperium. Quae vero sequuta est fames, durius asperiusque fraenum fuit ad domandos altos et feroces spiritus, ut se ad obsequium submitterent. Quanquam ubi dicit Moses fuisse annonam in tota Aegypto, quum fame laborarent vicinae regiones, innuere videtur a privatis quoque reconditum fuisse triticum. Et certe (ut alibi diximus) fieri non potuit quin de fame ventura vulgatus esset rumor, qui metum et sollicitudinem passim iniecit, ut sibi quisque consuleret. Neque tamen adeo providi fuerunt singuli quin brevi consumptum sit quod servaverant. Unde apparuit quam dextre et prudenter ab initio sensisset Ioseph non fore salvam Aegyptum, nisi publice sub regis manu congesta esset annona.

55. *Ite ad Ioseph.* Est quidem hoc regibus minime insuetum, dum extremis malis urgentur subditi, delitiis vacare. Sed aliud sibi vult Moses: neque enim distribuendi frumenti curae se exonerat Pharao, ut immunis ab omni molestia quietem colat: sed quia tantum fidei habet sancto Ioseph, ut libenter omnia ei permittat, nec velit in suscepto munere turbari.

CAPUT XLII.

1. *Quum autem videret Iahacob quod esset frumentum in Aegypto, dixit Iahacob filiis suis: Ut quid aspicitis vos?* 2. *Et dixit: Ecce, audivi quod est frumentum in Aegypto: descendite illuc, et emite nobis inde, et vivemus, nec moriemur.* 3. *Descenderunt ergo fratres Ioseph decem ut emerent frumentum in Aegypto.* 4. (*Nam Beniamin fratrem Ioseph non misit Iahacob cum fratribus suis: quia dixit: Ne forte accidat ei mors.*) 5. *Et venerunt filii Israel ut emerent in medio venientium: erat enim fames in terra Chenaan.* 6. *Ioseph autem erat dominus super terram: ipse vendebat toti populo terrae: venerunt, inquam, fratres Ioseph, et incurvaverunt se ei in faciem super terram.* 7. *Et vidit Ioseph fratres suos, et agnovit eos, et alienum se ostendit eis: loquutusque est cum eis dura, et dixit eis: Unde venistis? Et dixerunt: De terra Chenaan ad emendum cibum.* 8. *Agnovit Ioseph fratres suos: ipsi autem non agnoverunt eum.* 9. *Et recordatus est Ioseph somniorum quae somniaverat de eis, dixitque: Exploratores estis, ad videndum nuditatem terrae venistis.* 10. *Et dixerunt ad eum: Nequaquam, domine mi: sed servi tui venerunt ad emendum cibum.* 11. *Omnes nos filii eiusdem viri sumus: veraces sumus, non sunt servi tui exploratores.* 12. *Et dixit illis: Nequaquam: sed nuditatem terrae venistis ad videndum.* 13. *Et dixerunt: Duodecim servi tui fratres sumus filii viri eiusdem in terra Chenaan: et ecce, minimus est cum patre nostro hodie, et unus non est.* 14. *Tunc dixit ad eos Ioseph: Hoc est quod loquutus sum ad vos, dicendo: Exploratores estis.* 15. *In hoc probabimini: per vitam Pharaonis si egressi fueritis hinc, nisi quum venerit frater vester minimus huc.* 16. *Mittite ex vobis unum, et accipiat fratrem vestrum, vos autem vincti eritis, et probabuntur verba vestra, an veritas sit penes vos: sin minus, per vitam Pharaonis certe exploratores estis.* 17. *Et congregavit eos in custodiam tribus diebus.* 18. *Dixit autem eis Ioseph die tertio: Hoc facite, et vivetis: Deum ego timeo.* 19. *Si veraces estis, frater vester unus ligetur in domo custodiae vestrae: vos autem ite, auferte alimentum ad abigendum famem e domibus vestris.* 20. *Tunc fratrem vestrum minimum adducetis ad me, et vera cognoscentur verba vestra, et non moriemini, et fecerunt ita.* 21. *Dicebat autem alter alteri: Vere deliquimus contra fratrem nostrum: quia vidimus angustiam animae eius, dum deprecaretur nos, et non audivimus: idcirco venit super nos angustia haec.* 22. *Et respondit Reuben ad eos, dicendo: Nonne dixi vobis, dicendo: Ne peccetis in puerum, et non audistis? et etiam sanguis eius, ecce, requiritur.* 23. *Ipsi autem ignorabant quod audiret Ioseph: quia interpres erat inter eos.* 24. *Et vertit se ab eis, et flevit: postea reversus est ad eos, loquutusque est eis, et accepit ab eis Simhon, ligavitque eum in oculis eorum.* 25. *Tunc praecepit Ioseph, et impleverunt vasa eorum frumento:* praecepit *etiam ut restituerent argentum eorum, uniuscuiusque in sacco suo, et darent eis escam ad iter, et fecit eis sic.* 26. *Et tulerunt frumentum suum super asinos suos, et abierunt inde.* 27. *Aperuit autem unus saccum suum, ut daret pabulum asino suo, in hospitio: et vidit pecuniam suam, et ecce, erat in ore sacci sui.* 28. *Et dixit fratribus suis: Reddita est pecunia mea, et etiam ecce, est in sacco meo. Et egressum est cor eorum, et obstupuerunt alter ad alterum, dicendo: Ut quid hoc fecit Deus nobis?* 29. *Et venerunt ad Iahacob patrem suum in terram Chenaan, et annunciaverunt ei omnia quae acciderant eis, dicendo,* 30. *Loquutus est vir dominus terrae nobiscum dura, et constituit nos tanquam exploratores terrae.* 31. *Nos vero diximus ad eum: Veraces sumus, non sumus exploratores.* 32. *Duodecim sumus fratres filii patris nostri: unus non est, et minimus hodie est cum patre nostro in terra Chenaan.* 33. *Tunc dixit nobis vir dominus terrae: In hoc cognoscam quod veraces estis: Fratrem vestrum unum relinquite mecum, et* ad expellendam *famem domorum vestrarum capite, et ite:* 34. *Et adducite fratrem vestrum minimum ad me, tunc cognoscam quod non estis exploratores, sed veraces, fratrem vestrum dabo vobis, et in terra nego-*

tiabimini. 35. *Porro fuit, ipsis evacuantibus saccos suos, ecce, uniuscuiusque ligatura pecuniae suae erat in sacco suo: et viderunt ligaturas pecuniarum suarum, ipsi, et pater eorum, et timuerunt.* 36. *Et dixit ad eos Iahacob pater eorum: Me orbastis: Ioseph non est, et Simhon non est, et Beniamin capietis: adversum me sunt omnia haec.* 37. *Tunc dixit Reuben ad patrem suum, dicendo: Duos filios meos mori facias, nisi reduxero eum ad te: da eum in manum meam, et ego reducam eum ad te.* 38. *Et dixit: Non descendet filius meus vobiscum: quia frater eius mortuus est, et ipse solus remansit, et accidet ei mors in via per quam ibitis: et descendere facietis canitiem meam cum moerore ad sepulchrum.*

1. *Et vidit Iahacob.* Incipit hoc capite Moses tractare quaenam occasio traxerit Iacob cum tota familia in Aegyptum: atque ita nobis considerandum relinquit quam occultis modis et inopinatis perficiat Deus quidquid statuit. Quanquam igitur Dei providentia per se labyrinthus est: ubi tamen rerum exitus cum principiis coniungimus, perspicue nobis refulget admirabilis illa operandi ratio, quae ideo non agnoscitur, quoniam a sensu nostro longius remota est. Impedit etiam nos propria ignavia, ne fidei oculis Deum cernamus mundi gubernacula tenentem: quia vel fortunam imaginamur eventuum dominam: vel in propinquis et naturalibus causis haerentes, ex earum contextu vela nobis obtendimus. Quum ergo vix ulla divinae providentiae illustrior pictura exstet quam haec historia, probe se in eius meditatione exerceant pii lectores, ut res in speciem fortuitas Dei manu dirigi agnoscant.

Ut quid aspicitis vos. Mutuo se aspicere dicuntur homines, dum alius alium exspectat, et inopia consilii nemo quidquam tentare audet. Reprehenditur igitur a Iacob filiorum cessatio, quod nemo illorum praesenti necessitati occurrere studeat. Dicit autem Moses profectos fuisse in Aegyptum patris iussu, et quidem absque Beniamin: quo significat tunc apud eos valuisse patris reverentiam: quia non obstitit invidia, quin relictis uxoribus et liberis longinquum iter arriperent. Addit enim venisse in confluxu magnae turbae: quod laudem Ioseph amplificat, qui toti Aegypto suppeditans alimenta, et ad mensuram dispensans usque ad finem sterilitatis, aliquid etiam vicinis gentibus subsidii impertiat.

6. *Et Ioseph erat dominus super terram.* Coniungit honorem Ioseph cum fide et industria. Nam etsi potiebatur summo imperio, subiit tamen quidquid potuit oneris, non aliter quam si mercenarius operam suam locaret. Quo exemplo discendum est, ut quisque honore praecellit, sic debere esse maxime negotiosum: eos vero qui otium cum dignitate appetunt, sanctum Dei ordinem penitus corrumpere. Porro intellige venditum fuisse frumentum a Ioseph, non quod dimensus sit ipse propriis manibus, vel pecuniam tractaverit, quum in multis regni partibus venale esset, nec solus ad horreum unum sufficeret, verum quia tota in eum moles incubuit.

7. *Et alienum se ostendit eis.* Quaeritur quo animo Ioseph fratres ita minis et terrore excruciet. Nam si tactus fuit accepta ab illis iniuria, excusari non potest vindictae cupiditas. Atqui probabile est, neque iracundia, neque ulciscendi studio fuisse impulsum: sed duabus iustis causis fuisse adductum ut ita faceret. Nam et fratrem Beniamin recuperare optabat, et quasi adhibita quaestione excutere volebat quid haberent in animo, resipuissent necne: qualis denique ab eo tempore fuisset eorum vita. Nam si primo colloquio se patefecisset, timendum erat ne patre celato, detestabile quod admiserant scelus tegere volentes, novo scelere augerent: suberat etiam non vana de fratre Beniamin suspicio, ne quid perfidiae ac crudelitatis in eum tentassent. Operae pretium ergo fuit, propius eos excuti, donec de statu paternae domus certior factus Ioseph, consilium ex re ipsa caperet: deinde aliquid castigationis ante veniam infligi, quo melius sceleris sui atrocitatem expenderent. Nam quod se postea tam placabilem humanumque praebuit, non factum est quod sedato animo paulatim ad misericordiam flexus sit, quin potius, quum alibi subiiciet Moses secessum quaesiisse, quia se amplius continere non poterat, simul innuet fletum fuisse repressum, quamdiu severo fuit vultu, atque ita eodem semper misericordiae affectu fuisse praeditum. Et apparet peculiares fuisse instinctus ad totam hanc actionem. Neque enim hoc vulgare fuit, quod Ioseph conspectis tot suarum calamitatum autoribus, non exeanduit, neque mutatus est, neque in exprobrationes erupit: sed composuit vultum et sermonem, quasi diu per otium meditatus foret quod acturus fuit. Sed quaeritur rursum annon culpanda sit eius simulatio, quae mendacio coniuncta fuit: scimus enim quantopere Deo placeat integritas, et quam severe a fuco et fallaciis suos prohibeat. An Deus speciali motu servum suum gubernaverit, ut a communi regula discederet citra culpam, nescio: sicuti interdum pie fideles quaedam designant quae in exemplum trahere non licet. Hoc quidem in sanctorum patrum factis semper cavendum est: ne ab ea lege quam Dominus communiter omnibus praescribit, nos abducant. Et generali Dei mandato colenda est nobis sinceritas. Quod aliud simulavit Ioseph quam res erat, hoc praetextu minime excusabimur si quid simile tentamus. Nam, ut veniam obtinuerit libertas privilegio concessa, si quis privato exemplo fretus legem Dei evertere non dubitet, ut sibi licitum faciat quod illic vetatur, merito suae audaciae poenas dabit. Et tamen non magnopere

sudandum esse arbitror in excusando Ioseph: quia magis probabile est, aliquid humanitus fuisse passum, quod illi Deus ignovit: sola enim eius indulgentia simulationem, quae per se vitio non carebat, reatu eximere potuit.

9. *Et recordatus est Ioseph somniorum.* Quum de adoratione facta esset mentio a puero Ioseph, rei absurditas fratres ad machinandam nefandam caedem compulerat. Nunc quamvis incognitum adorent, nihil tamen illis melius est: imo haec unica salutis ratio est, dum se ad pedes eius prosternunt, supplices ab eo recipi. Irrita interim fuit eorum conspiratio qua coeleste decretum evertere conati sunt ne iugum subirent. Sic Dominus vi praefractos cogit: non secus ac feroces equi et refractarii, quo magis calcitrando luctantur, eo durius et violentius tractari solent. Quare nihil melius quam se ad mansuetudinem placide componere, ut suam quisque sortem, licet minus splendidam, aequi boni consulat. Absurdum tamen videtur quod tunc sua somnia in memoriam revocaverit Ioseph, quasi intermedio temporis tractu oblitus foret: quod fieri non potuit quin illi exciderint Dei promissiones. Respondeo, nihil hic referri quod non subinde nobis accidat: nam etiamsi cordibus nostris insideat verbum Dei, non tamen assidue occurrit, quin potius interdum suffocatur, ut videri queat exstinctum: praesertim ubi afflictionum caligine opprimitur fides. Porro nihil mirum si longa malorum congeries quadam oblivione sepelierat contraria eius somnia. Deus in spem magnae et preclarae dominationis eum extulerat. In foveam sepulcro non absimilem coniicitur. Inde pretio venditur, rapitur in longinquam terram: ac si parum dura per se foret servitus, in carcerem occluditur. Et quanquam nonnihil mitigatur aerumna, dum ferreis compedibus eruitur, spes tamen exitus vel nulla, vel exigua erat. Neque tamen existimo spem ab eo conceptam prorsus deletam esse, sed obductam nebulam, quae consolationis lucem subduceret. Sequutum est diversum genus tentationis: quia nihil proclivius est quam ut summa et insperata felicitas suos alumnos inebriet. Atque id factum esse nuper legimus, ut sancto viro obreperet paternae domus oblivio. Non fuit igitur somniorum memor quantum decebat. Probabilis etiam alia excusatio afferri potest, quod statim cum rei eventu somnia contulerit. Et certe haec virtus fuit non vulgaris, quod cernebat mox trahere ad confirmandam divini oraculi fidem. Nam facile colligitur, vetustate temporis minime obsolevisse somnia, quorum tam prompta memoria suggeritur. Sic discipuli verborum Domini recordati sunt, postquam a morte resurrexerat: (Ioann. 2, 22; 12, 16) quia ex rei conspectu plenior notitia affulsit: quum obscurae tantum scintillae prius in eorum cordibus micarent.

15. *Per vitam Pharaonis.* Ex formula quoque iurisiurandi nova quaestio oritur: nam quod in lege praecipitur (Deut. 6, 13), ne iuremus nisi per nomen Dei, iam tunc piorum cordibus insculptum fuit: quando hunc uni Deo honorem esse habendum natura dictat, ut iudicium illi deferant homines, summumque fidei et veritati arbitrum et vindicem constituant. Si dicamus non simplex esse iusiurandum, sed etiam obtestationis speciem, aliqua ex parte excusabilis erit sanctus vir. Qui per Deum iurat, eum vult medium intercedere, ut poenam exigat periurii. Qui per vitam suam, vel caput iurant, quasi fidei suae pignus in medium deponunt quod maxime habent pretiosum. Hoc modo non transfertur ad hominem mortalem Dei maiestas: quia longe aliud est eum citare testem qui ius habet ulciscendi, quam per rem maxime caram asserere verum esse quod dicimus. Sic Moses quum coelum et terram in testimonium advocat (Deut. 32, 1), non adscribit illis deitatem, ut fabricet nova idola: sed quo plenior legi constet autoritas, significat nullam fore mundi partem quae non apud Dei tribunal de populi ingratitudine clamet, si salutis doctrinam respuat. Quanquam in hac iurandi formula qua utitur Ioseph, aliquid esse fateor quod merito culpetur: fuit enim profana adulatio apud Aegyptios, iurare per vitam regis. Sicuti per genium principis Romani iurabant, postquam invaluerat servitus, ut Caesares suos diis aequarent. Certe iusiurandum hoc a sincera pietate abhorret. Unde perspicere licet, nihil esse difficilius sanctis Dei servis quam puros versari inter mundi sordes, ut nihil inde maculae contrahant. Nullis quidem aulae corruptelis ita unquam infectus fuit Ioseph, quin purus maneret Dei cultor: videmus tamen dum se ad pravam loquendi consuetudinem accommodat, aliqua labe fuisse aspersum. Repetitio etiam ostendit, ubi quis semel malo assuevit, nihil esse proclivius quam identidem peccare. Videmus eos qui sibi temere iurandi licentiam semel sumpserunt, etiam quum res frivolae tractantur, tertio quoque verbo iusiurandum aliquod effutire. Quo maior adhibenda est cautio, ne qua talis indulgentia nos in prava consuetudine obduret.

17. *Et congregavit eos in custodiam.* Hic non verbis modo, ut antea, sed re ipsa fratribus se asperum praebet Ioseph, dum in carcerem omnes concludit, tanquam mox ad supplicium rapturus: ac per triduum metu eos cruciat. Diximus autem paulo ante ex eius facto non esse petendam severe ac rigide agendi regulam: quia dubium est rectene fecerit an secus. Deinde, timendum est ne longe absint ab eius mansuetudine qui eius exemplum obtendent: ut non tam veri imitatores futuri sint quam simiae. Interea plane liquet quorsum spectaverit: neque enim poenam mitigat, ac si triduo placatus foret: verum ut de redimendo fratre, quem ipse obsidem retinet, magis reddat sollicitos. Caeterum ne immodicus

pavor eos a reditu deterreat, bona fide cum illis se acturum promittit: atque ut id persuadeat, praefatur se Deum timere: quae loquutio observatu digna est. Loquitur certe ex intimo cordis sensu: se vero, quia Deum metuit, rectum et veracem fore declarat. Ergo bonae probaeque conscientiae, ut cum hominibus fidem et aequitatem colamus, principium et fons est Dei timor. Apparet quidem interdum aliqua in Dei contemptoribus probitas: sed quae cito in fumum abit, nisi fraeno illo cohibeantur pravi carnis affectus, metuendum esse Deum, quia futurus est mundi iudex. Nam quisquis non cogitat reddendam sibi esse rationem, nunquam ita integritati studebit quin sequatur quod sibi utile esse putat. Quare danda opera est, si a perfidia, dolo, crudelitate et omni improbo nocendi studio puri esse cupimus, ut inter nos vigeat religio. Quoties autem minus sincere vel humaniter inter nos agimus, palam se prodit impietas. Nam quidquid in mundo est rectitudinis ac iustitiae, brevi elogio complexus est Ioseph, quum dixit se Deum timere.

21. *Et dicebat alter alteri.* Insignis locus est, quod filii Iacob in ultimas angustias redacti, admissum ante annos tredecim parricidium revocant in memoriam. Priusquam urgeret eos afflictio, torpebant. Nuper etiam retulit Moses de morte Ioseph intrepide loquutos esse, ac si male sibi conscii non essent. Nunc vero quasi ingredi coguntur in suas conscientias. Videmus itaque ut rebus adversis examinet Deus homines: et excussis blanditiis non modo pungat eorum animos arcano metu, sed confessionem extorqueat quam libenter fugerent. Atque hoc genus examinis plus quam necessarium nobis est. Mira est hominum hypocrisis ad mala tegenda: quod si accedat impunitas, socordia duplicatur. Quare nullum remedium superest, nisi ut afflictionibus et poenis expergefiant qui torporem sibi inducunt, quamdiu illis parcit Dominus. Aliquid ergo profecit Ioseph, dum fratribus suis peccati sensum extorsit, in quo secure sibi placebant. Et Dominus eorum misertus est, integumentum auferens quo se nimis diu fefellerant: sicuti quotidie nos manu hominum castigans, ad tribunal suum reos citat. Quanquam parum prodesset exerceri rebus adversis, nisi intus corda tangeret: videmus enim quam pauci, licet durissimis poenis admoniti, peccata sua reputent: nemo certe nisi invitus ad hanc notitiam descendit. Quare dubium non est quin Deus, ut filios Iacob ad poenitentiam adduceret, tam arcano spiritus instinctu quam externa castigatione eos compulerit, ut peccatum nimis diu sepultum sentire inciperent. Observent etiam lectores non tantum arripuisse filios Iacob quod propinquum erat, sed venisse illis in mentem poenas divinitus varie peccatoribus infligi. Et certe ut apprehendamus Dei iudicia procul oculos extendere convenit. Deus quidem interdum praesentes de peccatis poenas exigens, ea velut in theatro spectanda locat: saepe tamen quasi aliud agens, obscure velut ex tenebris peccata nostra ulciscitur. Si tantum intuiti essent filii Iacob praesentem causam, nihil aliud poterant quam obstrepere et conqueri sibi fieri iniuriam: sequuta fuisset tandem desperatio. Sed dum expendunt quam longe lateque pateat Dei providentia, omissa occasione quae ante oculos est, ad loginquam causam ascendunt. Porro dubium est, dicantne se reos fieri super fratre suo, vel fratris causa, an fateantur se peccasse: nam hebraicum nomen אשמים ambiguum est, quia nunc ad ipsum facinus commissum, nunc ad poenam refertur: sicuti latine piaculum, scelus et expiationem significat. Ad summam rei parum refert utrumvis eligas: peccatum enim agnoscunt in reatu vel poena. Sed mihi simplicior et magis genuinus videtur hic sensus esse, quod merito plectantur, quia tam crudeles fuerint adversus fratrem.

Quia vidimus angustiam animae eius. Iusta Dei ultione fieri agnoscunt, ut suppliciter deprecando nihil obtineant, quia inexorabiles fuerint ipsi erga fratrem. Nondum Christus ore suo protulerat hanc sententiam, qua mensura mensi fueritis, remetientur vobis alii (Mtth. 7, 2): sed naturaliter tenebat misericordia indignos esse qui fuissent crudeles: quo magis cavere nos decet, ne ad tot scripturae minas surdi simus. Horribilis est illa denunciatio, qui obturaverit aurem suam ad clamorem pauperis, vicissim clamabit ipse, et non exaudietur (Prov. 21, 13). Ergo dum tempus est discamus humanitatem colere, compati miseris, supplicibus manum porrigere auxilii ferendi causa. Quod si quando asperius nos tractari ab hominibus contingat, precesque nostras superbe respui, tunc saltem nobis in mentem veniat si quid parum clementer a nobis actum est: nam etsi ante tempus sapere praestaret, est tamen aliquis profectus quoties nos superbe alii despiciunt, reputare annon eandem in nobis duritiem experti sint quibus nobiscum negotium erat. Frater, inquiunt, in ultima necessitate supplex nobis fuit: repudiavimus eius preces: haec igitur divina est talio quod nihil impetramus. His verbis testantur divinitus regi hominum corda, ut vel ad aequitatem flectantur, vel inflexibili rigore obdurescant: deinde exosam esse saevitiam Deo, quia quum eius bonitas per coelum et terram diffusa sit, et beneficientia non homines modo impleat, sed brutis quoque animalibus exposita sit, eius naturae nihil magis est adversum quam780 ferociter abiicere qui fidem nostram implorant.

22. *Et respondit Reuben.* Quia conatus fuerat eripere Ioseph ex fratrum manibus, ut patri salvum restitueret, culpam eorum exaggerat, quod nullum tunc sanum consilium admiserint: ac verba sic accipio quasi nimis seram poenitentiam illis exprobret.

Quod autem hac confessione nondum contentus est Ioseph quin Simeonem detineat in vinculis, et suspensos perplexosque alios dimittat, non fit malevolentia: sed quia de fratre Beniamin et statu paternae domus securus non est. Iure enim timere potuit ne fraternae caedis machinatione prodita, ut desperati homines solent, rursus essent aggressi nefandum aliquod facinus, saltem deserto patre in aliam partem fugissent: neque tamen eius factum pro lege habendum est: quia non semper expedit tam esse austeros, imo cavendum est ne tristitia absorbeatur peccator, nisi mites et faciles ad dandam veniam simus. Ideo spiritus discretionis e coelo petendus est qui nos moderetur, ne quid vel turbido impetu, vel immodica duritie a nobis fiat. Hoc quidem memoria tenendum est, sub aspero vultu Ioseph non lenem modo et mansuetum affectum, sed tenerrimam mollitiem latuisse.

27. *Et aperuit unus saccum suum.* Quo consilio pretium frumenti occulte in fratrum saccis reponi iusserit Ioseph, coniicere facile est, timebat enim ne pater iam exhaustus, ad emendae rursus annonae sumptum non sufficeret. Ipsi autem inventa pecunia, quo se vertant nesciunt, nisi quod expavefacti, Dei manum sentiunt sibi esse adversam. Nam valde fuisse attonitos inde apparet quod ultro non redeunt purgandae innocentiae suae causa: promptum enim malo remedium erat, nisi fuissent prorsus excaecati. Quare rogandus est Deus ut in rebus dubiis ac turbulentis non modo fortitudinem, sed etiam consilium suppeditet. Videmus etiam quid valeat magna turba, nisi Dominus praesit: mutuo se cohortari debebant filii Iacob, et in commune dispicere quid facto opus esset: verum cessat omnis deliberatio, nihil vel solatii vel remedii affertur: imo dum quisque alios turbatos videt, mutuo inter se trepidationem augent. Nihil ergo in rebus miseris proderit hominum societas, nisi e coelo nos Dominus confirmet.

28. *Ut quid hoc fecit Deus nobis?* Non expostulant cum Deo, ac si putarent sibi abs re creatum esse periculum, sed videntes pluribus modis sibi esse infensum, miseriam suam deplorant. Sed cur non potius sensum suum convertunt ad Ioseph: prompta enim erat suspicio, fraude id esse factum, quia vellet novas insidias struere. Qui fit igitur ut hominis immemores, recta sibi Deum vindicem proponant? Nempe quia semel eorum animos occupaverat haec cogitatio, iustam et qualem promeriti erant mercedem peccatis suis rependi, quidquid deinde malorum concurrit, eodem referunt. Prius (ut diximus) obtorpuerant: ex quo autem vivo divini iudicii metu tangi coeperunt, semper ante oculos se ingerit illius providentia. Sic David, postquam dictante intus spiritu, didicit e coelo missas esse ferulas quibus castigatur, quanquam sibi aliunde mala palam infligi videt, non tamen huc illuc distrahitur, sed Deum precatur ut vulneribus velit mederi quae fecit (2 Sam. 24, 10. 39). Haec non vulgaris prudentia est, ac peraeque etiam utilis, quoties aliquid adversi contigit, ad reputanda Dei iudicia nos assuefacere. Videmus ut increduli dum fortuitos casus imaginantur, vel in accusandis suis hostibus defixi sunt, fremendo et tumultuando tantum exasperent dolorem, iramque Dei magis accendant. At vero quisquis se in reputandis peccatis suis exercuit, sumulatque affligitur, Deum sibi iudicem in conspectu statuens, coram eo se humiliat, et spe veniae ad patientiam se componit. Sed meminerimus non vere agnosci Dei providentiam, nisi coniunctam cum iustitia. Nam etsi iniusti saepe sunt homines quorum manu nos castigat, tamen incomprehensibili modo sua iudicia per eos exsequitur quibus obloqui vel obstrepere fas non est. Nam et reprobi interdum, licet Dei manu se percuti agnoscant, de ipso tamen conqueri non desinunt: quemadmodum exemplo Cain docuit Moses. Ego tamen querimoniam hanc non interpretor proferri a filiis Iacob, ut Deum insimulent tyrannicae violentiae, sed quia perculsi metu ex poena iterata non leviter sibi iratum esse colligunt.

29. *Et venerunt ad Iahacob patrem suum.* Longa est superioris historiae repetitio, sed non supervacua: quia exprimere voluit Moses quam anxie patri excusaverint quod retentus esset Simeon in vinculis, et quam enixe contenderint ut eius liberandi causa sibi liceret fratrem Beniamin deducere. Hoc enim ad rem non parum facit. Scimus quam acre sit inediae telum: quum unica esset penuriae levandae ratio, annonam ex Aegypto advehere, Iacob se et domum confici mavult quam Beniamin dare reliquis comitem. Quid hoc sibi vult, tam praecise negare quod filii necessitate coacti petebant, nisi quia suspectos habebat? quod etiam ex eius verbis clarius perspicitur, dum illis suam orbitatem imputat. Quamvis enim aliquid coloris haberet quod dixerant, a fera bestia fuisse discerptum: haerebat tamen in aegro corde sancti patriarchae occultum ex suspicione ulcus: quia adversus innoxium puerum non minus crudele quam hostile illorum odium plus satis noverat. Porro hoc nobis cognitu utile est: nam hinc apparet quam misera fuerit sancti viri conditio, cuius animam tredecim continuis annis tam dira torsit anxietas. Adde quod ipsa taciturnitas gravius illi tormentum fuit, dum sorbere cogitur, quam concepit moestitiam. Summus vero mali cumulus tentatio fuit, quae ipsum premebat quasi lusoria inanisque fuisset Dei promissio. Nulla enim illi spes nisi ex promisso semine: atqui diabolos se domi alere videt, a quibus non magis exspectanda sit benedictio quam vita ex morte. Exstinctum putabat Ioseph, restabat unus Beniamin integer: quomodo ex tam vitiosa sobole prodiret mundo salus? Magna

igitur constantia instructum fuisse oportet, qui in Dei verbum recumbere non destitit, ac ecclesiam, cuius nulla fere species residua erat, se domi fovere certo persuasus, filios toleravit quousque resipiscerent. Hoc exemplum nunc ad se accommodent fideles, ne horrenda vastitate, quae ubique fere cernitur, labascant eorum animi.

35. *Ipsis evacuantibus saccos suos.* Hic rursus apparet quantum in itinere perterriti fuerint, quod saltem quisque saccum suum scrutatus non est post deprehensam in uno pecuniam. Haec vero scripta sunt ut sciamus simul ac formidine perculsi sunt homines, ne guttam quidem consilii ac sanae mentis suppetere, quoad eos Dominus tranquillet. Porro non satis considerate in eo se gessit Ioseph, quod summi doloris materiam patri intulit, cuius tamen penuriae succurrere in animo habebat. Quo docemur, non semper vel prudentissimos sibi cavere, quin aliquid ex eorum factis emergat quod nollent.

36. *Me orbastis.* Non exprobrat quidem aperte Iacob filiis suis fraternae caedis crimen: perinde tamen irascitur ac si duobus sublatis iam ad tertium perdendum festinent. Dicit enim haec omnia mala in se unum recidere, quia non putat eos affici ut deceret, nec communem illis dolorem esse, sed secure ludere in fratrum exitiis, ac si eorum vita ad ipsos nihil pertineat. Quod vero Ruben duos filios patri mactandos offert, nisi Beniamin illi reducat, videtur esse plus quam barbarum. Scilicet Iacob nepotes suos occideret: quid autem solatii caperet in sua ipsius viscera saeviens? Sed hoc est quod prius attigi, fuisse suspectos, quod perfide se gessissent erga Ioseph: unde necesse habuit Ruben tam atroci obtestatione diluere patris sui timorem: fidemque facere se et fratres nihil impium moliri contra Beniamin.

38. *Non descendet filius meus vobiscum.* Iterum conspicimus quasi in viva pictura quanto moerore constrictus fuerit sanctus Iacob. Videt totam domum famelicam: mavult tamen a vita, quam a filio suo divelli: unde colligimus non illi ferreum pectus fuisse, sed eo plus laudis meretur eius patientia, quod cum carnis infirmitate certans, non succubuit. Tametsi autem eius verba Moses rhetorice non amplificat, facile tamen perspicimus maximo dolore exaestuasse, quum hoc filiis obiiceret, vos in patrem nimium estis crudeles, qui tertium a me filium abripitis postquam uno atque altero sum spoliatus.

CAPUT XLIII.

1. *Porro fames gravis erat in terra.* 2. *Itaque quum finissent edere alimentum quod attulerant ex Aegypto, dixit ad eos pater eorum: Revertimini, emite nobis pusillum cibi.* 3. *Et dixit ad eum Iehudah, dicendo: Contestando contestatus est nos vir, dicendo: Non videbitis faciem meam nisi fuerit frater vester vobiscum.* 4. *Si miseris fratrem nostrum nobiscum, descendemus, et ememus tibi cibum.* 5. *Quod si non miseris, non descendemus: vir enim ille dixit nobis: Non videbitis faciem meam nisi fuerit frater vester vobiscum.* 6. *At dixit Israel: Utquid malefecistis mihi, ut nunciaretis viro quod adhuc frater esset vobis.* 7. *Et dixerunt: Interrogando interrogavit vir ille de nobis et cognatione nostra, dicendo: Num adhuc pater vester vivit? num est vobis frater? et nunciavimus ei secundum verba ista: numquid sciendo sciebamus quod dicturus esset: Descendere faciatis fratrem vestrum?* 8. *Et dixit Iehudah ad Israel patrem suum: Mitte puerum mecum, et surgemus, et proficiscemur, et vivemus, et non moriemur etiam nos, etiam tu, etiam parvuli nostri.* 9. *Ego fideiubeo pro illo, de manu mea requiras eum: nisi reduxero eum ad te, et statuero eum ante te, poenae obnoxius ero tibi omnibus diebus.* 10. *Quia nisi tardavissemus, certe nunc reversi fuissemus iam bis.* 11. *Et dixit illis Israel pater eorum: Si ita nunc* oportet, *hoc facite, tollite de optimis fructibus terrae in vasis vestris, et deferte ad virum munus, pusillum resinae et pusillum mellis, aromata et stacten, pineas, et amygdalas.* 12. *Et pecuniam duplicem capite in manibus vestris: et pecuniam repositam in ore saccorum vestrorum reponetis in manu vestra si forte error esset.* 13. *Et fratrem vestrum capite, et surgite, revertimini ad virum.* 14. *Deus autem omnipotens det vobis misericordias ante virum, et dimittat vobis fratrem vestrum alium, et Beniamin, et ego quemadmodum orbatus sum, orbatus sum.* 15. *Et ceperunt viri munus hoc, et duplicem pecuniam ceperunt in manu sua, et Beniamin, et surrexerunt, et descenderunt in Aegyptum, et steterunt coram Ioseph.* 16. *Et vidit Ioseph cum eis Beniamin, et dixit praefecto domus suae: Adduc viros in domum, et macta, et praepara, quia mecum comedent viri in meridie.* 17. *Et fecit vir quemadmodum dixit Ioseph: et venire fecit vir homines in domum Ioseph.* 18. *Et timuerunt viri quod adducti essent in domum Ioseph, et dixerunt: Propter pecuniam quae reddita est in saccis nostris in principio, sumus adducti, ut volvat se contra nos, et iactet se nuper nos, et capiat nos in servos, et asinos nostros.* 19. *Et accesserunt ad virum qui erat super domum Ioseph, et loquuti sunt ad eum in ostio domus.* 20. *Et dixerunt: Quaesumus, domine mi: descendendo descendimus in principio ad emendum escam.* 21. *Et fuit quum venissemus ad hospitium, et aperuissemus saccos nostros, ecce, pecunia uniuscuiusque erat in ore sacci sui: pecunia nostra secundum pondus suum: et retulimus eam in manu nostra.* 22. *Et pecuniam aliam detulimus in manu nostra ad emendum escam: nescimus*

quis posuerit pecuniam nostram in saccis nostris. 23. *Et dixit: Pax vobis, ne timeatis: Deus vester, et Deus patris vestri dedit vobis thesaurum in saccis vestris, pecunia vestra venit ad me: et adduxit ad eos Simhon.* 24. *Et venire fecit vir ille homines in domum Ioseph: et dedit aquam, et laverunt pedes suos, et dedit pabulum asinis eorum.* 25. *Paraverunt autem munus, dum veniret Ioseph in meridie: audierunt enim quod ibi comesturi essent panem.* 26. *Et venit Ioseph ad domum, et attulerunt ei munus quod erat in manu eorum in domum: et incurvaverunt se ei super terram.* 27. *Et interrogavit eos de prosperitate, et dixit: Num sanus est pater vester senex quem dixeratis? Num adhuc vivit?* 28. *Et dixerunt: Prospere est servo tuo patri nostro, adhuc vivit: et prociderunt, et incurvaverunt se.* 29. *Et levavit oculos suos, et vidit Beniamin fratrem suum, filium matris suae, et dixit: Num iste est frater vester minimus, quem dixeratis mihi? Et dixit: Deus misereatur tui, fili mi.* 30. *Et festinavit Ioseph, quia incaluerunt miserationes eius super fratrem suum, et quaesivit ut fleret: ingressus est itaque cubiculum, et flevit ibi.* 31. *Et lavit faciem suam, et egressus est, et vim fecit sibi, et dixit: Apponite panem.* 32. *Et apposuerunt ei seorsum, illisque seorsum: et Aegyptiis qui comedebant cum eo, seorsum: non enim poterant Aegyptii comedere cum Hebraeis panem: quia abominatio erat Aegyptiis.* 33. *Et sederunt coram eo primogenitus secundum primogenituram suam, et parvus iuxta parvitatem suam: et admirati sunt viri unusquisque ad proximum suum.* 34. *Et accepit partes a facie sua ad illos, et multiplicavit partem Beniamin plus quam partes omnium illorum, quinque partibus, et biberunt, et inebriaverunt se cum eo.*

1. *Porro fames gravis erat in terra.* Hoc capite narratur secunda in Aegyptum profectio filiorum Iacob, quum prior annona consumpta esset. Quaeri autem potest hoc loco quomodo familiam vel ad paucos dies aluerit Iacob tam exiguo tritico: nam ut demus plures a singulis ductos fuisse asinos, quid hoc ad pascendos trecentos homines? Nam quum maiore servorum numero abundaret Abraham, et de servis Isaac supra facta fuerit mentio: non est credibile sic prorsus nudatum fuisse Iacob, ut servus nullus restaret. Si dicamus hominem advenam fame fuisse coactum ad omnes vendendos, incerta erit divinatio. Mihi videtur magis consentaneum, glandibus, herbis, et radicibus victitasse. Scimus enim orientales, praesertim ubi urget aliqua necessitas, contentos esse tenui et arido victu, et videbimus paulo post, in illa tritici penuria fuisse aliorum fructuum proventum. Sic igitur arbitror, non plus emptum fuisse tritici quam quod ipsi Iacob liberisque ac nepotibus in frugalem et restrictum cibum sufficeret: servis demensum aliunde fuisse confectum. Nec vero dubium est quin tota regio pro servorum alimentis ad glandes et huiusmodi subsidia confugere coacta fuerit, ac panis triticeus fuerit divitum lautitiae. Dura porro fuit haec tentatio, quod sanctus Iacob, cuius curam susceperat Deus, inedia propemodum cum suis tabescit, quod terra cuius constitutus erat dominus, ut illic felix omnium copia afflueret, panem etiam peregrino negat. Potuit enim gravis eum dubitatio percellere quid sibi vellet praeclara illa promissio: Ego sum Deus Sadai, cresce et augesce: ego tibi benedicam. Utile nobis est haec sanctorum patrum certamina habere cognita, ut iisdem quibus vicerunt armis pugnantes, nos quoque invicti stemus, quamvis Deus praesenti auxilio nos destituat.

3. *Et dixit ad eum Iehudah.* Videtur Iudas aliquid affingere, ut a patre extorqueat quod sciebat non libenter daturum: sed probabile est multos ultro citroque habitos fuisse sermones, quos Moses suo loco non recensuit. Nec mirum est, quum tam cupide appeteret Ioseph conspectum fratris sui Beniamin, quibuscunque potuit modis in hoc incubuisse: ac fieri potest ut testificatio, hoc est, legitima sponsio, sicuti in iudiciis fieri solet, intercesserit de sistendo fratre. Hoc vero notatu dignum, referri longam disceptationem a Mose, quam habuit cum filiis suis Iacob, ut sciamus quam aegre passus sit a se avelli filium suum Beniamin. Tametsi enim urgeat fames, non tamen de illo retinendo secus contendit, quam si de totius familiae salute certaret. Unde iterum coniicimus, filios habuisse suspectos nefariae conspirationis. Qua etiam de causa Iudas sponsorem se offert. Neque enim de eventu quidquam promittit, sed tantum ut se et fratres purget, hac lege Beniamin recipit in suam custodiam, ut si quid ei fuerit illatum iniuriae, poenam ipse crimenque sustineat. Porro ab exemplo Iacob tolerantiam discamus, si saepe Dominus quasi adhibitis tormentis multa nos praeter animi sententiam facere cogat: neque enim aliter filium dimittit, quam si ad mortem prostitueret.

12. *Tollite de fructibus optimis.* Quanquam fructus quos enumerat Moses, magna ex parte non erant admodum pretiosi, quia tamen non erat conditio sancti Iacob, ut munus aliquod regium mitteret, prout ferebat mediocris facultas, rationem habuit placandi Ioseph. Deinde scimus fructus non pretio semper aestimari. Caeterum postquam filiis mandavit quod utile esse ducebat, tandem convertit se ad preces, ut Deus favorem ipsis apud praefectum Aegypti conciliet. Utrumque nobis agendum est, quoties in aliquo negotio perplexi sumus: nam nec quidquam eorum quae expediunt, vel usui fore videntur, omittere convenit: et tamen in Deum recumbere oportet. Nihil enim ignaviae affine habebat fidei tranquillitas, sed quisquis prosperos re-

rum suarum successus a Domino exspectat, simul dispicit quae in manu sunt media, applicatque in usum praesentem. Hanc vero interea modestiam servent fideles, ut omnibus sedulo tentatis, nihil tamen industriae suae tribuant: sed certo persuasi sint irrita fore quaevis studia, nisi Dominus benedicat. Observandum quoque in forma precationis est, quod Iacob hominum corda Dei arbitrio subiicit. Dum nobis negotium est cum hominibus, ideo non respicimus in Dominum, quia ipsum non agnoscimus, ut par erat, arcanum esse cordium moderatorem. Atqui quantumvis effraeni impetu ferantur homines, certum tamen est divinitus eorum affectus flecti in utramvis partem, ut ferociam mitiget quoties visum fuerit: vel ad saevitiam impellat qui prius mansueti fuerant: sic Iacob, quanquam experti erant filii sui austeram duritiem in Ioseph, cor tamen eius in manu Dei fore confidit, ut repente ad humanitatem formetur. Sicuti autem, ubi nobis iniqui sunt homines, speranda est a Domino, et petenda mutatio in melius: ita rursus tenendum est, non fieri sine Dei consilio, quod se asperius erga nos gerunt.

14. *Et ego quemadmodum orbatus sum.* Videtur parum sibi constare Iacob: nam si ex fide concepta fuit illa precatio, quam nuper retulit Moses, debebat esse quietior, saltem gratiae Dei locum dare. Atqui videtur sibi praecidere omnem fiduciae ansam, ubi nihil praeter orbitatem sibi residuum facit. Vox est desperati hominis: Orbus manebo sicuti sum. Quasi vero frustra precatus sit, vel ficte professus remedium esse in manu Dei. Verum si expendimus ad quos dirigat sermonem, facilis est solutio. Dubium certe non est quin firmus steterit in promissione sibi data: ideoque speraverit aliquem precis suae fructum: pungere tamen suos filios voluit, ut maiorem haberent fratris sui curam. Fuit enim haec non vulgaris commendatio, quum viderent patrem dolore prorsus confectum et fere exanimem, donec filium Beniamin salvum reciperet. Varie tamen haec verba interpretes exponunt. Quidam putant eum conqueri, quod nunc in totum orbus fiat. Aliis videtur hic esse sensus, nihil posse deterius accidere, ex quo Ioseph perdidit, quem omnibus praeferebat. Alii volunt duplicem orbitatem notari, ac si dixisset: Careo duobus filiis, nunc eos tertius sequetur. Quid autem si interpretemur: Video quid agatur mecum, ego sum miserrimus senex: domum, quae nuper populosa erat, fere desertam video: ut in genere deploret se nudari omnibus filiis, non de parte solum loquatur. Consilium porro eius fuit, iniicere filiis sollicitudinem, quo maiori fide et studio in suum officium incumberent.

16. *Et dixit praefecto domus suae.* Hinc perspicitur fraternus animus Ioseph, quanquam incertum est, fueritne plane reconciliatus, sicuti paulo post suo loco attingam. Caeterum etiamsi memor offensae fratres suos minus amaverit, longe tamen abfuit a vindicta. Quia autem suspiciosum erat homines exteros et ignobiles a summo regni praefecto amice tanquam notos hospites convivio excipi, novum metum concipiunt filii Iacob, quod velit omnes in vincula coniicere, ideoque pecuniam dolose in saccis fuisse absconditam, ut fingendi criminis esset occasio. Probabile tamen est venisse illis in mentem scelus commissum adversus Ioseph, et metum hunc a mala conscientia fuisse profectum. Nisi enim eos torqueret Dei iudicium, non erat causa cur metuerent tantam perfidiam. Absurdum videtur, homines ignotos convivio excipi a viro principe, summaeque dignitatis. Sed cur non inclinant potius in diversam coniecturam, hoc ideo facere praefectum Aegypti, ut amicis novum et insolitum spectaculum exhibeat, undecim germanos fratres in mensa una sedentes? Fiet quidem interdum ut etiam optimos quosque invadat similis anxietas: sed malo hoc tribuere Dei iudicio, quod filii Iacob, qui sibi male conscii erant ob fratrem inhumaniter tractatum, suspicantur eodem modo secum agi: se tamen mature purgant priusquam de furto quaeratur. Sponte autem profiteri repertam fuisse in saccis pecuniam, et domo relatam in promptu numerare, magnum innocentiae signum erat. Porro hoc facere occupant in ipso atrio, quia suspicio suberat, simulac domum ingressi forent, quaestionem habitum iri.

23. *Pax vobis.* Quia שלום Hebraeis non modo pacem, sed prosperum quemvis et optabilem statum laetosque eventus significat, bifariam exponi potest hic locus: vel quod procurator domus Ioseph iubeat ipsos pacato esse et securo animo: vel quod illis bene et feliciter esse pronunciet. Huc quidem redit summa, non esse timendi causam, quia res ipsorum bene habeant. Quia autem humanitus fieri non poterat, ut pretium tritici, quod in saccis fuerat repertum, solvissent, hoc Dei gratiae adscribit. Quamvis enim tunc in mundo vera religio fere exstincta esset, voluit tamen Deus semper in hominum cordibus aliquam bonitatis suae notitiam haerere, ut essent inexcusabiles. Hinc factum est, ut natura duce divinum vocaverint increduli omne praestantius bonum. Porro quia sic invaluerat corruptio, ut singulis gentibus liberum esset diversos colere deos: procurator domus Ioseph Deum, qui colitur a filiis Iacob, ab idolis Aegyptiis discernit. Probabilis tamen coniectura est, aliquo pietatis gustu hunc hominem fuisse imbutum. Scimus quanta fuerit gentis illius arrogantia, ut totum mundum in deorum cultu desipere putaret. Ergo, nisi melius aliquid didicisset, nunquam dignatus foret tanto honore alios quam patriae suae deos. Deinde miraculum non adscribit Deo terrae Chanaan,

sed patri eorum peculiarem Deum assignat. Ego itaque non dubito quin Ioseph, licet palam receptis superstitionibus nihil corrigere liceret, domi saltem conatus sit erigere verum unius Dei cultum, ac semper infixum tenuerit foedus illud, de quo puer a patre audiverat. Quod eo magis notandum est, quia sine odio in gente tam superba non potuit sanctus vir vel minimum a communi usu deflectere. Ergo in persona oeconomi laudatur virtus Ioseph, quia publicam invidiam non veritus, intra privatos parietes vero Deo honorem tribuit. Si quis roget, unde sciverit Iacob esse vèri Dei cultorem: in promptu est responsio: Ioseph non usque adeo fuisse crudelem, quin Simeonem captivum clementer iusserit tractari. Quanquam pro obside relictus erat, si tamen creditus fuisset explorator, duriter eum tractasset custos carceris. Mandatum ergo aliquod dari oportuit humanae vel mediae tractationis. Unde probabilis elicitur coniectura, Ioseph domus suae praefecto, qui a consiliis interior erat, rem aperuisse.

25. *Donec veniret Ioseph meridie.* Dubium est, fueritne ordinaria haec prandendi hora Aegyptiis, an citius solito propter convivas accubuerit illo die Ioseph. Verisimile tamen est, notari consuetum prandendi morem. Quanquam orientalibus quoque populis diversa esse potuit victus ratio: non soli tamen Aegypto in usu fuerunt prandia, sed Iudaeae et aliis vicinis regionibus. Credibile tamen est, fuisse illis coenarum loco, quod et longae mensae forent, nec calidis gentibus tolerabilis fuisset nostra edacitas: praesertim quum solito lautius exciperent hospites: quemadmodum tunc factum esse paulo post constabit. Lotio pedum (ut antea vidimus) hospitalis officium fuit, lassitudinis sanandae causa: et quod in illis partibus facile erat uredinem contrahere, quoties iter pedibus facerent. Hoc etiam antiquo more fuit magis honorificum, fercula singulis mitti a Ioseph, quam a coquo distribui. Verum haec quia levia sunt, et nihil ad pietatem conferunt, leviter tantum delibo: omitterem etiam prorsus, nisi quod scrupulum exprimere imperitis interdum utile est, modo id parce et breviter fiat.

32. *Non enim poterant Aegyptii.* Moses non posse dicit, quod tanquam illicitum horrebant. Quia enim obstabat religio, constricti fuerunt ne possent quod non audebant. Docet autem hic locus quanta fuerit gentis illius superbia: unde enim factum est ut tantopere detestarentur Hebraeos, nisi quia se solos in mundo puros et sanctos, deoque gratos esse fingunt? Praecipit quidem Deus suis cultoribus ut se ab omnibus gentium inquinamentis abstineant. Verum ut quis se ab aliis separet, purus sit ipse oportet ac integer. Perperam ergo id ad se trahunt superstitiosi, qui intus gestant suam immunditiem, et quibus nulla constat sinceritas. Altero quoque morbo laborat superstitio, quod scilicet plena est fastus, ut cunctos homines vitiorum praetextu despiciat. Quaeritur tamen an ideo separati fuerint Aegyptii a Ioseph quod eum quoque pollutum ducerent: hoc enim videntur Mosis verba innuere. Si hoc recipitur, tanti fuit illis falsa religio, ut praefectum contumeliis afficere non dubitaverint. Potius tamen coniicio: Ioseph honoris causa seorsum ab illis accubuisse, quoniam absurdum esset vocari ab eo convivas, qui communem mensam respuerent. Itaque probabile est, distinctum ipsi Ioseph fuisse ordinem, quoniam ita ferebat eius dignitas: Aegyptiis autem non fuisse permixtos filios Iacob, quia illis essent abominabiles. Nam etsi nota erat origo Ioseph, transierat tamen ad Aegyptios ut esset quasi unus e corpore. Quo etiam consilio nomen impositum a rege fuerat, quum summae praefecturae insignibus eum ornaret. Caeterum quum videmus ecclesiam Dei a profanis hominibus tunc adeo superbe fuisse despectam, non est quod miremur talibus hodie probris nos quoque subiici. Interim danda opera est ut nos a sordibus mundi puros Domino servemus: et ita studium hoc temperandum ut simus a vitiis potius alieni quam ab hominibus. Nam et ideo sanctificat filios suos Deus ut a vitiis fidelium, inter quos versantur, sibi caveant: nihilominus in societatem pietatis alliciant, quicunque sunt sanabiles. Duo autem hic videnda sunt: nempe ut nobis probe constet fidei nostrae veritas: deinde ne morositas nostra nimia sine fructu multos a Domino prorsus alienet, qui alioqui lucrifieri poterant. Neque enim praecise iubemur abominari impios, ut cum illis non vescamur: sed societatem fugere quae nos eodem iugo implicet. Confirmat praeterea hic locus quod prius docui: Hebraeos non a transitu fluminis (ut falso quidam opinantur) sed ab atavo suo Heber sic fuisse vocatos. Neque enim familiae unius tenuis et procul dissitae adeo celebris erat fama in Aegypto, ut publici dissidii causa foret.

33. *Primogenitus secundum primogenituram suam.* Quanquam inter filios Iacob quatuor erant ex ancillis nati: quia tamen natu maiores sunt, ordine praecedunt fratres suos minores, qui ex matribus ingenuis descenderant. Unde apparet assuefactos esse a patre ad hunc ordinem tenendum. Ubi ergo illud, dicet quispiam, non erit haeres filius ancillae cum filio matris familias? Equidem existimo, quum coelesti oraculo per os Sarae abdicatus fuerit Ismael, sicuti postea Esau: Iacob mature edoctum fuisse, quoscunque genuisset filios, totidem sibi promiscue esse haeredes. Hinc ista aequabilitas ut quisque, pro aetatis gradu, vel primum, vel medium, vel ultimum locum teneret. Huc autem spectat consilium Mosis, licet ultimus esset Beniamin, honore tamen aliis omnibus fuisse praelatum: quia se non

continuerit Ioseph quin sui erga eum amoris praecipuum signum daret. Habebat quidem in animo se tegere: sed affectus dominatur, ut praeter animi propositum in declarationem amoris subito erumpat. Ex fine capitis colligimus quod nuper attigi, lautius fuisse convivium, in quo large et hilariter praeter quotidianum morem excepti fuerint. Hoc enim significat verbum שכר [1]) quod inebriari vertunt: vel quia non semper vinum bibere solebant, vel quia in mensis hospitalibus maior erat indulgentia. Neque tamen hic notatur ulla intemperies (ne vinolenti homines exemplum sanctorum patrum suo flagitio praetexant), sed honesta modestaque liberalitas. Fateor quidem verbum esse medium, et quod saepe in malam partem capitur: ut supra capite 9, 21 et similibus locis: in loco tamen praesenti clarum est Mosis consilium. Si quis excipiat, frugalem cibi et potus usum non alium esse quam qui alendo corpori sufficit, respondeo: Quamvis alimenta proprie subsidia sint nostrae necessitatis, ulterius tamen progredi legitimum eorum usum. Neque enim praeter vitalem succum frustra cibis inditus est sapor: sed ut nos coelestis pater suis delitiis suaviter oblectet. Nec frustra Psal. 104, 15 laudatur eius benignitas, ubi dicitur vinum creare quod hominis cor exhilaret. Caeterum quo humanius nobis indulget, eo magis sollicite restringere nos decet ad frugalem usum. Scimus enim quam effraenes sint carnis appetitus. Unde fit ut in copia fere semper lasciviat, penuriae vero sit impatiens. Nobis vero tenenda est illa Pauli ratio (Phil. 4, 12), ut sciamus esurire et abundare: hoc est, sollicite cavendum, si largior suppetat copia, ne ad luxuriam nos abripiat: rursus videndum ut inopiam aequo animo feramus. Dicet forte quispiam, plus satis ingeniosam esse carnem ad fucandum luxum: ideoque nihilo plus esse illi dandum quam necessitas postulat. Et certe fateor, sedulo quod praescribit Paulus Rom. 13, 14. servandum esse ne illius curam agamus ad concupiscentias. Sed quia magnopere interest piorum omnium, tranquillis conscientiis percipere ex Dei manu suum victum, tenere necesse est quousque licitus panis et vini usus se extendat.

CAPUT XLIV.

1. *Et praecepit praefecto domus suae, dicendo: Imple saccos virorum esca, quantum potuerint ferre, et pone pecuniam uniuscuiusque in ore sacci sui.* 2. *Et scyphum meum, scyphum argenteum, pone in ore sacci iunioris, et pecuniam alimenti eius: et fecit secundum verbum Ioseph quod loquutus fuerat.* 3. *Mane illuxit: et viri dimissi sunt, ipsi et asini eorum.* 4. *Ipsi egressi erant urbem, nec longe abierant quum Ioseph dixit praefecto domus suae: Surge, persequere viros, et apprehende eos, et dices eis: Ut quid reddidistis malum pro bono?* 5. *Nonne hic est in quo bibit dominus meus: et ipse augurando auguratur in eo? male fecistis quod fecistis.* 6. *Et apprehendit eos, et loquutus est ad eos verba ista.* 7. *Et dixerunt ad eum: ut quid loquitur dominus meus secundum verba ista? absit a servis tuis ut faciant secundum verbum hoc.* 8. *Ecce: pecuniam quam invenimus in ore saccorum nostrorum retulimus ad te e terra Chenaan, et quomodo furati essemus e domo domini tui argentum vel aurum.* 9. *Is penes quem inventus fuerit e servis tuis moriatur: et etiam nos erimus domino meo servi.* 10. *Et dixit: Etiam nunc secundum verba vestra ita sit: is penes quem inventus fuerit, erit mihi servus, et vos eritis innocentes.* 11. *Et festinaverunt, et deposuerunt unusquisque saccum suum super terram: et aperuerunt singuli saccum suum.* 12. *Scrutatus est autem: a maximo incepit, et in minimo finivit: et inventus est scyphus in sacco Beniamin.* 13. *Et sciderunt vestimenta sua, et oneravit uniusquisque asinum suum, et reversi sunt in urbem.* 14. *Veneruntque Iehudah et fratres eius ad domum Ioseph, et erat adhuc ipse ibi: et prostraverunt se coram eo super terram.* 15. *Et dixit ad eos Ioseph: Quod facinus est hoc quod fecistis? nonne nostis quod augurando auguratur vir qui est sicut ego?* 16. *Respondit Iehudah: Quid dicemus domino meo? quid loquemur, et in quo iustificabimus nos? Deus invenit iniquitatem servorum tuorum: ecce, sumus servi domini mei, etiam nos, etiam ille in cuius manu inventus est scyphus.* 17. *Ille autem dixit: Absit a me ut faciam hoc: vir in cuius manu inventus est scyphus, ipse erit mihi servus: et vos ascendite in pace ad patrem vestrum.* 18. *Et accessit ad eum Iehudah, et dixit: Quaeso, domine mi, loquatur quaeso servus tuus verbum in auribus domini mei: et ne irascatur furor tuus in servum tuum: quia tu sicut Pharao.* 19. *Dominus meus interrogavit servos suos, dicendo: Numquid est vobis pater vel frater?* 20. *Et diximus domino meo: Est nobis pater senex, et puer senectutum parvus, frater autem eius mortuus est: et remansit ipse tantum matri suae, itaque pater eius diligit eum.* 21. *Et dixisti servis tuis: Descendere facite eum ad me, et ponam oculum meum super eum.* 22. *Respondimus vero domino meo: Non potest puer relinquere patrem suum, et si reliquerit patrem suum, morietur.* 23. *Tu autem dixisti servis tuis: Nisi descendat frater vester minimus vobiscum, ne addatis ut videatis faciem meam.* 24. *Fuit igitur, quando ascendimus ad servum tuum patrem meum, et narravimus ei verba domini mei,* 25. *Dixit pater noster: Revertimini, emite nobis pusillum escae.* 26. *Et diximus: Non possumus descendere: si fuerit frater noster minimus nobiscum, descendemus: quia non pos-*

1) *Mire variant edd. in hoc vocabulo.*

sumus videre faciem viri illius, fratre nostro minimo non exsistente nobiscum. 27. *Tunc dixit servus tuus pater meus nobis: Vos nostis quod duos peperit mihi uxor mea.* 28. *Egressus est unus a me, et dixi: Certe rapiendo raptus est: et non vidi eum hactenus.* 29. *Et capietis etiam hunc a facie mea, et accidit ei mors, descendereque facietis canitiem meam in malo ad sepulcrum.* 30. *Nunc ergo quum venero ad servum tuum patrem meum: et puer non fuerit nobiscum, (et anima eius ligata est cum anima ipsius)* 31. *Erit sane, quum viderit ipse quod non sit puer, morietur, et descendere facient servi tui canitiem servi tui patris nostri cum dolore ad sepulcrum.* 32. *Servus enim tuus fideiussit pro puero patri meo, dicendo: Si non reduxero eum ad te, obnoxius ero poenae patri meo omnibus diebus.* 33. *Et nunc maneat quaeso servus tuus pro puero servus domino meo, puer autem ascendat cum fratribus suis.* 34. *Quomodo enim ascendam ad patrem meum, si puer non fuerit mecum? ne forte videam malum quod inveniet patrem meum.*

1. *Et praecepit praefecto domus.* Hic narrat Moses quam astutiam commentus fuerit Ioseph ad tentandos fratrum animos. Diximus autem alibi, quum nobis ex Dei mandato colenda sit simplicitas, hoc exemplo et similibus non licere ad obliquas et dolosas artes deflectere. Fieri enim potest ut peculiari spiritus motu ad hoc consilium impulsus fuerit Ioseph: sicuti etiam certa illi nec vulgaris ratio fuit magis exacte inquirendi qualiter affecti fuerint fratres. Caritas suspiciosa non est (1. Cor. 13, 5). Cur ergo tantopere fratribus diffidit, nec sibi quidquam boni persuadet, nisi post rigidum examen habitum? Verum quia plus quam crudeles et perfidos expertus fuerat, excusabilis est eius suspicio, si mutatos in melius non credit, donec penitus perspectam habeat et cognitam eorum poenitentiam. Quia autem rara etiam in hac parte et admodum difficilis virtus est, modum tenere, cavendum est ne in austera agendi ratione imitemur exemplum Ioseph, nisi deposita omni vindicta, simus ab omni odio puri et immunes. Nam caritas, ut liquida est, et omni turbido impetu caret, optime dictabit quousque progredi expediat. Quaeritur tamen, si facile adducti essent filii Iacob ad prodendam salutem Beniamin, quid facturus fuerit ipse Ioseph. Coniicere enim promptum est, explorasse eorum fidem, ut si eos comperisset improbos, retento Beniamin, turpiter a se eiiceret. Hoc autem modo desertus fuisset pater, et pessumdata ecclesia Dei. Et certe non sine suo periculo eos examinat: quia fieri vix potuit quin gravius aliquid et asperius in eos statueret, si iterum lapsi essent: singulari ergo Dei gratia factum est, ut alios se probarint quam timuerat. Duplex interea fuit eius examinis utilitas: quod fratrum integritas bene cognita magis placavit eius animum: deinde quod aliqua saltem ex parte, priorem infamiam, quam ex scelere suo contraxerant apud posteros levavit.

2. *Et scyphum meum, scyphum argenteum.* Mirum videri posset, in tanta opulentia non potius in aureo calice bibisse Ioseph. Certe vel illius saeculo maior adhuc continentia fuit, ac minus sumptuosus splendor: vel hoc tribuendum est hominis temperantiae, quod in summa licentia, mediocri tamen cultu, et nitido potius quam magnifico contentus fuit. Nisi forte propter artificium celaturae hoc argentum pluris fuit auro: quemadmodum ex profanis historiis constat, saepe maioris pretii fuisse formam quam materiam. Probabile tamen est, Ioseph invidiae fugiendae causa fuisse in splendore domestico mediocrem. Nisi enim prudenter sibi cavisset, statim ex aemulatione natum fuisset illi cum aulicis certamen. Porro scyphum includi iubet in sacco Beniamin ut furti convictum sibi addicat, reliquis dimissis: omnes tamen pariter accusat, tanquam inscius quisnam eorum crimen designaverit. Ac primum quidem exprobrat ingratitudinem, quod tam amice recepti, pessimam mercedem rependerint. Deinde inexpiabile crimen esse contendit: quia rem omnium pretiosissimam abstulerint, nempe calicem in quo et bibere solebat et augurari. Idque facit per suum oeconomum, quem in tyrannide et praedonum violentia non exercuerat. Unde colligo, non fuisse illi prorsus absconditum heri consilium.

5. *Augurando auguratur in eo.* Varie exponitur hoc membrum. Quidam enim ita accipiunt, quasi Ioseph consultos a se ariolos simulet, ut furem cognosceret. Alii autem vertunt, in quo tentando tentavit vos, vel rimando rimatur. Alii, quod scyphus subreptus quasi sinistrum omen fuerit ipsi Ioseph. Mihi tamen videtur genuinus esse sensus ille: quod scypho ad divinationes et magicas artes usus fuerit: quod tamen finxisse diximus augendae invidiae causa. Sed exoritur quaestio, quomodo sibi permittat Ioseph tale figmentum. Praeterquam enim quod auguria profiteri illi nefas fuit, perperam et indigne coelestis gratiae laudem transfert ad daemonia. Prius negabat se idoneum fore somnii interpretem, nisi quatenus veritatem Deus suggereret: nunc totum illud gratiae Dei elogium obliterat: et quod deterius est, magum se iactans pro Dei propheta, impie profanat spiritus sancti donum. Certe in hac simulatione graviter eum peccasse negandum non est. Ego tamen sic sentio, modis omnibus quoad potuit, initio conatum esse, suum asserere Deo honorem: ac minime per eum stetisse quin totum Aegypti regnum cognosceret, illum non magicis artibus, sed coelesti dono excellere tanta solertia. Verum quia magorum praestigiis assueti erant Aegyptii, praevaluit vetustus error, ut Ioseph alium esse crederent, nec dubito quin rumor ille in plebe

vagatus sit: quamvis illo repugnante et invito. Nunc quum se extraneum hominem fingat Ioseph, uno contextu multa mendacia involvens, vanam hanc opinionem a vulgo mutuatur, quod auguria captet. Unde colligimus, ubi semel quispiam a recta linea deflexit, quam proclivis sit in varia peccata lapsus. Quare hoc exemplo moniti, discamus nihil nobis permittere nisi quod scimus Deo probari. Praesertim vero cavenda est omnis simulatio, quae noxias imposturas vel parit vel confirmat. Deinde monemur, non sufficere si quis se ad tempus opponat exorienti vitio: nisi accedat constantia ad resistendum, quantumvis ebulliat. Nimis enim leviter defungitur, qui semel testatus sibi displicere quod malum erat, postea suo silentio vel conniventia quoddam assensus signum praebet.

7. *Et dixerunt ad eum.* Intrepide excusant filii Iacob, eo quod bona conscientia fiduciam illis daret. Utuntur etiam argumento a maiore ad minus, relata enim sponte pecunia, quam in suum commodum impunem vertere licebat, se fidem suam probasse contendunt, ut credibile non sit modico lucro fuisse excaecatos, quo summum dedecus cum praesenti vitae discrimine sibi accerserent. Itaque quamvis poenam subire parati sunt, si deprehensum apud eos fuerit furtum: ubi repertus est scyphus in sacco Beniamin, nullas eorum querimonias refert Moses: sed tantum narrat conscissis vestibus acerbissimum moerorem esse testatos. Nec vero dubito quin re inopinata perculsi obmutuerint. Neque enim sola doloris magnitudo eos reddidit attonitos: sed quod se poenae obnoxios cernebant, quum sibi non essent male conscii. Itaque ubi ventum est in conspectum Ioseph, noxam fatentur: non quod agnoscant obiectum sibi scelus, sed quia excusando nihil proficerent: ac si dicant, nihil tergiversari iuvat in re manifesta. Hoc sensu dicunt iniquitatem suam a Deo deprehensam: quia etsi fraudis obscura suberat aliqua suspicio, quod ipsis iniuste gravandis fuisset illud excogitatum: causam in absconditum Dei iudicium transscribere malunt. Quidam interpretes credunt confessos fuisse scelus contra Ioseph perpetratum: verum opinio illa facile refellitur, quia constanter dicunt, a fera fuisse discerptum, vel fortuito casu periisse. Ergo simplicior sensus est ille quem attuli: etiamsi non exstet facti veritas, eos tamen divinitus reos peragi. Nec vero simulate loquuntur: sed aliud non habent turbati et attoniti in re perplexa, nisi quod sentiunt arcano Dei iudicio inflictam sibi fuisse hanc plagam. Atque utinam huc confugerent qui Dei ferulis percussi, causas non statim percipiunt, et quum sine causa infestos sibi homines sentiunt, revocarent in memoriam arcana Dei iudicia, quibus humiliari nos decet. Caeterum quod Iuda omnium nomine loquitur, hinc colligere licet, iam tunc primatum obtinuisse inter fratres. Et Moses caput ac principem eum constituit, diserte exprimens eum et alios venisse. Quanquam enim nondum solenni patris iudicio delata ad eum esset primogeniturae dignitas, erat tamen destinata. Certe non occupat loquendi partes quin autoritas in eius verbis emineat. In verbis Ioseph iterum memoria repetere convenit quod prius dixi, quanquam initio studuerat Ioseph Deo gloriam tribuere, nunc tamen peccare dum se ariolum vel divinum simulat. Quidam ut culpam extenuent, non artem augurandi, sed iudicii solertiam notari dicunt: sed nihil opus est, excusandi hominis causa, ad coactas expositiones confugere, nam ex communi plebis sensu loquitur: atque ita stulte conceptam opinionem fovet.

16. *Ecce, sumus servi domini mei.* Prius vocabant se servos modestiae causa: nunc se mancipia illi addicunt. Caeterum in persona Ioseph poenae gravitatem mitigant: atque ita species est deprecationis ne capitis supplicium de illo sumatur, sicuti initio pacti fuerant.

17. *Absit a me.* Si in animo habuit Ioseph retento uno Beniamin alios dimittere, quantum in se erat, pessimo dissidio ecclesiam Dei laceravit. Sed antehac admonui (quod etiam ex contextu elicere promptum est) non aliud fuisse eius consilium quam ut altius penetraret in eorum animos. Offensa quidem timenda fuit, si sensisset fratrem illis non fuisse curae: sed Dominus occurrit periculo, dum fecit ut sollicita Iudae excusatio non solum molliret eius animum: sed etiam lacrymas et profusum fletum exprimeret.

18. *Loquatur quaeso servus tuus verbum.* Suppliciter rogat Iuda ut sibi detur loquendi venia: quoniam prolixa futura erat narratio. Quoniam autem gravantur ac indigne ferunt proceres si quis eos nimis familiariter compellet, praefatur Iuda se non esse nescium quanto honore excellat Ioseph in Aegypto, ut testetur non protervia se, sed necessitate fieri audacem. Postea recitat quomodo a patre discesserint. Duo autem sunt capita, quod lethalem tristitiam afferrent patri suo si reversi fuerint absque Beniamin: deinde quod eius reducendi sponsione privatim se obstrinxerit. Quod ad luctum patris spectat, non vulgare pietatis signum est quod substitui mavult in locum Beniamin, ac perpetuum exsilium servitutemque obire quam misero seni afferre exitii causam. Fidem vero suam in eo probat quod vadem se opponit quo fratrem liberet. Quia חטא Hebraeis nunc culpam, nunc reatum sonat, quidam vertunt: Peccavero in patrem meum: vel, reus ero peccati. Alii vero: Obnoxius ero: propterea quod promissione mea deceptum se esse queretur. Hic posterior sensus melius quadrat, quod scilicet dedecus ac reatum non effugiet apud patrem; quasi adolescentem fidei suae commissum impie prodiderit

CAPUT XLV.

1. *Tunc non potuit Ioseph se comprimere coram omnibus qui stabant iuxta se, et clamavit: Educite omnem virum a me: et non stetit quisquam cum eo quando patefecit se Ioseph fratribus suis.* 2. *Et emisit vocem suam cum fletu: et audierunt Aegyptii, audivit et domus Pharaonis.* 3. *Dixit autem Ioseph fratribus suis: Ego sum Ioseph, num adhuc vivit pater meus? et non potuerunt fratres eius respondere ei: quia territi erant a facie eius.* 4. *Et dixit Ioseph fratribus suis: Accedite quaeso ad me. Et accesserunt. Et dixit: Ego sum Ioseph frater vester quem vendidistis in Aegyptum.* 5. *Et nunc ne dolore afficiamini, et ne sit ira in oculis vestris quod vendideritis me huc: nam propter vitam misit me Deus ante vos.* 6. *Iam enim duo anni famis fuerunt in medio terrae, et adhuc quinque anni sunt in quibus non erit aratio et messis.* 7. *Et misit me Deus ante vos, ut ponam vobis reliquias in terra: et ut vivificem vos evasione magna.* 8. *Nunc itaque non vos misistis me huc, sed Deus: et posuit me in patrem Pharaoni, et in dominum toti domui eius, et dominatorem in tota terra Aegypti.* 9. *Festinate, et ascendite ad patrem meum, et dicite ei: Sic dicit filius tuus Ioseph: Posuit me Deus in dominum toti Aegypto, descende ad me, ne stes.* 10. *Et habitabis in terra Gosen, et eris propinquus mihi, tu et filii tui, et filii filiorum tuorum, et pecudes tuae, et boves tui, et omnia quae sunt tibi.* 11. *Et alam te ibi, quia adhuc quinque anni famis sunt: ne forte inopia vel egestate conficiaris tu et domus tua, et omne quod est tibi.* 12. *Et ecce, oculi vestri vident et oculi fratris mei Beniamin quod os meum loquitur ad vos.* 13. *Nunciate autem patri meo omnem gloriam meam in Aegypto, et omnia quae vidistis: et festinate, et descendere facite patrem meum huc.* 14. *Et iactavit se super collum Beniamin fratris sui, et flevit: Beniamin quoque flevit super collum eius.* 15. *Et osculatus est omnes fratres suos, et flevit super eos, et postea loquuti sunt fratres eius cum eo.* 16. *Et vox audita est in domo Pharaonis, dicendo: Venerunt fratres Ioseph, et placuit in oculis Pharaonis, et in oculis servorum eius.* 17. *Et dixit Pharao ad Ioseph: Dic fratribus tuis: Hoc facite, onerate iumenta vestra, et ite, ingredimini terram Chenaan.* 18. *Et capite patrem vestrum, et familias vestras, et venite ad me, et dabo vobis bonum terrae Aegypti, et comedetis pinguedinem terrae.* 19. *Et tu iussus es: Hoc facite, capite vobis de terra Aegypti currus pro parvulis vestris, et pro uxoribus vestris, et tollite patrem vestrum, et venite.* 20. *Et oculus vester ne parcat supellectili vestrae: quia bonum omnis terrae Aegypti vestrum erit.* 21. *Fecerunt ergo sic filii Israel, et dedit eis Ioseph currus iuxta sermonem Pharaonis, et dedit eis escam pro itinere.* 22. *Omnibus ipsis dedit unicuique mutatorias vestes, et ipsi Beniamin dedit trecentos argenteos, et quinque mutatorias vestes.* 23. *Patri autem suo misit secundum hoc, decem asinos ferentes de bono Aegypti et decem asinas ferentes frumentum, et panem, et escam patri suo pro itinere.* 24. *Et dimisit fratres suos, et abierunt, et dixit ad eos: Ne tumultuemini in via.* 25. *Et ascenderunt ex Aegypto, et venerunt in terram Chenaan, ad Iahacob patrem suum.* 26. *Et nunciaverunt ei, dicendo: Adhuc Ioseph vivit: et quod ipse dominaretur in omni terra Aegypti, et dissolutum est cor eius, quia non credebat eis.* 27. *Et retulerunt ei omnia verba Ioseph quae loquutus fuerat ad eos: et vidit currus quos miserat Ioseph ut ferrent eum, et revixit spiritus Iahacob patris eorum.* 28. *Et dixit Israel: Sufficit, adhuc Ioseph filius meus vivit: ibo, et videbo eum antequam moriar.*

1. *Et non potuit Ioseph se continere.* Narrat hoc capite Moses quomodo se fratribus patefecerit Ioseph. Ac primo docet, ipsum sibi vim fecisse quamdiu austerum ac durum vultum prae se tulit. Nunc vis fraterni amoris quem suppresserat, quantisper spirabat atroces minas, maiore impetu se profundit: unde apparet quam nihil saevum aut crudele ante fuerit in eius animo. Iam quod ita erumpit in lacrymas, plus laudis meretur ista mollities vel teneritudo quam si aequabile temperamentum servasset. Stulte enim Stoici heroicam virtutem esse dicunt misericordia non tangi. Atqui si inflexibilis stetisset Ioseph, quis non pronunciaret vel stupidum vel ferreum fuisse hominem? Nunc autem violento affectu se prodit tam heroica eius magnanimitas, quam divina moderatio, quod irae et odii victor fuit: ut tam ardenter amaret qui scelestе ad machinandum illi exitium nulla iniuria lacessiti conspiraverant. Iubet autem omnes abire, non quod eum pudeat sui generis (neque enim dissimulat paulo post esse fratres suos, ac libenter patitur in palatium regis famam perferri): sed eorum pudori consulit, ne facinus illud detestabile multis testibus innotescat. Atque haec non ultima pars clementiae fuit, quod voluit sepultum esse eorum dedecus. Videmus ergo submotos fuisse testes non alia de causa nisi ut liberius fratres confirmaret. Neque enim solum illis pepercit, eorum facinus non traducens: sed cum illis seorsum inclusus, ab omni verborum acerbitate abstinuit, ultroque amica consolatione eos dignatus est.

3. *Ego sum Ioseph.* Quanquam luculentum mansuetudinis et amoris sui specimen ediderat, ubi tamen nomen suum aperit, non secus terrentur fratres quam si in eos fulminaret. Nam dum secum reputant quid meriti sint, adeo formidabilis est potentia Ioseph, ut sibi nihil proponant nisi mortem: ubi autem metu ita cernit attonitos, iam nihil exprobrat, sed tantum laborat in sedanda eorum perturbatione, imo tamdiu blande eos demulcet, donec

quietos et hilares reddiderit. Quo exemplo docemur cavendum nobis esse ne tristitia obruantur qui vere et serio pudore humiliati sunt. Quamdiu ad obiurgationes surdus est peccator, vel secure sibi blanditur, vel improbe et contumaciter monitiones repellit, vel per hypocrisin se excusat, maior adhibenda est severitas: sed finem habeat rigor oportet, simul ac prostratus iacet, peccatique notitia trepidat: saltem succedat moderatio quae spe veniae erigat eiectum. Ergo ut recta sit ac bene composita severitas, induendus est hic interior affectus Ioseph qui suo tempore emergat.

4. *Accedite quaeso ad me.* Hoc verbis quibuslibet efficacius est, quod eos in amplexum comiter invitat. Simul tamen quacunque potest verborum dulcedine curam et timorem illis eximit. Sic quidem temperat sermonem, ut eos modeste accuset, ac rursum soletur: longe tamen supereminet consolatio, quia desperationi propinquos esse videbat, nisi mature succurreret. Porro se venditum commemorans, non refricat sceleris memoriam expostulandi animo, sed quia semper utile est haerere peccati sensum, modo ne immodicus terror miserum hominem post agnitam culpam absorbeat. Quia autem plus satis territi erant fratres Ioseph, in secunda parte magis insistit, ut vulneri medeatur. Huc pertinet ista repetitio, quod Deus in eorum salutem ipsum miserit: quod eiusdem Dei consilio praemissus fuerit in Aegyptum, ut eos superstites conservaret: quod denique non ab ipsis relegatus fuerit in Aegyptum, sed adductus Dei manu.

8. *Non vos misistis me huc.* Locus hic insignis est, quo docemur nunquam sic turbari rectum ordinem hominum pravitate et malitia, quin Deus confusos et turbulentos eorum impetus in bonum finem dirigat. Monemur etiam quomodo et in quem usum nobis consideranda sit Dei providentia. Quum de ea curiosi homines disputant, non modo posthabito fine miscent ac pervertunt omnia, sed quaecunque possunt absurda excogitant ad sugillandam Dei iustitiam. Atque haec protervia facit ut cupiant nonnulli pii et modesti homines sepultam esse hanc doctrinae partem. Simul enim atque hoc in medium profertur, Deum mundi totius gubernacula tenere, ut nihil nisi eius nutu et imperio geratur: qui parum reverenter sentiunt de mysteriis Dei, ebulliunt in varias quaestiones, non frivolas tantum, sed etiam noxias. Verum ut cohibenda est profana ista intemperies, ita modus tenendus est ne crassam appetamus ignorantiam earum rerum quae non tantum patefactae sunt verbo Dei, sed apprime cognitu sunt utiles. Pudet bonos viros fateri, nonnisi volente Deo fieri quidquid suscipiunt homines: ne statim obstrepant effraenes linguae, vel Deum esse peccati autorem, vel non esse vertendum impiis hominibus vitio quod Dei consilium exsequuntur. Atqui etiamsi refelli non posset sacrilegus ille furor, nobis sufficiat eum detestari: interim quod claris scripturae testimoniis proditum est, tenere convenit, quidquid machinentur homines, tamen inter illorum strepitus Deum e coelo moderari eorum consilia et conatus: denique per ipsorum manus peragere quod apud se decrevit. Boni viri, qui Dei iustitiam exponere verentur impiorum calumniis, ad distinctionem istam confugiunt, quod Deus alia fieri velit, alia permittat. Quasi vero, ipso cessante, quidvis agendi libertas sit penes homines. Si tantum passus esset Ioseph in Aegyptum deduci, non eum ordinasset salutis ministrum patri Iacob, et filiis eius: quod nunc ei diserte tribuitur. Facessat igitur inane illud commentum, quod Dei tantum permissu, non autem consilio aut voluntate, mala fiant, quae ipse postea in bonum finem convertit. Mala intelligo hominum respectu, quibus nihil aliud propositum est quam perverse agere. Sicuti autem in ipsis residet vitium: sic et tota culpa in eos conferri debet. Deus autem mirabiliter per illos operatur, ut ex impuris faecibus liquidam iustitiam eliciat. Arcana haec agendi ratio est, sensuque nostro longe altior. Itaque non mirum si carnis lascivia contra insurgat. Sed eo diligentius nobis cavendum est, ne immensam istam altitudinem restringere ad nostras angustias tentemus. Fixa igitur maneat sententia haec, dum exsultat hominum libido, et se intemperanter iactat huc vel illuc, Deum praeesse: et arcano fraeno eorum motus dirigere quocunque visum est. Simul tamen hoc quoque tenendum est, distincte agere Deum, ut nihil in eius providentia vitii haereat: nihil eius decreta affine habeant hominum vitiis. Cuius rei pulcherrimum speculum in hac historia oculis nostris subiicitur: Venditus fuit Ioseph a fratribus: quorsum, nisi quia perditum quovis modo, exstinctumque volebant? Idem opus Deo adscribitur: sed longe diverso fine, ut scilicet tempore famis nutritium praeter spem haberet domus Iacob. Ita brevi temporis spatio voluit quasi occisum Ioseph, ut repente vitae autorem ex sepulcro educeret. Unde apparet, quamvis idem cum improbis initio agere videatur, longam tamen esse distantiam inter illorum scelus et admirabile eius iudicium. Nunc expendamus verba Ioseph. Videtur in fratrum solatium inducere culpae illorum oblivionem. Atqui scimus non eximi reatu homines, quamvis Deus praeter spem in bonum et felicem exitum transferat quod ipsi perperam tentant. Quid enim Iudae profuit quod ex scelerata eius perfidia prodiit mundi redemptio? Sed Ioseph, quamvis paulisper fratrum mentes subducat a sceleris sui intuitu, donec ab immodico pavore respirent: non tamen culpam in Deum derivat, vel illos plane absolvit: sicuti clarius videbimus ultimo capite. Et certe ita habendum est, non

aestimanda esse hominum facta ex eventu, sed prout vel cessarunt in suo officio, vel aliquid tentarunt praeter Dei mandatum, et ultra vocationis suae metas egressi sunt. Neglexit aliquis uxorem vel liberos, nec eorum necessitatibus sedulo adfuit: quanquam non moriuntur, nisi volente Deo, nihil tamen hoc praetextu iuvatur mariti et patris inhumanitas, qui eos impie deseruit quum succurrere deberet. Quare nihil proficiunt qui sibi male conscii, tegendis delictis obtendunt Dei providentiam. Sed rursus quoties Dominus eorum malitiae occurrit qui nobis nocere student, neque id modo, sed prava eorum studia in bonum nostrum convertit: hoc modo affectus carnis nostrae temperat, nosque aequiores et magis placabiles reddit. Sic videmus Ioseph dextrum fuisse providentiae Dei interpretem, dum inde captavit argumentum dandae fratribus veniae. Sceleris in se commissi indignitas eum accendere poterat ut totus vindictae cupiditate ferveret: atqui dum reputat superatam fuisse eorum malitiam mira et insolita Dei bonitate, oblitus iniuriae, humaniter eos amplectitur, quorum dedecus gratia sua Deus texerat. Et certe sepeliendis fratrum peccatis ingeniosa est caritas: ideoque in hunc usum libenter accommodat quaecunque ad iram placandam et sedanda odia faciunt. Ioseph etiam in alium sensum rapitur, quod divinitus electus fuerit ad iuvandos fratres. Unde fit ut non modo offensam illis remittat, sed cupide iniunctis sibi partibus defungi cupiens, tam a metu et anxietate quam ab inopia ipsos liberet. Haec ratio est cur se ordinatum asserat ut reliquias illis ponat, hoc est, semen conservet residuum, vel potius ipsos conservet superstites, idque praeclara et admirabili evasione. Quum se patrem Pharaonis dicit, non effertur inani iactantia, ut solent vani homines: neque opes suas ventose ostentat: sed ex tam magnifico et incredibili eventu probat, non fortuito nec humanitus factum esse ut in locum illum pervenerit: quin potius mirabili Dei consilio erectum sibi fuisse sublime solium unde patri et toti familiae succurrat.

9. *Sic dixit filius tuus Ioseph.* In hoc mandato ostendit se potentiam suam ideo iactare quo meliore fiducia patrem animet: scimus quam tardi sint senes: deinde sanctum Iacob difficile erat ab haereditate divinitus promissa avellere. Ergo Ioseph proposita necessitate, quam optabile subsidium obtulerit Dominus commemorat. Quaeritur tamen quomodo illis in mentem non venerit oraculum, de quo a patribus edocti fuerant, nempe hospites fore et servos in aliena terra (Gen. 15, 13). Videtur enim Ioseph meras delitias hic promittere, quasi in posterum nihil adversi timendum foret. Quanquam a Mose nihil exprimitur, ego tamen probabili coniectura moveor ut credam Iacob non fuisse oraculi immemorem. Nisi enim coelesti vinculo retentus foret, nunquam post transactum famis tempus stetisset in Aegypto. Nam illic sponte manendo, spem haereditatis a Deo promissae abiicere visus esset. Quod ergo ad terram Chanaan reverti non curat, sed tantum cadaver suum illuc deferri iubet, nec filios suos ad celerem reditum hortatur, sed subsidere in Aegypto sinit, non facit socordia, vel quod delinitus sit illecebris Aegypti, vel pertaesus terrae Chanaan, sed quod se et genus suum, ad ferendam illam tyrannidem comparat, de qua admonitus fuerat a patre Isaac. Ideo, quod liberaliter primo adventu excipitur, in lucro deputat: sed interim animo praesumit quod dictum fuerat Abrahae.

16. *Et vox audita est in domo.* Quod nunc refert Moses, ordine praecessit. Priusquam enim Ioseph patrem accerseret, fama de fratrum adventu in palatium pervenerat. Nec vero tam audacter pollicitus fuisset Ioseph fratribus suis domicilium in Aegypto, nisi regis permissu. Quod ergo breviter attigerat Moses, nunc pluribus exponit, regem propenso et hilari animo declarasse quanti faceret Ioseph, quod ultro patri et fratribus eius opimam Aegypti partem detulit, quam incolerent. Et ex alio Mosis loco apparet, quamdiu vixit, clementer et benigne tractatos fuisse Israelitas. Nam primo capite Exodi, v. 8. initium tyrannidis et saevitiae dicitur factum a successore, cui ignotus erat Ioseph.

22. *Dedit unicuique mutatorias vestes.* Quod viatico fratres instruit, non mirum: sed quorsum attinuit pecunia et vestibus onerare, quia mox redituri erant? Ego certe non dubito quin patrem suum, fratrumque uxores respexerit, quo minus molestum esset terram Chanaan relinquere. Vix enim credibilem fore nuncium sciebat, nisi manifesta symbola palam gestarent. Quanquam fieri potest ut non solum allicere tentaverit absentes, sed fratribus etiam magis ac magis voluerit testatum facere suum amorem. Prior tamen ratio plus apud me habet ponderis, quia ornandi Beniamin maior illi fuit cura. Quod pro vestibus mutatoriis, vel mutationibus vestium, Hieronymus transtulit binas stolas: et alii interpretes eum sequuti, dissimiles vestes exponunt: nescio an firmum sit. Potius sentio vestes fuisse elegantes, quibus ad nuptias ac dies solennes uterentur. Nam mutationi quotidianum usum tacite opponi arbitror.

24. *Ne tumultuemini.* Quidam exponunt Ioseph rogare fratres ut placido sint animo, nec supervacuo metu se turbent: sed potius ad mutuam pacem eos hortatur. Nam quum verbum רגז nunc tremere, vel expavescere, nunc tumultuari significet, posterior sensus melius congruit circumstantiae loci. Scimus enim filios Dei non modo esse placabiles, si quid ipsis iniuriae illatum fuerit, sed etiam curare ut alii inter se concordes agant. Placatus erat Ioseph

fratribus, simul etiam eos admonet ne quid turbarum moveant. Timendum enim erat ne quisque se purgando crimen transferre in alios studeret, atque ita surgeret contentio. Haec humanitas Ioseph nobis imitanda est ut obviam eamus, quantum in nobis erit, rixis, et verborum certaminibus. Nam Christus a suis discipulis non tantum exigit ut pacis sint amantes, sed etiam ut sint pacifici (Matth. 5, 9). Quare nostrum est, opportune iurgiis omnibus materiam et occasionem tollere. Praeterea sciendum est, quod fratribus praecepit Ioseph, nobis omnibus a spiritu Dei mandari, ne scilicet alii alios exacerbemus. Quia autem accidere fere solet in communibus delictis, ut tergiversando alii alios maligne gravent, discamus singuli agnoscere et fateri propriam culpam, ne ex altercationibus efferveant pugnae.

26. *Et dissolutum est cor eius.* Scimus quosdam subita et inopinata laetitia fuisse exanimatos. Ideo quidam intelligunt suffocatum fuisse cor Iacob, quod velut ecstatico stupore correptus fuerit. Sed Moses aliam causam assignat, quod fidem non habens filiis, inter spem et metum constrictus fuerit. Scimus autem, qui audito incredibili nuncio suspensi haerent, torpere quasi exanimes. Non fuit ergo simplex laetitiae affectus, sed mixta quaedam perturbatio quae concussit mentem Iacob. Ideo paulo post dicit Moses, revixisse eius spiritum, ubi ad se ipsum reversus, composito animo, verum esse credidit quod audierat. Amorem vero suum erga Ioseph non elanguisse temporis spatio ostendit, quod non aliud sibi vivendi pretium statuit quam ut frui liceat eius conspectu. Prius sibi continuum indixerat moerorem usque ad sepulcrum: nunc vero laetam sibi fore mortem pronunciat.

CAPUT XLVI.

1. *Itaque profectus est Israel, et quaecunque habebat, et venit in Beer-sebah, et sacrificavit sacrificia Deo patris sui Ishac.* 2. *Et dixit Deus ad Israel visionibus noctis, dixit inquam: Iahacob, Iahacob: ille respondit: Ecce adsum.* 3. *Et dixit: Ego sum Deus, Deus patris tui: ne timeas descendere in Aegyptum: quia in gentem magnam ponam te ibi.* 4. *Ego descendam tecum in Aegyptum, et ego ascendere etiam te faciam ascendendo: Ioseph quoque ponet manum suam super oculos tuos.* 5. *Postea surrexit Iacob de Beer-sebah, et sustulerunt filii Israel Iahacob patrem suum, et parvulos suos, et uxores suas super currus quos miserat Pharao ad ferendum eum.* 6. *Et ceperunt pecudes suas, et substantiam quam acquisierant in terra Chenaan, veneruntque in Aegyptum Iahacob et omne semen eius cum ipso.* 7. *Filii eius, et filii filiorum eius cum eo, filiae eius, et filiae filiorum eius, et omne semen suum deduxit secum in Aegyptum.* 8. *Haec sunt autem nomina filiorum Israel qui ingressi sunt in Aegyptum: Iahacob et filii eius: primogenitus Iahacob Reuben.* 9. *Et filii Reuben: Hanoch, et Phallu, et Hesron, et Charmi.* 10. *Filii vero Simhon: Iemuel, et Iamin, et Ohad, et Iachin et Sohar, et Saul filius Chenaanitidis.* 11. *Filii Levi, Gerson, Cehath, et Merari.* 12. *Filii Iehudah: Her, et Onam, et Selah, et Peres, et Zerah: et mortuus est Her et Onam in terra Chenaan. Fuerunt autem filii Peres: Hesron, et Hamul.* 13. *Et filii Issachar: Tholah, et Puvah, et Iob, et Simron.* 14. *Filii vero Zebulon: Sered, et Elon, et Iahleel.* 15. *Isti sunt filii Leah, quos peperit ipsi Iahacob in Padan Aram, et Dinah filiam eius: omnes animae filiorum eius, et filiarum eius fuerunt triginta et tres.* 16. *Filii autem Gad: Siphion, et Hagghi, Suni et Esbon, Heri et Arodi, et Areli.* 17. *Et filii Aser: Imnah, et Isvah, et Isvi, et Berihah, et Serah soror eorum. Filii vero Beriah: Heber et Malchiel.* 18. *Isti sunt filii Zilpah, quam dedit Laban Leah filiae suae, et peperit istos ipsi Iahacob, sedecim animas.* 19. *Filii Rachel uxoris Iahacob, Ioseph et Beniamin.* 20. *Nati sunt autem ipsi Ioseph in terra Aegypti, quos peperit ei Asenath filia Potipherah principis On, Menasseh et Ephraim.* 21. *Filii vero Beniamin, fuerunt Belah, et Becher, et Asbel, Gera et Naaman, Ehi et Ros, Muppim, et Huppim, et Arde.* 22. *Isti sunt filii Rachel qui nati sunt ipsi Iahacob: omnes animae quatuordecim.* 23. *Et filii Dan: Hussim.* 24. *Filii Nephthali: Iahseel, et Guni, et Ieser, et Sillem.* 25. *Isti sunt filii Bilhah, quam dedit Laban Rachel filiae suae, et peperit istos ipsi Iahacob, omnes animae septem.* 26. *Omnes animae quae venerunt cum Iahacob in Aegyptum, quae egressae sunt de femore eius praeter uxores filiorum Iahacob, omnes, inquam, animae fuerunt sexaginta et sex.* 27. *Et filii Ioseph qui nati sunt ei in Aegypto, animae duae. Omnes animae domus Iahacob quae ingressae sunt in Aegyptum, fuerunt septuaginta.* 28. *Porro Iehudah misit ante se ad Ioseph ad praeparandum locum ante se in Gosen, et venerunt in terram Gosen.* 29. *Et ligavit Ioseph currum suum, et ascendit in occursum Israel patris sui in Gosen: et conspectus est ei, et iactavit se ad collum eius, flevitque super collum eius adhuc.* 30. *Et dixit Israel ad Ioseph: Moriar hac vice, postquam vidi faciem tuam: adhuc enim tu vivis.* 31. *Et dixit Ioseph fratribus suis, et domui patris sui: Ascendam, et nunciabo Pharaoni, et dicam ei: Fratres mei, et domus patris mei, qui erant in terra Chenaan, venerunt ad me.* 32. *Atque viri pastores pecudum sunt: quia viri pecuarii sunt: et pecudes eorum, et boves eorum, et omnia quae erant eis adduxerunt.* 33. *Erit ergo quum vocaverit vos Pharao, et dixerit: Quod est opus vestrum?* 34. *Dicetis: Viri pecuarii fuerunt servi*

tui a pueritia nostra et usque nunc, etiam nos, etiam patres nostri: ut habitetis in terra Gosen: quia abominatio Aegyptiis est omnis pastor pecudum.

1. *Et profectus est Israel.* Quia relicta terra Chanaan sanctus vir alio migrare cogitur, sacrificium in ipso egressu offert Domino, ut sibi firmum et ratum esse testetur foedus quod Deus ipse cum patribus pepigerat. Nam quum soleret se exercere in externo Dei cultu, specialis quaedam fuit huius sacrificii ratio. Et certe fulturis tunc maxime opus habuit ne labasceret eius fides. Privandus enim erat haereditate sibi promissa, et eius terrae conspectu, quae coelestis patriae imago erat et pignus. Annon venire in mentem potuit se hactenus vana spe fuisse delusum. Ergo memoriam divini foederis renovans, opportunum remedium adhibet, ne a fide excidat: ideoque sacrificat in ipsis terrae finibus, sicuti nuper dixi: ut sciamus aliquid fuisse praeter consuetum morem. Et hunc cultum exhibet Deo patris sui, ut testetur, quamvis ab ea terra discedat, in quam vocatus fuerat Abraham, non tamen se desciscere a Deo illo in cuius cultu fuerat educatus. Insignis sane constantia, quod dum fame eiicitur in alienam regionem, ut ne peregrinari quidem in terra liceat cuius legitimus erat dominus: iuris tamen absconditi spem animo inclusam retinet. Non sine invidia patrium Deum colendo, dissidium palam habebat a reliquis gentibus. Quid autem proderat distincta ab omnibus religio? Quod ergo eum non poenitet coluisse Deum patris sui, et in eius timore ac reverentia nunc quoque perstat: hinc colligimus quam altas in vera pietate radices egisset: sacrificio autem se confirmat, et fidem suam profitetur: quia licet pietas externis symbolis alligata non sit: noluit tamen ea subsidia negligere, quorum usum minime supervacuum esse expertus erat.

2. *Et dixit Deus ad Israel.* Hoc modo probavit Deus sibi placere sacrificium Iacob, et vicissim manum illi porrexit, ut de integro foedus suum sanciret. Visio nocturna ad hoc valuit ut maior constaret oraculo maiestas. Iacob quidem ut docilis erat et promptus ad Dei obsequium, vi et terrore minime cogendus fuit: quia tamen homo erat carne circumdatus, utile fuit quasi praesenti Dei gloria affici, ut verbum efficacius in cor eius penetraret. Caeterum memoria repetere convenit quod prius docui, annexum fuisse verbum: quia nihil, vel parum profuisset muta visio. Scimus ut superstitio libenter nuda spectra arripiat: quo fit ut Deum transformet. Quia autem sine verbo nulla exstare potest viva Dei effigies, quoties apparuit Deus servis suis, simul loquutus est. Quare in omnibus signis semper attenti simus ad eius vocem, nisi velimus Satanae praestigiis deludi. Quod si visiones in quibus refulsit Dei maiestas, verbo animari oportuit: qui signa arbitrio hominum conficta obtrudunt ecclesiae, nihil aliud quam inanes profani theatri pompas ostentant. Sicuti in papatu quae vocantur sacramenta mortuae sunt larvae, quae miseras animas a vero Deo abducunt. Notetur itaque mutua haec relatio, quod visio praecedit, quae plus dignitatis verbo conciliet, et verbum quasi visionis anima continuo sequitur. Nec vero dubium est quin ea fuerit visibilis gloriae Dei species, quae Iacob suspensum ac vacillantem non relinqueret, sed exempta dubitatione solide eum fulciret, quo secure posset amplecti oraculum.

3. *Iahacob, Iahacob.* Huc spectat repetitio, ut magis attentus reddatur. Nam eum familiariter compellans Deus, se melius insinuat in eius animum: sicuti etiam in scriptura comiter nos allicit, ut sibi discipulos praeparet. Docilitas etiam sancti viri inde patet, quod simul ac persuasus est Deum loqui, se praesto esse respondet. Nempe ut reverenter excipiat quidquid dictum fuerit, sequatur quocunque fuerit vocatus, mandataque omnia capessat. Subiicitur deinde promissio, qua Deus servi sui fidem confirmat et recreat. Quia tristis erat in Aegyptum descensus, bono et alacri animo esse iubet, eo quod semper futurus sit eius custos: et postquam illic eum auxerit in gentem magnam, iterum sit reducturus unde nunc exire coegit. Ac praecipua quidem consolatio in hoc cardine versatur, quod non perpetuo vagabitur in diversis exsiliis, sed tandem fruetur sperata haereditate. Nam quia divini amoris, bonorum spiritualium, et felicitatis aeternae symbolum erat possessio terrae Chanaan, si ea fraudatus esset sanctus Iacob, nihil aut minimum iuvisset divitiis, omnique bonorum et opum genere in Aegypto cumulari. Reditus autem qui promittitur non debet intelligi de eius persona, sed ad posteros spectat. Sicuti autem Iacob promissione fretus, intrepide descendere in Aegyptum iubetur: ita piorum omnium est illius exemplo vires ex Dei gratia colligere, ut se ad parendum eius mandatis accingant. Elogium quo se Deus insignit, superiora oracula obsignat quae per manus acceperat Iacob a patribus. Cur enim non se potius coeli et terrae opificem nuncupat quam Deum Isaac, vel Abrahae, nisi quia ex primo foedere dependet dominium terrae Chanaan, quod iterato nunc promittit? Simul etiam domesticis exemplis animat servum suum, ne in sua vocatione constanter pergere desinat. Minime enim decebat, quum patrem suum Isaac vidisset, avum quoque audisset, quamvis diu per ingentes molestias circumacti essent, nullis unquam tentationibus cessisse, ipsum in eodem stadio lassitudine confici: praesertim quum inter moriendum, tradita posteris suis lampade, fidei lucem domi suae superstitem relinquere sedulo curassent. In summa, monetur Iacob, Deum sibi per obliquos et multi-

plices circuitus non esse quaerendum, quem a pueritia didicit praesidem esse domus Abrahae, modo ne ab eius pietate degeneret. Caeterum quatenus in hac parte valere debeat patrum autoritas, alibi diximus. Neque enim Dei consilium fuit, vel se hominibus subiicere, vel sine delectu probare quidquid a maioribus proditum esset, utpote qui toties damnat in Iudaeis stultam patrum imitationem: sed in pura sui notitia tenere Iacob.

4. *Et Ioseph ponet manum.* Clausula haec addita fuit testandae maioris indulgentiae causa. Quanquam enim dum optabat Iacob sibi mortuo claudi oculos manu Ioseph, huic voto quaedam implicita erat carnis infirmitas: non tamen gravatur Deus morem gerere, ut novi exsilii dolorem temperet. Porro scimus vetustissimum fuisse ritum claudendi oculos: atque ut quisque sanguine vel amore erat proximus, fuisse hoc officio defunctum.

5. *Et surrexit Iahacob.* Surgendi verbo videtur notare Moses, sumpsisse Iacob ex visione novum vigorem. Quanquam enim non exciderant aliae promissiones, valde tamen opportunum fuit recentis memoriae subsidium, ut terram Chanaan in corde suo gestans, aequo animo ferret eius absentiam. Quum autem dicitur secum tulisse quaecunque acquisierat, vel possederat in terra Chanaan, probabile est una cum pecore venisse servos et ancillas. Atqui in egressu nulla eorum fit mentio: imo paulo post, quum singula familiae capita enumerat Moses, venisse dicit septuaginta tantum animas. Si quis dicat, Iacob inedia coactum servos manumisisse, vel casu aliquo nobis incognito eos perdidisse, frigida erit divinatio: nihil enim habet coloris, quum industrius esset paterfamilias, et terrenis Dei benedictionibus floreret, nudatum prorsus fuisse, ut ne servulus quidem ei restaret. Magis probabile est, quum ad serviles operas tracti sunt, servis quoque fuisse spoliatos in Aegypto: saltem non relictam illis fuisse copiam, cuius fiducia quidquam auderent. Quanquam autem in liberationis historia de servis subticet Moses, ex aliis tamen locis elicere promptum est, non absque servis egressos esse.

8. *Haec sunt autem nomina.* Recenset filios et nepotes Iacob, donec ad summam numeri perveniat. Quod autem septuaginta tantum ponit animas, Stephanus autem (Act. 7, 14) quinque superaddidit, librariorum errore factum esse non dubito. Infirma enim Augustini solutio est, quod Stephanus per prolepsin eos annumeret qui postea nati sunt in Aegypto, longe enim maior catalogus texendus fuisset. Deinde repugnat hoc spiritus sancti consilio, quemadmodum paulo post videbimus: quia hic non agitur quantam sobolem Iacob moriens superstitem reliquerit, sed quo die descendit in Aegyptum quanta ei fuerit familia. Septuaginta animas a se progenitas duxisse narratur, vel illic reperisse, ut comparatio huius tam exigui numeri cum immensa illa multidudine quam Dominus eduxit, mirificam benedictionem magis illustret. Quod autem imputandus sit error librariis, inde constat, quia apud graecos interpretes tantum in unum locum obrepsit: alibi autem cum hebraica supputatione conveniunt. Facile autem fuit, ubi notis signantur numeri, corrumpi locum unum. Hinc etiam factum fuisse suspicor, quia hebraicae linguae fere ignari erant qui tractabant, scripturam, ut locum in actis vitiatum esse putantes, perperam verum numerum mutarint. Si cui tamen magis placeat, Lucam rudibus et elementariis hoc dedisse, qui graecae lectioni assueti erant, non contendo. In verbis quidem Mosis nulla est ambiguitas, nec est cur nos tantula res torqueat, in qua nihil est absurdi: neque enim mirum est, literam unam alterius loco in notulis fuisse positam: hoc magis ad rem pertinet, quorsum a Mose referatur tam exiguus numerus, expendere. Nam quo minus consentaneum est, homines septuaginta non ita longo temporis successu in tantum populum crevisse: ita inde clarius Dei gratia relucet. Atque haec quoque ratio est cur numerum hunc saepius celebret. Fuit enim haec minime humana propagandae ecclesiae ratio, quum solitarius vixisset Abraham usque ad senium, post mortem Isaac restaret unus Iacob, auctus vero mediocri familia in angulum Aegypti conclusus foret, repente scaturire incredibilem populum ex fonte arido. Quod Saul unus ex filiis Simeonis dicitur natus ex Chananitide, quum aliorum matres non nominet Moses, non dubito quin consulto probrum generis notare voluerit. Caverunt enim sedulo sancti patres, ne se connubiis miscerent cum gente illa, a qua coelesti decreto divisi erant. Quod Moses, perscriptis nominibus filiorum Leae, in epilogo dicit fuisse triginta tres animas, quum tamen non plures triginta duabus posuerit: ita accipio, Iacob primum in ordine debere censeri. Nec obstat quod dicit totidem illi fuisse filios vel filias ex Lea. Etsi enim proprie de filiis habetur sermo, initium tamen sumitur a capite. Nam quod Hebraei Iochebed Mosis matrem subaudiunt, quia nimis coactum est, repudio. De filiabus etiam movetur quaestio, annon plures habuerit quam duas. Si tantum nominaretur Dina, dici posset expressam eius mentionem fieri propter singulare facinus quod ei contigerat. Sed quia in progenie Aser alteram feminam numerat Moses, potius coniicio vel eas adhuc fuisse innuptas, vel solas: nam de uxoribus nulla hic fit mentio.

28. *Et Iehudah misit ante se ad Ioseph.* Quia regio illa delecta fuerat a Ioseph in hospitium patri et fratribus, ideo nunc rogat Iacob, ut locum paratum adveniens reperiat: hoc enim valet loquutio qua Moses utitur: non quod sibi aedes exstrui et ornari postulet: sed tantum ut sine molestia illic

tabernacula figere liceat. Vacuum enim locum illi assignari oportuit, ne tumultuandi ansam incolis daret, illorum pascua vel agros occupans. In congressu vero Iacob cum filio Ioseph, Moses vehementem laetitiae affectum exprimit, ut sciamus sanctos patres non fuisse humanis affectibus exutos. Tenendum autem est, licet ex bonis principiis nascantur affectus, semper tamen ex carnis intemperantia aliquid vitii contrahere: maximeque hoc habere vitiosum, quod modum semper excedunt: unde sequitur non tollendos penitus esse, sed temperandos.

31. *Et nunciabo Phar.* Postquam honoris causa obviam patri suo prodiit Ioseph, utilitati quoque eius prospicit. Nam ideo consilium dat, ut se et omnes suos dicat esse pecuarios, quod locum habitandi a rege impetret in terra Gosen. Quanquam autem haec continentia laude digna est, quod in privatis commodis nihil sibi imperii usurpat, sed perinde ac si unus esset e media plebe, regis nutum exspectat: videtur tamen callide praetextum comminisci, quo regem circumveniat. Videmus quid cupierit, quum foecunda esset terra Gosen et opimis pascuis nobilis, ea commoditas illexit eius animum, ut illic patrem locare vellet: nunc vero terrae pinguedinem dissimulans, alium obtendit colorem. Iacob cum suis filiis reiectitios esse homines, ideoque secessum quaerere, in quo seorsum ab Aegyptiis habitent. Sed solutio huius nodi non admodum difficilis est. Regi enim satis superque nota erat fertilitas terrae Gosen, ut fraudi vel astutiae non fuerit locus (ut saepe reges nimis profusi sunt, multaque stulte dilapidant, quia nesciunt quid largiantur) imo Pharao sponte non petentibus detulerat optimum et electissimum in regno locum. Haec itaque eius largitio dolose non fuit elicita: quia liberum ei fuit aestimare quid daret. Et certe Ioseph ut modeste ageret, necesse habuit hoc praetextu habitationem in terra Gosen petere. Absurdum enim fuisset, vel saltem nimis rusticum, homines obscuros, et novos inquilinos, sedem in optimo et commodissimo loco sibi petere, quasi iure in ipsos competeret optio. Suo igitur et patris pudori ut consulat Ioseph, causam aliam adducit, quae perinde vera erat. Nam quum a pastorum consuetudine abhorreant Aegyptii, regem admonet commodum illic fore secessum. In eo nulla est simulatio, quia alibi nusquam quietum hospitium patebat. Caeterum tametsi sanctis patribus durum fuit ita probrose reiici, et quasi foetere toti populo, haec tamen ignominia, qua notati sunt, maxime illis profuit. Nam Aegyptiis permixti, huc illuc dispergi poterant: nunc quia detestabiles sunt, et indigni reputantur communi consuetudine, in hoc divortio mutuam inter se unitatem melius fovent, nec dissipatur ecclesiae corpus, quod Deus a toto mundo segregaverat. Sic Dominus saepe nos a mundo contemni vel reiici permitit, ut ab eius sordibus liberi et soluti, sanctitatem colamus. Denique non patitur nos illigari terrae vinculis, ut in coelum feramur.

CAPUT XLVII.

1. *Et venit Ioseph, et nunciavit Pharaoni, et dixit: Pater meus, et fratres mei, et pecudes eorum, et boves eorum, et omnia quae erant eis, venerunt e terra Chenaan: et ecce, sunt in terra Gosen.* 2. *Et de extremis fratribus suis cepit quinque viros, et statuit eos ante Pharaonem.* 3. *Tunc dixit Pharao ad fratres eius: Quae sunt opera vestra? Et dixerunt ad Pharaonem: Pastores ovium sunt servi tui, etiam nos, etiam patres nostri.* 4. *Et dixerunt ad Pharaonem: Ut peregrinaremur in hac terra, venimus, quia non est pascuum pecudibus quae sunt servis tuis: gravis enim fames est in terra Chenaan: nunc igitur habitent quaeso servi tui in terra Gosen.* 5. *Et dixit Pharao ad Ioseph, dicendo, pater tuus et fratres tui venerunt ad te.* 6. *Terra Aegypti coram te est, in optimo terrae huius habitare fac patrem tuum, et fratres tuos, habitent in terra Gosen. Et si cognoveris quod sint inter eos viri robusti, pones eos praefectos pecorum super ea quae sunt mihi.* 7. *Postea adduxit Ioseph ipsum Iahacob patrem suum, et statuit eum coram Pharaone, et salutavit Iahacob ipsum Pharaonem.* 8. *Et dixit Pharao ad Iahacob: Quot sunt dies annorum vitae tuae?* 9. *Et dixit Iahacob ad Pharaonem: Dies annorum peregrinationum mearum sunt triginta et centum anni: pauci et mali fuerunt dies annorum vitae meae, et non attigerunt dies annorum vitae patrum meorum in diebus peregrinationum suarum.* 10. *Et salutavit Iahacob ipsum Pharaonem, et egressus est a facie Pharaonis.* 11. *Et habitare fecit Ioseph patrem suum et fratres suos, et dedit eis possessionem in terra Aegypti in optimo terrae, in terra Rahameses, quemadmodum praeceperat Pharao.* 12. *Et aluit Ioseph patrem suum, et fratres suos, et omnem domum patris sui pane, usque ad os parvuli.* 13. *At panis non erat in omni terra: gravis enim fames erat valde, et elanguit terra Aegypti, et terra Chenaan propter famem.* 14. *Et collegit Ioseph omnem pecuniam quae inventa est in terra Chenaan pro alimento quod ipsi emebant, et intulit Ioseph pecuniam in domum Pharaonis.* 15. *Et consumpta est pecunia e terra Aegypti, et e terra Chenaan: et venit omnis Aegyptus ad Ioseph, dicendo: Da nobis panem: et ut quid moriemur coram te? defecit enim pecunia.* 16. *Tunc dixit Ioseph: Date pecudes vestras, et dabo vobis pro pecudibus vestris, si defecit pecunia.* 17. *Et adduxerunt pecudes suas ad Ioseph, et dedit eis Ioseph panem pro equis, et pro grege pecudum, et pro armento boum, et pro asinis, et sustentavit eos pane pro omnibus gregibus illorum anno ipso.* 18. *Finitus vero*

est annus ipse, et venerunt ad eum anno secundo, et dixerunt ei: Non abscondemus a domino meo, quod integra pecunia, et grex iumentorum apud dominum meum: non remansit coram domino meo praeterquam corpus nostrum, et terra nostra. 19. *Ut quid moriemur in oculis tuis, etiam nos, etiam terra nostra? eme nos, et terram nostram pro pane, et vivemus nos et terra nostra servi Pharaonis: da semen, et vivemus, et non moriemur, et terra non desolabitur.* 20. *Et emit Ioseph omnem terram Aegypti pro Pharaone: vendiderunt enim Aegyptii unusquisque agrum suum, quia invaluerat super eos fames: et fuit terra ipsi Pharaoni.* 21. *Et populum transire fecit ad urbes ab extremitate termini Aegypti usque ad extremitatem eius.* 22. *Tantummodo terram sacerdotum non emit, quia pars sacerdotibus erat a Pharaone, et comedebant partem suam quam dederat eis Pharao: idcirco non vendiderunt terram suam.* 23. *Tunc dixit Ioseph ad populum: Ecce, emi vos hodie, et terram vestram Pharaoni: ecce vobis semen, et seretis terram.* 24. *Et erit, e frugibus dabitis quintam partem Pharaoni, et quatuor partes erunt vobis pro semine agri, et pro cibo vestro, et eorum qui sunt in domibus vestris, et ad comedendum pro parvulis vestris.* 25. *Et dixerunt: Vivificasti nos, inveniamus gratiam in oculis domini mei, et erimus servi Pharaonis.* 26. *Et posuit illud Ioseph in statutum usque ad diem hanc super terram Aegypti Pharaoni pro quinta* parte: *terra tamen sacerdotum duntaxat non fuit Pharaoni.* 27. *Et habitavit Israel in terra Aegypti, in terra Gosen: et stationem habuerunt in ea, et creverunt, et multiplicati sunt valde.* 28. *Et vixit Iahacob in terra Aegypti septemdecim annos: et fuerunt dies Iahacob anni vitae eius, septem anni et quadraginta et centum anni.* 29. *Appropinquaverunt autem dies Israel ut moreretur, et vocavit filium suum Ioseph, et dixit ei: Si quaeso inveni gratiam in oculis tuis, pone quaeso manum tuam sub femore meo, et facias mecum misericordiam et veritatem: Ne quaeso sepelias me in Aegypto.* 30. *Et dormiam cum patribus meis: et tolles me ex Aegypto, et sepelies me in sepulcro eorum. Et dixit: Ego faciam secundum verbum tuum.* 31. *Et dixit: Iura mihi, et iuravit ei, et incurvavit se Israel ad caput lecti.*

1. *Et venit Ioseph.* Oblique se insinuat Ioseph, ut habitationem fratribus suis a rege obtineat in terra Gosen. Haec tamen modestia (ut diximus) vafritie caret. Nam et Pharao statim agnoscit quid ille cupiat: et liberaliter ei concedit, praefatus terram Gosen bonitate excellere. Unde colligimus, iudicio non ignorantia dedisse quod dabat: nec ignarum fuisse voti Ioseph: quanquam simpliciter petere non auderet quod esset optimum. Quod subsistere in ea regione patrem iussit cum maiori fratrum parte, facilis est excusatio. Neque enim pecus secum trahere poterant: nec relicto pecore, venire ad regem salutandum, donec attributa illis esset statio, ubi fixis tabernaculis res suas componerent. Fuisset enim parum civile, nondum audito regis permissu, locum velut sibi addictum occupare. Suspensi ergo in regione illa haerent, donec cognita regis voluntate, certius constituant domum suam. Quod Ioseph *quinque ex fratrum extremitate adduxit*, vulgo ita exponunt, qui minus procerae staturae erant fuisse adductos in conspectum regis: quia timendum erat ne robustiores in militiam traheret. Sed quoniam Hebraeis קצה, utramque extremitatem sonat, principii scilicet ac finis, assumptos fuisse arbitror non ex primis et ultimis, ut illorum intuitu de omnium aetate iudicium rex faceret.

3. *Pastores ovium.* Fuit haec confessio parum honorifica filiis Iacob, ac praesertim ipsi Ioseph: cuius summa et prope regia dignitas turpi macula notabatur. Erat enim apud Aegyptios (ut diximus) hoc pudendum et infame vitae genus. Cur ergo Ioseph quod in manu erat consilium non cepit, ut fratres suos vel ad agriculturam, vel ad aliam quamvis honestam et liberalem artem traduceret? non enim vitae pastoritiae sic erant addicti ut essent agriculturae prorsus expertes: vel quin possent assuescere ad alias vivendi rationes. Atque ut non statim fecissent quaestum, videmus quam parata illis fuerit regis liberalitas. Nec vero difficile erat aulicis muneribus illos ornari. Qui fit ergo ut eos Ioseph sciens ac volens ignominiae subiiciat, cui adiunctum erat privatum ipsius dedecus: nisi quia non magnopere curat temporalem illum contemptum? Fuisset hoc initio plausibile, splendide vivere inter Aegyptios: sed affixi fuissent exitiali nido. Nunc sordida et contemptibilis vivendi ratio interstitium est quo separantur ab Aegyptiis: imo Ioseph consulto videtur dare operam ut nobilitas quam sibi acquisierat, momento excidat: ne posteros teneat in Aegypto demersos, sed potius coalescant in corpus avitae familiae. Quod si non venit illis haec ratio in mentem, minime tamen dubium est quin eorum linguas gubernaverit Dominus ut occurreret noxiae mixturae, purumque et discretum retineret ecclesiae corpus. Hic quoque locus docet quanto satius sit vel extremum angulum tenere in atrio Domini quam extra ecclesiam occupare media palatia. Ideo ne molestum nobis sit mundi contemptu et probris redimere sacram cum filiis Dei unitatem: sicuti eam Ioseph omnibus Aegypti lautitiis praetulit. Quod si quis aliter puro Deo servire non potest quam si mundo se foetidum reddat, hic omnis facessat ambitio. Hoc erat consilium Dei, sub infamia conclusos tenere filios Iacob, donec illos in terram Chanaan restitueret: quo igitur se integros servent ad liberationem sibi promissam, se pecuarios esse non dissimulant. Cavendum ergo ne inanis honoris

cupiditas nos efferat, ubi Dominus non alium salutis modum ostendit quam si in ordinem cogamur. Quare libenter simus ignobiles ad tempus, ut nos olim angeli in societatem aeternae suae gloriae recipiant. Hoc etiam exemplo monentur qui educati sunt in vilibus opificiis, non esse cur illos suae sortis pudeat. Satis enim superque illis esse debet, quod vitae ratio quam sequuntur, legitima est ac Deo grata. Pudore etiam non vacabat altera confessio, ubi dicunt *fame coactos ad peregrinandum venisse:* sed inde emersit non poenitendus fructus. Nam quod pauci et famelici descendunt: deinde infamia notati, ut vix quisquam eos alloqui dignetur, ex iis tenebris illustrior deinde refulsit Dei gloria, quum ingentem populum mirabiliter tertio saeculo eduxit.

5. *Et dixit Pharao ad Ioseph.* Quod non fuit offensus Pharao, quum sibi locum ad peregrinandum dari peterent, Dei gratiae tribuendum est. Nam scimus nihil reges indignius ferre quam beneficia sua respui. Domicilium perpetuum illis offert Pharao, animum vero potius ad discessum adiiciunt. Si quis hoc modestiae adscribat, quia superbum fuisset petere ius civitatis, ut eodem cum indigenis iure viverent, habet hoc quidem nonnihil coloris, sed tamen vanum est: nam dum se postulant admitti hospites et inquilinos, in tempore sibi cavent, ne vinculo servitutis obstrictos habeat Pharao. Notum est illud Sophoclis,[1])

Ὅστις δὲ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται,
Κείνου 'στὶ δοῦλος, κ'ἂν ἐλεύθερος μόλῃ.

Operae pretium ergo fuit filiis Iacob ab ipso limine testari, qua lege habitare cuperent in Aegypto. Ac tanto minus excusabilis fuit crudelitas, quum adversus pactum fuerunt tam duriter oppressi, nec illis permissus exitus, quem diserte stipulati fuerant. Dicit quidem Isaias praetextum aliquem fuisse aegyptio regi in hac parte, quia sponte in eius ditionem se contulerant filii Iacob: sed per comparationem loquitur, ut gravius accuset Assyrios, qui posteros Iacob in patria sua quietos armis invaserant, atque inde expulerant iniusta violentia. Ergo ius hospitale sceleste violatum fuit, quum serviliter oppressi sunt Israelitae, et negatus in patriam reditus, de quo tacite pepigerant, quum professi fuerant se illic fore hospites: nam a rege fides et humanitas praestanda erat, semel in patrocinium suum receptis. Itaque sibi coram Deo caverunt filii Israel, ut de Aegyptiis possent merito conqueri. Sed quia secundum carnem nihil illis profuit data a rege fides, illorum exemplo fideles se ad patientiam erudiant. Hoc enim solenne est, ut quisquis aulam tyranni ingreditur, necesse habeat libertatem in limine deponere.

6. *Terra Aegypti* [1]). Non tantum hoc refertur, ut sciamus humaniter exceptam fuisse domum Iacob, sed etiam nihil datum fuisse a Ioseph nisi regis mandato. Nam quo maior erat eius potestas, eo restrictior esse debuit, ne liberalis de regis substantia tam ipsum quam populum fraudaret. Atque utinam valeret apud proceres mundi haec moderatio, ut se in privatis negotiis non aliter gererent quam si essent plebeii: nunc vero nulla illis videtur sua potestas, nisi eam experiantur peccandi licentia. Quanquam autem Ioseph regis permissu in optimis pascuis suos locat, non tamen in altera parte utitur regis beneficio, ut praefectos ordinet regii pecoris: non tantum quia haec utilitas invidiam illis conflasset apud multos, sed quia nolebat tali illecebra implicari.

7. *Et adduxit Ioseph ipsum patrem Iahacob.* Tametsi uno contextu narrat Moses adductum fuisse Iacob ad regem, non tamen dubito quin aliquid temporis intercesserit, nempe donec locum in quo staret adeptus, familiam tutius et magis soluto animo relinqueret: et simul ipse paulisper refectus foret ex itineris lassitudine. Quum autem dicitur Pharaoni benedixisse, hoc verbo non vulgaris et profana salutatio notatur a Mose, sed pia sanctaque servi Dei precatio. Salutant enim filii huius saeculi reges et principes honoris causa, ad Deum vero minime assurgunt. Aliter Iacob, qui civili reverentiae adiunxit pium illud studium, ut regis salutem commendaret Deo. Atque hanc regulam praescribit Iudaeis Ieremias (29, 7), ut pro pace Babylonis orent, quamdiu in exsilio vivendum erit: quia pax illius terrae et imperii in se contineat illorum pacem. Si hoc officium miseris captivis iniungitur, quibus per vim extorta fuit libertas et erepta patria, quanto plus regi tam humano et benefico debuit Iacob? Caeterum qualescunque sint qui dominantur, iubemur publicas pro ipsis preces concipere (1. Tim. 2, 1). Ergo eadem privatim a singulis subiectio requiritur.

8. *Quot sunt dies annorum.* Haec familiaris interrogatio confirmat, comiter et absque fastu exceptum fuisse Iacob: sed responsio longe plus habet

---

1) *In tragoediis non occurrunt hi versus. Leguntur inter fragmenta Tragicorum ap. Nauckium N.* 788, *ap. Dindorfium N.* 711. *Deprompti sunt ex Plutarchi Pompeio* 78 *et ex eiusdem tractatu: Quomodo adolescens poetas audire debeat p.* 33. *D. Habent eos praeterea Appianus* Bell. civ. II. 85, *Dio Cassius* XLII, 4 *et Diogenes Laertius* II. 82, *paulo variata lectione. Hanc notitiam suppeditavit nobis Aem. Heitz, collega in literis graecis versatissimus. In exemplari gallico praeter morem hic versus servatur et quidem ligato sermone redditur:* Il y a un dict de Sophocles qui est assez cogneu,

Quiconque au tyran se vient rendre,
Encore que franc soit venu,
Il luy faut de bonne heure entendre
Qu'il est serf public devenu.

1) *Princeps male pro his verbis priora repetit:* Et dixit Parhoh.

momenti, quod tempus peregrinationis suae definit centum et triginta annos. Nam hinc colligit apostolus ad Hebraeos cap. 11, 13. 16 memorabilem illam doctrinam, quod Deus non erubuerit vocari ipsorum pater, quia se advenas et hospites confessi sunt in terra. Unius quidem hominis duntaxat hic fit mentio: sed quia sic imbutus erat a patribus, et eandem filiis disciplinam per manus tradidit, communiter omnes insignit apostolus eodem elogio. Ergo sicuti eos non puduit vagari toto vitae cursu, exteros atque inquilinos probrose vocari quocunque venissent: ita Deus incomparabili honore ipsos dignatus est, ut coeli essent haeredes. Atqui (ut prius dictum fuit) nullis unquam magis propria et haereditaria fuit in mundo sedes quam sanctis patribus terra Chanaan. Dicitur quidem Dominus funiculum iecisse, ut singulis gentibus suos terminos attribueret: sed aeterna possessio per continuos aetatum gradus nulli unquam genti promissa fuit sicuti posteris Abrahae. Quo igitur animo nos mundum incolere oportet, in quo nulla nobis certa quies vel fixa statio promissa est? Quin potius haec communis omnium piorum conditio sub regno Christi describitur a Paulo (1. Cor. 4, 11), ut ferantur instabiles: non quod exsiliis singuli peraeque iactentur, sed quia Dominus omnes suos ne affixi sint nidis terrenis, quasi tubae sonitu ad peregrinandum vocat. Ergo sive in patria quis maneat, sive locum subinde mutare cogatur, in hac meditatione se probe exerceat, hospitari se ad breve tempus in terra, donec confecto cursu in coelestem patriam migret.

9. *Pauci et mali fuerunt dies annorum vitae meae.* Videtur maligne conqueri Iacob quod exiguo tempore vixerit, deinde quod intra exiguum temporis spatium multas et graves aerumnas pertulerit: cur non potius ingentes ac multiplices Dei gratias recenset, quae satis ad malorum omne genus compensationem valebant? Adde quod de vitae brevitate indigna est eius querimonia. Cur enim illi saeculum unum, et tertia pars alterius non sufficit: verum si quis rite verba expendat, suam potius gratitudinem testatur: celebrans Dei bonitatem erga patres suos. Neque enim tam deplorat suum senium quam vigorem patribus divinitus collatum extollit. Certe novum et insolens non erat videre hominem illa aetate fractum et caducum, et iam propinquum sepulcro. Quare haec (ut dixi) comparatio tantum ad laudem Dei spectabat, cuius maior erga Abraham et Isaac exstiterat benedictio. Caeterum patribus se non comparat in miseriis, quasi illi indulgentius tractati fuerint, quos scimus omnibus tentationum modis ad extremum fuisse probatos: sed negat se ad illorum annos accedere: ac si diceret, ego quidem ad eos annos provectus sum quibus matura senectus aliis esse solet, imo iustus vitae terminus completur, atqui patribus meis vitam prorogavit Dominus, ut longe excesserint. De malis autem diebus ideo meminit, significans non tam annis se fractum esse et confectum quam laboribus et molestiis: ac si diceret, poterant adhuc in me vigere integri sensus, nisi quod et continuis laboribus, et tristissimis curis, et gravissimis miseriis exhaustae fuerunt vires. Videmus nunc ut nihil minus in animo habuerit sanctus vir quam expostulare cum Deo. Videtur tamen absurdum esse quod vitam suam breviorem faciat quam patrum. Unde enim divinat sibi tantulum adhuc restare, ut non pertingat usque ad illorum annos? Si quis excipiat eum ex debili et semimortuo corpore fecisse coniecturam, parum firma erit solutio. Isaac enim triginta ante mortem suam annis obtuso iam visu et tremulis membris erat. Sed nihil absurdi est quod Iacob, ac si ante oculos esset sepulcrum, morti se in singula momenta destinet. Incertum tamen, quantum temporis arcano Dei consilio sibi decretum foret. Quare de vita residua securus perinde loquitur, ac si postridie moriendum foret.

12. *Et aluit, etc. usque ad os parvuli.* Quidam os parvuli exponunt, ac si aluisset Ioseph patrem et totam familiam, sicuti pueris in os cibus ingeritur: ac putant emphaticam esse loquutionem, quod in fame non magis solliciti fuerint de comparando victu, quam pueri qui ne manum quidem ad cibum extendunt. Alii vertunt Pubem: sed nescio quo sensu. Alii simpliciter accipiunt pro ratione et numero parvulorum. Mihi genuinus esse videtur sensus, quod omnes a maximo usque ad minimum paverit. Non defuit ergo panis universae domui Iacob, quia cura Ioseph provisum fuit ut suppeterent alimenta usque ad parvulos. Hoc modo commendat Moses tam Dei clementiam quam pietatem Ioseph: neque enim vulgare exemplum fuit quod esurientibus agricolis securo pasti fuerunt suo demenso, quibus granum tritici non erat.

13. *Elanguit terra.* Hoc memorabile fuit Dei iudicium, quod regiones fertilissimae, quae annonam longinquis et transmarinis gentibus suppeditant, ad tantam inopiam redactae fuerint, ut fere tabescerent. Verbum quidem להה quo utitur Moses duobus modis exponitur. Quidam dicunt prae fame ad insaniam compulsos fuisse: alii usque adeo cibo fuisse destitutos ut deficerent: sed utrovis modo accipere libeat, videmus aliorum nutritios tunc prorsus famelicos fuisse. Itaque non est quod suae abundantiae confidant qui colunt feraces agros, sed agnoscant largum proventum non tam emergere ex terrae visceribus quam arcana Dei benedictione e coelo stillari, vel potius defluere. Nulla est enim tanta pinguedo quae non mox sterilescat, ubi saltem Deus asperserit loco pluviae. Interea oculos vertere convenit in istud singulare Dei beneficium, quod suos aluit in media fame, quemadmodum habetur Psalmo

37, 19. Caeterum si nos inedia probare velit Deus, simul rogandus est ut nos ad tolerandam aequo et mansueto animo esuriem formet, ne similes truculentis, imo rabiosis feris, tumultuemur. Quanquam autem credibile est, efferbuisse graves motus in diuturna penuria (sicuti fertur veteri proverbio: Ventrem non habere aures) simplicior tamen mihi videtur sensus, quod fami succubuerint Aegyptii et Chananaei, atque ita velut exanimes iacuerint. Porro hoc etiam consilio Moses famis historiam prosequitur, ut inde pateat eventu fuisse probatum vaticinium Ioseph: et eius solertia et industria tam bene ac dextre occursum fuisse maximis periculis, ut merito Aegyptus salutis suae autorem agnoscere deberet.

14. *Et collegit.* Primo docet Moses bene et feliciter cessisse regi Aegyptio, quod rei frumentariae procurationem arbitrio unius Ioseph permiserit. Deinde sinceram et fidam administrationem ipsius Ioseph laudat. Scimus quam pauci regias pecunias attrectent, qui non se coinquinent peculatu. In tantis vero pecuniae acervis non minor erat praedandi licentia quam difficilis continentia. Moses vero dicit, quidquid collegerat pecuniae Ioseph, attulisse in domum regis. Rara haec et incomparabilis fuit integritas, inter tantos acervos puras servare manus. Nec vero fieri potuit ut se adeo temperanter gereret, nisi fraenum illi fuisset Dei vocatio. Nam quos ambitio cohibet a furtis et rapacitate, nisi hominum oculos et iudicia timerent, statim manus extenderent ad praedam. Ioseph autem sine teste peccare potuit: unde sequitur purum Dei timorem viguisse in eius animo: et tamen non deerant plausibiles et satis bene fucati praetextus ad furti excusationem. Quum tyranno servias, cur non tibi liceat partem aliquam lucri in tuum commodum subducere? Quo magis apparet solida probitate fuisse munitum, quando illecebras omnes repulit, ne ex alieno per fraudem ditescere cuperet.

15. *Et consumpta est pecunia.* Non intelligit Moses quidquid fuit nummorum in Aegypto, redactum fuisse in fiscos regis: nam multi erant ex aulicis proceribus a fame immunes: sed simplex sensus est, omnes fere fuisse exhaustos, ut iam vulgo pecunia non sufficeret ad emendum frumentum: et tandem extrema necessitas ad secundum remedium, de quo paulo post loquetur, Aegyptios compulerit. Porro tametsi videntur desperatione accensi, procaciter insurgere contra Ioseph: contextus tamen ostendit nihil minus fuisse illis propositum quam contumacia sua terrere cuius misericordiam suppliciter implorant. Quare haec interrogatio: *Cur moriemur coram te?* non alio tendit quam ipsos esse perditos, nisi subveniat eius clementia. Sed quaeritur quomodo vitam toleraverint Chananaei. Certe dubium non est quin gravis pestilentia inediae homes multos abstulerit, nisi subventum sit ab aliis regionibus, vel herbis ac radicibus misere victitarint. Et forte non tanta illic fuit sterilitas, quin dimidiam vel tertiam victus sui partem ex agris colligerent.

16. *Date pecudes vestras.* Miserabile fuit illud spectaculum, et quod ferreos animos flectere deberet, videre divites agricolas, qui prius aliis quoque repositam habebant in suis horreis annonam, nunc victum mendicare. Itaque crudelis videri posset Ioseph, quod inopibus et exhaustis panem gratis non erogat, sed eos etiam spoliat omni pecore, ovibus et asinis: sed quia alienum negotium tractat Ioseph, eius rigorem crudelitatis damnare non audeo. Si per septem annos fertiles vi extortum esset frumentum ab invitis, nunc tyrannice pecudes et armenta illis eriperet: sed quia liberum illis fuit in privatis horreis recondere quod regi vendebant, nunc iustas socordiae suae poenas luunt. Nec aliud cernebat Ioseph quam divinitus eos nudari, ut unus rex ditesceret omnium spoliis. Adde quod quum illi fas esset venale frumentum exponere, mutare cum pecoribus licuit. Regis certe erat frumentum: cur ergo pretium ab emptoribus non exigeret? Atqui pauperes erant, ideoque ipsorum inopiae succurri aequum fuit. Si valeat haec regula, illicita erit maior pars emptionum: nemo enim quod possidet libenter vendit. Quare si iusta fuit pecoris aestimatio, nondum video quid in facto Ioseph reprehensione dignum sit: praesertim quum rem propriam non ageret, sed creatus esset rei frumentariae praefectus, ea lege ut regi, non sibi, lucrum acquireret. Si quis excipiat, debuisse saltem hortari regem ut uberrimo pecuniae quaestu contentus foret: respondeo, ex multis pauca obiter narrari a Mose. Cuivis autem coniicere promptum est, tanti momenti negotium non fuisse transactum a Ioseph inconsulto rege et inscio. Quid autem si consiliariis haec visa sit aequa moderatio, ut pro suis pecoribus alimenta in totum annum sumerent agricolae? Denique quum stemus et cadamus unius Dei arbitrio, quod lex eius in medio relinquit, damnare nostrum non est.

18. *Et venerunt ad eum anno secundo.* Annum secundum Moses non a fame supputat, sed ex quo defecerat pecunia. Quia vero finem sterilitati instare ex oraculo sciebant, non in victum modo frumentum sibi dari postulant, sed in sationem quoque: unde apparet, nimis sero eos sapere, ac neglexisse utilem Dei admonitionem, quo tempore sibi in futurum prospicere debuerant. Porro non commemorant sibi deesse pecuniam et pecora, ut expostulent cum Ioseph, quasi inique ab eo nudati fuerint, sed ut admoneant, hoc unum restare ut agris suis redimant victum et semen, seque non aliter fore salvos nisi ad hanc pactionem descendat Ioseph. Impudentiae enim fuisset nihil pretii vel

compensationis offerre. Praefantur autem nihil sibi esse ad manum, ideoque actum esse de sua vita, nisi agros emere velit Ioseph, atque ut misericordiam eliciant, iterum rogant cur sineret ipsos mori, adeoque agros ipsos. Haec enim est mors terrae, quum deseritur eius cultura, ut in vastitatem redacta, nihil amplius proferat.

20. *Et emit Ioseph omnem terram.* Hic vero crudelis et inexplebilis avaritiae cumulum esse quispiam putaret, quod miseris agricolis Ioseph agros etiam eripit, ex quorum proventu regnum aluerant. Sed iam prius ostendi, nisi damnare libeat quodvis emptionum genus, non esse cur factum Ioseph culpetur. Si quis dicat abusum esse ipsorum inopia, hoc unum ad excusationem sufficit, quod nullae eius insidiae, nulla circumventio, nulla vis, nullae minae ad hanc necessitatem compulerunt Aegyptios. Curavit bona fide, parique industria regis negotium: imperio functus est sine violentis edictis. Urgente fame licuit venale exponere triticum tam divitibus quam pauperibus: pecora deinde non minus emere licuit: nunc ad extremum cur fas non esset iusto pretio agros regi acquirere? Huc accedit quod nihil extorquet, sed ex eorum postulato cum ipsis transigit. Fateor quidem non promiscue sumendum esse quidquid offertur: nam si durior premit necessitas, qui eam quovis modo cupit effugere ad iniquas pactiones descendet. Ergo quum quis ad se fraudandum nos invitat, non ideo protinus sumus excusabiles: sed ego Ioseph non hoc tantum colore defendo, quod ultro illi suos agros detulerint Aegyptii, qui vitam quavis mercede redimere parati fuissent: hoc dico, simul debere expendi, servatam ab eo fuisse aequitatem, quamvis nihil illis residuum fecerit. Durior fuisset conditio si fuissent addicti in perpetuam servitutem: nunc libera corpora illis concedit, ac tantum de agris paciscitur, quos forte maior pars populi a pauperibus emerat. Si vestibus nudaret quos frumento pascit, hoc esset oblique et lente eos iugulare. Quid enim interest, famene an frigore hominem mori cogam? Ioseph autem Aegyptiis ita succurrit ut in posterum liberi sint, et suo labore mediocrem victum comparent. Quamvis enim sedes permutent, omnes tamen creantur regis villici: neque agros tantum, sed instrumenta quae emerat, illis remittit Ioseph. Unde apparet quam potuit clementiam ipsum adhibuisse ad eos levandos. Interim caveant qui nimis ad rem sunt attenti, ne falso praetexant exemplum Ioseph: quia certum est, vitiosos esse coram Deo contractus omnes qui ad caritatis regulam non formantur: et aequitate illa, quae intus nobis arcano naturae sensu dictatur, sic agendum esse cum aliis ut nobiscum agi volumus.

21. *Et populum transire fecit ad urbes.* Acerba quidem fuit haec transportatio: verum si reputamus quanto satius fuerit alio migrare, ut liberi coloni essent, quam glebae affixos ad serviles operas mancipari: nemo non fatebitur tolerabile, imo humanum fuisse hoc imperium. Si coluisset quisque agrum suum ex more, gravis visa esset tributi exactio. Mediam ergo rationem excogitat Ioseph, quae novum et insolitum onus mitiget, novos agros, imposito tributo, assignans. Exponi etiam aliter posset hic locus, quod Ioseph omnes agricolas transire in civitates fecerit, ut illic acciperent annonam, et publicas tabulas conficerent. Si placeat hic sensus, quod olim distincta fuit Aegyptus in provincias, quae postea vocatae sunt νομοὶ, probabile erit hinc ductam fuisse originem. Et certe tam regi privatim quam communiter toti populo damnosa haec traductio fuisset, quod peritiam et usum in novas sedes afferre non poterant. Quia tamen res non est magni momenti, et ambigua est verbi significatio, in medio relinquo.

22. *Tantummodo terram sacerdotum.* Excepti a communi lege fuerunt sacerdotes, quod rex illis demensum praeberet. Dubium quidem est fueritne praesentis necessitatis hoc subsidium, an solitus fuerit eos suo sumptu alere: sed quia de eorum agris meminit Moses in illam coniecturam potius inclino, quod quum prius essent locupletes, quia sterilitas illis quoque suum reditum abstulerat, privilegio eos rex ornaverit: hinc factum est ut immunes eorum agri manerent. Quanquam de statu illius terrae multa sine iudicio fabulantur veteres historici. Quod tamen dicunt agricolas exigua mercede contentos, regi et sacerdotibus serere et metere, nescio an ex hac lege Ioseph profectum sit: sed illis omissis, magis ad rem pertinet notare quod Moses diserte testatum esse voluit, nempe profano regi singulare fuisse studium divini cultus, dum sacerdotes gratis aluit, ut eorum agris et facultatibus parceret. Nempe hoc nobis speculum ponitur ante oculos in quo cernamus infixum esse hominibus pietatis sensum: quem prorsus delere nequeunt. Quod tales aluit sacrificos Pharao, qui suis imposturis dementabant populum, non minus pravae quam stultae superstitionis fuit: hoc tamen per se consilium laude dignum fuit, quod Dei cultum iacere passus non est: quod brevi futurum erat si fame deficerent sacerdotes. Unde colligimus quam sedulo cavendum sit, ne praepostero zelo quidquam tentemus: quia nihil proclivius est in tanta naturae humanae corruptela quam ut religio in frivolas nugas degeneret. Caeterum quia ex recto principio manavit inconsiderata haec devotio (ut loquuntur), quid nostris principibus agendum est qui Christiani censeri volunt? Quum adeo sollicitus fuerit Pharao de suis sacrificis, ut in suum et totius regni exitium aleret, ne erga fictitios deos esset impius: quantum sacrilegium est, ab his negligi legitimos

probosque sacrorum ministros, quorum operam Deo probari, sibique salvificam esse norunt? Sed quaeritur an fas fuerit sancto Ioseph suscipere hanc provinciam: sic enim fovendis impiis superstitionibus operam suam locabat. Ego vero sicut facile concedo in tam ampla, et ardua, et multiplici functione proclivem in varia delicta fuisse lapsum, ita factum hoc praecise damnare non audeo. Neque tamen infitior quin deliquerit vel hoc ipso, quia non satis cordate superstitionibus restiterit. Sed quoniam nulla illi lege iniunctum erat ut fame conficeret sacerdotes, regii autem frumenti non prorsus ad suum arbitrium dispensator foret, si rex gratis cibaria dari sacerdotibus volebat, nihilo magis liberum fuit illis quam aulicis proceribus negare. Itaque tales alumnos non libenter suscepit, sed quum rex invito obtruderet, repellere non potuit, etsi indignos sciebat qui vel fimo boum vescerentur.

23. *Et dixit Ioseph ad populum.* Hic a Mose describitur singularis humanitas Ioseph, quae sicuti tunc compescuit omnes querimonias, ita hodie calumnias merito discutit ac refellit: homines nudos et quasi profugos in suas possessiones aequissima lege restituit, ut quintam partem annui reditus regi solvant. Hoc olim iure passim reges fuisse usos notum est, ut decimas exigerent: belli vero tempore vectigal istud duplicabant. Quid ergo iniuriae dicemus Aegyptiis factum, quod Ioseph agros regi suo emptos quinta reditus parte oneravit, praesertim quum longe uberior sit illa regio, ut minore quam alibi molestia fructus colonis ad se alendos provenerit? Si quis excipiat, magis ingenuum fuisse, quintam istam partem regi acquirere: solutio in promptu est, non modo utile fuisse ad exemplum, sed etiam ad quietem populi, obstrui os morosis. Nec certe alio spectavit obliqua ratio, qua vectigal quintae partis insinuavit Ioseph, nisi ut terras suas alacrius ararent Aegyptii, quum persuasi forent clementer secum agi tali pactione. Atque hoc modo expressa confessio illis fuit quae a Mose refertur. Primo enim agnoscunt se vitam ei debere: secundo non recusant esse servi regis. Unde colligimus sanctum virum ita se medium gessisse, ut magnopere regem augeret: neque tamen populum opprimeret tyrannide. Atque utinam ad hanc moderationem se componerent omnes praefecti ut duntaxat sine populi iniuria curandis regum commodis studerent. Celebratur vox Tiberii Caesaris minime tyrannica, quem tamen et valde sanguinarium et inexplebilem tyrannum fuisse constat, pastoris esse tondere pecus, non deglubere. Hodie vero reges se libere dominari non credunt, nisi subditos prorsus devorent, nodum excorient. Nullos vero fere imperiis ornant, nisi qui iurati prodeunt ad lanienam exercendam. Quo plus laudis meretur clementia Ioseph, qui sic Aegypti statum temperavit, ut cum immenso regis quaestu coniuncta esset tolerabilis populi conditio.

27. *Et habitavit Iahacob.* Non intelligit Moses Iacob et eius filios proprietarios fuisse eius agri quem illis habitandum concessit Pharao, sicut reliquae partes Aegypti incolis in perpetuam ἐμφύτευσιν datae sunt: sed commode illic ad tempus egisse, et sic precarios fuisse possessores, ut simul tranquilli essent: hinc factum est ut tantopere crescerent exiguo temporis spatio. Itaque ad sequentis temporis historiam pertinet quod narratur a Mose: imo nunc redit ad proprium historiae suae contextum, in qua illi propositum fuit docere quomodo ecclesiam suam Deus protexerit a multis mortibus: neque id modo, sed mirabiliter extulerit arcana sua virtute.

28. *Et vixit Iahacob.* Non vulgaris fuit tentatio sancto seni per tot annos a terra Chanaan exsulare. Esto, praesenti fame compulsus illuc se contulit: cur tamen quinquennio transacto reverti non licet? Neque enim stupidus illic torpebat, sed ideo quiescebat, quod liber non pateret egressus. Quare etiam hac in parte non leviter eius patientiam Deus exercuit. Quamlibet enim suaves essent Aegypti delitiae, privari tamen eius terrae aspectu quae expressa erat coelestis patriae imago, plus quam miserum fuit. Apud filios quidem saeculi praeponderant terrena commoda: sed ea fuit sancti viri pietas, ut spiritualis boni iacturam nulla apud eum carnis utilitas pensaret. Sed altius vulneratur, ubi videt sibi mortem instare: quia non modo privatur ipse haereditate promissa, sed filios dubiae fidei, aut saltem infirmae, in Aegypto quasi in sepulcro demersos relinquit. Porro eius exemplum nobis proponitur, ne languescant nobis animi, vel mollescant longae militiae taedio: imo quo magis eos in terram deprimere conatur Satan, eo maiore vehementia intendant ac nitantur in coelum.

29. *Et vocavit filium suum Ioseph.* Hinc non modo colligitur anxietas Iacob, sed invicta magnanimitas. Quod nullae opes vel lautitiae Aegypti eum deliniunt quin suspiret ad terram Chanaan, in qua semper asperam et laboriosam vitam traxerat, magnae virtutis est. Sed haec fidei constantia longe excelluit, dum cadaver suum in terram Chanaan referri iubens, filios ad spem liberationis hortatus est. Ita factum est ut mortuus, quasi tubae clangore, vivos et superstites animaverit. Quorsum enim tendebat tanta sepulcri cura, nisi ut apud posteros rata esset Dei promissio? Quamvis ergo fluctuata sit eius fides, adeo tamen naufragium passa non est, ut alios in portum deduxerit. Porro iusiurandum exigit a filio Ioseph, non tam diffidentiae causa, quam ut admoneat rem agi maxime seriam. Noluit certe levi iureiurando profanare Dei nomen: sed quo sanctior erat, magisque solennis

promissio, debuit omnibus eius filiis in mentem venire, magni fuisse momenti referri eius cadaver in patrum sepulcrum. Probabile etiam est, prudenter cogitasse de levanda filii invidia. Nam Aegyptiis minime gratum fore sciebat sepulcri delectum, qui contumeliosus erat toti regno: scilicet hic alienigena quasi in tam splendida et nobili terra ideoneum locum non reperiat suo cadaveri, sepeliri vult in terra Chanaan. Itaque quo liberius hoc a rege petere audeat Ioseph, et facilius impetret, sacramento ipsum obstringit. Et certe hoc praetextu postea utetur Ioseph, ut offensionem declinet. Eadem etiam fuit ei ratio cur sibi dari posceret a Ioseph quod omnibus filiis commune erat officium. Nam reliquis hoc vix fuisset permissum: aggredi autem nisi data venia tale facinus ausi non essent. Nulla autem penes extraneos et sordidos homines gratia erat vel autoritas. Adde quod prae aliis expergefieri necesse habuit Ioseph: ne blanditiis Aegypti captus paulatim a suo genere descisceret. Sciendum tamen est, consulto interpositam fuisse sacramenti reverentiam a Iacob, ut doceret se non frustra nec temere sepulcrum appetere in ea terra, ubi parum benigne acceptus, ubi multas aerumnas perpessus fuerat, et ex qua tandem fame expulsus profugerat. Quod iubet manum femori supponere, quid sibi voluerit hoc symbolum, diximus capite 24, 2.

30. *Et dormiam cum patribus.* Patet ex hoc loco, dormiendi verbum quoties ponitur pro mori, non ad animam referri, sed ad corpus. Quid autem eius interfuit recondi cum patribus in spelunca duplici, nisi ut testata fieret eorum societas post mortem? Quo autem vinculo simul fuerunt coniuncti, nisi quod effectus fidei ipsorum ne morte quidem exstingui potuit? quasi ex eodem sepulcro sonaret vox ista, nunc quoque nobis est communis haereditas.

31. *Et curvavit se Israel ad caput lecti.* Hac voce iterum confirmat Moses: Iacob pro singulari bono duxisse, sibi promissum fuisse a Ioseph quod petierat de sepultura. Nam ad gratias Deo agendas, quo potest conatu debile corpus incitat, tanquam potitus re maxime optabili. Dicitur enim adorasse ad caput lectuli: quia quum plane assurgere non posset e lecto, in quo iacebat, se tamen in formam precantis prono vultu componit. Idem habetur de Davide, primi Regum 2, 10 quum supremi voti compos factus Dei gratiam celebrat. Graeci verterunt, ad summitatem virgae: quos Apostolus sequutus est ad Hebraeos, capite 11, 21. Etsi autem similitudine vocis fuisse deceptos apparet, quia apud Hebraeos מיטה lectum, מוטה baculum significat:[1] Apostolus tamen sibi permisit locum citare qualis tunc erat in communi usu, ne rudes de nihilo offenderet. Porro qui exponunt Iacob adorasse sceptrum filii, nimis insulsi sunt. Aliorum expositio saltem tolerabilis est, quod baculo innixus, caput incurvaverit. Sed quum nulla sit in verbis Mosis ambiguitas, sufficiat memoria tenere quod dixi, gaudii sui magnitudinem hac caeremonia palam fecisse.

CAPUT XLVIII.

1. *Et fuit post haec dictum fuit ipsi Ioseph: Ecce, pater tuus aegrotat, tunc accepit duos filios suos secum: Menasseh et Ephraim.* 2. *Et nunciavit ipsi Iahacob, et dixit: Ecce filius tuus Ioseph venit ad te. Et roboravit se Israel, et sedit super lectum.* 3. *Et dixit Iahacob ipsi Ioseph: Deus omnipotens apparuit mihi in Luz in terra Chenaan, et benedixit mihi.* 4. *Et dixit ad me: Ecce, ego crescere facio te, et multiplicabo te, et ponam te in coetum populorum, et dabo terram hanc semini tuo post te in haereditatem perpetuam.* 5. *Et nunc duo filii tui, qui nati sunt tibi in terra Aegypti, antequam venirem ad te in Aegyptum, mei sunt: Ephraim et Menasseh, sicut Reuben et Simhon erunt mei.* 6. *Verum liberi tui quos generabis post eos, tui erunt: secundum nomen fratrum suorum vocabuntur in haereditate sua.* 7. *Porro me veniente e Padan, mortua est mihi Rachel in terra Chenaan in via quum adhuc esset milliare terrae ad veniendum in Ephrath: et sepelivi eam in via Ephrath, ipsa est Beth-lehem.* 8. *Et vidit Israel filios Ioseph, et dixit: Cuius sunt isti?* 9. *Et dixit Ioseph patri suo: Filii mei sunt quos dedit mihi Deus hic. Et dixit: Duc eos quaeso ad me, et benedicam eis.* 10. (*Oculi enim Israel graves erant propter senectutem, nec poterat videre*) *et accedere fecit eos ad illum, et osculatus est eos, et amplexatus est eos.* 11. *Et dixit Israel ad Ioseph: Videre faciem tuam non putabam, et ecce, videre fecit me Deus etiam semen tuum.* 12. *Eduxit itaque Ioseph eos a genibus suis, et incurvavit se in faciem suam super terram.* 13. *Et tulit Ioseph ambos ipsos: Ephraim ad dextram suam, a sinistra Israel, et Menasseh ad sinistram suam, a dextra Israel: accedere inquam fecit ad eum.* 14. *Et extendit Israel dexteram suam, et posuit super caput Ephraim qui erat minor: et sinistram suam super caput Menasseh: consulto dirigens manus suas, quum Menasseh esset primogenitus.* 15. *Et benedixit ipsi Ioseph, et dixit: Deus in cuius conspectu ambulaverunt patres mei Abraham et Ishac: Deus qui pascit me ab aetate mea usque ad diem hanc,* 16. *Angelus qui redemit me ab omni malo, benedicat pueris, et vocetur in eis nomen meum: et nomen patrum meorum Abraham et Ishac, et instar piscium sint in multitudinem in medio terrae.* 17. *Vidit autem Ioseph quod poneret pater suus*

1) *Sic hebraica vocabula efferunt omnes editiones.*

manum dexteram suam super caput Ephraim, et displicuit in oculis eius, et sustentavit manum patris sui ut removeret eam a capite Ephraim, super caput Menasseh. 18. *Et dixit Ioseph patri suo: Non sic, pater mi, quia iste est primogenitus, pone dexteram tuam super caput eius.* 19. *Verum renuit pater eius, et dixit: Novi fili mi, novi, ipse etiam ipse erit in populum, et etiam ipse crescet, et tamen frater eius minor crescet magis quam ipse, et semen eius erit plenitudo gentium.* 20. *Et benedixit eis in die ipsa, dicendo: In te benedicet Israel dicendo: Ponat te Deus sicut Ephraim et Menasseh, et posuit Ephraim ante Menasseh.* 21. *Et dixit Israel ad Ioseph: Ecce, ego morior: et erit Deus vobiscum, et redire faciet vos ad terram patrum vestrorum.* 22. *Ego autem dedi tibi partem unam super fratres tuos, quam cepi e manu Emoraei gladio meo et arcu meo.*

1. *Posthac dixit.* Transit Moses ad ultimum actum vitae Iacob, quem videbimus in primis fuisse memorabilem. Nam quum sciret non vulgarem sibi a Domino impositam esse personam ut patrum ecclesiae pater esset, propheticum munus, quod simul iniunctum erat, de futuro ecclesiae statu sub mortem implevit. Privati homines testamentis res domesticas constituunt: sed huius sancti viri longe diversa fuit ratio, cum quo Deus foedus suum hac lege pepigerat ut gratiae successio ad posteros defflueret. Sed antequam ad hanc rem tractandam penitus ingrediar, notanda sunt haec duo quae breviter attingit Moses: quod Ioseph admonitus de verbo patris, statim iter arripuerit: deinde quod Iacob audito eius adventu, infirmum ac tremulum corpus attollere conatus sit honoris causa. Certe ideo tam cupidus visendi patris fuit Ioseph, et promptus ad reliqua pietatis officia, quod pluris duceret esse filium Iacob quam centum regnis praeesse. Nam quod filios suos adducit, perinde est ac si ab ea terra in qua nati erant, eos emanciparet, ac restitueret suae origini. Neque enim censeri poterant in genere Abrahae quin se foetidos redderent Aegyptiis. Atqui Ioseph quibuslibet opibus et gloriis dedecus istud praefert, modo in sacrum ecclesiae corpus coalescant: pater tamen ei assurgens, beneficium manu eius acceptum quo decet honore prosequitur. Atque interim paret vaticinio, quod filios prius in rabiem accenderat, ne illis grave sit ac molestum, si Ephraim et Manasse duarum tribuum capita constituat.

3. *Et dixit Iahacob ad Ioseph.* Consilium sancti viri fuit retrahere filium suum ab opulentia et honoribus Aegypti, eumque de integro aggregare ad sanctum genus, a quo paulisper divisus fuerat. Porro nec generis sui excellentiam, nec praesentes divitias, nec potentiam magnifice iactat, demulcendi eius causa, sed unicum Dei foedus proponit: sicuti aequum est, ut gratia adoptionis, simulac nobis affertur, sensus omnes nostros occupans, quidquid in mundo splendidum est ac pretiosum absorbeat. Insignis certe est hic locus. Summus est dignitatis splendor in Ioseph: futurum videt ut ex nominis sui memoria ad posteros transeat praeclara nobilitas: amplum illis patrimonium relinquere potest: nec difficile est provehere in regis gratiam, ut inter regni proceres locum obtineant. Talibus illecebris quam facile sit non modo inescari, sed prorsus fascinari, nimis multa exempla ostendunt. Imo maior pars experientia sua cognoscit, simulac minima spes a mundo affulget, a Domino nos abripi, et alienari a studio coelestis vitae. Si pauculae guttae ita inebriant carnem nostram, quam periculosum est ex pleno dolio bibere? Atqui omnibus Aegypti divitiis et honoribus Iacob visionem opponit, in qua ipsum Deus cum suo genere in populum adoptaverat. Quoties ergo nos mundi blanditiis irretire tentabit Satan, ut e coelo abducat, revocemus in memoriam quorsum vocati simus, ut prae incomparabili vitae aeternae thesauro, quidquid alioqui carni optabile est, sordeat. Nam si tantum honoris olim visioni obscurae habuit sanctus Ioseph, ut solo eius obiectu Aegypti oblitus, ad contemptum ecclesiae gregem cupide transierit: quam pudenda est hodie nostra amentia, quam foedus stupor, quam detestabilis ingratitudo, si non peraeque saltem afficimur, ubi nos coelestis pater aperta regni sui ianua plusquam suaviter ad se invitat? Simul tamen notandum est, a sancto Iacob non obtrudi vanas imaginationes, quibus filium lactet: sed certam Dei promissionem, in quam tuto recumbat, proferre. Unde docemur, non alibi quam in solo Dei verbo rite fundari fidem: sicuti haec illi fultura satis firma est, ne ullis machinis concussa unquam labascat. Quare discamus, quoties suis avocamentis huc illuc diducere nos tentat Satan, mentes nostras ad verbum Dei colligere, et tam solide inniti bonis absconditis, ut quae caro videt nunc et palpat, alto spiritu spernamus. Sibi Deum apparuisse dicit in terra Chanaan, ut Ioseph ad eam aspirans, cordis affectu exsulet a regno Aegypti.

Et benedixit mihi. Hoc loco benedicendi verbum non sonat praesentem effectum, vel exhibitionem felicis vitae, sicuti plerumque dicitur suis benedicere Dominus, dum favorem, quo ipsos prosequitur, re ipsa declarat, ut palam fiat ipsos esse beatos, quia in eius praesidium recepti sunt. Sed Iacob se benedictum sentit: quia promissam sibi gratiam amplexus, de effectu non dubitat. Itaque exegetice accipio quod continuo post sequitur: *Faciam te crescere*, etc. Promisit autem Dominus se facturum ut coetus populorum ex ipso descenderet: quia tredecim tribus, ex quibus unum gentis corpus constabat, quasi todidem erant populi: sed quia

nonnisi praeludium hoc erat eius amplitudinis, quae postea sequuta est, quum Deum sparso per totum orbem semine, ecclesiam sibi ex cunctis gentibus collegit: sic benedictionem in veteri figura praestitam agnoscimus, ut tamen ultra progredi conveniat. Quum ergo excrevit populus in tantam multitudinem, et ex duodecim patriarchis fluxerunt tredecim populosae tribus, iam tunc incepit crescere in coetum populorum. Sed ex quo spiritualis Israel per omnes mundi plagas diffusus est, et variae gentes in unam ecclesiam aggregatae sunt, in solidum compleri coepit multiplicatio. Quare nihil mirum si sanctus Iacob hoc tam praeclarum divini favoris specimen tanti aestimet, nisi quod procul absconditum erat a carnis sensu: sed quia Dominus eum iam diu suspensum tenuerat, dixissent profani homines senile hoc esse delirium. Et paucos similes Ioseph invenire hodie liceret, qui posthabita bonorum quae ad manum sunt dulcedine, animos ad nudum oraculum prorsus adiicerent. At vero sicuti fiducia invisibilis gratiae fretus, omne tentationum genus transcenderat: ita nunc eius filius, et verus fidei haeres, reverenter sentit de oraculis Domini: promissionem quam e coelo fluxisse persuasus est, licet instar somnii foret, potiorem habens omnibus Aegypti divitiis, quibus fruitur.

In haereditatem perpetuam. Quid valeat haec loquutio, alibi diximus: nempe quod futuri essent Israelitae perpetui terrae haeredes usque ad Christi adventum, quo renovatus fuit mundus. Vox hebraica עולם, a quibusdam pro diuturno solum tempore, ab aliis pro aeternitate accipitur: sed quia gratiam olim patribus adumbratam, Christus usque ad finem mundi continuat, possessio saeculi, meo iudicio, tantundem valet atque aeterna. Nam veteri populo usque ad renovationem per Christum inductam, promissa fuit illa terrae portio: nunc ex quo totum orbem Dominus populo suo dicavit, plenior nobis constat haereditatis fruitio.

5. *Nunc duo filii tui.* Iacob singulari privilegio filium suum ornat, ut unus faciat duo capita: hoc est, ut duo eius filii, ac si haeredes essent in primo gradu, aequo iure cum patruis succedant. Sed quid hoc est quod senex decrepitus tanquam regale patrimonium nepotibus suis assignat sextam eius terrae partem in qua erravit inquilinus, et ex qua nunc iterum profugus est? quis non fabulari ipsum dixisset? Vulgare proverbium est, neminem dare quod non habet. Quid ergo profuit ipsi Ioseph imaginario titulo constitui eius terrae dominum in qua vix donatori permissum fuit aquam magno suo labore effusam bibere, et ex qua tandem eum fames expulit? Sed hinc apparet quam stabili fide innixi fuerint sancti patres verbo Domini, quibus satius fuit ex ore eius pendere quam fixam habere sedem in terra. Iacob in Aegypto exsul moritur: et interea Aegypti praefectum ex sua dignitate in exsilium evocat, ut bene illi sit ac feliciter. Ioseph, qui patrem agnoscit Dei prophetam, qui nihil ex capite suo fabricat, non minoris aestimat oblatum sibi quod nusquam apparet dominium, quam si iam in manu esset. Porro quod Iacob alios filios Ioseph, si qui sint, censeri in familiis duorum fratrum iubet, perinde est ac si illos in adoptionem daret duobus quos ipse sibi adoptat.

7. *Et me veniente de Padan.* Ideo mortem et sepulturam uxoris suae Rachel commemorat, ut maternum nomen stimulus sit ad pungendum animum Ioseph. Nam quum oriundi essent ex Syria omnes filii Iacob, non parum ad rem interfuit probe illis cognitam esse quam prius habuimus historiam, nempe quod pater Dei iussu et auspiciis in terram Chanaan reversus, secum uxores duxisset. Nam si feminis grave non fuit, relicta patria in longinquam terram migrare, illarum exemplum non leve incitamentum filiis esse debuit, ut Aegypto valere iussa, eodem Deo iubente ad possidendam terram Chanaan strenue se accingerent.

8. *Et vidit Israel Ioseph.* Non dubito quin de pueris sciscitatus fuerit, priusquam eos nuncuparet haeredes. Sed in contextu Mosis est ὕστερον πρότερον. Et in responsione Ioseph notandum est quod alibi attigimus, fructum ventris non fortuito nasci, sed numerari inter eximia Dei dona. Et haec quidem confessio passim volitat in omnium linguis: sed pauci sunt qui ex animo semen a se genitum Deo acceptum referant. Unde fit ut maior pars sobolis subinde magis magisque degeneret: quia digna est mundi ingratitudo quae fructum benedictionum Dei non sentiat. Nunc breviter tenendum est Mosis consilium, nempe solenne interpositum fuisse symbolum quo rata esset adoptio. Manus nepotibus suis imponit Iacob: quorsum? nempe ut confirmet locum se illis dare inter filios: atque ita unus Ioseph duo capita efficiat. Non enim votum hoc fuit privati hominis, quemadmodum posteris suis fausta precari solent avi et patres: sed divina suberat autoritas, sicuti eventu comprobatum postea fuit. Ideoque prope sibi adduci iubet, ut novum illis honorem conferat, tanquam dispensator a Domino creatus: et Ioseph vicissim ab adoratione exordium facit, gratias agens Deo.

12. *Et duxit Ioseph eos.* Latius explicat Moses quod uno verbo perstrinxerat. Ioseph autem filios e gremio suo eductos ad patris genua admovit, non modo honoris causa, sed ut Dei prophetae benedicendos offerret: quia certo persuasus erat, non vulgari hominum more sanctum Iacob appetere nepotum complexum: sed quatenus erat Dei interpres, depositam apud se gratiam ipsis velle conferre. Quanquam autem in dividenda terra Chanaan aequales illis portiones cum filiis attribuit, altius tamen

spectavit manuum impositio: nempe ut duo essent ex ecclesiae patriarchis, et honorificum primatum tenerent in spirituali Dei regno.

14. *Et extendit Israel dexteram suam.* Quum hebetes senio essent oculi, ut aspectu non discerneret uter natu maior esset, consulto tamen manus suas transversas posuit. Ideo dicit Moses quod *intelligere fecerit manus suas*, quia non temere eas proiecit, nec palpandi causa huc vel illuc transtulit: sed delectu adhibito, sciens ac volens, manum dexteram direxit ad Ephraim qui minor erat natu: sinistram autem primogenito imposuit: unde colligimus spiritum Dei huius actionis fuisse praesidem, qui arcana sua luce sancti viri mentem irradians, acutius eum videre fecit quam qui valde erant perspicaces. De symbolo plura dicere supersedeo, quia ex aliis locis petere licebit.

15. *Deus in cuius conspectu.* Etsi Iacob commissam sibi gratiae Dei dispensationem esse noverat, ut cum effectu benediceret nepotes: nihil tamen sibi arrogat, sed supplex ad preces descendit, ne vel minimum quid ex Dei gloria delibet. Nam sicuti ipse legitimus erat benedictionis minister, ita Deum unum agnosci autorem oportuit. Atque hinc communis sumenda est regula omnibus ecclesiae ministris ac pastoribus. Quamvis enim non solum vocentur coelestis gratiae testes, sed illis donorum spiritualium iniuncta sit dispensatio: ubi tamen ad Dei comparationem ventum est, nihil sunt, quia unus ille omnia in se continet: quare discant se ultro in ordinem cogere, ne Dei nomen obscurent. Et certe Dominus minime ea lege sibi ministros constituit ut sibi quidquam abroget: itaque non sine sacrilegio appetit mortalis homo seorsum aliquid a Deo videri. In verbis hoc primo notandum est, quod Deum invocat in cuius conspectu ambulaverunt patres Abraham et Isaac: nam quia a foedere cum ipsis percusso benedictio pendedat, fidem eorum intervenire necesse fuit. Deus illos sibi et posteros elegerat in populum: sed ideo efficax fuit illa promissio, quia fide apprehensa vivam radicem egit. Atque ita factum est, ut ius successionis ad ipsum Iacob transmiserint. Videmus nunc ut patrum fidem non frustra nec intempestive in medium proponat, sine qua non fuisset legitimus gratiae successor ex Dei foedere: non quod Abraham et Isaac sibi et posteris acquisierint tantum honorem, vel a se ipsis excelluerint: sed quia Dominus fide consignat ac sancit quae nobis promittit beneficia, ne effluant.

Deus qui pascit me. Iam ad proprium sensum descendit Iacob, quod scilicet usque a pueritia divinum erga se favorem variis modis assidue sit expertus. Nuper benedictionem suam fundavit in Dei notitia ex verbo eius concepta, et patrum fide: nunc alteram confirmationem adiungit ab ipsa experientia: ac si diceret, non inani verborum sonitu se benedictionem effundere, sed cuius fructum tota vita perceperat. Quamvis autem promiscue solem suum super bonos et malos oriri faciat Deus, et incredulos non minus pascat, quam fideles: quia tamen his solis peculiarem paterni amoris sui sensum in usu donorum suorum praebet, merito Iacob ad fidei suae confirmationem hac ratione utitur, quod semper Dei auxilio protectus fuerit. Pascuntur Dei liberalitate, imo saginantur increduli: sed non secus se ingurgitant ac porci, quibus tametsi ex arboribus decidunt glandes, rostrum tamen habent terrae affixum. Atqui hoc in Dei beneficiis praecipuum est, ut nobis pignora sint, vel tesserae paterni eius erga nos amoris. Iacob ergo ex pietatis sensu, quo praediti sunt filii Dei, rite ad gratiae promissae probationem accommodat quaecunque in eum Deus contulerat bona: ac si diceret, se luculento exemplo esse quam vere et bona fide pepigisset Dominus se Abrahae filiis fore in patrem. Nos quoque hinc discamus probe expendere et meditari quaecunque ex Dei manu percipimus beneficia, ut totidem adminicula sint ad confirmandam fidem nostram. Haec optima est ratio quaerendi Dei, ubi a verbo incipimus: deinde accedit experimentalis (ut ita loquar) cognitio. Quum autem hic non vulgaris sancti viri gratitudo refulgeat, eius tamen laudem auget haec circumstantia, quod inter multiplices aerumnarum, quibus prope oppressus fuerat, complexus assiduam Dei bonitatem celebrat. Quanquam enim rara et mirifica Dei virtute praeter usitatum morem ereptus fuerat ex pluribus periculis, fuit tamen excelsi fortisque animi superare tot ac tam ardua obstacula, ut ad Dei bonitatem fidei alis volaret: nec malorum congerie obrui, quin eandem bonitatem cerneret in densis tenebris.

Angelus qui redemit me. Sic angelum adiungit Deo, ut eum parem faciat. Certe divinum illi cultum tribuit, eadem ab eo quae a Deo petens. Si de angelo quolibet indifferenter accipias, absurda erit loquutio: quin potius Dei nomen ac personam sustinens in benedicendo filio, hac parte angelis est superior. Quare necesse est Christum intelligi, qui angeli titulo non temere insignitur, eo quod perpetuus fuerit mediator. Et Paulus prioris ad Corinthios capite 10, 4 testatur fuisse angelum illum qui dux et praeses itineris fuit veteri populo. Nondum quidem missus a patre erat, ut suscepta carne nostra propius ad nos accederet: sed quia semper vinculum fuit coniunctionis hominum cum Deo, nec aliter quam per ipsum Deus se olim patefecit, merito vocatur angelus: adde quod patrum fides in futuram eius missionem intenta erat. Angelus ergo fuit, quod iam tunc radios suos funderet, ut ipso mediatore sancti Deo appropinquarent. Semper enim longius inter Deum et homines dissi-

dium fuit quam ut sine mediatore quidquam communicationis esse posset. Caeterum quamvis in specie angeli apparuerit Christus, tenendum tamen est quod dicit apostolus ad Hebraeos 2, 16, non induisse naturam angelicam, ut esset unus ex angelis, sicuti factus est verus homo: nam et quum humana corpora induerunt angeli, non tamen ideo facti sunt homines. Quia autem monemur his verbis, proprium Christi munus esse, nos tueri, et eripere a malis omnibus, cavendum est ne impia oblivio hanc gratiam sepeliat: imo quo nunc clarius nobis exhibita est quam olim sanctis sub lege, ex quo palam clamat Christus, sibi in custodiam esse datos fideles, ne quis eorum pereat (Ioan. 17, 12), eo plus vigere debet in cordibus nostris, tum ut celebretur magnifice a nobis qua par est laude, tum ut ad quaerendum illud optimi nostri custodis praesidium incitet. Idque nobis plus quam necessarium est: nam si reputamus quot nos pericula circumstent, nullum fere diem praeterimus, nisi ex mille mortibus erepti: unde id, nisi quod curam nostri gerit filius Dei, qui ex patris manu nos tuendos suscepit?

16. *Et vocetur in eis nomen meum.* Haec nota est adoptionis, cuius nuper facta est mentio, suum enim illis nomen imponit, ut locum obtineant inter patriarchas. Neque enim aliud sibi vult phrasis hebraica quam censeri sub nomine. Sic dicitur invocari nomen mariti super uxorem, Isaiae 4, 1 quia uxor a capite, cui subest, nomen mutuatur. Quo magis ridicula est papistarum inscitia, dum hinc probant mortuos in precibus esse invocandos. Iacob, inquiunt, post mortem suam invocari vult a posteris. Quid? an ut rogatus succurrat, ac non potius ut eiusdem nominis societas Ephraim et Manasse patriarchis accenseat, ut duas tribus efficiant in sacro populo? Porro mirum est, quum hoc praetextu innumeros sibi patronos fabricati sint papistae, Abraham tamen, Isaac et Iacob tanquam indignos fuisse praeteritos. Sed Dominus hoc bruto stupore impiam nominis sui profanationem ultus est. Ad promissionem quoque refertur quod addit Iacob proximo membro, *ut crescant in multitudinem*: Summa huc redit, ut Dominus in ipsis compleat quod patriarchis pollicitus est.

17. *Et vidit Ioseph quod.* Quia complicatis transversum brachiis manus ita composuerat Iacob ut sinistram primogeniti capiti imponeret, hunc ordinem quasi praeposterum corrigere voluit Ioseph. Putabat autem hebetudine visus ipsum errare, sed arcanum sequutus erat ducem spiritum Dei: ut ius honoris, quod natura primogenito contulerat, in minorem transferret. Nam sicuti temere sibi non sumpsit benedicendi partes: ita nihil illi fas fuit proprio arbitrio tentare. Et tandem eventu patuit dictatum illi e coelo fuisse quidquid protulit. Quod indigne fert Ioseph, Manasse, qui iure naturae prior erat, reiici in secundum gradum, nascitur hic affectus ex fide, sanctaque prophetici muneris reverentia. Patrem enim in pueruli complexu hallucinari facile passus esset, nisi quia agnoscit quatenus divinae gratiae minister est, non agere ludicram fabulam sed e terra pronunciare quod Deus ratum habebit in coelo. Fallitur tamen quod Dei gratiam consueto naturae ordini alligat, ac si non Dominus saepe consulto ius naturae mutaret: ut sciamus in mero eius arbitrio esse positum quod gratis confert. Si cuique rependeret Deus quod debitum esset, posset merito eius gratiis certa regula praefigi: sed quum nemini quidquam debeat, iure suo in conferendis donis liber est. Praesertim vero ne quis in carne glorietur, eos, quibus nulla competebat propria dignitas, eligens, gratuitam suam misericordiam data opera illustrat. Quid causae esse dicemus cur Ephraim supra germanum fratrem, cui usitata lege cessurus erat, extulerit? Si quis excipiat occultum fuisse aliquod excellentiae semen, non modo futiliter nugatur, sed impie pervertit Dei consilium. Nam quum a se ipso et sua liberalitate causam Deus sumpserit, cur ex duobus alterum alteri praeferret: minori honorem ideo detulit, ut ostenderet se nullis hominum meritis obstrictum, libere, prout visum est, dona sua distribuere. Quanquam autem haec Dei libertas ad omne bonorum genus extenditur, in prima tamen adoptione clarius eminet, ubi ex perdita colluvie quos visum est, in salutem praedestinat. Quare per nos integra maneat Deo sua potestas, et si quando obstrepit sensus carnis nostrae, sciamus nullos hic melius sapere, quam qui in mirabilibus Dei iudiciis caecutiunt, ut causam discriminis non alibi quaerant quam in ipso. Vidimus supra obtusos et hebetes fuisse oculos Iacob: sed praepostere brachia complicans ut se formet ad Dei electionem, magis est perspicax quam filius Ioseph, qui pro carnis sensu nimis acute inquirit. Qui ex operum intuitu iudicium factum esse delirant, satis hoc uno declarant se prima fidei rudimenta non tenere. Nam vel communis utriusque adoptio, Manasse scilicet ac Ephraim, gratuitum fuit donum, vel debita merces. De hoc secundo membro omnis ambiguitas tollitur multis scripturae locis: ubi Dominus suam bonitatem celebrat: quia populum illum gratis dilexit ut eligeret. Iam nemo tam rudis est alphabetarius, qui non inde colligat, ex duobus alteri priorem gradum non pro meritis tribui: sed gratis dari, quoniam ita Domino placuit. Quod ad gestum spectat, ridicula est quorundam argutia, qui divinant inclusum in eo fuisse crucis mysterium. Neque enim alio respexit Dominus, nisi ut conversio dextrae et sinistrae manus usitatum naturae ordinem mutaret.

19. *Etiam ipse erit in populos.* Non disputat

Iacob uter sit altero dignior, sed tantum pronunciat quid Deus apud se de utroque decreverit, et quid futurum sit longo post temporis successu. Causas ergo non aliunde accersit, sed hac una contentus est, quod multiplicabitur Ephraim prae Manasse. Et certe in solo Dei consilio abscondita est nostra dignitas, donec vocatione sua palam faciat quid nobis fieri velit. Interim tollitur prava aemulatio, quum Manasse sua sorte contentum esse iubet. Prorsus itaque insaniunt qui aridas et perforatas cisternas effodiunt, ubi causas reperiant divinae adoptionis, quum ubique uno verbo definiat scriptura, vocari in salutem quos Deus elegit: primum vero electionis fontem, liberum eius beneplacitum esse (Rom. 8, 29). Forma benedictionis, quae paulo post refertur, melius confirmat quod attigi, commendari in utroque Dei gratiam, ut Manasse sibi plus datum esse reputans quam fuerit promeritus, fratri suo non invideat. Caeterum istud benedicere in Ephraim et Manasse non accipitur ut prius quum dictum est, benedicentur omnes gentes in semine tuo: sed simplex sensus est, conspicuam in duobus filiis Ioseph Dei gratiam fore, ut populus Israel exemplar bene precandi inde sumpturus sit.

21. *Et dixit Israel ad Ioseph.* Repetit Iacob quod dixerat. Et certe omnibus eius filiis, praesertim vero ipsi Ioseph et filiis non una vel simplici confirmatione opus fuit, ne stationem sibi figerent in Aegypto, sed animis habitarent in terra Chanaan. Mortis suae in hunc finem meminit, ut aeternam Dei veritatem minime ab hominum vita pendere admoneat: ac si dixisset, vita quidem mea, ut brevis et caduca fuit, dilabitur: sed promissio Dei, quae nullum habet finem, me quoque mortuo vigebit. Nulla filiis visio ostensa fuerat, sed sanctum senem Deus intermedium foederis sui sponsorem ordinaverat. Sedulo itaque iniunctum sibi munus exsequitur, mature praecavens, ne suo interitu vacillet eorum fides. Sic quum Dominus per homines mortales verbum suum mundo tradiderit, quamvis illi peracto vitae curriculo secundum carnem mortui sint, non tamen simul exstincta est vox Domini, sed nos hodie vivificat: ideo Petrus se daturum operam scribit ut post suum discessum doctrinae sibi commissae ecclesia sit memor (2. Petr. 1, 15).

Ad terram patrum vestrorum. Non abs re sibi et patribus vendicat terrae dominium, in qua semper vagati fuerant tanquam exteri: nam quia videri poterat quodammodo intercidisse Dei promissio, filios erigit in bonam spem, et heroico animo pronunciat terram esse suam, in qua vix tandem sepulcrum adeptus est, idque precario. Unde autem tanta fiducia, nisi ut ad fidem verbo Deo habendam suo exemplo assuefaciat filios? Haec autem nobis etiam communis est doctrina: quia nunquam satis solide innitimur Dei verbo quamdiu sensibus nostris sumus affixi. Imo donec eousque emergat fides ut apprehendat quae procul remota sunt, nescimus quid sit loquenti Deo subscribere.

22. *Ego dedi tibi partem.* Hic Iacob ut plus animi faciat filio Ioseph, partem unam ei assignat extra sortem. Secus alii exponunt, quod duplicem ipsum haeredem nuncupans in duobus filiis, supra alios una portione ornet. Sed minime dubium est quin certam regionem notet. Et Iohannes cap. 4, 5 controversiam dirimit: nam de agro vicino urbi Sichar, quae olim Sichima fuerat, loquens, eum esse dicit quem Iacob donavit filio Ioseph. Et Iosue ultimo capite 32 dicitur venisse in possessionem duobus filiis Ioseph. Caeterum in voce שכם quae partem Hebraeis significat, allusio est ad nomen proprium loci. Sed hic exoritur quaestio, quomodo agrum illum sibi partum dicat gladio et arcu, quem pecunia emerat: sicut dictum fuit supra 33, 19 et iterum refertur praedicto capite Iosuae. Sed quia exigua tantum agri portio, ubi tabernacula locaret, empta fuerat, non dubito quin hic longe amplius spatium complexus fuerit. Nam ex pretio aestimare promptum est quantulus fuerit fundus ille quem ante excidium urbis possideat. Donat ergo nunc filio Ioseph non modo locum sui tabernaculi, qui centum nummis constiterat, sed agrum qui publicus fuerat urbis Sichimae. At videndum est quomodo partum suo gladio fuisse dicat, quum incolae scelerate et crudeliter a Simeone et Levi occisi fuissent: quomodo igitur ab illis iure victoriae eripi potuit quibus bellum iniuste illatum est? vel potius in quos sine bello perfide saevitum fuit? Hieronymus ad allegoriam confugit, quod vel pecunia, quae robur vocatur, vel iustitia partus fuerit. Alii prolepsin esse existimant, quasi de futura acquisitione loquatur Iacob: quod etsi non repudio, videtur tamen nonnihil coactum. Ego huc potius inclino: primum quod velit testari, nihil se duobus filiis Simeon et Levi eripere, qui latronum more grassati, non fuerant legitimi victores, neque unquam potiti fuissent uno agri pede post stragem editam. Adeo enim illis nihil accessit, ut patrem fugere coegerint: nec patuisset effugium nisi miraculo fuissent erepti. Caeterum ubi inani titulo eos exuit Iacob, ius victoriae ad se transfert, quasi divinitus sibi concessum. Etsi enim ab eorum scelere semper abhorruit, et illud proximo capite detestabitur: quia tamen armaverant totam eius domum, quasi sub eius auspiciis militarunt. Quod libenter fecisset, consequi non potuit, ut salvi essent cives Sichimae: agrum tamen eorum interitu vacuum et desertum, ideo suum facit, quia in eius gratiam homicidis Deus pepercerat.

CAPUT XLIX.

1. *Postea vocavit Iahacob filios suos, et dixit: Congregate vos, et annunciabo vobis quod eventurum est vobis in novissimo dierum.* 2. *Congregate vos, et audite filii Iahacob, audite inquam Israel patrem vestrum.* 3. *Reuben primogenitus meus, tu fortitudo mea, et principium roboris mei: excellentia dignitatis et excellentia roboris.* 4. *Velocitas* fuit tibi *instar aquae, non excelles: quia ascendisti cubile patris tui, tunc polluisti stratum meum, evanuit.* 5. *Simhon et Levi fratres, arma iniquitatis in habitationibus eorum.* 6. *In secretum eorum non veniat anima mea, in coetu eorum non uniaris lingua mea: quia in furore suo occiderunt virum, et voluntate sua eradicaverunt murum.* 7. *Maledictus furor eorum, quia robustus: et ira eorum, quia dura est: dividam eos in Iahacob et dispergam eos in Israel.* 8. *Iehudah* es *tu, laudabunt te fratres tui: manus tua erit in cervice inimicorum tuorum incurvabunt se tibi filii patris tui:* 9. *Ut catulus leonis Iehudah: e praeda fili mi, ascendisti, incurvavit se, cubuit sicut leo, sicut leo maior, quis suscitabit eum?* 10. *Non recedet sceptrum ex Iehudah, et legislator e medio pedum eius, donec veniat Masiah: et ei erit aggregatio populorum.* 11. *Ligans ad vitem pullum suum, et ad ramum filium asinae suae: lavit in vino vestimentum suum, et in sanguine uvarum operimentum suum.* 12. *Rubicundus oculis a vino, et candidus dentibus a lacte.* 13. *Zebulon in portu marium habitabit, et erit in portum navium, et terminus eius usque ad Sidon.* 14. *Issachar* ut *asinus osseus cubans inter duas sarcinas.* 15. *Et vidit requiem, quod esset bonum: et terram quod esset pulchra, et inclinavit humerum suum ad portandum, et fuit tributo serviens.* 16. *Dan iudicabit populum suum sicut unus e tribubus Israel.* 17. *Erit Dan* ut *serpens iuxta viam, ut cerastes iuxta semitam, mordens calcaneos equi, et cecidit equitans retrorsum.* 18. *Salutem tuam exspectavi Iehova.* 19. *Gad, exercitus succidet eum, et ipse succidet ad extremum.* 20. *Aser, erit pinguis panis eius, et ipse dabit delitias regis.* 21. *Naphthali* ut *cerva dimissa dans eloquia pulchritudinis.* 22. Ut *arbor fructificans Ioseph, ut ramus crescens iuxta fontem, rami incedent super murum.* 23. *Et amaritudine affecerunt eum, et iaculati sunt, et odio habuerunt eum sagittarii.* 24. *Et mansit in fortitudine arcus eius, et roboraverunt se brachia manuum eius a manibus potentis Iahacob, inde pastor lapidis Israel.* 25. *A Deo patris tui, et adiuvabit te: et ab omnipotente, et benedicet tibi benedictionibus coeli sursum, benedictionibus abyssi cubantis deorsum, benedictionibus uberum et vulvae.* 26. *Benedictiones patris tui fortiores fuerunt benedictionibus genitorum meorum, usque ad terminum collium perpetuorum erunt super caput Ioseph, et super verticem Nazaraei inter fratres suos.* 27. *Beniamin* ut *lupus rapiet, mane comedet praedam, et vesperi dividet spolia.* 28. *Omnes istae tribus Israel duodecim. Et hoc est quod loquutus est eis pater eorum, et benedixit eis, unicuique secundum benedictionem suam, benedixit eis.* 29. *Et praecepit eis, et dixit ad eos: Ego congregor ad populum meum: sepelite me cum patribus meis in spelunca, quae est in agro Hephron Hitaei.* 30. *In spelunca, quae est in agro duplici, quae est ante Mamre: in terra Chenaan, quam emit Abraham cum agro ab Hephron Hittaeo in possessionem sepulchri.* 31. *Ibi sepelierunt Abraham et Sarah uxorem eius: ibi sepelierunt Ishac et Ribcah uxorem eius, et ibi sepelivi Leah.* 32. *Emptio agri et speluncae quae est in eo,* fuit *a filiis Heth.* 33. *Et finem fecit Iahacob praecipiendi filiis suis: et collegit pedes suos in lecto, et obiit, et aggregatus est ad populos suos.*

1. *Et vocavit Iahacob.* Proximo capite narrata fuit benedictio Ephraim et Manasse, quia antequam Iacob de toto gentis ex se oriundae statu dissereret, duos illos nepotes in corpus filiorum inseri oportuit. Nunc quasi supra coelos evectus, non in hominis persona, sed ex ore Dei qualis in longum usque tempus futura sit omnium conditio pronunciat. Atque haec quidem primo notare convenit, quum tredecim tunc haberet filios, eum in singulis eorum personis totidem gentes vel tribus sibi proponere: in quo mirus fidei eius splendor conspicitur. Quia enim saepius a Domino audierat sobolem suam multiplicandam esse in populosos coetus, hoc oraculum sublimis speculae vice ei est, unde cernat quae sensum humanum procul latebant. Quanquam non simplex est fidei confessio, in qua testetur Iacob se quidquid a Domino fuit promissum sperare: sed exsurgit supra homines, tanquam interpres ac legatus Dei, qui futurum ecclesiae statum ordinet. Porro quia videbant interpretes nobile et magnificum esse hoc vaticinium, putarunt non satis ornari pro sua dignitate, nisi nova quaedam mysteria excuderent. Ita factum est, dum certatim contendunt profundas allegorias eruere, ut discesserint a genuino verborum sensu, suisque figmentis corruperint quidquid in solidam piorum aedificationem hic proditum erat. Nobis autem ne vilescat literalis sensus, quasi non satis altas speculationes contineat, observandum est spiritus sancti consilium. Primo, ante tempus certiores redduntur filii Iacob qualis ipsos maneat fortuna, ut agnoscant peculiarem sui curam esse Deo: et quanquam eius providentia totus mundus regatur, se tamen, ut domesticos, aliis gentibus praeferri. Videtur in speciem hoc humile et contemptum quod tribui Iuda promittitur vitifera regio, quae optimi vini copiam producat: item pascuorum ubertas, quae lac suppeditet. At si quis expendat illustre in hoc suae electionis testimonium Dominum reddere, quod tanquam paterfamilias ad curam

victus descendit, et in rebus quoque minutis demonstrat, sacro foederis vinculo filiis Abrahae se esse devinctum: altius mysterium non requiret. Secundo spes haereditatis promissae de integro illis renovatur. Atque ideo, quasi manu eos in possessionem mitteret Iacob, qualis cuique habitatio contingat, familiariter, non secus ac in re praesenti, exponit. An rei tam seriae confirmatio sanis et prudentibus lectoribus vilescet? Hoc tamen praecipuum est caput, quod propius illis designat Iacob unde illis venturus sit rex qui plenam felicitatem afferet. Atque hoc modo exponit quod de semine benedicto obscure promissum fuerat. His rebus tantum subest ponderis, ut simplex earum tractatio, si modo dextri simus interpretes, merito nos in admirationem rapere debeat. Atque (ut alia omittam) non vulgaris huius prophetiae utilitas hoc uno constat, quod impuris et profanis hominibus, qui fidem Mosi libenter detraherent, os obstruitur, ne amplius obstrepere ausint, coelesti instinctu loquutum esse. Fingamus Mosen non referre quid olim vaticinatus esset Iacob, sed in sua persona loqui: unde tamen divinare potuit quae multis tandem saeculis postea contigerunt? quale est vaticinium de regno Davidis. Nec vero dubium est quin Deus sorte iusserit dividi terram, ne qua subiret suspicio Iosuae ex compacto, et sicuti a magistro edoctus erat, partiri inter tribus. Postquam terra potiti sunt Israelitae, partitio non fit hominum arbitrio. Unde fit ut tribui Zabulon obtingat habitatio prope littus maris: tribui vero Aser frumentaria planities, et sortito aliis eveniat quod hic habetur: nisi quod Dominus sua oracula effectu rata esse voluit, palamque ostendit nihil tunc contingere quod non pridem testatus esset futurum. Iam enim redeo ad verba Mosis in quibus inducitur sanctus Iacob de longinquis rebus disserens quod a spiritu sancto didicit. Sed oblatrant quidam protervi canes, unde Mosi notitia sermonis in obscuro tugurio ante ducentos annos habiti? Antequam respondeam, vicissim rogo, unde illi cognitio locorum terrae Chanaan, quae non secus ac peritus dimensor, in singulas tribus assignat? Si haec coelestis fuit scientia (quod fateri necesse est) cur negabunt impii isti blaterones divinitus ei fuisse revelata quae Iacob praedixerat? Adde quod inter multa alia quae sancti patres per manus tradiderant, haec praedictio tunc passim nota esse potuit. Unde fit ut populus tyrannice oppressus, opem Dei liberatoris inclamet? Unde fit ut ad solum auditum promissionis olim datae, animos in bonam fiduciam erigat, nisi quod divinae adoptionis quaedam adhuc vigebat memoria? Si vulgo celebre fuit Domini foedus, cuius impudentiae erit negare quod de haereditate promissa cognosci operae pretium fuit, a coelestis Dei servis exactius fuisse observatum? Neque enim Dominus oracula sua protulerat ex ore Iacob, quae post eius mortem subita oblivio deleret, quasi in aërem sonitus nescio quos efflasset. Quin potius doctrinam multis aetatibus communem prodidit, ut scirent posteri ex quo fonte sibi manaret tam redemptio quam terrae haereditas. Scimus quam cunctanter, imo timide suscipiat Moses iniunctam sibi provinciam, ubi ad suos liberandos accersitur: quia sciebat cum gente indocili et praefracta sibi fore negotium. Certis ergo mandatis instructum venire necesse fuit, quae fidem vocationis facerent. Ideo has praedictiones, non secus ac publicas tabulas ex sanctioribus Dei archivis protulit, ne temere ipsum prorumpere quis putaret.

Congregate vos. Initio sibi attentionem conciliat Iacob. Graviter enim praefatur, sibique prophetae autoritatem vendicat, ut filios admoneat se minime privatum testamentum de rebus domesticis condere: sed oracula apud ipsum deposita iam verbis asserere, donec suo tempore sequatur eventus. Neque enim, suis votis aurem praebere iubet, sed in coetum ipsos cogit solenni ritu, ut audeant quae successu temporis ipsis occurrent. Porro non dubito quin istam dierum successionem, de qua loquitur, aegyptiaco exsilio opponat, ut suspensis animis exspectent promissum sibi statum. Iam vero ex superioribus colligere promptum est, in hoc vaticinio comprehendi totum tempus ab exitu Aegypti usque ad Christi regnum: non quod singula enumeret Iacob: sed quia in summis rerum, quas breviter delibat, constituit fixum ordinem ac cursum, donec appareat Christus.

3. *Reuben primogenitus.* Orditur a primogenito, non honoris causa, ut suum gradum ei asserat, sed quo plus illi inurat pudoris, eumque iustis probris humiliet. Nam primogenitura hic deiicitur Ruben: quia incesto coitu cum noverca paternum cubile polluerat. Sensus autem verborum est: Tu quidem natura primogenitus debueras excellere, quum esses virtus mea, et principium virilis fortitudinis, sed quia defluxisti instar aquae, non est quod amplius tibi quidquam arroges. Nam ab incestus tui die abiit et evanuit illa dignitas, quam natali die ex utero attuleras. Nomen און quidam pro semine, alii pro dolore accipiunt: atque ita vertunt: Tu virtus mea, et principium doloris vel seminis. Quibus placet vox doloris, rationem hanc assignant, quia liberi parentibus curam et anxietatem afferant. Atqui si haec significatio probatur, potius esset antithesis inter virtutem et moestitiam. Sed quia uno contextu Iacob dignitatis elogia recenset, quae in primogenitum competunt, non dubito quin principium suae virilitatis nominet. Nam quum homines in filiis quodammodo revigescant, merito vigoris principium dicitur primogenitus. Eodem pertinet quod statim sequitur, quod fuerit excellentia digni-

tatis, et excellentia roboris, antequam utroque iure se privasset. Ponit enim Iacob filio Ruben ante oculos pristinum honorem, quia ei utile est probe sentire unde exciderit. Sic Paulus dicit se Corinthiis obiicere quibus foedati sunt peccata, ut eos pudefaciat (1. Cor. 6, 5). Nam quia nobis in vitiis blandimur, vix aliter ad sanam mentem retrahitur quisque nostrum, postquam lapsus est, nisi suae turpitudinis sensu tangatur. Porro ad nos vulnerandos nihil aptius est quam ubi inter gratias, quibus nos praevenit Dominus, et poenas culpa nostra contractas, statuitur comparatio. Postquam nudatus est Adam bonis omnibus, acriter ei non absque subsannatione Deus exprobrat: Ecce, Adam quasi unus ex nobis. Quorsum hoc, nisi ut secum reputans quantum ab illo homine distet, qui nuper conditus ad imaginem Dei tot praeclaris dotibus pollebat, confusus et prostratus deploret praesentem miseriam? Videmus ergo necessarias nobis esse exprobrationes, quo nos ad vivum magis afficiat ira Domini. Sic enim fit non tantum ut nobis displiceant peccata, quorum iam poenas ferimus, sed etiam ut maiori curae sit, quae in nobis resident Dei dona, sedulo tueri, ne socordia nostra dispereant. Qui excellentiam dignitatis ad sacerdotium, virtutis autem ad regnum referunt, nimis arguti, meo iudicio, sunt interpretes. Ego simplicius accipio: Si in suo gradu stetisset Ruben, primatum omnis excellentiae futurum fuisse penes eum.

4. *Levis ut aqua.* Significat non stabilem honorem, sed evanidum, cui addita non fuit custos bona conscientia: atque ita primogenitura abdicat. Causam exprimit, ne queratur se insontem plecti: nam et hoc valde ad rem interest, convinci reum sui sceleris, ne poena careat profectu. Videmus autem Iacob exutum carnis affectu, strenue et magno animo exsequi prophetae munus. Neque enim iracundiae tribuendum est hoc iudicium, quasi privatim se pater ulcisci de filio cupiat: sed a spiritu Dei profectum est, quia optime quid sibi impositum sit oneris meminit Iacob. Verbum עלה in clausula sententiae significat abire, vel difflari, ut fumus accendens discutitur. Ideo sensus est dilapsam esse ac exstinctam excellentiam Ruben ex quo polluit lectum patris. Nam de lecto exponere, quod desierit lectus esse coniugalis Iacob propter repudium Bilha, nimis frigidum est.

5. *Simeon et Levi.* Duobus filiis Simeon et Levi stragem urbis Sichem exprobrat, poenamque iniungit tanti sceleris. Unde colligimus quantopere exosa sit Deo crudelitas, quia pretiosus est illi hominum sanguis. Perinde enim est ac si duos istos homicidas ad tribunal suum citaret, ac vindictam exposceret, quum se putarent iam elapsos. Quaeritur tamen annon illis pridem data esset venia: quod si iam ignoverat Deus, cur ad supplicium rursus eos revocat? Respondeo, tum ipsis privatim fuisse utile, tum spectasse ad exemplum, non impunitam manere illam caedem, quamvis eius veniam adepti forent. Vidimus enim prius, quum admoniti essent a patre procul fuisse ab ea tristitia quae poenitentiae initium est: et credibile est magis deinde ac magis bruto quodam torpore obstupuisse in suo maleficio, vel saltem amara displicentia non fuisse serio tactos. Timendum etiam erat ne posteri ad eandem feritatem assuescerent, nisi horror divinitus fuisset incussus. Ergo Dominus partim ut eos humiliaret, partim ut documentum statueret omnibus saeculis, aeternae ignominiae poenam illis inflixit. Porro hoc modo non retinuit poenam remissa culpa, ut stulte papistae somniant: sed quum vere et in solidum placatus esset, aptam in futurum tempus correctionem adhibuit. Fingunt papistae dimidia tantum ex parte peccata ab eo remitti: quia noluit gratis absolvere peccatores. At scriptura longe aliter, non exigi ab eo poenas quae delicta compensent sed quae purgent corda hypocrisi et blanditiis paulatim excussis invitent electos ad poenitentiam, ad sollicitudinem cavendi excitent, sub timoris et reverentiae fraeno contineant. Unde sequitur nihil magis esse praeposterum quam satisfactionibus redimi quas meriti sumus poenas, ac si Deus humano more sibi solvi vellet quod debetur: quin potius optime inter se conveniunt, gratuita poenarum remissio, et castigatoriae ferulae, quae potius occurrunt futuris vitiis, quam persequantur quae iam admissa sunt. Ut redeam ad Simeon et Levi: qui fit ut Deus post longum tempus poenam quam distulerat infligens, quasi fugitivos reos ad iudicium retrahat: nisi quia impunitas fuisset illis damnosa? et tamen medici potius quam iudicis partes suscipit, quia non ideo parcit ut sanet: nec duobus tantum aegrotis medetur, sed antidoto praevenit aliorum morbos, ut sibi a crudelitate caveant. Hoc quoque in primis memoratu dignum est quod Moses in vulganda gentis suae infamia Dei est praeco: nec vero commune tantum totius populi dedecus profert, sed specialem tribui ex qua natus erat, ignominiam inurit: unde palam apparet, nihil dedisse carni vel sanguini, nec gratia vel odio fuisse inductum ut quidquam fucaret, vel ab historiae fide deflecteret: verum sicuti electus a Domino erat minister ac testis, memorem suae vocationis fuisse, ut non sincere modo, sed etiam cordate, os suum veritati prorsus dicaret. Hic comparatio fit non modo inter filios Iacob, sed etiam inter familias quae ab ipsis fluxerunt. Hic certe apprime opportunum erat tempus, quo gentis suae nobilitas curae esset Mosi. Adeo autem operam encomiis non impendit, ut ingenue aeterno probro infamet gentis suae autorem quod in omnes redundet. Lucianici canes, qui Mosis doctrinam arrodere conantur, vafrum fuisse

hominem obtendunt, qui sibi apud crassum vulgus acquisierit imperium. Sed si hoc propositum habuit, cur non etiam prospexit suis? Filios quibus in sublime vehendis operam dare suasisset ambitio, sacerdotii honore abdicans, ad humile et gregarium ministerium ablegat. Quis non videt divino potius consilio quam humana prudentia occursum fuisse impiis calumniis? ideoque honore privatos fuisse summi et singularis viri haeredes, ne qua in eo sinistra haereret suspicio? Verum ut taceam de filiis et nepotibus, quod in persona Levi totum genus suum traducit, in eo agnoscere licet non hominem, sed angelum instinctu spiritus sancti loquentem, et purum omni carnis affectu. Caeterum priore loco de crimine pronunciat: deinde poenam subiicit. Crimen est, quod arma violentiae sint in eorum tabernaculis: ideoque testatur se tam lingua quam corde abhorrere ab eorum consilio, quia pro sua libidine urbem una cum incolis exciderint. In verbis dissentiunt interpretes. Nam מכרות quidam accipiunt pro gladiis, quasi dixisset Iacob, gladios ipsorum scelerate fuisse pollutos sanguine innoxio: sed rectius sentiunt qui vertunt habitationes: ac si dixisset, iniustam vim penes eos habitare, quia adeo sanguinarii fuerant. Vocem כבד pro lingua positam esse ut aliis locis, non dubito: atque ita sensus clarus est, quod Iacob ex animo detestetur patratum a filiis scelus, ne ullum assensum lingua praebeat. Quod ideo facit ut sibi displicere incipiant, et alii omnes odio habere discant perfidiam cum saevitia coniunctam. Furor procul dubio perversum et caecum irae impetum significat. Libido autem, moderatae rationi opponitur, quia nullo iure grassati sunt. In voce quoque שור variant interpretes. Quidam taurum vertunt, ac putant allegorice notari Sichimitas, quia satis robusti et validi erant ad tuendam vitam, nisi eos Simeon et Levi sua fraude et perfidia enervassent. Sed diversa expositio longe est aptior, quod murum subverterint. Nam sceleris atrocitatem inde amplificat Iacob, quod ne aedificiis quidem pepercerint filii.

7. *Maledictus furor eorum.* Tenendum est memoria quod dixi, divinitus nos moneri per os sancti prophetae, ut ab omnibus improbis consiliis alieni simus. Vae pronunciat Iacob illorum furori: quorsum hoc, nisi ut fraenum sibi alii iniiciant, et sibi caveant a tali saevitia? Quanquam (ut nuper attigi), non satis fuerit puras servare manus, nisi ab omni societate procul simus remoti. Etsi enim non semper in nobis est, iniustam vim arcere, vitiosa tamen est dissimulatio quae ad consensus speciem accedit. Valeat hic consanguinitas, et quaecunque purum iudicium corrumpunt: quando videmus sanctum patrem Dei mandato tam severe in filios tonare. Iram Simeon et Levi eo magis detestabilem esse pronunciat, quia et initio violenta, et usque in finem implacabilis fuerit.

Dividam eos in Iahacob. Videri quidem posset absurda haec ratio, quod Iacob filios ordinans ecclesiae patriarchas, et divini foederis haeredes nuncupans, maledictionem ipsis denunciat beatae sortis loco. Necesse tamen fuit a castigatione eum incipere, quae locum faceret gratiae Dei, quemadmodum in fine capitis iterum repetam: poenam vero mitigat Deus, dum honorificum illis in ecclesia nomen, iusque integrum relinquit: imo incredibilis eius bonitas ex inoptinato refulsit, dum poena Levi in sacerdotii praemium fuit conversa. Dispersio tribus leviticae a crimine patris habuit originem ne sibi perversa illicitaque vindicta placeret. Atqui Deus, qui initio produxit lucem e tenebris, causam aliam invenit cur dispersi essent huc et illuc Levitae, non tantum absque probro, sed etiam cum magno honore, ne quis scilicet terrae angulus probis doctoribus careret. Denique speculatores eos et praefectos suo nomine in singulis partibus constituit, ac si aeternae salutis semen ubique spargeret, vel emitteret gratiae suae ministros. Unde colligimus quanto illi magis optabile fuerit castigari ad tempus in suum bonum quam impune in peccato suo iacentem putrescere. Nec vero absurdum est, quum distribuitur terra, et Levitis dantur urbes procul inter se dissitae, hac causa suppressa, diversam prorsus adduci, quod Dominus sit ipsorum haereditas. Nam hoc unum esse ex Dei miraculis nuper dixi, lucem ex tenebris proferre. Si damnatus esset Levi in longinquum exsilium, hac poena erat dignissimus: nunc gradatim Deus illi parcit, dum vitam erraticam in paterna haereditate assignat. Deinde remissa ignominiae nota, posteros eius sub praeclarae legationis titulo in diversas partes amandat. In Simeone duravit quoddam, licet obscurum, maledictionis vestigium: quia filiis eius non contigit sorte propria regio: sed tribui Iudae fuerunt permixti, sicuti habetur Iosue 19, 1. Postea profecti in montem Sehir, expulsis inde Amalecitis, eorum ditione potiti sunt, ut scriptum est 1. Chron. cap. 4, 40. Hic etiam perspicimus quam heroicum fuerit pectus sancti Iacob, qui decrepitus senex et exsul, in privato et ignobili lectulo decumbens, tamen quasi ex sublimi magni regis solio provincias filiis suis adiudicat. Hoc autem iure suo facit, quia sciebat apud se depositum esse Dei foedus, quo nuncupatus erat terrae haeres ac dominus, et simul autoritatem sibi vendicat quatenus personam sustinet prophetae Dei. Magnopere enim nostra interest, quum insonat verbum Dei auribus nostris, eius effectum fide apprehendere, ac si eius ministris mandata esset eorum quae pronunciant exsequutio, ideo et Ieremiae (1, 10) dictum fuit: Ecce, constitui te super regna ut plantes et evellas, aedifices et destruas. Sic passim

iubentur prophetae obvertere facies suas ad loca quibus minantur, ac si copioso exercitu instructi impetum facerent.

8. *Iuda es tu, laudabunt te fratres tui.* In verbo laudandi allusio est ad nomen Iudae. Sic enim a matre vocatus fuerat quod materia esset laudandi Dei. Novam etymologiam affert pater, quod celebre erit et splendidum eius nomen inter fratres, ut ab omnibus instar primogeniti colatur. Duplex quidem portio quam nuper attribuit filio Ioseph, ex iure primogeniturae pendebat: sed quia translatum fuit regnum ad tribum Iuda, merito laudabile fore eius nomen pronunciat Iacob. Nam dignitas Ioseph temporalis fuit. Hic autem de stabili et diuturno imperio agitur, quod penes filios Iudae futurum erat. Hinc colligimus quum Deus perfectum regiminis statum institueret in suo populo, monarchiam ab eo electam esse. Quod autem regis creatio in lege, partim hominum libidini, partim coelesti decreto tribuitur, hoc ad regni exordium referri debet, quod ideo inauspicatum fuit, quia antequam venisset in maturum tempus, populus regem sibi dari tumultuose petiit. Itaque fecit illa praepostera festinatio ut regnum in tribu Iuda non statim erectum fuerit, sed prodierit quasi abortivus partus in persona Saulis: tandem vero, Dei auspiciis et legitimo ordine, secundum vaticinium Iacob, emersit principatus tribus Iuda in Davide.

Manus tua. His verbis significat, Iudam non fore immunem ab hostibus: sed quamvis multi negotium illi facessant, et eum iure suo depellere conentur, victoriam ei promittit: non quod semper hostibus suis praevaluerint filii Davidis (neque enim passa est eorum ingratitudo ut haec Dei gratia continuum haberet ac aequabilem cursum) sed hac saltem in parte superior fuit Iuda, quod in illa tribu stetit regia sedes quam Deus probabat, et quae fundata erat in eius verbo. Nam etsi opibus ac populi multitudine magis floruit regnum Israel, quia tamen adulterinum fuit, non habetur eius ratio: nec vero fucoso suo splendore obruere debuit gloriam divinae electionis tribui Iudae insculptam. In Davide ergo plane enituit vis et effectus huius vaticinii: deinde in Solomone: postea quamvis mutilum fuerit regnum, mirabiliter tamen servatum fuit Dei manu: alioqui centies brevi tempore concidisset. Ita factum est ut iugum suis hostibus imposuerint filii Iudae. Quod autem decem tribus abripuit defectio ne genu flecterent filiis Davidis, hoc quidem modo turbatum fuit legitimum regimen, et illicita confusio inducta: Dei tamen decretum violari non potuit quin ius maneret penes tribum Iuda.

9. *Catulus leonis Iuda.* Similitudo haec proximam sententiam confirmat, quod hostibus formidabilis futurus sit Iuda. Videtur tamen alludere Iacob ad imminutionem quae contigit ubi maior pars populi descivit ad Ierobeam. Tunc enim rex Iuda similis esse coepit leoni dormienti: neque enim erectis iubis terrorem suum late effudit, sed quodammodo accubuit in spelunca. Latuit tamen quaedam occulta Dei virtus sub illo sopore, ut eum turbare ausi non fuerint qui maxime optassent perditum, et qui ad inferendam perniciem viribus pollebant. Ergo postquam Iacob imperium detulit uni Iudae super fratres, vice correctionis nunc subiicit, etiamsi eius potentiam imminui contingat, fore tamen hostibus suis terribilem non secus ac leonem dum in spelunca sua iacet.

10. *Non recedet sceptrum.* Quanquam obscurus est hic locus, non tamen usque adeo difficile fuisset genuinum sensum elicere, nisi Iudaei pro more suo nebulas inducere tentassent. Certum est Messiam hic promitti, qui oriturus erat e tribu Iuda. Quum ultro deberent ad eum amplexandum occurrere, data opera quaevis effugia captarunt, quibus se et alios procul in flexuosas ambages abducerent. Non mirum ergo si amaritudinis et contumaciae spiritus, rixandique libido ita eos excaecavit ut in clara luce huc illuc turpiter impegerint. In Christianis tametsi pia fuit illustrandae Christi gloriae sedulitas, est tamen in eorum fervore aliquid nimium. Nam dum nimis praecise urgent quaedam verba, nihil aliud proficiunt nisi quod subsannandi ansam praebent Iudaeis, quos necesse est firmis ac validis cancellis circumdari, unde elabi nequeant: nos talibus exemplis moniti, sine contentione verum loci sensum quaeramus. Primo tenendum est spiritus sancti consilium, quod hactenus non satis animadversum, vel non satis distincte expositum fuit. Postquam tribum Iuda ornavit imperio, statim pronunciat Deum tuendo statum regni illius, curam populi habiturum, donec ad summum cumulum perveniat promissa felicitas. Nam sic asseritur dignitas Iudae, ut tamen scopus sit communis populi totius salus. Benedictio semini Abrahae promissa (ut prius vidimus) nisi ab uno capite flueret, rata esse non poterat. Idem nunc testatur Iacob, venturum esse regem sub quo suis numeris constabit promissa illa felicitas. Hoc ne Iudaei quidem negabunt, ubi viguerit mediocris benedictio in tribu Iuda, spem melioris et excellentioris status hic dari. Alterum etiam libenter concedent, plenae et solidae felicitatis et gloriae unicum autorem esse Messiam. Tertium caput quod ne ipsis quidem repugnantibus facere licet, nunc addamus, regnum quod incepit a Davide, praeludium fuisse quoddam ac umbratile specimen maioris illius gratiae quae in adventum Messiae dilata fuit ac suspensa. Nullum quidem spiritualis regni gustum concipiunt: itaque opes potius sibi fingunt, et potentiam, suaveque otium et terrenam amoenitatem sibi proponunt quam iustitiam, vitae novitatem cum gratuita peccatorum venia. Fatentur

nihilominus, quae sub Messia speranda erat felicitas, veteri suo regno fuisse adumbratam. Nunc redeo ad verba Iacob: *Donec veniat Siloh*, inquit, *residebit sceptrum*, vel dominatio *in Iuda*. Primo videndum est quid significet vox שילוה. Quia Hieronymus vertit: Qui mittendus est: putant nonnulli fraude corruptum esse locum, ac literam ה suppositam fuisse in locum ח quod licet firmum non sit, veritati tamen simile est. Quod ex Iudaeis quidam locum notari volunt ubi diu reposita fuerat arca foederis, quia paulo ante exordium regni Davidis in vastitatem redactus est, ratione prorsus caret. Neque enim hic praedicit Iacob quo tempore ordinandus sit rex David: sed regnum fore stabile in eius domo, quousque impleat Deus quod pollicitus est de singulari benedictione seminis Abrahae. Adde quod dura esset ac coacta loquutio, Silo venire: pro venire eius finem. Longe rectius et congruentius exponunt alii interpretes: Filium eius: שיל enim filius Hebraeis dicitur: ה vero positum esse dicunt loco ו relativi. Atque in hunc sensum maior pars descendit. Sed iterum a mente patriarchae perperam dissident Iudaei dum hoc referunt ad Davidem. Nam (sicuti nuper attigi) non promittitur regni origo in Davide, sed absoluta perfectio in Messia. Et certe tam crassa absurditas non longa refutatione indiget. Quid enim hoc sibi vellet, regnum finem non accipiet in tribu Iuda donec erectum fuerit? Certe Recedere nihil aliud est quam Desinere. Deinde continuam seriem ponit Iacob dum scribam recessurum negat ex pedibus. Nam regem in solio iam locatum esse oportet, ut scriba sedeat inter eius pedes. Describitur ergo nobis regnum, quod postquam constitutum fuerit non desinet quousque succedat perfectior status: vel quod idem valet, futurum Davidis regnum hoc titulo commendat Iacob: quia tessera ac pignus esset beatae gloriae quae iam olim Abrahae generi destinata erat. In summa, regnum quod transfert in tribum Iuda, non fore vulgare pronunciat: quia inde tandem proveniet promissae benedictionis complementum. Sed hic procaciter insurgunt Iudaei, quod eventus nostrum errorem coarguat. Nam regnum ad Christi usque adventum nequaquam durasse constat: quin potius ex quo in exsilium traductus est populus, sceptrum fuisse confractum. Verum si fidem habent vaticiniis, antequam illorum obiectionem diluo, velim mihi respondeant quomodo hic regnum assignet Iacob filio Iuda: nam quum vixdum firma esset eius possessio, repente laceratum fuisse scimus, totamque fere eius potentiam occupatam a tribu Ephraim. An Deus secundum ipsos hic per os Iacob evanidum aliquod regnum promisit? Si excipiant, non ideo fuisse fractum sceptrum, quamvis magna populi parte spoliatus fuit Roboam, hoc cavillo minime effugient: quia diserte imperium Iudae ad tribus omnes extenditur, his verbis, Genu curvabunt coram te filii matris tuae. Nihil ergo contra nos afferunt quod non protinus in ipsos vicissim retorquere liceat. Nondum tamen soluta est quaestio, fateor: sed hoc praefari libuit, ut Iudaei deposito calumniandi studio, rem ipsam discant placide nobiscum expendere. Perpetuam gubernationem in tribu Iuda hoc fere modo contexere solent Christiani. Quum ab exsilio reversus est populus, loco sceptri regii fuisse dicunt principatum qui usque ad Machabaeos duravit. Deinde successisse tertium regiminis modum: quia summa iudicandi potestas penes septuaginta fuerit, quos ex genere regio delectos fuisse ex historiis constat. Adeo autem non conciderat illa regii generis autoritas, ut Herodes ad causam dicendam citatus, vix capitale supplicium effugerit: quia contumaciter se subduxerat. Concludunt igitur nostri, quamvis non resplenduerit regia maiestas a Davide usque ad Christum, stetisse tamen aliquem principatum in tribu Iuda, atque ita impletum fuisse oraculum. Haec quanquam vera sunt, maior tamen loco probe excutiendo adhibenda est dexteritas. Ac primo tenendum tribum Iuda iam nunc constitui principem inter alias, ut dignitate emineat, quamvis nondum adepta sit imperium. Et certe primatum ei fuisse ultro concessum a reliquis, ex quo redemptus fuit populus, testis est alibi Moses. Secundo loco tenendum est, huius dignitatis specimen magis luculentum in regno proponi quod auspicatus est Deus in Davide. Quanquam autem paulo post sequuta est defectio, ut exigua portio dominationis in tribu Iuda steterit: ius tamen divinitus ei collatum minime potuit eripi: ideo quo tempore summa opulentia refertum erat, altoque fastu turgebat regnum Israel, dicitur tamen accensa fuisse Hierosolymae lucerna Domini. Pergamus longius: quum regni cladem praedicit Ezechiel, cap. 21, 31 satis demonstrat quomodo sceptrum a Domino servandum fuerit donec in manus Christi veniret. Tolle cidarim (inquit) aufer coronam: haec non erit haec: perversam, perversam, perversam pono eam, donec veniat cuius est. Videri posset primo aspectu vaticinium Iacob excidisse, dum ornatu regio spoliatur tribus Iuda. Sed hinc colligimus non fuisse Deum adstrictum, ut visibilem regni gloriam e sublimi semper ostenderet. Alioqui falsae essent aliae promissiones, quae solii diruti, et lacerati restitutionem praedicunt. Ecce, dies veniunt quibus suscitabo tabernaculum David, quod cecidit, et aedificabo rupturas eius, et quae corruerant instaurabo (Amos 9, 11). Quanquam absurdum esset plures citare locos, quum passim occurrat haec doctrina in prophetis. Unde colligimus non ita stabilitum fuisse regnum, ut aequabili tenore semper fulgeret: sed quod ad tempus collapsum ac deforme, postea recuperaret amissum splendorem. Videntur quidem

prophetae eius ruinis finem facere reditum ab exsilio babylonico: sed quum regni instaurationem non aliter quam templi et sacerdotii promittant, ut solida veritas nobis constet, necesse est totum tempus a liberatione usque ad Christi adventum complecti. Perversa igitur non uno tantum die, neque in uno capite, sed diu et variis modis corona fuit, donec eam Deus Christo suo regi legitimo aptaret. Et certe Isaias Christi originem describit longe ab omni regio splendore alienam: Orietur (inquit) virga e trunco Isai et surculus e radicibus eius ascendet Isai. 11, 1. Cur Isai potius quam Davidem nominat, nisi quia ex rustico privati hominis tugurio potius quam illustri palatio proditurus erat Messias? Cur arbore excisa, nihil praeter truncum et radices residuum facit, nisi quia ad Christi usque manifestationem fere pedibus calcanda erat regni maiestas? Si quis excipiat, aliter sonare verba Iacob, solutio in promptu est, quidquid unquam Deus de externo ecclesiae statu promisit, ita fuisse restringendum ut iudicia sua interim exerceret puniendis hominum peccatis fidemque suorum probaret. Fuit quidem haec non levis tentatio, quum tribus Iuda in tertio successore, maiore regni parte nudata fuit. Gravior etiam sequuta est, quum regis filii in patris conspectu iugulati sunt, ipse oculis effossis Babylonem tractus est, totumque regium genus tandem servituti et exsilio addictum. Omnium vero gravissima, quum reversus in terram populus, minime cerneret quod speraverat, sed in tristi dissipatione iaceret. Caeterum tunc sancti fidei oculis sceptrum sub terra absconditum contemplantes, non conciderunt, vel fractis fuerunt animis, ut desisterent a suo cursu. Videbor forte nimis largiri Iudaeis, quia realem (ut vocant) dominationem continuo tenore non statuo in tribu Iuda. Nostri enim, ut evincant stulta adhuc Iudaeos Messiae exspectatione teneri suspensos, in hoc insistunt, a tempore Herodis cessasse imperium illud, de quo vaticinatus erat Iacob: quasi vero quingentis ante annis tributarii non fuerint: quasi etiam non exstincta fuerit regii generis dignitas quamdiu grassata est Antiochi tyrannis: quasi denique Asmonaei sibi non usurpaverint et titulum honoris et potentiam, donec Romanae ditionis facti sunt Iudaei. Nec vero sufficit quae obtenditur solutio, disiunctim promitti vel regnum vel mediocre aliquod regimen: ex quo autem deletum fuit regnum, superstites mansisse scribas. Ego enim, notandi inter legitimum regnum et tyrannidem discriminis causa, adiunctos fuisse consiliarios agnosco, qui publicum statum rite et ordine administrent. Quod ergo ex Iudaeis quidam exponunt, ius regnandi datum esse tribui Iuda, quia nefas fuerit alio transferri, non autem quod gloriam coronae semel erectam perpetuari necesse fuerit, aliqua ex parte huic sententiae subscribere necesse arbitror. Dico aliqua ex parte: quia nihil hoc cavillo proficiunt Iudaei, ad figmentum venturi sui Messiae trahentes vetustum regni excidium. Tenendum enim memoria est quod prius admonui, dum Iacob usque ad Messiae adventum sustinere vult suorum animos, ne longioris morae taedio deficiant, specimen in temporali regno proponere: ac si dixisset, non esse cur Israelitae collapso Davidis regno spes suas huc illuc inclinent: quia non alia succedet mutatio quae Dei benedictioni respondeat donec appareat redemptor. Quod duriter aliquot annos ante Christum exhibitum vexata gens fuit, ac serviliter oppressa, mirabili Dei consilio factum est, ut continuis stimulis ad optandam redemptionem pungerentur. Interea stare oportuit aliquod gentis corpus, in quo vigeret promissio. Nunc quum patria extorres per quindecim fere saecula dissipati, absque politia iaceant, quo praetextu somniant ex vaticinio Iacob venturum sibi redemptorem? Equidem ut eorum calamitati non libenter insulto, ita nisi ea subacti oculos aperiunt, libere pronuncio, dignos esse qui millies absque remedio pereant. Fuit autem haec continendae fidei valde apposita ratio, quod Dominus filios Iacob in unam tribum oculos coniicere voluit, ne alibi salutem quaererent: ac ne qua eos vaga imaginatio circumageret. Quo etiam fine celebratur huius familiae electio, dum saepius in Psalmis confertur cum Ephraim et reliquis, ac praefertur. Nobis etiam ad fidei certitudinem non parum utile est, dum Christum duobus annorum millibus, antequam prodiret, audimus non modo promissum fuisse, sed designata eius origine, quasi digito ostensum.

Et erit aggregatio populorum. Hic vero non unius tantum populi regem fore pronunciat, sed cuius auspiciis colligendae sint variae gentes, ut simul coalescant. Scio quidem varie ab interpretibus vocem exponi: sed qui deducunt a radice קהה ut sit debilitatio, quod de salutifero Christi principatu dictum erat, perperam et absurde ad sanguinariam qua crepant superbiam detorquent. Si obedientiae nomen placeat, (ut alibi) idem manebit sensus cum illo primo quem sequutus sum. Nam haec colligendi ratio est, dum in obsequium consentiunt simul qui prius ferebantur in diversa studia. Etsi autem antehac tribus ex se orituras Iacob amplificandi gratia vocavit populos, latius tamen extenditur ista collectio. Nam corpus populi per familias complexus, quum de ordinario principatu Iudae verba faceret, nunc novi regis fines ampliat: ac si diceret, fore ex tribu Iudah reges, qui inter fratres emineant, et quos adorent eiusdem matris filii: sed tandem successurum qui sibi alios populos subiiciat. Hoc autem scimus in Christum competere, cui promissa fuit mundi haereditas, sub cuius iugum redactae sunt gentes, ad cuius nutum aggre-

gati sunt qui prius fuerant dispersi. Porro hic memorabile testimonium habet gentium vocatio, quod in foederis societatem inserendae fuerint ut sub capite uno fierent unus populus cum naturalibus Abrahae filiis.

11. *Ligans ad vitem pullum suum, et ad, etc.* Iam de situ regionis loquitur quae sorte filiis Iudae obtigit, significat autem tantam illic fore vitium copiam ut passim obviae prostent non secus atque alibi vepres, vel infrugifera arbusta. Nam quum ad sepes ligari soleant asini, vites ad hunc contemptibilem usum deputat. Eodem pertinet quae sequuntur hyperbolicae loquendi formae, quod Iudas lavabit vestem suam in vino, et oculis erit rubicundis. Tantam enim vini abundantiam fore intelligit, ut promiscue ad lotiones, perinde ut aqua, effundi queat sine magno dispendio: assiduo autem largioreque illius potu rubedinem contracturi sint oculi. Sed minime consentaneum esse videtur, profusam intemperiem vel proiectionem in benedictione censeri. Respondeo, quamvis laudetur ubertas et affluentia, non tamen abusum permitti. Si liberalius nobiscum agit Dominus, ne carnis incontinentiam provocent sua dona, regulam alibi praescribit pure et frugaliter utendi. Sed hoc loco Iacob quid liceat omittens, copiam celebrat quae ad luxuriam et excessus vitiosos ac perversos sufficeret, nisi ultro sibi temperent filii Iuda. Allegoriis quae nonnullis forent magis plausibiles ideo abstineo, quia in tantis Dei mysteriis ludere non placet, sicuti initio capitis praefatus sum. Vilis et abiecta res altis illis speculatoribus visa est, terrae partitio in qua se Deus exseruit, ut Mosi servo suo fidem assereret: atqui nisi ad brutum stuporem ingrati simus, totos in admirationem rapi decet: quod Moses qui regionem Chanaan nunquam viderat, de singulis eius partibus perinde disserit ac si de paucis iugeribus manu sua excultis verba faceret. Iam ut de vitibus fama ad eum perlata esset: Iudam non potuit, nisi duce spiritu, copiosis vindemiis praeficere: vel opimis pascuis, quum dentes eius lactis potu candidos fore dicit.

13. *Zebulon in portu marium.* Tametsi haec benedictio nihil rarum vel eximium continet, sicuti nec aliae quaedam sequentes: hoc tamen satis praeclarum nobis esse debet, quod perinde tunc valuit ac si Deus ad filios Israel liberandos manum e coelo porrigeret: ac singulis distribueret sua domicilia. Antequam sortis fiat mentio, regio maritima datur tribui Zabulon, quam sorte post annos ducentos adepta est. Scimus autem quanti momenti fuerit illa haereditas, quae instar arrhae veteri populo ratam eius adoptionem fecit. Ergo hoc vaticinio animari decuit non modo tribum unam, sed totum populum, ut alacriter oblatam gratiam, certoque repositam capesserent. Portio autem Zabulon non solum fore maritima dicitur, sed etiam portuosa: nam eius terminum coniungit Iacob agro Sidonio: in quo tractu scimus commodos et nobiles fuisse portus. Iam non solum hoc vatinio excitare filios Zabulon voluit Deus, quo magis strenue se accingerent ad terram adeundam: sed etiam confirmare, ex quo sperata statione potiti sunt, ne fortuito sibi accidisse sortem putarent, sed Dei arbitrio sibi distincte prospectum et ordinatum fuisse hospitium.

14. *Issachar.* Hic partim mentio fit haereditatis, partim indicatur qualis futura sit huius familiae conditio. Quanquam vocatur asinus osseus ob fortitudinem, quia ferendis laboribus sufficiet, ac praesertim rusticis: simul tamen notatur pigritia. Nam paulo post additur, servili fore ingenio. Quare sensus est, filios Issachar, licet robore polleant, quietos tamen magis quam cordatos fore et ferendae servituti paratos non secus atque latera sua clitellis et sarcinis muli accommodant. Ratio etiam exprimitur, quod fertili et amoeno suo agro contenti, modo quiete fruantur, non refugient vicinis suis pendere tributum. Quanquam autem haec tolerantia neque laudi, neque vitio palam illis datur, probabile tamen est ignaviam exprobrari, quod eos impediet mollities, ne in libertate sibi divinitus concessa maneant.

16. *Dan iudicabit.* Allusio est ad nomen: nam quum Hebraeis דין iudicare significet: Rachel Deo gratias agens, filio sibi ex ancilla nato inde nomen imposuerat, quasi Deum haberet causae suae iurisque vindicem. Nunc rationem nominis alio convertit Iacob, quod filii Dan non vulgarem partem gubernationis habebunt in populo. Nam inscite Iudaei ad Samsonem restringunt, quia unus toti populo praefuerit, quum de perpetuo magis familiae statu habeatur sermo. Intelligit ergo Iacob, licet Dan ex concubina sit natus, unum tamen fore ex iudicibus Israel: quia non modo penes eius sobolem in communi politia pars gubernationis et imperii erit, ut tribus ista caput unum efficiat: sed vexillo praeficietur ad ducendum quartum ordinem. Secundo loco versutum eius ingenium describitur. Comparat enim Iacob populum hunc serpentibus, qui ex latebris furtim adoriuntur incautos, quibus nocere volunt. Sensus ergo est, non fore tam animosum ut strenue et ingenue in apertum certamen descendat, sed astu et insidiis pugnaturum. Interea tamen ostendit superiorem fore suis hostibus, quos manibus consertis aggredi non auderet, ut serpentes occulto morsu equum et sessorem deiiciunt. Hoc etiam loco iudicium diserte non interponitur, laudine an probro ducenda sit astutia tribus Dan, huc tamen magis inclinat coniectura inter vitia referri, vel saltem incommoda, quod libero congressu hostibus se non opponens, occultis tantum fraudibus pugnabit.

18. *Salutem tuam exspectavi Dom.* Quaeritur primum quaenam occasio sanctum virum impulerit ut abrupto sermonis sui contextu, subito erumperet in hanc vocem: nam quum Messiae adventum nuper promitteret, opportunior fuisset salutis mentio. Ego quidem eum existimo, quum velut ex alta specula generis sui statum variis inclinationibus subinde obnoxium fore cerneret, imo procellis iactandum, quae a submersione parum distarent, sollicitudine et metu fuisse commotum: neque enim paternum affectum exuerat, ut nullam prorsus sanguinis sui curam gereret. Videns igitur multas molestias, multa discrimina, multos insultus, multas etiam clades quae semini suo totidem minantur exitia, fieri non potest quin condoleat, atque etiam secundum hominem turbetur. Verum ut victrice animi constantia contra omne tentationum genus insurgat, sese ad Dominum transfert, qui pollicitus fuerat se illius populi fore praesidem. Nisi observetur haec circumstantia, non video cur nunc potius quam principio vel in fine exclamet Iacob, se in salutem Domini sperare. Quum autem se obiiceret tristis rerum confusio, non modo ad concutiendam eius fidem violenta, sed ad animum penitus obruendum plus satis onerosa, optimum remedium fuit clypeum hunc opponere. Neque etiam dubito quin filiis suis consuluerit, ut eos secum in eandem erigeret fiduciam. Porro quia sibi ipse autor sperandae salutis esse non poterat, necesse fuit in Dei promissionem recumbere. Eodem etiam modo nobis ecclesiae conservatio hodie speranda est. Nam etsi videtur iactari in mari turbulento, ac paene fluctibus demergi, adeoque graviores procellae in posterum timendae sunt: tamen inter multiplices interitus speranda est salus in liberatione quam Dominus promisit. Fieri etiam potest ut Iacob spiritu praevidens quanta in suis posteris futura esset ingratitudo, perfidia et malitia, quibus suffocari posset gratia Dei, contra has tentationes luctatus sit. Quanquam autem non sibi privatim Iacob salutem, sed posteris suis omnibus speravit: hoc tamen notatu dignum est, quod in multa saecula ostendit salutiferum Dei foedus, ut se mortuo Deum fore veracem non dubitet. Unde etiam sequitur, inter ultimos spiritus, et quasi in media morte, vitam aeternam apprehendisse. Quod si ille in obscuris umbris, et redemptione procul ostensa fretus, ad mortem intrepide perrexit, quid nobis agendum est quibus clarius illuxit dies? vel quae excusatio nos manet, si nobis inter similes agitationes labascit animus?

19. *Gad turma.* Alludit etiam Iacob ad nomen Gad. Sic vocatus fuerat quod ex matre eius Lea numerosam sobolem genuisset Iacob. Nunc admonet pater, etiamsi nomen adeptus sit a multitudine, fore tamen ei negotium cum magno hostium numero, ut ad tempus opprimendus sit. Atque hoc ideo praedicit ne posteri viribus suis confisi superbiant, sed comparent se ad subeundas aerumnas, quibus eos humiliare volet Dominus et iam decrevit. Caeterum ut eos hortatur ad tolerantiam, ita mox addito solatio, erigit et animat, quod tandem ab oppressione emergent, ut de hostibus suis, a quibus victi fuerant ac profligati, triumphum agant: sed id nonnisi in fine. Porro vaticinium hoc ad totam ecclesiam accommodari potest: quae non uno tantum die impetitur, sed novis subinde cladibus atteritur, donec ad extremum eam dominus attollit.

20. *De Aser.* Tantum haereditas Aser attingitur, quam optimi frumenti et suavissimi feracem pronunciat fore, ut alieno subsidio non indigeat quoad victum qui domi suppetet. Regias delitias pro exquisitis posuit. Si quis obiiciat non esse magnum pane sapido et delicato vesci: respondeo, considerandum fuisse finem, quod scilicet inde agnoverint paterna Dei cura se pasci.

21. *Naphthali.* Putant quidam laudari celeritatem in tribu Nephthali: mihi alius sensus magis probatur, quod se facundia et verborum suavitate magis quam armorum violentia tuebitur ac defendet. Est autem non poenitenda virtus, humano blandoque sermone mulcere feroces animos, placare iram accensam, si qua excitata est offensio, simili artificio eam sedare. Ergo hoc elogio insignit filios Nephthali, quod humanitati, suavibus verbis, et pacis artibus magis studebunt quam ut se armorum praesidio muniant. Comparat autem eos cervae dimissae quae venatione capta non occiditur, sed potius fovetur in delitiis.

22. *Ut arbor fructificans.* Alii vertunt: Filium decoris: et utrumque convenit: sed ideo in priorem sensum magis inclino, quia mihi videtur respicere Iacob ad eius nomen, quo notatur accessio, vel incrementum: quanquam mihi non displicet similitudinem esse sumptam ab arbore, quae iuxta fontem plantata, ab irrigua terra humorem et succum haurit, quo melius crescat. Summa est, quod ad crescendum sit natus, instar arboris prope fontem sitae, ut sua pulchritudine et procera statura, propinqua obstacula superet. Neque enim interpretor concursum fore virginum super muros, quas illexerit arboris conspectus: sed continua metaphora, teneros ac minores ramusculos filias vocari existimo. Discurrere autem dicuntur super muros, quum sese alte diffundunt. Porro non simpliciter de tota tribu habetur sermo, nec merum vaticinium est futuri temporis, sed persona Ioseph cum suis posteris miscetur. Ita quaedam ei proprie conveniunt, alia ad duas tribus, Ephraim et Manasse pertinent. Sic quum Ioseph provocatum fuisse dicit, peculiariter id referri ad ipsum solet. Quia autem arbori eum contulerat, ita hostes, tam fratres quam Putiphar, et eius uxorem vocat sagittarios, postea tamen

similitudinem mutat, quia Ioseph similem facit strenuo iaculatori, cuius arcus non languescit, et cuius brachia non laxantur, nec quidquam remittunt ex suo vigore: quibus verbis praedicat invictam eius fortitudinem, quia nullis quamlibet duris infestisque ictibus succubuit. Simul tamen admonet, non propria virtute stetisse eius brachia, sed roborata fuisse Dei manu: quem insigni elogio nominat fortem Iacob: quia suam fortitudinem praecipue in ecclesia conspici vult, ac fulgere. Interea declarat auxilium quo adiutus fuit Ioseph, inde profectum esse, quia domum illam sibi Deus cooptasset. Nam hoc sollicite curarunt sancti patres, ut sibi et suis in memoriam veniret gratuitum Dei foedus, quoties aliquod beneficium eius praestitum fuerat. Et certe turpis socordiae est non inquirere ex quo fonte bibamus aquam. Interea tacite decem filiis suis exprobrat impium et sacrilegum furorem, quod necem fratri suo machinando, gigantum more bellum cum Deo gesserint: simul in posterum admonet, ut Dei potius tutela protegi malint quam eum sibi infensum sentire, quia pariter omnibus auxiliari velit. Hinc autem communiter ad omnes pios manat valde utilis consolatio, dum in medio ecclesiae residere audiunt Dei virtutem: modo etiam in ipso uno glorientur: sicuti Psalmus 20, 8 docet: Hi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Domini invocabimus. Cavendum ergo est filiis Iacob, ne viribus suis confisi, se praecipitent, sed potenter ac magnifice se gerant in Domino. Quod proxime sequitur, varias expositiones admittit. Quidam vertunt: *Inde pastor lapis Israel*, ac si diceret Iacob ipsum fuisse nutritium et rupem, vel fulturam domus suae. Alii legunt: Pastor lapidis, in genitivo casu: quod mihi placet, nisi quod in sensu, meo iudicio, errant, dum lapidem accipiunt pro familia. Ego ad Deum refero, qui pastoris munus servo suo iniunxit: quemadmodum si quis conductitii hominis opera utitur ad gregem suum pascendum. Unde autem factum est ut gentem suam aleret nisi quia divinae beneficentiae erat minister? Porro sub hoc typo depicta est nobis imago Christi, qui antequam emergeret victor mortis et autor vitae positus fuit in scopum contradictionis, in quem certatim omnes iaculati sunt: sicuti nunc quoque eius exemplo ecclesiam multis iaculis configi oportet, ut admirabili Dei auxilio servetur. Porro ne maligne fratres invideant sancto Ioseph, amabilem eius victoriam ipsis reddidit Iacob: ideo liberatum fuisse docens, ut eorum nutritius fieret vel pastor.

25. *A Deo patris tui.* Iterum plenius confirmat Ioseph, non propria industria, sed Dei gratia ereptum fuisse ex morte, et in tantam dignitatem invectum: minime autem dubium est quin omnibus piis commendet meram Dei bonitatem, ne quid sibi arrogent, sive elapsi sint ex periculis, sive conscenderint aliquem honoris gradum. *A Deo patris.* Hoc titulo Deum insigniens, rursus ex foedere, et gratuitae adoptionis fonte derivat quidquid bonorum percepit Ioseph: ac si dixisset, quod paternam Dei curam in te iuvando expertus es, volo hoc foederi quod mecum pepigit, acceptum referas. Interim (ut alibi dictum est) Deum illum quem posteris colendum tradidit, ab omnibus fictitiis idolis separat. Postquam autem tam in victu quam in sobole et eius conservatione modis omnibus Ioseph benedictum fore testatus est, propinquam et fere praesentaneam vim huius suae benedictionis asserit, dicens se efficacius ei benedicere quam ipse benedictus fuerit a patribus. Quanquam enim ab initio verax fuerat Deus in suis promissis, effectum tamen perinde distulit, ac si verbis tantum Abraham, Isaac et Iacob lactaret. Nam quousque in Aegypto multiplicati sunt patriarchae: ubi immensum illud semen quod aequaret arenam maris et stellas coeli? Non abs re igitur Iacob maturum venisse tempus pronunciat quo vis benedictionum emerget, quae velut in profundo latuerat. Porro haec comparatio nobis hodie longe plus alacritatis addere debet, nam plena gratiae Dei ubertas, quae in Christo affluxit, quidquid bonorum percipit et sensit Ioseph, centuplo superat. Quod *de extremitate montium* subiicitur, quidam ad locorum distantiam, alii ad temporis perpetuitatem referri volunt. Nec male convenit uterque sensus: vel quod felicitas Ioseph se longe lateque ad extremos usque mundi colles diffundet, vel quod durabit quousque stabunt colles saeculi, qui sunt firmissima terrae portio. Quanquam certior ac magis genuinus sensus ex altero loco, ubi Moses benedictionem hanc repetit, colligitur: nempe terrae ubertatem diffusum iri usque ad montium vertices, montes autem perpetuos vocari quasi celeberrimos. Dicit autem fore super caput ipsius, ne putetur vota sua in aerem spargere. Nam hac voce notatur subsistentia, ut ita loquar. Tandem vocat Ioseph נזיר inter fratres, vel quia sit eorum corona, propter communem gloriam quae ab ipso in omnes redundat: vel quia propter dignitatem qua excellit, ab omnibus sit segregatus: utroque enim modo sumi potest. Sciendum tamen est excellentiam hanc fuisse temporalem, quia ipsum simul cum aliis in ordinem cogi oportuit, ut sceptro Iudae se submitteret.

27. *Beniamin ut lupus.* Quidam ex Iudaeis damnari putant Beniamitas, qui quum scelestas libidines inter se grassari tanquam praedones passi forent, demum ob stupratam Levitae uxorem, horrenda clade excisi sunt ac fere deleti. Alii, honorificum esse encominum volunt, quo ornetur Saul, vel Mardochaeus, qui ambo fuerunt ex tribu Beniamin. Nostri parum apte ad Paulum apostolum torquent, qui ex lupo conversus est in dispensatorem. Mihi

nihil magis videtur probabile quam ingenium ac mores totius gentis describi, quod ex praeda victuri sunt. Ideo dicit, *mane rapturos, et voraturos, vesperi divisuros spolia:* quibus verbis notatur praedandi assiduitas.

28. *Omnes istae tribus Israel, duodecim.* His verbis docere voluit Moses, non subsistere haec vaticinia in filiis Iacob, sed patere ad totum eorum genus. Hactenus quidem satis clare ostendimus non de solis eorum personis verba fieri: sed hoc addendum fuit, quo magis ad coelestem spiritus maiestatem attenderent lectores. Videt Iacob filios duodecim. Demus tunc centuplum fuisse stirpis numerum usque ad pronepotes: atqui, quid de sexcentis vel mille hominibus futurum sit, non pronunciat: sed regiones et populos iudicio suo subiicit: neque se temere proiicit, quia postea eventu compertum est, Deum illi certo dictasse quod facere apud se decreverat. Porro quum fidei oculis intuitus fuerit Iacob quae non solum procul remota erant, sed prorsus ab humano sensu abscondita: vae nostrae pravitati, si ad ipsum complementum, in quo apparet conspicua veritas, oculos claudimus. Sed quod dicitur Iacob posteris benedixisse, rationi consonum minime videtur. Nam Ruben primogenitura abdicans, nihil laetum vel faustum protulit: Simeonem quoque et Levi detestatus est. Nec vero causari licet antiphrasim esse in verbo benedicendi: quod satis constat in bonam non sinistram partem positum fuisse a Mose. Ego haec inter se concilio, quod poenae temporales quibus filios clementer et paterne castigavit Iacob, foedus gratiae non subverterint, ubi sita erat benedictio: quin potius deletis maculis, illos restituerint in pristinum honoris gradum, unde exciderant, saltem ut patriarchae essent in populo Dei. Et hoc quotidie Dominus in suis probat, poenas, quibus eos onerat, licet pudorem et dedecus infligant, adeo non obstare eorum felicitati, ut sint potius adminiculo. Nisi hoc modo purgati forent, timendum erat ne magis ac magis obdurescerent in suis vitiis, et pus occultum noxiae putredinis materia foret, quae tandem penetraret ad ipsa viscera. Videmus quam libenter sibi indulgeat caro, etiam ubi nos Deus irae suae signis expergefacit, quid igitur, si conniveat semper, futurum putamus? Quia autem poenis moniti resipiscimus, hic finis non modo maledictionem, quae initio sentitur, absorbet, sed etiam facit ut Dominus puniendo magis benedicat quam si parceret. Hinc fit ut morbi, paupertas, fames, nuditas, mors etiam ipsa, quatenus salutem nostram promovent, quasi mutata natura benedictiones merito reputentur: perinde ac sanguinis missio non minus quam alimenta, ad sanitatem confert. Quum in fine additur: *Iuxta suam cuique benedictionem:* iterum confirmat Moses, non tantum filiis bene precatum esse Iacob ex paterno voto, sed protulisse quod Deus in ore eius posuerat: quia tandem probavit eventus efficaces fuisse prophetias.

29. *Et praecepit eis.* Antehac vidimus Iacob filio Ioseph peculiariter mandasse ut funus suum in terra Chanaan sepeliendum curaret. Nunc repetit Moses idem omnibus filiis datum esse mandatum: ut hanc provinciam uno consensu obirent, et mutuo alii alios iuvarent in praestando officio. Cur autem tanta illi sepulchri fuerit religio alibi diximus: quod semper tenendum est, ne sancti viri exemplum sine iudicio ad superstitionem trahatur. Certe in terram Chanaan deferri non optavit, quasi illic sepultus, coelo propior esset: sed ut eius possessionem mortuus cerneret, quam tota vita nonnisi precario tenuerat: non quod privatim ulla inde ad eum rediret commoditas, qui iam suo cursu defunctus erat, sed quia utile erat renovari hoc symbolo promissionis memoriam apud filios superstites, ut ad eam aspirarent. Interea colligimus non haesisse eius animum in terra: quia nisi coelum illi fuisset haereditas, nunquam sperasset Deum in gratiam mortui fore erga suos tam liberalem. Iam quo plus ponderis habeat mandatum, admonet non sibi nunc primum hoc venisse in mentem, sed se a maioribus ita esse edoctum. Abraham, inquit, sepulcrum illud sibi et suis emit: nos hactenus legem ab ipso traditam sancte coluimus. Violanda igitur a vobis non est, ut post mortem quoque nota aliqua gratiae Dei in nobis maneat.

33. *Et collegit pedes.* Non est supervacua loquutio, nempe qua exprimere voluit Moses placidam sancti viri mortem: ac si dixisset, sanctum senem tranquillo animi statu membra direxisse quo volebat, qualiter sani et vegeti se ad somnum componere solent. Et certe mirum ei constare mentis vigorem et praesentiam necesse fuit, quum mortem in labris ferens, ita praeclare exsequutus est iniunctum sibi prophetae munus. Nec dubium est quin talis se efficacia spiritus in eo protulerit quae vaticiniis fidem et reverentiam acquireret apud eius filios. Simul tamen notare convenit, hunc esse bonae conscientiae fructum, quum sine horrore migramus e mundo. Nam quum mors natura sit formidabilis, mira carnificina impios exagitat dum se ad Dei tribunal citari sentiunt. Porro ut nos bona conscientia pacatos et quietos ad sepulcrum deducat, Christi resurrectioni eam inniti necesse est: tunc enim voluntarii ad Deum pergimus, si nos melioris vitae fiducia excipiat: tunc caducum hoc tugurium relinquere grave non erit, si immortale domicilium nobis occurrat.

CAPUT L.

1. *Et iactavit se Ioseph super faciem patris sui, et flevit super eum, et osculatus est eum.* 2. *Et praecepit Ioseph servis suis medicis ut aromatibus condirent patrem suum, et aromatibus condiverunt medici ipsum Israel.* 3. *Completi autem sunt ei quadraginta dies: sic enim complentur dies* eorum *qui condiuntur aromatibus, et fleverunt eum Aegyptii septuaginta diebus.* 4. *Transierunt itaque dies luctus eius: et loquutus est Ioseph ad domum Pharaonis dicendo: Si quaeso inveni gratiam in oculis vestris, loquimini quaeso in auribus Pharaonis, dicendo:* 5. *Pater meus adiuravit me, dicendo: Ecce, ego morior: in sepulcro meo quod fodi mihi in terra Chenaan, sepelies me: nunc igitur ascendam obsecro, et sepeliam patrem meum, et revertar.* 6. *Et dixit Pharao: Ascende, et sepeli patrem tuum, quemadmodum adiuravit te.* 7. *Ascendit ergo Ioseph ut sepeliret patrem suum: ascenderuntque cum eo omnes servi Pharaonis, seniores domus eius, et omnes seniores terrae Aegypti.* 8. *Et omnis domus Ioseph, et fratres eius, et domus patris eius: tantummodo parvulos suos, et pecudes suas, et boves suos reliquerunt in terra Gosen.* 9. *Et ascenderunt cum eo etiam currus, etiam equites, et fuit turma gravis valde.* 10. *Porro venerunt usque ad aream Atad, quae est trans Iordanem: et planxerunt ibi planctu magno et gravi valde, et fecit patri suo luctum septem diebus.* 11. *Et viderunt habitatores terrae Chenaanaei luctum in area Atad, et dixerunt: Luctus gravis est iste Aegyptiis: idcirco vocatum fuit nomen eius Abel-Misraim,* id est, luctus Aegyptiorum, *qui est trans Iordanem.* 12. *Fecerunt ergo filii eius ei sic, quemadmodum praeceperat eis.* 13. *Quia tulerunt eum filii eius in terram Chenaan, sepelieruntque eum in spelunca agri duplici, quam emit Abraham cum agro in possessionem sepulcri, ab Hephron Hittaeo ante Mamre.* 14. *Et reversus est Ioseph in Aegyptum ipse et fratres eius, et omnes qui ascenderant cum eo, ad sepeliendum patrem eius, postquam sepelivit patrem suum.* 15. *Videntes autem fratres Ioseph quod mortuus esset pater eorum, dixerunt: Fortasse odio habebit nos Ioseph, et reddendo reddet nobis omne malum quo affecimus eum.* 16. *Propterea mandarunt ad Ioseph, dicendo: Pater tuus praecepit antequam moreretur, dicendo:* 17. *Sic dicetis Ioseph: Obsecro: Parce nunc sceleri fratrum tuorum, et peccato eorum: quia malum intulerunt tibi, nunc igitur parce quaeso sceleri servorum Dei patris tui. Flevit autem Ioseph dum illi loquerentur cum eo.* 18. *Nam profecti sunt etiam fratres eius, et prostraverunt se coram eo, et dixerunt: Ecce, sumus tibi servi.* 19. *Et dixit ad eos Ioseph: Ne timeatis: numquid enim loco Dei sum?* 20. *Vos quidem cogitastis adversum me malum: Deus* autem *cogitavit illud in bonum, ut faceret secundum diem hanc, ut vivificaret populum multum.* 21. *Nunc itaque ne timeatis, ego alam vos, et parvulos vestros. Et consolatus est eos, et loquutus est ad cor eorum.* 22. *Et habitavit Ioseph in Aegypto, ipse et domus patris eius: et vixit Ioseph centum et decem annos.* 23. *Et vidit Ioseph ipsi Ephraim filios tertiae generationis: etiam filii Machir filii Menasseh educati sunt super genua Ioseph.* 24. *Et edixit Ioseph fratribus suis: Ego morior, et Deus visitando visitabit vos, et ascendere faciet vos e terra hac ad terram quam iuravit Abraham, Ishac et Iahacob.* 25. *Et adiuravit Ioseph filios Israel, dicendo: Visitando visitabit Deus vos, et tolletis ossa mea hinc.* 26. *Itaque mortuus est Ioseph filius centum et decem annorum: et aromatibus condierunt eum, et positus est in arca in Aegypto.*

1. *Et iactavit se Ioseph.* Hoc capite breviter narratur quid contigerit post mortem Iacob. Eam vero Moses duplici luctu celebratam fuisse commemorat, nativo (ut ita loquar) et caeremoniali. Quod Ioseph super faciem eius procumbens, lacrymas effundit, hoc ex vero puroque affectu manat: quod eundem lugent Aegyptii septuaginta diebus, quia fit honoris causa, idque ex consuetudine, plus ostentationis habet ac inanis pompae quam veri doloris: et tamen ut plurimum hoc modo lugeri solent mortui, ut iusta illis solvantur. Unde etiam natum est proverbium, haeredis luctum sub larva risum esse. Et quanquam interdum serio dolore pungantur animi, aliquid tamen addit pietatis testandae affectatio, ut in conspectu omnium lacrymis largius indulgeant qui sine testibus et arbitris parcius flerent. Itaque amici qui sub solatii praetextu conveniunt, saepe diversum officium sequuntur, ut fletum uberiorem eliciant. Quanquam autem ritus lugendi mortuos ex bono principio ortus est, ut se in meditanda generis humani maledictione exerceant vivi, multis tamen vitiis semper inquinatus fuit: quia neque ad verum suum finem directus est, neque ad iustum modum compositus. Quantum ad genuinum dolorem spectat, quem nobis non accersimus, sed qui ex intimo corde erumpit, non esset per se culpandus, si modum teneret. Neque enim hic reprehenditur Ioseph quod tristitiam fletu declaret: quin potius laudatur eius pietas. Sed fraeno et moderatione opus est, ne intemperanter dolendo, contra Deum caeco impetu feramur: nam excessus doloris semper ad contumaciam nos praecipitat. Porro mitigatio praecipue ex spe futurae vitae secundum Pauli doctrinam petenda est (1. Thess. 4, 13).

2. *Et praecepit Ioseph servis suis.* Quanquam olim plus operae etiam absque superstitione impensum fuit sepulturis, quam post specimen resurrectionis in Christo exhibitum: scimus tamen apud Aegyptios plus sumptus et pomparum quam apud Iudaeos fuisse. Imo historici veteres hoc inter res

illius gentis praecipue memorandas recensent. Dubium quidem non est (ut alibi diximus) quin ritus sepeliendi mortuos a sanctis patribus fluxerit, ut speculum esset resurrectionis futurae: sed quemadmodum semper in caeremoniis magis operosi sunt hypocritae quam qui solidam rerum substantiam tenent: factum est ut qui a vera fide desciverant, longe plus ostentationis sibi asciverint quam fideles, quibus constabat symboli veritas et rectus usus. Si conferimus Iudaeos nobiscum, umbratiles illae caeremoniae, in quibus eos Dominus occupari voluit, immodicae hodie forent: quarum tamen prae vicinis gentibus tolerabilis fuit apud eos mediocritas. Quorsum autem tantum laboris susciperent profani homines, tantumque profunderent pecuniae, nesciebant. Hinc colligimus quam inanis ac nugatoria res sit, externis tantum signis attendere, ubi non viget sincera doctrina, quae germanam originem, legitimumque finem ostendat. Sepelire mortuos, pietatis exercitium est. Condire aromaticis unguentis cadavera olim vitiosum non fuit, nempe ut aliquod futurae incorruptionis symbolum palam exstaret. Fieri enim non potest quin graviter nos percellat mortui hominis conspectus, ac si unus idemque interitus nos una cum brutis pecudibus sine discrimine absorbeat. Hodie nobis Christi resurrectio contra hanc tentationem satis firma est fultura. Veteres autem, quibus nondum illuxerat plenus dies, figuris adiuti fuerunt: sed quibus ad spem melioris vitae non fuerunt erectae mentes, nihil aliud quam nugati sunt, stulteque aemulati sanctos patres. Denique ubi non spiravit odor fidei, ut cognoscerent homines aliquid sibi a morte esse residuum, insipidae fuerunt omnes conditurae. Imo quum mors illis esset aeternus corporis interitus, in pretiosam custodiam recondere quod perierat, impia fuit sacrae et utilis caeremoniae profanatio. Nunc quod Ioseph Aegyptiis se conformat, quorum superflua curiositas ludibrio non caruit, metu potius quam iudicio vel approbatione fecisse credibile est. Et forte perperam aemulatus est Aegyptios, ne deterior esset patris sui quam aliorum conditio. Atqui praestabat se ad frugalem patrum usum restringere. Caeterum, ut ipse excusabilis fuerit, nobis hodie idem non licet: nisi enim velimus Christi gloriam obruere, colenda est maior sobrietas.

3. *Et completi sunt ei quadraginta dies.* Iam admonuimus Mosen de caeremoniali luctu verba facere: ideoque legem non praescribere, vel exemplum statuere quod sequi nobis liceat. Nam legibus certi quidam dies fuerunt praefixi, ut esset aliquod temperamentum: ambitioni tamen aliquid datum est. Alia autem cohibendi doloris regula nobis a Domino traditur. Et Ioseph se magis ad perversos Aegyptiorum mores inflexit quam par erat: ut sibi licitum esse fingit mundus quidquid consuetum est: imo quod passim invaluit, non secus ac violenta exundatio, trahit omnes sibi obvios. Septuaginta dies quos Moses praefinit ad solennem luctum Herodotus libro secundo conditurae assignat. Diodorus vero salituram triginta diebus compleri scribit. Condiendi vero modum uterque sedulo exsequitur. Et quamvis successu temporis solertiam crevisse non negem: disciplinam tamen illam a maioribus fuisse traditam mihi verisimile est.

Et loquutus est Ioseph: Inseritur brevis narratio de impetrato commeatu, ut Ioseph cum bona regis pace et venia paternum funus in sepulcrum duplicis speluncae deferret. Quanquam autem non vulgari gratia pollebat, aulicos tamen adhibet suffragatores. Cur id, nisi quia res odiosa erat? Nihil enim (ut alibi diximus) Aegyptiis minus fuit tolerabile quam eorum terram sperni, de cuius sanctitate illi in primis gloriabantur. Itaque Ioseph, ut offensam alio derivet, necessitatem obtendit: ac si diceret, non esse sui arbitrii eligere patris sepulcrum, quia iuramento interposito fidem illi suam obligaverit. Quare videmus servili timore fuisse oppressum, quominus sponte et libere fidem suam profiteri auderet, quando alterius personam suscipere cogitur, ut in mortuum transferat quidquid est invidiae. Quum simplicior magisque integra a filiis Dei requiratur confessio, nemo se talibus velis occultet: quin potius petere a Domino spiritum fortitudinis et constantiae discamus qui nos ad testandam pietatem dirigat. Quod si libera nobis est per homines pietatis professio, gratias agamus. Iam quod Ioseph nisi regis permissu pedem movere non audet, hinc colligimus, splendida illa fortuna, quasi aureis compedibus fuisse devinctum. Et certe talis est omnium conditio qui honore et gratia in aulis regum praecellunt, ut sanis hominibus nihil melius sit quam privata sorte contentos esse. Alia etiam circumstantia mitigat Ioseph quam metuit offensam, quum dicit, non nuper venisse in mentem patri suo sepulcrum appetere in terra Chanaan: quia pridem sibi effoderat: unde sequitur, non fuisse inductum terrae Aegypti fastidio.

6. *Et dixit Pharao.* Vidimus ut media via incesserit Ioseph. Neque enim volebat prorsus ab officio deficere: praetextum tamen captans ex patris mandato, non satis cordate se gerebat. Hac quidem modestia flecti potuit Pharao, ut eius precibus tam facile annueret: neque tamen ideo probatur mollities, ut sibi in ea indulgeant filii Dei: quia si intrepide quo vocat officii ratio sequantur, eventum, qualis optandus est, praeter spem dabit Dominus. Nam etsi humanitus ipsi Ioseph bene cessit blanda sua submissio: certum tamen est superbum regis animum a Deo subactum esse, ut tam benigne concederet quod rogatus fuerat. Notandum etiam quantopere viguerit iurisiurandi religio apud caecos

et incredulos. Quamvis enim non iuraverit Pharao, nefas tamen sibi esse ducit fidem ab altero datam suo imperio violari. Hodie autem sic exstincta est in mundo Dei reverentia, ut fere pro mero ioco ducant homines ultro citroque sub Dei nomine fallere. Sed tam effraenis licentia Dei iudicium non impune effugiet, cuius iudex futurus est ipse Pharao.

7. *Et ascendit Ioseph.* Prosequitur Moses totam sepulturae historiam, ubi quod scribit de luctu renovato tam a Ioseph et fratribus quam ab Aegyptiis, minime apud nos instar regulae valere debet. Scimus enim quia nunquam sibi moderatur caro, homines tum dolendo tum gaudendo fere peccare. Nec vero excusari potest tumultuosus ille clamor, quem mirati sunt loci incolae. Et quanquam Ioseph septem continuos lugendo dies rectum finem habuerit propositum, vitio tamen non caruit excessus. Neque tamen abs re voluit Dominus tam honorifice funus hoc celebrari: magnopere enim interfuit quasi sublime trophaeum erigi, quod memoriam fidei Iacob ad posteros usque transmitteret. Si clam et plebeio more fuisset sepultus, protinus exstincta esset fama: nunc vero, nisi data opera caecutiant, assidue illis ante oculos versatur nobile spectaculum, quod spem haereditatis promissae foveat: vexillum quasi erectum cernunt futurae liberationis ubi completum fuerit tempus. Quare non tam hic spectandus est honor mortui quam vivorum utilitas. Imo Aegyptii ignari quid agant, facem praeferunt Israelitis ad tenendum vocationis divinae cursum: idem faciunt Chananaei, dum locum novo nomine illustrant: nam hinc factum est ut recentior vigeret agnitio foederis Domini.

14. *Et reversus est Ioseph.* Quanquam Ioseph et reliqui multa pignora in Aegypto reliquerant, ut reverti necesse fuerit, credibile tamen est magis Dei oraculo illuc fuisse retractos. Neque enim unquam permisit Deus sedem arbitrio suo eligere: sed quemadmodum prius Abraham, Isaac et Iacob circumegerat, ita eorum filios in terra Gosen velut cancellis inclusos tenuit. Nec vero dubium est quin sancti patres oraculum illud, quod cap. 15, 13 habuimus, fideli custodia servatum instar pretiosi thesauri filiis reliquerint. Redeunt igitur in Aegyptum non tantum praesenti necessitate coacti, sed quia iugum Dei manu cervicibus suis impositum excutere fas non est. Quod si non omnes Dominus voluntario obsequio devinctos sibi habuit, mentes tamen continuit occultis habenis, ne se alio subducerent: neque tamen aliud coniicere licet quam eius timore fuisse retentos, ne de tyrannica oppressione admoniti, quae instabat, eam effugere tentarent. Scimus non ita mansueto fuisse ingenio, quin subinde contra leviora onera calcitrarent. Quare specialis hac in parte eos religio domuit, ut quieti et silentes ad ferendam durissimam servitutem se pararent.

15. *Et viderunt fratres Ioseph.* Hic narrat Moses filios Iacob post mortem patris anxios fuisse, ne Ioseph vindictam illatae sibi iniuriae reposceret. Unde autem hic metus, nisi quia ex suo ingenio eum aestimant? Quod tam placabilem experti erant, verae erga Deum pietati non tribuunt, nec reputant singulare esse spiritus donum: quin potius divinant solo patris respectu hactenus fuisse cohibitum, ut tantummodo ultionem differret. Atqui tam perverso iudicio magnam iniuriam ei faciunt, qui tam liberaliter eos tractando, animum suum omni odio et malevolentia purum testatus erat. In Deum etiam redundat pars iniuriae, cuius rata gratia in moderatione Ioseph enituerat. Sed hinc colligimus, caecis punctionibus turbari malas conscientias, ut in clara luce impingant. Fratres suos reatu absolverat Ioseph: ipsi autem stimulis peccati exagitantur, ut sibi sponte infesti sint. Neque enim per eos stetit quominus poenam, quae remissa erat, sibi accerserent: quia merito ulcerari potuit animus Ioseph illorum diffidentia. Quid enim hoc sibi vult quod vitam bis et ter eius misericordiae debentes, adhuc maligne suspectum habent? Nec tamen dubito quin pridem resipuissent a suo scelere: sed quia forte nondum satis purgati erant, tali anxietate et molestia torqueri passus est Dominus, ut aliis exemplo essent, malam conscientiam sibi esse carnificem: deinde, ut novo culpae suae sensu eos humiliaret: nam quum fratri se obnoxios sistant, coeleste Dei tribunal, nisi plus quam stupidi sint, oblivisci non licet. Quotidie videmus impleri quod dicit Salomon (Prov. 28, 1), ut scilicet impius, nemine persequente, fugiat: sed ita Deus ad reddendam rationem fugitivos cogit. Cuperent supino suo torpore tam Deo quam hominibus illudere: et obstinationis callum, quantum in se est, cordibus suis obducunt: interea, velint nolint, trepidant ad strepitum folii cadentis (Levi. 26, 36), ne Dei iudicium aboleat securus carnis torpor. Nihil tranquilla mente optabilius est: hoc singulari bono, quod ab omnibus expetitur, dum sceleratos privat Deus, ad integritatem colendam nos invitat. Praesertim vero, quum patriarchae iam sui sceleris poenitentia affecti, post longum tamen tempus tam duriter expergefiant, nemo nostrum sibi indulgeat: sed se quisque diligenter examinet, ne hypocrisis arcana irae Dei spicula intus foveat: sed cordibus nostris ad liquidum defaecatis affulgeat beata pax, cui locum duplex cor non concedit. Haec etiam iusta merces eos omnes manet qui ad Deum sincere et ex animo non accedunt, ut se ad hominis mortalis iudicium sistere cogantur. Quare non alia est ratio, quae nos inquietudine eximat, nisi ut cum Deo redeamus in gratiam. Hoc remedium quisquis contemnet, invitus

sibi timebit non tantum ab homine mortali, sed ab umbra quoque vel flatu.

16. *Et mandarunt.* Quia pudet ipsos verba facere, pacis interpretes subornant, quibus plus fidei adhibeat Ioseph. Sed hic quoque perspicimus, consilio et ratione destitui qui sibi male conscii sunt. Nam si hac de re sollicitus fuit Iacob, cur non filium quem habebat tam morigerum, reconciliavit ipse fratribus? Deinde quorsum nunc attinet per internuncios tentare, quod coram melius poterant? Pueriliter ergo eos agere patitur Dominus: ut eorum exemplo edocti, nullum ex frivolis commentis profectum speremus. Sed quaeritur, unde filiis Iacob oblati fuerint homines, quibus tale mandatum committere auderent: neque enim res vulgaris fuit exsecrandum illud flagitium exteris detegere. Apud Aegyptios quidem subire hanc infamiam nimis fuisset absurdum. Itaque nulla magis probabilis coniectura est quam electos fuisse domesticos testes ex servorum numero: quorum etsi mentio facta non est a Mose, quum narraret Iacob migrasse in Aegyptum: aliquos tamen abductos fuisse certis rationibus colligere promptum est.

17. *Obsecro parce quaeso.* Non dissimulant se graviter peccasse, adeoque culpam non extenuant, ut se ipsos ultro gravent multa verborum congerie. Veniam ergo sibi dari non postulant quasi leve sit delictum: sed atrocitati criminis primum autoritatem patris sui, deinde sacrum Dei nomen opponunt. Laude digna fuisset haec confessio si recta et sine ambagibus ac figmentis ad placandum fratrem progressi essent. Iam quum ex pietatis fonte hauserint: consentaneum esse remitti peccatum Dei servis: hinc sumenda est communis exhortatio, si ab ecclesiae domesticis laesi fuerimus, ne simus ad ignoscendum nimis rigidi ac difficiles. Haec quidem humanitas in genere erga omnes nobis praecipitur: sed ubi accedit religionis societas, plus quam ferrea est nostra durities, nisi ad misericordiam flexibiles propensique simus. Ac notandum est, quod diserte exprimunt Deum Iacob: quia peculiaris fides et cultus, quibus a reliquis gentibus distincti erant, coniungere ipsos debebant arctiore vinculo: ac si Deus, qui familiam illam adoptaverat, reconciliandae gratiae sponsor in medium prodiret.

Dum illi loquerentur. Non potest certo elici ex verbis Mosis, an tunc coram adfuerint fratres Ioseph, ac loquuti sint quum flevit. Divinant quidam interpretes actam fuisse ex composito fabulam, ut tentato per alios animo Ioseph, paulo post medio sermoni intervenerint. Ego in diversam magis sententiam inclino, quum ex nunciis cognosceret, eos cruciari, frustraque sibi ipsis molestos esse, sympathia fuisse tactum. Deinde ad se accitos omni cura et metu liberasse. Fletum ergo expressit eorum sermo quum iam per se deprecarentur. Porro quod fratrum moestitiae et anxietati tam amice illacrymat, insigni documento nos ad misericordiam instituit. Quod si nobis cum iracundiae impetu vel odii pertinacia arduum est certamen, petendus a Domino est lenitatis spiritus, cuius vis non minus efficaciter hodie se exseret in Christi membris quam olim in Ioseph.

19. *Numquid enim loco Dei sum?* Quidam putant his verbis repudiatum ab eo fuisse honorem, ac si diceret, perperam sibi deferri, quia nonnisi uni Deo debetur, sed hoc nihil habet coloris, quum saepe alias passus sit hoc modo se coli, et longe alium fratribus animum esse sciat quam Dei cultum in hominem mortalem transferre. Mihi etiam nihilo magis probatur alter sensus, quod se poenam sumpturum neget, quia Deus non sit. Neque enim ita sibi temperabat a retalianda iniuria, ut Deum fore ultorem speraret. Alii tertium sensum afferunt, quod respondeat Ioseph, consilio Dei non suo totum hoc negotium gestum esse: quem etsi non plane reiicio, quia ad verum accedit, non tamen pro vero amplector. Particula quidem תחת nunc vicem denotat, ut latinum pro, nunc subiectionem. Itaque nisi obstaret interrogatio, commode verteretur, quia sub Deo ego sum: ac tunc sensus esset, ne metuatis quia ego sub Deo sum: ut admoneat Ioseph, quia Dei imperio subest, non suum esse praeire, sed sequi. Verum quia praefigitur ה interrogationis nota, aliter nequit exponi, quoniam non esset consentaneum ut se mortalis homo ad turbandum Dei consilium ingerat. Porro quoad rei summam, nulla ambiguitas. Nam quia Ioseph divinae providentiae finem expendit, quasi iniecto fraeno compescit suos affectus, ne intemperanter exsultent. Erat quidem miti humanoque ingenio: sed nihil est sedandae eius iracundiae melius vel magis appositum quam se Deo regendum submittere. Itaque ubi nos vindictae cupiditas sollicitat, huc referendi sunt omnes sensus. Porro, quum hac ratione fratres tranquillos et securos esse iubeat, quia legitimum Deo tribuens honorem, libenter sustineat eius imperio parere: hinc discamus, tunc optime nobiscum agi ubi negotium nobis est cum hominibus modestis, qui Deum sibi ducem praeficiunt, eiusque placitis non modo subesse sustinent, sed libenter obsequuntur. Nam si quis impotenter carnis libidine feratur, mille ab eo nobis timendae erunt mortes: nisi furorem eius Dominus violenter frangat. Sicut autem unum hoc est sedandae iracundiae remedium agnoscere quinam simus, et quid iuris in nos Deo competat: sic rursum ubi penitus insederit haec cogitatio, nullus est tam furiosus ardor, ad quem mitigandum non sufficiat.

21. *Et vos cogitastis de me.* Probe (ut diximus) Dei providentiam considerat Ioseph, ut sibi non modo dandae veniae, sed etiam exercendae benefi-

centiae legem ac necessitatem imponat. Tametsi autem hac de re satis multa disseruimus cap. 45 nonnihil tamen nunc quoque repetere utile erit. Ac primo quidem notanda est sermonis diversitas: nam quum illic Ioseph fratrum dolorem lenire et metum levare studens, eorum scelus quo poterat artificio tegeret, nunc paulo apertius et liberius eos castigat: forte quia eorum astutia offenditur. Idem tamen retinet principium, quum arcano Dei consilio deductus sit in Aegyptum, ut fratribus vitae minister esset, sibi incumbendum in hoc esse, ne Deo resistat: ac si diceret, quum vitam vestram Deus apud me deposuerit, ego bellum cum eo gererem nisi fidelis essem eius gratiae dispensator, quam mihi dedit in manum. Scite interea inter prava hominum consilia et admirabilem Dei iustitiam distinguit, summam rerum omnium gubernationem Deo ita tribuens, ut nullam ex hominum vitiis maculam contrahat. Venditio Ioseph facinus crudelitate et perfidia detestabile fuit: atqui venditus non fuit nisi coelesti decreto. Neque enim solum quievit Deus, et ad tempus connivens, fraena hominum malitiae laxavit ut hac occasione postea uteretur: sed ordinem agendi, quem volebat certum fixumque esse, suo arbitrio statuit: ita vere et proprie dicemus scelesta fratrum pactione, et arcana Dei providentia venditum fuisse Ioseph. Non tamen fecit commune opus ut quidquam Deus coniunctum vel affine haberet improbae eorum cupiditati: quia dum illi machinantur fratri exitium, eorum salutem e sublimi procurat. Unde etiam colligimus, regendi mundi varias illi esse rationes. Hoc quidem promiscue statuendum est, nihil nisi eo volente fieri: quia et hominum consilia moderatur, et voluntates flectit, et conatus vertit huc vel illuc, et eventus temperat: verum si quid recte et iuste suscipiunt homines, intus eos spiritu suo agit ac movet, ut merito feratur illi acceptum quidquid boni est: si autem Satan et impii ebulliunt, ineffabili modo per eorum manus ita agit, ut penes ipsos resideat improbitas, et illis culpa imputetur. Neque enim ad peccandum spiritus impulsu, sicuti fideles ad recte agendum, feruntur, sed sibi ipsi autores sunt, et Satanam sequuntur ducem. Sic videmus ut in media caligine nostrae iniquitatis refulgeat Dei iustitia. Nam neque Deus unquam iusta agendi causa destituitur, et homines perversa sua voluntas reatu constringit. Quum audimus Deum frustrari spes hominum improbas et noxias cupiditates: hinc non vulgaris ad nos redit consolatio: satagant enim ut volent impii, tumultuentur, coelum denique ac terram misceant, nihil tamen proficient suo fervore: nec modo irriti concident eorum impetus, sed in contrarium successum volventur, ut salutem nostram quamvis inviti promoveant. Ita quidquid veneni concipit Satan, Deus in medicinam electis suis temperat. Quamquam autem hic Deus *in bonum cogitasse* dicitur, quia prosperum laetumque successum mortiferis principiis ex inopinato attulerat: recte tamen et iuste cibum reprobis in venenum, lucem in tenebras, mensam in laqueum, vitam denique in mortem convertit. Si ad tantam altitudinem non perveniant humanae mentes, mysteria quae non capiunt, suppliciter potius adorent quam figulina vascula superbiant contra suum opificem.

20. *Ut vivificaret populum meum.* Finem providentiae Dei ad suum officium accommodat Ioseph. Et haec sobrietas adhibenda semper est, ut quisquis Deum ex alto mundi gubernacula tenentem fide speculatur, se intra vocationis suae metas contineat: imo arcanis Dei iudiciis admonitus, in se ipsum descendat, seque ad officium hortetur. Quod si non protinus apparet ratio, cavendum tamen est ne volitemus per confusos et erraticos circuitus, quemadmodum fanatici homines solent. Quod dicit Ioseph se divinitus electum esse, per quem multus populus servetur, quidam ad Aegyptios extendunt: quod tametsi non improbo, restringere tamen malo ad domum Iacob: nam Dei bonitatem hac circumstantia Ioseph amplificat, quod sua opera ab interitu ereptum fuerit ecclesiae semen. Et certe in paucis hominibus ingens illa multitudo, quam paulo post Deus extulit, vitam adepta est, cuius alioqui antequam nasceretur, exstinctum esset semen.

21. *Ego alam vos.* Hoc vero solidae ac non fucatae reconciliationis signum fuit, non modo abstinere a maleficio et noxa, sed etiam vincere bono malum sicuti, Paulus praecipit (Rom. 12, 11). Et certe qui cessat in officio, quum iuvandi suppetat facultas, et res opem eius flagitet, hoc ipso demonstrat se non oblitum esse iniuriae. Quod ideo diligenter notandum est, quia vulgo nimis ieiune maior pars se remittere offensas definit, si non retaliat: quasi vero non sit hoc ulcisci, quum manum retrahimus ab auxilio. Iuvares fratrem si dignum existimares: opem tuam implorat in necessitate, tu deseris, quia de te male meritus est: quid tibi obstat praeter odium? Ergo tunc demum probabimus nobis a malevolentia puros esse animos, si beneficiis prosequemur hostes a quibus indigne tractati sumus. *Dicitur Ioseph ad cor fratrum loquutus,* quia suaviter et amice eos compellans, omnem illis scrupulum exemit: quemadmodum prius vidimus Sichem loquutum esse ad cor Dina, quum blanditiis solari conatus est, ut illati stupri immemor, coniugio animum adiiceret.

22. *Et habitavit Ioseph.* Non sine causa refert Moses quamdiu vixerit Ioseph, quia diuturnitas temporis infractam eius constantiam clarius ostendit. Quamvis enim honore et potentia emineret inter Aegyptios, coniungitur tamen cum domo patris sui. Unde coniicere promptum est, paulatim valedixisse

aulicis opibus, quia sibi nihil melius esse ducebat quam vilescere, ne eum terrena dignitas a regno Dei separaret. Spreverat ante illecebras omnes quae eius mentem occupare possent in Aegypto: nunc ulterius progredi necesse habet, ut deposito honore ad ignobilem statum descendat, filiosque suos a spe successionis ablactet. Scimus quam anxie laborent alii, tum ne ipsi minuantur, tum ut integram fortunam posteris relinquant: atqui Ioseph per annos sexaginta huc tantum omnia studia impendit quomodo se et suos in ordinem cogeret, ne sua eos magnitudo a tenui grege Domini arceret. Denique serpentes imitatus est, qui exuvias suas abiiciunt, ut vetustate exuti, novum vigorem colligant. Vidit abnepotes ex sua stirpe: cur non una cum liberis crescit etiam sollicitudo ut illis prospiciat? Verum nulla illi vel nobilitas vel opulentia tanti est quin malit pastoritiae vitae addictos contemni ab Aepyptiis, ac censeri in familia Israel. Caeterum in numerosa sobole, vivo adhuc et superstiti Dominus gustum aliquem suae benedictionis praebuit, unde spem liberationis conciperet. Nam inter tot tentationes operae pretium fuit quibusdam subsidiis animari et fulciri, ne succumberet.

24. *Et dixit Ioseph fratribus suis.* Primusne an ultimus fratrum mortuus fuerit Ioseph, an pars aliqua supervixerit, incertum est. Hic quidem Moses sub fratrum nomine non solos germanos, sed cognatos alios complectitur. Quosdam vero ex singulis familiis primarios fuisse eius iussu vocatos existimo, a quibus tota gens certior deinde fieret. Quanquam autem alios quoque patriarchas idem mandasse credibile est, quia omnium ossa pariter in terram Chanaan delata sunt: specialis tamen unius Ioseph fit mentio ob duas causas. Nam quum propter summam autoritatem coniecti essent in eum omnium oculi, merito debuit illis praeire, et sollicite cavere ne cui remoram iniiceret dignitatis suae splendor. Secundo, magnopere ad exemplum interfuit, cognosci a toto populo, eum qui regno Aegypti secundus praeerat, posthabito tanto honore, gradu suo fuisse contentum, ut tantum nudae promissionis haeres foret.

Ego moriar. Perinde valet loquutio ac si iuberet fratres suos bene sperare se mortuo, quia immortalis sit Dei veritas: nam eos pendere non vult a sua vel alterius vita, ut Deo ullum terminum praescribant, sed patienter quiescere, donec opportunum adveniat tempus. Unde autem haec tanta illi certitudo, ut futurae redemptionis testis sit ac sponsor, nisi quod a patre sic edoctus fuerat? Neque enim Deum ei apparuisse legimus, vel oraculum per angelos e coelo fuisse allatum: sed quia certo persuasus erat Iacob doctorem et prophetam divinitus fuisse creatum, qui foedus salutis apud se depositum ad filios transmitteret, non minus secure in eius testimonium recumbit quam si oblata fuisset aliqua visio, vel angelos e coelo delapsos vidisset. Nisi enim verbi auditus ad fidem nobis sufficiat, indigni sumus quibuscum agat Deus, quem fraudamus suo honore. Non quod fides ab hominibus pendeat, sed quia per os hominum loquentem Deum audit, et externa eorum voce patitur altius se deduci. Deus enim quod per homines pronunciat, spiritu suo obsignat in cordibus nostris. Ita neque alibi quam in ipso fundata est fides: et tamen hominum praedicationi non deest suum pondus et reverentia. Ita compescitur proterva eorum curiositas qui visionibus inhiantes ordinarium ecclesiae ministerium contemnunt, ac si absurdum foret: Deum, qui olim patribus e coelo se ostendit, vocem e terra emittere. Atqui si reputarent quam magnifice in filii unigeniti persona semel ad nos descenderit, non ita improbe appeterent coelum quotidie sibi aperiri. Ut tamen hoc taceam, quum videant Ioseph, qui patribus hac in re inferior erat quod nullius oraculi particeps, pietatis doctrina ab ipsis imbutus fuerat, pari fide cum illis certare, nimis ingrati sunt ac maligni si huius gratiae societatem fastidiant.

25. *Visitando visitabit Deus vos.* His verbis innuit quasi oblivione sepultos fore, quamdiu manebunt in Aegypto. Et certe perinde fuit illud exsilium ac si Deus tergum illis ad tempus obverteret. Ioseph tamen in eum mentis oculos intendere non desinit: sicuti habetur apud prophetam, exspectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Iacob (Isa. 8, 17). Hic etiam locus clare docet quorsum spectaverit tam anxia sepulcri electio, nempe ut redemptionis sigillum foret. Postquam enim fidelem esse Deum asseruit, qui praestabit suo tempore quod pollicitus est, continuo post fratres suos adiurat, ut ossa sua transferant. Illae utiles erant reliquiae, quarum aspectus clare personabat, hominum morte minime exstinctum esse aeternum Dei foedus, in quo Ioseph tuto quiescere iubet posteros. Nam iusiurandum Dei adducere satis habet, ut de suo exitu nihil dubitent.

SERMONS

SUR

DIVERS PASSAGES DE LA GENÈSE.

NOTICE PRÉLIMINAIRE.

Il a été dit dans l'introduction générale placée en tête de ce volume par quels moyens et de quelle manière une bonne partie des sermons de Calvin prêchés à Genève ont été conservés et mis à la portée du public, et même des lecteurs étrangers. Nous avons aussi signalé le fait que la plupart de ces sermons ne traitaient pas des sujets spéciaux, comme le font en général ceux qu'on prêche et qu'on imprime de nos jours, mais qu'ils étaient destinés à offrir aux auditeurs une explication pratique et édifiante des diverses parties de l'Ecriture sainte. En effet, il y en a plusieurs séries qui portent sur des livres entiers; d'autres séries, moins étendues, s'attachent à des textes choisis, mais assez féconds pour se prêter à une étude répartie sur un certain nombre de jours fériés consécutifs.

Pour incorporer ces sermons dans notre nouvelle édition des Oeuvres du Réformateur, nous avions le choix entre deux méthodes. Nous pouvions les réunir tous ensemble, en les séparant des commentaires proprement dits, de manière à subdiviser en deux catégories les écrits qui, d'après notre plan général, rentrent dans cette troisième partie de l'oeuvre entière. Mais nous pouvions aussi entremêler les deux éléments, et suivre tout simplement l'ordre des livres de la Bible. Cette dernière méthode se recommandait tout d'abord en vue de la circonstance que les travaux exégétiques de Calvin ne se bornent pas à ce que nous appellerions l'analyse scientifique des textes, aux questions de philologie, d'histoire, ou de théologie que ceux-ci sont de nature à soulever; l'application morale et pratique y occupe une large place, au point que presque à chaque page, même à chaque verset, l'auteur tombe dans les allures de la prédication. Cette considération a décidé notre plan. Cependant il nous sera impossible de le suivre strictement. Il se modifiera de côté et d'autre par suite de la nécessité de ne pas trop morceler les diverses pièces qu'il s'agira de réimprimer. L'intéret de la publication exige que les volumes soient à peu près égaux, et cela nous conduira à combiner les divers ouvrages qui doivent entrer dans cette partie, de manière qu'ils soient scindés aussi rarement que possible.

Pour le présent volume ce système ne crée aucune difficulté dans l'exécution. Le commentaire sur la Genèse ne le remplissant pas en entier, nous avons tout juste la place nécessaire pour y joindre dix sermons qui se rapportent à l'histoire d'Abraham, et qui nous sont parvenus dans différentes éditions dont nous allons donner le relevé. Mais il sera utile de faire ici une remarque générale et préliminaire. Les éditions antérieures des Oeuvres de Calvin, celle de Genève, d'ailleurs incomplète à d'autres égards encore, et celle d'Amsterdam, ne comprennent aucun de ces recueils de sermons. On ne les trouve que dans les éditions imprimées du vivant même de l'auteur, les unes uniques, les autres répétées, mais presque toutes aujourd'hui à peu près introuvables, ou d'un prix tellement excessif, que ce serait une profanation que de les sacrifier en les faisant servir directement à la réimpression. Nous serons obligés (comme c'est déjà le cas pour ceux qu'on va lire) d'en faire faire des copies à cet usage.

La plus ancienne édition de quelques sermons sur certains passages de la Genèse est conservée, autant que nous sachions, dans un exemplaire unique sur le continent, savoir dans la bibliothèque de la faculté de théologie de Montauban. Monsieur le professeur M. Nicolas nous en a transmis la description que voici.

Dixhuict | Sermons de M. Iean | Caluin | ausquels, entre autres poincts, l'histoire de Melchisedec | et la matiere de la iustification, sont deduites, auec l'expo- | sition de trois Cantiques, assauoir de la V. Marie, de Za- | charie et de Simeon, nouuellement mis en lumiere | desquels vous trouuerez l'ordre apres la preface. | Par Iean Bonnefoy | 1560 | auec priuilege.

Voici la série des sermons contenus dans ce volume: Trois sermons sur Melchisedec p. 1—86; quatre sermons sur la Iustification p. 87—201; Trois sermons sur le cantique de la Vierge Marie, p. 202—281; Sermon de la nativité et circoncision de S. Iean Baptiste p. 282—304; Cinq sermons sur le cantique de Zacharie pere de S. Iean Baptiste, Luc. I. 65—80, p. 305—439; Un sermon sur le cantique de Simeon Luc. II. 28—32, p. 439 . . . . . Le texte est incomplet, et s'arrête à la page 458. De cette manière est encore perdu un dernier sermon indiqué dans la Table des matières, sur la prophétie de Siméon, Luc. II. 34. Le format est un petit in-8°. Il y a huit feuillets liminaires pour la préface, l'ordre et le sujet des sermons, et une liste d'errata. Les diverses pièces relatives à des textes évangéliques ne nous occuperont pas pour le moment.

La seconde édition est tout aussi rare. Nous n'en connaissons que deux exemplaires, dont l'un à la bibliothèque de la ville de Zurich, sur lequel M. Hermann Escher, l'un des conservateurs de cette riche collection, a eu la complaisance de nous transmettre la notice suivante:

Trois | sermons | sur le sacri | fice d'Abraham. | Par M. Iean Caluin. | Au commencement et à la fin du premier des | quels sont inserees les prieres que l'auteur a ac | coustumees faire en ses sermons ordinaires. (*Emblème du glaive flamboyant avec l'adage bien connu en latin*). Auec privilege. | M.D.LXI.

Le lieu de l'impression n'est point indiqué, mais l'emblème suffit pour suppléer à cette omission. Sur le verso du titre on lit les paroles de l'épitre aux Hébreux 11, 17; et un renvoi aux textes de Genèse 21, 33 suiv. Suit une Epistre au lecteur Chrestien, p. 3—7; le premier sermon du Samedi 1 Iuin 1560 avec trois prières, p. 8—38; le second du Lundi 10. Iuin p. 39—68; le troisième du Mardi 11 Iuin p. 69—99; ces deux derniers sans prières.

De la troisième et dernière édition, qui est aussi la seule complète et que nous allons reproduire, nous connaissons quatre exemplaires, dont l'un à Montauban, les trois autres dans des collections particulières, entre autres dans celle que nous avons réussi à former nous-mêmes, et qui est aujourd'hui la plus riche de toutes celles qui existent.

Sermons de | M. Iean Calvin | Ausquels, entre autres poincts, l'histoire de | Melchisedec et la matiere de la iustifica- | tion sont deduites, auec l'exposition du | sacrifice d'Abraham. | L'ordre d'iceux se trouuera en la | page suyuante. | (*Emblème*) A Geneve. | Chez Iean Dvrant. | M.D.LXV.

Petit in-8°. L'emblème représente un homme à genoux devant un boisseau rempli de grains, et tenant à la main une règle au moyen de laquelle il nivelle le contenu et jette dehors le superflu. Un homme debout lui donne des ordres. Au dessus une banderole avec ces mots: De telle mesure que vous mesurerez il vous sera mesuré. Luc. 6.

Au verso du titre on lit: L'ordre et le suiet | des Sermons contenus en ce volume. | Trois sermons de l'histoire de Melchisedec, es- | crite en Genese chap. 14. | Au premier est aussi traittee la deliurance de Lot, fai | te par Abram. | Au second est monstré comme Melchisedec a esté fi- | guré que Iesus Christ deuoit estre l'eternel Roy et sa- | crificateur ensemble. | Au troisieme est aussi traitté

de l'usage et droit des | Decimes, et aussi du Iurement. | Quatre sermons de la Iustification, sur le pas | sage du 15. chapitre Genese, Abram creut à Dieu et | luy fut reputé à iustice: ausquels la matiere de la Iusti- | fication est amplement deduite. | Trois Sermons, sur le sacrifice d'Abraham, reci | té en Genese depuis le vingtunieme chapitre, verset | trentetrois, iusques au verset quinzieme du vingtdeux | ieme chapitre suyuant.

Page 3 à 12 on lit la Préface suivante de l'éditeur anonyme.

PRÉFACE.

De quelque costé que puissions nous tourner en ce monde, ou considerant en general le ciel et la terre, ou en particulier l'ornement, lumière, splendeur et mouvemens de l'un, la grande fertilité de l'autre en toutes especes et d'animaux et de fruits, avec l'infinie diversité de fleurs, desquelles, comme de riches et beaux accoustrements, par la divine sagesse et bonté elle est merveilleusement tous les ans de nouveau revestue et parée: toutes fois et quantes (di-ie) que nous regardons ces oeuvres de Dieu si admirables, autant de fois se présente devant nos yeux tres-ample matiere et argument de glorifier le tout-bon et tout-puissant Dieu, qui a le tout créé non seulement pour l'usage de l'homme, mais aussi pour sa recreation. Car ce Pere est si bon envers ses enfans, qu'il veut bien (pourveu que les prenions avec action de graces et sans exces) que nous usions de ses [p. 4] *biens librement en nostre necessité, voire et sans faire aucun scrupule de conscience: que nous en recevions plaisir et resiouissance. Autrement à quelle fin auroit-il créé tant de sortes de fruicts differens en substance, faculté et nourriture, et si divers en figure, en grandeur, en grosseur et couleur, en odeur, goust et saveur, sinon pour en substanter et recréer les hommes? Le vin fortifie-il seulement nostre corps? ne resiouit-il pas aussi le coeur de l'homme, comme David le raconte entre les benefices de Dieu? Qui pourroit donc estre si grossier et si stupide, qu'il n'en repute autant generalement de tous les autres biens que le Seigneur nous fait iournellement pour l'entretenement de nostre corps? Si n'est-ce pas asses pourtant que de là nous recognoissions comme nous devons, le soin Paternel qu'il a de nostre vie presente, nous y administrant tout ce qui nous y est de besoin: si quant et quant nous n'en apprenons aussi, que luy seul, qui est Pere principalement de nos esprits (car il les a créés et regenerés) donne la nourriture* [p. 5] *de la vie eternelle à nos ames par le pain de sa saincte parole: d'autant que nous devons estre attires par les viandes corporelles, comme par degres, à aspirer aux spirituelles pour en vivre eternellement en une ioye qui ne prendra iamais fin. Comme à la verité l'Eternel y attiroit les enfans d'Israel par la manne, dont il les nourrissoit dans le desert. De là s'ensuit bien que si nous faisons comme plusieurs d'entre eux, qui n'avoyent autre soin que d'en souler leur ventre, et n'y cherchoyent autre chose: comme ils sont morts, que nous mourrons aussi. Car si nous ne pouvons vivre en ce monde sans user du pain et d'autres viandes que le Createur a ordonnées, comme moyens par lesquels y conioignant sa vertu divine, il nous veut entretenir en ceste vie corporelle. Semblablement il est impossible d'estre participans de la vie eternelle, sans estre nourris de ceste pasture de l'ame: de laquelle, destinée de Dieu à ceste fin, le Sainct Esprit se sert comme d'un instrument pour nous faire posseder par une* [p. 6] *vraye foy Iesus Christ, lequel seul nous est donné pour vie, et hors lequel nous sommes tousiours en la mort. Que si l'ame est plus que le corps, le pain celeste plus que le pain corruptible, la vie permanente plus que la vie d'un iour et transitoire, il ne faut point douter que les biens spirituels ne soyent sans comparaison plus excellens plus les corporels, et qu'ils ne leur doivent estre preferes. Au moins si nous voulons considerer, comme nous devons, quel bien c'est que d'avoir la vraye cognoissance et crainte de Dieu, en lieu d'en estre du tout ignorans et l'avoir en mespris: d'avoir nostre ferme fiance en luy*

seul, en lieu d'estre pleins de confiance: d'avoir une charité non feinte envers nos prochains, en lieu de l'envie et haine que nous leur portons avant qu'estre regenerez: d'avoir une integrité et droiture appartenante à la vie eternelle, en lieu de toute iniquité en laquelle nous nous nourrissons comme le poisson en l'eau. Brief, si nous n'estimons peu de chose, que tous les dons supernaturels du tout abolis en l'homme par [p. 7] *le peché, nous sont rendus par un seul Iesus Christ: et que la raison, intelligence, iugement, volonté, et autres tels dons naturels en l'homme receus tous de son Createur, mais par sa mesme cheute corrompus, sont aussi par le mesme Sauveur reintegrez en nous: pour dire en un mot, si l'image de Dieu, qui par la desobeissance de l'homme avoit esté effacée, est reparée en nous par nostre Redempteur, qui seul nous a reconciliez à Dieu son Pere, nous purgeant de nos pechez, nous faisant ses freres, et heritiers du royaume des cieux, affranchis de la tyrannie de peché et du diable, s'estant appovri pour nous enrichir et pour nous faire princes et compaignons des Anges, par sa mort nous recouvrant la vie: si ces biens-là, di-ie, qui sont inestimables, ne sont legerement considerés de nous, nous les priserons, comme il le faut, sur toutes choses: voire nous quitterons et abandonnerons tout pour les cercher et posseder, sans nous en lasser par travail aucun, ne perdre courage, veu que c'est au pain de la* [p. 8] *parole de Dieu que nous les trouverons tous. Ce pain entre autres vertus a ceste ci, c'est qu'il fait de iour en iour, et de plus en plus croistre en unité de foy iusques à la hauteur d'homme parfait, celuy qui en est nourri: Il a aussi un goust si savoureux, qu'il n'y a miel, faisant comparaison de la douceur de l'un à l'autre, qui ne soit trouvé fiel. Certes les fruits de la terre, voire les plus beaux et les meilleurs, au pris de cestui-ci qui restaure l'ame, resiouit le coeur, fortifie le debile, et console l'affligé, sont tous fades et de nulle grace ou contentement. Finalement, outre ce que nous en sommes substantez avec un plaisir si grand que nulle langue ne le pourroit exprimer, nous en sommes davantage tellement enrichis, que tous les thresors de ce monde pour ce regard ne nous pourroyent estre que fiente, ordure, et toute povreté. Sachons donques qu'en ceste nourriture spirituelle gist toute nostre felicité. Ioinct que nous n'y travaillerons point en vain: car Dieu le Createur ne nous envoye point auiourd'huy* [p. 9] *(graces immortelles luy en soyent rendues) famine de ceste manne et doctrine celeste: mais la donne et l'espand en toute abondance par tout le monde universel sans argent à tous ceux qui en ont faim: car à ceux qui en sont ennuyez et qui en sont si souls qu'ils la reiectent et vomissent par leur ingratitude, en lieu de nourriture elle leur tourne en poison mortelle. Au contraire tant plus on en a de desir, tant plus elle nourrit et profite. Or nostre bon Dieu et Pere cognoissant que nous n'avons pas besoin pour un iour seulement: mais tout le temps que nous serons ici rempans sur la terre, d'estre substantés de ceste viande spirituelle, et que nous sommes comme petis enfans qu'il faut appateler, a ordonné les Pasteurs et Docteurs en son Eglise, pour couper droitement à tous les fideles le pain de sa doctrine: tout ainsi comme un pere, qui distribue du pain à ses enfans, le coupe par morceaux à chacun selon qu'il voit leur estre necessaire. Quant à ceste Eglise, elle a bien à remercier Dieu de ce qu'il l'a fornie de si bons et fideles Pasteurs et si* [p. 10] *adroits à nous distribuer la parole de verité. Car en lieu de l'entasser en toute confusion dans les esprits des auditeurs, ils nous l'exposent familierement par le menu et d'un ordre merveilleux: en lieu de la roigner, deschirer par pieces, tordre à un autre sens, et de s'arrester à l'escorce sans penetrer iusques au dedans, ils nous la proposent en son entier, en sa perfection et en sa verité en toute reverence sans la deguiser, et nourrissent nos ames de la moelle d'icelle. Au reste, d'autant qu'entre tous Dieu a mis plus de graces de son sainct Esprit en M. Iean Calvin nostre bon Pasteur et Docteur, comme par ses presches, leçons et escrits ses adversaires mesmes sont convaincus et contraints de confesser, nous l'avons requis, ce qu'il nous a accordé facilement pour l'edification de l'Eglise, de permettre que nous missions en lumiere dixhuict de ses Sermons, esquels, en autres points dont la cognoissance est fort necessaire pour le temps present, il a principalement traitté la matiere de la Iustification. Afin que ceux qui* [p. 11] *n'ont pas bien retenu tout ce qu'ils en ont ouy à ses presches, ou qui n'ont eu ce bien avec nous*

de l'ouir de sa propre bouche, soyent par la lecture d'iceux enseignez et resolus de leur salut par le seul moyen qui nous y est demonstré. Si l'autheur n'estoit cognu, ou si la matiere estoit de petite consequence, paraventure ie meriteroye quelque excuse, si pour recommander l'un et l'autre i'usoye de plus longue Preface: mais pource que qui entreprendroit de louer un tel personnage, sembleroit (comme on dit en commun proverbe) à celuy qui voudroit monstrer le soleil avec une lanterne, ie m'en tairay. Quant à la doctrine qui est ici par luy traittée, pour sa grand utilité elle se louë assez de soy-mesme, et n'a pas besoin d'autre recommandation. Pourtant en lieu de detenir les Lecteurs davantage, ie prieray seulement qu'ils se mettent à lire ceste saincte doctrine de leur iustification et salut, et y profitent si bien, qu'estans retirez de la fausse opinion de toutes leurs bonnes oeuvres et franc Arbitre, ils apprehendent un seul Iesus Christ [p. 12] *pour leur iustice et pour leur sanctification, sachans combien que ces deux graces soyent distinctes et non confuses, que toutesfois elles sont tellement attachées l'une à l'autre, que quiconques se voudroit dire estre reputé iuste et agreable devant Dieu, par le benefice de son seul Filz bien aimé, et cependant n'auroit aucun soin, ny ne monstreroit aucun signe d'amendement de vie ne de saincte conversation, iceluy les separeroit, coupant le lien qui en est inseparable: et entant qu'en luy seroit, s'efforceroit de demembrer Iesus Christ, qui par sa iustice nous ayant faits bons arbres, nous sanctifie aussi pour nous faire porter bons fruits. Or le Pere de misericorde, au nom de ce grand Mediateur, par lequel seul nous avons accés au Throsne de grace, nous vueille tousiours de plus en plus purger, afin que par la grace de son sainct Esprit nous portions plus de fruit et meilleur que nous n'avons fait, pour faire le tout servir à sa gloire et à l'edification de toute son Eglise: Ainsi soit-il.*

Le volume entier, titre et préface compris, se compose de 19 cahiers et demi (a—u) à 16 pages, soit en tout 308 pages chiffrées et quatre pages avec une *Table de plusieurs passages amenez et exposez parmi ces sermons.*

TROIS SERMONS SUR L'HISTOIRE DE MELCHISEDEC.

PREMIER SERMON DE L'HISTOIRE DE MELCHISEDEC.

AUQUEL EST AUSSI TRAITTÉE LA DELIVRANCE DE LOT, FAITE PAR ABRAM.

Genese Chap. 14.

13. *Quelqu'un qui estoit eschappé le dit à Abram Ebrieu qui habitoit vers les chesnes de Mamré, lequel estoit Amorréen, frere d'Escol et frere d'Aner, qui avoyent alliance avec Abram.* 14. *Abram ayant ouy que son parent estoit pris, tira de sa maison trois cens et dixhuit serviteurs, enseignez sous sa main, et poursuyvit les ennemis iusques en Dan.* 15. *Et s'estant divisé luy et ses serviteurs de nuict, frappa les ennemis, les poursuyvant iusques en Hobah, qui est à la gauche de Damas.* 16. *Et ramena toute la substance, etc.*

Nous avons à poursuyvre l'histoire qui fut hier commencée de la delivrance de Lot. Et en premier lieu nous voyons comme Dieu a declairé sa bonté et faveur envers Abram, quand il luy a donné [pag. 14] moyen d'aller à la recousse. Et voyla pourquoy Moyse dit notamment, (*qu'un qui estoit eschappé est venu vers Abram Ebrieu*). Il est vray que ce mot n'est point mis par ignominie: car la lignée d'Eber a eu ce nom-la: et Eber estoit descendu de Sem (comme nous avons declairé cy dessus) tellement qu'Abram estoit desia comme separé de Dieu, pour n'estre point polu parmi les Chananéens. Mais quoy qu'il en soit, Moyse luy attribue ce nom, comme s'il disoit qu'il estoit estranger, et qu'il estoit venu habiter en pais lointain en ceste terre de Canaan. Or nous savons qu'il povoit estre mesprisé, d'autant qu'il n'avoit là ne parens ny amis: tant y a qu'encores Dieu luy fait ceste grace et privilege, qu'en temps et en lieu il est adverti du mal qui est avenu à son neveu pour y secourir. Or Moyse aiouste, qu'il estoit allié avec ses voysins. Par cy devant nous avons veu qu'il luy a falu tracasser ça ou là, pource qu'il n'estoit pas gueres humainement receu: quelque part qu'il vint, on le chassoit. Vray est que Dieu luy a bien commandé de circuir la terre au long et au large, pour l'exercer: mais au paravant desia il avoit esté contrainct par necessité. Il n'y a donc nulle doute que ses vertus ne luy ayent acquis quelque authorité, en sorte qu'on l'a receu, et que ceux qui estoient [pag. 15] comme chefs de ce pais-la, l'ont tenu pour leur amy, et ont fait alliance ensemble pour se maintenir l'un l'autre. Il est vray que toutes les vertus du monde n'apporteront pas souvent un tel bien: mais il y a deux choses conioinctes: l'une est que ceux qui se portent droitement et en integrité, tascheront en premier lieu de conformer leur vie à la volonté de Dieu, mais en servant Dieu, ils monstreront aussi une affection humaine envers leurs prochains, et ceux-la racheteront souvent la paix, et rompront la malice de ceux qui autrement estoyent prests à les fascher. Et de fait S. Pierre aussi demene cest argument-la, quand il exhorte les serviteurs à bien faire, et à servir à ceux qu'ils devront: il dit que par ce moyen ils pourront obtenir qu'on ne les picque point, et qu'on ne se rue point sur eux, Mais (dit-il) quoy qu'il en soit, s'il vous faut endurer en bien faisant, vous avez à glorifier Dieu en cela, que vostre conscience ne vous redargue point. Voila donc ce que nous avons à noter. Or le second est, que Dieu benit ceux qui cheminent en telle droiture, et amollit les coeurs de hommes. Quand donc il est ici recité qu'Abram a esté allié, il est certain qu'on l'a veu tel, que son amitié a esté desirée par ceux mesmes qui luy pouvoyent porter inimitié au paravant, ou bien qui l'eussent voulu gourmander et piller: ceux-la [pag. 16] ont esté enclins à se ioindre avec luy. Mais ç'a esté une alliance pour un temps tant seulement. Car il est certain qu'Abram ne s'est iamais meslé parmi ceux que Dieu avoit desia condamnez, combien qu'il

en differast l'execution: et cela aussi eust contrevenu à la promesse. Tellement qu'Abram s'est tousiours retenu en son entier, à fin de ne rien amoindrir de la benediction qui luy estoit promise. Quoy qu'il en soit, tant y a qu'il n'a point refusé de s'allier pour vivre en paix, et pour n'estre point comme en proye et à l'abandon. Par cela nous sommes admonestez, comme i'ay touché, de converser tellement avec les hommes, voire encores qu'ils ayent comme des aigueillons pour nous picquer, et que nous ayons esté outragez d'eux: toutesfois que nous taschions de nous maintenir en sorte, que s'il y a quelque malice et dureté en eux, que nous la flechissions, quand ils cognoistront que nous ne cercherons que paix, et que nous procurons leur bien. Encores qu'ils taschent à nous mal-faire, et qu'ils ne se portent point equitablement envers nous, que toutesfois nous esperions que Dieu changera leurs coeurs, qui sont malins et venimeux, ou bien qu'il les retiendra tellement, que si nous sommes brebis, nous ne laisserons pas d'estre gardez et garentis de la main de ce Pasteur celeste au milieu des loups. Voila donc ce [pag. 17] que nous avons à retenir. Or la cause de la guerre est quant et quant notée, en ce qu'Abram, voyant que son parent estoit prisonier, a pris les armes. Par cy devant ou luy avoit donné beaucoup d'occasions de s'escarmoucher: mais tous les dommages, et toutes les pertes qu'il a receuës, ne l'ont point induit à faire la guerre. Il est patient en tout cela: la seule captivité de son neveu l'esmeut. Ici on pourroit demander, s'il estoit licite à Abram de prendre les armes: car combien que le sang ne peut mentir (comme on dit en proverbe) et qu'il pouvoit avoir une affection telle envers son neveu pour le retirer, que cela ne luy estoit point imputé à faute: si estce neantmoins qu'en general il nous faut avoir ceste reigle: Qu'il n'est point licite à homme qui soit de prendre les armes. Il faut que Dieu seul les donne. C'est luy qui arme (comme dit S. Paul) les Rois et les Princes. Et quand il allegue qu'ils ont droit et superiorité pour punir les meschans, il dit: Voila pourquoy ils portent le glaive. Ce n'est pas qu'ils l'ayent usurpé à leur poste, et qu'ils le tiennent à l'appetit des creatures. Il faut donc que Dieu en soit l'autheur. Voila pourquoy i'ay dit, que nul ne peut user de force et de violence, sinon qu'il ait authorité acquise de celuy à qui elle appartient. Par tant il n'y a que les Rois, les Princes et magistratz qui puissent prendre [pag. 18] les armes, et avec lesquels aussi on se puisse conioindre. Voila un article qui nous doit estre resolu: car que seroitce, si chacun se iettoit ainsi en campagne, s'il y avoit quelque iniure faite? Il y auroit une horrible confusion partout. Davantage sainct Paul pour nous tenir comme bridez, et pour nous exhorter à patience, allegue ce qui est dit au Cantique de Moyse: C'est à moy que la vengeance appartient, dit le Seigneur. Là dessus il conclud qu'il nous faut donc donner lieu à ire. Dieu s'attribue cest office de faire vengeance s'il y a eu quelque excez et quelque malefice, comme c'est l'office de Dieu d'en faire la punition: maintenant si chacun s'en veut mesler, et qu'un homme privé s'ingere pour se rebecquer, il est certain qu'il despouille Dieu de son honneur et de son droit, comme s'il l'en vouloit exclure. Afin donc que nous donnions lieu à ire: c'est à dire que Dieu se monstre nostre protecteur et qu'il chastie nos ennemis, qu'il prenne nostre guerre en main, il faut que tous demeurions là tout quois. Car celuy qui s'armera, despouille Dieu, comme i'ay dit, de la iurisdiction laquelle il s'attribue pour la defense de siens. En somme, les personnes privées ne se doyvent point seulement abstenir de toute violence, mais aussi doyvent avoir un courage paisible pour souffrir quand il plait à Dieu de les humilier: et cependant, comme [pag. 19] sainct Pierre nous exhorte, doyvent recommander leurs ames et leurs vies à celuy qui en est et protecteur et possesseur. Cependant si voyons-nous qu'Abram a esté approuvé (car Melchisedec en le benissant dit que ç'a esté une conduitte de Dieu, que ceste victoire laquelle luy a esté donnée) Abram toutesfois estoit homme privé, il n'estoit Roy ne Prince: mesme il habitoit en la terre de Canaan comme estranger. Mais nous avons à noter pour le premier, qu'il estoit desia constitué Seigneur et maistre de ce pais-la. Et combien que la possession ne luy en fust pas encores donnée, si est-ce que le droit luy en appartenoit. Car il avoit esté prononcé par la bouche de Dieu: Voyci ceste terre qui est tienne et à ta posterité. Abram donc ne doit point estre mis au rang des autres, veu que Dieu luy a testifié qu'il luy donnoit la possession de ceste terre-la, combien qu'il n'en iouit pas. Il y a desia ceste distinction en Abram. Si on replique que ce n'est pas assez qu'il eust le droit pour le temps advenir: là dessus encores nous avons à noter que l'exemple, que nous lisons ici, est semblable à celuy de Moyse. Car quand Moyse a tué l'Egyptien, le temps de la redemption du peuple n'estoit pas encores venu. Il s'en falloit quarante ans: et toutesfois Moyse n'a pas laissé de faire une execution du glaive, et ce n'est point de temerité et de folie [pag. 20], car il en a eu approbation de Dieu.

S. Estienne notamment recite que Moyse pensoit que ses freres cognussent que Dieu l'y avoit ordonné, et que Dieu lui avoit assigné cest office. Moyse donc declaroit qu'il ne s'ingeroit pas de soy-mesme. Et de fait, quarante ans apres, quand Dieu l'appelle, il s'excuse, il amene toutes les raisons et les subterfuges qu'il est possible

pour se retirer de ceste commission. En quoy il monstre qu'il n'avoit point fait cest acte, d'une fole audace: et Dieu en cela declaire qu'il avoit reservé son serviteur, en luy faisant faire cest acte seul, pour l'employer puis apres en choses plus grandes quand le temps seroit venu. Ainsi donc Dieu a peu donner pour un coup congé et liberté à son serviteur Abram d'exercer puissance de glaive, combien qu'encores il ne fust pas mis en possession de la terre qu'il luy avoit promise. Et puis il y a à noter aussi, que Dieu donne souventesfois à ses serviteurs des mouvemens singuliers, lesquels ne se doyvent pas tirer en consequence. Le livre des Iuges nous est un beau miroer de cela: car autant que ce livre-la raconte de gens que Dieu a suscitez pour secourir son peuple, ce sont autant de tesmoignages pour nous monstrer qu'il n'y aura pas tousiours election notoire, quand quelqu'un sera armé du glaive et d'authorité. Gedeon a-il esté eleu? Il est [pag. 21] bien certain que non. Samson non plus, ne tous les autres. Il n'en faut point reciter ne trois ne quatre: car comme i'ay dit, tous ceux dont il est là fait mention, ont esté choisis de Dieu, voire sans qu'ils y pensassent. Voila Gedeon qui doute et est en grande perplexité: il faut que de Dieu luy soit donné signe evident de vocation: il faut qu'il redouble quand il a obtenu ce qu'il demandoit: encore ne luy suffist il point. Nous voyons donc qu'il est plein de timidité: mais Dieu l'a choisi et ordonné à ce qu'il delivre son peuple, tellement qu'avec trois cens hommes il deconfit une grande bande, voire une grosse armée et puissante. Tout ce qui nous est là recité n'est pas pour en faire reigle generale. Ce seroit follement argué à nous, et ce seroit une badinerie quand nous dirions, Voila Dieu qui a racheté son Eglise de la tyrannie des meschans et incredules, par le moyen de Iephthé, par le moyen de Samson, par le moyen de Gedeon, et de leurs semblables: ainsi en sera-il donques si nous voyons les enfans de Dieu estre iniustement opprimez, il nous sera licite de prendre les armes pour les secourir. Or cest argument-la est trop cornu. Car il faudroit que nous eussions l'esprit de ceux que nous pretendons, c'est à dire, que nous eussions certitude que Dieu nous appelle ainsi. Pourquoy? car, comme i'ay dit, ils ont eu des mouvements [pag. 22] particuliers, comme il y aura des privileges d'une loy commune. Ainsi en toutes choses il nous faut noter que quand Dieu besogne outre la reigle commune, qui est fondée en sa parole, c'est un privilege qu'il ne faut pas usurper. Car il est à un Roy ou à un conseil de donner certain privilege à quelqu'un, et la raison qu'il aura euë me sera incognue: si ie veux faire le semblable que celuy qui sera privilegé, c'est comme m'attacher à celuy qui l'avoit voulu separer du rang commun. Car il faut laisser l'authorité qu'ont les Rois et les magistratz de faire ce qu'ils cognoissent estre bon pour la police: et ceste discretion est raisonnable. Ainsi donc toutes fois et quantes que nous voyons que Dieu a voulu suvenir à son Eglise par ceux qu'il a ordonnez comme ministres de la redemption et du salut qu'il avoit apresté, cognoissons que ce sont des actes singuliers, que la main de Dieu y a passé, et que ceux-la ont esté choisis de luy: qu'ils ont esté armés de son authorité et de sa puissance. Mais de dire que chacun s'avance à en faire autant, ce seroit, comme i'ay dit, une horrible confusion. Voila donc ce que nous avons à retenir quant à ce qui est ici recité d'Abram, c'est assavoir que Dieu desia luy a voulu donner quelque enseigne que ce n'estoit pas en vain qu'il l'avoit constitué seigneur et maistre du pais [pag. 23] de Canaan: et puis en ceste victoire il luy a donné aussi quelque petit goust que ses successeurs devoyent entrer en la terre: et quelque force qui s'y opposast, qu'ils ne seroyent point empechez d'avoir victoire par tout. Car combien que l'armée de ces Rois dont fut hier parlé, ne fust pas de trente ou de quarante mille hommes, tant y a qu'Abram avoit seulement ceux de sa maison, trois cens et dixhuit serviteurs. Or de dire qu'ils fussent aguerriz, ce seroit une mocquerie: d'autant qu'Abram n'avoit iamais esté en guerre, il ne savoit que c'estoit de manier espée ny bouclier. Touchant de ceux qui estoyent alliez avec luy, tant s'en faut que cela luy deust donner plus grande fiance, que c'estoit pour le faire craindre davantage. Car ils pouvoyent alleguer, Cest estrangier icy nous viendra ruiner tous: car voila quatre Rois qui ont esté victorieux, ils ont pillé Sodome et Gomorrhe et les villes voisines, et nous viendrons nous ruer sur eux? c'est comme si nous voulions perir à nostre escient. Abram donc se voyant comme destitué, devoit quant à l'opinion commune plustost se tenir quoy. Et de prime face c'estoit une grande folie à luy, d'armer trois cens dixhuit serviteurs: et luy qui estoit un povre vieillard, faire office de capitaine: luy qui iamais n'avoit seu que c'estoit de guerre ny de bataille, comme nous avons dit, et ne l'avoit voulu [pag. 24] savoir, et cependant qu'il se iecte à l'abandon. Mais tant plus devons nous observer ce que i'ay touché, c'est assavoir que Dieu luy a voulu monstrer par cela, quand il voudroit mettre en iouissance de la terre ses successeurs, qu'il n'y avoit nulle difficulté, puis qu'il luy donnoit une victoire si notable: ce qu'on n'eust iamais creu, quand on en eust voulu iuger selon le sens humain. Voila donc en somme ce que nous avons à retenir quant à ce point, où il dit qu'Abram a armé ses serviteurs. Nous voyons comme Dieu luy a donné prudence, encores qu'il

ne fust exercé aux armes ny rusé en façon que ce soit: si est-ce neantmoins qu'il surprend ses ennemis, et se rue sur eux de nuict, voire alors qu'ils pouvoyent estre à leurs aises, et apres avoir bien beu, mangé et gourmandé: mesmes qu'ils pensoyent estre bien asseurez, qu'ils avoyent eu la despouille de Sodome et Gomorrhe. Or nous savons qu'en telles victoires il se commet beaucoup d'intemperances et de dissolutions. Abram donc a bien ceste astuce de surprendre ses ennemis: et toutesfois si est-ce qu'il devoit estre estonné de ce qui estoit advenu, et de ce qu'il avoit veu les ennemis avoir telle victoire. Et quand il vient là soudain et se haste, ces choses-la ne se font pas sans tumulte: mais Dieu le gouverne par son Sainct Esprit. De là cognoissons que Dieu voulut [pag. 25] besongner par luy: et non seulement en faveur de Lot, mais afin qu'il cognust que la promesse n'estoit pas vaine ny frivole, quand Dieu luy avoit donné la maistrise et superiorité sur tout le pais de Canaan. Voyla en somme ce que nous avons à retenir. Il est dit consequemment, que (*le Roy de Sodome* est venu au devant de luy) qui est pour magnifier la grace de Dieu envers Abram. Car desia nous avons allegué le passage d'Ezechiel, où il est dit que ceux de Sodome estoyent pleins de fierté, et que c'a esté la source de toutes les enormitez qui ont provoqué la vengeance de Dieu pour les exterminer du tout. Or quelque orgueil qu'il y ait eu au Roy de Sodome, si vient-il faire hommage à Abram, cognoissant qu'il luy doit toute sa vie et tout son pais. En cela donc voyons-nous comme Dieu a conduit tout cest affaire, et comme il a benit son serviteur Abram. Il est vray qu'il eust beaucoup mieux aymé ne bouger de sa tente, et de ne se point mettre en tel peril et hazard: mais Dieu luy a tendu la main, et a voulu qu'il experimentast sa vertu et son secours au besoin. Cela par consequent a beaucoup profité à Abram: car s'il fust demeuré en sa maison sans avoir cogneu une telle defense de Dieu, il est certain qu'il ne pouvoit estre si bien conformé comme il a esté depuis. Nous voyons donc quand Dieu nous envoye quelques afflictions [pag. 26], combien qu'elles soyent dures et fascheuses à porter du commencement, tant y a qu'à la fin l'issue nous en est utile et profitable pour nostre salut. Car patience engendre probation, dit S. Paul. Afin que cognoissons par effect qu'alors Dieu nous a secouruz: et quand nous le cognoissons, nous soyons confermez de plus en plus pour esperer en luy. L'esperance ne nous fait iamais honte, car celuy qui a son recours à Dieu ne se trouvera iamais confus. Ainsi donc nous voyons que nous ne nous pourrons tenir quois et paisibles, iusques à tant que Dieu nous monstre pourquoy il nous a affligez, et que cependant il nous face sentir que c'est pour nostre bien, et que par consequent nous avons occasion de le benir et de l'invoquer avec plus grande certitude. Voila ce que nous avons à observer sur ce point. Or Moyse dit que le roy de Sodome est venu au devant d'Abram, il adioute puis apres, (que *Melchisedec Roy* de Salem a aussi offert du pain et du vin). Et d'autant qu'il estoit sacrificateur du Dieu souverain, qu'il a benit Abram: et qu'Abram luy a donné les decimes de toute la despouille. Voyci une histoire notable s'il y en a en toute la saincte Escriture: et non seulement une histoire, mais ça esté une image vive pour representer nostre Seigneur Iesus Christ, comme il en est parlé au Pseau. 110. Car ce n'est [pag. 27] point sans cause qu'il est là dit que Dieu a iuré, et qu'il ne s'en repentira point, que le serment solennel qu'il a fait sera immuable: c'est assavoir que Iesus Christ est Sacrificateur selon l'estat de Melchisedec. S'il n'y avoit que l'histoire, voicy Melchisedec qui est bien nommé sacrificateur de Dieu: mais quoy qu'il en soit, si n'est-il point pareil en estat avec Abram, il s'en falloit beaucoup. Car il sera dit ci apres qu'Abram est pere de tous fideles et de toute l'Eglise, et que tous ceux qui sont enfans de Dieu, doyvent estre enfans spirituels de luy. Il falloit donc que Melchisedec en une sorte fust son inferieur. Tant y a que Moyse luy attribue dignité par dessus Abram, comme l'Apostre le traitte et le deduit tres bien, ainsi que nous verrons. Aucuns ont estimé que ce fust Sem: mais il n'y a nulle verisimilitude en cela. Et qu'ainsi soit, Abram eust-il si longuement attendu de veoir le patriarche Sem, donc il est estoit descendu? Il n'y a nulle doute qu'au premier coup il ne se fust adressé à luy, et que mesme il n'eust habité en sa compaignie: car il estoit Roy de Salem. Et Abram se pouvoit venir renger sous son umbre, mais il a tracassé par toute la terre: et cependant nulle mention de Melchisedec. Davantage ce n'est point sans cause que l'Apostre note que Melchisedec a esté sans pere et sans mere, sans origine et sans fin [pag. 28], comme un homme qui seroit descendu du ciel, et qui seroit immortel. Non pas que Melchisedec n'aye esté du rang et du nombre des hommes: mais l'Apostre veut signifier qu'il est introduit comme s'il n'avoit iamais eu naissance. On ne sait de quel pere il est engendré, ne de quelle mere il est descendu: on ne sait rien de son lignage ny de toute sa vie: et puis il n'est point parlé de son trepas: et mesmes il est sacrificateur du Dieu vivant. Cependant il se monstre, et puis tantost il se cache, et s'ensevelit, et ne sait-on comment et en quel temps. Là dessus l'Apostre monstre qu'il a esté figure de nostre Seigneur Iesus Christ, lequel combien qu'il soit Fils eternel de Dieu, toutesfois n'a point de pere à la façon commune, d'autant que son essence divine est spirituelle et eternelle: et

aussi qu'il a esté conceu miraculeusement du Sainct Esprit outre l'ordre de nature. Et combien qu'il soit mort, toutesfois si est-ce que sa vie est permanente: et mesmes il nous a acquis vie à tous, quand il a voulu mourir pour nous. Il est donc sans commencement et sans fin: sans commencement, pour ce qu'il est Dieu eternel: et sans fin, d'autant que nous avons eternité en luy, ainsi qu'il est dit au prophete Isaie, Qui est-ce qui racontera la lignée qui viendra de luy? L'Eglise est immortelle en la vertu de nostre Seigneur Iesus Christ: luy donc par plus forte raison est sans [pag. 29] fin. Mais cela sera traicté plus au long: maintenant nous le touchons en brief, pour monstrer que ce n'a point esté Sem. Et voyla pourquoy aussi notamment David accompare le Redempteur qui devoit venir, à Melchisedec. Or devant que passer outre, notons que c'a esté une grace admirable de Dieu, que Melchisedec se soit ainsi maintenu en pureté, veu que toute la terre estoit lors pleine d'idolatries: car la maison du pere d'Abram estoit une caverne d'idoles, comme nous l'avons allegué ci dessus, et que le Sainct Esprit le testifie par la bouche de Iosué. Puis donc que tout estoit ainsi corrompu au pais de Chaldée, qui estoit plus prochain de l'habitation de Noé, où il avoit tousiours vescu, que là aussi estoit Sem et ses semblables: puis que desia le diable avoit perverti et souillé le service de Dieu de tant de polutions, comment est-il possible qu'en la terre de Canaan, là où le peuple est malin, l'à où il n'y a qu'impieté et mespris de Dieu et rebellion, où il n'y a qu'iniquitez, tromperies, fraudes, cruautez et violences, il y ait neantmoins un sacrificateur du Dieu vivant? En cela nous voyons comme Dieu a quelque fois son Eglise cachée souz terre, par maniere de dire, et qu'elle n'est point cognue selon l'opinion des hommes: mais c'est assez que Dieu la cognoist. Nous avons donc tesmoignage de ceci en Melchisedec. On eust pu estimer [pag. 30] qu'il n'y avoit point alors un seul homme qui adorast Dieu purement et en simplicité: car si le grand pere d'Abram et tout son parentage ont esté adonnez à erreurs diaboliques, et qu'ils ayent servi les idoles, que pouvoit-ce estre du reste? On eust donc iugé que l'Eglise de Dieu estoit pleinement abolie: mais on veoit comme il en a gardé quelque petite semence, quand il a voulu que Melchisedec fust ainsi sacrificateur, voire en un pais qui estoit plus plongé en toutes iniquitez, que les autres. Or il nous faut appliquer ceci à nostre usage: car c'est une tentation bien perilleuse, quand nous estimons que Dieu n'ait plus d'Eglise au monde: car il faudroit que sa promesse fust vaine et frustratoire. Et puis quand un homme cuide estre seul, il se debauche et s'anonchalit, iusques à ce qu'il tombe en desespoir: comme nous voyons qu'Elie en a esté prochain quand il alleguoit, Et que sera-ce plus? Car ils ont tué tes Prophetes, et ont dressé leurs idoles par tout, et ie suis demouré moy seul. Il estoit là comme un povre homme effrayé, estant prest de trebuscher en un abysme. Mais quoy? Dieu le console, et luy dit qu'il en a encores sept mille, c'est à dire un grand nombre, lesquels il a reservez à soy, qui n'ont point fleschi le genouil devant Baal. Ainsi donc, comme i'ay dit, nostre foy seroit ebranlée, voire abatue du tout, si nous avions [pag. 31] cela persuadé, que Dieu eust tellement delaissé le monde, qu'il n'y eust plus nulle Eglise. Partant apprenons de ne point iuger selon la veuë de nos yeux s'il y a Eglise, ou non: mais plustost renonçons à tous regards, par ce que nous sommes advertis que Dieu en aura souvent quelque petite semence cachée: comme le grain n'apparoit pas quand il y aura un grand monceau de paille, cela couvre le grain qui est en petit nombre. Ainsi donc quelque fois, il semblera bien que tous les fideles soyent exterminez d'icy bas: mais Dieu a des moyens incomprehensibles pour maintenir les siens, et faut qu'il soit tousiours adoré et servi, non pas qu'il faille cercher l'Eglise en grande multitude ny en grand bande, qu'il y ait ny lustre ny pompe: mais qu'il nous suffise que Dieu cognoit les siens. Et ainsi departons-nous de toute iniquité, afin que nous puissions reclamer son nom, et que nous soyons conioincts avec ceux qui nous sont freres, combien qu'ils nous soyent incognus: car cela depend de l'adoption de Dieu, quand il nous testifie par le Sainct Esprit qu'il a grand nombre de fideles, et si n'est point besoin que nous les cognoissions. Pour ceste cause il veut qu'ils soyent dispersez ça et là, et que mesmes ils n'ayent nulle reputation devant les hommes: mais qu'ils soyent gens contemptibles et mesprisez [pag. 32] brief quon n'en cognoisse rien, non plus que s'ils estoyent mis sous les pieds. Voila donc pour un item: et cependant nous avons aussi à recueillir une exhortation de ce passage, c'est de ne point suyvre la plus grande compaignie. Car Melchisedec se pouvoit adonner à idolatrie comme les autres, s'il eust regardé ce qu'ils faisoyent. Tout à l'environ il n'y avoit que polution du service de Dieu, tant y a neantmoins qu'il continue en ce qu'il cognoist estre bon et droit, selon que Dieu l'a enseigné. Il n'avoit nulle loi escrite: mais Dieu luy avoit donné cognoissance, tant par Noé que par Sem, de ce qui estoit necessaire à salut. Or si une instruction si petite qu'a peu avoir Melchisedec, l'a maintenu constamment en la pureté de la Religion, quelle excuse aurons-nous, quand Dieu se ramentoit assiduellement à nos aureilles, qu'il y a la Loy qui nous monstre comme il veut estre adoré et servi, qu'il y a les Prophetes qui nous en

sont expositeurs, qu'il y a l'Evangile, qui est une trompette qui doit non seulement entrer en nos aureilles, mais percer toutes nos pensées et affections? Quand donc Dieu a tant de moyens pour nous retenir en la pureté de son service, si nous en declinons, et que les hommes nous transportent: et sous umbre que nous verrons qu'une telle coustume a la vogue, qu'en un tel abus regne, qu'il est receu et accepté, que nous venions [pag. 33] nous mesler parmi les incredules et idolatres: quelle condamnation sera-ce à nous, veu que Melchisedec a persisté en telle constance et fermeté de sa foy? Ainsi donc apprenons d'avoir nos yeux dressez à Dieu, nos aureilles comme attachées à sa parole, et tous nos sens attentifs, afin de ne iamais estre destournez, combien que nous soyons agitez icy bas comme en une mer, et que les vents et tourbillons soufflent: et quand il y aura un peuple qui tiendra une religion, qu'il y aura un grand Roy qui voudra qu'on se gouverne ainsi et ainsi, apprenons neantmoins de tousiours nous tenir à Dieu seul, et qu'il nous suffise, pour faire que nous ne declinions iamais du chemin qu'il nous a monstré par sa parole: et que la clarté de la Loy et de l'Evangile soit tousiours devant nous, et que nous n'errions point, quand nous saurons que Dieu est nostre conducteur. Voila donc ce que nous avons à retenir quant à l'exemple de Melchisedec. Or venons maintenant au texte de Moyse: il est dit que (*Melchisedec Roy de Salem* a offert pain et vin, et estoit sacrificateur du Dieu vivant, et a benit Abram). Il faut resoudre ce texte: que Melchisedec, entant qu'il estoit Roy, a receu Abram, et luy a donné pain et vin pour la refection de luy et de sa compaignie: et en qualité de sacrificateur, qu'il l'a benit, et qu'Abram aussi luy a donné les decimes [pag. 34] de toute la despouille. Voici donc Melchisedec qui nous est mis en avant Roy et Sacrificateur. Et nous faut bien distinguer, pour prendre les actes divers selon les offices; car comme desia nous avons touché, entant qu'il estoit Roy: il a exercé liberalité envers Abram: il l'a repeu avec sa bande: et entant qu'il estoit Sacrificateur il a benit Abram. Or c'estoit une chose assez commune entre les anciens, qu'un Roy fut sacrificateur: comme aussi les gens profanes monstrent que cela a esté en usage en beaucoup de pais. Car les Roys ne se contentans pas de leur estat, appetoyent aussi par ambition d'estre sacrificateurs, pource qu'il leur sembloit qu'il y avoit là une dignité plus sacrée qu'en la maiesté royale. Et voila pourquoy ils se sont faits sacrificateurs souvent. Et de fait nous voyons que cela a esté appeté avec grandes brigues, et que ceux qui avoyent credit et reputation, se sont tousiours voulu avancer en cest endroit: mais quoy qu'il en soit, si est-ce que Moyse recite cecy comme singulier, de Melchisedec. Cependant si voyons-nous que Dieu a discerné l'un d'avec l'autre en sa Loy et n'a point voulu qu'une seule personne eust les deux. Moyse a esté aussi excellent en toute perfection de vertus que iamais il y eut homme né au monde: et neantmoins si est-ce que Dieu ne l'a point voulu avoir pour Sacrificateur [pag. 35], mais son frere Aaron, d'autant que Moyse estoit assez empesché au gouvernement qu'il soustenoit. Et defait nous voyons comme Osias a esté puni: car estant Roy il est meu de ceste fole arrogance, qu'il veut aussi usurper la sacrificature: et seulement pour avoir fait le perfum à l'autel, il est frappé de lepre, mis en ignominie, et reclus pour toute sa vie. Et si semble il qu'il y ait quelque devotion bonne, ou pour le moins qu'il fût à excuser. Voire mais Dieu ne punit point seulement ce qui apparoit: car il a cognu l'orgueil du Roy Osias. Et puis il est dit qu'obeissance vaut mieux que tous sacrifices. Et d'autant qu'il s'est ingeré constre la deffense de Dieu, et qu'il a troublé la vocation et l'ordre qui devoit estre inviolable: voila pourquoy il est puni: et selon qu'il ne s'est point contenté de son degré, il faut qu'il soit rendu comme infame et detestable, et separé de la compaignie des hommes. Ainsi nous voyons qu'en la Loy çont esté deux choses incompatibles, que le royaume et la sacrificature. Puis qu'ainsi est donc, il faut conclure qu'il y a icy un exemple singulier, et qui n'appartient point à la Loy. Il est vray qu'en ce temps-la la Loy n'estoit point encores escrite, et la lignée de Levi n'estoit pas encores au monde, pour avoir le droit de la dignité sacerdotale: mais tant y a que cest exemple ici nous est demonstré [pag. 36] pour instruction, afin que la Loy demeure en sa vigueur, et que l'Eglise en soit edifiée, comme il appert par le Pseaume que nous avons allegué. Il faut donc conclure qu'il n'est point parlé ne de Salomon, ne de quelque autre Roy descendu de la race de David: car s'ils estoyent Roys, il falloit qu'ils s'abstinssent de la sacrificature, ou autrement ils estoyent apostats. Pourtant quand il est dit que y aura un Roy à la figure de Melchisedec, et selon son ordre et son estat: cela monstre qu'il n'estoit point parlé de toute la race de David, qui est descendue de luy selon la chair, sinon iusques à ce que nous venions au souverain Sacrificateur qui est nostre Seigneur Iesus Christ. Il est bien vray qu'il est fils de David et de sa semence: mais il y a en luy un regard special, voire unique: c'est qu'il met fin à la sacrificature legale, d'autant qu'il a son royaume spirituel: c'est aussi pour mettre fin à cest Empire terrien, qui avoit esté establi pour un temps, et iusques à sa venue. Or quand il est nommé Perpetuel: c'est qu'il a continué en la personne du Redempteur. C'est donc ce que nous

avons à observer sur ces motz de Moyse, quand il dit que Melchisedec a esté Roy de Salem, et qu'il a esté quant et quant Sacrificateur. Voila deux offices qui n'appartiennent sinon à nostre Seigneur Iesus Christ, selon que Dieu en a donné la reigle en sa Loy [pag. 37]: et ainsi il ne nous faut point douter que ce n'ayt esté la sacrificature de Iesus Christ, qui a desia esté monstrée à Abram: afin que sa foy fust comme sellée, et qu'elle fust mieux confirmée par ce moyen. Car cependant que le corps ne s'est point monstré, il falloit qu'il y eust quelques umbrages pour le moins. Ainsi les Peres ont eu cela pour soustenement de leur foy, attendant que Iesus Christ apparust. Ils ont eu (di-ie) des umbrages et figures. Et combien que cela ne nous soit point commun avec eux: toutesfois si nous est-il bien utile. Car nous pouvons recueillir que Iesus Christ n'a pas esté envoyé a la haste, et que Dieu ne s'est point advisé pour une minute de temps de nous le donner pour Redempteur: car desia il avoit la verité de Redempteur, combien qu'il n'eust point vestu nostre nature, et combien qu'il ne fust point encores manifesté, et que l'Evangile aussi ne fust point publié. De là nous voyons que la foy que nous avons auiourd'huy s'estend au long et au large. Et que l'Evangile a esté de tout temps, en sorte que les Peres anciens ont esté fondez sur nostre Seigneur Iesus Christ, et que l'esperance de leur salut estoit là: brief c'est une aide qui n'est point à mespriser. Mais quand nous ferons comparaison des ombrages avec le corps, nous verrons que nostre condition est plus desirable que celle des Peres. Et voila pourquoy [pag. 38] aussi il est dit, que bien-heureux sont les yeux qui voyent ce que les disciples ont veu: car plusieurs Rois et Prophetes ont eu un zele ardent de iouir d'une telle vision, et toutesfois ils n'ont pas obtenu ce qu'ils demandoyent: mais ils se sont contentez d'avoir une certaine fiance, que la promesse de Dieu s'accompliroit en temps opportun: comme nous verrons puis apres que Iacob en trespassant dit, Ie verray ton salut, Seigneur, et ie m'y confie. Ainsi donc quand nous faisons une telle comparaison, nous avons bien de quoy estre fortifiez, et despiter tout ce que le diable pourra mettre en avant, pour nous divertir de la pureté de l'Evangile: et devons estre tant plus incitez à embrasser nostre Seigneur Iesus Christ, puis qu'il a apporté la pleine et parfaicte verité de ce qui a esté figuré en la Loy. Voyla donc comme nous devons faire nostre profit de ce passage. Quant au siege de Melchisedec, il est bien vray semblable que c'estoit Ierusalem, qui a esté ainsi nommée depuis: mais il y a eu un mot composé Iebusalem, à cause des Iebusiens qui avoyent occupé ce lieu-la. Quoy qu'il en soit, ç'a esté la ville en laquelle Melchisedec a esté, et là où Iesus Christ aussi a exercé sa sacrificature non seulement en preschant l'Evangile, mais quand il a esté crucifié pour nous, et qu'il a esté offert en oblation sacrée à Dieu [pag. 39] son Pere, afin de nous reconcilier à iamais, et afin de faire purgation de tous nos peschez.

PRIERE.

Or nous nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu, en cognoissance de nos fautes: le priant de nous recevoir à merci. Et voyant que nous sommes condamnez quant à nous, que par le moyen de celuy qu'il nous a donné pour Redempteur, nous soyons relevez de la malediction, en laquelle nous serions plongez, sinon qu'il y remediast par sa bonté infinie: et que comme il nous a tendu la main pour nous attirer à nostre Seigneur Iesus Christ, qu'il nous conferme de plus en plus en telle perseverance de foy, que nous adherions à luy et que nous n'en soyons iamais destournez par nulles tentations de ce monde. Et que plus tost nous bataillions contre tous les alarmes que Satan nous dresse, iusques à ce que nous parvenions à ce Royaume eternel qui nous a esté apresté devant la creation du monde, et qui nous a esté si cherement acquis. Que non seulement il nous fasse ceste grace, mais à tous peuples, etc.

Fin.

SECOND SERMON DE MELCHISEDEC

AUQUEL EST MONSTRÉ COMME IL A ESTÉ FIGURE QUE IESUS CHRIST DEVOIT ESTRE L'ETERNEL ROY ET SACRIFICATEUR ENSEMBLE.

[pag. 40] *Genese Chap.* 14.

18. *Melchisedec Roy de Salem, presenta du pain et du vin. Car il estoit Sacrificateur du Dieu Souverain.* 19. *Et le benit et dit: Benit soit Abram vers le Dieu Souverain qui possede le ciel et la terre.* 20. *Et benit soit le Dieu Souverain qui a livré tes ennemis en ta main. Et Abram luy donna les decimes de toute la despouille.*

Nous avons commencé à monstrer que Melchisedec, duquel est ici fait mention, a esté figure de nostre Seigneur Iesus Christ. Et afin que nous soyons plus atteutifz à ceste doctrine, il nous doit souvenir de ce qui fut hier mis en avant, c'est que Dieu a iuré d'un serment solennel, que celuy qui devoit estre Roy sur le peuple, seroit aussi Sacrificateur. Or il est certain que Dieu espargne son nom, et qu'il ne le iette point à la volée: comme il veut que nous l'ayons en reverence, et que nous

ne le prenions pas sinon pour necessité, et pour usage qui soit digne de la saincteté d'iceluy: de sa part aussi il nous [pag. 41] donne l'exemple. Il faut donc conclure que c'est un article qui emporte beaucoup et qui nous est de grande utilité, de savoir comment celuy qui devoit estre Redempteur du peuple, avoit aussi titre de Roy et de Sacrificateur. Et de fait, si nous separions l'un d'avec l'autre, la foy que nous avons en nostre Seigneur Iesus Christ seroit bien debile, et n'auroit point de fondement certain ny ferme. Car il y a deux choses requises pour nostre salut: c'est d'un costé que Dieu nous accepte comme iustes, et nous avouë mesme pour ses enfans: L'autre, c'est que nous soyons conduitz sous sa main, que nous soyons maintenus et garantis par sa vertu invincible. Si nous voulions prendre l'un de ces poincts-la, il ne suffiroit qu'à demy. Voici comment: Prenons le cas que Dieu nous fust propice, et qu'il ne nous imputast point nos pechez: si le diable cependant avoit puissance sur nous, et que nous fussions exposez en proye à tous les assautz qu'il nous dresse: que seroit-ce, sinon que nous serions povres gens esperduz? D'autre part, si Dieu desployoit seulement sa vertu pour nostre defense, et que nous ne fussions point reconciliez à luy, et que nous ne fussions point tenuz et reputez pour iustes: il est certain qu'il nous faudroit tousiours venir à conte. Et mal-heur sur nous, quand nous serions iugez sans misericorde [pag. 42]. Mais nous savons que toute nostre iustice consiste en ce que Dieu ait pitié de nous, qu'il ensevelisse toutes nos fautes. Il a donc fallu que nostre Seigneur Iesus Christ apparust Roy et Sacrificateur, c'est à dire que d'un costé il fit l'appointement entre Dieu et nous, afin que nous puissions venir la teste levée, quand il est question d'avoir nostre refuge à Dieu, et que nous puissions estre asseurez qu'il nous avouë pour ses enfans. Or nous avons tout cela par le benefice de la mort et passion de nostre Seigneur Iesus Christ. Car ce qu'il a espandu son sang, a esté pour nous laver et nettoyer de toutes nos macules. Il a esté fait hostie de satisfaction, tellement que nous sommes acquitez de toutes nos dettes, et l'obligation qui estoit contraire à nostre salut, a esté deschirée et rompue, comme sainct Paul en parle aux Coloss. Voila donc ce qui a esté accompli en la personne du Fils de Dieu quand il a este envoyé au monde: c'est qu'en souffrant pour la remission de nos pechez, il nous a rendus iustes. Non pas que nous le soyons du tout à la verité: il s'en faut beaucoup: mais c'est que Dieu ne nous veut point iuger selon que nous l'avons desservi: au contraire, par sa bonté infinie il nous supporte, et l'obeissance que Iesus Christ a rendue, nous est aloée. Comme si quelqu'un payoit nos dettes: me voila quitte, ainsi nostre Seigneur [pag. 43] Iesus Christ s'est constitué comme detteur principal, et par ce moyen nous a acquitez devant Dieu. Et le diable mesme n'a de quoy nous accuser, quand nous mettrons nostre fiance en la satisfaction qui nous a esté apportée par le Fils de Dieu. Ce n'est donc point sans cause qu'il est nommé Sacrificateur. Mais de nostre part, nous devons bien poiser quel fruit nous avons à recevoir de cest office-la. Car ce n'est pas seulement pour soy, mais pour nostre utilité et salut que le Pere luy a donné cest estat et dignité avec serment solennel. Or notons qu'il est appelé Sacrificateur perpetuel, afin que cest honneur luy soit reservé, et qu'on ne le transporte point ailleurs. Si ce poinct eust esté consideré comme il devoit, et comme l'Apostre le remonstre tant bien que rien plus en l'Epistre aux Hebrieux, l'abomination qui a esté introduite au monde, et laquelle regne encore auiourd'huy, n'eust iamais esté. Car le Pape fait ses prestres à ceste condition d'appaiser Dieu. Voici mesmes les motz dont il use quand il les charme, c'est à dire qu'il les consacre par ses sorceleries: (*Nous te donnons puissance d'offrir hostie à Dieu qui soit pour l'appaiser*). Voila un blaspheme detestable. Car c'est autant comme s'ils vouloyent dementir Dieu, et aneantir le serment solennel qu'il a prononcé de sa bouche, et duquel il est parlé au Pseau 110, que [pag. 44] nous avons allegué, où Dieu dit que Iesus Christ sera Sacrificateur eternel, voire luy seul: c'est selon l'estat de Melchisedec, qui n'a point de pareil ou semblable. Cependant voici les prestres de la Papauté qui se vantent d'offrir Iesus Christ, et d'estre sacrificateurs à Dieu pour faire reconciliation des pechez, voire pour les vivans et pour les morts. Car ils ne se contentent pas d'estre redempteurs de ceux qui se rachetent de leurs mains, comme des mains des brigans: mais ilz veulent encore que leur sorcelerie ait son estendue iusques aux trespassez. Nous voyons qu'il y a une contrainte plus que manifeste entre cest arrest, qui est prononcé de la bouche sacrée de Dieu, et ce que cest Antechrist a controuvé, et qu'il maintient encore auiourd'huy. Notons bien donc que non seulement Iesus Christ s'est offert pour un coup, afin d'appaiser l'ire de Dieu son Pere envers nous, et de payer toutes nos fautes: mais aussi que la vertu de ceste oblation qu'il a faite, dure à iamais et sera permanente. Et voila pourquoy l'Apostre use de ceste similitude, Que la voye nous est dediée comme fresche par le sang de Iesus Christ nostre Seigneur: comme s'il disoit que le sang qui a esté une foys espandu pour nostre salut, ne tarit iamais et ne desseche, mais decoule iournellement sur nos ames par la vertu du Sainct Esprit, qui nous en arrouse, [pag. 45] comme sainct Pierre en parle au premier chapitre de sa premiere Canonique. Et voila pourquoy aussi Iesus Christ

en sa Cene dit, Voyci le sang du nouveau Testament, et par ainsi perpetuel: comme s'il disoit, que nous ne devons point estimer qu'il ait fait une reconciliation sans durée, et qui fut pour un iour ou pour un an seulement; mais qu'auiourd'huy il exerce encores l'estat de Sacrificateur, d'autant qu'il est mediateur envers Dieu son Pere, en vertu de la mort et passion qu'il a soufferte pour un coup: et qu'il intercede tellement pour nous, que nous sommes asseurez d'estre agreables à Dieu, quand nous venons à luy au nom de nostre advocat: et que nous sommes fondez et appuyez sur l'oblation qu'il a faite une fois, afin qu'elle nous serve auiourd'huy, et iusqu'à la fin du monde. Or i'ay dit qu'il ne suffiroit pas que nous fussions ainsi appoinctez avec Dieu, et que nos pechez nous fussent pardonnez, sinon que nous fussions quant et quant defendus et conservez sous la main de Dieu et sous sa protection. Pour ceste cause il a fallu que Iesus Christ fut aussi bien Roy. Car tout le salut que nous esperons de Dieu, il nous le faut cercher en nostre Seigneur Iesus Christ. Il ne faut point que nous volions en l'air pour cercher bien loin ce qu'il nous faut: car il se donne et se presente à nous. Il faut donc qu'en la personne [pag. 46] de ce Redempteur nous trouvions toute plenitude de ce qui est requis à nostre salut. C'est pourquoy nostre Seigneur Iesus Christ est nommé Roy: l'onction qui luy a esté donnée appartient à son royaume, afin que nous soyons enrichiz de tous ses biens, que nous soyons deffendus contre tous nos ennemis, et que nous ayons une forteresse invincible. Et combien que nous soyons assaillis, neantmoins que la victoire nous demeure tousiours. Voila donc les richesses du royaume des cieux qui sont espandues sur nous, d'autant que Iesus Christ en a esté remply en toute perfection: nous en sommes desnuez de nostre costé, il n'y a que disette en nous. Il faut donc que nous venions mendier de luy, et qu'il use de liberalité, afin de nous suvenir. Cequ'il fait quand il nous distribue les graces de son sainct Esprit, afin que nous soyons reformez à son image. Et puis il faut que le diable soit repoussé. Et quelle force avons-nous de nostre part? Il ne faut que la moindre tentation du monde pour nous avoir abatus, et mesme nostre umbre nous fait comme esvanouir: mais il est dit que quand Iesus Christ nous aura prins en sa garde, nous serons en telle forteresse, que tous nos ennemis n'auront nulle puissance sur nous. Maintenant nous voyons beaucoup mieux que ce n'est point sans cause que Dieu a usé de serment solennel, quand il a institué [pag. 47] nostre Seigneur Iesus Christ, Roy et Sacrificateur selon l'ordre de Melchisedec. Or l'Apostre poursuit encores plus outre, et insiste sur les noms: car Melchisedec signifie Roy de iustice. Il nous monstre donc que le Royaume du fils de Dieu n'est point vulgaire, et ne doit point estre estimé à la façon des autres: mais qu'il a en soy une proprieté de nous iustifier. Car les Roys terriens pourront bien encores estre iustes d'autant qu'ils s'employeront fidelement en leurs offices, ils s'abstiendront d'outrages, de tyrannie, de cruautez, et rendront devoir à chacun: en ceste sorte ils seront appelez Iustes. Mais il y a une iustice toute autre au Fils de Dieu: c'est celle de laquelle nous sommes faits participans. Un homme pourroit estre comme un ange en toutes vertus: mais cependant cela ne servira que pour sa personne. Il pourra bien donner bon exemple aux autres, chastier ceux qui auront failli, avoir l'oeil à ce qu'on vive honnestement et en bonne police: mais qu'il puisse rendre les autres iustes, cela excede toute faculté humaine. Pourtant nostre Seigneur Iesus Christ a une iustice qui n'est point enclose en luy, et laquelle il n'a point tant seulement pour soy: mais c'est pour nous en communiquer, tellement que nous soyons faits iustes devant Dieu par son moyen. Et comment cela sera-il? Nous avons desia monstré [pag. 48] que Dieu nous repute pour iustes et innocens, quand il luy plait d'ensevelir nos offenses et nos iniquitez: et d'autre part selon qu'il nous a regenerez par l'Esprit de nostre Seigneur Iesus Christ, c'est aussi pour nous revestir de sa iustice. Il est bien vray que ceci ne se fait qu'en partie: cependant que nous vivons en ce monde, nos pechez nous sont bien pardonnez pleinement et sans exception: mais nous ne sommes reformez tellement, qu'il n'y ait tousiours beaucoup d'infirmitez et de vices en nous. Et ainsi il nous faut avoir nostre refuge à ceste iustice, c'est à dire à la remission de nos pechez. Mais quoy qu'il en soit, nous voyons comme en telle sorte nostre Seigneur Iesus Christ nous fait participans de sa iustice. Voila donc le premier point que nous avons à noter. Le second est du lieu de Salem. Salem emporte paix: et l'Apostre nous monstre qu'outre la iustice que nous recevons de nostre Seigneur Iesus Christ, nous iouissons quant et quant d'une paix, laquelle luy seul donne, et que nous ne pouvons obtenir par autre moyen. Et combien que les meschans et contempteurs de Dieu taschent de se reposer, si est-ce que Dieu les reveille, voire d'un esprit de phrenesie, tellement qu'ils sont comme transis. Car voila comme les meschans taschent à se reposer, c'est qu'ils mettent Dieu en oubli tant qu'il [pag. 49] leur est possible, et puis ils s'abrutissent. Or en despit de leurs dents si faut-il que Dieu se ramentoive: et quand il leur apparoit, ils tremblent comme devant leur Iuge. Et puis ils ont cent mille tesmoins: car leur conscience leur est plus que tous les procez du monde, mesmes il faut qu'ils soyent condamnez d'eux-mesmes. Et

encores que Dieu fasse semblant de se taire, si est-ce que les meschans ne se peuvent absoudre, qu'ils ne soyent contrains de sentir leur malediction. Il n'y a donc point de paix pour le meschant, comme il en est parlé en Isaie. Mais Iesus Christ est nostre paix, dit sainct Paul aux Ephes. d'autant qu'il nous a conioincts et unis à Dieu son Pere. Et voila pourquoy aussi au cinquieme chapit. des Romains, il dit qu'estans iustifiez par foy nous avons paix envers Dieu, ou avec Dieu. Il discerne la paix des meschans, c'est à dire celle qu'ils cerchent et qu'ils ne peuvent trouver, d'avec la paix des fideles. Les meschans tourneront le doz à Dieu, et s'esloigneront de luy tant qu'il leur est possible: mais les fideles se presentent devant Dieu, et le recognoissent pour leur Pere, sachans qu'il ne leur impute point leurs fautes, d'autant que Iesus Christ les en a absouz. Et en ceste sorte ils ont paix, et se resiouissent en la misericorde infinie qui leur est faite. Et ainsi ce n'est point sans cause que Iesus Christ est nommé le Roy de paix [pag. 50]. Et il y a davantage, que les fideles ne sont pas seulement asseurez pour le temps present, mais aussi pour l'avenir. Car ils savent que Dieu a commencé son oeuvre en eux à ceste condition, qu'il la veut parachever. Ils esperent donc que iamais il ne leur defaudra, et que de plus en plus ils seront conduits et gouvernez par luy, iusques à ce qu'ils soyent parvenus en son Royaume. Voila en somme comme nous avons la paix, et la posséderons en Iesus Christ, d'autant que sans luy il faut que soyons ennemis de Dieu: et comme nous luy faisons la guerre par nos vices et rebellions, il faut aussi qu'il soit armé à l'encontre de nous. Il y a aussi à noter qu'il a esté Sacrificateur eternel, quand Melchisedec est introduit, comme il fut hier touché, sans origine, sans fin, et sans genealogie. Et c'est afin que nous cognoissions que nostre Seigneur Iesus Christ, combien qu'il ait esté envoyé en la plenitude des temps, ne laisse pas pourtant d'estre Fils eternel de Dieu: et mesmes qu'il a esté constitué Redempteur devant la creation du monde. Car il est le premier né de toutes creatures, voire d'autant que c'est en luy et par luy que tout a esté fait, et aussi que selon le conseil admirable de Dieu il devoit tout restaurer, d'autant qu'il n'y a eu que dissipation et haut et bas apres la cheute d'Adam, qui a ruiné toutes creatures avec luy. Mais tout a [pag. 51] esté restauré par nostre Seigneur Iesus Christ. Ainsi cognoissons, comme dit l'Apostre au dernier chapitre des Ebrieux, que Iesus Christ n'est pas seulement auiourd'huy, mais qu'il a esté dés hier, c'est à dire de tout temps: que sa vertu s'est demonstrée, comme elle se demonstrera iusques à la fin. Voila donc comme il nous faut recourir du tout à ceste vertu (laquelle les Peres mesmes ont sentie et experimentée devant qu'il fust manifesté en chair) ne doutans point, combien que nous soyons absens de luy, et qu'il y ait longue distance entre le ciel et la terre: toutes fois que nous serons tousiours vivifiez de sa vie, que nous serons enrichis de ses biens, soustenus et preservez par sa vertu. Car si le soleil, qui n'est qu'une creature insensible, fait fructifier la terre, qu'il l'eschauffe, et que nous sommes nourris et sustentez de Dieu par son moyen: que sera-ce de Iesus Christ au pris, qui n'est point une creature insensible, qui n'est point mesmes une creature, mais qui est Dieu manifesté en chair, qui est nostre Mediateur auquel le Pere a voulu mettre tout ce qui estoit requis à nostre felicité? Voila en somme ce que nous avons à retenir. Or au lieu que les Papistes, et tous ceux qui se sont intitulez Chrestiens, doivent estre enseignez par ce passage de Moyse, que Iesus Christ est seul Roy et Sacrificateur, lequel nous a uniz à Dieu son Pere [pag. 52], et lequel fait aussi que le Pere nous tienne sous sa defense, ils ont converti au rebours tout ce qui est ici dit. Et cest erreur n'a point commencé par les Papistes, il ne leur faut point imputer plus qu'il n'y a: car ils ont assez de leurs blasphemes pour les condamner cent fois. Mais c'est pitié, que le diable a regné en telle sorte, qu'il y a desia quatorze cens ans qu'il a tellement aveuglé ceux qui se nommoyent Chrestiens, qu'ils sont ici venu inventer une fantaisie de sorciers, que Iesus Christ a esté figuré en la personne de Melchisedec, et que son corps est le pain celeste, et que son sang est le vin pour la nourriture des ames, et qu'il a offert l'un et l'autre. Or de prime face ceste allegorie plaira à ceux qui ont les aureilles chatouilleuses: comme Iesus Christ intitule son corps pain, et son sang vin. Cela donc semble assez bien convenir, que Melchisedec ait offert du pain et du vin, d'autant que le corps de Iesus Christ devoit avoir ceste vertu en soy de nous paistre, et son sang aussi de vivifier noz ames: mais il n'est pas question ici de quelque oblation faite à Dieu. Moyse dit que Melchisedec Roy de Salem a offert pain et vin, c'est à dire qu'il l'a presenté à Abram. Il faudroit ici qu'Abram fust Dieu, d'autant que l'oblation s'adresse à sa personne: et puis ce n'estoit pas pour luy seul, mais pour toute sa compaignie. Voila donc une [pag. 53] liberalité royale quand Abram a esté recueilli par Melchisedec. D'aller rapporter cela à Dieu, c'est tout pervertir, comme nous voyons. Et au reste, nostre Seigneur Iesus Christ a offert son corps et son sang, non pas qu'au paravant ils eussent esté pain et vin: mais à cause de l'oblation qu'il en a faite, ils sont dits pain et vin: c'est à dire ils ont la vertu et nature de pain et vin envers nous. Pourquoy est-ce que nous sommes substentez quant

à noz ames, du corps et du sang de nostre Seigneur Iesus Christ, et que nous tenons toute nostre vie de là? C'est pource que le sacrifice qui a esté offert un coup, est la somme et perfection de tout bien. Si donc Iesus Christ n'eust esté offert au paravant, son corps ne nous seroit point auiourd'huy viande, son sang ne nous seroit point breuvage. Et voila pourquoy sainct Paul dit en la premiere des Corinth. que Iesus Christ nostre agneau paschal a esté immolé: mangeons donc maintenant. Voici l'ordre qu'il nous faut tenir: c'est que l'oblation precede, puis apres qu'en vertu d'icelle nous soyons nourris et repeus du corps et du sang de nostre Seigneur Iesus Christ. Ainsi en toutes sortes nous voyons que ces povres fantastiques qui ont corrompu ce passage de Moyse, n'ont rien cognu de nostre Seigneur Iesus Christ. Or les Papistes (comme ils ont esté possedez de Satan [pag. 54], et qu'ils ont esté mis en sens reprouvé pour ne pouvoir iuger entre le blanc et le noir, et mesmes par une iuste vengeance de Dieu, se sont rendus si ridicules que les petitz enfans leur pourroyent cracher au visage) ne se sont point contentez de cest erreur-la: mais ils y ont amené plusieurs autres ordures. Et là dessus ils ont dit qu'il faut offrir iournellement pain et vin: puis que la sacrificature de Iesus Christ respond à celle de Melchisedec. En quoy en premier lieu ils sont convaincus d'une sotise trop lourde par leur propre bouche. Car ils disent qu'en leur Messe il n'y a ne pain ne vin apres qu'ils ont charmé leur hostie qu'ils appellent, ains voila un dieu. Et combien qu'on voye du pain, et combien que le vin se goutte, ils disent que ce sont especes, c'est à dire des figures apparentes, là où il n'y a nulle substance. Ils veulent donc faire à croire qu'il n'y a ne pain ne vin, que les yeux sont esblouys, et le goust, et tous les sens. Et cependant ils font à croire que tout est anichilé, quand ils ont prononcé les motz qu'ils appellent sacramentaux. Que s'il faloit offrir pain et vin, où sont-ils? car ils disent qu'il n'y en a point. Et cependant ils alleguent ce passage, et disent qu'il faut offrir pain et vin. Nous voyons donc leur bestise estre si lourde, que les petitz enfans s'en peuvent mocquer et estre leurs Iuges [pag. 55]. Et au reste, s'ils veulent trouver correspondance entre Melchisedec et nostre Seigneur Iesus Christ, il faut que ce que nous avons allegué du Pseaume, demeure en son entier: c'est qu'il n'y ait qu'un seul Sacrificateur, puis qu'il a esté institué par serment particulier. Il faut donc qu'il retiene tousiours son office: mais ils se font sacrificateurs en la place de nostre Seigneur Iesus Christ. Ainsi donc la similitude est mise bas. Et pourtant il ne faut autres repliques ny argumentz pour reietter leur bestise, sinon de prendre le texte tel qu'il est: et puis prendre quant et quant de leur propre bouche leur confession qui leur couppe la gorge. Quoy qu'il en soit, nous voyons que selon que ce passage est une doctrine et instruction singuliere, que le diable s'est efforcé à l'obscurcir, à l'embrouiller, à la falsifier: voire à l'abolir du tout. Et d'autant plus de nostre costé nous faut-il avoir tous nos sens esveillez pour bien imprimer en nostre memoire ce qui est ici contenu, et que nous soyons incitez à cela par le serment solennel que Dieu a voulu prononcer. Car comme nous avons dit, ce n'est point sans cause qu'il a iuré ainsi par son nom. Mais c'est afin de nous donner confirmation infaillible en nostre foy, et que nous ne doutions point qu'en la personne de son Fils unique tout ce qui est requis à nostre iustice, à nostre [pag. 56] paix et à nostre defense, ne nous amene iusqu'au royaume celeste. Voila donc ce que nous avons à retenir. Il est dit quant et quant, *Que Melchisedec a benit Abram*, voire en tant qu'il estoit sacrificateur du Dieu souverain. Ceste benediction emporte superiorité, comme l'Apostre nous en advertit tres-bien, quand il dit que celuy qui a preeminence, benit ses inferieurs. Il faut donc qu'en la qualité de sacrificateur Abram soit inferieur à Melchisedec. Or est-il ainsi, qu'Abram a esté pere et chef de l'Eglise: il faut donc conclure que Melchisedec a representé un plus grand que ne pouvoit estre nul homme mortel. Voila pourquoy aucuns des Anciens ont imaginé que c'estoit un Ange: mais ce sont autant de folies et mesme de fatras. Car quand il est appelé sacrificateur du Dieu vivant, il est certain que c'estoit un homme cognu au pais, et Roy de Salem aussi bien. Cela donc est autant de badinage: mais quand c'eust esté un Ange, encore ne seroit-il point plus qu'Abram en ceste paternité generale de toute l'Eglise. Il faut donc revenir là: c'est combien que Melchisedec fust une creature mortelle, toutesfois il a surmonté les Anges de Paradis en dignité, à cause de la sacrificature: non point pour soy, mais pour celuy duquel il estoit figure: comme David a esté plus grand que tous les Anges, quand il luy [pag. 57] est dit, Tu es mon fils, auiourd'huy ie t'ay engendré. Cela n'est point dit d'aucun Ange, dit l'Apostre: toutesfois David estoit un povre pecheur, fils d'Adam comme les autres. Et comment donc est-ce qu'il est icy eslevé si haut, que les Anges luy sont submis? C'est à cause que ceste figure-la represente la Maiesté du Fils de Dieu, et non point seulement David. Ainsi donc il nous faut venir à cela, que Melchisedec ne sauroit avoir preeminence sur Abram, sinon au regard de la verité qu'il figuroit. Il faut donc conclure que Iesus Christ a esté demonstré deslors, afin que la foy des fideles fust du tout fondée en luy: pource qu'il n'y a eu autre salut donné sous le ciel dés le commencement, que celuy qui nous est

auiourd'huy revelé en l'Evangile. Or il est vray qu'il y a benediction commune. Car Benir, en l'Escriture saincte se prend souventesfois pour prier: comme nous verrons cy apres, qu'un homme vulgaire benit un autre en disant, Dieu te benie: comme quand nous saluons les uns les autres, ce sont benedictions, c'est le stile commun de l'Escriture sainte. Mais il y a une benediction singuliere, qui est reservée aux Sacrificateurs. Et voila pourquoy souvent il est dit en la Loy, Les Sacrificateurs qui benissent le peuple au nom de Dieu, c'est à dire qui ont ceste authorité-la. Et mesme la forme nous en a esté donnée au 6. chapitre [pag. 58] des Nombres, quand il est dit: Voila comme les Sacrificateurs beniront mon peuple, Le Seigneur vous benisse et conserve, le Seigneur face luire sa face sur vous: et puis, Le Seigneur vous soit favorable, et vous donne paix. Voila un formulaire que Dieu a mis en son Eglise. Et c'est pourquoy aussi il est dit, quand Iesus Christ est monté au ciel, qu'il a eslevé les mains sur ses Apostres comme les Sacrificateurs faisoyent: afin d'accomplir les figures de la Loy, en benissant ses disciples. C'est donc la benediction dont il est ici parlé. Et voila pourquoy l'Apostre n'argue point sans cause, qu'il a fallu que Melchisedec en ceste qualité fust plus excellent qu'Abram, puis qu'il l'a benit. Or Abram est le Pere de toute l'Eglise. Concluons donc que nostre Seigneur Iesus Christ a une maiesté plus qu'humaine, et mesmes en la personne du Mediateur. Il faut encores que toute hautesse s'abaisse souz luy, et que chacun y regarde, que grans et petis cognoissent que l'Empire souverain luy est donné de Dieu son Pere, voire en ceste nature humaine, et que devant luy il faut que tout genouil se ploye. Car voila comme ce passage de sainct Paul au 2. des Philip. doit estre entendu. Et c'est ce que nous avons à retenir. Maintenant il reste d'appliquer ce passage à nostre utilité, c'est que nous ne doutions point comme nostre pere [pag. 59] Abram a esté benit en figure par Melchisedec, qu'auiourd'huy nostre Seigneur Iesus Christ, qui est le Sacrificateur eternel, nous benit au nom de Dieu son Pere. Car ceste priere ici n'est pas vaine, il faut qu'elle ait son effect, nous savons qu'il ne peut faillir d'estre exaucé. Concluons donc qu'en mettant nostre fiance en Iesus Christ, nous l'avons pour advocat envers Dieu son Pere: si nous sommes maudis en Adam, et que nous acquerions encores iournellement malediction nouvelle par nos fautes et transgressions, toutesfois que cela sera effacé et reparé, par ce que nostre Seigneur Iesus Christ daigne bien prendre l'office de nous benir. Et mesme nous voyons la priere qu'il a faicte pour un coup, au 17. chapitre de sainct Iehan. Pere Sainct ie te prie non seulement pour ceux-ci (c'est à dire les unze Apostres et les disciples, lesquels il avoit desia receus à soy) mais ie prie pour tous ceux, dit-il, qui croiront par leur parole en mon nom: afin qu'ils demourent un en moy, et comme ie demoure en toy, que nous soyons tous un. Tellement que nostre Seigneur Iesus Christ a une fois prononcé ces paroles de sa bouche: c'est qu'il prie non pas pour ses disciples seulement, qui estoyent desia de son troupeau, mais pour tous ceux qui croyent en luy par leur parole. Apprenons donc quand nous embrasserons [pag. 60] la doctrine de l'Evangile avec une vraye obeissance, que nous serons persuadez que le Fils de Dieu nous est donné pour nostre souverain bien et unique. Voila comme sa priere aura tousiours vigueur: car il n'est pas besoin qu'il la recommence et soir et matin et chacun iour. Il suffit qu'il l'ait seellée par son sang, et par ce sacrifice unique et eternel qu'il a une fois fait. Car nous sommes asseurez que nos prieres seront exaucées, quand nous prierons Dieu au nom de nostre Sauveur. Nos prieres ne seroyent qu'infection, et seroyent mesme pour infecter l'air, s'il estoit question de regarder à Dieu, pour regarder puis apres quels nous sommes: mais nos prieres sont benites par la benediction sacerdotale de nostre Seigneur Iesus Christ, auquel il nous faut regarder pour estre participans de tous ses biens. Voila en somme comme il nous faut appliquer à nostre profit et à l'edification de nostre foy, ce passage de Moyse, où il est dit qu'Abram pere des fideles a esté benit. En cela nous voyons qu'Abram estoit maudit en soy, puis qu'il emprunte benediction sacerdotale. Et Melchisedec aussi cognoit qu'il n'y a en nous que toute povreté, et qu'il faut que Dieu nous benisse, et que nous embrassions cela avec toute humilité, si nous voulons iouir du bien qui nous est apporté par nostre Seigneur Iesus Christ [pag. 61], et qu'il nous offre iournellement par la predication de l'Evangile. Or là dessus Moyse recite la benediction de Melchisedec. (*Benit soit Abram* [dit-il] *devant le Dieu treshaut*, qui possede le ciel et la terre: et benit soit le Dieu souverain qui a livré tes ennemis en ta main). Il benit Abram au nom de Dieu comme desia nous avons allegué de la Loy. Il ne faut point entendre quand les Sacrificateurs ont office de benir, que ce soit de leur propre authorité, et que Dieu leur ait resigné son office, et que sa louange en soit amoindrie d'autant. Quand Dieu besongne par ses Ministres, ce n'est pas qu'il soit diminué de son costé, ne qu'il faille que sa vertu soit obscurcie: il ne s'oste rien de ce qu'il donne. Mais il luy plait d'user de tels moyens à ceste condition, que tousiours on revienne à luy, et qu'on ne puise une seule goutte de bien d'autre fontaine que de ceste source-la. Voila pourquoy notamment il est dit, Benit soit Abram au Dieu souverain: comme si Melchisedec disoit,

qu'il n'est rien de soy et ne peut rien: mais d'autant que Dieu l'appelle à son service, qu'il l'invoque aussi, et reclame son nom sur Abram. Nous voyons donc que Iesus Christ a l'office de benir, c'est à dire, de nous rendre agreables à Dieu, d'effacer tout le mal qui est en nous. Mais cela nous doit encores conduire plus [pag. 62] haut, c'est à la charité inestimable de Dieu le Pere, qui n'a point espargné son Fils unique, mais l'a livré à la mort pour nous. Quand la cause principale de nostre salut nous est monstrée, l'Escriture nous met en avant cest amour de Dieu: Dieu donc a tant aimé le monde, qu'il n'a point espargné son Fils unique. Voila comme nous sommes benits par la vertu sacerdotale du Fils de Dieu. Mais le Pere cependant nous appelle à soy, afin que nous luy facions hommage et recognoissance d'un tel bien qu'il nous a voulu communiquer, voire par ceste source. En somme, nous voyons ici que tout le bien qu'il nous faut desirer et esperer, procede de Dieu seul, et que c'est en luy qu'il nous le faut chercher. Chacun souhaitera d'estre à son aise, et d'avoir tout ce qu'il pense luy estre propre. Voila un souhait que feront les bons et les mauvais communement. Mais il y en a bien peu qui cherchent leur bien en Dieu. Ils veulent estre tous bien-heureux: mais ils mesprisent celuy dont tout bien procede. Et c'est autant comme si un homme avoit bien soif, et qu'il languit mesmes, et qu'il n'en peut plus, et qu'on luy dit, Voila la fontaine, et cependant qu'il ne daignast boire: il y aura et eau et vin, et il ne voudra point approcher pour en prendre. Ainsi en est-il de ceux qui desirent et appetent savoir tout ce qui leur vient en fantasie, et ce [pag. 63] qu'ils cognoissent leur estre requis, et cependant ils mesprisent Dieu, et ne veulent point approcher de luy. Apprenons donc, toutes fois et quantes que nous avons à desirer ou pour nos ames, ou pour nos corps ce qui est souhaitable, de commencer par ce bout, que Dieu nous soit propice, et qu'il nous reçoyve tellement à sa merci, que nous puissions avoir approche et entrée à luy, et que nous puissions nous rassasier de ses biens entant qu'il nous sera utile pour nostre salut. Voila donc ce que nous avons à observer en ce qui est dit: qu'Abram soit benit, voire au Dieu Souverain. Apres cela Melchisedec adioute benediction, de ce que Dieu avoit donné victoire à nostre pere Abram: *Et benit soit*, dit-il, *le Dieu vivant qui a livré tes ennemis en ta main.* Par ceci nous sommes admonestez de conioindre tousiours les louanges de Dieu avec les requestes et supplications que nous luy ferons, comme aussi sainct Paul nous le demonstre aux Philippiens, quand il dit que nos desirs soyent cognus de Dieu, c'est à dire que vous ne rongez pas, dit-il, vostre frain comme font les incredules quand ils voyent, Cela me seroit bon et propre. Ils se plaignent. Mais quoy? Ils ont leurs coeurs enserrez et ne se presentent point à Dieu pour luy demander ce qu'il leur faut. Pource l'Apostre dit [pag. 64] en ce lieu-la, que vos requestes, vos pensées et desirs soyent espandus devant Dieu: c'est à dire, quand vous vous cognoissez desnuez de ceci et de cela, cherchez le bien où il est, et là vous le pourrez trouver, c'est assavoir en Dieu: que vos prieres, supplications et actions de graces monstrent que vous estes devant Dieu: et quand vous l'aurez prié, comme i'ay dit, que les louanges soyent conioinctes avec les requestes. Car si nous le prions en murmurant, et avec quelque regret et mescontentement, c'est blasphemer son sainct nom. Or est-il ainsi que la priere luy doit estre un sacrifice de bonne odeur: et nous venons luy faire iniure et outrage, quand nous le voulons submettre et assuiettir à nos appetits, ne nous contentans point de sa grace. Voila donc pourquoy nous devons bien estre admonestez, toutes fois et quantes que nous prions Dieu, de luy rendre aussi action de graces, de nous remettre du tout à sa volonté, et luy faire recognoissance de ses benefices: comme aussi au Pseaume 50 il est dit: Invoque moy au iour de ta necessité: ie t'exauceray, et tu m'en rendras louange. Voila comme en fait ici Melchisedec quant à Abram. Pour mieux comprendre ceci et familierement, notons que nos prieres doyvent regarder le temps passé et le temps advenir: le temps passé pour faire recognoissance à Dieu des biens que nous [pag. 65] avons desia receus de luy: et le temps advenir, afin de luy demander qu'il continue et persevere iusques en la fin, comme il a commencé. Or ceci est bien à noter: car voici Abram qui estoit eslevé en haut, establi pere des fideles: il avoit esté benit de Dieu quant à toutes vertus, il avoit un esprit excellent en soy: et neantmoins Melchisedec luy monstre qu'il faut qu'il soit tousiours augmenté en grace iusques en la fin, et qu'il ait iournellement son recours à Dieu. Car quand il le benit, il luy donne quant et quant une leçon, laquelle il faut qu'il garde et qu'il pratique tout le temps de sa vie. Que si Abram a eu besoin d'invoquer Dieu à tout iamais, quelques graces qu'il eust receuës et quelque dignité qui fut en luy, toutesfois qu'il ait falu que tousiours il se soit exercé en prieres et oraisons: que sera-ce de nous qui sommes encores bien loing de luy? Ainsi donc vous voyez pourquoy i'ay dit qu'il faut que nos prieres regardent le temps advenir, puis que nous avons tousiours besoin d'estre secourus de Dieu, qu'il ait pitié de nous, qu'il nous secoure, et qu'il augmente de plus en plus ses graces en nous. Et puis il faut qu'elles regardent le temps passé quant aux louanges et action de graces, c'est que nous protestions de tenir tout bien

de luy: et que nous avons un tel contentement, que quand mesmes nous [pag. 66] serons angoissez en nos fascheries, nous ne laissions pas de nous resiouir, d'autant que nous l'aurons cognu et experimenté Pere, et qu'il s'est aussi monstré tel à la verité par les benefices qu'il nous a desia au paravant communiquez. Voila ce que nous avons ici à observer. Quant à ce que dit Melchisedec, *Benit soit le Dieu qui a livré tes ennemis en ta main*, cela nous monstre que toute victoire procede de Dieu: et mesmes qu'Abram par son industrie, par ses proesses et vaillances n'avoit point desconfit les Roys dont il a esté parlé: mais que Dieu l'avoit conduit. Il est vray qu'Abram a surpris ses ennemis de nuict, comme nous avons veu, et l'a fait à cause qu'il n'estoit point homme aguerry: mais cependant dequoy eut servi tout cela, sinon que Dieu l'eust fait prosperer? Nous voyons mesmes combien que David ait eu grosse armée, combien qu'il ait eu gens vaillans et renommez, et que luy aussi de sa part fut expert en guerre, depuis que Dieu l'avoit constitué Roy, neantmoins il dit que Dieu luy a donné des piedz de chevreus, que c'est luy qui l'a eslevé, et qui l'a fortifié en sorte qu'il a brisé les courreaux et verrous, qu'il a desconfit ses ennemis. David donc proteste qu'il n'y a rien qui luy soit propre en toutes les victoires qu'il a acquises. Puis que David, qui avoit les moyens selon [pag. 67] les hommes de surmonter ses ennemis, toutesfois confesse sans hypocrisie qu'il n'y a rien qui ne doyve estre attribué à Dieu, afin que son nom en soit glorifié: que pouvoit-ce estre d'Abram, qui n'avoit iamais suyvi la guerre, qui ne savoit que c'estoit de desgainer espée, par maniere de dire? neantmoins qu'il a vaincu une telle multitude de gens, qui estoyent desia enflez de presumption d'avoir desconfit leurs ennemis, et pillé et saccagé cinq villes: il falloit bien que Dieu y besoignast. Or quoy qu'il en soit, nous avons à recueillir de ce passage, que quand il ne faudroit que lever un doigt, c'est à Dieu de nous conduire afin que nous ne facions point des entreprinses avec quelque orgueil d'outrecuidance, comme si nous pouvions quelque chose, et que nous fussions habiles gens. Que ceux donc qui ont ou à guerroyer, ou à faire quelque autre chose difficile, se remettent entre les mains de Dieu, cognoissant que ce n'est pas sans cause qu'il est appellé le Dieu des armées. Voila pour un item. Davantage il nous faut appliquer ceci à un second usage: c'est quant à la vertu spirituelle qui nous est donnée pour surmonter Satan, et tout ce qui est contraire à nostre salut: Nostre bataille, dit S. Paul, n'est point contre la chair et contre le sang, mais contre les puissances d'enhaut, contre les diables qui ont leurs dards de feu volant. Voila où il nous [pag. 68] faut exercer. Puis donc que nostre ennemi principal est le diable, et puis que les dards et les glaives et tous les moyens qu'il a de nous nuire, sont spirituels, apprenons d'invoquer nostre Dieu. Car quelle force y a-il en nous? quelle agilité? Il faut donc que Dieu bataille, et que nous soyons là tenus quois, que nous ayons mesmes comme les mains liées: non pas qu'il ne nous faille evertuer, d'autant qu'il faut que les fideles combattent vaillamment contre les cupiditez de leur chair: mais il faut que la vertu vienne d'enhaut, qu'ils aneantissent toute opinion de leur franc arbitre et de leur force, qui est l'yvrongnerie de la Papauté, quand ils s'eslevent en orgueil à l'encontre de Dieu. Il faut (di-ie) que nous cognoissions que nous ne pouvons rien, brief, et quant au corps et quant à l'ame. Mais puis que Dieu a pris la charge de nous conduire, que nous sachions et ayons cela tout persuadé, qu'il a assez de vertu pour nous, et que nous ne pouvons rien sans luy, et que nous pouvons tout par luy.

PRIERE.

Or nous nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu en cognoissance de nos fautes, le priant que de plus en plus il nous veuille toucher d'une telle repentance, que nous gemissions pour obtenir remission de toutes nos iniquitez, lesquelles [pag. 69] nous rendent detteurs envers luy: et que nous le cerchions par le moyen qu'il nous a establi, c'est assavoir, par le moyen de nostre Seigneur Iesus Christ, cognoissans, puis que nous sommes reconciliez par sa mort et passion, que Dieu ne laisse pas de nous accepter pour ses enfans bien aimez, combien que nous soyons povres creatures pleines de polution. Et au reste, que par son sainct Esprit il nous fortifie tellement, que nous sentions que l'Empire Souverain n'a pas esté donné en vain à nostre Seigneur Iesus Christ, d'autant qu'il nous a enrichis des benedictions spirituelles, desquelles selon nostre nature nous sommes pleinement desnuez. Que non seulement il nous face ceste grace, mais à tous peuples, etc.

Fin.

TROISIEME SERMON DE MELCHISEDEC,

AUQUEL EST TRAITÉ L'USAGE ET DROIT DES DECIMES, ET AUSSI DU IUREMENT.

Genese Chap. 14.

Et Abram donna les dismes de tout à Melchisedec. 21. *Et le Roy de Sodome dit à Abram, Donne-moy les personnes, et prens toute la substance pour*

toy. 22. *Abram respondit, I'ay levé la main à l'Eternel, au Dieu Souverain, possesseur* [pag. 70] *du ciel et de la terre.* 23. *Ie ne prendray rien de ce qui est tien, depuis un filet iusqu'à la courroye du soulier, afin que tu ne dises point, I'ay enrichi Abram.* 24. *Excepté ce que les serviteurs ou compagnons ont mangé, et aussi la portion des hommes, assavoir d'Aner, d'Escol et de Mumré qui sont venus avec moy: ceux-ci y auront part.*

Il fut hier exposé tout au long, que Melchisedec, duquel il a esté ici parlé, a esté figure et image de nostre Seigneur Iesus Christ, d'autant qu'il a eu superiorité par dessus Abram qui estoit pere de l'Eglise: et ainsi qu'il est dit au Pseaume, que le Redempteur qui devoit venir ne seroit pas seulement Roy, mais aussi Sacrificateur selon l'estat de Melchisedec. Nous avons aussi monstré pourquoy tout cela est dit, et de quoy il nous sert, et quel profit nous en recevons. Finalement la benediction aussi a esté declairée, c'est qu'en vertu de l'office et estat qu'avoit Melchisedec, Abram a esté benit, pour monstrer que toutes nos prieres seroyent poluës devant Dieu, et ne pourrions [pag. 71] rien obtenir, sinon que Iesus Christ intercedast pour nous, comme aussi l'office luy est attribué eu l'Escriture saincte. Or maintenant il est dit (*Qu'Abram a offert les decimes de tout a Melchisedec*). Ceci monstre encores une dignité sacerdotale qui estoit en Melchisedec, comme l'Apostre ne l'a pas oublié. Nous ne pouvons pas recueillir pour certain si ce mot doit estre entendu de la despouille, ou bien de ce qu'Abram possedoit. Car puis qu'il n'a rien receu à son profit, il ne semble point qu'il ait voulu offrir à Melchisedec ce qu'il ne repute point estre sien. Mais il y avoit autre raison et diversité de faire recognoissance à Dieu, et d'appliquer le bien à son usage pour s'enrichir. Quoy qu'il en soit, c'est assez de nous tenir à ce qui est certain, c'est assavoir qu'Abram a protesté qu'il recognoissoit Melchisedec pour Sacrificateur de Dieu: car s'il eust servi aux idoles, ou bien qu'il eust usurpé quelque dignité qui ne luy appartint point, Abram eust mal fait en luy offrant dismes: d'autant que nous savons que faire oblation aux idoles, c'est leur faire hommage pour renoncer Dieu: Ainsi donc il a fallu que ceste offerte d'Abram fust tesmoignage et approbation de la sacrificature de Melchisedec. Et voila pourquoy l'Apostre aussi faisant comparaison de la sacrificature ancienne [pag. 72] qui a esté souz la Loy, avec celle de nostre Seigneur Iesus Christ, dit, que Levi qui estoit encores aux reins d'Abram, pource qu'il est descendu de sa lignée, a esté dismé: c'est à dire, qu'il a esté assuietti à ce droit. Il est vray qu'on pourroit alleguer le semblable de Iuda, dont nostre Seigneur Iesus Christ est venu: mais la solution est bien facile, c'est assavoir que Melchisedec ne peut estre separé de nostre Seigneur Iesus Christ, pource qu'il le represente, et que toute l'excellence qui est en luy depend de ce qu'il est la figure de Iesus Christ. C'est donc par bonne raison que l'Apostre monstre que luy, auquel appartient le droit des dismes selon la Loy, a toutesfois esté submis à Melchisedec. Ainsi de là il faut conclure, que nostre Seigneur Iesus Christ est plus excellent beaucoup que n'a esté Aaron, ne tous ses successeurs, combien qu'ils fussent là comme separez du reng des hommes. Et quand le Sacrificateur estoit revestu, c'estoit pour monstrer qu'il estoit comme un Ange de Dieu, pouvant approcher de sa Maiesté: estant mediateur pour effacer les iniquitez et transgressions du peuple. Combien donc que tout cela fust, neantmoins l'Apostre monstre que nostre Seigneur Iesus Christ l'a surmonté de beaucoup en honneur, et qu'il faut qu'il soit exalté par dessus toutes les figures de la Loy, et qu'on voeit par [pag. 73] cela qu'il en est la verité et la substance. Et que si on prenoit tous les umbrages qui ont esté en usage pour un temps, qu'ils ne profiteroyent rien, et que tout seroit frivole sinon qu'on vienne au vray patron. Notons bien donc quand Abram a offert tous les dismes a Melchisedec, que ç'a esté desia pour monstrer combien que Dieu deust establir puis apres un estat de Sacrificature en son peuple, que ce n'estoit point pour deroguer à la Sacrificature de nostre Seigneur Iesus Christ, laquelle estoit desia figurée en la personne de Melchisedec, comme elle a esté desia establie pour lors. Au reste, quant est d'offrir des dismes aux Sacrificateurs, nous voyons que desia Abram l'a fait devant qu'il y eust loy escrite: et n'y a doute que l'Esprit de Dieu ne l'ait induit et poussé à cela. Car Moyse ne recite point ici une chose faite à la volée et sans raison, mais plus tost il declaire comme Dieu a ratifié l'office de Melchisedec, d'autant qu'il l'a voulu instituer son Sacrificateur, et qu'Abram luy en a fait recognoissance. Mais nous ne pouvons pas recueillir de cela qu'il y en ait eu loy generale, ne que les fideles se fussent obligez à payer les dismes, sinon d'autant que Dieu l'a aussi institué en sa Loy. Ce qu'il a fait non seulement afin qu'on luy fist hommage des biens de la terre, protestans qu'ils venoyent de sa pure liberalité: ce n'a pas esté simplement à [pag. 74] ce que les ministres de l'autel fussent nourriz, c'est à dire ceux qui servoyent au temple: mais il y avoit qu'ils estoyent de la race d'Abram. Et ainsi une partie de la terre leur appartenoit, et devoyent entrer en possession d'icelle, comme il avoit esté dit à Abram: Ta semence possedera la terre. Levi devoit faire un chef en la maison d'Abram, et il en est exclus: et la maison de Ioseph fait deux testes

au lieu: c'est assavoir Ephraim et Manassé. Voila Levi qui est privé de son heritage: si est-ce que desia il lui estoit assigné de Dieu. C'est donc pourquoy ses successeurs sont recompensez aux decimes. Or Dieu l'a ainsi fait pour deux raisons: la premiere, afin qu'ils ne fussent pas distraicts ny du service qui leur estoit commis en charge, ny aussi de la doctrine. Car Dieu n'a pas eleu les sacrificateurs souz la Loy pour faire seulement des ceremonies: mais ils avoyent l'autre raison, de laquelle il est parlé au Prophete Malachie, c'est qu'il les ordonnoit ses ambassadeurs, à ce qu'on interroguast leur bouche pour avoir une vraye science et une exposition pure de la Loy. Afin donc que les sacrificateurs peussent vaquer au service du temple et à enseigner le peuple: les dismes leurs estoyent assignées. Pour laquelle raison aussi ils estoyent dispersez par tout le pais. Ils n'avoyent point de partage propre, pour dire qu'ils deussent habiter [pag. 75] en une certaine region comme les autres: mais ils estoyent semez ça et là afin qu'il n'y eust nul anglet de la terre où Dieu n'eust ses messagers et procureurs pour retenir le peuple en bride. Voila (di-ie) la raison pourquoy Dieu a voulu qu'ils eussent les dismes, et quilz ne fussent point occupez à cultiver la terre. Il y a la seconde raison, c'est que s'ilz eussent possedé la terre, Dieu n'eust pas esté recognu Seigneur et Maistre, comme il a esté quand les sacrificateurs Levitiques ont esté comme ses receveurs, qu'il les a là mis en son nom pour exiger le droit de superiorité et l'hommage qu'il avoit par dessus la terre: et aussi combien que les enfans d'Israel receussent ce qui leur estoit deu par succession et heritage de leur pere Abram, si est-ce toutesfois que Dieu leur estoit comme apparu pour monstrer que la terre estoit sienne, et qu'il s'en estoit retenu la proprieté, et qu'ils en estoyent possesseurs à telle condition, qu'il falloit qu'ils tinssent leur bien de luy, et qu'ils le monstrassent ainsi par effet. Ioinct aussi qu'il y avoit des oblations faites aux povres de ces decimes ici: car il n'est pas dit que les sacrificateurs deussent tout gourmander, mais qu'ils se dismeroyent euxmesmes, pour monstrer qu'ils ne sont pas exemptez de la Loy commune, mais qu'ils sont redevables à Dieu du pain qu'ils mangent, et que le tout procede [pag. 76] de sa pure bonté. Voila donc comme les decimes que la Loy contient ont esté speciales pour le peuple d'Israel. Or cependant les decimes ont esté assez communes entre les Payens, mesmes pour les Roys, les Princes et seigneurs. Nous voyons mesmes par les histoires profanes, qu'on les a exigées, et mesmes qu'il y a eu plus grande rigueur en aucuns pais, selon la fertilité qui y estoit: car tel pais est si gras et rapportera tant, que ceux qui cultivent les terres, ne seront point si chargez de payer un huitieme, que les autres un disme. Quoy qu'il en soit, ce mot de disme a esté fort commun et vulgaire à toutes nations: et les Princes et seigneurs, comme i'ay dit, depuis que l'Evangile a esté receu ont appliqué une partie des dismes à nourrir les ministres de la Parole, comme aussi c'est bien raison, ainsi que dit sainct Paul, que si ceux qui ont esté ministres de l'autel en l'ancien Testament ont esté nourris, ceux qui sacrifient auiourd'huy à Dieu d'une façon plus excellente, c'est qui luy acquierent les ames pour luy en faire sacrifice, que ceux-la soyent aussi bien substantez: et combien que Dieu n'ait point qualifié comment ne de quel revenu on les doit nourrir, si est-ce que la loy y est. Or donc depuis que Dieu a esté cogneu par la predication de l'Evangile, et qu'il a esté dressé quelque ordre et police de Chrestienté [pag. 77], on a appliqué là une partie des dismes. Et en cela voyons-nous la fausseté du Pape et de tous les siens: car quand ils traittent en leurs Canons du droit des dismes, ils prennent cela comme s'il leur estoit transferé apres que Iesus Christ a mis fin à la sacrificature de Levi. Cela ne sont que mensonges et faussetez, et ils falsifient l'Escriture saincte, et la corrompent meschamment. Car nous voyons à l'opposite, comme il a esté monstré, qu'on s'en est passé longtemps, qu'on ne savoit que c'estoit de payer dismes en vertu de la Loy de Moyse: et les payoit-on tousiours, ou à l'Empereur, ou à quelques seigneurs particuliers. Mais maintenant puis que la chose a esté ainsi ordonnée (moyennant que l'abus n'y soit point, et qu'on ne face point à croire contre toute verité, que cela est procedé de l'Escriture saincte: mais qu'on le prenne pour une police) qu'on retienne la reigle que met S. Paul: c'est assavoir de ne frauder un boeuf, quand il travaille pour nostre nourriture: par plus forte raison ceux qui annoncent la doctrine de salut, qui sont ordonnez en un estat si excellent, ce n'est pas raison qu'on les prive de leur boire et de leur manger, mais qu'ils doivent bien estre salariez. Or comme i'ay dit, quand les dismes et choses semblables sont appliquées à bon usage: il ne faut point aller cercher par le menu pourquoy cela se [pag. 78] fait. Comme il y a des phantastiques qui voudront renverser tout le monde, qui diront, O ce n'est pas maintenant la saison de payer les dismes: et puis qu'on a abusé d'une telle chose, il ne faut plus que cela demeure. Il faudroit donc tout racler à leur dire: car il leur semble que la Chrestienté gist en faisant changer de couleur au soleil et à la lune. Mais comme i'ay dit, s'il y a chose qui soit à corriger, qu'il y ait quelque opinion fausse que les papistes ayent introduite, que cela soit aboli. Et cependant qu'on se tienne à ce qui est bien institué: c'est assavoir que les dismes et choses semblables

soyent pour nourrir les povres, et pour entretenir ceux qui servent à l'Eglise: que ces biens-la soyent reduits à leur usage legitime, et que des gouffres insatiables ne gourmandent point tout: qu'on ne les dissipe point en choses superflues, en pompes, en yvrongneries, et autres dissolutions: mais qu'on cognoisse que ce sont biens sacrez, qui doyvent estre reservez pour l'usage de l'Eglise, tant pour sustanter les povres, comme i'ay desia dit, que pour la nourriture de ceux qui servent à Dieu et à son peuple. Voila ce qu'il a fallu toucher en passant, quant est du droit des dismes: venons maintenant à ce qui s'ensuit. Moyse retourne au roy de Sodome, duquel il avoit parlé: mais il a coupé son propos pour traiter [pag. 79] de Melchisedec. Il adiouste maintenant, que le Roy de Sodome s'est voulu seulement reserver les personnes, quittant toute la despouille à Abram: comme s'il disoit, qu'il ne demande rien de tout ce qui luy avoit esté osté par les ennemis, et qu'il cognoit bien qu'Abram se l'estoit acquis par sa victoire: seulement il redemande les personnes et le lieu auquel il habitoit. Nous ne savons pas s'il a fait ceci par feintise, voyant que tout estoit desia en la main et en la puissance d'Abram, ou s'il a recognu à la verité qu'il meritoit bien d'avoir le tout, et que c'estoit encores beaucoup que luy et ses gens eussent esté retirez de la main de ses ennemis. Quoy qu'il en soit, il est dit qu'Abram reiette ceste offre, et dit qu'il n'en prendra rien, depuis un filet iusques à la courroye du soulier: c'est à dire la valeur d'une espingle, comme nous parlons en nostre langage: Sinon, dit-il, ce qui a esté mangé par les compagnons: car aussi ils n'estoyent point là venus pour payer leur escot, et c'estoit aussi pour le moins qu'ils eussent esté sustantez en exposant leur vie pour delivrer ceux de Sodome. Et bien, quant à ce qu'ils ont mangé (di-ie) cela demourera: et puis i'ay mes compagnons, Aner, Escol et Mamré: ceux-la il faut qu'ils ayent leur portion du pillage: car ie ne veux rien deroguer à leur proffit, et ce n'est pas aussi à moy de [pag. 80] leur imposer loy ou necessité: ie suis liberal, il ne faut pas pourtant que ie les astraigne à une mesme mesure. Ils prendront donc leur portion, de moy rien. Et pour mieux confermer son dire, il dit: *Qu'il a levé la main au Dieu Souverain, possesseur du ciel et de la terre*, comme s'il disoit qu'il a iuré, et qu'il en fera ainsi, pourtant qu'il ne luy est plus licite de se retracter, afin que l'autre ne barguigne plus. Nous voyons ici comme Abram a voulu eviter tous scandales, quand il a refusé d'avoir aucun profit de ce qui estoit sien. Car si la guerre estoit bonne, ce qu'il avoit pris, il le pouvoit reserver comme on iugeroit communement: mais pour monstrer qu'il n'a point esté mené d'avarice, qu'il n'a point esté touché pour gain quand il a vestu les armes, il dit qu'il n'en retiendra point un seul filet: et mesmes en ce mot (*Afin que tu ne dises que tu as enrichi Abram*), il est certain qu'il n'a point esté mené d'ambition. Comme souvent il y aura magnanimité en ceux qui appetent d'attirer à eux la substance d'autruy: mais craignant la honte du monde et les reproches, ils veulent encores monstrer quelque constance. Abram n'y a pas ainsi procedé: mais comme i'ay dit, c'a esté afin que le nom de Dieu ne fust point blasphemé à son occasion. Car on eust peu dire: Et comment? [pag. 81] Cest homme a monstré une grande simplicité iusques ici, et on voit qu'il adore un Dieu à part, qu'il y a si grande devotion que merveilles: il dit qu'il a quitté son pais d'autant que Dieu l'a appellé, et cependant il fait la guerre, il a les despouilles, et on voit que c'est un brigand. Voila donc comme souz le nom d'Abram, le nom de Dieu eust esté exposé à beaucoup de calomnies. Et c'est pourquoy aussi il se retient. Or ceci est escrit pour nous: et en premier lieu faut observer ceste reigle, que ce n'est point assez d'avoir nostre conscience pure devant Dieu, mais aussi qu'il nous faut procurer (comme sainct Paul nous en monstre l'exemple) d'avoir bonne estime et reputation envers nos prochains, Pourquoy? Afin qu'ils ne nous condamnent point, quand ils cuideront qu'une chose mauvaise ait esté faite par nos mains: plus tost que nous les incitions à bien faire. Il est vray que nous ne pourrons pas eschapper les morsures et les abaiz de beaucoup de chiens: et quand nous serons sans aucune tache et macule, si ne laisseront-ils pas de detracter et mesdire de nous: car le Fils de Dieu a bien passé par là: tous les Prophetes et Apostres ont esté chargez de fausses calomnies. Il faut donc que nous soyons apprestez à bien faire (comme dit S. Paul en l'autre passage) et cependant de mal ouir, d'avoir beaucoup de brocards, de fausses reproches et d'iniures [pag. 82], il faut que nous passions par là: mais cependant entant qu'en nous sera, si faut-il oster l'occasion de ceux qui la cerchent, et leur clorre la bouche, afin que le nom de Dieu, comme i'ay dit, ne soit point blasphemé par nostre faute et coulpe. Voila donc en quoy il nous faut ensuivre Abram: c'est de regarder bien que nous sommes espiez de tous costez: et mesmes quand nous ne le serions pas, qu'encores nous devons cela à nos prochains, de ne point donner scandale aucun aux infirmes: lesquels pourroyent prendre mauvais exemple en nous: et qu'il y aura tousiours des meschans qui ne se demandent qu'à dresser quelque accusation, quelque querelle et quelque diffame: mais outre cela, comme i'ay dit, nous sommes esclairez. Car Dieu veut que nous soyons comme sur un eschaffaut, que nous portions son nom et

sa marque, comme dit sainct Paul aux Philippiens, et que nous esclairions d'autre costé aux meschans: combien qu'ils soyent gens tortuz et pervers, toutesfois que nous leur monstrions le bon chemin: afin qu'ils en soyent confuz, et qu'ils ne trouvent en quoy mesdire de nous: et cependant qu'ils soyent rendus plus inexcusables, quand ils verront que nous servons à Dieu en integrité, cependant qu'ils sont adonnez à fraudes, à tromperies et à choses semblables. Voila donc comme nous avons à pratiquer [pag. 83] ceste doctrine. Or quant au fait d'Abram, nous voyons ici sa bonne conscience. Car si une guerre est esmeuë, il semble que tout soit licite, comme mesmes c'a esté un proverbe ancien, que les loix cessent au milieu des guerres: combien qu'il y ait quelque police, comme elle est alors plus requise qu'en temps de paix: mais il y aura quelque superiorité, afin qu'un capitaine soit obey, que les soldats se tiennent sous leur enseigne, qu'on ne s'expose point à l'abandon, qu'on se garde de l'ennemi. Ces choses donc, qui concernent le fait des armes, auront des reigles, des loix et status: mais cependant il est impossible qu'une guerre soit esmeuë qu'il ne se face beaucoup d'outrages. Et c'est pourquoy aussi tous ceux qui pensent à desgainer l'espée doivent avoir horreur, toutes fois et quantes qu'ils pensent quelle queuë cela emporte. Car il est impossible qu'en telle meslée n'y en ait beaucoup d'occis qui seront innocens, qu'il n'y ait des maisons saccagées, qu'il n'y ait beaucoup d'orphelins et de veufves, et que le bien de ceux qui n'en peuvent mais, ne soit ravi, et qu'on ne le prenne, comme la necessité le requiert: et sur tout quand on a faute de munition, et que le ventre contraint de penser qu'il y aura famine et disette, on en prendra de tous costez. Voila comme la guerre de soy apporte tousiours confusion. Et au reste, ceux qui iront en guerre, encores que [pag. 84] ils ayent des titres bien legitimes, et qu'ils puissent monstrer qu'il y a cause qui les induit, et mesmes qui les y pousse quasi par necessité: tant y a qu'ils ne laissent pas cependant de se permettre beaucoup, et de se dispenser: car ils allegueront: Si mon ennemi m'eust vaincu, qu'eust-il fait? m'eust-il espargné ny moy ny les miens? Il est certain que s'il eust eu victoire, il eust tout saccagé, cela s'en allait raclé: et puis qu'ainsi est, pourquoy n'useray-ie d'une façon semblable? Voila comme ceux qui font la guerre se dispensent et se permettent une telle licence, qu'en pillant et ravissant ils ne cuident point mal faire: toutesfois nous voyons comme Abram s'est porté. Il est vray que quand les enfans d'Israel sont entrez en la terre de Canaan, ils ont tout saccagé, Pourquoy? Il leur estoit commandé de Dieu, et ne pouvoyent faire autrement: et mesmes ils ont esté puniz en grande rigueur, d'autant qu'ils avoyent espargné les habitans du pais. Et aussi Dieu les avoit menacez, que s'ils en laissoyent quelques uns, ce leur seroyent comme des espines pour les picquer aux costez, et mesmes pour leur crever les yeux. Mais il y a icy une raison particuliere: car Abram n'estoit pas armé de Dieu pour purger la ville de Sodome et les villes voisines, de leurs habitans, ne pour dominer sur eux. Il a seulement recouvré son neveu Lot: combien que par ce moyen [pag. 85] Dieu aussi a eu pitié des Sodomites et leurs voisins, d'autant qu'il a voulu differer pour quelque peu de temps la vengeance qui leur estoit apprestée. Abram donc sachant la raison pour laquelle il avoit pris les armes, ne se donne point liberté, et ne cerche point d'excuses subtiles, comme ceux qui appetent le gain, mais declaire qu'il n'en aura rien. Et toutesfois si ne peut-il faire qu'Aner, Escol et Mamré n'ayent leur portion: car il ne les avoit pas sous soy ne sous son empire. Il estoyent là venus comme de gratuité: estans ses amis et alliez, ils l'ont secouru afin qu'il peut retirer son neveu Lot: il leur laisse donc leur droit. Ainsi nous voyons d'un costé quelle temperance il y a eu en Abram: et d'autre costé nous voyons combien qu'il n'ait pas pris la valeur d'une espingle, si est-ce qu'il n'a peu faire qu'il n'y ait eu perte et dommage, et que ceux qui estoyent en sa compagnie n'eussent leur portion de la despouille. Et c'est pour monstrer encores mieux quand celuy qui mene guerre seroit comme un Ange de Paradis, qu'il mespriseroit or et argent, et qu'il aimeroit mieux mourir que d'avoir gaigné une seule maille sous ombre qu'il a exposé sa vie: toutesfois que la guerre de soy emporte tousiours beaucoup d'iniquitez, ou bien d'excez: encores qu'on dise que cela est licite, tant y a qu'il y aura de l'outrage, et qu'il faudra [pag. 86] que beaucoup de gens pleurent leurs pertes: l'un aura sa maison brulée, l'autre sera pillé, on luy aura ravi iusques à la paille du lict, on aura pris à l'autre quelque marchandise, en sorte qu'il en sera desnué. Il faut donc qu'il y ait beaucoup de larmes et de gemissemens, quand il y aura guerre ouverte: et ainsi tousiours on doit estre admonesté de se tenir comme les mains liées: et se garder bien d'entrer en telles confusions, ausquelles il n'y a nul remede, encores qu'on se voulust gouverner comme des Anges, ainsi que i'ay dit. Or en somme, ceux qui se deffendent iustement, et qui sont contrainctz de ce faire, encores doivent-ils estre bien vigilans à se porter tellement, que pour le moins ils ensuivent nostre pere Abram. Et si on ne peut eschapper qu'il n'y ait des excez, des pertes et degast, pour le moins qu'ils ayent cela pour bien resolu, que la guerre ne se face point à l'estourdie, et pour avoir despouille, mais que ce soit pour la deffense iuste d'un pais, quand il sera envahy d'une

violence meschante. Car on se deffendra contre un Roy et contre un Prince, s'ils veulent assaillir ceux qui sont paisibles, et qui ne demandent que de vivre en amitié. Ainsi donc qu'on ait tousiours ce regard-la de ne se point faire valoir, et n'appeter point la substance d'autruy: ou bien quand on prendra les armes, qu'on regarde ce qui est ici recité d'Abram [pag. 87], afin que chacun s'y conforme. Car le sainct Esprit ne l'a point seulement voulu louër de ce qu'il n'y a eu nulle avarice en luy, et qu'il a mesprisé or et argent: mais il nous l'a proposé comme un miroer, afin que nous appreniions quelle reigle il nous faut ensuyvre pour en faire ainsi. Nous pourrions avoir des excuses frivoles pour nous couvrir si nous avons pillé et ravi de tous costés: mais tout cela ne nous servira de rien si nous ne nous conformons à l'exemple de nostre pere Abram. Voila donc ce que nous avons à retenir sur ce passage. Or Abram ne se contente pas de respondre simplement au roy de Sodome: mesme il iure, et dit qu'il en a iuré desia, afin qu'on ne barguigne plus, et que toutes broches soyent coupées, et qu'on ne dise plus: Et si feras, il vaut mieux ainsi: il dit: I'ai levé ma main au Dieu vivant. Or ceste façon de parler, de lever la main, est d'autant que les hommes, selon qu'ils sont grossiers et terrestres, ont besoin de s'advertir par quelque signe quand ils iurent, que c'est comme appelant Dieu en tesmoin et pour iuge. Il est vray que le mot l'emporte assez de soy, quand nous dirons: Ie proteste devant Dieu, ou Que Dieu me soit tesmoin, ou Que Dieu me punisse. Quand nous userons de ces formes de parler, les cheveux nous doivent dresser en la teste si nous mentons, ou que nous usions de tromperies. Car Dieu ne se [pag. 88] renoncera point soy-mesmes pour accorder à nos mensonges, et il faudroit que sa maiesté fust aneantie. Car sa verité luy est aussi propre que son essence immuable. Les mots donc emportent assez de soy: mais nous sommes si pesans, s'il n'y a quelques aides pour nous soliciter, et quant et quant pour nous faire trembler de la maiesté de Dieu quand nous iurons, que voila pourquoy de tout temps l'usage a esté entre les hommes de lever la main, et Dieu les a conduicts à cela. On a donc levé la main en serment solennel, comme en faisant nos prieres. Quand nous leverons les mains, c'est autant comme si nous appellions Dieu à ce qu'il luy plaise descendre du ciel pour nous secourir: non pas qu'il change de lieu ne de place, mais qu'il espande sa vertu tellement que nous la sentions nous estre presente au besoin. Voila donc comme par la ceremonie et le geste exterieur nous monstrons que les prieres nous conioignent à Dieu, et qu'elles font que nous entrions au ciel par foy, et que Dieu aussi de son costé descende vers nous, pour se monstrer prochain. Autant en est-il dit du serment quand nous levons la main: c'est comme si nous disions: I'appelle Dieu en tesmoin, et que ie sois ici devant luy quand ie parle: si ie trompe, c'est autant comme si i'avois effacé et violé sa maiesté. Ainsi nous entendons que veut dire ceste façon de parler [pag. 89]. Et notons bien que le serment des fideles doit bien estre poisé deux ou trois fois: car ceux qui en usent prenant aussi le nom de Dieu à tout propos, monstrent qu'ils en sont contempteurs. Que si nous portons reverence au nom de Dieu telle qu'il merite, il est certain que nous ne le prendrons pas ainsi à la volée pour nous en iouër comme d'une pelotte: ainsi quand les sermens trottent en la bouche de beaucoup de gens, de là on apperçoit leur impieté, et qu'ils sont gens profanes, et qu'ils ne cognoissent point Dieu. Or il est vray qu'on n'aura garde de le confesser: car quand on orra par les marchez et par les rues qu'on iure sans fin et sans cesse: si on reprend cela, la response sera: O, de moy, ie ne laisse pas de craindre Dieu. Voire, mais ils le veulent donc dementir: car il est certain que nous monstrerons la crainte que nous luy portons, quand nous ne prendrons son nom qu'en sobrieté, et qu'il ne sera point profané par nous. Et de fait quand nous aurons bien regardé quelle est la cause du serment, il est certain que nous provocquerons tousiours Dieu à l'encontre de nous, s'il y a aucun abuz et corruption. Car les hommes mortels, comme dit l'Apostre, iurent par un plus grand qu'eux, et Dieu iure par soy mesme, d'autant que n'y en a point de plus grand. Il faut donc qu'en tous sermens le nom de Dieu soit interposé. Il est bien vray [pag. 90] quand on dira: Par Dieu, qu'on n'exprime point de mot en mot que Dieu punisse et face vengeance: on ne dira point cela, mais c'est assez que son nom soit là mis en avant comme iuge. De quelque façon de parler donc qu'on use, Dieu n'est point sophiste: et aussi nous ne gaignerons rien quand nous voudrons faire des subtilz envers luy, et il est certain que tousiours la confusion retombera sur nos testes. Et au reste, encores quand on veut bien declairer un serment, il est certain que Dieu sera là nommé et appelé pour tesmoin. Or il ne peut estre tesmoin qu'il ne soit iuge. Et puis il y a quant et quant les imprecations qu'on appelle, c'est à dire qu'un homme s'offre à estre puni selon qu'il l'a merité, quand il abuse du nom de Dieu. Et voila pourquoy aussi il est dit tant souvent en l'Escriture, que Dieu me face ceci et cela, c'est à dire qu'il me punisse et selon le corps et selon l'ame. En d'autres passages cela n'est point exprimé, mais il y a seulement un Si, et le propos est rompu comme en ce passage mesmes: I'ay levé ma main au Dieu vivant si i'en

prens. Et qu'est-ce cela? Il nous faut entendre, que Dieu soit iuge et qu'il me punisse si ie mens, et si ie suis variable en mon propos, ceste façon de parler ainsi coupée et rompue, monstre que quand nous iurerons, il nous faut estre comme retenuz en bride: afin de ne provoquer point par legereté [pag. 91] et inconsideration l'ire de Dieu. Car il est certain que ceux qui iurent tant souvent et à la volée, sont aussi periures tous les coups. Ce sont choses inseparables: tellement que quand on verra un homme qui iure en table et en rue, on luy pourra dire hardement: Mon amy, non seulement tu abuses du nom de Dieu, mais tu es pariure quand le nom de Dieu est ainsi profané en ta bouche. Il faut donc que nous regardions bien de nous tenir en sobrieté, quand il est question de prendre ainsi le nom de Dieu. Mais ici on pourroit demander s'il a esté licite à Abram de iurer pour une chose si petite: car il est dit: Tu ne prendras point le nom du Seigneur ton Dieu en vain. Et Abram ne se povoit-il contenter de ceste simplicité de dire: Non, ie n'en feray rien? que ce qui t'avoit esté ravi, tu le reçoives de ma main: car ie ne me veux point enrichir de ton bien? C'estoit assez ce semble: mais nous savons la feintise des hommes: car par honesteté on offrira merveilles, et cependant ceux qui parleront ainsi, retiendront en leur coeur tout l'opposite. Et voila pourquoy on ne s'estime point estre obligé quand on offrira quelque chose: ce sont propos de superabondant et superfluz (comme on dit) car quand il y aura ainsi quelque civilité, il ne semble point qu'il y doive avoir foy et rondeur, d'autant que les hommes sont suietz à cela: il falloit pour cela qu'Abram [pag. 92] iurast. Et puis davantage, il avoit besoin aussi qu'il se delivrast de toute tentation, et qu'il se tint tellement en son devoir, qu'encores qu'il luy fust licite de s'enrichir du bien d'autruy, toutesfois qu'il s'abstint d'une telle liberté, et qu'il se retirast par le serment qu'il avoit interposé. Nous voyons donc que non sans cause Abram dit qu'il avoit iuré, afin qu'il n'y ait plus de replique du costé du Roy de Sodome, et aussi qu'il ait une loy qui le contraigne de s'abstenir de ce qu'on povoit tirer en scandale, et dont Dieu aussi povoit estre vilipendé entre les incredules. Au reste, nous avons encores à noter ce qu'il dit (*Qu'il a levé la main au Dieu Souverain*, possesseur du ciel et de la terre): Comme aussi Melchisedec en la benediction avoit usé de semblable forme. Car Abram ne s'est point contenté de mettre en avant le nom de Dieu, mais il a voulu exprimer quel Dieu il adoroit. Nous savons que desia le monde estoit rempli d'idolatries et de superstitions: chacun avoit bien le nom de Dieu en la bouche, comme encores auiourd'huy les infideles se vanteront assez d'adorer Dieu. Les Turcz, les Iuifs, les Papistes abuseront de ce sainct nom: mais ils ne le font que polluer, d'autant que les Turcz adorent ce qu'ils ont forgé en leur cerveau, et blasphement à l'encontre du Dieu vivant. Car qui n'a point le [pag. 93] Filz, il n'a point le Pere, selon qu'il est dit en S. Iean: et quand le Filz n'est point honoré, le Pere reçoit cela à son opprobre. Car son image vive ne peut estre en mespris, qu'on ne face outrage à sa maiesté. Ainsi donc les Turcz n'adorent qu'un diable souz le nom de Dieu. Des Papistes, quand on leur parlera que Iesus Christ est nostre advocat, cela leur est insupportable, et si n'osent pas nier du tout l'Escriture saincte: tant y a que cela leur est une proposition heretique et scandaleuse, d'autant que de là on prendra occasion de dire que les Sainctz et les Sainctes n'intercedent point pour nous. Quand on parlera de la remission gratuite de nos pechez: et puis, qu'il ne se faut plus amuser à ceste idolatrie de leur Messe, qui est une abomination plus qu'infernale, les voila si enragez, que si on avoit cent fois blasphemé contre le Dieu vivant, ce ne seroit point tant que d'avoir dit un seul mot contre ceste idole. Or donc nous voyons qu'il n'y a que diablerié en la religion des Papistes. Quant aux Iuifz, ils ont renoncé nostre Seigneur Iesus Christ. Or nous avons desia monstré que le Filz ne peut estre separé d'avec le Pere: et quand ils l'ont reieté, ils se sont fermez la porte, et ont delaissé le principal de l'alliance que Dieu avoit traitée avec eux: c'est assavoir d'autant qu'ils n'ont point voulu estre participans du salut qui leur a este apporté [pag. 94] par nostre Seigneur Iesus Christ. Voila donc comme on abuse du nom de Dieu par tout. Ainsi en a-il esté du temps d'Abram. Voila donc pourquoy il l'appelle l'Eternel, et puis apres le Souverain: et c'est pour le discerner d'avec les idoles. Car les Payens ont bien cognu qu'il y avoit quelque divinité souveraine: mais ils ont tousiours voulu avoir une garenne de petits dieux à leur poste. Abram se retire de là, et dit qu'il n'y a que l'Eternel qui soit souverain. Et puis il adiouste, *Possesseur du ciel et de la terre:* pour monstrer que Dieu n'est point au ciel, comme l'imaginent des fantastiques, pour dire qu'il soit là assis, et qu'il specule ce qui se fait au monde: qu'il se contente d'avoir une fois créé toutes choses, et que maintenant il nous laisse sauter ici bas comme grenouilles. Abram donc monstre qu'il n'a point une opinion si lourde de Dieu, mais qu'il luy attribue une vertu infinie laquelle s'espand par tout. Ceci est pour nous faire cheminer en la crainte de Dieu, et pour nous advertir que nous sommes devant ses yeux, qu'il n'y a ny paroles ny pensées qui ne viennent à conte devant luy: car Dieu n'est point possesseur du ciel et de la terre pour manger, il n'a que faire de

rien: il n'en est point possesseur pour faire ses monstres: car aussi il se contente de sa maiesté seule qui est infinie, et il a tout bien en soy. Et encores [pag. 95] qu'il n'eust rien créé, il n'en eust point esté ny amoindri ny augmenté. Quand donc il est ainsi appellé, c'est pour monstrer qu'il a tout en suietion, et qu'il faut que nous respondions devant luy: et qu'il gouverne tellement le monde, que rien ne luy est caché: et que son office est de sonder les pensées, et d'examiner toutes nos paroles et tous nos faicts, tellement qu'estant possesseur du ciel et de la terre, il est quant et quant nostre iuge. Voila donc à quoy ce titre se rapporte, c'est que nous cheminions ici comme devant Dieu. Nous aurons beau cercher des cachettes, tant y a que tout viendra en clarté: et si auiourd'huy nous le cuidons tromper par nos astuces, il faudra que tout cela retombe sur nous. Et d'autre costé aussi, quand Dieu se nomme Possesseur du ciel et de la terre, nous sommes advertis de l'aimer comme nostre pere nourricier, et de le craindre comme nostre iuge. Car il est possesseur du ciel et de la terre, d'autant qu'il a empire souverain par dessus nous, et qu'il faut que nous comparoissions devant son siege Iudicial pour recevoir ce que nous aurons fait en nos corps, soit bien soit mal. Voila la possession qu'il a au ciel et en la terre. Or ceste possession-la n'est point pour soy tant seulement: car il nous elargit tout ce qu'il nous faut par sa bonté infinie d'autant qu'il a tout créé en nostre usage. Et ainsi nous sommes vilains et ingrats [pag. 96], quand il est ainsi parlé de la vertu et bonté infinie de nostre Dieu, et que nous la sentions mesmes par experience, si nous ne sommes quant et quant solicitez à l'aimer et à nous adonner à luy. Et mesmes sous ce mot de Ciel, non seulement les benefices qu'il nous fait par le soleil et les estoilles nous sont proposez, mais aussi les Anges sont ici mis en rang, afin que nous apprenions de nous conformer à eux. Si les creatures si nobles n'ont autre regard que de s'appliquer au service de Dieu: et nous povres vers de terre, quand nous luy serons rebelles, ou bien que nous serons comme povres bestes esgarées, et que chacun s'adonnera à ses appetis et cupiditez, où sera-ce aller? Ne voila point une confusion trop grande pour nous, quand les Anges ont ceste humilité que i'ay dicte, et que de nostre costé nous serons si pleins d'orgueil et de rebellion? Voila donc ce que nous avons à retenir en somme, que quand nous parlerons de Dieu, sa vertu soit tousiours conioincte avec son essence: que ce mot de Dieu ne nous passe point par les levres comme à beaucoup de gens, mais que nous sachions que comme il est l'Eternel, comme il a créé toutes choses, qu'il s'est reservé aussi la domination et Empire sur nos personnes, sur tous nos biens et sur toutes creatures: et qu'il faut que nous cognoissions que nous avons à rendre conte devant luy, voire [pag. 97] tel conte que cependant nous sommes exhortez toutesfois de l'aimer veritablement, et de nous renger en son obeissance: Car il ne nous veut point seulement gaigner par force et par violence souz le nom de sa maiesté, mais par les graces et benefices qu'il nous elargit, afin que nous soyons comme allechez pour venir à luy: tellement qu'en toutes nos paroles, nos pensées et nos oeuvres, nous ayons tousiours esgard à glorifier son sainct nom.

PRIERE.

Or nous nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu en cognoissance de nos fautes, le priant nous en toucher tellement, que ce soit pour nous humilier devant luy et pour nous desplaire en nous-mesmes, et estre du tout confuz, afin que nous mettions toute nostre esperance en sa misericorde, qu'il nous a monstrée en son Filz unique, et que nous y ayons du tout nostre refuge: et puis qu'il nous a rachetez si cherement, que nous tachions de nous dedier du tout à luy en pureté et de corps et d'ame, et que nous luy facions tel hommage que nous luy monstrions que vrayement nous ne desirons point d'estre à nous mesmes: mais que nous voulons nous adonner du tout à son service, puis qu'il luy a pleu nous recevoir à luy. Que non seulement. . . .

Fin.

QUATRE SERMONS SUR LA IUSTIFICATION.

PREMIER SERMON DE LA IUSTIFICATION:

AUQUEL EST TRAITTÉ QU'EST-CE QUE FOY OU CROIRE, REPUTER ET IUSTICE.

Genese Chap. 15.

4. *Le Seigneur donna la parole à Abram, Cestuy-cy ne sera point ton heritier, mais celuy qui sortira de ton ventre, te sera heritier.* 5. *Et le tira hors, et luy dit: Regarde maintenant le ciel, et conte les estoilles si tu peux: et luy dit: Ainsi sera ta semence.* 6. *Abram creut à Dieu, et il luy reputa à iustice.*

Nous vismes hier qu'Abram se complaignant à Dieu qu'il n'avoit point d'enfant qui peust estre son heritier, ne vaguoit point hors de la promesse: comme beaucoup de gens voudroyent assuiettir Dieu à leur appetit, et murmurent sinon qu'en tout et partout il leur complaise. Or Abram ne s'est pas ainsi lasché la bride, ce luy a esté assez de sentir que Dieu luy estoit propice, et qu'il estoit sous sa garde et à la vie et à la mort. Il n'a rien souhaité plus outre: mais seulement il a regardé quel seroit le moyen [pag. 99] d'accomplir la promesse. Or il falloit qu'il eust le Redempteur promis: et voila pourquoy ce desir si ardent est en luy d'avoir lignée: ce n'est pas comme nous avons traitté, au regard du monde, mais pour ce qu'il ne povoit estre autrement resolu et persuadé de la faveur paternelle de Dieu. Et ceci est mieux confermé par la promesse que Dieu luy donne: car du premier coup il luy ottroye sa demande, et mesmes il le redargue de ce qu'il a douté, veu que desia la parole luy avoit esté donnée. Non, dit-il, (*Cestuy-cy ne sera point ton* heritier, mais celuy qui sortira de ton ventre). Vray est que Dieu quelque fois accordera bien des regrets* que les hommes luy feront inconsiderement: mais icy nous voyons que Dieu avouë le souhait de son serviteur Abram. Et non sans cause, car il ne demandoit sinon que la promesse fust ratifiee par le moyen qui estoit requis: mais pource qu'il a esté trop hastif, Dieu luy dit, Non: il repousse ceste trop grande ardeur et vehemence. Non pas qu'il ne luy fust licite de requerir que le Redemptur luy fust monstré: mais il y a tousiours mesure, et nous faut quoy qu'il en soit, reposer eu la providence de Dieu: car il cognoit le temps opportun de faire ce qui nous est bon. C'est donc à nous d'estre quois et paisibles, et c'est aussi le propre de la foy, comme l'Escriture en parle [pag. 100]. En somme nous voyons que Dieu a ici monstré que la requeste d'Abram luy estoit agreable quant à l'amour d'avoir lignée, sachant à quelle fin elle tendoit. D'autant qu'il y avoit quelque foiblesse, il y adiouste confirmation: car il le tire hors de sa tente, et luy dit: (*Regarde les estoilles du ciel: si tu* les peux nombrer, ta semence se pourra aussi conter). Mais s'il y a comme un nombre infini d'estoilles, tellement que la veuë eu soit esblouye quand tu les voudras regarder: ainsi ta semence se multipliera d'une façon non accoustumée, en sorte que les hommes en seront esbahis, pource que cela surmontera leur sens et opinion. Or comme nous avons traitté cy dessus au chap. 12, ce passage ne peut estre exposé que Iesus Christ ne soit constitué chef, et comme lien de la semence d'Abram: car nous verrons cy apres qu'Ismael a esté engendré, toutesfois la promesse n'a pas esté accomplie: si estoit-il fils naturel d'Abram pourtant, mais il n'estoit pas fils naturel de la promesse, dit sainct Paul. Il ne faut donc point prendre ici une generation charnelle: mais il nous faut venir plus haut, c'est de savoir discerner entre les enfans d'Abram qui demeurent en leur ordre et en leur estat, et par ce moyen sont aussi recognus et avouëz enfans de Dieu, et les enfans qui s'abastardissent, combien qu'ils soyent descendus de sa [pag. 101] race. Comme depuis quand Isaac a engendré Esau et Iacob: combien qu'Esau soit le premier né, toutesfois il ne laisse pas d'estre reietté

de la maison: et si est-il d'une mesme ventrée. On ne pourra pas trouver diversité entre ces deux enfans pour preferer Iacob: car ils sont conceuz ensemble, ils sont nez ensemble: qui plus est, voila Esau qui est le premier né. Pourquoy donc est-ce que depuis il est estimé comme estrangier, et qu'il n'a ne lieu ne place en cest heritage spirituel, lequel Dieu avoit promis à la lignée d'Abram? La benediction luy est ostée, et partant il faut que son frere le plus ieune la reçoyve: il a le droit de primogeniture. Nous voyons donc en somme, que si nous prenions ici la semence d'Abram pour tous ceux qui sont descendus de luy selon la chair, qu'il n'y auroit nulle raison ny fondement. D'avantage, combien que toute la lignée de Iacob ait esté adoptée de Dieu, neantmoins la plus grand part s'en sont alienez. Et voila aussi pourquoy Dieu les desavouë tant souvent par ses Prophetes. Il faut donc qu'il y ait un chef de ceste semence, ou nous n'aurons point la verité de ceste promesse. Vray est qu'ils n'ont point seulement parlé de Iesus Christ, comme aucuns l'ont prins trop cruëment: mais il nous faut tenir cest ordre, c'est que Iesus Christ nous soit là mis en avant, et que nous [pag. 102] soyons recueillis en luy: et ceste union-la fera que nous serons tenus et reputez enfans d'Abram. Il n'y auroit point donc de semence telle qu'il est ici question, si Iesus Christ n'obtenoit le degré souverain, et que nous ne fussions unis en luy estans membres de son corps, afin d'estre recueillis en la maison de Dieu, et par consequent en la maison d'Abram. Or nous voyons que Dieu diminue ceste semence pour l'augmenter. et c'est sa façon, laquelle semble estrange au monde: mais nous y devons estre tous duicts et accoustumez. Selon l'opinion commune, quand il est question de semence, le premier né doit attirer le second, et puis tout se doit recueillir. Or Dieu procede par un autre moyen, c'est quand il y aura semence: voila un grand nombre et une multitude telle qu'on aura dequoy s'esbair, et Dieu la couppe, Dieu l'abrege, il la diminue: tellement qu'on vient iusques là par fois, que tout est quasi consumé, ainsi qu'il en parle par son Prophete Isaie au 10. chapitre, qu'on n'y voit quasi plus rien: mais c'est pour la multiplier puis apres par dessus tout sens humain: afin que sa vertu soit tant mieux cognuë, comme elle est miraculeuse, et que chacun soit contraint de l'adorer. Car combien que d'Abram soyent descendus beaucoup de peuples, les douze Lignées en premier lieu, et puis les Ismaelites [pag. 103] et Iduméens: tant y a que iamais n'y a eu une multitude si grande en sa maison, comme elle a esté par le moyen de nostre Seigneur Iesus Christ. Car ceux qui n'appartiennent de rien à Abram selon la chair, ont esté faits ses domestiques. Car, comme nous verrons cy apres, il a esté pere de tous fideles en general. Ainsi donc la lignée d'Abram a esté beaucoup plus grande quand Dieu a diminué ce qui estoit descendu de luy selon la chair, que s'il eust laissè ce nombre-la en son entier. Or par cela nous sommes admonestez de ne point mesurer à nostre opinion et fantasie les oeuvres de Dieu: mais donner lieu à sa puissance incomprehensible, et nous contenter quand il a dit le mot, qu'il est puissant de l'accomplir, comme il en sera traitté cy apres plus au long. Sur ce que Dieu a tiré Abram hors de sa loge et de sa tente, et qu'il luy a fait regarder les estoiles du ciel, il n'est ia besoin de nous amuser à ceste subtilité puerile, Que Dieu a comparé l'Eglise aux estoiles, pource que nous sommes citoyens du Royaume des cieux, que nous habitons en terre comme pelerins, ne faisans que passer outre. Ce n'est pas le sens du passage. Comme quand il a esté parlé cy dessus de la poussiere, il y en a qui speculent que l'Eglise est là mise souz l'image et figure de la poudre, et qu'elle sera mesprisée du monde: tout cela [pag. 104] ne sont que menus fatras, où il n'y a nulle fermeté. Mais nous voyons pourquoy Dieu a mis devant à son serviteur Abram les estoiles du ciel, et les luy a fait regarder: c'est pour luy faire contempler sa vertu, afin qu'il n'apportast point ses discours et sa raison propre pour iuger de la verité de ceste promesse, laquelle luy estoit incroyable selon l'ordre de nature. Car iamais la foy n'aura entrée en nous, iusques à ce que ce vice soit abatu et corrigé: c'est assavoir de nous demettre de nostre iugement naturel, et d'estre vuides de toute nostre sagesse, afin d'attribuer à Dieu l'honneur qui luy appartient. Or regardons si ce n'est pas un beau miroir et excellent de la vertu infinie de Dieu, que ceste multitude infinie d'estoiles que nous voyons au ciel: car le tout a estè créé en un moment. Et voila aussi pourquoy au Pseaume ce miracle est magnifiè, que c'est luy qui conte la multitude des estoiles, et qui leur impose nom: c'est à dire qu'il les assuiettit à soy et à son empire. Quand donc nous ouvrons les yeux pour contempler les estoiles, il nous faut venir à la creation: car en une minute de temps, si tost que Dieu a prononcé le mot, voila le ciel qui est plein de ceste gendarmerie, comme aussi l'Escriture les appelle. Voila donc les armées celestes qui ont esté créées en une minute de temps, et elles sont tousiours là pour [pag. 105] rendre obeissance à Dieu. Nous voyons que toutes estoiles cheminent par compas, et combien qu'il se face une revolution si grande comme on le voit d'un costé et d'autre, et que les planettes pourroyent remuer le firmament, et que tout cela s'en pourroit mesler ensemble: toutesfois nous voyons

que le tout est tellement dirigé, que nous sommes contrains de nous en esmerveiller. Puis qu'ainsi est donc, ce n'est point sans cause que ce miroer est mis devant les yeux d'Abram: car en cela il peut conclure: Si Dieu en un moment a rempli tout le ciel d'estoiles, où au paravant il en estoit vuide: ne pourra-il par aussi remplir non seulement ma maison, mais tout un pais, voire et plusieurs, quand il me voudra donner lignée? Car sa vertu n'est point amoindrie: il n'a pas esté une fois seulement createur du monde, mais apres l'avoir créé il ne laisse pas encores tous les iours de le conserver miraculeusement. Ainsi donc Abram a eu comme une certaine marque, et comme un gage qui lui estoit donné. Et en cela voyons-nous que Dieu a cognu quelque infirmité en luy: non qu'il se defie de ce que Dieu avoit prononcé, mais pource que luy estant homme, ne pouvoit pas tellement se moderer, qu'encores il ne demandast comment il seroit possible qu'en sa semence toutes les nations de la terre seroyent benites, entant [pag. 106] donc qu'il y a eu quelque infirmité meslée parmi la foy, ainsi qu'hier il en fut traitté: voila pourquoy Dieu luy adiouste ceste aide. Et ainsi nous avons à noter en ce passage, comme en tous autres, que Dieu nous supporte en nostre fragilité. Non pas qu'il nous faille flater de nostre part: car nous avons à batailler contre toutes nos passions, contre nos pensées et affections mauvaises, pour donner lieu à la verité de Dieu, et pour la tenir certaine et infaillible: mais quoy que nous facions, que nous ne laissons pas d'estre debiles en quelque sorte: et si ne cognoissons nostre vice, si est-ce que Dieu le cognoist. Que seroit-ce donc, sinon que nous fussions espargnez par sa bontè infinie? Voila donc ce que nous avons à considerer sur ce passage, quand il est dit que nostre pere Abram a esté conformé en la parole de Dieu et en sa promesse, comme nous experimenterions tous les iours le semblable en nous, sinon que nous fussions aveuglez de nostre malice: car nous ne regardons pas de si pres ne si diligemment aux oeuvres de Dieu comme nous devrions. Mais si nous savions faire nostre profit de tous les moyens que Dieu nous presente, afin de nous asseurer de se promesses: nous verrions que s'il a espargné son serviteur Abram, comme il cognoist que nous sommes cent fois plus fragiles, qu'aussi il n'oublie rien de son costé [pag. 107] qui puisse servir à la confirmation de nostre foy. Or là dessus Moyse adiouste (*Qu'Abram a creu à Dieu, et* qu'il luy a reputé ceci à justice). Voici un passage qui est assez simple, et de prime face on ne s'y arresteroit pas beaucoup, comme aussi les Iuifs sont tant aveuglez et stupides qu'ils ne savent pas que ceci veut dire. Et entre les Chrestiens à peine en trouvera-on de cent l'un, qui gouste seulement le contenu de ces mots. Car si ces trois mots ou quatre estoyent bien entendus (*Qu'Abram a creu, et* qu'il luy a esté reputé à justice), il est certain que toute la Papauté seroit abolie: toutes les superstitions qui ont auiourd'huy la vogue, cesseroyent: tous les debatz que nous avons à discuter, seroyent appaisez. Car voici la clef qui est pour donner ouverture à tout ce qui est requis pour nostre salut: voici le moyen d'appointer toutes opinions diverses: voici le fondement de la vraye Religion: brief, voici les cieux qui nous sont ouvers, quand nous aurons compris ce qui est ici prononcé en brief par Moyse. Et d'autant plus devons-nous detester ces canailles qui sont si effrontez d'oscurcir une clarté si grande: comme ceux qui disent qu'Abram a esté reputé preud'homme, et que ç'a esté une vertu à luy de croire à Dieu: ces chiens-la nous doivent bien estre abominables. Car voila les blasphemes les plus enormes que Satan [pag. 108] puisse desgorger. Or quant est des Iuifs, on ne s'en doit pas encores esbahir, ils n'ont point d'expositeur. Il est vray que la clarté de Dieu reluit assez en la face de Moyse, mais ils ont le voile au devant, comme dit sainct Paul: ils passent donc sur ces mots sans penser ce qu'ils emportent. Mais ceux qui font profession d'estre Chrestiens, et qui ont l'authorité de sainct Paul, pour monstrer que ceci veut dire, quand ceux-la despitent encores manifestement Dieu, et qu'ils combatent comme des chiens mastins avec une telle impudence qu'on voit en eux: quelle raison y a-il? Ie ne parle point des Papistes, mais il y a de ces espris diaboliques, qui se diront Chrestiens, et qui mesmes en feront profession à pleine bouche, qui cependant ne laisseront pas d'estre pires beaucoup que les Papistes. Car encores en toute la Papauté si en est-on là venu, que les hommes selon qu'ils sont damnez devant Dieu et maudicts, ne peuvent obtenir salut que par le moyen de la foy. Les Papistes confesseront cela: et ces canailles abolissent et raclent tout, comme s'il n'estoit ici rien dit, sinon que voila Abram qui est preud'homme, et ç'a esté une vertu à luy quand il a creu à Dieu. Cependant voila des vilains qui voudront estre renommez, et s'attribuer un titre de Maistre et Docteur, qui neantmoins sont si enragez et possedez d'une telle rage, qu'ils veulent [pag. 109] tout renverser. Or d'autant plus nous faut-il estre attentifs à ce qui est ici contenu. D'un costé Moyse recite, *Qu'Abram a creu à Dieu*: et d'autre costé il adiouste que ceste croyance ou foy luy a esté pour iustice. Or nous avons en premier lieu à definir ce mot de Croire: car sans cela tout s'escouleroit aisément. Et voila pourquoy les Papistes sont ainsi entortillez en leurs erreurs: car combien qu'ils confessent en partie

que nous soyons iustifiez par foy, si est-ce qu'ils ne peuvent recevoir ny accepter que ce soit du tout. Et la raison? C'est qu'ils n'entendent point ce mot de Foy, ou ce mot de Croire. Et pour le bien entendre il nous faut mettre une conionction entre la Foy et la Promesse. Car on pourra bien chanter à une voix: mais nous n'aurons point une melodie parfaite, sinon qu'il y ait plusieurs voix et bonne correspondance. Ainsi est-il de la foy: car si la parole de Dieu ne precede, et que la foy ne s'accorde avec icelle, il n'y aura nulle melodie. Ce sont deux choses inseparables que la Parole de Dieu et la Foy. Ainsi on parleroit tant et plus de Croire, et cependant tout cela seroit comme le haut Allemand (comme on dit) ce seroit un mot barbare, comme il est entre les Papistes, iusques à ce que nous ayons ce point-la qu'il faut que Dieu parle, et que nous ayons les aureilles ouvertes et ententives pour [pag. 110] obeir et acquiescer à son dire. Qu'est-ce donc de Croire? C'est de recevoir ce qui nous est proposé de la bouche de Dieu, avec telle reverence, que nous soyons là retenus, et que toute doute soit excluse de nous. Or maintenant il faut encores venir plus outre: car Dieu parlera tellement quelque fois, qu'il ne nous profitera gueres de l'escouter. Nous avons veu cy dessus, quand il a parlé à Cain, et luy a demandé où estoit son frere Abel, que Cain a bien senti maugré ses dens qu'il falloit respondre devant son iuge, neantmoins si n'a-il pas laissé de gronder et de se despiter, disant: Qui est-ce qui m'a fait gardien de mon frere? Adam mesmes a bien ouy ceste voix: Où es-tu? mais il a esté saisi d'espouvantement et d'effroy, il s'est caché, et eust voulu trouver quelque abysme pour fuir la presence de Dieu. Il ne suffira pas donc que nous recevions la parole qui nous est donnée de Dieu en telle authorité qu'elle merite: mais il faut que ceste parole soit qualifiée, c'est à dire, il faut que ce soit une certaine parole pour nous faire approcher de Dieu, et pour nous faire participans de sa bonté: que nous ne doutions point qu'il nous sera Pere et Sauveur, et que là dessus nous ayons la hardiesse de le reclamer, et nous tenir pour ses enfans, et avoir nostre refuge à luy. Ainsi donc nous voyons comme Abram a creu: ce n'est pas qu'il ait conceu une [pag. 111] opinion fantastique en sa teste: car la foy vient de l'ouye (dit sainct Paul) et l'ouye, de la parole de Dieu. Abram donc a ouy et a esté enseigné devant que croire. Et puis ce n'a pas esté d'un homme mortel ou de quelque creature: mais il a cognu que c'estoit Dieu qui l'avoit appellé pour estre de ses enfans. Or cela ne suffiroit point, comme nous avons dit, mais Abram a ouy ces mots: *Ie suis ton loyer tresample, ie suis ton bouclier, ie suis ta deffense: ne crain point, car ie suis le Dieu tout puissant, qui t'ay tiré hors de Chaldée, et de Hur des Caldeens,* et comme nous verrons cy apres, et comme desia il a esté traité en partie au chap. 12. Abram donc n'a point creu à Dieu pour ouir je ne sçay quoy qui ne luy appartint de rien, ou pour ouir quelque sentence particuliere: mais il a creu à Dieu quand il a creu qu'il estoit retenu et reservé pour estre heritier du Royaume des cieux. Voila sa croyance. Pour mieux comprendre le tout, notons qu'il y a une foy particuliere, et qu'il y a une foy qui comprend tout ce qui est requis à nostre salut. Quand maintenant Dieu nous menaceroit, ceux mesmes qui sont hypocrites et contempteurs de sa parole, pourroyent estre esmeuz et touchez en leurs courages. Ceste foy-la est particuliere. Combien en voyons-nous, quand on leur propose [pag. 112] le iugement de Dieu, qui sont esbahis, et qui ont vu un cautere qui les brusle là dedans, et regardent de tous costez ce qui leur pourra advenir: et pourquoy? En despit qu'ils en ayent, il faut qu'ils cognoissent et qu'ils apprehendent qu'ils ne peuvent eschapper de la main du Iuge celeste. Ceux-la donc ont bien quelque espece de foy, mais ce n'est qu'en partie: c'est une piece qui ne leur peut de rien servir: comme il y en a d'aucuns qui s'asseurent sur une promesse particuliere quand ils se verront en danger: si on vient à les consoler en lour disant, que Dieu leur sera pitoyable, encores pourront-ils savourer ceste parole-la, mais ce n'est que pour une seule attente. Voila un homme qui sera en maladie extreme, ou redigé en povreté: et bien, il se pourra presenter devant Dieu. Un autre se trouvera en extremité si grande qu'il sera confus, et toutesfois il ne laissera pas encores de respirer aucunement, sachant que Dieu le secourra. Or toutes ces façons de croire sont particulieres, et ne peuvent suffire à nostre salut, et par consequent ne nous peuvent iustifier: mais quand nous serons arrestez à l'adoption, où gist tout nostre bien, c'est que nous esperons que Dieu nous sera Pere iusques à la fin: comme il a promis, qu'estans ses enfans nous ne pourrons perir: que nous le pouvons invoquer comme nostre Dieu pour nostre salut [pag. 113] infaillible. Quand donc nous aurons ceste promesse-là, par laquelle Dieu nous conioinct à soy et s'allie avec nous tellement que nous ne doutons point, que iamais il nous mette en oubli: voila une foy qui comprend toutes les promesses. Car (comme dit sainct Paul) la crainte de Dieu qui procede de foy, a les promesses non seulement de la vie à venir, mais aussi de la vie presente. Car nous pouvons conclure que tout ira bien pour nous, moyennant que Dieu nous reçoyve en sa grace et qu'il nous accepte. Voila donc en somme ce que nous avons maintenant à retenir,

quant au mot de Croire. (*Abram donc a creu à Dieu*), c'est à dire, Abram a receu la promesse par laquelle Dieu luy avoit certifié que Dieu luy estoit Sauveur, il a ambrassé nostre Seigneur Iesus Christ qui luy estoit offert, par lequel il savoit que nous sommes reconciliez a Dieu, combien que nous meritons de luy estre ennemis, et qu'il nous face la guerre mortelle, d'autant que nous sommes pleins de peché et de corruption. Abram donc s'est tenu à nostre Seigneur Iesus Christ et a esté pleinement persuadé que c'estoit le vray bien par lequel nous sommes conioincts et unis à Dieu, tellement que nous sommes participans de sa vie et de tous ses biens. Voila le Croire d'Abram, à fin que nous ne le prenions [pag. 114] pas si maigrement comme les Papistes font. Or en somme nous voyons que iamais on ne cognoistra que vaut ce mot de Foy et de Croire, sinon qu'on viene à ceste melodie de la Promesse et de la Reception. Et qu'est-ce que Dieu dit tant souvent par ses Prophetes: Ie vous appeleray mon Peuple, et vous direz: Tu es nostre Dieu? Voila Dieu qui parle le premier, et c'est à luy aussi: car quelle temerité seroit-ce que ie m'ingerasse de venir à Dieu et l'appeler mon Pere, moy qui ne suis non seulement qu'un povre ver de terre: mais qui ne suis que peché et infection pour estre damné à iamais, lequel Satan possede de nature, comme nous sommes tous sous sa servitude: et ce pendant que i'appelle Dieu mon Pere? Et les Anges mesmes n'en sont pas dignes en eux-mesmes, et ce pendant que i'aille usurper un tel honneur? Mais quand il a prononcé ce mot: *Ie suis ton Pere*, alors ce n'est plus audace et presomption mauvaise que nous-nous tenions du nombre de ses enfans, mais c'est une saincte confiance par laquelle nous ratifions sa verité. Et c'est le plus grand honneur que nous luy sachions faire, quand il a dit le mot, que nous-nous tenions là et y acquiescer du tout. Voila, di-ie, le vray croire, tel qu'il nous est ici monstré pour exemple et instruction en Abram. Or il est dit que cela luy a esté reputé à iustice [pag. 115]: et que c'est Dieu qui luy a reputé. Il nous faut maintenant exposer ce mot de Reputer, et puis ce mot de Iustice, en comprenant aussi le nom de Dieu. Ce mot de Reputer emporte ce que nous disons alouer ou mettre en conte. Comme, quand un homme doit, s'il a payé, cela luy est aloué: ou bien si en deduction de ses debtes il monstre, i'ay fait ceci, i'ay fait cela, et bien tout luy est aloué en sorte qu'il en est quitte. Or en nostre langage françois Imputer se prend tousiours en mauvaise part: on ne dira pas qu'une vertu soit imputée à un homme, car le mot d'Imputer emporte quelque reproche et quelque coulpe: on dira, cela luy sera imputé à faute. Or l'Escriture a un mot commun tant pour le bien que pour le mal, c'est que Dieu impute iustice, et n'impute point les pechez. Quand donc il est dit que la foy a esté imputée ou reputée à Abram, c'est a dire, qu'elle a abbatu tout ce qui vient de luy. Mais encores ne saurions-nous pas quelle est la valleur de ce mot et combien il poise, sinon par l'opposite. Car quand il est dit que les pechez nous sont imputez, c'est à dire que les registres demeurent là, que nos procez soint faicts, qu'il ne reste que donner sentence et la mettre en execution. Or mal-heur sur nous cependant que Dieu nous impute nos fautes. Car il es dit, bienheureux [pag. 116] sont ceux à qui Dieu n'impute point les pechez. Et par consequent maudit soit tout le monde quand Dieu voudra proceder en façon de iuge, et qu'il voudra faire enqueste de nostre vie. Qu'est-ce donc que la foy soit imputée à iustice? C'est qu'elle nous soit allouée d'autant que nos pechez ne nous sont point imputez, car l'un ne peut estre entendu sans l'autre: l'imputation donc de iustice fait qu'il n'y a plus d'imputation de coulpe pour nous iuger et condamner. Car l'imputation en iustice vaut autant que absolution en somme. Voila donc ce mot exposé. Or regardons qu'emporte Iustice: ce mot n'est pas une vertu, comme quand on dira qu'un homme est iuste, quand il se gouvernera sans reproche. Mais ceste iustice ici, c'est une grace que Dieu nous fait, d'autant qu'il nous reçoit à merci et veut estre reconcilié à nous par sa pure liberalité. Ce n'est point donc une qualité qu'il nous faille cercher aux hommes que ceste iustice dont parle ici Moyse: mais c'est la faveur que Dieu nous porte, quand il luy plait d'ensevelir nos pechez et n'y avoir point d'esgard: et au reste nous tenir comme si nous avions accompli la Loy. Et pourquoy cela? D'autant que Iesus Christ est iuste, et la iustice qu'il a parfaite en soy nous est imputée et alouée. Que tout ainsi qu'il est nostre [pag. 117] selon qu'il nous est donné de Dieu son Pere, et que iournellement il s'offre à nous par l'Evangile, ainsi il nous communique sa iustice quand nous le possedons. Et Dien l'avoue comme si elle estoit sortie de nous mesmes et de nos personnes. Voila aussi le mot de Iustice exposé: car maintenant ie ne fay que desboucher les choses petit à petit, à fin que nous ayons puis apres le vray sommaire de tout. Il nous faut venir au nom de Dieu: car les hommes nous pourront bien imputer une iustice pour l'apparence qui sera en nous de sainceté et de vertu, on nous pourra applaudir, il y aura donc des imputations beaucoup, c'est à dire, il y aura des adveus de iustice et des imputations, nous serons absouts, nous serons mesmes louez et prisez tant et plus quand on verra que nous aurons chemine vertueusement: mais tout cela n'est rien. Il

faut donc venir au iuge celeste, comme il en est parlé. Et voila pourquoy notamment Moyse exprime que *Dieu a reputé à iustice ce qu'Abram a creu.* Et si tout le monde eust ainsi estimé et approuvé la foy d'Abram, et qu'il l'eust canonizé par maniere de dire, comme si c'eust esté un Ange, tout cela neantmoins n'eust esté que fumée, mais Dieu prononce ce qui en est, luy qui est iuge competant et auquel il appartient de [pag. 118] donner sentence ou d'absolution ou de condemnation. Quand donc Dieu absout ainsi Abram, et qu'il le recognoit et tient pour iuste, voila le principal. Ainsi donc nous voyons maintenant comme Abram a esté iustifié par la foy. Sainct Paul dit que de là il s'ensuit, qu'il n'a peu meriter iustice par ses oeuvres et qu'il n'a rien apporté de son propre pour estre approuvé de Dieu, mais qu'il l'a receu gratuitement le faisant estre du nombre de ses enfans. Et de fait sainct Paul prend ce chemin ici quand il veut disputer de la iustification gratuite c'est qu'il veut monstrer qu'il n'y a autre esperancé de salut qu'en la pure bonté de Dieu, d'autant qu'il nous pardonne nos pechez, à fin que nous luy soyons agreables. Quand donc sainct Paul entre en cest argument-la, il prend ce theme d'Abram: car il presuppose ce qui est vray, qu'il n'y a point divers moyens pour estre iustifiez devant Dieu, il n'y a qu'une seule reigle. Si donc Abram a esté iustifié par la foy, il faut que nous le soyons tous sans exception. D'avantage s'il se pouvoit trouver en un homme mortel vertu qui meritast, il est certain qu'Abram a surmonté tous les autres. Nous avons desia veu comme il a quitté le pays de sa naissance, comme il a renoncé à soymesmes et à toutes affections humaines, comme il a obei [pag. 119] à Dieu en tout et par tout. Nous avons veu comme il a esté patient, et comme il est demeuré ferme et constant au milieu des tentations et comme il a persisté iusques au bout en la vocation de Dieu, brief, rien ne luy a deffailli. Or nous sommes bien loing d'une telle perfection. Qui sera donc celuy qui s'osera vanter de pouvoir obtenir iustice devant Dieu par ses merites, veu que Abram en a esté forclos? Mais il nous doit suffire de ce que i'ay touché, c'est assavoir qu'il n'y a qu'une seule reigle pour nous rendre agreables à Dieu: c'est celle qui nous est ici monstrée en la personne d'Abram. Il faut donc que ceste conclusion soit adioustée, que si Abram en croyant à Dieu a esté iustifié que nos oeuvres ne peuvent rien pour nous faire approuver de Dieu, et pour fonder l'esperance que nous devons avoir du salut eternel, qu'il faut que Dieu nous donne le tout et que nous ne presumions point de luy rien apporter de nostre costé. Cela sera deduict plus au long: mais il nous faut tenir une procedure la plus facile que nous pourrons. Or comme i'ay desia touché, voici nostre A, b, c, et c'est la perfection de toute nostre sagesse. Ne sera-ce pas beaucoup quand nous aurons apprins les fondemens de nostre foy? et quand nous saurons quelle entrée nous devons avoir pour profiter en l'escole de Dieu? [pag. 120] quelle est la principale clef de tout Evangile, et que nous soyons conduits iusques là, d'avoir le vray but, que nous sachions par où il nous faudra entrer au bon chemin, et comme nous previendrons iusques à l'heritage que Dieu nous propose? Quand donc nous penserons que ce passage nous conduit iusques là, il est certain que nous y serons attentifs, ou le devons estre, ou nostre ingratitude sera par trop vilaine. Or iusques ici les choses ont esté demenées assez familierement, en sorte qu'il n'y a si petit enfant qui n'y puisse mordre. Venons à l'article que i'ay touché, c'est qu'Abram n'a rien apporté qui soit pour estre accepté de Dieu: mais il s'est du tout appuyé sur la pure grace et liberalité qui estoit contenue en la promesse. Or regardons maintenant de quel temps il est parlé. C'est qu'Abram avoit desia servi à Dieu par si longue espace de temps, qu'on eust peu bien penser qu'il devoit estre quitte, selon que les hommes voudroyent tousiours avoir leur congé. Et ainsi il sensuit de là, qu'Abram donc tout le temps de sa vie a esté iustifié par ce seul moyen de la foy. Ceci seroit obscur s'il n'estoit mieux declairé. Et il se declairera mieux en donnant lustre à la verité par les mensonges de la Papauté, et les erreurs dont toutes ces escoles infernales sont infectées. I'ay desia dit que les Papistes confesseront [pag. 121] assez, que sans la foy nous ne pouvons estre approuvez de Dieu et que iamais nous n'aurons nulle faveur de luy. Apres ils confesseront ce principe, que nous sommes maudits en Adam: il faut donc que Iesus Christ nous confere la premiere grace (disent-ils). C'est à dire d'autant que nous sommes plongez en perdition par le peché originel, il faut que Iesus Christ nous en retire. Or de là ils deduisent une doctrine faulse et pernicieuse par laquelle ils corrompent tout ce que Moyse a entendu, et que sainct Paul a tres-bien exposé. Car ils disent que la iustice qu'ils appellent initiale est bien de la foy, et de la foy pure et simple, mais que puis apres il nous faut estre iustifiez en nos oeuvres par partie. Or ceci est obscur, mais ie le deduiray en telle sorte que chacun l'entendra. Ce mot Initiale emporte commencement, et c'est un mot escorché du latin (comme on dit): car c'est autant comme si on disoit, la iustice de son commencement en la pure foy. Les Papistes donc confesseront que Dieu nous tient pour ennemis, et que nous luy sommes execrables, d'autant qu'il n'y a en nous que toute puantise: à cause donc de nos

souilleures et pollutions, il faut que nous soyons reiettez de luy. Ils confesseront cela: et il semble bien de prime face que ce soit pour humilier les hommes. Car aussi ils monstrent qu'il faut que Iesus Christ [pag. 122] remedie à tant de povretez qui sont en nous, qu'il nous tende la main et qu'il nous reconcilie à Dieu son Pere. Or quand ils nous ont ainsi mis au chemin, ils disent alors qu'il nous faut meriter en partie pour estre iustes, et que cela se face par les merites de nos oeuvres: tellement qu'ils mettent la iustice gratuite pour un coup, quand nous sommes receus en l'Eglise par le Baptesme, c'est assez: voila Iesus Christ qui a fait sa part. Il est vray qu'ils adioustent que nous ne pouvons pas estre iustes en tout et par tout: comme il faut maugre leurs dentz qu'ils sentent cela, et l'experience aussi les tient convaincus qu'ils sont redevables à Dieu en beaucoup de sortes. Mais ils ont puis apres leurs satisfactions et disent qu'ils recompensent Dieu par autre moyen en faisant des choses qui ne leur sont point commandées, comme en ieunant un tel iour, en s'abstenant de manger de chair un autre, en trottant en pelerinages, en faisant chanter quelque Messe, et tous ces autres menus fatras-la, qui est un monceau qu'ils font pour s'acquitter envers Dieu. Voila comme ils employent tout le cours de leur vie à se iustifier par leurs oeuvres et par leurs merites, ayans esté un coup iustifiez par foy, c'est à dire ayans esté introduits au chemin. Car Iesus Christ leur ouvre la porte: mais c'est à eux d'entrer [pag. 123] (disent-ils) et de parfaire le voyage. Ils ont encores un autre erreur: car ils estiment quand ils feront quelque bien s'il y a beaucoup de mal meslé parmy, que ce bien là ne laisse point de venir en conte, et appellent cela iustice partiale. Ils forgent donc une iustice de pieces et de lopins, ils en prennent des morceaux çà et là, ils tracassent et font ie ne say quel meslinge, là où on ne cognoit rien car tout y est confus. Et disent que nous sommes iustifiez de premiere entrée par la pure grace de Iesus Christ, et par la foy puis apres: et puis encores que nous sommes iustifiez par nos oeuvres, et en partie par nos satisfactions qui servent pour appaiser Dieu envers nous, et pour nous acquitter de toutes les offenses dont nous sommes coulpables. Voila l'opinion des Papistes. Or regardons en quel temps Abram a esté iustifié, comme nous avons dit, il avoit bien desia profité en toutes vertus, il avoit renoncé à soy-mesmes pour s'addonner pleinement à Dieu. Il semble bien donc qu'il pouvoit avoir quelque iustice si elle a esté en creature vivante: et neantmoins sa foy luy est reputée à iustice. Sainct Paul conclud de là qu'il n'y a nulles oeuvres pour iustifier. Et quand n'en a-il point eu? Apres qu'il a tant travaillé qu'il pouvoit estre comme un patron de toutes vertus Angeliques, en chasteté [pag. 124], en patience, en obeissance de Dieu, en pieté, brief s'estant despouillé de toutes affections pour se conformer pleinement à la iustice de Dieu. Ayant fait tout cela neantmoins n'a-il rien encores pour se glorifier (dit sainct Paul), il faut qu'il ait la bouche close, iusques à ce que par la foy il soit iustifié, ainsi donc nous voyons que par la circonstance du temps la iustice de la foy de laquelle nous parlons, n'est pas telle que les Papistes imaginent. Mais c'est autant comme si l'Escriture disoit, cependant que nous sommes povres pecheurs redevables à Dieu et estans sous condamnations de mort eternelle: il faut donc qu'il nous accepte d'un autre moyen, c'est n'examinant point quels nous sommes, ne cerchans point en nous dequoy nous approuver, mais nous tenant pour iustes, d'autant qu'il luy plait, ou pour ce que nous sommes appuyez sur ses promesses par lesquelles il nous a prevenus. Voila donc la iustice qui dure, qui a son estendue et son cours en la vie et en la mort. Or maintenant nous avons à deduire les choses plus au long. Et en premier lieu il nous doit souvenir de ce que i'ay naguieres touché, c'est qu'il nous faut aller cercher nostre iustice ailleurs que en nous, d'autant que nous en sommes tous desnuez. Et voila pourquoy sainct Paul insiste tant [pag. 125] sur la malediction du genre humain quand il nous veut amener à cest article, c'est que Dieu nous iustifie gratuitement: car il monstre mesmes que les Payens sont damnez encores qu'ils n'ayent nulle Loy, ni Escritures, ni Prophetes, desia les voila condamnez en eux mesmes et ne faut par aller plus loing, dit-il. Car Dieu se manifeste à tous en general, quand il nous a donné des yeux pour contempler ses vertus en la creation du monde. Or nous voyons que les hommes suffoquent et suppriment ceste gloire qui leur devroit estre toute patente. Il faut donc conclure que les voila tous ingrats voire sacrileges, d'autant qu'ils desrobent à Dieu l'honneur qui luy appartient. Quant à ceux, qui sont sous la Loy ils sont condamnez au double, car ils pechent à leur escient cognoissans la volonté de Dieu, qui leur est plainement manifestée. Ainsi donc voila tout le genre humain enclos sous la malediction. Toute bouche est fermée dit-il, et n'y peut avoir aucune replique: là dessus il allegue tant de passages de l'Escriture pour monstrer que Dieu a regardé à tous hommes, et qu'il n'en a pas trouvé un seul bon, qu'il n'y a que pourriture en eux, c'est à dire, qu'ils sont tellement confis en leurs iniquitez, qu'ils doivent estre tenus pour detestables. Voila donc ce que nous [pag. 126] avons à noter en premier lieu, c'est de cognoistre quelle est nostre condition iusques à ce que Dieu viene à nous, qu'il nous reçoive à merci, et qu'il nous cerche du temps

que nous sommes plongez au gouffre d'enfer. Voila, di-ie, par quel bout il nous faut commencer si nous voulons bien cognoistre comment et pourquoy nous sommes iustifiez par la foy. Mais cela ne se pourroit pas deduire maintenant, nous le reserverons donc à demain.

PRIERE.

Or nous-nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu et Pere en cognoissance de tant de fautes et offenses par lesquelles nous luy sommes plus que redevables, et desquelles nous devons estre du tout confus en nous mesmes. Et cependant que nous ne laissions pas, estans en un tel Abysme de desespoir de lever toutes fois la teste à luy, puis qu'il nous a fait ceste grace de nous cercher, à fin de nous recueillir à soy, et que Iesus Christ est descendu iusques aux enfers, à fin de nous en retirer et pour nous conduire iusques au Royaume celeste. Que donc cecy soit tellement imprimé en nos coeurs, que nous soyons vrayement eslevez par foy, pour invoquer ce bon Dieu, qui nous a adoptez pour ses enfans et pour nous arrester du tout à luy. Et qu'il nous face la grace de tellement cheminer que son adoption [pag. 127] ne soit point vaine ni inutile en nous, mais qu'elle monstre ses fruicts en tant que nous serons gouvernez par nostre Seigneur Iesus Christ selon qu'il nous a incorporez en luy. Que non seulement nous etc.

SECOND SERMON DE LA IUSTIFICATION.

Genese Chap. 15.

6. *Abram creut à Dieu, et luy reputa cela à iustice.*

Nous commençasmes hier à traicter quelle est la vraye entrée pour comprendre comme nous serons agreables à Dieu par foy, c'est que nous venions à nostre condition premiere, regardons quels nous naissons en Adam. Or nous voila tous maudits, dannez et perdus: iusques à ce que nous ayons bien cognu cela, iamais nous ne gousterons que c'est d'obtenir grace et misericorde de Dieu. Voici donc le vray fondement pour bien bastir, c'est apres que nous aurons bien examiné quels nous sommes, ayans trouvé qu'il n'y a en nous que toute confusion, nous cerchions le remede ailleurs. Or pour faire un tel examen nous avons besoin de venir à l'Escriture. Vray est que si chacun pensoit à soy sans se [pag. 128] flatter, qu'il seroit son iuge sans aller plus loin. Il ne faut point faire long circuit pour trouver des enquestes contre nous: car chacun a comme un cautere qui le brule, et qui luy imprime la malediction de Dieu. Mais d'autant que nous sommes suiets à cacher nos fautes et à les ensevelir, voila pourquoy Dieu nous propose un miroir en sa parole à ce que nous aprenions de nous iuger selon luy, et non pas selon nostre fantasie. Combien donc que les hommes n'apperçoivent point du premier coup quelle povreté il y a en eux, toutesfois quand ils seront bien esclairez et guidez par la parole de Dieu, cela leur doit suffire, pour demourer du tout confus: car si nous voulions suivre nostre opinion chacun seroit iuste. Comme Salomon aussi en parle que les hommes sont si aveuglez de l'amour d'eux-mesmes qu'il n'y a celuy qui ne s'attribue et qui ne se face à croire merveilles de ses vertus: mais Dieu poise les coeurs, dit-il. Il nous faut venir à une autre balance: car il n'y a que fausseté quand nous pensons avoir beaucoup de merites. Et que les hommes aussi nous tienent en telle estime c'est d'autant qu'on ne regarde qu'à l'apparence. Or ce qui est ainsi haut et excellent devant les hommes, n'est qu'abomination devant Dieu. Et pourquoy? Car il nous faut iuger des oeuvres selon le coeur et selon l'affection [pag. 129] cachée. Et puis, il n'y a point de pureté, il est impossible que les hommes soyent purs et nets iusques à ce que Dieu les ait purgez par foy ainsi qu'il en est parlé au quinzieme chapitre des Actes. D'autre costé iamais nous ne servirons à Dieu d'une affection franche, que nous n'ayons cognu qu'il nous veut estre debonnaire et propice comme il est dit au Pseaume cent trente, Seigneur on trouvera tousiours mercy vers toy: car, comme tu es, ainsi on te trouve proce. Or les povres incredules qui se doutent de la volonté de Dieu et qui sont en inquietude et en effroy, il est certain que iamais ne le serviront de bon courage. Or Dieu n'acceptera rien de ce qu'ils veulent faire, car il veut des sacrifices volontaires de nous: et mesmes S. Paul dit qu'il ayme ceux qui luy apportent liberalement et d'une franche affection. Voila donc comme nos oeuvres quelques belles qu'elles semblent estre tant à nous qu'à tout le monde, ne sont qu'ordure et infection devant Dieu, iusqu'à ce qu'il nous ait purgez de nos macules et polutions, et puis qu'il nous ait monstré à quel but il nous faut aspirer et à quelle fin il nous faut rapporter toute nostre vie, c'est assavoir qu'il soit honoré de nous et qu'estans dediez en son service nous taschions de nous conformer pleinement à la iustice qu'il nous monstre. Or cecy sera [pag. 130] deduit tantost plus au long quand nous parlerons de la Loy: pour ceste heure, il suffit d'avoir cognu que d'autant que l'amour de nous-mesmes nous transporte, et que non seulement cela nous est comme un bandeau pour nous estouper les yeux, mais nous ensorcele quasi du tout, que nous sommes stupides et ne pensons point à nos miseres, et ne

les concevons point. Voila pourquoy i'ay dit qu'il est besoin que Dieu nous condamne par sa parole. Et voila pourquoy S. Paul assemble tant de tesmoignages pour monstrer que nous sommes tous damnez. Chacun comme i'ay dit, le devroit sentir en soy sans autre iuge: mais pource que nous sommes si pleins d'infection que nous sommes doubles, que nous avons tant de boutiques et de cachettes pour nous detourner de la vraye cognoissance et pure de nos pechez, voila pourquoy il faut que la parole de Dieu nous serve de miroir. Or maintenant si les hommes sont de nature pervers, et qu'il n'y ait en eux que rebellion et malice et que toutes leurs affections et pensees soyent d'autant d'inimitiez contre Dieu, comme S. Paul en parle au 8. chap. des Rom. comment pourrions-nous rien presenter ni rien offrir à Dieu qu'il trouve bon? Il est vray que nous pourrons bien avoir quelque folle outrecuidance, mais ce ne sera tousiours que pour redoubler le mal [pag. 131]: car l'orgueil est plus desplaisant à Dieu que tous les autres vices. Il faut donc que nous cognoissions qu'estans en nostre naturel, nous sommes tellement ennemis de Dieu, que tout ce que nous imaginons luy est contraire, et ne pouvons en toute nostre vie ne penser, ne dire, ne faire rien qui soit, qui ne soit pour amasser plus griefve condamnation sur nos testes. Et voila pourquoy aussi l'Escriture nous accompare à des morts, quand nous sommes delaissez de Dieu, et iusques à tant que nostre Seigneur se soit declairé nostre vie, nous sommes morts. Et un mort que pourra-il faire? Et au reste il nous faut bien apprehender ceci, car autrement iamais nous ne donnerions ouverture à la bonté de Dieu telle qu'elle nous est monstrée en nostre Seigneur Iesus Christ. Il faut que nous soyons desesperez en nous-mesmes pour mettre nostre fiance en luy. Nous sommes enclins à ceste presumption qui est tellement enracinee en nous, que nous voulons tousiours nous elever. Il faut donc que Dieu nous ait du tout abatus, à fin que nous soyons redressez par sa main, et que nous soyons soustenus de sa vertu. Davantage nous sommes enflez de vent et d'une vaine arrogance: or devant que nous puissions recevoir nulle vraye substance de Dieu il faut que nous soyons vuides et comme povres affamez. Et voila pourquoy notamment [pag. 132] il est dit que Dieu soule les povres et affligez. Il est vray que sa bonté s'espand sur ceux qui en sont dignes: mais quand il est question de recueillir son Eglise, il faut qu'il la prepare par ce moyen-la et c'est pour quoy notamment il est dit que l'Esprit de Dieu devoit reposer sur nostre Seigneur Iesus Christ, à fin qu'il annonçast aux captifs leur delivrance, à fin qu'il esclairast les povres aveugles, et qu'il apportast medecine aux povres malades, qu'il fortifiast les debiles. Or il accomplit cela en disant, Venez à moy vous tous qui estes chargez et travaillez et ie vous soulageray et vous trouverez repos à vos ames. Voila donc comme l'humilité nous conduit à nostre Seigneur Iesus Christ, à fin que nous soyons faicts participans de la iustice qu'il nous a apportée. Or l'humilité n'est pas comme beaucoup pensent, de faire quelque belle contenance devant Dieu, mais c'est que nous soyons tellement desnuez de tout bien, qu'il ne nous reste sinon de nous ietter là aux pieds de Dieu, et recognoistre qu'il n'y a rien en nous que toute povreté et misere, qu'il n'y a plus nulle attente de salut. Car voila comme nous parvenons à sa misericorde, c'est par le sentiment et aprehension de nos miseres. Et ces deux choses ne se peuvent separer. Pourquoy est-ce que Dieu a ainsi pitié de nous, et qu'il nous subvient? [pag. 133] C'est qu'il regarde nos miseres, et cela l'encline et l'incite à misericorde. Et voila pourquoy aussi sainct Paul traittant de nostre salut dit: Ce n'est point de vous, c'est un don de Dieu par la foy: car vous estes sa facture d'autant qu'il vous a créez en Iesus Christ aux bonnes oeuvres, lesquelles il a apprestees à fin que vous les faciez. S. Paul exclud là toute l'opinion que les hommes pourroyent concevoir de leurs propres vertus, en disant: Or ça si vous attirez quelque portion de la louange de vostre salut à vous, et qu'il vous semble encores que vous n'y soyez point pervenus de vous-mesmes, toutes fois que vous y ayez aidé, regardez comment cela s'est peu faire? Car vous avez esté créez hommes mortels, c'est à dire pecheurs, il n'y a eu en vous que malediction, vous estiez bannis et alienez de Dieu auquel gist tout bien. Il faut donc conclure que vous estiez comme morts. Ainsi il a fallu une correction nouvelle et seconde pour vous faire estre quelque chose devant Dieu. Et ainsi quand vous avez esté regenerez en Iesus Christ, cela s'appelle une creation nouvelle. Vous estes donc la creature de Dieu chacun de vous quand il vous a formez et appelez à soy, et il n'y avoit nulle disposition de vostre part, mais Dieu a preparé les bonnes oeuvres par son sainct Esprit. Puis [pag. 134] qu'ainsi est donc, il faut bien conclure que nostre salut ne vient nullement de nous, ie di iusques à une seulle goutte, mais que c'est un pur don de Dieu et qui procede de sa liberalité. Voila donc quant au premier poinct, c'est que pour obtenir merci et grace devant Dieu, il faut que nous ayons bien cognu quels nous sommes, et combien nostre condition est miserable et que nous soyons abatus du tout. Or quand ie parle ainsi, ce n'est pas à dire qu'il nous falle avoir une cognoissance qui voltige en nostre cerveau, mais il faut que nous soyons navrez mortellement en nos coeurs, et que nous sentions le iugement de

Dieu qui nous espovante pour nous rendre du tout desesperez. Car que savons-nous que c'est d'avoir nourriture sinon que la famine nous presse? si nous estions enflez et souls, chacun demoureroit en tel estat, nous ne cercherions ne pain ne pitance (comme on dit) mais la famine nous contraint de cercher pasture: quand nous sommes malades, nous venons au remede, mais si un homme estoit insensible, et qui ne fust point touché d'aucune passion de son mal, il mouroit cent fois sans demander secours ne sans l'appeter. Il faut donc comme i'ay desia dit que la cognoissance de nos miseres nous touche tellement que nous soyons vrayement à la mort, et que nous sentions la [pag. 135] mort de laquelle parle l'Escriture à fin d'aspirer à la vie que nostre Seigneur Iesus Christ nous presente par son Evangile, est c'est pourquoy tant souvent l'Escriture nous redargue de nos offences, et nous fait comme nostre procez criminel. Car Dieu ne prendroit point plaisir à nous manier en telle sorte, n'estoit qu'il cognust la necessité. Ainsi donc autant qu'il y a de menaces en l'Escriture saincte et de sentences de condamnation et de reproches et de choses semblables, ce sont autant de coups de marteau que Dieu nous donne sur la teste, à fin de nous amener à l'humilité de laquelle nous sommes bien loin iusqu'à ce qu'il nous ait amortis en telle façon, voire par violence. Voila donc pour un item. Et au reste il nous faut venir à deduction plus ample de ce qui a esté dit, c'est que iusques à tant que nous ayons contemplé nos miseres en la parole de Dieu, nous serons endormis en nostre hypocrisie et serons sans souci: et ceste nonchalance-la sera cause, que nous mespriserons la grace de Dieu et en serons quant et quant exclus. Or Dieu nous a proposé nostre condamnation en la Loy notamment: il est vray que toute l'Escriture en est pleine: et quand il est dit qu'elle est utile, entre les autres choses, il admene les reprehensions. Et puis nous savons que porte l'Evangile, Repentez-vous [pag. 136], le Royaume de Dieu est prochain. Voila comme Dieu dispose ses esleus pour recevoir la iustice gratuite qui leur est donnée par le moyen de son Fils, c'est que nous soyons repentans. Et qu'emporte cela? une tristesse que nous soyons faschez, et contristez pour nous condamner en nostre mal et nous vengeans de nous-mesmes comme sainct Paul en parle: car il ne met pas seulement le mot de tristesse, et d'effroy, mais il dit qu'il nous faut avoir un tel zele que nous soyons là comme pour prendre vengeance de nous-mesmes, d'autant que nous sommes ainsi ennemis de Dieu. Or combien que ceste doctrine se rencontre en toute l'Escriture saincte: neantmoins Dieu a specialement ordonné sa Loy à cela, et c'est pourquoy sainct Paul dit qu'elle n'apporte qu'ire. Quand on aura bien regardé à ce qui est là dit, on trouvera que Dieu nous est contraire, et que nous ne pouvons approcher de luy sinon qu'il soit armé pour foudroyer contre nous, et pour nous abysmer pleinement. Vray est que la Loy nous monstre bien que c'est de iustement vivre, et d'acquerir iustice si nous en estions capables, comme nous traitterons plus au long ici apres. Il est escrit au dixhuitieme chapitre du Levitique: Qui fera ces choses, il vivra en icelle: mais cependant regardons si nous approchons mesmes de ce que Dieu nous commande? [pag. 137]. Il est vray qu'encores les hommes sont si outrecuidez que la Loy, iusques à ce qu'elle soit bien entendue, ne suffit point pour les mater et pour les despouiller de toute folle presomption. Car voila sainct Paul qui avoit esté enseigné des sa ieunesse en la Loy, il estoit du rang des docteurs: il dit neantmoins qu'il n'a pas laissé de presumer de ses vertus, et cuidoit estre bien iuste, il avoit la Loy à laquelle il s'arrestoit, mesprisant la grace de nostre Seigneur Iesus Christ. Et pourquoy? Il ne regardoit qu'à l'apparence, comme quand il est dit: Tu ne tueras point: et bien il n'estoit pas meurtrier: Apres, Tu ne paillarderas point, on ne void pas aussi qu'il fust un putier ou un paillard: Tu ne desroberas point, il n'estoit point larron. Il pensoit donc estre quitte du tout devant Dieu. Et voila comme il estoit endormi en ses vaines flateries. Mais depuis Dieu l'a reveillé et l'a amené plus loin, et le fait entrer iusques au plus profond de ses pensees. Et quant il est dit, Tu ne convoiteras point, alors il voit qu'il est convaincu et condamné tellement qu'il n'y a plus d'absolution. Car il sent qu'il a beaucoup de vanitez en soy qui le chatouillent, sa fragilité luy fait concevoir beaucoup de tentations, il cognoit qu'il ne s'est point aquitté de la centiesme partie de l'amour de Dieu [p. 138], qui doit estre en tous fideles. Sainct Paul cognoit cela: ainsi le voila comme un povre trespassé, il oublie sa vie, de laquelle il avoit esté trompé et deceu, et cognoit qu'il est du tout comme une povre charongne pourrie devant Dieu. La loy l'occit tellement qu'il n'a plus dequoy presumer en soy. Et voila pourquoy i'ay dit, qu'il y a une raison speciale contenue en la Loy de Dieu, pour nous monstrer qu'il n'y a en nous que condamnation: car il nous faut ici arrester premierement à chacun precepte. Nous devons avoir un seul Dieu. Et quel est-il? comment est-ce qu'il est servi et honoré de nous? Quand nous serons du tout attachez à luy, que nous ne cercherons autre bien, ni autre felicité, ni resiouissance que de le glorifier, qu'on n'orra que louanges et actions de graces de nos bouches, qu'en toutes sortes on appercevra que nous aspirons du tout à luy, ayans renoncé au monde, que son

nom sera magnifié de nous comme il le merite. Voila donc les quatre commandemens de la premiere table. Or quand nous aurons bien espleuché tout ce qu'ils contienent, venons à nous, et nous trouverons qu'au lieu de nous avoir arresté à luy, nous sommes vagabons, et que nos pensées et imaginations nous pourmeinent, et nous tracassent çà et là. Qu'est-ce quand il est question mesme de [pag. 139] prier? Car ceste action devroit retirer les hommes d'ici bas pour les ravir au ciel, d'autant que nous sommes comme en la presence de nostre Dieu. Et cependant quand nous prions combien aurons-nous encores d'imaginations frivoles qui nous passent par la teste et qu'il nous faut là tenir captifs? Puis qu'ainsi est, que sera-ce de tout le reste de nostre vie? Ainsi en sera-il de tous les commandemens de la Loy, quand nous en ferons comparaison avec nostre vie. Et pourtant nous ne trouverons non pas une mort seule, mais cent mille. Et au reste nous voyons aussi comme Dieu en sa Loy, nous a voulu toucher au vif: car il est dit qu'il faut que le coeur soit navré à bon escient. Car apres qu'il a prononcé ceste sentence, Maudit sera celuy qui n'accomplira toutes les choses qui sont ici escrites, il ne se contente point d'estre iuge, et d'avoir ainsi condamné de sa bouche les hommes: mais il veut que le peuple responde Amen, c'est à dire, que chacun passe condamnation de son bon gré, et qu'on se tiene pour tout condamnez, confessant la sentence qu'il a donnée, estre iuste et equitable. Ainsi donc voila comme la Loy nous doit faire entrer en l'examen de toute nostre vie, que nous n'ayons que desespoir en nous, et que par ce moyen nous soyons solicitez de cercher nostre Seigneur [pag. 140] Iesus Christ pour le commencement de nostre iustice. Or maintenant nous voyons que ce sont deux choses contraires comme le feu et l'eau, que nous soyons estimez iustes devant Dieu par nos oeuvres, et que nous soyons acceptez de luy en vertu de la foy. Car comme sainct Paul en parle, si nous apportions rien du nostre, il est certain que Dieu nous seroit redevable, d'autant encores que nous ne soyons pas iustes du tout ny en perfection: quoy qu'il en soit, si est-ce que le salaire nous seroit deu pour une portion telle que nous pourrions avoir. Or il est dit que la foy ne se peut accorder nullement avec les oeuvres: il faut donc conclure que quand nous sommes iustifiez par foy, les oeuvres cessent et sont abatues du tout. Or ceste façon de parler de prime face sembleroit estre dure, que la foy ne se puisse accorder avec les bonnes oeuvres: car il sembleroit qu'elle nous iustifie à fin de nous lascher la bride à toute iniquité. Or c'est selon une qualité certaine et un regard que sainct Paul dit cela, comme aussi il parle de la Loy et de la foy: La Loy, dit-il, ne peut avoir nulle convenance avec la foy, ce sont deux choses incompatibles. Et en quelle sorte? Dieu n'est-il pas autheur de la Loy comme de l'Evangile? y a-il contrarieté ni repugnance en luy? Il est bien certain que [pag. 141] non, il est immuable. Et pourquoy donc est-ce que sainct Paul trouve une telle contrarieté entre la Loy et l'Evangile? C'est au regard de nous iustifier. Autant en est-il entre la foy et les oeuvres: il y a contrarieté entant que les oeuvres sont merites. Et qui plus est nous ne pouvons faire nulle bonne oeuvre sinon par foy, comme nous l'avons desia touché, et sera encores deduit plus au long. Car la cause et l'effet ne sont pas contraires: mais quand nous voulons establir quelque merite en nos oeuvres, c'est à dire, que nous voulons qu'elles doivent valoir pour nous aquerir grace devant Dieu, et que soyent une satisfaction pour nos pechez: brief, qu'elles nous servent à salut, c'est pour ruiner du tout la foy, et par ce moyen-la elle est aneantie. Ainsi donc nous voyons que non sans cause sainct Paul conclud que si nous sommes iustifiez par la Foy, les oeuvres n'y ont aucun lieu, mais faut qu'elles s'esvanouissent, voire entant qu'on y pourroit attribuer quelque opinion de merites, ou de vertus pour faire que Dieu nous ait agreables. Or notons quant et quant que Dieu nous iustifie par sa pure liberalité, et ne cerche en nous que nos miseres pour y subvenir, à fin que luy seul soit cognu iuste et que la louange de nostre salut luy soit rendue voire du tout comme aussi sainct Paul le note tres-bien [pag. 142] tant au premier chapitre des Ephesiens qu'au troisieme des Romains. Il dit donc que Dieu a enclos tout sous peché, à fin que luy seul soit cognu iuste, et que toute bouche soit close, pource que c'est luy seul qui iustifie les pecheurs par la grace de nostre Seigneur Iesus Christ, et qui nous introduit au chemin de sa iustice. Comme aussi au troisieme chapitre des Galates, quand sainct Paul propose ceste question. Comment est-il possible que Dieu ait donné sa Loy apres la promesse? Car il semble qu'il ait changé propos, et qu'il se soit ravisé, d'autant qu'il iustifie gratuitement Abram, et long temps apres il vient publier sa Loy: en icelle il dit, Quiconque fera ces choses, il vivra en icelles. S. Paul respond à cela, que la Loy n'est point donnée pour aneantir la promesse gratuite, mais pour l'usage que i'ay desia touché et exposé, c'est qu'il faut que nous soyons enclos sous peché, et sous condamnation, autrement nous ne pourrons gouster iamais que vaut la misericorde de Dieu, et ne la cercherons point, et aussi il nous semblera que nous n'en ayons nul besoin. Et de fait il y a deux façons de gens qui mesprisent nostre Seigneur Iesus Christ, et se priveut de tous les biens qu'il

nos a apportez, et du salut que nous avons par sa mort et resurrection. Les uns se persuadent valloir quelque chose [pag. 143], et là dessus despitent Dieu en leur orgueil: comme ceux qui ont quelque beau lustre de iustice, ces devots qui contrefont une grande saincteté, et comme Angelique, ceux-la, di-ie, se ferment la porte, et n'ont entree aucune à Iesus Christ: car ils le repoussent aussi bien loin d'eux. Il y en a d'autres qui sont nonchalans et ne cuident point estre iustes. Et pourquoy? Les uns sont paillards, les autres seront larrons, les autres seront gens yvrongnes, dissolus, contempteurs de Dieu, en sorte que les petis enfans peuvent estre leurs iuges. Ceux-la donc ne sont pas deceus par orgueil et outrecuidance, mais ils sont tellement enyvrez de Sathan, qu'ils ne pensent point à la vie eternelle, ils s'abrutissent du tout. Et voila pourquoy il est dit par Salomon, Bien heureux est l'homme qui solicite son coeur. Et qui s'induit à crainte et qui se reveille pour cognoistre ses fautes et povretez. Ainsi donc nous voyons que la Loy n'a esté donnée apres la promesse pour autre raison que pour nous condamner, à fin que nous cerchions toute nostre iustice en Dieu et que toute la louange de nostre salut luy soit rendue, comme elle luy appartient. Notons bien donc ceste cause finale, car voila aussi pourquoy sainct Paul au premier chapitre des Ephesiens [pag. 144] deduit ceste matiere tout au long. Car il ne passe point cela en un mot, mais il deduit ce mesme propos, comme s'il le vouloit entonner en nos aureilles, Afin, dit-il, que la gloire de Dieu fut cogneue, et que luy seul soit glorifié, que luy seul soit cognu iuste, à fin que nous cognoissions que c'est de luy, que nous tenons tout. Il faut, dit-il, que nous cognoissions que sans sa pure grace nous estions tous peris. Voila en somme à quoy Dieu pretend quand il nous despouille de toute opinion de nos vertus, c'est qu'il veut estre luy seul cognu iuste, et que nous soyons perdus et damnez en nous-mesmes. Et ainsi ceux qui s'attribuent tant peu que ce soit de iustice, comme s'ils avoyent aidé à Dieu, comme les Papistes s'appelent cooperateurs, il est certain que ceux-la commettent un crime plus detestable que tous les larrons du monde. Qu'est-ce d'avoir ravi à un homme or et argent et toute sa substance, au pris de ravir à Dieu son honneur et le principal qu'il demande et qu'il se veut reserver? C'est que luy seul soit cognu iuste: et quand des povres creatures mortelles ou des vermines de terre, où il n'y a qu'infection et puantise, se voudront mettre au lieu de Dieu pour dire: Tu n'es point tout quant à l'oeuvre de nostre salut, mais nous y avons aidé. Ne voila point un blaspheme [pag. 145] execrable, quand les hommes presument d'apporter quelque portion de leur iustice devant Dieu? Or nous avons à retenir ce qui fut hier traitté, c'est assavoir, que le mot de Iustifier n'emporte pas que nous soyons faits iustes, c'est à dire, que Dieu nous renouvelle tellement que nous soyons des Anges: mais il emporte qu'il nous accepte et approuve par sa pure bonté, encores que nous soyons povres pecheurs. Et voila pourquoy aussi Moyse en ce passage a couché le mot de Reputer, comme s'il disoit que cela depend de la faveur gratuite de Dieu, et qu'il ne faut point s'enquerir si la iustice est au regard de l'homme, ou s'il a esté digne d'estre accepté. Rien de tout cela, mais contentons-nous que Dieu nous accepte pour iustes encores que nous ne le soyons pas. Et voila aussi pourquoy la iustice de la foy exclud les oeuvres: car nous prenons de Iesus Christ ce qui nous deffaut. Ie ne di pas en partie, comme les Papistes s'embrouillent, mais nous empruntons la iustice de Iesus Christ, d'autant qu'il n'y en a point une goutte ni un seul grain en nous. Il faut donc que les oeuvres soyent abatues, quand nous cerchons nostre iustice ailleurs. Car s'il y en avoit seulement une portion en Iesus Christ et une partie en nous, il ne seroit pas le tout: et comment s'accompliroit [pag. 146] ce qui est dit que toute plenitude de graces a esté en luy, et que cela a esté donné par le sainct Esprit, à fin qu'il nous en distribue à un chacun selon sa mesure? Car ce sont choses opposites d'acquerir et de recevoir de Dieu: et quand Dieu nous iustifie c'est par son adoption, d'autant que de nature nous sommes enfans d'ire, il nous adopte et nous retient pour ses enfans. Et qu'est-ce qu'il trouve en nous? Rien qui soit pour l'induire à nous bien faire. Ainsi donc l'heritage que nous esperons de nostre salut, et lequel nous est promis en l'Evangile, vient de ceste adoption de Dieu, et n'y a rien du nostre: car si nous pouvons acquerir quelque chose, il est certain qu'alors nous entrerions en partage avec Dieu, ainsi que les Papistes y viennent: mais d'autant que Dieu besongne en telle sorte qu'il n'y a rien de nostre costé, voila comme il doit estre luy seul glorifié. Or maintenant nous voyons en somme que la iustice de laquelle il est ici parlé, n'emporte que la remission des pechez, et l'adveu que nous avons au nom de nostre Seigneur Iesus Christ, d'estre iustes par le merite de son obeissance: mais encores quand sainct Paul nous veut enseigner rudement selon nostre petisse *, il ameine seulement la remission des pechez, et argue en telle sorte, Nous ne pouvons estre iustifiez par nos oeuvres: pourquoy? [pag. 147] Car il est escrit, Bien heureux est l'homme à qui Dieu pardonne les pechez, duquel les iniquitez sont remises, et auquel les fautes ne sont point imputées. Voila, dit-il, toute nostre felicité, quand Dieu nous reçoit à merci,

qu'il oublie et ensevelit toutes nos offenses par lesquelles nous sommes coulpables devant luy. Si ainsi est, il s'ensuit qu'il n'y a que mal-heur en nous iusques à ce que Dieu nous ait pardonné: et si nous sommes meschans, où sera nostre iustice? Car Dieu ne peut pas hair ce qui est convenable à sa nature, il est la fontaine de toute iustice: s'il trouvoit en nous quelque bien, encores quelque petit qu'il fust, il est certain qu'il l'accepteroit. Il faut donc conclure d'autant que nous sommes malins, qu'il n'y a en nous qu'iniustice et iniquité et tout mal-heur, que nous ne pouvons pas estre bien-heureux que nous ne soyons aimez de Dieu. Or s'il nous aime, il faut quant et quant qu'il nous approuve: s'il nous approuve, il faut que nous soyons iustes. Toutes ces choses-la sont principes qui devoyent estre assez entendus. Mais encores si nous faut-il cognoistre que nous ne pouvons estre bien-heureux sinon que Dieu nous aime: car cependant qu'il nous sera ennemi, helas, quelle est nostre condition? dont est-ce que depend nostre felicité? C'est quand Dieu nous [pag. 148] reçoit en son amour. Or maintenant regardons comment il nous aime: il faut qu'il nous approuve, comme i'ay dit, car il ne peut pas se renoncer soy-mesme. Et s'il nous reiette et que nous luy soyons detestables, comment sera-il reconcilié avec nous? Or venons au moyen: car Dieu ne se peut transfigurer, et si nous pretendons de le faire c'est en vain (dit sainct Paul): car il demourera tousiours semblable à soy, et nous saura bien separer avec tous nos mensonges, et nous racler de son rang: comment donc serons-nous approuvez de Dieu? Il faut que nous soyons iustes. Or ceste iustice-la, quelle est-elle? Ce n'est pas que nous l'ayons en nos oeuvres, que nous puissions nous acquitter envers luy, ni satisfaire à nostre devoir: il n'y a rien de tout cela. Quoy donc? Il faut que Dieu nous pardonne nos pechez, qu'il oublie nos iniquitez, qu'il ne nous impute point nos offenses. Et non sans cause David a usé de ces trois façons de parler: car on penseroit que ce langage seroit superflu: mais notamment il reitere cela, d'autant que ce n'est point seulement un abysme que la condition de l'homme en laquelle il naist, et en laquelle il est plongé iusqu'à ce que Dieu l'en retire, mais c'est l'abysme des abysmes: brief, c'est le profond d'enfer. Il faut donc que Dieu besongne [pag. 149] ici d'une façon singuliere. Et voila pourquoy aussi il adiouste puis apres, Et en l'Esprit duquel il n'y a point de fraude: car il faut que nous sentions combien la misericorde de Dieu nous est necessaire, d'autant que la grandeur de nos pechez est telle, que c'est pour empunaisir et ciel et terre, et non seulement pour provoquer nostre Dieu, mais les Anges, la lune et le soleil et toutes les creatures à l'encontre de nous. Ainsi donc voila pourquoy David magnifie tant la remission des pechez. Et pour ceste cause mesme sainct Paul conclud que voila où gist toute nostre iustice, c'est que nos pechez nous soyent pardonnez. Et notons bien aussi, comme i'ay desia touché, que David met en l'Esprit duquel il n'y a point de fraude: car il monstre que nous ne pouvons recevoir la remission de nos pechez, combien qu'elle nous soit offerte alors de Dieu, iusqu'à ce que nous soyons du tout confus en nous mesmes, que nous soyons bien resveillez, qu'il n'y ait point d'hypocrisie ne de fiction qui nous face à croire ceci ou cela et qu'il n'y ait nul desguisement, que nous ne soyons point doubles, ni endormis en nostre non-chalance: mais que nous soyons comme povres gens damnez et perdus, que le iugement de Dieu persecute, tellement que nous ne sachions que faire, et que nous soyons là comme si desia [pag. 150] nous voyons la mort presente, comme si nous voyons la main de Dieu armée pour executer la sentence de malediction qu'il prononce à l'encontre de nous. Voila ce que nous avons à noter quant à ceste iustice pour en avoir une bonne definition. Or voila aussi pourquoy il est dit au quinzieme chap. des Actes quand sainct Paul traitte des ceremonies qu'il faut que nous soyons iustifiez par nostre Seigneur Iesus Christ de toutes les choses dont la Loy de Moyse ne nous a peu iustifier. Ce mot ici emporte assez longue queuë: car il faut savoir pourquoy S. Paul parle des ceremonies de la Loy notamment, quand il dit: Que les oeuvres ne peuvent rien faire, ne servir pour nous rendre agreables à Dieu. Les Papistes et mesmes beaucoup de gens anciens qui n'estoyent point exercez en l'Escriture, mais qui estoyent comme à demy Philosophes, se sont amusez à ce mot de la Loy, et ne pensent que S. Paul ne combat point pour les oeuvres moralles qu'on appelle, c'est à dire, qu'il ne veut pas nier que nous soyons iustes devant Dieu, quand nous vivrons chastement, sans faire tort à personne, que nous vivrons en temperance, en sobrieté et en toutes autres vertus, ils estiment que S. Paul ne touche point à cela et qu'il veut bien que toutes ces oeuvres-la meritent salut en partie: mais ils entendent que les ceremonies de la [pag. 151] Loy ne pouvoyent profiter à iustifier. Or c'est une sottise par trop lourde: car en premier lieu S. Paul ne parle point tousiours des ceremonies de la Loy. Et voila en quoy ils se sont trop inconsiderement abusez: et qu'ainsi soit au passage du Pseau. que ie viens d'alleguer, David a situé la beatitude de l'homme en la seule remission des pechez sans aucune ouvre: et ce mot-la d'oeuvres comprend en soy toutes les vertus en general, lesquelles les hommes se peuvent attribuer, et d'où ils prenent

quelque gloire. Or ceste malheurté-la (dit S. Paul) monstre qu'il faut que nous venions tous nuds devant Dieu et vuides, à fin que nous soyons enrichis de sa pure et gratuite bonté. Au reste quand il parle des oeuvres de la Loy, c'est pource que s'il y avoit quelque merite, ce seroit à cause de la paction que nous avons desia alleguee, Qui fera ces choses, il vivra en icelles. Prenons le cas qu'il n'y eust jamais nulle Loy publique: tant y a que pour cela les hommes ne seront point plus agreables à Dieu. Et de son costé il ne nous peut rien devoir: car il est dit que quand nous aurons fait tout ce qui nous est commandé encores faudroit-il confesser que nous sommes serviteurs inutiles. Et pourquoy? Sommes-nous en nostre liberté? Y a-il rien en nous qui nous appartiene et qui nous soit propre? Ainsi donc encores ne pouvons-nous alleguer aucun merite, quand nous aurions [pag. 152] accompli la Loy en perfection. Et dont est-ce donc que despend la confiance que les hommes prenent en toutes leurs oeuvres? De ceste promesse, Qui fera ces choses il vivra en icelles. Car Dieu s'est là obligé de son bon gré, combien qu'il n'y fust point tenu par raison. Ainsi donc quand sainct Paul parle des oeuvres de la Loy, il monstre, combien que Dieu ait promis à ceux qu'il a promis, que tous ceux qui accompliront tout ce qu'il a commandé en la iustice de Loy, qu'ils seront reputez iustes, et qu'ils auront la vie eternelle: toutesfois les oeuvres de la Loy ne peuvent rien faire. Et pourquoy? d'autant qu'elles nous laissent tousiours en condamnation: car nous ne cessons de l'offenser, et celuy qui sera le plus iuste, ne pourra pas toutesfois s'aquitter de la centiesme partie. Et qui sera-ce donc sinon que nous baissions tous la teste, et que nous venions nous iecter tous aux pieds de nostre iuge pour luy demander pardon? ainsi qu'il sera deduit plus au long. Or revenons à ce passage qui depend de ce que i'ay desia touché, c'est que Iesus Christ nous est proposé et mis en avant pour nous iustifier de toutes les choses dont la Loy de Moyse ne nous a peu iustifier. Car il sembleroit bien que tant aux ceremonies qu'à tout le reste de la Loy, les hommes eussent quelque aide pour se faire valoir devant [pag. 153] Dieu, et luy estre agreables: car s'ils avoyent failli, les Sacrifices estoyent remedes propres, ils avoyent l'aspersion du sang pour se nettoyer, ils avoyent aussi les lavemens qui servoyent de satisfaction envers Dieu, et puis tant d'autres promesses. Il sembloit donc que ce fust pour estre approuvez de Dieu: rien, mais au contraire il a fallu que Iesus Christ soit venu pour nous iustifier des choses dont la Loy ne nous pouvoit iustifier. Et qu'est-ce à dire nous iustifier des choses? C'est à dire nous en absoudre. Nous voyons par ce passage-la ce que i'avoy'dit au paravant, c'est que la iustice dont Moyse parle ici, n'est pas une chose qui reside en nos personnes, mais la remission gratuite de Dieu, quand il nous est propice et favorable, ct qu'il nous aime, combien que nous n'en soyons pas dignes: car ce qui est ici declairé par Moyse ne se trouvera pas en tous hommes, mais en Iesus Christ nous trouverons dequoy estre iustifiez. Et comment? C'est que le diable nous accuse et que Dieu soit prest à nous iuger et condamner: voila nostre Seigneur Iesus Christ qui respond pour nous comme nostre pleige. Voila son obeissance qui nous sert de manteau pour couvrir toutes nos rebellions et iniquitez. Il a satisfait pour nous, et nous a acquitez de toutes nos debtes par le merite de sa [pag. 154] mort, et puis il a espandu son sang pour nostre lavement: brief, nous trouvons en la personne du Fils de Dieu tout ce qui est requis pour nous rendre agreables, d'autant que nos pechez ne nous sont plus imputez. Voila donc en somme ce que nous avons encores à retenir sur ce passage. Or il reste de passer plus outre, c'est assavoir, quand Dieu nous a ainsi receus à merci pour un coup, comment il continue à nous tenir et avouer pour iustes tout le temps de nostre vie, et en la mort mesmes: car c'est le principal où il nous faut venir, toutesfois cela ne se pourra pas traitter maintenant. Il suffira donc à fin que les choses soyent bien retenues, d'avoir cognu quelle ouverture il nous faut avoir pour estre participans du salut eternel qui nous a esté apporté par le Fils de Dieu, c'est que nous sachions combien nostre condition est miserable, et que ce ne soit point pour le confesser de bouche, et pour en avoir quelque imagination volage; mais que nous soyons navrez d'une telle tristesse que nous soyons confus devant Dieu iusques à nous hair et nous despiter contre nous mesmes. Quand nous serons ainsi nos iuges, voila comme nous serons absouts de Dieu. Quand nous serons ainsi morts en nous-mesmes, voila comme nous trouverons nostre vie en Iesus Christ. Car il ne [pag. 155] suffit point que nous cognoissions que nous sommes povres malades, et que nous sommes povres et indigens: mais il faut que nous soyons morts du tout, à fin que nous soyons vivifiez par la seule grace de nostre Seigneur Iesus Christ. Et sur cela que nous venions à ceste humilité que l'Escriture requiert de nous, qui est pour rendre à Dieu l'honneur qui luy appartient. Ce n'est point sans cause que David dit que le Sacrifice que Dieu demande, est un coeur humble et abatu: car autrement nous ne pouvons avoir accez à luy, iusques à ce que nous soyons pleinement aneantis. Ainsi donc il faut qu'il y ait une telle affection que nous soyons angoissez en nos destresses, et alors nous confesserons à bon escient que nous ne sommes point iustes. Alors aussi nous serons

enflammez d'un tel desir et affection qu'il apartient pour cercher nostre iustice, non point en nos merites, mais tout à l'opposite, ayans esté despouillez de toute arrogance nous chercherons tout nostre bien et salut en la personne de son Fils unique, tellement qu'ayans cognu qu'il nous a tirez des tenebres de mort, nous serons disposez et aurons la bouche ouverte pour prescher ses louanges inenarables, comme sainct Pierre en parle traittant aussi de la fin de nostre salut au premier chap de sa premiere Canonique.

PRIERE.

[pag. 156]. Or nous-nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu en cognoissance de nos fautes, le priant que de plus en plus il nous les face sentir, et qu'il nous guide tellement par son sainct Esprit, que nous ne cerchions sinon qu'à le glorifier et benir son sainct nom, et à recognoistre en combien de sortes nous sommes tenus à luy, voire tenans de luy toute esperance de vie que nous avons, et cependant que nous ne soyons point lasches à le servir, mais que nous mettions peine de nous renger à sa saincte volonté iusqu'à ce qu'il nous ait tellement despouillez de toutes les corruptions de nostre chair, que nous soyons pleinement revestus de sa iustice. Ainsi nous dirons tous, Dieu tout puissant pere celeste, etc.

La Fin.

TROISIEME SERMON DE LA IUSTIFICATION.

Genese Chap. 15.

6. ***Abram creut à Dieu, et luy reputa cela à iustice.***

Nous vismes hier qu'il ne faut nullement entrer en partage avec Dieu quant à la cause de nostre salut, mais que toute la louange luy en doit estre reservée [pag. 157]. Car quand nous aurons bien cerché tout ce qui se peut trouver en l'homme la conclusion sera qu'il est tellement desnué de toute integrité qu'il n'y a en luy que toute corruption et par consequent qu'il n'y a que mort. Or encores n'est-ce pas assez de cognoistre que Dieu doit estre luy seul glorifié, et que de nostre costé nous devons estre comme aneantis, car il faut que nous soyons asseurez, ou autrement la porte de salut nous est fermée. Quand il est dit que nous vivons de foy, comme sainct Paul allegue le passage du prophete Abacuch, par cela il nous est monstré que la foy nous est comme une clef pour nous ouvrir le royaume de paradis. Et au reste si c'est nostre heritage, il faut que nous soyons enfans de Dieu pour y parvenir: nous ne pouvons estre enfans de Dieu qu'en croyant comme il en est parlé au premier chap. de sainct Jean. Or ce croire ici comme nous l'avons declairé, emporte certitude. Et voila pourquoy aussi il est dit que nous pouvons crier à pleine bouche que Dieu est nostre Pere et que sans cela nous ne pouvons estre reputez ses enfans. Et ce cri-la d'où procede-il? De l'Esprit d'adoption dit sainct Paul tant au huitiesme chapitre des Rom. comme au quatrieme des Galatiens. Il faut donc que l'Esprit de Dieu nous certifie que nous sommes adoptez de luy tellement que sans [pag. 158] doute et sans scrupule, nous l'invoquions comme nostre Pere, et voila pourquoy aussi en l'autre passage au premier chapitre des Ephes. et puis en la premiere des Corinthiens premier chap. il est appelé le seau de l'heritage de salut que nous attendons. Or puis que ainsi est que la certitude de foy emporte que nous soyons adoptez de Dieu, et que nostre salut est fondé là dessus, il faut qu'il y ait une signature comme d'une chose infallible. Nous voyons maintenant que ce n'est point assez que les hommes confessent que Dieu est autheur de leur salut et qui luy doit estre attribué: mais il faut que d'autre part ils ayent accez à luy, et que privement ils l'invoquent comme leur Pere, et qu'ils soyent tous resolus que jamais ne leur defaudra. Or ceste certitude ici n'a jamais esté comprise en la Papauté, mesmes ils bataillent fort et ferme à l'encontre, et disent que nous ne saurions prendre resolution que Dieu nous approuve et que nous soyons en sa grace: seulement que nous en avons quelque coniecture proubable. Or c'est destruire tous les fondemens de nostre Chrestienté. Et de fait quand S. Paul traitte ceste matiere il nous amene à ceste raison-la, c'est que si nous dependons de la Loy et que nostre fiance soit là appuyee, la foy donc est abolie et toutes les promesses aneanties. Et pourquoy? Ce n'est pas que Dieu [pag. 159] ne soit fidele de son costé, mais c'est d'autant que jamais nous ne parviendrons à l'accomplissement de ce qui est requis pour nostre salut. Car Dieu nous promet bien de nous recompenser quand nous l'aurons servi, et que nous aurons gardé d'un bout à l'autre tout ce qu'il nous commande: Dieu promet cela. Or ceste condition maintenant est impossible: car iamais homme n'a accompli la Loy, et iamais nul ne l'accomplira. Ainsi donc ceste promesse n'aura nul effet de nostre costé. Il faudra que nous soyons tousiours en dispute et branle et en inquietude, et en la fin que nous trebuschions en desespoir, quand nous voudrons apporter nos oeuvres et venir à conte avec Dieu. Car il est dit au Pseau. 143, Seigneur n'entre

point en conte avec ton serviteur. Car nul homme vivant ne sera iustifié devant toy. Il faut donc conclure que nous serons tousiours troublez, et que nos esprits seront perplex, sinon que nostre salut procede d'ailleurs que de nos merites. Et encores pour mieux comprendre cela, advisons bien à ce qui a este dit, c'est que nous ne contenterons pas Dieu de nefles. Et c'est une chose terrible que de l'avoir pour partie adverse. Or il le sera tousiours cependant que nous voudrons presumer de nos oeuvres. Car nous luy deroguons autant, et luy voulons ravir son droit, comme il a esté [pag. 160] monstré que quiconque n'a la bouche close pour ne s'attribuer aucune gloire, et quiconques n'a la bouche ouverte pour confesser qu'il n'y a que Dieu seul qui soit iuste, il est certain qu'il combat contre luy. Or nous ne gaignerons pas nostre proces: tousiours la condamnation demourera sur nos testes. Ainsi donc que nous penserons bien de ne point provoquer son ire à nostre escient à l'encontre de nous, et au reste il faut bien que les hommes soyent hors du sens, quand ils peuvent mettre quelque confiance en leurs merites. Et y a ici double abus, voire et qui en attire un troisieme. Car il y a un abus quand les hommes cuident pelle-melle conter avec Dieu ainsi que font les Papistes. Et encores qu'ils defaillent en beaucoup d'endroits, neantmoins ils se font à croire qu'ils ne laissent point d'estre acceptez de luy. Or Dieu n'a rien promis sinon à ceux qui accompliront toute la Loy. Notons bien ce mot où il est dit, Quiconque fera toutes les choses escrites en la Loy, il vivra en icelles: il n'est pas dit une partie tant seulement. Et c'est ce que dit sainct Iacques, que celuy qui a defendu de paillarder, il a deffendu aussi de desrober. Quand donc un homme aura vescu chastement en toute sa vie cependant s'il est coupable en quelque autre poinct, il ne laissera pas d'estre condamné. Et pourquoy? [pag. 161] Ce que Dieu a conioint, il ne peut estre divisé par nous, la iustice de la Loy est conioincte et unie: il ne faut point donc que nous pretendions de la couper par pieces et par morceaux ne d'enfaire certaine portion. Or maintenant regardons bien si en tout et par tout nous pouvons nous aquiter en sorte qu'il n'y ait que redire en toute nostre vie, helas, qui sommes-nous? Comme dit Salomon: Qui dira i'ay purgé mon coeur? Il est vray que beaucoup le cuident, car il y a aussi beaucoup d'ypochrites au monde. Mais il faut qu'un homme soit plus qu'insensé comme i'ay dit quand il en vient là: car s'il regarde à quel iuge il a affaire, quoy qu'il en soit quand nous aurons bien pensé à tout, il est certain que si nous apportions à Dieu une unce ou demie qu'il y aura un quintal par maniere de dire à l'opposite: nous cuiderons le contenter d'une demie unce et cependant il trouvera pour nous condamner en un quintal. Et que sera-ce? Ainsi que nous apprenions de bien cognoistre quels nous sommes, à fin de n'estre rien du tout. Et pensons comme i'ay desia dit, que nous ne pouvons parvenir à salut sinon quand nous sommes asseurez de Dieu pour l'invoquer comme nostre Pere. Or outre cest abus premier, il y a le second, c'est que ceux qui se pensent iustifier par leurs merites, ne regardent point qu'il n'y a pas une seule oeuvre qui soit bonne, quand Dieu la voudra [pag. 162] iuger à la rigueur, i'ay desia dit qu'encores que nous fissions la moitié de la Loy ou les trois pars, que ce n'est rien: car nous ne laisserons pas d'estre condamnez si nous avons defailli en un seul article: mais voici encores une autre raison, c'est assavoir, que nous n'approchons nullement d'accomplir la Loy ni du tout ni en partie. Et comment cela? Nous dismes hier que nos oeuvres ne se iugent point de Dieu à nostre opinion. Il a son pris et sa balance. Et comment les iuge-il? C'est si le coeur est du tout pur et nettoyé de toutes souillures charnelles. Et où se trouvera un tel coeur? Nous sommes tousiours envelopez en beaucoup d'affections mauvaises, et combien qu'elles ne dominent point en nous, toutesfois si est-ce que nous ne les pouvons pas du tout despouiller. Il ya a davantage que iamais nous n'aurons un tel zele de glorifier Dieu comme il seroit requis, il y aura tousiours quelque infirmité: nous y tendrons bien, mais ce n'est pas qu'il y ait perfection telle qu'elle puisse suffire devant sa face. Car il n'est point ici question de dire, ie cuide, ie pense, mais il faut conclure, Dieu l'a ainsi prononcé, Dieu l'approuve. Nous serons donc bien loin de rien meriter devant luy, ne d'avoir repos en nos consciences: car outre ce que nous defaillons en beaucoup d'endroits, et qu'il n'y a celuy qui n'ait des remords [pag. 163] tous les iours, encores que nous cuidions le mieux faire qu'il est possible, tant y a que nous allons en clochant. Il y aura quelque debilité qui polue les bonnes oeuvres mesme. Y a-il iamais eu oeuvre meilleure que celle d'Abram, quand il a esté prest de tuer son fils? Et toutesfois il est certain qu'il a eu beaucoup de regrets en soy, qui monstroyent sa foiblesse. Voila donc ceste oeuvre qui est encores souillee devant Dieu, et ne peut estre reputee pour merite. Que sera-ce maintenant de ce que nous faisons, veu qu'il n'y a celuy qui ne se trouve bien empesché, quand il est question de se mettre en chemin? Encores qu'on se vueille employer pour servir Dieu fidelement, tant y a qu'on n'y va point d'une telle droicture et integrité qu'il seroit requis, non pas de la centiesme partie. Ainsi donc il nous faudra tousiours demourer en trouble et inquietude, et si nous ne sommes pas trop aveugles chacun cognoit cela. Or i'ay desia

dit, qu'il nous faut estre asseurez que Dieu nous aime, qu'il nous reçoit, et que nous luy sommes agreables comme si nous estions iustes. Et par quel moyen obtenons-nous un tel privilege? Il faut venir à ce que dit sainct Paul au dixieme chap. des Romains. C'est que nous iettons la veue sur nostre Seigneur Iesus Christ. Car quand on nous parle de nostre salut, d'un costé le [pag. 164] ciel nous estonne: car sommes-nous dignes d'approcher de là? Et puis nous voyons l'enfer qui est devant nous tout ouvert pour nous engloutir, d'autant que nous sommes povres pecheurs. Nous demanderons donc d'un costé, et qui est-ce qui montera au ciel? Car nous ne pouvons pas estre capables d'y venir: où sont les ailes pour monter si haut: Et puis comme i'ay dit, le gouffre d'enfer nous est apresté, voire si Dieu nous veut iuger: nous dirons donc, et que savons-nous si nous sommes quittes et absous, que Dieu ne nous abysme? Or là dessus sainct Paul respond, et ameine le remede, qu'il ne nous faut point douter du ciel. Et pourquoy? Car en la personne de nostre Seigneur Iesus Christ, nous savons qu'il a esté ouvert. C'est arracher Iesus Christ, dit-il, quand nous demanderons plus avec doute, qui montera? Car nous savons que le Fils de Dieu a protesté qu'il y a plusieurs logis en la maison de son Pere, et qu'il n'y a pas esté receu pour son profit particulier, mais que ç'a esté à fin de nous recueillir à soy comme ses coheritiers. Touchant des enfers, il y est descendu: car il a souffert les angoisses qui nous estoyent apprestees, il a souffert les horribles tormens de la malediction de Dieu, iusqu'à dire, Mon Dieu, mon Dieu pourquoy m'as-tu laissé? Ainsi donc quand nous prenons la certitude de nostre [pag. 165] salut, voila comme nous sommes asseurez. Et c'est aussi ce qu'il entend au huitieme chap. des Romains. Qui accusera contre les eleus de Dieu? dit-il: Il despite là et Satan et tout ce qui nous est contraire, comme s'il disoit, moyennant que nous ayons renoncé à toute arrogance, et que nous n'imaginions point de rien pouvoir venans à Dieu sachans que pource qu'il nous a eleus par sa bonté gratuite, comme il nous a aussi appelez à soy par l'Evangile, qu'on accuse tant qu'on voudra, si seront-nous iustifiez et absous de luy: et comment? Car voila nostre Seigneur Iesus Christ qui intercede, dit-il, et en vertu de ceste priere, d'autant qu'il est nostre advocat pour appaiser l'ire de Dieu son Pere, voila comme nous sommes absous. Et c'est la certitude de laquelle il parle au quatrieme chap. des Rom. comme nous avons desia touché. Et cela aussi nous est declaré en la personne du povre Publicain c'est à dire du receveur des tailles qui estoit reietté de tout le peuple, quand il se presente à Dieu. Il n'y vient point la teste levee, il est vray qu'il a bien conceu pleine fiance que Dieu le recevra à mercy: et en cela il est hardi comme il nous le faut estre aussi, selon qu'il est escrit au troisieme chapitre des Ephesiens. Mais quand il se regarde, il baisse la teste, il est confus, et ne demande sinon pardon: et Iesus Christ [pag. 166] dit, qu'à ce seul mot il a esté iustifié. Voila cependant le Pharisien qui est reietté, d'autant qu'il a apporté ceste folle presumption de ses oeuvres. Et le Publicain qui confesse purement et simplement qu'il est un povre damné, le voila iuste devant Dieu: et toutesfois le Pharisien ne s'estoit point attribué la louange de ses merites, il n'a pas dit, i'ay fait ceci et cela, et Dieu en est tenu à moy: mais tant seulement, Seigneur ie te rends graces de ce que ie ne suis point larron, ne brigand, ne un homme dissolu, et mesmes comme est cestuy-ci. Voila une belle entree ce semble quand il se remet du tout à Dieu, et proteste que tout le bien et toutes les vertus qu'il a vienent de pur don de son sainct Esprit: mais quoy? Il ne laisse pas d'estre enflé de ceste outrecuidance, que par ses merites il est approuvé. Ainsi donc voila pourquoy Dieu le condamne: car il faut bien qu'il soit stupide tant et plus, quand il pense à tenir Dieu obligé à cause de ses oeuvres. Il ne reste donc sinon d'avoir nostre refuge à la pure misericorde de Dieu, et alors nous serons asseurez qu'il nous aimera, quand, di-ie, nous cercherons tous nos merites en Iesus Christ, et que nous ne laisserons point d'invoquer Dieu quelque indignité qu'il y ait en nous, d'autant que ce n'est point à cause de nos personnes [pag. 167] ne de nos oeuvres qu'il nous a adoptez, mais que c'est sa pure et gratuite misericorde: voila comme nous serons asseurez de nostre salut. Or il est bien vray que nous aurons tousiours quelques scrupules, comme la foy n'est iamais parfaicte en nous: mais tant y a qu'encores tousiours l'asseurance surmonte, quand nous combatons vertueusement et que nous embrassons les promesses de Dieu, que nous en faisons bouclier à l'encontre de toutes tentations, et de toutes les deffiances que le diable nous propose. Quand donc nous parlons de ceste certitude de foy, nous n'entendons pas qu'il n'y ait rien pour nous esbranler, et que quelque fois nous n'ayons de grandes perplexitez et destresses en nous: mais nous entendons qu'en la fin nous concluons quoy qu'il en soit que Dieu aura pitié de nous, et l'invoquons sur cest arrest-la. C'est donc ce que maintenant nous avons à retenir. Or par cela nous voyons aisement que ceux qui ont pris ce mot de iustifier, pour dire que Dieu nous change, et qu'il nous gouverne par son sainct Esprit, à fin que nous le servions, se sont trop lourdement abusez: car il y en a bien qui confesseront que nous ne sommes point iustes par nos merites, que nous n'avons point une seule goute

de gloire en nous, et que tout le bien que nous pouvons apporter [pag. 168] c'est don gratuit de Dieu, pource que de nous-mesmes nous ne saurions que pecher: ils confesseront tout cela, et en somme ils diront que nous sommes iustifiez de pure grace, que nous sommes iustifiez sans nos oeuvres, qu'il n'y a rien du nostre, et que Dieu nous donne le tout: ont-ils confessé cela? Ils ne laissent pas toutesfois de se ruyner, et eux, et les autres. Et comment? Il leur semble qu'ils sont desia parvenus à une perfection, là où il n'y a rien que redire. Car qui est-ce qui trouvera à dire en un homme quand il sera tellement abatu en soy, qu'il sera mesme du tout aboli, qu'il confessera qu'il n'y a rien que malediction en soy, et que tout ce qu'il a de bien vient de la pure liberalité de Dieu, en sorte que Dieu seul en est exalté et magnifié, et que l'homme est aneanti en soy mesmes, à fin de faire recognoissance et hommage á Dieu, qu'il tient tout de sa pure bonté? Voire mais nous avons desia declairé, que si nous doutons, la porte des cieux nous est fermee. Or il faut bien que nous doutions, ou que nous soyons enragez du tout, quand nous regardons en nos oeuvres. Prenons le cas que Dieu ait regeneré un homme par son sainct Esprit, et que celuy-la seulement rend graces à Dieu ainsi que nous avons recité en parlant du Pharisien, et qu'il dise, non ie tiens tout de Dieu, cependant si faut-il quand il vient le prier [pag. 169], qu'il viene en confiance. Et comment y viendra-il? D'autant qu'encores il est imparfait et debile, il aura beaucoup de vices meslez, parmi les vertus que Dieu y a mises: et ces vertus-la mesmes seront encores vicieuses, d'autant, di-ie, qu'il ne sera point du tout nettoyé des macules de la chair. Quand un homme se trouvera ainsi au milieu du chemin, et qu'il sera encores bien loin de son but, que pourra-il faire sinon douter? Ainsi donc concluons que ce n'est rien de confesser que nostre salut procede de la pure grace de Dieu, entant que par son S. Esprit il nous gouverne, mais qu'il faut avoir refuge à la remission de nos pechez. Et ainsi ceux qui cavillent en cest endroit, et font des sophistes, disant que nous ne sommes point iustifiez par nos oeuvres, d'autant que les bonnes oeuvres ne sont point nostres, mais qu'elles sont dons du S. Esprit, oublient ce poinct que nous avons n'agueres touché, c'est assavoir, qu'il faut qu'il y ait une certitude en nostre foy, et que ceste certitude-la ne peut estre sinon que Iesus Christ soit nostre advocat, et que sa mort soit la satisfaction de nos pechez, tellement que nous ne pouvons faire sinon que nous confessions, la debte, ainsi que nous avons allegué l'exemple du Publicain. Or nous voyons aussi bien que ceste iustice n'est pas seulement pour un iour, mais [pag. 170] qu'il faut qu'elle continue tout le temps de nostre vie. Car combien que nous ayons profité au service de Dieu, si est-ce qu'encores il y a tousiours des imperfections. Il faut donc que la foy nous iustifie simplement. Et ici il nous faut abatre ceste folle opinion et perverse des Papistes qui cuident en partie estre iustifiez par leurs oeuvres, et en partie par la remission qu'ils obtienent de la grace de Dieu: car il faut qu'en tout et par tout Dieu nous reçoyve à merci, comme il a esté monstré. Et pourquoy? La partie de nos oeuvres ne merite rien: et puis qu'il n'y a pas une seule oeuvre qui ne soit vicieuse, quand il seroit question d'en iuger selon la dignité qu'il y trouve. En tout et par tout donc nous voila exclus. Ainsi il faut venir à ce poinct, c'est assavoir, que les plus iustes, quand ils sembleroyent des Anges, il faut qu'ils soyent acceptez de Dieu gratuitement. Or ici on pourroit faire une obiection: car si est-ce que ceux que Dieu a desia appelez sont bien differens de ceux qui sont du tout alienez de luy, et mesmes il y a grande distance et diversité entre l'homme fidele quand Dieu l'a remis au droit chemin, et quand il l'avoit delaissé selon la corruption de sa nature. Voila un homme qui aura vescu pour quelque espace de temps comme une brebis esgaree et comme une creature perdue: et bien, Dieu le vient illuminer [pag. 171] par son Evangile, il le touche et le reforme en sorte qu'on verra comme une nouvelle creature, ainsi que l'Escriture en porte. Et de fait nous ne pouvons pas estre Chrestiens que nous ne soyons renouvelez en telle sorte, et que nous ne soyons la facture de Dieu, creez en nostre Seigneur Iesus Christ: pour faire les oeuvres que Dieu a preparees, il faut, di-ie, que tout cela y soit. Or maintenant il semble qu'il y ait ici de l'absurdité. Dieu iustifie le brigand qui est pendu pource qu'il recognoist son salut en Iesus Christ: et quand il est iustifié, n'a-il pas une autre qualité en soy qu'il n'avoit auparavant? Ouy bien. Pourquoy donc disons-nous que la iustice gratuite a son cours et son train toute la vie de l'homme? Or l'homme fidele pour le moins aura bonne affection de se renger à l'obeissance de Dieu, il se desplaira en ses vices, voire et en gemira, et son principal desir sera de tousiours conformer sa vie à la Loy. Quand donc l'homme fidele est tel, il ne faut pas dire qu'il est iustifié comme il a esté du premier coup, pour ce qu'il estoit debauché alors, et qu'il estoit du tout alienė de Dieu. Or la response à ceci est, quand Dieu nous iustifie du commencement, c'est à dire, qu'il nous reçoit à merci, nous retirant de la damnation en laquelle nous avons esté, que là il [pag. 172] use d'un pardon general: et puis quand il nous iustifie apres, ce n'est pas qu'il ne recognoisse les biens qu'il a mis en nous, qu'il ne les avoue et les approuve, car il ne se peut

pas renoncer: et quand il nous gouverne par son sainct Esprit, encores que le peché habite en nous, il n'y regne pas toutesfois, comme il est dit au sixieme chap. des Rom. qu'encores que nous ne facions le bien que nous voulons, si est-ce que nous y taschons. Dieu donc approuve cela, d'autant qu'il est de luy: mais notons qu'il nous iustifie en nos personnes et nous iustifie mesmes en nos oeuvres par la pure foy. Quand il nous reçoit du premier coup, il ne peut pas iustifier nulles oeuvres qui soyent en nous: Et pourquoy? Elles sont toutes mauvaises. Car comme nous avons declairé, un arbre pourri quel fruit peut-il apporter? Dieu donc en attirant à soy les povres pecheurs, et qui sont bannis et reiettez de son Royaume et de son Eglise, ne iustifie pas leurs oeuvres: mais voyant leurs miseres ayant pitiè de leur perdition, voila comme il les iustifie. Or apres qu'il les a receus, il les iustifie en leurs personnes, c'est à dire, il les a agreables comme ses enfans, et puis il iustifie leurs oeuvres. Et comment? Non point les appelant à conte, ni les iugeant à la rigueur: car il y aura tousiours comme i'ay dit, quelque vice meslé parmi, ou bien des traverses [pag. 173], et choses semblables qui gasteront tout. Quand un vin sera le meilleur du monde, s'il est en un tonneau punais, ou qu'on le mette en bouteille qui sera corrompue, voila le vin gasté. Ainsi en est-il de toutes nos oeuvres: car d'autant que Dieu nous y conduit et gouverne par son S. Esprit, elles sont bonnes et sainctes et louables: mais regardons quels vaisseaux nous sommes, pleins d'infection et de puantise. Ainsi voila nos oeuvres qui sont corrompues, il faut donc que Dieu les purge et nettoye. Et comment? Par sa pure grace en nous pardonnant les fautes et imperfections qui y sont. Parquoy tout ainsi qu'il y a diversité entre un homme fidele, et un homme que Dieu appelle du commencement à l'Evangile: aussi la iustification est un peu diverse, mais elle ne change point quant à cest article, c'est assavoir, que Dieu iustifie tousiours les siens gratuitement, c'est à dire, qu'il les a agreables, non point pour vertus qui soyent en eux, car il n'y en a point, ni pour celles mesmes qu'il y a mises: car elles sont à condamner pour l'infirmité qui y reside: mais c'est pource que ceux qu'il a esleus, il les iustifie, comme S. Paul en parle au huitieme chap. des Rom. Voila donc en somme ce que nous avons à retenir, quant à ceste question qu'on pourroit ici esmouvoir. Or notons qu'outre ce que les Papistes pensent [pag. 174] qu'en partie les hommes peuvent obtenir iustice et absolution devant Dieu, ils se trompent trop lourdement en leurs satisfactions, ils sont aveuglez, di-ie, en ce qu'il pensent avoir quelques vertus que Dieu doyve approuver. Il est vray qu'encores ont-ils honte de dire que leurs oeuvres soyent dignes, mais ils apportent une convenance: encores qu'il n'y ait point une dignité parfaite, disent-ils, si est-ce qu'il convient que Dieu qui est iuste, reçoyve ce qu'ils trouvent bon. Voire mais leur iustice les aveugle tellement qu'ils ne cognoissent point leurs vices, comme desia nous avons dit: mais voici la seconde tromperie c'est qu'ils pensent bien avoir la faculté de se pouvoir aquitter par leurs satisfactions. Or ie laisse maintenant à dire quelles sont les satisfactions qu'ils apportent, car il n'y a que toute resverie, et ne font que provoquer Dieu d'avantage, quand ils le veulent payer en menus fatras et ordures, c'est à dire, en superstitions qu'ils ont forgees en leur cerveau: mais encores quelle satisfaction pourroit-on trouver pour estre delivrez du iugement de Dieu? Car une offense qu'emporte-elle? nous aurons violé la iustice de Dieu: et puis nous en ferons un payement pour une portion, voire encores sera beaucoup ce nous semblera. Ne faut-il pas qu'un homme soit du tout possedé [pag. 175] de Satan quand il se leve en telle outrecuidance? Or tant y a que c'est la plus grande partie de la doctrine de la Papauté qu'il faut s'acquitter envers Dieu quand nous aurons failli. Or le tout procede qu'il leur semble qu'il nous faut estre iustifiez par leurs oeuvres: et voila pourquoy ils disent qu'il n'y a que coniecture, car ils sont bien contraints d'apercevoir que si l'homme s'examine, il se trouvera court en la fin, et ne pourra pas avoir ce qui est requis pour clorre ses contes avec Dieu, et pour dire ie suis quitte. Mais encores outre ceste coniecture, ils ont une autre folie en leur teste, c'est si nous estions certains pour auiourd'huy que Dieu nous tiene en sa grace, nous ne savons que c'est du lendemain. Or ils ne pensent point que la foy emporte esperance quant et quant, et que l'esperance s'estend et en la vie et en la mort. Et mesmes nous voyons apres qu'il y a encores une plus lourde faute, c'est qu'ils ne regardent point au dernier combat de la mort, duquel il sera traitté au plaisir de Dieu. Maintenant poursuyvons ce que nous avons commencé, c'est qu'ils cuident satisfaire à Dieu et l'appaiser quand ils luy apportent quelque recompense pour les offenses et iniquitez qu'ils ont commises. En quoy ils despouillent Iesus Christ de son honneur: car si ainsi estoit, luy seul ne suffiroit point pour ce qui est requis à nous [pag. 176] reconcilier à Dieu son Pere. Or ce n'est point sans cause qu'il est appelé nostre rançon: car il s'est constitué pleige pour nous à telle condition qu'il a prins nos debtes sur soy, et en a fait le payement plein et entier. Quiconques donc maintenant veut payer Dieu, il usurpe l'office de Iesus Christ et voila un abus par trop execrable. Or les Papistes neantmoins fondent là leur salut.

Et cependant ils cavillent que combien que nostre Seigneur Iesus Christ ait obtenu pardon, tant pour la coulpe que pour la peine, neantmoins cela est reservé: combien qu'ils se contredisent manifestement. Car de l'autre costé ils disent que nostre Seigneur Iesus Christ n'a merité pour nous sinon occasion de merite. Or comme il a esté traitté par ci devant, ils diront bien que de nature nous sommes si malins, et si debordez que nous ne saurions faire aucun bien que Dieu accepte: mais ils disent que quand Iesus Christ marche devant, il nous donne l'occasion de meriter, et c'est le premier merite, disent-ils, en sorte qu'ils ne luy donnent que quelque petit lopin, et quelque petite portion, et nous avons le principal. Or si ainsi est que Iesus Christ nous ait seulement merité occasion de merite, c'est à dire, que par son moyen il nous faille obtenir paradis, il s'ensuit que tant pour la peine que pour la coulpe [pag. 177] nous serons tousiours redevables à Dieu. Et ainsi c'est une abomination trop enorme quand les Papistes presument de s'acquiter ainsi envers Dieu par leurs satisfactions. Et puis comme un mal attire l'autre, ils se fourrent en un labyrinthe plus profond: car ils voyent bien que si les hommes s'efforçoyent cent fois plus qu'ils ne peuvent, neantmoins encores ne pourront-ils pas contenter Dieu pour toutes leurs offenses. Pourquoy? Nous faillons en tant de sortes que c'est un horreur. Et qui est-ce qui cognoistra ses fautes, dit David? Ainsi donc quand nous travaillerons beaucoup pour nos satisfactions, les Papistes sont contraints de dire que nous n'en pourrons point venir à bout. Mais il y a un autre tiers erreur, c'est assavoir, qu'il y a des indulgences, des graces, des pardons de pleniere remission, qui sont pour effacer les offenses de ceux qui les obtienent. Et encores ce ne leur est pas assez d'avoir telles indulgences, mais voila le purgatoire qui est comme la fin et l'accomplissement de tout, tellement qu'on voit qu'ils sont tellement entortillez en erreur, qu'ils ne s'en peuvent desveloper. Car depuis qu'ils se sont une fois forvoyez de la pure simplicité de l'Escriture saincte, le diable les a possedez en telle sorte, et leur a baillé tant de filetz et de licols, qu'il leur est impossible de s'en [pag. 178] desveloper. Or d'autant plus nous fautil estre bien attentifs à ceste doctrine par laquelle toutes satisfactions sont exclues, et sommes renvoyez à nostre Seigneur Iesus Christ, pour trouver en luy ce qui nous defaut. Et au reste, notons que pour bien comprendre que c'est d'estre sauvez par la pure grace de Dieu, et que la foy nous soit imputee à iustice, il nous faut venir à la mort: car quand les Papistes disputent de leur merites, de leurs satisfactions et indulgences, ils sont là à deviser et à iargonner à leur aise: mais quand les hypocrites se sont enyvrez, voire et endurcis contre Dieu, et qu'ils se sont fait à croire monts et merveilles en toute leur vie, le diable les fait bien puis apres remuer, quand il faut venir à bon escient devant le Iuge. Car nous voyons comme les hommes sont estourdis, et cependant que Dieu leur donne quelque terme ils le forgent tel que bon leur semble, et le transfigurent à leur apetit: mais quand il faut partir de ce monde, et qu'il se faut trouver devant le siege iudicial, qui est mesme terrible et redouté des Anges, helas! que peut faire une creature mortelle en cest endroit? Ainsi donc, quand nous parlons de ceste certitude de foy, il n'est pas question d'avoir quelque entree en l'Eglise de Dieu tant seulement, mais il faut que nous ayons une esperance invincible pour batailler contre [pag. 179] toutes les tentations de Satan, et sur tout quand il est question de respondre devant Dieu, que nous puissions demourer fermes contre tous effrois, que nous n'en soyons point agitez. Et ainsi ceste doctrine ne gist point en speculation, mais en pratique. Il est vray qu'il nous faut estre enseignez par l'Escriture saincte, mais iusqu'à ce que Dieu nous ait adiournez à bon escient, et que nos consciences soyent là astraintes qu'il faille qu'elles comparoissent pour ouir la sentence du Iuge celeste. Or il est certain que nous ne ferons que nous iouër de toute ceste dispute. Mais la pratique nous enseignera ce que i'ay desia dit, c'est assavoir, qu'il nous faut avoir du tout nostre refuge à la grace de nostre Seigneur Iesus Christ, cognoissant d'autant qu'il est nostre advocat, que Dieu n'entrera point en iugement avec nous. Et pourquoy? Nous sommes absous, non point selon que nostre proces le porte, mais par pure abolition de toutes nos fautes et iniquitez. Voila donc ce que nous avons encores à retenir sur ce poinct. Or il sembleroit maintenant que nous ne peussions avoir pleine iustice si elle consistoit en la foy: car la foy comme nous avons dit, sera tousiours debile en nous, cependant que nous vivrons. Et comment est-ce donc que nous obtiendrons pleine iustice de Dieu? car l'effet [pag. 180] ne peut surmonter sa cause. Si nous n'avions qu'un demi soleil, nous n'aurions pas tant de clarté que nous avons: il faut que le soleil soit plein, à fin que les rayons s'espandent çà et là. Quand donc la foy est ainsi debile en nous, il sembleroit que nous ne fussions agreables à Dieu qu'en partie, et que d'autre costé nous fussions reprouvez de luy: mais notons que la foy ne nous iustifie point de sa vertu: et voila pourquoy aussi il ne faut point avoir esgard à la perfection d'icelle, pour dire que nostre salut soit parfait. A parler proprement, il n'y a que Dieu seul qui nous iustifie, comme nous avons allegué le passage de sainct Paul du huitieme chapitre des Romains. Et ce iustifier-la, c'est ce

qui est dit au troisieme chapitre de sainct Iehan, que Dieu a tant aimé le monde, qu'il n'a point espargné son Fils unique, à fin que quiconque croira en luy, ne perisse point, mais qu'il passe de la mort à la vie. Voila donc comme Dieu seul nous iustifie à parler proprement: et c'est ce que dit S. Paul au cinquieme chapitre de la seconde aux Corinthiens, Que Dieu est apparu en Iesus Christ, se reconciliant le monde à soy, voire n'imputant point les pechez: car Iesus Christ qui ne savoit que c'estoit de peché, a esté fait peché pour nous, à fin que nous soyons faicts iustice de Dieu en luy [pag. 181]. Voila sainct Paul qui monstre tres bien en premier lieu comme Dieu nous iustifie, c'est qu'il ne nous impute point nos fautes. Voila pour un item, quant à la definition du mot. Cependant aussi il enseigne que c'est le propre office de Dieu, de nous iustifier. Or il est en Iesus Christ, dit-il, voire reconciliant le monde à soy, et puis il est nostre iustice, c'est à dire, nous sommes approuvez de luy. Or comment est-ce que la foy iustifie? Voici le moyen: car si nous cerchons la cause principale, si nous cerchons l'autheur de nostre salut, nous ne dirons autre chose sinon que Dieu nous iustifie par sa pure bonté, d'autant qu'il nous reçoit à merci, et qu'il ne nous impute point nos pechez, mais nous les pardonne. Or Iesus Christ nous iustifie aussi bien en son endroit: car il est la vraye matiere de nostre iustice. Où est-ce donc que nous la cercherons? Au lavement de son sang qu'il a espandu pour nous au sacrifice qu'il a offert pour recompense de nos pechez, en ce qu'il a rendu une obeissance pleine, tellement que toutes nos offenses en sont ensevelies et effacees en ce qu'il s'est sanctifié pour nous, comme il est dit au dixseptieme chap. de S. Iehan. Voila donc Iesus Christ qui nous iustifie en son degré. Or ce que la foy nous iustifie, n'est point à cause de vertu qu'elle ait, ou bien pour quelque dignité [pag. 182] aussi qu'elle apporte. Et en cela les Papistes s'abusent: car ils font comparaison entre la foy et les oeuvres, et disent, comment est-ce que la foy iustifie plustost que la charité? Car charité comme dit S. Paul, est plus grande que la foy. Il est vray qu'ils s'abusent en ce passage: mais prenons le cas que la charité fust plus digne que la foy. Il n'est pas question de tous ces menus fatras: car quand un Roy seroit le plus grand du monde, assavoir, s'il pourra fouir la terre aussi bien qu'un laboureur ou un vigneron? Ainsi est-il de la foy, car elle ne nous iustifie pas, comme i'ay dit, pour quelque excellence qu'elle ait en soy, mais c'est d'autant qu'elle emprunte de Iesus Christ ce qui nous defaut. Et voila pourquoy S. Paul dit, la iustice de foy renverse et abolit toute iustice des oeuvres et toute gloire humaine. Ainsi donc, les Papistes en cest endroit sont trop lourds et de nostre costé tant plus nous faut-il arrester à ce que nous avons dit, c'est assavoir, que nous sommes iustifiez par foy, c'est à dire, que le moyen de nous rendre agreables à Dieu c'est que nous donnions ouverture à nostre Sgr. Iesus et qu'il nous applique sa iustice. Voila donc comme la foy est le seul moyen et l'instrument pas maniere de dire: mais Dieu est la cause et l'autheur, et la louange aussi appartient à nostre Seigneur [pag. 183] Iesus Christ, qui en est la vraye matiere. Voila donc encores ce que nous avons à retenir. Et par consequence nous voyons aussi que c'est une cavillation trop sotte, quand les Papistes disent que la foy mesme est une oeuvre, et que si nous sommes iustifiez par la foy, il s'ensuit que les oeuvres ne sont point exclues. Ils alleguent ce qui est dit au sixieme chapitre de sainct Iehan, voici l'oeuvre que Dieu demande que vous croyez en son Filz unique. Or là Iesus Christ appele la foy oeuvre, comme s'il disoit, voila à quoy il faut travailler, voila à quoy il faut appliquer son estude: il n'est pas là question d'oeuvre pour meriter. Et au reste, quand nous aurions confessé que la foy soit oeuvre, ce qui n'est pas, neantmoins elle ne iustifie pas entant que c'est une oeuvre que nous faisons: car si ie donne aumosne, et que ie pretende de meriter envers Dieu par cela, voila comme ie serois iustifié par mes oeuvres: si i'aide à mon prochain, que ie m'employe de subvenir à cestuy-ci ou cestuy-la selon qu'ils en auront besoin, voila comme ie serois iustifié en mes oeuvres. Or il y a une raison toute contraire en la foy: car en confessant qu'il n'y a que toute malediction en nous, et que par la foy nous allons recevoir ce que Dieu nous offre, nous ne luy apportons rien de nostre costé, mais nous venons à luy tous vuides. La foy donc [pag. 184] iustifie, non pas en apportant aucune dignité ni merite à Dieu, mais d'autant que Dieu reçoit de Iesus Christ ce qui luy est presenté en nostre nom. Et il faut que ceste confession precede, qu'il n'y a rien du tout en ceux qui tienent un tel train, c'est assavoir, qui vienent demander iustice à Dieu, de laquelle ils sont en tout despourveus. Ainsi donc nous voyons encores en cest endroit comme les Papistes ne font que caviller sottement, quand ils mettent en avant que nous serions iustifiez par quelque oeuvre, si nous estions iustifiez par la foy. Or la foy est bien un sacrifice agreable à Dieu, d'autant qu'il en est honoré, et que nous luy rendons louange, que luy seul est iuste et bon: mais cependant ce n'est point en vertu de cela que nous sommes iustifiez. Or en somme notons que quand Dieu nous iustifie par le moyen de la foy, en ceste iustice-la est enclose la grace qu'il nous fait, d'autant qu'il ferme les yeux à l'infirmité qui est en nostre foy. La foy donc iustifie: tellement que d'autant

qu'elle defaut, en cela elle iustifie. Comment, d'autant qu'elle defaut? Ouy bien: car comme i'ay dit, il n'est point question qu'elle face rien, qu'elle ait quelque vigueur de soy-mesme, mais elle reçoit simplement ce qui est donné de Dieu. Ainsi donc quand il n'y auroit qu'une petite portion de foy comme une estincelle [pag. 185] par maniere de dire, moyennant que nous prenions ceste conclusion, que nous n'ayons nulle vie sinon en Iesus Christ, et qu'il en a la plenitude en soy, de laquelle nous pouvons puiser et estre rassasiez, il est certain qu'il suffit. Ainsi donc, que nous apprenions de tellement croire à nostre Seigneur Iesus Christ, que quand nous aurons des doutes en nous, toutesfois ne laissions pas de nous remettre à sa misericorde laquelle ne nous peut faillir, et d'y avoir tousiours nostre refuge, sachans bien qu'il y a perfection de iustice en luy, et qu'elle y est telle que nous en serons faits participans, voire quand nous aurons seulement une petite goute de foy, comme S. Paul dit au huitieme chap. des Rom. qu'encores que nous soyons environnez, voire et chargez de ceste masse de corruption et de peché qui est en nous, laquelle ne tend qu'à mort, moyennant que Iesus Christ soit en nous, voila la vie, c'est à dire, que ce qui est de reste de l'infirmité et de corruption de nostre chair et autres choses qui pourroyent empescher nostre salut, le tout sera aboli par l'Esprit de nostre Seigneur Iesus Christ: que si nous en avons seulement quelque petite portion, il ne laissera pas de nous estre pleine vie.

PRIERE.

Or nous-nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu, en cognoissance de [pag. 186] nos fautes, le priant qu'il luy plaise nous faire sentir la vertu qu'il a mise en son Fils unique, et que ce soit pour nous attirer tellement à soy, que nous y adherions du tout. Et que nous apprenions de nous recueillir sous la fiance qu'il nous en donne, que nous bataillions contre toute infirmité, et cependant aussi que toute presumption et tout orgueil soit abatu en nous, et qu'il ne reste sinon de confesser comme il est iuste, qu'ainsi il luy apartient d'espendre sa iustice sur nous, à fin de nous faire iouir du fruict qui en procede, c'est assavoir, de l'heritage de la vie celeste. Que non seulement etc.

La Fin.

QUATRIEME SERMON DE LA IUSTIFICATION.

Genese Chap. 15.

6. *Abram creut à Dieu, et luy reputa cela à iustice.* 7. *Et luy dit, ie suis l'Eternel qui t'ay tiré d'Ur de Chaldee pour te donner ceste terre, à fin que tu la possedes en heritage.*

[pag. 187] Nous dismes hier que Dieu ayant receu les fideles en sa grace recognoit aussi en eux ce qu'il y met. Car par la foy nous recevons le S. Esprit, d'autant que Iesus Christ n'en peut estre separé. Il faut donc que nous soyons renouvellez en croyant à Dieu, car nous apprehendons sa vertu, laquelle il nous offre de nous communiquer en son Fils. Or Dieu ne peut pas mespriser ou reietter ses dons: il faut donc qu'il accepte les oeuvres qu'il nous a donnees, non point qu'elles en soyent dignes, comme il a desia esté exposé: il y a tousiours quelque vice pour les corrompre, tellement qu'elles ne seroyent dignes d'estre mises ni en conte ni en recepte. Et quand Dieu reprouveroit tout ce bien que nous pensons et voulons faire, nous ne pourrions pas l'accuser de cruauté. Et pourquoy? Il y a tousiours à redire: mais tant y a qu'il ne laisse point encores d'accepter ce qui n'en est point digne, voire d'autant qu'il nous recognoit pour ses enfans, et nous supporte ainsi qu'il le dit par son Prophete. Si donc nous demandons la cause pourquoy Dieu approuve l'affection que nous avons de le servir, combien qu'elle soit debile: c'est pource qu'il nous espargne, et qu'il ne veut point nous avoir ataché, comme gens mercenaires [pag. 188], gens à loage, mais il se contente de voir que nous avons une affection franche et liberale, ainsi qu'un pere ne requerra autre chose à son enfant. Car encores que l'enfant ait gasté la besongne, tant y a que le pere ne laissera pas de se resiouir quand il voit que vrayement il a voulu bien faire. Ainsi nostre Seigneur nous portant une amour paternelle, oublie tout le mal qui est en nos oeuvres, et ne le veut point attirer à conte. Voila, di-ie, en somme comme outre nos personnes nous sommes aussi iustifiez en ce que nous faisons, c'est à dire, Dieu nous tient pour iustes, et nos oeuvres pareillement. Et voila d'où procede ce mot de Salaire dont il est tant souvent parlé en l'Escriture: car non seulement en la Loy, mais aussi en l'Evangile Dieu declare que ceux qui le serviront fidelement ne perdront point leur peine, et qu'ils ne seront point frustrez de leur attente. Et pourquoy? Ils ont leur loyer certain qui leur est reservé au ciel. Et comment cela se peut-il accorder avec ce que nous avons traitté? C'est que si nous estions reputez iustes par nos oeuvres, que la foy seroit aneantie et les promesses seroyent abolies, comme S. Paul en parle. Or il y aura bon accord quand l'un dependra de l'autre. Et si nous voulons mettre en balance nos oeuvres d'un costé, et la grace de Dieu à l'opposite, il est certain qu'il y aura là contrarieté [pag. 189]. Mais

quand il est dit que Dieu nous reçoit à merci, d'autant que nous sommes pecheurs: et puis quand il nous a regenerez par son sainct Esprit, qu'il approuve le bien qu'il a mis en nous, encores que ce ne soit quasi rien au pris du mal qui y reste. Quand donc nous parlerons ainsi, c'est autant comme si nous disions qu'en premier lieu Dieu nous est pitoyable, ne nous imputant point nos fautes et pechez, et nous adoptant pour ses enfans, nous qui estions perdus et damnez. Apres en second lieu, qu'il iustifie aussi bien nos oeuvres, d'autant qu'il use de misericorde, qu'il ne veut point iuger à la rigueur, et qu'il ne regarde point quelles elles sont pour estimer leur merite ou dignité. Mais il en use comme Pere. Cela, di-ie, n'a nulle repugnance. Et ainsi combien que nostre Seigneur Iesus Christ proteste qu'il soit venu pour appeler les pecheurs, et non pas les iustes, combien que sainct Paul die qu'il soit venu pour appeler les pecheurs à salut, et que ce n'est point selon les oeuvres que nous avons faites que l'heritage des cieux nous est apresté, mais d'autant que Dieu nous est humain, d'autant qu'il a voulu desployer sa bonté infinie envers nous: toutesfois si est-ce que nous ne laissons pas de recevoir salaire: c'est à dire, quand nous aurons servi à Dieu, nous serons remunerez, comme tant souvent [pag. 190] l'Escriture en parle. Or en ceste sorte ces deux passages qui sembleront estre repugnans n'ont nulle contrarieté, c'est que la iustice nous est reputee par la foy, et que la iustice à esté reputee à Phinees pour le zele qu'il a eu de maintenir l'honneur de Dieu et de purger le sanctuaire de la polution en laquelle il estoit. Voila Phinees le sacrificateur qui voit un acte si infame et si detestable que rien plus, quand une paillarde est introduite au sanctuaire pour commettre là une vilainie qui ne se devoit ouir en Israel. Or Dieu l'arme tellement qu'il fait execution des deux: et il est dit que cela luy est reputé à iustice. Or c'estoit une oeuvre de vertu: il sembleroit donc qu'il n'est point iustifié par la foy, mais comme i'ay dit, ceci se peut bien assembler. Car Phinees a esté Fils d'Abram, il a donc fallu que Dieu l'ait receu à merci comme les autres. Mais d'autant que Dieu luy avoit secouru, et d'autant qu'il s'estoit reconcilié à luy en la grace qu'il donnoit à tous ses eleus, mesmes sous l'ancien testament, voila comme cest oeuvre est tenu pour iuste devant Dieu. Et pourquoy? D'autant qu'il y avoit encores de l'imperfection et debilité, il falloit que Dieu le supportast comme i'ay desia dit. Ainsi revenons à ce que dit S. Paul au premier chap. des Colos. c'est que nous travaillions vertueusement pour servir à Dieu [pag. 191] à cause de l'Esperance, laquelle nous est reservee au ciel, voire de laquelle nous avons tesmoignage en l'Evangile. S. Paul monstre là quand les fideles prenent courage de s'avancer avec plus grande vehemence et desir pour servir et honorer Dieu: que voila comme ils s'employent à charité: voire d'autant qu'ils savent bien que leur peine ne sera point perdue, ainsi qu'il en est parlé en l'Epistre aux Hebr. Or comment le savent-ils? Par le tesmoignage de l'Evangile. Et en l'Evangile qu'est-ce qui y est dit? Que Dieu nous sera propice, d'autant que nous croyrons à son Fils unique. Car la iustice qui nous est là offerte, dit sainct Paul, a bien tesmoignage de la Loy: mais elle n'est pas aidee de la Loy, c'est à dire, par toutes les oeuvres que nous saurions faire. Mais c'est d'autant que nous sommes fondez sur la grace de nostre Seigneur Iesus Christ. Ce passage-la donc, nous monstre comme les fideles se peuvent disposer beaucoup mieux et plus ardemment pour servir Dieu, d'autant qu'ils savent que leur labeur sera prisé. Et cependant toutesfois ils ne laissent pas de se reposer en ceste bonté gratuite qui leur est promise, d'autant qu'ils ont leur refuge à nostre Seigneur Iesus Christ. Et voila comme les Papistes s'abusent trop lourdement. Car de ce mot de Salaire, ils tirent le mot de Merite [pag. 192], comme s'ils vouloyent faire une alcumie. Or il y a longue distance de l'un à l'autre. Car qu'emporte ce mot de Merite? C'est que Dieu s'est obligé envers nous, que nous dirons, I'ay bien merité ceci ou cela, i'en suis digne: et celuy qui ne recognoist le merite, il est ingrat s'il ne s'acquite de son devoir envers celuy auquel il est tenu. Si donc nous pouvons rien meriter envers Dieu, il s'ensuyvroit qu'il seroit tenu à nous de son costé, et qu'il nous feroit tort quand il ne nous payeroit point de ce qu'il nous doit. Or il est vray qu'il se fait bien nostre debteur, voire et un debteur volontaire: car il ne trouvera rien en nous pourquoy il nous soit obligé: mais par ses promesses il s'oblige. Ainsi donc, de son costé il y a salaire, lequel il nous donne gratuitement: il n'y a point de merite du nostre. Car c'est sauter du coq à l'asne de venir ainsi de l'un à l'autre, et conclure que c'est tout un de deux mots, où il y a telle diversité. Ainsi donc, il ne se faut point esbahir si les Papistes concluent ainsi leurs argumens à toutes heures, et qu'ils se tempestent quand on dit que les oeuvres ne nous peuvent iustifier. Car eux ils presupposent une chose fausse, c'est assavoir, que si Dieu remunere les siens, il faut qu'il y soit tenu, et qu'il y ait quelque dignité en eux, et que leurs oeuvres emportent quelque merite: Car cela n'est rien du [pag. 193] tout. La raison ie l'ay monstree, c'est assavoir, quand Dieu nous a promis salaire, ce n'est pas d'autant que nous en soyons dignes, mais c'est pource qu'il luy plait d'adiouter ainsi grace sur grace, et le tout de sa

pure liberalité. Il nous faut tousiours retenir cela, et de fait que seroit-ce si nous attendions rien de luy selon que nous en sommes dignes? Il faudroit revenir à ceste inquietude, de laquelle il a esté parlé ci dessus que nous serions tousiours en doute et perplexité. Or il faut que nostre fiance soit certaine. Voila donc en somme ce que nous avons ici à retenir. Il reste maintenant de venir à la sentence de S. Iaques, laquelle semble batailler contre la doctrine de sainct Paul, et de toute l'Escriture saincte, selon que desia nous en avons traité: car sainct Iaques dit, que nous ne sommes point iustifiez par la foy, mais par les oeuvres. Il semble bien qu'on ne puisse trouver deux sentences plus contraires l'une à l'autre, que de dire, que nous sommes iustifiez sans les oeuvres par la seule foy, et que nous sommes iustifiez par les oeuvres et non pas par la foy. Or il est certain toutesfois que S. Iaques qui a parlé par l'Esprit de Dieu, n'est point contrevenant à la doctrine qui a esté preschee et publiee dés le commencement en l'Eglise, qui a esté ratifiee par les Prophetes, et que finalement a esté encores [pag. 194] mieux confermee en nostre Seigneur Iesus Christ et par ses Apostres. Mais la solution est bien facile quand nous regarderons à l'intention de S. Iaques: car il ne dispute point là que peut la vraye foy, et ne parle point du tout de la foy vraye, mais d'une foy feinte et qui n'a autre chose qu'une image qui trompe et une illusion. Car il combat contre ceux qui sous umbre de Chrestienté se veulent donner toute licence de mal-faire, comme il y en a auiourd'huy beaucoup, et le diable a tasché d'aveugler les hommes, à fin qu'ils se pardonassent tous pechez, et que sous le nom de Chrestien ils s'abrutissent et fussent du tout pervertis. Et c'estoit aussi pour diffamer la doctrine de l'Evangile, à fin qu'on pensasse, qu'elle estoit pour abolir les bonnes oeuvres, et à fin qu'on ne s'adonnast point au service de Dieu, comme les Papistes nous le reprochent encores auiourd'huy. Or S. Iaques donc voyant beaucoup de gens dissolus et profanes qui abusoyent ainsi faussement du nom de l'Evangile, et qui pretendoyent le nom de la foy. Voire, dit-il, apportez-moy vostre foy sans oeuvres, et par mes oeuvres ie vous monstreray ma foy: en cela il declaire assez qu'il ne veut point traitter de la foy selon que nous l'avons definie. C'est que nous serons asseurez de la bonté de Dieu par sa parole, et que nous sachions qu'il nous est Pere par nostre [pag. 195] Seigneur Iesus Christ. S. Iaques ne parle point de ceste foy-la, et qu'ainsi soit elle ne peut apporter les oeuvres. Nous avons desia dit, que par la foy nous recevons l'Esprit de nostre Seigneur Iesus Christ. Or il ne peut estre separé de son Esprit: et nous savons qu'il est dit qu'il ne nous est pas seulement donné pour iustice, mais aussi pour sanctification, c'est à dire, à fin que nous soyons purgez de toutes les meschancetez et cupiditez de nostre chair, pour estre rendus conformes à la iustice de Dieu. Ainsi donc, si S. Iaques eut parlé de ceste vraye foy, c'eut esté grande folie, de dire, apportez-moy vostre foy sans les oeuvres, et par les oeuvres ie vous monstreray la foy. Comme s'il disoit que la vraye foy est tellement conioincte avec les bonnes oeuvres, que sans icelles elle est morte, c'est à dire, elle est nulle, comme il dit puis apres. S. Iaq. donc, monstre bien qu'il ne traitte point de la foy, laquelle embrasse les promesses de Dieu, et par lesquelles nous sommes certifiez de nostre salut. Et en cela les Papistes se sont lourdement abusez encores de se forger une foy qu'ils appellent informe, c'est à dire, sans figure et disent, que la Loy d'elle mesme n'est qu'une masse comme qui prendroit de la terre ou du mortier et qui la plaqueroit là. Voila la foy disent-ils, et puis ils disent quand la charité est conioincte, alors c'est comme qui feroit un pot [pag. 196] de ceste masse de terre qui auparavant n'avoit point eu de forme. Voila l'imagination des Papistes, et ils monstrent par cela qu'ils ne savent que c'est de foy. Car c'est un don de Dieu singulier pleinement. Et puis il est dit, que nous recevons l'Esprit d'adoption par lequel Dieu nous renouvelle comme aussi il nous incorpore à nostre Seigneur Iesus Christ tellement, que nous sommes faits membres de son corps et nouvelles creatures. Nous voyons donc que les Papistes ne cognoissent point ces choses et ne savent point les principes ni les rudimens de la Chrestienté non plus que des bestes ni que des chiens. Mais c'est une chose horrible qu'en toutes leurs escoles ils ne font qu'abayer de ces choses. Il leur semble qu'ils sont les plus grands Theologiens du monde, quand ils auront distingué entre la foy informe et la foy formee. Et c'est autant comme s'ils disoyent, un Dieu qui n'a ne vertu ne puissance, et puis un Dieu qui se monstre puissant et iuste: c'est autant de ce qu'ils ont forgé ainsi une double foy. Et pourquoy donc est-ce que S. Iaques use ici de ce mot? Et pourquoy est-ce que nous usons du mot d'Eglise? du mot d'Evesque? du mot de service de Dieu? de devotion? de zele? Quand nous parlons des Papistes nous ne leur accordons pas qu'à la verité il y ait Eglise entr'eux, à laquelle il falle obeir. Il n'y a sinon quelques ruines d'Eglise et quelques traces [pag. 197] du service qui a esté institué du service de Dieu: mais l'Eglise est où Dieu habite par sa parole. Apres en parlant d'eux nous prenons des mots qui sont honorables: et toutesfois ce n'est pas que nous entendions qu'ils usurpent ces titres-la à bonnes enseignes. Mais on ne s'arreste pas tousiours aux mots. Ainsi S. Iaques ne s'est point arresté au

mot: mais il a pris ceste vanterie frivole qui estoit en la bouche de ces gaudisseurs qui vouloyent estre tenus pour bons Chrestiens, et dit, vostre foy, c'est à dire, celle que vous avez en la bouche, n'est rien. Comme quand nous dirions auiourd'huy l'Eglise catholique de laquelle les Papistes se vantent qu'est-ce? C'est une paillarde. Car nous savons que la vraye Eglise est l'espouse de nostre Seigneur Iesus Christ, qui doit estre purgee et lavee de son sang pour estre sans macule et sans ride, comme dit S. Paul, apres qu'elle doit estre la colomne de verité: et au lieu de tout céla, voila une caverne de brigands, voila une paillarde qui a corrompu tout le service de Dieu, et laquelle n'engendre que des bastards: nous parlerons ainsi. Voila donc l'estile de S. Iaq. que nous ne devons point trouver estrange, veu que ce nous est un langage commun. Or donc voila en premier lieu quand il est dit que la foy nous iustifie, nous ne parlons de la foy sinon en la façon accostumee. Mais [pag. 198] quand sainct Iaques dit que la foy sans oeuvres est morte, c'est pour rembarrer ceux qui abusoyent de ce nom et qui avoyent beau se vanter et se glorifier: mais que ce n'estoit que mensonge. Or venons à la seconde partie, quand S. Iaques dit que nous sommes iustifiez par nos oeuvres: il semble encores que là il repugne à S. Paul. Car il ne faut point que les oeuvres se conioignent avec la foy, pour faire un partage, comme nous avons dit: autrement nous n'aurons nul repos si cela estoit. Il faut que toute consideration de nos oeuvres soit exclue pour invoquer Dieu en vraye confiance, pour nous tenir ses enfans, et pour esperer l'heritage de la vie celeste qui nous est promis, il faut que les oeuvres cessent. Car si elles iustifient que sera-ce? Or ce mot de iustifier ne se prend pas en S. Iaq. pour estre approuvez devant Dieu, pour nous reconcilier avec luy, et pour faire qu'il nous reçoyve comme ses enfans. Et comment donc? Comme luy mesme le declaire sans autre exposition. Car il adiouste qu'Abram a esté iustifié, quand il a immolé son Fils Isaac. Or nous n'avons pas encores leu qu'il l'ait immolé, c'est à dire, qu'il ait voulu faire sacrifice à Dieu de son fils: et comment donc? ceste obeissance, de laquelle il sera parlé ci apres, a esté la iustice d'Abram, s'il estoit question d'approuver ce qu'il a fait alors, veu [pag. 199] qu'il n'estoit pas encores fait? Ainsi donc, il faut bien conclure que sainct Iaques ne traite pas là comme nous sommes agreables à Dieu: mais comme nous sommes ordonnez iustes. Car si ie dis que le Fils a engendré le Pere quelle sotise seroit-ce? Or nous savons que la foy est mere de Iustice, c'est à dire, que c'est le moyen et l'instrument par lequel nous sommes reconciliez à Dieu, et sommes avouez pour ses enfans. Il faut donc que la foy precede la iustice: car elle est la cause moyenne, la cause qu'on appelle instrumentale ou formelle. Venons à l'obeissance d'Abram, quand il est prest de sacrifier son fils, si cela est cause de la iustice d'Abram il faut qu'il ait esté precedent. Car de dire que le blé qui croistra d'ici à un an me nourrice auiourd'huy et tout le long de l'annee, quelle sottise seroit-ce? Il n'y a si petit enfant qui ne le voye. Or voila un long temps qui s'escoule devant que Dieu ait commandé à Abram, qu'il sacrifiat son Fils, et si estoit-il iustifié desia au paravant. Nous voyons donc en somme qu'il ne faut point cercher de glose hors le texte de sainct Iaques. Mais il parle d'estre iustifié, c'est à dire, d'estre declairé iuste. Car ces gaudisseurs contre lesquels il combat, disoyent, Nous sommes iustifiez par foy. Qu'avons-nous donc que faire de nous employer au service de Dieu [pag. 200], et d'estre en grand souci, veu que nos oeuvres ne valent rien, et elles ne viendront point aussi bien en conte pour l'advenir? Or premierement ils pervertissent tout en disant que les oeuvres ne vienent point en conte: car elles y viendront avec la grace de Dieu. Mais quand ils disent avec moquerie, que de s'adonner à bonnes oeuvres cela ne sert de rien, c'est autant comme s'ils deschiroyent Iesus Christ par pieces. Car nous le recevons par foy, nous sommes unis à luy à telle condition qu'il nous reconcilie à Dieu son Pere et qu'il abolisse nos fautes, et quil nous regenere et nous gouverne par son S. Esprit. Ces choses-la sont inseparables, comme nous avons allegué de S. Paul. Puis qu'ainsi est donc S. Iaques à bon droit a dit, comment serez-vous iustes sans les oeuvres? Car la foy, dit-il, sans les oeuvres est morte. Et puis apres vous ne pouvez nullement estre iustifiez d'une autre façon que vostre Pere Abram, si vous estes fideles. Or Abram a esté iustifié tellement que les bonnes oeuvres ont esté conniointes avec la foy. Il faut donc que vous monstrez le semblable ou vous estes des moqueurs de Dieu, qui prophanez une chose si saincte, et si sacree comme est le nom de foy et de iustice. Voila donc ce que sainct Iaques en ce passage a entendu: mais ces canailles des Papistes ne goustent [pag. 201] rien de tout cela. Et pourquoy? Ce sont contempteurs de Dieu: ils parleront des bonnes oeuvres à pleine bouche, il semble à les en ouyr deviser, que ce soyent des Anges: et on voit quels ils sont. Et pleut à Dieu qu'ils ne fussent pas si desbordez en toute leur vie. Mais trouvera-on ne moine ne docteur qui ne soyent des putiers, des moqueurs de Dieu, gens dissolus, yvrongnes, blasphemateurs, brief, il semble qu'ils ayent conspiré avec le diable de mettre tout le monde en confusion. Et cependant ils pretendront leurs bonnes oeuvres: et ne parleront d'autre chose. Et ainsi il ne se faut point esbahir s'ils sont si aveuglez. Mais

encores pour dire en un mot, de ce que nous avons expliqué de sainct Iaques, notons que nous sommes iustifiez et non pas sans oeuvres, et toutesfois nous sommes iustifiez sans oeuvres. Quand nous disons que nous sommes iustifiez, et non pas sans oeuvres, nous separons ceci. Et comment? Celuy qui est reputé iuste devant Dieu par la foy, c'est d'autant que Dieu luy pardonne ses pechez, qu'il met sa fiance en la mort et passion de nostre Seigneur Iesus Christ, qui cognoist que par la resurrection d'iceluy la vie luy est acquise de luy. Donc qui croit ainsi à Dieu par tel moyen, il n'est pas iustifié sans les oeuvres. Et pourquoy? Car Dieu luy donne son S. Esprit [pag. 202], il le reforme tellement qu'il faut que les bonnes oeuvres soyent conioinctes avec la foy. Or cependant l'autre sentence est vraye, c'est assavoir, que nous sommes iustifiez sans oeuvres, c'est à dire, sans aucune aide de bonnes oeuvres, en sorte que nous demeurons tousiours redevables à Dieu. Voila donc deux sentences où les mots ne sont point changez: il semblera maintenant qu'elles soyent toutes diverses, de dire que nous sommes iustifiez sans oeuvres, et que nous sommes iustifiez non pas sans oeuvres. Mais, c'est à dire, qu'il y a des oeuvres qui toutesfois ne sont point cause de nostre salut pour faire que nous meritions rien devant Dieu et qu'il nous accepte selon nostre dignité: mais c'est d'autant que nostre Seigneur Iesus Christ, comme i'ay dit, ne nous apporte point une seule grace et si simple, mais double, c'est à dire, que d'un costé il couvre toutes nos iniquitez et offenses par la pureté de son obeissance, il appaise l'ire de Dieu son Pere par le sacrifice qu'il a une fois offert pour la satisfaction qu'il a faite de toutes nos debtes. Et cependant il nous gouverne tellement par son sainct Esprit qui repose sur luy, et lequel il a receu en toute plenitude, que moyennant que nous n'abusions point de la grace qui nous est faite par luy, nous sommes [pag. 203] affranchis des liens de Satan, pour ne plus suyvre les concupiscences de nostre chair, et les desirs d'icelle, comme sainct Pierre dit, qu'il nous faut bien garder. Voila donc qu'il suffira pour l'exposition de ce passage. Or Moyse adiouste consequemment, que Dieu a dit derechef à Abram, *Ie suis l'Eternel qui t'ay tiré de Ur de Caldee*, pour t'amener à la terre, à fin que tu la possedes en heritage. Ici nous voyons que Dieu reitere ses promesses pour confermer la foy d'Abram, pour la nourrir et l'augmenter iusques à ce qu'elle soit venue à sa perfection. Dont nous avons à conclure, combien qu'Abram fust le miroir et patron des fideles, comment il a esté aussi image de iustice, toutesfois que sa foy estoit imparfaicte: autrement ceste promesse qui est ici couchee, seroit superflue. Si la foy d'Abram, eust esté si bien confermee qu'il n'y eust que redire, il ne falloit plus que Dieu parlast. Et pourquoy? Les promesses ont cest usage et ceste utilité de nous attirer à la foy, quand nous y serons venus, pour nous conduire au bon chemin, pour nous donner courage, nous inciter de marcher tant plus vaillamment, pour nous refraischir quand nous serons comme lassez, pour nous augmenter la vertu quand elle nous defaudroit, et qu'elle seroit [pag. 204] aucunement affaiblie. Voila, di-ie, pourquoy nostre Seigneur nous testifie de sa bonté, et qu'il se declaire estre nostre Dieu, c'est pour commencer la foy en nous, ou bien pour l'amener à sa perfection. Ainsi il faut conclure qu'Abram avoit encores besoin d'estre avancé plus outre. Et par cela nous voyons que combien que nostre foy ne soit point parfaite, que Dieu ne laisse point pourtant de nous iustifier. Et pourquoy? Car il ne nous impute point l'infirmité qui y est. Quoy qu'il en soit, nous sommes admonestez par ce passage de ne point estre preoccupez d'une folle opinion comme beaucoup de gens qui cuident estre si grands clers, qu'ils ne daignent plus venir à l'escole de Dieu. Cognoissons donc, encores que nous eussions une foy sans comparaison plus grande et plus vertueuse qu'elle n'est pas maintenant, qu'encores nous faut-il estre escoliers tout le temps de nostre vie, que la parole de Dieu retentisse en nos oreilles, et que la memoire de ce que nous pourrions oublier nous soit refraischie, que ce qui n'estoit pas bien enraciné en nostre coeur soit mieux imprimé, qu'apres que Dieu aura mis sa semence en nous qu'il nous arrouse iournellement, comme aussi sainct Paul use de ceste comparaison-la. Ce ne seroit point assez d'avoir ietté la semence en terre [pag. 205] sinon que Dieu pleut du ciel et qu'il l'arrousat quand le laboureur aura fait son office pour cultiver la terre, cela sera inutile sinon que Dieu y donne l'accroissement d'enhaut. Ainsi est-il quand nous avons receu la semence de la vie incorruptible, que Dieu pleut du ciel, c'est à dire, que continuellement il fait profiter nostre foy: ce qui ne peut estre que nous ne soyons iournellement enseignez par sa bouche. Et venons au contenu de ceste sentence, *Ie suis le Seigneur qui t'ay tiré de Ur de Chaldee.* Ceste declaration ici sert à Abram à fin qu'il soit eslogné de toute idolatrie et des superstitions ausquelles il avoit esté auparavant nourri. Car comme souvent il nous est monstré en l'Escriture saincte, il ne nous faut point adorer un Dieu en confus, ni le forger tel que bon nous semble: mais il faut que nous sachions quel est le Dieu auquel nous avons nostre refuge, et qu'il soit separé et distingué en toutes les imaginations que les hommes se controuvent, et par lesquelles ils se deçoyvent, et sont deceus aussi par Satan. Et c'est pourquoy l'Apostre dit en l'onzieme chapitre des Hebrieux: Quand

nous approchons de Dieu, c'est à dire, que nous voulons avoir accez à luy, il nous faut croire qu'il est: et puis qu'il est remunerateur à ceux qui le cerchent. Nous ne pouvons donc approcher de Dieu [pag. 206] sinon en croyant qu'il est, c'est à dire, que nous n'ayons point une opinion douteuse ni envelopee. Mais que nous ayons une ferme certitude que le Dieu qui a creé le ciel et la terre, est iceluy qui se propose à nous et duquel nous cognoissons la volonté par la Loy et par l'Evangile, tellement que nous ne disputons point que c'est de Dieu, comme ont fait les povres Payens qui se sont beaucoup tourmentez, et se sont cependant fourrez en un labyrinthe, dont iamais ne sont sortis. Mais nous savons que Dieu s'est manifesté à nous entant qu'il nous estoit utile, voire pour nostre salut. Voila donc le premier poinct. Le second est, que nous croyons aussi qu'il est remunerateur à ceux qui le cerchent. Or ce mot de Remunerateur, n'emporte point que Dieu nous rende ce qu'il nous doit, mais c'est que nous ne serons point frustrez en nous reposant en luy. Car il faut regarder la façon de le cercher: ainsi si nous apportons nos oeuvres, c'est heurter à l'encontre de luy, tant s'en faut que nous y voulions estre unis. Car voila que dit sainct Paul, que les Iuifs mesmes quand ils ont cuidé se fier en leur merites, et qu'ils y ont mis l'esperance de leur salut, ils se sont heurtez, dit-il. Et cela a esté cause de leur faire rompre le col au lieu de se bien avancer. Quand donc nous voudrions cercher [pag. 207] Dieu, il est certain qu'il nous faut estre despouillez de toute vaine presumption de nos vertus. Car puis qu'il nous a adoptez de sa pure grace, il est certain que iamais nous ne luy serons agreables, sinon d'autant qu'il nous pardonne nos pechez. Voila comment il nous faut estre asseurez, dit l'Apostre, qu'en cerchant Dieu en telle sorte, nous ne serons point frustrez. Et c'est ce qui est dit, *Ie suis le Seigneur qui t'ay tiré de Ur de Chaldee* pour t'amener en ceste terre, à fin que tu la possedes en heritage. C'est autant comme si Dieu s'obligeoit derechef et de nouveau à son serviteur Abram, et qu'il luy declairast qu'il ne faut pas qu'il craigne que ce qu'il a ouy auparavant ne luy soit accompli: et combien que l'effect soit differé et prolongé long temps, qu'il doit tousiours cheminer en patience, sachant que Dieu ne parle iamais en vain, et aussi il a les temps et les saisons pour accomplir sa volonté. Et que cela gist en luy et en son conseil, et qu'il ne se doit point rapporter à l'appetit des hommes. Mais encores notons que par les benefices anciens Dieu conferme la foy d'Abram. Car il est dit: *Ie t'ay tiré de Ur de Caldee.* Et c'estoit une aide grande à Abram pour le faire mieux esperer en Dieu, quand il avoit desia experimenté que Dieu luy avoit esté Pere et sauveur. [pag. 208] Car selon que nous avons cognu la bonté de Dieu et son aide, et secours, tant plus devons-nous estre asseurez de luy pour le temps à venir. Voila donc comme l'experience du temps passé nous doit tousiours mieux certifier: et c'est aussi où Dieu pretend disant, *Ie t'ay tiré de Ur en Chaldee.* Ce n'est pas d'auiourd'huy que ie me suis monstré estre ton Dieu, mais tu as senti que ie t'ay soustenu de ma main forte, tu estois plongé en perdition, tu estois une povre ame damnee, et ie t'ay retiré à moy, à fin de te faire parvenir à salut. Puis qu'ainsi est donc, que ie t'ay retiré comme du profond d'enfer, maintenant que ma grace que tu as sentie, te soit une forteresse invincible: et aussi de ma partie la continueray. Or il est certain que Dieu nous donne aussi ceste reigle en general, c'est qu'une grace qu'il nous aura faite, attire l'autre. Car il ne se lasse iamais, et c'est une fontaine qui ne se peut tarir, que nous en puisions hardiment, et nous trouverons tousiours dequoy nous rassasier de plus en plus. Voila donc qu'emporte ce mot: Ie suis l'Eternel qui t'ay tiré de Ur de Chaldee. Apres que Dieu a mis en avant sa maiesté, et qu'il a monstré qu'il est Createur du ciel et de la terre, il amene ceci d'especial, c'est, qu'Abram l'avoit senti et cognu tel, quant il l'avoit retiré de l'abisme auquel il [pag. 209] estoit, et il adiouste que *c'est pour posseder la terre en heritage.* Ici comme desia nous avons touché, Dieu renouvelle toutes ses promesses qu'il avoit donnees à son serviteur Abram, à fin qu'il en face un recueil. Car la foy doit avoir ce privilege d'amasser tout ce qui la doit munir contre les tentations et les assaux de Satan. Voila qui est cause de la ruine de beaucoup de gens, c'est leur nonchallance: car comme i'ay dit, ils cuident estre grans docteurs, quand ils auront aprins une sentence de l'Escriture saincte, il leur semble qu'ils en savent assez. Mais quoy? Quand se vient au besoin, ils monstrent qu'ils sont vuides: car le diable ne sauroit trouver si petit pertuis pour avoir entree en eux, qu'il ne les empoisonne de son venin mortel: tout ainsi comme s'il y a une tuille cassée sur un toict, la pluye qui entrera par là, par succession de temps pourrira la maison. Ainsi en est-il de ceux qui pensent avoir trop d'intelligence et demourent là stupides: le diable puis apres trouve des pertuis par lesquels il entre, tellement que l'edifice s'en va ruiner. Or il ne faut pas que nous soyons lasches à profiter, mais il faut que nous facions un amas et un recueil de toutes les promesses de Dieu, et que nous en sentions tousiours le fruict: et non seulement cela, mais aussi que nous taschions d'augmenter [pag. 210] tousiours nostre foy comme elle en a besoin, d'autant qu'elle sera tousiours debile: brief, que nous marchions tousiours plus

outre. Il est dit que Dieu a donné la terre de Chanaan à Abram: elle luy estoit desia donnee comme nous avons veu au douziesme chapitre. Et cela luy a esté reiteré par plusieurs fois: il en a maintenant les oreilles batues. Il sembleroit donc que ce fust un langage inutile et superflus: mais comme i'ay desia dit, ç'a esté un grand bien inestimable à Abram, quand il se peut ainsi refraischir, et prendre courage, à fin de ne point faillir, mais poursuyvre tousiours la saincte vocation de Dieu. Au restre, notons bien que Dieu l'entretient seulement de paroles: et en cela nous voyons l'honneur que nous luy devons porter, voire et ne point nous defier de luy, encores que l'effect de ce qu'il nous promet n'apparoisse point devant nos yeux: mais que nous soyons tenu tellement en suspend. Il dit: Ie t'ay attiré en ceste terre, la quelle ie te donne. Et bien Seigneur tu as promis de me la donner voirement: me voici desia ancien et caduque, et quand le temps viendra-il? O, ne te chaille ie te seray propice. Et voire, mais où est la monstre de ce que i'ay attendu par ci devant? Ie m'en vay mourir, et ie demeure tousiours un povre estranger, ie n'ay point mesme de semence [pag 211] (comme il a dit par ci devant) et que sera-ce donc Seigneur? Or si faut-il que ma parole te suffise. Voila donc la nature de la foy, que nous ayons les yeux clos, et tous nos sens arrestez pour nous assuiettir à la volonté de Dieu, et pour donner lieu à sa verité. Il faut bien que nous ayons les oreilles ouvertes et attentives pour recevoir ce que Dieu nous dira: et quand il nous aura donné le mot, que nous concluons qu'ainsi sera. Et comment? Or, ce n'est pas à nous d'en deviser, cela n'est pas à nostre disposition: mais il nous le faut laisser au conseil et à la volonté de Dieu, comme nous avons desia dit. Voila donc, comme il nous faut honnorer Dieu adioustant foy à sa saincte parole. Au reste nous avons tousiours à noter ce qui a esté declairé ci dessus, c'est assavoir, que Dieu a donné simplement pour gaige la terre de Chanaan à son serviteur, et qu'il ne l'a pas voulu amuser. Car c'eust esté aussi une recompense bien maigre, et bien froide pour Abram, s'il n'eust eu que ceste terre-la. Car il est certain qu'il a esté mené d'un autre esprit, c'est qu'il a veu mesme le iour de nostre Seigneur Iesus Christ, comme il en est parlé au huitieme chapitre de sainct Iehan: et puis il s'est confessé pelerin en ce monde: il avoit donc son heritage ailleurs. Et pour tant quand il luy dit que ceste terre luy est [pag. 212] donnee en heritage ce n'est pas son dernier but, son affection n'est pas là fichee ni envelopee: mais il va plus outre. Car comme desia nous avons veu, puis qu'il a renoncé le pays de sa naissance et qu'il l'a quitté pour vivre en pays estrange et incognu, il falloit bien qu'il tendit au ciel. Ainsi donc, notons combien que la terre de Chanaan soit appellee son heritage, comme quand elle est aussi appellee le repos de Dieu et son domicile: toutesfois cela est comme un gage ou une arre à parler plus proprement. Car un gage encores emporte valeur correspondante à ce qui doit estre asseuré: mais une arre ne sera rien. On baillera le denier à Dieu qu'on appelle, pour un marché de mille escus ou cent fois plus. Et voila une piece qu'on baillera, et de quelle valleur? De nulle. Un pot de vin emportera-il une terre, ou une possession grande qui sera pour enrichir et trois et quatre hommes? Mais quoy qu'il en soit ceste arre-la est destinee à tel usage. Ainsi donc, la terre de Chanaan, a esté l'heritage de tous les enfans d'Abram, et de ceux qui sont descendus de sa lignee, voire en telle sorte que ce leur a esté comme arres du ciel: tant y a que les vrais fideles ne se sont point attendus là, et n'y ont point esté fichez, comme i'ay desia dit, mais ont tousiours pensé plus haut. Nous voyons [pag. 213] donc en somme où Dieu a voulu appeller Abram, comme s'il disoit, qu'il ne luy fist point mal de languir. Car les promesses qu'il a receuës par ci devant luy seront accomplies: et qu'il ne faut point qu'il se fonde sur son sens propre. Et pourquoy? Qu'il regarde celuy qui a parlé, c'est l'Eternel qui est immuable. Nous changeons à chascune minute de temps, et puis voila qui est cause de nous ennuyer et de nous faire chagriner, quand Dieu n'accomplist pas ce qu'il a dit du premier coup: ou que nous regardons la breveté de nostre vie, et que le temps que nous avons à vivre n'est qu'une ombre qui se remue, il nous semble que Dieu ne viendra iamais à temps. Aussi faut-il que nous apprenions de corriger ce vice-la par ce que nous oyons ici qu'il est dit à Abram, Ie suis l'Eternel qui ne change point: et puis nous oyons ce qui est dit, que mille ans sont comme un iour devant luy, ainsi qu'il en est parlé au Cantique de Moyse, et que sainct Pierre aussi l'applique à ce propos-la. Car les moqueurs de Dieu, dit-il, voyans que le temps s'escoule, se moquent, comme si les menaces et promesses de Dieu estoyent frustratoires. Non, Non, dit-il, il ne vous abuse point, il accomplira ce qu'il dit, quoy qu'il tarde: car mille ans sont devant luy comme un iour. Il faut donc que nous eslevions nostre veuë [pag. 214] plus haut, et que nous cognoissions, puis que c'est l'Eternel qui parle à nous, qui ne change et ne varie iamais, qu'il fera ce qu'il a dit: non point selon nostre opinion, mais comme il cognoist estre bon. Et de nostre part il ne faut point que nous soyons impetueux ou fretillans, mais que nous sortions par maniere de dire hors de nous-mesmes pour venir à luy, auquel il n'y a point d'inconstance ni de legereté, car il est l'Eternel. Et puis que nous apprenions que quand

il a parlé, ce nous doit estre assez: car sa Parole nous est une verité infaillible. Et au reste que nous cognoissions sa bonté et qu'en cest endroit il supporte nostre fragilité, d'autant qu'il ne parle point seulement pour un coup, mais il nous refraischit la memoire de ses promesses, et veut que nous y profitions tout le temps de nostre vie, que nous y soyons confermez, que ce ne soit point seulement pour un iour que nous ayons creu à luy. Mais que nous soyons conduits et gouvernez, non seulement toute nostre vie, mais outre la mort par sa vertu iusques à ce que nous soyons parvenus en son royaume, où nous n'aurons plus besoin de parole, et là où la foy n'aura plus de lieu ne toutes autres choses semblables. Car alors nous aurons la pleine iouissance de ce que nous voyons maintenant en obscurité, et comme un miroir, nous [pag. 215] le verrons alors face à face.

PRIERE.

Or nous-nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu en cognoissance de nos fautes, le priant qu'il nous les face tellement sentir que ce soit pour nous humilier devant luy, et souspirer tousiours sous le fardeau de nos iniquitez, iusques à ce qu'il nous ait delivrez de ceste maudite servitude de peché où nous sommes, et que nostre singulier desir soit de nous conformer à sa saincte volonté, et ne point vivre à nous, mais à nostre Seigneur Iesus Christ lequel nous a si cherement rachetez, se donnant à la mort pour nos pechez, et ressuscitant pour nostre iustice. Que non seulement il nous face ceste grace, mais à tous peuples et nations de la terre, etc.

La Fin.

TROIS SERMONS SUR LE SACRIFICE D'ABRAHAM.

Ces trois Sermons ont esté faits par ledit Autheur, sur ce qui est contenu en Genese depuis le vint unieme chapitre verset trentetrois, iusques au verset quinsieme, du vingt deuxieme chapitre suivant.

La Priere ordinaire de l'Autheur, sur le commencement de ses Sermons en la semaine.

Nous invoquerons nostre bon Dieu, le priant qu'il luy plaise ietter l'oeil de sa clemence Paternelle sur nous ses povres serviteurs: ne nous imputant point tant de fautes et offenses, par lesquelles nous ne cessons de provoquer iournellement son ire à l'encontre de nous. Et d'autant que nous sommes trop indignes de comparoistre devant sa saincte Maiesté, qu'il luy plaise nous recevoir au nom de son Fils bien-aimé nostre Seigneur Iesus Christ, acceptant le merite de sa mort et passion pour recompense de toutes nos fautes, puis qu'en nos propres oeuvres nous ne pouvons consister devant sa face. Et qu'il luy plaise nous illuminer par son S. Esprit en la vraye intelligence de sa saincte parole, nous faire grace de la traitter fidelement, de la recevoir en vraye crainte et humilité, que nous soyons instruits par icelle à mettre pleinement nostre fiance en [pag. 217] luy, à fin de le servir et honorer comme il appartient, pour glorifier son sainct nom en toute nostre vie, et edifier nos prochains par bons exemples. Nous le prierons de toutes ces choses, ainsi que ce bon Sauveur et Redempteur Iesus Christ nous a enseigné de prier en disant, Nostre Pere qui es és, etc.

Ceste Priere suivante, se dit aussi par l'Autheur apres qu'on a chanté le Pseaume, tant le Dimanche que le Mercredi, iour des Prieres.

Nous invoquerons nostre bon Dieu et Pere, le supplians que comme toute plenitude de sagesse et lumiere gist en luy, qu'il nous vueille illuminer par son sainct Esprit en la vraye intelligence de sa parole, nous faire grace que nous la recevions en vraye crainte et humilité, que nous soyons enseignez par icelle de mettre pleinement nostre fiance en luy seul, le servir et honorer comme il appartient, pour glorifier son sainct nom en toute nostre vie, et edifier nos prochains par bons exemples: luy rendans l'amour et la crainte que doyvent fideles serviteurs à leurs maistres et enfans à leurs peres, puis qu'il luy a pleu nous faire ceste grace de nous recevoir au nombre de ses serviteurs et enfans. Et le prierons ainsi que nostre bon Maistre nous a enseigné, Nostre Pere qui es és cieux, etc.

LE PREMIER SERMON, DU SAMEDI PREMIER IOUR DE IUIN, MILLE CINQ CENS SOIXANTE.

Genese chapitre 21. *sur la fin.*

Or Abram planta là des arbres, et invoqua le nom de l'Eternel, le Dieu de tousiours: et habita comme estrangier en la terre des Philisthins plusieurs iours.

Capitre XXII.

Et apres ces choses Dieu tenta Abraham, et luy dit, Abraham: Il respondit: Me voicy, et il luy dit, Pren ton fils, voire ton fils unique lequel tu aimes singulierement, assavoir, Isaac, et va en la terre de Moria, et l'offre là en sacrifice sur quelque montagne que ie te diray.

Nous vismes hier comme Abraham pour s'acquiter de son devoir envers le roy de Gerar luy avoit offert tribut. Or Moyse adiouste maintenant, qu'estant à repos il a invoqué solennellement le [pag. 219] nom de Dieu. Nous avons donc à retenir en somme, qu'Abraham s'est assuietti de son bon gré à celuy qui avoit la superiorité du pays: et n'a pas attendu qu'on le poussast, et qu'on le contraignit à faire devoir de bon suiet et loyal, mais qu'il l'a

fait sans en estre requis. Cependant nous voyons à l'opposite que cela ne l'a pas empesché de faire hommage à Dieu. Et combien que ce fust une chose odieuse (ainsi que nous avons monstré cy dessus) d'avoir une religion à part, et separee de celle de ceux entre lesquels il conversoit: neantmoins si n'a-il point voulu defaillir qu'il ne fist confession de sa foy telle que Dieu luy avoit commandee. Ainsi nous voyons, qu'envers Dieu et envers les hommes, il s'est tellement porté, qu'il nous peut estre un exemple de vraye humilité, pour nous monstrer comment nous devons rendre suietion à ceux ausquels nous la devons: tellement toutesfois que cependant Dieu ait son empire souverain: et que si les hommes ont quelque superiorité et preeminence, cela ne derogue en rien à la maiesté celeste, laquelle doit obscurcir toute hautesse humaine. Il est bien certain que si Abraham eust voulu gratifier à ses voisins, il se fust conformé à leurs façons de faire, et n'eust pas declairé qu'il avoit un Dieu lequel il vouloit adorer, renonçant à toutes les idolatries qui [pag. 220] avoyent desia la vogue, et à toutes les superstitions desquelles la terre estoit remplie et pollue. Mais quoy qu'il en soit, il proteste de vouloir servir et adorer Dieu purement. Et pour ceste cause, il a son autel, comme nous avons veu, auquel il fait hommage solennel à Dieu, et par ce moyen renonce à tous les vices, et à toutes les corruptions qui estoyent entre ses voisins: comme s'il les condamnoit, et qu'il monstrast qu'il n'y a qu'un seul vray service qui soit agreable à Dieu: comme aussi il n'y a qu'un seul Dieu vivant, et que tout le reste n'est qu'imagination fausse et tromperie. Auparavant desia combien qu'il n'eust nul arrest, et qu'il fust tracassé de costé et d'autre: si est-ce qu'il ne laissoit pas d'invoquer Dieu partout où il venoit, c'est à dire, de monstrer qu'il ne s'accordoit point à tous les erreurs qui avoyent, pour ce temps-la, la vogue par le monde. Mais ici il a une raison speciale pour invoquer Dieu derechef en ce lieu-la: pource qu'il avoit plus de repos et de commoditez qu'auparavant. Car iamais il n'avoit osé planter un arbre: il en plante maintenant plusieurs, d'autant qu'il luy est permis de demourer là. Et comme il a fait hommage au roy terrien, auquel le pays appartenoit: il veut aussi monstrer, qu'il n'a pas oublié Dieu, qu'il n'a pas refroidi le zele qu'il avoit, qu'il [pag. 221] ne le tiene tousiours pour son prince souverain, s'humilie sous luy, et vueille demourer en sa protection. Voila donc pourquoy notamment Moyse recite, qu'Abraham a invoqué le nom du Seigneur. La loy de dedier les maisons n'estoit pas encore escrite, mais il n'a pas laissé de l'observer, c'est à dire, il a monstré par effet que le lieu de sa demeure estoit un temple de Dieu: comme il faut aussi que chacun fidele pense de garder sa maison pure et nette de toutes polutions. Il est vray qu'auiourd'huy il n'y a plus ceste ceremonie que Dieu commandoit aux Iuifs, c'est assavoir, qu'ils dediassent leurs maisons devant qu'en user: mais la verité nous demeure, et la fin que Dieu a regardé, c'est assavoir, quand nous sommes logez, que ce ne soit point une cachette pour exclurre la presence de Dieu, que nous ne nous permettions point licence de cheminer selon nos appetis: mais d'autant que Dieu nous a fait ce bien que nous ayons maison, et ne fust-ce qu'un petit anglet de retraite, qu'il soit honoré là, et que le lieu soit dedié à son service. Or cela n'est pas pour les parois et pour le toict: mais c'est pour la famille, c'est assavoir, que nous soyons du tout siens, et que nous luy facions oblation de nos corps et de nos ames, et mettions peine aussi que tout le reste [pag. 222] ressemble et s'y conforme. Or un pere de famille le doit commencer par sa personne: mais cependant si faut-il qu'il instruise sa femme. Si Dieu luy a donné des enfans, ou des serviteurs, que tout cela soit tenu en l'obeissance de Dieu. Voila donc, la façon de dedier les maisons, et par consequent d'invoquer le nom du Seigneur, selon qu'il en est ici parlé d'Abraham. Or c'est une chose mal practiquee. Car nous voyons comme chacun veut servir Dieu à sa poste: cependant Dieu n'est quasi rien. Si les maistres et les maistresses tirent de leurs serviteurs de la peine pour leur profit et commodité, ils se contentent de cela. Si Dieu y est blasphemé, s'il y est mesprisé, si la maison est profanee, qu'il n'y ait ni zele ni religion, cela passe et s'escoule. Or il est certain que Dieu ne quittera pas ainsi son droit. Apprenons donc, de tellement user des maisons où nous sommes logez, que Dieu y habite comme nostre souverain, et que petis et grands se dedient à luy, et s'offrent non seulement d'ame, mais aussi de corps: mesmes ceux qui ne peuvent pas honorer Dieu pour danger de leur vie, ne sont pas excusez pourtant: car c'est une chose trop precieuse que l'honneur que nous luy devons. Et ne faut pas alleguer, qu'il ne nous est pas permis, et que nous n'avons pas la liberté. Car quoy qu'il en soit [pag. 223], ce qui nous est ici recité d'Abraham, nous doit servir d'instruction. Car nous savons qu'il est patron de tous fideles, d'autant qu'il est leur Pere. Puis qu'ainsi est donc, encores que nous fussions meslez parmi les ennemis de Dieu et de sa verité, et que la persecution fust prochaine, que nous facions confession de nostre foy. Car il nous faut tousiours preferer ce qui est le principal à tous accessoires. Voila donc, ce que nous avons à retenir sur ce passage. Or notamment il est dit, qu'il invoque le nom de l'Eternel, et Dieu du siecle, c'est à dire, du Dieu de tousiours. Ici Moyse fait comme une

comparaison des changemens et revolutions où s'estoit trouvé Abraham, et de l'arrest qu'il avoit eu sa foy, de la constance et fermeté de ne point varier, quoyque ce fust. Voila donc Abraham qui a esté pourmené de costé et d'autre: il a changé d'habitation, mesmes il a esté poussé comme la paille au vent. Tant y a neantmoins, qu'il a cognu qu'il falloit qu'il demourast ferme en Dieu, et que la foy fust tellement fondee, que rien ne l'esbranlast, et qu'il n'y eust point de varieté quant à sa personne. Voila donc comme Abraham a tousiours suivi le train auquel Dieu l'avoit introduit. Et ainsi il adore le Dieu eternel, le Dieu du siecle, combien qu'il semblast que Dieu se [pag. 224] iouast de luy comme d'une pellote, le chassant çà et là. Or il est dit aussi qu'il habita en ce pays des Philistins par longue espace de temps. Mais le mot dont use Moyse signifie habiter comme estrangier. Et ceci est encores bien à noter. Car combien qu'il eust permission d'habiter-là, qu'il y fust paisible, et qu'on ne luy fit plus les extorsions et violences qu'il avoit souffertes: toutesfois il cognoit qu'il n'est pas encores possesseur de ceste terre; il est vray qu'elle luy estoit donnee avant mesmes qu'il y entrast, et Dieu avoit ratifié ce benefice-la plusieurs fois. Tant y a qu'il luy a esté dit: Ta semence iusqu'à quatre cens ans sera estrangiere en une autre terre. Il faut donc qu'Abraham pratique tousiours ceste doctrine, c'est assavoir, d'avoir repos, neantmoins qu'il est là comme estrangier par emprunt, et qu'il faut qu'il ait tousiours un pié levé. Brief, qu'il soit comme un oiseau sur la branche ainsi qu'on dit. Et mesmes voila pourquoy il a fait hommage au roy de Gerar. Car il ne quitte pas la donnation qui luy avoit esté faite de Dieu: mais pource que le temps n'estoit pas encores venu d'en iouir et d'entrer en possession: voila pourquoy il se contente d'estre estrangier. Et voila pourquoy aussi nous verrons cy apres, qu'il achetera le sepulchre de sa femme: voire d'autant qu'il n'estoit pas encores [pag. 225] possesseur d'un pié de terre et ne laissoit pas neantmoins par foy d'avoir receu ce qui luy avoit esté donné. Ainsi nous voyons que son esperance s'est estendue outre la vie presente. Et cependant nous voyons que ce n'est point sans cause qu'il est dit au Pseaume cent nonante, que Dieu a esté le pavillon d'aage en aage à ceux qui se sont fiez en luy. Car Abraham estoit exposé et au vent, et à la pluye, et à tous orages, quand il habitoit entre gens barbares, pleins de cruauté: et toutesfois Dieu luy a fait ombrage, voire mais çà esté d'autant qu'il a mieux aimé quitter la terre et eslever son coeur en haut, que de cercher des moyens pour acquerir des fonds et des heritages. Il a donc tellement passé par ce monde, qu'il ne s'y est point amusé. Et aussi finalement Dieu a monstré l'effet et l'execution de ceste promesse, non pas qu'il en ait rien veu sa vie durant: mais, comme nous avons dit, son esperance s'est estendue plus loin: et par consequent nous pouvons dire avec l'Apostre, qu'il n'a point fait son nid en ce monde, et qu'il n'y a pas eu son but. Car il pouvoit retourner au pays d'où il estoit sorti, au pays de sa naissance, assavoir, en Chaldee: mais il s'est retenu là où il n'avoit nulle possession, là où il n'avoit ni parens, ni amis. Ainsi donc nous voyons qu'il a regardé plus haut qu'au monde. Or si cela a [pag. 226] esté en luy du temps qu'il n'y avoit pas une doctrine si claire à beaucoup pres comme nous l'avons auiourd'huy: quelle excuse y aura-il, quand nostre Seigneur Iesus Christ est apparu une fois, qu'il a conversé au monde, et puis est entré au royaume celeste, et qu'il nous y a ouvert la porte, et que par son Evangile incessamment il nous solicite d'aspirer là haut? Si nous sommes, di-ie, tousiours enveloppez en ces choses corruptibles, ne faut-il pas que ceste ingratitude-la soit par trop vilainie? Ainsi donc, apprenons d'estre tellement logez en ce monde, que nous y iouissions des biens que Dieu nous y fait: mais cependant que nous protestions avec sainct Paul, que nostre demeure est au ciel vrayement, et que desia nous en sommes citoyens, encores que ce ne soit que par esperance. Et de fait, il nous doit bien souvenir de ce qui est dit en l'autre passage: que cependant que nous sommes logez en ces corps mortels, il faut que nous soyons comme eslongnez de Dieu. Et aussi nous voyons bien que nous ne iouissons pas de sa presence: veu que nostre vie spirituelle est cachee. Car autrement nous en iouirions par effect, et n'y auroit plus de foy: car ce qu'on espere (comme dit sainct Paul) n'est point manifeste. Ainsi donc apprenons, puis que Dieu par tous moyens tasche de nous attirer à soy [pag. 227], de n'estre point si lasches que chacun de nous se plonge en terre, et que nous soyons comme fourrez au bourbier et en la fange: mais que nous marchions tousiours, cognoissans que ceste vie est un chemin pour aspirer plus haut. Or c'est beaucoup que tout cela est recité d'Abraham. Voila des vertus grandes et bien louables, que quand Dieu luy donne repos, il ne s'y endort point, quand il a permission et licence du roy d'estre paisible en son pavillon, que toutesfois il se cognoit estrangier quand on luy est ami, et que chacun est prest de s'accorder avec luy, qu'il se separe et aime mieux esmouvoir et enflammer la rage de tous ses voisins alencontre de luy, que de se conformer à leurs superstitions et idolatries, mais qu'il veut faire hommage au Dieu vivant. En tout cela (comme i'y dit) il y a des vertus bien excellentes: mais Moyse adiouste un autre sacrifice qui est bien plus grand, et plus exquis:

c'est qu'Abraham a esté contraint de tuer son fils voire son propre fils unique. Or ceci outrepasse tout ce qui seroit possible d'imaginer d'obeissance, qu'un homme fidele seroit prest de rendre à Dieu, nous devons estre siens et à vivre, et à mourir: mais ce qui est ici commandé à Abraham, est beaucoup plus. Car il n'est pas question seulement qu'Abraham se renge du tout à [pag. 228] Dieu, renonçant à soy-mesme, et que lo fils qui luy a esté donné luy soit osté, et qu'il le quitte, comme quand il plairoit à Dieu de le retirer qu'il portast cela patiemment: il n'est pas question de cela, mais il faut que luy mesme le tue. Voila une chose si dure et si estrange que nous n'en pouvons pas ouir parler, que nous n'en soyons comme esperdus. Ce n'est point donc sans cause, que Moyse depuis le chapitre neufieme, apres qu'il a raconté ci dessus de la vie d'Abraham, met cest acte en avant, et dit qu'apres ces choses Dieu l'a encores tenté. Or il avoit eu une tentation bien grande, quand Dieu l'arracha de la maison de son pere: et mesmes les mots l'emportent, quand il dit: Sors de la maison de ton pere: et de tout ton parentage, et du lieu de ta naissance, et puis, où est-ce qu'il trouvera meilleure habitation? Vien, dit-il, en un pays incognu, comme un povre aveugle qui a les yeux fermez. Voila le pays où ie te veux mener, voire mais il ne luy est pas cognu: il faut donc qu'il soit là comme iettant la plume au vent, ne sachant de quel costé se tourner. Voila, di-ie, une grieve tentation à Abraham, quand il faut qu'il suyve là où Dieu l'appelle, ne sachant toutesfois où il va, et neantmoins c'est comme son Abc. Car voila par où Dieu commence quand il veut enseigner en son escole. Mais est-il entré [pag. 229] en la terre? nous voyons comme la famine l'en chasse, et comme la femme luy est ravie. Et pour la seconde fois mesmes, nous voyons qu'il est tormenté çà et là, qu'il n'a point de repos: il n'y a celuy qui ne se dresse contre luy, et luy endure toutes ces choses. Et cependant il ne murmure point contre Dieu, il ne se decourage point pour tous les troubles qui luy sont dressez, ni pour nulles afflictions qu'il endure: comme ceux qui sont tant delicats, que si Dieu ne les traitte à leur guise ils plaquent là tout, et ne veulent plus savoir que c'est de luy obeir. Or combien qu'Abraham fust ainsi traitté rudement, si ne laisse-il pas de continuer en un mesme train: mais apres toutes ces choses, et combien est-ce qu'il endure? Ce n'est point seulement pour trois ou quatre ans, mais il est tellement agité, que quand il a passé vingt et trente et quarante ans en ceste terre, c'est tousiours à recommencer et pis que devant, iusques à ce qu'il est contraint mesmes de quitter l'amour de son fils aisné et de s'en despouiller, qui estoit desia comme une espece de mort. Apres il y avoit ces tentations grandes, Que Dieu luy avoit promis de luy donner la terre: et cependant on le chassoit comme s'il n'eust pas esté digne d'arrester son pié en lieu qui fust. Dieu luy avoit promis semence: voire mais il vient iusques en [pag. 230] l'aage de quatre vingts ans, et sa femme est sterile, en sorte qu'il sembloit que ce fust une mocquerie de toute ceste promesse. Est-il venu en l'aage de cent ans? il a Isaac. Voire mais il faut qu'il chasse et bannisse Ismael, comme nous avons veu. Si nous pouvions bien gouster ces tentations-la il est certain que ce seroit pour nous ravir en estonnement, de ce qu'Abraham a eu une telle vertu, et telle constance de foy de batailler contre tels assauts, et tousiours les surmonter. Or donc quand il est dit: Apres ces choses: c'est pour monstrer que Dieu nous a voulu donner en la personne d'Abraham un miroir tel, que quand nous aurons à combattre, il ne nous face point mal de suivre ses pas, et que nous ne trouvions point estrange ou nouveau d'estre conformez à celuy qui est pere de toute l'Eglise. Mais encores il est certain, que quand chacun regardera bien à toutes les tentations qu'il a à souffrir, ce n'est pas la centieme partie de ce que nous voyons en Abraham. Ainsi notons, que selon que Dieu luy avoit eslargi de son Esprit, aussi il a voulu esprouver sa foy. Car il ne faut pas que les dons de Dieu soyent oisifs ni inutiles en nous: mais il traitte chacun selon sa mesure. Car il nous prepare à endurer, autrement nous ne saurions pas subsister: nous ne saurions aussi remuer un doigt pour bien faire [pag. 231], que nostre Seigneur ne nous dispose, et qu'il nous en donne la vertu. Quand donc il nous met en combat, il employe les graces de son sainct Esprit. Or d'autant qu'Abram a eu une grande perfection au prix de nous, selon que les hommes la peuvent avoir, voila pourquoy aussi Dieu l'a esprouvé de façons si estranges et desquelles nous n'approchons pas à beaucoup pres: mais tant moins avons nous d'excuse de nostre paresse, froidure et lascheté, si pour le moins nous ne suivons nostre pere Abraham: et si nous ne pouvons pas avoir une constance et foy egale à celle qui a esté en luy, si nous ne taschons de le suivre de loin, selon nostre portee et infirmité, il est certain que nous serons plus qu'inexcusables. Ainsi donc, nous avons à recueillir de ce passage, qu'Abraham tout le temps de sa vie a esté tormenté en corps et en esprit: et quand c'est venu à la fin Dieu l'a encores voulu esprouver plus vivement sans comparaison que iamais, en sorte que c'eust esté pour le faire desesperer cent mille fois, s'il n'eust esté conformé d'une façon admirable par le S. Esprit. Or cela nous est-il recité d'Abraham? ce n'est pas à fin que nous ayons simplement sa vertu en admiration, pour

estre prisé et magnifié: mais c'est à fin que nous apprenions de n'estre point trop delicats. Et quand il plaira à Dieu de nous [pag. 232] excercer en quelque sorte que ce soit, que nous soyons traittables pour nous laisser mener à luy: que nous ayons nos sens tellement domtez, toutes nos affections tellement amorties que Dieu seul ait la maistrise, qu'il domine, et qu'il cheuisse de nous, comme il luy plaist. Voila, di-ie, ce que nous avons à retenir. Et ainsi, quand nous avons à endurer quelque tentation, que nous aurons soustenu quelque combat, si Dieu puis apres nous espreuve, que nous ne trouvions pas cela nouveau. Car nous ne le servons point à ceste condition, qu'apres qu'il nous aura traittez rudement un iour ou un an, nous soyons quittes, et que nous puissions demander congé: mais au contraire que nous soyons endurcis par ce que Dieu continue à nous envoyer de telles espreuves pour examiner nostre foy: que cela, di-ie, soit pour nous acquerir habitude: comme nous voyons qu'un vieil soldat pourra endurer beaucoup mieux que celuy qui ne fait que commencer. Quand il y aura quelque novice, il ne sait encores que c'est: il luy faschera de veiller la nuict, d'endurer froid et chaud, de soustenir la bataille, d'estre tousiours au guet: mais celuy qui y sera accoustumé de long temps sera beaucoup plus robuste. Ainsi faut-il que quand nostre Seigneur nous a exercez en une sorte et en l'autre, nous soyons [pag. 233] prests de tant mieux continuer. Et encores qu'il nous semble que Dieu nous soit bien rude et aspre, s'il redouble les coups par maniere de dire, et qu'il faille que nous soyons pressez iusques au bout, et à l'extremité, qu'encores nous ne trouvions pas cela estrange. Et pourquoy? Nous en voyons le patron en nostre pere Abraham, auquel il nous faut estre configurez. Quant à ce mot de Tenter, nous savons ce qu'il emporte quand il est attribué à Dieu: ce n'est pas qu'il nous tente pour nous induire à mal, car nous y sommes par trop enclins: et comme dit S. Iaques, chacun est tenté par sa propre concupiscence. Il ne faut pas que nous cerchions la cause de tous ces vices ailleurs, car nous en avons la racine, voire d'heritage et du ventre de nostre mere. Dieu donc ne nous tente pas en ceste façon-la pour dire qu'il soit coulpable, et que nous luy puissions imputer le mal que nous commettons, comme s'il en estoit autheur: car comme i'ay dit, nous en trouverons la source en nous, mais Dieu tente les siens pour les sonder. Ce mot emporte donc Examiner, Esprouver: non pas qu'il ait besoin de s'enquerir pour savoir ce qui est en nous, car nous savons qu'il est appelé Iuge des coeurs, et que rien ne luy est incognu, et que toutes les pensees des hommes sont descouvertes devant luy. Nous [pag. 234] avons beau nous colorer, nous avons beau nous deguiser, et contrefaire en ces feintises: il faut que tout soit clair et patent devant Dieu. Les livres ne sont pas encores ouverts: mais tant y a que Dieu cognoit et iuge ce qu'il manifestera au dernier iour. Il n'a pas donc besoin qu'il nous sonde et espreuve, car il sait ce qui est en nous: mais ceci se rapporte à la probation de nostre foy. Car comme nous avons declairé, Dieu ne veut pas que ses dons soyent inutiles: il veut les appliquer en usage, à fin qu'il en soit glorifié: et que nous ayons aussi dequoy pour nous confermer tant mieux, voyans bien comme il nous prise: et selon que nous sommes patiens, que nous bataillons vaillamment contre tous les assauts de Satan et du monde: et que nous experimentions par cela que Dieu est avec nous, et qu'il nous aime. Ainsi donc, nous avons dequoy pour l'invoquer en tant plus grande fiance, et avoir nostre refuge à luy pour estre appuyez sur sa bonté, et ne douter point de son secours iusqu'à la fin. Voila donc, en somme pourquoy Dieu nous espreuve, c'est assavoir, qu'il veut que les dons qu'il a mis en nous soyent appliquez et qu'ils servent, à fin que sa vertu soit cognue entre les hommes, et sa puissance, bonté et sagesse: et qu'il en soit glorifié, comme il le merite: et c'est à fin sur tout, que nous cognoissions sa bonté [pag. 235] paternelle envers nous, et que nous soyons tant plus incitez à l'honorer et à nous adonner pleinement à luy: et cependant que nous ayons aussi dequoy nous y fier. Voila comme Abraham a esté tenté, comme aussi auiourd'huy Dieu tente ses fideles. Car si nous demourions à nostre aise, et qu'il ne nous coustast rien de servir à Dieu, quelle approbation y auroit-il de nostre foy? Et davantage en quoy pourroit-on discerner les vrais enfans de Dieu, et ceux qui s'adonnent à luy en simplicité de coeur d'avec les hypocrites? Il faut donc que nous passions parmi les tentations comme l'or et l'argent parmi la fournaise. Et voila pourquoy aussi S. Pierre dit, que c'est bien raison que nostre foy soit examinee. Car d'autant que l'or et l'argent sont precieux, il faut qu'ils soyent esprouvez par le feu. Et tant y a que ce sont des metaux corruptibles: mais nostre foy qui est beaucoup plus excellente sera-elle enrouillee, et ensevelie sous terre, et qu'on ne recognoisse point la gloire de Dieu en icelle? Non, mais il faut qu'elle soit examinee. Et pourtant ne trouvons point estrange si nostre Seigneur nous traitte, en sorte que le diable ait la bride avallee pour nous induire à mal: que les meschans aussi nous tormentent, et que nous ayons aussi d'autres tentations interieures en nous: brief, quand nous serons exercez en quelque [pag. 236] façon que ce soit, cognoissons que nous avons besoin que nostre Seigneur de son costé nous mette en avant ce qui avoit esté caché, et incognu. Voila pourquoy

les tentations ne nous doyvent point sembler ameres, mais plustost douces, d'autant que nostre Seigneur les raporte à nostre salut, et qu'il s'en sert tellement que son nom est glorifié: et que nous profitions aussi de plus en plus, voire si nous savons regarder à l'issue. Or en ceste tentation-ci, comme nous avons touché, Abraham est navré mortellement, comme si Dieu le vouloit ietter au plus profond abysme du gouffre de desespoir qu'on puisse imaginer. Mais cependant il l'a soustenu: car Abraham selon l'infirmité de l'homme fust defailli mille fois quand Dieu luy commande de tuer son fils. Mais encores ce n'est pas le tout qu'Abraham soit contraint de prendre l'espee pour tuer son fils propre. Mais il y a une tentation beaucoup plus grieve, qui est bien à noter, et de laquelle il sera parlé plus à plein: mais encore maintenant si faut-il que nous en soyons advertis. Car il n'est pas question qu'un enfant qui est bien aimé, qui est le fils unique, meure, et qu'il meure d'une mort violante devant les yeux du pere, et que le pere mesmes luy coupe la gorge. Ce n'est pas encores le tout que cela, mais il est question du salut qu'Abraham attendoit [pag. 237]. Quand les hommes tueroyent leurs enfans, ce ne seroit rien au pris. Car il n'y a celuy qui cognoisse son enfant pour son sauveur: mais combien qu'Isaac ne fust pas le sauveur d'Abraham, tant y a qu'il cognoit que de luy viendra le Sauveur du monde. Où est-ce donc qu'Abraham cerche toute sa iustice, tout son bien et tout son salut, si ce n'est en la personne d'Isaac, c'est à dire, en celuy qui en doit proceder? Or Isaac est-il mort? voila le monde perdu et damné, voila le diable qui regne, et qui a la vogue par tout. Voila Dieu qui est ennemi des hommes et de toutes creatures. Il n'y a plus que l'ire et la vengeance de Dieu qui est enflammee comme un feu pour tout devorer: tant y a qu'il faut que cest Isaac soit tué de la main d'Abraham, voire d'Abraham, qui avoit receu ceste promesse de Dieu: Ie te donneray un fils qui aura une telle benediction en luy, que tous les hommes auront leur salut en la grace que ie luy feray. Cependant il faut que cestuy-la meure. Voila donc comme i'ay desia dit, l'enfer qui est ouvert, et faut que le diable domine en telle sorte que tout soit abysmé. Ce n'est plus rien de toutes les promesses de salut, puis que celuy qui devoit apporter la vie de toutes creatures, s'en va à la mort. Et où est-ce aller? Il n'est pas question ici de navrer d'afflictions et de douleurs selon l'homme le coeur d'Abraham: mais [pag. 238] il est question d'occir sa foy et toute l'esperance qu'il avoit conceu de son salut. Il semble que Dieu luy vueille faire fouler au pié tout ce qu'il luy avoit donné d'attente de sa grace et de sa bonté: brief, il semble qu'il se soit moqué d'Abraham. Comme s'il disoit: Va, tu n'as esté qu'une beste quand tu t'es attendu à moy et que tu m'as suivy: que tu as prins tant de peine de m'obeir. Ie t'ay promis lignee, de laquelle tout le salut du monde viendroit, i'ay accompli ma promesse en te donnant ton fils Isaac: mais il faut que tu luy ailles maintenant couper la gorge, pour te donner à entendre que ce n'a esté qu'une simplesse à toy et sottise de te fier en ce que ie t'avoye promis, et ce que tu as esperé que tu aurois lignee, et que ceste lignee-la seroit plus precieuse que tout le monde ne vaut, et cent mille mondes. Car il est question du salut eternel de ton ame et de celuy de tous les hommes, et maintenant tu vas effacer tout cela. Or (comme i'ay desia dit) il est impossible que nous puissions assez comprendre ces choses, et que nous en soyons assez touchez au vif: tant y a neantmoins qu'il nous les faut mediter, car ce n'est pas en vain qu'elles sont escrittes. Voila donc, quant à la preface de ceste histoire. Or venons maintenant à deduire par le menu ce qui est ici couché par Moyse, Pren ton Fils unique, ton fils Isaac [pag. 239], ton fils que tu aimes uniquement. Voila comme Dieu ne se contente point de percer le coeur d'Abraham, comme s'il luy donnoit un coup de poignard, mais il le tient à la torture, voire en une torture diverse: comme si apres luy avoir baillé la gehenne, il luy donnoit les gresillons, et puis qu'il eust encores une autre espece de torture. Car s'il luy estoit commandé de tuer ainsi son fils, n'estoit-ce pas assez de luy dire, Va, et que tu me sacrifies ton fils? Mais il luy dit, Pren ton fils, voire ton fils unique, ton fils Isaac, celuy que tu aimes uniquement: pour monstrer que toute esperance estoit retranchee à Abraham. Or quand il dit, Ton fils que tu aimes uniquement ce n'estoit pas une amour paternelle seulement, comme les peres auront une amour naturelle envers leurs enfans: mais il falloit qu'Abraham aimast Isaac selon qu'il prisoit le salut de son ame et de tout le monde, pour estre compagnon des Anges et de tout le monde, et pour estre heritier du royaume de Dieu. Finalement voilà donc ce qu'emporte le mot de Fils unique, et bien-aimé. Et puis le mot d'Isaac qui est ici mis, luy est mis en avant comme par reproche. Car Dieu avoit imposé le nom à Isaac, il n'avoit point esté inventé à la fantasie des hommes. Voila Dieu qui nomme l'enfant. Et comment? Risee, Matiere de ioye. Or il semble qu'il se moque [pag. 240] maintenant de tout cela: c'est bien à propos, Matiere de ioye! tu te resiouis en Isaac, et te semble bien qu'il n'y eust que matiere de resiouissance. Or il faut que tu en ayes maintenant une tristesse qui te transperce le coeur, que tu sois toy-mesme le bourreau de cest enfant que tu aimes si cherement, que tu

ayes le glaive desgainé, et la main levee pour luy couper la gorge. Or apres cela Abraham ne pouvoit-il pas estre estimé un bourreau? et par ce moyen susciter la rage de tous ses voisins à lencontre de luy, pour dire, Comment? que ce meschant-ci soit allé tuer son propre fils! Voila un insensé, voila un demoniaque: ne faut-il pas que ceste rage-la soit plus que diabolique? Voila donc comme devant Dieu il a esté confus, et devant le monde detestable. Mais ce n'est pas encores assez, Pren ton fils, dit-il. Et qu'en feray-ie? Pren-le, et le va sacrifier. Et où le meneray-ie? En quelque montagne que ie te diray. Or qu'il faille qu'Abraham languisse ainsi, et outre ce qu'il faut qu'il tue son fils, qu'il soit ainsi pourmené par long chemin, et qu'il aille ne sachant où, ni ayant aucune adresse: que Dieu le tiene là, non pas seulement le bec en leau, mais en une gehenne si horrible qu'il nous est impossible de la bien mediter, comme il appartient: ne voila point des choses qui surmontent tout sens humain? Car comme au [pag. 241] paravant il luy avoit esté dit, qu'en sortant du lieu de sa naissance il ne savoit pas où Dieu le vouloit admener: aussi maintenant le lieu ne luy a esté point assigné, sinon: Tu t'en iras en la terre de Moria: qu'il faut qu'il sorte du lieu où il a vescu en telle vieillesse: comme nous avons desia veu qu'il estoit fort ancien. Va, dit-il, et quand tu seras là venu, alors ie te declaireray où ie veux que tu sacrifies ton fils. Ici donc, nous voyons comme en toutes sortes, Dieu a tellement sondé le coeur de son serviteur, que toutes les tentations que nous pourrions amasser ne seront rien au pris: quand nous aurons fait comparaison ce ne sera rien de tout ce que nous pouvons endurer au regard de ce que nous voyons ici. Nous voyons que Dieu espargne merveilleusement nostre infirmité, quand il ne nous admene pas iusques là. S'il est question d'une maladie que nous avons à endurer, nous aurons quelques regrets pour nous faire despiter alencontre de Dieu. Si le mari trespasse, la femme sera tellement desolee qu'il n'y aura que murmures et impatiences. Sie Dieu oste à quelqu'un son enfant, encores qu'il en ait plusieurs, il n'y aura siuon des regrets et des pleurs excessifs pour se despiter, et que seroit-ce si Dieu nous admenoit iusques là, qu'il fallust tuer ses propres enfans? comme il en est ici parlé: qu'il [pag. 242] n'y demourast rien, et que la maison fust du tout raclee? Et encores qu'ainsi fust, ce ne seroit rien au pris d'Abraham. Car les enfans que Dieu donne auiourd'huy ne sont pas le fondement de nostre salut: nous ne laisserions pas d'avoir nostre Seigneur Iesus Christ, le Fils unique de Dieu, encores que toute science humaine perisse: mais recognoissons que Dieu nous supporte, ayant pitié de nostre fragilité quand il ne nous admene pas à un tel examen et si rude, comme est celuy duquel Moyse fait ici mention. Suyvant cela donc, soyons advertis que si Dieu nous espreuve nous ayons le col plié, et que nous souffrions d'estre esprouvez de luy. Et aussi c'est le principal de toute nostre vie, que de nous captiver en telle sorte que Dieu dispose de nous à son plaisir: et que nous ne venions point nous rebequer, pour dire qu'il nous traitte en telle sorte, et en telle. C'est, di-ie, le principal de nostre vie. Vray est que ce sera beaucoup quand nous pourrons cheminer en integrité avec nos prochains, que nous ne ferons tort à nul, que nous serons chastes et pudiques, que nous serons sobres en nostre vie, que nous fuirons toute yvrongnerie et intemperance, qu'il ne sortira nuls blasphemes de nostre bouche, et choses semblables. Et bien, voila de grandes vertus, et qu'on ne rencontre pas tousiours [pag. 243]: mais ce n'est pas le principal. Car le principal est, comme i'ay desia dit: Qu'en servant à Dieu, si nous sommes assaillis de beaucoup de fascheries, que le diable nous dresse des alarmes, qu'il nous tende des embusches, que les hommes soyent si malins et pervers, que l'un nous picque, l'autre nous frape, que l'autre tasche à nous ruyner: et d'autre part que nous trainions les ailes, que nous ayons faim et soif, que nous soyons blasmez et mesprisez: quand tout cela sera, si nous faut-il encores benir le nom de Dieu, et que toutes nos angoisses et nos passions soyent adoucies, et que nous puissions tousiours dire, Seigneur, que ta volonté soit faite, et que tu nous traittes selon que tu voudras: et quand ce seroit beaucoup pis, neantmoins nous sommes tout prests à recevoir le tout. Quand donc nous serons ainsi patiens, il est certain que voila le principal, où il nous faut tendre. Et sur tout ceste histoire doit tant plus estre prisee de nous, et meditee, veu que nostre Seigneur nous a voulu declairer ce que nous avons à comprendre en la personne de nostre pere Abraham, à fin d'ensuyvre son exemple. Et comme i'ay desia dit, quand Dieu nous admeneroit là, que nous et tout ce qu'il nous a mis en main luy soit dedié. Car si Abraham n'eust eu ce principe, il est certain que iamais n'eust marché [pag. 244] un pas, et mesmes il fust bien reculé au lieu de s'approcher de Dieu: mais il avoit ce principal, qu'il n'estoit pas à soy, et que ce que Dieu luy avoit donné, il n'en devoit pas user à sa poste pour le retenir: mais il faisoit son conte: Me voici, comme aussi il le monstre. Car quand Dieu l'appelle, Abraham: Me voici, Seigneur: ceste responce-la declaire qu'Abraham estoit là comme attentif pour recevoir les commandemens que Dieu luy donneroit, tout ainsi qu'un serviteur sera vigilant. Car si son maistre marche il sera là à ses talons, pour dire: Vous plait-il quel-

que chose? Si son maistre se repose, il sera là disposé pour ouyr ce que son maistre luy voudra commander: Fay ceci: Va t'en là. Ainsi donc, Abraham monstre qu'il ne s'est point adonné à soy ni à ses affections propres: mais qu'il s'estoit tellement dedié à Dieu, que tout ce qu'il avoit aussi estoit de mesmes. Et il ne dit point ceci par hypocrisie, comme plusieurs pourront bien dire de bouche: Me voici: et cependant ils ne laisseront pas de se retirer loin de Dieu. Mais quand Abraham a dit: Me voici, il proteste en cela qu'il est ici devant Dieu: où apres il proteste qu'il avoit et pieds et mains, et yeux et oreilles, et tous ses sens, et toutes les parties de son corps et de son ame appareillees pour servir à Dieu et à plier sous [pag. 245] son ioug, et pour aller par tout où il sera envoyé. Voila donc, ce que nous avons à retenir de nostre pere Abraham: et ainsi cognoissons que sans ce but-ci nous ne ferons qu'errer en toute nostre vie, comme i'ay dit. Nous pourrions avoir des vertus les plus louables du monde, nous pourrions estre estimez comme des Anges: mais tout ne sera rien, sinon que nous sachions que Dieu nous void et qu'il veut que nous tendions tousiours à luy. Et cependant aussi quand il nous fera tourner d'un costé et d'autre, et que nous aurons à travailler et à ahanner iusques au bout, que nous ne laissions pas tousiours de nous retenir en son obeissance et suiection, pour dire, Seigneur, me voici, quoy qu'il en soit: et que nous despitions tous les obstacles qui nous empeschent et nous peuvent retarder, toutes les dificultez, les molestes et combats qui nous seront suscitez: que nous despitions, di-ie, tout cela, à fin que nous poursuivions tousiours nostre chemin, iusqu'à ce que nous soyons parvenus au but, auquel Dieu nous appelle: c'est assavoir, que nous soyons delivrez de tous nos combats, pour iouir du repos celeste.

PRIERE.

Or nous-nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu, en cognoissance de nos fautes: le priant qu'il nous les face tellement sentir que ce soit pour nous y [pag. 246] desplaire et nous en despouiller de plus en plus, et estre tellement revestus de sa iustice qu'il domine pleinement en nous, et que par ce moyen nous declarions que vrayement nous sommes siens comme il nous a si cherement acquis: et que Iesus Christ estant mort et resuscité nous a aussi acquis à soy, pour nous faire participans de sa gloire, et pour nous conduire tousiours, et en la vie et en la mort.

L'Autheur fait aussi ceste Priere à la fin de ses predications du Lundi, Mardi, Jeudi, Vendredi, et Samedi:

Et que non seulement il nous face ceste grace, mais à tous peuples et nations de la terre, reduisant tous povres ignorans de la captivité d'erreur et tenebres à la droicte voye de salut. Que pour ce faire il luy plaise susciter vrais et fideles ministres de sa parole, qui ne cerchent point leur profit et leur ambition, mais l'exaltation de son S. nom tant seulement, et le salut de son povre troupeau. Au contraire, qu'il vueille exterminer toutes sectes, heresies et erreurs, qui sont semences de troubles et divisions en son peuple: à fin que nous vivions en bonne concorde fraternelle tous ensemble. Qu'il vueille conduire par son S. Esprit tous Rois, Princes et superieurs, qui ont le gouvernement de son glaive: à fin que leur domination ne [pag. 247] soit point en avarice, cruauté et tyrannie, ni en autre mauvaise affection desordonnee, mais en bonne iustice et droicture. Que nous aussi vivans sous eux leur rendions l'honneur et l'obeissance qui leur appartient, et que par le moyen d'une bonne paix et tranquilité, nous servions à Dieu en toute saincteté et honnesté. Qu'il vueille consoler tous povres affligez, lesquels il visite par diverses manieres de croix et tribulations: les peuples qu'il afflige par peste, guerre, famine ou par ses autres verges: les personnes batues de povreté, prison, maladie, bannissement, ou autre calamité de corps ou affliction d'esprit, qu'il leur donne à tous bonne patience, iusques, à ce qu'il leur envoye plein allegement de leurs maux. Singulierement qu'il vueille avoir pitié de tous ses povres fideles, qui sont dispersez en ceste captivité de Babylone, sous la tyrannie de l'Antechrist: mesmes qui souffrent persecution pour le tesmoignage de sa verité: qu'il les fortifie en vraye constance, qu'il les console, et qu'il ne permette point aux meschans et loups ravissans, d'executer leur rage alencontre d'eux: mais qu'il leur donne une vraye constance à ce que son sainct nom soit glorifié par eux, et en la vie et en la mort. Qu'il vueille fortifier toutes ses povres Eglises, qui travaillent auiourd'huy et [pag. 248] sont assaillies pour la querele de son nom. Qu'il renverse et destruise les conseils, machinations et entreprises de tous ses adversaires, à ce que sa gloire reluise par tout, et que le Royaume de nostre Seigneur Iesus Christ soit augmenté et avancé de plus en plus. Nous le prierons de toutes ces choses ainsi que nostre bon Maistre et Seigneur Iesus Christ nous a enseigné de prier, disant Nostre Pere qui es és cieux, etc.

Nous prierons aussi ce bon Dieu nous donner vraye perseverance en sa sainte foy, l'augmenter de iour en iour en nous de laquelle nous ferons confession, disant: Ie croy en Dieu le Pere, etc.

La benediction sur le Peuple apres le Sermon.

La grace de Dieu le Pere, et la paix de nostre Seigneur Iesus Christ par la communication du

sainct esprit demeure eternellement avec vous, Amen.

LE SECOND SERMON, DU LUNDI DIXIEME IOUR DE IUIN, MILLE CINQ CENS SOIXANTE.

En Genese au chapitre vingtdeuxieme.

Abraham se levant de matin sangla son asne, et print avec soy deux de ses serviteurs, et Isaac son fils, et coupa le bois pour l'holocauste: et partit et vint au lieu que Dieu luy avoit dit. Le troisieme iour Abraham leva ses yeux, et vit le lieu de loing: et dit à ses serviteurs: Demourez ici avec l'asne, moy et l'enfant irons iusques là pour adorer, et puis nous retournerons à vous. Abraham donc print le bois de l'holocauste, et le mit sur Isaac son fils. Il print en sa main le feu et le glaive, et marcherent ensemble. Isaac dit à son pere: Mon pere, et luy respondit: Me voici, mon fils, il luy dit [pag. 250]*: Voici le bois et le feu, mais où est la beste pour offrir? Et Abraham respondit: Dieu se pourvoira de beste pour l'holocauste, mon fils. Ainsi ils marcherent outre ensemble.*

Nous avons veu que ç'a esté le combat principal et le plus difficile que iamais Abraham a soustenu en toute sa vie, que d'aller en la montagne pour offrir son fils en holocauste: car il falloit en premier lieu qu'il le tuast de sa main propre. Or là dessus nous avons monstré qu'en nostre pere, Dieu nous a declairé qu'il nous faut surmonter toutes affections de nature, tellement que son honneur soit preferé à tout le reste. Si un mari aime sa femme, un pere ses enfans, il faut que tout cela soit mis sous le pié quand il est question du service de Dieu: car c'est une chose trop precieuse. Nous avons aussi declairé qu'Abraham n'a pas esté tenté seulement en ce que Dieu luy commandoit d'occir son fils, mais en ce qu'il sembloit bien que toutes les promesses qu'il avoit receues auparavant fussent comme abolies: car elles dependoyent toutes de ce que nous [pag. 251] avons veu, que la semence benite devoit estre suscitee en Isaac. Il semble donc, que Dieu ait voulu frustrer Abraham. Or tant y a combien qu'on pourroit iuger selon son sens que Dieu se contrarie, et que ce commandement qui luy est fait estoit pour casser et aneantir tout ce qu'il avoit ouy auparavant, qu'il a neantmoins ceste constance d'obeir simplement à Dieu, sans s'enquerir plus outre. Or il sembleroit de prime face que ce qu'il fait ne fust point fondé en une vraye foy, car la foy se rapporte aux promesses. Or tant y a (comme nous avons touché) qu'Abraham ne pouvoit rien esperer de Dieu sinon par le moyen d'Isaac: car il est dit qu'en Iesus Christ toutes les promesses de salut ont leur fermeté, et qu'elles sont ratifiees pour estre Ouy et Amen: Nostre Seigneur Iesus Christ devoit venir de la race d'Isaac: et c'estoit vrayement la semence qui luy avoit esté promise. Comment donc Abraham pouvoit-il accorder cela qu'Isaac son fils mourust, et cependant que les promesses de Dieu demourassent en leur vigueur et en leur execution? Or tant y a que l'Apostre dit qu'Abraham a immolé son fils par foy. Et ainsi il nous signifie qu'Abraham quoy qu'il en soit, s'est tenu et arresté à ce que Dieu luy avoit prononcé de sa bouche: et quant à ce discord qu'il [pag. 252] pouvoit trouver entre ce commandement qui luy estoit fait et les promesses qui luy avoyent esté donnees, voici l'Apostre respond: Qu'il a creu que Dieu estoit assez puissant pour susciter des cendres d'Isaac quand le corps seroit tout brulé, qu'il luy pouvoit susciter ceste semence qui luy avoit esté promise. Or c'est un article qui nous sera profitable, moyennant que nous le comprenions bien: car nous sommes admonnestez par cela de croire tellement en Dieu que nous surmontions le monde, et tout ce que nous pouvons appercevoir, et ce que nous comprenons en nostre raison et intelligence. Car si la foy s'appuyoit sur ce que nous pouvons comtempler, que seroit-ce? La vertu de Dieu seroit par trop amoindrie. Et d'avantage, il nous faut noter ce qui est dit par l'apostre, que la foy est une vision des choses invisibles, et une approbation des choses absentes. Ce qui respond à ce que dit sainct Paul au huitieme chapitre des Romains: c'est que nous n'esperons pas les choses qui nous sont patentes et notoires, mais celles qui sont eslongnees de nous, celles qui semblent mesmes estre impossibles. Puis qu'ainsi est que les promesses de Dieu ne nous apportent pas à veue d'oeil ce qu'elles contienent, il faut (comme i'ay desia dit) que nous montions par dessus le monde quand il est question de [pag. 253] croire. Et qu'est-ce que cela? Assavoir, que nous ne mesurions pas la vertu de Dieu qui est infinie, à ces moyens qui se presentent et lesquels nous comprenons. Mais quand ces pensees nous viendront en fantasie, que la chose ne se peut faire, qu'il y a comme du contredit, que nous concluyons: Si est-ce que Dieu accomplira ce qu'il a dit. Et comment? ô ce n'est pas à nous d'en iuger. Ici il nous faut captiver tous nos sens, et faire cest honneur à Dieu qu'il est fidele: mais que nous ne savons pas quelles issues il trouvera là, où il nous semble que tout est fermé et bousché. Voila donc ce que nous avons à retenir de ce qui nous est enseigné par l'Apostre. Or si Abraham eust argué par raison humaine, il eust dit: Dieu n'est point

contraire à soy. Or est-il ainsi qu'il m'a declairé que i'auroye semence en Isaac, et que de là devoit venir le Sauveur du monde: il faut que ie retiene cela. Or il m'est commandé à ceste heure de tuer Isaac: il n'y a ordre, car il faut que ce que i'ay desia receu tiene. Voila comme Abraham se fust excusé, tellement qu'il eust esté rebelle à Dieu sous ombre de luy obeir. Mais que fait-il? Il considere que Dieu est puissant pour accomplir ce qu'il luy avoit promis touchant Isaac. Et voire, mais quand il sera mort, que sera-ce? Ouy, comme si Dieu [pag. 254] n'estoit point le Seigneur de la mort. Voila donc le vray combat de la foy d'Abraham, c'est que la mort se presente devant ses yeux: et c'estoit pour le rendre confus, mais il eleve la puissance de Dieu plus haut, et dit: Dieu surmontera encores en cest endroit. Et comment? Or il n'est pas question que l'homme soit ici iuge ni arbitre, ne qu'il lasche la bride à son opinion, ne qu'il mesure la puissance de Dieu: mais il faut qu'il ferme les yeux, et qu'il se tiene là, pour dire: Dieu besongnera en telle sorte qu'il faudra que i'y soye estonné: mais maintenant ce n'est pas à moy de m'enquerir pourquoy, ne comment il veut ainsi besongner: il faut que ie soye comme lié: iusques à ce que Dieu me declaire ce qui m'estoit auparavant incognu. Et cela se verra tantost plus clairement en ce mot que respond Abraham à son fils: Mon fils, Dieu y pourvoira. Nous voyons donc maintenant comme nous avons à honorer Dieu, quand il est question d'accepter ses promesses, et de nous y tenir, et de faire une bonne resolution de suivre par tout où il nous appele: c'est assavoir, que nous sachions que les issues de mort sont en sa main, comme il est dit au Pseaume: Et quand nous ne verrons que des Abysmes devant, qu'il semblera qu'ils nous doyvent engouffrer: toutesfois que nous marchions là où Dieu nous [pag. 255] appele. Or il dit notamment qu'Abraham a basté son asne, qu'il a mis le bois dessus avec la provision, et qu'il s'en est allé avec deux serviteurs et son fils. Ici Moyse exprime plus specialement ce qui a esté touché ci-dessus, c'est assavoir, que Dieu a examiné la foy d'Abraham iusques au bout, quand il l'a ainsi tenu en suspen. C'estoit assez qu'Abraham coupast le bois, et qu'il marchast seulement quelque iect d'arc pour tuer son fils: mais il faut qu'il se mette en chemin, ne sachant où il doit aller, et puis la nuit vient qui apporte tousiours avec soy plus de fascherie et de chagrin. Quand nous avons desia quelque tristesse et quelque sollicitude, il est certain que le mal se redouble de nuit. Or il faut qu'Abraham en endure, et qu'il soit agité de toutes parts. Et bien, est-il levé le matin? c'est encores à recommencer. Le iour il void son povre fils, lequel il doit tuer puis apres: et tousiours ces fantasies luy revienent au devant. Comment? que ie soye murtrier de mon propre sang, et que devant Dieu et devant les hommes ie commette un acte qui pourroit estre le plus detestable qu'on pourroit penser? Car c'est une chose monstrueuse: et ceci est pour faire dresser les cheveux en la teste de tout le monde. Mais quoy qu'il en soit, si faut-il qu'Abraham s'efforce tousiours et qu'il [pag. 256] marche, et qu'il demeure la seconde nuict iusques au troisieme iour que Dieu luy monstre la montagne de Moria, qui est le lieu où depuis a esté bastie Ierusalem. Voila donc ce que nous avons à retenir, c'est assavoir, que pour bien combatre contre toutes tentations, il ne faut pas seulement que nous ayons quelque ardeur soudaine de foy: mais une telle perseverance que nous ne defaillions pas, combien que Dieu nous prolonge le combats et que nous n'en ayons pas du premier coup la delivrance. Et c'est un point bien necessaire, car ceux qui monstreront grande affection et singuliere d'obeir à Dieu, souventesfois n'auront que des bouffees: et cela s'escoulera, comme nous l'experimentons par trop. Et ainsi ne trouvons point estrange si Dieu ne nous delivre pas incontinent, quand nous serons assaillis de quelque combat, et que nostre foy doit estre esprouvee: si nous ne surmontons pas du premier iour: mais qu'il faille continuer, n'estimons pas que Dieu passe mesure, ensuyvons plustost l'exemple de nostre pere Abraham en cest endroit. Or il est dit quant et quant, qu'il a commandé à ses serviteurs de se tenir là, qu'il a chargé son fils Isaac du bois pour faire le sacrifice. Car il n'estoit pas question seulement de tuer Isaac: mais il falloit qu'il le bruslast encores, et qu'il mist le [pag. 257] corps en cendres. Il charge donc Isaac de bois, et commande à ses serviteurs de se tenir-là: car il void bien que ses serviteurs n'eussent iamais permis un tel acte: plustost ils eussent estimé: Voici un povre vieillard radouté, il y a quelque furie qu'il a pris, il proteste qu'il a commandement de Dieu, mais est-il possible que Dieu ait commandé une chose si cruelle? Ils n'eussent donc eu garde de iuger que ceste obeissance-la eust esté un service de Dieu: mais ils l'eussent tenu comme un homme enragé et hors du sens. Abraham cognoit cela, et c'est une circonstance que nous devons bien noter, c'est assavoir, que puis qu'il a apprehendé l'infamie et opprobre qui luy viendroit, et que chacun estimeroit qu'il eust fait cela par frenesie, et que iamais Dieu n'eust tenu pour agreable un tel service: puis, di-ie, qu'il a apprehendé cela, et que neantmoins il ne luy chaut de toute l'ignominie qui luy estoit apprestee selon les hommes, en faisant une chose qui estoit contre nature, et qui estoit une cruauté

si enorme et si detestable que rien plus, et neantmoins qu'il n'a point desisté. Aprenons à son exemple, que quand en servant à Dieu nous serons blasmez du monde, qu'on nous crachera au visage, et que nous serons condamnez au lieu d'estre prisez, que nous ne laissions pas pourtant [pag. 258] de tousiours passer outre. Car si nous n'avons une telle constance, il est certain que nous servirons à nostre ambition, et recevrons nostre salaire comme dit nostre Seigneur Iesus Christ. Quand les hommes nous auront applaudi, et qu'on aura trouvé bon tout ce que nous aurons fait, et que nous serons bien aises d'estre ici louez: n'attendons rien au ciel, car desia nous avons trop regardé au monde: mais quand nous pourrons estre patiens iusques là, que si les hommes tournent en mal ce que nous faisons pour obeir à Dieu neantmoins que cela n'empesche pas nostre course, et ne la retarde. Voila comme nous monstrerons en verité que c'est Dieu, auquel nous taschons de nous approuver. Brief, si nous ne mesprisons tous iugemens humains, et que nous portions patiemment tous les opprobres et ignominies et blasmes qu'on nous pourroit faire, il est certain que nostre foy ne se declaire pas comme il appartient. Et voila aussi pourquoy sainct Paul nous exhorte par son exemple, de cheminer par infamie comme par bonne renommee, et de bien faire pour mal ouyr: c'est à dire, que quand nous aurons eu une intention droicte, et que Dieu nous sera tesmoin que nous avons desiré de nous conformer à sa volonté: si les hommes detractent de nous, s'ils [pag. 259] nous chargent mesmes de crimes faussement imposez, contentons-nous que Dieu nous accepte et nous approuve. Or nous avons auiourd'huy besoin de ceste doctrine autant que iamais: car en general si nous faisons profession de Chrestienté, il faut que nous soyons estimez comme heretiques, comme de chiens: et que le monde estime que nous ne cerchons que troubles, que nous sommes rebelles, que nous avons quitté Dieu, que nous sommes, brief, pires qu'apostats. Voila comme les Papistes parlent auiourd'huy de nous. Or si nous sommes si delicats, et que nous ayons les oreilles si chatouilleuses, comme beaucoup qu'on void qui se voudront retenir en leur bonne reputation, il est certain qu'il nous faudra là tout plaquer, et Dieu sera comme abandonné. Ainsi donc, tant plus nous faut-il bien mediter ceste doctrine, c'est assavoir, qu'il ne nous chaille en quelle reputation nous soyons devant les hommes, moyennant que Dieu nous approuve. Or il y a aussi en particulier, si un homme chemine en simplicité, l'un se moquera de luy, l'autre l'appellera hypocrite, et l'autre dira qu'il fait tout pour son profit. Et voila comme le diable par telles astuces tasche de nous desbaucher. Il faut donc que nous apprenions d'avoir tous nos sens tellement retenus à Dieu, que quand [pag. 260] les hommes nous blasmeront iniustement nous ne soyons point destournez pourtant pour flechir: mais que nous regardions tousiours le chemin qui nous est proposé. Voila aussi que nous avons à recueillir, quelle vertu il y a eu en la foy d'Abraham, quand il a esté ainsi rassis, qu'il a premedité les choses comme s'il eust esté à son aise. Si nous avons quelque passion, encores que nous vueillons bien faire, si est-ce que nous vaguerons souvent, et tellement eslourdis que nous ne saurons par où il nous faudra commencer ne quel ordre nous avons à tenir. Nous le voyons en ceux qui sont les plus magnanimes, qu'encores en perplexitez ils n'iront pas si posement qu'il seroit requis. Or il falloit bien qu'Abraham eust un esprit aresté au milieu de toutes les fantasies qui luy venoyent au devant, qu'il pensoit, Voici mes serviteurs qui me pourront empescher en cest acte, car ils estimeront que ie soye transporté de mon sens: il faudra au lieu de lier mon fils que ie soye lié, et qu'ils me ramenent maugré que i'en aye en la maison, et que ie soye là tenu comme une beste sauvage, et comme si Dieu m'avoit condamné du tout. Abraham prevoid toutes ces choses. Ainsi nous pouvons iuger par là, qu'au milieu de ces tenebres il a esté esclairé de l'Esprit de Dieu, tellement qu'il [pag. 261] a eu tousiours et conseil et discretion selon qu'il en estoit de besoin. Or par son exemple nous sommes advertis, quand nous aurons des passions grandes qui nous pourroyent estonner, en sorte que nous ne saurions de quel costé nous tourner, que nous prions Dieu qu'il luy plaise de nous addresser: et s'il y a des confusions quant à nostre sens naturel, que la clarté de la foy qui nous est donnee surmonte tellement que nous sachions quel chemin nous avons à tenir. Or là dessus Moyse recite, que Dieu a encores envoyé une torture plus aspre à son serviteur Abraham que les autres. Car quand il marche avec son fils Isaac, il luy dit, Mon pere. N'estimons pas que ceci soit eschappé de la bouche d'Isaac de cas d'aventure: mais Dieu a voulu ainsi gehenner la foy d'Abraham, comme s'il luy transperçoit le coeur. Il n'y a rien qui pust apporter une telle angoisse à Abraham que ce mot qui est tant amiable, de dire, Mon pere. Voila donc comme un glaive qui est pour navrer mortellement Abraham: et le tout (comme i'ay dit) vient du conseil de Dieu, lequel nous a ici voulu donner un patron, et un miroir de telle constance, que quand nous aurons à batailler contre toutes les tentations du monde, nous sachions qu'à grand'peine en aurons-nous la centieme [pag. 262] partie de ce que nostre pere a enduré et qu'il a surmonté. Abraham luy respond:

Mon fils, me voici. Il luy dit puis apres: Voici le bois, voici le feu, nous allons faire sacrifice. Et dequoy? car il n'y a point de beste, dit-il, pour sacrifier. Isaac est desia bien adverti qu'ils vont faire oblation à Dieu, et il ne sait quelle sera ceste oblation-la, il le demande. Estoit-il possible qu'Abraham fust tourmenté iusques-la, et qu'il le portast? Mais (comme i'ay dit) Dieu ne l'a en rien espargné, à fin que nous prenions tant plus de courage quand il sera question de surmonter tout ce qui nous pourroit desbaucher, et qui nous pourroit faire eslongner du droit chemin. Voila donc ce que nous avons à retenir. Il est vray que Moyse fait un recit tout simple: et quand nous lirions ces choses sans penser pourquoy elles sont escrites, il est certain que cela s'en iroit tout froidement, et que nous n'en serions pas fort esmeus. Mais quand nous aurons bien pensé en quel estat pouvoit estre Abraham et quelle destresse il souffroit desia en son coeur, et que là dessus nous viendrons à iuger quand ceci luy est adiousté de nouveau: quelle angoisse ce luy a peu estre quand son fils luy a dit: Mon pere, voila Abraham qui d'un costé regarde la simplicité de son enfant, et puis il peut penser, Helas! tu ne sais à [pag. 263] quoy tu es apresté. Car si un povre homme est mené à la mort, et qu'il n'en sache rien, encores qu'il nous attouche et que nous ne devions pas estre presens, mais que seulement nous ayons ceste apprehension: Voila un povre homme qu'on mene à la boucherie comme un agneau, et il ne s'en doute point: si nous avons ouy parler de cela, il est certain que la seule pensee sera pour nous faire decouler les larmes des yeux. Or voici Abraham qui void son fils, et puis il le void comme un agneau, et c'est luy-mesme qui le meine à la boucherie, c'est luy qui luy doit couper la gorge, c'est luy qui le doit bruler puis apres: et son fils qui est là luy parle si simplement: Et où est la beste pour sacrifier? brief, nous voyons quand auiourd'huy Dieu nous envoyera toutes les afflictions que nous pouvons imaginer, que ce n'est rien au pris de ce qu'Abraham a soustenu. Et si nous alleguons nostre infirmité, si nous disons que nos passions humaines nous transportent, ne pensons pas qu'Abraham ait esté de fer ni d'acier non plus que nous: mais quoy qu'il en soit, si est-ce qu'il s'est resolu de donner toute maistrise et superiorité à Dieu, et de s'assuiettir en telle sorte qu'il renonçast à soy-mesme. Voila, di-ie, où il nous faut tendre et aspirer, combien que nous ayons beaucoup [pag. 264] d'obstacles, combien qu'il semble que nous ne puissions marcher un pas, si faut-il nous efforcer, voire outre toutes nos forces. Car il n'est point question ici d'y aller en nostre vertu, comme si nous estions gens bien habiles: mais attendons que Dieu nous donne dequoy pour fournir à ce qui nous est impossible, et outrepasse toutes nos facultez. C'est donc encores ce que nous avons à retenir. Et au reste, ne doutons point quand il nous vient ainsi beaucoup de choses à la traverse, que c'est Dieu qui y besongne: et ne pensons pas que cela adviene par fortune: quand d'un costé nous sommes picquez, que d'autre costé nous avons quelque alarme, pensons que Dieu conduit et gouverne le tout: et qu'il le fait, à fin que nous apprenions tant mieux de nous renger pleinement à luy, et de n'estre point seulement armez en la teste ou au bras, mais à dextre et à senestre: que nous soyons equipez, comme sainct Paul, aussi, quand il nous exhorte à estre muniz pour batailler vertueusement: il nous baille et l'espee et le bouclier, et le heaume: et le halecret, voire iusques aux pieds: il nous arme là de pié en cap, comme on dit. Et puis il use d'un mot qui signifie armure de tous costez en perfection. Et pourquoy? Car s'il semble que nous soyons bien apprestez en un endroit, voila le diable [pag. 265] qui selon sa subtilité trouvera un autre moyen de nous assaillir, et nous tendra tousiours quelques embusches. Voila donc pourquoy il nous faut apprendre de bonne heure de nous equipper tellement, que le diable ne puisse trouver nulle bresche, et qu'il ne puisse faire nulle ouverture pour avoir entree à nous: mais que nous ayons dequoy le repousser et à dextre et à senestre. Et la response que donne Abraham à son fils, monstre encores mieux cela. Mon fils, Dieu se pourvoira de sacrifice, dit-il. En ces mots nous voyons ce qui a esté ci dessus declairé, c'est assavoir, comme nostre foy doit passer outre ce monde. Et aussi nous ne pouvons croire en Dieu, sinon donnant lieu à sa providence, qu'elle ait son cours, voire par dessus tout ce que nous pouvons iuger ni apprehender. Et de fait, nous devrions bien estre enclins à cela si nous considerions les oeuvres de Dieu, mesmes celles qu'il nous propose devant les yeux. Si nous pensons au cours de nature, nous verrons les nuees aller çà et là, et cependant nous ne savons pas ce que Dieu en doit faire. Voila la pluye qui tombera, voila un tourbillon qui sera eslevé avec une grosse pluye et soudaine: voila le ciel qui s'embrouillera en peu d'heure, qu'au lieu qu'on avoit un beau temps et clair il n'y aura [pag. 266] qu'obscurité par tout: nous verrons ces choses, il y aura bien quelques causes naturelles que deduiront les Philosophes, mais encores il est certain que nous y serons confus. Or que sera-ce maintenant quand Dieu voudra besongner d'une façon estrange, et qu'il ne tiendra point l'ordre commun ni accoustumé? ne faut-il pas que tous nos sens soyent là esblouis? Ainsi nous devons avoir ceste instruction-la d'estre ravis en estonnement

quand il est question de la vertu incomprehensible de Dieu. Et ainsi nous devrions desia estre tout façonnez à recognoistre sa providence, et l'adorer quand il nous declaire qu'il veut surmonter tous nos sens. Mais quoy? C'est pitié que nous ne pouvons eslever Dieu, pour dire qu'il puisse plus que nos sens nous promettent du premier coup. Et voila aussi pourquoy il y a tant peu de foy au monde. Et mesmes ceux qui ont quelque bonne affection, et qui semblent estre disposez pour croire à Dieu, neantmoins ils ont leur foy tant maigre et tant debile, qu'il ne faut rien pour l'abattre. Or tout le mal vient de ce que nous n'avons pas ceste persuasion enracinee en nous touchant la Providence de Dieu. Quand sainct Paul parle d'Abraham (ainsi que nous avons traitté) il dit qu'il a donné gloire à Dieu, estimant qu'il estoit puissant. Et c'est une partie de ce [pag. 267] qu'il dit, qu'il nous faut remettre à la Providence de Dieu toutes les choses qui nous pourroyent tormenter, et desquelles nous ne pourrions avoir nulle resolution. D'autant plus donc nous faut-il bien mediter ceste doctrine. Et ainsi toutes fois et quantes qu'il nous viendra des fantasies en la teste pour nous retenir et pour nous refroidir, que nous ne facions ce que Dieu nous a commandé, que tousiours nous ayons ce mot pour faire bouclier: Dieu y pourvoira, comme quoy? Il semble souvent que ce que Dieu nous commande soit pour nous apporter beaucoup d'inconveniens. Et voila ceste maudite sagesse des hommes qui est la plus grande ennemie de la foy, qui tousiours veut avoir la vogue. Car voila Dieu qui commandera à un roy, et à un prince, et à tous magistrats de faire qu'il soit honnoré, et que son service soit maintenu purement. Or là dessus on regarde que le monde est si revesche qu'à grand peine en peut-on iouir: on regardera, Comment? il y aura tant de murmures contre nous: et puis il faudra si on tient telle rigueur, que tout rompe. Car on void comme les hommes ne se laissent pas aisément manier. Il y viendra donc des troubles. Et puis quand on void ainsi les dificultez, il se faut moderer en quelque sorte: autrement on void bien qu'on n'en [pag. 268] pourroit venir à bout. Voila, di-ie, les tentations qu'auront ceux qui devroyent s'opposer au mal. Or qu'avient-il? Communement ceux qui semblent estre les mieux advisez et prudens iusques au bout, voudront parler et moyenner en telle sorte qu'il n'y ait ni chair ni poisson, comme on dit. Et là dessus voila Dieu qui sera reculé. Premierement il y a ce mal, qu'on ne luy obeit pas rondement comme on doit: et puis on le despouille de l'honneur qui luy appartient. Car si on allegue: O il y pourra advenir telle chose. Et Dieu est-il mort? N'a-il pas preveu à tous les inconveniens qui pourroyent advenir? Et si on dit, ô il ne faut pas que cela aille ainsi, car il y a un tel mal qui s'en ensuyvroit. Et n'est-ce pas accuser Dieu de folie, et le despouiller de sa vertu, comme s'il ne pouvoit tenir la main pour faire qu'on ne suyve par tout où il veut, et cependant qu'on ait bonne issue et heureuse? Autant en est-il des Ministres de la Parole de Dieu: car il y en a bien peu qui se puissent acquitter de leur devoir. Il est vray qu'il y a beaucoup de vices qui les empesche: mais ceste maudite prudence et diabolique regne en beaucoup, lesquels ne voudront point esmouvoir beaucoup de haines, beaucoup de troubles: et là dessus plieront à tous vents, où ils trouveront moyen de deguiser la doctrine [pag. 269] de l'Evangile: comme auiourd'huy il y en a beaucoup. Car d'où est venue ceste sorcelerie de ceux qui ont voulu moyenner entre la Papauté et la Chrestienté, sinon qu'ils ont regardé, O comment? Et changer ainsi les choses, il faudroit faire comme un monde nouveau, ô cela ne pourroit estre, car on a veu desia les apparences que tout ira en ruine. Ainsi il faut qu'on se contente d'y aller à demi, et de nager entre deux eaux. Voila comme la doctrine de Dieu est corrompue: et cependant (comme nous avons monstré) quand il y aura ainsi quelque commencement à mal, les choses iront tousiours en pis, en sorte qu'on n'y pourra pas donner ordre quand on voudra. Et il ne faut pas aller aux personnes publiques: mais quand un homme devra gouverner sa famille, et bien reigler sa maison, tousiours il pensera: O si ie fay ce que Dieu ordonne, il me pourra advenir telle chose: ou bien quand un homme devra gagner sa vie, il regardera: O si i'y vay en telle simplicité, ie seray comme une brebis entre la gueule des loups: car il y a tant de finesses et de ruses au monde, que ie seray trompé à tous les loups: chacun en attrape de son costé, et si ie ne fay le semblable que sera-ce? ô si ie me fay mouton ou brebis, il est certain qu'on me mangera la laine sur le dos [pag. 270]. Voila que chacun pense, comme s'il n'y àvoit point de Providence de Dieu. Et au reste, quand il seroit question d'exposer nostre vie, comme auiourd'huy combien qu'il ne soit pas dit à chacun de nous, Pren ton fils, voire ton fils unique Isaac, et que tu le tues: toutesfois en general Dieu commande que luy facions hommage, en confessant qu'il nous est Pere et Sauveur. Nostre Seigneur Iesus Christ veut que nous luy soyons tesmoins voire devant les plus pervers, et devant les plus grans tyrans du monde: car il ne veut pas que nous le confessions seulement devant ceux qui desirent que son Regne aviene: mais devant ses ennemis qui luy contrarient, devant les persecuteurs. Voila donc la confession qu'il requiert de nous. Et là dessus qu'aviendra-il? ô il y en a qui diront: Et dequoy

profiteroit ma mort? Et quand ie me feray tuer on n'en parlera plus au bout de trois iours, mesmes cela ne fera qu'apporter scandale à plusieurs. Car beaucoup diront: Or il se fust bien passé de cela: nous estions à repos, on ne nous demandoit rien, et voici maintenant une persecution esmeue, voila qu'il a profité de s'avancer ainsi. Voire: mais Dieu n'a-il rien entendu quand il a voulu, et qu'il a commandé qu'on luy fist sacrifice de la confession de foy, et qu'il a voulu qu'on mesprisast sa vie [pag. 271] pour l'honneur de son sainct nom? Ne savoit-il pas bien ce qui devoit advenir? Et pensons-nous estre plus sages et advisez que luy? Et ainsi ce n'est point sans cause que i'ay dit, que nous devons retenir ceste doctrine entre autres, quand il est dit: Mon fils, Dieu se pourvoira d'un sacrifice: car c'est autant comme si nous estions exhortez par le sainct Esprit de ne point estre trop discrets (comme on dit) et de n'estre point trop provoyables pour disputer. Et comment? Que se pourroit-il faire? mais que nous ayons cela tout resolu que Dieu a parlé, et il sait comme il peut besongner. Adviene donc ce qu'il pourra, car il est certain que tout ira bien quand il sera nostre conduite. Mais cependant si faut-il que nos sens defaillent en cest endroit, et que nous soyons comme aveugles volontaires: c'est à dire, que nous ne soyons pas si aigus que ces sages mondains, qui veulent tout cognoistre et tout iuger, iusques à contreroler ce que Dieu doit faire: ne que nous luy ravissions ce qui est sien, mais qu'il nous suffise de nous aquitter de nostre devoir. Voila donc comme la foy ne peut estre sans que nous elevions la Providence de Dieu: et le moyen de l'elever, c'est que nous luy remettions tout ce qui ne peut sinon nous engendrer scrupules, nous entortiller en beaucoup [pag. 272] de perplexitez: que brief, nous puissions dire, Seigneur, que tu me conduises comme il te plaira: car de moy ie suis un povre aveugle, et ne faut pas aussi que ie voye en cest endroit, car ce seroit comme un abysme profond pour me precipiter quand ie me voudroye conduire moy-mesmes. Voila donc la vraye sagesse que doyvent avoir tous enfans de Dieu, c'est de n'estre point trop sages: mais de se contenter de leur mesure: et quand ils voyent le chemin qui leur est monstré, qu'ils marchent: et s'ils ne peuvent parvenir à leur but du premier coup, qu'ils ne laissent pas toutesfois de tousiours continuer. Que s'ils voyent comme des montagnes pour les arrester, qu'il y ait comme une mer, qu'il semble que leur gouffre soit prochain: qu'ils surmontent tout cela, et qu'ils cognoissent que ce n'est pas en vain qu'il est escrit, que Dieu a commandé à ses Anges de nous conduire et addresser, quand nous cheminerons en nos voyes, c'est à dire, que nous ne declinerons point de ce qu'il nous enseigne: mais que nous savons qu'il trouvera tousiours les issues en choses qui seront perplexes quant à nous, et là où nous ne verrons que confusion. Au reste, on pourroit cependant ici trouver quelque infirmité en Abraham parmi des vertus si excellentes, car il semble [pag. 273] bien qu'il y ait eu de la fiction, en ce qu'il dit, qu'il reviendra avec son fils apres qu'ils auront adoré et sacrifié en la montagne: car desia il savoit bien que son fils Isaac devoit là mourir, pour le moins il s'en tenoit asseuré et resolu. Or il ne nous est point licite en façon que ce soit de mentir. Il semble donc qu'Abraham en cest endroit ait failli: Et pour ceste cause aucuns estiment qu'il a parlé en Esprit prophetique: mais ce seroit pour aneantir sa foy, d'autant qu'il falloit qu'il fust ignorant de ce qui devoit advenir. Car si Dieu luy eust desia revelé que son fils devoit eschapper, il n'y eust eu ne zele ni constance en luy: mais quand il pense qu'il luy faut tuer son propre fils, voila en quoy il a tesmoignage de son obeissance. Et comment donc est-ce qu'il dit que son fils doit retourner avec luy? Or ne trouvons point ceci trop nouveau. Car quand nous sommes ainsi surpris et pressez de passions vehementes, il nous pourra eschapper beaucoup de choses mal à propos, tellement que nous meslerons l'un avec l'autre. Ainsi donc, Abraham a peu parler comme un homme qui avoit son sens quasi esgaré. Non pas qu'il ne cognoisse ce qu'il avoit à faire: car s'il fust allé à l'estourdie, aussi bien ce n'estoit pas pour rendre un service agreable à Dieu: mais il est certain [pag. 274] qu'Abraham a eu tellement toutes ses affections arrestees à faire ce que Dieu luy commandoit, qu'il a esté là comme un homme ravi, par maniere de dire. Et nous voyons cela en ceux que Dieu a fortifiez. Comme s'il faut qu'un homme aille à la mort, il ne s'en soucie point, et il ne veut pas mesmes qu'on luy parle de l'en divertir: car il fait son conte: Il me faut presenter maintenant à Dieu, et il fait* que i'oublie tout le reste. Ainsi donc en est-il advenu à nostre pere Abraham, lequel n'a pas distinctement pensé à tout ce qu'il devoit respondre touchant le sacrifice: mais seulement il dit: Nous irons sacrifier à Dieu, et ayant fait nostre offrande nous retournerons. Voila donc quant à ce poinct. Or il est dit qu'Abraham et son fils ont marché plus outre. Ce n'est point sans cause que Moyse met ceci par deux fois: Ils marcherent ensemble: et puis: Ils ont marché plus outre. Quand il dit, qu'ils marchoyent ensemble, ç'a esté pour nous advertir quelle vehemence de passion a eu Abraham, quand il s'est veu luy seul avec son fils. Car encores quelques fois la compagnie sera cause que nous ne serons pas tant esmeuz ni troublez. Mais quand un homme est seul,

c'est alors qu'il endure beaucoup plus. Or Abraham se void là avec son fils quand il marche et qu'il le conduit ainsi: et mesmes apres [pag. 275] luy avoir ainsi respondu, qu'encores il marche, cela est pour mieux amplifier la vertu qu'il a eu, que rien ne l'a destourné que tousiours il n'ait poursuivy, d'autant que Dieu le conduisoit. Et ainsi nous voyons comme il a esté fortifié d'en-haut; car il estoit impossible que selon l'homme il peust venir a bout de surmonter telles dificultez. Dieu donc, luy a tenu la main forte. Mais ce qui est escrit de luy, c'est pour nostre instruction, à fin que nous sachions qu'Abraham, combien qu'il fust homme debile comme nous, neantmoins n'a pas laissé de veincre tout ce qui estoit repugnant à sa foy, d'autant que Dieu luy a assisté. Et quand auiourd'huy nous cognoissons nostre foiblesse, que ce n'est point pour nous y flatter et pour prendre excuse, comme font beaucoup: mais que c'est pour nous aiguillonner, à fin que nous invoquions Dieu, et que nous attendions de luy ce qui nous defaut et que nous marchions en telle perseverance, que quand le diable aura machiné et d'une sorte et d'autre de nous desbaucher et de nous faire tourner bride, neantmoins que nous allions tousiours plus avant. Car ce qui est ici dit du chemin de trois iours, c'est pour nous monstrer que nous avons à continuer tant qu'il plaira à Dieu. Il est vray que les tentations nous dureront bien [pag. 276] quelques fois et un an, et dix et toute nostre vie, et il le faut mesmes. Mais notons qu'Abraham a esté tenté aussi en d'autres sortes, voire pour toute sa vie: car il n'a pas encores esté à repos apres avoir recouvré son fils Isaac, mais en une seule espece de tentation si voyons-nous de terribles combats. Et ainsi que nous soyons incitez à prier Dieu, et de continuer du iour au l'endemain, sans fin et sans cesse. Il y a d'avantage à noter ce que nous verrons encores plus à plein, c'est assavoir, de l'obeissance d'Isaac: car il falloit à la verité qu'il fust sacrifié de son bon gré, et pour le moins qu'il eust une affection de se reigler et conformer à son pere, pour faire offrande à Dieu. Voila pourquoy notamment il est dit, qu'ils ont marché ensemble, et qu'Isaac a porté le bois. Et ainsi apprenons de nous renger tellement à la volonté de Dieu, que combien qu'il nous faille faire force à nos passions et nous captiver (comme desia nous avons dit) neantmoins que nous ne laissions pas de nous rendre à luy franchement, et de nostre bon gré: car il faut que ce combat-ci soit en tous fideles, c'est assavoir, combien qu'ils ayent beaucoup de regrets, et combien que Dieu les exerce si vivement qu'ils ayent quelques doutes et quelques remords, mesmes qu'ils soyent quelques fois comme faschez pour estre revesches [pag. 277] à Dieu, si faut-il neantmoins qu'en la fin ils facent leur conclusion de se submettre et assuiettir à la volonté de Dieu: et que leurs passions qui sont contraires ne les empeschent point de luy estre tellement suiets, que ce soit de leur bon gré qu'ils se remettent à luy et en la vie et en la mort. Exemple. Voila nostre Seigneur Iesus Christ qui dit à sainct Pierre: Quand tu seras vieil, on te menera là où tu ne voudras point. Or il est certain que quand sainct Pierre a enduré pour l'Evangile, ce n'a pas esté comme un forçaire ne qu'il ait grincé les dents: ç'a esté de son bon gré, et a offert à Dieu un sacrifice volontaire. Et toutesfois nostre Seigneur Iesus Christ dit qu'il ne le voudra point. Voila comme il faut qu'il y ait double vouloir aux fideles: et ce ne sont pas choses incompatibles. De nostre nature nous serons tousiours incitez à nous rebequer à lencontre de Dieu. Voila un vouloir qui est mauvais. Or il faut qu'il soit dompté, et que nous ayons un autre vouloir qui surmonte, et que nous aimions mieux mourir pour nous conformer à la volonté de Dieu, que de vivre et cependant de reietter son ioug. Voila donc, ce que nous avons encores à retenir sur ce qui est dit, qu'Isaac a marché ensemble avec son pere, et ont passé plus outre.

PRIERE.

Or nous nous prosternerons devant la maiesté [pag. 278] de nostre bon Dieu en cognoissance de nos fautes, le priant qu'il nous en vueille tellement toucher que ce soit pour les hair, pour nous en despouiller et y renoncer. Et que cependant il nous supporte tellement en nos foiblesses, qu'il ne laisse pas d'avoir nostre service agreable, encores qu'il soit imparfait, et qu'il y ait beaucoup de choses qui pourroyent estre à bon droit reprouvees de luy. Et au reste, que nous apprenions de nous remettre tellement à sa conduite, que nous n'ayons pas les yeux trop esveillez pour voir plus qu'il ne nous est licite: mais que nous attendions qu'il donnera tousiours bonne issue à nos voyes, moyennant que nous ne cerchions sinon de suivre là où il nous appele, et que nous tendions touiours au but lequel il nous a proposé. Que non seulement etc. [pag. 279].

LE TROISIEME SERMON, DU MARDI ONZIEME IOUR DE IUIN, MILLE CINQ CENS SOIXANTE.

En Genese au chapitre vingt deuxieme.

Ils viennent donc au lieu duquel le Seigneur luy avoit dit. Et Abraham dressa un autel en la mon-

tagne, et arrengea le bois, et lia Isaac son fils, et le mit sur le bois qui estoit sur l'autel. Et Abraham levant sa main print le glaive pour tuer son fils. L'Ange du Seigneur cria à luy du ciel, disant, Abraham, Abraham. Il respondit: Me voici. Et l'Ange dit: N'esten point ta main sur l'enfant, et ne luy fais rien: car i'ay cognu que tu crains Dieu, d'autant que tu n'as point espargné ton fils, ton unique à cause de moy. Abraham levant les yeux regarda, et voici un mouton qui estoit entortillé par les cornes. Abraham donc alla, et prit le [pag. 280] *mouton, et l'immola en holocauste au lieu de son fils. Et Abraham nomma le nom du lieu: Le Seigneur verra, selon aussi qu'il est dit auiourd'huy: Le Seigneur a esté veu en la montagne.*

Nous commençasmes hier à declarer que non seulement Abraham a donné signe de son obeissance qu'il vouloit rendre à Dieu, quand il a esté prest de tuer son fils: mais qu'Isaac s'accorde à cela. Car il est certain qu'il neust point souffert d'estre lié, quand il eust voulu resister. Il n'estoit pas un petit enfant de sept ans, il avoit desia force et vigueur. Son pere donc ne l'eust pas lié par force, sinon qu'il y eust consenti. Et en cela nous voyons comme il a voulu estre sacrifié. Mais si est-ce qu'il n'a pas esté lié, qu'Abraham ne cognust qu'il n'y advint en l'acte quelque chose pour faire que le sacrifice eust esté rendu vain. Voila donc d'un costé Isaac qui est lié, à fin que Dieu soit obei: et cependant si est-ce qu'il se renge de son bon gré. Là dessus nous avons à noter ce qui fut hier touché, c'est assavoir qu'il [pag. 281] nous faut captiver nos affections pour nous dedier à Dieu, et sur tout quand il est question de renoncer à nous-mesmes, et à nostre vie propre: suivant ce qui fut allegué de sainct Pierre. Car quand nostre Seigneur Iesus Christ luy disoit qu'il seroit mené où il ne voudroit point, ce n'est pas qu'il n'ait accepté la mort patiemment, et mesmes qu'il n'y soit allé d'une affection franche, et qu'il n'ait preferé de mourir pour le tesmoignage de l'Evangile à toutes les vies du monde: mais c'est pource qu'il n'estoit pas insensible, et qu'il y pouvoit avoir selon la chair et selon son sens naturel quelque repugnance. Ainsi donc en premier lieu nous sommes advertis de mortifier nos affections, à fin que Dieu domine sur nous, et que rien ne nous empesche que nous ne vivions et mourions à luy: quand il luy plaira de nous retirer de ce monde, que nous soyons tout prests de marcher: il faut, di-ie, que cela se face avec combat. Car iamais nous n'appeterons de partir ni desloger d'ici (comme aussi sainct Paul en parle). Mais quand nous aurons cognu que la gloire de Dieu est plus precieuse beaucoup que nostre vie: et d'autre costé que si ceste loge est abattue, qui n'est sinon que de fueilles et matiere caduque, que nous avons un edifice au ciel qui est beaucoup meilleur: voila qui nous fera [pag. 282] prendre la mort en gré, et mesmes que nous venions devant Dieu la teste levee, cognoissant que nous sortons comme d'une prison: car ceste maudite captivité laquelle chacun doit sentir en soy, iamais ne cessera iusques à tant que Dieu nous ait despouillez de ceste chair corruptible. Voila donc comme il nous faut resister à nos affections humaines, à fin de nous laisser gouverner à Dieu, tellement qu'il soit Seigneur et maistre de nostre vie. Or comme nous avons à faire tels efforts, aussi d'autre costé ne perdons point courage, combien qu'il y ait quelque infirmité en nous, qui nous retiene. Et quand il sera question de la mort, que nous serons effrayez, que nous voudrions bien flechir, ou reculer s'il nous estoit possible: quand donc nous sentirons de tels combats, ne pensons pas que Dieu n'accepte nostre service, moyennant que nous mettions peine à domter ce qui est de nostre chair: et que nous facions tousiours ceste conclusion, combien que nous soyons esbranlez de costé et d'autre, que nous revenions tousiours là, Dieu m'a donné la vie: il faut que ie la resigne entre ses mains: et puis il veut que ie m'employe vivant et mourant à son service: et si son nom est glorifié par ma mort, qu'ainsi soit, et que ie passe par là. Si donc nous pouvons gagner cela sur [pag. 283] nous, Dieu acceptera le service que nous luy faisons comme valable, encores qu'il nous falle ahanner et suer (par maniere de dire) d'autant qu'en nostre nature il y aura tousiours quelque rebellion. Or là dessus il est dit que l'Ange s'est escrié du ciel à Abraham, et luy a deffendu d'attoucher à l'enfant. Et pourquoy? I'ay cognu, dit-il, que tu m'aimes, d'autant que tu n'as point espargné ton fils unique à cause de moy. Ici Dieu declaire quand il a commandé à Abraham de tuer son fils, que ce n'a pas esté qu'il fust repugnant à soy-mesme, veu qu'il luy avoit donné Isaac: qu'il ne vouloit pas que sa promesse perist et fust abolie, mais seulement qu'il a voulu esprouver sa foy. Voici donc, le premier poinct que nous avons à retenir, c'est que Dieu monstre ici son intention, et à quelle fin il a voulu qu'Isaac luy fust offert en sacrifice. Ce n'est pas que de faict il l'appellast à la mort, mais il vouloit examiner la constance d'Abraham: comme nous avons veu aussi au premier verset de ce chapitre. Que Dieu a tenté Abraham plus que iamais. Or ce point-ci nous est bien utile, car c'estoit pour troubler et Abraham, et tout le monde: de dire que Dieu se fust ainsi contrarié, comme l'apparence y estoit. Et de fait, il a bien fallu (comme nous avons monstré) qu'Abraham prist

ceste [pag. 284] resolution, que Dieu luy pouvoit ratifier la promesse encores que son fils Isaac fust mort, et qu'il luy pouvoit susciter salut des cendres qui eussent esté faites de son corps. Mais tant y a neantmoins qu'il semble qu'il y ait ici quelque diversité entre ces deux sentences de Dieu, et cependant voici qui nous peut oster de toutes doutes et scrupules que nous pourrions avoir sur cela quand il est dit, que Dieu a voulu esprouver la foy d'Abraham. Et nous faut bien noter ce qu'il dit: I'ay cognu que tu m'aimes, quand tu n'as point espargné ton fils unique. Quand Dieu dit qu'il a cognu, ce n'est pas que toutes choses ne luy soyent presentes, car il sonde les coeurs et les pensees les plus secrettes: il n'y a rien qui luy soit caché: et quelque hypocrisie qu'il y ait en nous, tant y a que tousiours cela luy est reservé, qu'il void tout ce qui est le plus profond en toutes nos pensees: comme Ieremie en parle au dixseptieme chapitre. Car là il dit que les hommes sont si tortus, et qu'ils ont tant de retraites en eux-mesmes, qu'il semble que ce soit un abysme que de leur coeur. Mais tant y a, dit-il, qu'ils ne tromperont point Dieu, combien qu'ils se deguisent, et qu'ils se transfigurent, et qu'ils ayent tant de mensonges, pour se cacher devant le monde, si faut-il que Dieu tousiours retiene son office. [pag. 285] Puis qu'ainsi est, il est certain que Dieu n'attend pas que nous luy monstrions exterieurement ce qui est en nous. Mais encores qu'il ne voye ne pieds ne mains, si sait-il ce que nous avons et de pensees et d'affections. Mais il parle ainsi à la façon commune, qu'il cognoit ce qui est esprouvé, non pas seulement d'autant qu'il nous le faict cognoistre comme aucuns l'ont exposé: cela est trop maigre: mais c'est d'autant qu'il esprouve de fait ce qui estoit auparavant en doute. Voila donc quant à ce mot. Or venons à l'amour dont il parle: I'ay cognu que tu m'as aimé, dit-il. Et comment? Abraham n'avoit-il pas desia donné auparavant assez d'approbation? Car nous savons que Dieu l'avoit examiné en plusieurs sortes. Mais ceci defailloit encores, et nous n'en pourrions pas iuger selon nostre sens. Mais puis que Dieu en a ainsi prononcé, tenons-nous à son arrest. Et ainsi c'est un point qui est encores bien notable: quand nous aurons cheminé en la crainte de Dieu, et que nous aurons tesmoigné pour quelque temps que nous desirons de le servir et honorer, chacun voudroit prendre son congé, pour dire: O i'en ay assez fait, et qu'est-ce que Dieu requiert d'avantage? Voila comme nous voudrions conter avec Dieu, en telle sorte que si nous luy avons fait quelque service, qu'il [pag. 286] nous quitast, et qu'il ne nous pressat point davantage. Mais regardons si nous sommes pareils à Abraham, encores que nous laissions cest acte qu'il a fait voulant tuer son fils. Voila Abraham qui a quitté son parentage, et le lieu de sa naissance, il s'est laissé gouverner à Dieu ne sachant où il alloit, il a esté tracassé par tout le pays de costé et d'autre, la famine l'a chassé en Egypte, il est tormenté tant et plus, en sorte qu'il semble que Dieu a tousiours la main levee, et le fouet au poing pour frapper dessus. Et cela n'a pas duré seulement un an ou deux: mais il ne cesse par l'espace de trente et quarante ans d'estre ainsi affligé, qu'il sembloit que Dieu le foulast aux pieds chacun iour. A-il tant enduré? A-il une constance si victorieuse, que nous sommes contraints de nous en esmerveiller? Encores Dieu dit qu'il a cognu au besoing s'il l'aimoit ou non. Et que sera-ce donc quand chacun de nous se sera acquitté aucunement de son devoir: et que sous ombre de cela nous aurons pris licence de nous tenir à nostre aise et en repos, et que nous vueillons entrer en conte avec Dieu, pour dire qu'il ne doit pas nous poursuivre plus outre? Notons bien donc, que ce n'est pas à nous de mettre fin ne mesure à tous les exercices de nostre foy, pour dire que quand nous aurons employé toutes [pag. 287] nos forces pour l'honneur de Dieu, nous pensions que c'est assez fait, et que les autres peuvent bien entrer en reng, et que nous pouvons nous tenir comme francs et quittes. Or ce n'est pas à nous d'en venir là. Et pourquoy? Car Dieu se reserve ceste cognoissance et iugement. Et nous voyons, puis qu'il proteste qu'il n'a point encores cognu qu'Abraham l'aimast, en cela il declaire qu'il n'en avoit point encores approbation suffisante, combien qu'il eust tant enduré, combien qu'il eust monstré un si grand zele, et qu'il eust persisté par si longue espace de temps. Cognoissons donc que quand nous pourrions cent fois plus que nul de nous ne peut monstrer, encores faut-il marcher plus outre: et estre là prompts et diligents, iusques à ce que Dieu declaire qu'il a cognu et qu'il se contente. Voila donc pour un Item. Or il y a aussi à noter, que le principal service que Dieu demande c'est que nous l'aimions: car la crainte servile ne seroit rien quand nous tremblerions devant sa maiesté, et puis que nous ferions ce qu'il nous commande maugré nous. Dieu reprouveroit tout cela. Il est vray que quelquefois encores semblera-il qu'il accepte une obeissance forcee: mais ce n'est pas qu'il l'approuve. Cela se fait pour l'exemple: et cependant il reiecte les personnes, quand [pag. 288] elles n'ont pas une volonté franche et liberale. Le principal donc de nostre vie, c'est que nous aimions Dieu: comme aussi il le declaire au sommaire de la Loy: Tu aimeras le Seigneur ton Dieu, dit-il. Il pouvoit user du mot de crainte: mais ce n'eust pas esté assez (car comme i'ay dit), nous ne servirions Dieu qu'à demi, quand nous ne

serions esmeus que pour l'authorité qu'il a par dessus nous. Et cela ne seroit que fumee. Mais quand nous l'aimons, son service nous est quant et quant amiable. Car David ne dit pas seulement que la Loy de Dieu luy a esté precieuse plus que l'or et l'argent: mais aussi qu'elle luy a esté douce comme miel. Ainsi donc, au lieu que nous sommes adonnez à nos plaisirs et voluptez, et que les cupiditez de nostre chair nous abrutissent, et nous transportent tellement, et nous allechent, que nous ne demandons sinon d'embrasser les vanitez qui se proposent: au lieu donc que de nature nous sommes enclins à cela, Dieu nous veut changer: c'est à dire, qu'au lieu que nos concupiscences nous attirent çà et là, que nous ayons ceste affection qui surmonte, c'est assavoir, que nous prenions plus de plaisir de nous addonner à luy, et que nous soyons gouvernez par son sainct Esprit, pour nous conformer à sa iustice. Que donc nous prenions plus de plaisir [pag. 289] à cela qu'en toutes nos voluptez meschantes et corrompues. Au reste, l'amour de Dieu ne peut estre sans reverence. Nous ne l'aimons pas comme nostre inferieur, et comme nostre compagnon et pareil: mais comme nostre Pere. Et voila aussi pourquoy il dit par son Prophete: Si ie suis vostre Pere, où est l'amour que vous me portez? Notamment il attribue ce nom d'Amour au Pere. Or il met aussi quant et quant le mot de Maistre: mais sur tout il se nomme Pere, et non sans cause. Car si nous ne cognoissons Dieu seulement que comme nostre superieur, il est certain que nous serons bien esmeus de nous assuiettir à luy: mais comme i'ay desia dit, ce sera une crainte servile. Or le principal est que nous le tenions pour nostre Pere, et que nous soyons comme ravis de nous conformer à sa volonté, puis qu'il luy a pleu de nous adopter pour ses enfans. De là donc procede ceste reverence volontaire. Et voila comme nos coeurs seront distraits de toutes ces vanitez ausquelles ils sont enclins, iusques à ce que Dieu les dedie à soy. Ainsi notons bien que pour approuver nostre vie à Dieu, et pour estre bien reiglez, il ne faut point seulement que nous facions ce qu'il nous commande: mais que nous desirions aussi de le faire, et que nous captivions toutes nos passions [pag. 290] et cupiditez, qui resistent à ce que nous ne soyons attirez à Dieu pour estre conioints à luy et à sa iustice, et pour y adherer. C'est encores ce que nous avons à retenir sur ce mot d'Amour. Or il adiouste, rendant la raison pourquoy il a cognu qu'Abraham l'aimoit. D'autant, dit-il, que tu n'as point espargné ton fils unique. Or voici la touche à laquelle il nous faut venir, pour savoir si nous aimons Dieu, ou non. Vray est que chacun se fera accroire que rien ne luy defaut: mais cependant nous ne sommes pas iuges competans en nostre cause. Il faut donc, que le tout viene à l'apparence de Dieu, et à son bureau. Or il est dit notamment, que quand nous n'aurons rien espargné pour l'amour de Dieu, qu'alors nous aurons tesmoignage certain et infalible, que nous l'aimons. Au contraire si nous espargnons rien quand il sera question de son service, voila nostre hypocrisie qui est descouverte, où au paravant on ne l'avoit point cognue, et n'en pouvoit-on point iuger aussi. Brief, tout ainsi que la perfection des Chrestiens c'est d'adherer à Dieu d'une volonté franche: aussi le second doit estre conioint, c'est assavoir, que pour aimer Dieu nous soyons prests de tout quitter, voire quelque desirable qu'il soit. Et que nous apprenions de preferer son honneur à toutes [pag. 291] choses les plus precieuses que nous ayons, iusques à n'espargner ne pere, ne mere, ni femme, ni enfans, ni nos vies propres. C'est donc ce que nous avons à mediter tout le temps de nostre vie, quand nous voudrons savoir et nous bien enquerir si nous avons profité en la crainte de Dieu et en son amour, que nous regardions: Or çà, tu es addonné à tes biens, tu appetes trop les honneurs. Qu'un homme viene-là, et qu'il entre en conte avec soy-mesme sans feintise. S'il te falloit renoncer à tous les honneurs du monde que tu fusses vilipendé, qu'on te crachast au visage, et que cela fust requis pour l'honneur de Dieu, comment le porterois-tu? Si cest homme-la trouve, Helas, ie ne sauroye: s'il se sent encores empesché tant de son ambition, qu'il ne puisse pas estre là comme couché tout plat, quand il plaira ainsi à Dieu, ô il est certain qu'encores n'est-il pas venu là où il falloit. Qu'il s'efforce donc et qu'il marche plus outre. L'autre aussi qui aura des biens et des possessions, qui aura train de marchandise, qu'il regarde: Or çà, s'il falloit que tu fusses appovri, que seroit-ce? Si Dieu vouloit pour la gloire de son nom que tu n'eusses pas du pain à manger, que ferois-tu? Si un homme trouve: O il me seroit impossible de cela, i'aimeroye mieux cent fois mourir que d'endurer [pag. 292] telle disette: qu'il pense, Helas, ie suis encores bien eslongné de Dieu: il faut donc m'efforcer mieux que iamais. Autant en est-il de toutes les autres povretez. S'il falloit que l'un quitast son pays, l'autre femme et enfans. et qu'il ne peust arracher cela de soy-mesme, qu'il n'y eust de grands bouillons, qui l'empeschassent de se renger: qu'il cognoisse: Or çà, ie cuidoye estre bien obeissant à Dieu: mais ie l'ay cuidé tant seulement, ce n'a esté qu'une imagination vaine d'où i'estoye deceu. Il faut donc que ie me despouille de ces passions, et que ie commence de renoncer à moy et à tout ce que i'aime, et que Dieu cognoisse que ie suis addonné à luy, et qu'il approuve mon service. Voila donc, ce que nous avons à retenir

de ce passage. Or il est dit là dessus qu'Abraham a levé les yeux et a regardé, et voici un mouton qui estoit entortillé par les cornes. Abraham est allé et l'a pris, et l'a offert en sacrifice au lieu de son fils Isaac. Ici nous voyons que Dieu s'est contenté de l'obeissance d'Abraham, qu'il n'a pas exigé de luy qu'il tuast son fils. Il est vray qu'il luy avoit commandé, car il faloit aussi qu'Abraham s'y apprestast: mais quand c'est venu au faict, Dieu a declairé son conseil, c'est assavoir, que seulement il avoit voulu appeler Abraham à cest examen de foy et de patience, et qu'il [pag. 293] fust prest de renoncer à l'amour paternelle qu'il portoit à Isaac, et à tout ce qu'il en avoit attendu, ne cerchant autre chose sinon la verité de Dieu: voire et en la cerchant qu'il ne regardast pas aux moyens qui luy pouvoyent estre cognus et visibles: mais cognoissant qu'elle avoit son effect, combien que tout y contredit. Voila donc pourquoy ce mouton est offert en sacrifice et non pas Isaac. Or cependant nous avons à noter que Dieu a donné ce mouton à Abraham, à fin qu'il luy en rendist louange solennelle de la grace qu'il luy avoit faite outre son espoir. Il est vray que Dieu se fust bien contenté de la foy d'Abraham: mais si est-ce qu'il veut qu'il y ait sacrifice pour tesmoignage plus certain: comme de ce temps-la l'usage en estoit entre les peres anciens, et c'estoit en attendant la venue de nostre Seigneur Iesus Christ. Car auiourd'huy il n'est pas licite d'offrir ni moutons, ni veaux à Dieu: ce seroit deroguer à la mort et passion de son fils unique, en laquelle nous avons un sacrifice perpetuel, et qu'il n'est pas licite de reiterer. Ainsi donc auiourd'huy toutes les figures et ceremonies sont passees. Il suffit que nous protestions combien nous sommes tenus et obligez envers Dieu pour tous ses benefices: que chacun en son privé les recognoisse, et qu'apres estans [pag. 294] asseurez nous protestions aussi d'une bouche et d'un courage que nous tenons tout de luy. Mais alors il falloit (comme i'ay dit) que les peres s'exerçassent en ceste façon de sacrifier: et c'estoit pour monstrer que nulles actions de graces ne peuvent estre acceptees de Dieu, sinon par le moyen de nostre Seigneur Iesus Christ: comme auiourd'huy l'Apostre nous ramene à ceste verité là au dernier chapitre de l'Epistre aux Hebrieux, quand il est dit que par Iesus Christ nous offrons auiourd'huy les sacrifices de louanges, qui sont les veaux de nostre bouche. Il monstre par cela que les sacrifices n'ont rien esté, sinon pour la fin où ils tendoyent. Et au reste, si nous n'avions le sang de nostre Seigneur Iesus Christ, et que nos prieres et actions de graces fussent purifiees par luy, il est certain que rien ne pourroit sortir de nous qui ne fust pollu. Car d'autant que nous sommes pleins d'ordures et de pollutions, il faut que nous souillons et polluons les choses les plus excellentes et les plus precieuses qui soyent. Comme de prier Dieu, c'est une oeuvre que Dieu approuve sur tout, comme de luy faire hommage de nostre vie, et confesser que tout bien procede de luy. Or cependant toutesfois cela encores seroit souillé entant qu'il vient de nous, sinon qu'il fust purifié par le [pag. 295] moyen de nostre Seigneur Iesus Christ. Voila donc, pourquoy les peres anciens se sont exercez en ces sacrifices exterieurs. Or notamment il est dit qu'Abraham a immolé un mouton au lieu de son fils Isaac. Et là dessus l'Apostre aussi dit, qu'il a recouvré son fils comme de la mort, voire par similitude. Il use du mot de Parabole, comme s'il disoit qu'Isaac estoit desia comme trespassé quand il a esté mis sur l'autel, il n'y avoit plus nulle attente sinon qu'il deust mourir. Or il y a eu là une similitude de la resurrection (dit l'Apostre) quand Isaac est demouré en vie. Car quelle distance y avoit-il entre Isaac et un homme mort? Ie di quand nous regarderons aux hommes. Voila donc desia Dieu qui a proposé comme en un miroir la resurrection qu'il nous faut tous esperer. Ici donc nous avons à noter en premier lieu, quand nous doutons de la resurrection qu'il nous faut eslever les yeux à la puissance infinie de Dieu, et ne douter pas qu'il ne soit puissant pour nous retirer du sepulchre et de pourriture: voila, di-ie, la doctrine de la resurrection, qui nous est donnee comme une image visible en la personne d'Isaac. C'est pour un Item. Et là dessus aussi l'Apostre monstre qu'Abraham n'a pas esté frustré, en ce qu'il a tellement glorifié Dieu, qu'il ne doutoit pas, qu'encores qu'Isaac fust [pag. 296] mort, que Dieu n'en eust peu susciter semence. Voila choses incompatibles de prime face, qu'Isaac meure, et cependant que de sa semence doyve proceder le salut du monde. Ouy, mais Abraham est tellement persuadé que Dieu est Seigneur par dessus la mort, qu'il conclud qu'il trouvera le moyen, quoy qu'il en soit, que la promesse sera accomplie: et que si la chose est impossible selon l'apprehension humaine qu'il aura tant plus d'occasion d'exalter et magnifier la puissance de Dieu, quand il aura accompli ce qu'il ne pouvoit comprendre selon son sens naturel. Voila donc ce que nous avons à retenir sur ce que l'Apostre dit, qu'Abraham n'a pas esté frustré croyant à Dieu, lequel a besongné en telle sorte qu'il en a esté esbahi comme d'un songe. Or cependant nous avons aussi à noter, suyvant le propos qui a desia esté touché ci dessus, que pour droictement vivre il nous faut mourir à nous-mesmes. En ce mouton nous avons comme une image de nostre chair. Car voici Isaac qui est comme resuscité, il vit, et Dieu le preserve mira-

culeusement, et le mouton en respond cependant. Voici donc quels sacrifices il nous faut auiourd'huy offrir à Dieu, c'est que tout ce qui est de nostre nature soit esteint et aboli, et puis nostre raison: car c'est le pire qui soit en nous [pag. 297]: ce qu'on loue et qu'on prise tant, c'est assavoir, ceste prudence et ceste sagesse sur laquelle le diable domine: il faut donc que cela soit mis sous le pié, et que nous commencions par ce bout de nous dedier à Dieu, et de faict c'est une partie de nostre chair. Car quand l'Escriture parle de Chair, elle n'entend pas ce qui est caché sous la peau et le cuir: mais tout ce que nous avons du ventre de nostre mere. Et ainsi il faut que tout cela s'en aille comme le mouton, et qu'il soit consumé par le feu, et que Dieu abolisse tout ce qui est du nostre: et alors nous vivrons comme il appartient, et serons offerts à Dieu, comme il est ici exposé d'Isaac. Car combien que le glaive n'ait point passé par son gosier, si est-ce neantmoins qu'il a esté un sacrifice à Dieu. Il faut donc, que nous commencions par là, c'est, que tout ce qui vient de nous et de nostre nature soit aboli, comme aussi il en est besoin. Voila donc, ce que nous avons à retenir. Et au reste, apprenons que quand Dieu a pitié de nous, et qu'il nous delivre des angoisses où il nous aura mis pour esprouver nostre foy et obeissance, que c'est pour le moins qu'un tel bien soit cognu, et que nous ayons la bouche ouverte pour benir son sainct nom. Car si nous ensevelissons ses benefices, tant plus provoquons-nous sa malediction horrible [pag. 298] sur nostre teste, d'autant que nous aurons profané une chose si saincte. Apprenons donc, de tellement recognoistre la bonté de Dieu envers nous, que iamais nous ne mettions en oubli les signes qu'il nous donne de nous estre Pere. Et que nous monstrions de nostre costé que nous ne cerchons sinon qu'il soit cognu en ses oeuvres, comme il est dit au Pseau. cent et seziome: Que rendray-ie au Seigneur pour tant de benefices qu'il m'a faits? Ie prendray le calice de salut et invoqueray le nom du Seigneur. Or David parle là selon la coustume de son temps car le Calice de salut, estoit pour signifier que Dieu avoit delivré ceux qui estoyent à l'extremité. Ainsi donc auiourd'huy toutes fois et quantes que Dieu nous a secourus au besoin, que nous apprenions qu'il requiert de nous action de graces. Non pas que cela luy apporte ne chaud ne froid, mais c'est pour nostre bien et salut: à fin que quand nous userons de ce qu'il nous donne, nous soyons de plus en plus confermez à nous fier à luy et à l'invoquer. Voila donc, en somme ce que nous avons à retenir. Or il est dit là dessus, qu'Abraham a nommé la montagne, Dieu verra, et que puis apres les successeurs ont appellé ceste montagne, Dieu y est veu. Ici Abraham monstre une telle constance comme elle doit estre en tous fideles [pag. 299]. Et ceci nous est aussi recité, à fin que nous l'ensuyvions, c'est assavoir, à tousiours nous fier en Dieu quand nous n'en pouvons plus et que tout est desesperé. Et puis quand Dieu nous a donné quelque relasche, et que les choses vont bien, et que nous sommes à repos, qu'aussi alors nous considerions tousiours la Providence de Dieu. Les uns quand ils seront en si grande necessité que tout leur defaudra, auront quelque mouvement pour accourir à Dieu. Comme nous voyons que tous ceux qui sont pressez de quelque mal auront leur refuge à Dieu: non pas qu'ils y aillent de droicte affection, mais si est-ce qu'ils y sont poussez, voire les plus stupides: ceux qui sont comme bestes brutes, encores quand il y aura quelque grande affliction il est certain que Dieu les attire tellement à soy qu'ils sont là comme s'ils estoyent ravis d'une bouffee de vent et de tourbillon. Voila comme Dieu sera invoqué de beaucoup de gens: comme aussi il en est parlé au Pseau. cent et septieme, c'est assavoir, quand la necessité les presse. Cependant si Dieu les met en repos et à leur aise, il ne leur souvient plus de rien, ils ne font que secouer l'oreille (comme on dit) et les voila quittes ce leur semble. Et voila aussi pourquoy Dieu se complaind, que ceux qui se sont retournez vers luy en leurs afflictions ne s'en [pag. 300] sont pas souvenus et qu'ils ont desbendé l'arc tantost, et qu'ils sont devenus lasches et froids et mesmes que du tout ils l'ont quitté. Les autres en leur prosperité beniront Dieu. Et les hypocrites ont cela par trop commun, que si Dieu les traitte à leur souhait ils beniront Dieu à pleine bouche, il n'y a que pour eux: mais si Dieu change et qu'il retire sa benediction d'eux, et qu'il leur envoye quelque torment, alors ils grincent les dents, et n'est plus question de dire: O le bon Dieu, comme ils l'avoyent prononcé par feintise: mais ils le blasphemeront à pleine gorge. Voila donc, comme les hypocrites par leur depit et par leurs murmures monstreront bien qu'ils ne savent que c'est de servir à Dieu. Et ce sont deux extremités vicieuses que nous voyons communement entre les hommes. Car Dieu monstre bien des exemples divers. Comment est-ce qu'Abraham parle en ceste angoisse extreme où il est, quand il faut qu'il tue son propre fils? Dieu y pourvoira: car voila un mot qui le navre iusques au profond du coeur: Mon pere, où est le sacrifice? Dieu y pourvoira, dit-il. Voila donc comme Abraham coupe broche à toutes disputes, et se resout que Dieu conduira tout ce qu'il fait. Et il faut aussi que nous le suyvions en cela, ayans comme les yeux fermez, voire [pag. 301] et que cependant nous mettions nostre fondement et appuy sur sa provi-

dence. Voila donc comme en fait Abraham lors que Dieu le tenoit (par maniere de dire) comme à la torture, que non seulement il estoit pressé de solicitude: mais de telle tristesse qu'il estoit comme un povre homme abysmé en desespoir, Dieu y pourvoira, dit-il. Maintenant aussi nous voyons que Dieu le resiouit, et qu'il a de quoy luy sacrifier et luy rendre action de graces: il offre un mouton, voire qu'il ne tire pas de son estable, Dieu luy donne tellement qu'il n'y a là rien du sien. Enquoy Dieu luy veut encores tant mieux testifier sa bonté. Abraham donc, s'est-il resolu en cela, que Dieu pourvoiroit pour le secourir de ceste angoisse en laquelle il estoit? Dieu maintenant luy donne occasion de ioye, et veut que cela soit engravé en sa memoire, et que tout le temps de sa vie il ait dequoy recourir à Dieu, et qu'il continue en cela non seulement pour ce peu de temps qu'il a encores à vivre: mais il veut que ce titre soit engravé en la montagne, à fin que ses successeurs en parlent, et que ce benefice soit memorable, qu'il soit en la bouche de chacun, et qu'on sache: Voila Dieu qui a esprouvé la foy de nostre pere Abraham, voire iusques à la mort de son fils, et cependant cela ne luy a rien cousté. [pag. 302] Car si tout ceci n'eust esté ainsi fait, il n'eust pas si visiblement cognu la grace de Dieu en la protection que nous voyons en Isaac, quand il est retiré comme de mort à vie. Et Abraham mesmes ne l'eust pas si bien apprehendee, car c'estoit comme si Dieu fust descendu du ciel, et qu'il luy eust dit: Regarde maintenant, tu n'as pas seulement ici une creature mortelle: mais tu as un fils auquel ma vertu se declaire, et tu peux desia gouster que le salut du monde procedera de là. Abraham donc, veut que cela soit cognu et celebré entre ses successeurs, et que cela leur serve d'instruction à perpetuité. Voila donc, ce que nous avons à retenir de ce passage. Et ainsi apprenons tousiours de mediter la providence de Dieu en toute nostre vie, tellement que si nous avons quelque fascherie qui nous tormente et nous engendre sollicitude, apprenons, di-ie, de nous reposer en Dieu, comme c'est son office de prouvoir à tout. Il est vray qu'il nous laissera bien quelque provoyance, comme il faut que chacun ait le soin de sa famille, que nous ayons industrie pour nous appliquer à ce qui est de nostre devoir, que chacun aussi serve à ses prochains: mais cependant si faut-il que Dieu pourvoye par dessus nous, et que quand les choses nous seront obscures, et que Dieu mesmes nous amenera en telles perplexitez, que nous [pag. 303] ne verrons nulle issue: apprenons, di-ie, de luy faire cest honneur qu'il soit sage pour nous, c'est à dire, qu'il ait la conduite de nostre vie, et qu'il nous suffise d'estre gouvernez par luy, et de cheminer où il nous commande. Voila comme en toutes nos fascheries, perplexitez et angoisses il nous faut avoir nostre refuge à la Providence de Dieu, sachant que c'est à luy de nous gouverner: et quand il disposera de nous selon sa volonté, que tout ira bien, car sa bonté et sa misericorde, sa vertu et sagesse seront pour nous conserver. Et aussi à l'opposite, quand nous serons en paix et en repos, que nous ne laissions pas neantmoins de nous tenir tousiours sous ceste bride, Qu'il faut que Dieu provoye: et que nous ne soyons pas comme ceux ausquels la graisse creve les yeux, comme ceux qui sont pleins de fierté. Quand les uns seront riches, les autres seront en credit et en authorité, les autres auront support du costé des hommes, les voila tellement assoupis ou amortis plustost, qu'il ne pensent plus à la Providence de Dieu: il leur semble qu'ils ont le vent en pouppe, comme on dit. Or pour ceste cause, encores que Dieu nous face prosperer, et que tout nous viene à plaisir, ne laissons pas de tousiours avoir les yeux eslevez à la Providence de Dieu, cognoissans [pag. 304] que tout bien vient de luy, et qu'il nous le pourra oster quand il luy plaira, et qu'il le pourra aussi bien continuer quand nous-nous reposerons en luy seul. Or Moyse adiouste, qu'on a finalement appelé la montagne, Dieu y sera veu. Il sembleroit que le nom eust esté changé par erreur, car il y a grande diversité entre ces deux choses: Que Dieu void, et Qu'il soit veu. Mais les successeurs ont voulu monstrer que quand nous faisons cest honneur à Dieu, d'estre bien persuadez qu'il void, c'est à dire, qu'il a assez de sagesse pour nous conduire, qu'il se monstre aussi et qu'il a esté veu de nous. Il y a donc deux choses, comme nous en avons traitté ci dessus en parlant d'Hagar: car elle disoit: I'ay veu apres celuy qui m'a veu. Hagar confessoit que Dieu l'avoit veuë, mais c'estoit lors qu'elle n'y pensoit point: et en la fin elle a veu Dieu, mais ç'a esté trop tard. Car Hagar estoit là comme une brebis perdue et esgaree: et ainsi il faut que Dieu la voye cependant qu'elle ne pense point à luy. Or voici le vray ordre qu'il nous faut tenir, c'est que nous cognoissions que Dieu void, et cela emporte que nous le voyons: c'est à dire, que nous avons nostre foy dressee à luy, et que nous sachions qu'il nous a pris en sa charge et en sa protection, et que iamais ne nous mettra en [pag. 305] oubli, et qu'il a les moyens de nous secourir en toutes nos destresses. Voila donc comme nous voyons Dieu par foy, sachans qu'il est assez provoyable pour nous envoyer tout ce que besoin sera, et de nous retirer de toutes les miseres et povretez esquelles nous sommes, d'autant que nous sommes en sa main. Or avons-nous commencé par là, de luy attribuer ce titre et cest office de Voyant?

alors il nous apparoit, c'est à dire, nous le voyons de nostre costé: et alors par experience il nous approuve, que ce n'est point en vain que nous luy avons faict cest honneur de confesser qu'il void assez pour nous, encores que nous fussions aveugles. Voila donc comme Abraham en premier lieu a prononcé que Dieu void, et puis qu'il a imposé le nom à la montagne que Dieu void, c'est à dire, qu'il provoid à tout ce qu'il nous faut, et à ce qui nous est besoin. Et puis les successeurs ont ratifié cela disant, Dieu a esté veu: comme de faict c'estoit bien une manifestation patente à Abraham, comme s'il eust veu les cieux se fendre, et comme si Dieu fust là descendu en forme visible, quand il a crié du ciel, Abraham, Abraham, n'esten point ta main sur l'enfant et ne luy fais nul mal: car alors Dieu a retiré Isaac comme de la mort. Et Abraham luy a offert ce mouton en sacrifice de ioye, pour la grace qu'il avoit receue. Voila donc [pag. 306] comme Dieu est apparu à Abraham, qu'il a cognu manifestement qu'il le guidoit. Et ainsi, que nous profitions en ceste doctrine, et que nous sachions qu'en regardant à Dieu, voire par les yeux de la foy, il sera tousiours suffisant pour nous conduire: et que nous aurons bonne occasion et matiere de nous fier en luy, et nous y reposer, pour ce que toutes creatures luy sont subiettes, et qu'il sait nos issues, comme il est dit au Pseaume cent et trente neufieme, au 2. vers. Or quand nous aurons ainsi regardé à Dieu, et que nous luy aurons attribué la louange qui luy appartient, de dire que c'est à luy de nous tenir tousiours la main forte: il est certain qu'il nous apparoistra, c'est à dire, que nous verrons que tous ceux qui se confient en luy ne seront iamais confus. Ainsi donc, ayons ceste patience: et quand nostre Seigneur ne voudra pas que nous cognoissions comment nous pourrons eschapper de quelque danger, et qu'il nous laissera tremper et languir en beaucoup de fascheries, que tousiours cela viene en avant, Dieu verra. Et puis quand il nous fera sentir qu'il pensoit de nous cependant que nous eussions estimé qu'il nous avoit mis en oubli, que nous le cognoissions, et que nous disions, Dieu nous est apparu: et que nous sachions, quoy qu'il en soit, qu'apres que nous aurons ainsi dressé [pag. 307] à luy toutes nos pensees, et que nous aurons reietté sur luy, comme il est dit au Pseaume, toutes nos sollicitudes, il monstrera que ce n'a point esté pour Abraham et pour le peuple des Iuifs seulement que ceste montagne a eu ce titre, mais que c'est pour nostre instruction. Il est certain que tousiours en temps opportun il se monstrera à nous: comme aussi nous voyons que les peres anciens luy ont rendu tousiours ce tesmoignage-la. Ainsi faut-il que nous en facions auiourd'huy, non seulement de bouche: car il n'est pas question seulement d'avoir les mots en la langue, mais qu'en toute nostre vie nous monstrions que vrayement nous croyons qu'il est le Dieu voyant: et puis apres qu'il est aussi le Dieu qui ne se cache pas, selon qu'il le testifie par Esaye. Car apres avoir dit qu'il n'a point parlé en cachette, il adiouste que vrayement il est le Dieu qui nous void. Il est vray que d'un autre costé il est dit: N'es-tu pas un Dieu lointain? pour monstrer qu'il nous faut estre exercez en foy, c'est à dire, que Dieu ne nous monstre pas du premier coup sa vertu tellement que nous la sentions et experimentions. Mais s'est-il ainsi eslongné de nous? Alors il approche, voire et approche quand nous ne l'avons pas cuidé, tellement que nous voyons tousiours accompli ce qui nous est ici monstré. Et pourtant apprenons en [pag. 308] toute nostre vie, de tellement nous reposer en luy que ce soit pour attendre que finalement apres toutes les visions nous aurons eu ici bas de son secours, apres qu'il nous aura voulu en diverses sortes confermer en foy et en esperance, qu'il nous donnera la vision finale quand nous le verrons face à face, estans transfigurez en sa gloire.

PRIERE.

Or nous nous prosternerons devant la maiesté de nostre bon Dieu en cognoissance de nos fautes, le priant qu'il nous les face mieux sentir que nous n'avons point fait, et que ce soit pour tousiours amortir nos meschantes cupiditez, qui bataillent contre sa grace et bonté, et contre son sainct Esprit. Et que nous cheminions tellement qu'encores qu'il y ait des infirmitez en nous qui nous retienent, que nous ne laissions pas toutesfois d'aspirer à luy tout le temps qu'il nous laissera ici bas. Et que nous facions tels efforts contre nous-mesmes, qu'estans liez en nos passions nous luy servions neantmoins en franchise et liberté, et d'une volonté pure et franche. Et que nous profitions en cela de plus en plus, iusques à ce que nous parvenions à l'heritage celeste, là où nous verrons que ceux qui se tiendront à luy ne perdront point leur peine, et qu'il y a fruict pour ceux qui le craignent, qui le servent et honorent. Que non seulement, etc.

Fin.

BRUNSVIGAE, TYPIS M. BRUHNII.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS
ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS
INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXIII.

BRUNSVIGAE

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

(M. BRUHN).

1882.

